

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

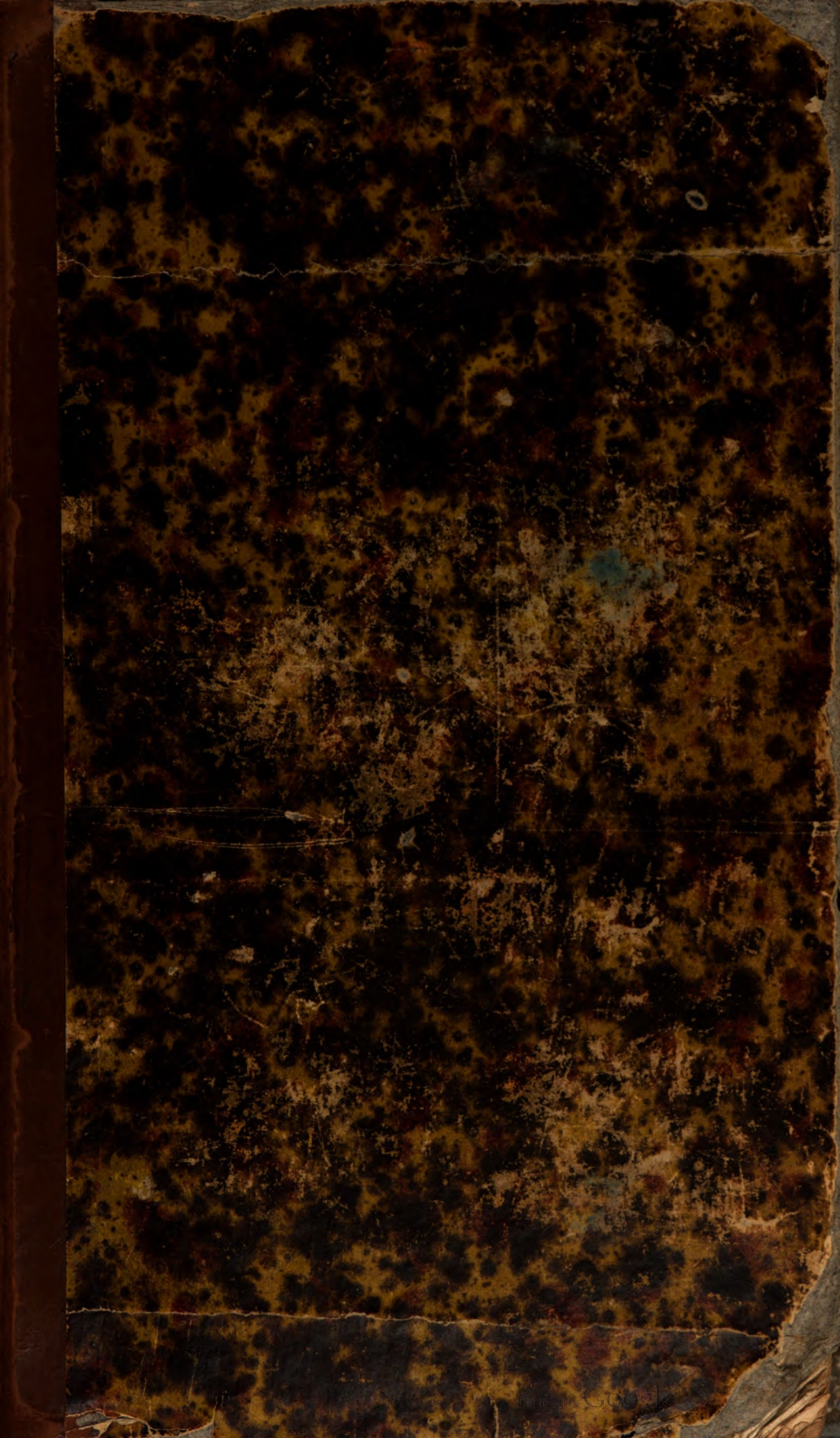
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

Cost

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0554 4017

HOLLANDSCHE SPRAAKLEER.

654-411

HOLLANDSCHE SPRAAKLEER,

DOOR

W. G. BRILL,

Philos. Theor. Mag. Litt. Hum. Dr.

LEIDEN,

BIJ S. EN J. LUCHTMANS.

1846.

*Koninklijke
Bibliotheek
te's Hage.*

VOORREDE.

Wanneer ik bedenk , welk een gewichtig werk het is , eene Spraakleer onzer taal te leveren , en ik daar tegenover stel de onvolkomenheid mijner kennis , de geringheid mijner talenten en de onbekendheid van mijnen naam , dan gevoel ik de behoefte om het mij zelven te verklaren , hoe ik nogtans dat werk , op welk eene wijze dan ook , tot een einde gebracht heb. De uiteenzetting hiervan moge bij den land- en tijdgenoot mijne verontschuldiging zijn , want verontschuldiging heeft het noodig , dat ik eene zoo belangrijke taak met zoo onbeduidende hulpmiddelen aangevat , en haar niet aan meer bevoegden overgelaten heb.

Reeds vóór meer dan zeven jaren geroepen zijnde om de Hollandsche taal aan een Gymnasium te onderwijzen , kon het niet missen , of ik moest,

naar aanleiding van de leerboeken, die ik tot leid-
draad bezigde, menige opmerking maken, menig
verschijnsel op eene of andere manier verklaren,
menig bijvoegsel neërschrijven, sommige onjuist-
heden uit den weg ruimen. Welhaast waren mijne
opmerkingen vrij veelvuldig en omvatteden zij bij-
na den geheelen omvang der klankleer en der ety-
mologie. — Ons ontbrak eene Spraakleer, die kon
gezegd worden in de hoogere scholen en in de han-
den van den leeraar van meer uitgebreide taalstu-
die een nuttig boek te wezen, eene Spraakleer,
waarin de resultaten der taalvoorschijning van onze
naburen in Duitschland, met name van Jacob
Grimm, waren opgenomen. Was dus de vervaar-
dijning van zulk een leerboek geen nutteloos werk,
ik had daartoe eene aanleiding in de door mij on-
gezocht opgezamelde stof, en het was duidelijk,
welke bronnen ik verder te raadplegen had om van
grondijghheid en volledijghheid tevens eenijgh denkbeeld
te verkrijgen. Ik begon Heyse's ausführliches Lehr-
buch der deutschen Sprache (Hanover, 1838),
een werk, waarin van de onderzoekingen van Grimm,
Becker, Benecke en andere groote mannen partij

getrokken is, te bestuderen, en koos dit werk al spoedig tot leidraad der Spraakleer, die ik on gevoelig had beginnen op te stellen. Ondoenlijk, docht mij, was het mij, de gansche massa dadelijk op het papier uit te werken: ik had behoefte om een deel van den arbeid afgewerkt te zien, vóór ik tot de redactie van een volgend gedeelte overging. Dus zond ik, vóór een viertal jaren reeds, den aanvang van mijn boek naar de pers, en op deze wijze heb ik gedeelte voor gedeelte achtereenvolgens vervaardigd en laten drukken. Mijne kennis breidde zich natuurlijk onder de hand uit, en zoo hoopte zich al spoedig stof genoeg op voor latere bijvoegsels en verbeteringen. Intusschen prangde mij de bewustheid, dat mij, wien, belast als ik was met het onderwijs in verscheidene andere talen, slechts weinig tijds voor de beoefening onzer taal in hare bronnen overschoot, dat mij, zeg ik, die volle mate van bekendheid met onze vroegere taalonderzoekers en van belezenheid in onze oude Schrijvers ontbrak, welke bij geen' vervaardiger eener Spraakleer, als ik die onder handen had, mag ontbreken. Dus wierp ik mij, om zoo te

spreken, met mijn reeds bijna voltooid werk in de armen van een' geleerde, op wiens bereidwilligheid en edelen zin ik kon rekenen, en Dr. M. de Vries nam de taak op zich, niet alleen om de drukproeven, die nog van de pers zouden komen (van blad 88 aan), aan zijn onderzoek te onderwerpen, maar ook om de reeds gedrukte bladen nauwkeurig te doorlezen en daarbij zijne aanmerkingen te voegen, die dan in de reeds vroeger noodig geworden Bijvoegsels en Verbeteringen zouden opgenomen worden. Zulks is dan ook werkelijk geschied (de letters de Vr. onder sommige dier aantekeningen zijn de initialen van zijnen naam). Zoo kreeg dan de lezer een' waarborg, dien ik alleen staande hem niet zou hebben kunnen geven, en eindelijk kwam het gansche werk tot stand.

Ik bied het mijnen landgenooten aan. Veel onvolkomenheden in inhoud en vorm zijn er in overgebleven; plaatsen zijn er in, en daaronder dezulke, waarin ik den grond van sommige taalverschijnsels tracht op te sporen, plaatsen derhalve, die boven alles van de kevoegdheid des schrijvers behoorden te getuigen, maar die men echter niet

meene, dat mij zelven voldoen; uitdrukkingen komen er in voor; die allerminst in eene Holland-
sche Spraakleer geduld kunnen worden (zoo bezig ik hier en daar betrekken en daarstellen in onhollandschen zin); drukfouten, niet alle in de aantekeningen verbeterd, ontsieren vele bladzijden; onderwerpen zijn er in onbehandeld gebleven (zoo heb ik de orthoëpie aan anderen overgelaten, noch de orthographie opzettelijk behandeld, en weet ik niet, of ik eenmaal in staat zal zijn de syntaxis te leveren); meeningen worden er in voorgedragen, die de afkeuring van sommigen niet zullen ontgaan, en toch bied ik het aan, want mijn werk kan nut stichten: het kan in staat stellen om den omvang der etymologie te overzien, het kan een grondslag worden, waaraan de taalkundigen, het zij bestrijdend, het zij bevestigend, beperkend of uitbreidend, hunne onderzoekingen aanknoopen, opdat hierna eindelijk een hecht en volledig gebouw onzer taalkunde opgetrokken worde.

En verder schiet mij wat betrekking tot dit werk niets dringends te zeggen over, of het moest nog dit zijn, dat ik den lezer, die zich tot een scherp oordeel

geneigd mocht gevoelen , beleefdelyk verzoek te overwegen , hoe veelvuldig en verscheiden de onderwerpen zijn , hier behandeld , en hoe weinig zich de tallooze bijzonderheden tot een aangenaam en fraai ineensluitend geheel lieten zamenvoegen ; hoe de schryver bijna ieder woord en iederen woordvorm , om zoo te spreken , naar zynen aard moest vragen , en hoe licht dus eene misstelling kon insluipen , hoe onmogelyk het bijna was van feilen vrij te blijven. Eindelijk , wie den text leest en zich onbevreedigd gevoelt , verzuime niet de *Bijvoegsels en Verbeteringen na te slaan.*

Voorts neem ik deze gelegenheid waar om aan te kondigen , dat ik voornemens ben op deze Spraakleer een werk te gronden , dat als leerboek op Gymnasiën en Instituten zal kunnen dienen. Ten spoedigste hoop ik dit plan ten uitvoer te brengen.

ZUTPHEN ,

DE SCHRIJVER.

September, 1846.

INHOUD.

INLEIDING :

Over de taal in het algemeen, en de Hollandsche taal in het bijzonder :

- Over den oorsprong der taal . . . . . bl. 1. —
Over het wezen des woords en zijne onderscheidene soorten. — 5.
Over de verwantschap onzer taal met andere talen. . . — 6.
Over de verhouding van het Hollandsch tot het Opperduitsch. . . . . — 8.
Over de verhouding van het tegenwoordige Hollandsch tot het Gothisch en Oudduitsch. . . . . — 9.
Over de verhouding van het Hollandsch tot de tongval-
len, in de provincien van Nederland in zwang. . . . — 12.

EERSTE BOEK :

- Over de letters :* . . . . . — 13.
Over de vokalen, de veranderingen door haar in den loop der tijden ondergaan, en de verwisselingen, welke zij toelaten. . . . . — 18.
Over de konzonten, haren oorspronkelijken staat, en de verwisselingen, aan welke zij onderhevig zijn :
De stomme en de geaspireerde konzonten. . . . . — 49.
De spiranten. . . . . — 59.
De vloeibare letters. . . . . — 72.

Over de Grammaticsche figuren :

De epenthesis of euphonische inlassching van letters :

Inlassching van konzonzanten.	bl. 76.
Inlassching van vokalen.	— 91.
De diaeresis.	— 94.
De paragoge.	— 95.
De metathesis.	— 97.
De sphaeresis.	— 98.
De apokope.	— 100.
De elisie.	— 103.
De synkope.	— 104.
Over de verandering der klanken, ten gevolge hunner plaatsing in het woord.	— 108.
Aanhangsel: over de wijze, op welke het onderscheid der lange en korte vokalen in het schrift uitgedrukt wordt.	— 111.

TWERDE BOEK.

Woordvorming:

Over den aard der wortelklanken, en de lettervereenigin-
gen, welke de woordstammen of stamwoorden toe-
laten. . . . . — 119.

Woordvorming door klankverwisseling (*Ablaut*). . . . — 124.

Woordvorming door afleiding :

Reduplicatie. . . . . : ; — 143.

Afleiding door achtervoegsels: . . . . . — 144.

Door min zelfstand. achtervoegsels. Onechte stammen. — 145.

Door zelfstandige achtervoegsels. . . . . — 153.

Afleiding door voorvoegsels. . . . . — 155.

Woordvorming door samenstelling. . . . . — 158.

Oneigenlijke samenstelling. . . . . — 161.

Eigenlijke samenstelling:

Minder inaige samenstelling (*zamenvoeging*). : — 169.

Innige samenstelling (*zamensmelting*). . . . . — 172.

Afleiding van zamengestelde woorden. . . . . — 176.

Zamenstelling door afleiding ontstaan. . . . . — 177.

Verbindingsklanken tusschen de leden eener zamenstel-
ling. . . . . — 180.

Over den klemtoon:	bl. 186.
De klemtoon van vreemde woorden.	— 189.
De klemtoon van enkelvoudige woorden.	— 191.
De klemtoon van zamengestelde woorden.	— 194.
Over den neventoon en de toonlooze syllaben.	— 199.
Over den woordtoon.	— 200.
Aanhangsel: over het afbreken der woorden op het eind van een' regel, en over het gebruik van het verbindings- teeken.	— 202.

DERDE BOEK:

Over de woorden als deelen der rede:

Over de rededeelen en woordsoorten in het algemeen. —	208.
Over de grammatische betrekkingen.	— 221.

Over de woordsoorten in het bijzonder:

Over het lidwoord.	— 240.
Verbuiging des bepaalden lidwoords.	— 243.
Oorsprong des bepaalden lidwoords.	— 244.
Over het niet-bepalende lidwoord.	— 246.
Gebruik der lidwoorden.	— 248.

Over het zelfstandig naamwoord:

Soorten des zelfstandigen naamwoords.	— 257.
Vorming der zelfstandige naamwoorden.	— 262.

Achtervoegsels:

Die concrete zelfst. naamwoorden vormen.	— 263.
Die abstrakte zelfst. naamwoorden vormen.	— 276.
Voorvoegsels.	— 287.

Over het geslacht der zelfst. naamwoorden:

Oorsprong van het taalgeslacht.	— 293.
Objektief beginsel van geslachtstoekening.	— 296.
Geslacht der stamwoorden.	— 305.
Geslacht der stamwoorden, die van voorvoegsels of voorzetsels voorzien zijn.	— 311.
Geslacht der onechte stammen.	— 314.
Geslacht der afgeleide woorden.	— 321.
Geslacht der zelfstandig gebruikte woorden.	— 325.
Geslacht der woorden met vreemde uitgangen, en der vreemde woorden.	— 326.
Geslacht der zamengestelde woorden.	— 333.

Verloop van geslacht.	bl. 334.
Lijst van woorden, die, bij gelijken vorm, in be- teekenis en geslacht verschillen.	— 336.
Getalvormen der zelfst. naamwoorden :	
Woorden, die geen meervoud toelaten.	— 344.
Vorming des meervouds.	— 350.
Over de vormen der naamvallen :	
Sterke en zwakke verbuiging.	— 368.
Genitief.	— 369.
Datief.	— 375.
Accusatief.	— 376.
Vorbuing van eigennamen.	— 376.
Over het bijvoeglijk naamwoord.	
Vorming der bijvoegel. naamwoorden:	
Vorming door achtervoegsels.	— 384.
Vorming door voorvoegsels.	— 405.
Trappea van vergelijking.	— 408.
Vorming van den comparatief en superlatief.	— 415.
Concretie en motie der bijvoegel. naamwoorden.	— 423.
Vorbuing der bijvoegel. naamwoorden.	— 430.
Praedicatief gebruik des adjektiefs.	— 436.
Over het telwoord, en zijne soorten.	
Grondgetallen.	— 439.
Rangschikkende telwoorden.	— 448.
Onbepaalde telwoorden.	— 451.
Herhalingsgetallen.	— 463.
Verdubbelingsgetallen.	— 465.
Soortgetallen.	— 465.
Over het voornaamwoord en zijne soorten.	
Persoonlijke voornaamwoorden.	— 470.
Bezittelijke α α	— 483.
Aanwijzende α α	— 489.
Bepalende α α	— 492.
Onbepaalde α α	— 495.
Vragende α α	— 497.
Betrekkelijke α α	— 501.
Woorden door zamenstelling met voornaamwoorden	
gevormd.	— 504.
Over het werkwoord en zijne soorten.	
	— 506.

Vorming van het werkwoord :

Onmiddellijke afleiding en vorming door middel

van achtervoegsels. . . . . bl. 516.

Vorming door middel van voorvoegsels. . . . . — 521.

Scheidbaarheid en onscheidbaarheid van de samen-
stelling der werkwoorden. . . . . — 541.

Over de begrippen, die aan de verbuiging (conjugatie)

der werkwoorden ten grondslag liggen, en de vormen,
waardoor zij uitgedrukt worden, in het algemeen. — 552.

Verbuiging der werkwoorden. . . . . — 572.

Sterke verbuiging :

Eerste klasse der ongelijkvl. werkwoorden. . . — 574.

Tweede α α α α . . . — 578.

Derde α α α α . . . — 584.

Vierde α α α α . . . — 587.

Vijfde α α α α . . . — 590.

Zesde α α α α . . . — 594.

Zevende, Achtste, Negende en Tiende klasse. — 598.

Afgeleide en zamengestelde werkwoorden. . . — 601.

Zwakke verbuiging. . . . . — 602.

Verbuiging der onregelmatige werkwoorden. . . — 605.

Omschrijvende verbuiging. . . . . — 617.

Aanhangsel behelzende opmerkingen aangaande het
gebruik der verschillende verbuigingsvormen des
werkwoords:

Over het al of niet uitdrukken van den grammati-
schen persoon door een voornaamwoord. . . . — 627.

Over de overeenkomst van het getal des werkwoords
met dat van het subjekt. . . . . — 629.

Over het onderscheiden gebruik der tijden. . . . — 632.

Over het gebruik van den subjunctief, en de betee-
kenis der tijdvormen in deze wijze. . . . . — 637.

Over den imperatief. . . . . — 647.

Over den infinitief met en zonder *te*. . . . . — 648.

Over den infinitief in plaats van het verl. deelwoord
gebruikt. . . . . — 660.

Over de deelwoorden. . . . . — 663.

Over het bijwoord : . . . . . — 668.

Soorten des bijwoords.. . . . — 669.

Vorming der bijwoorden:	
Oorspronkelijke bijwoorden.	bl. 676.
Bijwoorden door eigenaardige uitgaagen gevormd.	— 681.
Bijwoorden van bijvoegel. naamwoorden ontstaau.	— 685.
Bijwoorden van zelfst. naamwoorden ontstaan.	— 686.
Bijwoorden van werkwoorden ontstaan.	— 696.
Pronominale bijwoorden.	— 696.
Over het voorzetsel:	— 707.
Soorten des voorzetsels:	— 712.
Vorming der voorzetsels:	
Oorspronkelijke voorzetsels.	— 716.
Voorzetsels uit bijvoegel. naamwoorden ontstaan.	— 723.
Voorzetsels uit zelfst. naamwoorden ontstaan.	— 725.
Over het voegwoord.	— 727.
Soorten des voegwoords.	— 733.
Vorming, beteekenis en gebruik der voegwoorden.	— 741.
Over de tusschenwerpsels.	— 754.
Bijvoegsels en Verbeteringen.	— 760.
Appendix hij de Bijvoegsels.	— 822.

INLEIDING.

OVER DE TAAL IN HET ALGEMEEN, EN DE HOLLANDSCHE TAAL IN HET BIJZONDER.

De mensch *denkt* (1). Denken vooronderstelt eenen vorm, waarin de geest zich zelve erkent. De keus van den vorm (zoo men in dit geval van keuze mag spreken) kon hier niet twijfelachtig wezen. Zou toch de gedachte een ligchaam bezitten, het moest een ligchaam zijn van 's menschen ligchaam, opdat hij er *zich zelve* in erkennen mogt, en wel zoodanig een, dat hij er zijn *geestelijk wezen* in erkennen kon. Het stemgeluid nu voldoet alleen aan deze vereischten. In de stem verneemt de mensch zich zelve, en de adem, welke haar voortbrengt, is tot het verlangde doel, de voorstelling van het geestelijk wezen des menschen, zoo geschikt, dat vele volken zelfs aan het woord *adem* het

---

(1) Zij, die in den mensch als *denkend* wezen den oorsprong der taal zoeken, zien hun gevoelen eenigermate gestaafd door het woord *mensch* zelve, dat met den Sanskritischen wortel *man*, *denken*, in verband staat; van dezen wortel stamt het woord MANU (*de Denkende*), Stamvader der menschen, en *manuscha*, *mensch*.

begrip *geest* hechten (1). Ook gebruikt de natuur in mensch en dier geen ander middel om het innerlijk gevoel te uiten.

Aan alles, wat de mensch zich als voorwerp van zijn denken ziet aangeboden, ligt één en dezelfde grondvorm ten grondslag. Dezen te bevatten is *denken*. Het *vrij* voortgebrachte, dat is, noch moedwillig, noch door hartstogt, noch met eenig zinnelijk doel verwekte stemgeluid, als zoodanig, gaf rekenschap van dit denken, en werd noodzakelijk door den denkenden medemensch als uitdrukking van den noodwendigen inhoud des denkens verstaan en begrepen.

Veelvuldig en verscheiden zijn de wijzigingen, waarin zich de eenvoudige grondvorm van alle bestaan openbaart; doch desgelijks waren de klanken veelvuldig en verscheiden, welke de mensch denkend voortbragt, terwijl hij de onderscheidene articulaties, die zijne spraakwerktuigen hem in staat stelden te vormen, afzonderlijk, of op honderd verschillende manieren vereenigd, hooren deed. Allengskens nu moest men zich gewennen om bepaald gewijzigde klanken uitsluitend op bepaalde zaken toe te passen. Dit eenmaal geschied zijnde, zoo werkte de bepaalde zaak, als het ware, terug op de beteekenis van den bepaalden klank en vervulde deze met eenen bijzonderen inhoud. Eerst wanneer de dus natuurlijker wijze *aanvankelijk zinnelijke* beteekenis genoegzaam vastgesteld was, kon het woord in eenen *overdragtelijken* zin genomen worden.

---

(1) Vergel. het Hebreeuwsche woord רוח ; het Grieksche πνεύμα , van πνέω ; het Latijnsche *spiritus*, van *spiro*, en *animus* (*anima*), verwant met *ἀνεμος*; eindelijk, het Duitsche *geest*, van het Oudnoordsche *giosa*, *uitademmen*.

De opmerking, dat de bepaald gewijzigde klank aanwezig was en zijn moest, vóór dat door denzelfven eene bepaalde zaak werd beteekend, snijdt elke poging af om een natuurlijk verband tusschen den klank des woords en de beteekende zaak aan te wijzen. Bestond er een noodwendige zamenhang tusschen klank en beteekenis, zoo zou er geen verschil van talen kunnen bestaan, terwijl, zoo als de zaak werkelijk gelegen is, menschen, die van den aanvang aan niet met elkander in gedurig verband waren geweest, krachtens de willekeurigheid der toepassing eens bepaald gewijzigden klanks op een bijzonder voorwerp, verschillende dingen met verschillende klanken moesten aanduiden.

Zeker bevat de taal enkele nabootsingen van natuurlijke geluiden (met een Grieksch woord *onomatopoeemena* genoemd), b. v. *suizen*, *sissen* enz.; doch deze zouden ontstaan kunnen zijn, terwijl het denkbeeld eener taal bij den mensch, evenmin als bij eksters en papegaaijen, die ook klanken nabootsen, was opgekomen: zij zijn, in vergelijking met de woorden, wier oorsprong in het begrip ligt, waarvan zij de uitdrukking zijn, als bloote spelingen te beschouwen, welke zich duidelijk genoeg in haar onderscheidend karakter doen kennen (1).

Ook bestaan er woorden, wier klank den indruk schijnt weder te geven door de eigenschappen der voor-

---

(1) In de Deutsche taal zijn de klanknabootsingen vooral hierdoor van de eigenlijke woorden onderscheiden, dat zij onvatbaar zijn voor de klankverwisseling (in het Hoogduitsch *Ablaut* geheeten), welke andere woorden een talrijk kroost van afstammelingen doet voortbrengen, en dus in dezen zin onvruchtbaar zijn.

werpen op onze zinnen gemaakt, en welke dus eene *symbolische* of zinnelijk afbeeldende kracht schijnen te bezitten, b. v. *hel*, *schel*, *klaar*, *dof*, *dompig*. Maar al ware dit werkelijk het geval, toch was de taal in haren oorsprong geen sprekende schildering van eigenschappen, hoedanige zich aan de voorwerpen vertoonden. Zulk een beginsel zou eene soort van muziek hebben opgeleverd, maar nimmermeer eene eigenlijke taal hebben doen ontstaan (1)

Eindelijk zijn er, die meenen, dat in de wijze, waarop de klanken, vooral de konzonanten, organisch worden voortgebracht, iets afbeeldends gelegen is. Zekere abstrakte kategoriën zouden, volgens hen, door bepaalde letters worden afgeteekend. Doch op deze wijze maken zij van de taal eene soort van symbolisch schrift, waarbij de spraakwerktuigen de lettertrekken zouden vormen. Zoo zou ook een zamenstel van teekens, bloot voor het oog berekend, aan het oogmerk hebben kunnen voldoen (2).

---

(1) De voorstelling, welke wij met zulke zinnelijk afbeeldende woorden verbinden, heeft grooten invloed op den indruk, welken zij op ons gehoor maken. Denk bij het woord *hel* aan de *onderwereld*, neem *schel* in de beteekenis van *schil* of *schaal*, en *klaar* in die van *gereed*, zoo zullen al deze woorden hunne schilderende werking ten eenen male missen. Bovendien zijn de aangevoerde woorden niet onmiddellijk ontstaan, maar zij bestaan volgens algemeene etymologische wetten.

(2) Daarbij schijnen de voorstanders van de bedeelde meening de letters als vooraf bestaande, het woord als later uit letters zamengesteld aan te merken, terwijl eene rigtige beschouwing der zaak ons overtuigt, dat de onderscheidene letters afgetrokken (*abstrakte*) elementen zijn, in welke men later het vooraf aanwezige woord leerde verdeelen.

De mensch spreekt om iets te zeggen, dat is, om gedachten uit te drukken. Dit doel alleen verklaart het ontstaan der taal, gelijk dan ook geenszins de zucht om namen te geven aan bijzondere voorwerpen, eigenschappen of handelingen de eerste menschen tot spreken kan geleid hebben. Zoo besloot dan reeds de eerste klank, welke strekken moest om eene gedachte uit te drukken, eenen volkomenen, hoezeer nog niet ontwikkelden volzin in zich, en was dezelve, bij gevolg, oorspronkelijk de kiem van hetgeen wij een *werkwoord* noemen. De zaak, tot welke de gedachte in betrekking stond, kon door eene bloote aanwijzing, des needs van een klankgebaar vergezeld, worden aangeduid. Werd echter de verbale woordwortel als naam en vertegenwoordiger van het ding zelve gebezigd, zoo was hij tot een *naamwoord* gestempeld. De verachtende aanwending als naam- of als werkwoord drukte zich weldra in onderscheidende vormen uit, en zoo waren de twee voornaamste woordsorten ontstaan. Aan de aanduiding van het ding, waartoe de gedachte betrekking had, door middel van een klankgebaar, hebben wij eene klasse van woorden te danken, die zekerlijk niet zijn uitgevonden om eene lastige herhaling van het zelfstandig naamwoord te verhoeden, hoezeer zij thans, aanwezig zijnde, daartoe gebruikt kunnen worden: ik bedoel de *voornaamwoorden*. Zij niet alleen hadden hunnen oorsprong in aanwijzende klanken; maar ook de met hen verwante *lidwoorden* en *voegwoorden*. De *oorspronkelijke bijwoorden* en *voorzetsels* zijn op eene dergelijke wijze ontstaan: gelijk men, namelijk, door de voornaamwoorden dingen aanwees, zoo wilde men ook de plaats door klanken, met aanduiding vergezeld, kennelijk maken. — Wanneer

woorden klanken zijn, die van een denken en begrijpen bij den menseh, die ze voortbragt, getuigen, zoo zijn alle deze zoogenaamde woorden, welke hunnen oorsprong aan een klankgebaar te danken hebben, eigenlijk geen woorden. Doch daar zij niet op den trap van onwillekeurige natuurklanken zijn blijven staan, maar aan eene bepaalde articulatie en andere taalwetten zijn onderworpen, zoo kan men hen den naam van woorden waardig keuren. Wij zullen ze *demonstratieve woorden* heeten, in onderscheiding van de eigenlijke woorden (werk- en naamwoorden), die men *begripswoorden* genoemd heeft. — De *telwoorden* beteekenen oorspronkelijk voorwerpelijke begrippen, en behooren dus tot de laatstgenoemde klasse. — De zoogenaamde *tusschenwerpsels*, eindelijk, zijn geen woorden, en in geenerlei opzigt: zij drukken blootelijk een gevoel uit, en wij hebben ze in zekeren zin met de dieren gemeen. De gevoelstaal nu is door eene onoverschrijdbare klóve van de begripstaal, tot welker daarstelling eene vrije aanwending van het menschelijk geestvermogen vereischt wordt, gescheiden,

---

Gelijk de bewoners van ons vaderland Duitschers zijn, zoo behoort de Hollandsche taal tot de talen van den Duitschen stam (1), welke door een aanzienlijk gedeelte

---

(1) Vroeger noemde men onze taal algemeen hier te lande *Duitsch*, vooral in tegenoverstelling tegen het *Onduitsch* (welk ontkennend woord tot heden toe bij ons in gebruik is gebleven). Men vergelijkte slechts Joh. Heemskerck, *Op d'opening des Rhijns door 't veroveren van Rhijnsberck*.

van Europa's bevolking gesproken worden, en zelve wederom in een verband van vermaagschapping staan tot de edelste der oude talen van Azie, bepaaldelijk tot het *Sanskrit*, alsmede tot de *Slavonische* en de *Lettische*, eindelijk tot de *Grieksche* en de *Latijnsche* taal.

De Duitsche taalstam verdeelde zich, naar het schijnt, eerst sedert Zuid-Westelijk Duitschland van lieverlede tot eenheid en zelfstandigheid geraakte (in de 5de eeuw), in de twee nog bestaande hoofdtongvallen, van welke de *Opperduitsche* van Zuid-Westelijk Duitschland uitgegaan, zich over het Oostelijke Duitschland uitbreidde, terwijl het oorspronkelijke Duitsch, in tegenoverstelling van het Opperduitsch, de *Nederduitsche* tongval genaamd, in de Noordelijke en Noord-Westelijke kustlanden gevestigd bleef.

De Nederduitsche tongval heeft zich reeds vroeg in verscheidene landen tot even zoo vele zelfstandige talen gevormd, welke juist om deze hare zelfstandigheid niet meer als bloote tongvallen van het Duitsch kunnen beschouwd worden. Zulke losgereten en op bijzonderen

---

Soo dat de Batavier kan tot aan Basel koomen,
Het Rhijn-volk onbelet bevaart de Rhijnsche stroomen,
En d' oude *Duitsche* taal weer deftig is herplant
Van 't Zwitseren vrij gebergt tot 't vrije Nederlandt.

En Jak. Spex, *Lijkklagt op Poot*:

Wanneer uw zuivre tong
In zwisrigh *Duitsch* haer schoone vaerzen zong.

Dus gaf men nog in de vorige eeuw dien naam aan het Hollandsch. — In de 14de Eeuw werd Jak. v. Maerlant *de vader der Dietsche dichteren* genoemd.

bodem geplante takken van het Nederduitsch zijn: de Skandinavische talen, d. i., de *Zweedsche*, de *Deensch-Noorweegsche* en de *IJslandsche* taal, verder de *Engelsche* taal, te weten, wanneer men haar hoofbestanddeel, het Angelsaksisch, in aanmerking neemt, en eindelijk de *Hollandsche* taal.

Wanneer men de klanken in aanmerking neemt, aan welke het Hollandsch in vergelijking met het Hoogduitsch, van hetwelk het Opperduitsch het voornaamste bestanddeel uitmaakt, de voorkeur geeft, bespeurt men, dat wij in vele woorden voor de Hoogduitsche *geaspireerde* letter eene *harde* (tenuis), en voor de *harde* eene *weeke* (media) aanwenden. Zoo vertoont het Hollandsch voor de Hoogduitsche *pf* en *f* eene *p*, voor de *ch* eene *k*, voor de scherpe *s* (*ss*, *fs*, *z*), die wij, haren oorsprong in aanmerking nemende, als eene geaspireerde *t* moeten beschouwen, eene *t*; voor de Hoogduitsche harde *t* eene weeke *d*; ook de uitspraak der *b* is meer hard in het Hoogduitsch en meer week in het Hollandsch. Voorbeelden van het vermelde lettersverschil leveren de volgende woorden: *Pfad*, *pad*; *rufen*, *roepen*; *Dorf*, *dorp*; *brechen*, *breken*; *ich*, *ik*; *Zunge*, *tong*; *süßs*, *zoet*; *aus*, *uit*; *Tochter*, *dochter*; *bieten*, *bieden*; *Muth*, *moed*.

Bfengt men nu dit verschijnsel in verband met de wet, welke, volgens de ontdekking van J. Grimm, in de ontwikkeling van het *Gothisch* tot het *Oudhoogduitsch*, waarvan het Nieuwhoogduitsch eene voortzetting is, heerschte, en volgens welke de harde letter overging in eene geaspireerde, de weeke in eene harde, en (hetgeen hier niet in aanmerking komt) de geaspireerde in eene weeke, zoodat de Oudhoogduitsche geaspireerde letter ontstaan is uit eene harde in het *Gothisch*, de

Oudhoogduitsche harde uit eene weeké in het Gothisch; zoo bemerkt men, dat het Hollandsch te dezen aanzien op den trap is blijven staan, welken het Gothisch innam, en niet gedeeld heeft in de beweging, welke het Gothisch in het Oudhoogduitsch hervormde. Het Nieuwhoogduitsch, uit het aangegeven oogpunt beschouwd, is in eenige opzigten het Gothisch, en daarmede het Hollandsch, weder nader gekomen; zoo heeft het de Gothische *b* (1), *f* (of scherpe *v*) en *g* voor de Oudhoogduitsche *p*, (zachte) *v* en *k*; de Gothische *k*, in den aanvang der woorden, voor de Oudhoogduitsche *ch* weder opgenomen; daarentegen heeft het Hollandsch de scherpe Gothische *f*, in den aanvang en het midden der woorden, in eene zachtere *v* (als *fisks*, *visch*; *ufar*, *over*), de Gothische *b*, in het midden der woorden in *v*, op het eind in *f* (als *graban*, *graven*; *halb*, *half*), de Gothische *th*, die geaspireerd, als de Engelsche, werd uitgesproken, in *d* doen overgaan (als *threis*, *drie*); doch niettemin heeft het Nieuwhoogduitsch den stand van het Oudhoogduitsch, en het Hollandsch dien van het Gothisch, in het hier bedoelde opzigt, over het algemeen, getrouw bewaard.

Wanneer wij de tegenwoordige Duitsche en dus ook onze taal vergelijken met hetgeen zij vóór vele eeuwen was, met name, met den vorm, waarin zij zich aan ons voordoet, eensdeels in de geschriften, die ons uit het Gothische en, wat het Opperduitsch aangaat, in het Frankische tijdperk zijn overgebleven, anderdeels in de Proeven van Oudnederduitsche Taalkunde uit den Karolingischen tijd (uitgegeven door A. Ypeij, en na hem door J. Clarisse

---

(1) Ten minste in het schrift, de uitspraak bleef tamelijk hard.

in de Jager's Taalk. Magaz.) ; bespeuren wij , dat de verbuiging der woorden aanmerkelijk vereenvoudigd is en de voormalige verscheidenheid mist , dat een toonlooze klinker de volle vokalen dier verbuigingsvormen vervangen heeft , en het getal van derzelver lettergrepen bijzonder is verminderd. — Dit leidt ons tot de volgende opmerking. Hoezeer het woord eene eenheid is uit het ligchaam van den hoorbaren klank (de *phonetische* zijde des woords) en den geest der uitgedrukte gedachte (deszelfs *logische* zijde) , moet men toch aan den stoffelijken klank een zelfstandig bestaan toekennen , in zooverre hij , onverminderd de in hem opgesloten beteekenis , aan verandering onderhevig is. De bedoelde vervorming nu geschiedt in dezen zin , dat het ligchaam des woords in dezelfde mate inkrimpt , in welke zij , die de taal gebruiken , meer , met verwaarloozing van de regten des woords , als samenstel van klanken beschouwd , op de beteekenis letten. Alsdan wordt aan het ligchaam des woords slechts zooveel zelfstandigheid overgelaten , als noodig is , zoo het een teeken des begrijs zal blijven ; de wortellettergreep , waarin het hoofdbestanddeel der beduidenis besloten is , wordt door den klemtoon zoozeer op den voorgrond gesteld , dat de overige daarbij geheel in de schaduw geraken , met andere woorden , de oorspronkelijke verscheidenheid van klanken en de menigvuldigheid van geledingen , die men lettergrepen noemt , gaat noodwendig verloren (1). In de dertiende eeuw , dus

---

(1) Verlangt men het voorbeeld eener taal , in welke tusschen het phonetische en het logische beginsel eene schoone harmonie bestaat , zoo noem ik de *Grieksche*. In deze taal toch behielden de woorden eenen rijkdom van geschakeerde klanken zonder die overmaat , welke de vaardigheid der rede tot ballast

in dien tijd, waarop het Middenhoogduitsch (*Zwabisch*) uit het Oudhoogduitsch (*Frankisch*) was voortgekomen, had deze gedaanteverwisseling in het Hollandsch ten volle haar beslag gekregen.

Hoe minder scherp onderscheiden met der tijd de verbuigingsvormen der woorden werden, hoe meer men de grammatische betrekkingen zich in het afgetrokkene begon voor te stellen, en hoe ligter men de behandeling van het werktuig der taal wilde maken; des te meer werd de verbuiging der woorden door bijzondere *vormwoorden*, bestemd om zekere spraakkunstige betrekkingen uit te drukken, vervangen, dat is, voorzetsels omschreven de verschillende naamvallen der naamwoorden, voegwoorden de wijzen der werkwoorden, en hulpwerkwoorden, zoowel de wijzen, als de tijden der werkwoorden. In dit gezigt nu is de Hollandsche taal verder gegaan, dan de in het eigenlijk Duitschland gesprokene en geschrevene. In het Hoogduitsch toch is, ten eerste, de omschrijving der naamvallen door middel van voorzetsels door de heerschende taalwet verboden; in het Hollandsch is zij immer geoorloofd en zelfs in de taal des dagelijkschen omgangs, even als in de Engelsche en de Romanische talen, gebiedend gevorderd; ten tweede, speelt in het Hoogduitsch de *aanvoegende wijze*, ondersteund door genoegzaam kenmerkende vormen, nog

---

zou kunnen verstrekken. De poëzij, welke uit haren aard het phonetische, muzikale, der taal aankweekt, kon van dat karakter der Grieksche taal niet anders dan voordeel trekken. — In de Engelsche taal daarentegen, voornamelijk in derzelve Duitsch bestanddeel, zien wij de gestalten der woorden bijna tot den meest mogelijk ingekrompen staat terug gebracht.

eene rol, die zij in het Hollandsch bijna geheel heeft opgegeven (1).

Beschouwden wij tot dus verre het Hollandsch in vergelijking tot den Opperduitschen tongval en tot de Duitse taalvormen van vroegeren tijd, thans moeten wij met een kort woord de betrekking aanduiden, welke er tusschen het Hollandsch en de tongvallen, die in enkele steden en provincien van ons vaderland gesproken worden, bestaat. Tot deze nu staat het in dezelfde verhouding, in welke het Hoogduitsch, dat is, de algemeene taal der geleerden en beschaafden in Duitschland, tot de Duitse tongvallen staat. De Hollandsche uitspraak en de keus en vorm der woorden bij de Hollanders in gebruik, stellen dan ook geen' tongval nevens andere tongvallen daar, maar, eenmaal geijkt door het gebruik daarvan door dichters, prozaschrijvers, redenaars en door de hogere standen gemaakt, hebben zij overal binnen de grenzen van ons vaderland, bij hen, die op beschaving aanspraak maken, gezag. Het Hollandsch is de algemeene landtaal naar het gebruik en de uitspraak der beschaafden (2). Alleen het Friesch, als een Angelsaksisch dialekt, is met het Hollandsch, dat in het Nedersaksisch wortelt, minder nauw verbonden.

---

(1) Ook uit het hier vermelde oogpunt doet zich de Grieksche taal voor als een toonbeeld van volkomenheid, uit harmonie van tegenstrijdige beginsels bestaande. Zij toch vereenigt de rijkste verbuiging der naamwoorden met het meest verscheiden gebruik van voorzetsels, en de volledigste modale verbuiging der werkwoorden met de fijnste aanwending van verschillende voegwoorden.

(2) Dezelfde taal, die *hier* Hollandsch heet, is bij de Duitsch sprekende bewoners der Zuidelijke Nederlanden het *Vlaamsch*.

EERSTE BOEK.

OVER DE LETTERS.

LETTERS noemt men de zichtbare teekens dier verschillend gewijzigde klanken en bijzondere klankwijzigingen, welke bij het uitspreken der woorden gehoord worden.

De letters, met welke wij ons tot het schrijven van echt Nederduitsche woorden vergenoegen, zijn de volgende:

A, B, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U, V, W, Z.

Daarenboven wenden wij nog een paar zamenvoegingen van letters aan om gewijzigde klanken: IE en OE, en een paar dergelijke, om klankwijzigingen af te beelden: CH en NG.

Wij onderscheidden zoo even zoodanige letters, die wij teekens van *gewijzigde klanken* noemden, van de zulke, aan welke wij den naam van afbeeldingen van *klankwijzigingen* gaven.

Het menschelijk stemgeluid, namelijk, is niet anders denkbaar, dan gewijzigd in den mond of spraakweg van den strot tot de lippen. Deze wijziging nu geschiedt, in een' der streken van den mond, óf op zulk eene wijze, dat de spraakwerktuigen zich daarbij lijdelijk, óf dus, dat zij zich daarbij werkzaam gedragen. De klanken in een' der mondstreken gewijzigd, zonder dat de

spraakwerktuigen daarbij eigenlijk werkend optreden, noemt men *vokalen* of *klinkers*; en daar men drie streken in den mond kan onderscheiden, zoo kan men drie soorten van vokalen aannemen: *achtermonds-*, *middenmonds-* en *voormondsokalen*: tot de vokalen der eerste soort behoort, bij voorbeeld, de *a*, tot die der tweede de *i* (*ie*), tot die der derde de *o*.

Treden de spraakwerktuigen werkend op, zoo ontstaan de *Konzonanten* of *Medeklinkers*, welken naam men geeft aan de wijziging, die de klanken ondergaan; en daar, voor eerst, de strot, ten tweede, de achtertong met het achtergehemelte, ten derde, de tong met het meer vooraan gelegen gedeelte van het gehemelte, en, ten vierde, de boven- met de benedenlip, de werkzame spraakwerktuigen zijn, zoo zijn er konzonanten, die in den strot worden gevormd: *ch*, *g*, *h*; dezulke, die door verheffing van het achterste gedeelte der tong tegen het achterste gedeelte van het gehemelte ontstaan: *k*, *ng*; vervolgens de zoodanige, die geboren worden, terwijl men de tong op eene verschillende wijze met het meer vooraan gelegen gedeelte van het gehemelte in verband brengt: *d*, *j*, *l*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*; en eindelijk zijn er konzonanten, die met de lippen gevormd worden: *b*, *f*, *m*, *p*, *v*, *w*.

Bij de werkzaamheid der opgenoemde spraakwerktuigen kan men twee gevallen opmerken: óf het geluid wordt door de twee tegen elkander overgestelde spraakwerktuigen, het boven- en het beneden orgaan, afgesloten; óf de luchtstroom, gewijzigd door de spraakwerktuigen, blijft voortvloeijen of zoekt, in den mond afgesloten, eenen anderen uitweg. De konzonanten, op de laatste wijze gevormd, heeten *halve vokalen*; die waarbij de lucht geheel wordt afgesloten, heeten *stom-*

we konzonanten. De halve vokalen zijn de volgende: *ch, f, g, j, l, m, n, ng, r, s, v, w, z*. Bij het uitbrengen van *m, n* en *ng* blijft de luchtstroom, hoer in den mond afgesloten, door de neus voortvloei- jen, de *l* en de *r* laten het gehuid door den mond, terwijl zij dezen ten deele sluiten; bij de overige wordt de mond in geenen deele gesloten. De vijf genoemde: *l, m, n, ng* en *r* heeten *vloeibare*; de *ch* en *f* worden *geaspireerde* konzonanten genaamd; de *g, h, j, s, v, w, z*, eindelijk, kan men *spiranten* noemen.

Stomme konzonanten zijn al de overige, te weten: *b, d, k, p, t*.

Op den graad der heftigheid, met welke, bij het voortbrengen der stomme konzonanten, de afsluiting van den luchtstroom plaats heeft, grondt zich het onderscheid tusschen *weeke* en *harde* stomme konzonanten: de weeke *b* staat in dezen zin tegen de harde *p*; de weeke *d* tegen de harde *t* over; eene weeke letter, tegen de harde *k* overstaande, hoedanige de Franschen en de Duitschers in huane *g* (als in *gäter* en *Garten*) bezitten, kent de Hollandsche uitspraak niet: de *g* toch is bij ons altijd eene halve vokaal. De weeke letters heeten bij de Latijnsche taalkundigen *medias*, omdat zij tusschen de harde (*tenues*) en de geaspireerde konzonanten *in het midden* staan. Bij hen, namelijk, even als bij de Grieksche taalkundigen, werden de geaspireerde letters als stomme konzonanten beschouwd, die met eene aspiratie werden aangedaan: hierop grondt zich het onderscheid in de benaming van geaspireerde letters en van spiranten, welke laatste als oorspronkelijke halve vokalen moeten worden aangemerkt. Volgens de indeeling der Ouden stond dan de lipletter *b* midden in tusschen de *p* en de *ph* (*f*); de keelletter

g, die dus ook bij hen eene stomme letter was, tusschen de *k* en de *ch*; de tongletter *d* tusschen de *t* en de *th*, welke laatste bij hen aldus, gelijk zij in het Gothisch was en in het Engelsch en het Nieuw-Grieksch nog is, eene geaspireerde letter moet geweest zijn. Wij missen, met de Duitschers, deze geaspireerde tongletter, hoezeer van derzelve vroeger bestaan de sporen in onze taal zijn overgebleven. Zoo is soms eene *v* of *f* uit de Gothische *th* ontstaan (waarvan later voorbeelden zullen worden aangevoerd), welk verschijnsel dus te verklaren is, dat de geaspireerde tongletter in enkele gevallen onder de gedaante der geaspireerde lipletter bewaard bleef, terwijl zij overal elders in *d* is overgegaan, zoodat de woorden, die in het Gothisch de *th* hebben, thans met eene *d* worden uitgesproken en geschreven.

Bij de halve vokalen bestaat desgelijks een trapswijze voortgang van zacht tot scherp: van de *w* tot de *v* en vervolgens tot de *f*; van de *k* tot de *g* en verder tot de *ch*; eindelijk, van de *z* tot de *s* — doch hier ontbreekt de derde trap, daar wij, zoo als gezegd is, de geaspireerde tongletter missen.

De *l*, *j* en *r* vormen eene reeks, gelijk aan die, welke door de *m*, *n* en *ng* wordt daargesteld. In deze twee drietallen ligt de tweede letter meer achterwaarts in den mond, dan de eerste, en meer vooraan in den mond, dan de derde. Daar nu de voor in den mond gelegen organen en de lippen voor eene meer bestemde articulatie vatbaar zijn, dan de achter in den mond gelegene, zoo is de *r* minder bestemd gearticuleerd, dan de *l* en de *j*; de *ng* minder dan de *m* en de *n*.

Zonder de kennis van de leer der halve vokalen is de aard van hetgeen bij ons *korte klinkers* heeten, en van

die gewijzigde klinkers, die wij met eene dubbele letter gewoon zijn te schrijven, niet te begrijpen. De zoogenaamde *korte* vokalen toch zijn bij ons vokalen, die door eene konzont gewijzigd worden, welke tot de klasse der halve vokalen behoort, en in de keel gevormd wordt, doch in ons schrijfstelsel geen teeken bezit (1). Van de *gewijzigde vokalen*, die wij met eene dubbele letter schrijven, zijn zij, bij welke de *i* de tweede letter is, vokalen, die gewijzigd worden door middel van eene door de tong met het gehemelte gevormde, in het midden van den mond gelegen halve vokaal, welke door deze *i* of door de *j* wordt afgebeeld. Benevens EJ, IJ en UI, behooren tot deze klasse de EU en de lange U. Wat de *eu* aangaat, zoo leert de uitspraak, bij welke eene *j* naklinkt, dat zij hier, niet ten onregte, met de dubbelvormige vokalen, wier laatste letter eene *i* of *j* is, op gelijke lijn wordt geplaatst. De vorm *oe* of *oi* (2) ware beter geschikt, om den klank, dien wij aan *eu* geven, af te beelden. Wat de lange *u* betreft, al wordt deze, omdat ze bij ons slechts een enkelvoudig teeken

---

(1) Het onderscheid tusschen lange en korte vokalen bestaat in het Hollandseh geenszins in den korteren of langeren duur, welke bij het uitbrengen der vokaal wordt waargenomen. Dezelfde vokaal kan, zonder verandering in klank, bij ons niet nu eens lang, dan eens kort zijn. Wij hebben b. v. evenmin eenig denkbeeld van eene lange gesloten *e*, als van eene korte *oe*, hoedanige het Hoogduitsch in zijn *ä* en *u* bezit, welke klanken zoo wel lang als kort kunnen zijn. De zacht korte of toonlooze *e*, eindelijk, is slechts de schaduw eener vroeger aanwezige vokaal.

(2) De Latijnen gaven de Grieksche *oi* door *oe* weder, en men weet, hoe in Latijnsche woorden de *oe* wordt uitgesproken.

heeft, voor eene zuivere vokaal gehouden, zij is niet te min eene gewijzigde, en de voormalige schrijfwijze in het Hoogduitsch, waar deze klank door *ue* of *ui* werd uitgedrukt (thans geschiedt dit door *ü*), is meer overeenkomstig haren aard. Voorheen werd ook in onze provincien, gelijk nog in Gelderland en elders, de *ui* met *u* in de uitspraak gelijk gesteld, en in Hollandsche boeken van vroegeren tijd wordt de *ui* met de *u* afgewisseld (1). — De AU (AAU) en de OU, eindelijk, zijn vokalen, die door eene met de lippen gevormde halve vokaal worden gewijzigd. — *Aai*, *eeu*, *ooi*, *ieu*, *oei* zijn zuivere vokalen, die door eene konzontant *i*, dat is *j* (in het Hoogduitsche schrift hier vaak *h*), of door eene *u*, dat is *w*, gevolgd worden; al is het, dat, volgens de heerschende spelling, vóór eene toonlooze *e*, de *i* door eene *j*, en de *u* door eene *w* verdubbeld, en achter *eeu*, *ieu*, ook op het eind van een woord, eene *w* aangenomen wordt (2).

OVER DE VOKALEN,

de veranderingen door haar in den loop der tijden ondergaan, en de verwisselingen, welke zij toelaten.

In de konzontanten is het kenmerkende der woorden

---

(1) Gelijk wij in de *u* een voorbeeld hebben van een enkelvoudig teeken voor eene gewijzigde vokaal, zoo hebben wij, omgekeerd, in *ie* en *oe* een dubbel voorbeeld van een tweetal letters, dienende om ééne zuivere vokaal af te beelden. — Volgens dit en het bovenstaande zijn de vijf Hollandsche als zuiver aan te merken vokalen: *a*, *e*, *ie*, *o*, *oe*.

(2) Bij de *aau* schijnt de uitspraak *au* boven die van *aaw* te verkiezen.

gelegen; hare verscheidenheid was, van den beginne aan, het middel om de verscheidenheid der beteekende zaken uit te drukken: aan haar is dus de *bijzondere* beteekenis der woorden verknocht. De vokalen waren oorspronkelijk slechts de noodwendige begeleiders der konzonanten, en werden aanvankelijk niet als zelfstandige elementen des woords beschouwd (1). Van daar, dat, in alle talen van den Indo-Germaanschen stam, de oorspronkelijke vokalen kort zijn. De korte vokalen toch worden, bij het hoorbaar maken eener articulatie, zonder bijzondere inspanning, van zelve, gevormd.

Deze oorspronkelijke korte vokalen zijn drie in getal (2): de eerste, de *a*, wordt in den achtermond; de tweede, de *i*, in het midden van den mond, en de derde, de *u* (te weten de Hoogduitsche), vooraan in den mond gevormd. Wij Hollanders hebben deze korte voormondsvokaal verloren, en ze door de korte *o* vervangen, die dan vaak weder zelve de zuiverheid harer uitspraak verliest. De *o* is, in haren oorsprong, evenmin als de *e*, eene eenvoudige vokaal. Noch in het Sanskrit, noch in het Gothisch bestaat er eene korte *e* of eene korte *o*: de *e* en de *o*, die in deze beide talen bestaan, zijn altijd lang, en dagteekenen dus uit een later tijdperk. Het ontstaan van onze *e* en *o* hebben

---

(1) In de Semitische talen werden de vokalen zelfs niet geschreven.

(2) Niet meer in aantal zijn de vokalen in het Arabisch; en (wanneer men de verwarring voorbijziet, in het stelsel der Hebreeuwsche vokalen gebragt door de navolging van het voorbeeld, dat de Joodsche spraakkunstenaren zich in het systeem der Grieksche vokalen gegeven zagen) ook in het Hebreeuwsch. Men zie T. Roorda, *Gramm. Hebr.* I. p. 15.

wij te danken aan die vokaalklankverandering, welke uit de zucht voortkwam, om zelfs aan korte vokalen zekere zelfstandigheid in de uitspraak te verleenen, hetwelk men bewerkte door haar eene eigen konzontant, *j* of *w*, toe te voegen: de *i* op de bedoelde wijze uitgesproken, onttaardde in *ai* (1); de korte *u* (*oe*) in *au*; in dezen vorm nu van *ai* en *au*, welke teekenen nog in het Fransch als *e* en *o* uitgesproken worden, vertoonen zich ons de *e* en de *o*, waar zij het eerst in den oudsten vorm der Duitsche taal, dat is, in het Gothisch, beginnen voor te komen (2). Hier zien wij, namelijk, de korte *i*, vóór de *h* en de *r*, vóór welke, als bijzonder weeke konzontanten, de vokaal meer zelfstandigheid behoeft, in *ai*; de korte *u* vóór dezelfde letters in *au* verkeeren: en deze *ai* en *au* zijn reeds in het Oudduitsch in *e* en *o* overgaan.

Zoodra aan sommige vokaalklanken eene zelfstandige waarde werd toegekend, ontstonden de lange vokalen. Deze zijn in het Gothisch drie in getal: *é*, *ó* en *ú*, van welke de eerste reeds in het Oudhoogduitsch in *á* overgaat.

Door een nog langer aanhouden van den vokaalklank, waarbij een plotseling afbreken van den klank vermeden, en dus na de vokaal eene zachte *j* of *w* gehoord wordt (3), ontstonden de zoogenaamde Diphthongen of

---

(1) Vergelijk de Engelsche uitspraak van de lange *i*.

(2) Ulfilas had geen ander teeken, om de Grieksche *ε* terug te geven, dan *ai*,

(3) De Jod en de Vau, die in het Hebreeuwsch het voorkomen van zekere vokalen in een woord te kennen geven, zijn niet anders, dan de konzontanten, in welke de aangehouden vokaalklank uitloopt, en welke, wanneer men met nauwkeurigheid

Tweeklanken: *ai*, *au*, *ei* en *iu*. De twee eerste zijn wel te onderscheiden van de *ai* en *au*, in welke de korte *i* en *u* vóór *h* en *r* overgaan.

Ziet hier een verslag van den oorspronkelijken toestand der Duitsche vokalen, zoo als die in het Gothisch bestond. Laat ons thans nagaan, welke verandering hij door den loop der eeuwen geleden heeft, terwijl wij elk der tegenwoordig in het Hollandsch gebruikelijke zuivere en gewijzigde vokalen afzonderlijk beschouwen.

De *A*.

Als regel kan men aannemen, dat deze vokaal wegens hare zuiverheid en oorspronkelijkheid, waar zij voorkomt, niet door verbastering uit eene andere vokaal is ontstaan. Van daar, dat de woorden, die, in den tegenwoordigen staat der taal, dezen klank bezitten, dien, over het algemeen, reeds in hunnen oudsten vorm vertoonen. Vergelijk: *haan*, Goth. *hana*; *dal*, Goth. *dal*; *haat*, *hatis*; *kamer*, *hamar*; *zaaijen*, Goth. *saian*.

Als uitzondering op dezen regel moet vermeld worden, dat in sommige gevallen eene *a* uit *e* ontstaan is. Vooreerst is de Gothische *é* in eene lange *a* overgegaan: als *slapen*, Goth. *slépan*; *jaar*, Goth. *jér*; *wapen*, *vépn*; *maan*, *ména*. Ten tweede, gelijk de *a* vóór de *r* in sommige woorden eenen klank verkreeg, die dezelve naar dien der *e* deed zweemen, zoo zien wij, omgekeerd, de *e* vóór *r* in niet weinig woorden in *a* overgegaan, of met *a* afgewisseld. Dit verschijnsel heeft zijne oorzaak, ongetwijfeld, in den aard der *r*. Voorbeelden eener oorspronkelijke *a*, welke vóór die letter,

---

al de konzonanten, die in een woord gehoord werden, wilde schrijven, mede in het schrift moesten afgebeeld worden.

ten minste voorheen, met eenen naar *e* zweemenden klank werd uitgesproken, treft men aan, in de woorden: *vaardig*, *regtvaardig* van *varan*; *vaars* (*jonge koe*), zoo veel als *varres*, het vrouwel. van *var*; *schaar* van *skar*, verled. tijd van *skiran*; *kaars*, Oudduitsch kar. In enkele woorden is, zoo als wij ter plaatse, waar het behoort, zien zullen, de *a* voor *r*, zelfs in *e* overgegaan. Menigvuldiger zijn de voorbeelden van woorden, waarin 'eene *e*, of Goth. *i* (*ai*), vóór de *r*, is overgegaan in *a*. Men denke aan *meéwarig* van het Oudduitsche *weron*, thans *währen*, dat is, *dulden*; *waarts*, in *derwaarts*, enz. Goth. *vairths*, het Latijnsche *versus*; *waarde*, Oudduitsch *wirdi*, thans *werth*; *naarstig*, van het Oudduitsche *nerjan*; *aarde*, Gothisch *airtha*. Voorts komen hier in aanmerking de uitgangen *aar* en *aart* van sommige zelfstandige naamwoorden, waar de analogie eene toonlooze *e*, als plaatsvervanger der oorspronkelijke vokaal van deze uitgangen, zou vorderen: zoo schrijft men *leeraar*, *middelaar*, *zondaar*, in het Hoogd. *Lehrer*, *Mittler*, *Sünder*, en *grijsaart* voor *grijzert*, *veinzaart* voor *veinzert*. In *dageraad* en *sieraad* is zelfs uit de niet geschreven zachte *e*, welke de vloeibare *r*, als het ware, omzweeft, eene *a* ontstaan; het eerste toch staat voor *dagert*, het tweede is een verleden deelwoord van *sieren*, als het Hoogd. *Zierde*. Voeg hier bij het voornaamwoord *haar*, waar de *e*, èn ten gevolge van den invloed der *r*, èn ten gevolge der werking van den accent in *a* is overgegaan: nader bij den oorspronkelijken vorm *irô* (Oudduitsch) komt de uitspraak *er* of *her*. — In het woord *wereld*, heeft zich de *e*, in weerwil van de uitspraak, in het schrift gehandhaafd, In eene menigte woorden, eindelijk, wisselt de *e* vóór

de *r*, met de *a* af: *teerling* en *taarling*; *begeeren*, bij schrijvers van vroeger eeuw *begaren* (nog heden is de *a* in het bijwoord *gaarn* van denzelfden stam be-
waard); *smert* en *smart*; *hert* en *hart*; *ster* en *star*; *gerst* en *garst*; *kern* en *karn*; *pers* en *paars*; *versch* en *varsch*; *knensen* en *knarsen*; *vers* en *vaars*. Ook in *zwager*, Gothisch *svaihra*, kan de *a* haren oor-
prong aan de werking des uitgangs (daar de *g* bijna niet werd uitgesproken) te danken hebben. — De *l*, die zoo naauw met de *r* verwant is, oefent in enkele woorden denzelfden invloed uit. Zoo zien wij de *a*, die in den uitgang der zelfstandige naamwoorden op *sel* reeds in eene toonlooze *e* was overgegaan, in de bijvoegelijke naamwoorden op *zalig* wedergekeerd, als *armzalig* van *armsel* (het in het Hoogd. sedert de 17de eeuw bestaande *Armsal*) en dit van *harmen* of *jamme-
ren* (hetzelfde woord in eenigzins anderen vorm is *rampzalig* voor *armpzalig*); *lamzalig* van het werkw. *lammen* enz. *Twaalf* staat voor *tweelif*, Oudd. *zuelif*; *wel* werd bij schrijvers van de 13de eeuw wel eens *wale* geschreven; *schaal* wordt gebruikt nevens *schel* of *schil*.

Ook moeten wij vermelden, dat er eenige voorbeelden bestaan van den overgang des tweeklanks *ei* (Goth. *ai*) in *a*. Deze overgang heeft plaats in *ladder* voor *leider*, in *aker* voor *eiker* of *eikel*, in *onraad* en *voorraad* en het oude *ontraden* (*ontreedden*) van (*be*)reiden, in (*twee*-)*spalt* van *splait* (Goth. imperf. van ons *splijten*) en in *krabben* van *raib* (Goth. imperf. van *reiben*) enz.

In vreemde of voor vreemd gehouden woorden geeft het Hollandsch ingelijks niet zelden aan de *a* boven eene andere vokaal de voorkeur: *razijn*, Fransch *raisin*; *parui*k, Fransch *perruque*; *patrijs*, Latijn *perdix*; *krakeel*, Fransch *querelle*; *bagijn* voor *begijn*, waar-

schijnlijk van het oude *begiën*, d. i. *biechten*.

Voor wij tot eene andere letter overgaan, moeten wij nog herinneren, dat er in het Gothisch geene lange *a* bestaat, en dat dus in al die woorden, welke bij ons eene lange *a* hebben, voor zooverre zij niet uit *é* ontstaan is, de korte Gothische *a* in eene lange is verkeerd. Dit heeft, en wel door de werking van den accent, plaats gehad in de volgende woorden, die wij uit vele aanvoeren: *haan*; *haat*; *hamer*; *graven*, Goth. *grāban*; *water*, *vāto*; *blazen*, *blāsan*; *vader*, *fadsr* (1); *dagen* van *dags*. Soms echter is ook de lange *a* kort geworden, b. v. in *jammer*, het Oudduitsche *jāmar*.

De *E*,

Daar in het Gothisch geene *e* bestond, behalve die lange *é*, welke in *a* is overgegaan, zoo volgt van zelve, dat overal, waar in het Hollandsch deze klank wordt aangetroffen, hij uit andere klanken zijn' oorsprong ontleende.

De meest gemeene oorsprong, bepaaldelijk van onze zoogenaamde zachtlange en scherp-korte *e*, is de Gothische *i*, bij voorbeeld: *giban*, *geven*; *liban*, *leven*; *brikan*, *breken*; *bitans*, *gebeten*; *hilfan*, *helpen*; *fill*, *vel*; *vairpan* (want de *i* wordt *ai* vóór de *r*), *werpen*. In een paar woorden is de zachtlange *e* uit *iu* ontstaan, b. v. in *negen*, Goth. *niun* (Hoogd. *neun*), en *heden*, Oudd. *hiutu* (Nieuwhoogd. *heute*).

Hoezeer de Gothische *i* reeds in het Oudduitsch in *e* overgaat, vindt men echter nog in het Nieuwhoogduitsch

---

(1) De *s*, op welke sommige Gothische zelfst. naamw. uitgaan, is de *s* van den nominatief.

verscheidene woorden met den *i*-klank, welke in het Hollandsch daarvoor de *e* hebben, bij voorbeeld: *deern*, Hoogd. *Dirne*; *hert*, Hirsch; *egel*, Igel; *ergens*, *irgend*; *weder*, wieder. Doch ook het omgekeerde heeft plaats, en soms heeft het Hollandsch de *i* behouden, terwijl die in het Hoogduitsch in *e* is verkeerd, bij voorbeeld: *gisteren*, *gestern*; *gillen*, *gellen*; *spinde*, *Spende*; *klis*, *Klechse*; *wisselen*, *wechselen*. Zelfs binnen de grenzen van onze taal bestaat die verwisseling van *e* en *i*. Men vergelijke slechts, uit vele, deze woorden: *pek* en *pik*, *versch* en *frisch*, *scheep* en *schip*, *spleet* en *split* (welke twee woorden in 't meervoud slechts de *e* vertoonen), *smid* en *lid* hebben in het meervoud *smeden* en *leden*, *schel* en *schil*, *mest* en *mist*, *kreb* en *krib*, *ketelen* en *kittelen*, *tegel* en *tigchel*, *spelen* en *spillen*, *vel* en *villen*, *wegen* en *wikken*, *steken* en *stikken*, *breken* en *wrikken*, *schelen* en (*ver-*) *schillen*. Ja verscheidene woorden hebben eenen afgeleiden vorm, in welken de oorspronkelijke *i* is teruggekeerd (1), bij voorbeeld, in *gift* van *geven*, *ginds* en *ginder* van *gene*, *nicht* of *nift* van *neef*, *plicht* van *plegen*, *wicht* van *wegen*, *gezicht* van *zien*, dat is, *zejen*, want *zien* is uit *zejen*, Goth. *saihvan*, Hoogd. *sehen*, zamengetrokken, gelijk *tien* uit *tejen*, Goth. *taihun*, Hoogd. *zehn*. — De eerste oorzaak des overgangs van de korte Gothische *i* was in de zucht gelegen om de vokaal in de uitspraak te rekken (ook is deze uit *i* geboren *e*, die in het Oudduitsch noch kort was, meestal lang geworden); van daar, dat, waar de kortheid der vokaal door eene slotkonzontanant of dubbele

---

(1) Een verschijnsel, hetwelk in de Hoogduitsche spraakkunst *Rückumlaut* genoemd is.

konzontant beschut of bewerkt werd, de *i* veelal is be-
waard of wedergekeerd.

Onze hard- of scherplange *e* heeft haren oorsprong in de Gothische *ai*, welke reeds in het Oudduitsch in *ei* overging: taikns, *teeken*; dails, *deel*; snaiv, *sneeuw*; stains, *steen*; haitan, *heeten*; laisjan, *leeren*. Ook bij ons vinden wij wel eens de *ei*, waar een nevenvorm *ee* heeft, bij voorbeeld: (*uit-*)*breiden* nevens *breed*, *klein* nevens *kleen*, (*be-*)*reiden* nevens (*ge-*)*reed*, en van *deizen* of *deinzen* komt *bedeesd*. Sometijds echter is de Goth. *ai*, in plaats van in eene scherplange, in eene korte *e* verkeerd, b. v. in *wel*, Goth. *vaila*, en in *elk* (*eenlik*) en *enkel* (*eenigel* of *eeniglijk*), welke woorden beide van *een*, Goth. *ains*, afstammen.

Het enkelvoud van den verleden tijd der werkwoorden, die bij ons in den tegenw. tijd met *ij* worden geschreven (als *ik grijp*), heeft in het Gothisch *ai*, bij voorbeeld *graip*, (*ik*) *greep* van *greipan*, *grijpen*; *smaït*, (*ik*) *smeet* van *smeitan*, *smijten*. Dus is de *e* van dien tijd dezer werkwoorden, in het enkelvoud, eigenlijk hardlang. Vandaar, dat de van het enkelvoud van den verleden tijd der bedoelde werkwoorden afgeleide woorden eene scherplange *e* of wel eene *ei* hebben, bij voorbeeld: *zweem* (*zweemen*) van *zwijmen*, *bleek* (*bleeken*) van *blijken*, *deeg* (*deegen*) van *dijgen*, *leed* en *beleedigen* van *lijden*, *week* (*weeken*) van *wijken*, *neigen* van *nijgen*, *rei* van *rijgen*, *reis* van *rijzen*, *steiger* van *stijgen*, *leiden* (d. i. *doen gaan*) van *lijden* (d. i. *gaan*), *beiden* van *beidan*, hetwelk *bijden* opleveren moest, waarvan vervolgens *beiden* werd afgeleid.

De scherplange *e* in den bastaarduitgang *eel* is uit *ellum* of *illum* (in het Fransch *eau* of *elle*), waarop

sommige, vooral middeleeuwsch-latijnsche naamwoorden uitgingen, ontstaan, bij voorbeeld: *kasteel*, castellum; *rondeel*, Fransch rondeau; *kandeeel*, caldellum. Ook in zuiver Hollandsche of met het Hollandsche burgerregt begiftigde woorden ontstond de uitgang *eel* ten gevolge eener verscherping der toonlooze *e*, die hier vóór de *l* deze verandering onderging, gelijk wij ze elders vóór *r* in *a* (*ae*) zagen overgaan. Zoo staat *houweel* voor *houwel* ol *houwer*, *truweel* voor *truffel* (*troffel*), *struweel* voor *struffel*, d. i. *struik*.

De zachtkorte of liever toonlooze *e* heeft haar ontstaan te danken aan eene verandering in den vorm der woorden, door de overheersching van den accent te weeg gebracht. Naarmate, namelijk, de wortellettergreep, die den toon had, met meer nadruk werd uitgesproken, werd de klank der overige lettergrepen doffer, en van denzelfven bleef, om zoo te spreken, niets dan de schaduw over, ja zelfs werden vaak geheele lettergrepen, als het ware, opgeslurpt. Van daar, dat wij deze *e* slechts in de syllabe van den uitgang aantreffen (1), of in de voorvoegsels der woorden, of eindelijk in zulke woorden, die, niet zelfstandig gebruikt, slechts als bepaling van een ander woord voorkomen, te weten, behalve in het persoonlijk voornaamwoord van het onzijdig geslacht *het*, slechts in het bepalend lidwoord, dat in vroegeren tijd met verlies van zijne vokaal aan het zelfstandig naamwoord gehecht werd (2). Zoo trad dan

---

(1) In *Jonker*, d. i. *Jonkheer*, *Juffer* voor *Jufvrouw*, *verl* voor *vierendeel* verkrijgt zelfs een neventonig wortelwoord, door het overwicht van den hoofdtoon, den schijn eens blooten uitgangs.

(2) Ook het lidwoord *een* verliest zijn accent en luidt 'en,

de zachtkorte *e* in de plaats van de *a*, de *i* of de *é* in de voorvoegsels en uitgangen der Gothische woorden. De voorvoegsels *ge* en *ver* luiden in het Gothisch *ga* en *fair*, *faur* of *fra*. Bróthar werd *broeder*; kuni, *kunne*; tuggò, *tonge* of *tong*. In de verbuiging ging, bij gevolg, het verschil der uitgangen van de naamvallen der zelfstandige naamwoorden verloren: van de vier naamvallen des meervouds van het Gothische fisks (*visch*): fiskós, fiské, fiskam, fiskans, werd het eenvormige *vischen*. De datief en de accusatief van het mannelijk geslacht van het bijvoegelijke naamwoord *blind*, blindamma, blindana, gingen in *blinden*; het meervoud voor het mannelijk geslacht: blindai, blindazé, blindaim, blindans, in *blinde*, *blinder*, *blinden*, *blinde* over. Hetzelfde getal had, vóór dat de toonlooze *e* in de verbuigingsuitgangen was ingedrongen, voor de drie geslachten de verschillende uitgangen: blindai, blindós, blinda. Het meervoud van den tegenwoordigen tijd van *lezen*, dat bij ons in den eersten en derden persoon gelijk is aan de onbepaalde wijs, luidde: lisam, lisith, lisand, en in de aanvoegende wijs: lisaima, lisaith, lisaina. — Hausidédum is in het Gothisch de eerste persoon van het meervoud des verledenen tijds van *hausjan*, *hooren*, en is dus tot ons (*wij*) *hoorden* versmolten. In den conjunctief van denzelfden persoon in denzelfden tijd had dit werkwoord *hausidéima*. Eindelijk werden de conjugaties nog in het Oudduitsch, onder andere merkteekenen, onderscheiden door drie verschillende uit-

---

hoezeer zijn *e* scherplang is (Goth. ains). Het woord *vrouw*, als titel vóór een' eigennaam komend, verloor oudtijds insgelijks wel eens alle zelfstandigheid en ging in het toonlooze *ver* over, als *ver Ieve* voor *vrouw Eva*.

gangen: an, on, én, welke bij ons gelijkelijk in *en* zijn verlopen.

In eenige weinige woorden heeft zich de oorspronkelijke vokaal staande gehouden. Te weten, de woorden *vijand*, *heiland*, *trawant*, *dingeland* behielden tot heden de *a* van het tegenwoordig deelwoord naar de Gothische conjugatie. In *cymbaal*, *mostaard*, *lombard*, wisselt de toonlooze *e* ten minste af met de *a*, die deze woorden in de oorspronkelijke taal bezitten. *Avond* (Oudduitsch *abunt*, nevens *abant*) en *lichaam* vertoonen insgelijks uitgangen met eene werkelijke vokaal, en zijn dus hierin gelijk aan de woorden op *aar*, *aart* en aan den uitgang *eel* in Hollandsche woorden. In de uitgangen *ig* en *lyk* heeft de toonlooze vokaal ten minste de gedaante van *i* of *ij* behouden.

Ten laatste is de *e* in vele Hollandsche woorden door die klankverandering, welke de Hoogduitsche spraakkunstigen *Umlaut* noemen, ontstaan uit *a*. De bedoelde klankverandering was aan het Gothisch geheel vreemd; zij openbaart zich in de beginselen eerst in het Oudduitsch; in het Middenhoogduitsch (sedert de 12de eeuw) vertoont zij zich in hare volle ontwikkeling. Zij is gelegen in eene wijziging van den vokaalklank, en wel in zoodanig eene, die in de zamensmelting der vokaal met eene *i* of *j* bestaat; ook werd zij oorspronkelijk door den invloed eener in de volgende lettergreep aanwezige *i* of *j* bewerkt: zoo werd *lamp* in het meervoud *lempir*, *namo* in den genitief *nemin*, *haban* in den derden persoon van den tegenwoordigen tijd enkelvoud der aantoonende wijze *hebit*. Later veroorzaakte ook de werking eener toonlooze *e*, in de volgende syllabe voorkomend, hetzelfde verschijnsel. Eindelijk begon men den *Umlaut* zelfs daar in te voeren, waar ei-

genlijk geen phonetische grond daarvoor bestond, en leende men daaraan in vele gevallen eene logisch-grammatische beteekenis.

Hier hebben wij door voorbeelden aan te toonen, dat de klankverandering van *a* in *e* (*ä*) ook in het Holland-voorkomt. Zulke voorbeelden bezitten wij in de volgende woorden: van *plat* komt *pletten*; van *rap*, *reppen*; van *vast*, *vesten*; van *krank*, *krenken*; van *wak(-ker)*, *wekken*; van *tam*, *temmen*; van *lang*, (*aan-*) *lengen*; van *lag* (verleden tijd van *liggen*), *leggen*; van *drank* (oude verleden tijd van *drinken*), *drenken*; van *damp* (verleden tijd van een oud werkwoord *dimpen*), *dempen*; van *zat* (verleden tijd van *zitten*), *zetten*; van *qual* (verleden tijd van het oude *quelén*), *kwellen*. In al deze voorbeelden zien wij te gelijk, dat de *Umlaut* eene grammatische beduidenis heeft verkregen, daar hij het merkteeken is eens werkwoords met eene faktitieve beteekenis van een bijvoegelijk naamwoord of van den verleden tijd van een oorspronkelijk werkwoord afgeleid. *Dekken*, *stellen*, *tellen*, staan insgelijks met oude ongelijkvloeiende werkwoorden, wier verleden tijd eene *a* vertoonde, in verband. *Vel-len* van *val*, alsmede *hengsel* en *henker* van *hang* komen van den presensvorm van werkwoorden, die de vokaal *ie* (in *hing* verkort tot *i*) in hunnen verleden tijd aanbieden. Van zelfstandige naamwoorden zijn afgeleid, zonder eene factitieve beteekenis te verkrijgen: *bedwelmen* van *dwalm*, *versperren* van *spar*, *behelzen* van *hals*, *kleppen* van *klap*, *belenden* van *land*. — *Sprenkelen*, *drentelen* en (*be-*)*lemmeren* zijn frequentatieve werkwoorden, afgeleid van andere werkwoorden, in welke, blijkens de vormen *sprank*, *trant* en *lam*, de *a* oorspronkelijk is. — In vele andere woorden is de

vorm met *a* nevens dien met *e* bewaard gebleven, en bezit deze klankverandering geenerlei spraakkunstige beteekenis: *vast* en *veste*; *stad* en *stede*; *menig*, in het Hoogd. *manch* (Goth. *manags*); *adel* (vergelijk het Hoogd. *alt*) en *edel*; *hebben*, eigenlijk *haben*, vanwaar *had*; *flesch*, in het Hoogd. *Flasche*, in het Fransch *flacon*; *slak* en *slek*; *hage* en *hegge* (*hek*); *eng* en *bang*; *lang* en *lengte*. — In de woorden *kerel* (Oudduitsch *carl*), *heer* (d. i. *leger*, Oudd. *hari*), (*ont-*)*fermen* nevens (*er*)*barmen*, *meerl* nevens *maarl*, *zark* nevens *zark*, *zwerf* nevens *zwarf*, schijnt de overgang van *a* in *e* aan den boven vermelden invloed der *r* toe te schrijven. *Kerspel* voor *kerks.paal* (d. i. *kerkgrens*) vertoont de verbastering van *a* in *e* voor de *l* (1).

De *I* en *IE*.

De korte *i* is in de meeste woorden eene oorspronkelijke letter, bij voorbeeld, in *liggen*, Goth. *ligan*; *wind*, Goth. *vinds*; *ik*, Goth. *ik*. Even oorspronkelijk is zij in *vinden*, *binden*, *klimmen* enz. Echter zijn er eenige woorden, welke, terwijl zij in het Gothisch *ai* bezaten, bij ons daarvoor eene korte *i* hebben. Zoo is het gesteld met *bitter*, *lid* enz. Evenwel is dit niet dus te verstaan, als of *ai* werkelijk in eene korte *i* ware overgegaan; maar in de bedoelde vormen, alle afgeleid van zoodanige ongelijkvloeiende werkwoorden, die de vokaal *ij* (Goth. *ei*) in den tegenw. tijd vertoonen, is de *i* (de vokaal van het verled. deelw.

---

(1) Van het ontstaan eener *e*, door middel der *eu*, uit *o* zie beneden eenige voorbeelden.

dezer werkwoorden in het Gothisch) in de plaats van *ai* (de vokaal van het Gothische enkelv. van den verled. tijd derzelfde werkwoorden) aangenomen. Doch van den tegenw. tijd der genoemde klasse van ongelijkvloeiende werkwoorden zijn vormen afgeleid, welke de oorspronkelijke *ei* (Oudduitsch *i*, bij ons *ij*) in eene korte *i* hebben veranderd: bij voorbeeld, *ridder*, d. i. *rijder*, van *rijden*, *splitter* (*splinter*) van *spljten*, *knippen* (*knip*) van *knijpen*, *slippen* (*slip*) van *slijpen*, *zwichten* van *zwijken*, *stichten* van *stijven*, *dichten* van *dijgen*, (*be*)*tichten* van (*aan*)*tijgen*, Goth. *teihan*, Hoogd. *zeihen* (1). Ook *wit* luidt Goth. *hveits*. Alleen in die woorden, welke van het verled. deelw. dezer werkwoorden geacht kunnen worden af te stammen, is de korte *i* oorspronkelijk, bij voorbeeld, in *split* (*spleet*) en *smid*, wier meervoud *spleten* en *smeden* het gewone verloop van eene oorspronkelijke *i* tot *e* vertoont. Overigens bespeuren wij den overgang van *ei* in *i* ook in *trits* van *threis* (*drie*), in *ligchaam* van *lijken*.

Soms, eindelijk, is de lange *i* (*ie*, Goth. en Oudd. *iu*, *ia*) in eene korte verkeerd: als *grift* en *griffel* van *grieven*; *klist* van *klieven* (Oudd. *chliuuan*); *licht*, Goth. *luilhath*; *vlinder* van *vlieën* (*vliegen*); *ging*, Oudd. *gianc* of *gienc*; *ving*, Oudd. *vianc* of *vienc*.

De lange *i* (*ie*) is doorgaans ontstaan uit de Gothische *iu* of Oudduitsche *ia*: bij voorb., *liubs*, *lief*; *diups*, *diep*; *liuth*, *lied*; *kniu*, *knie*; *liugan*, *liegen*; *biudan*, *bieden*; *giutan*, *gieten*, enz. Dienovereenkomstig is ons *sliep* in het Oudduitsch *sliaf*, *liep* aldaar *hliaf*.

---

(1) *Kneep*, daarentegen, en *sleep*, alsmede het werkwoord *slepen*, schijnen van het verled. deelw. af te komen door de gewone verandering van *i* in *e*.

Niet zelden wordt de Gothische *ei* door eene *ie* vervangen: bij voorb., *drie*, *threis*; *kiem* van *keinan*. Zoo komt *riem* van *rijën* (*rijgen*), hetwelk in het Goth. een werkw. met de vokaal *ei* in den tegenw. tijd vooronderstelt; *striem* van *strijën* (1) (vanwaar het frequentatief *streelen*); *wierook* (Hoogd. *Weihrauch*) van *weihan*.

In sommige woorden is eene lange *i* (*ie*) ontstaan uit eene korte: zoo komt *bies* (Hoogd. *Binse*) van *binden*; *gier* van het Oudd. *giran*; *wier* van *wirren* (*verwarren*); *wieg* en *wiek* van het Goth. *wigan*. In *vriend* en *vierschaar* is wel de *i* oorspronkelijk kort (het eerste luidt in het Goth. *frijonds*, het tweede is af te leiden van *fian*, van waar *fands*), doch is de *ie* door zamentrekking van de *i* met de vokaal van den uitgang ontstaan.

Eveneens is de *ie* in *ziel*, *zien*, *tien*, *iemand*, *niet*, *iegelijk*, enz. door zamentrekking ontstaan. De oorspronkelijke vokaal is hier *ai* (hetzij die *ai*, welke voor *k* en *r* in het Goth. de *i* vervangt, hetzij de lange tweeklank *ai*), die, als altijd, in *e* overging: dus werd het Goth. *saivala*, *zee-jel*, zamengeotr. *ziel*; *saihvan*, *zejen*, *zien*; *taihun*, *tejen*, *tien*: *iemand* staat voor *eejeman*, want het eerste lid dezes woords is het Gothische *aiv*, hetwelk ook in het woord *niet* aanwezig is (2).

---

(1) *Straam* schijnt af te komen van het enkelv. des verled. tijds van hetzelfde werkwoord, volgens den bovengemelden overgang van *ai* in *a*.

(2) Zoo Hooft *lienen* voor *leenen* en *diel* voor *deel* schrijft, volgt hij hierin (even als wij, zoo wij *hieten* in plaats van *heeten* zeggen) het in dezen op geenerlei analogie steunende Amsterdamsche dialékt.

De uitgang *ie* in bastaardwoorden ontstond uit *je*, in welken klank de vreemde uitgangen *ea*, *ia*, *iun* waren overgegaan: bij voorb., *linea* (Fr. *ligne*), *linje*, *linie* (dat nog in het Hoogd. als *linje* klinkt); *lilium*, *lilje*, *lelie*; *minium*, *menie*. Zelfs is de verkleinende uitgang *je* in Hollandsche woorden soms in *ie* overgegaan, als *besie*, d. i., *besje*, gelijk dan ook die uitgang veelal dus wordt uitgesproken: *huisje* als *huisie*. De uitgang *ier* in inheemsche woorden is niet onderscheiden van den gewonen uitgang *er*, welke slechts door eenen vóór denzelfven ingeschoven *j*-klank dus werd gewijzigd. Zoo zou *tuinier* gelijk zijn aan *tuinder* of *tuinjer*, *koetsier* uit eene naar *koetsjer* zweemende uitspraak van *koetser* ontstaan zijn. *Hovenier* en *kamenier* bezitten eenen bastaarduitgang. — In *Arabier* en dergelijke is de klank *ie* aan eene zamentrekking uit *Arabier* te wijten,

De vokaal *ie*, eindelijk, in de verled. tijden *schiep*, *hief*, *wies* en het oude *biek* van de ongelijkvloeiende werkwoorden *scheppen*, *heffen*, *wassen* en *bakken*, moet men niet ontstaan achten uit de vokaal *o* (Nieuw-Hoogd. *u*), welke in het Gothisch eigen is aan den verled. tijd der sterke (ongelijkvloeiende) werkwoorden van de soort, waartoe *scheppen* (Hoogd. *schaffen*), *heffen* (Goth. *hafjan*), *wassen* (*vahsjan*) en *bakken* eigenlijk behooren; maar men moet het er voor houden, dat deze werkwoorden uit de klasse van ongelijkvl. werkwoorden, tot welke zij oorspronkelijk behoorden, in eene andere klasse zijn overgegaan, en wel in die, welke in het Oudduitsch *ia* in den verled. tijd vereischte.

Ook de verled. tijden *hielp*, *stierf*, *wierf*, *wierp*, *wierd* enz., die eigenlijk eene *a* vereischen, hebben de vokaalverwisseling aangenomen, welke in *houden*, *hield*

(Oudd. *haltan*, *hialt*), regelmatig aanwezig is, waarschijnlijk ten gevolge eener overhelling der vokaal van den tegenw. tijd naar den klank *a*, eene overhelling, welke, volgens het boven aangevoerde, bewerkt kon worden door de *r* (of *l*); welke in al deze werkwoorden op de klankverwisselende vokaal volgt; kloak het werkw. eenmaal *halpen*, *starven*, zoo lag het voor de hand, hetzelfde, wat den verled. tijd aangaat, naar de analogie van *halden* (*houden*) of *vallen* te verbuigen. — Zoo heeft dan ook hier geen ongehoorde overgang van *u* in *ie* plaats.

De *Ö*.

De korte *o* ontstond doorgaans uit de korte Gothische *u*, welke voor *h* en *r* de gedaante van *au* aannam. Zoo luidt *jong* in het Gothisch *juggs*: *tong*, *tuggó*; *hond*, *hunds*; *borst*, *brusts*; *wolf*, *wulfs*; *God*, *Gulhs*; *os*, *auslus*; *morgen*, *maurgins*; *geholpen*, *hulpan*. Dezelfde Gothische letter deed even vaak onze zachtlange *o* geboren worden; zoo werd *fugls*, *vogel*; *staus*, *zoon*; *stulans*, *gestolen*; *budans*, *geboden*; *vaurd*, *woord*; *thaurus*, *doorn*; *hauhs*, *hoog* (1).

De korte *a* wordt in onze taal niet zelden met eene korte, soms zachtlange *o* afgewisseld. Men denke aan *rot* nevens *rat* (van *vrat*, verled. tijd van *vreten*); *overtollig* voor *overtallig*; *tolk* van *taal*; *onbestoht*, dat is, *onbeschaafd*; bij Hooft *ontwossen* voor *ont-*

---

(1) De *o* in *hoog* is zachtlang. Ten Kate heeft niet opgemerkt, dat de korte Goth. *u* voor *h* en *r* de gedaante, doch geenszins het wezen, van den zoogenaamden tweeklank *au* verkrijgt.

wassen, en in de gemeenzame uitspraak *brocht* voor *bracht*, of voor *af*. Ja, de meeste verleden tijden van zulke ongelijkvloeiende werkwoorden, die in het Gothisch in dezen tijd eene *a* vertoonen, terwijl zij in den tegenw. tijd eene *i*, in het verled. deelw. eene *u* bezitten, hebben bij ons eene *o* verkregen: bij voorb., *bond*, *vond*, *zong*, *sprong*, *begon*, *spon*, *vocht*. Doch ook in het Gothisch bezat ten minste het meervoud van den verled. tijd van vele ongelijkvloeiende werkwoorden van deze klasse de vokaal *u*, dat is, onze *o*. Hoezeer wederom *bersten*, *wreken*, *schrikken*, *trefsen*, in den verled. tijd *borst*; *wrook*, *schrok*, *trof* hebben (of ten minste hadden), zonder in het Gothisch in het meervoud van den verled. tijd eene *u* aan te nemen. Ook in *verantwoorden* is de *o* uit *e* (voor *r* gelijk *a*) ontstaan, want dit woord luidt eigenlijk *antwert* of *antwart*: het Hoogd. heeft *Gegenwart* (Goth. *andvairthi*), het Holl. *tegenwoordig*; desgelijks is *molmen* Goth. *malvjan* (*verbrijzelen*).

De hard- of scherplange *o* is gemeenlijk ontstaan uit den Gothischen klank *au*, als *hausjan*, *hooren*; *galaubjan*, *gelooven*; *hlaupan*, *loopen*; *launs*, *loon*; *dauths*, *dood*; *augo*, *oog*. Dit is echter niet zoo zeer zonder uitzondering geschied, dat niet soms eene scherpkorte *o* uit *au* is voortgekomen, als in *lot*, Goth. *hlauts*; *lof*, *laubs* (Hoogd. *Laub*); *los*, *laus*, en *lossen*, *lausjan*.

Het enkelv. van den verled. tijd der ongelijkvl. werkwoorden, die in den tegenw. tijd de vokaal *ie* of *ui* (Gothisch *iu*) vertoonen, had in het Gothisch *au*. Vandaar, dat er van zulke werkwoorden vormen zijn afgeleid, welke nog heden met eene scherplange *o* worden geschreven: bij voorbeeld, *loochenen* van *loog* (verled. tijd van *liegen*); *rook* van den verled. tijd van *rieken*

of *ruiken*; (*be*)-*toogen* van *toog*, verled. tijd van (*ge*)-*tuigen*.

Ten slotte. Men meene niet, dat de zachte *o* in *gorden* en *komen* uit de vokaal ontstaan is, welke de oorspronkelijke vorm dezer werkwoorden in den tegenw. tijd vertoont (te weten, de *i*, *e*); integendeel, in het eerste heeft de tegenw. tijd de vokaal van het verled. deelwoord (Goth. *gaurdans*) aangenomen, in het tweede is de *o* ontstaan door de werking eener uitgevallen *w*, zoo als in meer woorden, later aan te voeren.

De *OE*.

Deze vokaal heeft een' tweeledigen oorsprong. Voor- eerst is zij de Gothische *ô*, welke in het Oudduitsch en Middenhoogduitsch gemeenlijk *uo* wordt geschreven, en in het Nieuwhoogduitsch eene lange *u* wordt. Bij voorbeeld, *blôma*, *bloem*; *blôth*, *bloed*; *brôthar*, *broeder*; *grôf*, *groef* van *graven* (*graban*); *svôr*, *zwoer* van *zweren* (*svaran*); *svôgjan* (*zuchten*), *zwoegen*; *frôths*, *vroed*; *muos* in het Oudd. *spijs*, *moes* (in *moeskruid*).

Ten tweede is de *oe* niet onderscheiden van de lange, hetzij hard-, hetzij zachtlange *o*. Oudtijds, namelijk, bestond de gewoonte om bij de *o* tot teeken der verlen- ging de *e* te voegen, en schreven sommigen *schoen* voor *schoon*, *troest* voor *troost*. Deze wijze van spelling nu heeft in eene menigte woorden stand gehouden, toen men opgehouden had in deze vereenigde *o* en *e* het tee- ken eener lange *o* te zien. Van hier, dat wij in som- mige woorden de lange *o*, ontstaan uit eene Gothische korte *u*, of uit *au*, op de bedoelde wijze (*oe*) geschre- ven en als de vokaal *oe*, ontstaan uit de Gothische *ô*, uitgesproken aantreffen. Vóór dat wij voorbeelden van dit verschijnsel aanvoeren, moet aangemerkt worden,

dat eene met *oe* geschreven lange *o* ons ook vaak tot de lange *û* van het Gothisch of het Oudduitsch terugvoert, hoezeer uit deze *û* slechts zelden eene enkele *o* (meestal *ui*) ontstaan is. De verlangde voorbeelden dan zijn de volgende: *zoen*, Goth. *saun*; (*be*)*zoedelen*, *saulaon*; *hoeve* nevens *hof* in *hofstede*; *baetseren* van *boofsen*; *poel* nevens *polder*; *poets* nevens *pots*; *roer*, Goth. *raus*; *schrœven*, Hoogd. *schraaben*; *hoer* van het Goth. *bauan*. Tot de Gothische of Oudduitsche *û* voert ons terug de vokaal van *noeven* nevens *snuiven*; *kroes* nevens *kruis* in *kruizemunt*; *doffer* (door verkorting voor *doever*) nevens *duif* (Goth. *dúbó*); *snoet* nevens *snuif*; *spœgen* nevens *spuigen* en *spauwen* (1); *knoest* nevens *knuist*; *klaen* voor *kluwen* van het Oudduitsche *chlûa*. — Ook in de volgende vreemde woorden is *oe* niets anders, dan eene verlengde *o*: *aalmaes*, Grieksch *ἀλιμμοσύνη*; *Moazel*, Latijnsch *Mosella*; *rumoer*, Lat. *rumor*; *schorpioen*, Lat. *scorpio*; *oester*, Lat. *ostrea*; *pioene*, Lat. *paeonia*; *rantsoen*, Italiaansch *razione*. — Uit de eenzelvigheid van de *oe* met *o* vloeit voort, dat zij, even als deze, met *eu* verwisseld wordt, ook daar waar zij niet uit de Gothische *u*, *au* of *u*, maar uit *ô* ontstaan is: bij voorb. in *genoegen* en *geneugte*, *roekeloos* en *reukeloos*, *boek* (in *boekweit*) en *beuk*.

De EI.

Terwijl in het meerendeel der woorden, die in het Gothisch met *ai* geschreven werden, deze klank door

(1) De *o* in de lettervereeniging *owu* is, zoo als wij zien zullen, even als de klank *ui*, vaak uit de Oudduitsche *û* ontstaan.

de hardlange *e* is vervangen, zijn er echter niet weinig te vinden, die voor de Gothische *ai* eene wijziging van de hardlange *e*, te weten, de *ei* hebben aangenomen. Eenige woorden, die benevens den vorm met de hardlange *e* een' anderen vorm met *ei* hebben, zijn boven aangevoerd. De Gothische *ai* wordt uitsluitend door *ei* uitgedrukt in *eigen*, Goth. *aigan* (*bezitten*); *scheiden*, *skaidan*; *arbeiden*, *arbidjan*; *heide*, *haithja*; *heil*, *hails*; *rein*, *hrains*; *neigen*, *hnaigjan*. — *Dreigen*, waaraan in het Hoogduitsch *drohen* (*dräuen*), ontstaat door de werking eener in het Oudduitsch op de stamvokaal volgende *u*, beantwoordt, komt van het imperf. van *threihan*.

Ten tweede is de klank *ei* in eenige woorden ontstaan door den overgang eener volgende *g* in *j* of *i*. Zoo staat *dweil* voor *dwegel* van *dwegen* of *dwagen* (*uagen*, *uagen*), Goth. *dwahan*; *keil* voor *kegel*; *leide* voor *legde*; *pleiten* voor *plegten*; *steil* voor *stegel* van *stijgen*; *zeide* voor *zegde*; *zeil* voor *zegel*. *Maged* (Goth *magath*) of *maagd* werd desgelijks *maid*, waarvoor men, om aan de gewone spelling te voldoen, *meid* schreef. *Eyselick*, *eysig*, *eyslijck* (bij Kiliaen), waarvoor wij thans verkeerdelijk *ijselijk* schrijven, is ontstaan uit *egislik*, waarnevens *egelick* en *egebaerlich* voorkomt, van het Goth. *agis*, dat *vrees* beteekent.

Eindelijk drukken wij de Fransche *ai*, *ée* of *é* in de uitgangen van bastaardwoorden, door *ei* uit: *domain*, *domaine*; *fontein*, *fontaine*; *kapitein*, *paleis*, *trein*, *karwei* (*corvée*), *majesteit* enz.

De *IJ*.

Deze letter treffen wij, vooreerst, aan in de wortel-lettergreep van woorden, welke in het Gothisch met *ei*

worden geschreven: bij voorbeeld, *steigan, stijgen; reiks, rijk; vein, wijn; meins, mijn; veis, wij; leiks, (ge-)lijk; leik, lijk; hneivan, nijgen; veihan, wijden; hveilan, wijlen; dreiban, drijven; sneithan, snijden; reisan, rijzen*. Niet onmiddellijk echter ging de Gothische *ei* in onze *ij* over; maar oudtijds werd die klank, gelijk in het Oudduitsch, door eene lange *i* vervangen, en geen andere klank wordt in vele onzer gewesten in die woorden, welke met *ij* geschreven worden, gehoord (1). Daar nu die lange *i* gerekt als *i-je* werd uitgesproken, nam men ook in het schrift eene *j* achter de *i* aan, en zoo heeft eindelijk de *i* vóór deze *j* den aard en de uitspraak eener korte *i* aangenomen, uit welke uitspraak de klank is voortgekomen, dien wij aan de *ij* geven. In de boven aangevoerde woorden: *drie, kiem, riem, striem* en *wierook* hebben wij voorbeelden, hoe de Gothische *ei* somtijds gebleven is, wat zij spoedig geworden was, namelijk, eene lange *i*.

Tot een verder bewijs der vroegere eenzelvigheid onzer *ij* met eene verlengde of oorspronkelijk lange *i* kan strekken, dat wij in niet weinig woorden eene *ij* aantreffen, waar zich in het Gothisch eene *i* of *iu* bevindt: *vríjen*, Goth. frijon, van waar *vriend*, dat is, *vrijend*; *vrij*, Goth. frija; *vijand*, Goth. fiands van *flan*, (van waar ook *vierschaar*, dat is, *vijserschaar*, *regt-bank*, welke de *vijsers* of *twisters* *schaart* of *scheidt*); *vijf*, Goth. fimf; *tijgen*, Goth. tiuhan; *kijven*, Oudd. chiuuan; *zijgen*, Goth. sigan; *bij*, bi; *mij*, mis (in den datief) of mik (in den accusat.); *zij* (vrouwel. enkelv.),

---

(1) In de woorden *ijp* (*iep*), *ijdel*, *ijlen*, *ijver*, *knijzen* (*kniezen*) hoort men ook in Holland veelal de klank *i*, even als in *bijzonder*.

si. — Ook is de bastaarduitgang *ij* ontleend aan den Latijnschen uitgang *ia*, en in andere uit vreemde talen overgenomen woorden is eene *i* de grondslag van onze *ij*: *kastijden*, Lat. castigare; *radijs*, radix; *patrijs*, perdix; *kronijk*, χρονικόν; *katijvig*, Ital. cattivo; *bijbel*, βιβλίον; *gardijn*, cortina: alleen *dozijn* beantwoordt aan het Fransche douzaine; *venijn* kan, door middel van het Fransche *venin*, van het Lat. venenum afkomen.

De EU.

Waar deze klank voorkomt, is hij meest ontstaan door klankverandering (*Umlaut*) uit *o*, en in zeer veel woorden is, nevens den vorm met *eu*, die met *o* bewaard gebleven. Bij voorbeeld, *leugen* en *logen*, *deun* en *toon*, *scheut* en *schot*, *dreumel* en *drommel*, *speuren* en *sporen* (werkw.), *jeuken* en *joken*, *leur* (in *te leur stellen*) en *loor*, *kneukel* en *knokkel*, *teug* en *toog*, *zeug* en *zog*, *kreuken* en *kroken*, *bleu* en *blode*, *heup* en *schoft*, *geut* en *goot*, *neut* en *noot*, *sleuren* en *sloren*, *spreuk* en *sprook*, *steuren* en *storen*. Zoo is dan ook in de meeste overige woorden, in welke de *eu* voorkomt, deze vokaal, duidelijk genoeg, uit *o* ontstaan: *deur*, Goth. daur (d. i. dor of door, want *au* is vóór *r* gelijk aan *u*, d. i. *o*); *reuk* door vokaalverwisseling (*Ablaut*) van *rieken* of *ruiken*; *veulen*, Goth. fula; *deugd*, oudtijds *doghet*; *deuk* van *duiken* (*doek*, *gedoken*); *scheur* van *scheren* (*schoor*, *geschoren*); *vleugel* van *vliegen* (*vloog*, *gevlogen*); *sleutel* van *sluiten* (*sloot*, *gesloten*); *keuken* van *kokken*; *keus* van *kiezen* (*koos*, *gekozen*); *heutel* van *koot*, Hoogd. *Koth*; *neus* van het oude *niesen*; *heup*,

Goth. *hups*; *lous*, Hoogd. *Lösung*, van *liezen*; *teugel* van *tijken* (*toog*, *getogen*); *beugel* van *buigen* (*hoog*, *getogen*). Zoo staat *beul* (*beudel*) in verband met *beda*, *beuzhaas* (*kwakzalver*) met het Hoogd. *Bühne* (*toonnel*) en dit met *Boden* (*badem*), *beuren*, *gebeuren* en *beurt* met het oude *beran* (Goth. *bairan*), dat is, *doogen*, van waar het deelw. *geboren*; *beurs* is *bursa* (Lat. *bursa*); *fleur* is *floer* van het Lat. *flos*, in den genit. *floris*; *kleur*, *color*.

Woorden, in welke de *eu* niet tot eene *o* teruggebragt kan worden, zijn de volgende: *leunen* (*lenen*), *sneuelen* van *sneven*, *zeuren*, dat is, *zeren* (*pijn hebben*), *keur* voor *haar* (*her*). Doch hier schijnt de kachtlange of de toonlooze *e* door verhästering den klank van *eu* te hebben gekregen, gelijk men wel eens *spaurden* voor *spelen* hoort. Omgekeerd ging *eu* over in *e* in *krepel* voor *kreupel* van *kruipen* (*kroop*, *gekropen*), *stænen* voor *steunen* (Hoogd. *stöhnen*), *knekel* voor *kneukel* van *knok*, *lepel* voor *leupel* (Oudd. *luafil*, Nieuwhoogd. *Löffel*).

De U.

De korte *u* is, vooreerst, ontstaan door klankverandering (*Umlaut*) uit eenè korte *o* of Gothische *u*. Eene menigte voorbeelden van woorden, in welke de *u* met *o* afwisselt, bewijst dit voldoende. Zoo wisselen deze vokalen in *bulster* en *bolster*, *bunder* en *buunder*, *bansing* en *bansing*, *burger* en *borger*, *drup* en *drop*, *druk* en *drak*, *grut* en *gort*, *gunst* en *jonst*, *juffer* voor *jonkvrouw*, *juk* en *jok*, *kutsen* en *kotsen*, *klutsen* en *klotzen*, *krul* en *krol*, *kunst* en *konst*, *mosch* en *mosch*, *wark* en *wark*, *nut* en *(ge-)not*, *plunderen*

en plonderen, *schub* en *schob*, (*ge*-) *schut* en *schot*, *slurpen* en *slorpen*, *snuf* en *snof*, *stulp* en *stolp*, *truffel* en *troffel*, *vullen* van *vol*, *wurm* en *worm*, *zullen* voor *zollen*. Waar de korte *u*, ook zonder op dergelijke wijze met *o* af te wisselen, in vele andere woorden voorkomt, is zij insgelijks uit *o* (Goth. *u*) afkomstig: *dulden*, Goth. *thulan*; *fluks* en *vlug* van *uliegen* (*vlaag*, *gevolgen*); *gulden* van *gelden* (*gold*, *gegolden*); *hul* en *hullen* (Goth. *huljan*) van het verled. deelw. van een Goth. *hijan* (*hulans*), dat is, *helen* (*verbergen*); *hupsch* voor *hofsich* van *hof*; *kluft* van *kliessen* (*geklouwen*); *nitbundig* van *binden* (*gebonden*); *kunne*, Goth. *kuni*; *munt*, Lat. *moneta*; *zulk* voor *zotlik* (Hoogd. *zolch*); *vernuft* van *vernomen*, verled. deelw. van *vernemen*; *kruk* van *kroken* (*buigen*). Soms tijds is de lange *o*, de Goth. *ô*, Oudd. *uo* of *ua*, welke anders bij ons *oe* oplevert, in eene korte *u* overgegaan, als in *gerucht* van *roepen*; *rust*, Oudhoogd. *ruaha*.

Gelijc wij boven de zachtlange *e* soms in *eu* zagen ontwaarden, desgelijks gaat de korte *i* of *e* somtijds in eene korte *u* over. Vergelijk *bun* nevens *ben*; *hup* nevens *ken*; *spul* voor *spel*; *durk* en *drek*; *lus* en *lis*; *munt*, Lat. *mentha*; *gunder* gemeenlijk voor *ginder*; *fulp* en *felp*; *knuppel* en *kneppel*; *luns* en *lens*; *durven* (eigenlijk *behoeven*) en *derven* (d. i. *behoeven* in eene andere opvatting); *nuf* voor *nift* of *nicht*; *runnen* en *rennen*; *run* en *rund* staan beide in verband met het Hoogd. *Rinde*; *schulp* en *schelp*; *schunft* nevens *scherf*. Ook daar waar de vorm met *i* of *e* nevens dien met *u* niet meer bestaat, is de *u* soms niet te min uit eene *e* of *i* afkomstig: bij voorbeeld, *luttel*, Eng. *little*, Goth. *leitils*; *zuster*, Goth. *svistra*; *blusschen* (Oudd. *lescan*) nevens *lesschen*; *wulpsch* van *welp*; *runsel* van *rinnen*.

ja, ook uit eene lange *i* (of Goth. en Oudd. *iu*) is vaak eene lange, deels ook niet zelden eene korte *u* ontstaan, zoo als blijkt uit *sturen* nevens *stieren* (Goth. *stīran*); *duur* en *dier* (Oudd. *tiuri*); *dus*, dat is, *dies* van het voornaamw. *die*; *vrund* nevens *vtrend*; *vuur* en *vier* (Oudd. *viur*). Ook *murik* wisselt af met *mierik*, *putoor* met *pitoor*.

In de woorden, in welke *uw* met *ouw* (*aauw*) afwisselt, is ook meestal de *iu* oorspronkelijk, gelijk deze klank (*iu*) reeds in het Oudduitsch vaak in *û* overgaat, welke lange vokaal in het Nieuwhoogduitsch *au* wordt, en bij ons meest *ui*, soms *oe*, en hier, door den invloed eener volgende *w*, *aau(w)* en *ou(w)*, oplevert. Zoo zegt men tevens *huwen* en *houwen* (Oudd. *hiuuan*), *gruwen* en *grouwen*, *luw* en *laauw*, *ruw* (*ruig*) en *raauw*, *spruw* en *sprouw*, *spuwen* (*spuigen* en *spoegen*) nevens *spouwen*, *stuwen* en *stouwen*, *kluwen* en *kloen* (Oudd. *chliuua*, *chlûa*).

In *muur* en *zuur*, is de lange *u* uit eene oorspronkelijke *û*, in *buur* (d. i. *aanbouwer*), van het Goth. *bauan*, uit *au* afkomstig.

Door zamentrekking ging de *w*, met de volgende vokaal *ei*, in *u* over, in de woorden: *kudde* van *weiden*, en *tusschen* (Hoogd. *zwischen*) van *twei* of *twee*.

De *UI*.

Aan dezen klank beantwoordt in het Gothisch en Nederduitsch de lange *û*, hoezeer deze vokaal denzelfden niet onmiddellijk heeft voortgebracht. Eerst toch ontstond uit *û* eene *o*, zoo als de *û* van het Oudduitsche *hûfo* in ons *loop* nog is overgebleven, en ook in *guichelen* (nevens *goochelen*) *ui* en *oo*, alsme-

de in vele andere boven aangevoerde woorden *ui* en *ou* elkander afwisselen. Deze uit *ú* geboren *o* werd door de gewone klankverandering (*Umlaut*) in *u* verkeerd, welke *u* verlengd werd tot den klank *uje*, die in het schrift door *ui* werd uitgedrukt en allengs dus werd uitgesproken, als thans algemeen in Holland geschiedt. In de woorden *luijer* en *luur*, *ruig* en *ruw*, *schuijer* en *schuren* merkt men tot nog toe de uitspraak van *u* nevens die van *ui* op. — Zoo is dan ons *duif* in het Goth. *dúbó*; *ruim*, *rúms*; *huis*, *hús*; *duizend*, *thúsundi*; *uit*, *ús*; *bruid*, *brúth*; *vuil*, *fúls*; *gebruik*, *brúk*.

In eene menigte woorden bespeuren wij den klank *ui*, waar in het Gothisch *iu* voorkomt; doch dit vooronderstelt, dat deze *iu* vroeger was overgegaan in *ú*, hetwelk dan ook reeds in het Oudduitsch veelvuldig geschied was. Verscheidene woorden hebben nog heden ten dage den klank *ie* (Goth. *iu*) nevens *ui* (Oudduitsch *ú*) behouden, als *rieken* en *ruiken*, *kieken* en *kuiken*, *kiesch* en *kuisch*, *diets* en *(be-)duiden*, *lieden* en *luiden* (het Goth. *lauths*, *mensch*, staat met een' werkw. *liuthan* in verband), *bruisen* en *brieschen*, *gruis* en *griezeltje*. De volgende hebben in het Gothisch of zelfs nog in het Oudduitsch *iu* en in het Nieuwhoogduitsch *ie*, zonder bij ons den klank *ie* overgehouden te hebben: *druischen*, Goth. *driusan*; *suipen*, Goth. *siupan*, Oudd. *súfan*; *zuigen*, Goth. *siugan*, Oudd. *súkan*; *sluipen*, Oudd. *slifan*; *buigen*, Nieuwhgd. *biegen*; *kruipen*, *kriechen*; *schuiven*, *schieben*; *sluiten*, *schliesen*; *spruiten*, *sprießen*; *stuiven*, *stieben*; *druipen*, *triefen*. *Tuig* is in het Oudduitsch *ziugi*; *duitsch*, *diutisk*, van het Goth. *thiuda*. *Duivel* is het Grieksche *διάβολος*, bij welke klankverandering de vokalen *ia* met de

Oudduitsche *ia* of *iu* werden gelijk gesteld; *luipaard* is leopardus, want ook hier werd de Latijnsche *eo* met de Oudduitsche *eo* of *iu* gelijk gesteld.

Ten bewijze, dat de *ui* oudtijds als *u* werd uitgesproken, kan verder verstrekken, dat de Latijnsche *u*, die bij ons als de Fransche *u* klinkt, en ook deze Fransche *u* zelve, soms in *ui* overgaat, als in *luister* van *luceo*; *fornuis*, *furnus*; *kruis*, *crux*; *kruik*, *urceus*; *pluim*, *pluma*; *pruim*, *prunus*; *struis*, *struthio*; *pruik*, Fr. *perruque*; *fluit*, *flûte*.

De lettervereeniging *uch* ging in een paar woorden in *ui* over, te weten in *fruit* van *fructus*, d. i., *vrucht*; *kluit* voor *klucht* (vergel. het Eng. *to wait* uit *wachten*).

Eene enkele maal, eindelijk, schijnt de klank *ui* uit eene oorspronkelijke Gothische *ei*, Oudduitsch *i*, verbasterd te zijn, zoo als in *schuim*, Oudd. *skfmo*; *sluizen*, Oudd. *slīhan*, Nieuwhgd. *schleichen*. In het Hoogduitsch komt desgelijks de klank van de *ei* zeer nabij aan dien van *eu* (spreek uit: *ui*).

De *AU* (*AAU*).

Deze klank heeft, vooreerst, zijnen oorsprong in eene *a*, gevolgd door eene *w*, *v*, *b*, *f* of *j* (*h*, *g*), welke het teeken van de *u* aannamen, zoodra zij, met offering harer natuur als bloote konzonanten, de voorgaande vokaal waren begonnen te wijzigen. De waarheid van dit beweren blijkt uit de vergelijking onzer woorden, die den klank *au* (*aau*) bevatten, met dezelfde woorden in eenen anderen vorm, in een vroeger tijdperk of in verwante taaltakken, Zoo is ons *naauw* niet onderscheiden van het Hoogduitsche *nahe*; *snaauwen* staat in verband met *snavel*; *gaauw* is het Hoogd.

jäk (*rapide, steil*); *graauw* hangt samen met *graaf*, *klauteren* met *klaveren* en het Hoogd. *Klafter*; *paus* wordt in het Hoogd. *Pabst* geschreven; *paauw* is het Latijnsche *pavo*; *kauw* schijnt te staan voor *harw*, bij letteromzetting het Angelsaksische *orawe*, dat is, *kraai*; *knaauwen* is hetzelfde als *knagen*.

Ten tweede, is de klank *au* of *aa* in zijnen ootsprong eene *a* (uit de Gothische *au*, of door middel der *ü* uit *iu*), gewijzigd door eene volgende *w* of *hw* is in het Oudduitsch *tou* of *touwe* (eene andere schrijfwijze voor *tau*); *kraauwen*; Oudd. *chrauwon*; *kaauwen*, *chiuuan* (van waar ons *kieuw*, alsmede het Hoogduitsche *Kiefer*); *blaauw* komt van den verled. tijd van *pliuwan* (de verled. tijden der werkwoorden met den wortelklank *iu* hebben in het Oudduitsch *au* (*ou*) of *ö*); *klaauw* van den ouden verled. tijd van *klieven*; *flaauw* komt op gelijke wijze van *fluhan*. De vermoedelijke oorspronkelijke vokaal van *laana*, dat met *luw*, en *raauw*, dat met *ruw* en *ruig* overeenkomt, leerden wij reeds boven kennen.

De OU.

is meerendeels ontstaan uit eene versmelting der *l* achter *a* of *o* in *w*: *houden* is in het Gothisch *haldan*; *koud*, Goth. *kalds* (ons *koel*, bewaart nog de *l*); *schouder*, Hoogd. *Schulter*; *boud* (Eng. *bold*) wordt afgewisseld met *bald* in *balddadig*; *kous* is welligt, even als het Fransche *chausse*, het Latijnsche *calceus*; *stout*, Hoogd. *stolz*; *bout*, *Bolz*; *fout* komt, als het Fransche *faute*, van het Lat. *fallo*; *goud* (van waar *gulden*), Hoogd. *Gold*; *hout*, *Holz* (ons *holsblok* voor *holtsblok* behield ook de *l*); *kout*, welligt van

kallen; *kouter*, het Latijnsche *culter*; *moude* (Goth. *mulda*) wordt afgewisseld met *molde*; *mout* is in het Oudd. *molta*, Nieuwhgd. *Malz*; *smout*, *Schmalz*; *vouw*, dat in den uitgang *vuldig* de oorspronkelijke *l* vertoont, is van het Goth. *faldan*, *vouwen*; *zoude* is *zolde*; *woude*, *wolde*; *zout*, Goth. *salt*; *schout* (Hoogd. *Schulz*) staat met *schuld* in verband; oudtijds, eindelijk, vergunde men zich *gewout* voor *gewalt* of *geweld* te schrijven.

Ook uit eene *o* (*u*, *au* of *û* uit *iu*), of soms uit eene *a* kon, door de werking eener volgende *w*, *ou* geboren worden: *bouwen* is in het Gothisch *bauan*; *brouwen*, Oudd. *priuwan*; het Oudduitsche *houuan*, hetwelk volgens den gewonen overgang van *ou* of *au* in *oo*, *hoowen* moest opleveren, maakt *houwen*; *rouw* is het Hoogd. *Reue* (Oudd. *riu*); (*ge*-)trouw is Oudd. *triuwi*; *touw* komt van *tihan* (tijen, d. i. *trekken*); *vrouw* is Oudd. *frowa*; *schouwen*, *scawon*. Over *houwen* (*huwen*), *grouwen* enz. spraken wij reeds boven onder de *u*.

Eindelijk ontstond in een enkel woord de *ou* uit *û*, zonder den invloed eener volgende *w*: aldus wordt het Oudduitsche *hlûtar* ons *louter*. In het Nieuwhoogduitsch gaat de *û*, die zich tot in het Middenhoogduitsch staande hield, regelmatig in *au* over.

OVER DE KONZONANTEN,

NAAR OORSPRONKELIJKEN STAAT, EN DE VERWISSELINGEN,
AAN WELKE ZIJ ONDERHEVIG ZIJN.

De stomme en de geaspireerde Konzonanten,

Wat de stomme en de geaspireerde medeklinkers aangaat, zoo hebben wij reeds boven gezien, dat zij tot heden, op weinig uitzonderingen na, sedert het Gothische tijdperk onveranderd zijn gebleven. Deze uitzonderingen, welke wij te dezer plaatse meer opzettelijk moeten aanwijzen, bestaan hierin, dat, vooreerst, de Gothische *b*, wel niet aan het begin der woorden (1), maar aan het begin eener syllabe in het midden en op het eind eens woords, overgaat in *v*; komt deze letter, naar de tegenwoordige gedaante des woords, op het eind eener lettergreep te staan, zoo gaat zij in *f* over, bij voorbeeld, *liban*, *leven*; *galaubjan*, *gelooven*; *halb*, *half*; *haubith*, *hoofd*; *heeft* van *haven*, dat is, *heb-*

---

(1) De *b* was voor den overgang in de zachtere *v* behoed aan het begin der woorden, waar zij nimmer in eenen weeken overgangsklank kon ontaarden, zoo als tusschen twee vokalen ligt plaats heeft. De scherpe Fransche *s* is desgelijks zacht tusschen twee vokalen. Soms echter is ook in het begin van het woord eene oorspronkelijke *b* door *v* of *w* vervangen, te weten, in *veluwe*, uit *bal* (*slecht*) en *ouwe*, in *wrikken* zoo veel als *breken*, en in (*ver-*)*want* van *binden*. De *v* (uit *b*) van *draven* gaat over in *w* in *trawanf*. *Liebaard* behield de *b*.

ben, hetwelk de *b* van *haban* heeft weten te behouden, door haar tot sluiting der voorgaande lettergreep te doen dienen, even als *libbon* (*leven*) nog in de negende eeuw, in welke, blijkens de overblijfselen van het Nederduitsch uit den Karolingischen tijd, de overgang van *b* in *v* (*f*) overigens reeds bewerkstelligd was. Vergelijk ook *kabbelen* nevens *kavelen*, *kibbelen* van *kijven*, *dribbelen* verwant met *draven*, en *stribbelen* met *streven* (en het Eng. *to strife*), in alle welke woorden de *b* (verdubbeld) behouden is. Soms sluit ook de *v* uit *b* de voorgaande syllabe en neemt dan de gedaante van *ff* aan, te weten, in *effen* voor *even*, Goth. *ibns*, en de daarvan afgeleide woorden *neffens* en *teffens*.

Ten tweede, is de Gothische *f* in den aanvang van een woord of van eene syllabe in eene *v* veranderd: bij voorbeeld, *fótus*, *voet*; *fadrs*, *vader*; *fulls*, *vol*; *ufar*, *over*. De Hollandsche taal, namelijk, duldt evenmin de geaspireerde *f*, als de geaspireerde *ch* aan het begin van een woord of lettergreep (1). De *f* in *schaffen* (Goth. *skaftjan*), *heffen* (Goth. *hefjan*) enz. sluit de eerste lettergreep, even als de *b* in *hebben*. Waar eene *f* aan het hoofd eens woords bewaard is, bezit toch doorgaans een nevenvorm of een woord van denzelfden stam, de hier meer Hollandsche *v*: bij voorbeeld, *fonkelen* nevens *vonk*; *fladderen* nevens *vleérmuis*, dat is, *flad-*

---

(1) Woorden, die met eene *ch* beginnen, zijn er in onze taal niet. Waar eene syllabe met *f* of *ch* begint, geschiedt dit slechts in schijn. In *oefenen* (dat is, *oefnen*) en *huichelen* (d. i. *huichlen*) sluiten de *f* en de *ch* de voorgaande lettergreep; de volgende *e* toch is slechts epenthetisch. De voormalige spelling *oeffenen*, *huigchelen* vloeyde voort uit het rigtige gevoel, dat slechts de dubbele, dat is, zulk eene *f* of *ch*, die de voorgaande syllabe sluit, vóór eene vokaal kan geduld worden.

der- of *fleddermuis*; *fluks* nevens *vliegen*; *fijt* nevens *vijt*. Nagenoeg alle woorden, welke met eene *f* aanvangen, zijn vreemde woorden, zoo als een blik in het eerste het beste woordenboek kan leeren, of het zijn woorden van eene hatelijke beteekenis, in welke men den vreemden tongval niet vermijdt maar zoekt, als: *feeks*, *femelen*, *fexikken*, *femelen*, *floers*, *fluim*, *foolen*, *fratsen*, *futselen*.

Eene derde afwijking van het Gothisch, ten aanzien der stomme en geaspireerde Konzonanten, is hierin gelegen, dat de geaspireerde *th* uit onze taal is verdwenen en vervangen door de *d*: bij voorbeeld, *thaurais*, *dor*; *that*, *dat*; *bróthar*, *broeder*; *vithra*, *weder*; *thak*, *dak*; *míth*, *mede*. De *th*, met welke de naam van het dorp *Rossum* vóór de twaalfde eeuw werd geschreven (1), ging over in *s*. Kindelijk, wanneer men ons *duister*, of liever het oude *deemster* (Eng. *thimster*), met het Hoogduitsche *finster* vergelijkt, bespeurt men eene verwantschap van *d* met *f*, in welken klank ook de Engelsche *th* in de uitspraak van sommige woorden overspeelt. Desgelijks werd het Gothische *aiththau* ons *ofte* (*of*); *thliuhan* ons *vlieden*; *thlaihan* (*liefkozen*), *vleijen*; *nithjis*, *neef* (2).

---

(1) Zie Mr. L. Ph. C. v. d. Bergh, *Iets ov. d. toest. onzer taal vóór de 12. E.* in de *Jager's Taalk. Mag. D. IV. Stuk I.*

(2) In het Aeolisch, even als in het Latijn, wordt de Grieksche *th* afgewisseld door *f*. Men denke aan *θήρ*, Aeol. *φῆρ*, Lat. *fera*; *θύρα*, Lat. *fores*; *ὄψαρ*, Lat. *uber*; *φλίβω* en *φλίβω* voor *θλίω* en *θλίβω*. De Lakoniers vervingen *th* door *s*, en zeiden: *σῆτος*, *Ἀσάνα*, *πάρσενος* voor *θητος*, *Ἀθήνη*, *πάρθενος*. Overigens kent het Latijn de *th*, evenmin als de *ch*; de eerste wordt als bij ons, door *d* vervangen, in *Deus*, Gr. *Θεός*. Zelfs in het Grieksch treft men *ἀνθηρον* en *γηθίω* voor *ἀνθηρον* en *γηθίω* aan.

De *d* vertoont eene opmerkelijke afwisseling met *z*, in *koxen*, dat oudtijds (in de negende eeuw) *choden* luidde; in *daluw* nevens *zaluw*; *duizelen* nevens *zuizelen*; *deren* nevens *zeer* (*pijn*) en *zeuren*; *dus* nevens *zus*. Ontstond deze overgang van *d* in *z* door toevoeging eener zachte aspiratie bij de *d*, soms werd zij ook van eene scherpe aspiratie (*s*) voorzien, en veranderde daarbij in *t*, waaruit *st* ontstond. Zoo ziet men dan niet zelden *st* in plaats van *d* optreden, en wederkeurig eene *d* in plaats van *st* aangenomen. Het eerste, de overgang van *d* in *st*, heeft plaats in den uitgang van sommige imperfecta: *moest* voor *moetede*, *wist* voor *wetede*, *kost* voor *konde*, *begost* voor *begonde*, *dorst* voor *dorde* van het Goth. *dauran* (*durven*), dat reeds in het imperf. gadaursta heeft. Vervolgens in *stuwen*, dat niet onderscheiden is van *duwen* of *douwen*, en een andere vorm van hetzelfde woord is *sjouwen* (een *stoere gast* schijnt zoo veel te zijn als een *sjouwersgezelschap*) alsmede in *stom* (Goth. en Eng. *dumb*) nevens *dom*. Gaan wij buiten de grenzen onzer taal, zoo ontmoeten wij in het Engelsch *to starve*, dat ons *derven*, Hoogd. *darben* is, en in het Hoogd. *erdrosselen* nevens ons *strot* (Eng. *throat*); in het Zweedsch *stolig* ons *dol*. — De oorspronkelijke uitgang der ordinale telwoorden is *ste*, intusschen vinden wij er eenige op *de*, als *vierde* enz., en *dezelfde* staat voor *dezelfste*, overtreff. trap van *zelve* (1).

Ook de aard van de *g* onderging eene aanmerkelijke verandering. Thans toch kan zij niet onder de stomme konzonanten gerangschikt worden, maar behoort zij tot

---

(1) Ook in het Grieksch en het Latijn treedt somtijds eene *d* in de plaats eener sibilant (σ of ζ), als $\delta\delta\mu\eta = \delta\sigma\mu\eta$, Lat. *edore*, $\epsilon\sigma\theta\iota\omega = \epsilon\delta\omega$, Lat. *edere* (*esse*), $\acute{\alpha}\rho\iota\zeta\eta\lambda\omicron\varsigma = \acute{\alpha}\rho\iota\delta\eta\lambda\omicron\varsigma$, en het voorvoegsel $\zeta\alpha = \delta\alpha$.

de spiranten. Van daar dat zij vaak achter de *e* in *j* (*i*) overgaat (zie boven pag. 30), en soms zelfs vóór aan het woord, als in *jegens*, Oudd. gagen: *tegen* is zamengetrokken uit *tjegen* of *te jegen*, Hoogd. *zugegen*; en in zekere gevallen de Gothische *h* (*ch*) vervangt, gelijk de *b* eerst tot de spirant *v* moest worden, zoude het ontstaan eener *f* uit *b* mogelijk wezen. Dit vermelden wij nader, waar wij over de Gothische *h* handelen. — De Gothische *g* ging, verder, tot sluiting der voorgaande lettergreep aangewend, in sommige woorden in *k* (*kk*) over, als in *wikken* uit *wigan* (*wegen*), *lekken* uit *laigon*, *trekken* uit *dragan* (*dragen*); ook wel eens aan het begin vóór de *r*, als *greitan*, *krijten*.

Al de tot dus verre vermelde verschijnsels hebben ééne rigting gemeen. Zij bewijzen, dat onze taal, die aan de ééne zijde de geaspireerde letters verworpen of ten minste haar gebied beperkt heeft (de *th* verviel, de *ch* en *f* werden tot het slot der lettergrepen bepaald, en spelen dus nog slechts de rol eener verscherpte *g* en *v*), dat, zeg ik, deze zelfde taal aan de andere zijde de neiging toont om de weeke letters (*mediae*) met eene zachtere of scherpere aspiratie te voorzien en dezelve zoodoende in spiranten te vervormen (zoo ging de *b* in *v*, de *d* soms in *z* of *st*, de weekstomme *g* in eene spirant over). Deze tamelijk doorgaande klankwijziging nu, wel verre van eene organische ontwikkeling te kenmerken, getuigt veeleer van eenen stap achterwaarts, die ons, hetgeen onze tongval eenmaal bezat, verliezen en van het oorspronkelijke afwijken deed, zonder nieuwe klanken te scheppen, even regtmatig, als de vroegere, bestaande (1). Weshalve ook de hier vermelde

---

(1) De verandering, daarentegen, welke de Gothische stomme en geaspireerde konzonanten in het Hoogduitsch hebben

wijziging der Gothische stomme en geaspireerde klanken eenige punten van vergelijking aanbiedt met de verbastering, welke het Latijn in het Fransch, Italiaansch en Spaansch ondergaan heeft (1).

Behalve de doorgaande afwijkingen van den oorspronkelijken stand der stomme en geaspireerde konzonanten, bespeurt men in enkele woorden onzer taal eenen overgang van de *t* in eene scherpe *s* (*ts*, oudtijds *c*), een verschijnsel, hetwelk eene toenadering tot het Opperduitsch verraadt (2). De bedoelde woorden zijn de vol-

---

ondergaan, voor zoo ver het tegenwoordige Hoogduitsch aan het Oudduitsch is getrouw gebleven, is volgens eene vaste wet van voortgaande ontwikkeling tot stand gekomen. Zoo ook in het Hoogduitsch eene *d* de Gothische *th* verving, had dit plaats naar de regelmaat, volgens welke ook de Gothische *f*, ten minste in het midden en op het eind der woorden, in de weeke *b* is overgegaan. Naar dezelfde wet behoorde de Gothische *t* in het Oudduitsch door de geaspireerde *t* (*th*) vervangen te zijn, en werkelijk vertoont het Oudduitsch in plaats der Gothische *t* eene geaspireerde tongletter; alleenlijk heeft deze niet den vorm en de uitspraak van *th*, maar de gedaante van *z* (*ts*) verkregen.

(1) De *b* gaat ook in het Fransch en Italiaansch in *v* over, als *avoir*, *avere* (habere); *cheval*, *cavallo* (caballus); *buvant*, *bevere* (bibere); *merveille*, *maraviglia* (mirabilis); *écrivant*, *scrivere* (scribere). In het Spaansch is zelfs het verschil tusschen de *b* en *v* in de gemeenzame uitspraak uitgewischt. — De Grieksche *ch*, die in het Latijn ten minste behouden werd, ging in het Italiaansch en Spaansch in den klank *k* over (door *c* of *qu* uitgedrukt).

(2) Er zijn in onze taal meer sporen van toenadering tot het Opperduitsch. Zoo heeft *zich* (Goth. *sik*) en *noch* (uit *ne ook*) de Opperduitsche *ch* voor *k*, en vertoont *dragen* eene Onholandsche *t* in den nevenvorm *trekken* en het afgeleide *trachten*, *trillen* bestaat nevens *drillen*, *trawant* komt van *draven*, *trits* van *drie* (Goth. *threis*): uit dit laatste voorbeeld blijkt, dat ook

gende: *sagen* (*tsagen*), Hoogd. *sagen*, zoodat hier eene *s* aan de Hoogduitsche *z* beantwoordt, welke uit de Gothische *t* ontsprongen is; *sammelen*, hetwelk slechts door letteromzetting onderscheiden is van *salmen*; *sar-*

de *d* uit *th* in *t* overgaat. Opmerkelijk is het echter, dat in al deze woorden de *d* vóór de *r* met *t* afwisselt. In *trappen* van *draven*, en *trippelen* nevens *dribbelen*, vertoont zich tegelijk eene *p* uit *b* (*v*). (Omgekeerd echter is eene *t* door *d* vervangen in *edik*, oudtijds *etig*, van *eten*). De *f* in *wafel* is ontstaan uit *p*. (In het Grieksch bespeurt men ook hier en daar eene afwisseling van *d* en *t*, van *k* en *ch*, als: γδοῦνος en κτινος; δειμα, Lat. *timor*; δαιδς, Lat. *taedae*; δεινομας en δειχομας; χιτων, Jon. κιδων). Maar vooral blijkt de invloed, welken het Opperduitsch op onze taal heeft uitgeoefend, hierin, dat deze laatste de reduplicerende imperfectvormen van het Gothisch heeft laten varen, en daarvoor dezelfde vokaalverwisseling, welke het Oudhoogduitsch voor de Gothische reduplicatie in de plaats stelt, heeft aangenomen. Eindelijk is de klankverandering (*Umlaut*), welke aan het Gothisch vreemd, doch aan het Hoogduitsch eigen is, ook in onze taal te vinden. Een en ander vertoont zich reeds in ons Nederduitsch van de 9de eeuw. In de 11de en de 12de eeuw, vóór dat zich hier te lande eene Nederduitsche Letterkunde gevormd had, schreven zelfs Nederduitschers, als Hendrik van Veldeck, omstreeks 1170, in het toen heerschend Hoogduitsch. Nog later volgde Hertog Jan van Brabant dit voorbeeld. — De Akademie van Brussel, blijkens eene door haar uitgeschreven Prijsvraag (zie *Messag. des Scienc.* 1841. 2de Livrais. p. 288), schijnt, wegens het gemis van geschrevene Nederduitsche werken vóór de 12de eeuw, te vooronderstellen, dat de taal, waarin de Heliand bevat is, de in de Nederlanden voor dien tijd gebruikte schrijftaal zou kunnen zijn. Daar echter de Heliand, eene Oudsaksische Evangelienharmonie, waarschijnlijk vervaardigd is op uitnoodiging van Lodewijk den Vrome, om het aan de Saksen opgedrongen Christendom onder dit volk te bevestigen, en aldus ten behoeve van een volk, hetwelk gedurende eeuwen van onze Voorouders afgescheiden was geweest; zookan die voor-

ven, hetwelk in den nevenvorm *tergen* (voor *terrigen*) insgelijks eene verwisseling van *t* en *s* vertoont, het is het Hoogduitsche *zerren*; *sidderen*, Hoogd. *zittern*, Zuidduitsch *tattern* en *tottern*, welke laatste vorm aan ons *beteuterd* ten grondslag ligt; eindelijk, *sieren*, Hoogd. *zieren*, Oudd. *ziaran*.

De stomme konzonanten, en wel bij voorkeur de harde, zijn aan onderlinge verwisseling onderhevig. Van twee woorden, namelijk, die oorspronkelijk één zijn, ziet men soms het eene de *k*, het andere de *t*, of het eene de *p* en het andere de *k*, of, eindelijk, het eene de *t*, en het andere de *p* bevatten.

Het verschijnsel der afwisseling van *k* en *t* verdient vergeleken te worden met de uitspraak, welke der *k* in het Noordsch en het Friesch, en vóór de *e* en *i* in de Italiaansche taal, waar zij de gedaante van *c* bezit, eigen is, en met de vervorming, welke zij vaak in het Engelsch ondergaat. Aan de werking, namelijk, eener nakliakende *e* of *i* (*j*) heeft de *k* (*c*) in de genoemde talen den overgang in den klank *tsj* te danken: in het Engelsch wordt in dit geval het teeken *ch* of *tch* aangenomen, als *suck*, *zulk*, uit welk woord, tegelijk met

onderstelling in geenen deele als aannemelijk aangemerkt worden. — De taalvorm, welke uit de Psalmen uit den Karolingischen tijd bekend is, heeft waarschijnlijk nimmer gediend tot voortbrengselen uit het gebied der fraaije letterkunde, welke zich vóór de 12de en de 13de eeuw hier te lande geheel aan het voorbeeld en de vormen der Hoogduitsche Schrijvers schijnt aangesloten te hebben.

de verandering van de uitspraak der *k*, de *l* is uitgevallen, even als in *which*, *welk*, en *wuok*, Goth. *mikils* (Spaansch *mucko*); *pik* wordt *pitch*; *kaak*, *cheek*; *wak(-ker)*, *watch*; *mak(-ker)*, *match*; *kerk*, *church*; *kers*, *cherry*; *kiesen*, *choose* (1). De verwisseling dan van *k* en *t* bespeurt men in *rits* (Eng. *ridge*) nevens *reeks*, in *mak(-ker)* nevens *maat*, in *beuken* (Eng. *to box*) en het oude *botten*, in *luiken* nevens *sluiten*, in *geraakt* en *misgeraakt*, dat oudtijds in de beteekenis van het Hoogduitsche *gerathen* en *misgerathen* voorkwam, in *vlak* en het Eng. *flat* (*plat*), in *bliksem* en het Hoogd. *Blitz*, in *durk* en het Eng. *dirt*, in *bridse* (*britse*, Eng. *breeches*) en *broek*; eindelijk ontstonden *maerts* (Oudhollandsch) en *toorts* (bij Vondel soms *turck*), door middel van het Fransche *marche* (*mark*) en *torche*, uit *mark* en het Lat. *torqueo* (2).

De *k* wordt verwisseld met *p*, in *sluiken* nevens *sluipen* (vergelijk *sluikmoordenaar* nevens *sluipmoorde-*

(1) De gewone uitspraak der Latijnsche *c* vóór *e* en *i* als *ts* komt hier insgelijks in aanmerking. — Gelijk in het Italiaansch de *c* vóór *e* en *i* als *tsj* klinkt, zoo luidt aldaar de *g* vóór dezelfde vokalen als *dsj*. — Opmerkelijk is, hetgeen de Heer Halbertsma (*Twijgen van een' ouden stam*) mededeelt, dat de Franschen den Frieschen Vice-Admiraal Tsjerke Hiddes, Kierkides noemden, en dus de *tsj* weder als *kj* opvatteden.

(2) Van eenen overgang van *t* in *k*, of omgekeerd, vindt men sporen in het Hebreeuwsch (zie T. Roorda, Gramm. Hebr. I. p. 82, 83); in het Grieksch en Latijn als *τῆνος* Dor. voor *ἐκείνος*, *ὄνα* voor *ὄτα*, *τέτρας*, Lat. *quatuor*, *nixus* van *nitor*, en in de Romanische talen, als in het Fransch *craindre* van *tremere*, in het Italiaansch *stiaiva* voor *schiaiva* (spreek uit *skiava*), *slavin*; in het Spaansch heet *crema* wat in het Fransch *trema* heet. Vergelijk, eindelijk, *catacumba* nevens *catatumba*.

naar), in *duiken* (Eng. *to dive*) nevens *diep*, in *kruipen* (Hoogd. *kriechen*) nevens *rups*; *lekken* nevens *leppen*; *stoppen* welligt van *steken* (vergelijk *stopverw* nevens *stokverw*); *streep*, Eng. *streak*; *slap*, Eng. *slack*; *kijken*, Eng. *to peep*; Goth. *laikan* (*springen*), Eng. *to leap*; *koorts*, waarschijnlijk van het Grieksche *πυρετός* (1).

Minder veelvuldig zijn, eindelijk, de voorbeelden der wisseling van *p* en *t*: *knoop* is in het Hoogduitsch *Knoten*, en het Hollandsch levert daarnevens het woord *knot* op; *rots* ontstond, door middel van het Fransche *roche*, uit het Latijnsche *rupes* (2).

(1) In het Grieksch bestaat eene dergelijke verwisseling van *p* en *k*, als *κῶς* voor *πῶς*, *όκοῖος* en *όκόσος* voor *όκοῖος* en *όπέσος*. Voornamelijk blijkt dit, als men deze taal met het Latijn vergelijkt: *πέμπτε* wordt in het Lat. *quinque*; *ἔπομα*, *sequor*; *λύκος*, *lupus*; *ἵππος*, *equus*; *σηκός*, *sepes*. Ook eene *γ* wisselt in het Grieksch met *p*, *λαγαρός* en *λαπαρός*, *λάγος*, Lat. *lepus*. In het Latijn vindt men verder *proximus* voor *propissimus* uit *propissimus*; de *k* staat voor *v* in *vixi* van *vivo* (vergel. het Goth. *qvivs* (*levend*) met *kwik* Eng. *quick*). — In het Spaansch is de *k* vóór de *l* aan eene versmelting onderhevig, als de *p*; *llave* en *llamar*, Lat. *clavis* en *clamare*, gelijk *lleno* en *llano*, Lat. *plenus* en *planus*. — Schijnbaar is de verwisseling van *k* en *p* in *stronkelen* nevens *strompelen*; *stronk* eindigt, namelijk, op de nasale *n*, die, blijkens *prangen* nevens *pramen* enz. vaak met *m* werd geschreven; dus is *stronk* hetzelfde als *strom*, waarachter de stomme paragogische konzont *p* werd aangenomen: *stronkelen* nu komt van *stronk*, gelijk *strompelen* van *strom* of *stromp*. Desgelijks verhouden zich tot elkander *romp* en *tronk*, *donker* en *dompig*, *rimpelem* (*schrompelen*) en het Engelsch *to shrink*, *rimpel* en het Eng. *wrinkle*.

(2) Betrekkelijk veelvuldiger zijn de voorbeelden derzelfde letterverwisseling in het Grieksch: *σπάδιον*, *σπαλεις* en *πίτυρες* is Aeol. voor *σπάδιον*, *σταλεις* en *τέταρες*, *pavo* Lat. voor *ταώς*, *πέμπτε* werd gebezigt nevens *πέπτε*. —

De Spiranten.

Van de halve vokalen, welke spiranten genoemd worden, werd de *h*, die in den aanvang der woorden vóór eene vokaal onveranderd gebleven is, weggeworpen, waar zij vóór eene konzonant uit de klasse der halve vokalen, *l*, *n*, *r* en *v* (*w*) stond; bij voorbeeld, hlaupan, *loopen*; hlahjan, *lagchen*; hneigan, *nijgen*; hrains, *rein*; hveits, *wit* (1). Opmerkelijk is het, dat het juist deze halve vokalen zijn (*l*, *n* [soms ook *m*], *r* en *w*), voor welke wij, bij vergelijking van woorden van denzelfden oorsprong en nagenoeg dezelfde betekenis in onze en de verwante talem, nu eens deze, dan gene konzonant, meestal *s*, *g* of *k*, *d* of *t*, zien aangenomen. Het vermoeden ligt voor de hand, dat wij in deze voor zulk eene verwisseling vatbare prosthetische konzonanten eene van ouds verharde of verscherpte aspiratie, welke zich in het Gothisch vóór de *l*, *n*, *r* en *w* in de gedaante der *h* vertoont, te zien hebben.

Vóór de *l* zien wij de *s* en de *g* afwisselen in *sluipen* nevens *gluipen*; in *glijden* nevens het Eng. *to slide*, en in het Engelsche *slippery* nevens ons *glibberig*; wij zelve zeggen zoowel *slippen* als *glippen*. De *l*, die zich ontdaan van elke prosthetische konzonant voordoet in *links* neemt eene *s* vóór zich in *slinks*; desgelijks heeft *luiken*, *sluiten* nevens zich: *slot* luidt dan ook in het Engelsch *lock*; *lesschen* heeft eene *s* vóór zich in *slissen*, eene *b* in *blusschen* (Hoogd. *löschen*); leu-

---

(1) In het Engelsch is de *h* achter de *w* te staan gekomen, verg. *white*, *wit*, en de meeste met *wh* beginnende woorden.

teren (oudtijds *heen en weder schommelen*) wordt voorafgegaan door eene *sk* (*sch*) in het Hoogd. *schlotteren*, en door eene *f* in *flodderen* en *fladderen*; *laaije* d. i. *vlam* (Hoogd. *Lohe*), neemt vóór de *l* eene *g* in *gloeijen*; de naam *Lodewijk*, eindelijk, luidde vóór eeuwen *Clovis* of *Chlodowig*, enz. (1).

De *m*, zoo naauw verwant met de *n*, welke wij, dezelfde verscheidenheid van prosthetische konzonnantén vóór zích zien toelaten, is in *muil* en in het Engelsche *to melt* ontdaan van de *s*, welke zij in *smoel* en *smelten* vertoont: ook ons *mild*, dat met *smelten* samenhangt, heeft eene bloote *m* (2). De *n* dan van ons *nieren* is voorzien van eene *s* in het Engelsche *to sneeze*, van eene *f* in ons *fniezen*; het Engelsche *neb* en *nib* is ons *sneb*. Zeer gemeen is het aannemen eener *k* voor de *n*, vergelijk slechts het Hoogduitsche *nagen* met ons *knagen*, *nikken* (Hoogd. *nicken*) met *knikken*, *nijpen* met *knijpen*, *nopen* met *knoopen*, het Engelsche *to nibble* met ons *knabbelen*, enz. Wegens deze bloot prosthetische natuur wordt de *k* in het Engelsch vóór de *n* niet uitgesproken (3).

---

(1) In het Attisch dialekt zien wij ook niet zelden vóór de *l* eene *g* aangenomen, als in *γλαύσω* = *λευσω*, *γλήμη* = *λήμη*, *γλάξ* = Lat. *lac*. Voor dezelfde letter vertoont het Dorisch in *γλέφαρον* eene *g*, waar het gemeene dialekt eene *δ* (*βλέφαρον*) bezigt. Eindelijk zien wij in het Grieksch de *ch* vóór de *l* soms ontbreken, als in *λαῖνα* = *χλαῖνα*, *λιαρός* = *χλιαρός*.

(2) In het Grieksch is de aanneming eener *s* vóór de *m* niet zeldzaam, men denke aan: *σμικρός*, *σμίρνα* = *μύρνα*, en *μογερός* = *μογερός*.

(3) Het Grieksch en het Latijn nemen in plaats der *k* eene *g* vóór *n* aan, als *νέφος* nevens *νόφος* (*κνέφος*), Dor. *δνόφος*;

Ook vóór de *r* zien wij verschillende konzonanten; bij wijze van prosthesis, aangenomen. Van den stam *rouw* (Hoogd. *Reue*) komt zoowel *treuren*, als *kreunen* (*klagen*); nevens *ruischen* merken wij op *druischen* en *driest*, *bruischen* en *brieschen*; *romp* vertoont in den nevenvorm *tronk* eene *t*, in *stronk* eene *st* vóór de *r*; *rimpen* (van waar *rimpel*) is voorzien van eene *k* in *krimpen*, van eene *w* in het Engelsche *wrinkle*, van eene *sk* (*sch*, *sk*) in het Hoogduitsche *schrumpfen*, in het Engelsche *to shrink* en in ons *schrumpelen*: het Hoogduitsche *reiben* heeft eene *w* voor zich in *wrijven*, eene *k* in het afgeleide *krabben*, en *sk* in *schrobben* en *schrappen*; *kraai* (Angelsaks. *carwe*, dat bij ons na letteromzetting *karf* of *kraaf* zou zijn) is ontdaan van *k* in *raaf*; *rillen* heeft nevens zich de vormen *drillen* en *trillen*. Wel ontbreekt ons bij het reeds in het Gothisch met eene voorafgaande *d* geschreven *dragen* een nevenvorm met eene bloote *r*; doch het werkwoord *wroegen* (Goth. *vróhjan*), hetwelk, even als het van *dragen* afgeleide thans verouderde *bedragen*, *beschuldigen* beteekent, schijnt van *dragen* af te komen, weshalve de *d* van dit laatste woord als eene prothetische letter is aange-merkt (1). Desgelijks bestaat er nevens *krekel* van een oud *reken* geen nevenvorm zonder *k* vóór de *r*, en toch schijnt de afwisseling van *k* met *sk* of *sch* (even als bij *rimpen*, *krimpen* en *schrumpelen*; *reiben*, *krab-*

γῶραι nevens *ρόω*; *nosco* en *gnosco*, *navus* en *gnavus*. Vergelijk ook *γινώσκω* met *γινώσκω*, *γίγνομαι* met *γίνομαι*. Eindelijk wisselen *k* en *g* vóór de *n* in *γνάνκω* = *κνάνκω*. Ons *knaap* is met *νήπιος* verwant.

(1) Tot dezelfde overtuiging leidt de verwisseling van *d* en *t* in de verwante vormen: *dragen* en *trekken* (*trachten*), vergelijk *drillen* en *trillen* nevens *rillen*.

ben en *schrappen*) deze *k* als eene prosthesis te kenmerken: *schrikken* toch, dat eigenlijk *springen* (1) beteekent, is met *krekel* (Hoogd. *Heuschrecken*) van denzelfden stam. Om dezelfde reden schijnt de *k* in *kluft* eene prosthetische letter, daar dit woord in het Hoogduitsch *Schlucht* (*skluft*) luidt. Ook de *v* van *vreten*, viel weg in het woord *rat* of *rot*, gelijk de *g* van *gras* in het Hoogduitsche *Rasen*, ten blijke dat de *v* in het eerste, de *g* in het tweede dezer woorden mede als prosthetische letters beschouwd en behandeld zijn. Het Goth. aurt, dat bij letteromzetting het Engelsche *root* opleverde, vertoont in deze laatste gestalte eene *k* voor zich in *kroot* en *kruid*. Ook *uitroeijen* (*uitroden*), Hoogd. *ausrotten*, eigenlijk *ontwortelen*, staat met *root* (aurt) in verband, zoowel als *wroeten*, en *rijten* hangt zamen met *wrijten* en het Engelsch *write* (eigenlijk *insnijden*). Vrij gemeen zijn de voorbeelden van woorden, die bij ons de *w* vóór eene *r* vertoonen, waar deze letter in het Hoogduitsch door geenerlei konzonant wordt voorafgegaan: verg. *wringen*, Hoogd. *ringen*; *wreken*, Hoogd. *rüchen*; *wrijven*, Hoogd. *reiben*. De Oudnederd. Psalmvertaling heeft *wrisil* voor het Hoogd. *Riese* (*reus*). Ook schijnt het Oudhollandsche *wreen* (een *paard*) niet te verschillen van het tegenwoordige *ruin* (van *rinnan*, *loopen*). In het Engelsch is het schrijven der *w* vóór de *r* menigvuldig, doch evenmin als de *k* in deze taal vóór de *n* gehoord wordt, wordt ook de *w* vóór de *r* uitgesproken. Waar de Hoogduitsche taalvorm eene *w* van de hier bedoelde natuur behouden heeft, is eene letteromzetting ingevoerd, om de lettervereeniging *wr* te vermijden: dus is *Warze* ons *wrat*;

---

(1) Even als het Fransche *tressaillir*, van het Lat. *salio*.

doch ook wij zeggen *worstelen*, waar de Engelschen *to wrestle* zeggen; de beide talen bezitten *werken*, *to work*, nevens *gewrocht*, *wrought* (1).

Om, eindelijk, tot de *w* te komen, en ook deze te doen kennen als vatbaar om door onderscheidene prosthethische konzonanten voorafgegaan te worden, voeren wij de volgende voorbeelden aan: de zachte *s* van *zwinden* (Hoogd. *schwinden*) zien wij in *dwijnen* (*verdwijnen*) afwisselen met eene *d* (de zachte *w* vordert eene *d* in plaats van de harde *t* voor zich), en deze *d* wisselt in *kwijnen* wederom af met de *k*; de *w* van *wel* (*bron*) vertoont eene *k* vóór zich in het Hoogduitsche *Quelle*, en in ons thans verouderd *quellen*, dat in beteekenis niet verschilt van zijnen nevenvorm *swellen*, welke wederom vóór de *w* eene zachte *s* vertoont; *dwalm* van denzelfden wortel heeft eene *d* (*t*) voor de *w*, die in *walm* zich ontbloot voordoet en in *kwalm* (Hoogd. *Qualm*) weder van de *k* voorzien is; ook treft men *gekwelde* (*boter*) nevens *gewelde* (Oudnederd. *gequallit*) aan; *wispelen* heeft *kwispelen*, ons *dweil* (van *thvagan*, *dwagen* of *vagen*) het Hoogduitsche *Quehle* nevens zich; *wars* is niet onderscheiden van *dwards*, Hoogd. *quer* en *zwerch* (in *Zwerchfell* en *überzwerch*); *zwaard*, *zwenken* (vergel. het Hoogd. *schwanken*), *zwerfen*, *zwak* en *zweep* hebben eene zachte *s* aangenomen vóór de *w*, die zich in het Goth. varjan (*waren*, *weren*), in *wanken* (van waar *wankelen*), in het Goth. *hvarbôn*,

---

(1) In het Aeolisch wordt vóór de Grieksche *r* soms eene *δ* aangenomen. Van daar vormen als *βρόδον*, *βρίζα*, voor *ρόδον* *ρίζα*. Ja, in het Latijn worden de woorden *precor* en *procus* met *rogo* in verband gebracht, en wordt zoo eene prosthet. *p* voor de *r* aangenomen.

in het Eng. *weak* en *whip* zonder haar vertoont; *warren* (Eng. *to whirl*) is voorzien van eene *d* in *dwarrelen*; het Hoogduitsche *faselen* vertoont in ons *kwezelen* en in het platduitsche *quasseln* eene *k*, *falen* in *dwalen*, en *feilen* in het gelijkbeteekenende *dweilen* eene *d* vóór de *f*, welke anders vreemde letter in deze twee woorden, waarschijnlijk ten gevolge eener nawerking van de prosth. letter, de *w* vervangen heeft. De *q*, welke zich in het Goth. voor de *v* van sommige woorden bevindt (voor *qu* heeft het Goth. een enkelvoudig teeken), werd als eene prosth. letter afgeworpen: zoo wordt *qvainón*, *weenen*, en is *qvivs* het Lat. *vivus*, *qvithrs* het Lat. *uterus* of *venter*, in welk laatste woord de *n* schijnt ingeschoven (1).

Na deze uitweiding zetten wij de historische beschouwing van de *h* voort. — Op het eind eener lettergreep, of waar eene vokaal, die in het Gothisch op de *h* volgde, later werd weggeworpen, ging de *h* in eene *ch* over, hoezeer hier slechts eene verandering van tee-

---

(1) De Romanische talen, Fransch en Italiaansch, nemen vóór de Duitsche *w* eene *k* aan, welke lettervereeniging, naar den aard dezer talen verzacht, *gu* (*gw*) oplevert; dus is *guider* ons *weiden*; *gant* ons *want*; *guise*, *wijze*; *guiderdon*, *wederloon*; *guancia*, *wang*, enz. Soms is de *w* achter derzelvev prosth. letter verloren gegaan, waarbij dan meestal de stamvokaal in *o* overging: zoo, Goth. *sva* (*zwa*); *dwala*, *dol*; *dolen* uit *dwalen*; *dor* (Hoogd. *Thor*) uit *dwaas*; Hoogd. *Koth*, Oudhoogd. *quat*, en *Sohle* uit *Schwelle*; *komen* uit *kwemen*. De deskundigen vergelijken het Sanskritische *dvan*, *svapnas* en *svan* met het Latijnsche *tonare*, *sonnus* en *sonare*. Zonder het ontstaan eener *o* gaat de *w* verloren in het Engelsche *to kill* uit *quelan*, en in het Hoogd. *keck* uit *kwik* (Eng. *quick*). *Gids* en *kudde* schijnen uit *weiden* ontstaan door aanneming eener prosth. letter *k* (*g*), waar achter dan de *w* zou zijn uitgevallen. In eene dergelijke verhouding schijnt *keg* te staan tot *wig*.

ken, niet van uitspraak schijnt plaats te grijpen. Zoo wordt het Gothische *thauh* ons *doch*; *dauhtar*, *dochter*; *hlahjan*, *lagchen*; *liuhath*, *licht* (1). Voor deze Gothische *h* op het eind eener lettergreep schrijven wij eene *g*, wanneer het woord door verbuiging eenen uitgang, die met eene vokaal begint, bekomen kan, of wel wanneer eene vokaal is aangenomen vóór de konzont, die in het Gothisch op de *h* volgde. *Lagchen* heeft de scherpe *ch* behouden; maar *hauhs* wordt *hoog*; *svaihra*, *zwager*; *ganóhs*, *genoeg*; *tauh*, *toog*. — Waar de Goth. *h* tusschen twee vokalen stond, wend zij (gelijk wij later nader zien zullen) als eene onorganische overgangslitter aangemerkt, en dus óf weggeworpen, óf door andere euphonische letters (*j*, *w*, *v*, *ng* of *d*) vervangen. In sommige woorden of woordvormen vertoont zich ook hier de *g*, als regtmatige plaatsvervangster der Gothische *h*. Het imperfekt en het verled. deelw. van *slaan* (*sloeg*, *geslagen*), Goth. *slahan*, strekken hiervan ten voorbeeld; zelfs luidde de Oudhollandsche gebiedende wijze: *slach*. Ook *saihvan*, dat eerst de *v* (*w*), daarop de *h* uitwierp, heeft in het imperf. *zag*, en in den ouden imperatief *zich*; *tiuhan* werd *tijgen*; *frahan*, *vragen*; van *theihan*, *dijen* (voorheen ook *dijgen*), *gedegen*; van *thvahan*, *dwagen*, met den ouden imperat. *dwach*.

Et bestaat in de Duitsche taal eene klasse van woorden van eene eigenaardige vorming, hierin bestaande, dat vóór de *t* van den uitgang de slotkonzont van den stam eene aspiratie ondergaat. Zoo ontstond dan in de

---

(1) Vergelijk den overgang van de Hoogduitsche *h* in *ch*, in de woorden *nächst* van *nahe*, *höchst* van *hoch* (*hoch*), en het Latijnsche *vedi* voor *vehsi* van *veho*, *traxi* van *traho*.

woorden van de hier bedoelde formatie vaak de uitgang *cht* (Goth. *ht*), en wel niet zelden zelfs dan, wanneer de slotkonzont van den stam, niet als anders eene *g* of *k*, maar eene *b* (*v*) of *p* was. Bleef men echter in woorden, op de aangeduide wijze van eenen stam op *b* (*v*) gevormd, den oorspronkelijken vorm meer getrouw, zoo ontstond de uitgang *ft*. Van hier eene verwisseling van de uitgangen *cht* en *ft*, die welhaast niet blootelijk tot de woorden dezer klasse bepaald bleef. Zie hier eenige voorbeelden: *ziften* van *zeef* luidt in het Hoogd. *sichten*; *stichten*, Hoogd. *stiften*; komt van *stijven*; *hecht* en *heft* beide van *haban* (*hebben*), waarvan ook de uitgang *achtig* nevens *haftig* afkomstig is; *gracht* en *graft* van *graven*; *schaft* wisselt met *schacht*, *kracht* met het Hoogd. *Kraft*, *lucht* met *Luft*, *kluft* met *Schlucht*, *nuffje* voor *nufftje* met *nicht* (platduitsch *Nistel*) van *neef*; *sacht* met het Hoogd. *sanft*, Eng. *soft*; (*op*-)*lichten* luidt in het Eng. *to lift* (Lat. *levare*); *achter* en *echter* (dat eigenlijk *na* beteekent en vroeger in deze beteekenis gebruikt werd) is het Goth. *aftaro*, Eng. *after*; *gehucht*, Hoogd. *Gehöfte*, komt van *hof*; *kocht* van *koopen* (1), (*ver*-)*knocht* van *knoopen*, *gerucht* van *roepen*.

---

(1) De hier vermelde formatie door aspiratie van de slotkonzont van den stam diende reeds in het Gothisch ter vorming van sommige imperfekten. Dus gevormd zijn *brahta* (*bracht*) van *briggau*, *thahta* (*dacht*) van *thagkjan*, *vaurhta* (*wrocht*) van *vaurkjan*. In onze taal behoort ook *zocht* tot deze klasse, en in het Engelsch *brought*, *sought*, *taught* van *to teach* (Hoogd. *zeigen*), *bought* van *to buy* (Goth. *biugjan*, Imperf. *bauhta*), en *caught*, dat tot *to catch* gebragt wordt. Daar het eigenaar-

De *j*, die, waar zij zich van ouds aan den aanvang eens woords bevond, thans nog aldaar wordt aangetroffen, werd, waar zij zich in het ligchaam eens woords bevond, 't zij achter eene vokaal, 't zij achter eene konzontant eene nieuwe syllabe aanvangend, uitgeworpen. Hierover derhalve moeten wij nader handelen, waar wij over de grammatische figuren spreken moeten; thans kunnen wij dadelijk overgaan tot de volgende spirant.

De Gothische *s* blijft vóór eene konzontant, met uitzondering van de *w*, onveranderd. Achter haar gaat de *k*, als in het Hoogduitsch, in *ck* over (in het Engelsch in *k*), hetwelk het letterteeken *sch* doet ontstaan. Doch in het Hoogduitsch is het gebied der *sch* ongemeen uitgebreid, vermits aldaar de *s* vóór *l*, *m*, *n* en *w* altijd in *sch* overgaat: in het Hollandsch heeft men vóór deze letters de oorspronkelijke enkele *s*, die vóór de *w* in *z* verandert, behouden. Vóór de *w*, namelijk, neemt de Gothische *s* eene zachtere uitspraak en tegelijk deze gedaante van *z* aan. Hetzelfde geschiedt voor eene vokaal aan het begin, en na eene thans lange vokaal ook in het midden der woorden:

---

dige van het hier vermelde woordvormingsmiddel in de scherpe aspiratie van de slotkonzontant van den stam bestaat, zoo is de spelling *magt* (in het Goth. reeds *mahts*; Eng. *might*), *slagten*, *geziht* enz. af te keuren. Ook heeft niemand nog de spelling *tragten* en *geslagt* doorgezot, hoewel het eerste van *dragen*, het tweede van *slagen* af te leiden is.

saian schrijven wij dus met eene *z*, *zaaijen*; *saihs*, *zes*; *lisan*, *lezen*; *visan*, *wezen*; *svarts*, *zwart*. Eerst sedert de veertiende eeuw is men begonnen de *z* in de bedoelde gevallen voor de zachte *s* te schrijven, en zelfs tot in de zeventiende eeuw gebruikten sommige Schrijvers nog altijd de *s*, waar wij thans de *z* bezigen. Het gebruik van de scherpe *s* vóór eene vokaal is in het tegenwoordige Hollandsch zeer beperkt. In het begin van een woord is de scherpe *s* vóór eene vokaal, óf, gelijk wij boven (bl. 54) aantoonde, het gevolg eener toenadering tot het Opperduitsch, en vervangt zij de Nederduitsehe *t*; óf zij is het kenmerk van een onduitsch woord: men sla in een Woordenboek de woorden na, die met eene *s* aan den aanvang door eene vokaal gevolgd, geschreven worden, en de waarheid van dit bewooren zal blijken; óf, eindelijk, zijn de woorden, die met eene *s*, gevolgd door eene vokaal, beginnen, klanknabootsende woorden (als *sissen*, *sussen*, *suisen*), in welke de schrijfwijze alleen door den af te beelden klank bepaald wordt, of woorden van eene hatelijke beteekenis, in welke men den uitheemschen tongval gaarne aanwendt (als *samp*, *sukkelén*, *sul*). Sedert heeft zijne scherpe *s* te danken aan den invloed van de thans niet meer voor dit woord geschrevene, doch oudtijds met dit woord verbonden prepositie *te*: te voren toch schreef men *t' zindert*, *t' zind*. *Sop* en *soppen*, hoezeer Duitsehe woorden (van *zuipen*), worden met eene scherpe *s* geschreven, welligt in navolging van het Fransche *soupe* (oudtijds bij ons een *zuipen* genoemd); *sap*, het Hoogduitsehe *Saft*, werd waarschijnlijk met *sop* verward, en heeft dan hierom eene scherpe *s*. Bij *sommige*, van het Goth. *sums*, Eng.

some, dacht men misschien aan *zamen* (*t' samen*) (1). De scherpe *s* vóór eene vokaal in den uitgang der woorden is óf eene vóór den eigenlijken uitgang ingeschoven euphonische *s*, als in *asem* voor *aad-em* (*adem*), *raadsel* voor *raad-el* (Eng. *riddle*) van *raden*, *deksel* voor *dekkel*, *bloesem* (vergelijk *bloe-me*) van *bloeyen*, *deesem* voor *deeg-s-em*, *wasem* voor *waad-s-em* van het Goth. *hvathjan*; óf de *s* is de eigenaardige afleidingsuitgang zelve, als *smidse* van *smeden*, *reeks* (*reeksen*) van *rijgen*, *plaats* (*plaatsen*) van *plat* (als *vlek*, Hoogd. *Flecken*, van *vlak*), *kaars* (*kaarsen*) van het Oudduitsche *kar*, *hitsen* van *heet*, *kwetsen* van het in het Engelsch bewaarde *queeth* (*kweden*) (2). In verscheidene woorden is de scherpe *s* van den uitgang ook

(1) Het woord *zamen*, hoezeer op etymologische gronden met eene *z* geschreven, laat, even als *zestig* en *zeventig*, eene scherpe *s* hooren. Dit geschiedt ten gevolge der werking van het voorzetsel *te*, met hetwelk dat woord nog vaak verbonden wordt. *Zestig* en *zeventig* werden oudtijds, gelijk nog altijd *tachtig* en niet zelden *tnegentig*, wel eens *tsestig* en *tseventig* geschreven. De *t* voor deze telwoorden schijnt het lidwoord (*de, t'*); ook is de uitgang *tig* het Gothische mannelijke zelfst. naamw. *tigus*: *de zes-tig* is dus zoo veel als *het zes-tiental*, enz. Ook *veertig* heeft aan dezelfde oorzaak de scherpe uitspraak zijner *v* te danken.

(2) Omdat in vele woorden de scherpe *s* van den uitgang aan de Hoogduitsche *z* beantwoordt, moet men niet meenen, dat hier het Nederduitsch eene *t* zou vorderen. Deze Hoogduitsche *z* toch (als in *Glanz*, *Tanz*, *Kranz*, *Skizze*, *hetzen*, *Kanzel*) is geenszins de plaatsvervangster der Gothische *t*, maar niets anders dan eene oorspronkelijke scherpe *s*, die, even als in het Hollandsch, tot vorming van afgeleide woorden dient; slechts moest zij met het teeken der *z* geschreven worden, omdat het Hoogduitsche schrift geen ander teeken voor de scherpe *s* bezit, wanneer deze aan het begin eener lettergreep, of achter eene konzonant te staan komt.

een teeken van vreemde afkomst, als in *koorts* (*koort-sig*), *toorts* (*toortsen*), *struis* (*struisen*), *kruis* (*krui-sen*), *gips*, *panseel*, *prins*, *kers*. In *huiselijk*, *ijse-lijk* enz. is, eindelijk, de *s* slechts eene epenthetische vokaal, die de scherpte van de oorspronkelijk op de *l* sluitende *s* (*huislijk*, *ijstlijk*) niet kon wegnemen.

Ten laatste, is hier nog de opmerkelijke overgang van *s* in *r* te vermelden. Deze overgang heeft bij voorkeur plaats met die zachte Gothische slotkonzont *s*, welke, waar zij door eene verbuigingsvokaal gevolgd werd, in *z* veranderde, en mede als uitgang van sommige partikels voorkwam. Doch niet zelden leverde ook de scherpere Gothische *s*, en zulk een slotklank *s*, welke ook daar bleef bestaan, waar zij ophield de laatste letter des woords te zijn, in lateren tijd eene *r* op. Zoo wordt *blindoza*, compar. van *blinds*, *blinder*; *juhiza*, *jonger*; *mais*, *meer*; *auso*, *oor*; *laisjan*, *leeren*; *hausjan*, *hooren*; *raus*, *roer*. Tot in den tegenwoordigen stand onzer taal toe bespeurt men eene verwisseling tusschen de zachte *s* (*z*) en de *r*: werd *genezen* van *misan* in de negende eeuw *generen*, en *kamuis* (*kamoos*), van het Fransche *chamois*, in de dertiende eeuw *camore* geschreven; nog heden ten dage bestaat *verkoren* nevens *verkozen*, *verloren* van *verliezen*, *loor* en *leur* (in *te leur stellen*) van *liezen*, *gevroren* nevens *gevrozen*, *dwaas* nevens *dor* in *verdord* (d. i. *verdwaasd*, van *warren* (*verwarren*), *was* van *wezen* nevens *waren* van *weren* (waarvan met eene ingelaschte *d*, *worden* d. i. *werden*). In *haas*, Oudhoogd. *haso*, en *bes*, Goth. *basi*, heeft het Hollandsch de *s* behouden, die het Engelsch *hare* en *berry*, benevens het Hoogd. *Beere* (Oudd. *peri*) in *r* heeft

verkeerd (1). Ons *mier* is in het Hoogd. *Ameise*, en *meerl*, *Amsel* (2).

De Gothische *v* (*w*) hield aan den aanvang der woorden behoorlijk stand, als *vairpan*, *werpen*; *vaurd*, *woord*; *vulfs*, *wolf*; *svaran*, *zweren*; *tvai*, *twee*; *vi-duvo*, *weduwe*. Waar zij tusschen twee vokalen te staan kwam, werd zij als onorganische overgangslitter beschouwd, en dus, gelijk wij later zien zullen uitgeworpen of door andere euphonische letters (*j* of *g*) vervangen. Op het eind der woorden viel zij, zoo als mede later moet blijken, veelal weg. Doch *schaduw* bewaart de *w* van het Goth. werkw. *skadvjan*, in het Hoogd. *Schatten* verloren gegaan. De *w* van de Oudduitsche woorden *sualawa* en *varawa* bleef in *zwaluw* en *verw* behouden, terwijl zij in *Schwalbe* en *Farbe* tot *b* verhard werd. De *u* in *schaduw* en *zwaluw* is eene later aangenomene vokaal, door de *w*, als het ware, tot *u* gekleurd, en bestemd om de uitspraak der *w* achter de voorgaande konzont gemakkelijker te maken (3).

(1) Ook in het Aeolisch dialekt verandert de Grieksche *s* op het eind der woorden in *r*, als οὔρορ voor οὔτος, ἔππορ (ἔππος), μάρτυρ (μάρτυς, dat immer μάρτυρος in den genit. maakt). De Jonische dubbele *r* wordt in het Attisch *rs*, als θάρσος, ἀρσηρ. Het Latijn heeft *honor* nevens *honor*, *arbor* nevens *arbor*, *flos*, *glis* en *mus* in genit. *floris*, *gliris*, *muris* enz. *quæso* is bewaard nevens *quæro* (*quæsiui*).

(2) In deze beide woorden vertoont het Hoogduitsch dezelfde prosthesis van *a* vóór *m*, welke ook in het Grieksche ἀμέλω en ἀμέλω bestaat.

(3) Het Engelsch bemint deze *w* (*ow*) bijzonder achter de vloeibare *l* en *r*, waar de oorspronkelijke *g* in het Hollandsch bewaard is: als in *bellow*, *balg*, Goth. *balgs*; *sorrow*, *zarg*,

De vloeibare letters.

Ten aanzien der vloeibare letters (*l*, *m*, *n*, *r*) kan men als regel stellen, dat zij door alle tijdperken der taal heen onveranderd zijn gebleven. Bij uitzondering evenwel zijn zij aan onderlinge verwisseling onderhevig, en wel wisselt de *l* vooral met de *r*, de *m* bij voorkeur met de *n*. Zulks blijkt echter meestal bij de vergelijking van verschillende dialecten met het onze, of bij de raadpleging van het grondwoord in eene vreemde taal te vinden. Om met de verwisseling van *l* en *r* te beginnen: de Hoogduitsche taal bewaart de *r* in *Faser* (*vezel*) en *Maser* (*mazel*), waar wij de *l* hebben; omgekeerd bezitten wij eene *r* in *veter* (*Fessel*), en *kram* (*Klammer*), waar het Hoogduitsch eene *l* vertoont. Ons *murw* luidt in het Eng. *mellow*. De Latijnsche of de Grieksche *r* wordt veranderd in de weekere *l*, in de woorden: *pelgrim* (*peregrinus*), *tortel* (*turtur*), *martelen* van *martyr*, waar het Hoogduitsch *Marter* heeft; terwijl wij daarentegen in *pruim* (*prunus*) de *r* behouden, die het Hoogduitsche *Pflaume* en het Engelsche *plum* in *l* verkeeren. Het oude *kornel* (*kolonel*) verandert insgelijks de *l* van *columna* (*colonne*) in *r*, hetwelk ook plaats heeft in *herberg*, het Middeneeuwsch-Latijnsche *alberga* (*auberge*); dat zelve van Duitschen oorsprong is (1).

Goth. *saurga*; vergel. verder: *willow*, *borrow* enz. Het Engelsch *yellow*, ons *geel* of *geluw*, is wederom in het Hoogd. *gelb*.

(1) Het Grieksch zelve kent de verwisseling van *l* en *r*. Vergel. het Attische *κρίβανος* en *ναύκρατος*, *γλώττιατος* en

Binnen de grenzen van het Hollandsch zelve wisselende *l* en *r* in *vondel* en *vonder*, *grinlach* en *glimlach*, *nikkel* en *nikker*, *stamelen* en *stameren*, gelijk de uitgang der frequentatieven: *elen* in het algemeen van den uitgang *eren* niet onderscheiden is. — Hoe de *l* achter de *a* of de *o* geheel versmelt tot eene *w* (*w*), zagen wij boven (pag. 47) (1).

Den overgang van *m* in *n*, of omgekeerd van *n* in *m*, bespeurt men, behalve in *mispel*, Oudduitsch *noespil*, Ital. *nespola*, ook in *aluin*, Lat. *alumen*. Het Hol-

καφάλαιος. Ook treft men *σιγηρός* voor *σιγηλός* aan. — In het Spaansch wordt de Latijnsche *l* tot *r* in *surco* (*sulcus*), *árido* (*lijm*), en de *r* tot *l* in *tinieblas* (*tenebrae*), *arbol* (*arbor*); *peligro* en *milagro* (*periculum* en *miraculum*) doen; even als het Portugeesche *bacharel* (*baccalaureus*), de *l* en de *r* hare plaatsen wisselen. Het Portugeesch heeft verder: *praca* en *branco* voor het Duitsche *plaats* en *blank*; *nobres* voor *nobiles*: daarentegen *papel* voor *papier* (*papyrus*) en *bolca* voor *bursa*; het Fransch: *epitre*, *chapitre* en *titre* van *epistola*, *capitulum*, *titulus*.

(1) Hier mogen eenige voorbeelden volgen eener dergelijke versmelting der *l* achter eene voorgaande vokaal. Het Aeolisch dialekt bezit de vormen: *ἄσσος*, *ἄσσημα* en *ἀσκή* voor *ἄλλος*, *ἄλλημη* en *ἀλληγή*; *θῆλυειν* en *ἐυθῆλιν* voor *θῆλυειν* en *ἐλθεῖν*. — Het Engelsch bewaart vaak de *l* in de spelling, zonder haar in de uitspraak te laten hooren, als in *to walk* en *to talk*. — Het Fransch doet *al* meest in het meervoud der naamwoorden en ook elders vaak in *au* overgaan, *ol* in *ou*, *el* in *eu* of *eau*: als, *chevaux* voor *chevals*; *saimon*, *zalm*; *epaule*, Ital. *spalla*; *doux*, Lat. *dulcis*; *mou*, *mol*; *fou*, *fol*; *cheveu* voor *chevel* (verg. *chevelure*), Lat. *capillus*; *beau*, *bel*. — Ook in het Portugeesch verliezen de naamwoorden op *al*, *el*, *il*, *ol* in het meerv. huone *l*, als *marechaes*, *bachartéis*, enz.

landsch behoudt de *m* in *bœzem*, *badem* en *luim*, welke het Hoogduitsch in *n* doet overgaan: *Busen*, *Beden*, *Laune*; daarentegen zeggen wij *toren* voor het Hoogd. *Thurm*; maar *pruin* voor het Lat. *prunus*. — De *m*, die in het Gothisch in uitgangen van naam- en werkwoorden voorkwam; hield, behalve in *hem* (datief), Goth. imma (1), in het Hollandsch nergens stand: de datief van het enkelvoud: blindamma werd *blinden*, die van het meervoud: blindaim, fiskam, vaurdam, werd *blinden*, *vischen*, *woorden*; de eerste persoon meervoud van den tegenw. tijd: lisam werd *lezen*, die van het imperf.: lésum, vésum werd *lazen*, *waren* (2). — Eenen opmerkelijken overgang van *m* in *w* (en omgekeerd van *w* in *m*) vertoonen de volgende woorden: *weiden* (vergel. het Eng. *meadow*) en (*ver-*)*meiden*; *meenen* en *wanen* (Eng. *to ween*); *maar* staat voor *waar* (eigenlijk *ten ware*, *het en ware*); *week* luidt in het Eng. *meeke* (vergel. ons *mak*); *hemel* (Goth. *himins*), Eng. *heaven* (voor *heaven*); *minne* in het Oudhollandsch *winne* (*vriendin*); *mede* (*met*), Eng. *with* (Goth. *mith*). Welligt is, eindelijk, ons *melaatsch* ontstaan uit *Welsch*, dat is, *onduitsche uitlander* (3). — De *n* is verder vat-

---

(1) De accus. *hem*, Goth. *ina*, heeft zijne *m* ten onregte; hoezeer men reeds in de Psalmvertaling uit de 9de Eeuw, in den accus. *imo* aantreft.

(2) Vergelijk in het Fransch den 1sten pers. meerv. van den tegenw. tijd: *avons*, *aimons* met het Lat. *habemus*, *amamus*. — In het Portug. luidt het Lat. *bene* en *una*, *bem* en *huma*, *nympha* wordt er *minha*. Ook veranderen in dezelfde taal de zelfst. naamwoorden op *em* de *m* vóór de *s* van het meerv. in *n*. — Het Grieksche *μν* heeft *νν* nevens zich, en *μη* en *μῶν* leverden in het Latijn *ne* en *num*.

(3) Ook in het Grieksch bespeurt men eene verwisseling van *m* en *b* (*w*), in *βεμβρῶς* nevens *μεμβρῶς*; *βροτός*, Aeol.

baar voor eene verwisseling met *l*. Dit blijkt uit de vergelijking van *stek* of *slak* met het Hoogd. *Schnecke* en het Eng. *snake*, van *knoflook* (ten onregte *knop*- of *knooplook* geschreven, als ware het gevormd uit *knop* en *look*) met het Oudhoogd. *chlōbilouh* van *chlobo*, (*ge*-)kloven, en *louh*, *look*; *tent* heeft in het Hoogd. *Zelt*, en zelfs in onze taal *getelte* nevens zich; *hemel* nam eene *l* aan voor de *n* in het Goth. *himins* (Eng. *heaven*); *kandeel*, daarentegen, komt van *caldellum* (van *calidus*) (1).

De klank, door onze *ng* uitgedrukt, werd in het Gothische schrift, op voorgang van het Grieksche, door *gg* wedergegeven: zoo wordt het Grieksche *ἄγγελος* in het Gothisch *aggilus*, bij ons *engel* geschreven; *lang* in het Gothisch *laggs*; *long*, *tuggō*, enz. — In een enkel geval vertoont zich eene *ng* in plaats der lettervereeniging *nd*, te weten, in *stang* en *stengel* van *staan* (Goth. *standan*), en in *naar gelang*, dat oudtijds *gelande* geschreven werd en werkelijk met het oude werkw. *gelanden* (*belenden*), dat is, *evenaren*, in verband staat. *Verstinden* luidt in het Hoogd. *verschlingen*. — Meer gemeen is de verwisseling van *ng* (*nk*) en *m*, als in *pramen* nevens *prangen*, *stam* en

---

μορτός (vergel. *ἄμβροτος*, *ἄμβροσία* en het Lat. *mors*); *μολεῖν* en *βλώσκειν*. In het Latijn staat (*h*)*umidus* nevens *widus*, en het Grieksch *μέλλειν* schijnt ons *willen*.

(1) Het Eng. heeft *child* voor ons *kind*, en *level* voor het Fransche *niveau*; het Hoogd. *schleunig* (Oudd. *sliumo*), van het Goth. *sniumjan* (*haasten*). — Het Dorisch-Grieksch *βέντιον* en *φίντατος* voor *βέλτιον* en *φιλτατος*; het Attisch *λίτρον* en *πλεύμων* voor *λίτρον* en *πνεύμων*.

en *stang*, *bokkem* en *bokking*, *strompelen* (de *p* is euphonisch) en *stronkelen*, *romp* en *tronk*, *schommelen* en *schongelen* (1). — Over de *ng* als euphonische letter zie hier na.

OVER DE EUPHONISCHE INLASSCHING VAN LET-
TERS (EPENTHESIS), EN ANDERE GRAM-
MATISCHE FIGUREN.

Behalve de boven vermelde wijzigingen van den wa-
ren vorm der woorden, te weeg gebragt door oorzaken,
in den aard der klanken zelve gelegen, of voortgevloeid
uit de wetten, volgens welke zich de taal ontwikkelt,
oefenen nog deels redenen in den aard der spraakwerk-
tuigen gegrond, deels het willekeurig gebruik invloed
uit op de gedaante der woorden.

Ter vermindering van eenen moeilijken of wanluiden-
den overgang van de eene articulatie tot de andere wordt
in verscheidene gevallen eene letter ingelascht. Onaan-
genaam en ongemakkelijk is het, eenen vokaalklank
onmiddellijk na eene voorafgaande vokaal, in dier voege,
dat er een zoogenaamde *hiatus* ontstaat, uit te brengen.
Zoo werd dan waar een wortel óf oorspronkelijk op
eene vokaal eindigde, óf de halve vokaal (*h*, *v* (*w*), *j*)
verloren had, op welke hij oorspronkelijk uitging, eene

---

(1) Vergelijk het Latijnsche *tum* nevens *tunc*, en de Por-
tugeesche uitspraak van de *m*, waar deze uit de Latijnsche *n*
ontstaan is, als in *bē* (*bem*), Lat. *bene*, enz.

j of *w*, ook wel eene *ng* of *d*, soms eene *v* aangenomen vóór de vokaal, met welke de uitgang begint. Uit de voorbeelden, welke wij hiervan moesten aanvoeren, zal mede blijken, vooreerst, dat de vóór de inlassching der euphonische letter aanwezige slotkonzonant van den stam, waar dezelve eene *v* (*w*) was, meestal niet zonder invloed is gebleven op de vokaal des woords; ten tweede, dat niet zelden in woorden en vormen van een en denzelfden oorsprong zich nu eens deze dan gene euphonische letter vertoont. Dan ter zake. Had zich op het eind van den wortel, na afwerping van de slotkonzonant, eene *wi* gevormd, zoo werd na deze *wi* eene *j* aangenomen, wanneer zij vóór eenen uitgang, die met eene vokaal begint, te staan kwam, als *slui-j-er* (Hoogd. *Schlei-er*), *lui-j-eren* enz. Eindigde de wortel op *a* of *oe*, als in *maaijen* en *moejen* (1), zoo volstond men niet met het inlasschen eener enkele *j*, gelijk in het Middenhoogduitsch, waar men *mae-j-en*, *mue-j-en* schreef. De enkele *j*, namelijk, welke men aanvankelijk achter de vokaal *a* en *oe* inlaschte (in dezer voege: *majen*, *moejen*), sloot zich weldra ten naauwste aan de stamvokaal aan. Hieruit ontstond *maai-en*, *moei-en*. Zoo doende scheen eene nieuwe overgangslitter noodzakelijk, hetwelk, eindelijk, de schrijfwijze *maai-j-en*, *moei-j-en* te weeg bragt (2). De vokaal *au* (*aau*) en *ou* is in vele gevallen, gelijk wij boven zagen (pag. 46-48), uit de zamensmelting eener *a* of *o* met eene volgende *w* ontstaan. Evenwel werd, om aan den eisch

(1) In *moede* is, even als in *gloed* en *vloed*, vóór de *d* van den uitgang de stamvokaal van *moe-jen*, *vloe-jen* en *gloe-jen* zuiver voorhanden.

(2) Onze voorouders bezigden overal, waar eene met de

eener vloeiende uitspraak te voldoen, eene tweede *w* aangenomen, waar een uitgang met eene vokaal aanvangend, achter dezelve gevoegd werd (1). Vergelijkt men *knaauwen* met *knagen*, zoo bespeurt men, dat hier eene zuivere *a* de stamvokaal is. Dus was eerst (vergel. het Eng. *gnaw*) de overgangslitter eene enkele *w*, in dezor voege: *kna-w-en*; doch daar deze *w* met de *a* was zamengesmolten (*knaaw-en*), nam men eene nieuwe euphonische *w* aan, en schreef *knaau-w-en*. *Flaauw* moest eigenlijk *floo(w)* luiden; doch de *w* met de scherplange *oo* ineensmeltende leverde *floo*, *flau* of *flaau* op, en hierna werd eindelijk weder eene nieuwe *w* aangenomen. *Bouwen* luidt in het Gothisch *bauan*; dit behoorde naar onze schrijfwijze eigenlijk *boo-en* te luiden; doch de ingelaschte *w* (*boo-w-en*) wijzigde de vokaal en men verkreeg *bou-en*, en eindelijk *bou-w-en*. Thsihan deed eerst *vle-j-en* ontstaan; dit vormde *vleien* en eindelijk *vleijen*. — Waar in het Gothisch eene *v* (*w*) op de stamvokaal *a* volgde, werd de inlassching eener epenthetische konzont daarom noodzakelijk, omdat deze *v* (*w*), met opoffering harer natuur als konzont met de voorgaande *a* zamengesmolten, de vokaal *au* gevormd had. Aldus werd havi (Eng. *hay*) eerst havi, dat bij ons *loo-e* luiden moest; dit *loo-e* nu nam in het Oudhoff. eene euphon. *w*, in later tijd eene diergelijke *j* vóór de zachte *e* van den uitgang: van

---

voorgaande vokaal vereenzelvigde *i* te gelijk ter vorming van den overgang tot eene volgende vokaal moest dienen, het teeken *y*, als *vleyen*, *ik moey*, *bloeyen* enz.

(1) Ook waar zulk een uitgang wegviel, werd de euphonische *j* of *w* behouden, als in *ik maai* voor *ik maa-j-e*; *vrouw* voor *vrou-w-e*.

daar *hoo-w-e* en *hoo-j-e*: *houwe* werd *hou-e* en *houwe*; *hooje*, *hooi-e* en *hooije*, en, met verlies van den uitgang, *hooi*. Desgelijks werd *gavi*, *gopi* (Hoogd. *Gau*), en *avi*, *ooi* (Eng. *ewe*). Ook de *v* van het Goth. *aiv* deed de vokaal in *oo* veranderen, en dus ontstond ons *ooit*. *Dooi* (Eng. *thaw*) heeft *dauw*; *kooi*, *kouu* en *kevie* nevens zich. *Skéxjan* moest eerst in *skáwen*, vervolgens in *skau-en* en *schoo-en*, eindelijk, in *schoo-j-en* en *schooijen* verkeeren (1). — De *ng* dient als epenthet. konzontant in *vangen* en *hangen*. Daar, namelijk, de *h* van de Goth. vormen *fahan* en *hahan* als euphon. overgangslitter werd aangemerkt, zoo kon zij door de *ng* vervangen worden. Het Goth. *huhrus* nam eerst, als altijd (zoo als wij later zien moeten), achter de konzontant eene euphon. vokaal vóór de vloeibare letter (*r*) aan; zoo was de *h* vatbaar om als epenthetische letter behandeld en door eene andere dergelijke letter (hier de *ng*) vervangen te worden, hetwelk ons *honger* (*ho-ng-er*) deed ontstaan. — Wij zien eene *d* tusschen twee vokalen welluidendheids halve ingelascht optreden in *vlieden*, Goth. *thliuhan*, Hoogd. *fliehen*; in *wyden*, Goth. *veihan*, Hoogd. *wet-then*; in *nader*, van *na*, en *naderen*, Oudd. *naän*, *nahan* of *nawan*, Middenhoogd. *naejen*, Nieuwhoogd. *naken*; en in *smalen*, vergeleken met het Hoogduitsch *schmähen* en het frequentatief *smalen* (*sma-elen*) (2). —

(1) Gelijk de Goth. *v* met eene voorgaande *a* zamensmelting de *au* (*oo*) opleverde, zoo ontstond dezelfde vokaal ook wel eens uit de zamensmelting van eene uit de Gothische *f* geboren *v*, te weten in *thraustjan*, dat eerst *thrausten*, vervolgens *trausten*, eindelijk *troosten* deed ontstaan.

(2) Werd de *d* als euphonische letter ingeschoven, wederkeerig werd zij ook, waar zij tot den volledigen vorm des

Ten laatste, vertoont zich eene *v* als epenthetische konzonant in *heuvel* (Eng. *hill* uit *hevil*, als *ill* uit *evil*), vergeleken met het Hoogd. *Hügel*, van *hoog* (Goth. *hauhs*), en in *oven*, Goth. *auhns*, hetwelk wederom eerst tusschen de *h* en de *n* eene euphonische vokaal moest aannemen, wilde de *h* vatbaar zijn om als overgangletter behandeld en als zoodanig door eene andere dergelijke letter vervangen te worden. — Ten bewijze, dat niet zelden in woorden en vormen van een' en denzelfden oorsprong beurtelings verschillende euphonische letters zijn aangenomen, strekken de volgende voorbeelden. Terwijl *tijgen*, Goth. *tiuhan*, de *g*, dat is, de regmatige plaatsvervangster der Gothische *h* behield, vertoont *touw*, achter de scherplange *oo*, welke dezen vorm oorspronkelijk kenmerkte, eene euphonische *w*, welke eerst de vokaal *ou* vormde en later, als naar gewoonte, door eene andere *w* gevolgd werd; *toot* (Hoogd. (*An-*)*zug*) vertoont daarentegen eene euphon. *i* (*j*), terwijl het even als *touw* van *tauhs*, het Imperf. van *tiuhan* (Hoogd. *zien*), afkomt. Theihän levert *dijgen* op, waar nevens ook *dijen* in gebruik is, en oudtijds ook *dijden* voorkwam; *naderen* heeft *naauw* van denzelfden oorsprong nevens zich, en in het Hoogd. *nahe* (1). Vergelijk ook *gaauw* met het Hoogd. *jäh* en het Oudnederd. *ga-lico*, *ruw* (*rauw*) met *ruig*, *schreijen* met *schreeuwen*, *spuwen* met *spuigen* en *spijen*; *maaijen* en *zaaijen* met het Eng. *mow* en *sow* (Oudd. *sawen*); *nieuw* met het

---

woords behoorde, wel eens als euphonische letter behandeld en uitgeworpen. Hiervan beneden voorbeelden.

(1) Ons *naken* (*naderen*) schijnt aan het Hoogduitsche *nach*, door de gewone reductie van *ch* tot *k*, ontleend.

verouderde *nije*, dat is, *nieje*, Goth. *nivis* of *niuja*: reeds in het Gothisch toch bespeurt men eene dergelijke verwisseling van *v* (*w*) en *j* enz.; vergelijk verder slechts *gavi* met *gauja*, welke vormen beide *gooi* beduiden; het Goth. *hneivan* schijnt ook blijkens ons *nijgen* eenen vorm *hneigan*, waarvan *hnaigjan* (*neigen*), nevens zich gehad te hebben. De *oo* in ons *boom*, Goth. *bagms*, duidt ook op eene verwisseling van *g* en *v* (*w*): achter de *g* werd in het later Duitsch eene epenthet. *e* vóór de vloeibare letter (*m*) aangenomen; dit verwekte den vorm *bage*m en met *w* voor *g* *bawem*, en nu kon de *a* met de *w* tot *au* en vervolgens tot *oo* ineensmelten (1). — Eindelijk ontstond er soms, ook zonder dat er eene weeke halve vokaal was verloren gegaan, een hiatus in het midden van den wortel, zoo het schijnt door verdeling der vokaal, waaruit dan de noodwendigheid voortsproot om dien met eene epenthetische konzont, en wel, in dit geval, met eene *ng*, aan te vullen; zoo ontstond uit *zwaar*, *zwa-er* en vervolgens *zwanger*, uit *malen* (*breken*), Goth. *malan*, *ma-elen* en *mangelen* (*ontbreken*, ook *pletten*); vergelijk ook *slingeren* met *slieren* en *sleuren*, en het Hoogd. *schleuderen*, dat eene *d* als euphonische letter heeft aangenomen. Komt dus de *ng* als euphonische letter voor, ook daar werd zij wel eens als zoodanig aangemerkt, en voor willekeurige uitwerping vatbaar geacht, waar zij dit niet is, te weten in *gaan* voor *gangen* (Goth. *gaggan*), en *steel* voor *stengel*.

---

(1) Men stelle verder nevens elkander ons *maag* en het Eng. *maw*, het Hoogd. *Woge* en het Eng. *wave*. Bijna immer verzwakt de Engelsche taal de *g* achter eene vokaal tot *y*, als *dag*, *day*; *mag*, *may*; de uitgang *ig* wordt *y*, als *sandy*, *zandig*; ja de uitgang *lik* (*lijk*) wordt *ly*, als *wisely*, *wijselyk*.

Verscheidene woorden, in welke de stamklank op eene vloeibare letter *l*, *n* of *r* eindigend door den afleidingsuitgang *er* gevolgd wordt, vertoonen het verschijnsel der inlassching eener *d*. De moeilijkheid om na eene syllabe, die met eene vloeibare letter eindigde, onmiddellijk eene andere met den vloeibaren *r*-klank te beginnen, deed hier de inlassching eener stomme letter verlangen, en deze moest eene weeke zijn om meer overeenkomst met de natuur der vloeibare letter, aan welke zij zich moest aansluiten, aan te bieden, en tot de tongletters behooren, daar ook de *l*, *n*, en *r* tongletters zijn. De weekstomme tongletter nu is 'de *d*. Zulk eene inlassching nu zien wij in de woorden: *minder* voor *min-er*, *beenderen* voor *been-eren*, *hoenderen* voor *hoeneren*, *elders* uit *el* (d. i. *ander*) en den uitgang *er* door den adverbialen uitgang *s* vermeerderd, *boender*, *diender*, *kelder* (Hoogd. *Keller*) van *cella*, *donderen* voor *doneren* van *donen* (bij Kiliaen verklaard met *personare*) en met *toon* en *deun* verwant, *schilderen* (verg. het Hoogd. *schillern*) van (*ver-*)*schillen*. Vergelijkt men verder *zolder* met het Hoogd. *Soller*, *helder* met *hel* (Hoogd. *helle*), *harden* en *volharden* met het Hoogd. *harren*, en *zenden* met het Goth sinnan (*reizen*), zoo blijkt ook in deze woorden de *d* euphonisch te zijn. Doch in geen geval is de euphonische inlassching der *d* tot eene vaste wet verheven, dan waar de stamsyllabe op eene *r* uitliep en mede de uitgang *er* volgde. Dus zegt men *huurder*, *hoorder*, *verstoorder*, voor *huur-er* (*hurer*) enz., en luiden de comparatieven der bijvoegel. naamwoorden op *r*: *zwaarder*, *duurder* enz. Het niet gewettigd gebruik

kent bij de adjectieven op andere vloeibare letters eindigend, slechts de comparatieven *kleinder* (voor *kleiner*), *dunder*, *felder* en eenige andere (1). — Gelijk tusschen de *l*, *n* of *r* en de volgende vloeibare letter (*r*) eene *d* werd aangenomen, aldus tusschen de *m* en eene volgende *l* eene *p*, in *stropelen*, *schropelen*, *rimpel* enz. (vergel. pag. 58, noot 1). De aard der weeke *b*, die waar zij niet aan het begin van een stamwoord stond, ligt in *v* overging, deed hier eene *p* in hare plaats aannemen. Om den zamenloop van eene vloeibare letter met eene weeke halve vokaal (*h*, *w*, *j*) te voorkomen, wordt in sommige woorden en in zekere woordvormen de hardstomme *t* aangenomen, te weten, in *nijntwege*, *allenthalve* en in andere zamenstellingen met *wege* en *halve*. Als regel geldt de inlassing der *t* vóór den verkleiningsuitgang (*je*) van die woorden, welke op eene vloeibare letter, zoowel als van die, welke op eene weeke halve vokaal (*ng*, *j* (*i*), *w*) of op eene vokaal eindigen. De *j*, welke, gelijk wij zien zullen, waar zij in het Gothisch achter eene kon-

---

(1) Achter eene vloeibare letter vóór de *r* voegt het Gr. eene *d* in, in *ἀνδρός* voor *ἀνσρός*; het Fransch in *moindre* (minor), *vendredi* (veneris dies), *viendrai* voor *venrai* (*venirai*), *absoudre* voor *absolre* (*absolvre*), *voudrai* voor *volrai*; het Engelsch in *gender* (Fransch *genre*); dezelfde taal heeft in hetzelfde geval eene euphon. *th* in *farther* en *further*. Deze talen kennen bovendien nog de inlassing der weekstomme lipletter (*b*) vóór de *r* achter de vloeibare lipletter (*m*): vergelijk het Grieksche *μεσημβρία* van *ἡμέρα*, *ἡμεβροτον* van *ἀμαρτάνω*; het Fransche *nombre* (numerus), het Engelsche *number* en *slumber* (sluimeren). Het Middelhoogduitsch heeft *Kumber* voor *Kummer*, en in het Nieuwhoogduitsch is ook de *b* in *Armbrust* euphonisch.

zontan of vokaal gevonden werd, wegens hare weekheid uitviel of versmolt, en thans in het midden der woorden nog slechts als overgangslitter achter de klanken *ei*, *ui*, *aai*, *oei* voorkomt, moest hier bewaard blijven. Van daar, dat achter de vloeibare letter of weeke halve vokaal de *j*, als het ware, aan de stomme *t* eenen steun vinden, en ook achter de vokalen deze *t* de zelfstandigheid van den uitgang *je* bewaren moest. Zie hier eenige voorbeelden van deze inlassching: *sleetje*, *tobbetje*, *koetje*, *baaitje*, *zwaluwetje*, *ringetje* (1), *stalletje* (de inlassching der *e* vóór de *t* in deze twee laatste woorden is een secundair verschijnsel, waarvan straks nader), *traantje*, *adertje*. Behoort de vloeibare letter, die het woord eindigt, tot de lipletters, dat is, gaat het woord uit op *m*, zoo neemt het algemeen gebruik de hardstomme lipletter (*p*) aan, wegens derzelver organische verwantschap met de *m*. Alzoo zegt men dan *boompje* en *bloempje* (schoon hier welligt aan *bloemetje* van *bloeme* de voorkeur te geven is, gelijk men ook *stommetje* zegt om de verwarring met *stompje* van het zelfst. *stomp* te voorkomen), alsmede *warmpjes*, hoedanige diminutieve bijwoorden meer in onze taal voorkomen. Hooft zegt in dichtmaat *stempje* voor *stemmetje*. — Ook voor den uitgang *nis* wordt eene euphonische *t* ingelascht, wanneer de stamsyllabe des woords op eene *n* eindigt, en dus met het doel om deze *n* van die des uitgangs te onderscheiden: men den-

---

(1) Behoort de *ng* niet tot de stamsyllabe en wordt zij door eene toonlooze vokaal voorafgegaan, zoo is de invoeging der *t* niet ingevoerd, als *koninkje*, vermits deze de neveninlassching eener toonlooze *e* (*koningetje*) noodzakelijk zou maken, en dus eene onaangename vereeniging van twee toonlooze lettergrepen zou ontstaan.

ke aan *erken*tis en *bekent*is ; desniettemin zegt men *kennis*, doch in het Hoogd. weder *Kenntniss*. In *verbind*tis en *beeld*tis strekt de inlassching der *t* slechts ter aanwijzing, dat de *d* van *verbind* en *beeld* de uitspraak behoudt, die zij als slotkonzonant verkregen had. De epenthesis der *t* voor de *l* in *eigentlich* en *wesentlich* is onnoodig, en geenszins door het beschaafde gebruik gewettigd: in *ordentlich* schijnt de verkeerde inlassching der *t* den valschen klemtoon op de tweede syllabe ten gevolge gehad te hebben.

Euphonisch is ook de *t*, ingelascht vóór de vrouwelijke uitgangsletter (*e*) van zelfst. naamwoorden van bijvoegelijke afgeleid, als in *diepte*, *warmte*, *hoogte*. Hier heeft het Hoogd. *Tiefe*, *Wärme*, *Höhe*, en voortijds schreef men ook hier *te* lande: *de hooge*, *de warme*. Deze epenthesis werd waarschijnlijk ingevoerd ter onderscheiding dezer ter afleiding dienende *e* van de *e*, die als verbuigingsuitgang, bij voorb. in *diepe stroomen*, gehoord wordt. In *koude* en in het thans niet meer voorkomende *oude* (*ouderdom*) is de inlassching der *t* verzuimd. Wegens vormen als *cuolitha* en *sconitha*, in de Psalmvertaling uit de 9de eeuw voorkomende, twijfele men niet aan de waarheid van het beweerde, dat de *t* in *koelte* enz. eene euphonische letter is, want dit *cuolitha*, hetwelk ook veeleer *verkoeling* moet beteekenen, is een participiale vorm: de Oudnederduitsche aan ons *koelte* beantwoordende vorm zou *cuoli* zijn, gelijk dan ook nevens *sconitha* (*schoonheid*), *sconi* (als ware het, *schoonte*) voorkomt, en in dezelfde overblijfsels van de 9de eeuw *sterke* (*sterkte*) en *suote* (*zoette*, *zoetheid*) aangetroffen wordt (1).

---

(1) De *t* in den uitgang van verscheidene onzijdige woorden,

Er bestaat in het Hollandsch een enkel half uitgesluischt spoor der inlassching eener *p* tusschen *m* en *t*, of eener *b* tusschen *m* en *d*. Onwillekeurig, namelijk, vormt zich, bij den overgang der vloeibare lipletter tot de hard- of weekstotame tongletter, de stomme lipletter *b* of *p*. Van hier in het Latijn *sumptus* en *emptus* voor *sumtus* en *emtus*, en *exemplum* van *eximere*. Het 's Gravenhaagsche stadsdialekt brengt de uitspraak *komt* voor *komt* mede, en nadat in Duitschland de zuiverheid van dien taalvorm, die doorgaans Zwabisch of Middenhoogduitsch genoemd wordt, verloren was ge-

---

als *gebrgte*, *gedelte*, *gedarmte*, behoort daarentegen oorspronkelijk tot den uitgang, daar deze woorden naar de analogie der verled. deelw. gevormd zijn. Ook beteekenen zulke woorden meestal eene verzameling van voortgebragte voorwerpen, weshalve zij logisch onderscheiden zijn van de frequentatieve naamwoorden met het voorvoegsel *ge*, zonder den uitgang *te*, en dus niet bloet door eene grammatische figuur van deze laatste verschillen: *geberg* en *gedeel* zou een gedurig *bergen* en *deelen* beduiden, als *gebrul* en *geschrei* een gedurig *brullen* en *schreijen*. Wel heeft het Hoogd. *Gebirg(e)* en *Gedärm*; doch ook wij zeggen, bij uitzondering *geheim* en *gebouw*, waar wederom het Hoogd. *Gebäude* den participialen uitgang vertoont. Ook in andere naamwoorden van werkwoorden afgeleid, als *begeerte* (*Begierde*), *schaamte* (hoezeer dit in het Hoogd. *Scham* en in het Oudnederd. *scama* nevens zich heeft), verder *behoefte* enz. is de *t* geen euphon. letter, maar een bestanddeel van den afleidingsuitgang, even als in de syll. *te* vóór *nis* in de woorden: *gestellenis* en *geburtenis*. — Vóór dat wij van de euphon. *t* afstappen, verdient nog vermeld te worden, dat het Fransch zulk eene letter inlascht vóór den uitgang *re* van den infinitief van zulke werkwoorden, die in het Latijn op *scere* of *sci* uitgaan, als *croître* voor *croisre* (*crescere*), *naître* voor *naisre*, *paître* enz.

gaan, trof men vaak vormen als *nymbt* en *zymbt*, in plaats van *nimmt* en *ziemt* aan. Het enkele voorbeeld dan der inlassching eener *p* tusschen *m* en *t* levert het woord *vernunft*: deze vorm kan niet anders van *vernomen* (verled. deelw. v. *vernemen*) ontstaan zijn, dan dus, dat eerst *vernumt*, daarna *vernumpt* (Hoogd. *Vernunft*) gevormd werd; waarna de *m* werd uitgeworpen en eindelijk de *p* werd geaspireerd tot *f* (1). De *b*, eindelijk, zien wij tusschen de *m* en de *d* ingevoegd in *kembd*, de bij velen gebruikelijke spelling van *hemd*, hetwelk afkomstig is van het oude *keman* (*bedekken*).

Vrij veelvuldig is de inlassching eener *n* achter den stam vóór den uitgang *aar* of *ier*. Zij heeft plaats in de woorden: *schuldenaar*, Oudhoogduitsch *sculdari*; *toovenaar*, Oudnederd. *toufero*; in *redenaar*, *tolleenaar*, *lessenaar*, *hoevenaar*, *hovenier*, *kamenier* (voor *kamernier*, vergel. het manl. *kameraar*, Hoogd. *Kammerer*). Ook vóór den uitgang *y* treft men eene epenthetische *n* aan, in *artsenij*, *slavernij*, en achter de wortelsyllabe van werkwoorden, als *oefenen*, Hoogd. *üben*; *leenen*, Goth. *leihvan*, Hoogd. *leihen*: dus hoort men niet zelden *lijkenen* voor (*ge*-)lijken, en is ook in *kreunen* van den wortel *reu* (*rouw*) de *n* voor ingeschoven te houden: in de Oudnederd. Psalmvertaling, eindelijk, vindt men *thinan* nevens *thian*, *dijen*. In het Gothisch vormde de inschuiving der *n* achter de stamsyllabe eene talrijke klasse van werkwoorden, welke dus alle in den infinitief op *nôn* uitgaan, als *dauthnôn*.

---

(1) In het Hoogd. komt, even als *Vernunft* van *vernommen*, ook *Kunft* van *kommen*, *Brunft* van *brummen* en misschien *Zunft* van *ziemen*.

(*sterven*), *dumbnôn* (*verstommen*), *qviwnôn* (*herleven*).

Een ruim gebied heeft in onze taal ook de inlassching eener *s*, en wel, in de eerste plaats, vóór den verkleiningsuitgang *ke*, wanneer het naamwoord, waaraan dezelve wordt gehecht, op *k* uitgaat, ter voorkoming eener ineensmelting der eene *k* met de andere, als in *boekske*, *doekske* enz. Vervolgens vóór den uitgang *el* van verbale naamwoorden, als *dek-s-el* (in Gelderland *dekkel*) van *dekken*, *raadsel* (Eng. *riddle*) van *raden*, en eene menigte andere. Eindelijk, treedt ook de *s* op als euphonisch verbindingsmiddel tusschen de bestanddeelen van zamengestelde woorden. Meestal wordt zulk eene *s* voor het teeken van den genitief gehouden; doch, ten eerste, zou er, bijaldien die *s* werkelijk voor den uitgangs des genitiefs te houden ware, geen werkelijke samenstelling bestaan, daar deze de zelfstandige verbuiging van het eerste lid der samenstelling uitsluit; vervolgens, zien wij deze *s* tusschen de leden van een zamengesteld woord nu eens aanwezig, dan weder weggelaten, als *zielgenot*, en *zielsgenot*, *gelds-* en *geldgebrek*, *tuinman* nevens *staatsman*, hetwelk het kenmerk eener onorganisch ingevoegde letter mag geacht worden: wel is waar, verschilt vaak de beteekenis eens woords naar gelang de *s* hier aanwezig is of niet, als *landman*, dat genoeg verschilt van *landsman*, *landhuis* en *landshuis*; doch in zulke gevallen is, als meermalen, een toevallig verschil in den vorm tot merkteeken van een logisch onderscheid aangewend: zoo iets heeft insgelijks plaats in de onderscheiding van *hen* en *hun*, *beenen* en *beenderen*, *bladeren* en *bladen*, *wortels* (b. v. van *boomen*) en *wortelen* (*om te eten*); ten laatste, treft men vaak de *s* aan achter het eerste lid eener samen-

stelling, al is het, dat dit geen zelfst. naamw. is en dus niet in den genitief kan staan, als *scheidsmuur*, *leidsman*. Ten overvloede bespeurt men in sommige woorden eene met de tusscheninvoeving der *s* gelijk te stellen inlassching der *l*, als in *schrikkeljaar* (uit *schrikken*, *verspringen*, en *jaar*), *markeldag* (in Gelderland), *kindelbier*, *slachtelbeest*, *vastelavond* (in Groningerland en elders, het laatste ook in het Hoogduitsch). Zoo zal dan ook de *n* tusschen de twee bestanddeelen van een zamengesteld woord, noch voor den uitgang van den zwakken genitief, noch voor dien van het meervoud, maar insgelijks voor eene epenthesis te houden zijn, in woorden, als *glazenmaker*, *zielenvrede*, *maagdeneer*, *heldenmoed*, *vastenavond*, alsmede in *daarentegen*, *daarenboven*.

Het is hier de plaats om te spreken van de inlassching eener *n* in den wortel zelve ter versterking van den klank, meestal vóór eene *d* of *t*. — Deze heeft plaats zoo in Duitsche als Onduitsche woorden. *Wand* luidt in het Gothisch *vaddjus*; *sints*, Oudnederd. *sid*; *veelzins*, en andere zamenstellingen met *zins*, voor *veelzids* (*veelzijdig*, de *d* is uitgevallen) enz.; *splinter* komt van *splijten* nevens *splitter*; *sprank* was oudtijds *spark*, vergel. het Eng. *to sparkle* met ons *spranken*; *rantsoen* is ontleend aan het Ital. *razione*, *lantaarn* aan het Lat. *laterna*, *konzenilje* is de Hollandsche uitspraak van *cochenille* (1). Ook vóór de *d* van

---

(1) Zulk eene inlassching der *n* schijnt in het Latijn aangenomen te moeten worden in werkwoorden, die in het perfectum de *n* verliezen, als *tango*, *tetigi* (van waar ook *contiguus*); *pango*, *pepigi*; *tundo*; *frango* (van waar *fragilis*), enz. En in de Grieksche woorden *λαχάνω*, aor. *ἔλαχον*, *τυχάνω*, aor.

den uitgang zien wij eene *n* ingeschoven in *ochtend* voor *ochted* van het Goth. *uchtvo*, Angels. *ucht*, en in *nakend* voor *naked* of *naakt*, Goth. *naqvaths* (vergel. het Hoogduitsch *Tugend* voor *Tuged*, *deugd*). Daar de *n* aldus soms als ingeschoven letter voorkomt, werd zij wel eens uit den wortel mitgeworpen, daar men ze als euphonische letter en dus derzelve behoud als willekeurig beschouwde: zoo schreef men voormaals vaak *peizen* voor *peinzen*, *deiven* voor *deinzen*, waarvan ook *bedeerd*, zelfs *muiten* (bij Hooft) d. i. (*uit*-)*munten* (1). Gelijk te stellen met deze invoeving der *n*, is die der *m* vóór de *p* in *kamperfoetie*, *caprifolium* (Fransch *chèvrefeuille*, d. i. *geitenblad*, Hoogd. *Geisblatt*), alsmede in *drempel* nevens *dorpel*; en van de *ng* in *Dingsdag*, volgens J. Grimm voor *Thysdag* (Eng. *tuesday*) of *Thyrdag*, d. i., *dag van Thy*, eene Heidensche Godheid, die Mars moest vertegenwoordigen (2). Werd dus

ἔτυχον; λαμβάνω (λαβάνω), aor. ἔλαβον, en πυνθάνομαι, aor. ἐπυνθόμην; alsmede achter de reduplicatie in *πιμπρημι* en *πιμπλημι*, en achter de *d* priv. in *ἄμβροτος*.

(1) Reeds het Góth. *stóth*, imperf. van *standan*, en gansch gelijk aan het Eng. *stood*, vertoont de uitwerping der *n*; zoo ook het Eng. *tooth*, Goth. *tunthus*; *wish*, *wensch*; *us*, *ons*; het Hoogd. *Muster* van *monstrum*. De Romanische talen zijn rijk in voorbeelden der uitwerping eener *n* uit de stamsyllabe vóór eene konzónant, als *époux*, Ital. *sposò*, van *sponsus*; *mesure*, Ital. *misura*, Lat. *mensura*; *poids*, Ital. *peso*, van het Lat. *pendere*; Ital. *teso*, *reso* en *preso* (Fr. *pris*) van *tendere*, *rendere* en *prendere*; Ital. *mostrare*, Lat. *monstrare*; Port. *traz*, Lat. *trans*. — Ook de bastaarduitgang van landsmansnamen *ees* (Fr. *ois*) schijnt door het verliezen der *n* uit den Latijnschen uitgang *ensis* ontstaan: *Chinees* en *Veronees* uit *Sinensis* en *Veronensis*.

(2) De *n* van het Ital. *tinta*, Hoogd. *Dinte*, eigent zich in

somtijds de *n* vóór eene *t* of *d*, de *m* vóór eene *p* ingeschoven, omgekeerd werd de *n* ook wel eens door toevoeging eener *d*, de *m* door eene *p* versterkt. Dit heeft plaats in *zwinden* nevens *dwinden*, in *branden* nevens *barnen* (Hoogd. *brennen*), in het Hoogd. *überwinden* nevens *winnen* en *overwinnen*, en in *dulden*, Goth. *thulan*. Voor *vinden* treffen wij bij Hooft en anderen *vinnen* en *vijnen*, bij Schrijvers van denzelfden tijd *bijnen* (verg. *bies* voor *binse*) voor *binden*, *schennen* en *schennis* voor *schenden*, en *mellen* voor *melden*. Alzoo werd in deze woorden de *d*, schoon zonder bewijsbaren grond, als een onorganisch invoegsel behandeld; ja! in *staan* voor *standen* viel nevens de *d* zelfs de *n* weg. De versterking der *m* door *p* bespeuren wij in *krimpen*, hetwelk met het Eng. *to shrink* in verband staat (verg. pag. 51), alsmede met *krom* en *kronkelen*, verder in *rampzartig* voor *armzartig* (1).

Tot nog toe handelden wij over de epenthesis van konzonanten; doch ook de inlassching eener toonlooze *ë*, ter vermijding van eenen belemmerenden samenloop van konzonanten, speelt in onze taal eene groote rol. — Oudtijds kon de vokaal van den uitgang eens stamwoords den overgang tot eene daaraan toegevoegde afleidings-syllabe vormen; maar na de afkapping, welke de

---

ons *inkt* (*ingt*) eenen neusklink toe, gelijk wij boven (bl. 58, noot 1) ook de *m* met *nk* zagen afwisselen. — Eene *r* vindt men ingelascht in de bastaardwoorden *kortelas*, Fr. *coutelas*, en *jaloersch*, Fr. *jalous*, Lat. *zelosus* van het Gr. ζῆλος.

(1) Vergelijk de inlassching der *b* achter *m* in *comburo*, uit *con* en *uro*.

meeste woorden ondergingen, en ten gevolge van welke zij thans op eene stamkonzont of op eene achter de stamvokaal aangenomen konzont (*i*, dat is *j*, en *w*) uitgaan, na deze afkapping is, in de eerste plaats, vóór de uitgangen *lijk* en *loos* de inlassching eener *e* in de meeste gevallen, noodig. Wanneer, namelijk, eene konzont, die de voorgaande lettergreep sluit, met eene volgende *l* in aanraking komt, wordt de uitspraak eenigermate bemoeijelijkt. De noodzakelijkheid dezer inlassching vervalt, waar de slotkonzont van het stamwoord eene *l* is, dewijl alsdan deze *l* zich met die van den uitgang *lijk* of *loos* vereenzelvigt; alsmede, wanneer eene konzont voorafgegaan door eene toonlooze, of eene *n* voorafgegaan door eene lange vokaal, of eindelijk eene *r*, op de *l* van *lijk* of *loos* komt te stuiten, vermits in deze gevallen de uitspraak bij de inlassching der *e* te week zou worden. Dus zegt men: *heileloos*, *eigenlijk*, *wettiglijk*, *aanzienlijk* en *gevaarlijk*, maar daarentegen: *hebbelijk*, *radeloos*, *liefelijk*, *bedriegelijk*, *moeijelijk*, *gemakkelijk*, *schromelijk*, *beminnelijk*, *hopeloos*, *wijselijk*, *menschelijk*, *hertelijk*, *afschuwelijk*. Als uitzonderingen op dezen regel worden de woorden *vergeeflijk*, *geneeslijk*, *verkiezelijk* opgegeven. Bij de invoeging der *e* achter *ng* vóór dezelfde uitgangen, gaat tevens de *ng* meestal wel-luidendheidshalve in *nk* over, als *vergankelijk*, *oorspronkelijk*, uitgezonderd wordt *gestrengelijk* enz. (1). In *koninklijk* wordt geene *e* aangenomen, wegens de toonloosheid des uitgangs van het woord *konink*; de

---

(1) Ook vóór den verkleiningsuitgang *je* gaat de *ng*, wanneer zij niet tot de stamsyllabe behoort en voorafgegaan wordt door eene toonlooze vokaal, in *nk* over, als *koninkje*.

ng gaat niettemin in *nk* over, terwijl zij vóór de *r* in *'koningrijk* onveranderd blijft. — Ook vóór de uitgangen *ling*, *lijn* en *nis* wordt eene euphonische *e* ingelascht, behalve wanneer wederom het woord, waarachter deze uitgangen komen, op eene *r* uitgaat. Dus zegt men: *huurling* en *duisternis* (1), maar *vreemdeling*, *zuigeling*, *vondeling*, *maagdelijn*, *oogelijn*, *verdoemenis*, *geheugenis*, *vergiffenis*, *gevangen*, *belofenis*, *belijdenis*. Overigens brengt de inlassching eener euphonische *t* of *n* de neveninlassching eener toonlooze *e* mede, en wel, in de eerste plaats, vóór de *t*, die den verkleiningsuitgang van een woord, dat op eene vloeibare letter, voorafgegaan door eene korte, doch niet toonlooze vokaal, eindigt, als: *stalletje*, *dammetje*, *spannetje*, *karretje*, *dingetje*; ten tweede, achter de euphonische *t* van *erken**t**en**is*, *bekent**en**is* en *beeld**t**en**is*. Vervolgens vóór de *n*, die tusschen den stam en den uitgang *aar* of *er*, alsmede vóór den uitgang *ij* en vóór dien der werkwoorden (in den infinitief) wordt ingeschoven, als *redenaar*, *hovenier*, *artsenij*, *oefenen*: de woorden die vóór deze *n* eene *r* of eene vokaal hebben zijn hier wederom uitgesloten, als *kamenier* (voor *kamernier*), *slavernij*, *leenen*. — Gaat de stam eens gelijkvloeienden werkwoords op *t* uit, zoo wordt vóór den uitgang van het imperfect eene euphonische *e* aangenomen, bijaldien de *d* van dezen uitgang zich niet met de *t* van den stam vereenzelvigt, als *achtede* en *zette**de*, nevens *achte* en *zette*. Wel is waar hebben de gelijkvloeiende werkwoorden in het Gothisch voor

---

(1) Ook *tweeling* en *drieling*, waar geene ingelaschte *e* te pas kan komen.

den uitgang (*da*) van het imperfect, immer eene vokaal (*aa*, *i* of *o*), doch daar deze vokaal in alle andere gelijkvloeiende werkwoorden is verdwenen, zoo moet de *e* in *achtede* enz. thans als ingeschoven aangemerkt worden. — Daar de *l* en de *n*, waar zij tusschen de twee leden van een samengesteld woord zijn ingeschoven, zonder eene voorafgaande *e* niet uit te spreken zouden zijn, zoo is de *e* vóór dese letters in *schrikkeljaar*, *maagdeneer*, naauwelijks als eene afzonderlijk ingeschoven letter aan te merken. — Eindeijk vertoont zich in een enkel woord, niet als in alle tot dus ver aangevoerde gevallen eene toonlooze *e*, maar eene werkelijk van eenigen toon voorzien vokaal ingeschoven, te weten de *oe* in *armoede* voor *armde* of *armte*, en de *u* voor de *w* van den uitgang in *zwatuw*, *schaduw*, *weduw*: ook in het Gothisch heeft bij voorbeeld het laatste woord ter dier plaatse eene *u* (*viduvo*), doch daar deze *u*, als in het Hoogd. *Wittwe*, aanvankelijk was uitgevallen, is desniettenstaande de *w*, welke de *u* van den uitgang thans verzeft, als van zelve ter vorming van den overgang tusschen de *w* en de voorafgaande konzant voortgebragt, te beschouwen (1).

De Diacresis.

Van de euphonische epenthesis eener toonlooze *e*, welke tusschen twee verschillende syllaben plaats heeft, is de *diacresis* te onderscheiden, welke bestaat in de verdeeling eener enkele lettergreep in twee, ter ophef-

---

(1) Hetzelfde geval is het met de *o* in den Engelschen uitgang *ow* van woorden, als *sorrow* (*zorg*), *borrow* (*borg*) enz.

ling eener opeenhooping van moeilijk achter elkander uit te spreken konzonanten, met behulp der invoeging eener desgelijks toonlooze *e*. Bezwaarlijk valt het de vloeibare letters *l*, *n* en *r* achter eenen medeklinker in dezelfde syllabe uit te brengen. Evenwel vond de orthographie van het Gothisch geene zwaarigheid: *fugla*, *ihns*, *vépn*, *fadr*, *silubr*, te schrijven. Wij nu plaatsen hier eene vokaal vóór de vloeibare letter: *vogel*, *guen*, *wapen*, *vader*, *silver* (1). Ook in *gistra* en *svajhra was*, na het afvallen der vokaal van den uitgang, de diaeresis noodzakelijk: *gister*, *zwager*. Vergelijkt men het Engelsehe *world* en het Middenhoogd. *werlt* met ons *wereld*, zoo moet men ook de *e* van de tweede syllabe dezes woords voor het uitwerkseel eener diaeresis houden, welke echter den scherpkorten klank, die de *e* in *wereld* heeft, niet ophief. Ten laatste werd ook *sieraad* voor *sierd* of *sierde* (Hoogd. *Zierde* nevens *Zierath*), en de laatste lettergreep in *dageraad* voor *dagert*, welluidendheidshalve in twee verdeeld, en wel in dit bijzonder geval door de aanneming eener niet toonlooze vokaal.

De Paragoge.

Wordt de slotklank eens woords van eenig toevoeg-

---

(1) Het Oudhoogduitsch neemt eene vokaal aan, ook waar eene konzont op het eind eens woords door eene stomme konzont gevolgd wordt, als *perag* (*berg*), *halid* (*held*). — Onze oudere Dichters veroorlooven zich de diaeresis ook, wanneer de *m* achter eene konzont volgt: *kerremt*, *wallem*, en zelfs scheiden zij eene stomme konz. van de voorgaande konz. af, als *hellep*, *zellef*.

sel voorzien , met geenerlei logisch-grammatische betekenis verbonden , zoo heet dit eene *paragoge* of *achteraanvoeging*. Als zoodanig is te beschouwen de versterking van de *n* op het eind eens woords door eene *d* (*t*), of van eene *m* door *p*. Men treft de hier bedoelde paragoge aan , in *niemand* uit *nie* en *man* , in *ten mijnent* , *ten uwent* enz. , in *romp* nevens *tronk* , en *ramp* (*miseria*) van het Goth. *arman* (*misereri*). Hier komt mede de *t* in aanmerking , welke wij in het oudere Nederduitsch omstreeks de vijftiende eeuw vaak achter den uitgang van de onbepaalde wijze zien aangenomen : *levent* voor *leven* , *ludent* voor *luiden* , *to wesende* voor *te wesen*. Paragogisch is ook de *t* of *d* achter de *r* , voorafgegaan door eene toonlooze , soms tot *a* versterkte *e* , in *grijsaard* , *dronkaard* , *lompert* , *Spanjaard* en , gelijk men oudtijds wel schreef , *Duitsert* , enz. Sommigen , onder anderen Kiliaen , houden dezen uitgang *aard* voor het zelfstandige naamwoord *aard* , dat *inborst* beteekent ; doch meestal kan men niet dan gedwongen dergelijke woorden als de bovenstaande op deze wijze verklaren , en , blijkens de later te ontvouwen regels op de aanneming van de *s* in het meervoud , heeft het spraakgebruik , dat voorschrijft *grijsaards* , *Spanjaards* te zeggen , dit *aard* met den uitgang *er* gelijk gesteld. Eindelijk vertoont zich eene achteraanvoegde *t* in het oude *nochte* voor *noch* ; in *ooit* en *nooit* van het Goth. *aiv* ; en eene paragogische *n* in *gisteren* , Goth. *gistra* ; in *schoen* , Goth. *skóhs* : ook gold *schoen* oudtijds voor meervoud ; in *toen* , Oudned. *thuo* , d. i. *doe* ; in *traan* voor *taarn* , Eng. *fear* , Hoogd. *Zähre* , en in *henen* voor *heen*.

De Metathesis.

Deze figuur bestaat in de verplaatsing der vokaal bij vloeibare letters, bepaaldelijk bij de *r*, en heeft haren grond in de natuur der genoemde halve vokalen, daar deze niet uitgebracht kunnen worden, zonder dat een vokaalklank, hoe ligt hij ook zij, ook daar wordt gehoord, waar geene vokaal gevorderd wordt: krijgt nu deze bijkomende vokaalklank het overwicht, zoo wisselt, als het ware, de bij de vloeibare letter gevorderde vokaal hare plaats. Menigvuldig zijn de voorbeelden der metathesis van de vokaal bij de *r*: wij zeggen *vorst*, de Duitschers *Frost* van *vriezen*; het Hollandsch heeft *vorsch*, het Hoogd. *Frosch*; *grut* heeft *gort*, en *drempel*, *dorpel* nevens zich; men zegt *bornput* nevens *bron*, en *barnen* nevens *branden*; *nooddruftig* komt van *derven*; *vrucht* en *Godsvrucht* luidt in het Goth. *faurhts*, in het Hoogd. *Furcht*; *borst* in het Goth. *brusts*; *wrocht*, Goth. *vaurhta*, komt van *werken*; *berd.* in *te berde brengen*, is het Hoogd. *Brett*; *durk*, hetzelfde als *drek*; *traan* staat voor *taarn*, Eng. *tear*. Ook waar de *r* zich met hare vokaal niet ter wederzijde door eene konzontant vindt ingesloten, heeft deze metathesis plaats, als in het oude *ors* voor *ros*, *eenre* en *zijnre* voor *eener* en *zijner*, *hoenre* voor *hoener* (*hoenders*), *rampzalig* nevens *armzalig* (1). — Hier moet, ten slotte, de plaatswisseling van twee nevens elkander staande konzontanten, van welke de eene de

---

(1) De Grieksche taal kent deze metathesis: *κράτος* heeft *κράτος*; *καρδία*, *καρδία* nevens zich; *ἀρνός*, *ἔρνος* en *κρίνον* worden in het Latijn, *rapax*, *reπο* en *cerno*.

vloeibare *r*, of wel de vloeibare *l* is, vermeld worden. Wij bespeuren haar in *jammeren* (*jamren*), het Goth. *arman*; in *slordig*, dat is, *slodderig* van *slodderen*, Hoogd. *schlottern*; in *talmen* nevens *sammelen*; in *naald*, Goth. *néthla*, Hoogd. *Nadel*; in *fraai*, Goth. *fager* (*goed*).

De Aphaeresis.

Bij de aphaeresis en de volgende grammatische figuren onderscheide men twee verschillende gevallen. Ten eerste: de verandering van den etymologischen vorm is van ouds ingevoerd en heeft aan het woord eene blijvende gedaante gegeven, of, ten tweede, is het van den vrijen wil dergenen, die het woord gebruiken, afhankelijk, den vorm des woords al dan niet veranderd aan te wenden: slechts in het laatste geval kan men eigenlijk van grammatische figuren spreken.

De Aphaeresis dan, of afwerping van letters vóór aan het woord, bespeurt men, ten eerste, ten aanzien van vokalen, slechts in zeer weinig voorbeelden. *Nevens* is ontstaan uit *in-even*, en *spergie* is eene verbastering van *ἀσπέριαγος* (1). Eene willekeurige aphaeresis, meestal ten behoeve van de dichtkunstige maat aangewend, vertoont 'k voor *ik*, en 't voor *het*. Deze laatste verkorting werd veelvuldig door oudere schrijvers, omstreeks het eind der middeleeuwen gebezigd, en daarbij

---

(1) Eene aphaeresis bespeurt men desgelijks bij vergelijking van het Grieksche *ὀδός*, *ὀδόντος* met het Goth. *tunthus*, Eng. *tooth*, *tand*.

ging de *t* vóór eene weeke letter in *d* over, als *dwoord*, *diam* voor 't *woord*, 't *lam*.

Tot de aphaeresis van konzonanten overgaande, moeten wij in de eerste plaats van de wegwerping der *n* gewagen: *adder* luidt in het Goth. nadr, in 't Hoegd. *Natter* en in 't Oudholl. *nadder*; *aak* luidt in 't Hoegd. *Nachen*, Oudholl. *nake*. Dus werd de *n* wel eens als eene prosthetische letter aangemerkt, en bij gevolg even vaak vóór eene vokaal aangenomen, waar de etymologische vorm des woords haar niet vorderde, als in *nijver* (voor *nijverig*) nevens *ijver*, dat in geen der verwante taaltakken eene *n* vóór zich vertoont, in *nuchtend* (en *nuchter*) voor *ochtend*, Goth. uhtvo, Angels. uht, in *naars* voor *aars*, en *nemmer* voor *emmer* (1). Eene aphaeresis der *t* of *d* vertoonen: *inkt* voor *tint*, Ital. *tinta*, Hoegd. *Dinte*, en als willekeurige figuur *er* voor *daar*. Eindelijk herinneren wij hier de afwerping der *h*, waar zij in het Goth. aan den aanvang eens woords de *l*, *n*, *r* en *w* voorafgaat (zie pag. 59 en volg.); sommige woorden, met eene dezer vier letters beginnende, nemen beurtelings deze dan gene prosthetische letter aan, welke dan weder op hare beurt in vormen, van geenerlei prosthetische letter voorzien, als door eene aphaeresis weggeworpen kan beschouwd worden. De Goth. *qv* verloor het eerste van hare bestanddeelen (de *q* of *k*) in ons *weenen*, Goth. *qvainón*. In de volgende zamenstellingen verliest het tweede woord zijne eerste letter, *wanneer* voor *wan-meer*, en *niet*, uit *ne- en vaibta*.

---

(1) In het Hebr. is de *n* als eerste konzonant eens werkwoords voorkomend in de vervoeging aan de aphaeresis onderworpen, doch slechts wanneer zij door eene konzonant wordt gevolgd.

De Apokope.

Dus noemt men de afwerping van letters aan het eind der woorden. Ten eerste, van vokalen. Na herinnerd te hebben, hoe de vokaal van den uitgang, zoowel in den nominatief als in de verbogene naamvallen der naamwoorden, waar zij in het Gothisch bestond, eerst in eene toonlooze letter overging (zie pag. 27 en 28), vervolgens geheel afviel, als *arbi*, *erf*; *augo*, *aog*; *néthla*, *naald*; *badi*, *bed*; *hairtóna* (Nom. en Accus. plur.), *harten*; *blindana* (Accus. sing.), *blindet*; *imma*, *ina*, *hem* (Dat. en Accus.); en hoe ook die personen, welke in het meerv. der aanvoeg. wijze der werkwoorden op eene vokaal uitgingen, dezelve verloren; moeten wij hier spreken van de als willekeurige figuur gebezigde afwerping der toonlooze *e*, waar zij tot hiertoe behouden is (1). Zoo zegt men gemeenzaam *krib* voor *kribbe*, *wéb* voor *webbe*, *eb* voor *ebbe*, *pad* voor *padde*, enz. De dichtsterijke en de redenaarsstijl behoudt ook daar veelal de *e*, waar het gemeene gebruik die voor goed heeft verworpen, als in *ziele*, *breuke*, *wrake*, *asche*, *vreeze*, *hope*. In zamenstellingen wordt de langere vorm bewaard, als *zielerust* (*ziel* is in het Goth. *saivala*), (*willekeur* (*wil*, Goth. *wilja*)). — Ook de vokaal, op welke de eerste persoon enkelyoud van den tegenw. tijd der aantoonende wijze uitging, werd in later eeuw geheel afgeworpen: *lisa*, *ik lees*, *hausja*, *ik hoor*.

---

(1) Meest tot bewaring van de uitspraak der konzontan *b*, die, zoo zij door geene vokaal gevolgd wordt, op het eind des woords in den klank *p* overgaat.

De gelijkvl. werkwoorden eindigden ook in het enkelv. van de gebiedende wijze op eene vokaal: hauseri, hoor. Wegens redenen van welluidendheid komt de vokaal van den eersten persoon enkelv. des tegenw. tijds der aantoon. wijze, bij dichters en redenaars, niet zelden als eene stomme *e* terug: *ik neme, herzegge, geloo- ve.* — Die imperfecten, welke thans op eene *t* of *st* uitgaan, verloren ook hunne vokaal: *bracht, Goth. brahta; dacht, Goth. thahta;* eveneens is het gesteld met *zocht, kocht, moest* voor *moeste* of *moet'de,* enz. Bij de ouden, eindelijk, is gemeen de afkapping der *e* van *onze*, en van die des lidwoords *de*, zelfs vóór konzonanten, als *dfeest, dschool;* alsdan ging vóór de scherpe letter, waarmede het substantief aanving; de *d* vaak in *t* over, *tfeest, tschool,* waaruit wij het onzijdig gebruik dezer woorden behouden hebben. Het voorzetsel *te* lijdt eene apokope, in *thans* voor *te hunds,* in *telkens* voor *te elken,* in *tegen* voor *te jegen,* en wel te gelijk met de aphaeresis der *d* van het volgende lidwoord, in *ten* en *ter* voor *te den* en *te der* (1).

Tot de akopoke van konzonanten behoort, vooreerst, de wegwerping der *s* van den nominatief, als *fisks, visch; balgs, balg; ansts, gunst; blinds, blind;* en van den accusatief meerv. *fiskans, balgins, anstins, blindans.* Ten tweede, die der *d* van den derden pers. meerv. van den tegenw. tijd der aantoon. wijze: *lisand zij lezen; hausjand, zij hooren.* Ook de *w* van het woord *zee,* Goth. *saiv,* ging verloren, en de *b* van

---

(1) Daar de apokope veroorzaakt, door de werking eener vokaal aan het begin des volgenden woords en aangewend ter vermijding van eenen *hiatus*, beter als eene *elisie* beschouwd wordt, zoo vermelden wij haar eerst straks.

lamb, *lam*; en dumb (*stom*), *dom*. Eindelijk, wierpen de verkleinwoorden de *n* des uitgangs *jen* weg. Tot dezelfde figuur schijnt mede de afkapping van de konzont van den stam vóór eenen meer zelfstandigen uitgang of van die des eersten woords van twee onderling zamengestelde woorden gebracht te kunnen worden: *malkander* voor *manlijk ander*, *hoovaardig* voor *hoogvaardig*, *balling* voor *banling*, *rijtuig* voor *rijdtuig*, *kamenier* voor *kamernier*, *misschien* voor *'t mag schiën*, *kersmis* voor *kerstmis* d. i. *Christmis*, *kersmis* voor *kerkmis*, *kerspel* voor *kerkspaal*, en *boogaard* voor *boomgaard*, *kost* voor *konst* of *konde*, *begost* voor *begonst* of *begonde*, *best* voor *betst* (1).

Vaak is de apokope niet bij eene enkele vokaal of konzont gebleven, maar strekte zij zich tot geheele syllaben uit. Dus verviel de uitgang van het onz. enkelv. in de sterke declinatie der adjektieven: *blindata*, *blinde*, en de uitgangssyllabe van de substantieven op *us* en *is* in het Gothisch: *dauthus*, *dood*; *lithus*, *lid*; *flóduš*, *vloed*; *laisaris*, *leeraar*; *harjis*, *heer(-leger)*. Het voorzetsel *om*, dat in het Oudnederd. *umbe*, en Oudd. *umpi* (vergel. de verwante vormen *amb* in het Lat. en *ἀμφί* in het Grieksch) luidde, verloor de laatste syllabe. Het voegwoord *en*, dat voorheen *ende* werd geschreven, luidde in het Oudhoogd. (in het Goth. komt

---

(1) De *n* van de Grieksche voorzetsels *ἐν* en *ὀν* valt uit in de zamenstelling voor de letters ζ , λ , ρ , σ ; die van de Latijnsche *in* en *con* voor *l* en *r*. Ook voor den verbuigingsuitgang valt in het Grieksch de *n* van de werkwoorden op *ω* weg, als $\kappa\acute{\epsilon}\kappa\lambda\iota\kappa\alpha$ van $\kappa\lambda\iota\nu$, $\tau\acute{\epsilon}\tau\alpha\mu\alpha\iota$ van $\tau\epsilon\acute{\iota}\nu\omega$. En in de Hebr. vervoeging speelt insgelijks het uitvallen der praeformante *n* eene groote rol.

het niet voor) anti, enti, inti; het voegwoord *af*, waarvoor wederom voorheen *ofte* gebruikt werd, is het Goth. aiththau; *ster*, Goth. stairno.

Een voorbeeld van apokope met de aphaeresis der konzontant van het volgende woord vereenigd, vertoont het voorvoegsel *ver* in verscheidene eigennamen voorkomend, als *verhoef*, *vermeulen* voor *van der hoef* enz.

Als willekeurige figuur geldt de apokope van de syllabe *de* bij naamwoorden, als *de hei'* voor *de heide*, *bo'* voor *bode*, *spa'* voor *spade*, voorheen *goe'man*, *goe'liên*, voor *goede*. Eindelijk komt hier in aanmerking de weglating van den uitgang *en* in de verbogene naamvallen der lidwoorden en bijvoeg. naamwoorden.

De Elisie.

Daar, gelijk wij boven zagen, in eenvoudige, dat is niet zamengestelde woorden, de *hiatus* of zamenloop van twee vokalen, ten gevolge van het uitvallen eener weeke konzontant uit den Gothischen vorm des woords ontstaan, vermeden werd, hetzij door eene *synaeresis* (*zamentrekking zonder klankverandering* als *tien* uit *ti-en*), of *krasis* (*zamentrekking met klankverandering* als *ziel* uit *zee-el*), hetzij door het aannemen eener epenthetische konzontant (zie pag. 33); zoo treft men de elisie in geene eenvoudige woorden aan. Zij heeft slechts plaats in oorspronkelijk zamengestelde woorden: bij voorbeeld *binnen*, *buiten* en *boven*, voor *be-innen*, *be-uiten* en *be-oven*; *bang* uit hetzelfde voorzetsel *be* (Goth. *bi*) en *ang* (Goth. *aggvus*); *neen* uit het ontkennde *ne* of *ni* en *een*; *gunnen* uit *ge-unnen*; *tevens* uit *te* en *even*; *erbarmen* en *barmhartig* van *be-armen*, dat is, *bejammeren* (*barmhartigheid* luidt in

het Goth. *armahairtei*: *ontfermen* staat voor *onthermen* of *ont-bearmen*, daar namelijk de bewustheid, dat de *b* van dit *barmen* uit het voorzetsel ontsproten was, verloren was gegaan, zoo rekende men dit werkwoord vatbaar om nog andere voorvoegsels (*er* en *ont*) aan te nemen.

De elisie als grammatische figuur heeft plaats tusschen twee zamentreffende woorden, van welke het eerste op eene vokaal eindigt, terwijl het volgende met eene vokaal begint. In dichtmaat wordt in dit geval de toonlooze *e* van het eerste woord geëlideerd, als *liefd' en trouw*, *vreugd' en hope*, *eerd' en minde*. Blijkens deze voorbeelden heeft er elisie plaats met de toonlooze *e* des uitgangs van zelfstand. naamwoorden en werkwoorden; met de *e*, daarentegen, van bijvoeg. naamwoorden vóór hunne zelfst. naamwoorden staande is het een ander geval: men late dus de *e* immer als eene afzonderlijke lettergreep vormend gelden in *schoone avond*, *ruime aarde*, *het blaauwe oog*. Deze *e*, namelijk, is onmisbaar ter aanduiding van den aard der verhouding van het adjektief tot zijn substantief.

De Synkope.

Dezen naam draagt de uitwerping van letters uit het ligchaam zelve des woords. Zij bestaat, in de eerste plaats, in de uitwerping eener vokaal. Uiterst zelden gaat de vokaal van het voorzetsel in zamenstelling met een werkwoord verloren. Dit heeft echter plaats in *blijven* uit *be* en *lijven*, Oudd. *piltpan*, en in *beeld*, d. i. *bleed* of *blid*, Oudned. *bilith* van *bileithan*, even als in het Hoogd. *glauben*, Goth. *galaubjan*, *Gnade*, *Glied* enz., en misschien in *vreten* voor *ver-cten*. Ver-

der heeft er eene synkope plaats met de vokaal, die sommige naamwoorden in het Gothisch in den uitgang vertoonden, als *haubith*, *hoofd*; *liuhath*, *licht*. Zulk eene vokaal in den uitgang was in het Gothisch even zeldzaam als veelvuldig in het Oudduitsch. Ook de vokaal van den uitgang in deze woorden: *meid* voor *maged*, *zeil* voor *zegel* enz. ging verloren; verder in *silver*, Goth. *silubr*, *zulk* uit *zoolijk*, *welk*, Oudholl. *welic*. Gevestigd is mede de uitwerping der vokaal in den uitgang van den derden persoon enkelvoud en den tweeden persoon van den tegenwoord. tijd aantoonende wijze, en den tweeden pers. van den onvolmaakt verled. tijd van ongelijkvloeiende werkwoorden: *lisith*, *hij*, *gij leest*; *hauseith*, *hausjeith*, *hij*, *gij hoort*; *lésuth*, *gij laast*. Bij het uitvallen der vokaal van den uitgang in de genoemde personen van den tegenwoord. tijd van zulke werkwoorden, wier stam op *t* uitgaat, heeft bovendien nog deze bijzonderheid plaats, dat de *t* van den stam zamenvalt met die van den uitgang: *hij*, *gij acht* voor *achtet*. Eindelijk verviel overal de verschillende vokaal (*ai*, *i*, *ó*), welke het Goth. tusschen den stam en den uitgang (*da*) van het imperfect der zwakke werkwoorden vertoont: *hausida* (*hoorde*) enz.

Als dichterlijke vrijheid doet zich de synkope voor in den uitgang van verbogen naamwoorden op *el*, *er*, *en*, *lig* en *baar*: *edle* (*edler*), *heemlen*, *andre*, *adren*, *teeknen*, *zaalge* voor *zalige*, *vruchtbre* voor *vruchtbare*, en van werkwoorden op de vloeiende uitgangen *nen*, *len* en *ren*: *reeknen*, *zaamlen*, *staamren* voor *rekenen* enz., alsmede op *igen*, als *zaalgen*, *heilgen* voor *zaligen* en *heiligen*. Eindigt echter de stam van werkwoorden met dezen laatsten uitgang niet op eene *l*, zoo wordt de synkope te hard gekeurd, en zij is dus

niet geoorloofd in *bevredigen*, *verzadigen*. Het spreekt van zelve, dat ook de voor *ling*, *loos* en *nis* ingelaschte euphonische *e* in dichtmaat kan verwaarloosd worden, alleen zou de weglating der *e* vóór den uitgang der zelfst. naamw. op *naar* en *nier* te hard zijn.

Voorbeelden van woorden, uit welke eene konzonant is uitgevallen, verschaffen ons de volgende: *vriend*, *frijonds*; *zullen*, Goth. skulan (van waar ook *schuld*, dat de *sk* bewaarde); *ziel*, Goth. saivala; *zien*, saihvan; *stem*, stibna (1); *jeugd* voor *jeungd* van *jong*, *thans* voor *te hands*, *volgens*, *doorgaans*, *willens*, *wegens* voor *volgends* enz., *veelzins*, *anderzins* enz. voor *veelzinds* enz. (de *n* is ingeschoven, zie boven p. 89) (2). De *j* en de *v* in de Gothische uitgangen *jo*, *ja*, en *vo* gingen overal verloren: *rathjo*, *rede*; *vilja*, *midja*, *wille*, *midden*; *vahtvo*, *wacht*. Ook verviel de *j*, welke achter de *stam* van werkwoorden gevoegd eene talrijke klasse van afgeleide werkwoorden vormde, als *sókJan*, *hausjan*, *hugjan* (*denken*), *dragkjan*, *vandjan*, *sandjan*. Aan de werking dezer *j* is de Umlaut, aan vele dezer werkwoorden in hunnen tegenwoordigen vorm eigen, toe te schrijven: *zoeken* en *hooren* missen denzelfden wegens den aard hunner vokaal (het Hoogd. *hören* mist hem niet), doch *heugen*, *drenken*, *wenden*, *zenden*, hebben eenen door de *j* gewijzigden klinker. — Als vaste

---

(1) Over *gaan* (*ga-en*) en *staan* (*sta-en*) voor *gangen* en *standen* spraken wij boven. Alsmede over het oplossen der *v* (*w*) in de vokaal *o* (of *u*), in *zoo* (Goth. *sva*) enz. pag. 64, Noot 1, in *kudde* en *tusschen*, pag. 44, en in *hooi* (Goth. *havi*) enz. pag. 78.

(2) In het Hoogd. voegt men tusschen de *n* en *s* van den uitgang soms eene *d* in: *nirgends*, *nergens*.

regel geldt desgelijks de uitwerping der Goth. *h* (Hoogd. *ch*), waar zij op eene *s* stuitte; *vahsan*, *wassen*; *saihs*, *zes*; *auhsus*, *os*; *maihstus*, *mest*. De scherpte van de *s* echter in zulke woorden moet als een overblijfsel der zich vroeger voor deze *s* bevindende *h* (*ch*) beschouwd worden. Eindelijk viel de *n* weg uit eene menigte Goth. werkwoorden op *nôn*, als *dauthnôn*, *dooden*; ook *maurnan* (*to mourn*) schijnt ons *morren*.

Als willekeurig doet zich de synkope voor in het bijna verouderde *vaân* en *ontvaân* voor *vangen* enz.

Bij wijze van synkope verdwijnt eene konzouant met hare vokaal, in het meerv. van het imperfect der zwakke werkwoorden: *hausidédum*, *hausidéduth*, *hausidédun*, *wij hoor'den*, *gij hoor'det*, *zij hoor'den*; verder in het ten dezen aanzien alleen staande *ambt* uit *andbaht*.

In vroeger eeuw verkortte men ook de op *ing* uitgaande woorden, van werkwoorden op *igen* afgeleid, en zeide *begenading* voor *begenadiging*.

Als grammatische figuur heerscht de uitlating der *d* met hare volgende vokaal, mits zij door eene lange vokaal worde voorafgegaan, als: *geschiên*, *versmaân*, *boël*, *eël*, *Goôn*, voor *geschieden* enz. (1).

---

(1) Hiermede verdient vergeleken te worden de uitwerping der Lat. *d* tusschen twee vokalen, in de Romanische talen, als *asseoir*, *assidere*; *croire*, *credere*; *voir*, Spaansch *ver*, *videre*; Spaansch en Fransch *cruel*, *crudelis*; *queue*, *cauda*.

OVER DE VERANDERING, DER KLANKEN, TEN GEVOLGE HUNNER PLAATSING IN HET WOORD.

De *b*, *g* en *d*, komende op het eind eens woords of eener syllabe, wanneer de volgende met eene verschillende konzont, zoo slechts niet met de weeke *d*, aanvangt, verliezen eenigermate hunne weekere uitspraak: *toþ* en *toþt* luiden bijna als *top* en *topt*, *dag* en *daagt* als *dach* en *daacht*, *goed* en *leedgevoel* als *goet* en *leetgevoel*. Daar evenwel deze letters vatbaar zijn om, ook zonder door eene andere konzont gevolgd te worden, in het midden des woords achter eene korte vokaal te worden uitgesproken, in welk geval zij geacht moeten worden, de syllabe, in welke deze korte vokaal voorkomt, volkomen, even als aan het eind eens woords, te sluiten, als in *hebben*, *leggen*, *wadden*; zoo heeft mer ze ook in het schrift behouden, waar zij als sluitletters van een woord of lettergreep voorkwamen. In een enkel geval echter zijn de *b*, *g* en *d*, als sluitletters gebezigd, in *p*, *ch* en *t* overgegaan, te weten in *snip*, hetgeen afkomt van *sneb* (gelijk in het Fransch *bécasse* van *bec*), in *loochnen* van *liegen*, in *met* (Goth. *mith*) voor *med* nevens *mede*, en in het voorvoegsel *ont*, Goth. and. Oudtijds was ook de schrijfwijze *goedt* enz. voor *goed* gebruikelijk. Eenen geregelden overgang, daarentegen, naar gelang harer plaatsing in het woord, vertoonen de *v* en de *z*, van welke de eerste op het einds een woords of eener lettergreep in *f*, de tweede in *s* overgaat, of liever tot dit teeken terugkeert. Deze letters, namelijk,

v en *z*, komen nimmer in het midden eens woords op zich zelve achter eene korte vokaal voor: vormen als *even*, *lezen* zijn in het Hollandsch ongehoord, en waar, vóór eene oorspronkelijke *v* of *z* eene korte vokaal komt te staan, verkeerren zij dadelijk in *f* of *s*, als *effen* nevens *even*, *lessen* van *lezen*. Dus schrijft men dan ook *ik leef*, *hij leeft* van *leven*; *geloofde* van *gelooven*; *hoofd* voor *hooved*, Goth. *haubith*; *ik lees*, *hij leest* van *lezen*; *begrensd* van *begrenzen*. In *gift*; *schrift* (van *geven* en *schrijven*) is het een ander geval: hier zou eene *f* de *v* moeten vervangen, al gold het ook niet als regel, dat de *v* vóór geene konzonant geduld wordt. Het Hoogduitsch, dat natuurlijk de *b* anders nimmer in *f* doet overgaan, heeft hier toch *Gift*, *Schrift*. Het is, namelijk, reeds sedert het Gothische tijdperk, eene regelmatige wet in de Duitsche taal, dat vóór de *t*, als eindklank ter vorming van zelfst. naamwoorden, de *b* (*v*) in *f*, even als de *g* in *ch* overgaat. Dus is hier de verandering der *v* in *f* gelijk te stellen met die der *g* in *ch* vóór de *t* in woordvormen van de vermelde soort en derzelve afleidingen. Zie boven pag. 66 en aldaar de noot.

Van hetgeen in de Spraakkunst *assimilatie* heet, welke hierin bestaat, dat van twee nevens elkander geplaatste konzonanten de eene zich aan de andere gelijk maakt, in dier voege, dat de voorgaande overgaat in eene verwante letter van hetzelfde orgaan als de volgende, of eene van beide scherp of hard wordt ter liefde van de nevensgaande harde of scherpe letter, van dit verschijnsel, zeg ik, zijn slechts enkele op zich zelve staande sporen in onze taal. In andere talen, daarentegen, als het Sanskrit en het Grieksch, heeft deze

soort van euphonie zich tot een geregeld systeem ontwikkeld, en worden dus de wetten, door haar voorgeschreven, gelijkmatig toegepast. — Hoezeer de *n* door ééne *b* gevolgd, merkelyk door dezelve wordt gewijzigd en bijna in de letter van hetzelfde orgaan als de *b*, te weten in de lipletter *m* overgaat, schrijven wij echter *aanbidden*, *aanbeeld*, *onmagtig*: het Oudnederduitsch schreef ten minste *ummachtig*, het Oudhollandsch *aembaeld*, even als het Hoogduitsch *Amboss*, alsmede *Imbiss* en *immitten*. Ja! oudtijds strekte zich bij ons de assimilatie, even als in het Sanskrit, zelfs buiten de grenzen des woords uit, en men maakte de voorgaande konzontant week of hard wegens de weekheid of scherpte der volgende aanvangsletter van het andere woord. Evenwel had dit slechts ten aanzien van het lidwoord plaats, hetwelk dan ook met gemis zijner vokaal in het volgende zelfst. naamw. werd ingelijfd. Zoo schreef men dan: *diam*, *dwoord* voor 't *lam*, 't *woord*; 't *school* voor *d'school*, 't *feest* voor *d'feest*.

Eenige meerdere voorbeelden zijn er in onze taal van eene niet als in die andere talen terugwerkende, maar de volgende konzontant wijzigende assimilatie. Als zoodanig toch moet de verandering der *d* in *t* beschouwd worden, welke de uitgang van het imperfect en het verled. deelw. der gelijkvloeiende werkwoorden achter de harde of scherpe letters *f*, *k*, *ch*, *s*, *p* en *t*, volgens eenen vasten regel ondergaat: terwijl men zegt en schrijft: *tobde*, *gelegd*, *vertelde*, *verlamd*, *vermande*, *hoorde*, *verwede*, *geloofde* (d. i. *geloovde*) en *aasde* (d. i. *aazde*), spreekt men uit en schrijft: *strafte* (*gestraft*), *maakte*, *juichte*, *braste*, *stapte* en *achte*. De *d* toch is hier oorspronkelyk, blykens de Gothische

vormen *laisida* (*leerde*) en *laisiths*, welks *th* door eene *d* vervangen moest worden in (*ge-*)*leerd*. — Op zich zelve buiten verband met andere vormen staande voorbeelden eener zoodanige assimilatie, volgens welke eene volgende konzontant hard of scherp wordt door de werking eens voorgaanden medeklinkers, zijn de volgende: *ontfangen* en *ontfonken*, als bij sommigen voorkomt voor *ontvangen* en *ontvonken*, *nogtans* uit *nog* en *dan* (de *g*, namelijk, heeft hier op het eind der syllabe de waarde der scherpe *ch*), *ofte* voor *ofde*, Goth. *aith-thau* (1).

AANHANGSEL

OVER DE WIJZE, OP WELKE HET ONDERSCHIED DER LANGE EN KORTE VOKALEN IN HET SCHRIFT UITGEDRUKT WORDT.

De korte vokalen worden noch door eene bijzondere letter, noch door eenig teeken bij de gewone letter, aangeduid. Om ze van de lange te onderscheiden, volgt

---

(1) Bij Notker (10de eeuw), die echter in dit opzicht alleen staat, bemerkt men den overgang van de eerste letter eens woords, zoo zij hard is en achter eene vokaal of vloeibare konzontant komt, in eene weeke: als *ih ne bin* nevens *ih pin*, *ter dag* nevens *tes tages*, *minan got* nevens *mit kote* (zie Heyse, *Ausführl. Lehrb. d. D. Spr. Hanov. 1838*, pag. 337). Vergelijk hiermede vormen als *vloecstu*, *kanstu* voor *vloecst tu*, *kanst tu*, d. i. *vloecst du* enz. in het Hollandsch der 13de Eeuw.

men dezen regel, dat elke vokaal, welke door eene konzontant gevolgd wordt, die niet tot de volgende lettergreep kan gebracht worden, als kort moet worden aangemerkt. Dus blijkt de vokaal kort te zijn, in *dag*, *weg*, *drinken*, *stompen*. Daar de *ng* (wanneer zij niet in eene zamenstelling voorkomt, als *in-gebeeld*, *aan-gemaand*) de vertegenwoordigster is eener ondeelbare klankwijziging, zoo zou men om onmiskenbaar aan te duiden, dat de vokaal, die b. v. in *zingen* vóór de *ng* staat, kort is, *zing-ngen* of *zin-ngen* moeten schrijven, even als men *lagchen* (in plaats van *lachchen*) en *fris-sche* schrijft. Doch de zaak heeft weinig bezwaar, daar vóór de *ng* nimmer eene lange vokaal voorkomt. — Wordt eene korte vokaal in het midden eens woords (als in het Gothische *ligan*) gevolgd door eene enkele konzontant, welke dus aan de volgende syllabe zou kunnen toegewezen worden, zoo verdubbelt men het teeken dezer konzontant, om te verhoeden, dat de vokaal niet als eene lange worde uitgesproken: om bij. voorbeeld aan te duiden, dat de *a* in het meervoud van *plas* kort is, zoo schrijft men *plass-en* in plaats van *plas-en*. Slechts in de zamenstelling verzuimt men de verdubbeling der konzontant achter de korte vokaal en schrijft *inademen*, *oneerlijk*, niet *innademen*, *onneerlijk*. Als regel kan men dus stellen, dat nimmer eene vokaal lang is, die gevolgd wordt door eene konzontant tot dezelfde syllabe, waarin deze vokaal voorkomt, behoorende. Echter kan eene vokaal kort wezen, zonder door eene konzontant gesloten te zijn: te weten, de toonlooze *e* en de toonlooze *i* staan dikwijls aan het einde eener lettergreep; de eerste komt desgelijks vaak op het eind eens woords voor. In *begeven* is de *e* der eerste syllabe toonloos,

in *lengte* die der laatste. De eerste *e* nu in het eerste woord wordt in het schrift niet onderscheiden van de eerste in *bedelen*, hoezeer deze lang is. Men dient dus in dit geval met de etymologie des woords bekend te zijn, om de toonlooze van de zachtlange *e* te onderscheiden, even als dit vereischt is om dezelve in een woord, als *gevel*, hetwelk wederom als *bevel* geschreven wordt, hoezeer de laatste syllabe in *bevel* scherp kort, in *gevel* toonloos is, niet met de scherpe *e* te verwarren. De mogelijkheid eener dergelijke verwarring bestaat, zelfs voor den minkundigen, niet ten aanzien der *i*: daar, namelijk, de lange *i*, zoo als wij zien zullen, altijd *ie* geschreven wordt, zoo is elke *i*, die de laatste letter eener syllabe uitmaakt, noodwendig toonloos, als in *levendige*.

Gelijk de korthed der vokaal wordt aangeduid door eene konzont, die onmogelijk tot de volgende syllabe kan betrokken worden, zoo blijkt, omgekeerd, de vokaal lang te zijn, indien zij of door geene konzont, of door eene konzont, die noodwendig tot de volgende syllabe gebracht moet worden, gevolgd wordt. Dus is kennelijk de vokaal lang in *ga*, *stroo*, *blaken*, *lezen*, *uren*. Doch hier maakt wederom de *i* eene uitzondering: de lengte toch dezer vokaal blijkt niet op dezelfde eenvoudige wijze; maar men bezigt voor de lange *i* steeds het teeken *ie*, en schrijft *diene*, geenszins *dinen*. De reden hiervan is te zoeken in de aloude schrijfwijze *iu*, *ia*, *ie* in het Gothisch en Oudduitsch; aan deze *iu*, *ia*, *ie* toch beantwoordt onze *ie* (zie boven pag. 32). Door eene enkele *i* drukten de Ouden die lange *i* uit, welke in plaats kwam van de Gothische *ei* en thans door onze *ij*

vervangen is (zie pag. 40) : zij schreven *mine pine* voor *mijne pijn*.

Blijkt dus in het algemeen de vokaal lang te zijn, wanneer zij door geene konzonaut in dezelfde syllabe gevolgd wordt; evenwel behoort in vele gevallen eene konzonaut met eene voorgaande lange vokaal schijnbaar tot dezelfde lettergreep, als in *baan*, *stroom* enz. Ik zeg schijnbaar, want in *baan*, b. v., behoort de *a*, wanneer men de zaak wel beschouwt, tot eene tweede syllabe, en dit woord luidt eigenlijk *bane*. Beet men echter de *n* korter af en liet men de *e* van den uitgang achterwege (*ba-n*), zoo was er een ander middel noodig om te verhoeden, dat de lange vokaal kort werd uitgesproken. Het verlangde middel heeft men gevonden in de verdubbeling der vokalen, en men schrijft *baan*, *zaak*, *week*, *spoor*, *uur*. Alleen de *i* behoefde in dit geval niet verdubbeld te worden, daar het teeken *ie* genoegzaam de lengte der *i* ook in eene gesloten syllabe aanduidde. Ook de lange *u* werd in den uitgang *uw* vóór de *w* niet verdubbeld, daar deze laatste letter zelve eene zamenstelling is uit *uu* of *uv*. Overigens komt de lange *u*, behalve vóór de *w*, nog slechts vóór de *r* voor.

Voorheen bezigde men geenszins algemeen de verdubbeling van het vokaalteeken ter aanwijzing eener lange vokaal in eene gesloten syllabe; maar men wendde de plaatsing der *e* achter de vokaal tot dit doel aan, schrijvende alzoo: *baen*, *schoen* (voor *schoon*) en *uer*. En waarlijk de *e*, te weten de toonlooze, is allezins geschikt om, zonder bijmenging eens vreemden vokaalklanks, de verlenging eener vokaal aan te duiden. Alleenlijk had dit gebruik het na-deel, dat aldus de lange *o* door hetzelfde teeken werd uitgedrukt, als de *oe*, die den klank van de Fransche *ou* bezit. —

Ook de *i* komt, even als de *e*, als toonlooze vokaal voor. Derhalve zou zij niet minder geschikt wezen om tot teeken der verlenging van de vokaal te strekken, en werkelijk werd zij oudtijds niet zelden als zoodanig gebruikt. Als getuige hiervan is de spelling der woorden *air* (koren-aar), *hair* (hoofdhaar), *heir* (leger), *meir* (landzee), *oir* (nakomelingschap, en als voorvoegsel in *oirsprong* enz.), het langst overgebleven, blijkbaar ter onderscheiding van *aer* (ader), *haer* (voornaamwoord), *heer* (meester), *meer* (bijvoeg. naamw.), *oor* (zintuig). Ook de naam der stad *Duisburg* in westelijk Duitschland klinkt als *Duusburg*. Doch bij zulk eene aanwending der letter *i* liep men gevaar de klanken *ei* en *ui* met de door *i* verlengde *e* en *u* te verwarren.

Verder moet hier aangemerkt worden, dat ook daar waar een enkel vokaalteeken zou volstaan om de lange vokaal kenbaar te maken, te weten in de open syllabe, op een' bloot etymologischen grond een dubbel vokaalteeken wordt aangewend, in geval, namelijk, de *e* of de *o* scherplang, dat is uit de Gothische *ai* of *au* ontstaan is. Soms, echter, is men genoodzaakt eene dubbele *e* in de open syllabe te schrijven, ook daar, waar zij niet hardlang is: te weten, bij de apokope van de syllabe *de*. Dus schrijft men *steé* voor *stede*, *meé* voor *mede*, en wel ter voorkoming eener mogelijke verwarring met de toonlooze *e*, zoo als die bij voorbeeld in *hij mint me* voorkomt. Overigens werd de onderscheiden spelling der scherp- en der zachtlange *e* en *o* door zulke Schrijvers der 13de en 14de eeuw, welke zich in de spelling gelijk bleven, ganschelijk niet in acht genomen: zij schreven immer eene enkele *e* en *o* in de open syllabe. Hooft schrijft, gelijk hij eene dubbele *a* en *u*

zonder noodzaak aanwendt, zoo ook voor beide de scherpen en de zachtlange *e* en *o* immer eene dubbele *e* en *o* in de open syllabe. Bij Vondel heerscht eene groote mate van willekeur bij de aanwending, nu eens van de dubbele, dan eens van de enkele *e* in de open syllabe. Het onderscheid tusschen de zacht- en de scherplange *o* neemt hij, zeker naar het gehoor, juister in acht. Doch eerst sedert Ten Kate heerscht hier orde, schoon nog niet overal zekerheid of juistheid bereikt is.

Eindelijk nog een woord ter aanvulling van hetgeen wij reeds vermeldde aangaande de wijze, waarop de Ouden, hier bedoel ik bepaaldelijk de Schrijvers omtrent de 13de en de 14de eeuw, de lange klanken schreven. Is het waar, wat wij boven zeiden (pag. 40 en 45), dat de *ij* in haren oorsprong eene lange *i*, dat de *ui* eigenlijk eene lange *u* is, en gaat het zeker, dat ook de *oe* door de Ouden als eene lange *o* werd aangemerkt, zoo volgt hieruit, dat zij nevens onze lange *i* (*ie*), *u* en *o* (bij hen vaak *oe* geschreven), nog eene andere lange *i*, *u* en *o* in het schrift moesten wedergeven. Hoe reddeden zij zich uit deze moeijelijkheid? Voor zoo ver er in de Handschriften der beste Schrijvers uit dien tijd een tamelijk doorgaand orthographisch stelsel heerscht, kan men daaruit het volgend antwoord op deze vraag opmaken. De lange *i* of Goth. *iu* schreven zij, gelijk wij, door *ie*; onze lange *u* schreven zij in de open syllabe wederom even als thans; doch in de gesloten syllabe gebruikten zij daarvoor het teeken *ue* (soms ook in de open lettergreep, als *natuere* bij Maerlant): zoo bestond er dan geen onderscheid tusschen het teeken der lange *u* en de afbeelding van dien klank, welke thans *eu* geschreven wordt, maar oudtijds veelal desgelijks door *ue* werd wedergegeven (*gebueren* voor *gebeuren*). Onze lange

o drukten zij uit door *o* in de open, maar niet zelden door *oe*, ook door *oo*, in de gesloten syllabe. Doch aan de *ij* beantwoordde bij hen eene enkele *i* in de open syllabe. Daar nu in de gesloten syllabe een teeken van verlenging noodig was, ten einde de verwarring van *mijn* met *min* te verhoeden, zoo voegden zij, wanneer deze *i* door eene konzont gevolgd werd, die letter bij dezelve, welke bij het aanhouden van den *i*-klank van zelve gevormd wordt, te weten, de *j*, en schreven *mijn*. Daar deze schrijfwijze welhaast invloed op de uitspraak kreeg, zoo werd het gebruik van het teeken *ij* allengskens tot de open syllabe uitgebreid: vandaar dan onze *ij*. — Onze *ui* wordt bij de ouden *u* geschreven in de open syllabe (*buten* voor *buiten*), maar bij Maerlant *uu* in de gesloten lettergreep (als *huus* d. i. *huis*). Deze dubbele *uu* is voor eene zamenstelling van *u* en *w* te houden, dus *huus* zooveel als *huws* te achten, daar men tot teeken der verlenging wederom die weeke konzont aannam, in welke de aangehouden *u*-klank van zelve uitloopt. Naauw is de verwantschap tusschen den klank *u-we* en *u-je*. Uit deze verwantschap nu verklaart zich de schrijfwijze *uij* en *ui*, omstreeks de 16de eeuw algemeen voor de dubbele *uu* van Maerlant in de plaats gekomen, en verklaart zich bij gevolg onze tegenwoordige uitspraak van die vokaal. — Alvorens men voor onze *oe* dit bepaalde teeken aangenomen had, heerschte er eene groote onzekerheid. Sommigen namen ook hier, zelfs in de open syllabe, de halve vokaal aan, welke, zoodra de klank *o* lang wordt aangehouden, onwillekeurig gevormd wordt, namelijk de *w* (*u*), en schreven *howe* voor *hoe*, *bouc* voor ons *boek*; anderen wendden, even als wij, het teeken der eenvoudige vokaalverlenging, dat der toonlooze *e*, aan. De uitspraak

evenwel, welke wij aan de *oe* geven, heeft men waarschijnlijk aan de eerste schrijfwijze *ou*, dat is *o-we*, te danken.

Om ten slotte nog een woord te zeggen over het verschil aangaande het gebruik der *ij* of *y*: dit laatste teeken werd door sommige Schrijvers (b. v. door Hooft) overal, door anderen (bij voorbeeld in den Statenbijbel) slechts in sommige gevallen (onder andere op het eind des woords), niet daarom in plaats der *ij* gebezigd, omdat zij het voor eene van de *ij* verschillende letter hielden, die dus in gevallen zou hebben moeten dienen, voor welke de *ij* niet geschikt was; doch zij wendden dit teeken slechts uit calligraphische beweegredenen aan, wijl zij het, voornamelijk aan het eind des woords, sierlijker achtten. Schreef men voorheen algemeen *boey*, *baay*, zoo stond ook hier de *y* gelijk met de *ij* of *i-j*, en *boey* was zoo veel als *boei-je*. Bij zulk een gebruik, gelijk ook wij, wanneer wij *moeijen*, *maaijen* schrijven, in acht nemen, kon noch kan het aanstoot geven, dat de *ij* meestal eenen klank heeft, die met *ei* overeenkomt, want, waar de syllabe reeds eene vokaal bevat, als in *baay* en *bloeijen*, spreekt het van zelve, dat de *i*, het eerste bestanddeel der *ij*, tot de voorgaande vokaal betrokken, en het tweede bestanddeel, de *j*, als eene konzonant aangemerkt moet worden, Zelfs waar de *ij* in de uitspraak gelijk is aan *ei*, is zij oorspronkelijk niets anders dan *i-j*.

TWEEDE BOEK.

WOORDVORMING.

OVER DEN AARD DER WORTELKLANKEN, EN DE LETTERVEREENIGINGEN, WELKE DE WOORD- STAMMEN OF STAMWOORDEN TOELATEN.

De klanken, welke bij de eerste beginselen der taal de kiemen uitmaakten der woorden, wier onderscheiden karakter bepaald werd door den aard der betrekking, die zij in de rede vervullen (zie pag. 5), deze klanken noemt men *wortels*. Eenmaal ontwikkeld, vertoont de taal den eigenlijken wortel niet meer: hij is, als het ware, de zaadkorrel, welke verdwijnt, naarmate de plant zich daaruit ontwikkelt. De inkrimping en verminking, waaraan de woorden door den loop der tijden onderhevig zijn, moge het woord, gelijk dit in het bijzonder in de Engelsche taal geschiedt, tot het uiterste ontkleeden; op deze wijze echter komt de wortel van het woord niet voor den dag. In die verminkte woorden is de articulatie tot de meest mogelijke bestemdheid teruggebracht, terwijl daarentegen de wortel, als welke al de daaruit ontwikkelde vormen in den kiem moet bevat hebben, beschouwd moet worden als eene ruwe grondstof, die zich verschillende gedaanten geven liet.

Het kan hier ons doel niet zijn van de verschillende woordgroepen den gemeenschappelijken wortel op te sporen: zulk een onderzoek behoort niet tot eene bijzondere Spraakkunst, daar het zich noodwendig over verscheidene talen vergelijkender wijze moet uitstrekken. Wat wij te doen hebben, bepaalt zich tot de aanwijzing der voor- en achtervoegsels, na welker verwijdering zulke vormen overblijven, welke als zuivere stammen moeten beschouwd worden. Deze vormen nu zijn of *woordstammen*, of *stamwoorden*: den laatsten naam geven wij aan zulk eenen stam, welke een gebruikelijk woord uitmaakt; den eersten aan vormen, welke, door verwijdering der voor- of achtervoegsels eens woords verkregen, niet als woorden gebruikt voorkomen. Zoo is *drank* een stamwoord, maar *drink*, door afkapping van den uitgang van *drinken* verkregen, een woordstam.

Vóór dat wij tot de opgave der voor- en achtervoegsels, die de stammen bekleeden, overgaan, willen wij, vooreerst, de lettervereeningen nagaan, die de stammen, wat hunne konzonanten aangaat, in onze taal toelaten.

Gelijk het begrip, door het woord uitgedrukt, één is, zoo moet ook de stam van elk woord binnen den omvang van ééne syllabe besloten zijn, en de zamenkomende konzonanten mogten, voor zoo ver zij tot den stam behooren, bij dezelfs ontstaan, zich niet tot afzonderlijke lettergrepen van één scheiden. Gelijk in het Duitsch een voorvoegsel uiterst zelden door weglating der vokaal met de stamsyllabe werd samengetrokken (1)

---

(1) In het Hoogduitsch geschiedde dit meermalen, dan in onze taal, men vergelijkte slechts woorden als *Gnade*, *Glied*, *Glaube* met ons *genade*, *gelid*, *geloof*.

(verg p. 104), zoo geldt hier, omgekeerd, de regel, dat, waar zich voor de stamsyllabe eene lettergreep bevindt, deze uit een zelfstandig voorvoegsel ontstaan is. — Daar nu aan den eenen kant alle konzonanten, welke gezamenlijk tot den aanvang eens stams behoorden, met de vokaal van den stam zelve in ééne en dezelfde lettergreep moesten uitgebracht worden, en aan den anderen kant de verschillende spraakwerktuigen niet alle gelijkelijk onmiddellijk na elkander werkzaam zijn kunnen, zoo volgt, dat men in de vereeniging van verschillende medeklinkers vóór aan den stam aan zekere regels gebonden was, welker opsporing, met betrekking tot onze taal, de volgende resultaten oplevert. Ten eerste. Zal het mogelijk zijn, twee of drie konzonanten aan het begin eener lettergreep uit te spreken, zoo behoort er eene afwisseling óf van stomme konzonanten en halve vokalen, óf van vloeibare letters en spiranten te bestaan. Ten tweede. De vier vloeibare letters kunnen nimmer vóór eene andere konzontant worden uitgesproken (1). De bijzonder weeke halve vokalen *k* en *j* kunnen zelfs nimmer met eene andere konzontant in eene stamsyllabe vereenigd worden. Met de opgenoemde regels dan is de waarneming in overeenstemming, dat de *l*, *m*, *n* en *r* immer onmiddellijk vóór eene vokaal gaan, en de konzontant, welke haar voorafgaat, eene stomme of eene spirant is. Evenwel dulden zij daarom niet alle stomme konzonanten en spiranten (de *k* en de *j* zijn hier van zelve buitengesloten) vóór

---

(1) In de Grieksche taal vertoonen de $\beta\delta$ in $\beta\delta\acute{\epsilon}\lambda\lambda\iota\omicron\nu$ en $\beta\delta\acute{\epsilon}\lambda\nu\gamma\mu\alpha$, en de $\mu\nu$ in $\mu\nu\acute{\alpha}\omicron\mu\alpha\iota$ enz. lettervereeningen, die met deze voor het Duitsch geldende regels in strijd zijn.

zich. De *l* toch wordt nimmer voorafgegaan door eene *d* of *t* (1), noch ook door eene *w* of *z*; de *m* duldt slechts de *s* vóór zich (2); de *n* slechts de *f*, de *k* en de *s* (3); de *r* daarentegen laat zich voortdrijven door alle stomme konzonanten en van de spiranten slechts niet door de scherpe of zachte *s* (*z*) (4). Zelfs de *ch* (mit *k*), die anders nimmer aan het begin eener lettergreep voorkomt, vertoont zich vóór de *r*, mits op hare heurt door eene *s* voorafgegaan. Gelijk de vloeibare letters geene medeklinkers achter zich dulden, zoo laten de stomme er geene voor zich toe (5), alleenlijk dulden de harde *k*, *p* en *t* (6) de *s* vóór zich, achter welke de *k* dan, zoo als boven vermeld is, in *ch* verkeert. Dus voorafgegaan door eene *s* kan de *p*, evenzeer als wanneer zij zelve de lettergreep aanvangt, eene

(1) Hier wijkt wederom het Grieksch, hetwelk in *σλάω* en *θλίβω* enz. eene *l* met *t* en *th* vereenigt, van het Duitsch af.

(2) In het Grieksch weder nevens de *s* ook de *d* en *t*, als *πμέω*, *δμωή*.

(3) In het Grieksch ook de *g* (*γνώσις*), de *d* (*δρόφος*), de *th* (*θνήσκω*), de *m* (*μνάομαι*) en de *p* (*πνέω*).

(4) De lettervereeniging *sr* is ook den Hollander zoo vreemd, dat hij van *siroop*, nadat het de *i* verloren had, en van *servet*, toen het door letteromzetting verbasterd was, niet *sroop* en *srevet* maar, met tusschenvoeging eener *t*, *stroop* en *strevet* maakte. Van daar dan ook, dat vóór de *r* nimmer eene bloote *s* bij wijze van prosthesis werd aangenomen, maar altijd eene *st* of *sch*. Zie pag. 61.

(5) Het Grieksch daarentegen veroorlooft de lettervereeniging *kt*, in *κτινω*, enz.; *pt*, in *πιτρών*; *bd*, in *βδάλλω*; *phth*, in *φθειρω*, en *chth*, in *χθων*.

(6) In het Grieksch word ook de *b* door *s* voorafgegaan: *σβέννυμι*.

l en *r*, de *ch* (*k*) en de *t* eene *r* voortdrijven (1). Van de spiranten laat slechts de *w* andere medeklinkers, en wel eene *d*, *k*, *t* en *s* vóór zich toe, welke laatste vóór deze letter het teeken *z* aanneemt. De *w* dus vereenigd met de *s* (*z*) biedt de eenige verbinding van twee spiranten aan; ook is de *w* bijna als eene vokaal te beschouwen, en vaak met de volgendé vokaal zamengesmolten (zie pag. 64, noot).

Wat de vereeniging van konzonanten op het eind van eenen stam betreft, ook hierbij heeft eene afwisseling van stomme konzonanten en halve vokalen plaats; maar men ziet er ook vloeibare, behalve met stomme konzonanten en spiranten, tevens met andere vloeibare paren. Ten andere. De vloeibare letters komen, op het eind van den stam, nimmer achter eenige stomme konzontant, spirant of geaspireerde, slechts achter eene andere vloeibare. De *h* en *j* komen ook hier nimmer in verbinding met eene konzontant voor; de twee geaspireerde (*f* en *ch*) slechts met de *t*, en wel alleen gevolgd door dezelfde: waar de *ch* hier door de *s* voorafgegaan aangetroffen wordt, staat zij uitsluitend voor de *k*. Treden wij in nadere bijzonderheden, zoo moeten wij doen opmerken, dat, gelijk de vloeibare halve vokalen geene vreemdsoortige konzonanten vóór zich toelaten, zoo de stomme medeklinkers volstrekt geene konzonanten achter zich dulden, alleen laat de *t* de *s* achter zich toe, welke dan nog wel oorspronkelijk, als in *hits-en*, ais eene afleidingsletter te beschouwen is. De *b*, welke oor-

---

(1) Hét Grieksch, dat achter de *sch* geene konzon. toelaat, duldt achter de *sk* ook eene *l*: *σκληρός*. Evenmin als wij eene *skr*, kent het Grieksch eene *spr*, maar gelijk wij *skr* in *schr*, zoo verandert het *spr* in *sphr*: *σφραγίζω*, *σφραγιάω*.

spronkelijk achter de *l*, *r* en *m* kon komen, ging achter de *l* en *r* in *v* (*f*), achter de laatste in *p* over. De *d* is veelvuldig achter de *n* en de *r*; de *l* ging vóór de *d* met de voorgaande vokaal vaak in *ou* over. De overige stomme (*k*, *p*, *t*) duldén, behalve de *s* (en de *t* ook de *ch* en *f*), overigens, gelijk de *b* en de *d*, slechts vloeibare letters vóór zich, en wel de *k* en de *t* alle met uitzondering der *m*, de *p* alle met uitzondering der *n*. De vloeibare *l* en *r* komen nimmer achter eene andere vloeibare, evenmin als achter eenige andere konzontant; slechts de *m* duldt eene *l* en *r*, de *n* eene *r* vóór zich (als in *barn-en*); dit ligt in de natuur der *m*, en *n*, die meer tot den aard der stomme konzontanten toenaaderen, weshalve zij ook voor sommige stomme konzontanten niet geduld worden. Ook de halve vokalen *g*, *v*, *w* staan nimmer vóór eenige konzontant en laten slechts vloeibare vóór zich toe: de *g* eene *l*, *n* en *r*; de *v* (*b*) eene *l* en *r*; de *w* eene *r*; slechts de halve vokaal *s* (*z*) laat zich, zoo als uit het bovenstaande reeds is af te leiden, door eene *k* (*ch*), *p* en *t* achtervolgen, en, behalve door de vloeibare met uitzondering der *m*, ook door de *t* voorafgaan. Eindelijk, gelijk de *r* de meeste konzontanten voor aan den stam voor zich aanneemt, zoo laat zij achter aan den stam de grootste verscheidenheid derzelve achter zich toe.

WOORDVORMING DOOR KLANKVERWISSELING (*Ablaut*).

Vóór wij tot de opgave der tot vorming van afgeleide woorden dienstige voor- en achtervoegsels overgaan,

moeten wij thans nog een belangrijk middel van woordvorming vermelden. Ik bedoel den door Hoogduitsche taalgeleerden dusgenoemden *Ablaut* of wortelklankverwisseling, een verschijnsel, dat de bij ons dusgenaamde ongelijkvloeiende werkwoorden kenmerkt. Dit middel van woordvorming voert ons terug tot den oorsprong onzer taal zelve, tot eenen tijd, toen de klank des woords nog zoo weinig bestemd was, dat hij verschillende wijzigingen toeliet, welke, eenmaal onderscheiden, tot uitdrukking der verschillende bepalingen van het door den wortel beteekend begrip konden dienen. De eenheid van het begrip bij de verscheidenheid van begripsbepalingen wordt door de konzonanten uitgedrukt, die bij de bedoelde klankverwisseling onaan gedaan blijven (1).

---

(1) In het Grieksch, en wel in die tijden der werkwoorden, welke den oudsten vorm bewaren, heerscht even als in het Duitsch de *Ablaut*. De *a*, namelijk, van den aor. 2. vertoont zich in het praes. act. verwisseld met *e*, in het perf. 2. met *o*; b. v. ἐσάλην, ἐάλλω, ἔσολα; ἔταμον, τέμων, τέτομα. Zulke werkwoorden staan gelijk met die Duitsche, welke wij tot de eerste klasse der ongelijkvloeiende werkwoorden zullen brengen. Het perf. 2. (een oudere vorm) heeft in sommige werkwoorden eene oudere, te weten, eene onzijdige, betekenis. Ook het verschijnsel der klankversterking, dat een onderdeel van de vokaalverwisselingen in de Duitsche werkwoorden uitmaakt, vertoont zich in het Grieksch: eerstelijik, even als in het Duitsch, in de werkwoorden met den wortelklank *i* en *u*: b. v., aor. 2. ἔλιπον, praes. λείπω; aor. 2. ἔφυγον, praes. φύγω. Vervolgens, wederom als in het Duitsch, in de werkwoorden met den wortelklank *a*, als aor. 2. ἔκτανον, praes. κτείνω; ἔταφον, θήπω. Sommige tweelettergrepige werkwoorden met de vokaal *e* in het praes. vertoonen ook eene *o* in het perf. act. als κλέπιω, κέκλοφα; λέγω, λέλοχα, en

Stelt men verscheidene stammen, slechts door verwisseling der vokaal onderscheiden, nevens elkander, als *drink(en)*, *drank*, *dronk*, dan ontstaat de vraag, welke van deze vormen moet geacht worden de oorspronkelijke vokaal te bevatten. Wij zagen boven (p. 19), dat de korte vokalen als de oorspronkelijke en oudste moeten beschouwd worden, en dat deze drie in getal waren. Van deze is de *a* als de natuurlijkste, minst opzettelijk gevormde te beschouwen, en aldus als de klank, die oorspronkelijk de konzonanten vergezelde. Dien ten gevolge is in eene reeks van vokaalverwisselende vormen, die vorm als de oorspronkelijke aan te merken, welke de *a* bevat. Nu gebeurt het vaak, dat in het ongelijkvloeiende werkwoord, tot hetwelk dergelijke vormen behooren, niet de tegenwoordige tijd en de onbepaalde wijze, maar het imperfect, welke tijd, wanneer men het Gothisch op het oog heeft, beter in het algemeen *praeteritum* (*verleden tijd*) genoemd wordt, den vorm met *a* vertoont. Ook is het praesens in geen deele als de vroegere, en het praeteritum als een daarna ontstane vorm te beschouwen. Integendeel, de oorspronkelijke beteekenis eens werkwoords drukte de kracht uit, die werkzaam geweest moet zijn om het zinnelijk uitwerksel te weeg te brengen. Later gold het woord als de naam van het zinnelijk tegenwoordig uitwerksel zelve. Vandaar dat een latere vorm de tegenwoordige verschijning, een vroegere de kracht, door welke zij bestaat, als gewerkt hebbende,

---

de tweelettergrepige werkwoorden op *λω*, *ρω* en *εινω*, wier futurum eene *e* heeft, bezitten alle de wortelvokaal *a* in hun perf. act.: b. v. perf. *ἔσαλκα*, fut. *σελῶ*; *ἔφθαγκα*, *φθερῶ*; *ἔκτακα* (*ἔφαγον ἔκτανκα*), *κτενῶ*.

uitdrukke (1). Slechts in minder oude, te weten vooral in de gelijkvloeiende werkwoorden, doet zich de uitdrukking van het zichtbaar en tegenwoordig uitwerksel eener zekere kracht als de eerste beteekenis voor, en heeft dus de tegenwoordige tijd den eenvoudigsten vorm, terwijl het praeteritum daarvan (in het Gothisch) door klankversterking of reduplicatie, of, als bij de gelijkvloeiende werkwoorden, door achteraanvoeging van den uitgang *de* (Goth. *da*) afgeleid is.

De ongelijkvloeiende werkwoorden nu, wier grondvorm eene *a* bevat (en deze zijn de menigvuldigste), vertoonen in hunne vokaalverwisselingen wel in de eerste plaats eene bloote verwisseling van oorspronkelijk korte vokalen onderling; maar een zeker aantal derzelve biedt daarnevens het verschijnsel der vokaalversterking aan. Zulke werkwoorden, wier grondvorm eene korte *i*, of, naar de oorspronkelijke gedaante, eene thans verloren korte *u* vertoont, vormen hunne ongelijkvloeiende vormen slechts door klankversterking (2).

Hoezeer wij hier de vokaalverwisseling (*Ablaut*) als woordvormingsmiddel te beschouwen hebben, maakten wij reeds van dit verschijnsel als verbuigingsvorm van werkwoorden melding. Ook moet men, om de hier be-

---

(1) In de Semitische talen, het Hebreeuwsch, Arabisch enz. kent zelfs het werkwoord geen' tegenw. tijd: de oorspronkelijke vorm drukt hier een perfectum uit. In het Grieksch be- waart de aoristus 2. een' eenvoudiger vorm, aan het praesens is een meer ontwikkelde eigen, als *ἔβαλον* bij *βάλλω*, *ἔκαμον* bij *κάμνω*, *ἔπιθον* bij *πίθω*, *εὔρον* bij *εὔρισκω*, *ἔλαβον* bij *λαμβάνω*, *ἔθορον* bij *θρόσκω*, enz.

(2) Vergelijk de aangehaalde voorbeelden in het Grieksch: *ἔλιπον*, *λέπω*; *ἔφυγον*, *φείγω*.

doelde taalwet uit het etymologisch oogpunt te kunnen overzien, tot de regels der klankverwisseling in de ongelijkvloeiende werkwoorden terugkeeren, en wel tot de regels, welke haar in het Gothisch beheerschen, daar in den tegenwoordigen staat der taal, zoo als zich uit onze historische beschouwing der klinkers vermoeden laat, van de zuiverheid dier vokalen, welke in de klankwisselingen der sterke werkwoorden eene rol spelen, veelvuldig is afgeweken, terwijl in de naamwoorden, die zich door eenen voor klankverwisseling vatbaren vorm kenmerken, vaak eene meer oorspronkelijke vokaal be waard is.

De werkwoorden dan, wier grondvorm eene *a* bevat, en wel in het praeteritum, doen deze *a* (en dit is eene eerste soort van sterke werkwoorden) overgaan, in den tegenwoordigen tijd in eene korte *i*, thans lange *e*, in het verleden deelwoord in eene korte *u*, tegenwoordig lange *o*: bij voorbeeld, stal (*ik stal*), stila (*ik steel*), stulans (*gestolen*). De werkwoorden van deze soort vertoonen in het meervoud van het praeteritum eene vokaalversterking: stelum (*wij stalen*) (1), waaraan de verlenging der vokaal in ons meervoud van dezen tijd te wijten is, daar, als gewoonlijk (zie boven bladz. 21, de Goth *é* eene lange *a* doet ontstaan.

Eene tweede soort van ongelijkvloeiende werkwoorden verschilt, behalve door de bijzonderheid, dat zij slechts woorden bevat, die de stamvokaal door eenem dubbelen medeklinker sluiten, slechts in dit opzicht van de eerste, dat het meervoud van het praeteritum zich

---

(1) Vergel. den overgang van *a* in *η*, in ἔταφον, praes. θήνω, en in den aor. 1. van de verba liquidata, die in het fut. eene korte *a* hebben: φανῶ, ἔφηναι; ψαλῶ, ἔψηλα.

niet door klankversterking onderscheidt, maar die vokaal vertoont, welke in het verleden deelwoord aanwezig is. Zie hier een voorbeeld: halp (thans door overgang tot eene andere en eerst na het Gothische tijdperk ontstane wijze van klankverwisseling: *ik hielp*), hilpa (*ik help*), hulpum (*wij hielpen*) en hulpan (*gehulpen*) (1).

De *derde soort*, welke, even als de beide voorgaande, in den grondvorm eene *a* heeft, heeft in den tegenwoord. tijd en het verled. deelw. eene en dezelfde vokaal gemeen, te weten, de korte *i* (thans wederom zachtlange *e*): gab (*ik gaf*), meerv. gǫbum (*wij gaven*), giba (*ik geef*) en gibans (*gegeven*). Men bespeurt, dat ook deze soort zich door klankversterking in het meerv. van het praeter. onderscheidt.

De *vierde soort*, van eene blijkbaar minder oorspronkelijke vorming, vertoont in het praesens als grondklank wederom eene *a*, welke het verled. deelw. met hetzelfde gemeen heeft, en vormt het praeteritum door klankversterking, hier door verwisseling van *a* met *ó* (dat is, onze *oe*) (2): graba (*ik graaf*) en grabans (*gegraven*), gróf voor grób (*ik groef*).

De *vijfde soort* heeft de korte *i* tot grondklank, en derzelver oorspronkelijke klankverwisseling bestaat mitsdien slechts in eene klankversterking. Het meervoud van het praeteritum met het verled. deelw. bevat hier den grondklank, het praesens den versterkten klank *ei*,

---

(1) Uit het etymologisch oogpunt vallen deze twee eerste soorten zamen, daar de tot dezelve behoorende stammen dezelfde klankverwisselingen aanbieden.

(2) Dezelfde klankversterking kent ook het Grieksch: *ετραγον*, praes. *τρῶγω*.

en het enkelvoud van het praeteritum den versterkten klank *ai*: *stigum* (*wij stegen*) en *stigans* (*gestegen*); *steiga* (*ik stijg*), *staig* (*ik steeg*, met eigenlijk hardlange *e*).

De zesde soort kenmerkt zich door eene korte *a* (thans zachtlange *o*) als grondklank, welke zich wederom in het meerv. van het praeter. en in het verled. deelw. vertoont, en door klankversterking in het praes. in *iu* (*ie*), en in het enkelv. van het praeter. in *au* (*oo*) overgaat: *budum* (*wij boden*) en *budans* (*geboden*), *biuda* (*ik biede*), *bauth* (*ik bood*). Tot dezelfde soort behooren de werkwoorden, die thans voor *iu* (*ie*) den klank *ui* in het praes. bezitten, als *sluiten* enz. (1).

Onze tegenwoordige taal bevat onder de ongelijkvloeiende werkwoorden eene soort, die de korte *a* van den grondvorm, welke het praesens en het verled. deelw. kenmerkt, in het praeteritum in *ie* verandert: *vallen*, *gevallen*, *viel*; verder eene soort, welke de lange *a* van den grondvorm in denzelfden tijd in *ie* verkeert: *slapen*, *geslapen*, *sliep*; alsmede eene andere soort, die eene scherplange *o*, wederom in het praeteritum, in dienzelfden klank (*ie*) doet overgaan: *loopen*, *gelopen*, *liep*; en eindelijk is b. v. het verleden deelwoord *gescheiden* overgebleven van eene soort van sterke werkwoorden, welke den grondklank *ei* (Goth. *ai*) bezaten, en in het praeteritum, even als de drie vorige,

---

(1) Tot onze vijfde soort behoort derhalve de Grieksche klankverwisseling van *ἐλεπον* in *λελεπω*; tot de zesde die van *ἐφουγον* in *φουγω*. Men ziet, dat het Grieksch *eu* heeft voor de Goth. *iu* (gelijk aan de Goth. *i* meest in het Grieksch eene *e* beantwoordt), terwijl deze *eu* als die klank (*ui*) wordt uitgesproken, waarin die *iu* bij ons veelal is overgegaan.

in te verkeerden: nog zegt men in het Hoogd. *schied* van *scheiden*; bij ons vormt thans dit woord zijn praeteritum gelijkvloeiend: *ik scheidde*. Doch deze vier soorten beantwoorden aan werkwoorden, welke in het Goth. hun praeteritum door reduplicatie vormen, *slépa*, *saizlép*; *hlaupa*, *hlaihlaup*. Ook zijn zij onbekwaam door klankwisseling woorden te vormen, daar in al de met hen samenhangende stammen de vokaal van het praesens voorkomt. Hier derhalve, waar wij de klankverwisseling der stammen beschouwen, komen zij niet in aanmerking.

De opgegeven regels nu strekken tot opheldering van de betrekking, waarin eene menigte stamwoorden, door klankverwisseling uit eenen grondvorm ontsproten, tot hunnen grondvorm, en deze tot gene staat.

Zoo behooren tot de eerste soort van klankverwisselende woorden de volgende, deels stamwoorden, deels afgeleide woorden voor zoo ver hunnen stam aangaat: *baar* en *geboorte* van het Goth. *bairan* (*beren*, Eng. *to bear*): de middelste vorm met eene *i* (*e*) ontbreekt als stamwoord doorgaans; (*in-*)*braak*, (*ge-*)*brek*, *breuk* (voor *brook*) en *brok*; *kwaal* staat in verband met een oud *kwelen*: *kwellen* door *Umlaut* uit *kwalen*; heeft de vokaal van het praeteritum; (*be-*)*kwaam* en *komst* van *kwemen* (*komen*); (*toe-*)*name* enz., alsmede (*voor-*)*naam* en (*ver-*)*nuft* van *nemen*; *schaar* en *scheur*; *spraak*, (*ge-*)*sprek* en *spreuk*; *staak*, *stek* en *stok*; (*dief-*)*stal* en *verstolen*; *waag* en *gewicht*, hetwelk de oorspronkelijke *i* behield, terwijl deze doorgaans in *e* is overgegaan; bij *hel* (*helen*) en *hol* (*hullen*) ontbreekt de vorm met de *a* van het praeteritum; *tam*, *temmen* en (*be-*)*tamen* staan alleen als woorden met de grondvo-

kaal van een verloren werkwoord *timan*, verg. Hoogd. *ziemen*.

Tot de tweede soort brenge men de volgende woorden, en merke daarbij op, dat de vorm, die aan het praeteritum beantwoordt, hier de *a* behield, welke in de werkwoorden van deze soort door eene *o* vervangen werd; *bel* (klinkend werktuig) en *bul*; *balg* (*belgen*, eigenlijk *opzwellen*) en *verbolgen*: *band*, *bind* (*gebijndte*) en *verbond*; *berg* en *burg*; *damp* en *dompig*; *drang* en *drom* (voor *drong'*); *drank* en *dronk*; (*nachte-*)*gaal* en *gil*; *garde*, alsmede *gaarde* en *gorde* van het Goth. *gairdan* (*omsluiten*); *hand* en *hond* van het Goth. *hinthan*, *vangen*; *kerf* en *korf*; *kramp* en *krimp*; *wrang*, *ring* en *wrongel*; *geschal* en *schel*; *slang* en *slok* voor *slonk* of *slong* van (*ver-*)*slinden* voor (*ver-*)*slingen* (ook staat *slikken* voor *slingen*); *wankelen* en *wenk*. Nevens nog bestaande of verloren werkwoorden ontmoet men de navolgende woorden met de eene of andere der drie verwisselende vokalen: *dwang*; *hulp*; *klank*; *lam* (*lijmen* staat voor *limmen*, d. i. *blaten*); *glimp* (voor *limp*: *galimpan* beteekent eigenlijk *betamen*); *lang* (vergel. het Hoogd. *gelingen*); *melk*; *schande*; *sprong*; *stank*; *vond* (*vondst*); *wel* en *walm* (van *wellen* of *zwellen*); *wolf* (van het Goth. *vilvan*, *rooven*); *wand* (onz., *zekere stof*); *worp*; *war* (dat in verband staat met *wirren*); *werv*(*el*) (van *werven*, eigenl. *draaijen*); *gezant* (van *zenden*: *sinnan* beteekent *reizen*); *zang*.

De vokalen der volgende woorden staan onderling of tot bestaande werkwoorden in verband naar den regel der klankverwisseling van de derde soort: *bede* en (*ge*)*bed*: deze woorden hebben de vokaal, verlopen tot *e*, van het

praesens of verleden deelwoord van *bad*, (*ik*) *bid*, *gebeden*; *gave* en *geefsch*; (*toe*-)*lage*, enz. (*liggen*); *maat* (*meten*); *vraat* (*vreten*); (*ge*-)*waad* (in het Goth. is *withan*, *binden*); (*in*-)*zage* en (*ge*-)*zicht*; (*land*-)*zaat* en *zetel*.

De wet der vierde soort van klankwisseling bespeuren wij in de verhouding der vokalen van de volgende woorden tot daarnevens bestaande verbale stammen: *graf* en *groeve*; *heffen* (Goth. *hafjan*) en *hoef*, alsmede welligt (*be*-)*hoeven*, dat eigenlijk *gehouden zijn* beteekent, terwijl *hafjan houden* en *ophouden* beduidt; *molen* en *molm* (*malen*, Goth. *malan*, praeter. *mól*); *slag* en (*uit*-*op*-)*slag* (onzijd.) (*slaan*, Hoogd. *schlagen*); *stand* en *stonde* (*staan* luidt Goth. *standan*, praeter. *stóth*); (*ver*-)*drag* en *wroegen*; *vaart* en *voer*, alsmede *voeren*; *woede* (*hvathjan* beteekent *schuimen*, *ijlen*); *zoeken* behoort bij het oude *sakan*, *bestrafen*, eigenl. *regterlijk onderzoek doen* (Lat. *causari*; *saka* is *causa*): het Engelsch *forsake* (*verzaken*), imperf. *forsook*, wordt ten minste naar deze soort van klankwisseling verbogen.

Nu volgen eenige woorden, die tot sterke stammen van de vijfde soort moeten teruggebracht worden. Vooraf echter moet worden aangemerkt, dat, wanneer een woord van deze klasse eene *i* bevat, het meestal onmogelijk is te bepalen, of dit woord oorspronkelijk de vokaal van het meervoud van het praeteritum, welke vokaal in het Gothisch dezelfde is als die van het verleden deelwoord, dan wel die van het praesens bezit. Die *i* toch kan evenzeer voor eene verkorting van *ei* (*ij*) van het praesens (verg. bladz. 32), als voor de oorspronkelijke vokaal van het meervoud des verleden tijds en van het verled. deelw.

gehouden worden. Heeft een woord van deze klasse de *ei* of eene hardlange *e*, of ook eene *a* (zie pag. 23) (1), zoo behoort het ongetwijfeld tot het enkelvoud van het praeter.; maar bevat eenig woord eene zachtlange *e*, zoo kan het evenzeer tot het verl. deelw., als tot het praeter. worden teruggebracht, daar de *i* (bij ons zachte *e*) zich, als in het Hoogd., ook in het enk. van dezen tijd indrong. De hier te vermelden woorden dan zijn: (*ge-*)*bit*, *betē* en *bitter* (Goth. *baitra*); *blik*, *blijk*, *bleek* en *blaken*; *dik*, *dichten* en *deeg*; *drift*, *dras* en *dreef*; *glē* en *glad* (*glijden*); (*be-*)*grip* en *greep*; *kleven* (*be-klijven*); *kreet* (*hrijten*); *knip*, *knap* en *kneep*; *lid*, (*be-*)*leid*, *leiden*, *leed* en *ladder*; (*ge-*)*lijk* (*lijken*); *leenen* (Hoogd. *leihen*, *lieh*); *lijf* (*blijven* uit *be-lijven*); *nijd* (het Hoogd. *neiden* heeft het verouderd imperf. *nied*); *knikken* en *neigen* (*nijgen*); *rij* en *rei* (*rijgen*); *reis* (*rijzen*); *rid*, (*ge-*)*reed* (in het Eng. *rid* en *ready*), (*be-*)*reiden*, *rad* en (*voor-*)*raad*; *reet*, *rot* of *rat* (2) en *rot* (onzijd.); *krabben* (*wrijven*); *snit* en *sneē* (*snijden*); *steeg* en *steiger* (*stijgen*); *striik*, *streek* en *strook*; *split*, *spleet* en (*twee-*)*spalt*; *slip*, *slap*, *sleep* en *sloop*; *stichten*, *stijf* en *staf*; *slede*

---

(1) Deze *a* uit *ai* verloopt dan verder somtijds tot *o* (zie bladz. 35, 36), als in de hierboven te vermelden woorden: *rot* (*rijten*) in beide opvattingen, *schoon* (*schijnen*), *sloop* (*slijpen*, Hoogd. *schleifen*), *strook* (*strijken*). Desgelijks hebben in het Engelsch de werkwoorden van deze soort vaak eene *o* in het imperf. als *to write*, *wrote*; *abide*, *abode* (Goth. *bēldan*, *baith*); *rise*, *ross*; *shine*, *shone*; *strike*, (voorheen) *stroke*, enz.

(2) Boven (bladz. 35) brachten wij *rat* tot *wreten*; waarschijnlijker echter is het, dit woord met *rijten* in verband te brengen.

(*slijden = glijden*); *smid* (*smeden*) en *smijdig*; *schrede* (*schrijden*); *strijd* (*strijden*); *schijn* en *schoon*; *schreijen* en *schreeuwen* (Hoogd. *schreien*, *schrie*); *schreefje* (*schrijven*); *tichten* (*tijgen*); *vlijt* (Hoogd. *(be-)fleissen*, *(be-)fliss*: het Oudd. *vlizan* beteekent *zich inspannen*); *wijk*, *week* en *wak* (*mak*); *zwichten* en *zwak*; *zwijm*, *zwam* en *zweem*.

Ten laatste moeten wij nog de gebruikelijkste van zulke woorden opsommen, welke met sterke werkwoorden van de zesde soort in verband staan. De zachtlange *o* (*eu*) stelt hier de vokaal van het verleden deelwoord (welke oorspronkelijk met die van het praeter. plur. overeenkomt), de hardlange de vokaal van het praeter. singul. voor: deze *oo* gaat soms door de werking eener volgende *w* in *au* (*aau*) of *ou* over. *Blaauw* (het Oudduitsch *pliuwan*, Eng. *to blow*, beteekent *slaan*); *bode*, (*aan-*)*bad*, (*ge-*)*bod* en (*ge-*)*bied*; *brouwen* (Oudd *priuwan*); *boog*, *bogt*, *beugel* en *buig(-zaam)*; (*onver-*)*droten* en (*ver-*)*driet*; *deugd* (het Hoogd. *taugen* vooronderstelt een Oudd. *tûgan* of Goth. *diugan*); *drop* (*druipen*); *diep* en *doop* (*duiken*); (*be-*)*drog* (*be-driegen*); *goot* of *geut* (*gieten*); *kloof*, *kluft* en *kluif* (*klieven* of *kluiven*); *keus* en *kost* (*kiezen*); *krocht* (*kruipen*); *leugen* en *loochenen*; *leuk* (eigenl. *open*) en *luik* (*luiken*, d. i. *sluiten* en *ontsluiten*); *loor* en *leur* (in *te leur stellen*), (*ver-*)*lies* en *los* (Goth. *laus*); *lot* (Oudd. *hliuzan*); (*ge-*)*not*, *nut* en (*ge-*)*noot*; *reuk* en *rook*; *slot*, *sloot* en *sleutel*; *schuif* en *schoffel*; *schot*, *scheut* en (*ge-*)*schut*; *spruit*, *spriet* en *sproet* (voor *sproot*); (*ge-*)*stuif* en *stof*; (*her-*)*tog*, *tocht*, *tucht* en *teugel* (*tijgen* voor *tiegen*); *vloo*, *vlug*, *vleugel* en *vlugt*; *vlot*, *vliet* en *vloot* (*vlieten*); *vorst*

(vriezen); *zoopje* (zuipen); *zog* en *zeug* (1).

Vraagt men nu, of met elk dier verschillende wijzigingen der vokaal naar de bovenstaande regelen eene bijzondere opvatting van de beteekenis van den stam verbonden is; zoo moet men ten antwoord geven, dat dit oorspronkelijk zoo geweest moet zijn, maar dat de eigenaardige beteekenis, bepaaldelijk van de hier opgesomde zich door regelmatig verschillende klankverwisselvormen onderscheidende woorden, met der tijd zoo zeer en in zoo veel verschillende rigtingen (met andere woorden: door zoo velerlei tropen of rhetorische figuren) is veranderd, dat er nog slechts weinige woorden zijn, die de oorspronkelijke beteekenis, aan die wijziging der vokaal, welke zij bevatten, eigen, schijnen behouden te hebben. De woorden, welke zich door de vokaal van het praeteritum kenmerken, schijnen de werking te hebben uitgedrukt, doch niet als zich in den tegenwoordigen tijd verwezenlijkend (waardoor zij zich van de zelfstandig gebruikte infinitieven, en van de afgeleide woorden op *ing* onderscheiden), maar, overeenkomstig de oorspronkelijke beduidenis van het praeteritum, dus dat derzelve verwezenlijking slechts als een noodwendig moment voorondersteld wordt. Op zulk eene wijze wordt de beteekenis van den stam nog opgevat in *spraak*, *dwang*, (*in-*)*braak*, (*dief-*)*stal*, (*in-*)*zage*, *drank* (in de zegswijze, *aan den drank overgegeven zijn*), *zang* (wanneer men *zang* en *dans*

---

(1) Ook het Grieksch kent de klankverwisseling als woordvormingsmiddel, blijkens de met sterke werkwoorden zamenhangende woorden: κλοπός en κλοπέυς; τρόπος; λόγος; πομπή; νομός; γαλιτέος, ζέλιμα en ζόλος; φθαρός en φθορά; ταμίας en τόμος, enz.

verbindt) enz., welke woorden alle kennelijk genoeg verschillen van *het spreken*, *het dwingen* enz.

Woorden, welke nog in deze beteekenis kunnen genomen worden, laten zich dan tevens in eene andere opvatten, te weten, in die van het werkelijke product der handeling of derzelve resultaat (de rhetorica noemt zulk eene veandering van opvatting *metonymia*). Zoo beteekent *spraak* tevens zoo veel als *woorden*; *kwaal*, dat eigenlijk *de werking des lijdens* beduidt, tevens *de ziekte zelve* enz. Andere zoodanige woordvormen hebben alleen nog maar deze gewijzigde beteekenis overgehouden, als *stank*, het resultaat van *het stinken*; *klank*, het voortgebrachte *geluid*; verder *damp*, *walm*, *gave*, (*toe*-)lage, *leed*, *groeve*, *maat* (resultaat van *het meten*) enz.

Wordt door een stamwoord van dezen aard een handelend subjekt aangeduid, zoo kon deze beteekenis slechts ontstaan, doordien men bij het woord het handelend subjekt stilzwijgend bijdacht: in de oorspronkelijke beteekenis toch lag zulk eene opvatting niet. Zoo is *rat* en *slang* eigenlijk een *rat-* en *slang-dier*; *vraat* en (*ge*-)noot, een *vraat-mensch* en (*ge*)noot-persoon; *band* en *schaar*, een *band-* of *bind-middel* en *schaar-werktuig*, enz. Desgelijks, wanneer dusdanige stamwoorden het voorwerp aanduiden, dat de werking ondergaat of met hetwelk de werking plaats heeft, geschiedt dit blootelijk door het bijdenken van dit objekt: zoo is *drank* een *drankvocht*, *iets bestemd tot den drank*; (*ge*-)waad, een *kleedingstuk*, *iets, waarmede men zich kleedt*; *zang*, dat tevens, als *drank de daad des drinkens*, zoo de *handeling des zingens* kan beteekenen, is desgelijks een *zangstuk*, *iets bestemd om gezongen te worden*. Anders is het met de zelf-

standig gebruikte infinitieven: wanneer deze in de beteekenis van een objekt, hetwelk de werking ondergaat, worden genomen (als *een lekker eten* of *drinken*), zoo geschiedt dit (even als bij het Latijnsche *potio*, *cantus* enz.) door eene rhetorische figuur, waardoor de correlate begrippen verwisseld worden: *het drinken* vooronderstelt iets dat gedronken wordt als dadelijk tegenwoordig; maar *de drank* beteekent, in zijne oorspronkelijke opvatting, *de dispositie tot drinken*.

Kindelijk treffen wij onder de stamwoorden, die de vokaal van het praeteritum des werkwoords, waarmede zij samenhangen, bewaren, ook bijvoegelijke naamwoorden aan, als (*be-*)*kwaam*, *lang*, *glad*, enz. Zoodanige woorden nu konden slechts adjektieven worden door hunne aanwending in de rede of volzin. Zij staan gelijk met die, welke een handelend subjekt aanduiden, met dit onderscheid, dat bij deze het subjekt altijd gedacht wordt, zoodat zij substantieven blijven, terwijl bij deze steeds een voorwerp uitdrukkelijk moet vermeld worden: *een glad pad* is dus eigenlijk *een glijd-pad*, en *gladde baan* en *glijbaan* zullen niet veel van elkander verschillen. Men bespeurt dat in de beginselen der taal, waartoe die monosyllabische stamwoorden, slechts door klankverwisseling gewijzigd, behooren, zoo vele bepalingen der beteekenis, die later door afzonderlijke, door bepaalde afleidingsuitgangen gekenmerkte en scherper onderscheidene vormen werden uitgedrukt, door den stam zelve moesten worden wedergegeven.

De eerste beteekenis van de stamwoorden, die de vokaal van het praesens bevatten, schijnt de aanduiding van het *denkbeeldig product der handeling* te zijn. Zoo beteekent *slag* niet *het slaan zelve*, maar dat, waarin de werking van *slaan* gelegen is, of het product,

dat in de werking zelve bestaat. Dezelfde beteekenis treft men aan in: *gesprek, gil, wenk, gebed, stand, begrip* (1), (*uit-*)*slag* (manl.), *strijd, schijn* enz. Hier nu komen ook die stamwoorden in aanmerking, welke tot de vier laatstvermelde soorten van klankverwisselende werkwoorden, die slechts stamwoorden met de vokaal van het praesens opleveren, behooren, als *slaap, val, gang, loop*. — Van het denkbeeldig product gaat somtijds de beteekenis tot het *werkelyk product der handeling* over, als in *melk, graf*. Ook een handelend subjekt wordt door deze stamwoorden uitgedrukt, als *bel, schel, bind (gebindte), ring, wel, knip, luik, spruit, (op-)slag* (onzijd.), *berg*: soms kan het voorwerp, dat als handelend bij het woord gedacht wordt bij wijze van zamenstelling er bijgevoegd worden, als *bergplaats, eene plaats, die bergt*. — Vervolgens geven zij ook het objekt te kennen, welks aanwezen eene voorwaarde der handeling of werking is, als *stek, blijk, kluis, (be-)slag, wijk*: ook dit laatste woord is gelijkkluidend met *wijkplaats, eene plaats, waarin men de wijk neemt*. — Eindelijk ontmoet men ook adjektieven van deze formatie, als *schel, krimp, stijf, diep*. — Op welke wijze die verscheidenheid van beteekenissen kon ontstaan, hebben wij zoo even uitvoerig genoeg aangetoond, om het hier niet te behoeven te herhalen.

De stamwoorden, ten laatste, welke zich door de vokaal van het verled. deelw. onderscheiden, beteekenen, ten eerste, het *werkelyke product der handeling*:

---

(1) In zulke woorden moet men op het zwakke licht, door de beteekenis gegeven, afgaan, om te bepalen, of zij de vokaal van het praesens, dan wel die van het verled. deelw. bevatten. Voor *begrip* nu zeide men voorheen ook *begrijp*.

*spreuk (het gesprokene), hol (wat verholen is), drom, (aan-)bod, (ge-)bod, boog, drop, kloof, scheut. Ten tweede, het denkbeeldig product: dronk, slok, (ver-)bond, vond, sprong, worp, bede, bete, blik, schrede, (be-)drog, genot. Ten derde het uitwerksel der handeling: reuk, breuk, scheur, snede, split (spleet), schreef(je) Ten vierde, het handelend sub-
jekt: bul, burg, hond, wolf, zoo veel als een hond-, een wolf-dier, zoo ook vloot, zeug, verder stok, slede, bode, (her-)tog, slot. Ten vijfde zijn er ook bijvoeg. naamw., die de vokaal eens verled. deelw. bezitten, als vlot, leuk, vlug.*

Nevens deze klankverwisselende of zoogenaamde sterke wortels bestaat er eene menigte, die het verschijnsel der klankverwisseling niet aanbieden, en daarom *zwakke wortels* genoemd worden: in al de van dezelve afstammende vormen treft men dus eene en dezelfde vokaal aan. Zulke zwakke wortels zijn echter slechts schijnbare of secundaire wortels. De vorm, die hun in het Gothisch eigen is, verraadt hen als minder oorspronkelijk, doordien zij of op eene dubbele konzont uitgaan, of eene lange vokaal of zoogenaamden tweeklank bezitten. Het praeteritum der zwakke verba kenmerkt zich overigens door toevoeging eens achtervoegsels als van het praesens afgeleid (de sterke verba kennen slechts achtervoegsels om de personen, niet om de tijden te onderscheiden), en vóór dezen afleidingsuitgang wordt steeds eene verbindingsvokaal, *i*, *ó* of *ai*, aangenomen (4). Ook moeten de zwakke wortels tot ster-

---

(1) Zoo kenmerken zich ook in het Latijn de woorden der

ke herleid worden. Al de klankverwisselende wortels, welke aan elk der onderscheidene verbale stammen ten grondslag liggen, laten zich wel niet als bestaande aanwijzen; doch de waarheid dier stelling laat zich bewijzen uit de voorbeelden van zulke zwakke werkwoorden, welke in een vroeger of nog aanwezigen sterken wortel hunnen oorsprong vinden. Zoo laat zich *leiden* terugbrengen tot *lijden*, *reizen* tot *rijzen*, *voeren* tot *varen*, *zoeken* tot *zaken* (*sakan*), *slagen* tot *slaan*, *stichten* tot *stijven*, *zwichten* tot *zwijken*, *drenken* tot *drinken*, *leggen* tot *liggen*, *zetten* tot *zitten*, *zoogen* tot *zuigen*, *vellen* tot *vallen*, *staken* en *stoken* tot *steken*, *braken* tot *breken*. Opmerkelijk is het, hoe de afgeleide (gelijkvloeiende) werkwoorden zich meestal door het bedrijvend geslacht van de oorspronkelijke (ongelijkvloeiende) onderscheiden, welke eigenlijk alle onzijdig zijn. Ook dit strekt ten bewijze van den hooger en ouderdom der laatste, aangezien de minst bepaalde meer omvattende beteekenis stellig de oudste is.

Vele verbale stammen hebben reeds zeer vroegtijdig opgehouden als werkwoorden te bestaan, en zijn nog slechts als zelfstandige of bijvoegelijke naamwoorden in de taal aanwezig. Oorspronkelijk echter moeten deze met werkwoorden, en wel, zoo zij met Duitsche werkwoorden samenhangen, met ongelijkvloeiende werkwoorden in verband hebben gestaan.

Eene meer omvattende taalstudie heeft reeds den samenhang van vele zulke stammen (oneigenlijk nominale

---

eerste, tweede en vierde conjugatie door de karakteristieke lange vokaal (*a*, *e*, *i*) als minder oorspronkelijk dan de derde, en als afgeleid van wortelwoorden, die tot deze laatste behoorden.

stammen genoemd) met verbale wortels in het Sanskrit, Grieksch, Latijn of Slavonisch, of met sterke werkwoorden, in een' der Duitsche taalstammen te vinden, aangewezen. Reeds onze boven medegedeelde lijst van stamwoorden, die tot ongelijkvloeiende werkwoorden terug te brengen zijn, leerde ons menig naamwoord kennen, nevens hetwelk wij in de tegenwoordige taal geen werkwoord, ten minste geen ongelijkvl. werkw., aanwijzen kunnen, hoezeer zij niet te min met oude sterke werkwoorden samenhangen. (*Ver-*)*helen*, (*be-*)*nijden*, *dempen*, *temmen*, enz. zijn thans deels gelijkvloeiend geworden, deels zijn zij uit hunnen aard als afgeleide werkwoorden gelijkvloeiend; doch daarom ontbraken in den vroegeren taalvorm nevens hen de ongelijkvl. werkwoorden niet, uit welke zich de stamwoorden *hol*, *nijd*, *damp*, *tam* enz. laten verklaren. En voor andere woorden, als *vlijt*, *hond*, *wolf*, *kwaal*, *gaarde*, *lam*, (*ge-*)*waad*, *woede*, *blaauw*, *lot*, speurden wij in Gothische of Oudduitsche sterke werkwoorden de verklaring op. Behalve de opgenoemde stamwoorden kan men ook nevens de naamwoorden: *wal*, *kiem*, *rijm*, *dor* enz. in het Goth. of Oudd. ongelijkvloeiende werkwoorden aanwijzen: zoo beteekent het Oudduitsche *wel-lan* (van waar *wal*) *wentelen*; zoo staat *kiem* met *keinan* (*kiemen*), *rijm* met het Oudduitsch *ri-man* (*zamentreffen*), *dor* met het Gothisch *thairsan* in verband. Eindelijk aan *roof*, *geest*, *rood* enz. liggen Oudnoordsche ongelijkvloeiende werkw. ten grondslag; aan (*oog-*)*lid*, het Angelsaksisch *hlīdan* (*dekken*); *to grind* (imperf. en verl. deelw. *ground*) en *to string*, waarnevens het adjektief *strong*, geven ons in het Engelsch sterke wortels aan de hand, waartoe wij ons *grond* en *streng*, alsmede *strak*, moeten brengen.

WOORDVORMING DOOR AFLEIDING.

Afleiding noemt men dat woordvormingsmiddel, waardoor klanken, die op zich zelve geene zelfstandige beteekenis hebben, tot den stam worden toegevoegd.

Vooraf moeten wij hier ter loops de *reduplicatie* vermelden, welke bestaat in eene toevoeging van zulke klanken, welke, voor zoo verre de konzonanten aangaat, uit den wortel zelve genomen zijn. In het Grieksch, en, schoon minder regelmatig, ook in het Latijn, maar in het Gothisch regelmatig in zekere klassen van werkwoorden (zie bladz. 131), was de reduplicatie een verbale verbuigingsvorm. Thans treft men haar alleenlijk aan in woorden, die tot de volkstaal behooren, en wel veelal in klanknabootsende woorden. Zij is bestemd eene eenvormige herhaling af te beelden, terwijl niet zelden eene uitdrukking van minachting met den gereduplicateerden vorm verbonden is. Doorgaans worden de konzonanten van den wortel, met verandering der vokaal in *i*, herhaald, als: *wirrewarren*, *ziegezagen*, *krikkrak*, *liflafjes*; dan weder bespeurt men, zonder de verandering der vokaal, den overgang der eerste konzontant in de aspiratie (*h*): *harrewarren*, *hassebassen*, *hossebossen*, en, eindelijk, is soms achter de reduplicatie eene *k* ingeschoven, als *slikflooijen*, *spikspelder*.

De Afleiding dan geschiedt door toevoeging deels van *vóór-*, deels van *achtervoegsels*.

Met de beschouwing der laatste moeten wij een begin maken, omdat de woorden met behulp van sommige derzelve gevormd zich minder ver, dan enig woord, dat van een voorvoegsel voorzien is, van den aard en de gedaante der stammen verwijderen, terwijl de woorden van sommige der voorvoegsels voorzien in hunnen aard al zeer nabij zamengestelde woorden komen. — Men onderscheide de achtervoegsels in *meer* of *min zelfstandige*: de woorden, welke van de laatste voorzien zijn, komen de natuur der stammen zeer nabij (1). De meer zelfstandige achtervoegsels verdienen dezen naam, omdat zij eene duidelijk erkenbare wijziging aan het denkbeeld door den stam uitgedrukt bijzettea, en zich steeds minder moeilijk van den stam, waaraan zij zich hechten, laten afzonderen, omdat zij minder naauw met denzelve zijn zamengewassen. Sommige achtervoegsels nu moeten nu eens als meer, dan weder als minder zelfstandig beschouwd worden: te weten, wanneer dezulke, die ook als meer zelfstandige achtervoegsels voorkomen, geene duidelijk erkenbare wijziging in de beteekenis van den stam aanbrengen, of de stam, van een der bedoelde achtervoegsels beroofd, geenen op zich zelve verstaanbaren zin oplevert, merke men ze als min zelfstandige achtervoegsels aan. Zoo is *el* achter *hevel* een zelfstandig, achter *euvel* een onzelfstandig; *er* achter *gever* een zelfstandig, achter *honger* een min zelfstandig; *en* achter *effen* een onzelfstandig, achter *gouden* een meer zelfstandig achtervoegsel. Be-

---

(1) Daarom heeten zij bij K. W. L. Heyse *onechte stammen*. Dezelfde Spraakkundige brengt deze woorden met K. F. Becker tot de *Mittelform*, die tusschen de *Stammform* en de *Sprossform* middenin staat.

halve deze uitgangen (*el, er, en*) zullen wij ook de uitgangen *ing, ig, e* en *ster*, zoo onder de meer als min zelfstandige achtervoegsels aantreffen.

Tot de woorden van minder zelfstandige achtervoegsels voorzien rekene men, vooreerst, de zelfstandige naamwoorden, welke door toevoeging eener *t (te), d (de, aad, oede), st, s (se), end, m (em), ng* d. i. *ing, ig, ik, k, ie, w (uw)*, van verbale stammen zijn afgeleid. Bij voorbeeld: *schrift, drift, dracht, tucht, macht, vaart, (aan-) dacht, (ge-)dachte, (ge-)boorte, (ge-)stalte, (be-)geerte; maagd, gloed, vloed, naad, draad, kind, weelde, vreugde, liefde, sie-raad, armoede* (Oudduitsch *armida*, in het volksdialekt *Armde*); *kunst, winst, dorst, last, rust; reeks, glans, krans, kies* (voor *kiewws* van *kaauwen*), *aakse, smidse; avend (avond), arend, ochtend; galm, halm, helm* (van *helan, bedekken*), *scherm, molm* (van *malen*), *walm, storm, blik-s-em, bloe-s-em, dee-s-em* (van *dijgen*); *ketting, rotting, koning, schelling; honig (honing); havik, leeuwerik; vlerk, bolk (bolting), tolk; kevie; verw, zenuw, peuluw.*

De afgeleide woorden, op deze wijze gevormd, bieden, voor het grootste gedeelte, dezelfde verscheidenheid van beteekenis aan, als de stammen, welke zich bloot door eene voor verwisseling vatbare of werkelijk uit verwisseling voortgekomen vokaal onderscheiden. Sommige hunner beteekenen, namelijk, de handeling zelve, als *drift, liefde, begeerte*; andere het denkbeeldig produkt derzelve, als *galm, glans*; weder andere het werkelijk produkt, als *gedachte, druad, reeks*; verder zijn er onder, die een voorwerp aanduiden, tot het uitoefenen der handeling vereischt, als *vaart, smidse*; alsmede de zoodanige, die een handelend subjekt te

kennen geven, als *maagd* (van *magan*, *vermogen*, *vervolgens teelen*), *kies*, *aakse*, *bloem*, *koning*, *schelling* (het *schellende* of *klinkende*), *vlerk* (het *fladderende*), *tolk*; terwijl, eindelijk, sommige meer dan eene beteekenis in zich vereenigen, als *vaart*, het *varen*, en *dat*, *waarin men vaart*; *drift*, het *drijven*, en het *gedrevene* (b. v. *eene drift ossen*); *winst*, het *winnen*, en het *gewonnene*. Aan geenen der opgegeven uitgangen sehijnt eene zelfstandige kracht ter wijziging van het denkbeeld, door den stam uitgedrukt, eigen te zijn. Het ontstaan, namelijk, der op deze wijze gevormde woorden valt nog vóór die periode der taalontwikkeling, in welke door toevoeging van werkelijke, met eene bepaalde beteekenis bedeelde achtervoegsels woorden werden gesmeed. Wij zien in al die substantieven, die wij tot de eerste soort van door onzelfstandige achtervoegsels gekenmerkte vormen gebracht hebben, niets anders dan verbale verbuigingsvormen van primitieve werkwoorden. Gelijk de stammen van de oudste soort verbale vormen van de sterke verbuiging zijn, zoo zijn de hier behandelde afgeleide woorden verbale vormen van sterke, maar zwak verbogen werkwoorden, en wel, ten deele, van zulke werkwoorden, die de zwakke verbuiging in hare eerste beginselen vertoonen, daar zij deels sterk deels zwak verbogen worden, als *briggan*, *brahta* (*brenge*n, *bracht*); *magan*, *mahta* (*mogen*, *mocht*), enz. Slechts in een zeker aantal sterke werkwoorden, wel is waar, liet de invloed der zich meer en meer uitbreidende zwakke verbuiging zulke sporen blijvend achter; doch zeker werden aanvankelijk meer werkwoorden door dien invloed aangedaan. Van daar dan zoo vele zelfstandige naamwoorden op *ft* en *cht*, waarvan er boven eenige zijn aangevoerd, en welke

alle verleden deelwoorden, naar die gemengde verbuiging gevormd, schijnen te zijn (1). De uitgang *d* of *de*, welke, voorafgegaan door eene epenthetische vokaal, *aad* en *oede* wordt, is die van het verled. deelw. van de regelmatig zwakke verbuiging, hetwelk in het Goth. de *th* tot slotkonzontan heeft, welke bij ons eene *d* moest opleveren. Soms ging deze *d* in *t* over, als in *vaart*, *geboorte*, *begeerte* (Hoogd. *Begierde*) (2); ook werd zij achter andere stammen van eene scherpe assibilatie voorzien, waarbij zij overging in de *st*, die wij boven (bladz. 52) met de *d* zagen afwisselen; van daar de uitgang der woorden *gunst*, *kunst* en vele andere (3). Eindelijk bleef van de geassibileerde *d* slechts eene hier meestal scherpe *s* over (vergel. wederom bladz. 52), en zoo kreeg de uitgang *s* of *se* het aanzijn. Wat de woorden met den uitgang *end*, *m*, *em* en *ing* aangaat,

---

(1) De woorden van deze formatie behouden den uitgang van het verled. deelw., terwijl de stammen, welke, blijkens hunne vokaal, met het verled. deelw. van zuiver ongelijkvloeiende werkwoorden in verband staan, den uitgang van dit deelwoord niet overnemen. Bij de vorming der onechte stammen, die ons hier bezig houden, lag het verbogen werkwoord ten grondslag (een nieuw bewijs voor derzelve lateren oorsprong), terwijl de echte stammen slechts de stof van het werkwoord aanwenden, en onafhankelijk van deszelfs verbuiging bestaan.

(2) Woorden als *gebeente*, *gevogelte* en dergelijke moeten niet geacht worden door toevoeging des uitgangs *te* van de bestaande naamwoorden *been*, *vogel* afgeleid te zijn. Zulke woorden vooronderstellen een denominatief werkwoord, door middel van hetwelk zij ontstaan zijn, gelijk b. v. het adjekt. *gebloed* een werkw. *bloemen* vooronderstelt.

(3) Reeds in het Goth. treft men imperfecten op *sta* voor *da* aan, als *daursta*, *dorst*.

zoo zou men ze, bij den eersten opslag, licht voor tegenwoordige deelwoorden kunnen houden, in de vooronderstelling, dat, waar de uitgang al niet *nd*, maar *ing* of *m* (*em*) luidt, de *nd*, gelijk in het Engelsch geschied is, in de *ng*, en deze weder in de nasale *m* (*em*) was overgaan. Doch juist omdat het tegenwoord. deelw., even als de infinitief, reeds een naamwoord is met eene bepaalde nominale beteekenis, kan het geene substantieven hebben doen ontstaan, welke die bepaalde beteekenis niet bezitten: zoo beteekent *galm* op verre na niet *het gillende*, en bevat het, evenmin als *molm* enz. de vokaal van het praesens (1). Het verled. deelw., daarentegen, blijft in zijne beteekenis de natuur van het werkwoord veel meer getrouw, weshalve het ook, na het Gothische tijdperk, met een hulpwoord verbonden, tot de verbuiging van het werkwoord zelve gebruikt is (2). Vergelijkt men, buitendien, enkele woorden, die bij ons den uitgang *em* bezitten met Hoogduitsche vormen, als *bloesem* met *Blüthe*, *bliksem* met *Blitz* (3), zoo bespeurt men, dat die uitgang gelijk staat met de *t*

---

(1) De woorden op *and*, welke uitgang die is van het oude tegenw. deelwoord, beteekenen dan ook alle een handeleend subjeet.

(2) De wijze, op welke het verled. deelw. in de zamen-gestelde tijden der thans heerschende verbuiging voorkomt, bewijst, dat het eigenlijk niets anders dan de handeling zelve beteekende: *ik heb gehoord*, toch, wat beduidt het anders, dan: *ik bezit de handeling van hooren*, te weten, door die te hebben uitgeoefend.

(3) *Bliksem* beteekent eigenlijk *schijn*, van het Goth. vlights, (aan-)schijn, Hoogd. (*Ant-*)*litz*; in het Oudholl. vindt men nog *antlizemen*, van *gelaat veranderen*. Vlights nu schijnt het Lat. vultus.

(*th*) en *s*, in welke wij, volgens het bovenstaande, den uitgang van het verled. deelw. te zien hebben. Daarom brengen wij dan ook de vormen op *end*, *m* (*em*) en *ing* tot het verled. deelw., en houden het er voor, dat de *d* van deszelfs uitgang, als in *nakend* en in de Hoogduitsche woorden *Tugend* en *Jugend*, versterkt werd door eene ingeschoven *n* (zie bladz. 90); deze *nd* ging dan reeds in het Oudduitsch in *ing* (*ino*) over, gelijk de *nd* van het tegenw. deelw. in het Engelsch, welke taal sedert de tiende eeuw van allen invloed der Germaansche tongvallen van het vaste land was uitgesloten. Gereedelijk moest verder de overgang plaats hebben van deze *ng* (*ing*) in *m* of *em* (zie bladz. 75 en 76) (1). Ging uit den uitgang *inc* of *ing* de *n* weder verloren, zoo ontstond de uitgang *ig*, *ik* en *k*: in het Nieuwhoogduitsch is de uitgang *ig* veelal uit den Oudduitschen uitgang *inc* ontstaan, als *König* uit *chuninc*, *Pfennig* (Eng. *penny*) uit *pfenninc*: nog hoort men ten onzent *honig* meest als *honing* uitspreken, en *bolck* (zekere soort van visch) wisselt met den vorm *bolling* (bij Hooft). Werd, ten laatste, dezelfde uitgang *ig*, ongeveer zoo als in het Engelsch, waar zij *y* opleverde, verweekt, zoo verkreeg men den uitgang *ie*, als *kevie*, Oudd. *kevic*, Nieuwhoogd. *Käfish*; *merrie* van *maar* of *meer*. Eindelijk: wij zagen boven (bladz. 71, noot 3. en 80, benevens 81, noot 1.), hoe de *g* aan het eind des woords, in het Engelsch, vaak in *w* (*ow*) over-

---

(1) Deze verklaring van den uitgang *m* is niet toepasselijk op den uitgang der Gothische woorden *blōma* (*bloem*), *ahma* (*geest*) enz. Van zulke woorden is de afleiding niet meer te herkennen, en zij moeten dus voor oorspronkelijke stammen gelden.

ging, als *marrow* (*merg*), *willow* (*wilg*), *maw* (*maag*), en hoe zelfs reeds in het Goth. eene verwisseling van *g* en *v* (*w*) is op te merken: wat zwarigheid dan, om den uitgang *w* of *uw* (de *u* vóór de *w* is epenthet. zie bl. 71) als eene verscheidenheid van den uitgang *ig* (*ing*) te beschouwen (1). — Zoo dus al de uitgangen *end*, *m*, *em*, *ing*, *ig*, *ik*, *k*, *w* en *uw* tot eene en dezelfde klasse met den reeds in het Gothisch voorkomenden participialen uitgang *t* behooren, hebben zij echter hunne vervormde gedaante aan een later tijdperk te danken; van daar, dat de beteekenis der woorden op al die achtervoegsels uitgaande ook veel bestemder is, en die groote verscheidenheid van opvatting niet duldt, welke wij in de woorden op *d*, *de*, *t*, *te* en *st*, even als in de eigenlijke stamwoorden, bespeuren.

Onder de woorden van de eerste soort dergene, die met minder zelfstandige achtervoegsels voorzien zijn, hebben wij slechts van zelfstandige naamwoorden gewag gemaakt: ook zijn de bijvoegelijke naamwoorden met een of ander dier achtervoegsels weinig in aantal; *dicht*,

---

(1) In het Oudduitsch luidt onze uitgang *uw*, *awa*, en is hij dus voor het gehoor hemelsbreed van den uitgang *ih* (*ig*) onderscheiden. Doch men bedenke dat de *a* vóór de *w* in *awa* eene eerst na den overgang der oorspronkelijke *g* (*h*) in *w* aangenomen vokaal is: *sualawa* is dus eigenlijk *sualw* (*Schwalbe*), in welken vorm wij ons de *w* lichtelijk als uit *h* (*g*) onstaan, kunnen denken. Alleen waar de uitgang *uw* uit den Gothischen uitgang *vo* ontstaan is, als in *viduvo*, *weduw* (reeds in het Latijn *viduus*, *a*, *um*), moeten wij denzelfden als tot den stam behoorende doen gelden. In *peuluw* daarentegen, dat in *peul* den uitgang afwerpt en in *polster* dien met eenen anderen verwisselt, is de *w* zeker niet radikaal, evenmin als in *zenuw*, het Hoogd. *Schne*.

nacht, *licht* (*gemakkelyk*), *naakt*, *spits*, *bits*, *geluw murw* (nevens *beursch*) zijn wellicht de eenige (*arm* en andere op *m* zijn stamwoorden, *dwers* is eigenlijk een bijwoord). De reden daarvan is misschien hierin te zoeken, dat in het tijdperk van het ontstaan dezer soort van afgeleide woorden reeds bijzondere adjektievische uitgangen in gebruik gekomen waren. Ook biedt de oudste vorm (op *t*) dezer participiale uitgangen nog de meeste adjektieven aan.

Eene tweede soort van afgeleide woorden, met minder zelfstandige achtervoegsels voorzien, wordt daargesteld door zulke woorden op *en* (*e*), *el* en *er*, in welke deze uitgangen geenerlei bepaalde wijziging aan het stambegrip toebrengen. Zie hier eenige dergelijke naamwoorden: *garen*, *heiden*, *horen*, *keten*, *kieken*, *toren*, *varken*, *veulen*, *molen*, *morgen*, *leugen*, *wagen*, *regen*, *zegen*, *eigen*, *effen*, *open*; *schade*, *vrede*; *distel*, *dissel*, *dorpel*, *droppel*, *gordel*, *breidel*, *buidel*, *bondel*, *gruwel*, *hekel*, *vleugel*, *wervel*, *kreukel*, *kruimel*, *lepel*, *nagel*, *teugel*, *tepel*, *euvel*, *ijdel*, (*ver*)-*metel*, *onnoozel*, *kreupel*, *edel*, *dartel*, *kregel*; *kommer*, *vinger*, *vader*, *broeder*, *hamer*, *honger*, *water*, *silver*, *bunder*, *hinder*, *ijver*, *karter*, *klaver*, *baker*, *veder*, *zomer*, *leger*, *makker*, *bitter*, *wakker*, *donker*, *mager*, *zeker*, *nijver*, *nuchter*, *schamper*. Al deze woorden schijnen stammen te zijn van afgeleide werkwoorden op *nen*, *len* en *ren* (aangaande de werkwoorden op *nen* zie men het aange-merkte op bladz. 87). Wel is waar zijn de meeste der thans gebruikelijke werkwoorden op *nen*, *len* en *ren* als afgeleid van naamwoorden op *en*, *el* en *er* te beschouwen: als, *ketenen*, *zegenen*, *openen*; *breidelen*, (*be*)-*teugelen*, *dartelen*; *hameren*, *ijveren*, (*ver*)-*ze-*

keren; doch dit neemt niet weg, dat werkwoorden aan deze naamwoorden ten grondslag kunnen liggen, in welke die letters *en*, *el* en *er* werkelijk verbale afleidingsuitgangen waren als in *oefenen*, *bedelen*, *fladderen* enz. nevens welke geene naamwoorden *oefen*, *bedel* en *fladder* bestaan. Wat betreft de weinige woorden, die op *e* uitgaan, deze stellen wij met die op *en* volkomen gelijk, terwijl wij eene overoude apokope der *n* aannemen (1). Vaak is met de *n* ook de *e* afgesleten, als blijkt uit de vergelijking der Hoogd. woorden *Knochen*, *trocken* met ons *knok* en *droog*. Verscheidene woorden hebben in het Hoogd. ten minste de *e* behouden als *Hause*, *Glaube*, *Name* enz. (2), bij ons *hoop*, *geloof*, *naam*. — Blijkens de medegedeelde reeks van naamwoorden op *en*, *el* en *er*, is er een genoegzaam aantal bijvoegelijke naamwoorden met elk dezer uitgangen aanwezig. Hieruit blijkt vooral de oudheid der woorden van deze formatie: eensdeels toch kan deze bijzonderheid ten bewijze verstrekken, dat oorspronkelijk de beteekenis van de woorden met deze uitgangen (*en*, *el*, *er*) zoo onbestemd moet geweest zijn, dat zij derzelve gebruik als adjektieven toeliet (thans beteekenen de substantieven onder hen grootendeels bepaaldelijk personen of voorwerpen); anderdeels blijkt alzoo hun ontstaan tot een tijdperk te behooren, waarin het gebruik van ad-

---

(1) Vergel. Bopp, *Vergl. Gramm.* §. 143. S. 167.

(2) Al deze woorden krijgen in de verbogen naamvallen de *n* van hunnen uitgang terug, even als die op *io* en *o* in het Latijn, als *natio*, *nationis*; *leo*, Gr. *λέων*. — Overigens kent ook het Grieksch eene uitbreiding van den oorspronkelijken verbaalen uitgang door inschuiving eener *n* op het einde, als *λαμβάνω*, *τιγχάνω* enz. van *λάβω*, *τίχω*.

jektieven, door bijzondere uitgangen gekenmerkt, nog niet was opgekomen. Ook vinden wij alle deze drie uitgangen reeds in het Gothisch, zoo als de volgende woorden uitwijzen: *aigins* (*eigendom*), *auhns* (*oven*), *himins* (*hemel*); *fugls* (*vogel*), *katils* (*ketel*), *sitls* (*zetel*), *svibls* (*zwavel*); *figgrs* (*vinger*), *ligrs* (*legerstede*), enz.

Er bestaat, ten laatste, een zeker aantal woorden op *ster*, in welke deze uitgang mede tot de minder zelfstandige achtervoegsels te brengen is. Ik bedoel de woorden, *halster* (van *helan*), *bolster* (nevens *peul*), *kwalster* (van *kwijlen*), *laster* (van *la-en*, *laden*) en misschien nog eenige andere. Deze uitgang is eene samenstelling uit de beide onzelfstandige achtervoegsels *st-(d)* en *er*, en aan de woorden, met denzelfden beedeeld, liggen werkwoorden op *ren* ten grondslag, afgeleid van naamwoorden met den participialen uitgang, dien wij zoo even beschouwd hebben (1).

De meer zelfstandige achtervoegsels zijn de volgende: *achtig*, *and*, *baar*, *dom*, *e* (*te*), *eel*, *el* (*sel*, *zal*, overgebleven in den uitgang *zalig*), *en*, *er* (*aar*, *erd*, *ert*, *aard*, *aart*, *naar*, *ster*), *es*, *haftig*, *hande*, *heid*, *ier* (*nier*), *ig*, *ij*, *in*, *ing*, *je*, *ke*, *lei*, *lijk*, *lijn*, *ling*, *loos*, *nis*, *sch*, *schap*, *tig*, *waarts*, *zaam*.

---

(1) In het woord *laster* kan de *st* ook de vertegenwoordigster zijn eener *th* in den Goth. vorm van ons *laden*. Dit is zij ongetwijfeld in *heester*, door toevoeging slechts van *er* afgeleid van *heide*, Goth. *haithi* (Eng. *heath*).

Bij de woorden van deze soort zien wij de zelfstandige van de bijvoegelijke naamwoorden door eene niet overschreden klove gescheiden. Sommige toch der boven vermeldé uitgangen dienen uitsluitend ter vorming van bijvoegelijke, de overige uitsluitend ter vorming van zelfstandige naamwoorden. Tot vorming van afgeleide zelfstand. naamwoorden dienen: *and, dom, e (te), oel, el (set), er (aar enz.), es, heid, ier (nier), ij (nij), in, ing, je, ke, lijn, ling, nis, schap*. Bij voorbeeld: *heiland, ouderdom, koude, hoogte, tooneel, deksel, spreker, leeraar, lompert, veinzaard, nedenaar, schrijfster, dichteres, goedheid, tuinier, hovenier, koopvaardij, lekkernij, koningin, vergeving, hoedje, boekske, maagdelyjn, huurling, duisternis, vriendschap*.

Ter vorming van afgeleide bijvoegelijke naamwoorden en hijwoorden dienen de uitgangen: *achtig, baar, haftig, hande, ig, lei, lijk, loos, sch (1), tig, waarts, zaam*. Bij voorbeeld: *deelachtig, vruchtbaar, ernsthaftig, allerhande, strijdig, armzal-ig, eenerlei, mogelijk, hopeloos, kindsch, dagelyk-sch, vijftig, zuidwaarts, vreedzaam*.

Over den oorsprong en de beteekenis van al deze uitgangen moeten wij eerst later handelen, over die, welke tot afleiding van zelfst. naamwoorden dienen, in het Hoofdstuk over dit rededeel, en over dezulke, met behulp van welke afgeleide bijvoeg. naamwoorden gevormd worden, in het Hoofdstuk over de adjektieven. Hier valt alleen nog aan te merken, dat niét alleen van stam-

---

(1) De zelfstand. naamwoorden op *sch*, als *vleesch, visch*, zijn stamwoorden.

men of stamwoorden door toevoeging van achtervoegsels woorden worden afgeleid, maar ook uit woorden door min of meer zelfstandige achtervoegsels gevormd, nieuwe afgeleide woorden ontstaan, als *machtig* van *macht*, *driftig* en *driftigheid* van *drift*, *weelderig* en *weelderigheid* van *weelde*, *koninklijk* van *koning*, *heidensch* en *heidendom* van *heiden*, *leugenachtig* en *leugenachtigheid* van *leugen*, *vruchtbaarheid* van *vruchtbaar*, *rampzalig* van het ongebruikelijke *rampzal* of *rampsel*.

Ten slotte. Onder de meer zelfstandige achtervoegsels zijn er verscheidene, welke tot den huidigen dag toe bij voortduring tot vorming van nieuwe woorden, naar de regelmaat der gebruikelijke ingericht, kunnen aangewend worden. Zoodanig zijn inzonderheid de achtervoegsels *je* (*ke*), *ij*, *er*, *ert*, *es*, *ster*, *heid*, *in*, *ing*, *sel*, *baar*, *achtig*, *ig*, *lijk* en *zaam*. Dit strekt ten bewijze, dat de kracht en de beteekenis dezer achtervoegsels nog volkomen leeft in het bewustzijn des volks, terwijl de vrije aanwending van de overige achtervoegsels tot een afgestorven ontwikkelingstijdperk der taal behoort.

De door voorvoegsels gevormde woorden hebben dit met de zamengestelde gemeen, dat bij hen, even als bij deze, het bestanddeel, hetwelk het begrip van het stamwoord wijzigt, vooraan geplaatst wordt. Alleen zijn zij hierin van de zamengestelde onderscheiden, dat het wijzigend bestanddeel niet als zelfstandig woord gebruikelijk is, hoezeer de voorvoegsels oorspronkelijk zelfstandige woorden zijn, die slechts ten gevolge hunner

naauwe verbinding met het stamwoord alle zelfstandigheid hebben verloren. De voorvoegsels dan, die ter afleiding van Hollandsche woorden dienen, zijn de volgende: *aarts, ant, be, er, ge, her, mis, on, ont, oor, ver, wan.*

Van deze dienen ter vorming van *werkwoorden*, en van naamwoorden of bijwoorden, die van werkwoorden afstammen: *ant, be, er, ge, her, mis, ont, ver, wan.* Bij voorbeeld: *antwoorden, begrijpen, belang, erkennen, erkenenis, gebeuren, geboorte, hernieuwen, herstel, misdoen, misdaad, ontkomen, ontzag, vernemen, verkeerd, wantrouwen.*

Tot vorming van *naam- en bijwoorden*, nevens welke geene werkwoorden bestaan, van dezelfde voorvoegsels voorzien, strekken: *aarts, ant, be, ge, mis, on, oor, wan.* Als: *aartsbedrieger, antwoord, behendig, gebroeders, mismoedig, ondank, onlust, ongaar, ongeveer, oorsprong, oorzaak, wangunst, wangelooft.*

Uit deze opgave blijkt, dat *er, her, ont* en *ver* uitsluitend ter afleiding van werkwoorden; *aarts, on* en *oor* uitsluitend ter daarstelling van afgeleide naamwoorden strekken, terwijl *ant, be, ge, mis* en *wan* zoo-wel afgeleide werkwoorden als naamwoorden vormen.

Alle voorvoegsels, met uitzondering van *ant, er* en *oor*, kunnen nog heden ten dage ter daarstelling van nieuw gevormde woorden vrij gebruikt worden. Zoo blijkt dit woordvormingsmiddel, in het smeden van woorden door voorvoegsels bestaande, nog tot het tegenwoordige tijdperk der taal te behooren. Dus kan men woorden vormen, te voren of nooit of slechts door de vrijmagt van redenaar en dichter of door het spelend vernuft gebezigd, bij voorb.: *aartsdief, besuikeren;*

gekijk, her-eten, misrijden, onzitten, verliegen, wangroeid. De voorvoegsels, welke van dit vrije gebruik zijn uitgesloten, bestaan deels slechts nog in enkele vormen, deels behooren zij, zoo als *oor (ur)*, meer onzen naburen van de Duitsche tong. Het voorvoegsel *ge*, hoezeer in *gebabbel, gezaag* en dergelijke van een uitgebreid gebruik en voor het bewustzijn van elken Hollander met eene licht erkenbare beteekenis beedeeld, treft men echter voor vele woorden aan, waar het geene blijkbare wijziging aan het begrip toebrengt, zoodat het voor zoodanige woorden zonder beteekenis en aan willekeurige onderdrukking onderhevig is: men denke slechts aan *getrouw en trouw, geheel en heel, geleiden en leiden, geruim nevens ruim, gedurende nevens duren, gelijken en lijken, gewis en wis, gezang en zang.* Voorheen, tot in het begin der zeventiende eeuw toe, was eene menigte woorden met het voorvoegsel *ge* in gebruik, die thans daarvan verstoken zijn, als *gezien, gehoozen, geboeten* enz.

Het voorvoegsel *her* moet wel onderscheiden worden van het bijwoord *her*, hetwelk in ons *herkomstig*, en in het Hoogd. *Hergang* gevonden wordt. En ten aanzien van *mis* moet aangemerkt worden, dat de woorden van hetzelfde voorzien het naast bij den aard van zamen-gestelde woorden komen; ook is hetzelfde in vele gevallen van het stamwoord scheidbaar, en komt het in onze taal werkelijk als zelfstandig bijwoord voor. Daar echter de beteekenis van het hier vermelde *mis* aanmerkelijk verschilt van die, welke het als afscheidbaar of zelfstandig bijwoord bezit, zoo hebben wij het mede onder de eigenlijke voorvoegsels meenen te moeten rekenen. Wat voor het overige den oorsprong, het gebruik en de beteekenis der voorvoegsels aangaat, zoo zullen wij het

nadere dienaangaande, deels in het Hoofdstuk over de zelfstandige naamwoorden, deels in dat over de werkwoorden moeten mededeelen. Alleenlijk willen wij hier nog vermelden, dat, gelijk van een afgeleid woord door een achtervoegsel gevormd, door toevoeging van een nieuw achtervoegsel een ander afgeleid woord kan gevormd worden, zoo ook door toevoeging van een voorvoegsel voor een woord, dat reeds van een voorvoegsel voorzien is, eene nieuwe afleiding mag gesmeed worden. Zoo iets heeft plaats in de woorden: *beantwoorden*, *begeleiden*, *beoordeelen*, *veroordeelen*, *veroorzaken* en eenige weinige andere, bij welker vorming, even als bij die der aangevoerde, de bewustheid was verloren gegaan, dat de eerste lettergreep van het woord, waarvoor men een nieuw voorvoegsel plaatste, zelve reeds een voorvoegsel was, hetgeen trouwens het lichtst kon plaats hebben met de voorvoegsels *ant* en *oor*, die voor den Hollander een' duisteren oorsprong en eene even duistere beteekenis hebben, en met het voorvoegsel *ge*, dat vaak in het geheel geene beteekenis heeft.

WOORDVORMING DOOR ZAMENSTELLING (1).

De Zamenstelling, door welke twee of meer zelfstandige woorden in dier voege vereenigd worden, dat zij

---

(1) Daar de stof, tot de leer der Zamenstelling behoorende, volledig en helder geordend door Heijse, in zijn boven reeds

slechts één woord uitmaken, en één begrip uitdrukken, is het jongste woordvormingsmiddel der taal. Het leeft en werkt nog voort in onverzwakte kracht, en kan slechts met de taal zelve afsterven. Is het eene ongerijmdheid zich het scheppen van nieuwe wortels als mogelijk te denken, omdat wij de taal als een volledig erfgoed bezitten, en zijn wij dus in dit opzicht tot de overgeleverde stof bepaald; is de mogelijkheid om nieuwe klankverwisselvormen te smeden even ondenkbaar, omdat willekeurige overeenkomst hiertoe te kort zou schieten; is de voorraad van door afleiding met behulp van uitgangen en voorvoegsels gevormde woorden nog slechts voor eene beperkte vermeerdering vatbaar, daar het grooter deel der uitgangen ten minste, zich niet meer tot vorming van nieuwe woorden laat aanwenden; de bonte vereeniging van bestaande enkelvoudige woorden tot zamengestelde is alleen nog ten volle mogelijk, zij staat ons ten dienste, waar nieuwe voorwerpen met eenen naam bestempeld en eigenaardige gedachten moeten worden uitgedrukt.

Elke zamenstelling bestaat uit twee leden, daar zij een hoofddenkbeeld bevat, hetwelk door een bijkomend denkbeeld nader bepaald wordt. In *huishond*, *hofhond*, *waterhond* drukt het woord *hond* het hoofddenkbeeld, het geslacht uit, en geven de woorden *huis*, *hof* en *water*, de bepaling van dat denkbeeld, de soort, te kennen. — Een der bestanddeelen van een zamenge-

---

aangehaald werk, is medegedeeld, zoo heb ik dezen Schrijver hier slechts te volgen gehad. De punten, in welke ik van hem meende te moeten verschillen, kunnen bij vergelijking blijken. Overigens zijn de eigenaardige verschijnselen, welke het *Hollandsch* ten dezen aanzien aanbiedt, natuurlijk niet verwaarloosd.

steld woord, of beide bestanddeelen gelijkelijk kunnen op hunne beurt wederom zamengesteld zijn; doch immer is elk derzelve met betrekking tot het geheele woord als eenvoudig aan te merken, en het geheel blijft dus altijd tweeledig. In *uurwerk-maker* is het eerste, in *winter-voorraad* het tweede lid zamengesteld, in *krijgsmans-toevlugt* zijn het beide; doch niet te min is het eerste bestanddeel ten aanzien van het tweede, of omgekeerd het tweede ten aanzien van het eerste als een ondeelbaar geheel te beschouwen. In de vereeniging van op zich zelve reeds zamengestelde woorden tot een nieuw zamengesteld woord is men aan dezen regel gehouden, dat men slechts gebruikelijke en zich bij de verbinding met een ander woord van zelve als ondeelbaar voordoende zamengestelde woorden, in eene nieuwe samenstelling aanwende. Houdt men dezen regel niet in het oog, zoo wordt de samenstelling wanklinkend en onverstaanbaar, ten minste onduidelijk.

Het bepalende woord bekleedt, zoo als reeds uit de aangevoerde voorbeelden blijkt, de eerste, het hoofdwoord de laatste plaats in de samenstelling. Dus ontstaat door de verplaatsing van de bestanddeelen der samenstelling eene geheel verschillende beteekenis. Men vergelijke, b. v., *werkhuis* met *huiswerk*, *vensterglas* en *glasvenster*, *boomvrucht* en *vruchtboom*. Slechts in enkele zamengestelde bijwoorden bespeurt men eene omgekeerde orde, als *bovendien*, *vandaar*, *nadat*, *omdat*, *opdat* enz. Hier toch bekleedt het bepalende woord, hetwelk het voorwerp aanwijst, waartoe de algemeene kategorie, door het voorzetsel aangeduid, betrokken wordt, de laatste plaats. Ook bestaat hier geene ware samenstelling, zoo als ons straks nader blijken zal.

Omdat het laatste lid der samenstelling het hoofd-

denkbeeld inhoudt, bepaalt het ook de woordsoort, waartoe het zamengestelde woord behoort: *werkhuis* is een zelfst. naamw., omdat *huis* zulks is, enz. Slechts de met de zelfst. naamwoorden *lei* en *hande* zamengestelde adjektivische bepalingen worden als bijvoeg. naamwoorden, en de zamengestelde bijwoordelijke uitdrukkingen, als *uitermate* (*uit de maat*), *mijneent halve* (*van mijne halve, d. i., zijde*), *allesins* (*van alle zijde*) enz. worden als bijwoorden beschouwd, hoezeer het laatste lid harer samenstelling een zelfst. naamw. is. Eene andere soort van oneigenlijk zamengestelde woorden, als *breespel*, *langheen*, wordt tot de zelfst. naamwoorden gerekend, niet omdat het laatste deel een zelfst. naamw. is, doch slechts omdat men een zelfstandig wezen bij zulke woorden denkt; een *breespel* is een persoon, die het *spel breekt*, weshalve dan ook het geslacht van zulke zamengestelde woorden niet door het laatste deel der samenstelling, maar door dat van het voorwerp, dat men er zich bij denkt, bepaald wordt.

Wij maakten reeds gewag van eene *oneigenlijke samenstelling*. Ook heeft men deze van de *eigenlijke* te onderscheiden. Gene beschouwen wij eerst. Zij is aanwezig, waar twee of meer woorden, die in een grammatische betrekking tot elkander staan, in die voege, dat het eene met behoud zijner natuur (als adjectief of adverbium) het andere bepaalt, of het eene door het andere beheerscht wordt, tot één woord verbonden worden (1). Hiertoe behooren *zelfstandige*

---

(1) De Fransche taal is, waar zij buiten de samenstellingen gaat, haar uit het Latijn overgeleverd, op weinige uitzonde-

naamwoorden: ten eerste, dezulke, die ontstaan zijn uit eene verbinding van een zelfstandig naamwoord met een adjectief, hetwelk blijkens den uitgang, dien het, waar hij gevorderd was, behoudt, in deze verbinding zijne zelfstandigheid bewaart: bij voorbeeld, *hoogepriester*, hetwelk voorheen in den verbogen naamval *hoogenpriester* geschreven werd, zoodat het adjectief als op zich zelve staande verbogen werd; verder *hoogeschool*, *wittebrood*, *eigennaam*, *edelgesteente*, *karnemelk*. Ook zijn er zamenkoppelingen van twee zelfst. naamwoorden, van welke het eerste de waarde heeft van een adjectief, als: *heerenkuis*, *vastenavond*, *landsontvanger*, *stadsijker*. — Ten tweede, infinitieve woordverbindingen, in welke het werkwoord met eene bijwoordelijke bepaling verbonden als zelfstandig naamwoord gebruikt wordt: bij voorbeeld, het *vroegoprijn*, het *telaatkomen*, het *heen-en-weder-loopen*. Daar bij zulke verbindingen het werkwoord ophoudt werkwoord

ringen na, tot zulk eene oneigenlijke zamenstelling beperkt. Men vergelijke met de in den tekst aan te halen voorbeelden van oneigenlijke zamenstelling in onze taal, de Fransche zamenstellingen: *plain-chant*, *laisser-aller*, *appui-main*, *bien-dire*. En ook waar het Fransch zamengestelde woorden aanbiedt, die zich met eigenlijk zamengestelde Duitsche woorden laten vergelijken, als *avant-coureur* (*voorlooper*), *contre-poison* (*tegengif*), *chien-loup* (*wolfhona*), is de zamenstelling minder innig, zoo als reeds blijkt uit de aanwending van het *trait d'union*. *Contre-poison*, in het meerv. *des contre-poison* (zonder meervoudsuitgang), is uit eene ellipse te verklaren, en in *chien-loup* bewijst de omgekeerde orde der zamenstellende deelen de losheid van het verband. Zamenkoppelingen als *prins-regent*, *vorst-bisschop*, *gouverneur-generaal*, ook onder ons gebruikelijk, zijn naar het Fransch nagebootst, en dus niet eens onder de oneigenlijk zamengestelde Duitsche woorden te vermelden.

te zijn en tot een zelfst. naamw. wordt, zoo houdt tevens het bijwoord op bijwoord te wezen. Dus zou het bijwoord, wanneer het afgescheiden staan bleef, als een adjektief moeten beschouwd worden; doch dit duldt zelfs de beteekenis niet: *het vroegopzijn* is niet gelijkbeteekenend met *het vroege opzijn*. Het begrip van het bijwoord is in dat van het werkwoord opgenomen, en dus tot één begrip inééngesmolten, worden zij te zamen tot één zelfstandig naamwoord. Tot dezelfde soort van woordverbindingen behooren de verbale zelfstandige naamwoorden, op dergelijke wijze met bijwoorden vereenigd, als het *heen-en-weér-geloop*, enz. — Ten derde, vormen ook zulke zelfstandige naamwoorden eene onechte zamenstelling, welke bestaan uit een adjektief met een adverbiaal bepalingwoord, of ook uit een werkwoord in den stamvorm, verbonden met een objekt of een bijwoordelijk toevoegsel. Zulke woorden zijn bijzonder in de volkstaal in gebruik. Zie hier eenige voorbeelden: *nooitverlegen*, *praatgraag*, *breespel*, *deugniet*, *albedril*, *deugd lief*, *slokop*, *springin-'t-veld*. — Ten vierde, brenge men tot de oneigenlijk zamengestelde woorden, zulke naamwoorden, welke bestaan uit een adjektief met een substantief, doch in welke dit adjektief niet het substantief bepaalt, maar met het substantief verbonden de eigenschap uitdrukt van een verzwegen subjekt, als: *kaalkop*, *wijsneus*, *goedhart*, *langbeen* (ook deze woorden hooren in de gemeenzame taal te huis); verder *driehoek*, *vierkant* (*eene figuur met drie hoeken, vier kanten*).

Behalve het adjektief *doofstom*, dat zich laat oplossen in *doof en stom*, zijn eigenlijk de *adjektieven* op *lei* en *hande*, te voren reeds onder de afleidingen vermeld, bestaande uit een' dezer uitgangen en een ad-

jektief in den vrouwel. genitief, als: *allerlei*, *velerhande* (d. i. *van alle lei* of *soort*, *van vele hande* of *soort*), mede als oneigenlijk zamengesteld aan te merken. Zoo wel als *dergelijke* (d. i. *van de gelijke*, namelijk, *soort*). Verder de voornaamwoorden, *degene*, *diegene*, *hetgeen*, *dezulke*, *dewelke*, *dezelve*, welke het lidwoord tot het eerste deel hunner zamengstelling hebben. Benevens het voornaamwoord *elkander* of *malkander*, voor *eenlijk* of *manlijk ander*, d. i. *de een den ander*.

Ook *werkwoorden* treft men onder de oneigenlijk zamengestelde woorden aan, te weten, de zoodanige, die door een voorafgaand kwalitatief bijwoord dus bepaald worden, dat eene beteekenis ontstaat, welke bij de scheiding der zamengestelde deelen meer of min verloren gaat. Bij voorbeeld: *grootspreken* (*groot spreken* zou eene ongerijmde beteekenis hebben), *hoogachten*, *waardschatten*, *vrijlaten* (d. i. *loslaten*, terwijl *vrij laten*, *geene inbreuk op iemands vrijheid maken* heeldt), *goedmaken* (d. i. *herstellen*), *genoegdoen* (*bevredigen*) enz. In de woordschikking, door den hoofdzin gevorderd, wordt echter de zamenkoppeling van at zulke werkwoorden weder opgelost. — Hoezeer andere verbale woordverbindingen, als *in acht nemen*, *te weeg brengen*, *te leür stellen*, *te stade komen*, *dank zeggen*, *plaats hebben*, *van de hand gaan*, *acht geven*, insgelijks verbindingen vormen, in welke de gewone zelfstandige beteekenis der deelen vrij aanmerkelijk gewijzigd wordt, of in welke zelfs naamwoorden voorkomen, die anders niet meer gebruikelijk zijn (als *acht*, *leür*, *stade*); schrijft men deze toch gescheiden, omdat hier geene verwarring mogelijk is, hoedanige b. v. het verzuim der onderscheiding tusschen *goedmaken* en *goed maken* zou opleveren.

Vervolgens beschouwe men als zamengekoppeld, de *telwoorden*: *anderhalf*, *derdehalf* (d. i. *de andere*, *de derde half*) enz.; en merke men: *tweehonderd*, *tien-duizend* enz. niet als volstrekt gescheiden aan, vermits bij de scheiding (*twee honderd* enz.) het laatste woord eenen schijn van zelfstandigheid zou verkrijgen, die het b. v. in *tweehonderd soldaten* niet bezit, maar alleen in den vorm *twee honderden* doet gelden. Worden, daarentegen, twee telwoorden, door het voegwoord *en* uitdrukkelijk gescheiden, zoo schrijve men ze ook niet verbonden. Maar, wanneer wederom een afgeleid woord zulk eene door *en* verbonden vereeniging van telwoorden aanbiedt, schrijve men ze niet gescheiden, vermits hier de afleiding eene werkelijke zamenstelling te weeg brengt. Alzoo, *een vijftentachtiger*, *een vijftwintigponder*, niet, *een vijf en tachtiger*, *een vijf en twintig ponder*. In beide deze woorden is het eerste lid, *een vijf*, zonder het volgende ongerijmd, en in het tweede is het laatste lid, *ponder*, als afgeleid woord, slechts met dat telwoord bestaanbaar. De *vijf en twintigste*, echter, en dergelijke rangschikkende telwoorden houde men vanéengescheiden: *ste* toch is geen afleidings-, maar een verbuigingsuitgang.

Eindelijk behooren tot de oneigenlijk zamengestelde woorden ook *partikels* (*bijwoorden* en *voegwoorden*), en wel, ten eerste, de zoodanige, die bestaan uit een zelfstandig naamwoord met een voorafgaand bepalend woord in den genitief, als: *geenszins*, *allezins*, *eensdeels*, *insgelijks* (d. i. *eensgelijks*) en *desgelijks*, waarbij het zelfstandige naamwoord in de gedachte moet ingevuld worden, *derhalve*, *gelukkigerwijs*, *onverrigterzake*, *eenigermate*, *dermate*, *middelertwjl*; of in den accusatief, als *eenmaal*, *menigmaal*, *meerma-*

len, allemaal, altijd (voor *alletijd*), *somwijlen, dewijl, allenthalve*. — Ten tweede, dezulke, die gevormd zijn door een voorzetsel, tot eene bijwoordelijke uitdrukking zamengekoppeld met den naamval, die van dat voorzetsel afhangt, b. v. *naarmate, nademaal, telkenmale, ten minste, behalve, (al-)temaal, voormaals, inderdaad, terwijl, terug, tegemoet, tegader, terdeeg, overal, onderweg, thans, naderhand, voorhanden, overéén*, (d. i., *over een ander of elkander, desgelijks*) *uitéén* en *vanéén*. .Bijzonder behooren hiertoe de verbindingen van een voorzetsel met een aanwijzend of vragend voornaamwoord: *indien, nadat, bovendien, bijaldien, opdat, voor dezen*, enz. Vaak wordt het voornaamwoord door een bijw. van plaats vervangen (1): *vanwaar, vanhier, voorheen, doorheen*. Soms staat het voorzetsel achteraan, waardoor dan de schijn eener meer innige zamenstelling bewerkt wordt, hoezeer de klemtoon (gelijk wij beneden zien zullen) deze verbindingen niet te min als onechte zamenstellingen verraadt. Zulke zamenkoppelingen dan zijn: *weshalve* (*halve* geldt hier als voorzetsel), *deswegens, desnietteenstaande*. Ook bij de plaatsing van het voorzetsel achteraan het woord, wordt het voornaamwoord, en wel doorgaans, door een plaatselijk bijwoord vervangen: *hiertoe, daarmede, daarenboven, waarvan, waarom*. Het bijwoord *heen* achter *daar* en *waar* verkrijgt wel eens de kracht eens voorzetsels:

---

(1) Men gebruikt ook het bijwoord van plaats in stede van het voornaamwoord, wanneer men zegt: *er is sneeuw gevallen*, voor *het is sn. gev.* Hoogd. *Es ist Schnee gefallen*, Fransch: *il est tombé de la neige*.

waarheen, daarheen. Op eene dergelijke wijze vindt men de voorzetsels *wege* en *halve* voorafgegaan van den van hen afhankelijken naamval, in *mijnenthalve, zjinenthalve* enz., *zuinigheidshalve, welluidendheids-halve.* — Tot dezelfde soort behooren de zamengekoppelde woorden, welke bestaan uit een zelfst. naamwoord door een voorzetsel gevolgd: als *bergop, bergaf, jaarin, jaaruit.* Hier echter is het zelfst. naamw. niet zoo zeer als beheerscht door het voorzetsel te beschouwen, als wel door een al of niet uitgedrukt werkwoord, tot hetwelk dit voorzetsel behoort: *hij rijdt bergop* beteekent niet: *hij rijdt op den berg*, maar: *hij rijdt den berg op*, van het werkw. *oprijden.* Ook schreef men vroeger *den berg op* in plaats van *bergop.* *Hij talmt jaarin jaaruit*, moet ontwikkeld worden tot: *hij talmt het jaar in- en weder uit-gaande.* — Ongeveer op dezelfde wijze moet men de zamenkoppeling beschouwen van bijwoorden of bijwoordelijk gebruikte praeposities met voorzetsels, als *achteraan, vooruit, voorin, onderin, vooraf, vooruit, rondom, middenin, volop, kortom, kortaf.* Ook hier, namelijk, moet bij de praepositie een door dezelve beheerscht zelfst. naamwoord, of een werkwoord gedacht worden. Zoo vulle men bij *onderin* en *middenin* het voorwerp aan, in het onderste of middenste gedeelte van hetwelk iets geplaatst is, en denke men bij *achteraan, vooruit, kortom* een werkwoord, meestal het werkwoord *gaan*, waartoe het voorzetsel *aan, uit* of *om* behoort (1). — Mede door verbinding van twee bij-

---

(1) Het woord *intusschen*, benevens *ondertusschen*, is van anderen aard. In beide deze woorden behield *tusschen* de na-

woorden, van welke het eene de beteekenis van het andere bepaalt of vollediger maakt, worden bij- of voegwoorden gevormd, welke eene oneigenlijke zamenstelling daargestellen: bij voorbeeld, *zoodra*, *voortaan* (aan staat hier bijwoordelijk), *evenmin*, *eveneens*, *niettemin*, *zooiwel*, *evenwel*, *hoewel*, *hoexeer* (1), *veelmeer*, *veeleer*, *wellicht*; *ofschoon* bestaat uit een voegwoord met een bijwoord; achter *des* in *desalnettemin* voege men het voortzetsel *wegens* met de gedachte in: *deswegens niet te min*, enz. Hiertoe behooren dan ook de zamenkoppelingen, wier eerste lid het bijwoord *al* uitmaakt: *alzo* (later verkort tot *als*), *alhoewel*, *althans*, *almede*, *alreeds*, *meestal*, *veelal*; *altoos* is zamengesteld uit *al*, *te* en *oo* voor *ooi* (d. i. *ooit*), het Goth. *aiv* (Lat. *aevum*).

De zamenstellingen *misschien* en *tenzij* zijn, ten laatste, even als *ten voor te den* en *ter voor te der*, eerst ten gevolge eener grammatische figuur (aphaeresis of synkope) ontstaan: *tenzij* uit *het en zij*, d. i. *hetzij niet*; *misschien* uit *het mag (ge-)schieden*.

---

tuur eens naamwoords, en wordt het door het voorafgaande voortzetsel geregeerd: *tusschen* is het Oudduitsche *twisc*, adjectief afgeleid van *twee*. *Tusschenin*, daarentegen, is met *middenin* enz. volkomen overeenkomstig, daar *tusschen* hier als bijwoord voorkomt.

(1) Men zou kunnen vragen, of men het Hoogduitsch moet navolgen, en *insooverre* enz. schrijven, gelijk aldaar *insofern*. Doch het voorz. *in* is hier overtollig en uit de beteekenis van *zoo verre* geabstraheerd, om zelfstandig uitgedrukt te worden, even als in *te mijwaarts*, *tot hiertoe*.

De *eigenlijke samenstelling*, tot welke wij thans overgaan, onderscheide men weder in twee soorten, in eene minder innige, die men *zamenvoeging*, en eene meer innige, die men *zamensmelting* kan noemen.

De *zamenvoeging* is eene woordverbinding, welke zonder wezenlijke verandering harer beteekenis weder opgelost kan worden. Het begrip, namelijk, door haar uitgedrukt, is wel *één*, maar niet *eenvoudig*, en wordt als een zamengesteld begrip voorgesteld; alleenlijk zijn hare leden niet in den verbogen vorm, zoo als bij de *zamenkoppeling* of *oneigenlijke samenstelling*, waar *verbuiging* mogelijk is, plaats heeft, maar in den zuiveren *stamvorm* verbonden: soms treden zekere verbindende klanken, *s*, *n* of *l* (zie bladz. 88, 89) tusschen beide.

Hiertoe behooren *zelfstandige naamwoorden*, en wel, ten eerste, dezulke, die zamengesteld zijn met een bijvoegelijk naamwoord in zijnen onverbogen grondvorm als bepalend woord: bij voorbeeld, *nieuwjaar*, *voorjaar*, *grootmeester*, *zuurkool*, *bovenhuis*, *onderkaak*, *hoogmoed*, *onderkleed*, *binnenkamer*, *voorspoed*. Het behoeft ternauwernood aangemerkt te worden, dat in vele der hier aangevoerde woorden de partikels *vòor*, *na*, *boven* enz. als grondvormen van adjektieven te beschouwen zijn: *voorjaar* is het *voorst*e jaar, het *voorst*e gedeelte des jaars, *bovenkaak* is de *bovenst*e kaak, enz. — Ten tweede, *zelfstandige naamwoorden* uit twee *zelfstandige naamwoorden* bestaande, waarvan het eerste in de verhouding van den genitief tot het laatste staat. Ik zeg, in de verhouding van den genitief, zonder te beweren, dat het daarom werkelijk in

den genitief staat; integendeel, de *s*, die hier vaak tusschen de beide substantieven treedt, is blootelijk een verbindende klank (zie bladz. 88). Zie hier eenige voorbeelden: *godsdiens*, *koningsmoord*, *vadermoord*, *kindskind*, *ouderliefde*, *daglicht*, *raadsvergadering*, *gekkenhuis*, *paardestaart*, *rundvleesch*. — Ten derde, zelfstandige naamwoorden, wederom uit twee substantieven bestaande, van welke het eerste een bijzonder karakter uitdrukt, aan het algemeene begrip, door het tweede aangeduid, eigen, als: *godmensch*, *manwif*, of het tweede het geslacht te kennen geeft, waarvan het eerste eene soort uitdrukt, als: *Amstelstroom*, *eikenboom*, *Alpengebergte*, *keisteen*. — Onder de zelfstandige naamwoorden op de hier aangegevene wijze met adjektieven of met andere substantieven in de betrekking van den genitief zamengevoegd, zijn er niet weinige, die de beteekenis van *zamensmeltingen* hebben aangenomen, daar hun begrip als een eenvoudig begrip gedacht wordt, dat niet meer door oplossing der zamensstelling in hare bestanddeelen uitgedrukt kan worden: b. v., *jonkheer*, *grootvader*, *oudoom*; *beereklaauw*, *vrouwenhaar* en *ridderspoor* (als plantnamen), *vaderland*, *moedertaal*.

Vervolgens behooren tot de minder innig zamengestelde of zamengevoegde woorden, behalve de *telwoorden*: *dertien*, *veertien* enz. (in welke *tien* het algemeene, en het voorgaande getal het bijzondere aanwijst), ook *adjektieven*, zamengesteld met een substantief, dat in de verhouding van den genitief of eenigen anderen naamval tot het volgende adjektief staat: b. v. *merkwaardig*, *prijzenswaardig*, *eerwaardig*, *godvergeten*, *hulprijck*, *liefdevol*, *zinledig*, *doodschuldig*, *godgelyk*. Het spreekt van zelve, dat het eerste lid

der zamenstelling ook van de eerste twee der hier aangevoerde woorden als een naamwoord moet aangemerkt worden. Een verbale stam is slechts werkwoord, door zijn gebruik in den volzin, en geregeerd, even als hier, door een adjektief, is hij een naamwoord.

Tot dezelfde soort van zamenstelling brenge men verder *werkwoorden*, met een bijwoord of bijwoordelijk gebruikt voorzetsel *scheidbaar* zamengesteld: bij voorbeeld, *aanbieden, afstaan, bijéénvoegen, daarstellen, doorbreken, heengaan, inleggen, nastreven, nederlaten, opstaan, opendoen, overslaan, omslaan, tegenkomen, voornemen, voortsnellen, wegnemen, wederkomen*. De reden, waarom de bepalende partikel scheidbaar is, ligt in de natuur van het werkwoord, hetwelk, naar de constructie van den hoofdzin volgens de Duitsche woordschikking, al zijne bepalingen, ten minste wanneer het subjezt aan het hoofd van den zin staat, achter zich verlangt. In weerwil derhalve van deze scheiding der bestanddeelen is de zamenstelling toch meer dan eene bloote zamenkoppeling: de partikel is hier het hoofdbestanddeel van het zamengestelde begrip, zoo zeer dat zelfs het werkwoord geheel uitgelaten en in de gedachte aangevuld kan worden: b. v., *het schip is aan*, namelijk, *gekomen* of *geland*; *de deur is toe* (*gesloten*); *hij is heen* (*gegaan*); *het geluk is weg*, enz. In tegenstelling echter van de onscheidbare zamenstelling der werkwoorden met partikels (waarvan beneden), noemt men deze scheidbare zamenstelling de *on-echte*.

Ten laatste rekene men tot de minder innige zamenstelling eenige bijwoorden, als: *dikwijls, dikwerf* en *dikmaals*, in welke het eerste bestanddeel, oorspron-

kelijk in onverbogen vorm met het laatste zamengevoegd, zoo zeer den boventoon heeft gekregen, dat het voorheen zelfs buiten zamenstelling met behoud zijner beteekenis gebruikt werd; verder, de uit een substantief, hetzij verbaal of niet, met het woord *wijze* zamengestelde bijwoorden als: *trapswijze*, *steelswijze* enz.

De *innige zamenstelling* of *zamensmelting* is eene onscheidbare woordverbinding, ter uitdrukking van een eenvoudig begrip, dat door oplossing der zamenstelling in hare bestanddeelen niet kan wedergegeven worden, maar slechts door eene omschrijving, welke dan nog meer de vorming van het zamengestelde woord en de onderlinge betrekking zijner leden verklaart, dan deszelfs begrip naauwkeurig en volledig uitdrukt. In de *zamensmelting* zijn, namelijk, de begrippen van de beide leden des woords zoo zeer één geworden, dat derzelve afzonderlijke beteekenis meer of min gewijzigd in het begrip van het geheel is opgenomen. Bij voorbeeld, *halsdoek* beteekent niet *iedere doek om den hals*, maar eene bepaalde soort van doek, bestemd om om den hals gedragen te worden, en *wijnstok* kan men geenszins wedergeven door *een stok van wijn*.

De zamensmeltingen zijn, even als de afleidingen door middel van zelfstandige achtervoegsels, nieuwgevormde woorden, voor nieuwe, eenvoudige begrippen, en haar laatste lid neemt meer of min het karakter eens afleidingsuitgangs aan, weshalve zij ook vaak met afgeleide woorden verwisseld kunnen worden, als *tuinman* en *tuinier*, *landman* en *boer (bouwer)*, *kamermeisje* en *kamenier*, *posthuis* en *posterij*, enz.:

Als zamensmeltingen dan beschouwe men in de voornaamste plaats *zelfstandige naamwoorden*, en wel, ten eerste, de zoodanige, die door een ander zelfstandig naamwoord bepaald worden, hetwelk tot het laatste lid in de verhouding van een objekt staat, bij voorbeeld: *wijnkooper, kolenbrander, tijdverdrijf, parelvischer, tandestoker, zonnewijzer, broodbakker, natuuronderzoeker* enz. — Ten tweede, dezulke, die door een substantief bepaald worden, dat tot het hoofddenkbeeld in de eene of andere, door een voorzetsel (1) uit te drukken betrekking staat. Betrekkingen van dezen aard zijn, die van *de plaats, waar?* als: *tandpijn, landgoed, landman, koordedanser, huishond, oogappel* enz., of *vanwaar?* b. v.: *noordewind, troonrede, boomwol, boomvrucht, landsman* enz.; van *de richting, waarheen?* als: *veldtocht, kerkgang, bloed-dorst*; van *den tijd, waarop?* als: *nachtwacht, dagloon, avondmaal* enz.; van *het werktuig, waarmede?* als: *lepelkost, steenworp, vuistgevecht, boekhandelaar*; van *de stof, waaruit?* b. v.: *zandheuvel, gerstenbrood, zilvergeld, appeldrank*; van *de oorzaak, waardoor?*: *pestbuil, brandvlek, liefdedienst*; van *de bestemming, waartoe?*: *tafelbord, tafelappel, belevaart, hulpmiddel, lofgedicht, geldzak, pennemes, naaldekokker, hondehok, bierglas, halsdoek, wijnkelder*. Ook drukt het eerste lid van zulk eene

---

(1) Of, in talen, die rijk in naamvallen zijn, door eenen van een deelwoord verzelden naamval, als den locativus, instrumentalis enz. — Waar het Fransch tot uitdrukking van het denkbeeld, bij ons door een zamengesteld woord beteekend, geen enkelvoudig woord bezit, moet het zich met twee woorden, door een der voorzetsels *de* of *à* verbunden, behelpen.

woordverbinding *het voorwerp* uit, *waarvan* het grondbegrip, door het laatste uitgedrukt, *voorzien is*, als: *schildpad, wijnstok, vruchtboom, stoomboot, pekelharing*; of, eindelijk, het voorwerp, met hetwelk het hoofddenkbeeld eenige *gelijkheid* heeft, als: *zonnebloem, nagelbloem, bandworm*. — Ten derde, behooren tot de zamensmeltingen zelfstandige naamwoorden, door een werkwoord in deszelfs stamvorm in dier voege bepaald, dat het eerste bestanddeel eene eigenschap, of de bestemming, het doel van het voorwerp, door het laatste uitgedrukt, aanduidt; b. v.: *bedelmonnik, valstrik, zaagmolen, brandglas, ratelslang, leerschool, bidstond, leesboek, rekenbord, schrijven, rijtuig, drinkgeld, eellust, leergierigheid, werkhuis*. — Ten vierde, zamengestelde zelfstandige naamwoorden door eene partikel bepaald, als: *voordeel, medemensch, evenmensch, opgeld, buitenland, omstreek, voorbede, overschoen*. Deze soort van zamengestelde naamwoorden laat zich licht van de minder innig zamengestelde, wier eerste lid mede een bijwoord (dàár eigenlijk een adjektief in zijnen grondvorm) is, onderscheiden. Bij de oplossing der hier vermelde zamenstellingen blijkt, namelijk, de partikel (hier een voorzetsel) een uitgelaten zelfstandig naamwoord of voornaamwoord tot voorwerp of noodwendig aanvulsel te hebben: *voordeel* is niet het *voorstedeel*, maar *het deel, dat men voor een' ander vooruit heeft*; *overschoen*, is *een schoen over een' anderen schoen aangetrokken*; *evenmensch* is *een mensch even als ik*.

Vervolgens, zijn als produkten eener innige zamen-smelting te beschouwen *adjektieven*, ten eerste, bestaande uit een adjektief, zamengesteld met een bijvoegsel

ofzelfst. naamw., hetwelk den aard of de wijze van het hoofdbegrip nader bepaalt, als: *donkerblauw*, *aschgrauw*, *goudgeel*, *sneeuw wit*, *gastvrij*, *ijskoud*, *bloedrood*, *zeegroen*, enz. Ten andere, adjektieven door een zelfst. naamw. bepaald, tot hetwelk het hoofdenkbeeld in de eene of andere betrekking staat, welke door een voorzetsel kan wedergegeven worden: bij voorbeeld, *zeeziek* (*ziek van de zee*), *dienstvaardig* (*vaardig tot dienst*), *geldgierig* (*gierig naar geld*); *praatsiek*, *speetsiek* (hier geldt de verbale stam weder als substantief, vergel. bl. 171) enz.

- Eindelijk zijn ook *werkwoorden* innig zamengesteld, vooreerst, met zelfst. naamw. of kwalitatieve bijwoorden, die in geen geval daarvan afgescheiden kunnen worden, bij voorbeeld: *liefkozen*, *handhaven*, *raadplegen*, *weeklagen*, enz. Ten andere, met adverbiaal gebruikte voorzetsels of werkelijke bijwoorden, als: *doorzoeken*, *omvatten*, *weerspreken*, *voleinden*, *volmaken*, *overleggen*, *ondernemen*. In deze zamenstellingen heeft het eerste lid het karakter van een voorvoegsel aangenomen; niet alleen toch is het onafscheidbaar, maar ook betrekkelijk toonloos. De oorzaak ligt weder in den aard des werkwoords. Dit, namelijk, maakt zoozeer het hoofdbestanddeel van den volzin uit, dat, wanneer het begrip, door hetzelfde uitgedrukt, zamen smelt met een bepalend nevendenkbeeld, en dit niet voorgesteld wordt door een woord van meer gewicht of zelfstandigheid, dan waarop een voorzetsel of een bijwoord, dat uitsluitend bij het werkwoord behoort (1).

---

(1) Zeg ik *vol maken* zoo behoort *vol* niet uitsluitend bij het werkwoord, maar is het eene bepaling van een voorwerp, dat *vol* wordt. Eveneens behoort in *liefkozen* het denkbeeld *lief* mede tot den persoon, die er het voorwerp van is.

aanspraak maken kan, de eenheid niet bewerkt kan worden, dan ten koste van dit bepalende woord: met andere woorden, dat in dat geval het werkwoord den boventoon krijgt. — In onderscheiding van de scheidbare (*onechte*) zamenstelling der werkwoorden met partikels (zie boven bladz. 171) noemt men deze de *echte*.

Van de onmiddellijk zamengestelde naamwoorden moet men die zamenstellingen onderscheiden, welke door *afleiding van een zamengesteld werkwoord* ontstaan zijn: bij voorbeeld, *onderneming, onwederstaanbaar* enz. zijn niet uit *onder* en *neming*, uit *weder* en *staanbaar* zamengesteld, maar zijn afleidingen van de zamengestelde werkwoorden *ondernemen* en *wederstaan*. Zoo is het met honderd andere gesteld: als: *uitgaaf, optogt, onderteekening, afleiding, aankomst, oproer, bijstand, inkoop; aannemelijk, toegankelijk* enz. Insgelijks is het adjektief *voornaam* niet zamengesteld uit *voor* en *naam*; maar het komt af van *voornemen*. — Ook het omgekeerde heeft plaats, en van zamengestelde naamwoorden worden werkwoorden afgeleid, als: *argwanen, wedijveren, weerhicklen, regtvaardigen, brandmerken, schandvlekken, van argwaan, wedijver* enz. niet uit *arg-* en *wanen* enz. Ja! de werkwoorden: *staroogen, kortwieken, kortstaarten, trekkebekken, stampvoeten, sohoorvoeten* en dergelijke, van welke sommige in den deftigen schrijfstijl gebezigd worden, hoezeer zij oorspronkelijk alle tot de lagere taal behooren, zijn als denominatieve werkwoorden en bij gevolg als afgeleid van de zamengestelde naamwoorden een *star-* of *staarrog* (*een, die met de*

eogen staart), een kortwiek (een met korte wiken) enz. te beschouwen: meer oneigenlijk zamengestelde naamwoorden van dezelfde soort hebben wij boven (bl. 163) opgenoemd. Daar zij alle tot de volkstaal behooren, zoo was en is hun aantal altijd voor vermeerdering vatbaar, en kan het niet bevreemden, dat een *stampvoet* voor een, die met de voeten stamp, en dergelijke, niet in den schrijfstijl gebruikelijk is, hoezeer het daarvan afgeleide *stampvoeten* is geijkt geworden (1).

Van de afleidingen, wier grondwoord een bestaand of voorondersteld zamengesteld woord is, zijn wederom de eerst door *afleiding ontstaande zamengestelde woorden* te onderscheiden, aan welke geene vooraf bestaande zamenstelling ten grondslag ligt, maar welke ontspringen uit een werkwoord of zelfstandig naamwoord van eenigerlei bepalend woord verzeld, welke beide dan, meestal door de werking van een achtervoegsel, met elkander worden zamengesteld. Zoo vormt men van *bet* (d. i. *beter*) *weten*, *betweter*; van *schadeloos stellen*, *schadeloosstelling*; van *uit elkander zetten*, *uitelkandersetting*; van *geheim houden*, *geheimhouding*; van *in acht nemen*, *inachtneming*; *vierentwintigponder* uit *vier* en *twintig pond*; *driedekker* van *drie dekken*. Ook zulke zamengestelde naamwoorden, die een handelend subjekt met een objekt als bepalend woord vereenigen, kunnen als door afleiding gevormd beschouwd worden, als: *messemaker* van *messen maken*, *wijndrinker* van *wijn*.

---

(1) Als afgeleid van een zamengesteld naamwoord is ook het bij Bilderdijk (*Spraakl.* bladz. 208) vermelde, en door Kinker (*Beoord. van Bild. Spraakl.*) verworpen *spoor slaan* of liever *spoorlagen* (gelijkvloeiend), van *spoorslag*, zeer goed te verdedigen.

drinken, *rustverstoorder* van *rust verstoren*, *menschener* van *menschen eten*, *boekverkooper* van *boeken verkoopen*, zoodat zulke woorden niet als zamengesteld uit *mes* en *maker*, *wijn* en *drinker* zouden aart te merken zijn. — Vooral komen hier afgeleide bijvoegelijke naamwoorden in aanmerking, en wel in de eerste plaats dezulke, die op *ig* uitgaan, als: *langneuzig* niet uit *lang* en *neuzig*, ook niet van het naamwoord *een langneus*, maar van *lange neus*, *goedhartig* van *goed hart*, verder *viervoetig* van *vier voeten*, *bovenmatig*, *eenzijdig*, *grootmoedig*, *vrijwillig*. Eindelijk zijn hier de zoowel tegenwoordige als verleden deelwoorden (die, zoodra zij als adjektieven gebruikt worden, als afgeleid te beschouwen zijn), ontstaan uit een werkwoord met eene objektieve of adverbiale bepaling, niet te vergeten, als: *plichtlievend* niet uit *plicht* en *lievend*, maar van *plicht lieven*, *hemeltergend* van *den hemel tergen*, *schrikbarend* van *schrik baren*, *welsprekend* van *wel spreken*, verder *gelijkluidend*, *wellevend*, *welkenkend*, *welwillend*, *hoogdravend*. In sommige zamengestelde adjektieven, die schijnbaar verleden deelwoorden zijn, wordt insgelijks de zamengstelling eerst door de afleiding bewerkt: *snelgewiekt* is niet zamengesteld uit *snel* en *gewiekt*, en komt niet van een werkwoord *snelwieken*, noch ook van *snel wieken*, maar van *snel* en *wiek*, terwijl de aard van het afgeleide *gewiekt*, volkomen gelijk aan het ongebruikelijke *wiekig*, dat is, *wieken hebbende*, medebrengt, dat dit woord eene bepaling bij wijze van zamengstelling met zich verbinden kan. Zoo ook *breedgesohouderd*, *hooggetopt*, *welbespraakt*, d. i. voorzien van eene goede spraak. *Godvergeten*, daarentegen, dat boven (bladz. 170) ter zijner plaatse is vermeld,

bestaat uit *god* en het verled. deelw. *vergeten*, even als *godgeklaagd* voor *godegeklaagd* uit *god* en *geklaagd* (1). Maar *platboomd* voor *platgeboomd* van *platte bodem* behoort weder tot de hier behandelde categorie. — Uit de aangevoerde tegenwoordige deelwoorden blijkt, dat geen eigenlijk afleidings-achtervoegsel vereischt is om uit woorden, die te voren niet zamengesteld waren, zamenstellingen te vormen, welke die woorden tot eene eenheid verbinden. Zoo is het bijvoegsel *vierkant* enz. door afleiding zonder afleidingsuitgang gevormd uit *vier kanten*. Ook is het ter daarstelling eener zamenstelling voldoende, dat een verbale stam het karakter eens naamwoords aanneemt. Zoo zijn dan *eerbied*, *dankbetoon*, *plichtbesef* enz. niet zamengesteld uit *eer* en *bied*, *dank* en *betoon*, *plicht* en *besef*; maar vereenigen deze woorden de losse bestanddeelen *eer bieden*, *dank betoonen*, *plicht beseffen* tot eene zamenstelling. — De zamenstelling der werkwoorden *dwardsdrijven* en *psalmzingen*, die meer is dan eene bloote zamenkoppeling, daar de bestanddeelen van het eerste onafscheidbaar zijn, en het eerste lid van het tweede zijne zelfstandigheid met zijnen verbuigingsuitgang verloren heeft, is krachtens eene, hoezeer niet uitwendige,

---

(1) *Godvergeten* en *godgeklaagd* zijn verleden deelwoorden met een naamwoord, dat hun tot bepaling strekt, zamengesteld. Zulk eene zamenstelling mag in het Hollandsch niet plaats hebben, wanneer men bij de oplossing der zamenstelling een voorzetsel zou behooren uit te drukken: *schuimbedekt* voor *met schuim bedekt*, *wolkgekroond* voor *met wolken gekroond*, laten wij aan het Hoogduitsch (*Schaumbedeckt*) en aan de Engelschen (*cloudcrownd*) over. Het Gothisch evenwel levert voorbeelden van op dergelijke wijze zamengestelde adjektieven, als *blótharinnand*, *van bloed vloeijend*.

afleiding ontstaan: ik bedoel die inwendige afleiding, door welke van een ongelijkvloeiend een gelijkvloeiend werkwoord gevormd wordt: *dwardsdrijven* heeft in het praeteritum *dwardsdrijfde*, in het verled. deelw. *gedwardsdrijfd*, en van *psalmzingen*, *psalmgezongen* of *gepsalmzongen* te maken, ware ongerijmd: zegt men *psalmgezongen*, zoo verbreekt men den band, dien de onverbogen vorm van het eerste lid vooronderstelt, en *gepsalmzongen* verkracht de natuur van het ongelijkvloeiende werkwoord: verbood de hardheid voor het oor, aan die klanken ongewoon, zulks niet, zoo behoorde men *psalmzingde*, *gepsalmzingd* te zeggen.

Niet alleen kan door afleiding uit onzamengestelde deelen eene zamenstelling gevormd worden; maar ook uit reeds zamengestelde deelen wordt door afleiding eene meer innige zamenstelling bewerkt. Men denke aan *uitstekend*, *uitmuntend*, *oplopend*, hetwelk adjectieven zijn met den klemtoon op de tweede syllabe, en dus ook hoorbaar onderscheiden van de tegenwoordige deelwoorden der werkwoorden *uitsteken*, *uitmunten* en *oploopen*. In eene dergelijke verhouding staat *schoorvoetend* tot het werkwoord *schoorvoeten*. *Dwarsboomen* is eene innige zamenstelling of zamensmelting afgeleid van het minder innig zamengestelde substantief een *dwardsboom*, d. i. een *slagboom* of *hinderpaal* in het algemeen. Eindelijk, het adjectief *voornaam* is eene door leiding ontstaande zamensmelting van het bloot zamengevoegde werkwoord *voornemen*.

Vóór wij van de leer der zamenstelling afstappen, moeten wij over die letters, welke niet zelden als ver-

bindingsmiddel tusschen de verschillende bestanddeelen eens zamengestellten woords voorkomen, thans vollediger handelen, dan wij dit boven (bladz. 88 en 89) deden. In zamengestelde werkwoorden en partikels zijn de beide leden zonder eenige tusschenkomende letter verbonden; maar de zamengestelde naamwoorden vertoonen, zoodra er meer dan eene zamenkoppeling of oneigenlijke zamenstelling plaats heeft, vaak eene of meer letters, die als verbindingsmiddel tusschen de beide bestanddeelen moeten dienen, en wel eene *e*, *s*, *en*, soms ook eene *el*. In de Gothische bijbelvertaling treft men niet weinig zamengestelde naamwoorden aan, en uit derzelve beschouwing kan men als regel deze bepaling opmaken, dat in dien oudsten taalvorm de bestanddeelen der zamengestelde naamwoorden door eene overgangsvokaal verbonden werden, waartoe of de vokaal van den uitgang des eersten woords diende, als: mannasêds (*wereid*, eigenlijk *menschenzetel*) van manna, frumabaur (*eerstgeborene*) van fruma, fâihuskula (*schuldenaar*, eigenlijk *vee d. i. geldschuldige*) van faihu, gumakunds (*mannelijk*) van guma (*man*), marisaiv (*zee*, eigenlijk *meerzee*) van mari, stauastôls (*rechtstoel*) van staua (*gerecht*); of eene vokaal, doorgaans *a*, soms *i*, opzettelijk werd aangenomen, bijaldien het eerste lid geene vokaal in den uitgang bezat, als: blôtharinnand (*bloedig*, eigenlijk *bloedvloeiend*) van blôth, dulgahaitja (*schuldeisscher*) van dulg (*schuld*), eisarnabandjôs (*ijzeren band*, *ijzerband*) van eisarn, vitôdafasteis (*wetgeleerde*) van vitôth, gudafaurhts (*godvruchtig*) van guths, himinakunds (*hemelsch*) van himins, hunslastaths (*offerdisch*), van hunsl (*offer*), juggalauths (*jongman*) van juggs, liugnafraufetus (*leugenprofeet*) van liugn, nahtamats (*nachtmaal*) van nahts, dauravards (*deurwaarder*) van daur, veina-

basi (*wijnbes*), weinagards (*wijngaard*), veinatains (*wijnrank*, eigenlijk *wijnteen*), veinatriu (*wijnstok*) van vein, aurtigards (*tuin*, eigenlijk *kruidgaarde*) van aurt, matibalg (*spijszak*) van mats. Soms ontbreekt de verbindingsvokaal, als: thiudangardi (*koninkrijk*, eigenlijk *koningsgaarde*) van thiudans, guthblostreis (*godvereerder*), brúthfaths (*bruidegom*, eigenlijk *bruidsmán*: ons gom is guma, man), van brúth, manleika (*menschenbeeld*) van man, veindrugkja (*wijn drinker*), nachmatjus, *avondeten*, eigenlijk *nachtspijs*). Zeer zelden staat het eerste lid van de zamenstelling kennelijk in den genitief, als: dulgisskula (*schuldenaar*), dagisvigs (*dagreis*, eigenlijk *dagweg*) van dags; doch in dit geval schijnt er naauwelijks eene zamenstelling plaats te grijpen. — Passen wij het resultaat, gewonnen uit al die voorbeelden, ontleend aan de zoo schoone en rijke oorspronkelijke Deutsche taal, op onze tegenwoordige taal toe, zoo zal men, waar zich tusschen de bestanddeelen van zamengestelde naamwoorden eene vokaal (thans natuurlijk eene toonlooze e) opdoet, deze voor een overblijfsel der Gothische a, die de verbinding tusschen de beide leden bewerkte, te houden hebben, en waar zich eene konzonant ter zelfder plaatse vertoont, zal men deze geenszins als eenen verbuigingsuitgang (hetzij van den genitief, hetzij van het meervoud) mogen aanmerken, maar insgelijks als een verbindingsmiddel moeten beschouwen, tot hetwelk het verlies der oorspronkelijke verbindingsvokaal de behoefte deed ontstaan. De e als overblijfsel der Gothische verbindingsvokaal a vertoonen: *nachtegaal*, *bruidegom*, *muizeval*, *pennemes*, *zonnewijzer*, *tinnegieter*, *kurketrekker*, *beereklaauw*, *liedeboek*, *hondekot*, *harteleed* enz. — De s tusschen de beide leden van een zamengesteld naamwoord, hoezeer

in haren oorsprong euphonisch, heeft in vele gevallen eene grammatische beteekenis gekregen, daar men haar bij voorkeur dáár aanwendde, waar bij de oplossing de betrekking tusschen de beide verbonden woorden zich als van zelve liet uitdrukken door het bepalend woord in den genitief te plaatsen. Zoo zegt men *landsman* en *landshuis* voor *man van (hetzelfde) land*, *huis van het Land*, *aan den Staat toekomend*, in onderscheiding van *landman*, *landhuis*, een *man*, *huis op het land*; *stadsbezetting*, de *bezetting van de stad*, onderscheiden van *stadbezetting*, de *handeling van hem*, *die de stad bezet*. In dit laatste woord (*stadbezetting*) kan men echter het eerste lid insgelijks als in de betrekking van den genitief geplaatst denken: *het bezetten van de stad*; ook zegt men *godslastering*, *het lasteren van God*; en waarlijk, vaak is de *s* weggelaten, waar die betrekking bestaat, bij voorbeeld, in *kerkdeur*, *zomerwarmte*, *rundvleesch*, terwijl men wederom *lams- en kalfsvleesch* zegt. En geen wonder, dat hier zoo veel gebrek aan overeenstemming bestaat, want, ik herhaal het nogmaals, de *s* is een euphonisch tusschenvoegsel, en naarmate het gehoor door het gebruik gewend was, werd de invoeging of weglating derzelve welluidend gevonden. In bepaalde gevallen steunt het criterium van euphonie evenwel op meer vaste gronden: in *lamsvleesch* en *kalfsvleesch*, b. v., scheidt de *s* de beide lipletters (in het eerste de *m*, in het tweede de *f* van de *v*). Doch bepaaldelijk is de invoeging der *s* van nut, wanneer een op zich zelve reeds zamengesteld woord op nieuw als bepalend woord met een ander wordt zamengesteld; alsdan toch duidt deze *s* de plaats aan, waar de scheiding tusschen de beide leden der samenstelling moet gezocht worden: in *handwerktuig* ligt

het gewricht der zamenstelling tusschen *hand* en *werk-tuig*; maar laat het eerste lid zelve zamengesteld zijn, zoo als in *handwerksgezel*, dan wijst de *s* achter *handwerk* aan, dat het eerste lid niet tot het woord *hand* bepaald is, maar het woord *handwerk* omvat. Zoo zegt men insgelijks: *zondagspak*, *afscheidsrede*, in welke beide het eerste lid zamengesteld is; ofschoon er wederom woorden genoeg te vinden zijn, in welke het eerste lid, hoezeer zamengesteld, toch zonder tusschenkomst eener *s* met het volgende verbonden wordt, als: *vastenavondvreugd* enz. Ook een eenvoudig, d. i., niet zamengesteld woord op een' der uitgangen *heid*, *schap*, *ling* en *dom*, welke alle met eenen klemtoon bedeed zijn, verkrijgt, wanneer het met een ander woord, dat door hetzelfde bepaald worden moet, wordt zamengesteld, immer eene *s* achter zich: dit geschiedt, opdat de op het eerste woord liggende hoofdklemtoon ook het volgende woord, dat mede eenen vrij levendigen klemtoon vereischt, des te beter zou kunnen beheerschen; hiertoe, namelijk, is behulpzaam, dat de zamenhang der leden door een kennelijk verbindingsteeken wordt aangeduid. Zoo zegt men dan *vriendschapsdient*, *waarheidsliefde*, *eigendomsrecht*, *jongelingsleven*. Ook achter den bastaarduitgang *eit* komt om dezelfde reden, daar ook deze uitgang den neventoon vordert, in de zamenstelling steeds de verbindingsletter *s*, als *majesteitsschennis*, *universiteitsvrienden*. De afgeleide woorden op *ing* vereischen mede eene *s* achter zich in de zamenstelling, als: *verzoeningswerk*, *vergevingsgезиндheid*, *afleidingsuitgang* enz., en wel omdat deze woorden op *ing* voor het gehoor zulk eene zelfstandigheid bezitten, dat, ware het niet, dat een duidelijk verbindingsteeken hen met het volgende woord

zamensnoerde, men het verband niet zou bespeuren. Waar eene eerst door afleiding ontstaande verbinding van een woord op een' dezer achtervoegsels uitgaande niet een ander plaats heeft, wordt de verbingsletter *s* niet aangenomen, b. v. *waarheidlievend*, *eigendomverkrachtend*, om reden, dat, gelijk wij zien zullen, zulke woorden eene andere toonverhouding aanbieden.

Wat nu de tusschen de twee bestanddeelen eens zamengestelden woords ingelaschte *n* (*en*) aangaat, ook aan deze is veelal de waarde van den uitgang des meervouds gehecht. Zoo zal men b. v. van *iemand*, die *eene enkele stad verdelgt*, niet kunnen zeggen, dat hij een *stedenverdelger* is, en onderscheidt men *glazenmaker*, die *vensterruiten maakt*, van *glasmaker*, zooveel als *glasblazer*. Aan zamenstellingen door afleiding gevormd ligt, namelijk, meestal een naamwoord in het meervoud ten grondslag, als: *hoedenmaker* van *hoeden maken*, *menschenmoorder* van *menschen moorden*. En evenwel gaat dit naamwoord niet aldus verbogen in de zamenstelling over, vermits in elke eigenlijke zamenstelling het eerste lid slechts in het algemeen het bepalend begrip aangeeft; zoodat mede die schijnbare meervoudsuitgang voor eene euphonische inlassching te houden is, aan welke men slechts de waarde van den meervoudsuitgang geleend heeft: ook behoeft *stadverdelger* niet noodwendig van *iemand*, die *slechts eene enkele stad verdelgt* verstaan te worden, en gebruikt men de afleidingen *wondheeler*, *boekbinder*, van *wonden heelen* en *boeken binden*: omgekeerd kan men *menschenmoorder* zeggen van *hem*, die *slechts éenen mensch vermoord heeft*. Desglijks heeft men de euphonische *er* als een meervoudsuitgang aangemerkt,

en dezelve dus slechts daar aangewend, waar het in de samenstelling voorkomende substantief een meervoud opzeggende duldde, als in *kleedermaker* of *kleéremaker*, *eierkoek*, *rundergebraad*, *kindenziekte*, *bladerkroon*. Het Hoogduitsche *Aschermittwoch* bewijst echter, dat deze er geenszins tot de substantieven, die in het meervoud er aannemen, bepaald behoefde te zijn.

Ten laatste is aan de ingevoegde *n* (*en*) ook de waarde van den zwakken genitief gehecht, als in *vorstenzoon*, *hartenleed*, *heldenmoed*, *oogenblik*; doch ook daar bevindt zij zich, waar geen genitief te pas komt, als in *rozenstruik*, *eikenboom*. — Overigens hangt het in vele woorden eenigermate van de willekeur des Schrijvers of sprekers af, of men de tusschen de beide bestanddeelen ingelaschte euphonische vokaal door eene *n* wil versterken, of niet. Op welken grond zou men kunnen bepalen, dat men *messe*maker en niet *messen*maker, *denne*boom en niet *dennen*boom, *harten*leed en niet *harten*leed, *zonn*enwijzer en niet *zonne*wijzer, moet zeggen? In *woordenboek*, *aarden*zoon, *hoeven*stuk, enz. is daarentegen de inlassching der *n* door het gebruik genoegzaam gevestigd.

OVER DEN KLEMTOON.

Klemtoon of *accent* heet de graad van sterkte (*intensiteit*), met welke een klank wordt uitgebracht. De klemtoon kan zoowel een geheel woord, ja eenen ganschen zin, als eene syllabe in een woord treffen. Van daar onderscheidt men drie soorten van tonen, eenen

syllabentoon, eenen *woordtoon* en eenen *zintoen* (1): De laatste wordt voegzaamst in de Syntaxis of Woordvoeging behandeld; ten aanzien van den tweeden kunnen wij met een enkel woord volstaan; de eerste moet ons hier bepaaldelijk bezig houden.

Zoodra een woord uit meer dan eene lettergreep bestaat, moet eene dezer lettergrepen noodwendig met meer nadruk, dan de overige uitgesproken worden, want hebben (bij voorbeeld, in een woord van twee syllaben) de beide syllaben eenen gelijken klemtoon, zoo bestaat er geen band tusschen haar; zij staan onverschillig als afzonderlijke woorden nevens elkander: eenheid kan slechts ten gevolge der ondergeschiktheid van eene van beide ontstaan. Dus ontspringt de vraag, welken regel volgt de Duitsche, bepaaldelijk de Hollandsche taal in de bepaling van die syllabe des woords, welke den klemtoon vereischt? Deze vraag is kort te beantwoorden: de Duitsche taal legt den klemtoon op die syllabe, aan welke de beteekenis des woords bepaaldelijk verbonden is, met andere woorden, op de stamsyllabe van een eenvoudig woord. De Duitscher let dus ten dezen aanzien op het onstoffelijke, op de beteekenis des woords. In de oude talen, daarentegen, wordt de plaats van den klemtoon door den stoffelijken vorm des woords bepaald: hij verspringt, b. v. in het Grieksch, naar gelang de laatste syllabe lang of kort is, en treft dus ook syllaben van ondergeschikt belang, vaak zelfs bloote verbuigings- of afleidingssyllaben. Ook

---

(1) Van deze drie soorten is de *rhetorische klemtoon* weder onderscheiden. Deze doet niet naar vaste grammatische regels, maar naar het bijzonder doel van den spreker, het eene woord of den eenen volzin boven de andere uitkomen.

de nieuwere Romanische talen volgen in de plaatsing van den klemtoon een beginsel, dat op iets uiterlijks en onwezenlijks berust. Zoo legt de Franschman bij voorkeur den toon op de laatste, de Italiaan op de voorlaatste lettergreep. Maar ook heeft in de Duitsche taal de klemtoon, welke dus naar een bloot logisch beginsel de lettergreep, die hij aandeed, uitkoos, eene ware tirannij op het formele des woords uitgeoefend (vergel. bladz. 10): de *quantiteit*, namelijk, dat is, de verschillende duur in de uitspraak der woordklanken gevorderd, is, om zoo te spreken, door den klemtoon tot zwijgen gebracht. Bieden de woorden in het Gothisch en Oudduitsch ons nog reeksen aan van syllaben, in welke de lange en korte metrisch geschakeerd zijn; in lateren tijd kregen de verbuigings- of afleidingssyllaben, ook wanneer zij lange vokalen inhielden, door de overheersching van den accent, die slechts de meest beteekenende lettergreep deed uitkomen, of den lagen toon, of zij werden toonloos, ja! niet zelden verdwenen zij geheel (zie bladz. 27, 28). Zoo is dan ook in onze taal de dichtmaat gansch en al van den accent afhankelijk: de afstanden der geaccentueerde syllaben (1) bepalen de maat, en zelfs de antieke maten kunnen niet anders nagebootst worden, dan dus dat de geac-

---

(1) Deze afstanden (de neventoon, waarvan straks nader, medegerekend) zijn zoodanig, dat tusschen twee geaccentueerde syllaben telkens of eene of twee betrekkelijk toonlooze in het midden gelaten worden. Deze afstandsverhoudingen nu veroorzaken, dat de dichtmaat in onze poezij voorkomende viervoudig is, te weten, zij is of trochaisch, of jambisch, of dactylisch, of anapaestisch.

centueerde syllabe de lange in de oude dichtmaat vervangt (1).

Vreemde woorden in het Hollandsch opgenomen kunnen natuurlijk niet volgens den regel, die voor Duitsche woorden geldt, geaccentueerd worden; daartoe zou zulk een woord geheel als inheemsch moeten aangemerkt zijn geworden, en de Hollander zou in eene van deszelfs lettergrepen eenen bekenden stam hebben moeten meenen te zien. De woorden, die als vreemd erkend blijven, behouden den klemtoon, dien zij in de taal bezitten, uit welke zij ontleend zijn, als *lantadrn*, *palais*, *kasteel*, *bisschop* (episcopus), *kanaal*, *predikant*, *profeet*, *kanselier*, *cement*, *oceaan*, *ciprés*, *commissaris*, *advokaat*, *historie*, *theorie*, *canon* (regel, dit Grieksche woord verkregen wij, als de meeste Grieksche woorden, door middel van het Latijn), *canon* (*grof geschut*, uit het Fransch). Is de laatste syllabe van een vreemd woord in deszelfs oorspronkelijke taal toonloos, zoo werd hare vokaal weleens door eene toonlooze *e* vervangen, welke dan aan het woord een meer Duitsch aanzien gaf en den uitgang aan eenen Duitschen uitgang gelijkmaakte, als in *kerker* (carcer), *kamer* (camera), *tafel* (tabula), *tempel* (templum), *klooster* (claustrum), *engel* (angelus), *diaken* (diaco-

---

(1) Wel is waar vereischt de eene vokaal in de uitspraak langeren duur dan de andere; doch dit verschil van quantiteit (voor het Hoogduitsch door J. H. Voss afgemeten en tot regeis gebracht) kan nimmer het levend fundament eener maatverdeeling worden, om reden dat de klemtoon de ziel is der Duitsche uitspraak, gelijk hij de ziel is van elk woord. Noch Klopstock noch Goethe hebben zich in de nabootsing van antieke versmaten aan die quantiteitsleer gebonden.

nus), *singel* (singulum), *cedel* (scedula), *cirkel* (circulus), *citer* (cithara), *cilinder* (cylindrum). In *Apothéker* werd zelfs de geaccentueerde lettergreep van den latijnschen uitgang (apothecarius) toonloos, met andere woorden, de klemtoon werd teruggetrokken; in *altaár* wordt wel eens de uitgang met dien van *leeraar* gelijkgesteld, en dan spreekt men uit: *á*ltaár; in *barométer* en *thermométer* bracht de toonlooze slotsyllabe zoozeer een Duitsch aanzien te weeg, dat de accent, tegen den aard van deze Grieksche woorden, op de vóórlaatste te staan kwam: *hexámeter*, *pentámeter* enz. bleven meer tot de taal der Geleerden beperkt, en behielden dus den behoorlijken klemtoon. — In inheemsche woorden blijft bij de verlenging door verbuigings- of afleidingssyllaben de klemtoon natuurlijk op zijne rechtmatige plaats; in vreemde woorden daarentegen, verhuist hij met de verandering in den aard en het aantal lettergrepen, als *dóctor*, *doctóren*; *réctor*, *rectóren*; *muziek*, *muzikaál*, *muzikánt*; *ether*, *ethérisch*; *melodie*, *melódisch*; *nátie*, *nationaál*, enz.

Wanneer een Duitsch woord eenen vreemden uitgang bekomt, dan verliest de klemtoon van de stamsyllabe alle heerschappij over dezen uitgang, welke, daarentegen, den hoofdtoon op zich trekt: zal de uitgang werkelijk een vreemde uitgang blijven, zoo kan dit niet anders. Dus vereischen dan den hoofdtoon de uitgangen *aadje* (Ital. *aggio*, Fransch *age*), *eel* (ellum, illum, Fransch *eau*, *elle*), *es* (issa, Fransch *esse*), *ei*, *ij*, (*ia*, Fransch *ie*), *ist* (van Griekschen oorsprong, Lat. *ista*, Fransch *iste*), *uur* (ura, *uri*), en de bastaarduitgang der werkwoorden *eren*; als *boschaádje*, *tooneél*, *voogdés*, *stakét(-sel)*, *voogdij*, *bloemist*, *glazuúr*, *regéren*, *halvéren* enz. *Moeras* heeft ook den klemtoon op de

laatste lettergreep, omdat deze ontleend is aan den Middeleeuwsch-Latijnschen vorm *moragium*, Fransch *morsais* (1).

Na dese meer algemeene aanmerkingen beschouwen wij den regel van naderbij: *enkelvoudige*, zoowel oorspronkelijke als afgeleide woorden, hebben den klemtoon op de stamsyllabe. Eene uitzondering maakt het woord *ordéntelijk*, eene bastaarduitspraak voor het Hollandsche *ordelijk* of *ordenlijk* (zie over dit woord de aanmerking bladz. 85). Hier is ook de plaats over het woord *levendig* te spreken, aan welks behoorlijke accentuatie men zou kunnen gaan twijfelen bij vergelijking van het Hoogduitsche *lebéndig*. Is de meening gegrond van hen (2), die het woord zamengesteld achten, uit het werkwoord *leven* in den stamvorm, en het woord *endig*, eenen Nederduitschen vorm van het verouderde Hoogduitsche *endelich*, dan zou de klemtoon naar behooren op de tweede lettergreep gelegd worden. Doch ware dit zoo, dan zou het vreemd zijn, dat juist in het Hollandsch de uitspraak *levendig* bestaat, daar het Hollandsch, hierin juist aan het Hoogduitsch ongelijk, in een zamengesteld woord, waarvan het laatste

---

(1) De toon van het woord *meladtsch* getuigt voor den vreemden oorsprong, dien wij boven (bladz. 74) aan het woord toekenden; ware het een Duitsch woord, zoo zou de eerste syllabe den klemtoon moeten hebben, daar zij geen voorvoegsel kan zijn.

(2) Dus verklaart Grotefend het woord, Recensie van Heyse's meermalen aangehaald werk in Göt. gel. Anz. Nov. 1838.

lid eenen afleidingsuitgang heeft, den klemtoon nimmer op de stamsyllabe van het eerste (het bepalende) woord plaatst. Voeg hierbij dat de accentuatie *lebendec* de oudere is, daar zij, in het Middenhoogduitsch algemeen, tot in de zeventiende eeuw voorstanders vond. Maar vreemd schijnt de formatie van het woord: een tegenwoordig deelwoord (*levend*) verlengd met den uitgang *ig* is iets ongehoords; daarom schijnt de *n* achter de stamsyllabe voor epenthetisch te houden te zijn (1), welke ingeschoven letter dan door de euphonische *d* zou gevolgd wezen. — Regelmatige uitzonderingen op den zoo even gestelden regel zijn de volgende. Ten eerste, de uitgangen *zalig*, *haftig*, en, in een bepaald geval, *achtig*, verder *ier* en *in* vereischen den klemtoon, als, *armzalig*, *ernsthäftig*, *waarachtig*, *tuintier*, *gemalin*. De uitgang *zalig* heeft waarschijnlijk aan de dwaling, die hem voor een samenstellingvormend stamwoord deed houden, den klemtoon te danken. De uitgang *achtig* heeft den klemtoon niet, wanneer hij zooveel beteekent, als een' *zweem hebbende van* datgene, wat door de stamsyllabe wordt aangewezen, als *blauwachtig*; maar duidt hij de *overeenkomst in wezen* aan, dan heeft hij dien even als *haftig*. Ook hiervan schijnt dit de reden te zijn, dat deze beide uitgangen van het licht erkende werkwoord *haven* (*hebben*) afgeleid, als samenstellingvormend werden aangemerkt: werden zij nu gerekend eene samenstelling te vormen, zoo was de accent op de stamsyllabe van het laatste bestanddeel (hier op die van *haven*) te leggen. — Zekerder gaat het, dat de uitgang *ier* daarom den

---

(1) Even als in *aandoening* van *doen*, stamsyllabe *doe*.

klemtoon verkregen heeft, omdat hij gehouden werd voor den Franschen uitgang *ier* (b. v. in *jardinier*); terwijl ook de uitgang *in* naar de valsche analogie van den bastaarduitgang *es* met den klemtoon bedeed schijnt te zijn geworden: het Hoogduitsch, waarin men *Gemáhlin* enz. zegt, bewaart hier de accentuatie, welke, aangezien de uitgang *in* een zuiver Duitsehe is, hier alleen behoorlijk is. — Ten tweede: onder de voorvoegsels zijn er sommige, die den hoofdtoon vereischen. Te weten, de voorvoegsels *aarts*, *ant*, *mis*, *on*, *oor* en *wan*, wanneer zij met oorspronkelijke of als oorspronkelijk aangemerkte zelfstandige naamwoorden zijn verbonden, als: *aártsschelm*, *ántwoord*, *misdaad*, *óntrouw*, *oórsprong*, *wángunst*. *Misbaar* alleen uitgezonderd, waarschijnlijk ter voorkoming eener mogelijke verwarring met het adjektief *misbaar* van *missen*. De reden hiervan is, dat die voorvoegsels geacht werden eene zamenstelling te vormen. Doen zij zich verbonden voor met woorden van eenen afleidingsuitgang voorzien, zoo is de klemtoon achterwaarts verlegd (dit geschiedt mede, zoo als wij zien zullen, naar de regemaat der accentverplaatsing in zamengestelde woorden), als: *aartspriésterlijk*, *verantwoórdelijk*, *misdadig*, *onveilig*, *oorsprónkelijk*, *wángunstig*. De werkwoorden *ántwoorden*, *wántrouwen*, behouden den accent op *ant* en *wan*: zulke werkwoorden zijn niets dan de substantieven verbaal gebruikt; en hoezeer de bijvoegelijke naamwoorden *ontrouw* en *wanschápen* eigenlijk geen afleidingsuitgang hebben, zoo volgen zij toch de analogie van de overige meest met zulk eenen uitgang voorziene adjektieven, die het voorvoegsel *on* of *wan* voor zich hebben: ook behoorden die twee ad-

jektieven eigenlijk *ongetrouw* en *wangeschapen* geschreven te worden, in welk geval het voorvoegsel *ge* de afleiding aanduidt.

In eigenlijk zamengestelde woorden, mits zij niet tegelijk afgeleide adjektieven zijn, ligt de klemtoon op de stamsyllabe van het beputende, d. i. het eerste woord, hetwelk het meest beteekenende lid der zamenstelling is, daar hetzelfde aan het algemeene begrip van het hoofdwoord, dat als gegeven voorondersteld wordt, zijne bepaaldheid geeft. Zoo sterk heerscht de klemtoon van het eerste lid der zamenstelling over het tweede, dat niet zelden dit laatste geheel toonloos geworden en tot eenen blooten uitgang afgedaald is (zie bladz. 27): dit heeft plaats in de woorden: *jonker* voor *jonkheer*, *juffer* voor *jufvrouw*, *verl* voor *vierendeel*, *immer* voor *iemeer* (uit *ie*, dat is *ooit*, en *meer*: het Hoogd. *nunmehr* bewaart dit laatste bestanddeel onverminkt), *emmer* (voorheen minder verminkt *eemer*, Hoogduitsch *Eimer*) voor *eembaar* of *eenbaar* (een vat, dat aan één hengel *gedragen* wordt, uit *een* en *beren*, *dragen*: het Hoogduitsch *Zuber*, Oudduitsch *Zuipar*, is een vat met twee hengels, uit *zwei* en *beran*); *schout* (Hoogd. *Schulze* en *Schultheifs*), uit *schuld* en *heeten* (voorheen zeide men nog *scholtet*) heeft zijn laatste lid geheel verloren. — Uitzonderingen van den regel, volgens welken de eigenlijk zamengestelde woorden geaccentueerd worden, bieden aan: *stadhuis* en *burgemeester*, welke op het laatste lid den klemtoon hebben, als de eigennamen *Edam*, *Schiedam*, zeker ten gevolge van het menigvuldig gebruik dezer woorden, waarbij derzelve eerste lid zoo naar het begrip

als naar de uitspraak als onwezenlijk verwaarloosd werd: eenigermate laat zich met dit verschijnsel de verzwakking vergelijken, die het woord *vrouw* bij oude schrijvers voor eenen eigenaam ondervond, terwijl het tot het toonlooze *ver* overging. Verder legt men in *ellende* den hoofdtoon ten onrechte op de tweede syllabe: het woord is zamengesteld uit *el* (*ander*) en *land*, en beteekent een *uitlander*, *uitgebannene*; doch daar de bewustheid van dezen oorsprong des woords was verloren gegaan, zoo is het geen wonder, dat het eenen valschen toon verkreeg. Ook het woord *schalmei*, dat zamengesteld schijnt uit *schallen* en *mei*, een *afgesneden takje* of *rietje*, werd als een eenvoudig woord beschouwd men den bastaarduitgang *ei*, en diensvolgens valsch geaccentueerd.

Regelmatig valt bij de met partikels zamengestelde werkwoorden de klemtoon niet op de bepalende partikel, maar, wanneer de samenstelling scheidbaar is, op de partikel en het werkwoord beide; wanneer zij onscheidbaar is, alleen op het werkwoord. Wij vonden van dit verschijnsel de oorzaak in de natuur van het werkwoord (zie boven bladz. 171 en 175): vandaar dan ook, dat, wanneer de verbale stam, die als werkwoord met eene praepositie, 't zij scheidbaar, 't zij onafscheidbaar was zamengesteld, tot een zelfstandig naamwoord wordt, de klemtoon dadelijk naar den gewonen regel op het eerste lid, dus op de praepositie, te staan komt, als: *ómgang* van *ómgaán*, *tégenspraak* van *tégen-spréken*, *ómvang* van *omvángen*, *ónderhoud* van *on-derhóuden*. Wordt de zamengestelde verbale stam als adjektief gebruikt, zoo als in *openbaár*, dan heeft de terugtrekking van den klemtoon geene plaats.

Wij spraken tot dus ver slechts van eigenlijk samen-

gestelde woorden. Met de oneigenlijk zamengestelde, namelijk, is het ten aanzien van den klemtoon gansch anders gesteld. Hier bestaat geene opheffing der beide begrippen in één; geen van beide woorden geeft zijne zelfstandigheid op. Van daar, dat ook de klemtoon op beide gevestigd blijft (1): met uitzondering alieen van naamwoorden, als *blaaskaak*, *kaalkop*, *praatgraag*, enz., boven nader beschreven (bladz. 163), welke formeel eene ware zamenstelling vormen, hoezeer zij naar hunne beteekenis onder de zamenkoppelingen te rangschikken zijn. Overigens ziet men weleens van twee zamengekoppelde of onecht zamengestelde woorden het eerste den klemtoon dragen; doch evenzeer ziet men het laatste soms met den hoofdtoon bedeed, hetwelk tegen alle denkbeeld eener echte zamenstelling aandruischt. Ook is zulk een overheerschend accent op een der beide bestanddeelen van een onecht zamengesteld woord geenszins voor den syllabentoon, over welken wij tot nog toe spraken, maar voor den woordtoon, soms voor den rhetorischen toon te houden: zoo zegt men: *achteruán*, *bergóp*, daar het voorzetsel tot het praedicaat behoort, en dus den woordtoon vordert, en men plaatst in *daúrvan* den toon op *daar*, wanneer het doel des sprekers krachtige aanduiding der plaats *vanwaar?* vereischt, terwijl men anders ook *daarván* kan zeggen. Hierop steunt het onderscheid tusschen *waárvan* en *waarván*: het eerste is vragend, en bij de vraag naar de plaats *vanwaar?* moet deze plaats noodwendig met nadruk aangewezen worden; het tweede, *waarván*,

---

(1) Hierop berust het onderscheid tusschen den klemtoon van *stádsbezétting*, dat oneigenlijk, en *stádbezetting*, dat eigenlijk zamengesteld is.

is betrekkelijk, en bij een zoodanig gebruik van deze woordkoppeling bestaat die reden ter accentuatie van het bijwoord *waar* niet. In *nadát*, *onderwég*, *derhálve*, *nademaál* en dergelijke, ligt, eindelijk, de klemtoon (hier een woordtoon) op het naamwoord om dezelfde reden, om welke men, wanneer men zegt: *ik ben uit mijn huis gekomen*, den hoogerem toon op *huis* en niet op *uit* legt, zoo men ter sterkere accentuatie van dit voorzetsel geene bijzondere reden heeft. — In de partikels, zamengesteld met het woordje *al*, wordt dit als voorvoegsel behandeld, en is het dus toonloos, als: *alhier*, *alleén*, *alzóó*; even zoo in de adjektieven *algoéd*, *alwijs*, en de daarvan afgeleide substantieven *algoédheid*, *alwijsheid*: daarentegen zegt men *álmacht*, dat van geen adjektief afkomt.

Zamengestelde adjektieven, wier laatste lid óf werkelijk op eenen afleidingsuitgang eindigt, óf ten minste als afgeleid moet beschouwd worden, leiden den klemtoon op het laatste bestanddeel af, bij voorbeeld: *goedhártig*, *kleinmoédig*, *vrijwillig*, *afzigtelijk*, *rechtvaardig*, *toegánkelijk*, *alledaágsch*, *eerwaardig*, *voornaám*. Als afgeleid moeten mede beschouwd worden de tegenwoordige en verledene deelwoorden, zoodra zij tot bijvoegelijke naamwoorden overgaan. Dus accentueert men: *hemellérgend*, *uitnémend*, *schoorvoétend*, *hoogdrávend*, *welwillend*, *godvergéten*, *onderscheiden*, *volkómen*, *oprécht* (voor *opgerecht*): verder woorden als *breedgetákt*, *plathóómd*, *vierkánt* (onderscheiden van het substantief *een viérkant*) (1).

---

(1) In het Hoogduitsch geldt deze regel niet: men zegt: *grófsmúthig*, *beiláufig*, *ábsichllich*, *úmgánglich*, *álltágig*; maar daarentegen weder: *handgréiflich*, *vollkómmen*; *nothwéndig* en *nóthwendig*.

Sommige adjectieven volgen den regel dezer accentverplaatsing, al zijn zij niet afgeleid, vandaar zegt men: *eerwaard*, *lofwaard*, voor *eerwaardig*, *lofwaardig*. Het spreekt van zelve, dat de adjektieven, afgeleid van zamengestelde substantieven, wier eerste lid een substantief is, den klemtoon op het eerste lid der samenstelling behouden, vermits zij zich voor de voorstelling niet in twee leden laten scheiden: *zedekúndig* ware eene samenstelling uit *zeden* en *kúndig*, maar *zédekúndig* is afgeleid van *zédekunde*; desgelijks *geschiédkundig*, *schoólmeesterlijk*. — De substantieven op *er* en *ing*, afgeleid van werkwoorden met partikels zamengesteld, behouden natuurlijk den klemtoon op het verbale bestanddeel, als: *ondernémer*, *oaderhóuding*, *uitvoèring*, in onderscheiding van *ónderhoud*, *uitvoer*; doch ook *overlég* in plaats van *overlégging*, behoudt den toon op de laatste lettergreep, hoezeer het woord dien uitgang *ing* niet aanneemt. *Wéderstander* heeft den klemtoon op het eerste lid, hoezeer het van het werkwoord *wederstánden*, dat is *wederstaán*, afkomt, waarschijnlijk omdat men bij dit woord het substantief *tégenstander* in het hoofd had. — Het spreekt verder van zelve, dat zelfstandige naamwoorden, die op nieuw afgeleid zijn van afgeleide adjektieven, den klemtoon behouden op de syllabe, op welke deze laatste dien vorderen, als *grootmoédigheid*, *ontoegánkelijkheid* enz.

In zamengestelde woorden, die uit meer dan twee bestanddeelen bestaan, ligt de hoofdtoon op die lettergreep, welke de belangrijkste bepaling aan het zamengestelde begrip geeft. Ook de samenstelling uit meer

bestanddeelen heeft altijd slechts twee hoofdeden, en slechts het eerste lid kan den hoofdtoon hebben; nu is het slechts de vraag, wanneer het eerste lid in zich zelve is zamengesteld, welk van deszelfs beide bestanddeelen den klemtoon verkrijgt. Is het eerste lid eigenlijk zamengesteld, zoo krijgt het eerste bestanddeel, is het oneigenlijk zamengesteld, zoo krijgt het tweede den klemtoon. Bij voorbeeld: *koópmans-zoon, eikenboomblad, middag-maal, mórgenzonne-straal, brándwaarborg-maatschappij*; maar *oudemánnen-huis, gouden-wérwerk-maker* enz.

Wij gewaagden tot dus verre slechts van den klemtoon bij uitnemendheid. Evenwel al kan men van ééne syllabe bij voorkeur zeggen, dat zij den toon heeft, zoo zijn echter al de overige niet volstrekt toonloos: eigenlijk heeft elke lettergreep een' toon, anders zou zij in het geheel niet hoorbaar wezen; doch in tegenoverstelling van de syllabe, die den toon bij uitnemendheid, den *hoofdtoon* heeft, wordt van de overige gezegd, dat zij *den lagen toon* hebben. Maar ook in den graad der laagte van den toon is een aanmerkelijk verschil: dus onderscheidt men tweederlei laagtonige syllaben. De laagtonige syllaben der eerste soort noemt men laagtonig in beperkteren zin of *neventonig*; die der tweede, noemt men *toonloos*.

Den *neventoon* hebben, vooreerst, alle stamsyllaben, welke in zamengestelde woorden het hoofdwoord of tweede lid uitmaken: bij voorbeeld, *vóórjaàr* (het teeken van den *accentus gravis* stelt den neventoon voor), *gást-huis, eikenboóm, wijnstók, medemenssch, zónneklaàr*.

Wanneer het tweede lid eener samenstelling zelf weder zamengesteld is, dan heeft het eerste van deszelfs bestanddeelen eenen sterkeren, en het tweede eenen zwakkeren neventoon, als: *pálmzóndag*, *wápenstilstánd*. Wanneer in de afgeleide bijvoegelijke naamwoorden de hoofdtoon wordt afgeleid, dan heeft het eerste lid der samenstelling den neventoon.

Ten tweede, hebben den neventoon de achtervoegsels, wier vokaal niet de zwakke *e* is, als: *and*, *aad*, *baar*, *achtig* (wanneer het zooveel beteekent als een' *zweem van iets hebbende*), *domheid*, *lijn*, *ling*, *lings*, *loosnis*, *oede*, *schap*, *waarts*, *uw*, *zaam*. Bij voorbeeld: *heilánd*, *siëraád*, *dánkbaar*, *groénáchtig*, *eigendóm*, *wijsheid*, *oógelijn*, *jóngeling*, *schrijdelings*, *vrúchteloos*, *droefenis*, *ármoeëde*, *béterschap*, *zuidwaarts*, *schádúw*, *vreedzaam*. De uitgang *ing* in substantieven, die van gebruikelijke werkwoorden zijn afgeleid, heeft dan een' neventoon, wanneer de stamsyllabe niet onmiddellijk vóór de syllabe van den uitgang gaat, als: *oefening*, *verbétering*. Eindelijk heeft het voorvoegsel *on* vóór verled. deelwoorden komend den neventoon, als: *onbeweënd*, *ongezien* enz.

Toonloos zijn al de verbuigingsuitgangen, en alle afleidingssyllaben, zoo vóór- als achtervoegsels, in welke de zwakke, toonloos geheeten *e* voorkomt. Buitendien de uitgangen *ig*, *tig*, *lijk* en *ing*, wanneer de stamsyllabe voor een' derzelve onmiddellijk voorafgaat, als *vlijtig*, *twintig*, *vergefelijk*, *bestemming*.

Gelijk de syllabentoon de band is, die de verschillende lettergrepen van een woord tot één geheel verbindt, en

in een zamengesteld woord het bepalende lid doet uitkomen; zoo bewerkt de *woordtoon*, dat verschillende woorden voor het gehoor tot éénen zin, dat is, tot eene logische eenheid verbonden worden, en dat het bepalende zinlid sterker spreekt dan het bepaalde.

Het hoofdbestanddeel van den volzin maakt het werkwoord uit. Dus heeft het *praedicaat* of *gezegde* den hoofdtoon. Staat er bij dit werkwoord een bepalend woord, hetzij *objekt*, hetzij *terminatief* (datief), hetzij een *qualitatief bijwoord*; zoo heeft dit eenen nog sterkeren toon, dan het werkwoord zelve, aangezien hetzelfde het bepalend begrip behelst. Het *subjekt*, dat eenigermate als een gegeven denkbeeld wordt aangemerkt, en immer door het werkwoord bepaald wordt, heeft den *neventoon*. Alzoo: de avond *daalt*, de man drinkt *bier*, hij vergeeft zijnen *schuldenaar*, hij spreekt *duidelijk*. Ook wanneer een *adjektief* onmiddellijk bij het substantief gevoegd wordt, en dus niet alleen, wanneer het met het werkwoord *zijn* het praedicaat vormt, verkrijgt het den hoofdtoon, vermits het alsdan, even als het eerste lid eener echte zamenstelling, het substantief bepaalt: een *dapper* man.

Slechts een' zwakken neventoon, hoezeer nu eens meer dan minder zwak, krijgen: de *voorzetsels*, van welke er een, te weten, het voorzetsel *te* zelfs wegens zijnen vorm volstrekt toonloos is; de *voegwoorden*; de *bijwoorden*, mits zij niet qualitatief zijn: het bijwoord van plaats *daar* wordt, wanneer het de plaats slechts onbepaaldelijk aanwijst, in het toonlooze *er* veranderd; overigens hebben de bijwoorden van tijd en plaats eenen minder zwakken neventoon, dan doorgaans voorzetsels en voegwoorden; verder de *determinatieve adjektieven* (gemeenlijk adjektieve voornaamwoorden geheeten) en

de *voornaamwoorden*, onder welke zelfs sommige persoonlijke voornaamwoorden, als: *me*, *we*, *ge*, *ze*, 't (voor *het*), 'em (voor *hem*) en 'er of *her* (voor *haar*) tot volstrekte toonloosheid kunnen afdalen (1); en de *hulpwerkwoorden*, daar zij bloote vormwoorden zijn.

Het lidwoord *de* is zelfs in zijne verbogen vormen toonloos; alleen heeft de genitief *des* en *der* een' zwakken neventoon, gelijk ook de datief meervoud. *Een* is desgelijks toonloos, bepaaldelijk in zijne onverbogen gedaante.

Wanneer een woord tot toonloosheid verviel, waren de Ouden gewoon het met het woord, waarbij het behoorde, zamen te koppelen. Van daar hunne schrijfwijze: *diam*, *tbeest*, *isse* (*is zij*), *isser* (*is daar*), *wouden* (*wilde hem*), *tsamen* (*te zamen*) enz.

A A N H A N G S E L.

OVER HET AFBREKEN DER WOORDEN OP HET EIND VAN EEN' REGEL, EN OVER HET GEBRUIK VAN HET VERBINDINGSTEEKEN.

Ten aanzien van het afbreken eens woords, wanneer de ruimte van eenen regel niet veroorlooft het voluit te

---

(1) Het onzijdige voornaamw. *het* is zelfs ongeschikt om ooit den hoofdtoon te ontvangen, van daar dat het noch geregeerd door een voorzetsel, noch ook als objekt kan gebruikt worden, wanneer de *rhetorische* klemtoon dit zou moeten treffen.

schrijven, volgt men in het Hollandsch, even als in het Hoogduitsch, dezen regel, dat men de syllaben in het schrijven scheidt, daar waar men ze in het spreken scheidt. Eenen medeklinker, die tusschen twee vokalen staat, betreft men tot de volgende, en wanneer twee medeklinkers nevens elkander staan, brengt men den eersten tot de voorgaande, den tweeden tot de volgende vokaal. Dus behoeft men bij het afbreken in geen en deele met de woordgronding te rade te gaan. Slechts in zamen-gestelde en van voorvoegsels voorzien e afgeleide woorden, breekt men af bij de scheiding tusschen de leden der zamenstelling of tusschen het voorvoegsel en de stamsyllabe. Dus scheidt men: *be-stelen*, *hier-in*, *daar-op*, *voor-oor-deel*, *vol-eindigen*, *oog-appel*, *in-enten*, *onordelijk*, *dank-offer*, *ont-erven*. Zelfs de niet afgebroken schrijfwijze in het midden van den regel vooronderstelt, dat daar ter plaatse in het woord eene scheiding gemaakt wordt, anders toch zou men moeten lezen: *bes-telen* met gesloten *e*, *da-rop*, *vo-leindigen* met eene open *o*, *oo-gappel* enz. Deze zelfde regel geldt ook van al de achtervoegsels, die met eenen medeklinker aanvangen, als: *je*, *heid*, *ling*, *loos* enz., b. v. *huis-je*, *droefe-nis* enz. Doch begint het achtervoegsel met eene vokaal, als: *and*, *aad*, *aard*, *er*, *el*, *en*, *es*, *ig*, *in*, *ing*, *oede*, dan scheidt men de beide slotkonzonen van het stamwoord van een, of men betreft de enkele slotkonzonen tot het achtervoegsel, als: *het-land*, *sie-raad*, *grij-zaard*, *wree-daard* (1), *ge-ver*,

---

(1) Vormde de uitgang *aard* zamenstelling, zou men behoor en te schrijven *grijsaard*, en afbreken *grijs-aard*, *wreed-aard*, gelijk men te recht schrijft *grijsachtig* en niet *grijzachtig*.

le-pel, gou-den, vis-scher, prin-ses, wil-lig, gra-vin, ko-ning, ar-moede. Alleen het achtervoegsel *achtig* is hier uitgezonderd; men schrijft toch bij het afbreken *doorn-achtig*, niet *door-nächtig*, *blaauw-achtig*, niet *blaau-wachtig*, *waar-achtig* niet *wa-rachtig*. De reden hiervan is, dat dit achtervoegsel, blijkens nog andere boven vermelde verschijnsels, als *zamenstellingvormend* wordt aangemerkt.

De zamengestelde letters *ch* en *sch* kunnen in geen geval vanéén gescheiden worden; dus breke men af: *men-schen, loo-chenen*. In het Hoogduitsch beschouwt men ook de *st* en *sp* (de laatste niet immer) ten dezen aanzien als onscheidbare lettervereenigingen; dus breekt men daar af: *trö-sten*; maar wij schrijven niet *gi-steren*, maar *gis-teren*, niet *la-ster* maar *las-ter*; anderszins zou men ook buiten de scheiding moeten schrijven *gissteren, lasster*, gelijk men schrijft *wasschen* en niet *waschen*. Het spreekt echter van zelve, dat de *st* van het achtervoegsel *ster* niet gescheiden wordt: *loop-ster, vrij-ster*. Zelfs de *st* van den uitgang van den overtreffenden trap wordt in dit opzicht als die van het achtervoegsel *ster* behandeld, en men deelt af: *eer-ste, vrij-ste*; hoezeer men ten aanzien van *mees-te* eene uitzondering toelaat. Wordt de *st* van den uitgang door eene konzonant voorafgegaan, zoo scheidde men ook deze lettervereeniging niet; dus breke men af: *win-sten* niet *wins-ten*; hoezeer men daarentegen wederom *lees-ten* (meerv. van *leest*) moet schrijven, daar hier de *st* niet door eenen medeklinker wordt voorafgegaan. — Eindelijk ware het te wenschen, dat ook de *ng* als eene onafscheidbare lettervereeniging kon behandeld worden, en men niet behoefde af te breken: *zin-gen, konin-gin*, maar *zi-ngen, koning-in*.

Wordt eene euphonische vokaal tusschen twee konzonanten uitgeworpen, zoo scheidt men het natnurljkst daar, waar die vokaal is uitgevallen, als *hong-rig*, *sterf-lijk*. Alleen wanneer de stamsyllabe op eene *v* zou moeten eindigen, is het wellicht beter deze tot de volgende syllabe te betrekken, omdat de *v* op het eind eener syllabe niet geduld wordt: zoo deele men dan af: *ij-vrig* en niet *ijv-rig*; in *sterv-ling* (1) daarentegen moet wel bij het achtervoegsel, dat met eene konzonant begint, de scheiding gemaakt worden. Bij de *z*, zal men zeggen, is het mede het geval, dat zij niet op het eind eener syllabe geduld wordt; zoo zou men dan ook moeten afbreken *ve-zlig* en niet *veez-lig*; maar hiertegen staat over, dat de *z* van alle konzonanten slechts vóór de *w* eene syllabe kan aanvangen.

In sommige gevallen dient men ook midden in den regel een *afbrekingsteeken*, dat tevens een *verbindingssteeken* is (want scheiden en vereenigen zijn correlate begrippen), te gebruiken, en wel tusschen de bestanddeelen van zamengekoppelde of zamengestelde woorden. In het Hoogduitsch is dit teeken, wegens den aard van deszelfs orthographie, van uitgebreider gebruik dan bij ons: zoo zou men daar zonder voorbehoedmiddel geen onderscheid zien tusschen *Erblasser* en *Erb-lusser*, *er-*

---

(1) Het is opmerkelijk, dat de *e* voor den uitgang *ling*, zoo veel meer dan voor den uitgang *lijk*, als een noodwendig invoegsel is aangemerkt. Van daar toch, dat men *sterfelijk* zegt, niet *stervelijk* met verandering van *v* in *f*, als eindigde deze *f* de lettergreep; maar *sterveling* niet *sterfeling*.

drücken en *Erd-Rücken*, *Bau-Mast* en *Baum-Ast*; doch *erflater* (zoo wij dit woord bezigden), *aardrug* en *bouwmest* hebben bij ons geene gelijkkluidende woorden nevens zich, evenmin als wij in de verleiding zouden kunnen komen om een woord als *stok-eind* anders dan zoo het behoort uit te spreken, terwijl men in het Hoogduitsch *Stock-Ende* zonder het verbindingsteeken licht als het deelw. van *stocken* zou doen klinken (1). — Evenwel is het somtijds niet ondienstig zulk een teeken in het Hollandsch aan te wenden, voornamelijk wanneer eenig woord uit een inheemsch en een uitheemsch (of als zoudanig aangemerkt) bestanddeel bestaat, omdat men, wanneer het woord ten deele vreemd is, licht eene vereeniging zou kunnen vermoeden tusschen letters, die in het Hollandsch zich van zelve in twee lettergrepen scheiden, en zich dus tot eene valsche uitspraak laten verleiden: zoo schrijve men b. v. liever: *dag-heraut* dan *dagheraut*, dat men licht op de Fransche wijze (als *daguérait*) zou kunnen uitspreken; liever *bagage-invoer* dan *bagageinvoer*, in welke zamenstelling men licht de zamenstootende *e* en *i* in de uitspraak zou kunnen meenen te moeten vereenigen. Hier komen mede de geographische namen in aanmerking, als: *Opper-Italië*, *Zuid-Amérika*, *de Oost-Indiën* enz. in welke men te recht het verbindingsteeken aanwendt.

Verder is het verkieselijk bij infinitivische woordkoppelingen en dergelijke, verbindingsteekens te bezigen, als: *het heen-en-weér-loopen*, *het over-en-weér-gebabbel*, liever dan de waarlijk bijeen behoorende woorden (zie bladz. 163) vanéén gescheiden te laten.

---

(1) Zie Heyse, t. a. p. bl. 411 en 412.

Ook vereenigde namen van landen, als: *Saksen-Weimar*; en op eene onhollandsche wijze zamengekoppelde naamwoorden, als: *prins-regent*, *prins-bisschop*, *koninklijk-keizerlijke Hoogheid* worden door hetzelfde teeken verbonden.

Eindelijk bezigt men het, wanneer twee op elkander volgende zamengestelde woorden hetzelfde hoofdwoord gemeen hebben, en men de herhaling van dit hoofdwoord wil vermijden: dan toch plaatst men het achter het eerste lid van het verbroken zamenstel, bij voorbeeld: *boom- en veldvruchten*, *onder- en bovenkaak*, *af- en aangaan*, *heen- en wederloopen* enz. — Ongeoorloofd is het, op deze wijze de herhaling van een achtervoegsel te vermijden en te zeggen: *wijs- en goedheid*, *vriend- of vijandschap*, *brouw- en stokerij*, *eer- en heerlijk*; dit moet zijn: *wijsheid en goedheid*, *vriendschap en vijandschap* enz.

DERDE BOEK.

OVER DE WOORDEN ALS DEELEN DER REDE.

OVER DE REDEDEELEN EN WOORDSOORTEN IN HET ALGEMEEN, EN OVER DE GRAM- MATICHE BETREKKINGEN.

Het verschil der woordsoorten wordt vooral daargesteld door de verschillende rol, welke ieder woord in de rede vervult (zie boven bladz. 5), en op dezen grond spreekt men te recht van *rededeelen*.

Eene zamenhangende rede bestaat uit zelfstandige volzinnen; elke volzin nu houdt eene gedachte in, dat is, de toepassing van een algemeen begrip op een bijzonder onderwerp. Bijgevolg bestaat de zin uit twee bestanddeelen, waaraan twee hoofdwoordsoorten beantwoorden: uit een *onderwerp* en dat wat van dit onderwerp *vermeld wordt*, met andere woorden, uit een *subjekt* en een *praedicaat*.

Het woord, dat het onderwerp der gedachte vertegenwoordigt, duidt dit onderwerp aan als eene zelfstandigheid (*substantie*) met zekere vooronderstelde noodwendige eigenschappen. Dus draagt dat woord den naam van *zelfstandig* (substantivum), en omdat het als herkenningsteeken van de zelfstandigheid; als haar *naam*

geldt, dien van zelfstandig *Naamwoord* (nomen substantivum). — Het algemeene begrip, hetwelk op het onderwerp wordt toegepast, maakt van stonde aan ééne van deszelfs eigenheden uit, maar het denkend wezen scheidt het daarvan af, om het weder met bewustheid daarmede te verbinden, om het daaraan uitdrukkelijk toe te kennen (te *attribueren*). Het woord, dat deze bestemming bij uitnemendheid vervult, geeft niet bloot eenen naam aan het algemeene begrip, maar in zijnen vorm drukt het vooral uit, dat dit begrip in betrekking tot het onderwerp gedacht wordt, dat het geene bijzondere zelfstandigheid uitmaakt, maar zijne zelfstandigheid heeft in het subjekt. — Het middel, door de taal aangewend om dit uit te drukken, bestaat in de aanhechting van het persoonlijk voornaamwoord, hetwelk het subjekt vertegenwoordigt, achteraan den verbaalen stam. Dit voornaamwoord, verschillend naar persoon en getal, maakt de verbuiging der werkwoorden uit. — Daar nu juist in het toeschrijven der door het begrip erkende eigenaardigheid van de voorgestelde zelfstandigheid het doel der rede gelegen is, zoo heet het woord, dat deze bestemming vervult, bij uitnemendheid het *Woord* (1), bij ons *Werkwoord*, door welke benaming aangeduid wordt, dat dit rededeel slechts iets dat van of aan de eene of andere zelfstandigheid wordt waargenomen (doorgaans eene *werking* derzelve) en geenszins zelve eene zelfstandigheid vertegenwoordigt.

Door de in den vorm (de verbuiging) des werkwoords

---

(1) In het Grieksch: *Ῥῆμα*, eene benaming, die door het Latijnsche *verbum* minder volkomen wordt wedergegeven.

gelegene uitdrukkelijke aanduiding, dat het begrip, door hetzelfde beteekend, geene zelfstandigheid heeft dan alleen in het subjekt, wordt te weeg gebracht, dat deszelfs inhoud als voorbijgaande, of ten minste als zich in den tijd verwezenlijkend (1) voor den geest treedt. Denkt men die werkwoordelijke verbuiging weg, zoo behoudt men wel een woord, dat, even als het werkwoord, *attributief* is; doch de eigenheid des subjekts, daarin uitgedrukt, doet zich dan als iets blijvends voor, hetwelk in het subjekt voorondersteld en niet eerst daaraan uitdrukkelijk toegeschreven wordt. Zulk een attributief woord zonder de kracht, welke het werkwoord bezit, om de eigenheid als zich eerst verwezenlijkend uit te drukken, heet mede *naamwoord*, omdat het slechts het vermogen bezit om die eigenheid te *benoemen*, en wel *bijvoegelijk* (adjektief) *naamwoord*, omdat het iets bijkomends tot de zelfstandigheid, niet de zelfstandigheid zelve uitdrukt.

Wil men zulk een adjektief, bij gemis van een werkwoord, als praedicaat doen dienen, zoo moet men tusschen het subjekt en dat adjektief een verbindingsmiddel (*koppelwoord*, *copula*) te baat nemen, hetwelk de kracht heeft om uit te drukken, wat de eigenaardige vorm des werkwoords te kennen geeft. In het Grieksch en Latijn wordt daartoe een werkwoord gebezigd, hetwelk (en deze aanmerking is ten volle op het bedoelde Grieksche, slechts ten deele op het Latijnsche werkwoord toepasselijk) bestaat uit de afgereten verbuigingsuitgangen der overige werkwoorden (2), en daar, ge-

---

(1) Vandaar heet het Werkwoord bij Hoogduitsche Spraakkundigen meestal *Zeitwort*.

(2) Het Grieksche werkwoord is *επι*, het Latijnsche *sum*,

lijk wij zoo even zeiden, juist in die uitgangen de eigenaardige kracht des werkwoords gelegen is, zoo was dat werkwoord bij uitnemendheid geschikt om, bij het adjektief geplaatst, aan dit laatste de ontbrekende kracht des werkwoords toe te voegen (1). Een dergelijk werkwoord bezat het Gothisch in het werkwoord: *im, is, ist*, hetwelk echter alleen in den tegenwoordigen tijd voorkomt, en bezitten wij in het werkw. *zijn*, hetwelk echter slechts weinige vormen heeft overgehouden, daar het niet alleen het praeteritum en verled. deelw., gelijk *im* in het Gothisch, van *wezen* (Goth. *visan*, d. i. *blijven*), ontleent; maar ook in de beide eerste personen van het enkelvoud van den tegenw. tijd der aantoon. wijze door (*ik ben*, (*du bist*, d. i. *benst* (deze tweede pers. enkelv. is, zoo als bekend is, verloren), verdrongen is. Het werkwoord *zijn* met *wezen*, dat deszelfs ontbrekende vormen aanvult, bezit, even als de aangeduide werkwoorden in het Grieksch en Latijn, de betekenis van de ruimste en onbepaaldste eigenheid, welke aan eenig subjekt kan toekomen (2), die des *bestaans*,

---

hetwelk echter sommige tijden (*fui* enz. *futurus*) van een werkwoord ontleend, hetwelk uit eenen wezenlijken verhalen stam is gesproten.

(1) In het Grieksch was de toevoeging van het werkwoord *είναι* (*zijn*) bij een adjektief ter daarstelling eens praedicaats minder vaak vereischt, dan in het Latijn of bij ons. Die taal toch bezit eene menigte werkwoorden (op *είω*) van bijvoegel, naamwoorden afgeleid, welke de waarde van een adjektief met het koppelwoord zuiver teruggegeven, als: *ἀβλαστῆς*, *ἀγνωμονῆς* enz.

(2) Het werkwoord *zijn* met de daaraan beantwoordende werkwoorden in andere talen zou men gepaster *verbum abstractum* in tegenoverstelling der *verba concreta*, dan *verbum sub-*

en ook hierom is het zeer geschikt om als vormwoord op te treden en, met het adjektief verbonden, dit laatste in staat te stellen tot praedicaat te dienen (1). Buiten het werkwoord *zijn* kan ook *worden* als koppelwoord en dus als vormwoord voorkomen: het vordert, namelijk, daar hetzelfde *het ontstaan van het zijn* be- teekent, nog een attriboot, met hetwelk vereenigd het eerst een volledig praedicaat uitmaakt; bij voorb. *de boom wordt groen* (2). In hetzelfde geval is het werkwoord *schijnen*, hetwelk een *vermoedelijk zijn* kan aanduiden: zeg ik, bij voorbeeld, *deze boom schijnt oud*, zoo gevoelt men, dat het praedicaat eerst door het adjektief volledig gemaakt wordt. Omgekeerd echter kan zoowel *zijn* als *worden* op zich zelve zonder bijkomend attriboot een volkomen praedicaat uitmaken: bij voorbeeld, *dit wordt eerst en is nog niet*. Daarentegen kan het werkwoord *schijnen* slechts in de be- teekenis van *licht geven* als volledig praedicaat gebruikt worden.

---

stantivum noemen. Deze laatste benaming doet de meening ontstaan, alsof ieder der overige werkwoorden in een *adjektief* met het werkwoord *zijn* behoorde opgelost te worden.

(1) In de Spaansche taal kan ook het werkwoord *estar* (*staan*) als koppelwoord gebezigd worden, en in het Fransch ontleent het werkwoord *être* zijn imperfect *étais* (voor *estais*) en zijne deelwoorden *étant* en *été* (*stans*, *status*) van het Latijnsche *stare*. Ook in het Italiaansch dient *stato* tot verleden deelwoord van *essere*.

(2) Ook staat het werkwoord *worden*, eigenlijk *werden*, ety- mologisch met *weren*, een' nevenvorm van *wezen* (vanwaar *wij waren*), in verband. — In het Latijn drunkte men het *worden* werkelijk door eene vormverandering aan het werkwoord uit: als, *arésco*, *puerasco*, *maturescō*.

In de bepaling van den aard der vermelde reedeelen gingen wij van de natuur van den volzin uit. Uit het logisch oogpunt nu is men gehouden woordsoorten als van gelijken aard onder één hoofd te brengen, die uit een etymologisch oogpunt volstrekt gescheiden zijn. Ik heb hier het boven (bladz. 5) vermelde onderscheid op het oog tusschen de *begripswoorden* en de *demonstratieve woorden*. Ontleedt men den zin logisch, zoo is het volkomen onverschillig of de plaats van het subjeet door een begripswoord, dan wel door een demonstratief woord wordt vervuld. Dus zijn de persoonlijke, en de aanwijzende en vragende voornaamwoorden, zoo dra zij op zich zelve staan, als deelen der rede beschouwd, als zelfstandige naamwoorden aan te merken. Geven zij al geenen naam aan de substantie; zij vooronderstellen niettemin eene substantie, die eenen naam heeft. Evenwel moeten al die woorden geacht worden eene van het zelfstandig naamwoord onderscheiden woordsoort uit te maken: het zijn plaatsbekleeders der substantieven, *voornaamwoorden*, en in zooverre zij de *zelfstandige* naamwoorden vervangen, noemt men ze *zelfstandige voornaamwoorden*. Ook als bijvoegelijke naamwoorden kunnen demonstratieve woorden optreden, en wel, in de eerste plaats, het artikel en alle voornaamwoorden, behalve het persoonlijke, in dit geval *adjektieve voornaamwoorden* genoemd: alsdan wordt de eigenheid eener substantie niet genoemd, maar door aanwijzing kenbaar gemaakt. Met het werkwoord *zijn* vereenigd vermogen die bijvoegelijke voornaamwoorden, welke aanduiden, dat eenig voorwerp door één' of meer personen bezeten wordt, zelfs een praedicaat te vormen, als, wanneer gezegd wordt: *de wraak is mijn*. In de tweede plaats

kunnen de bijwoorden van plaats, waarvan sommige tevens als voorzetsels gebruikt worden, met het werkwoord *zijn* vereenigd, een praedicaat vormen, als: *de man is hier; de zon is op; het schip is aan*, enz. — Alleen de werkwoorden kunnen door geene demonstratieve woorden vervangen worden, omdat zij het eenig onmisbaar bestanddeel der rede uitmaken: de rede nu bestaat in het uitbrengen eener gedachte, en is dus niet met eene bloote aanwijzing bestaanbaar. Hoezeer het werkwoord *zijn* met de daartoe behoorende vormen, die met het werkwoord *wezen* etymologisch niets gemeen hebben, even als deszelfs vertegenwoordigers in het Grieksch en het Latijn, uit de persoonlijke voornaamwoorden, en dus uit demonstratieve woorden, ontstaan is, en alzoo zelve tot de demonstratieve woorden behoort, geldt het toch wezenlijk als begripwoord, en is ook als zoodanig te beschouwen, even als b. v. de adjektieven *de voorste*, *de uiterste*, en de werkwoorden *uiten*, *her-inneren*, ofschoon van demonstratieve woorden afgeleid, toch voor begripwoorden te houden zijn.

Aldus verdeelen zich de beide rededeelen (zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden) uit een etymologisch oogpunt, elk wederom in twee woordsoorten: de zelfstandige naamwoorden in eigenlijke zelfstandige naamwoorden en in zelfstandige voornaamwoorden, de bijvoegelijke in eigenlijke bijvoegelijke naamwoorden en in bijvoegelijke voornaamwoorden. De demonstratieve woorden, daarentegen, welke, even als de verschillende voornaamwoorden onderling, etymologisch alle tot ééne woordsoort behooren, verdeelen zich, naar hunne beteekenis, in woorden, die voorwerpen of eigenheden van voorwerpen aanduiden (*voornaamwoorden*), en in

plaatsaanwijzende woorden, en deze weder uit een syntaktisch oogpunt in *bijwoorden* en *voorzetsels*.

Tot dus verre hadden wij den volzin in zijnen eenvoudigen vorm, slechts van zijne noodwendige bestanddeelen voorzien, op het oog; doch zoowel het subjezt, als het praedicaat kan door nadere bepalingen *uitgebreid* worden. De opzettelijke beschouwing van de wijze, waarop de zin tot een' uitgebreiden zin wordt, behoort tot de syntaxis: hier komt dit onderwerp slechts in zooverre in aanmerking, als zich de aard van verscheidene woordsoorten nader uit derzelver aanwending als bepalingen der hoofdbestanddeelen van den volzin verklaart.

Over de bepaling van het subjezt door begripswoorden zoowel als door demonstratieve woorden hebben wij reeds hier boven het meeste moeten vermelden. Daarbij is nog slechts het volgende te voegen. Terwijl het adjektief uit zijnen aard van de werkwoordelijke verbuiging verstoken is, zoodat het de door hetzelfde aan het subjezt toegekende eigenschap in het subjezt vooronderstelt en niet eerst uitdrukkelijk daaraan toeschrijft, kan men ook het werkwoord van zijne werkwoordelijke verbuiging ontdoen en het bij gevolg zijnen aard van werkwoord benemen, in diervoege dat het als adjektief, als subjektsbepaling gebruikt wordt. Op deze mogelijkheid berust de woordsoort, welke men *deelwoord* noemt, en welke het werkwoord tot adjektief geworden daarstelt. De benaming *deelwoord* is eene ongeschikte vertaling van den Latijnschen naam *participium*, welke aan deze woordsoort is toegekend, omdat zij, als het ware, aan de natuur van het werkwoord en het adjektief gelijkelijk deel heeft (*participeert*), en tusschen beide in het midden staat. — Ver-

der kan het subjekt niet alleen naar eenige eigenschap (door adjektieven en deelwoorden), of naar zijne bepaaldheid (door bijvoegelijke voornaamwoorden) gewijzigd, maar ook het aantal opgegeven worden, waarin eenig voorwerp aanwezig gedacht wordt. Zoo heeft men dan eene bijzondere woordsoort, *telwoorden* genaamd, en deze antwoorden deels op de vraag: hoeveel? (*grondgetallen*), deels op de vraag: de hoeveelste? (*rangschikkende telwoorden*). Het woordje *een*, hetwelk aanduidt, dat eenig voorwerp *niet in getale* gedacht wordt, rekent men mede tot de telwoorden; daar het evenwel iets bloot negatiefs uitdrukt, zoo mist het meestal allen klem, en wordt dan met het toonlooze bijvoegelijk voornaamwoord *de* tot eene bijzondere woordsoort gebracht, *artikel*, *lidwoord* genaamd.

Gelijk het subjekt, zoo kan ook het praedicaat door bepalingen uitgebreid worden. Het woord, hetwelk bij uitnemendheid dient om bij de attributieve woorden (zoo werkwoorden als bijvoegelijke naamwoorden) eene nadere omstandigheid van tijd, plaats of wijze kenbaar te maken, heet *bijwoord*. Voor zoo verre de bijwoorden geene demonstratieve woorden zijn, in welk geval zij eene betrekking van plaats aanduiden, die dan tevens op de betrekking des tijds wordt overgebracht, zijn zij in waarheid van de bijvoegelijke naamwoorden niet onderscheiden, en berust dus hunne scheiding van dit rededeel bloot op den syntaktischen grond van hun verschillend gebruik in den volzin. — De demonstratieve bijwoorden vereenigen zich, zoo dra zij niet blootelijk de plaats in het algemeen (als *hier*, *daar*), maar betrekkelijk aanwijzen, of eene richting in de ruimte aanduiden (als *op*, *tot*, *in*), ten naauwste met het werkwoord, zoo zeer, dat zij veelal met hetzelfde eene

zamenstelling vormen. Wordt echter deze samenstelling niet voltrokken, en blijft zulk een demonstratief woord met eene betrekkelijk plaatselijke beteekenis op zich zelve staan, in welk geval het doorgaans een substantief bij zich vereischt, hetwelk het doel of de grens der richting aanwijst, zoo heet het geen bijwoord meer, maar draagt, zonder wezenlijke wijziging in zijnen aard ondergaan te hebben en bloot op grond van het verschillend syntaktisch gebruik, den naam van *voorzetsel*. — Ook zonder uitgedrukt voorzetsel is aan het werkwoord vaak eene beteekenis eigen, welke een substantief bij hetzelfde vordert, hetwelk de richting, het doel der handeling aanduidt. In dit geval staan dan doorgaans bepalende substantieven bij het werkwoord, die onmiddellijk van hetzelfde afhankelijk schijnen, maar in waarheid krachtens het in deszelfs denkbeeld opgesloten richtingsbegrip met hetzelfde zijn verbonden (als: *ik geef den armen*). Zoo kan dan ook deze betrekking doorgaans door een uitgedrukt voorzetsel opgelost worden (als: *ik geef aan de armen*). De zoogenaamde transitieve werkwoorden vorderen een zoogenaamd *objekt* of voorwerp bij zich, en, hoezeer dit voorwerp in de meeste talen nimmer door eene praepositie met zijn werkwoord verbonden wordt, ligt de mogelijkheid der aanwending eens voorzetsels toch in den aard der zaak: ook zijn er talen, in welke het objekt zich, door middel eens voorzetsels met het werkwoord laat verbinden (1).

---

(1) In het Hebreuwsch komt het voorzetsel *an* voor als verbinding tusschen het werkwoord en het objekt, desgelijks in de verwante talen; in het Spaansch dient het voorzetsel *a* tot hetzelfde einde, als: *amo a mi patria, ik bemin mijn vaderland*.

Met de bovenstaande aanmerkingen zijn al de deelen verklaard, welke in eenen volzin, hoe uitgebreid ook, kunnen voorkomen. Zoo echter is nog geene melding gemaakt van die woordsoort, welke den naam van *conjunctie* of *voegwoord* draagt. Ook behooren de voegwoorden niet tot de logisch noodwendige bestanddeelen der rede; bij de logische ontleding vormen zij een overschot, hetwelk niet uit den eisch der volledig uit te drukken gedachte kan verklaard worden, voor zoo verre zij niet tevens een nominaal of adverbiaal begrip inhouden, dat is, voegwoordelijke naam- of bijwoorden zijn. Men zou ze daarom *rhetorisch* noodwendige bestanddeelen der rede kunnen noemen. Zij dienen om zindeelen of zinnen, die anders als onverschillige grootheden nevens elkander gesteld zijn zouden, met elkaar te verbinden. Die woorden nu, welke als voegwoorden optreden, zijn of bijwoorden of voornaamwoorden, en slechts uit een syntaktisch oogpunt vormen zij eene afzonderlijke woordsoort.

De zoogenaamde tusschenwerpsels, eindelijk, maken geene woordsoort, veelmin een rededeel uit (zie boven bladz. 6). Zij kunnen geen wezenlijk noch noodwendig bestanddeel der rede uitmaken, maar blijven buiten derzelve zamenhang staan. Niettemin worden zij met de voorzetsels en voegwoorden, ja zelfs met de bijwoorden (ten minste met zulke bijwoorden, die tot de klasse der demonstratieve woorden behooren) wel eens onder de benaming *partikels*, dat is, *rededeeltjes* zamengevat. Aan het gebruik kan men dit inwilligen. Juist gesproken bestaat de rede slechts uit twee bestanddeelen: het subjekt en het attribuut (praedicaat): bij

gevolg zijn slechts die woorden, welke, het zij als het eene, het zij als het andere kunnen dienen, als *rede-deelen* te beschouwen. Alzoo hebben de zelfstandige naamwoorden en voornaamwoorden, die als subjekt, en de werkwoorden, bijvoegelijke naamwoorden en bijwoorden, die als praedicaat kunnen optreden, op den naam rededeelen aanspraak; hoezeer de zelfstandige naamwoorden van de voornaamwoorden, de bijvoegelijke naamwoorden en werkwoorden van de demonstratieve bijwoorden wederom soortelijk onderscheiden zijn. De voorzetsels (als zoodanig en niet wanneer zij bijwoorden blijven), alsmede de voegwoorden, kunnen slechts in zoo verre als afzonderlijke *woordsoorten* beschouwd worden, als zij uit een syntaktisch oogpunt een' van de overige verschillenden werkring hebben.

Uit al het bovenstaande is gemakkelijk af te leiden, wat van de gewone indeeling in tien zoogenaamde rededeelen te denken is. Volgens dezelve worden de woorden onderscheiden: 1. in *lidwoorden*, 2. *zelfstandige naamwoorden*, 3. *bijvoegelijke naamwoorden*, 4. *telwoorden*, 5. *voornaamwoorden*, 6. *werkwoorden*, 7. *bijwoorden*, 8. *voorzetsels*, 9. *voegwoorden*, 10. *tusschenwerpsels*. Deze indeeling berust geenszins op een zich zelf gelijkblijvend beginsel. Men ziet er woorden onderscheiden, die uit hetzelfde beginsel tot elkander behooren, uit hetwelk weder andere onder één hoofd gebracht zijn. Zoo behooren, bij voorbeeld, de zelfstandige naamwoorden en het meerendeel der voornaamwoorden met hetzelfde recht tot één, als waarmede de verschillende soorten der bijwoorden (*demonstra-*

klieve en *denominatieve bijwoorden*) tot ééne soort samenverbonden worden. Men heeft derhalve noch gelijkmatig het beginsel gevolgd om de woorden te onderscheiden naar gelang zij of iets bloot met een klankgebaar aanwezig, of werkelijk het begrip omschreven; noch het beginsel om ze te onderscheiden op grond van hunnen verschillende syntaktischen werkring. Naar het laatste beginsel vormen de voorzetsels en voegwoorden van het bijwoord verschillende woordsoorten. Bovendien staan het lidwoord wegens deszelfs eigenaardige betrekking tot het zelfstandige naamwoord, het telwoord wegens zijnen bijzonderen logischen inhoud, soms zelfs het *deelwoord* wegens deszelfs afleiding van het werkwoord, als afzonderlijke woordsoorten opgegeven; terwijl al deze beginsels van onderscheiding wederom gekruist worden door het beginsel, volgens hetwelk het subjektswoord tegen het praedicaatswoord overgesteld, en dit zelve weder in adjektief en werkwoord verdeeld moest worden.

Hoe het zij, er kan geene zwarigheid bestaan om de gebruikelijke verdeling in de behandeling der woordsoorten te volgen, evenmin als om ze in de gebruikelijke rangorde te behandelen (1),

---

(1) Deze rangorde berust op die orde, welke, naar den maatstaf der oude talen, de natuurlijke orde der woorden in de rede is. Het voornaamwoord scheen volgens dezen grond van rangschikking niet beter geplaatst te kunnen worden, dan achter al de andere soorten van naamwoorden, terwijl het voorzetsel, voegwoord en tusschenwerpsel zich met de achterste plaatsen moesten vergenoegen, waarbij het voegwoord, als bloot verbindingsmiddel aan het voorzetsel, en natuurlijk het tusschenwerpsel weder aan het voegwoord den voorrang moest afstaan.

De verschillende rededeelen staan tot elkander in betrekking, en niet alleen dit, maar ook de spreker kan, met betrekking tot zich zelve, de objekten der gedachte op verschillende wijze beschouwen. De taal nu bezit het vermogen om de verschillende betrekkingen zoo van de begrippen, die de zin inhoudt, onderling, als van den spreker tot het objekt der gedachte, door zekere veranderingen in den vorm der woorden weder te geven. De verandering ter uitdrukking dier betrekkingen door de woorden ondergaan, noemt men derzelve *verbuiging* (*flexie*).

Daar de woordbuiging zich van gelijke middelen bedient, als de woordvorming, te weten, niet alleen van de toevoeging van klanken of lettergrepen, maar zelfs bij de verbuiging der ongelijkvloeiende werkwoorden, van de wortelklankverwisseling; zoo ontstaat de vraag, wat voor het kenmerkend onderscheid tusschen woordbuiging en woordvorming moet gehouden worden? Dit onderscheid kan slechts in de verschillende beteekenis gevonden worden, welke in het een en het ander geval aan hetzelfde woordveranderingsmiddel verbonden wordt. De ter woordvorming toegevoegde of veranderde klanken stellen een nieuw woord daar; de ter verbuiging gewijzigde of vermeerderde klanken drukken slechts eene veranderde betrekking van één en hetzelfde woord uit.

Wanneer men de eene taal met de andere vergelijkt, bespeurt men, dat de eene taal rijker is in verbuigingsvormen, dan de andere, ja! onze taal biedt het verschijnsel, dat door den tijd verscheidene verbuigingsvormen geheel of ten deele in onbruik geraakt zijn (verget-

bladz. 11). Waardoor nu konden de niet bestaande of vervallen verbuigingsvormen vervangen worden? Zoo uit de plaatsing eens woords in de orde der rede niet blijken kan, in welke betrekking eenig deel derzelve tot de gansche gedachte staat, iets, hetwelk, bij voorbeeld, in het Engelsch en Fransch vaak, en in onze taal bepaaldelijk bij het voorkomen van eigennamen het geval is (zeg ik: *Willem slaat Pieter*, zoo blijkt slechts uit de orde der woorden, dat Pieter de lijdende partij is); dan kunnen de verbuigingsvormen niet anders dan door vormwoorden vervangen worden, dat is, door zoodanige woorden, aan welke de uitdrukking eener grammatische betrekking wordt opgedragen, en welke daarbij hunne meer zelfstandige beteekenis verliezen. Zoo worden het Latijnsche perfectum en futurum *amavi* en *amabo* bij ons met behulp der vormwoorden *hebben* en *zullen* wedergegeven, en moet de datief in het Hoogduitsche: *Männern ziemt es*, in het Hollandsch door een uitgedrukt, soms verzwegen, voorzetsel, *aan mannen betaamt het*, te kennen gegeven worden (1).

---

(1) Ten aanzien van de middelen, welke de verschillende talen aanwenden ter uitdrukking der grammatische betrekkingen, heeft men ze in drie klassen verdeeld. Volgens de resultaten der geleerdste taalonderzoekers dan, medegedeeld door Heyse t. a. p. bladz. 134—136, behooren tot de eerste klasse zulke talen, die (even als de Chinesche) alle verbuiging missende, slechts door de *plaatsing der woorden in den volzin* de grammatische betrekking kunnen laten raden. Tot de tweede de zoodanige, welke, zoo als de Amerikaansche talen en de Baskische taal, dezelfde betrekkingen door *affixen*, dat is, door zamenstelling met ook zelfstandig voorkomende woorden, uitdrukken. De derde klasse, eindelijk, omvat die talen, welke de boven omschreven *woordbuiging* aanwenden, en dus, of

Wanneer men van veranderingen in den vorm der woorden, van verbuiging spreekt, neemt men eenen *grondvorm* aan, die als onverbogen beschouwd wordt,

---

door klankverwisseling, of door aanhechting van klanken, die op zich zelve zonder beteekenis zijn, het doel, namelijk de uitdrukking der grammatische betrekkingen, bereiken. Zulke talen zijn, behalve de Semitische, al de Indo-Europeïsche talen. Wel is waar blijken bij dieper vergelijkend taalkundig onderzoek de onzelfstandige verbuigingsuitgangen in de laatste soort van talen mede affixen, dat is, zelfstandige pronominale wortels of wel hulpwoorden te zijn; doch met hetzelfde recht, waarmede men in de Spraakkunst de zamenstelling van de woordaflleiding onderscheidt (hoezeer deze laatste mede oorspronkelijk als eene zamenstelling uit zelfstandige bestanddeelen te beschouwen is), vermits men niet op de stoffelijke beginselen en middelen, maar op het logisch uitwerksel behoort te zien, mag en moet men ook de beide laatste taalklassen als werkelijk onderscheiden blijven aanmerken. — De derde taalklasse verdeelt men weder in twee ondersoorten, te weten, in *synthetische* en *analytische* talen. De eerste drukken de grammatische betrekkingen voornamelijk door *woordvormen* uit, en bezitten dus een' grooten rijkdom en menigvuldigheid van verbuigingsklanken. De analytische talen lossen een min of meer aanmerkelijk aantal dier woordvormen op, en geven ze weder door zelfstandige *vormwoorden*, die hunne plaats vinden nevens die in eenigerlei grammatische betrekking staande woorden (behalve de boven (bladz. 11) vermelde omschrijving van tijden en wijzen door hulpwerkwoorden, en van naamvallen door voorzetsels, komt hier ook de aanwending van het lidwoord vóór het zelfst. naamw., en van het persoonlijk voornaamwoord vóór het werkw. in aanmerking). Onze taal, uit dit oogpunt beschouwd, kan wel niet anders dan, met de Romeinische talen, tot de analytische taalsoort gebracht worden. Het Hoogduitsch, mag men stellen, vormt eene middensoort tusschen de synthetische en de analytische talen. Zie boven bladz. 11.

terwijl de verbogene vormen voor wijzigingen van dezen grondvorm gelden. De grondvorm moet dan tevens het begrip buiten alle betrekking tot eenig ander voorstellen. Als zulk een' grondvorm beschouwt men voor het substantief dien vorm, met welken men het voerwerp noemt of roept (den nominatief en vocatief): dan toch, wanneer men een substantief bloot als naam bezigt, zonder het denkbeeld daardoor uitgedrukt met eenige gedachte in verband te brengen, staat het buiten elke grammatische betrekking. Van het adjektief is die vorm, in welken het met het werkwoord *zijn* verbonden, als praedicaat voorkomt, de grondvorm: dus gebruikt toch behoeft het adjektief zelve geene betrekking uit te drukken, daar het abstrakte werkwoord *zijn* alsdan het verband met het subjeet te kennen geeft. Van het werkwoord, eindelijk, is de zoogenaamde infinitief als de grammatische grondvorm aan te merken, daar hij het werkwoord voorstelt buiten betrekking tot het naamwoord, aan hetwelk het anderzins eenig begrip toekent. — De grammatische grondvorm is wel te onderscheiden van den etymologischen stamvorm, vooral bij het werkwoord loopt dit in het oog: de infinitief toch is geenszins als de stamvorm des werkwoords te beschouwen (zie boven bladz. 126), integendeel vindt men dezen bij de oorspronkelijke werkwoorden meestal in het praeteritum, en bij de gelijkvloeiende komt zeker de imperatief denzelfden nader dan de infinitief. En wat de naamwoorden aangaat, zoo is in onze tegenwoordige taal de grondvorm der zelfstandige en der bijvoegelijke naamwoorden wel is waar niet van den etymologischen stamvorm verschillend; doch in het Gothisch onderscheidde zich de nominatief van vele naamwoorden door den uitgang *s*, gelijk in het Latijn en het

Grieksch mede een eigenaardig bekleede en van den staakten stamvorm onderscheiden vorm den nominatief voorstelt.

Niet alle woordsoorten zijn verbuigbaar. Het spreekt van zelve, dat zulke woorden, die, wel verre van zelve in eenige betrekking tot een van de deelen der rede te staan, veeleer de betrekking omschrijven, in welke het eene begrip tot het andere treedt, voor geene verbuiging vatbaar zijn. Zood zijn dan de *voorzetsels* onverbuigbaar. Ook zijn het de *bijwoorden* (de verbuiging ter uitdrukking der trappen van vergelijking bij de kwalitatieve bijwoorden afgerekend), omdat zij tot het attributieve woord behoorende de uitdrukking der betrekking aan dit laatste overlaten. Ook de zuivere *voegwoorden*, die, naar wij zagen (bladz. 218), bij de ontleding der in den volzin uitgedrukte gedachte een overschot uitmaken, en dus niet in de rede zelve ingrijpen, moeten onverbuigbaar zijn, en om geene andere reden de *tusschenwerpsels*, die buiten allen samenhang met de rede staan. Alle overige woordsoorten zijn verbuigbaar.

De betrekkingen, welke door bepaalde verbuigingsvormen worden uitgedrukt, zijn de volgende: 1. *Geslacht*, 2. *Getal*, 3. *Naamval*, 4. *Trap* (van vergelijking), 5. *Persoon*, 6. *Tijd*, 7. *Wijze*. Wij beschouwen ze, hier in het algemeen, elk afzonderlijk.

1. Daar het *Geslacht* aan de zelfständigkeit toekomt of ten minste als daaraan toekomend beschouwd wordt; zoo maakt het een in de uitgedrukte substantieven zelve begrepen element uit. Mitsdien stelt het geenszins eene bloote betrekking, waarin de zelfständigkeit gedacht wordt, daar, en behoort het geslacht niet tot de betrekkingbegrippen. Ook wordt het aan de zelfstandige

naamwoorden en zelfstandige voornaamwoorden niet door verbuigingsvormen uitgedrukt; maar de stamvorm zelve reeds beduidt een mannelijk of vrouwelijk voorwerp, en zoo al het vrouwelijk geslacht door eenen aangevoegden uitgang van den mannelijken stamvorm verschilt, behoort deze vormverandering tot de woordafleiding, daar met de verandering werkelijk een verschillend voorwerp aangeduid en dus een nieuw woord gevormd wordt, weshalve wij ook de vervrouwelkende uitgangen boven (bladz. 153) onder de afleidingsuitgangen hebben opgegeven. Daar echter de bijvoegelijke naamwoorden, alsmede het lidwoord, het telwoord en de bijvoegelijke voornaamwoorden, ter aanduiding van het verband, waarin zij tot het substantief staan, in hunnen vorm het geslacht des substantiefs uitdrukken, zoo behoort het geslacht hier werkelijk in aanmerking te komen, hoezeer slechts als de grond eener secundaire of bloot begeleidende verbuiging, waarover straks nader (1). — De meeste talen dan en ook de onze, onderscheiden niet alleen een *mannelijk* en *vrouwelijk* geslacht naar het voorbeeld der natuurlijke voorwerpen, maar drukken ook de indifferentie des geslachts (*geslachteloosheid*) in den vorm der bijvoegelijke woorden uit. Zoo zijn er dan drie geslachten in onze taal: *het mannelijke*, *het vrouwelijke* en *het onzijdige geslacht*. — De verandering der bijvoegelijke woorden naar het geslacht der naamwoorden, waartoe zij behooren, noemt men met een kunstwoord *motie* (*beweging*).

---

(1) In zekere talen, te weten de Semitische, drukt niet alleen het adjektief, maar ook het werkwoord, door vormverandering het geslacht uit van het substantief, waaraan het als praedicaat wordt toegevoegd.

2. Het *Getal* komt eigenlijk slechts aan de zelfstandige naamwoorden en voornaamwoorden toe, daar dezelfde zelfstandige dingen aanduiden, die al of niet in *getale* aanwezig zijn en gedacht worden kunnen. Doch de adjektieve woorden, zoowel als de werkwoorden, drukken in hunnen vorm het getal uit van het zelfstandig naamwoord, tot hetwelk zij behooren, en dus maakt ook het getal den grond uit eener secundaire verbuiging. De naauwkeurige bepaling van het getal blijft aan de telwoorden overgelaten; maar de *meervuldigheid* in het algemeen wordt door eene verandering, in onze taal bijna uitsluitend in de toevoeging eens uitgangs bestaande, te kennen gegeven (1).

3. Het zelfstandig naamwoord of het zelfstandig voornaamwoord, hetwelk het doel, de grens of het punt van uitgang der richting, in het begrip van het attributieve woord (werkwoord of adjektief) besloten, aangeeft, drukt zijn verband met dit werkwoord door vormverandering uit, en deze verandering bestaat in het aannemen van den een' of anderen uitgang. Alzoo duiden die verbuigingsuitgangen der zelfstandige woorden, welke men *Naamvallen* noemt, oorspronkelijk aan, dat het naamwoord, hetwelk zij aandoen, als doel, grens of uitgangspunt eener richting wordt voorgesteld. In deze vormverandering deelen de bij het zelfstandige naamwoord behorende bijvoegelijke woorden, ter aanwijzing van hun verband met dit zelfstandige naam-

---

(1) Er zijn talen, bij voorbeeld de Semitische en de Grieksche, die niet alleen een *meervoud*, maar ook een *tweevoud* (dualis) bezitten. Ook het Gothisch en het Oudhoogduitsch hadden afzonderlijke vormen voor het tweevoud in het persoonlijk voornaamwoord en in de werkwoorden.

woord. — Onze taal onderscheidt drie naamvallen, aart welke in de twee verschillende getallen verschillende vormen toekomen. Doorgaans stelt men vier naamvallen, terwijl men den zoogenaamden *nominatief* (*eersten naamval*) mederekent. Doch deze is evenmin een naamval, als de infinitief des werkwoords eene wijze is: hij *noemt* slechts het voorwerp, waaraan de gedachte verbonden wordt, en wanneer hij, zoo als in het Gothisch, zich door eenen bijzonderen uitgang onderscheidt, duidt deze uitgang natuurlijk geenszins het verband met het werkwoord aan, noch is hij de exponent van het richtingsbegrip in het werkwoord opgesloten. Alzoo is de bepaling, welke wij boven van den naamval gaven, niet op den nominatief toepasselijk. De drie werkelijke naamvallen zijn: *genitief*, *datief* en *accusatief*. — De *genitief* duidt het punt aan, *vanwaar* eene richting uitgaat. Staat hij nevens een substantief, van hetwelk hij afhankelijk schijnt, zoo kan hij slechts krachtens een verzwegen verbaal begrip daarvan afhankelijk wezen. Zeg ik, bij voorbeeld, *de zoon des vaders*, dan bevat deze uitdrukking zooveel in zich, als: *de zoon uitgegaan van den vader*. — De *datief* duidt het punt aan, *waarheen* de beweging gericht is. Bijaldien men zegt: *hij ontnemt het mij*, zoo drukt de datief een *negatief* geven uit. — De *accusatief* stelt het *doel* der beweging als *bereikt* voor, als ware het, het punt van indifferentie tusschen de negatieve richting, door den genitief, en de positieve, door den datief uitgedrukt. — Hoezeer in deze drie gevallen de verschillende betrekkingen, in welke het begrip der richting gedacht kan worden, volledig wedergegeven zijn, bestaan er echter talen, welke een grooter aantal naamvallen bezitten. Het Latijn bezit buiten de drie genoemde casus nog eenen

ablativus; het Sanskriet boven de naamvallen, die het met het Latijn gemeen heeft, nog eenen *instrumentalis* en eenen *locativus*; de Slavonische talen kennen insgelijks eenen *instrumentalis* en eenen *locativus*; ja, het Oudduitsch vertoont in sommige declinaties den eersten dezer beide ons vreemde naamvallen. De beide grondnaamvallen (*genitief* en *datief*) zijn, namelijk, voor verschillende opvattingen vatbaar (1). Zoo kan men den *genitief*, die het punt *waaruit*?, of den *datief*, die het punt *waarheen*? aanwijst, ter aanduiding van de plaats *waar*? aanwenden. Zoodra nu deze bijzondere aanwending zich door eenen eigenaardigen, hoezeer slechts weinig gewijzigden vorm onderscheidt, is er een *locativus* ontstaan (2). Zoo is het met die andere naamvallen. De Latijnsche *ablativus* is, waar hij van den *datief* verschilt, eene geringe wijziging van deszelfs vorm; zijne beteekenis maakt van hem, als het ware, een' negatieven *datief*, en heeft tevens eene groote verwantschap met die van den *genitief*, daar ook de *genitief* als een negatieve *datief* kan aangemerkt worden (3). De *vocativus*,

---

(1) En werkelijk moest in het oudere Hollandsch de *genitief* nog eene groote verscheidenheid van betrekkingen, alle wijzigingen van het grondbegrip, uitdrukken. Ten bewijze voer ik hier alleen aan zoo vele bijwoorden en bijwoordelijke zeggwijzen: *des nachts*, *daags*, *bloots hoofds* enz.

(2) In het Latijn zou men de vormen *domi*, *humi*, *militiae*, *ruri*, *Romae*, *Amyclis* enz. als sporen van het vroeger bestaan van een' *locativus* kunnen aanmerken, die dan in vorm deels met den *genitief*, deels met den *ablatief* of liever *datief* zou overeenkomen. — In het Poolsch is de *locativus* van het enkelvoud veelal gelijk aan den *datief* van dit getal.

(3) In het Sanskriet is de *ablativus* van het enkelv. gelijk aan den *genitief* van dit getal, en die van het meerv. aan den *datief* van dit getal.

eindelijk, die in het Gothisch gevormd wordt door weglating der *s*, waarmede de stam in den nominatief is bekleed, is evenmin een naamval, als, gelijk wij zien zullen, de imperatief eene wijze.

4. Nu biedt zich de vierde dier betrekkingen, welke aan de verbuiging ten grondslag liggen, ter onzer beschouwing aan; met name, *de Graad of Trap van vergelijking*. — Voorwerpen of werkingen zijn met andere voorwerpen of werkingen slechts in zooverre vergelijkbaar, als derzelve eigenschappen naar elkander worden afgemeten. Met andere woorden: slechts de eigenschap kan in verschillende graden of trappen van sterkte (*intensiteit*) worden waargenomen, en bij gevolg kunnen slechts de eigenschapswoorden (bijvoegelijke naamwoorden en bijwoorden) den betrekkelijken trap van overtreffing door verandering in hunnen vorm uitdrukken. Dit nu doen zij op tweederlei wijs: zij staan, namelijk, of in den *comparatief* (*vergrootenden trap*), of in den *superlatief* (*overtreffenden trap*). De eerste duidt aan, dat de eigenschap aan een of meer dingen in een' hooger graad toekomt, dan aan een of meer andere, in dier voege, dat er nog ruimte overblijft om zich andere dingen te denken, aan welke dezelfde eigenschap in even hoogen of nog hooger graad eigen is. De tweede duidt hetzelfde aan, doch dus, dat er aan geen andere dingen gedacht wordt, welke dezelfde eigenschap in dezelfde mate zouden bezitten. Het verdient opmerking, dat onze taal van de meeste andere talen, bij voorbeeld, van de Grieksche en Latijnsche, de Hoogduitsche en Engelsche, in dit opzicht verschilt, dat zij zich niet, gelijk deze, aan het gebruik van den Comparatief bindt, wanneer er vergelijking tusschen twee plaats heeft. Het Fransch daarentegen, dat geen' su-

perlatief bezit, gebruikt altijd den comparatief, en wel, ter vervanging van onzen superlatief, vergezeld van het bepalende lidwoord, omdat, zoodra alle buiten één worden uitgesloten, dit ééne ding bepaald wordt aange-
wezen. In de overige Romantische talen wordt de La-
tijnsche superlatief steeds van een' zeer hoogen graad
gebruikt, wanneer deze aan de eigenschap van eenig
ding buiten vergelijking met andere wordt toegekend.
Voor den betrekkelijken superlatief gebruiken zij mede
den comparatief. — In onze taal drukt het substantief,
dat het voorwerp voorstelt, met hetwelk de vergelijking
plaats heeft, deze zijne betrekking tot het voorwerp,
waaraan de eigenschap toekomt, door geenerlei veran-
dering in zijnen vorm uit (1); een vormwoord (achter
den comparatief het bijwoord *dan*, achter den superla-
tief een voorzetsel, doorgaans *van*) treedt bij ons in de
plaats van eene verandering in den vorm van het sub-
stantief. — Het adjektief in zijnen gewonen vorm, in
welken het de hoedanigheid zonder vermelding van eeni-
gen graad van intensiteit uitdrukt, heet, in tegenover-
stelling van de vermelde trappen van vergelijking, in den
positief (*stellenden trap*) te staan. — De vormveran-
dering nu der adjektieven en bijwoorden, door welke
die trappen worden uitgedrukt, noemt men *graduatie*
of *comparatie*.

5. Ten aanzien van den persoon des sprekers zijn er

---

(1) In het Grieksch en het Latijn had dit plaats. In het
Grieksch stond het bedoelde substantief achter den comparatief
in den genitief. Zoo wordt het ook in het Italiaansch door de
praepositie *di* met den comparatief verbonden, even als in het
Fransch en Spaansch, bij vergelijking van getallengrootheden,
door het voorzetsel *de*.

drie gevallen mogelijk : of de spreker zelve is het onderwerp der in den volzin uitgedrukte gedachte, of dit is een persoon, tot wien de spreker het woord voert, of eindelijk is het eenig wezen of voorwerp buiten den sprekenden of den aangesproken persoon. Verder sluit de spreker bij zich zelve anderen in, en maakt zich met hen tot het onderwerp der rede, of hij spreekt verscheidene personen tegelijk aan, of eindelijk is een meer-tal van personen of voorwerpen buiten den spreker en den aangesprokenen het onderwerp der gedachte. Voor dit dubbele drietal van gevallen heeft de taal eene even groote hoeveelheid van voornaamwoorden, en, hetgeen hier voornamelijk in aanmerking komt, de vorm van het werkwoord wordt gewijzigd naar elk dier zes gevallen; met andere woorden: het werkwoord telt in de beide getallen *drie Personen*, den *eersten*, den *tweeden* en den *derden*, waardoor het den grammatischen persoon des subjekts in zijnen vorm voorstelt (vergel. bladz. 209).

. 6. Het ligt in den aard des werkwoords, dat het de werking voorstelt als zich in den tijd verwezenlijkend (zie boven bladz. 210). Daar nu alles wat geschiedt, met betrekking tot den spreker, of tegenwoordig, of verleden, of toekomstig is, zoo drukt ook het werkwoord, hetzij door bepaalde woordvormen, hetzij door vormwoorden (hulpwerkwoorden) de drie verschillende tijdpunten uit: het werkwoord heeft een' *tegenwoordigen*, een' *verledenen* en een' *toekomstigen Tijd*. — Men zou kunnen vragen, in hoe verre men de veranderingen, door het werkwoord ter uitdrukking der verschillende tijden ondergaan, tot de verbuiging mag rekenen. Want, vooreerst, brengt het verschil van tijd door het werkwoord uitgedrukt, geenerlei overeenkom-

stige verandering in eenig ander woord der rede te weeg, terwijl het geslacht in het adjektief, het getal in het adjektief en werkwoord eene begeleidende vormverandering voortbrengt, en de naamval van de betrekking eens substantiefs tot een werkwoord getuigt, gelijk de graad der hoedanigheid het gebruik van zekere vormwoorden noodzakelijk maakt, en de persoon des subjekts aan het werkwoord wordt uitgedrukt. Ten tweede brengt de verandering van tijd een wezenlijk verschil in de beteekende substantie des werkwoords mede, wanneer men het verledene met dadelijke toepassing op het tegenwoordige en in tegenstelling daarvan beschouwt: zoo is *ik rees op* zoo veel als *ik sta nu*, *ik was blind* zoo veel als *nu zie ik*, *ik verloor* zoo veel als *ik mis*, *ik verkreeg* zoo veel als *ik bezit*. Gelijk dan ook, ten derde, het middel, oorspronkelijk, dat is in de ongelijkvloeiende werkwoorden, ter uitdrukking van het verschil van tijd in den vorm der werkwoorden aangewend, niet gelijk alle overige verbuigingen in de toevoeging van uitgangen aan den onveranderlijken grondvorm bestaat, maar den stam, of, wil men, den wortel zelve aandoet. Ook zagen wij, dat de bedoelde klankverwisseling der verbale stammen tevens het oorspronkelijkste en belangrijkste *woordvormings* middel uitmaakt. Zoo zou dan, bij voorbeeld, *ik rees* een' werkwoord nevens *ik rijst*, *ik voer* een werkwoord nevens *ik vaar*, en niet bloot eene verbuiging van het werkwoord *rijzen* of *varen* zijn, even goed als *reizen* of *voeren* werkwoorden nevens *rijzen* en *varen*, en niet bloot verbuigingsvormen derzelve zijn (1). Zoo veel kan men als zeker

---

(1) Wilde men daarentegen *reizen* en *voeren* en dergelijke vormen bloot als verbuigingsvormen van *rijzen* en *varen* enz.

stellen , dat oorspronkelijk bij de aanwending van het praeteritum de hoofdbedoeling zal geweest zijn , datgene uit te drukken , wat de verledene tijd eens werkwoords uitdrukken kan , wanneer het verledene der werking met toepassing op het tegenwoordige beschouwd wordt. Van daar die grondverandering in vorm , welke , zoo geschikt om een aanmerkelijk verschil in de beteekenis des werkwoords aan te duiden , in de oorspronkelijke werkwoorden het tijdsverschil kenmerkt (1). Eerst moest het begrip der Geschiedenis ontwaakt en de historische stijl ontstaan zijn , vóór het verledene anders dan bloot in rechtstreeksche betrekking tot het tegenwoordige oogenblik vermeld werd. Is nu de dadelijke tegenstelling van het verledene tegen het tegenwoordige eenmaal weggenomen , zoo bestaat er identiteit van beteekenis in de verschillende tijden van één werkwoord , en de tijd des werkwoords wordt een bloote denkvorm ; als zoodanig kan hij dan ook als een grammatische vorm of betrekking worden aangemerkt. — Wij hadden tot dus verre slechts het verschil in vorm tusschen den tegenwoordigen tijd en het praeteritum op het oog , en wel om de een-

---

aanmerken , zoo zou men het voorbeeld kunnen aanvoeren , in de Semitische Spraakkunsten gegeven , waar de verschillende zoogenaamde *species* van één en hetzelfde werkwoord of als bedrijvend , of als onzijdig , of als faktitief , of als wederkeurig enz. voorstellen , zonder dat men al de veranderingen , met deze wijziging der beteekenis in verband staande , anders dan als verbuigingsvormen van één werkwoord beschouwt.

(1) Ook in de Grieksche werkwoorden der oudste formatie heeft men , dat het verschil van tijd door de aanmerkelijkste wijziging van den stamvorm , vaak door aanwending van gansch verschillende stamwoorden wordt uitgedrukt.

voudige reden, dat het Duitsch geen' bijzonderen vorm voor den toekomenden tijd bezit (1), maar tot uitdrukking deszelve een vormwoord (het werkwoord *zullen*) aanwendt.

7. Hetgeen de spreker mededeelt, wordt of als iets feitelijks en werkelijks voorgesteld, of als iets dat bloot in zijne gedachte, als wenschelijk, mogelijk, noodwendig, hoezeer nog niet verwezenlijkt, bestaat. Deze twee gevallen worden door verschillende vormen aan het werkwoord uitgedrukt. Men noemt de op dezen grond steunende vormverandering des werkwoords, *de Wijze*, en in gevolge van de zoo even gemaakte onderscheiding zijn er *twee hoofdwijzen* aan te nemen. De eerste heet *aantoonende wijs (indicatief)*, omdat zij het gezegde als in de zinnelijke tegenwoordigheid des sprekers voorvallend, en, als het ware, *met den vinger aanwijsbaar* voorstelt; de andere heet *aanvoegende wijs (conjunctief)*, omdat zij in aanvoegende of afhankelijkke volzinnen, of ten minste in volzinnen, die als zoodanig te verklaren zijn, voorkomt. — Gewoonlijk worden bij deze twee nog twee andere wijzen geteld: de *infinitief* en de *imperatief (onbepaalde en*

---

(1) Ook in andere talen is het niet anders. Zelfs in den uitgang van het Latijnsche futurum (op *bo*) zou men het woord *ibo*, nevenvorm (geldend voor het futurum) van *eo*, *ik ga*, kunnen vinden. Ons *zullen* beteekent eigenlijk *moeten*. Het werkw. *werden*, in het Hoogd. ter daarstelling van het futurum gebruikt, is het gewone werkwoord, dat *worden* beteekent. De Romanische talen gebruiken tot het zelfde einde het werkwoord, dat *hebben* beteekent: *aimerai*, bij voorbeeld, is eene zamenkoppeling uit *aimer ai*, dat is, *j'ai à aimer*. In het Italiaansch geldt een vorm, als *ho da fare* nog voor het futurum.

gebiedende wijs); doch de eerste dezer twee, die niet als gezegde kan optreden, daar in dezelve het werkwoord tot substantief geworden is, kan dus ook niet in staat zijn de gedachte in den vorm der werkelijkheid of anderszins voor te stellen, hetgeen tot het begrip der wijze vereischt is. — De infinitief is een werkwoord tot substantief, het deelwoord een werkwoord tot adjektief geworden, en niettegenstaande dit gering verschil denkt te recht niemand er aan, dit laatste mede als eene wijze des werkwoords aan te merken. — De tweede of imperatief schijnt, met Herling (1), als een bijzondere spreekvorm met den vragenden vorm vergelijkbaar, te beschouwen te zijn, en geenszins als eene echte wijze des werkwoords. — De wijzen, welke andere talen boven het getal der vermelde vier bezitten, laten zich licht tot de twee hoofdwijzen terugbrengen, of op eene andere wijze verklaren. Zoo is de Grieksche *optatief*, hoezeer het verschil van den vorm ook hier eene gewijzigde beteekenis heeft medegebracht, met denzelfden Herling (2), als de conjunctief der historische tijden (imperf., plusquamperf. enz.) aan te merken, gelijk de eigenlijke conjunctief tot de zoogenaamde hoofdtijden behoort. De Fransche *conditionnel* is in waarheid niets anders dan het imperfect van het futurum.

Volgens het heerschend spraakgebruik draagt de verandering der naamwoorden naar getal en naamval den naam van *declinatie* (*verbuiging in engeren zin*), en

---

(1) *Vergl. Darstell. der Lehre v. Tempus und Modus.*

(2) *Von der Dichotomie in den Tempusformen etc. in Rhein. Mus., Jahrg. V, Heft. IV.*

die der werkwoorden naar persoon, tijd en wijze, dient van *conjugatie* (*vervoeging*). Deze laatste benaming echter berust op een misverstand. De Grieksche naam voor *verbuigen* (*κλίνειν*), en de Latijnsche voor hetzelfde begrip (*declinare*) werden zoowel op het werkwoord als op het naamwoord toegepast. *Conjugationes*, in het Grieksch *συζυγίαι*, heeten bij de oude Taalkundigen de verschillende klassen, waarin de werkwoorden naar hunne verschillende stamkarakters en hierop gegronde verschillende *verbuiging* verdeeld zijn. In later tijd nu heeft men aan de woorden *conjugeren* en *conjugatie* de beteekenis van *verbuigen* en *verbuiging* der werkwoorden bij vergissing toegekend, en in onze taal heeft men deze uitdrukkingen door de woorden *vervoegen* en *vervoeging* vertaald (1), waarmede men zoowel het denkbeeld van vormverandering, als de kracht van den stam (*ζεύγνυμι, jungo*) dier klassieke woorden trachtte uit te drukken, niet bedenkende, dat dit op eene ongerijmdheid moest uitkomen.

Hoeteer al de zeven boven vermeldde verbuigingswijzen gewoonlijk onder één hoofd gebracht worden, als of zij even zoo veel gelijksoortige grammatische betrekkingen uitdrukten, moet men toch niet voorbijzien, dat alleen de *naamval* eene betrekking tusschen twee bestanddeelen der rede uitdrukt, terwijl *getal*, *trap* en *persoon*, even als *tijd* en *wijze*, slechts eene verhouding tusschen het objekt der gedachte en den spreker aan-

---

(1) Moonen vertaalt *conjugatie* in den zin van *verbuiging* door *tijdvoeging*.

duiden. Wat het *getal* aangaat, het is slechts van de willekeur des sprekers afhankelijk, verscheidene voorwerpen in zijne beschouwing bijeen te voegen of een ding op zich zelve te beschouwen. Evenzeer is het bloot het oordeel des sprekers, hetwelk eene *vergelijking* instelt tusschen de hoedanigheid van twee dingen, die objektief slechts onverschillig nevens elkander worden aangetroffen. De *persoon* is mede iets geheel betrekkelijks en subjektiefs, en de *tijd* is niet anders denkbaar dan met betrekking tot het tegenwoordig standpunt des sprekers, gelijk, eindelijk, de *wijze* geheel in deszelfs voorstelling of oordeel bestaat. Van het *geslacht* spreken wij hier niet eens, aangezien het, gelijk boven reeds is aangemerkt, een element der substantie zelve uitmaakt, en dus *rechtstreeks* met geenerlei, hetzij logische, hetzij grammatische, betrekking in verband staat. Maar zelfs het *geslacht*, gelijk mede het *getal* en de *persoon*, is de grond eener *secundaire* of *begeleidende verbuiging*. Met dezen naam bestempelt men de vormverandering eensdeels der bijvoegelijke naamwoorden en bijvoegelijke voornaamwoorden, anderdeels der werkwoorden, welke strekken moet om het syntactisch-grammatisch verband dezer woorden met andere, in denzelfden volzin voorkomende, kenbaar te maken. Het adjektief, namelijk, aan hetwelk de begrippen van *geslacht* en *getal* zelve vreemd zijn, neemt zekere verbuiging aan, blootelijk om door een uitwendig teeken zijne betrekking tot het substantief, hetwelk in het een of ander *geslacht* of *getal* staat, aan te duiden. Het werkwoord, welks inhoud evenmin met het denkbeeld van *persoon* iets gemeen heeft, drukt in zijnen vorm den *persoon* en het *getal* van zijn subjekt uit, om desgelijks het grammatisch verband met hetzelfde te doen

uitkomen. — In tegenoverstelling dezer secundaire verbuiging, noemt men de verbuiging, die bij de substantieven en substantieve voornaamwoorden het getal, bij de adjektieve en de kwalitatieve bijwoorden den trap van vergelijking, bij de werkwoorden tijd en wijze uitdrukt, *primaire verbuiging*, daar bij de genoemde woorden die verbuigingen iets uitdrukken, hetwelk in den inhoud der verbogen woorden zelve gegrond is. De naamval kan men als tusschen de primaire en secundaire verbuiging middenin staande beschouwen, daar hij wel het grammatisch verband des substantiefs met een uitgedrukt of verzwegen werkwoord te kennen geeft, maar toch niet bloot als eene begeleidende verbuiging moet aangemerkt worden, aangezien het dus verbogen naamwoord een complement van het begrip des werkwoords uitmaakt. De casusverbuiging der adjektieven daarentegen is bloot secundair. Ten slotte. De betrekking, die de woorden eene secundaire verbuiging doet ondergaan, heet in de Spraakkunst *congruentie*, dat is, *overeenkomst*. De verbuiging door naamvallen geschiedt volgens de wet der zoogenaamde *dependentie*, en het substantief, dat van het werkwoord *afhankelijk* is, wordt gezegd *geregeerd* of *beheerscht te worden*, het werkwoord zelve heet te *regeren* of te *beheerschen*. Veelal past men het denkbeeld van *beheersching* ook toe op de afhankelijkheid, in welke de wijzen der werkwoorden met betrekking tot de voegwoorden schijnen te verkeerren. Daar echter het gebruik der wijzen alleenlijk van de voorstelling des sprekers afhangt, en de afhankelijke wijze ook voorkomt zonder door een voegwoord voorafgegaan te zijn, zoo is deze uitdrukking minder juist te achten, al is het ook, dat de conjunctie, overeenkomstig hare bestemming, volgens welke zij

het verband tusschen de zinnen aanwijst, de wijze, in welke het werkwoord moet geplaatst worden, als het ware, aankondigt. Ook de voorzetsels kunnen slechts in een' oneigenlijken zin gezegd worden te regeren: zij zijn mede slechts de aanwijzers (*exponenten*) eener betrekking, die buiten hen bestaat. Wanneer, eindelijk, een tusschenwerpsel schijnt te regeren, als in de zeggwijze: *wee mij*, en dergelijke, heeft dit mede plaats ten gevolge der uitlating eens werkwoords, van hetwelk de naamval, die het tusschenwerpsel vergezelt, afhankelijk is.

OVER DE WOORDSOORTEN IN HET BIJZONDER (1).

OVER HET LIDWOORD.

De naam *Lidwoord* is eene vertaling van het Latijnsche articulus, en dit weder van het Grieksche ἄρθρον, hetwelk zooveel als *gelid*, *gewricht* beteekent. De grond dezer benaming is hierin gelegen, dat elk naamwoord van een lidwoord vergezelt, bij voorbeeld, *de*

---

(1) Bij deze bijzondere behandeling der woordsoorten beschouwen wij niet alleen derzelve aard, vorm en verbuiging, maar ook derzelve gebruik. Alles evenwel wat het gebruik der woorden met betrekking tot de beheersching betreft, blijft tot de syntaxis bespaard, daar al wat daartoe behoort, slechts uit den zamenhang der rede verklaard kan worden.

man, eenen nevenzin vooronderstelt, te weten; *dien ik bedoel*, *dien gij kent*, of andere dergelijke. Alzoo is het lidwoord het verband, door hetwelk de zin met eenen anderen, hetzij uitgedrukten, hetzij verzwegen zin samenhangt, en, terwijl bij elke andere verbinding door middel van een demonstratief en een relatief woord de verbindende woorden nog een nevenbegrip inhouden van plaats of aard (bij voorbeeld, wanneer ik zeg: *die man, welke enz.*, of *zoo groot, zoo veel — als*), is daarentegen bij het lidwoord elk nevenbegrip uitgesloten. Het is het *redegewricht* bij uitnemendheid.

Uit het gezegde vloeit natuurlijk voort, dat het woordje *een* op den naam *lidwoord* eigenlijk geene aanspraak maken kan, vermits op hetzelfde niet noodwendig een relatief antwoordt (1). De reden, dat het evenwel met het woordje *de* onder de bijzondere benaming van *lidwoord* begrepen is geworden, is in de waarde gelegen, welke aan dit laatste van lieverlede eigen werd, en welke van dien aard is, dat het woordje *een* zoo veel met hetzelfde gemeen had, dat de beide woordjes tot ééne soort gebracht schenen te kunnen worden. Daar, namelijk, een substantief met het eigenlijke lidwoord immer zonder relatieven nevenzin kon gebruikt worden, zoo beschouwde men het blootelijk als een bijvoegelijk woord, hetwelk het naamwoord vergezelt om het voorwerp als bepaald genoeg aangewezen aan

---

(1) Ook werd in het Grieksch het telwoord, dat aan ons *een* beantwoordt, niet als lidwoord aangemerkt noch gebruikt. Waar wij ons *een* als lidwoord aanwenden, komt in het Grieksch het substantief zonder lidwoord voor, en alzoo drukte het wegblijven van het artikel datgene uit, wat wij door ons lidwoord *een* beteekenen.

te duiden; het telwoord *een* nu, zonder bijzonderen klem gebruikt, strekt mede om een bepaald voorwerp te kennen te geven, en ziedaar, wat het insgelijks als lidwoord deed aanmerken (1).

: Het lidwoord dan is een vormwoord (zie bladz. 213); hetwelk bij het zelfstandig naamwoord gevoegd wordt om aan te duiden, dat met hetzelfde een algemeen begrip niet als zoodanig, maar in een bepaald voorwerp verwezenlijkt wordt aangewezen. Volgens de boven (bladz. 238 en volg.) vermelde wet van overeenstemming (*congruentie*) drukt het lidwoord geslacht, getal en naamval des substantiefs door verbuigingsvormen uit, ja! waar de verbuiging van het zelfstandig naamwoord te kort schiet, komt de rijkere vormverandering van het lidwoord te stude om die betrekkingen kenbaar te maken. Om reden derhalve, dat het geslacht van het substantief, vooral in de verbogen naamvallen, vaak alleen door het lidwoord wordt aangewezen, wordt het bij de Hoogduitsche Taalkundigen, gelijk ook bij sommigen der Onzen, als bij A. Moonen, *Geslachtswoord* genoemd.

- Gelijk het lidwoord, vóór het zelfstandig naamwoord geplaatst, te kennen geeft, dat de zelfstandigheid door hetzelfde uitgedrukt als eene reële of zinnelijke zelfstandigheid begrepen wordt, zoo kan het ook elk ander woord, waaraan het wordt toegevoegd, tot een substantief verheffen, terwijl het aan een stoffelijk of logisch algemeen begrip zekere zelfstandigheid of voorwerpelijheid mededeelt.

In tegenoverstelling van het lidwoord *een*, wordt het

---

(1) Vergelijk met het bovenstaande Buttmann, *Ausführl. Griech. Sprachl.* Bd. I. §. 75.

woordje *de* gemeenlijk *bepaald* of liever *bepalend* lidwoord geheeten, terwijl dan het woordje *een* het *onbepaalde* of liever *niet-bepalende* lidwoord genoemd wordt. Beide lidwoorden duiden bepaalde voorwerpen aan; maar het eerste vooronderstelt, dat het voorwerp, waarvan gewaagd wordt, reeds vroeger is aangewezen, en bij den hoorder bekend is, terwijl het bij het gebruik van het andere onverschillig blijft, welk bepaald voorwerp men zich voorstellen wil. Het eerste duidt een bepaald voorwerp bepaald, het andere duidt een bepaald voorwerp onbepaald aan. — Indien door een substantief van het bepalande lidwoord voorafgegaan eene geheele soort wordt aangeduid, bij voorbeeld, wanneer ik zeg: *de mensch is sterfelijk*, geschiedt dit door eene redelijke figuur (*synecdoché*), volgens welke één individu als toonbeeld van het geheele geslacht genomen wordt.

Het bepalande lidwoord wordt dus verbogen:

	Enkelvoud.		Meervoud.	
	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Onzijdig.	Voor alle drie geslachten.
Nomin.	de	de	het	de
Genit.	des	der	des	der
Datief	den	der	den	den
Accus.	den	de	het	de.

Het niet bepalande als volgt:

	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Onzijdig.
Nomin.	een	eene	een
Genit.	eens	eener	eens
Datief	eenen	eener	eenen
Accus.	eenen	eene	een.

16 *

Wanneer wij den oorsprong, alsmede den oorspronkelijken vorm en de oorspronkelijke verbuiging, eerst van het bepalend lidwoord, moeten vermelden, hebben wij vooraf te herinneren, dat het Gothisch nog geen lidwoord kende. Ook is deszelfs gebruik niet volstrekt onontbeerlijk, getuige de Latijasche taal, waarin het geheel en al gemist wordt, en het oudste Grieksch: het gebruik toch van het bepalend lidwoord als zoodanig, dat is, als werkelijk lidwoord, ontstond in deze taal eerst na het Homerische tijdperk. Evenwel vindt het thans als bepalend lidwoord gebezigd woordje in een reeds in het Gothisch aanwezig woord zijnen oorsprong, en wel, gelijk het Grieksche lidwoord oorspronkelijk een voornaamwoord is (1), in het aanwijzend voornaamwoord *sa*, *sô*, *thata*. Opmerkelijk is het, dat de mannelijke en de vrouwelijke vorm van dit Gothische woord de *th* hebben verloren, die in het onzijdig en in de verbogen naamvallen, gelijk mede in het gansche meervoud behouden is gebleven. Hierin is het volkomen gelijk aan het Grieksche δ , η , *τὸ*, Genit. *τοῦ* enz., hetwelk in hetzelfde geval verkeert; alleenlijk mist in het Grieksch de nominativus pluralis mannelijk en vrouwelijk mede de konzontant van den aanvang. In later tijd plaatste men in de Duitsche taal, door de analogie geleid, de radikale *d* (Goth. *th*) ook voor den nominatief mannelijk en vrouwelijk enkelvoud. De Gothische vormen *sa* en *sô* zijn dus als de overgebleven uitgangen des woords te beschouwen, voor welke eene spirant werd aangenomen, gelijk in het Grieksche δ en η eene adspiratie. Het Hoogduitsch heeft in het mannelijk enkelvoud (*der*) het geslachtssteeken aangenomen, en dus de

---

(1) Zie Buttmann, t. a. pl. §, 75, *Ann.* 4.

sterke declinatie aan het lidwoord toegekend, terwijl het Gothische *sa* en *só* vormen zijn van de zwakke declinatie, die in den nominatief geens konzontant als geslachtsmerk kent; ook het Grieksche *ó* wierp de karakteristieke konzontant van het mannelijk geslacht der tweede declinatie van zich. Het onzijdige *thata* daarentegen is gevormd als het onzijdig der adjektieven van de sterke verbuiging. Ons *het* staat voor *et* met afge worpen *d*, en nam in plaats dezer *d* de aspiratie aan: *thata* wordt dus eerst *dat*, hetwelk nog als voornaam woord gebruikt wordt, vervolgens *et* met verzwakte vokaal, en eindelijk *het* (1). *Dat*, *dit* en *het* zijn in het Hollandsch de eenige woorden, die het onzijdige geslachtsteeken (Hoogd. *s*) behouden hebben. De verbogen naamvallen van het enkelvoud hebben in het Gothisch in de drie geslachten de volgende vormen: Genit. *this*, *thisó*, *this*; Dat. *thamma*, *thisai*, *thamma*; Accus. *thana*, *thó*, *thata*. Dus verloren de Genitief en de Datief van het vrouwelijk, alsmede de Datief en de Accusatief mannelijk en onzijdig de vokaal van den uitgang. De *z* van den uitgang van den genitief en datief vrouwelijk ging naar den regel (bladz. 70) in *r*, en de *m* van den datief, en ook dit verschijnsel is vroeger vermeld (bladz. 74), in *z* over, zoodat het onderscheid tusschen den datief en den accusatief mannelijk werd opgeheven. Op dergelijke wijze werd het meervoud tot de tegenwoordige vormen afgeslepen: het luidt in het Gothisch: Nomin. *thai*, *thós*, *thó*; Genit. *thisé*, *thisó*, *thisé*; Dat. *thaim* voor alle geslachten; Accus.

---

(1) Het onzijdige persoonlijk voornaamw. *het* is in vorm oorspronkelijk van het onzijdige lidwoord onderscheiden; daar het in het Gothisch *ita* luidt.

thans, thós, thó. Het gaat, even als het onzijdig en de verbógen naamvallen van het enkelvoud, naar de sterke declinatie, en ook hier, even als daar, werd de vokaal van alle vormen tot *e* verzwakt.

Het Gothische voornaamwoord dan, sa, só, thata, werd van lieverlede als lidwoord gebruikt. In het Hollandsch, omtrent het einde der negende eeuw zal het, even als in het Oudhoogduitsch, hoezeer niet zoo regelmatig als thans, in gebruik geweest zijn, want dat het in de oude Psalmvertaling uit die eeuw niet voorkomt, is aan de slaafsche navolging en woordelijke vertaling uit het Latijn, in welke taal het lidwoord ontbreekt, te wijten. Van de twaalfde en de dertiende eeuw aan is het regelmatig gebruik van het lidwoord gevestigd, en nevens hetzelfde het lidwoordelijk gebruik van het telwoord *een*, hetwelk mede eerst sedert dien tijd was opgekomen. Dit laatste heeft geenerlei buitengewone verminking van vormen ondergaan (1). In het Gothisch luidt het in de drie geslachten ains, aina, ainata, hetwelk naar de sterke declinatie der bijvoegelijke naamwoorden verbógen wordt. Als altijd gingen bij ons de geslachtsteekens, *s* voor het mannelijk, en *t* voor het onzijdig geslacht (in het Hoogd. *r* en *s*) verloren, welk verlies in dit eene woord ook in het Hoogduitsch plaats heeft. In toon onderscheidt het zich aanmerkelijk van het telwoord, hetwelk eenen meer of min sterken ventoon bezit, terwijl bij de vereeniging van een substantief met een der lidwoorden de toon immer het zelfstandig naamwoord treft, zoozeer dat zelfs de vo-

---

(1) In het Engelsch daarentegen is het woord, dat als telwoord *one* luidt, als lidwoord tot ééne letter, *a*, ingekrompen.

kaal van den nominatief van het bepalende lidwoord. volstrekt toonloos geworden is (zie boven bladz. 202). Zonder zelfstandig naamwoord nevens zich is het lidwoord niet denkbaar, omdat het bloot bepaaldheid, aan de uitgedrukte zelfstandigheid geeft, en de zelfstandigheid niet in het lidwoord zelve begrepen kan worden, gelijk dit in de aanwijzende voornaamwoorden geschieden kan. Bijaldien dus het woordje *een* niet onmiddellijk door een substantief gevolgd wordt, als, wanneer ik zeg: *een mijner vrienden; daar is er een*, dan moet het of als een telwoord, of als een onbepaald voornaamwoord worden aangemerkt. Terwijl het lidwoord *een* in gevolge van zijne beteekenis zelve, die de meervuldigheid uitsluit, geen meervoud heeft, kan het onbepaalde voornaamwoord *een*, ten minste in de volkstaal, in het meervoud geduld worden, bij voorb. wanneer men zegt: *de Spanjaarden en de Franschen zijn beiden krijgshaftige natien; de eenen onderscheiden zich bijzonder door hevigheid bij den aanval, de anderen enz.* Doch de schrifttaal bezigt liever de tegenstelling van *dezen* en *genen* (1). Aan het enkelvoudige *een man* beantwoordt het meervoudige *mannen*, zoodat hier het gemis van het lidwoord, gelijk in het Grieksch ook in het enkelvoud, dezelfde kracht heeft als in het enkelvoud de aanwending van het

---

(1) In het Fransch is *les uns* in tegenstelling van *les autres* in algemeen gebruik. Maar in het Spaansch gebruikt men het onbepaalde lidwoord ook in het meervoud: *unos hombres* (*mannen*), onderscheiden van *algunos hombres* (*eenige mannen*). De meervoudige vorm van het Latijnsche *unus* wordt daarentegen slechts vóór substantieven gebezigd, die bij eene enkelvoudige beteekenis een' meervoudigen vorm hebben.

woordje *een*. — De volksspraak verbindt het lidwoord *een* met een telwoord en een zelfstandig naamwoord in het meervoud, in de zegswijze: *een veertien dagen*, en dergelijke. Alsdan wordt het substantief met zijn telwoord als eene eenheid van maat of ruimte opgevat, als of men zeide: *een veertiental dagen, eene tijdruimte van veertien dagen*. De uitdrukking: *een dag of acht*, even als: *een stuk of drie*, is uit eene ellipse of uitlating van woorden te verklaren. Men zegt, namelijk, in plaats van *een stuk of drie*, ook *een stuk twee drie*, hetwelk eigenlijk *een stuk twee of drie* zijn moest, en dit weder behoorde voluit te heeten: *een twee of drie stuk*; zoo staat dan *een dag of acht* voor *een dag zeven acht*, *een dag zeven of acht*, *een zeven of acht dagen*, waarvoor weder gemeenlijk *een acht dagen* gezegd wordt.

Nu volgen eenige bijzonderheden omtrent het gebruik der lidwoorden.

Het nitdrukken of weglaten van het lidwoord vóór het zelfstandig naamwoord hangt af deels van de wijze, waarop men het begrip door het substantief beteekend opvat, deels van bloot grammatische redenen.

De *eigennamen* van *personen*, als zoodanig gebruikt, zijn voor geene tweeledige opvatting vatbaar; zij drukken van zelve een' niet anders dan bepaald denkbaren persoon uit, en hebben dus nimmer een lidwoord noodig. Als thans bijna verouderd kan men aanmerken het gebruik van *persoonsnamen* met het niet-bepalende lidwoord: voorheen had het zekere deftigheid te zeggen: *een Seneca laat zich daarover dus uit*, voor een man,

zoo groot als Seneca, te weten, Seneca zelve; desgelijks: een *Cicero* dacht daarover anders; een *de Ruiter* vermocht dit. Iets anders is het, wanneer de eigennamen van personen als gemeene namen gebezigd worden. In dit geval zegt men: *de Cicero van onze eeuw*, dat is, de redenaar bij uitnemendheid van onze eeuw; een *Homerus* voor een dichter als Homerus, enz. Of wanneer de eigennaam aan meer dan één' persoon van hetzelfde geslacht eigen is, en hij dus in zoo verre, gelijk alle *volksnamen*, als een gemeene naam beschouwd moet worden; dan kan men in het meervoud zeggen: *de Scipio's*, *de Bourbons*, en in het enkelvoud: een *Bourbon* enz. — *Landen*, *steden* en *dorpen* worden als individuen voorgesteld; vandaar dat derzelve namen het lidwoord niet voor zich hebben, ten ware zij oorspronkelijk gemeene naamwoorden zijn en als zoodanig beschouwd bleven, bij voorbeeld: *het Gooi*, *de Betuw*, *de Haag*, *de Smilde* enz. Daarentegen denkt men zich bij de namen van *rivieren*, *meeren*, *bergen* en *boschen*, even als bij die van *schepen*, steeds het gemeene naamwoord, of drukt dit daarbij uit, als: *de Rhijn*, *het Diemermeer*, *de Harz*, *het Schwarzwald*, *de Jason*. Overigens verkrijgen alle eigennamen noodwendig het lidwoord, zoodra zij door een bijvoegelijk naamwoord worden voorafgegaan, omdat dit bijvoegelijk naamwoord iets betrekkelijks aan de uitdrukking bijzet, hetwelk door het lidwoord wederom moet worden opgeheven. Zeg ik, bij voorbeeld, *de groote Frederik*, zoo zondert men Frederik van anderen van dienzelfden naam uit; maar juist daardoor krijgt ook de eigennaam eenigermate den aard van een' gemeennaam, hetwelk, daar men een' bepaalden persoon bedoelt, het gebruik van het lidwoord noodzakelijk maakt. Met de namen

van landen kunnen bijvoegelijke naamwoorden tot een' eigennaam, als het ware, zamengekoppeld worden, om een bijzonder deel van een land aan te duiden, en dan vervalt natuurlijk het lidwoord, als: *wit Rusland*, *sfeenachtig Arabië*.

Slechts in bepaalde gevallen wordt bij *gemeene naamwoorden* het lidwoord weggelaten. Te weten, vooreerst, als zulk een naamwoord in den zoogenaamden *vocatief*, of als opschrift, bij voorbeeld, als titel van een boek, buiten het zinverband staat, of wanneer het als bloote titel voor een' eigennaam komt, bij voorbeeld: *Koning Willem*; zegt men daarentegen: *de Koning Willem*, zoo staat men, als het ware, stil bij den gemeenen naam *Koning*, en de volgende eigennaam wordt als appositie aan denzelfven toegevoegd; verder: *Keizer Karel*, *Professor B*, *Vrouw L*, *Mijnheer P*. — Ten tweede, wanneer een naamwoord, dat eene hoedanigheid aanduidt, aan een individu wordt toegekend, bij voorbeeld: *hij was herder en werd koning*; *eens koning altijd koning*, dat is, *hij die eens koning was* enz.; *hij gedraagt zich als vorst*; *hij handelt als vriend*. Wanneer men het naamwoord in zulk een geval door het lidwoord *een* doet voorafgaan, beschouwt men de hoedanigheid niet meer van het voorwerp afgezonderd, maar dan merkt men ze zelve als een voorwerp aanduidend aan. — Onze taal heeft het eigenaardige, dat eenige naamwoorden, die eene bloedverwantschap aanduiden, als *vader*, *moeder*, *oom* enz., welke in het Hoogd. het bepalend lidwoord voor zich vereischen, zonder determinatief gebruikt kunnen worden, als: *vader heeft het mij gezegd*; *is moeder te huis?* *oom zou komen*. Deze naamwoorden, namelijk, worden als correlatieve van zelve bepaald gedacht, zoodat

in zulke zegswijzen natuurlijk de vader, de moeder of de oom wordt begrepen van hem, die spreekt, of tot wien gesproken wordt. — Ten derde, wanneer een gemeene naam met een voorzetsel tot eene bijwoordelijke uitdrukking verbonden, of als complement van een werkwoord gebruikt wordt, als: *te voet, te paard, te land, aan tafel, te bed, aan huis; van maening zijn, tot koning verkiezen, tot voorzitter benoemen.* — Ten vierde, wanneer twee of meer zulke naamwoorden, verwante of tegen elkander overgestelde, maar in alle geval tot één begrip te verbinden voorwerpen aanduidend, vereenigd worden, bij voorbeeld: *met vrouw en kind, zon en maan, kerk en staat, man en paard, mensch en dier, volk bij volk, zij schonk hem hart en hand, hij spaarde grijzen, vrouwen noch kinderen.* Bezigde men hier voor elk der zoo verbonden naamwoorden een lidwoord, zoo zou elk op zich zelve beschouwd en het verband verbroken worden. Inzonderheid heeft zulk eene verbinding in spreekwoordelijke uitdrukkingen plaats; *met man en muis vergaan, door dik en dun, met hand en tand, met huid en haar.*

De *collectieven* worden ten aanzien van hunne verbinding met het artikel geheel als de andere boven vermelde gemeene namen behandeld; doch eenige derzelve nemen het karakter van *stofnamen* aan. Deze nu staan zonder artikel, wanneer hetgeen zij beteekenen bloot als stof zonder individuele eigenschappen gedacht wordt. *Vee* en *bosch* zijn collectieven, maar worden zij als stofnamen gebruikt, zoo missen zij het lidwoord, als: *hij heeft vee geslacht; met bosch begroeide bergen.* Ja! naamwoorden, die van nature geen collectieven zijn, vindt men bij vroegere schrijvers (als bij Hooft) weleens van het lidwoord verstoken, wanneer zij in een' collectieven zin gebruikt

worden , als : *toen stuift matroos op ; waar langs men vijand binnen brengen kon* (Hooft). Wanneer daarentegen de stofnamen niet eene stof in het algemeen en alzoodanig , maar eene afzonderlijke hoeveelheid der gedachte stof aanduiden , worden zij van het eene of het andere lidwoord voorafgegaan , als : *een brood , het goud , het water van den Yssel , een lekkere wijn*. — Er is nog een geval , waarin stofnamen door het bepalend lidwoord voorafgegaan worden ; te weten , wanneer men van eene stof gewaagt , als geneesmiddel in bepaalde hoeveelheid en op gezette tijden gebruikt , als : *dit kind gebruikt de levertraan ; hem is de herts-hoorn voorgeschreven*.

De *abstracte substantieven* (1) , eindelijk , worden , even als de stofnamen , zonder lidwoord gebruikt , wanneer zij , om zoo te spreken , de eigenschap , den toestand of de handeling als eene indifferente substantie uitdrukken , als eene bloote abstractie , bij voorbeeld : *heb geduld , houd moed , ik lijd honger , hij heeft rust noodig , hij leert met lust*. Maar denkt men het abstractum in zijn' ganschen omvang als een individu , dan geeft men aan hetzelfde het bepalend lidwoord , bij voorbeeld : *de rijkdom brengt velen ten val ; de gierigheid is des duivels oorhussen ; de slaap is weldadig*. Zelfs stofnamen nemen in zulk een geval het bepalend lidwoord voor zich : *het goud verleidt vaak den zwakken mensch ; de wijn verhit het bloed*. Desgelijks wanneer men het begrip , door een abstract substantief uitgedrukt , als aan een bepaald voorwerp toe-

---

(1) Van al deze kunstbenamingen , met welke de verschillende soorten van naamwoorden onderscheiden worden , zie men de verklaring in het Hoofdstuk over het Zelfst. Naamw.

komend beschouwt: *de deugd van Titus ; de wijsbegeerte van Plato*. Abstracta, eindelijk, hebben het onbepaalde lidwoord, wanneer men aan het uitgedrukte denkbeeld iets specifieks toekent, als: *een moed, die allen verbaasde*, en dergel., en zoowel het bepalende als het niet bepalende, wanneer men de werking als eene op zich zelve staande handeling opvat, als: *een sprong, de tocht*, enz. Doch ook zelfs kan een abstract naamwoord in zijn' ganschen omvang als een bepaald individu gedacht het lidwoord missen (1), in den korten kernachtigen stijl, zoo als bij voorbeeld Hooft dien bezigt, bepaaldelijk in den vorm des spreekwoords, als: *schijn bedriegt, armoede is geen ondeugd, nood breekt wet*. Alsmede wanneer zulk een naamwoord ten naauwste door een verbindend woord met een ander vereenigd wordt, als: *jeugd en schoonheid*.

Wanneer zelfstandige naamwoorden in het meervoud niet door het bepalend lidwoord voorafgegaan voorkomen, en zij dus onbepaalde voorwerpen of individuen beteekenen, kan men ze eenigermate met de stofnamen op ééne lijn plaatsen, en inderdaad is bij hen in dit geval het aanwenden of weglaten des artikels aan denzelfden regel als bij deze gebonden. Zoo zegt men: *kinderen zijn speelziek*, wanneer men niet in de gedachte alle kinderen tot één individu vereenigt; *menschen zijn zwakke wezens*; maar men zegt: *de menschen hebben*

---

(1) In het Fransch hebben de abstrakte naamwoorden; zoodra de denkbeelden daardoor uitgedrukt als individuen optreden, immer het bepalend lidwoord voor zich, uitgenomen alleen in algemeen als spreekwoorden erkende gezegden. In het Engelsch daarentegen heeft een abstractum slechts dan het bepalend lidwoord, wanneer het als aan een individu toekomend wordt voorgesteld.

oneindig veel vooruit boven de dieren, omdat men dan het geheele menschdom insluit (1).

Woorden, die niet oorspronkelijk substantieven zijn en door middel van het lidwoord tot substantieven worden verheven, kunnen dit lidwoord nimmer missen, zoo zij het karakter van substantieven zullen behouden; met uitzondering alleen van de tot substantieven verheven adjektieven in het meervoud, en van de werkwoorden in den infinitief als substantieven gebruikt: gene kunnen, in geval men niet aan bepaalde personen denkt; deze, in geval men de zaak in het algemeen beschouwt, het artikel missen, als: *geleerden zijn te onderscheiden van wijzen; wandelen is voor de gezondheid dienstig.* — Er zijn er, die het woordje *te* vóór den infinitief als een lidwoord aanmerken, doch verkeerdelijk: dit *te* is niet te onderscheiden van het voorzetsel *tot*, en *te wandelen* is zooveel als *tot wandelen*, dat is, *wat behoort tot wandelen, wat aangaat het wandelen.* Oudtijds liet men achter het voorzetsel *om* dat *te* weg, om den zamenloop van twee voorzetsels te vermijden, en zeide *om denken voor om te denken.*

---

(1) De Franschman denkt zich het begrip door een substantief in het meervoud uitgedrukt immer in zijn' ganschen omvang en als een bepaald individu, en laat het dus steeds door het bepalend lidwoord voorafgaan, mits niet uitdrukkelijk aan een deel van het geheel gedacht worde: in dit laatste geval gebruikt men het zoogenaamde *article partitif*. Dus zegt men: *les vieilles gens sont soupçonneux*; maar: *des enfans me l'ont dit.* — In het Engelsch worden onbepaalde voorwerpen, door een substantief in het meervoud uitgedrukt, immer als eene zuivere abstractie behandeld, en diensvolgens heeft het substantief, ook wanneer het alle voorwerpen van eene zekere soort aanduidt, volgens den in de Engelsche taal heerschenden regel, nimmer het lidwoord, als: *lions are stronger than tigers.*

Thans overgaande tot de bloot grammatische redenen, die op het gebruik van het lidwoord van invloed zijn, komt in aanmerking de weglating van het lidwoord in geval er verscheidene substantieven van gelijk geslacht en getal op elkander volgen, zonder dat het eene tot verklaring van het andere strekt. Dan toch drukt men alleen voor het eerste het lidwoord uit, om eene onaangename herhaling van dit vormwoord, die den stijl slepend zou maken, te voorkomen. Als: *de vrienden en geburen; de zwaluw en nachtegaal zijn liefelijke vogels.* Doch zelfs bij gelijk geslacht en getal herhaalt men het artikel, vooreerst, wanneer men het veelvuldige en het verscheidene der opgesomde voorwerpen verlangt of behoort te doen uitkomen, als: *de toren, de schouwburg en de stadsherberg werden eene prooi der vlammen; de oom en de neef hebben mij bezocht; de heer en de knecht kwamen tegelijk.* Ten tweede, wanneer twee of meer naamwoorden op elkander volgen, die hoedanigheden aanduiden, van welke elke bijzonderé hoedanigheid aan een' verschillenden persoon of zaak eigen is: liet men hier het lidwoord weg, zoo zouden die verschillende hoedanigheden aan een' en denzelfden persoon of zaak schijnen toe te behooren, als: *de koning en de keizer; de burgemeester en de notaris, de oude en de dappere soldaat.* Zeide ik: *de koning en keizer, de oude en dappere soldaat,* zoo zou één persoon met die beide hoedanigheden gemeend zijn. Desgelijks laat men achter het voegwoord of het artikel weg, wanneer het onverschillig is, welk der beide substantieven men bezigt, bij voorbeeld: *de tante of moei; de Hellenen of Grieken; daarentegen; de oom of de*

neef; de Grieken of de Romeinen, wanneer men verschillende subjekten op het oog heeft. — Niet zelden laat men zelfs bij verschil van geslacht voor de op het eerste volgende substantieven het lidwoord weg, in de boven opgegeven gevallen, die de weglating van het lidwoord wettigen, mits er slechts geen verschil besta in den vorm des artikels voor de verschillende geslachten: waartoe toch zou men, waar de taal geen verschil van vormen aanbiedt (als tusschen het lidwoord in de verschillende geslachten in het meervoud), bloot om aan het verschil van grammatisch geslacht recht te doen, het lidwoord herhalen? Zoo kan men dan zeer wel dulden: *de personen en zaken; de landhuizen en fabrieken*. — Mede blijft het lidwoord weg voor een substantief bepaald door een ander in den genitief, wanneer deze genitief voor het substantief, tot welks bepaling hij strekt, vooruitgaat, als: *des menschen lust*, dat is: *de lust des menschen*; *des konings zoon*, voor: *de zoon des konings*.

Ten slotte vermeldde ik hier nog de zamenkoppeling van het voorzetsel *te* met het lidwoord in den oudtijds door dit voorzetsel geregeerden datief van het enkelvoud: *ten* en *ter*, voor *te den* en *te der*. Deze vormen *ten* en *ter* komen voor in bijwoordelijke zegswijzen uit een vroeger tijdperk onzer taal in gebruik gebleven: in zulke zegswijzen treft men niet zelden een pleonastisch gebruik van het lidwoord aan, als: *ter naauwer nood*, *ten eenen male*, *ter zee nevens te land of te water*.

OVER HET ZELFSTANDIG NAAMWOORD.

SOORTEN DES ZELFSTANDIGEN NAAMWOORDS.

Alle Zelfstandige Naamwoorden beduiden zelfstandigheden, hetzij het voorwerp werkelijk eene zelfstandigheid zij, hetzij het als zoodanig gedacht worde (vergel. bladz. 208). Maar niet alle zelfstandige naamwoorden zijn gelijksoortig. De grond van het soortelijk verschil der zelfstandige naamwoorden is deels *subjektief*, dat is, in den mensch, die aan de voorwerpen hunnen naam geeft; deels *objektief*, dat is, in den verschillenden aard dezer voorwerpen zelve gelegen. Subjektief dan worden de substantieven onderscheiden in dezulke, die een voorwerp naar eene van deszelfs hoedanigheden of eigenschappen benoemen, als: *grijsaard, jongeling, koning, heerscher, gebouw, schilderij* enz. (in het Hoogduitsch noemt men de zoodanige *Merkmalsnamen*); en in andere, die het voorwerp naar zijne gansche gesteldheid uitdrukken, als: *man, vrouw, kind, wolf, schaap, huis, beeld, dorp* (in het Hoogduitsch *Anschauungsnamen* geheeten). Eigenlijk behooren alle zelfstandige naamwoorden tot de eerste dezer twee soorten,

aangezien zij alle hunnen oorsprong te danken hebben aan verbale wortels, welke eenen volzin in den kiem inhielden, en bijgevolg eene hoedanigheid, eigenschap of werking, aan het een of ander voorwerp opgemerkt, te kennen gaven (vergel. bladz. 5). Maar deze oorspronkelijke beteekenis ontgaat bij een aantal zelfstandige naamwoorden den spreker, en het naamwoord geldt dan voor den naam der zelfstandigheid zelve. Zoo is de *hand* genaamd naar het *grijpen* (Goth. *hinthan*), de *wolf* naar het *rooven* (Goth. *vilvan*), de *mensch* naar het *denken* (zie bladz. 1 in de noot), de *heuvel* naar zijne *hoogte*; maar desniettegenstaande drukken *hand*, *wolf*, *mensch* en *heuvel* voor ons bewustzijn het voorwerp in zijn geheel en niet bloot eene hoedanigheid of eigenschap van hetzelfde uit. Ja! waar het zelfs den onervarenen licht in het oog valt, dat een naamwoord van eene eigenschap des voorwerps ontleend is, wordt het toch vaak uitsluitend gebruikt als ware het een naam van de geheele zelfstandigheid. Wie, bij voorbeeld, erkent niet, dat de namen *vlieg* en *spin* aan die dieren gegeven zijn wegens zekere eigenschappen, die hen kenmerken, en toch kan men slechts bepaalde diersoorten dus noemen, en niet alles wat *vliegt* of *spint* met die namen bestempelen.

Is dus de beteekenis van een overgroot aantal naamwoorden voor goed van de hoedanigheid of eigenschap tot de zelfstandigheid zelve overgegaan; ook zulke naamwoorden, welke nog immer het voorwerp bloot naar eene eigenschap benoemen, kunnen als benamingen van het voorwerp zelve gebruikt worden (vergel. boven bl. 250). Zeg ik, bij voorbeeld: *de jager heeft mij deze dienst bewezen*, dan duidt het woord *jager* den persoon zelve, die het beroep van jager uitoefent, aan;

terwijl, wanneer ik den persoon van zijn beroep afscheidende zeg: *hij is jager geworden*, het woord tot die naamwoorden blijft behooren, welke slechts de hoedanigheid eens persoons aanwijzen. Onze taal laat achter *een* en eenige andere woordjes het mannelijk adjektief onverbogen, wanneer zulk een naamwoord bloot de hoedanigheid aanduidt afgescheiden van den persoon, en verbuigt het adjektief, wanneer het naamwoord den persoon zelve te kennen geeft. Hierop steunt het onderscheid tusschen: *hij is een goed jager*, en: *hij is een goede jager*. De eerste uitdrukking schrijft aan den persoon de hoedanigheid van *jager* toe en zegt tevens, dat hij in deze betrekking de noodige bekwaamheid bezit; de tweede schrijft aan den persoon, die *jager* is, *goedheid* toe. Omgekeerd kan ook een naamwoord, dat niet meer de hoedanigheid of eigenschap eens persoons te kennen geeft, maar den persoon zelve aanduidt, dus gebruikt worden, dat niet de persoon als zoodanig wordt aangewezen, maar van het begrip des persoons eene eigenschap wordt geabstraheerd, en dus het naamwoord bloot als de uitdrukking eener eigenschap wordt angewend. Bij voorbeeld: *hij streed als een man*. Van daar dan, dat ook vóór naamwoorden, die den persoon met inbegrip van al zijne hoedanigheden beduiden, het mannelijk adjektief achter *een* enz. onverbogen kan blijven: *een groot man* is iemand, die als man groot is; *een groote man* is een man, die groot is. Tot de naamwoorden van de eerste der beide hier behandelde soorten behooren ook de bijvoegelijke naamwoorden, wanneer zij als zelfstandige naamwoorden van personen gebruikt worden.

Objektief, dat is, naar den aard der voorwerpen, worden de substantieven verdeeld in *concrete* en *abs-*

trakte substantieven. De eerste zijn namen voor werkelijk in de zinnen vallende voorwerpen; de andere, ook *begripsnamen* geheeten, duiden objekten aan, die in de zinnelijke wereld slechts als hoedanigheden, eigenschappen of werkingen van zelfstandigheden bestaan, zelve geene zelfstandigheid uitmaken, en dus slechts als zelfstandig gedacht worden. De concrete substantieven worden wederom onderscheiden in *soortnamen* (appellativa), dat is, in zulke namen van afzonderlijke wezens of voorwerpen (individuen), die zij met alle voorwerpen van dezelfde soort gemeen hebben, bij voorbeeld: *grijsaard, man, boom, beeld, rivier*. Hiertoe behooren ook de namen van tijdperken, als *lente, jaar, dag*, hoewel hier aan geene verscheidenheid van nevens elkander bestaande voorwerpen van dezelfde soort te denken kan zijn, maar de onderscheidene gelijksoortige tijdperken slechts consecutief bestaan. Ten tweede, in *collectieven*, die een onbepaald aantal van afzonderlijk bestaande voorwerpen of wezens tot één geheel vereenigen, zoodat alle *gezamenlijk* en niet eenig wezen afzonderlijk wordt aangeduid, bij voorbeeld: *volk, vee, gebergte, nakomelingschap*. Ten derde, in *stofnamen* (materialia), die eene stof in onbepaalde uitgestrektheid aanduiden, zoodat ieder deel derzelve, daar het toch nimmer, in zoo verre het een deel dier stof is, een afzonderlijk voorwerp of individu kan uitmaken, met dezelfde benaming wordt aangeduid, die de stof in haar geheel draagt, als: *water, vuur, ijzer, goud, wijn, koren*.

De naamwoorden van de eerste soort der concrete naamwoorden heeten *gemeene namen* (nomina communia) in tegenoverstelling der *eigennamen* (nomina propria), die dienen om afzonderlijke personen of voor-

werpen, als menschen, dieren, plaatsen, landen, rivieren, bergen, schepen, van alle overige derzelfde soort te onderscheiden. Deze onderscheiding echter tusschen gemeene en eigennamen is geenszins in de natuur der taal gegrond, maar is blootelijk door behoefte en gebruik gevestigd geworden. Ook zijn de eigennamen in hunnen oorsprong deels gewone, hetzij concrete, hetzij abstracte substantieven, deels adjektieven. De *namen van volken* zijn, daar zulk een naam aan ieder individu, voor zoo verre hij tot eene bepaalde natie behoort, toekomt, als *eigen-soortnamen*, en dus als eene tusschensoort aan te merken.

Ook de abstracte naamwoorden onderscheiden zich weder in verschillende klassen. Ten eerste, in *namen voor eigenschappen of toestanden*, welke de eigenschap, den toestand van eenig voorwerp zelve als een voorwerp daarstellen, als: *jeugd, schoonheid, ijver, hoogte, zaligheid, geluk*. Ten tweede, in *namen voor handelingen*, en wel, hetzij zonder het nevendenkbeeld eener gedurige herhaling van dezelfde handeling, als: *komst, loop, val, slaap*; hetzij met zulk een nevendenkbeeld (iteratiya, frequentatiya), als: *gejuich, gesnater, geklap*.

Hierbij moet opgemerkt worden, dat vele abstracte woorden van dezelfde formatie, bij voorbeeld, die op *y, nis, ing*, nu eens de handeling, dan weder den toestand aanduiden, ja! dat soms woorden, die naar hunnen vorm tot de abstracte behooren, in eene concrete beteekenis gebruikt worden. Hiervan zie boven bladz. 138—140, en beneden over de beteekenis der afleidingsuitgangen van de abstracte substantieven.

Tot de abstracta der tweede soort behooren ook de als substantieven gebruikte infinitieven, die het zelfstandig

gedachte begrip der handeling of des toestands op de onbepaaldste en algemeenste wijs uitdrukken. Sommige dus gebruikte infinitieven echter hebben eene meer bepaalde en meer objektieve beteekenis aangenomen, bij voorbeeld: *het leven, het verlangen, het gevoelen, het lijden*, ja! nemen de beteekenis van een concreet subjezt of objekt aan, als: *het eten, het drinken*, voor dat wat *gegeten, gedronken* wordt, *een wezen*, voor het voorwerp, dat *is* (1).

De tot onzijdige substantieven verheven adjektieven, eindelijk, bij voorbeeld: *het ware, het schoone, het goede*, vormen eene middelsoort tusschen de concreta en de abstracta, weshalve zij *oconcreet-abstracta* genoemd kunnen worden, vermits zij noch een enkel voorwerp, noch ook (als *waarheid, schoonheid, goedheid*) het zuivere eigenschapsbegrip op zich zelve uitdrukken, maar uitdrukkingen zijn voor *dat wat waar, schoon, goed* is (2).

VORMING DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

Ten aanzien van hunnen vorm onderscheiden zich alle substantieven in *stamwoorden*, in *afgeleide woorden*, en wel, vooreerst, deels door middel van min zelfstandige, deels door middel van meer zelfstandige *achter-*

---

(1) Vergel. Heijse, t. a. pl. bladz. 423.

(2) Vergel. denzelfden, bladz. 424.

voegsels, ten tweede, door middel van *voorvoegsels* afgeleid, en, eindelijk, in *samengestelde woorden*. De stamwoorden hebben wij reeds vroeger beschouwd (bladz. 120, 131—142); desgelijks hebben wij over de door middel van min zelfstandige achtervoegsels afgeleide substantieven het noodige gezegd (bladz. 144—153), alsmede over de zamenstelling der zelfstandige naamwoorden (bladz. 162, 163; 169, 170; 173, 174; 177, 179, 181—186). Thans blijft ons (volgens bladz. 154 en 157, volg.) te spreken, in de eerste plaats, over de door middel van zelfstandige achtervoegsels; in de tweede plaats, over de door middel van voorvoegsels afgeleide zelfstandige naamwoorden.

De *meer zelfstandige achtervoegsels* dan, dienende ter vorming van afgeleide zelfstandige naamwoorden, zijn, volgens bladz. 154, de volgende: *and*, *dom*, *e (te)*, *el (eel, sel)*, *er (aar, erd, ert, aard, aart, naar, ier, nier, ster)*, *es*, *heid*, *ij (nij, erij)*, *in*, *ing*, *je*, *ke*, *lijn*, *ling*, *nis*, *schap* en *aadje*. Van deze vormen sommige concrete, andere abstrakte substantieven, en wel abstrakte de uitgangen: *e (te)*, *dom*, *heid*, *ij*, *ing*, *nis*, *schap* en *aadje*; al de overige concrete naamwoorden. Wij beschouwen zoo wel deze als gene achtereenvolgens. Eerst die, welke concrete substantieven vormen.

De uitgang *and*, bewaard in *vijand*, *heiland*, *trawant*, *dwingeland*, is de oude uitgang van het tegenwoordig deelwoord en beteekent dus een handelend subjekt. Dit *and* is derhalve wel te onderscheiden van het bladz. 149 behandelde min zelfstandig achtervoegsel *end*. In *vriend* is de vokaal van den uitgang van dit tegenw. deelw., in het Goth. frijonds, verzwakt tot *e*.

Het achtervoegsel *el* treft men aan in substantieven van werkwoorden afgeleid. Het geeft aan die substan-

tieven de beteekenis van het werktuig, waarmede datgene wordt uitgericht, wat de stam aanwijst, als: *hevel*, een werktuig om te *heven* (*heffen*); *vlegel* van een werkwoord, dat, blijkens de stamwoorden *vlaag* en *vlag*, *waaijen* en *wapperen* beteekende, aldus een werktuig, waarmede men *zwaait*. De woorden, in welke dit *el* die kracht bezit, zijn in het Hollandsch schaarsch: in de meeste toch is deze uitgang als min zelfstandig aan te merken, zoo als in *druppel*, *bondel*, *kreukel*: daar, namelijk, deze woorden in beteekenis niet merkkelijk onderscheiden zijn van de stamwoorden *drop*, *bond* en *kreuk*, zoo blijkt de uitgang hier geene zelfstandige beteekenis te bezitten, weshalve wij deze woorden ook onder andere dergelijke ter plaatse, waar zij behooren, bladz. 157, hebben opgenoemd. Dat *vleugel* een werktuig om te vliegen zou beteekenen, is niet denkelijk, daar men dit lid van het ligchaam van een organisch wezen oorspronkelijk wel niet zoo mechanisch zal hebben beschouwd; daarbij bevat het woord, even als *teugel* van *tijgen* voor *tiegen*, en *sleutel* van *sluiten*, eene vokaal uit klankverwisseling ontstaan. *El* luidt in het Oudduitsch *il*, en het voorbeeld van dezen uitgang zien wij in den Gothischen uitgang *l* (zie bladz. 153), met dien verstande, dat denzelfden eerst later de zelfstandige kracht om woorden te vormen, die een werktuig beteekenen; zal toegekend zijn.

De terminatie *el*, hetzij zelfstandig, hetzij niet zelfstandig, werd in sommige Hollandsche woorden verscherpt tot *eel* (zie bladz. 27), bij voorbeeld: *houweel*, een werktuig om te *houwen*, *truweel*, *tooneel* enz. Het is slechts naar de valsche analogie van den bastaarduitgang *eel* (zie bladz. 190), dat men aan dat *eel* voor *el* den hoofdtoon gegeven heeft.

De uitgang *el* (Oudduitsch *al*, een neenvorm van *il* en van denzelfden oorsprong), door middel eener euphonisch tusscheningevogde *s* (vergel. bladz. 88) aan den stam verbonden, werd tot *sel*, en aan dit achtervoegsel is de kracht toegekend, dat de substantieven, door middel van hetzelfde gevormd, het produkt eener werking te kennen geven, als: *haksel*, *baksel*, (*over-*) *blijfsel*, *schepsel*, (*aan-*) *hangsel*, *maaksel*. Soms is voor het achtervoegsel *el* (Oudd. *il*, waarvan zoo even) eene euphonische *s* ingeschoven, als: *deksel* (Hoogd. *Deckel*), een voorwerp om te *dekken*; *stijfsel*, *verguldsel*, eene stof om te *stijven*, te *vergulden*. Zoo beteekent ook *raadsel* (Eng. *riddle*) niet wat geraden is, maar wat geschikt is om te raden, dat is, geraden te worden. In *oksèl* en *wissel* is de uitgang het min zelfstandige achtervoegsel *el* met voorafgaande ingeschoven *s*. *Leidsel* is wellicht bloot eene verkorting voor *leidzeel*. — In het Hoogduitsch kent men nevens den uitgang *sel* van dezelfde kracht als bij ons, nog den neenvorm *sal*, welke echter meestal abstrakte, zelden concrete substantieven vormt, als *Drangsal*, *Mühsal*, *Trübsal*, *Irrsal*. De sporen van abstrakte substantieven op *sel* (Hoogd. *sal*) zijn bij ons nog slechts in sommige adjektieven over, als *rampzalig*, *armzalig* (vergel. bladz. 23).

Wat aangaat den oorspronkelijken vorm van het achtervoegsel *er*, waar hetgeen onzelfstandig achtervoegsel is (als in de woorden vermeld op bladz. 151), in het Oudduitsch treffen wij daarvoor *ari* aan. Sommigen meenen, dat dit *ari* en dus ons *er* ontstaan is uit het Goth. naamwoord *vair* (het Lat. *vir*), dat *man* beteekent. Doch, hoezeer het woord *viduvairna* (*weduweaar*) van het vrouwelijke *viduvo* (*weduwe*), misschien

door zamenstelling met vair gevormd, voor dat gevoelen zou kunnen ingeroepen worden, is het niettemin zeer onwaarschijnlijk, daar reeds het Gothisch eenen uitgang *aris* of *areis* kent: *laisaris* (*leeraar*), *hókareis* (*schrijver*, eigenl. *boek*er), en het dezen uitgang met het Latijn (*aris*, *arius*) gemeen heeft. In later tijd keerde bij ons in eenmige woorden het volgens de gewone verzwakking der vokaal in den uitgang tot *er* geworden achtervoegsel, deels door de kracht der *r* (zie bladz. 22), deels wegens nader liggende oorzaken, weder meer tot den oorspronkelijken vorm terug, daar het den vorm *aar* aannam, en met euphonische *n* (zie bladz. 87) *naar*. In andere woorden en woordvormen werd dezelfde vloeibare uitgang *er* of *aar* door *d* of *t* versterkt. De niet ongewone verandering toch der *e* vóór de *r* in *a*; de even natuurlijke versterking der vloeibare letter op het einde door de stomme tongletter (zie bladz. 96); de onmogelijkheid om in de meeste gevallen aan eene zamenstelling met *aard* te denken; de eigenaardige meervoudvorm der woorden op *aard* (zie wederom bladz. 96), en, eindelijk, de opmerking, dat deze uitgang slechts bij mannelijke naamwoorden in gebruik is, terwijl, ware hij oorspronkelijk het substantief *aard*, dat is *inborst*, hij ook woorden, die vrouwelijke personen beteekenden, moest kunnen vormen; dit alles doet het er ons voor houden, dat de uitgang *aard*, hoezeer ook — dit moet men toegeven — in het gebruik vaak als het gelijkkluidend substantief opgevat en begrepen, even als *erd* of *ert*, niet onderscheiden is van den uitgang *er*. Als onverschillig mag men dan de spelling *aard* (*erd*) of *aart* (*ert*) aanmerken, daar men de zaak op tweederlei wijze beschouwen kan, of dat de zachte vloeibare letter, werkende op de volgende konzontant (zie bladz. 110),

als paragoge de weeke *d* vordert, of dat de paragogische stomme tongletter wegens hare plaatsing aan het einde des woords hard zijn moet. In *niemand* (niet *niemant*), en *uwent* (niet *uwend*) merkt men dezelfde verscheidenheid op. — Nog eene andere verandering onderging het achtervoegsel *er*. Want ook de uitgang *ier* en, met euphonische *n*, *nier* schijnt van hetzelfde oorspronkelijk niet onderscheiden, vergelijk ons *gaardenier* en *soudenier* met het Hoogduitsche *Gärtner* en *Söldner*, en zie bladz. 34. Alleenlijk dacht men bij dit *ier* weldra aan den overeenkomstigen Franschen uitgang *ier*, die uit het Latijnsche *arius* is ontstaan, bedeelde dus dit *ier* als elken bastaarduitgang met den hoofdtoon, en vormde daarna nog meer woorden op *ier*, in welke het alzoomoeijelijk anders dan als een bastaarduitgang beschouwd kan worden.

Er dan vormt substantieven, welke in het algemeen mannelijke subjekten beteekenen, en wel, ten eerste, worden door middel van hetzelfde namen van mannelijke personen, bijzonder van mannelijke dieren, van vrouwelijke namen afgeleid, als: *doffer* van *duif*, *gander* van *gans* (of liever van den nevenvorm *gande*), *kater* van *kat*. Van *weduwe* komt desgelijks *weduw* (Hoogd. *Wittwer*), hetwelk, ter zake van de toonloosheid der voorlaatste syllabe, *weduwaar*, en met ingeschoven *n* *weduwenaar* werd. — Ten tweede, vormt het van verbale stammen met de vokaal van den infinitief namen van mannelijke personen, welke dengenen beteekenen, die de handeling door het werkwoord aangeduid uitoeffent, als: *slaper*, *denker*, *drinker*, *gever*, *schrijver*, *danser*, *kiezer* enz. Treft men bij zulke woorden *er* in *aar* veranderd aan, dan geschiedde dit om den samenloop van twee toonlooze syllaben te vermijden, als:

teekenaar, middelaar, verzegelaar, vereffenaar, vermeerderaar, of wel om twee vloeibare letters sterker, dan dit door eene toonlooze *e* geschieden kan, te scheiden, als *leeraanr, dienaar* (ter scheiding tusschen *n* en *r* zegt men in plaats van *diener* ook *diender*). — Vaak gaat de beteekenis van den werkenden persoon op het werktuig over, als: *snuiter, stoffer, wijzer, veger, luchter*. Werd de uitgang *er* (*aar*) achter verbale stammen door *d* of *t* versterkt, zoo ging dit gepaard met de wijziging van de eenvoudige kracht anders aan dit achtervoegsel eigen. De uitgang *aard* of *ert*, namelijk, geeft te kennen, dat de uitoefening der handeling den persoon tot eene hebbelijkheid werd, bij voorbeeld: *bluffert; grijzert, veinzaard*. — In dit laatste woord keerde, even als in de overige op *aard* (*aart*) voor de *e*, die door de versterkende toevoeging der *d* of *t* eenigermate opgehouden had toonloos te zijn, de *a* terug, bloot door den invloed der *r*. — Soms komt hetzelfde achtervoegsel (*er, aart*) achter verbale stammen met eene vokaal door klankverwisseling ontstaan; als *zanger, dader, dronkaart*. Ook zijn er een paar voorbeelden van *er* tot *aar* versterkt, komende achter een substantief, te weten: *leugenaar* van *leugen*, en *zondaar* van *zonde*.

Achter adjektieven kent onze taal slechts den versterkten uitgang *ert, aart* (*aard*), met deze bijzonderheid in de beteekenis, dat de eigenschap den persoon, hetzij een uitwendig karakter bijzet, als: *grijaard, rijkaart*; hetzij zijn inwendig karakter uitmaakt, als: *lompert, goedaard* (zooveel als *goeijert*), *gierigaard, luijaard, valschaard*.

In later tijd werd voor den uitgang *er* vaak eene *n* ingeschoven, en vermits vóór deze *n* immer tevens eene

toonlooze *e* werd aangenomen, zoo treft men achter die *n* altijd den vorm *aar* en nooit het toonlooze *er* aan. Opmerkelijk is het, dat door middel van den uitgang *enaar* alleen van substantieven woorden worden afgeleid, die het ambacht, den stand of de betrekking des persoons aanduiden, als: *tollenaar*, *veldenaar*, *harpenaar*, *schuldenaar*, *redenaar*. In *wagenaar* werd de euphonische *n* onnoodig door den uitgang van het woord *wagen*. *Toovenaar* staat voor *tooveraar*.

De uitgang *ier* (*nier*) komt insgelijks slechts achter substantieven om het beroep des persoons te kennen te geven, als: *gaardenier*, *kerbergier*, *koetsier*, *kamenier*, *valkenier*, *hovenier*. Wellicht staat *tuinier* voor *tuinder*, en komt dit dus van het werkwoord *tuinen*.

Ten derde dient de uitgang *er* om van de namen van landen en plaatsen namen af te leiden, die den persoon als van dat land of die plaats afkomstig aanduiden, als: *Hollander*, *Zwitser* van *Zwits* (*die Schweiz*), waarvoor wij *Zwitserland* zeggen, *Amsterdammer*, *Circassiër*, *Australiër*. Soms heeft hier eene zamen-trekking plaats, als: *Arabier* en eenige andere. Ook den uitgang *aard* (*ert*) ontmoet men in volksnamen, als: *Spanjaard*, en oudtijds *Duitschert*, waarvan thans, na het afvallen der *t*, nog *Duitscher* is overgebleven, welke laatste vorm slechts aldus kan verklaard worden, aangezien achter het adjektief *Duitsch* wel de toevoeging van *ert* kon geduld worden, maar die van *er* ongehoord zoude zijn. Ware *Duitsch* de eigennaam van het land, zoo zou *Duitscher* door middel van het achtervoegsel *er* daarvan gevormd kunnen zijn; doch deze vooronderstelling is ongegrond; wel wordt door Hooft een *Duitsch* substantive gebezigd, maar dan be-

teekent het natuurlijk *een' ingezetene van Duitschland*. De uitgang van *Beijer* en *Hongaar* behoort tot den oorspronkelijken onafgeleiden naam des volks, aangezien deze namen niet van den naam des lands zijn afgeleid, maar integendeel de namen *Beijeren* en *Hongarije* van den naam des volks zijn gevormd, even als *Zweden* en *Pruisen* van *Zweed* en *Pruis*. — Veelvuldiger komt de uitgang *naar* voor ter vorming van woorden, die de inwoners eener stad moeten beteekenen, als: *Leidenaar*, *Utrechtenaar* enz.

In vele gevallen moeten wij ter daarstelling van landsmansnamen tot vreemde uitgangen de toevlucht nemen, als tot *aan* (Lat. *anus*), *ees* (Lat. *ensis*, Ital. *ese*, Fransch *ois*), *aat* (Grieksch *ἀτης*), bij voorbeeld: *Amerikaan*, *Chinees*, *Asiaat*.

De uitgang *ster* wordt achter verbale stammen, voorzien van de vokaal van den infinitief, gevoegd om substantieven te vormen, die vrouwelijke personen beteekenen, welke de handeling uitoefenen door het werkwoord aangewezen, als: *uitgeefster*, *schrijfster*, *tooneelspeelster*, *bestuurster*, *echtbreekster*, *weldoenster*, *armverzorgster*, *uitvoerster*. Tegen den vorm *zangster* zou men kunnen inbrengen, dat de stam niet de vokaal van het praesens bevat, en *loovenaarster* is stellig valsch. *Herbergierster* en *tuinierster* zijn slechts goed te keuren, in zoo verre men een werkwoord *herbergieren*, *tuinieren* kan aannemen. Van mannelijke substantieven op *ier* kon men evenwel geene vrouwelijke door toevoeging van *es* of *in* vormen, aangezien zoowel de uitgang *ier*, als de uitgangen *es* en *in* den hoofdtoon vordert, en men alzoo twee syllaben met den hoofdtoon nevens elkander zou gekregen hebben. — Wat den oorsprong van het achtervoegsel *ster* betreft,

hetzelve is als uit twee bestanddeelen *st* en *er* zamengevoegd te beschouwen. Dit *er* is wederom hetzelfde *er*, dat elders overal een' mannelijken, hier met *st* verbonden een' vrouwelijken werkenden persoon beteekent. Verder schijnt de *st* eene wijziging te zijn van de *sch*, welke uitgang ook achter verbale stammen gevoegd wordt om adjektieven te vormen, als: *geefsch* (in *goedgeefsch*) en *speelsch*. Daar de taal nu vaak om een' vrouwelijken persoon aan te duiden tot de aanwending van een adjektief de toevlucht neemt, als wanneer men zegt: *eene Deensche*, en in het landschappelijke *pastoorsche*, in *dievegge*, verhasterd voor *dievige*, en, in een opstel uit de 16de Eeuw, geplaatst in het Belg. Mus. 1842, bladz. 162, *poortereghen*, d. i. *poortierigen*, voor vrouwen, die het ambt van *portier* uitoefenen; zoo zal men ook *speelsche*, *geefsohe*, *schrijfsche* gezegd hebben, en later met toevoeging van het persoonmakende *er* en de verandering van *sch* in *st*: *speelster*, *geefster*, *schrijfster* enz.

Het achtervoegsel *es* is, mede blijkens den klemtoon, dien het vordert (zie bladz. 193), van vreemden oorsprong en wel overgenomen van het Fransche *esse*, het Middeneeuwsc-Latijnsche *issa* (als in *principissa*), hetwelk wederom van den zuiver Latijnschen vervrouwelikkenden uitgang *ix* ontleend is. Met den zoo even vermelden uitgang *ster* en het straks te behandelen achtervoegsel *in* maakt dit *es* eene derde vervrouwelikkende terminatie uit. Nu is de vraag, of ook in bepaalde gevallen aan een' dier drie uitgangen volgens eenen doorgaanden regel de voorkeur wordt gegeven. Het antwoord is niet twijfelachtig: *ster* wordt achter verbale stammen aangewend; de uitgangen *es* en *in* daarentegen nimmer, doch steeds achter mannelijke persoonsnamen, en wel met dit onderscheid, dat *in* gebezigd wordt om een' vrouwelijk

wezen aan te duiden, wier man zekeren stand of waardigheid bekleedt of tot eene zekere soort behoort, terwijl het achtervoegsel *es* wordt aangewend, wanneer de vrouw zelve zekere waardigheid of stand bekleedt. Dus zegt men: *gravin, koningin, hertogin, vorstin, keizerin, waardin, Godin, herderin, Jodin*, en voor de wijfjes van mannelijke dieren: *leeuwin, tijgerin, wolvin, beerin* enz; maar *dienares, zangeres, meesters, voogdes, dichteres, priesteres*. Dat men *barones* zegt en niet *baronin*, hetgeen door de theorie zou gevorderd worden, heeft plaats, omdat *baron* een Oudduitsch woord is, waarachter de onduitsche uitgang *es* beter voegde. Men zegt zoowel *Godin* als *Godes, priesterin* als *priesteres*: het eerste beteekent de vrouw eens Gods of eens priesters; het laatste eene vrouw, die zelve eenen Goddelijken rang of de priesterlijke waardigheid bekleedt, zonder dien rang van den man te ontleenen. Natuurlijk is de opgegeven regel slechts toepasselijk op namen van waardigheden, standen of diersoorten. Waar het mannelijk substantief blootelijk zekere eigenschap of zedelijke hoedanigheid aanduidt, als: *held, vijand, vriend*, vormt men het vrouwelijk door toevoeging van het meer Duitsche *in*.

Nadat het bovenstaande omtrent het gebruik van het achtervoegsel *in* gezegd is, blijft noch slechts iets omtrent deszelfs vermoedelijken oorsprong te vermelden. Boven zagen wij, dat het in de taal ligt, om, ten einde een' vrouwelijken persoon aan te duiden, een adjektief te bezigen. Zoo is het dan *a priori* niet onwaarschijnlijk, dat ook de uitgang *in* een adjektivische uitgang zijn zal. Neemt men nu in aanmerking, dat, hoezeer deze uitgang reeds in het Oudduitsch *inna, inne* luidt, hij in het Deensch *inde* en soms in het oudere Vlaamsch

ende geschreven wordt, zoo ligt het vermoeden voor de hand, dat *inne* of *in* de uitgang is van het verleden deelwoord met ingeschoven *n* (verg. bladz. 149), zoodat, bij voorbeeld, *gravin* zou staan voor *gravende*, en dit voor *graafde* of *gegraafde*, dat is, eene door haren man tot den rang van graaf verheven vrouw. Deze afleiding komt met het gebruik van den uitgang overeen.

Je, *ke*, *lijn* en het verouderde *kijn* strekken om zoogenaamde *verkleinwoorden* (*diminutieven*) te vormen, dat is, zij beduiden, dat het voorwerp verminderd in omvang of inwendige kracht begrepen worden moet. Vaak geven zulke woorden een nevendenkbeeld van bevalligheid of aanminnigheid te kennen. In het Oudhoogduitsch heeft men twee verkleiningsuitgangen: *ich*, waaruit eerst in het middenhoogduitsche tijdperk *kin* en *ken* (het tegenwoordige *chen*) ontstond, en waartoe ons *je*, *ke* en *kijn* te brengen is; 'de tweede luidde *ili*, hetgeen in het Middenhoogduitsch *el*, *ele*, *eli* en *lin* (het tegenwoordige *lein*, of Opperduitsche *el*, *le*), alsmede ons *lijn* opleverde. Het is niet onaannemelijk met Bilderdijk in de verkleining eene oorspronkelijke adjektievorming te zien. Vormt men toch van substantieven adjektieven, zoo beteekenen deze datgene, wat in hoedanigheid meer of min zweemt naar dat, wat het substantief uitdrukt: alzoo kan het begrip van het substantief in zulk een afgeleid adjektief verzwakt en verkleind opgevat worden (1). Aan den adjektivischen

---

(1) Ook de Grieksche verkleiningsuitgang *λωρος*, om van dezen alleen te gewagen, is eene adjektivische terminatie, zoo als de vergelijking met den Goth. uitgang *skis* en geheel de vergelijkende taalstudie leert.

uitgang *ich*, die in het Oudduitsch volstond, werd daarop een tweede adjektivische uitgang toegevoegd, gelijk meermalen, wanneer de kracht van het reeds aangewend woordvormingsmiddel verloren is gegaan, de nieuwe behoefte, zich op nieuw door het aanwenden van een gelijk middel en dus door verdubbeling van het eerste bevredigt. Deze tweede uitgang was het ons reeds vroeger voorgekomen en tot daarstelling van adjektieven geschikte versterkte participiale achtervoegsel *ende*, *inde* of *ing*, waaruit *ijn* of *en* ontstond. Het Oudduitsche *ich* dan werd met verlies van de vokaal in het Hoogduitsch *ch*, en bij ons *k*, welke *k* daarop met *ijn*, *in* of *en* vermeerderd werd, terwijl zij daarenboven meestal tot *j* versmolt. Vandaar de uitgangen *ke* en *je* voor *ken* en *jen*, want ook de slotkonzont *n* ging verloren. De eerste derzelve is nog slechts in provinciale tongvallen in gebruik. — Wat aangaat den uitgang *lijn*, deze bestaat, vooreerst, uit den Oudduitschen uitgang *ili*, welke van den aanvang aan eene verkleinende beteekenis zal gehad hebben; zoo als in de verkleinende werkwoorden en in de Latijnsche diminutieven *ilus* en *ulus* de *l* deze kracht vertoont, en, ten tweede, uit denzelfden uitgang *ende* of *ing* tot *ijn* afgekort. De diminutieven op *lijn* zijn in onze taal nog slechts zeer schaarsch in gebruik, bijna niet dan bij dichters, die iets naïefs in hunne voordracht zoeken te leggen. — Verscheidene woorden hebben door het gebruik in zekere beteekenissen de verkleinende kracht verloren, als: *meisje* (in welk woord de *d* ter nadere aansluiting aan de *j* tot *s* is overgegaan), *mannetje*, *wijfje*, wanneer deze laatste woorden van dieren gezegd worden.

De uitgang *ling* is desgelijks eene zamenstelling uit de

diminutieve *l* en den meergemelden uitgang *ing*, Oudd. *inc*. In het Oudduitsch komt *linc* reeds als achtervoegsel voor, maar in het nieuwer Hoogduitsch is aan vele woorden de uitgang *ling* gegeven, die vroeger bloot op *inc* uitgingen. *Ling* dan vormt in onze taal van zelfstandige naamwoorden substantieven, die een voorwerp bijzonder een' persoon aanduiden, die met het begrip, door het stamwoord uitgedrukt, in eene betrekking van afstamming of afkomstigheid staat, en van adjektieven en werkwoorden substantieven, die een' persoon of zaak beteekenen, welke tot eene zekere soort, als ware het eene familie of gezin, behoort, aan welke soort de eigenheid toekomt, door den stam aangewezen. Daar nu de nakomelingen jonger en naar de oude wijze van opvatting en uitdrukking kleiner zijn dan de voorzaten, zoo is het niet vreemd, dat aan dezen uitgang *ling*, vooral in het Hoogduitsch, de kracht om eenen afhankelijken persoon aan te duiden is toegekend, en met denzelfden een nevendenkbeeld van geringheid en verachtelijkheid is verbonden. Den oorspronkelijken uitgang *ing* (zonder voorafgaande *l*) met de oorspronkelijke kracht vindt men nog in ons *Vlaming* en in den Frieschen geslachtsnaamsuitgang *inga*, gelijk ook in het *ink*, waarop in Overijssel en de Graafschap Zutphen zoo menige geslachtsnaam uitgaat. Nu volgen eenige voorbeelden van woorden op *ling*, vooreerst van zelfstandige naamwoorden afgeleid: *voedsterling*, *kloosterling*, *kleurling*, *vingerling*, *zilverling*, *hemeling* (voor *hemel-ling*); ten tweede, van adjektieven: *tweeling*, *eersteling*, *duisterling*, *nieuweling*, *vreemdeling*, *edeling*; ten derde, van werkwoorden: *sterveling*, *nakomeling*, *krakeling*, *smeekeeling*, *leerling*, *volgeling*.

De uitgangen *e (te)*, *dom*, *heid*, *ij*, *ing*, *nis* en *schap*, benevens den vreemden uitgang *aadje*, vormen abstrakte zelfstandige naamwoorden.

E (Oudduitsch *t*) en bijna immer met voorafgaande euphonische *t* (zie bladz. 85) *te*, vormt van bijvoegelijke stamwoorden zelfstandige naamwoorden, die de eigenschap in het afgetrokkene en als iets abstrakts uitdrukken, als *koude*, *hoogte*, *diepte*, *grootte*, *sterkte*, *warmte*, *dikte*, *lengte*, *breedte*. Eenige substantieven van dezen vorm hebben eene concrete beteekenis gekregen, en duiden dan een voorwerp aan, waaraan de eigenschap wordt waargenomen, bij voorbeeld: *eene hoogte*, *eene diepte*, *eene laagte*. Terwijl anders van de adjektieven, die eene kleur aanduiden, geene substantieven op *te* worden afgeleid, heeft men het woord *groente*, doch in de concrete beteekenis van *groene kruiden*.

Dom; Oudnederd. *duom*, Oudhoogd. *tuom*, Oudnoordsch *dómr*, Spaansch *dumbre* (als in *muchedumbre* van *mucho*, het Goth. *mikils*). Het is niet ongerijmd dezen uitgang, met Bilderdijk, als den stam aan te merken van het Gothische werkwoord *dómjan (doemen)*, dat is, *oordeelen* in de beteekenis van *bedeelen*, als *bescheiden deel toewijzen*. Aan adjektieven of verbale stammen toegevoegd geeft dit achtervoegsel den staat of toestand van hem te kennen, aan wien de eigenschap of de werking in den stam uitgedrukt toekomt, bij voorbeeld: *rijkdom*, *ouderdom*, *adeldom* (voor *edeldom*), *wasdom*, *eigendom*, welk laatste woord echter doorgaans voor het voorwerp genomen wordt, waarop ie-

mand *recht van eigendom* heeft. — Van persoonsnamen afgeleid beteekenen de woorden op *dom* dat wat den persoon als zijn eigendom in morelen of juridischen zin toekomt, als; *het priesterdom*, het priesterambt; *het christendom*, het theoretisch en praktisch eigendom van den Christen, aldus de Christelijke Godsdienst in objectieven zin; *het pausdom*, dat, waarover zich het gezag van den paus, zoo in den tijd, dat is, een tijdvak in de geschiedenis, als in de ruimte, dat is, eene uitgebreidheid des aardbodems omvattend, uitstrekt; *het Jodendom*, *het Heidendom*, dat wat den Joden, den Heidenen toekomt, dus de Joodsche burgerstaat, de Heidensche wereld, ook de Heidensche Godsdienst. Vele woorden op *dom* geven bepaaldelijk het *gebied* van den persoon te kennen, als; *vorstendom*, *hertogdom*, *bisdom*, dat is, *bisschopdom*.

Heid, Goth. *haid*s, oorspronkelijk een substantief, dat *persoon*, *staat*, *wezen* beteekent, vormt van adjektieven substantieven; die de eigenschap wel in het afgetrokkene, doch als een' morelen persoon, als eene abstracte zelfstandigheid uitdrukken. Van daar dat bij eene vergelijking van de substantieven op *heid* met die op *te*, de eerste veelal van adjektieven zijn afgeleid, die iets onzinnelijks, hetwelk tot een' onzinnelijken persoon kon verheven worden, te kennen geven, terwijl de laatste doorgaans van bijvoegelijke naamwoorden met eene zinnelijke beteekenis afkomen; vandaar ook, dat, waar van hetzelfde adjektief afgeleide substantieven bestaan op *heid* en op *te*, die op *te* de zinnelijke eigenschap in abstracto, die op *heid* dezelfde eigenschap in eene morele opvatting aanduiden: vergelijk *hoogte* met *hoogheid* (als titel, en als eigenschap van het zedelijk karakter), *laagte* en *laagheid* (zoo veel als *laaghar-*

tigheid), *grootte* en *grootheid*. — Komen er woorden op *heid* van substantieven, bij voorbeeld, *Godheid* van *God*, zoo werd het substantief adjective opgevat, dat is, men stelde zich eene eigenschap voor aan het voorwerp toekomend. Meestal drukken dan zulke zelfstandige naamwoorden op *heid* van substantieven afgeleid niet meer de eigenschap uit als morelen persoon gedacht, maar eene verzameling van personen tot een' morelen persoon vereenigd, bij voorbeeld: *de christenheid*, *de menschheid*. — Ook het van een adjektief afgeleide woord *geestelijkheid* vertoont dezen overgang in zijne beteekenis. — Niet alleen van adjektivische stammen, maar ook van afgeleide adjektieven, zoo als reeds uit het woord *geestelijkheid* blijkt, komen substantieven af op *heid* uitgaande. Zoo vormt men dan niet slechts van stamwoorden substantieven, als: *goedheid*, *traagheid*, *vrijheid*, *blindheid*, *wijsheid*, *dwaasheid*; maar ook van afgeleide adjektieven: *goedhartigheid*, *leesbaarheid*, *vergefelykheid*, *billijkheid*, *spaarzaamheid*, *bestendigheid*. — Het gebied van den uitgang *heid* heeft zich in lateren tijd ten koste van den uitgang *e* (*te*) uitgebreid: men zie op bladz. 85 eenige voorbeelden van woorden in de negende eeuw in gebruik, in welke wij den uitgang *i* door *heid* hebben vervangen. — Even als de afgeleide woorden op *e*, zoo gaan ook die op *heid* soms tot eene concrete beteekenis over. Opmerkelijk is het, dat deze overgang in de beteekenis bij eenige woorden gepaard gaat met de inlassching van den uitgang *ig* tusschen den stam en het achtervoegsel *heid*, als: eene *kleinigheid*, vergeleken met het abstrakte *kleinheid*, eene *zoetigheid* (*iets zoets*) nevens *zoetheid*, *nieuwigheid* nevens *nieuwheid*, *vastigheid* (z. v. a. *schans*) nevens *vastheid*, *vuiligheid* nevens *vuilheid* enz.

IJ is een bastaarduitgang, die eerst in de dertiende eeuw uit de Latijnsche terminatie *ia* (Fransch *ie*) in de Duitsche taal is overgenomen, en aanvankelijk slechts in onduitsche woorden voorkwam, als: *poezij*, *melodij*, *tirannij*, *profecij*, doch wekdra ook achter Hollandsche woorden gevoegd werd, bijzonder achter dezulke, die op *er* uitgaan. De dus vaak voorkomende vereeniging van de beide uitgangen *er* en *ij* veroorzaakte, dat deze beide vereenigd tot *erij* (of, waar eene toonlooze syllabe voorafging, *arij*) als onafscheidbaar en slechts één ondeelbaar achtervoegsel vormend werden aangemerkt (1). Dus zegt men *schelmerij*, hetwelk natuurlijk niet van *schelmer* kan afkomen, maar van *schelm*; *bedelarij* niet van *bedelaar* door den uitgang *ij* vermeerderd, maar van den stam van *bedelen*, waaraan *erij*, hier *arij* wegens de voorgaande toonlooze lettergreep, werd toegevoegd, vergel. het Hoogd. *Bettelei*. De *n*, die in *woestenij*, *artsenij* tusschen den stam en den uitgang wordt ingeschoven (zie bladz. 87), vindt ook wel hare plaats te midden van den gecombineerden uitgang *erij*, en verwekt dus de terminatie *ernij*, als in *slavernij* van *slaaf*, *razernij* van den stam des werkwoords *razen*. — Deze uitgang *ij* dan komt, in de eerste plaats, achter verbale stammen, en vormt alsdan woorden, die de handeling, in het werkwoord uitgedrukt, als bij aanhouding en herhaling uitgeoefend te kennen geven, als: *huichel-arij*, *bedel-arij*, *rymel-arij*, *toover-ij*, *bedrieg-erij*. *Razernij* beteekent eigenlijk *het gedurig razen*, doch ging in de beduidenis van *woede* of *waanzin* over. *Schilderij* nam uitsluitend de con-

---

(1) Zie Heyse, bladz. 433.

crete beteekenis van *schilderwerk*, *schilderstuk*; *makelij* vaak die van *maakwerk* (het Hoogd. *Machwerk*) aan. — In de tweede plaats vormt dezelfde uitgang van doorgaans afgeleide persoonsnamen zelfstandige naamwoorden, die den stand, het ambt, het bedrijf van den persoon, of ook de plaats, waarover hij als beambte staat, of waar hij zijn ambacht uitoefent, te kennen geven, als: *makelar-ij*, *visscher-ij*, *slavernij*, *voogdij*, *grietenij* voor *grietmannij*, *abdij* (*abtdij*), *bakkerij*, *brouwerij*, *spinnerij*. *Dieverij* en *schelmerij* beteekenen *het werk van den dief*, *van den schelm*. In *rutterij* en *burgerij* gaat de beduidenis van den stand over op de personen, collectief genomen, die denzelven bekleeden. — Ten derde komen van abstracte afgeleide substantieven door middel van dit achtervoegsel nieuwe derivaten, als: *hoovaardij*, *zeevaardij* (de *t* van den uitgang dezer woorden, ophoudend slotletter te zijn, gaat door de kracht der voorgaande vloeibare *r* in de weeke letter *d* over), *heerschappij*, *maatschappij*, in welke hetzelfde overtollig schijnt, angezien deze woorden, ontdaan van den uitgang *ij*, hetzelfde zouden beteekenen, wat zij thans voorzien van dit achtervoegsel beduiden. *Hoovaardij* is het Hoogd. *Hoffart*; *de zeevaart* kan ook voor *het bedrijf van den zeevaarder* genomen worden, en *heerschap* en *maatschap* kunnen *de betrekking van heer* of *maat*, vervolgens ook *het gebied van eenen heer*, *de vereeniging van maten* of *medeleden* aanduiden. Ongetwijfeld heeft het bestaan der woorden *heerschappij* en *maatschappij* te weeg gebracht, dat *heerschap* nog slechts als titel eens persoons, en *maatschap* gansch niet voorkomt. Opmerkelijk is het, dat gelijk wij in *maatschappij* de beide uitgangen dus vereenigd aantreffen, dat een der beide krachteloos is,

zij zich in omgekeerde orde in *voogdijschap* vertoonen; welk woord insgelijks gelijkbeteekenend is met *voogdij*. — Ten vierde vindt men van zelfstandige naamwoorden, die zaken aanduiden, afgeleide substantieven op *ij*, welke eene plaats te kennen geven, waar die zaken zich bevinden, als *boek-erij*, *land-erij*, eene uitgestrektheid, waar verschillende soorten van *land* gevonden worden: in het meervoud echter heeft *landerijen* de beteekenis van enkele landen; *kleedij*, eigenlijk zoo veel als *garderobe*, vervolgens de *kleederen*, die zich daarin bevinden, gelijk ook het uitheemsche *bibliotheek* voor de *boeken* zelve genomen wordt. *Woestenij* is eene ruimte uit woeste plaatsen (*woestten*, het Hoogd. *Wüsten*) bestaande: wellicht is *woestijn* door letteromzetting uit *woestenij* ontstaan, zoo het niet, met *Bilderdijk*, voor eene verscheidenheid in de uitspraak van *woesting* (een woord met *vesting* enz. van eenerlei vorm, waarvan beneden) te houden is. — Ten aanzien van *waardij* kan alleen opgemerkt worden, dat dezelfde oorzaak, die aan den Duitschen stam *waard* ter daarstelling van een werkwoord den onduitschen uitgang *eren* deed hechten, zoodat *waarderen* ontstond, mede in het spel zal geweest zijn om nevens *waarde* de vorm *waardij* te doen ontstaan. Zoo bestaat *gasterij* nevens *gastereren*.

De uitgang *ing*, Oudd. *unga*, *unge*, *unc*, schijnt mede in zijnen oorsprong eene participiale terminatie te zijn, en, wel te verstaan, tot het verleden deelwoord naar de zwakke declinatie, welks vorm dan ook op sterke stammen zou toegepast zijn, te behooren (vergel. boven bladz. 146, volg). De woorden, door middel van dit achtervoegsel gevormd, beteekenen, wanneer zij van verbale stammen afkomen, de handeling als wordende en werkende op een objekt. Dus is de uitdrukking van

de betrekking des tijds en van het richtingsbegrip; aan het werkwoord eigen, nog in deze substantieven van de natuur des werkwoords, waaruit zij hunnen oorsprong ontleenen, overgebleven, en staan zij in hunnen aard, zoo na mogelijk bij het werkwoord, nader zelfs dan de substantive gebruikte infinitieven, die meer de handeling; met uitsluiting van het denkbeeld van beweging in den tijd en van richting in de ruimte, te kennen geven: vergelijk *het redden* met *redding*. In deze bepaling van de kracht des uitgangs *ing* ligt opgesloten, dat daar ten minste, waar hij zulk eene beteekenis bewerkt, het substantief slechts van een transitief werkwoord kan afgeleid zijn. Ook is dit werkelijk het geval: terwijl men niet spreekt van *looping* of *denking*, zegt men: *versterking*, *achting*, *vereering*, *vereeniging*, *vergroo-ting*, *vergeving*, *belemmering*, *verovering*, *scheiding*, *verwerping*, *bekleding*, *verbetering*, onder welke woorden er vele gevonden worden van werkwoorden met het voorvoegsel *ver* afgeleid, en geen wonder! door middel toch van dit *ver* ontstaan van adjektieven faktieve en bij gevolg transitieve werkwoorden. — Reeds onder de opgesomde substantieven op *ing* zijn er, die in eene aanmerkelijk gewijzigde beteekenis kunnen genomen worden, te weten, in die van den bewerkten toestand, als *scheiding*, of in die van het objekt, dat de werking ondergaat, als *eene verovering*, *eene verbetering*, of, eindelijk, in de beteekenis van het voorwerp, waarmede de werking plaats heeft, als *bekleding*. Eene zoo gewijzigde beteekenis treft men dan ook vaak in een groot aantal woorden op *ing* aan, hetzij dat zij willekeurig, hetzij noodwendig in zulk eene gewijzigde beteekenis genomen worden, als: *spanning*; *de staat van spanning*; *stemming*, *het gestemd zijn*;

leering, het geleerde, en zoo verder uitvinding, lezing, vertelling, stelling, voortzetting, rekening, welke het uitgevondene, het gelezene, het vertelde enz. beteekenen; lading, dat waarmede iets beladen is; kleeding, dat waarmede men bekleed wordt. — Waar van intransitieve werkwoorden substantieven op *ing* zijn afgeleid, beteekenen zij nu eens de handeling of den toestand zelve, als: wandeling, handeling, zitting (eener raadsvergadering), helling, dwaling; dan eens een voorwerp, dat ter uitoefening der handeling voorondersteld wordt, als: wandeling in de beteekenis van wandeldreef, zitting van een' stoel. — Stalling beduidt eigenlijk de handeling van op stal bezorgen, maar ging als uitspanning voor herberg, over tot de beteekenis van de plaats, waar men stalt: het woord, behoeft dus niet van het substantief stal te worden afgeleid. Doch in het Hoogduitsch bestaan er van zelfstandige naamwoorden afgeleide woorden op *ung* (ons *ing*), die eene plaats te kennen geven, als: Holzung, Waldung, eene met hout bewassen plaats, en het hout of bosch zelve. Tot deze soort schijnt ook ons vesting te behooren, dat even als vest, waarvan het afkomt, eene vaste plaats beteekent, en wellicht ook woestijn, zoo dit staat voor woesting, dat wij dan niet van een werkwoord woesten, maar van het substantief eene woestte (eine Wüste) zouden afleiden.

Het achtervoegsel *nis* bestaat uit twee zamengesmolten bestanddeelen: het is eigenlijk de Gothische uitgang *as-sus*, bij voorbeeld in *ufar-assus*, overvloed, voorkomende; doch deze uitgang werd bij voorkeur gehecht aan afgeleide frequentatieve werkwoorden op *inón*: van daar dan ontstond de vereenigde uitgang *inassus*, als *hórinassus* (overspel) van *hórinón*, *leikinassus* (gene-

zing) van *leikinón*, *gudjinassus* (*priesterschap*) van *gudjinón*. Later werden de dus zamengesmolten uitgangen als één en ondeelbaar aangemerkt, en in het Oudhoogduitsch ontstond het achtervoegsel *nassa*, *nassi*, *nissa* of *nissi*, in het Oudnederduitsch *nussi* en *nisse*, in het Engelsch *ness*. Wat de kracht van den uitgang *nis* aangaat, hij vormt van adjektieven substantieven, die de abstrakte eigenschap, als ware het eene zinnelijke zelfstandigheid voorstellen; van werkwoorden, soms van verleden deelwoorden, de zoodanige, die den toestand of de handeling als iets objektiefs en, waar het zijn kan, als eene gebeurtenis voorstellen, en, eindelijk, van substantieven vormt dezelfde uitgang zelfstandige naamwoorden, in welke het meer zakelijk begrip weder in dat van de handeling, objektief beschouwd, overgaat. Zeer licht gaan dan zulke woorden, hetzij van adjektieven of werkwoorden, of substantieven afkomend, tot eene concrete beteekenis over. Van adjektieven: *duisternis*, het Lat. *tenebrae*, terwijl *duisterheid* aan *obscuritas* beantwoordt; *geheimenis*, eerst de staat van onbekendheid, die even als een sluier over iets verspreid ligt, vervolgens het onbekende zelve; *vuilnis*; *wildernis* van *wild*, de *r* is euphonisch (vergel. het Hoogduitsche *Wildniss*); *droefenis* van *droef*. — Van werkwoorden: *begravenis*, *bekommernis*, *ontvangen*, *erkentenis*, *ergernis*, *vergiffenis*, *gebeurtenis*, *geheugenis* (concreet: *het denkende*, van *hugjan*, *denken*), *hindernis* (desgelijks concreet: *het verhinderende*), *beteekenis* (zoo veel als: *beteekening*), *gelijkenis* (hetwelk of zooveel als *de betrekking van gelijk zijn* of zooveel als *vergelijking* beteekent), *gevangenis* (zoo veel als *gevangenschap*, vervolgens concreet: *het gevangen houdende*). — Van

substantieven: *eerbiedenis*, *groetenis*, *vonnis* (voor *vondnis* van *vond*), *beeldtenis* (hetwelk eene geheel concrete beteekenis heeft aangenomen), *gedachtenis* (*het denkende*), *beloftenis*. — Oudtijds kwam deze uitgang menigvuldiger voor dan thans, gelijk bij nog in het Engelsch achter verscheidene woorden (bij voorbeeld, achter adjektieven), waarachter wij hem niet bezigen, wordt aangetroffen als: *illness*, *sadness*, *badness*, *sickness*, *dullness*, *affectedness*. Zoo vindt men dan in de Oudnederduitsche Psalmvertaling: *rehtnussi*, *wesannussi*, *farwatanussi*, *geruornussi*, en ontmoet men ook in lateren tijd, zoo als bij van Velthem, menig thans ongebruikelijk woord op *nis*.

Schap, Oudhoogduitsch *scaf*, sedert de tiende eeuw, met paragogische *t*, *schaft*, Engelsch *ship*, is de wortel van het werkwoord *scheppen* (Goth. *skap*an?): wij spreken nog van *geschapen staan* in eene beteekenis overeenkomende met de kracht van het achtervoegsel *schap*. Gevoegd achter zelfstandige naamwoorden, die personen aanduiden, of achter adjektieven, beteekent het de betrekking of den staat eens persoons, terwijl de woorden, waarin het achter persoonsnamen komt, vaak tot de concrete beteekenis van de personen, die tot zekeren staat behooren, overgaat. De abstrakte beteekenis treft men aan in: *vriendschap*, *vijandschap*, *verwantschap*, *blijdschap*, *gramschap*, *dronkenschap*, *gevangenschap*, *deelgenootschap*, *meesterschap*, *gemeenschap*, *het priesterschap*. De concrete in: *de priesterschap*, *de burgerschap*, *broederschap*, *genootschap*, *de ridderschap*, *gezelschap*, *manschap*. — Ook achter namen van zaken, en achter adjektieven en werkwoorden gevoegd, beduidt deze uitgang soms eene verzameling van voorwerpen, als: *buurtschap*,

landschap, *kondschap* (eigenlijk alles wat tot gegeven of te geven berichten behoort, vervolgens bloot bericht), *nalatenschap* voor *nagelatenschap*, *gereedschap*. *Wetenschap* beteekent eigenlijk de gezamenlijke stof, die het voorwerp van het *weten* is; *reken-schap*, wat tot het doen van *rekening* betrekking heeft. — *Heerschap* is eigenlijk de waardigheid van *heer*, en is vervolgens, gelijk men *edelheid* zegt voor *edelman*, als titel gehezigd voor eenen *heer*; *graaf-schap*, dat eigenlijk *grafelyke waardigheid* beteekent, geldt bij overdracht voor *het gebied van een' graaf*. Het oude *waardschap* voor *gastmaal* en *koopmanschap* voor *koophandel* hebben eene beteekenis naar de analogie van die collectieven op *schap*, welke van substantieven, die zaken beduiden, of van werkwoorden zijn afgeleid, daar zij oorspronkelijk alles beteekenen, wat tot *den gastwaard*, *den koopman* betrekking heeft.

Hoezeer wij niet stilstaan bij de vreemde uitgangen buiten de reeds vermelde, daar zij over het algemeen geen volkomen burgerrecht in onze taal gekregen hebben, en daarom ook geene bepaalde beteekenis aan het woord leenen, moeten wij toch een woord in het midden brengen over den vreemden uitgang *aadje*, waar hij achter Duitsche stammen komt. Van het Italiaansche *aggio*, Fransch *age*, ontleend, duidt hij achter verbale stammen de handeling of werking aan met alles wat zij medebrenge, als: *lekkaadje*, *slijtuadje*, *kijvaadje*, *vrijaadje*. Eene afzonderlijke handeling wordt aangeduid door eene *strijkaadje*; een enkel product der handeling door *stellaadje*. Komt dezelfde uitgang achter substantieven, zoo vormt hij een collectief, als *ba-gaadje* van *bag*, d. i. *pak*, *pakaadje*, *potaadje*,

stoffaadje, even als in *pluimaadje*, *plantaadje*, *bosch-
aadje*.

De voorvoegsels, welke ter vorming van afgeleide zelfstandige naamwoorden gebezigd worden, zijn (volgens bladz. 156) de volgende: *aarts*, *ant*, *ge*, *mis*, *on*, *oor* en *wan*.

- *Aarts* is waarschijnlijk uit het Grieksche *αγι* ontstaan en dus sedert de bekendheid met de Grieksche kerkelijke namen, als archiepiscopus, archidiaconus enz., in de Duitsche taal opgenomen. Het duidt aan het voortreffelijkste in zijne soort, als: *aartsbisschop*, *aarts-priester*, *aartsengel*, *aartsvader*, *aartshertog*, *aarts-ketter*, *aartsdief*, *aartsschelm*.

Ant bestaat alleen nog maar in het zelfstandig naamwoord *antwoord*, Goth. andavaurds (in *verantwoorden* en *tegenwoordig* is *woord* een andere stam, zie bladz. 36). Het is eene in het Gothisch menigvaldig voorkomende praepositie, die zooveel als *tegenaan* beteekent.

Ge, reeds in het Gothisch onder den vorm *ga* aanwezig, komt in eene menigte zelfstandige naamwoorden voor, en geeft eene duidelijk erkenbare beteekenis ter wijziging van het begrip, door den stam uitgedrukt. Deszelfs kracht komt overeen met die van het Latijnsche voorzetsel *con*, *co*, met hetwelk het verwant schijnt. Het drukt, namelijk, in het algemeen een zamenzijn, eene vereeniging uit, vormende, ten eerste, van verbale stammen of substantieven namen, meest van personen, die dan eenen persoon aanduiden, welke tot een' of meer andere in zulk eene betrekking staat, dat zij bij elkander behooren, bij voorbeeld: *gebuur* (zooveel als *me-*

debuur), *gemaal* (van *malen*, dat is, *verzamen*, de stam van welk werkwoord ook bestaat in *maal-tijd*: alzoo is *gemaal* letterlijk het Latijn *conjux*), *gezel* (waarvoor ook *medgezel* gebruikt wordt), *gespeel*, *genant* van *nennen*, *noemen*, als *gezant* van het oude *sinnan*, *zenden*), *gezuster*, *gezwager*, *gelid*, waarvan het meervoud *gelederen*, *geleding*, *gewricht* (van *wrijven*, waarvan ook *wreef*): de laatste woorden beteekenen een lid, dat bij een tegenoverstaand lid behoort. — Ten tweede, van zelfstandige naamwoorden collectieven, bij voorbeeld: *gebeente* (zie over den uitgang *te*, bladz. 85 en 86 in de noot), *gebergte*, *gebloemte*, *geboefte*, *gebergte*, *geboomte*, *gebloed* (van het substantief *broed*, Hoogd. *Brut*), *gedarmte*, *gedierte*, *gehemelte* (eigenlijk *hetgeen tot den hemel van den mond behoort*), *gehucht* (van *hof*), *gelag* (van *lage* en dit van *liggen*), *gepeupel*, *geraamte*, *geschut* (van *schut* of *shot*), *gespan* (van het substantief *span*), *gesteente*, *gesternte*, *getouw*, *gevaar* (eigenlijk wat tot de *vaar* of *vrees* behoort), *gevolg*, *geweer* (van het substantief *weer*, derhalve alles wat tot de *weer* of de *verdediging* behoort), *gewormte*, *gestoelte*, *gewei*, *gevest*, *gewaad*, *gedeelte*: onder de laatste woorden zijn er, die hunne collectieve kracht geheel verloren hebben. — Ten derde, van werkwoorden of zelfstandige stamwoorden met eene vokaal voor klankverwisseling vatbaar, substantieven, die de handeling aanduiden, als bij herhaling uitgeoefend (*iterativa*, *frequentativa*): herhaling nu veroorzaakt eene *vereeniging* van werkingen, zoodat de oorspronkelijke kracht van het voorvoegsel *ge* ook hier niet ontbreekt. Doch hier zijn twee gevallen mogelijk: de opvatting is of *subjektief*, dat is, men denkt zich de uitoefening der handeling zelve, en dan komt

het substantief steeds van den praesensvorm; als: *gebedel, geblaas, gebrul, gedans, gefluit, gegons, gejuich, gekerm, geklink, gekrijt, gelack, geloop, gemor, gerij, getalm, gezing*; of objektief, dat is, men denkt zich de handeling als uitgeoefend en als hebbende een zeker uitwerksel daargesteld, bij voorbeeld: *gebaar*. (van *beren, dragen, houden*, dus zoo veel als *houding*), *gedreun, gedruisch, geflicker, gegolf, geklag, geklank* (te vergelijken met *geklank*, dat de vokaal van het praesens bevat), *geklots, gelui, geluid, geraas, geritsel, geruisch, geschal* (van *schellen*), *geschil, geschrei, gesprek, gevecht, gezang en gedrang* (vergelijk *gezing* en *gedring*). Het spreekt van zelve dat woorden, aan welke de subjektieve beteekenis van de uitoefening der handeling eigen is, ook objektief voor het produkt derzelve kunnen genomen worden, als *gebrul* voor het geluid, en, omgekeerd, dat woorden, aan welke de objektieve beteekenis bij voorkeur toekomt, mits zij de vokaal van het praesens bezitten, ook in de subjektieve voorkomen, bij voorbeeld *geraas* voor *een herhaald razen*. — Werd bij een naamwoord, afkomstig van een werkwoord, dat eene werking aanduidt, die een voorwerpelijk of stoffelijk voortbrengsel ten gevolge heeft, of ten aanzien van een stoffelijk voorwerp plaats heeft, de beteekenis objektief opgevat, dan moest een woord van deze formatie iets buiten de werking bestaande, een voorwerp door de werking voortgebracht, beteekenen, als: *gebak, gebed, gebouw, gebrad, geding, gemaal* (in de beteekenis van *het gemalene*), *gerecht* (het *aangerichte*), *geschenk, gesmijde, gestel, geschrijf* (in de beteekenis van *geschreven werk*), *gesticht, getal, gewas, gewelf, gezang* (in de beteekenis van *lied*), *gezwel, ge-*

win, gemet (eene maat, eigenlijk *het gemetene*). — Door een' nog stouteren begripsovergang kunnen ook, eindelijk, de woorden door middel van het voorvoegsel *ge* van werkwoorden afgeleid, eerst de plaats, waar de werking geschiedt, waar het vermogen der werking werkzaam is (reeds meermalen zagen wij de beteekenis van de werking tot de plaats, waar zij geschiedt, overgaan, zie bladz. 139 en 281), vervolgens het vermogen zelve beteekenen, als: *gebit, geduld, geheugen* (het vermogen om te *denken*, vervolgens om *terug te denken*: *heugen* is het Gothisch *hugjan, denken*), *gehoor, gemacht* (van *magan, vermogen*, vervolgens *telen*), *gevoel, geweten, gezicht* (dat verder ook voor het voorwerp, dat gezien wordt, kan genomen worden).

Er zijn verscheidene zelfstandige naamwoorden, met het voorvoegsel *ge*, welke, hoezeer door geenerlet achtervoegsel kenbaar als afgeleid van werkwoorden, die reeds van dit voorvoegsel voorzien waren, niettemin beschouwd moeten worden hun ontstaan verplicht te zijn aan zoodanige werkwoorden. Zulke zelfstandige naamwoorden zijn, bij voorbeeld, *gedrag, geval, gebod, gebrek, gebruik, geloof, gelaat, genot, gerijf, gewag*, afkomend van *gedragen, gevallen* enz. Boven, eindelijk, te weten op bladz. 157, hebben wij eenige woorden opgenoemd, in welke het voorvoegsel *ge* geheel van kracht ontbloot schijnt. Zoo is het dan ook met dit voorvoegsel gesteld in *geluk* (vergeleken met het Engelsche *luck*), *gemak*, waarvan *gemakkelijk*, voor hetwelk men even goed *makkelijk* zegt, *gerucht* nevens *ruchtbaar* behouden, *gemoed*, waarvan *moed* oorspronkelijk in beteekenis niet onderscheiden was, *gerecht* (voor *het recht*), *getijde, gemis*, dat hetzelfde is als het oude substantief *mis* (waarvan zoo straks) in de opvatting

van *gebrek*, *gewricht*, waarvoor ook *wricht* gezegd wordt.

Mis is in het Gothisch een substantief, dat *kwaad* beteekent, bij ons een adverbium, hetwelk zooveel wil zeggen als *niet getroffen*. Reeds in het Gothisch werd het tot vorming van zamenstellingen gebezigd, als: *misadéds*, *misdaad*. Ik zeg zamenstellingen, want daab *mis* ook als een afzonderlijk woord gebruikt wordt, zoo is het eigenlijk meer dan een bloot voorvoegsel, weshalve het ook nog als elk eerste lid eener zamenstelling den hoofdtoon vordert, zoodra het met eenig substantief tot één wordt verbonden (zie bladz. 198). Niettemin beschouwen wij het als een voorvoegsel, en het woord, dat met hetzelfde vereenigd wordt, als afgeleid, daar het volkomen gelijk staat en zelfs somtijds verwisseld kan worden met andere voorvoegsels (*on* en *wan*), die niet geacht kunnen worden eene zamenstelling te vormen (vergel. bladz. 157). — *Mis* geeft deels te kennen, dat de aard van het stambegrip verkeerd is en gebrekkig, deels duidt het een volstrekt gemis aan van datgene, wat het stamwoord uitdrukt. Voorbeelden van woorden, waarin het die eerste beteekenis heeft, zijn: *misbaar*, *misbak*, *misbruik*, *misdaad*, *misdrijf*, *misdruk*, *misgreep*, *miskraam*, *mispas*, *misslag*, *misstand*, *misstap*, *mistred*, *misval*, *misverstand* en *miswas*; terwijl het eene volstrekte ontkenning van het stambegrip inhoudt, in *mishagen*, *misgunst*, *misvertrouwen*.

Ook *on* (reeds in het Gothisch is *un* aanwezig) heeft eene tweeledige kracht: of het bevat eene volstrekte ontkenning van het stambegrip, als: *ondeugd*, *ontdienst*, *ondiepte*, *oneer*, *ongeluk*, *ongemak*, *ongerief*, *onkunde*, *onlust*, *onraad*, *onrecht*, *onrijm*,

onrust, onschuld, onspoed, ontucht; of het geeft te kennen, dat het door het stamwoord aangeduide ding of voorwerp van zijne natuur ontaard of in het algemeen ongeschikt en onbehagelijk is, als: *ondier, onmensch, onkruid, ontijd, onweder*.

Oor is de Gothische scheidbare praepositie *us*. Daar de *s* van dit woordje zacht is, en, wanneer zij een woord of een' uitgang, die met eene vokaal begint, achter zich bekomt, in *z* overgaat, als *uzôn, uzéta*, zoo moest zij bij ons eene *r* opleveren (volgens bl. 70), en deze *r* bewerkte dan weder, dat de oorspronkelijk korte vokaal lang werd. *Us* werd in het Hoogduitsch, wanneer het als verbaal voorvoegsel werd gebruikt (vóór substantieven werd het *ur*) gewijzigd tot *er*, voor hetwelk wij gemeenlijk een ander voorvoegsel, te weten *ver*, aanwenden. Vandaar dat de substantieven met het voorvoegsel *oor* veelal werkwoorden met het voorvoegsel *ver* nevens zich hebben. De beteekenis van het Gothische *us*, en bij gevolg de oorspronkelijke kracht van ons *oor* is *uit*, welk voorzetsel, in het Gothisch *ût*, daarmede echter etymologisch niet te verwarren is. Dus beduidt *oor* eene beweging van uit een punt, als: *oorsprong, oorkonde*, waarnevens *erkennen* en *verkon-*
den bestaat, eigenlijk *dat waaruit iets gehend wordt*; *vorlof*, hetzelfde als *verlof*, dat is, *vergunning* (het Gothische *laubjan, looven*, beteekent *toestaan*) *om uit te gaan*; *oorzaak*, de *zaak*, waaruit eene andere *ontstaat*; *oorlog*, eigenlijk *uitlage*, omdat men ten krijg *uittrekt*, en gedurende denzelfen *buiten 's huis gelegerd* is (zoo stelt men in het Latijn ook *militias* tegen *domi* over): dat voor *lage log* staat, heeft geene *zwaarigheid*, daar men, nog zelfs bij Hooft, *loog* en *gelogen* voor *lag* en *gelegen* vindt; *oordeel*, waarne-

vens het Hoogduitsche *ertheilen* (en bij ons *verdeelen*); dat is, *uitdeelen*.

Wan, eindelijk, is, even als *mis*, eigenlijk een zelfstandig naamwoord, hetwelk *gebrek* beteekent. In de bijbelvertaling van Ulfilas komt het voor Marc. X, 21, en Luc. XVIII, 22: ainis thus wan ist, *ééns (dings) u gebrek is*, dat is, *één ding ontbreekt u*. Alzoo duidt het aan wat gebrekkig in zijne soort, slecht en mismaaft is, ja! gaat het soms over tot eene geheele ontkenning van het begrip des stamwoords, als: *wangebruik*, zoo veel als *onbruik*, *wangeloof* in de beteekenis van *ongeloof*, *wangunst*, *wanhoop*, *wanlust*, *wanorde*, *wantrouwen*. De eerste beteekenis heeft het in *wanschepsel*, *wangedrocht*, *wanbedrijf*, *wanbetaling*, *wangeloof* in de beteekenis van *bijgeloof*, *wangeluid*, *wanstal*.

OVER HET GESLACHT DER ZELFSTANDIGE
NAAMWOORDEN.

De grond van het geslachtsverschil der zelfstandige naamwoorden is in den aard der rede zelve gelegen. Niet alleen treedt in den volzin het begrip door het substantief uitgedrukt, als een subjeft op, dat is, als een vrij werkend en gevoelend wezen, maar vooral: de substantieven zijn oorspronkelijk verbale stammen, die dus het begrip van werking in zich besluiten. Aanvankelijk was er geen onderscheid van geslachten bij de zelfstan-

dige naamwoorden; maar later toen men zich bewust werd, dat in de meeste gevallen slechts door eene fictie aan een dood voorwerp, of aan een afgetrokken begrip zinnelijke werkingen geleend worden, en de oorspronkelijke energische kracht der naamwoorden was verloren gegaan, drukte zich deze bewustheid door weekere verbuigingsvormen aan de substantieven uit, en het *vrouwelijke* taalgeslacht was uit het *mannelijke* geboren, want hoe liet zich het denkbeeld van lijdelijkheid, met sommige subjektsbegrippen verbonden, gepaster voorstellen, dan onder het beeld der vrouwelijkheid? Dit nu aldus zijnde, zoo moesten, in tegenoverstelling van de nu vrouwelijke substantieven, die, welke de oorspronkelijke krachtigere en hardere verbuigingsvormen behielden, zich als mannelijk voordoen. Zoo bestond er dan een taalgeslacht; doch bestaan kon het niet zonder dat het terugwerkte op de voorstelling van het begrip, door een substantief, met het een of het ander geslacht bedeed, uitgedrukt. Met andere woorden: het begrip, door een vrouwelijk substantief uitgedrukt, moest voor de voorstelling iets vrouwelijks; dat door een substantief van het mannelijk geslacht aangeduid, iets mannelijks ontleenen. Welhaast werd dus aan het geslacht de kracht toegekend om het meer mannelijk of meer vrouwelijk karakter des voorwerps af te beelden, en werden wederkeerig zulke woorden tot vrouwelijke substantieven gestempeld, die eene zaak te kennen gaven, welke iets vrouwelijks aan zich schenen te hebben, en de zoodanige mannelijk genomen, die eene zaak aanduiden, welke eenen zweem hadden van datgene, wat het mannelijke geslacht kenmerkt. Maar nu was er eene menigte begrippen, in welke men de merkteekenen van het eene noch het andere geslacht konde vinden. Zoo

ontstond er dan, eindelijk, een derde (het onzijdig of negatief) taalgeslacht om de onverschilligheid des geslachts te kennen te geven (1).

Met deze beschouwing is in overeenstemming, dat, eensdeels, de vrouwelijke verbuigingsvormen in den Gothischen taalvorm wegens de vokalen, die zij bevatten (meest alle diphthongen), kennelijk uit de mannelijke, met hunne meest korte en alzoo oorspronkelijke vokalen, ontwikkeld zijn (vergel. bladz. 19, 20), en dat de vormen van het onzijdig geslacht een mengsel zijn uit die der beide positieve geslachten, zoodat deze vóór het ontstaan van het onzijdig geslacht gevestigd moeten geweest zijn; anderdeels, dat de woorden van den oudsten vorm, te weten, de eenlettergrepige stammen, mits zij wegens hun verband met gebruikelijke werkwoorden als stammen erkend bleven, en hun dus een karakter van oorspronkelijkheid en energie ook in de beteekenis bijbleef, meereendeels mannelijk zijn; dat de overoude woorden met de min zelfstandige achtervoegsel *er*, *el*, *en*, evenzeer bij voorkeur dit geslacht bezitten, terwijl de verscheidenheid van participiale vormen (boven bladz. 145, vergel. bladz. 150 en 151) vermeld, ontwikkeld in een tijdperk, toen men het woord niet meer zoo geheel als het in het menschelijk orgaan herboren begrip zelve beschouwde en een bloot formeel beginsel aan deszelfs ontwikkeling was begonnen te arbeiden, veelal vrouwelijke woorden heeft aan te wijzen; dat verder de woor-

---

(1) Vele talen zijn bij de twee positieve geslachten blijven staan, en hebben geen derde geslacht ontwikkeld, zoo als de Semitische (de Hebreeuwsche enz.); andere hebben het onzijdig weder opgegeven, als de Romanische talen (het Fransch, Italiaansch enz.).

den van zelfstandige achtervoegsels voorzien slechts vrouwelijk of onzijdig zijn (1); en, eindelijk, dat de woorden, die zonder substantieven te zijn, substantivè gebruikt worden, onzijdig zijn: deze toch worden in zekeren zin door eene willekeurige handeling van hem, die ze gebruikt, eerst tot substantieven gestempeld, en zijn dus van eene steeds nieuwe formatie. — Van den regel, dat de woorden, die van zelfstandige achtervoegsels voorzien zijn, slechts vrouwelijk of onzijdig zijn, moet men alleenlijk uitzonderen: vooreerst, weinige woorden op *dom*, waarvan de reden slechts daarin kan gelegen zijn, dat de uitgang *dom* langen tijd als een stamwoord en dus als zamenstellingvormend zal erkend geweest zijn, en, ten tweede, de woorden met zulke uitgangen, die eenen mannelijken persoon te kennen geven.

Naar aanleiding van de aanmerking, dat de woorden van zulke achtervoegsels voorzien, die mannelijke of ook vrouwelijke personen te kennen geven, op grond, dat zij zulk eene beteekenis hebben, of mannelijk of vrouwelijk zijn, dient nu meer opzettelijk opgemerkt te worden: dat het beginsel van het grammatisch geslacht, een beginsel, dat, naar wij zagen, aanvankelijk geheel *subjectief* was, in zijne werking natuurlijkerwijze moest gekruist en bepaald worden door een ander beginsel van *objectieven* aard. Ik bedoel in de eerste plaats, dat *het natuurlijk geslacht* van de voorwerpen (mensche-

---

(1) En dit wel niettegenstaande die achtervoegsels ten deele stamwoorden zijn oorspronkelijk van het mannelijk geslacht. Zoo is *heid* een in het Gothisch bestaand naamwoord (*haid*) van het mannelijk geslacht, en toch zijn de woorden op *heid* zonder uitzondering vrouwelijk.

lijke personen of dieren) het taalgeslacht der naamwoorden moest bepalen. Zoo moesten dan mannelijk genomen worden, de *namen van mannelijke personen en dieren*, ook die van denkbeeldige mannelijke wezens, als *Goden, Engelen* enz., en vrouwelijk de *namen van vrouwelijke schepsels* en zoo wel aardsche als bovennatuurlijke vrouwelijke wezens. Uitgezonderd is alleen het woord *wijf*, dat onzijdig is. — Wanneer men de reden van het verschijnsel, dat dit woord van den regel uitgezonderd is, tracht op te sporen, denkt men al spoedig aan het woord *man*, hetwelk ten aanzien van zijne verbuiging in het Hoogduitsch mede het karakter draagt van een oorspronkelijk onzijdig woord. Wellicht nu staat *wijf* eigenlijk voor *wijfman* (vergelijk het Engelsche *woman*) en behield dit het geslacht, dat vroeger aan het woord *man* (als naam van het wezen *mensch* zonder onderscheid van geslacht — zie hierna) eigen was (1).

Ook het onzijdig geslacht treft men aan bij namen van mannelijke of vrouwelijke wezens. Doch zelfs dan werd het geslacht bepaald volgens het objectieve beginsel (2). Want, vooreerst zijn onzijdig de *namen van jonge dieren*; als: *lam, kalf, veulen, kuiken*, ook zelfs het woord *kind*, met uitzondering van *bigge*; en vele namen van *diersoorten*, als: *zwijn, hoen, konijn, paard, hert, rund, schaap*, ook het woord *dier* zelve,

---

(1) *Wijf* schijnt de stam van het gederiveerde Gothische *vaibjan*, dat *omringen, insluiten* beteekent, en noodwendig tot een werkwoord *veiban* terugvoert.

(2) Het onzijdig geslacht is bij namen van zaken slechts de negatie van het subjectieve geslacht, maar daarom nog niet zelve objectief.

en, volgens het bovenstaande vroeger mede het woord *man*, dat is, *mensch*, welk woord desgelijks in gemeenzamen stijl onzijdig gebruikt wordt. In de eerste soort van namen, die van jonge dieren, drukt, namelijk, het onzijdig geslacht het nog onontwikkelde van het natuurlijk geslacht uit; in de andere is hetzelfde geslacht mede in overeenstemming met de beteekenis, die geene bepaling van het geslacht toelaat, aangezien het geslacht slechts aan individuen, niet aan de soort als zoodanig toekomt, en zoo zulke soortnamen ter aanduiding van een enkel individu der soort gebruikt worden, is het onzijdig geslacht van pas om te kennen te geven, dat het onverschillig is, of men zich een mannelijk dan een vrouwelijk individu denkt.

Werd het onzijdig geslacht toegekend aan verscheidene soortnamen van dieren, bepaaldelijk van dezulke, voor welker mannetjes en wijfjes de taal afzonderlijke namen heeft (als *beer* en *zeuge* voor de verschillende geslachten van het *zwijn*, *haan* en *hen*, *hengst* en *merrie*, *stier* en *koe*, *ooi* en *ram* voor de beide geslachten van het *hoen*, het *paard*, het *rund* en het *schaap*); zoo is het niet vreemd, dat ook de namen, die oorspronkelijk eene *verzameling van personen* of *dieren* aanduiden, mede met dat geslacht bedeed zijn, omdat bij deze evenmin het natuurlijk geslacht der individuen in aanmerking komt. Vandaar zijn onzijdige woorden *volk*, *gemeen*, *graauw*, *vee*, *wild*, *broed* enz. Het onzijdig geslacht werd alsdan tot de namen van elke *verzameling* ook *van zaken* uitgestrekt, als: *ooft*, *fruit*, *bosch*, *brein*, *haar*, *duin*, *geld*, *gebergte*, en alle *collectieven* met het voorvoegsel *ge*.

Daar de *stofnamen* insgelijks namen zijn van het gemeenschappelijke, dat alle voorwerpen uit eene bepaal-

de stof bestaande kenmerkt, en zij alzoo al deze voorwerpen gezamenlijk insluiten, zoo is hun mede het geslacht der woorden, die eene verzameling beteekenen, toegekend, met andere woorden: ook de stofnamen zijn onzijdig, als: *bier, graan, hout, brood, laken, moes, leder, leem, loof, look, meel, mos, merg, papier, pik, poeder, puin, schroot, spek, spog, stroo, turf, teer, satijn, vet, vilt, vlas, was, zaad, zand, zout* enz.; bepaaldelijk de namen der metalen, als: *blik, ijzer, goud, lood, staal, zilver, tin, koper*. Tot dezelfde soort moeten gebracht worden de namen der talen, die de stof der taal aanduiden, als: *het Latijn, Grieksch, Duitsch, Fransch* enz. De namen der edele steenen, die mannelijk zijn, voorzeker omdat men er het mannelijk woord *steen* bij denkt, wanneer een enkele steen bedoeld wordt, zijn onzijdig, zoodra men de stof op het oog heeft, als: *het agaath, saffier, robijn, topaas*. Zelfs het woord *steen* wordt onzijdig, zoodra het voor de stof in het algemeen genomen wordt; eveneens is *doek* mannelijk, als men een afzonderlijk *stuk doek* bedoelt, doch onzijdig in de beteekenis van *linnen stoffen*; het onzijdig *stof* is vrouwelijk, wanneer het gelijkkluidend is met *onderwerp* of in de wijsgeerige beteekenis van *materia* voorkomt, en *kurk* is vrouwelijk, als het voor eene *kurken stop* gebruikt wordt, maar wederom onzijdig, zoo het de stof beteekent. Zoo is het met nog andere woorden, waarvan beneden. Andere stofnamen behielden of herkregen een positief geslacht, als: *biest, melk, kaas, wijn, boter, asch, drab, draf, dras, drek, mortel, siroop, klei, gal, kalk, zijde* enz.

Ten tweede zijn onzijdig uit kracht van het objektieve beginsel van toekenning des taalgelachts de *verklein-*

woorden, hoezeer ook zij mannelijke of vrouwelijke wezens aanduiden. Gelijk toch het onontwikkelde van het natuurlijk geslacht van jonge dieren natuurlijk genoeg door het grammatische onzijdig geslacht werd afgebeeld, zoo wees men aan den verkleinenden vorm van naamwoorden, die een mannelijk of vrouwelijk schepsel te kennen geven, dit geslacht toe, om het kinderachtige uit te drukken, als kon het aangeduide voorwerp nog niet als persoon met een ontwikkeld geslacht optreden. In het verachtelijke *vrouwspersoon* (en wellicht moet men ook *het mensoh* hiertoe brengen) moet het onzijdig geslacht mede strekken om de aangewezen vrouw als onbevoegd om als persoon in de zamenleving op te treden, aan te duiden. — Eerst later heeft men op dien grond het onzijdig geslacht aan de verkleinwoorden toegekend. In het Gothisch hebben de diminutieven het geslacht der substantieven, die hun ten grondslag liggen, even als in het Latijn: *puerulus* van *puer*, *cellula* van *cella*, *oppidulum* van *oppidum*. Thans daarentegen is het bij ons gelijk in het Grieksch, waar alle verkleinwoorden op *ov* onzijdig zijn, onverschillig of zij van mannelijke, vrouwelijke of onzijdige substantieven afkomen. — Het spreekt van zelve, dat ook aan de verkleinende zaaknamen het onzijdig geslacht moest gegeven worden, toen zich eenmaal dit geslacht aan den verkleinenden uitgang had verbonden.

Van de beperking van het subjektieve beginsel der toekenning van het taalgeslacht door het objektieve beginsel gewagende, bedoelde ik, in de tweede plaats, meer bepaaldelijk het verschijnsel, dat men aan de namen van sommige wezens en voorwerpen het mannelijke of het vrouwelijke geslacht ziet toegekend, naar gelang zij eenige overeenkomst schenen te hebben met datge-

ne, wat in de natuur het mannelijk of het vrouwelijk geslacht kenmerkt. Zoo zijn de *namen van die soorten van dieren*, die voor het mannetje en wijfje geene bijzondere benaming bezitten, omdat hun geslachtsonderscheid minder in het oog valt, mannelijk, zoo zij groote en sterke, vrouwelijk, zoo zij kleinere en teedere dieren beteekenen. Mannelijk zijn desgelijks de namen der hooge en forsche *boomen*, vrouwelijk die der fijnere en kleinere *heesters en kruiden*. Diensvolgens zijn mannelijk: *arend, jakhals, kabeljaauw, kemel en kameel, havik, haai, valk, uil, snoek, ooijevaar en stork, struis, losch, luipaard, muil, krokodil*, enz. Vrouwelijk: *adder, kraai, kneu, garnaal, horzel, big, tortel, tor, slak, bij, wesp, wezel, mees, mier, mijt, mot, mug, muis, rot, musch, pier, vloo, rijp, rups, vlieg* enz. Evenwel oefent ook de uitgang invloed op het geslacht van de diernamen: zoo vindt men, dat mannelijk zijn: *grondel, wachtel, krekkel, kwakkel, kwartel, pimpel en sabel; worm, brasem en zalm; kever, bever, salamander, marter, reiger, putter en lijstert; hermelijn, sardijn en tonijn; bokking, haring en spiering; kalkoen en schorpioen*. Vrouwelijk: *krab of krabbe, pad of padde, negge, meerle, zwaluw* enz. Mannelijk zijn, omdat er de *genre* naam *vogel* onder verstaan moet worden *kievit en koekoek*, welke dieren slechts naar hun geluid genoemd zijn; alsmede *kwikstaart* en misschien ook *nachtegaal* en *roerdomp*. Vrouwelijk zijn *koet, smient en taling*, vermits bij deze naamwoorden het vrouwelijke *eend* begrepen wordt. Van hetzelfde geslacht zijn wegens het laatste lid der zamenstelling: *tarbot en heilbot*. Onzijdig, eindelijk, zijn: *kapoen, kameleon, fret, haft en genet* omdat er

paard onder verstaan wordt. — Als uitzonderingen mag men aanmerken: *slang*, *kraan*, *zwaan* en *gier*, die vrouwelijk zijn, hoezeer men volgens het objektieve beginsel hier het mannelijk geslacht zou kunnen verwachten. — Al zulke woorden, gelijk de hier opgesomde diernamen, welke een bepaald grammatisch geslacht hebben, en toch het mannetje zoowel als het wijfje beduiden, heeten *gelijk-* of *zelfslachtig* (generis epicoeni). Men verwarre ze niet met de *gemeenslachtige* (communis generis), dat is, zulke woorden, die het mannelijk of het vrouwelijk geslacht aannemen, naar gelang een mannelijke of een vrouwelijke persoon bedoeld wordt: zoodanige zijn alle woorden op *ling*, als *tweeling*, *vreemdeling*, en alle zamengestelde, wier laatste bestanddeel het woord *noot* of *genoot* is, als *speelnoot*, *echtgenoot*; verder het woord *genoot* zelve, *getuige*, *gemaal*, *bode*, *maag*, *peet*, *een heilige*, *gids*, *klant*, *erfgenaam*, *kameraad* enz., hoezeer sommige derzelve door afleiding een naamwoord nevens zich vormen kunnen, hetwelk bepaaldelijk een' man of eene vrouw aanduidt, als *gemalin*, eene vrouwelijke *gemaal*, *peter* een mannelijke *peet*. Als *gemeenslachtig* moet men mede aanmerken zoodanige zaaknamen, die ook van personen gebruikt kunnen worden en dan van geslacht veranderen, als *bloed* mannelijk van een man gezegd, *ondeugd* desgelijks, *voorspraak* mannelijk voor een' *advokaat*, *tamboer* voor den *trommelslager* mannelijk. Alsmede die woorden, welke, van eene stof als zoodanig geberzigd, onzijdig; doch anderzins van een ander geslacht zijn, als: *steen*, *agaat*, *diamant*; *doek*, *kurk*, *barlein*, *bever*; ten laatste, de woorden *abrikoos*, *olijf* enz., die vrouwelijk zijn, wanneer men van de *vrucht*, mannelijk, wanneer men van den *boom* spreekt.

De namen van boomen toch zijn, naar wij zeiden, mannelijk, als: *beuk, abeel, akorn, berk, els, esak, hulst, esp, hazelaar, eik, yp, wilg, den, pijn, mirt, mispel, olm, popel, palm*; met uitzondering van *spar* en *linde*. Die van heesters, bloemgewassen, kleinere planten en vruchten daarentegen vrouwelijk: als: *bloem, boon, bes, lelie, linse, madelief, braam, druif, meekrap, mirre, morel, munt, dille, muskadel, narcis, andijvie, aspersie, hop, jasmijn, klaver, distel, netel, noot, peen, peer, beet, perzik, peer, peul, pruim, radijs, razijn, rooz, salade, spelt, tuberoos, tulp, ui, varen, venkel, vijg, violier, viool, vlier, wijt, tarwe, postelein of porselein, raap, ruit, wikke, wouw*. Mannelijk zijn, waarschijnlijk wegens den uitgang: *meloen* en *citroen*; *egelantier* en *angelier*; *aker (eikel)* en *heester*; *amandel* en *ranonkel*; *mierik* en *halm*; *alsmede*, *ajuin*, *rosmarijn*, *hennep* en *saffraan*; *bijvoet* en *beerenklaauw* zijn mannelijk wegens het laatste woord der samenstelling; *lakmoes* om dezelfde reden onzijdig. Onzijdig zijn de drie gelijkbeteekenende woorden: *veid*, *klif* en *klimop*, gelijk ook *nepent*, dat mede in het Grieksch, tot welke taal dit woord behoort, gelijk ook in het Latijn, onzijdig is.

Bezitten volgens het objektieve beginsel de *eigennamen* van personen noodwendig deels het mannelijk, deels het vrouwelijk geslacht, zoo moesten, volgens een natuurlijke gevolgtrekking, de *eigennamen*, die geen personen aanduiden, het onpersoonlijke (onzijdig) geslacht erlangen. Alzoo zijn onzijdig *de namen van landen*, met uitzondering van die, welke het lidwoord *de* voor zich hebben, als: *de Paltz, de Krim, de Betsuw, de Veluwe, de Rheingau* enz., welke als ge-

meene namen opgevat bleven. Onzijdig zijn verder *de namen van steden*, en dit wel niettegenstaande zij zamengesteld zijn, en een gemeene naam van het mannelijk of vrouwelijk geslacht het laatste lid uitmaakt, als: *het Geertruidenberg, het Amsterdam, het Frederikstad*, gelijk ook in weerwil van het lidwoord *de* bij eenen stedennaam behoorende, als: *het den Haag*. — *De namen der bergen* zijn niet onzijdig, maar mannelijk, om reden, dat bij zulk een' naam steeds het woord *berg* begrepen wordt, gelijk het lidwoord dan ook steeds voor den naam eens bergs wordt uitgedrukt. Om eene dergelijke reden zijn ook de *namen der rivieren*, voor welke immer mede het lidwoord komt; deels mannelijk, als: *de Nijl, de Po, de Rijn, de Taag, de IJssel, de Iber, de Ganges, de Tiber, de Teems, de Tiger, de Wijssel*; deels vrouwelijk, als: *de Lek, de Linge, de Maas, de Merwe, de Moezel, de Oder, de Arn, de Roer, de Rotte, de Schelde, de Schie, de Spree, de Vecht, de Wezer, de Eems, de Zaan en de Zijl*. Bij de mannelijke riviernamen kan men den mannelijken gemeenen naam *stroom*, bij de vrouwelijke het vrouwelijke woord *rivier*, of zoo het kleinere rivieren zijn, het woord *beek* verstaan. Bij de onzijdige namen van waters of plassen, als *het Sparen, het Slaak, het Slie, het Zwin*, begrijpe men het gemeen zelfstandig naamwoord *water*. — Wat de namen van *schepen* aangaat, zoo meene men niet, dat zij onzijdig behoorden te zijn wegens het woord *schip*, want, vooreerst, hebben de schepen veelal persoonsnamen, ten andere duldt de belangstelling, waarmede de zeeman zijn schip beschouwt, niet, dat aan hetzelfde eene onzijdige benaming gegeven zou worden; men

denke hierbij aan het geslacht van het woord *schip* (*ship*) zelve in het Engelsch (1).

Laat ons thans in nadere bijzonderheden treden aangaande hetgeen wij boven in het algemeen gezegd hebben, en beschouwen wij vooreerst het dáár gezegde, dat de eenlettergrepige stammen meerendeels mannelijk zijn. Wij voegden er bij: mits zij wegens hun verband met gebruikelijke werkwoorden als stamwoorden erkend bleven, en hun dus een karakter van oorspronkelijkheid in de beteekenis bijbleef. Die stammen toch, welker verband met eenig werkwoord geene levende sporen in de taal heeft nagelaten, en die dus de eerste en oorspronkelijke verbale stambeteekenis hebben opgegeven om eene objektieve beduidenis aan te nemen, zijn mee-

---

(1) Zoo ver en niet verder ging in onze taal de toepassing van het objektieve beginsel van toekenning des taalgeslachts. In het Engelsch, daarentegen, — en het is noodig dit op te merken, opdat wij den aard onzer taal ook in dit opzicht te beter zouden inzien — in het Engelsch heeft het objektieve beginsel het tegenovergestelde beginsel geheel verdrongen. In deze taal toch blijft het mannelijk en het vrouwelijk geslacht alleen bewaard voor de namen van die wezens, welke een natuurlijk geslacht bezitten, hoezeer in den dichterlijken stijl ook de namen van zulke voorwerpen, welke de dichter zich als een mannelijk of een vrouwelijk wezen voorstelt, een positief geslacht kunnen bezitten. Overigens zijn al de namen van begrippen, planten en levenlooze voorwerpen onzijdig. Met uitzondering alleen van de woorden *sun*, dat mannelijk, en *moon*, *church* en *ship*, die vrouwelijk zijn. Het Engelsch taalgeslacht van *zon* en *maan* dagteekenen, namelijk, nog uit den Heidenschen tijd, toen de eerste eene mannelijke, de tweede eene vrouwelijke Godheid was, de *kerk* stelde men zich immer als eene zedelijke persoon, als eene Maagd of Bruid voor, en over de oorzaak van het geslacht van *ship* deelden wij boven reeds ons vermoeden mede,

rendeels vrouwelijk. Zie hier uit de vele honderden diergelijke stammen eenige weinige ten voorbeeld (1): *baak, baan, bijl, beek, ben, boei, boot, brug, bus, deel (plank), deur, doos, dij, duig, eeuw, eg, el, els (schoenmakers werktuig), flouw, fok, fuik, galg, geul, haag, hand, hak (hiel), huid, kaak, kin, keel, laan, lat, lei, lies, lip, loef, long, luim, maan, mand, mat, mijt, milt, mouw, naaf, neb, nerf, nier, nuk, pit, plujs, palm (van de hand), pan, pees, pij, pijp, pin, plek, ra, raam, rank, reef, rib, roef, roof (korst eener zweer), ruif, ruit, schaal, schuaf, scheen, schêlp, schijf, schop, schort, schroef, slib, sluis, sneb, sneeuw, sok, spaak, speen, spil, spier, spijl, spon, sport, sproet, staaft, stag, stelt, stop, stuit, taak, tang, teil, tent, til, tin (top), tob, ton, trom, tuit, vaan, vest, vijl, vin, vlijm, vloww, vont, vuist, wam, wan, wang, want (handschoen), wrek, wrat, zaag, zaal, zee, zeef, zerk, zuil, zweep.* Men merkt dadelijk op, dat de meeste dezer woorden de beteekenis hebben, of van allerlei werktuigen of gereedschap, of van lichaamsdeelen, dat is, van doode en ten minste niet zelflevende voorwerpen; eene beteekenis, die eerst in een betrekkelijk laat tijdperk kan ontstaan zijn, toen ook de taal reeds als bloot middel ter mededeeling van stoffelijke bijzonderheden gebruikt werd, en van den anderen kant de kunsten des hui-

---

(1) Onder deze woorden zijn er wellicht enkele, die, wanneer ons de vroegere vorm bekend was, zich niet meer als stammen zouden voordoen. Dus schijnen *ster* en *stem* ons stamwoorden toe, terwijl hun vorm in het Gothisch *stairnô*, en *stibna* een' afleidingsuitgang vertoont. Zoo is het met nog andere.

selijken levens reeds vrij ontwikkeld waren; eene beteekenis, eindelijk, op welke, volgens de door ons gestelde beginselen, zoo immer, het vrouwelijk of wel het onzijdig geslacht moest worden toegepast. Bevreemden kan het ons dus niet, dat er zich onder de statmen van dezelfde soort ook onzijdige woorden bevinden. Zie er hier eenige; zij zijn minder in aantal: *blad, boek, bad, been, bord, blok, bed, dok, ding, gat, dorp, erf, huis, hof (eene vorsten), mal, mès, nest, net, oog, oor, pak, rad, rak, rek, roer, scheel, slóp, snoer, vat, vel, vlies, wiel, wrak, zeel*. Zoo onder de woorden van deze klasse ook mannelijke voorkomen, heeft dit geslacht bij hen, in weerwil van het verbreken des verbands met de werkwoorden, waartoe zij oorspronkelijk behoorden, stand gehouden. Zij zijn meer in aantal, dan de onzijdige, doch verreweg minder dan de vrouwelijke. Mannelijk dan zijn: *arm, bek, bak, bast, buik, bout, boeg, duim, dijk, disch, dop, eest, dam, darm, haard, hale, krop, ldp, mast, mond, muur, nap, nek, paal, pak, pels, pens (buik), pijl, poot, put, rand, ring, tronk, rok (kleedingstuk), romp, rug, schink, schoen, schoot, snuit, staf, stijl, stoel, straal, strot, tand, tip, teen, trog, voet, zak, zoom*. — Wel is waar hebben verscheidene der hier opgesomde, zoo vrouwelijke, als onzijdige en mannelijke woorden verba nevens zich, doch alsdan is dit werkwoord, blijkens deszelfs beteekenis, als van het substantief afgeleid te beschouwen. Zoo is het met *eggen, matten, pluizen, ramen, reven, schorten, schroeven, spenen, stoppen, trommen, vijlen, zagen, zwepen; bladen (bladeren), boeken, nesten (nestelen), snoeren; pooten, stralen, zoomen; van eg, mat, pluiz enz.* —

Men bespeurt tevens, dat het getal der werkwoorden op deze wijze van zoodanige mannelijke stammen afgeleid; gering is.

Met de toekenning van het vrouwelijk of onzijdig geslacht zal oorspronkelijk gepaard gegaan hebben de bloot formele ontwikkeling der woorden, bestaande in de opheffing van den naakten stamvorm en de toevoeging van eenen uitgang, meest slechts in eene enkele vokaal vervat. Dus zien wij, dat vele der boven opgenoemde of met dezelve tot ééne soort behoorende woorden in het Gothisch eenen uitgang hadden, die thans bij de vrouwelijke meereendeels, bij de onzijdige en de mannelijke doorgaande is afgesleten. Zooluidt *meer* in het Goth. *marei* (in het Goth. vrouwelijk); *kin*, *kinnus*; *maan*, *ména*; *net*, *nati*; *sak*, *sakkus*; *zon*, *sunnó*; *tong*, *tuggó*; *oog*, *augó*; *oor*, *ausó*; *bed*, *badi*; *boek*, *bóka* (vrouwel.); *voet*, *fótus*; *galg*, *galga* (mannel.); *hart*, *hairtó*; *hand*, *handus*; *hel*, *hali*: hoezeer in het Gothisch, bepaaldelijk de onzijdige woorden dezer klasse mede in den naakten stamvorm voorkomen, als: *hús*, *huis*; *baurd*, *bard*; *jér*, *jaar*; *juk*, *juk*; *kniu*, *knie*; *land*, *land*; *leik*, *tijk*; *mél*, *maal* (*wijle*, *tijd*); *raus*, *roer*; *skip*, *schip*; *vaurd*, *woord*; *fill*, *vel*; *gras*, *gras*. Van de vrouwelijke woorden hebben verscheidene tot heden toeden uitgang, doch tot eene toonlooze *e* verzwakt, nevens den korteren vorm behouden, als: *bagge*, *benne*, *dregge*, *egge*, *hegge*, *lobbe*, *nave*, *ribbe*, *schobbe*, *slabbe*, *snebbe*, *tinne*, *tobbe*, *todde*, *vodde*, *wegge*; andere worden niet anders dan in den met dezen toonloozen uitgang verlengden vorm gebruikt, dien zij dan slechts door eene apokope (zie boven bladz. 102) kunnen verliezen, als: *lende*, *aarde*, *lente*, *muite*, *plagge*, *moude*, *roede*, *spelde*, *wade*, *wedde*.

Zijn dus zulke stammen meerendeels vrouwelijk, wier verband met hunne werkwoorden of was opgeheven bij het verloren gaan dezer werkwoorden, of niet erkent werd, al bleven de werkwoorden behouden; daarentegen zijn de stammen van gebruikelijke, zoo sterke als zwakke werkwoorden over het algemeen mannelijk. Een betrekkelijk gering aantal is vrouwelijk of onzijdig. Zie hier eenige van de veelvuldige mannelijke. Ten eerste, stammen van sterke werkwoorden: *blik*, *beet*, *boog*, *berg*, *burg*, *band*, *balg*, *bán*, (eer-) *bied*, *drank*, *dronk*, *drop*, *dunk*, *drang*, *drom* (behoort tot *dringen*), *dwang*, *damp*, *gang*, *gaard* (tot *gerden*, Gothisch *gairdan*, Engelsch *to gird*, waarvoor wij *gorden* zeggen), *hoef* (tot *heffen*, Gothisch *hafjan*), *hang*, *heul* (tot *helen*), *hef* (in *wanhéf*), *klaauw* (*klieven*), *korf*, *klank*, *kreet*, *keek*, *hijk* (ook in *uit-* of *in-kijk*), *lach*, *laat* (in *aflaat*), *loop*, *neus* (tot *niesen*); *nijd* (*nijden* was oudtijds een sterk werkwoord), *prijs*, *raad*, *rei* (*rijgen*), *rid*, *roep*, *rook*, *scheet*, *schijn*, *slok*, *schrik*, *slaap*, *slag*, *stand*, *spring*, *sprong*, *staak*, *stok*, *stal* (vanwaar *stellen*), *stank*, *steek*, *stoot*, *streek* (*list*), *strijd*, *tooi* (*lijgen*), *tred*, *trek*, *vang*, *vond*, *voer*, *val*, *vliet*, *weg*, *weeg*, *was* (in *aanwas* enz.), *wrok*; *worp*, *zwang*, *zang*. Ten tweede, stammen van zwakke werkwoorden: *bouw*, *blos*, *brand*, *bloei*, *duur*, *draf*, *druk*, *dooi*, *dank*, *draai*, *dans*, *dos*, *droom*, *dreun*, *driif*, *doop*, *douw*, *eisch*, *hoop* (*hóopen*), *haal*, *haat*, *haak*, *klap*, *koop*, *keer*, *knóop*, *knip*, *klop*, *last* (behoort bij het werkwoord *lasten*), *lust* (bij *lusten*), *lonk*, *lof*, *lég* (in *aanleg* enz.), *mep*, *mik*, *moord*, *nok*, *nik*, *nood*, *oogst*, *ploeg*, *plok* (bij *plukken*), *pook*, *praat*, *prik*, *pronk*, *ren*, *roer* (in *oproer*), *roem*, *roest*, *rooi*,

roof, roww, ruk, scherm, schik, schimp, schok, schoor, schop, schreeuw, schroom, sleep, slemp, smaad, spot, stap, stel (in toestel), steun, strik, stroom, smak, smook, snik, schep, spoed, twist, trap, tast, toom, traast, veeg, vloed, vloek, waan, walm, wil, wensch, wenk, zet (in inzet enz.), zucht, zoen, zweem, zwier, zwaai, zwenk, zuerm, zeg (in taezeg). Vrouwelijk zijn de volgende sterke stammen: braak (in afbraak enz.), brek (in afbrek), breuk, baar (beren, Gothisch bairan, Engelsch to bear), bijt, blaas, berst, dreef, gard (gerden, thana gorden), kul (helen), hulp, kieuw (vanwaar kaauwen), kerf, kleur, kloof, kwaal (tot het oude kwelen), les, laag, maat, neep, reet, schaar, schel (schallen, Hoogduitsch nog ongelijkvloeyend), scheur, schreef, schuif, sleet, sleur, spraak, sloot, sluik, sluip, snof, span, spleet, spijt, spreuk, spruit, spuit, steeg, stolp, strook, streek, teug (tjegen), vleug, vlyt (vlijten, oudtijds een ongelijkvloeyend werkwoord), waag, weet, wijk, wraak, wrang, zaet, zweer, zwym. Zwakke stammen: acht (in in acht nemen), blaam, baat, bleek, bof, bons, denk, eer, feil, hoop (hopen), huur, kiem, klem, leer, maak, maal (zoq veel als vlek), plaag, plaai, praal, prang, reis, schaak, schouw, schrab, smart, smet, spalk, spat, spreij, stoof, straf, trouw, vlecht, vlek, vouw, vraag, war, walg, weer, woon. Verscheidene dezer vrouwelijke stammen hebben met het vrouwelijk geslacht eene betekenis, die ze met de boven vermelde nominale stammen gelijk stelt, als: blaas, baar, gard, kieuw, schaar, schel, schuif, spuit, stolp, zweer, maal, spreij, stoof, vlecht. Deze en al de overige hadden daarbij oorspronkelijk eenen uitgang, die den naakten

stamvorm bekleedde, en nog kunnen sommige derzelve in den met de toonlooze e verlengden vorm gebruikt worden, als: *garde, gave, eere, hulpe, lage, mate, schare, sprake, wrake, hope, plage, reize, smarte, trouwe, vrage*. Andere nog niet opgenoemde vrouwelijke woorden van denzelfden aard kunnen zelfs de toonlooze e niet missen, als: *bede, bende, boete, (bij-)drage, heffe, have, hoede, schrede, snede, (in-)trede, voege, wadde, woeda* (van *waden*, Gothisch *vathjan, schuimen*). Onzijdige sterke stammen zijn: *bod, bond, brok, blijk, dak, leed, luik, nut, rat, schot, slot, spog, stuk, veer (varen), touw (tygen), vlot, zeg*. Onzijdige zwakke: *deel, dek, leen, lak, merk, peil, pleit, stuur, spook, spel, scherm, werk, wed (waden)*. De onzijdige zijn dus blijkbaar klein in getal.

Ten aanzien van het geslacht der stamwoorden, die van voorvoegsels of voorzetsels voorzien zijn, moet men als regel aannemen, dat, waar een zoodanig naamwoord een werkwoord met een onafscheidbaar voorvoegsel of onafscheidbaar gebruikt voorzetsel nevens zich heeft, hetzelfde onzijdig is; wanneer daarentegen het werkwoord, dat nevens zulk een naamwoord bestaat, een afscheidbaar voorzetsel vóór zich heeft, behoudt hetzelfde het geslacht, dat den stam zonder voorvoegsel toekomt. Dus zijn mannelijk: *aandrang, aangroei, aanhang, aanhef, aankoop, aanslag, aanwas, achterstal, afdruk, afgang, afkeer, aflat, afschrik, aftrek, bijstand, inband, indruk, inhoud, inleg, invoer, misgreep, mistred, misval, nadruk, natred, neêrslag, omhaal, omloop, ondersteek, opbouw, opschik, opstal, overgang, overval* (van *overvallen*, b. v. *over den vijand vallen*, zoo als men voorheen

zeide, voor aanvallen), *toeleg, toestel, uitkijk, uitkoop, voorslag, voorschijn, wederstand, zamenloop, van aandrigen, achterstellen, afdrukken* enz. En vrouwelijk: *aangave, aanvraag, afbraak, afbreuk, afreis, afsnede, afspraak, bijdrage, bijlage, intrede, inwijk, miskraam, navraag, nederlaag, voorkeur, opspraak, overgave, toelage, tegenspraak, tegenweer*, die de afscheidbaar zamengestelde werkwoorden: *aangeven, afbreken, bijdragen* nevens zich hebben. Hier behouden de stammen hun geslacht, omdat men zich den stam, waneer het voorzetsel geen onafscheidbaar gedeelte des woords uitmaakt, zelfstandig denkt, gelijk men dit doen moet in *afweg, bijnaam, mispas, overmoed, uithoek, voorrang, voorraad, overhand*, die geene werkwoorden nevens zich hebben; alsdan bestaat er zamenstelling, waarbij de regel geldt, dat het laatste bestanddeel der zamenstelling het geslacht bepaalt. Zoo behouden dan ook het geslacht van den stam de afgeleide naamwoorden met de nominale voorvoegsels *oor, on* en *wan*, die, als vormden zij eene zamenstelling, den hoofdtoneel hebben (zie bladz. 193): *oordeel* is slechts onzijdig, omdat *deel* dit geslacht heeft; doch *oorlof* volgde het geslacht van het in allen deele gelijke *verlof*, en *oorlog* wordt zelden meer onzijdig gebruikt; het behoorde uitsluitend vrouwelijk te zijn, want *log* is *lage* (zie bladz. 292).

Maar onzijdig zijn alle stammen met de onafscheidbare voorvoegsels *be, ge, ver* en *ont*, met uitzondering van *de verkoop* en *de ontvang* (die mannelijk zijn), en van alle substantieven met het onafscheidbare verbale voorvoegsel *her*, als *herbloei, herdoop, herdruk, her tred*, bij welke men het afscheidbare voorzetsel *weder* in het hoofd heeft. Zulke naamwoorden, van de voor-

voëgsels *be*, *ge*, *ver* en *ont* voorzien, konden niet anders dan als afgeleide woorden beschouwd worden: in afgeleide woorden nu heerscht het mannelijk geslacht niet meer, maar hetzij het vrouwelijke, hetzij het onzijdige. Aan dit laatste heeft men in dit geval de voorkeur gegeven, omdat naamwoorden met verbale voorvoëgsels voorzien, die dus immer een werkwoord nevens zich hebben, eenigermate en al was het ook met verlies van den uitgang des infinitiefs, als tot substantieven verheven werkwoorden beschouwd moesten worden.

Verder en op gelijken grond zijn de naamwoorden, die tot onafscheidbaar zamengestelde werkwoorden in betrekking staan, onzijdig, als: *misdrijf*, *misbak*, *misdruk*, van *misdrijven* enz., *onderhoud*, *onderscheid*, *onderricht*, *onderwijs*, van *onderhouden* enz., *overleg*, *overval* (*toeval*), van *overleggen*, *overvallen*. Men bedenke hierbij, dat oudtijds eenige zamengestelde werkwoorden, die thans afscheidbaar gebruikt worden, als onafscheidbaar zamengesteld werden aangemerkt: aldus zeide men voorheen *aanmerken*, en nog in Vlaanderen *aanzöken*; zoo is dan ook *aanzoek* onzijdig. Maar gelijk *misbaar* staat voor *misgebaar*, *misbruik* voor *misgebruik*, *miswas* voor *misgewas*, *misval* (*ongeval*) voor *misgeval*, zoo staan *töeval* en *voorval* voor *toegeval* en *voorgeval*, *uitwas* voor *uitgewas*; en zijn daarom onzijdig, hoezeer zij afscheidbaar zamengestelde werkwoorden nevens zich hebben. *Naricht* staat desgelijks voor *nabericht*, *afscheid* voor *afbescheid*; *aanschijn* is niet van den mannelijken stam *schijn*, maar van *geschijn*, hetwelk met *gehoor*, *gelaat* enz. tot ééne soort behoort, waarover gehandeld is bladz. 290; *opslag*, dat mannelijk is, wanneer

het zooveel als *het opslaan* beteekent, is onzijdig in de beduidenis van *opslaand onkruid*, dan toch is het een collectief; *opzet* is onzijdig in de dubbele beteekenis van *voornemen* en *voorgezette spijzen*: in de eerste beteekenis staat het voor *opgezet*, in de tweede is het een collectief woord; *uitzet*, dat mannelijk zou zijn, wanneer het de beteekenis van *de daad van uitzetten* behouden had, werd onzijdig in de gewone collectieve beteekenis van *alle goederen, die der bruid worden medegegeven*; *voorstel* en *opstel* komen van *gestel*, hetgeen zooveel als het collectieve *stellaadje* beteekent; *uitstel*, schijnt voor *uitgestel*, dat is, *gedurig uitstellen* te staan; *onderwerp* en *voorwerp* schijnaen onzijdig te zijn, omdat, bij gemis van den enkelvoudigen stam *werp* (men kende wel een onzijdig *bewerp*), het laatste bestanddeel volstrekt niet als zelfstandig gedacht kan worden. Eindelijk zijn onzijdig: *aanbod*, *overspel*, *overschot*, *voorschot* en *uitschot*, omdat hun de onzijdige stammen *bod*, *spel* en *schot* ten grondslag liggen, en dus om dezelfde reden, waarom *aantal* onzijdig is. *Oproer* komt nog wel als mannelijk voor, welk geslacht de voorkeur boven het onzijdige zou verdienen.

Van de woorden met de zelfstandige achtervoegsels *er* (*ster*), *el* en *en* zijn verreweg de meeste mannelijk. Zie hier ten voorbeeld eenige mannelijke op *er*: *akker*, *bolster*, *etter*, *geinster*, *haander*, *halster*, *hamer*, *honger*, *kelder*, *klonter*, *koffer*, *kaker*, *kolder*, *modder*, *qever*, *opper*, *palster*, *reuter*, *schouder*, *snater*, *spaander*, *spijker*, *trechter*, *veter*. Als stammen van gebruikelijke werkwoorden, en om deze reden mannelijk kunnen worden aangemerkt: *glinster*, *kinder*,

ijver, kommer, laster, luister, slommer enz. Vreemde woorden, wier uitgang in den toonloozen uitgang *er* overging, volgen den regel; dus zijn mannelijk: *cylinder, jenever, kandelaar* (*er* gaat hier wegens de voorgaande toonlooze lettergreep in *aar* over), *kanker, karakter, kerker, komkommer, myter, sceptor, vijver*. Ook wanneer de uitgang *er* door eene stomme *d* wordt gesteund, wordt het mannelijk geslacht behouden, als: *hopperd, dageraad* (voor *dagert*), *mutsaard, kwin-kerd*, en dus mede bij de vreemde: *mosterd, ponjaard, petard, standaard*. — Vrouwelijk zijn slechts de volgende op *er*: *ader, bagger, boter, kaper, keper, klater, kluister, kwelder, lommer, loover, luijer, schilfer, veder, zeever*. Sommige hebben dit geslacht uit het objektieve beginsel, als *keker* (eene soort van erwten, cicer), *kleuter, meter, peper* (als kruid). Voorts zijn vrouwelijk de vreemde woorden: *kamer, eiter, letter, vesper*, die in de oorspronkelijke taal vrouwelijk zijn, als mede *pleister* en *paander* (het Fransche *panier*). Ook zijn er eenige onzijdige woorden op *er*, te weten de volgende: *bunder, jadder, jammer, kouter, leger, temmer, malder, weder, wonder*, en de vreemde woorden: *charter, anker, vyfer, eskader, klooster, lamfer, masker, monster, nommer, offer, pantsers, pinksten, register, theafer, venster*. *Klibber* is onzijdig wegens de beteekenis, daar het eene stof aanduidt.

Het aantal der woorden op *el* is buitengemeen groot. Dus geen wonder, dat er zich ook betrekkelijk veel vrouwelijke onder bevinden, hoezeer aanmerkelijk minder vrouwelijke dan mannelijke. Van de mannelijke volgen hier eenige weinige: *adel, beugel, bikkel, boedel, bogchel, braidel, dissel, darpel, enkel, geesel, gevel, grendel, hagel,*

hemel, hoepel, kavel, kegel, ketel, kevel, kogel, lepel, mortel, nagel, oksel, schedel, schotel, sleutel, stevel, tegel, teugel, vyzel, wervel, winkel, wortel, zadel (van *zitten*, Gothisch *sitan*, vanwaar *sêds*, dat bij ons *zaad* zou geschreven zijn), *zetel* (desgelijks van *zitten*). In sommige woorden op *el* is dit achtervoegsel een verkleiningsuitgang (vergel. bladz. 273, 274), hoezeer niet meer zelfstandig gebezigd, noch als zoodanig algemeen erkend, weshalve ook deze verkleinwoorden op *el* geenszins het geslacht der algemeen als zoodanig erkende op *je* volgen, maar mannelijk zijn, wanneer de stam, waarvan zij komen, mannelijk is. In het algemeen toch zijn de woorden op *el*, even als die op *er* en *en*, niet mannelijk om deze uitgangen, maar omdat hun een mannelijke stam ten grondslag ligt en die uitgangen in het oudste tijdperk der taal het geslacht niet wijzigden. Als verkleinwoorden zijn dan te beschouwen: *bondel, droppel, eikel, ijzel, keizel, kneukel, knobbel, navel, schinkel, snavel* (van *sneb*). — Als stammen van bestaande werkwoorden kunnen gelden: *handel, twyfel, wandel* en *wrevel* (in *mangel*, dat tot *mālen* behoort, is de *l* radikaal). — Van de vreemde woorden op *el* zijn mannelijk: *bijbel, cirkel, kansel, koepel, koppel, mantel, newel, regel, sikkel* (*Joodsche munt*), *sintel, splegel, tabernakel, tempel, titel* (*tittel*). — Vrouwelijk op *el* zijn: *diggel, feitel, gaffel, grabbel, kogchel, kagohel, keuvel, konkel, luifel, parel, pekel, rigchel, roffel, schakel, schimmel, vedel, vyzel, vleugel, wafel, zemel, ziel* (*ze-el*), *zwavel*. Vrouwelijke verkleinwoorden (van vrouwelijke stamwoorden op *el*) zijn: *greppel, keutel* (van *koot*, Hoogd.

Koll), *korrel*, *kriezel*, *kruimel*, *mazel*, *peukel* (van *pok*), *spreukel*, *trommel*. — *Dauwel*, *klougel* en *kwezel* zijn vrouwelijk, omdat zij vrouwelijke personen aanduiden. — Vreemde woorden op *el* van hetzelfde geslacht zijn mede voorhanden: *cedel*, *cimbel*, *fabel*, *fakkel*, *gondel*, *kasuifel*, *pantoffel*, *sabel*, *sikkel* (van *sica*, *sicula*), *tafel*. — Er zijn eenige onzijdige woorden van dezen uitgang: *mengel*, *middel*, *peil* (*pegel*), *schepel*, *vaandel*, *zeil* (*zegel*); doch de meeste onzijdige woorden op *el* zijn van vreemden oorsprong: *artikel*, *kapittel*, *exempel*, *meubel*, *mirakel*, *orakel*, *orgel*, *zegel*.

Thans overgaande tot de woorden op *en*, moeten wij de aanmerking vooruitzenden, dat het getal der vrouwelijke en der onzijdige woorden van dezen uitgang ruim zoo groot is als dat der mannelijke. Doch dit geldt niet tegen het heweren, dat ook deze uitgang bepaaldelijk aan mannelijke woorden toekomt. Men bedenke namelijk, dat de *n* in vele woorden is afgesleten (vergel. bladz. 152): ware zij achter alle mannelijke woorden bewaard, de mannelijke op *en* zouden de vrouwelijke en de onzijdige van dezen uitgang verre in aantal overtreffen. Dat nu juist bij de mannelijke de *n* veelal is afgestoten, heeft zijne reden: de vrouwelijke en onzijdige toch verloren deze slotletters minder licht, omdat bij hen nog eene vormvokaal (in den oudsten vorm *a* of *i*) achter de *n* naklonk, hetgeen bij de mannelijke het geval niet was. De weinige overgeblevene mannelijke op *en* dan zijn: *gulden*, *doren*, *molen*, *morgen*, *oven*, *regen*, *steven*, *toren*, *wagen*, *zegen*. Vrouwelijk zijn: *deken*, *haven*, *hersen*, *keten*, *keuken*, *leugen*, *reden*, *verzen*, *zeissen*, en de vreemde: *lantaarn* en

zegen (een *net*). Onzijdige woorden op *en* zijn: *baken*, *bekken*, *garen* (*kinne-*)*bakken*, *kluwen*, *rokken*, *teeken*, *wapen*, en de vreemde: *examen* en *tentamen*.

Nu liggen de woorden aan de beurt, die zich door de uitgangen onderscheiden, welke wij boven van bladz. 145 tot 150 hebben behandeld. Deze moeten meerendeels vrouwelijk zijn, en werkelijk zijn dit die op *t*, als: *klacht*, (*achter-*)*docht*, *gracht*, *macht*, *biecht*, *kracht*, *dracht*, (*aan-*)*dacht*, *zucht* (van *zoeken*); *bocht*; (*gods-*)*vrucht*, *jacht*, *kracht*, *lucht*, *nacht* (dat ook mannelijk gebruikt wordt), *wacht*, *tucht*, *pracht*, *schacht*, *slacht*, *vlucht*, *vracht*, *zicht* (*ziessen*), *drift*, (*brui-*)*loft*, *gift*, *grift*, *helpt*, *kluft*, *schurft*, (*schrijf-*)*stift*, *zift*, *vaart*, *buurt*, *beurt*, *belt*, *bult*, *kast*, *markt*, *teelt*, (*twee-*)*spalt*. Met uitzondering van de mannelijke: *echt*, *tucht*, *plicht* en *geest* (*Zucht*, de stam van *zuchten*, is als stamwoord mannelijk), en van het onzijdige *licht*. *Ambacht* (zamengetrokken *ambt*), Gothisch *andbahts*, *schrift* voor *geschrift*, *wicht* voor *gewicht*, *dicht* voor *gedicht*, *stift* voor *gestift*, *gift* voor *vergift* en *vernuft* zijn onzijdig om het verzwegen of nitgedrukt voorvoegsel (*and*, *ge* of *ver*). — Overigens zijn de woorden van deze formatie reeds in het Gothisch vrouwelijk, als (*fra-*) *lusts* van *liusan*, *mahts*, *nahts*, *skafhts* van *skapan*, (*fra-*) *vaurhts* (*vrucht*, Hoogd. *Furcht*), *andanumfts* van *niman* (*nemen*).

Zoo zijn dan ook vrouwelijk de woorden op *te*: *barmte*, *begeerte*, *behoefte*, *belofte*, *beroerte*, *geboorte*, *gestalle*, *geneugte*, *gemeente*. (*Gewoonte* en *gezindte*, als van adjektieven afgeleid, hebben het zelfstandig achtervoegsel *te*), en op *d* of *de*, als: *deugd*, *daad*, *genade*, *kulde*, *liefde*, *maand*, *kunde*, *schuld*, *vreug-*

de, wereld, weelde en armoede. Hier worden uitgezonderd de mannelijke, *beemd, gloed, draad, naad, eed, vloed*, en de onzijdige: *hoofd, hemd en sie-raad*. — Mede zijn vrouwelijk die op *st*, als: *komst, (aan-)wenst, winst, gunst, borst, dienst, duist, kunst, rust, vangst, worst*. Uitgezonderd: *ernst, angst en herfst*. *Dorst, twist, lust en last* worden als stammen van gebruikelijke werkwoorden beschouwd. In *geest* behoort de *s* tot den stam. — Verder hebben het vrouwelijk geslacht de woorden op *s* en *se*, als *aakse, bluts* (van *blot*, d. i. *slag*), *bokse, botse* (van *bot*), *kaars, kies, laars, latse, plaats, reeks, schaats, smidse, trits*. — *Glans, krans en trans*, en de vermoedelijke reden zullen wij er straks van opgeven, zijn mannelijk.

Thans echter volgt eene reeks van uitgangen, *end, m, ing, ig, ik*, die, hoezeer wij ze tot denzelfden oorsprong als de bovenstaande vrouwelijke meenden te moeten brengen (zie-bladz. 145), mannelijk zijn. Doch men herinnere zich, dat de uitgangen *m, ing, ig, ik*, wijzigingen zijn van den uitgang *nd*, en dat in dezen eene *n* is ingeschoven. Merkt men nu op, dat de inlassching eener *n* ook voor de vrouwelijke uitgangen *st* en *s* (als in *ernst, glans, trans* en *krans*, in welke alle de *n* niet radikaal is) met het mannelijk geslacht gepaard gaat, zoo is de reden, dat oorspronkelijk vrouwelijke woorden op deze wijze mannelijk konden worden, genoegzaam verklaard. Zoodra toch de gemeene passief-participiale terminatie door inlassching eener *n* tot *end* en *ing* gewijzigd was, kwamen zij in vorm te zeer overeen met den actief-participialen uitgang *and*, *end* en dat zelfstandige achtervoegsel *ing*, hetwelk een'

mannelijken persoon kenmerkt, om niet insgelijks mannelijk te worden. Dus zijn mannelijk: *avond*, *ochtend*; *adem*, *alsem* (en het vreemde *balsem*), *bezem*, *bloesem*, *bodem*, *boezem* (*brasem* behoort onder de diernamen), *droesem*, *bliksem*, *galm*, *halm*, *helm*, *kossem*, *ligchaam*, *molm*, *molsem*, *stam*, *riem*, *vadem*, *walm*, *zwerm*; ook de vreemde woorden: *psalm*, *vorm* en *term*; *beuling*, *ketting*, *penning*, *rotting*, *schelling*; *deuvik*, *edik*, *estrik*, *honig*. Daarentegen zijn op nieuw vrouwelijk geworden de uit dat *ing* ontstane uitgangen *ie* (voor *je*) en *uw* (voor *we*), en wel wegens de toonlooze *e*, die hun nasleept, gelijk ook zelfs de mannelijke uitgang *and* vrouwelijk is, wanneer daarachter eene *e* behouden bleef, als in *offerande* (*offering*) en *warande* (*waring*). Dus zijn dan vrouwelijk: *balie*, *berrie*, *kevie*, *schalie* (*schaluwe*), *peluw*, *schaduw*, *zenuw* (1). — Van de woorden op *ing* worden vrouwelijk opgegeven *messing* en *lording*. Doch *vliering* en *bedding* vermelden wij hier niet, want in deze woorden is de terminatie de vrouwelijke zelfstandige uitgang *ing*, die, blijkens *vesting* (boven bladz. 283 vermeld), ook achter substantieven komt; gelijk toch *bedding* is van *bed*, zoo *vliering* van *vlier*, dat is, *vloer* of *zolder*, en *vliering* bij gevolg hetzelfde als *zoldering*: de stamklanken *ie* en *oe* kunnen evengoed onderling afwisselen als *oe* en *ui*, dat van *ie* niet onderscheiden is, in

---

(1) Dat *balie* even zoo hetzelfde is als *balk*, gelijk *kevie* hetzelfde als het Hoogd. *Käfich* (*kevik*), bewijst, dat wij de beide uitgangen *ik* (*k*) en *ie* niet ten onrechte tot één brachten. Gelijk *bolling* nevens *bolck*, zoo bewijst ook *messing* nevens *mesck* de identiteit tusschen *ing* en *k*, en eindelijk *schalie* nevens *schaluw* de eenheid tusschen *ie* en *uw*.

knoest en *knuist*, *snoet* en *snuit* enz., zie bladz. 38. Van de woorden op *k* is *vlerek* vrouwelijk; van die op *ie* daarentegen mannelijk *derrie*, zoo niet dit woord slechts schijnbaar mannelijk is wegens de *n*, die men gaarne achter het lidwoord voegde ter scherpere afscheiding der *d* des lidwoords van die van den aanvang des naamwoords, eene reden, om welke ook *dienst* voor mannelijk werd gehouden.

Van de woorden met zelfstandige achtervoegsels zijn mannelijk, om van de woorden op *and* niet te spreken, die alle mannelijke subjekten aanduiden (zie bladz. 263), de woorden op *el* en wel niettegenstaande zij geene mannelijke subjekten aanduiden. Dit strijdt slechts schijnbaar met den gestelden regel, volgens welken de woorden van zelfstandige achtervoegsels voorzien slechts vrouwelijk of onzijdig zijn. Den uitgang *el* toch kan men beschouwen als tusschen de onzelfstandige en de zelfstandige achtervoegsels in het midden staande, daar het *el*, dat de kracht heeft om een werktuig te beteekenen, in den grond niet onderscheiden is van dat *el*, hetwelk wij boven (bladz. 151) nevens *er* en *en* onder de onzelfstandige achtervoegsels rekenden (vergel. bladz. 264), of wel mag men het er voor houden, dat de substantieven op *el*, die werktuigen beteekenen, even als die van dezelfde beteekenis op *er*, aangemerkt zullen zijn als namen van handelende subjekten, slechts op het werktuig voor den werker toegepast. Dus zijn dan mannelijk: *beitel*, *drevel*, *gordel*, *haspel*, *heugel*, *hevel*, *klepel*, *lepel* (van *leppen*), *prikkel*, *stegel*, *stekel*, *stempel*, *vlegel*, *windel*. Wellicht behooren hiertoe

sleutel en *zadel* (van het Gothische *séds*, klankverwisselenden stamvorm van *sitan*, *zitten*) benevens *zetel* (dat eveneens van *zitten* afkomt). Maar daarentegen zijn vrouwelijk: *dweil* (d. i. *dwegel*) en *dwaal* (d. i. *dwa-gel*), *griffel*, *naald* (d. i. *nadel*, Gothisch *néthla*) en *schoffel*.

Om van die woorden op *er*, *ert*, *erd*, *aard*, *aart*, *naar*, *nier*, *ster*, *es*, *in* en *ling* niet te spreken, welke een' mannelijken of vrouwelijken persoon of een dier van een dezer geslachten aanduiden, en dus krachtens het objektieve beginsel hun grammatisch geslacht bezitten, zijn insgelijks mannelijk de namen van werktuigen en voorwerpen op *er*, welke eigenlijk handelende subjekten beteekenen, als: *blaker*, *evenaar*, *gieter*, *knikker*, *moker*, *rooster*, *steiger*, *stuiter*, *ruiker* (d. i. *rieker*); ook *hoeker*, een schip, waarmede men ter vischvangst met den *hoek* uitgaat, behoort tot deze klasse, en *donder* zal eigenlijk zoo veel als de *donderaar* (van *donen*, *geluid geven*) beduiden. *Ladder* heeft het vrouwelijk geslacht aangenomen. — Om reden, dat de uitgang *ling* eigenlijk een subjekt aanduidt, zijn ook die namen op *ling* mannelijk, welke op voorwerpen zijn toegepast, als: *vingerling*, *zilverling*, *krakeling*; maar vrouwelijk is *kammeling*, ongetwijfeld omdat er *wol* onder verstaan wordt. *Beuzeling*, dat insgelijks vrouwelijk is, komt, door middel van den vrouwelijken uitgang *ing*, van het werkwoord *beuzelen*, en beteekent dus oorspronkelijk de handeling zelve.

Nu tot de achtervoegsels, die abstrakte woorden vormen, overgaande, zullen wij (uitgenomen de mannelijke op *dom*, zie bladz. 296) geene mannelijke substantieven meer ontmoeten. Vrouwelijk zijn alle woorden op *e*

(te), heid, ij, ing en nis (hoezeer de woorden op nasus in het Gothisch mannelijk zijn) met uitzondering van vonnis, dat onzijdig geworden is, omdat de ware aard van het woord miskend werd; ook *getuigenis* wordt soms onzijdig gebruikt. De woorden op *schap* zijn deels vrouwelijk, deels onzijdig, en wel treft men eenige woorden aan, die de beide geslachten in zich vereenigen, in dier voege, dat zij in de concrete beteekenis van eene verzameling van personen het vrouwelijk geslacht behouden, terwijl zij in de abstracte beteekenis van den staat of de hoedanigheid het onzijdig geslacht hebben aangenomen, als *de priesterschap, de vereeniging van priesters; het priesterschap, de priesterlijke waardigheid; de maagschap, de gezamenlijke magen; het maagschap, bloedverwantschap*. Doch op dit verschijnsel den regel te gronden, dat in de woorden op *schap*, van persoonsnamen afgeleid, door het onzijdig geslacht steeds de betrekking of de hoedanigheid, door het vrouwelijk eene verzameling van personen wordt aangeduid, ware strijdig met het feit, dat er woorden gevonden worden, die op *schap* uitgaande van het vrouwelijk geslacht zijn, terwijl zij de betrekking of hoedanigheid beteekenen, gelijk het woord *verwantschap* zelve bewijst, en daarentegen de zoodanige, die onzijdig zijn, terwijl zij een vergaderd lichaam aanduiden, als *het gezelschap*. Men beschouwe het onzijdig geslacht als later aan sommige woorden op *schap* toegekend, gelijk ook eerst in het Nieuwhoogduitsch het onzijdig geslacht aan verscheidene woorden op *nis* is gegeven. Toen nu eenmaal de beide geslachten van toepassing waren, heeft men het verschil van geslacht tot uitdrukking van een verschil in de beteekenis aangewend. — Een dergelijk verschil bestaat er ten aanzien

der woorden op *dom*, die deels mannelijk zijn, deels onzijdig. Mannelijk zouden zij zijn, wanneer zij den staat, de macht of de gesteldheid; onzijdig, wanneer zij een ligchaam of gezelschap van personen aanduiden. Doch wordt het woord *eigendom* niet mede onzijdig gebruikt, hoezeer het de macht van hem aanduidt, wien iets eigen is, en zijn niet al die woorden op *dom* onzijdig, welke het *gebied* eens persoons te kennen geven, hoezeer ook deze oorspronkelijk den staat of de waardigheid beteekenden? Zelfs mag men in twijfel trekken, of immer een woord op *dom* bepaaldelijk een vergaderd ligchaam van personen aanduidt (zie bladz. 276, volg.). Liever zegge men in het algemeen, dat die woorden op *dom*, welke, van adjektieven of werkwoorden afgeleid, de abstracte beteekenis hebben behouden, als *de adeldom*, *de wasdom*, *de ouderdom*, *de vrijdom*, *de rijkdom*, tevens uit het oudste tijdperk huns bestaans het mannelijk geslacht hebben bewaard, terwijl dezulke, die eene meer concrete beteekenis hebben aangenomen, als *het heiligdom*, *het heidendom*, *het prinsdom* enz., onzijdig zijn geworden.

Een achtervoegsel van onzijdige woorden is er, hetwelk eene concrete beteekenis medebrenge, ik bedoel het achtervoegsel *sel*. Dan ook hier is te gelijk met die bepaalde concrete beteekenis, van welke boven (bladz. 265), aan de woorden van dezen uitgang het onzijdig geslacht gegeven. — Waar de *s* vóór den uitgang *el* toevallig is ingeschoven, zonder dat de dus ontstane uitgang *sel* die bepaalde kracht bezit, handhaaft zich soms het mannelijk geslacht, als in *oksel*, in *bus-sel* (voor *bondsel*, als *bies* voor *bindse* Hoogd. *Bin-se*) en in *deksel* (Hoogd. en Geldersch *dekkel*), dat men veelal mannelijk zal hooren gebruiken. — De woor-

den op *sal* in het Hoogduitsch zijn vrouwelijk; slecht, dezulke, die eene concrete beteekenis hebben, gelijk alle op *sel*, zijn aldaar onzijdig. Niet dat die beteekenis juist dit geslacht vorderde; maar de latere beteekenis treft zamen met het geslacht, dat eerst in later tijd zijn gebied zoo veel verder uitbreidde.

Eindelijk moeten onzijdig zijn, volgens het bovengestelde (bladz. 296) zulke woorden, die oorspronkelijk geen zelfstandige naamwoorden zijnde als zoodanig gebruikt worden. *Adjektieven* als substantieven gebruikt zijn: *het ware, het schoone, het groen* en alle kleurnamen, verder: *het midden, het noorden* en de drie overige hemelstreken, *het al* en *het heelal, het nat, het vocht, het geheim, het best* en *het gemeenebest, het eenvoud, het hol, het ongelijk, het oorbaar, het plat, het rond* en *het halfrond, het diep, het ruim, het spits, het tiende, het uiterste, het vlak, het uiterlijk, het euvel, het kwaad, het goed, het wit, het vlot, het zeer, het mijn en dijn*. *Werkwoorden*: *het vertrouwen, het mistrouwen, het wezen, het leedwezen, het bijwezen, het aan-, het afwezen, het aan-, het afzijn, het welzijn, het leven, het lezen, het medelijden, het meêdoogen, het wederwaren, het welvaren, het inkomen, het voorkomen, het voorgeven, het voornemen, het vermoeden, het verlangen, het vermogen*. *Bijwoorden*, als: *het vooronder, het waarom? het hoe? het niet, het pas*. *Telwoorden*: *het honderd, het duizend*. *Voornaamwoorden*, als: *het lieve ik, het gemeenzame jij*. *Tuschenwerpsels*: *het ja, het amen, het neen, het wee,*

het, vaarwel, ja! gansche gezegden en spreekwijzen tot één substantief tezamen genomen, of *benamingen*, ontleend van woorden of klanken, zijn onzijdig: *het onverschillige: wat kan het mij schelen!*, *het Wilhelmus van Nassauwen, het tweemaal twee is vier*; dus zegt men dan ook *het abc*; doch de namen der afzonderlijke schrijf- en cijferletters (ook dan wanneer deze laatste voor de getallengrootheid zelve genomen worden) zijn vrouwelijk, omdat men er het vrouwelijke woord *letter* bijdenkt.

Wat het geslacht aangaat aan *Hollandsche woorden met vreemde uitgangen*, en aan geheel *vreemde* of als *vreemd aangemerkte woorden* in onze taal gegeven; zoo laat het zich verwachten, dat zij over het algemeen of van het vrouwelijk of van het onzijdig geslacht zullen zijn, en de mannelijke woorden onder dezelve schaarsch zullen wezen. De woorden met *vreemde uitgangen* toch vallen in de kategorie van alle woorden, die van *achtervoegsels* voorzien zijn, en de geheel *vreemde* moesten van het mannelijk geslacht zijn verstoken, daar bij hen, in een later tijdperk ingevoerd; ook verre dat zij in hunne beteekenis dat oorspronkelijke en energische zouden bezitten, hetwelk den mannelijken stamwoorden toekomt, de beteekenis voor den Hollander bloot toevallig met den klank was verbonden.

Onzijdig dan is het meerendeel der woorden op *eel*, als: *bekkeneel, bordeel, houweel, rondeel, tafereel, tooneel, truweel; kasteel, gareel, graveel, juweel, kapiteel, krakeel, paneel, penseel, prieel. Abeel* is mannelijk als naam eens booms; *korbeel* is van het-

zelfde geslacht, omdat men er het woord *steen* onder verstond; *kanteel* wellicht, omdat men er *burg*, en *karbeel*, omdat men er *balk* bij dacht; *kandeel* vindt men bij sommigen vrouwelijk, doch bij Bilderdijk te recht mannelijk, daar men er *drank* onder verstaat. — Onzijdig zijn verder alle woorden op *ent* en *ment*, als *talent*, *testament* enz. Alsmede die op *et*, als *banket*, *helmet*, *klinket*, *lancet*, *musket*, *servet*, *sonnet*; met uitzondering van de vrouwelijke: *kornet*, wegens het woord *muts*, welks geslacht men er op toepaste, *palet* (*speeltuig*), ter onderscheiding van het *palet* (*der schilders*), en *trompet*, in hetwelk men het geslacht van het Fransche *la trompette* zal gevolgd zijn, hoezeer in den regel het geslacht der woorden in de taal, waartoe zij behooren, van geen invloed is. — Onzijdig is ook het grootste aantal der woorden op *oen*, als: *fatsoen*, *blazoen*, *garnizoen*, *harpoen*, *legioen*, *paveljoen*, *rantsoen*, *saizoen*, enz.; maar vrouwelijk zijn *kaproen* (versta er weder *muts* onder) en *klaroen*, even als het synonyme *trompet* en andere muzikinstrumenten: *bazuin*, *tamboer* enz. *Griffoen* is mannelijk als beteekenende een *vogel* van grootere soort, en *citroen* en *meloen*, hoezeer *vruchten* aanduidende, weshalve zij naar de analogie vrouwelijk zouden moeten zijn, volgen het geslacht, dat zij in de Fransche taal bezitten. — Eindelijk zijn mede onzijdig de woorden op *aal* en *aat*, als: *arsenaal*, *kanaal*, *kapitaal*, *liniaal*, *portaal*, *schandaal*; met uitzondering van *vokaal*, waarbij men het vrouwelijke woord *letter* verstaat, en *bokaal*, dat alzoovan hetzelfde geslacht is als het gelijkbeteekenende (*drink*-) *schaal*. Van de onzijdige op *aat*, als *formaat*, *karaat*, *klimaat*, *plakkaat*, *consulaat*, zijn uitgezonderd de mannelijke: *magistraat*, dat als een en-

kel *mannelijk*; *k wezen* aanduidend of eene vereeniging van *mannen*, lichtelijk het geslacht van het woord in het Latijn en het Fransch behield, en *dukaat*, dat even als *dukaton*, *patakon*, *reaal*, *dukdaif* en andere muntnamen, veelal naar den vorst, wiens beeld zij dragen, genoemd, mannelijk is.

Vrouwelijk zijn alle woorden op *aadje*, wegens de toonlooze *e*, waarop deze uitgang uitloopt, en desgelijks, en wel om dezelfde reden, de woorden op de uitgangen: *ade* (als in *palissade*, *chocolade*), *je* (als in *franje*, *kampanje*, *kokinje*), *ie*, eigenlijk gelijk aan *je* (als in *foelie*, *glorie*, *historie*, *natie*, *malie*, *olie*, *provincie*, *sergie*, *specie*, *staatsie*, *tralie*) en *e* (bij voorbeeld in *hymne*, *legende*, *mythe*, *orde*, *pauze*, *mode*, *rente*, *seks*, *sekte*, *syllabe*, *synode*, *tombe*), alsmede dezulke, die de *e* huns uitgangs verloren, als *flambouw* en *kartouw*, *kardoes* en *aalmoes*, *fontein*, *kartels*. Uitgezonderd worden van de woorden op *ie*: *conclie* en *evangelie*, die onzijdig zijn, als in de talen, waartoe zij behooren, ook *het genie*, als gelijkbeteekenend met *vernuft*. Vervolgens zijn vrouwelijk de woorden op *teit*, als *majesteit*; op *uur*, als *figuur*, *kwetsuur*, *natuur*; met uitzondering van *avontuur*, dat in onze taal reeds in de veertiende eeuw onzijdig voorkomt: in het Hoogduitsch bleef het langer vrouwelijk, en sommige Zwabische dichters voerden *Vrouw Avonture* als een persoon in; op *ij* en *ei*, als *kandij*, *kopij*, *soldij*, *partij*, *specerij*; *galei*, *karrewei*, *liverei*, *vallei*, *pastei*, *hamei*. *Malvezei* is, even als *tint*, mannelijk, wegens het woord *wijn*, dat men er in de gedachte noodzakelijk mede verbond.

Over de woorden op *ier* zijn de beide geslachten (het

vrouwelijk en het onzijdig) gelijk verdeeld. Vrouwelijk zijn, bij voorbeeld, *bandelier*, *banier*, *manier*, *rivier*, men dacht dan aan den Franschen uitgang *ière*; onzijdig: *rapier*, *formulier*, *kwartier*, wegens de Latijnsche terminatie *arium*. Doch bij de woorden op *ier*, treedt ook het mannelijk geslacht op, als in *vizier*, *klavier* en *mortier*, en geen wonder! want er bestaat ook een uitgang *ier* van mannelijke persoonsnamen, en het geslacht van die woorden op *ier* (als *hovenier*) werd te eerder op de bovenstaande: *vizier* enz. toegepast, omdat deze werktuigen beteekenen, die, gelijk meermalen, als handelende subjekten gedacht werden. Zoo werd ook het geslacht der persoonsnamen op *aan*, als *Spartaan*, *Moriaan*, toegepast op andere woorden van denzelfden uitgang, als: *meridiaan*, *oceaan*, *orkaan*, die dus mannelijk zijn; doch *karavaan* is vrouwelijk als in het Fransch. Ook de harde uitgang *ant* (*and*), die zich als den uitgang *end* van mannelijke persoonsnamen voordeed, is mannelijk, als in *foliant*, *kurkant*, *tulband*, met uitzondering van *konzonant*, als wordende hier *letter* onder verstaan, en *ledikant*, dat meest onzijdig gebruikt wordt. Ook de uitgang *ont* is mannelijk in *horizont*, welk geslacht behouden blijft in *horizon*. — De woorden op *ijn* zijn deels onzijdig, als *flereijn*, *magazijn*, *ravelijn*, *kozijn*, *venijn*, *ambrozijn*; deels vrouwelijk: *medicijn* (*medicina*), *gordijn* (*cortina*), *javelijn* (*javeline*), *karabijn* (*carabine*). Mannelijk zijn: *konijn* en *azijn*. Die op *ot* (Fransch *otte*) zijn, met uitzondering van het onzijdige *schavot*, dat ook in het Fransch *échafaud* luidt, vrouwelijk, als: *kalot*, *kapot*, *marot*. Desgelijks die op *ijk* en *iek* (*ica*, *ique*), als *fabriek*, *kronijk*, *muziek*, *republiek*. Onzijdig is *kolijk*, waarbij men *het wee*

dacht, gelijk ook de ziektenamen *flerecijn* en *podagra*, onzijdig zijn. Mede zijn vrouwelijk die op *as* (doorgaans Fransch *asse*): *grimas*, *kabas*, *karkas*, *kortelas*, *lavas*, *matras*, *terras*, *galeas*; als wapentuig is onzijdig *harnas*, als *stof*, *tiras*, mede als werktuig *kompas*; *moeras* is het onzijdige Middeleeuwsch-Latijnsche *marecagium* en het mannelijke Fransche *maruis*.

Nu volgen nog eenige vreemde woorden op minder gemeene uitgangen, en onder dezelve eenige, wier uitgang met de stamsyllabe zamenvalt. Vrouwelijk zijn: *affuit*, *kajuit* en *beschuit*; hiertoe behoort ook *scheurbuik* (*scorbut*). Onzijdig: *kantoor*, *trezoor*, *taljoor*, *komfoor*; doch *kwispedor* is vrouwelijk. Desgelijks zijn onzijdig: *kamizool*, *kapitool* en *riool*; maar vrouwelijk, *fiool* en *pistool*; ook *kastrol* en *katrol*. Onzijdig is *rumoer*; maar vrouwelijk *tamboer*, even als *trommel* en andere muzikinstrumenten. Onzijdig is verder *model*; doch vrouwelijk *schabel*, wegens het vrouwelijke *bank* in onze taal. Vrouwelijk zijn *komeet* en *planeet*; desgelijks *konfijt* en *profijt*; doch onzijdig *tapijt* (wegens het onzijdige *kleed*) en *koloriet*. Onzijdig is *fornuis*; vrouwelijk *kombuis*; *harpuis*, als *stof*, is onzijdig. *Paradijs* is onzijdig, *anijs* mannelijk, *saucijs* vrouwelijk, alsmede *radijs*, hetgeen dan ook eene *plant* beteekent. Onzijdig is *altaar*, maar *pilaar*, welks uitgang de versterkte terminatie is van *pijler*, mannelijk. — *Kolom*, *karos*, *kales*, *kortegaard*, *kazemat*, *spelonk*, *patroon* (in de beteekenis van de *kardoes* eens schietgeweers) en *fortuin* (als *Geluckgodin*) zijn vrouwelijk; *patroon*, in de beteekenis van *model*, en *fortuin* in die van *vermogen*, *geldmiddelen*, onzijdig, gelijk ook *foreest*, *dialekt*, *paleis*, *paskwil* (waarbij men *geschrift* in de gedachte heeft) en *valies*;

maar mannelijk *trionf* en *galop* als stammen van *trionferen* en *galopperen*.

Zoo een vreemd woord wordt overgenomen zonder zijnen eigenaardigen uitgang te verliezen, noch in denzelfden eenige wijziging te ondergaan, wordt niettemin zijn geslacht vaak naar de opvatting van den Hollander bepaald: zoo is *nektar* mannelijk, deswegens omdat men er zich *drank* bij denkt, *paternoster* onzijdig wegens het woord *gebed*, dat er bij verstaan wordt, *Sanhedrin* mannelijk om het woord *raad*; *chaos* en *nardus* zijn mannelijk wegens den schijnbaar mannelijken uitgang; *podagra* is onzijdig even als het Hollandische *voeteuvel* of omdat er het woord *wee* bij gedacht wordt; *lava* en *eoho* blijven vrouwelijk; *indigo* en *roman*, mannelijk; *japon* is mannelijk wegens *rok*; doch *kanon* onzijdig als *stuk geschut*, en de Hebreeuwse woorden *Sabbath* en *Pascha* zijn onzijdig, welk geslacht, in het Hebreeuwsch niet bestaande, hun in de Grieksche boeken des Nieuwen Testaments was toegekend; *Talmud* echter is, even als de andere *bijbelnamen*: *Alcoran*, *Zend-avesta* enz., bij ons mannelijk. De Latijnsche namen der maanden zijn mannelijk, als in het Latijn.

Ten laatste moet nog een woord gezegd worden over het geslacht der eenlettergrepige vreemde woorden, hetzij zij oorspronkelijk niet meer syllaben telden, hetzij zij van hunnen uitgang ontdaan of zamenge trokken, het aanzien van Duitsche stamwoorden kregen. Ook hier heerscht het vrouwelijk geslacht, tenzij het woord een' harderen uitgang heeft of werkelijk voor een verbaal stamwoord werd genomen. Zoo zijn vrouwelijk: (*apo*-)theek en (*biblio*-)theek, (*ba*-)lans, bres, bul, cel, chyl, faam, fluit, flank, flesch, fout, glos,

gom, golf, groep, grot, harp, kaart, koord, korst, krent, kroon, lamp, lans, mijl, mijn, mis en kermis, munt, musk, pest, piek, pijn, pil, plant, pluim, pool, poort, poos, pop, preek, prent, proef, pruik, puist, punt (spits), (tooneel-)rol, rots, saus, schets (dat, oorspronkelijk Duitsch, naar het Fransche *esquisse* is vervormd), school, stroop, smalt, som, soort, spons, riool, taart, test, tint (teinte, doch tint, dat is tint-wijn, is mannelijk), toorts, vlam, vlok, vork. Wegens den harderen uitgang zijn mannelijk (behalve de boven reeds vermelde *psalm*, *term*, *vorm*): (*im-*) *post*, *inkt*, *tekst*, *tronk*. Als verbale stamwoorden werden aangemerkt: *cijns* (vanwaar *cijnsbaar*), *fleur* (vanwaar *floreren*), *marsch* (*marcheren*), *toer* (vanwaar het werkwoord *toeren*), *toets* (*toetsen*), *troep* (*troppen*, *troeperen* en *altroeperen*), *troon* (*tronen*), (ook *vorm* maakt *vormen*). Voorts behielden het mannelijk geslacht: *koers*, (*marse-*)*pein*, *stijl*, *tabak*, en aan *flits* werd dit geslacht toegekend, hoezeer *Bilderdijk* dit niet zonder grond afkeurt. Dat er ook onzijdige woorden onder de eenlettergrepige vreemde worden gevonden, kan ons niet bevreemden: *feest* wordt thans gewoonlijk onzijdig gebruikt, hoezeer het vroeger, even als *beest*, vrouwelijk was, vanwaar men nog *ter feest gaan* zegt. Deze geslachtsverandering is aan de vroegere schrijfwijze met het artikel *dbeest*, *dfeest* en *tfeest* te danken (zie boven bladz. 110). Uitsluitend onzijdig zijn: *feit* (*factum*), *fonds*, *fort*, *gros*, (*herb-*) *skoop* en (*mikro-*)*skoop*, *koor*, *plein*, *pond*, *punt* (*stip*), *sein* (*signum*) en *vers*.

Omtrent het geslacht der *zamengestelde woorden* kunnen wij met een kort woord volstaan. Alle zamengestelde woorden zonder onderscheid moeten het geslacht behouden van het laatste lid der zamenstelling, wanneer, namelijk, het laatste lid der zamenstelling werkelijk het hoofddenkbeeld bevat. *Oogenblik* is niet zamengesteld uit *oog* en het mannelijke *blik*, maar het onzijdige *geblik*, ook beteekent het woord niet de *blik* zelve, maar *het blikken der oogen*. Over *vrouwspersoon* en de vermoedelijke reden, waarom het onzijdig gebruikt wordt, alsmede over het geslacht der zamengestelde namen van plaats, die altijd onzijdig zijn, al is het ook, dat het laatste lid van een ander geslacht is, spraken wij boven (bladz. 300 en 304). *Voorschoot* en *vierkant* zijn onzijdig, hoezeer zoowel *schoot* als *kant* mannelijk is, omdat in deze woorden het laatste lid geenszins het hoofddenkbeeld bevat, daar zij geene wijziging van het begrip *schoot* of *kant* beteekenen, maar het eerste iets aanduidt, dat *voor* den *schoot* gedragen wordt; het tweede, eene figuur *met vier kanten*. *Drie-* en *vierhoek* echter hebben het geslacht van het laatste lid aangenomen. Verder hebben de oneigenlijke zamenstellingen, vermeld op bladz. 163, het geslacht van den daaronder begrepen, hetzij mannelijken, hetzij vrouwelijken persoon (vergel. bladz. 161). Zoo kan, bij voorbeeld, *blaaskaak* nimmer vrouwelijk wezen wegens het woord *kaak*, daar het geene *blazende kaak* beteekent; maar het is mannelijk, als ik er een mannelijk wezen onder versta, dat *met zijne kaak blaast*; desgelijks kan *kaalkop* ook vrouwelijk genomen wor-

den, en zijn *grijs*hoofd en *blauw*oog van mannen gezegd mannelijk; van vrouwen, vrouwelijk, enz.

Niet alle woorden hebben het geslacht behouden, hetwelk zij in een vroeger, of wel in het vroegste tijdperk, waartoe wij kunnen opklimmen, bezaten. Het is niet onbelangrijk, eenige woorden op te geven, van welke wij weten, dat zij, bepaaldelijk in het Gothisch, een ander geslacht hadden, dan het thans gebruikelijke. Mannelijk waren in het Gothisch, terwijl zij thans een ander, meest het vrouwelijke, geslacht hebben: aiv (*eeuw*), blōma (*bloem*), brunna (*bron*), dauthus (*dood*, dat, hoezeer thans weder veelal mannelijk gebruikt, in de spreekwijze *ter dood brengen* nog als vrouwelijk voorkomt), fula (*veulen*), galga (*galg*), harjis (*heerleger*), hlauts (*lot*), hups (*heup*), launs (*loon*, dat thans nevens het mannelijke, ook het onzijdig geslacht bezit), lithus (*lid*), mēnōth (*maand*), saiv (*zee*), striks (*streek*), stubjus (*stof*), sunna (*zon*; doch er bestond nevens het mannelijke sunna tevens een vrouwelijk sunnō, waartoe wij ons *zon* kunnen brengen), tains (*teen*). Overigens waren alle woorden op assus (*inassus*) mannelijk, thans die op *nis* vrouwelijk. — Vrouwelijk waren in het Gothisch, doch thans van een ander, meest onzijdig, geslacht: baurgs (*burg*), bōka (*boek*, dat nog in de zeventiende eeuw niet onzijdig, maar mannelijk gebruikt werd), dails (*deel*), fauhō (*vos*), haili (*heil*), laubs (*loof*), marei (*meer*), marks (*mark*), nahts (*nacht*, dat echter nog vrouwelijk gebruikt kan worden), taikns (*teeken*). — Eindelijk waren onzijdig in

het Gothisch die thans van een der beide andere geslachten zijn: auhsus (*os*), bandi (*band*), basi (*bes*), haurh (*hoorn*), gagg (*gang*), kniu (*knie*), kuni (*kunne*), malmô (*molm*), mêl (*maal*, dat echter ook onzijdig in *ten eenen male* enz. gebruikt wordt), vairthi (*vrede*), veihs (*wijk*), vein (*wijn*); ausô (*oor*) en augô (*oog*), die in de zeventiende eeuw nog wel als vrouwelijk voorkwamen, gelijk men dan ook nog zegt: *ter oore komen*, zijn reeds in het Gothisch onzijdig. — Het verschijnsel, dat men aan een woord, dat in het Gothisch onzijdig was, in een later tijdperk weder een positief geslacht heeft toegekend, zou kunnen schijnen te strijden met de opmerking, dat het onzijdig geslacht zich eerst later heeft uitgebreid, en met de boven vastgestelde beginsels in het algemeen. Doch in de meeste gevallen kan men de reden gemakkelijk nagaan, welke veroorzaakte, dat een woord, hetwelk onzijdig was in het Gothisch, of mannelijk werd of vrouwelijk. Die reden is meestal in den vorm des woords, die eerst in later tijd een beginsel van geslachtstoekening werd, gelegen: zoo kwam *band* door het verlies der uitgang *i* weder tot den naakten stamvorm en hierdoor tot het mannelijk geslacht terug; zoo werd *bes* vrouwelijk wegens den uitgang van het daarnevens gebruikte *besie*; *knie* desgelijks wegens den uitgang; kuni moest, toen de onzijdige *i* in de vrouwelijke *e* was verkeerd, wel voor vrouwelijk gehouden worden; *molm* werd mede mannelijk om den uitgang, en *vrede* had geen analoon onder de onzijdige woorden. Auhsus, in het Gothisch onzijdig, omdat, zoo het schijnt, dit woord, even als het Latijnsche *bos*, een gemeenschappelijke naam van het mannetje en wijfje was, werd bij ons mannelijk, omdat men dezen naam uitsluitend aan het (gesneden)

mannetje toekende; haurn aldaar (even als vein¹ als stofnaam onzijdig, werd later weder voor een enkel *hoornen* voorwerp genomen en het geslacht volgde dus eene andere analogie.

De meeste dier geslachtsveranderingen heeft het Hoogduitsch met het Hollandsch gemeen; doch buitendien geeft het Hoogduitsch aan *lijk* en *wapen* (*die Leiche, die Waffe*) het vrouwelijk geslacht, terwijl zij in het Gothisch en nog in het Oudduitsch onzijdig waren, even als zij het nog zijn bij ons. *Ster* was ook in het Gothisch (stairnó) vrouwelijk; in het Hoogduitsch zegt men *der Stern; spoor* en *sap* waren nog in het Mid-denhoogduitsch (*daz spur, daz saf*) onzijdig, thans heet het in het Hoogduitsch *die Spur, der Saft*.

Ten slotte en als aanhangsel voegen wij hierbij eene lijst van woorden, die bij volkomen gelijken vorm eene aanmerkelijk verschillende beteekenis hebben. Sommige der hier op te noemen gelijkvormige woorden zijn oorspronkelijk ook gelijk van beteekenis; alleenlijk was het geslacht onbepaald, en bezigde men later slechts het verschillend geslacht ter onderscheiding eener onderscheidene opvatting der beteekenis. De meeste echter zijn oorspronkelijk in afstamming en zelfs in vorm onderscheiden woorden, zoodat de tegenwoordige overeenkomst in vorm toevallig, en het verschil van geslacht het eenig overgebleven teeken van het verschil der afstamming moet geacht worden. — De gemeenslachtige woorden, waarvan boven (bladz. 302), moet men in de volgende lijst niet zoeken (1).

---

(1) In deze lijst beduidt M. mannelijk, V. vrouwelijk, O onzijdig.

- Beet**, stamvorm van *bijten*, M.; zekere wortel (Lat. beta) ook *biet* genoemd, V.
- Blik**, stam van *blikken*, M.; een metaal (Hoogd. *Blech*), O.
- Borst**, het ligchaamsdeel (Goth. *brusts*), V.; een jong manspersoon (Hoogd. *Bursche*), M.
- Broek**, een kleedingstuk (Lat. *bracca*), V.; moerassige grond, O.
- Buil**, samengetrokken uit *buidel*, M.; zoo veel als *bult*, V.
- Bul**, voor *stier*, M.; het Lat. *bullā*, V.
- Dag**, tijdruimte, M.; verkort voor *dagge*, het Fransche *dague*, V.
- Das**, het dier, M.; een halsdoek, V.
- Deel**, eene gezaagde plank (Hoogd. *Diele*), ook de dorschvloer, V.; zooveel als *gedeelte*, O.
- Deken**, het Latijnsche *decanus*, M.; dekkleed, V.
- Drop**, zooveel als *druppel*, M.; afkooksel van zoethout, V.
- Els**, de boom, M.; een schoenmakerswerktuig, V.
- Gift**, zooveel als *gave*, V.; vergift, O.
- Graaf**, eeretitel, M.; een werktuig om te *graven*, V.
- Graauw**, stam van *graauwen*, M.; het gemeene volk, O.
- Haal**, stam van *halen*, M.; een ijzeren werktuig, hetzelfde als *heugel*, V.
- Hak**, stam van *hakken*, M.; de hiel, V.
- Hal**, overdekte plaats, V.; hardigheid in den grond, O.
- Heer**, zooveel als *meester* (Hoogd. *Herr*), M.; leger (Goth. *harjis*), O.
- Heul**, toevluchtsoord, van *helen*, *verbergen*, V., schoon ook als M., soms zelfs wel als O. opgegeven; een houten bruggetje, mede V.; slaapbol, M.

- Hoef*, als paardenhoef enz. (van *heffen*, Goth. *hafjan*); M.; zooveel als *hofstede* en *hof*, V.
- Hof*, tuin, M.; koninklijk verblijf, O.
- Hoop*, stam van *hoopen* (Hoogd. *Haufe*), M.; verkort voor *hope* (Hoogd. *Hoffnung*), V.
- Hop*, een vogel, M.; eene plant, V.
- Jacht*, het jagen, V.; een vaartuig, O.
- Kant*, zooveel als zijde van een lichaam, M.; naaldewerk, V.
- Kaper*, van *kapen*, *rooven*, M.; vrouwenmuts, V.
- Kapper*, van *kappen*, M.; zeker gewas (Lat. *capparis*), V.
- Keel*, strot, V.; het rood in de wapenkunde (Fr. *gueule*), O.
- Kiel*, overkleed, ook wel *kedel* en zamengeotr. *keel* (Hoogd. *Kittel*), M.; deel van een schip, V.
- Klink*, een klap, stam van *klinken*, M.; sluiting eener deur, V.
- Klok*, stam van *klokken*, M.; torenbel (Fr. *cloche*), alsmede klokken, V.
- Klop*, stam van *kloppen*, M.; geestelijke dochter (van *kloppen*, castrare, vanwaar ook *klop-hengst*), V.
- Koraal*, koorjongen, Lat. *choralis*, M.; koorzang, Lat. *chorale*, alsmede een zeegeewas, Lat. *corallum*, O.; maar een uit koraal vervaardigd voorwerp (zamengeotr. *kraal*), V.
- Kornet*, standaarddrager (Fr. *un cornette*), M.; vrouwenmuts (Fr. *une cornette*), V.
- Kraak*, stam van *kraken*, M.; vaartuig, Spaansch *caragua*, V.
- Krop*, keel, M.; kropsalade, V.; kropbrood, O.
- Lak*, stam van *laken*, dus lastering, M.; een poel, ook wel Spaansche was of Oostindische gom, O.

- Leg*, stam van *leggen*, M.; verkort voor *legge*, V.
Lijk, ligchaam, O.; scheepstouw, V.
Lof, stam van *loven*, M.; plantenloof (Goth. *laubs*), O.
Loods, loodsman (van *lood*, *peillood*), M.; planken
hut (Fr. *loge*), V.
Loop, stam van *loopen*, mede in de beteekenis van
buis, M.; zekere Friesche maat, ook *loopen* ge-
noemd, V.
Maag, bloedverwant, M. of V.; een der ingewan-
den, V.
Maal, stam van *malen* (Goth. *malan*, Lat. *molere*), M.;
vlek of vlak, van *malen* (Goth. *mēlan*, *schrijven*),
thans *schilderen*), V.; zooveel als *wijle*, V. en O.;
maaltijd, O.; kofferzak (Fr. *malle*), V.
Mangel, stam van *mangelen* (*breken*, *ontbreken*),
dus *gebrek*, M.; maar werktuig om te pletten (*ver-
malen* of *vermangelen*), V.
Mark, grens, Goth. *marks*, Ital. *marca*, V.; zeker ge-
wicht, Ital. *marco*, O.
Mat, uit bies gevlochten dekkleed, en Spaansche munit;
alsmede (doch in deze beteekenis verouderd) geromen
melk, V.; af te maaijen land, O.
Met, geit, V.; gehakt vleesch, O.
Meter van *meten*, M.; het vrouwelijke van *peter*, V.
Middel, het *middellijf* (voor *mid-deel*; *deel* nu was in
het Gothisch (dails) vrouwelijk), V.; hulpmiddel, O.
Mik, stam van *mikken*, M. en O.; meelbloem, alsmede
een paal, V.
Misval, miskraam, V.; ongeval, O.
Moer, droesem, alsmede (zamengetr. uit *moeder*) ma-
trix cochleae, moer van eene schroef, V.; moergrond
(zamengetr. uit *modder*, Hoogd. *Moder*), O.
Mol, een dier, M.; zeker bier, V.

- Mop*, zekere soort van hond, M.; baksteen, ook zekere soort van koekjes, V.
- Morgen*, morgenstond (Goth. maurgins), M.; landmaat (ook *mergen* genoemd), O.
- Môt*, zooveel als *made* (Goth. matha) of worm, ook fijne regen, V.; turfmoelm, O.
- Muil*, muilezel (Lat. mulus), en bek (zamengetrokken uit *muidel* d. i. *mundel*, verkleinwoord van *mond*: *Muiden*, de naam eener stad en in *Arnhemuiden* is *ri- viermond*), M.; schoeisel (Fr. *une mule*), V.
- Muur*, wand, M.; hetzelfde als *murik*, V.
- Opslag*, stam van *opslaan*, M.; opslaand kruid, O.
- Overval*, stam van *overvallen*, onverhoedsche aanval, M.; zoo veel als *toeval*, O.
- Palm*, boom, M.; van de hand (Gr. *παλάμη*), V.
- Palet*, speeltuig, V.; schilderswerktuig, O.
- Pas*, doortocht, trede, stam van *passeren*, M.; tijdstip (hoezeer in deze beteekenis hetzelfde woord: zoo komt *stond*, mede een tijdperk, van *staan*), O.
- Patroon*, Lat. patronus, M.; lading van een schietge- weer, V.; model of schets, O.
- Pens*, buik, M.; ingewand, V. Bij sommigen echter in beide beteekenissen M., bij Bilderdijk in beide V.
- Pijn*, boom (Lat. pinus), M.; moeite, smart (Lat. *poe- na*, Fr. *peine*), V.
- Pik*, wrok, M.; hetzelfde als *pek*, O.
- Pink*, de kleinste vinger, alsmede jonge os, M.; vaar- tuig (zamengetr. uit *pinaak*), V.
- Pit*, kern, V.; merg, O.
- Pleit*, zeker vaartuig, V.; stam van *pleiten*, O.
- Plug*, scheldnaam van een' persoon, M.; eene stop, V.
- Pols* komt in de beide beteekenissen van *springstok* en *polsader* (Lat. pulsus) M. voor, hoezeer het in de

laatste wegens het daarbij gedachte *ader*, volgens Bilderdijk, V. zou mogen gebruikt worden (dech beteekent het woord niet veeleer *aderslag*?).

Pool, Polak, M.; aspunt (Lat. *polus*), V.

Post, bode, alsmede ambt, en deurstijl, M.; visch, V. (Bilderdijk geeft het woord in de eerste beteekenis V. op).

Praam, stam van *pramen*, *prangen*, M.; schuit, V.

Punt, spits, V.; stip, O.

Raam, stam van *ramen*, M.; borduur- of vensterraam, V. en O.

Raket, zeker kruid, V.; speeltuig, O.

Rijm, rijp, M.; rijmklank, O.

Rijp, rijm (ijzel), M.; worm, V.

Roer, de rivier, V.; buis (Goth. *raus*) en riem, O.

Rog, visch, M.; rogge, V.

Rok, kled, M.; rokken, spinrokken, O.

Roof, stam van *rooven*, M.; korst eener zweer, V.

Rook, stamvorm van *rieken*, M.; hooistapel, V.

Rot, *rat*, een dier, V.; bende, O.

Sabel, een dier, M.; zwaard (Fr. *sabre*), V.; bont (van den sabel) en zwart (in de wapenkunde), O.

Scherm, stam van (*be*-)*schermen*, M.; schermtuig, O.

Schild: dit woord, thans veelal O., is eigenlijk M. en O. Het laatste geslacht is in het Hoogduitsch aan de beteekenis van *uithangbord*, waartoe voorheen wapenschilden strekten, verbonden.

Schimmel, paard, M.; uitslag, V.

Schoft, scheldnaam, M.; schouder, alsmede dagverdeling der arbeidslieden, V.

Schok, stam van *schokken*, M.; zestigtal, O.

Schoot, in de beteekenis van het Lat. *sinus* of *gremium*, alsmede in die van een touw, M.; scheut, V.

- Schop*, stam van *schoppen*, M.; tuinmanswerktuig, alsmede zooveel als *schommel*, V.
- Schrift*, geschrift, letterschrift, O.; de Heilige Schrift, V.
- Sikkel*, akkermanswerktuig, V.; Joodsche munt, M.
- Slag*, stam van *slagen* (*slaan*), M.; zoo veel als soort, geslacht, alsmede vogelknip, O.
- Smak*, stam van *smakken*, M.; schuit, alsmede heestergewas, V.
- Snaauw*, stam van *snaauwen*, M.; zeker vaartuig, V.
- Smik*, stam van *enikken*, M.; beitel en zeker vaartuig, V.
- Spie*, verspieder, M.; houten pen, V.
- Spits*, V; doch in *het spits bieden*, *het spits afbijten*, O.
- Spoor*, prikkel, V.; voetspoor, O.
- Stel*, stam van *stellen*, M.; bijéénbehoorende voorwerpen, O.
- Stift*, schrijfstift, V.; hetzelfde als *sticht*, O.
- Stof*, onderwerp, stoffaadje, en in de wijsgeerige beteekenis (Hoogduitsch *Stoff*), V.; poeder (Hoogduitsch *Staub*), O.
- Stomp*, stam van *stompen*, M.; arm-, boomstomp, V.
- Streek*, list (Hoogd. *Streich*), M.; *landstreek*, alsmede streep (Hoogd. *Strich*), V.
- Stroop*, stam van *stroopen*, M.; voor *siroop*, V.
- Stuit*, stam van *stuiten*, M.; lichaamsdeel, V.
- Tamboer*, trommelslager, M.; trömmel, V.
- Teen*, toon, voetvinger, Hoogd. *Zeh*, M.; tien, twijg, rijsje (Goth. tains), V.
- Tel*, wortel van *tellen*, M.; telganger, paard, V.
- Tin*, *tinne*, top, V.; zeker metaal, O.
- Tint*, tintwijn (vino *tinto*), M.; kleur (Fransch *teint*, *teinte*), V.

- Toeval**, stam van *toevallen*, M.; geval, O.
- Traan**, in de beteekenis van het Lat. *lacryma*, M.; dierlijke olie, V. en ook (als stof) O.
- Val**, stam van *vallen*, M.; werktuig om te vangen, V.
- Vat**, stam van *vatten*, M.; kuip (Hoogd. *Gefäss*), O.
- Vleet**, menigte, toevloed, (volgens *Bilderdijk*) M.; net, alsmede zekere visch, V.
- Vlek**, nevenvorm van *vlak*, V.; dorp, O.
- Voer**, stamwoord van *voeren*, M.; doch in *een voer hooi* (als collectief), O.; samengetrokken uit *voeder*, O.
- Vorst**, prins, M.; voor *vrost* van *vriexen*, V.; van welk geslacht het woord mede is in de beteekenis van opperrigchel der pannen, alsmede in de verouderde beteekenis van het Hoogduitsch *Frist*, tijdsbepaling.
- Want**, handschoen (Fransch *gant*), V.; visschers- of sloopstuig, O.
- Week**, stamwoord van *weeken*, M.; tijdvak van zeven dagen (Hoogd. *Woche*), V.; het week der zijden (Hoogd. *Weiche*), O.
- Weg**, baan, pad, M.; nevenvorm van *wig* of *wigge*, en in de beteekenis van wittebrood, V.
- Wisch**, wischdoek, M.; stroowisch, V.
- Woerd**, nevenvorm van *woerd*, mannetjeseend, M.; beteekenende klank, O.
- Wouw**, vogel, M.; zeker kruid, V.
- Zegen**, stamwoord van *zegenen*, M.; net (Grieksch *αγινη*), V.
- Zicht**, gezicht (van *zigen*, d. i. *zien*), O.; zeissen (van *zijgen*), V.
- Zog**, nevenvorm van *zeug*, V.; melk (van *zuigen*), O.

Zucht, stamwoord van *zuchten* (Hoogduitsch *seufzen*), M.; begeerte, trek (van *zoeken*), alsmede *ziekte* (Hoogd. *Seuche*, nevenvorm van het oude *Sieche* van het adjekt. *siech*), V.

GETALVORMEN DER ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN.

Wordt een voorwerp in getale gedacht, dat is, denkt men zich verscheidene gelijke voorwerpen te zamen, dan drukt men dit aan het substantief uit door middel van eenige verandering in den vorm. De grondvorm drukt het enkele voorwerp uit en heet dan het *enkelvoud*; de veranderde vorm, de meervuldigheid van voorwerpen en wordt dan het *meervoud* genoemd.

In het meervoud kunnen gebruikt worden de *concrete substantieven*, ten ware de beteekenis zelve dit belet, zoo als het geval is, ten eerste, met de *stofnamen*, wanneer zij de stof in het algemeen aanduiden, als, *goud*, *zilver*, *vleesch*, *melk*, *asch*, *spog*. Wordt echter een stofnaam voor een bijzonder voorwerp uit die stof bestaande, of voor eene bepaalde hoeveelheid van stof, of voor eene soort dier stof gebruikt, zoo laat hij allezins een meervoud toe, als: *ijzers*, *glazen*, *watren*, *haren*, *papieren*, *gelden*, *wijnen*, *houten*. Ook zijn er woorden, die, hoezeer niet noodwendig als stofnamen gebruikt wordende, toch als zoodanig kunnen opgevat worden, en bij deze opvatting geen meervoud toelaten. Hiertoe behoort het woord *visch*, dat, even

als *vleesch*, voor de stof kan genomen worden, gelijk al de bijzondere vischnamen: *schelvisch*, *bot*, *snoek* enz. Verder de woorden: *gebraad*, *nat*, *heffe* enz. Ook verscheidene *plantennamen* gelden niet als benamingen eener bijzondere plant, maar doen ons aan eene onbegrensde stof denken, bij voorbeeld: *meekrap*, *hennip*, *ulas*, enz., in het bijzonder *moeskruiden*, als: *salade*, *andijvie*, *zuring* enz.

Ten tweede, zijn de *collectieven* onvatbaar om in het meervoud gebruikt te worden, als, de meeste met het voorvoegsel *ge*: *geboomte*, *gepeupel*, *gedaante*, *gewormte* enz., verder: *vee*, *wild*, *loof*, *lommer*, *kroost*, *huisraad*, *aanhang*. Maar wordt door een collectief naamwoord eene geslotene hoeveelheid voorwerpen, nevens welke eene dergelijke begrensde hoeveelheid bestaan kan, of wel een enkel voorwerp aangeduid, alsdan heeft het natuurlijk een meervoud, als: *volken* en *volkeren*, *legers*, *gebergten*, *gezelschappen*, *gemeenten*, *gezindten*, *gereedschappen*, *gesteenten*, *gestoelten*, *ingewanden*. Eenige zijn er, die uitsluitend in het meervoud bestaan, als: *hersenen*, *lieden*, *ouders* en *voorouders*, *gebroeders*, *kosten* en *onkosten* (want het enkelvoudige *kost* en *onkost*, dat is, *slechte kost*, heeft in beteekenis noch in afleiding iets gemeen met die meervoudige woorden, welke in verband staan met het Latijnsche *constare*, terwijl *kost*, *spijs*, met het werkwoord *kosten*, dat is, *proeven*, *smaken*, Lat. *gustare*, zamenhangt), verder, *inkomsten* (het enkelvoud *inkomst*, dat is, *intrede*, heeft eene onderscheidene beteekenis), *ledematen* (het enkelvoud *lidmaat* beteekent het *medelid* eens genootschaps), *puinen* (waarnevens echter ook het enkelvoudige collectieve *puin* in zwang is), en de namen van *bergketens*: de *Alpen*, *Pyreneeën*, *Andes* enz.

Voorts geeft het thans alleen in het meervoud voorkomende *zedes* eene meervuldigheid van handelingen en gewoonten te kennen, even als het onduitsche *manieren*, hetwelk in het meervoud merkelyk van het enkelvoud *manier* in opvatting verschilt. Ook de namen van zulke *ziekten*, die naar de veelvuldige huidzweertjes genoemd zijn, lijden geen enkelvoud, als: *mazelen* en *kinderpokken*. Alsmede die van *feesten*, die een meertal dagen omvatten, als: *de vasten*, *pinksteren*, *paschen*; hoezeer de beide laatste op het feest als eenheid toegepast kunnen worden, en dan in het enkelvoud voorkomen; hiertoe mag men ook *de metten* brengen.

Eindelijk zijn er eenige concrete of in concrete beteekenis gebruikelijke woorden, aan welke het gebruik het meervoud onthouden heeft, als: *aanschijn*, *gelaat*, *gebied* (ook in de beteekenis van *het beheerschte land*), *diep*, *loch*, *inleg* (voor de *ingelegde waarde*), *dos*, *tooi* en *opschik* (ook dan, wanneer deze woorden voor de *sieraden* zelve gebruikt worden). *Buit* is daarom waarschijnlijk van het meervoud verstoken, omdat het een collectief begrip inhoudt.

Ook die zelfstandige naamwoorden, welke, hoezeer eigenlijk een concreet iets beteekenende, voor eene bloot formele bepaling van *maat* of *gewicht* gebruikt kunnen worden, verwerpen in dit geval, en van een telwoord voorafgegaan, het meervoud, als: *twaalf man soldaten*, *vier boek papier*, *tien paar*, *zes voet*, *twintig duim*, *acht pond*, *tien lood*, *vijf el*, *tien kan*, *vijftig jaar*, *tien gulden*. Denkt men zich daarentegen onder deze benamingen de voorwerpen zelve, of zekere zelfstandigheid in afzonderlijke hoeveelheden, dan bezigt men het meervoud: dus, *twaalf mannen*, in onderscheiding van *vrouwen*, *zes voeten*, *twee gelukkige*

paren, vijf boeken, de twee duimen; zoo ook vijftig jaren, tien guldens, acht ponden enz. Ik voerde mede den muntnaam *gulden* aan als vatbaar om het meervoud te verwerpen; evenwel zijn de muntnamen hier over het algemeen uitgesloten, en men zal niet van *twaalf duit, tien daalder* enz. hooren spreken. Ook de namen van tijdruimten worden meest alle in alle geval in het meervoud, gebezigd: dus niet *vijf maand, tien dag, drie week, twee eeuw.*

Eigennamen van personen komen slechts dan in het meervoud voor, als zij de waarde of beteekenis van gemeene namen hebben, het zij meer personen denzelfden eigenaam gemeen hebben, hetzij een befaamde persoon genoemd wordt als vertegenwoordiger der eigenschappen door hem bezeten, als: *twee Willems, de Maria's, de Stuarts, de Lodewijken, Caesars, Alexanders, Cicero's.* Eigennamen van afzonderlijke voorwerpen kunnen niet dan bij uitzondering in het meervoud te pas komen, wanneer toevallig twee of meer voorwerpen denzelfden naam dragen, bij voorbeeld: *de beide Katwijken, er zijn in Nederland twee of meer Rijswijken* en dan is de uitdrukking: *twee dorpen van dien naam* verkieselijk. — Maar de namen der maanden kunnen niet dan in zamenstelling met den gemeenen naam *maand* in het meervoud gebezigd worden: *twee Mei maanden* enz.

Niet in het meervoud kunnen gebruikt worden de *abstracta*, bij voorbeeld: *aandacht, aandrift, aanleg, aantocht, aanwezig, aard, achting, adel, afbreuk, afgrijzen, afgunst, afscheid, afval, arbeid, armoede, ban, bedrog, begin, beleg, besef, bewind, bloei, bouw, dank, dorst, druk, eer, geloof, genot, gevoel, haat, heil, hitte, hoop, jeugd,*

jicht, kommer, kunde, leed, leer, liefde, lof, min, noodlot, nut, ondiens, onschuld, oorsprong, schijn, spoed, spot, twijfel, verbod, vergenoegen, verstand, voorspoed, woeker, zeer enz. Zoodra echter een abstractum in concrete beteekenis gebruikt wordt, spreekt het van zelve, dat het een meervoud aanneemt, als *gangen (corridors), aflaten (afstaatbrieven), rijkdommen (bezittingen), kennissen (bekenden), levens (levensbeschrijvingen), wezens, opslagen (opgeslagen uiteinden van mouwen), hoogten, vlakten, eigendommen, razernijen (de Furien), sterkten (vestingen), uitvindingen, vaarten (kanalen), verbanden (zwachtels), vernuften (vernuftige menschen)* enz. Ook zulke abstracta, welke eene meervuldigheid van afzonderlijke handelingen of werkingen toelaten, verkrijgen, des noodig, het meervoud, als: *aanslagen, aanspraken, aanvallen, bedrijven, besluiten, bevelen, bijeenkomsten, diensten, droomen, eischen, gebaren, geboden, gebeurtenissen, geloften, geluiden, geschilden, gevechten, gevallen, gevoelens, indrukken, inzichten, keuzen, klachten, kreten, nederlagen, omgangen, plichten, twisten, uitkomsten, uitvluchten, verbonden, verliezen, vermaken, vermoedens, vermoeijenissen, verwijten, voornemens, voorzorgen, weeën, zuchten* enz. Eindelijk, de zoodanige, die een begrip te kennen geven, dat in een aantal bijzonderheden bestaat of bestaan kan, bij voorbeeld: *angsten, begrippen, behoeften, bekwaamheden, driften, droefenissen, eigenschappen, ellenden, gebruiken, geheimen, gelegenheden, gemakken, genoegens, geweldnarigen, gunsten, jammeren, moeiten, nooden, ongelukken, onlusten en wellusten, schulden, onspoeden, rampspoeden en tegenspoeden, rechten en voor-*

rechten, schoonheden, smarten, verdiensten, vermogens, vrijdommen en vrijheden, voor- en nadeelen, saligheden enz. Overigens wordt elk abstractum, zoodra het een meervoud toelaat, in eene meer objectieve beteekenis opgevat. — Vaak keert in het door middel eens voorvoegsels of voorzetsels afgeleide woord de zuiver abstracte voor meervoud onvatbare beteekenis terug: zoo laten *aandrif, aantocht, aanwezen, afgunst, afval, ondienst, onschuld, onrecht, oorsprong, vergenoegen, voorkeur* enz. geen meervoud toe; maar *drijf, tocht, wezen* enz. nemen zulks aan. *Vaorspoed* kent geen meervoud, terwijl *tegenspoed, onspoed en rampspoed* het toelaten. — Omgekeerd ondergaat dikwijls een door middel eens achtervoegsels afgeleid abstractum zoodanig eene wijziging in de beteekenis, dat het voor het meervoud vatbaar wordt, hetwelk de stamvorm niet toelaat, als: *gevoelens, hatelijkheden, kundigheden, leeringen, noodlottigheden, verschijningen, twijfelingen* enz. van *gevoel, haat, kunde, leer, noodlot, schijn, twijfel*, die geen meervoud dulden. — Eindelijk zijn er eenige abstracta, welke in eene objectieve beteekenis genomen worden, en die men alzo zou kunnen verwachten in het meervoud gebruikt te zien, welke echter het gebruik verbiedt in het meervoud te bezigen, bij voorbeeld: *doel, kunne, slag (soort), snof, strijd en krijg en zege*. De synonyme woorden: *oogmerk, geslacht, soort, mode, oorlog* en *zegepraal* zijn allezins in het meervoud gebruikelijk. Verder dulden *lach* en *grimlach* geen meervoud, maar wel de verkleinvormen *lackjes* en *grimlachjes*, gelijk ook nevens het bovengenoemde *snof* het dimintuieve *snofjes* in het meervoud gebruikt wordt.

Wat de vorming des meervouds aangaat, zoo bezit het Hollandsch twee verschillende uitgangen, welke achter den grondvorm des substantiefs (het enkelvoud) geplaatst, het meervoud aanduiden. Deze twee uitgangen zijn *n* (*en*) en *s*. De eerste derzelve schijnt niets anders te zijn dan de *n* van de zwakke verbuiging, welke, op weinige woorden na, in de verbuiging van het enkelvoud verdwenen, zich daarentegen in het meervoud genoegzaam over alle woorden, die overigens in den datief meervoud reeds eene *n* (Goth. *m*) vorderden, uitbreidde, om een onderscheidingsteeken te worden tusschen het enkel- en het meervoud. Ook in het Hoogduitsch ging de *n* der zwakke verbuiging bij de vrouwelijke woorden in het enkelvoud verloren, terwijl zij in het meervoud stand hield en allengs aan meest alle vrouwelijke woorden in dit getal werd toegekend. De uitgang *s* kan achter zekere woorden treden, en wel achter meerlettergrepige woorden, wier laatste lettergreep eene toonlooze *e* bevat en op eene der vloeibare letters (*l*, *m*, *n*, *r*) uitgaat. Deze *s* welke in de schriften der dertiende eeuw reeds als teeken des meervouds gevestigd voorkomt, schijnt, even als de meervoudsuitgang *er* in het Hoogduitsch, een bloot willekeurig toevoegsel te zijn, ingevoerd door de behoefte om, bij het verlies der oorspronkelijke eigenaardige verbuiging van het meervoud, dit getal van het enkelvoud te onderscheiden in de boven omschreven woorden (1), bij welke men den toon-

(1) In de zegswijze *in de wapen brengen* bespeurt men tot heden toe in een substantief op eene vloeibare letter voorafgegaan door eene toonlooze vokaal, een meervoud in vorm aan het enkelvoud gelijk.

hozen uitgang niet gaarne aanwenden wilde, ten einde op het eind des woords den zamenloop van twee toonlooze syllaben, slechts door eene vloerbare konzont gescheiden, te vermijden. Dus bood zich geen geschikter vormingsletter aan dan de *s*, die zich allergemakkelijkst zonder tusschenkomst eens vokaalklanks achter alle vloerbare letters liet uitspreken (1). — In het Gothisch eindigt de nominatief en accusatief meervoud der mannelijke en vrouwelijke woorden ook in de sterke declinatie op *s*, doch in de *s* van ons meervoud dezen Gothischen uitgang te zien, belet ons de opmerking, dat eensteels al de Gothische meervoudsuitgangen zijn verminkt en afgeworpen, zoodat het niet te denken is, dat alleen de *s* zou hebben stand gehouden, die daarenboven in den accusatief nog door eene *n*, welke mede tot den uitgang behoorde en van welke reeds in het Oudduitsch geen spoor meer is overgebleven, werd voorafgegaan; anderdeels, dat in het Gothisch die *s*, niet als bij ons, slechts bij eene bepaalde klasse van zelfstandige naamwoorden, maar bij alle mannelijke en vrouwelijke woorden zonder onderscheid, in den nominatief en accusatief meervoud plaats vond. — Van de andere zijde zou het verkeerdt zijn, de *v* des meervouds in onze taal voor een inkruipfel uit het Fransch te houden; omdat zij reeds voorkomt in eenen tijd, toen onze taal nog geenerlei verbastering van die zijde ondergaan had, en bovendien

(1) In de geschriften der dertiende en der eerst volgende eeuw treft men ook vaak bij die woorden, welke thans in het meervoud op *s* kunnen uitgaan, eene toonlooze *e* in dit getal aan, als: *voghele*, *cledere*, *bloemkine*, *fabele*. Deze uitgang, die niets anders is dan eene metathesis (*voghele* is gelijk aan *vogle*; enz. hetwelk ook gelezen wordt), deze uitgang, zeg ik, schijnt aan te merken als een overgang tot de kennelijker onderscheiding tusschen het enkel- en meervoud doormiddel der *s*.

het oudste Fransch, ten minste in den nominatief meervoud de *s* niet aanneemt. Overigens is het niet in zulke verbuigingsuitgangen, dat de eene taal aan eenen onrechtmatigen invloed van de andere bloot staat, en geldt ook hier, dat, zoo wij den meervoudsuitgang van het Fransch hadden overgenomen, moeilijk de eigenaardige regel zou kunnen bestaan, die de aanwending der *s* slechts tot het meervoud eener bepaalde soort van woorden beperkt.

Eindigt een woord op eene konzonant, zoo kan de *n* niet tot hetzelfde treden zonder tusschenkomst eener *e*; weshalve deze letter, het overblijfsel van den vokaalklank, waarop ook het enkelvoud oorspronkelijk uitging, wordt teruggenomen, of waar reeds oorspronkelijk het enkelvoud op de slotkonzonant van den grondvorm had uitgegaan, vóór de *n* van het meervoud wordt aangenomen, als: *sneb*, *snehben*; *huid*, *huiden*; *straf*, *straffen*; *duig*, *duigen*; *haai* (d. i. *haaj*), *haaijen*; *haak*, *haken*; *stal*, *stallen*; *arm*, *armen*; *kan*, *kannen*; *harp*, *harpen*; *kar*, *karren*; *das*, *dassen*; *spat*, *spalten*; *graf* (voor *grave*) *graven*; *schaduw*, *schaduwten*; *laars* (voor *laarze*), *laarzen*. Maar eindigt het woord alsnog op eene *e*, zoo treedt de *n* natuurlijk onmiddellijk tot het woord, als: *begeerte*, *begeerten*; *einde*, *einden*. — Gaat het woord uit op den klank *ie*, zoo heeft er eene verdeeling der dubbelvormige vokaal van den uitgang plaats, en de laatste der beide letters, die de vokaal afbeelden, moet dienen om de verbinding van de *n* des meervouds met het woord mogelijk te maken, als: *knie*, *kniën* (niet *knieën*); *bezie*, *beziën* (niet *bezieën*); doch is de slotklank eene scherplange *e*, die behoudens haren aard niet anders dan dubbel geschreven kan worden, en zich dus niet verdeelen

laat, zoo komt achter de dubbele *ee* nog eene derde toonlooze om de *n* des meervouds aan den grondvorm te hechten, dus *zee*, *zeeën* (niet *zeën*). — De *j* van den uitgang wordt in het enkelvoud altijd met het teeken der vokaal *i* geschreven, als *baai*, *hooi*. Deze *i* ver-eenzelvigt zich dan, als het ware, met de vokaal des woords, en dus scheen eene nieuwe *j* noodig te worden om den overgang tot den uitgang *en* te vormen; van daar schrijft men: *boei*, *boeijen* (voor *boejen*), en *baai*, *baaijen*. In de woorden op *ei* en *wi* is bovendien de *j* vóór den uitgang des meervouds noodwendig, ten einde het teeken der gewijzigde vokaal ongeschonden te laten: achreef men voor het meervoud van *lei* of *bui*, *leien* dat is *lejen*, *buien* dat is *buijen*, zoo liep de ware uitspraak gevaar.

Wij zeiden dat de *s* bij uitsluiting achter zulke woorden gevoegd wordt, welke uitgaan op eene vlocibare letter, voorafgegaan door eene toonlooze vokaal (als *lepel*, *lepels*; *bloesem*, *bloesems*; *degen*, *degens*; *moeder*, *moeders*). Hierop schijnen uitzonderingen te bestaan; doch in waarheid bekrachtigen die uitzonderingen den regel. Ten eerste. Alle verkleinwoorden op *jè* nemen de *s* aan in het meervoud, en wel zonder daarnevens het meervoud op *n* toe te laten. De reden hiervan is, dat die uitgang volledig geschreven *jen* is en niet *je*. Hoezeer nu de *n* in de uitspraak afsleet, bleef echter het meervoud gevormd op de wijze der woorden, die in het enkelvoud op *en* uitgaan. — Ten tweede. De uitgang *aar* is niet toonloos, en toch neemt hij de *s* achter zich in het meervoud: *leeraar*, *leeraars*; *makelaar*, *makelaars*. Maar, hoezeer thans niet toonloos, is toch die *a* als eene verheldering eener voormaals toonlooze vokaal aan te merken (zie bladz. 22), zoodat het niet

bevreemden kan , dat de *s* noch immer achter die woorden op *aar* eene plaats vindt. — Ten derde. Niet alleen bij de woorden op *aar*, maar ook bij die op *aard*, *aart*, *erd*, *ert*, is het meervoud op *s* gebruikelijk, als: *grijaards*, *veinzaards*, *lomperds*, *gaauwerts*. De reden hiervan is deze, dat de *d* of *t* hier slechts eene paragoge is, in lateren tijd aan den uitgang toegevoegd (zie bladz. 96), zoodat zij den meervoudsuitgang, dien de oorspronkelijke uitgang *er* of *aar* vorderde, niet kon weren. Het gebruik heeft, eindelijk, aan het woord *ochtend*, de *d* als paragogisch aanmerkende, mede de *s* in het meervoud vergund.

Nu schieten er nog eenige monosyllaben over, die somtijds de *s* als teeken des meervouds aannemen, als: *man*, *knecht* en *kok*, *zoon* en *oom*. Om dit verschijnsel te verklaren, moeten wij eerst opmerken, dat die woorden, welke in het Gothisch tot de eerste sterke declinatie der onzijdige woorden behooren, even als in het Oudhoogduitsch, zoo ook in het oudste Nederduitsch (zoo als wij het uit de vertaling van eenige Psalmen uit de negende eeuw kennen), na het verlies van den Gothischen meervoudsuitgang *a*, geen' onderscheiden vorm voor enkel- en meervoud hadden: dus zeide men, bij voorbeeld *wort* (Goth. *vaurd*, meervoud *vaurda*) in het enkel- en meervoud. Later breidde zich die gelijkheid tusschen enkel- en meervoud ook tot woorden uit, die oorspronkelijk niet tot die declinatie in het Gothisch behoorden: dus vindt men in schriften van de dertiende eeuw, nevens *wijf*, *jaar* en *dinc*, ook *man* en *wet* onveranderd in het meervoud. Ten einde nu een onderscheidingsteeken tusschen de beide getallen te hebben, in zulke woorden, die aanvankelijk de zwakke declinatie volstrekt verwierpen, zoo heeft men ook hier, gelijk in

het Opperduitsch den uitgang *er*, aldus in het Nederduitsch den uitgang *s* tot merkteeken des meervouds aangenomen, waarvan wij de meervoudsvormen *mans*, *knechts* en *koks* nog over hebben zouden. Ook in het Hoogduitsch zegt men *Männer*, en brengt dus ook daar het woord *man* tot de kategorie van die woorden, welke in het Gothisch tot de eerste sterke neutrale declinatie behoorden. De woorden *knecht* en *kok* staan voor *knechtman* en *kokman*: geen wonder dus, dat hun eene gelijke verbuiging, als aan het woord *man*, is toegekend. — Maar deze uitlegging is minder toepasselijk op de meervouden *zoons* en *ooms*, welke zich dan ook op eene andere wijze voldoende laten verklaren. Tot in de zeventiende eeuw toe schreef men voor *soon*, *sonne*, hetwelk eene gerekte uitspraak (als *soën*) aanduidt, en tot vrij late dagen voor *oom*, *oem*, dat is, *oëm*; zoo behooren zij werkelijk tot de tweelettergrepige woorden met eene toonlooze uitgangssyllabe, uitloopende op eene vloeibare letter. Ook in het Hoogduitsch schrijft men *Oheim* in twee lettergrepen, van welke de laatste als toonloos beschouwd en behandeld wordt (1). Dat, eindelijk, *bruidegom* in het meervoud *bruidegoms* heeft, is geheel in den regel, daar de *o* van den uitgang niet veel meer dan toonloos is. Doch het meervoud *vaandrigs* van *vaandrig* is eenigermate afwijkend van den regel, hoezeer ook hier de volstrekte toonloosheid der laatste syllabe en de weekheid der slotkonzonant den uitgang *s* bewerkte.

De uitgang *s* sluit dien op *en* niet noodzakelijk uit. Waar

---

(1) Daar men in den datief niet licht *Oheime* zal zeggen, en dus de toonlooze verbuigings *e* weglaat, zoo als dit geschiedt bij de woorden op *er*, *el*, *en* en *lein*.

zij beide nevens elkander bestaan, heeft de laatste grootere plechtigheid, en gelijk het gebruik van den datief en de omgekeerde constructie tot den deftigeren stijl behooren, zoo verkiest men in den datief meervoud en bij de omzetting den vorm op *en* boven dien op *s*, en zegt, bij voorbeeld, liever: *den overwinnaren hulde bewijzen*, dan *den overwinnaars*, en *der vaders deugd*, dan *der vaders deugd*. Er zijn eenige woorden op *el*, *en*, *er*, aan welke men niet licht den uitgang *en*, andere, aan welke men niet licht dien op *s* zal geven, en de beteekenis van deze, zoowel als van gene, bevestigt, wat wij gezegd hebben, te weten, dat de eerste dier vormen iets deftigs en plechtigs medebrengt. De woorden toch, die uitsluitend de *s* aannemen, behooren in eene gemeenzame rede t' huis, of hebben iets vertrouwelyks. Zoo zegt men steeds: *kerels* (nooit *ke-re-len*), *jongens*, *keukens*, *molens*, *morgens*, *veulens*, *eksters*, *moeders*, *kapers* (*vrouwenmutsen*), *katers*, *waaijers*. Daarentegen hebben de woorden, die bij voorkeur het meervoud op *en* aannemen, iets verhevens in hunne beteekenis, als: *engelen* (nimmer *engels*), *christenen*, *redenen*, *lauweren* (in de overdrachtige beteekenis), *wonderen*. Dat men zegt *leerredenen* van het enkelvoud *leerrede*, dat *leerreden* zou vorderen, is niet vreemd: oudtijds toch schreef men voor ons *rede* in het enkelvoud *redene*; zoo zal ook het meervoud *lendenen* van *lende* aan een voormalig enkelvoud *lende-ne* toe te schrijven zijn. In een paar woorden heeft men den dubbelen vorm des meervouds op *en* en *s* ter aanduiding eener dubbele beteekenis aangewend: dus onderscheidt men de *wortels* van planten in het algemeen, van eetbare *wortelen*; *middels* (*middellijven*) van *mid-delen* (*moyens*), en *Heidens*, die bij de Franschen *Bohémiens* heeten, van *Heidenen* (*Paiens*). — De substantie-

ven, die oorspronkelijk infinitieven zijn, als: *genoegen*, *gevoelen*, *wezen*, *vermoeden*, nemen uitsluitend de *s* in het meervoud aan, om den zamenloop van twee gelijk-luidende verbuigingsuitgangen te vermijden.

Doch nog eene soort van woorden, die de *s* in het meervoud aannemen, gingen wij voorbij, namelijk de-zulke, die, meestal ten gevolge eener apokope, op eene niet toonlooze vokaal eindigen. Hier was het moeilijk eene *n* ter daarstelling van het meervoud aan te hechten bij de onmogelijkheid om eene overgangsletter aan te wenden. Dus zegt men dan: *ega's* voor *egaden*, en *ra's*. Daar de *ee* van zelve in eenen *j* klank uitloopt, zoo kon men zonder zwaarigheid *zeeën* zeggen; maar den uitgang *ie* behandelt men in dit opzicht soms gelijk den uitgang *a*, en zegt bij voorkeur: *merries* en *kevis*, in plaats van *merriën* en *keviën*. De woorden *vloot* echter en *koe* maken *vlooijen* en *koeijjen*, daar zij de in het enkelvoud verloren *j* (Hoogd. *h*: *Floh*, *Kuh*) weder aannemen en als overgangsletter tot de *n* gebruiken konden.

In de meeste woorden op *f* en *s* zijn deze letters niets anders dan de plaatsvervangsters der *v* en *z*, die, toen het enkelvoud de toonlooze slotvokaal verloor, en men voor *duive*, *duiv*, voor *muize*, *muiz*, was begonnen te zeggen, te week schenen om de syllabe te sluiten, zoodat sedert *duif* en *muis* werd geschreven. In het meervoud, waar de oorzaak dier verandering der *v* in *f* en der *z* in *s* ophield, hield ook het gevolg op, en de *v* en *z* traden weder in haar recht. Dus geldt als regel, dat de woorden, die in het enkelvoud met eene *f* op het einde geschreven worden, vóór den uitgang van het meervoud de *v* herkrijgen, wanneer die *f* door eene lange vokaal of door eene konzontant wordt voorafge-

gaan. Uitgezonderd zijn alleen *luiſ*, dat *luiſen*, en eenige vreemde woorden, als: *philooſof*, *triomf*, *nimf*, die *philooſofen*, *triomfen*, *nimfen* maken. De reden is duidelijc: want nevens *luiſ* beſtaat *luiſel*; daar nu in dezen vorm de *f* was ingevoerd, zoo moeſt zij mede in *luiſ* ſtand houden, en wat de vreemde woorden aangaat, in dezelve is de vreemde letter *f* karakteriſtiſc. — Wordt de ſlotklank *s* van een woord door eene lange yokaal voorafgegaan, zoo treedt in het meervoud de *s* wederom op, als: *bazen*, *hozen*, *buiſen*, *prijzen*, *penen*, *reuzen*, *kiezen*, *kroezen*, van *baas*, *hoos* enz. Met uitzondering van *kuiſen*, *leiſen*, *ſpiesen*, *paufen*, *kouſen*, *kruizen* en *ſtruiſen*. Ook hier is de reden der uitzondering niet ver te zoeken. In *kuiſ*, *leiſ*, *ſpies* en *paus* moeſt de *s* niet bloot als uit de toevallige plaatsing op het eind des woords ontſtaan worden beſchouwd; integendeel grijpt hier een ſcherpe ſis-klank ſtand wegens eene oorspronkelijk zich bij denſelven bevindende harde letter: *kuiſ* is, namelijk, een nevenvorm van *kodde* of *knods* (de *d* geldt op het eind der ſyllabe voor *t*), *leiſ* is een nevenvorm van *leiſt*, *ſpies*, van *ſpiets*, en *paus* ſtaat voor *pabs* (ook de *b* heeft op het einde der lettergreep de waarde der *p*) of *pabſt* (zoo als men in het Hoogd. zegt), en *kouſ*, *kruis* en *ſtruis* zijn de Lat. woorden *calceus* (het Fransche *bas de chauſſe*), *erux* en *ſtruthio*, en als zodanig is de *s* in dezelve de ſcherpe vreemde *s*: niet dat alle vreemde woorden die ſcherpe *s* behielden: in de meeste toch is zij in de Hollandsche zachte *s* overgegaan, als in: *topaſen*, *paleizen*, *aalmoezen*, *abrikozen*, *valiezen*, *fornuizen*, *radijzen* enz. — Uit het bovenſtaande volgt reeds, dat dezulke, die in het enkelvoud eene der harde konzonanten, *p*, *k*, *t* (of *d*, die dan de waarde van

de *t* heeft) vóór de *s* hebben, deze in het meervoud moeten behouden. Dit is dan ook zonder uitzondering het geval, als: *feeksen, feniksen, heksen, reeksen; gapsen, gipsen, rupsen; slitsen, fondsen, gidsen; gudsen, hudsen, karbatsen, kartetsen, kitsen, kletsen, knoetsen, koetsen, koortsen, kreitsen, kwetsen, loodsen, motsen, muisen, plaatsen, potsen, putsen, rotsen; schaatsen, schetsen, schertsen, schotsen, smotsen, spietsen, splitsen, spritsen, toortsen, tritsen*. Overigens zijn die letter-combinaties *ks* (*x*), *ps* en *ts* meestal vreemd of eenen vreemden klank nagebootst en vooral in vreemde woorden voorkomend; in het Hollandsch kunnen zij slechts door den zamenloop van eene tot den stam behorende *k* (*g*), *p* of *t* (*d*) met den afleidingsuitgang *s* ontstaan, als in *reeks* voor *reegs* van *rijgen*, *rups* van *kruipen*, *gids* van *weiden*, *plaats* van *plat*. Maar ook toont zich vaak de *s* scherp, waar zij door eene der vloeibare konzonanten *l*, *n* of *r* wordt voorafgegaan. Met eene *l* voor de *s* maken *els* en *pels* *elzen* en *pelzen*; doch *pols* (het Lat. *pulsus*) *polsen*. In de meeste, die eene *n* voor de *s* hebben, is deze *s* scherp, als: *balansen, dansen, fronsen, gespensen, glansen, hansen, kansen, kransen, lansen, lensen, pensen, prinsen, schansen, slonsen, sponsen, transen, zwansen*; slechts in *banzen, cijnzen, ganzen, grenzen, grijnzen, kleinzen, trenzen* is zij zacht. De woorden, die eene scherpe *s* achter de *n* hebben, zijn meerendeels vreemd, als *balans* (*bilanx*), *lans* (*lancea*), *prins* (*princeps*), *spons* (*spongia*), *kans* (Fransch *chance*). In de Hollandsche woorden, die in hetzelfde geval zijn, is de *s* de scherpe afleidingsuitgang. (Hoogd. *s*), als *dans, glans, krans, trans*. — *Gespens* en *zoans* zijn uit het Hoogduitsch (*Gespenst* en *Schwanz*) over

genomen en *hans* ontstond uit *hannes*. — Waar de *s* achter de *n* zacht is geworden, als in *cijnzen* (het Lat. *census*) en *grenzen* (Hoogd. *Grenze*) moet dit aan eene in zulke woorden bij uitzondering toegelaten terugwerking der weeke vloeibare letter geweten worden. — Ongeveer even veelvuldig zijn die woorden, welke op het einde achter de *r* eene scherpe, als die, welke aldaar achter de *r* eene zachte *s* hebben. Scherp is zij in *floersen*, *kaarsen* (Hoogd. *Kerze*), *kersen* (*cerasus*), *koersen* (*cursus*), *marsen* (*merces?*), *persen* (Fr. *presse*), *schorsen* (*cortex*), *snersen*, en in de vrouwelijke scheldnamen *morsen* en *lorsen*; doch zacht in *aarzen*, *baarzen*, *beurzen* (*bursa*), *fleerzen*, *gorzen*, *keurzen*, *laarzen*, *vaarzen*, *verzen* (*versus*).

Waar eene *f* of *s* in het enkelvoud door eene korte vokaal wordt voorafgegaan, moet dezelve in het meervoud wel stand houden, daar hier de *f* en de *s* niet bloot plaatsvervangsters der *v* en *z* zijn, maar door de kortheid der gesloten vokaal worden gevorderd. Dus maakt *stof*, *stoffen*; *straf*, *straffen*; *das*, *dassen*; *os*, *ossen* enz. Doch er zijn eenige woorden op *f* en *s*, voorafgegaan door eene korte vokaal, in welke in het meervoud eene lange vokaal en tegelijk met haar in plaats der *f* de *v*, in plaats der *s* de *z* terugkeert. Deze zijn: *graf*, *graven*; *hof*, *hoven*; *staf*, *staven*; *verlof*, *verloven*, en van die, bij welke eene korte vokaal door eene *s* gevolgd wordt, alleen *glas*, *glazen*; *gras*, dat anders zeker *grazen* zou hebben, heeft geen meervoud. Ik zeide, dat in deze woorden de lange vokaal terugkeert. Doch dit is met zekere bepaling te verstaan. In het Gothisch zullen de meeste van die substantieven, welke thans in het meervoud eene lange vokaal herkrijgen, eene korte vokaal gehad hebben; doch

waar de oorspronkelijk korte vokaal niet door eene daarop volgende dubbele konzontant beschermd werd, ging zij, zoodra zij den klemtoon vorderde, in eene lange over. Eerst in later tijd, bij het vervallen van de toonlooze *e*, van den uitgang, ontstond in het enkelvoud de gesloten vokaal. In dezen zin kan de lange vokaal in het meervoud gezegd worden terug te keeren, hoezeer meestal de oudste of Gothische vorm van zulke substantieven eene korte vokaal aanbiedt. Hetzelfde verschijnsel, dat de vokaal in het meervoud weder lang wordt, vindt men nog in verscheidene andere woorden, met name, in de volgende: *bad, baden*; verder *blad, dag, dak, dal, gat, gelag, pad, rad (raderen), slag, vat (vaten; doch vat, greep, heeft vatten*: dus in de zamenstelling *handvatten*), *getal* (van door cijfers uitgedrukte grootheden sprekende gebruikt men den vorm *getallen*, in de beteekenis van *verzamelde menigte* zou men *getalen* moeten zeggen); *bevel, gebed, gebrek, gemet, spel, (spelen*; doch voor het meervoud van *brekespel* zegge men niet *brekespelen*, omdat hier niet het begrip *spel* vermenigvuldigd wordt, maar men zegge *brekespellen*), *tred, weg, trek (treken* in de beteekenis van *list*, anderzins *trekken*); *gebod, god, hol, lot, oorlog, schot (schoten*; in de beteekenis van *beschot* is het meervoud *schotten*), *slot, zog* (zoo veel als *zeug*). Alle overige behouden in het meervoud de gesloten vokaal van het enkelvoud, en verdubbelen dus de slotkonzontant. Deze verdubbeling heeft zelfs plaats ten aanzien der *sch*, schrijvende men *vischen*, meervoud van *visch*; hoezeer de *sch* eigenlijk geen enkele konzontant is, maar eene zamenstelling uit *e* en *k* (*visch* is in het Goth. *fisks*); ook bestaat er geen woord met eene zuivere (d. i. niet gewijzigde) lange

vokaal vóór de *sch*, weshalve er geen gevaar bestaan zou, dat men de vokaal vóór deze lettercombinatie voor lang zou houden, bijaldien ook de verdubbeling der *s* hier achterwege werd gelaten. — Van de verandering van de gesloten *o* der Latijnsche woorden op *or*, als *doctor*, *professor*, die, als zij in het meervoud *en* aannemen, eene open *o* krijgen, behoef ik naauwelijks te gewagen.

In eenige weinige woorden bespeurt men in den vorm van het enkelvoud, door de sluitende konzontant beschermd, de oorspronkelijke vokaal *i*, terwijl het meervoud de wijziging (den *Umlaut*) dezer vokaal, te weten de *e*, heeft aangenomen. Dit is het geval in *lid* (Goth. *lithus*), meervoud *leden*, en *gelid*, *gelederen*; in *smid*, *ameden*; *schip*, *schepen*; *spit*, *speten*; *split*, *spletten*; *rif*, *reven*. In den vorm *scheep gaan*, voor *te schepa gaan* treft men den gewijzigden vorm der vokaal ook in den datief van het enkelvoud aan; maar *split* en *rif* hebben de vormen *spleet* en *reef* nevens zich. Eenen *Umlaut* van *a* in *e* biedt het woord *stad* aan, hetwelk in het meervoud *steden* maakt, hoezeer de gewijzigde gedaante der vokaal zich in den vorm *stede* ook over het enkelvoud heeft uitgebreid: in den ouden datief, yorkomende in de uitdrukking *ter dezer stede* is deze laatste vorm alleen gebruikelijk, gelijk ook in het oude diminutief *stedeken*, terwijl anders de vorm *stede* eene plaats of oord in het algemeen te kennen geeft. — De oorzaak van het verschijnsel, dat de woorden op *heid*, als *gelegenheid*, in het meervoud *heden* maken (*gelegenheden*), is van anderen aard: zij is te zoeken in de oude schrijfwijze van het enkelvoud; oudtijds toch schreef men *dwaeshede*, *dorhede* enz. en deze vorm is in het tegenwoordig meervoud bewaard.

Het behoeft geen betoog, dat de konzonant achter eene toonlooze vokaal voor den uitgang *en* in het meervoud niet verdubbeld wordt: de toonlooze vokaal toch is geen gesloten vokaal. Zoo schrijft men dan, niet alleen *wortelen*, *aderen*, *engelen*, maar ook *monniken* en *lemmeten*. Doch in één opzicht wijkt men ten dezen aanzien van den regel af, schrijvende: *notarissen*, *secretarissen*, omdat men in deze vreemde woorden eene enkele *s* licht voor de zachte Fransche *s* zou houden, en *notarizen* zou uitspreken.

Sommige woorden bezitten een meervoud op *eren* of *ers*. Het zijn de volgende: *been*, *beenderen* of *beenders* (de *d* is euphonisch tusschen de twee vloeibare letters *n* en *r* ingelascht); *blad*, *bladeren* (*bladers*); *ei*, *eijeren* (*eijers*); *gelid*, *gelederen*; *gemoed*, *gemoederen*; *goed*, *goederen*; *hoen*, *hoenderen* of *hoenders* (ook hier is de *d* tusschen *n* en *r* euphonisch); *kalf*, *kalveren* (*kalvers*); *kind*, *kinderen* (*kinders*); *kleed*, *kleederen*; *lam*, *lammeren*; *lied*, *liederen*; *rad*, *raderen* (*raders*); *rund*, *runderen* (*runders*); *volk*, *volkeren*. Om dezen meervoudsvorm te verklaren, moeten wij herinneren wat wij boven vermeld hebben, te weten, dat het meervoud der woorden, die in het Gothisch tot de eerste sterke declinatie der onzijdige woorden behoorden, in later tijd niet verschilde van den vorm des enkelyouds. In dit geval verkeerden dus al de opgenoemde woorden, *been*, *blad*, *ei* enz., welke tot heden toe alle onzijdig zijn gebleven, en men zeide *been*, *blad* enz. in het enkel-, zoowel als in het meervoud; het eerste dezer woorden biedt zelfs thans nog, in de zegswijze: *op de been brengen*, het verschijnsel van een meervoud aan, dat in vorm niet van het enkelyoud verschilt. Nu zagen wij, dat in

het Hoogduitsch, om in zulke woorden het bezwaar van het gemis eens onderscheiden vorms voor het meervoud op te heffen, de uitgang *er* voor dit getal werd aangenomen. Dit had in de boven opgenoemde woorden ook bij ons plaats, en men zeide, bij voorbeeld, voor *hoener* (Hoogd. *Hühner*), *hoenre* met de in oude schriften gewone letteromzetting. In vervolg van tijd hield men de door deze metathesis achter de *r* geplaatste *e* voor den gewonen meervouds-uitgang en schreef daarop *hoeneren* (*hoenderen*), en, terwijl men meende voor dezen vermeenden meervouds-uitgang ook den anderen te kunnen aanwenden, *hoenders*. In Gelderland zegt men nog naar behooren: *eijer*, *kinder* enz. — Nevens dien dubbelen meervoudsvorm bezitten sommige der opgenoemde woorden het gewone meervoud op *en*, als: *beenen* nevens *beenderen*, *bladeren* en *bladen*, *kleederen* en *kleeden*, *kalveren* en *kalven*, *volkeren* en *volken*. Is dit het geval, dan heeft men meestal het verschil van vorm tot aanduiding van een verschil in de beteekenis aangewend. Zoo wordt *bladen* gebruikt, wanneer men van een boek enz.; *bladeren*, wanneer men van een' boom spreekt; *beenderen*, als men aan de bestanddeelen van het dierlijk geraamte; *beenen*, als men aan de *onderste ledematen* denkt, en *kleederen* beteekent *ligchaamsdeksel*; *kleeden*, *vloerkleeden*. Ook tusschen *kalveren* en *kalven*, *volkeren* en *volken* kan men eenig onderscheid opmerken: bij *kalven* en *volken* denkt men meer aan elk afzonderlijk *kalf*, elk afzonderlijk *volk*; bij *kalveren* en *volkeren* aan verscheidene *kalven* of *volken* gezamenlijk. Overigens komt de meervoudsvorm *goederen* van *goed*, *liederen* van *lied*, en *raderen* van *rad* te stade, om het meervoud dezer woorden van *goeden* (*goede menschen*),

lieden (menschen) en *raden* (raadsheeren) te onderscheiden.

In vreemde woorden, voor zoo verre zij in eene Nederduitsche rede voorkomen, en in eenige Hollandsche met vreemde uitgangen, alsmede in de Duitsche eigennamen, strekt zich het gebruik der *s* in het meervoud eenigzins verder uit dan in de zuiver Hollandsche en gemeene woorden. Dat de vreemde gemeene en eigen-namen op eene niet-toonlooze vokaal (zonder aanmerking van de taal, tot welke zij behooren) algemeen eene *s* aannemen, is slechts overeenkomstig met het gebruik ten aanzien van Hollandsche woorden op zulk eenen uitgang: dus zegt men: *Vedas*, *Stanzas*, *Sophas*, *Cadis*, *Kolibris*, *Cantos*, *Casinos*, *Mottos*, *bureaus*, *Seneca's*, *Nicolai's*, *Scipio's*. Maar ook de toonlooze *e* des uitgangs van vreemde woorden en namen duldt de *s* als teeken des meervouds: dus spreekt men van *modes*, *kavaljes*, *ordes*, *synodes*, nevens *secten*, *sexen*, *classen*, *syllaben*, *synagogen*, en zou men dienen te zeggen: *de Pope's*, *de Goethe's*. De woorden op *aadje*, die hier mede vermeld moeten worden, nemen desgelijks de *s* aan in het meervoud: *plantaadjes*, *stoffaadjes* enz. Doch men zegt uitsluitend *sieradien* van *sieraadje*, even als *kleinoodien* van het verkleinende *kleinoodje*, hetwelk bij het verschuiven des accents naar de tweede syllabe een' schijn van vreemdheid had verkregen. — Even als sommige Hollandsche zelfstandige naamwoorden op *ie* eene *s*, andere van denzelfden uitgang eene *n* aannemen, heeft dit ook plaats met de vreemde woorden op *ie*; meestal nemen zij beide uitgangen tevens aan, als *provincies* en *provincien*, *studien* van een' student, maar *studies* van een' schilder, *histories*, *fa-lies*, *linies*, *species* en *muntspecien*, *evangelien* enz. —

Doch wederom is het eene afwijking van den regel, die omtrent de zuiver Hollandsche gemeene namen geldt, dat de Hollandsche persoonsnamen op den bastaarduitgang *ier*, gelijk ook de vreemde op de uitgangen *ier* en *eur*, bij voorkeur het meervoud op *s* aannemen, als: *winkeliers*, *tuiniers*, *bankiers*, *passagiers*, *cipiers*, *kanseliers*, *kameniers*, *renteniers*, (*groot-*) *viziers*, *procureurs*, *auteurs*, *raffinadeurs* enz. De zaaknamen op dezelfde uitgangen nemen daarentegen den uitgang *en*, als: *manieren*, *formulieren*, *rivieren*, *kwartieren*, *mortieren*, *banieren*, *populieren*, *saffieren*, (*helm-*) *vizieren*, *humeuren*, *koleuren* enz. Ook de bastaardwoorden op *on* nemen in het meervoud meest alle *s* aan, als: *ducatons*, *balcons*, *bastions* enz. — Eindelijk vereischen alle vreemde woorden en alle eigenamen, die den toon op de laatste syllabe missen, eene *s* in het meervoud, als: *Satans*, *Sultans*, *Josephs*, *Cherubs*, *Seraphs*, *tamboers*, *Caesars*, *Gellerts*, *Lessings*, *Everts*, *Zefirs*. Met uitzondering van de Latijnsche op *us*, die somtijds dezen uitgang in het meervoud door *en* vervangen, als *de Gracchen*, doch meestal achter denzelfden *en* aannemen: *de Brutussen*, *de Horatiussen*. — Zoo buitendien eenige woorden de *s* in het meervoud hebben, is het voor een Fransch (of Engelsch) meervoud te houden, gelijk in de namen van militaire rangen: *admiraals*, *majoors*, *kolonels*, *chefs*, *serjants*, verder in *Lords*, *Pairs* enz.

Overigens hoort men in het dagelijksch leven vaak *familienamen*, al zijn zij éénlettergrepig of al hebben zij den klemtoon op de laatste syllabe, wanneer zij uitgaan op eene vloeibare letter (waar achter dan vaak eene *d* of *t* niet geteld wordt), met het meervoud op *s* bezigen, te weten, als de gezamenlijke leden der fami-

lie bedoeld worden. Het zij mij vergund een enkel voorbeeld aan te voeren: spreekt men van de *van de Pols*, zoo denkt men aan de familie van dezen naam, terwijl men van de *van de Pollen* gewagende aan één' of meer der beroemde voorzaten van dit geslacht zou denken; desgelijks zijn de *van Gents* de tegenwoordige leden van de familie *van Gent*; de *van Genten* daarentegen beduidt den zeeheld van dezen naam of mannen gelijk hij.

OVER DE VORMEN DER NAAMVALLEN (1).

Van den ganschen rijkdom van vormen, die aan het Gothisch ten dienste stonden om de Gevallen der substantieven uit te drukken (2), is ons slechts een drietal verzwakte uitgangen overgebleven om den genitief en den datief in het mannelijk en het onzijdig geslacht enkelvoud te kennen te geven. Het meervoud kent geen verschil van naamvals vormen, en (in het algemeen gesproken) het enkelvoud van het vrouwelijk geslacht evenmin: hier moet dus de betrekking door het verbogen determinatieve woord of door een of ander voorzetsel worden uitgedrukt: de genitief door *van*, de datief doorgaans door *aan*. Zoo als trouwens ook dáár, waar het

---

(1) Wat Naamvallen zijn, zie bladz. 227 en volg.

(2) Men onderscheidt in het Gothisch zes verschillende declinaties van mannelijke woorden, waarvan vier sterk en twee zwak; evenveel van vrouwelijke, waaronder wederom vier sterk en twee zwak, en vier van onzijdige naamwoorden, en van die declinaties der onzijd. substantieven zijn er drie sterk en ééne zwak.

woord een' naamvalsform bezitten zou, meestal aan de voorzetsels de taak om de betrekking uit te drukken is overgelaten, aangezien de datief nog slechts in ouderwetsche zegswijzen en bijwoordelijke uitdrukkingen voorkomt, en van den genitief slechts in den hooger en stijl gebruikt wordt gemaakt, en zelfs dan nog niet noodwendig, maar alleen dáár, waar de welluidendheid zulks aanraadt (zie boven bladz. 11).

De nominatief vertoont den grondvorm des woords, en desgelijks de accusatief. In het Gothisch was de nominativus singularis bij de meeste woorden van de sterke declinatie door den uitgang *s* van den accusativus singularis, die deze *s* miste, onderscheiden. Maar voor den genitief van het enkelvoud der mannelijke zelfst. naamwoorden bezitten wij een' dubbelen vorm *s* (*es*) en *n* (*en*). Deze dubbele vorm getuigt tot heden toe van een regelmatig verschil in de verbuiging der naamwoorden in het Gothisch: ik bedoel het verschil tusschen de sterke of oude, en de zwakke of nieuwe declinatie der substantieven. De eerste plaatste de verbuigingsklanken onmiddellijk achter den stam des woords, als: *fisks*, genit. *fiskis*, dat. *fiska* (accus. *fisk*); nomin. plur. *fiskós*, genit. *fiské*, dat. *fiskam*, accus. *fiskans*. De tweede vertoonde in alle naamvallen eene *n* (die slechts in den datief meerv. door eene *m* werd vervangen, en in den accus. enkelv. van het onzijd. geslacht ontbreekt), en achter deze *n* komen dan enkele naamvalsuitgangen, op deze wijze: Enkelv. N. *hana*, G. *hanins*, D. *hanin*, A. *hanan*; Meerv. N. *hanans*, G. *hanané*, D. *hanam*, A. *hanans*. Welke uitgangen alsdan later verdwenen om alleen de *n* over te laten, die daarenboven in onze taal nog slechts in den genitief van sommige mannelijke woorden overbleef.

De *s* van den genitief komt thans overal onmiddellijk achter den grondvorm, bij voorbeeld: *des kinds*, *des grafs*, *des daags*, *des toois*, *des stöks*, *des adels*, *des adems*, *des mans*, *des loóps*, *des legers*, *des staats*, *des dauws*, behalve waar de uitgang van den grondvorm dit verbiedt, te weten, wanneer deze op eene *s* eindigt; dan toch komt de vokaal, die in het Gothisch steeds vóór de *s* van den genitief gevonden wordt, tot eene toonlooze *e* verzwakt, weder voor den dag, met terugkeering der *z*, waar de *s* oorspronkelijk zacht is, bij voorbeeld: *des huizes*; doch alsdan is meestal de genitief ongebruikelijk, en men zegt, bij voorbeeld, *van den dans*, in plaats van *des danses*; gelijk ook gemeenlijk waar het woord op *sch* of *st* uitgaat (als *disch*, *dorst*), geen genitief (*des disches*, *des dorstes*) gebruikt, maar mede de omschrijving door middel des voorzetsels aangewend wordt. Voorheen verwaarloosde men in zulke woorden den uitgang des genitiefs, zeggende: *des huis*, *des bosch* (Statenbijbel). Van al de woorden, die niet op eenen sisklank eindigen, bieden slechts eenige te dezen aanzien eene uitzondering, namelijk, *dag*, *God* en *weg*, daar zij in de vormen *des daags*, *Godes* en *weegs* met eene lange vokaal (de vormen *daags* en *weegs* zijn slechts eene andere schrijfwijze voor *dages*, en *weges*), nog een spoor vertoonen van de verbuigingsvokaal vóór de *s* van den genitief. Maar het spoor dezer vokaal in de verbuiging van het woord *dag* gaat weder verloren in de samenstelling: *des middags*, *des sondags*, en niet *des middaags*; bovendien is *des daags*, even als *zijns weegs*, meer eene bijwoordelijke uitdrukking, waarin een verouderde genitief is bewaard; gelijk ook nevens *Godes* de vorm *Gods* gebruikt wordt, en men buiten de zegswijze *zijns weegs gaan*, en de woordverbinding *een eind weegs*, thans immer *des wegs* zal zeggen.

De *n* van den genitief vordert overal, waar de grondvorm niet reeds op *e* uitgaat (als *bode*, *des boden*), eene toonlooze *e* vóór zich, als: *des heeren*, *des profeten*, *des pausen*. — Maar welke woorden nu zijn het, die deze *n* in den genitief kunnen aannemen? Ik zeg *kunnen* aannemen, want vele derzulke, welke de *n* in den genitief toelaten, dulden ook de *s* in denzelfden naamval. Waar, namelijk, de *n* in den genitief in aanmerking komt, hebben slechts de woorden op een sisklank (*s*, *sch* en *st*) en dezulke, die op *e* uitgaan, deze *n* noodwendig, als: *des pausen*, *des menschen*, *des vorsten*, *des bedienden*: ook het woord *heer* kent slechts den genitief *des heeren*, deels omdat het in den nomin. eigenlijk *heere* luidt, deels ter onderscheiding van *des heers*, den genitief van het onzijdige *heer* (*leger*). — Wij vragen dan nogmaals: welke woorden zijn het, die de *n* in den genitief kunnen aannemen? Tot antwoord strekke het volgende: Elk adjektief wordt in het Gothisch op tweederlei wijze verbogen, of naar de sterke of volgens de zwakke declinatie: aan deze laatste nu is de zwakke declinatie der substantieven volkomen gelijk. Ook eindigen alle zelfst. naamwoorden van de zwakke declinatie even als de adjektieven van denzelfden verbuigingsvorm, in den nominatief van het mannelijk geslacht op *a*, in dien van het vrouwelijk en het onzijdig op *ó*. Met één woord, alle zwakke substantieven zijn voor adjektiefformaties of wel voor adjektieven als substantieven gebruikt te houden. Vandaar dat tot heden geen substantieve stamwoorden den zwakken genitief dulden, en men nimmer zal zeggen: *des honden*, *des wolven*, *des kokken*, *des vraten*, *des wijs-geeren* enz.; maar *des honds* enz.; vandaar, met andere woorden, ook dat het deels slechts als substantieven gebruikte adjektieven of

deelwoorden zijn, die dien zwakken vorm in den genitief moeten aannemen, als: *de dwaas (des dwazen)*, *de wijze*, *de nar*, *de gek*, *de overste*, *de trawant*, *de verwant*, *de afgezant*, *de bediende*, *de nabestaande*, *de ingezeten*, *de gevangene*, *de onderdaan* (voor *ondergedaan*); deels, mannelijke substantieven en wel persoonsnamen, die in hunnen uitgang, dat is, in hunnen voor geene elisie vatbaren slotklank *e*, nog de sporen van den Góthischen uitgang der zwakke mannelijke substantieven vertoonen, bij voorbeeld: *bode*, *getuige*, *gelieve*. Buitendien zijn er eenige zelfst. naamwoorden, die niet meer adjektieven schijnen, maar het niettemin zijn, en de zoodanige, die thans den uitgang *e* ontberen, maar dien vroeger hadden: ook deze nemen den zwakken genitief aan, als: *vorst* (Oudd. *furisto*, superl. van *fūri*, *voor*, dus de *voerste*, *de eerste*, Eng. *first*), *heer of heere* (Oudd. *herro*, zamen getrokken uit *heriro*, comparatiefvorm, waaraan het Nieuwhoogd. *der hehrere* beantwoordt), *mensch* voorheen *menschē* (een adjektief door middel van den uitgang *sch*, Goth. *sk*, Oudd. *sco*, van *man* afgeleid), *graaf* of *grave*, *slaaf* voormaals *slave*, *wees* (Hoogd. *Waise*, hetwelk wegens den uitgang tot het vrouwelijk geslacht is overgegaan), *tolk*, *borst* (Hoogd. *Bursche*), *erfgenaam*, *knaap* (Hoogd. *Knabe*), *knecht*, *reus* (*Riese*), *schalk* (mede oorspronkelijk adjektief), *os*, *leeuw* enz. Eindelijk zijn eenige substantieven van de sterke declinatie tot de zwakke overgegaan, als: *held*, en welke zelfst. naamwoorden meer het gebruik veroorlooft in den genitief zwak te verbuigen, hoezeer zij niet bewijsbaar tot de bovenvermelde kategorie van woorden, die rechtmatig zwak verbogen worden, behooren. Het gebruik doet hier veel af, en zoo dit den genitief op en niet behou-

den heeft, is het niet raadzaam denzelfven aan te wenden zelfs bij woorden, die in het Gothisch of nog in het Hoogduitsch tot de zwakke declinatie gerekend worden: zoo is *haan* (*hana*) in het Goth. zwak, maar zeggen wij, even als in het Hoogd., *des haans* (*des Hahns*), en heeft *boer* (*Bauer*) in het Hoogd. niet zonder grond in den genit. *des Bauern*, maar bij ons *des boers* enz. Om het getal der woorden, welke vatbaar zijn voor den zwakken genitief, nog meer te beperken, zijn er sommige op euphonische gronden ongeschikt om den zwakken vorm in dien naamval toe te laten, als *gevader*, daar dit woord reeds op eene toonlooze syllabe eindigt, en dus eenen desgelijks toonloozen verbuigings-uitgang verwerpt. Om dezelfde reden zou geen woord op eenen toonloozen of zwakgeaccentueerden uitgang (als *and*, *ling*) den genitief op *en* kunnen aannemen, al ware het ook, dat zulke woorden etymologisch (hetgeen echter niet het geval is) zwak verbogen mochten worden. Dus zien wij den zwakken genitief beperkt tot eenige Duitsehe persoons- en diernamen. — Maar bovendien laten denzelfven eenige vreemde persoonsnamen toe, onder welke men echter geene op eene vloeibare konzont, of op eene zwakgeaccentueerde syllabe uitgaande (als *kardinaal*, *kapitein*, *Indiaan*, *persoon*, *rabbyn*, *majoor*; *satan*, *sultan*, *bisschop*, *pelgrim*) zal aantreffen, maar wel dezulke, die, op eene harde of scherpe konzont uitgaande, tevens den klemtoon op de laatste lettergreep hebben, als: *drost*, *leek*, *matroos*, *monarch*, *paap*, *paus*, *piloot*, *predikant*, *prins*, *president*, *profet*, enz. alsmede eenige volkennamen op *s*: *Pruis*, *Saks* enz. Deze, namelijk, hadden vroeger over het algemeen eene naslepande *e* in den nominatief: *prinse*, *profete* enz. — In het Gothisch

zijn er ook onzijdige woorden van de zwakke declinatie; doch deze zien wij reeds in het Oudduitsch tot een viertal ingekrompen: onder deze vier bevindt zich ook het woord *Herz* (Goth. *hairtô*); hetwelk in het Nieuw-hoogduitsch het eenig overgebleven onzijdige woord van de zwakke declinatie is. Ik vermeld dit, omdat het woord *hart* ook bij ons in den nog gebruikelijken nominatiefvorm *harte* een duidelijk spoor van den oorspronkelijk zwakken vorm aanbiedt, ja! wat meer is, tot nog toe in den genitief *des harten* maakt. Er is een tijd geweest, dat dit woord vrouwelijk werd geacht, blijkens de vormen: *van ganscher harte* en *ter harte nemen*, doch hiertoe was men door den voor een onzijdig woord vreemd geworden vorm verleid; eveneens is het zwakke onzijdige Oudduitsche *wange* in het Nieuw-hoogduitsch vrouwelijk geworden. — Een' genitief op *ns*, hoedanige zich in later tijd bij woorden van de zwakke declinatie in het Hoogd. ontwikkeld heeft, kent het Hollandsch niet: *namens* en *willens* (1) zijn te houden voor datieven, afhankelijk van de uitgelaten praepositie *van*, vermeerderd met de adverbiale *s*, even als: *eerstens* (dat is *ten eerste*) en *minstens* (*ten minste*). *Wegens* voor *van wege* en *rechtens* voor *rechte* zijn sterke datieven, achter welke de adverbiale *s* de inlassching eener *n* medebracht.

Zoo wij boven zeiden, dat de vrouwelijke zelfstandige naamwoorden ten aanzien der naamvallen onverbuigbaar zijn, is dit behoudens zekere aanmerking te verstaan.

---

(1) Wel te verstaan in de zegswijze *ik ben willens* (Hoogd. *willens*). In de verbinding met *wetens*: *willens en wetens* (Hoogd. *wollend*) is het een participium voor *willends*, gelijk *wetens* voor *wetends*.

Men gebruikt, namelijk, tot nog toe den sterken genitief van vrouwelijke woorden, en vindt sporen van het bestaan des zwakken genitiefs bij substantieven van hetzelfde geslacht. Doch die genitief van beiderlei vorm wordt, even als dit het geval is met sommige minder gebruikelijke genitieven op *en* van mannelijke woorden, alleen geduld bij zoodanig eene plaatsing der woorden, waarbij de genitief vóór het substantief, van hetwelk hij afhangt, te staan komt, als: *'s moeders schoot*, niet *de schoot des moeders*. De reden hiervan is, dat men dien genitiefvorm van een vrouwelijk woord vreemd vond; dus werd hij slechts bij zulk eene plaatsing der woorden aangehouden, waarbij hij eenigermate den aard van een' verbindingsklank tussehen twee, als ware het, zamengestelde woorden aannam. Zegswijzen als: *'s moeders schoot*, *mijns zusters kind*, *uws bruids bekoorlijk wezen* zijn nog zelfs in gemeenzaam gebruik, hoezeer deze genitiefvorm des vrouwelijken geslachts zich niet buiten persoonsnamen met eene konzonant op het einde schijnt uit te strekken. En waarlijk, een genitief op *s* in het vrouwelijk geslacht heeft niets onbehoorlijks, want in het Gothisch neemt de genitief van dit geslacht even goed de *s* aan, als de beide andere geslachten; maar onbehoorlijk is het, dat die uitgang des vrouwelijken genitiefs zich den vorm van het voorafgaande determinatief in dier voege assimileert, dat ook dit den uitgang *s* aanneemt, terwijl de determinatieve woorden, bepaaldelijk het lidwoord, naar de sterke declinatie, niet anders dan den uitgang *r* (uit eene Gothische *x* ontstaan) in den genitief van het vrouwelijk geslacht kunnen dulden. — Sporen van den zwakken genitief voor het vrouwelijk geslacht leveren ons het: *der naturen bloeme* (van Maerlant) en het: *der naturen leere*

(van Noydekin, bij *Bilderdijk*, *Verscheid. D. III*), en al de geschriften van dien en lateren tijd in overvloed. Ja zelfs nog de uitdrukking *éner vrouwen man* in de Statenvertaling des Bijbels, I *Timoth. III: 2*, en *Tit. I: 6*. Wie dus *derhalven* zou verkiezen te schrijven voor *derhalve*, zou dien uitgang *en* met volle recht in dat en dergelijke adverbiale woorden, als zijnde de terminatie van den zwakken vrouwelijken genitief, kunnen handhaven. Opgemerkt dient nog te worden, dat de vrouwelijke woorden, die in de dertiende eeuw en later nog, zwak werden verbogen, op verre na niet alle recht hadden op deze verbuiging. Na het overgaan van den tweederlei uitgang *a* en *o* tot eene en dezelfde toonlooze *e*, werden de vrouwelijke woorden, die eertijds op *a* hadden uitgegaan (als *ziel*, *saivala*; *aarde*, *airtha*) en dus sterk verbogen waren geweest, met die welke in het Goth. den uitgang *o* gehad hadden, tot eene soort gebracht en zwak verbogen.

De datief der sterke declinatie eindigt bij ons, als in het Hoogduitsch, op *e*, verzwakt uit de Gothische *a*. Men treft denzelfden nog slechts aan, en bijna uitsluitend in onzijdige woorden, in uit vroeger tijdperk der taal overgenomen termen, als in de bijbelsche zegswijzen: *Gode zij eer, naar zijnen beelde, ten dage*, overigens in oude uitdrukkingen en adverbiale bewoordingen, als: *van den lande, met dien verstande, in gemoede, ten hove, ten huize, ten deele, ten eenen male, uit dien hoofde, ten behoeve, ten dienste*. Daar de toevoeging van de *e* des datiefs de vokaal, die slechts door eene enkele konzont toevallig gesloten is in *dag* en *hof* enz., wederom opent, zoo wordt zij in den datief, even als in het meervoud, wederom lang: *ten dage, ten hove*, en blijft lang, al wordt ook de

e weggelaten, als in *van daag, te weeg, voor dage, wege.*

De woorden, die in den genitief de zwakke verbuiging toelaten, verwerpen die in den datief, ongetwijfeld ter voorkoming eener mogelijke verwarring tusschen den datief meervoud en dien des enkelvouds. Zoo men *den Heere, den mensche* in den datief zegt, is deze *e* voor den uitgang te houden, die ook in den nominatief aanwezig is, en niet voor den sterken datief, welke in deze woorden onaannemelijk is. In vroeger tijd bezigde me nóg wel de *n* der zwakke declinatie in den datief, vergelijk het *bi namen* van Melis Stoke enz.; vooral in vrouwelijke woorden; ja zelfs vindt men nog op menige plaats des Statenbijbels *op aarden*, mede een' zwakken vrouwelijken datief; bij den zoo even aangehaalden Melis Stoke *in helpen*, dat is *ter hulp*, en *ter Maseu waert* (D. I, bl. 124 en 116), en bij anderen: *in der uren, in eeren* enz.

De accusatief, die naar de zwakke verbuiging mede op *n* behoorde uit te gaan, als nog in het Hoogduitsch, is thans, even als bij de sterke verbuiging, immer gelijk aan den nominatief. Den adjektieven, ook dan wanneer zij als substantieven gebruikt worden, zijn sommige gewoon in den datief en den accusatief de *n* der zwakke declinatie te laten, schrijvende *den vromen*. Zelfstandige naamwoorden echter, die hoezeer eigenlijk adjektieven, evenwel zoo goed als nimmer van een substantief verzelde gebruikt worden, als: *gevangene, ingezetene*, behouden bij voorkeur in den datief en den accusatief den onverbogen vorm.

Wat de verbuiging der eigennamen van personen, met inbegrip der vrouwenvoornamen, betreft, deze nemen alle in den genitief de *s* aan, doch alleen bij die omgezette volgorde, waarbij de genitief het woord, waartoe het betrekking

heeft, voorafgaat, als: *Cicero's redevoeringen, de Ruiters dapperheid, Egmonds onthoofding, Willems moed, Louise's leesboek, Mina's deugd, Geertruids geldbeurs*, enz. Gaat de naam op een' sisklank uit, zoo smelt de *s* des genitiëfs daarmede zamen, als *Paulus' brieven, Marnix' Bijenkorf*. Voornamen en titels laat men voor den volgenden genitief des eigennaams onverbogen; als: *Joost van Vondels werken, Marnix van St. Aldegonde's Bijenkorf, Koning Willems moed, Kardinaal, Grimaldi's betrekkingen*. De Apostroph wende men daar aan, waar gevaar zou bestaan de *s* van den genitief als behoorende tot den onverbogen vorm des naams zelve aan te merken, of waar de naam op eene vokaal eindigt, die men buitendien licht verleid zou worden kort uit te spreken. — Al die eigennamen, welke een lidwoord vóór zich hebben, kunnen ook in den genitief achter het naamwoord, waartoe zij behooren, geplaatst worden: *de wateren des Rhijns, de top des Brokkens*. Eigennamen van plaatsen en van landen zonder lidwoord staan wederom alleen in de omgekeerde woordorde in den genitief op *s*; die welke in den grondvorm reeds op een' sisklank eindigen worden niet in den genitief gebruikt; men omschrijft dan den naamval met het voorzetsel: dus *Berlijns omstreken, Griekenlands oudheid, Romes burgerdeugd, Pruissens staatsregeling*; maar *de paleizen van Parijs, de straten van Mainz*.

In vroeger (de dertiende en volgende) eeuwen hadden de eigennamen van mannen bovendien in den datief en den accusatief, den uitgang *e*. Zie Huydecoper op *Melis Stoke*, I, 89, 156, 368 en 369. En de vrouwenamen in dezelfde naamvallen den uitgang *en*. Zie ald. 72.

OVER HET BIJVOEGELIJK NAAMWOORD.

Bijvoegelijke naamwoorden zijn, volgens bladz. 210, attributieve, dat is, aan het zelfstandige voorwerp eenige eigenschap toekennende woorden, zonder de kracht, welke het werkwoord bezit, om de eigenschap als zich in een' bepaalden tijd openbarend uit te drukken. In ruimeren zin sluit de benaming *bijvoegelijk naamwoord* ook de voornaamwoorden, welke als bepalende woorden bij het substantief gebruikt worden (zie 211), en zelfs de lidwoorden en rangschikkende telwoorden in. Hier handelen wij alleen over de *qualitatieve* bijvoegelijke naamwoorden, met welke wij echter eene soort van bijvoegelijke naamwoorden moeten vereenigen, die geene eigenschap aanduidende, maar van bijwoorden van plaats of tijd afgeleid, niettemin wegens hunnen uiterlijken vorm en hun gebruik tot de bijvoegelijke naamwoorden in engeren zin gerekend moeten worden, bij voorbeeld, *de voorste, de achterste, de uiterste, huidig, toenmalig, voormalig*, enz. De Hoogduitsche taal vermag meer zulke adjektieven op *ig* van woorden, die oorspronkelijk bijwoorden van plaats of tijd zijn, af te leiden, dan het Hollandsch, als: *hiesig* van *hier*, *dortig* van *dort*, *gestrig* van *gestren*. Wij zijn voor de Hoogduitsche uitdrukking: *der hiesige Bürgermeister*, genoodzaakt te zeggen: *de burgemeester alhier*, dat is, *de alhier aangestelde bugremeester*. Ook zijn zulke adjektie-

ven hunnen oorsprong verschuldigd aan een' kunstgreep der taal, strekkende om een adverbium, dat slechts door middel van een uitgedrukt of verzwegen werkwoord of bijvoegelijk naamwoord met het substantief vereenigd kan worden, onmiddellijk met het substantief te verbinden, welk doel bereikt wordt, doordien aan zulk een bijwoord, soms door aanhechting eens adjectieven afleidings-uitgang, de vorm van een adjektief wordt gegeven.

De eigenschap wordt óf, onafhankelijk van het voorwerp beschouwd, eerst door ons oordeel daarmede verbonden, dat is, grammatisch uitgedrukt, het adjectief wordt in eene volledige rede door middel van het hulpwerkwoord *zijn* of *worden* als praedicaat, ook wel bij wijze van onontwikkelden tusschenzin, met een uitgedrukt of in de gedachte aan te vullen deelwoord bij het substantief gesteld; óf de eigenschap wordt in het voorwerp van den aanvang aan afwezig gedacht, en het substantief met het adjektief vereenigd, maakt het subjekt of de bepaling eener rede uit. Op de eerste wijze aangewend heet het een *praedicaatief*, op de andere een *attributief adjektief*. Attributief gebezigd wordende drukt het adjektief door vormverandering geslacht, getal en naamval van het substantief, waarmede het dus onmiddellijk verbonden wordt, uit, en is dus aan *motie* en *declinatie* onderhevig. — Deze verandering door het adjektief, ten behoeve zijner attributieve verbinding met het substantief ondergaan, heet bij de Spraakkundigen *Concretie*. — Praedicaatief gebruikt blijft het adjektief onverbogen, dat is, komt in zijnen grondvorm voor. Niet aldus in andere talen, als in het Grieksch: *γυνή ἐστὶ καλή*; in het Latijn: *foemina est pulchra*; in het Fransch: *la femme est belle*; in het Italiaansch:

la moglie è bella; in het Spaansch: *la donna es hermosa*, enz. ja zelfs, in het Gothisch en het Oudduitsch werd het praedicatieve adjektief, even als het attributieve, verbogen. Evenwel heeft de onverbuigbaarheid van het praedicatieve adjektief eenen voldoende grond, eensdeels hierin, dat het adjektief, niet met het substantief zamenwassend, ook het teeken der concretie niet behoeft aan te nemen, anderdeels daarin, dat de wijze der verbinding met het substantief in de praedicatieve betrekking geschikt door het nevensgaande hulpwerkwoord wordt uitgedrukt (vergel. bladz. 224).

Over het algemeen kan een en hetzelfde adjektief, naar gelang van de omstandigheden, nu eens attributief, dan eens praedicatief gebruikt worden. Doch er zijn eenige, die bij uitsluiting praedicatief, andere die slechts attributief gebezigd worden mogen. Slechts praedicatief kunnen gebezigd worden: de stamwoorden, *gram* (bij de ouden zoo veel als *droef*, het tegenovergestelde van *in hoghe*: zie Huydecoper, Aanteek. op Melis Stoke, waar hij zich echter, D. III. pag. 264, de uitdrukking *een gram mensch* laat ontvallen), *kond*, *kwijt*, *leed*; en de afgeleide woorden: *afhandig*, *benieuwd*, *behebt*, *benoodigd*, *beducht*, *getroost*, *gewaar*, *handgemeen*, *kwalijk*, *machtig* (in de beteekenis van het Hoogduitsche *habhaft*) en *onpasselijk*. Wellicht zijn ook *deelachtig*, *gedachtig* en *indachtig*, en *ongeneigd*, *genegen* en *ongenegen* en *woonachtig* hiertoe te brengen, die ten minste niet wel zonder bepaling onmiddellijk met het substantief verbonden kunnen worden (niemand kan zeggen: *een deelachtig man*, *eene indachtige*, *eene ongeneigde vrouw* enz.), en even daarom liever bij wijze van tusscheningevoegde bepaling met uitdrukking van het participium *zijnde*, dat echter ook verzwegen mag worden, en

dus praedicatief achter het substantief geplaatst, of ten minste niet rechtstreeks daarmede vereenigd moeten worden, bij voorbeeld: *Maria, alle deze woorden indachtig* enz.; *de man, alhier woonachtig; mijn voormalige vriend, mij thans ongenegen*, enz. Onder de boven opgenoemde praedicatieve adjectieven worden *kond* en *afhändig*, bij voorkeur, het eerste met *doen*, het ander met *maken* tot een praedicaat vereenigd; doch wat zijn deze werkwoorden anders dan het activum van *worden*? en: *mij is kond gedaan, men heeft mij afhändig gemaakt*, is niets anders dan: *ik ben kond geworden, ik ben afhändig geworden*. Eene andere vraag is, ofsommige dier praedicatieve adjectieven, als: *gram, kwalijk, gewaar*, niet veel eer als bijwoorden te beschouwen zijn. Het praedicatieve gebruik toch van sommige kwalitatieve adverbia is in het Hollandsch evenmin zonder voorbeeld, als in andere talen; zoo zegt men: *het is wel; het is dus en niet anders*, even als in het Grieksch: *καλῶς ἦν, μάτρη εἶναι*; in het Latijn: *rectissime sunt apud te omnia* (Cic. ad Famil. 9, 9). en in het Fransch: *j'étais bien, je suis mieux, suis-je donc si mal*; desgeijks vooral in het Oudfransch (waarvan men verder de voorbeelden zie bij E. Mätzner, *Syntax der neufranz. Sprache*, bladz. 49). Doch die praedicatieve adjectieven duiden geenszins eene wijziging van het praedicaat (het werkwoord) aan, maar maken het praedicaat zelve uit. Wanneer daarentegen een bijwoord met de abstrakte werkwoorden *zijn* en *worden* zamengevoegd wordt, moet men dezen in zijne voorstelling noodwendig eenen meer concreten inhoud leenen: *hij is wel* beteekent dus: *hij bevindt zich wel; het is dus* is, volledig uitgedrukt, *het is dus gesteld*; maar *gram*

zijn, gewaar worden, enz. zijn zelfstandige praedicaten.

Bij uitsluiting attributief worden gebruikt de zoo even gemelde van bijwoorden afgeleide adjektieven, die hun ontstaan juist aan de zucht om eene onmiddellijke (attributieve) vereeniging met het substantief mogelijk te maken, te danken hebben, als: *huidig, voormalig*. In hetzelfde geval zijn zulke adjektieven, die meer de wijze of den tijd eener handeling, dan de eigenschap eens voorwerps uitdrukken, en welke dus mede, blootelijk om den wil eener attributieve verbinding met het substantief, de natuur en den vorm van adjektieven hebben verkregen. Natuurlijk kunnen zij dan ook slechts met verbale substantieven, die eene handeling aanduiden of noodwendig vooronderstellen, gebruikt worden. Van dezen aard zijn voornamelijk die bijvoegelijke naamwoorden op *lijksch*, welke slechts door toevoeging van den adjektieven uitgang *sch* uit de bijwoorden op *lijk* (*lijks*) ontstaan zijn, als: *jaarlijksch, dagelijksch*, (een *jaarlijksche oogst*, laat zich zeggen, vermits *oogst* eene handeling uitdrukt; maar niet een *jaarlijksche schaaap* enz. eventmin mag men zeggen: *de oogst is jaarlijksch*; maar wel: *de oogst komt jaarlijks terug*, in welken zin het woord weder als bijwoord optreedt). Verder zijn, en wel om dezelfde reden, bij uitsluiting attributief de adjektieven op *ling* en *lingsch* en *waartsch*, als: *mondling, ruggelingsch, zijdelingsch, voorwaartsch*, welke alle eigenlijk bijwoorden zijn en slechts door verandering der adverbiale *s*, waar die aanwezig was, in *sch*, de natuur en verbuigbaarheid van bijvoegelijke naamwoorden verkregen. Ook kunnen de bijwoorden, op *lijk* als: *woordelijk, schriftelijk* enz. en die op *wijze*, als: *trapswijze*, zoo zij

als adjektieven voorkomen, slechts attributief worden gebezigd. — Een adjectief op *ling* is er, hetwelk ook praedicatief aangewend wordt: ik bedoel het bijvoegelijke naamwoord *zonderling*. Doch ook dit is een bijwoord, afgeleid van *zonderen*, als *ijlings* van *ijlen*, beteekenende *in het bijzonder*, en wordt nog bij Hooft steeds als zoodanig gebruikt. Later verdrong het in gebruik en beteekenis het adjektief *zonderbaar* en sedert kon het als praedicatief bijvoegelijk naamwoord optreden. — Ten laatste worden de stoffelijke adjektieven op *en* desgelijks slechts attributief gebruikt: *de gouden ring*, maar niet: *de ring is gouden*. Dit gebruik berust op eene misvatting, want deze uitgang *en*, Gothisch *eins*, vormt geene woorden, hoedanig de boven vermelde uitsluitend attributieve adjektieven zijn, die eigenlijk eene adverbiale bepaling bevatten; maar vormt oorspronkelijk bijvoegelijke naamwoorden: ook komen in het Gothisch, even goed als in het Latijn, *annulus est aureus*, het stoffelijk adjektief praedicatief gebruikende zeggen: *raip ist gultheins (de ring is gouden)*. Wellicht is de latere beperking der stoffelijke adjektieven tot het attributieve gebruik hieraan toe te schrijven, dat men *gouden* enz. voor gehijkluidend hield met *van goud*, en als een' genitief beschouwde (hetgeen toch eene dwaling was, daar de zwakke genitiefvorm bij zulke woorden niet in aanmerking kan komen): werden na deze adjektieven eenmaal uit zulk een oogpunt beschouwd, zoo waren zij tot bloote adverbiale bepalingen geworden, en mochten, wanneer zij op nieuw tot adjektieven werden verheven, niet anders dan attributief gebezigd worden.

VORMING DER BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN.

De bijvoegelijke naamwoorden zijn, ten eerste, stamwoorden, en wel deels *echte stammen*: *tam, wrang, lam, lang, bleek, dik, glad, knap, slap, stijf, week, zwak, schoon, dor, rijk* (zie bladz. 138, 139 en 140); deels *onechte* of met onzelfstandige achtervoegsels vermeerderde stammen, als: *dicht, zacht, naakt, spits, effen, open, edel, dartel, mager, wakker, bitter* (zie bladz. 150, 151, 152). Ten tweede, *afgeleide woorden*, en wel deels door *achtervoegsels* (zie 154), deels door *voorvoegsels* (zie 156) afgeleid. Ten derde, *zamengestelde woorden*, en wel deels *oneigenlijk* zamengesteld, als het eene woord *doofstom* (zie 163 en 164; de overige aldaar opgenoemde zijn adjektieve telwoorden en voornaamwoorden); deels *eigenlijk* zamengesteld, dat is, of zamengevoegd (zie 170, 171), of zamengesmolten (174, 175).

Wat over de oorspronkelijke bijvoegelijke naamwoorden te zeggen viel, is reeds boven (ter aangeh. plaatse) aangevoerd; hier vorderen dus thans de afgeleide onze aandacht. De afleidingsuitgangen zijn: *achtig* en *haftig*, *baar*, *en*, *ig*, *lijk*, *loos*, *sch*, *zaam*.

De uitgang *achtig* is tweederlei. Hij is, namelijk, óf de door toevoeging van den uitgang *ig* verlengde terminatie *acht* (Hoogd. *icht*, Oudhoogd. *oht*, *akt*, *eht*), óf gelijk van oorsprong met den insgelijks door *ig* verlengden uitgang *haft* (Gotb. *hafts*, als in *audahafts*,

eigenlijk *oode hebbend*, dat is *rijk*; Hoogd. *haft*). In het eerste geval heeft *achtig* den klemtoon niet (zie bladz. 192), om reden dat alsdan de lettergreep *acht* geene stamsyllabe, maar bloote uitgang is; in het *achtig* voor *haftig*, daarentegen, ligt de stam *haven* (*hebben*, Goth. *haban*, Eng. *to have*). Dus moesten de door middel van dit achtervoegsel afgeleide bijvoegelijke naamwoorden als zamengesteld beschouwd worden, en hebben zij, volgens den regel aangaande den klemtoon van zamengestelde adjektieven met eenen afleidingsuitgang (zie bladz. 197), den klemtoon op het laatste bestanddeel, dus op *achtig* of *haftig*.

De uitgang *achtig* dan, welke beantwoordt aan het Hoogduitsche *icht* en den klemtoon niet tot zich trekt, wordt, ten eerste, gevoegd achter *substantieven*, deels *zaak-* en wel bepaaldelijk *stofnamen*, om een' zweem van gelijkheid met die zaak of die stof aan te duiden, als: *aurdachtig*, *steenachtig*, *olieachtig*, *regenachtig*, *stormachtig*, *bergachtig*; deels, met eene dergelijke kracht, achter *persoons-* en *diernamen*, als: *meesterachtig*, *schalkachtig*, *beestachtig*, *ezelachtig*, *kinderachtig*. In dit laatste woord houde men de syllabe *er*, even als in *kinderlijk*, *kindertjes*, voor een euphonisch tusschenvoegsel, hoezeer men moet toegeven, dat dit in de afleidingen van het woord *kind* meer dan elders kans had te ontstaan en zich te handhaven, omdat het ook in het meervoud op *er* (*eren*) uitging. Ten tweede, achter *adjektieven*, vooral dezulke, die eene *kleur* aanduiden; wederom om een' zweem van gelijkheid met die eigenschap uit te drukken: *zwartachtig*, *groenachtig*, *zuurachtig*, *oudachtig*. Ten derde, achter *verbale stammen*, in welk geval deze uitgang eene geheigheid tot de handeling uitdrukt, als:

schrikachtig, *spotachtig*, *snoepachtig*, *praatachtig*. Opmerking verdient, dat het gebruik van het achtervoegsel *icht* in het Hoogduitsch veel minder uitgebreid is, dan van dit ons neventonig *achtig*, daar het aldaar, achter de adjektieven, door *lich*, als: *ältlich*, *gelblich*, *röthlich* (daarentegen in het Opperduisch weder: *röthlicht*, *bläulich*, met eenen uit de verkleinende *l* en *icht* zamengesmolten uitgang), en, achter verbale stammen, door *haft* wordt vervangen, als: *zaghaft*, *naschhaft*.

De adjektieven op *achtig* met den hoofdtoon geven te kennen, dat het daardoor bepaalde voorwerp werkelijk de eigenschap, door den stam des adjektiefs aangewezen, bezit. Deze uitgang komt in onze taal slechts weinig voor, en vormt adjektieven voornamelijk van werkwoorden of werkwoordelijke substantieven, als: *deelachtig*, *twijfelachtig*, *woonachtig*, *schaamachtig*. Van het adjektief *waar* komt *waarachtig*. Er zijn eenige woorden op *achtig*, bij welke het gebruik den klemtoon niet streng bepaalt, in diervoege, dat in hetzelfde woord nu eens de stam, dan weder de uitgang *achtig* den hoofdtoon verkrijgt. In dit geval zijn *reusachtig*, *krampachtig*, *fabelachtig*, *schaamachtig*, enz. De eigenlijke aard van zulke woorden schijnt den hoofdtoon op het achtervoegsel *achtig* te vorderen, daar derzelve Hoogduitsche vormen den uitgang *haft* vertoonen. De reden der verschuiving van den klemtoon naar voren, schijnt gelegen in de gelijkstelling van den uitgang *achtig* (Hoogd. *haft*) met dien anderen slechts met den neventoon bedeeden uitgang van denzelfden vorm (Hoogd. *icht*). Deze gelijkstelling had echter niet plaats zonder dat de beteekenis van zulke woorden op *achtig* (Hoogd. *haft*) eene merkelijke wijziging

onderging: *fabelachtig*, bij voorbeeld, is, eerst, *datgene wat in aard en wesen als eene fabel moet beschouwd worden*, vervolgens begon het aan *datgene* toegekend te worden, *wat slechts naar eene fabel zweemt*; maar dan werd ook de klemtoon verschoven, daar nu de beteekenis gelijk was geworden aan die van *achtig* in *olisachtig*, *moesterachtig*, *groenachtig* enz. Dus droeg zich de zaak ook toe in de boven vermaelde woorden op *achtig* met een twijfelachtig accent; ja! het schijnt er voor te moeten gehouden worden, dat al de woorden op *achtig* van eenen verbalen stam, oorspronkelijk den klemtoon op dit hun laatste bestanddeel vorderden, en dat gelijktijdig hun accent verschoven en hunne zwakkere beteekenis, die thans een bloot streven, eene geneigdheid tot de handeling aanduidt, aangename is. Zoo zou bij voorbeeld *spotachtig* eigenlijk den zoodanigen beteekenen, wiens *aard* het spotten medebringt, gelijk nog *schaamachtig* hem aanduidt, in wiens gemoed schaamte woont, weshalve het ook te recht den klemtoon op *achtig* behoudt; maar *spotachtig* gaf van lieverlede zoo veel als *spottlustig*, *geneigd tot spotten*, *eenigermate spottend*, te kennen, en sedert werd de klemtoon verschoven. — Eindelijk, onder de adjektieven op *achtig* treffen wij er eenige aan, die min of meer slechts praedicatief gebruikt kunnen worden (zie bladz. 380). In het bewustzijn hiervan lag wellicht de oorzaak van de aanhechting der terminatie *ig*, die de oorspronkelijk op *haft* (*acht*) uitgaande adjektieven geschikt moest maken om attributief gebruikt te worden, zoo als men in het Hoogduitsch wel *ein der Sache theilhafter*, maar niet *theilhafter Mann* kan zeggen. Later zou zich dan deze uitgang *ig* over alle adjektieven op *acht* (hetzij uit het Oudd. *acht*, hetzij uit *haft* ontstaan) uitgebreid heb-

ben. Is het achtervoegsel *achtig* slechts door het verlies van de aspiratie en de gewone verwisseling van *f* en *ch* (zie bladz. 66) uit *haftig* ontstaan, er zijn eenige adjectieven, in welke dit *haftig* onverminkt is overgebleven; als de van *persoonsnamen* afgeleide: *heldhaftig*, *manhaftig*, en de van *abstrakte substantieven* afkomstige: *krijgshaftig*, *ernsthaftig*. Hier is de toevoeging van den uitgang *ig* niet volstrekt noodzakelijk geacht, en men kan van eene *manhafte* of *krijgshafte daad* spreken, even goed als van eene *manhaftige* of *krijgshaftige*.

De afleidingsuitgang *baar* staat kennelijk in verband met het oude werkwoord *beran* (Goth. *bairan*), *baar* (*bar*), *geboren*, dat *dragen* beteekent, en waartoe mede het substantief *baar* (in *lijkbaar* enz.) en de adjectieven *bar* en *baar* behooren. Uit de beduidenis van dit werkwoord volgt reeds, dat dit achtervoegsel een *in zich dragen*, *aan zich hebben*, *met zich brengen* beteekent. Wat nu iets met zich brengt, kan voorondersteld worden datgene, wat het met zich brengt, te veroorzaken, de voorwaarde of *mogelijkheid* daarvan uit te maken. In de oudere taal kwam deze afleidingsuitgang schaarsch voor, en wel aanvankelijk meer met substantieven, dan met werkwoorden verbonden; in later tijd daarentegen zijn er eene menigte adjectieven op *baar* gevormd; en sommige dichters van den laatstverleden tijd hebben wezenlijk misbruik van dit afleidingsmiddel gemaakt. — Het vormt bijvoegelijke naamwoorden, ten eerste, van substantieven, vooral verbale substantieven, als *eerbaar*, *wonderbaar*, *schijnbaar*, *blijkbaar* (*'t geen eer in zich draagt, verwondering medebrengt, een' schijn of blijk aan zich heeft*), *vruchtbaar* (*'t geen vrucht draagt*), *dankbaar*,

dienstbaar ('t geen dank of dienst brengt, toefrenat), *kostbaar* ('t geen kosten met zich sleept), *gangbaar*, (als: *gangbare munt*, dat is, die den gang toelaat, die vermag rond te gaan of te circuleren), *zichtbaar* (het geen het gezicht, het zien toelaat), *manbaar* (*den man toelatend*), *middelbaar*; welk woord niets anders beteekenen kan, dan: *hetgeen* (de noodwendigheid der aanwending van) *een middel met zich brengt*, en dus, *hetgeen door een middel of middelding geschiedt*; derhalve wordt het in ons *middelbaar onderwijs* verkeerd gebruikt. — Ten tweede, van werkwoorden, en dan beteekenen die bijvoegelijke naamwoorden de *mogelijkheid* of *vatbaarheid* om dat, wat het stamwoord aanwijst, te *ondergaan*, als: *brandbaar*, *eetbaar*, *kenbaar*, *bruikbaar*, *draagbaar*, *denkbaar*, *hoorbaar*, *leesbaar*, *deelbaar*, *bewoonbaar* (wat *verbrand*, *gegeten*, *gekend* enz. kan worden). Adjektieven op *baar*, van verba afgeleid en met eene actieve beteekenis hedeeld, als het Hoogd. *unfehlbar* (*wat niet uitblijven kan*), *tragbar* (voor *fruchtbar*), kent onze taal niet, met uitzondering alleen van *vatbaar* (*wat bevatten kan*): *schrikbaar* heeft geen genoegzaam gezag. — De beide woorden *openbaar* en *dierbaar* verdienen eene bijzondere melding, omdat zij den schijn hebben afleidingen van de adjektieven *open* en *dier* of *duur* te wezen. Doch dit is niet meer dan schijn. *Openbaar* is eene zamenstelling van *open* en *baar*, hetwelk nageuoeg hetzelfde als *open* beteekent, weshalve de vorm van dit zamengekoppelde woord met dien van het insgelijks zamengekoppelde *doofstom* te vergelijken is: deze verklaring van het woord verklaart tevens den hoogen toon, die de laatste syllabe kenmerkt. *Dierbaar* schijnt daarentegen af te komen van een werkwoord *dieren*,

duren (1), het Hoogd. *dauern*, in den zin van *leed gevoelen*, en dus eigenlijk te beteekenen *wat beduurd (bedauert) worden kan, waarover men leed kan dragen*, met andere woorden, *wat ons ter harte gaat*.

De uitgang *en*, Goth. eins, Oudhollandsch *in*, vormt van stofnamen adjektieven, die te kennen geven, dat het voorwerp uit de aangewezen stof bestaat, als: *gouden, zilveren, aarden, wollen, steenen, houten, zijden, lederen, koperen* enz.

Het achtervoegsel *ig* is ontstaan uit het Goth. eigs of *ags*, als in *gavairtheigs* (als ware het *gevredig*) en *audags* (*oodig, zalig*). Door middel van hetzelfde wordt het stambegrip als *bezeten* door het voorwerp aangeduid: zoo geeft het woord *luchtig* aan het substantief *vertrek* toegevoegd, te kennen, dat *het vertrek lucht heeft*. Deze kracht van den uitgang *ig* geeft eenigen grond aan het gevoelen van hen, die er den stam van het Goth. aigan (*hebben*, waarvan ons adjektief *eigen* afkomt) in terugvinden. Het vormt adjektieven, vooreerst, van substantieven, en wel in de eerste plaats van abstrakte, meest verbafe substantieven, als: *machtig (macht hebbende), krachtig, drachtig, aandachtig,*

---

(1) Dit *duren*, *beduren*, schijnt hetzelfde woprd als *zeuren* en *bezuren* (de *z* en *d* wisselen in meer woorden, zie boven bladz. 52) van *zuur*, niet het Hoogd. *sauer*, maar veeleer het Hoogd. *schwer* met verandering der konzonant *w* in eene vokaal, als in meer woorden (vergel. bladz. 63. Noot I.). Zoo zegt men nog *dure eed*, dat is *zure* of *zware eed*, *zware vloek*, en *zure*, dat is *zware arbeid*, alsmede *zuur vallen* voor *zwaar vallen*. Zoo kan dan ook *duur* in de beteekenis van *kostbaar* eigenlijk mede *zwaar* zijn, waar eene *zware* som voor betaald moet worden. Het Hoogd. *bethuern* schijnt ook met *bezweren* in verband te staan, Goth. *bisvaran*.

matig, *vredig*, *lastig*, *kundig*, *kunstig*, *vernuftig*, *nooddruftig* (voor *nooddurftig* van *durft* en dit van *derven*), *tegenwoordig* van *tegenwoord* (*Gegenwart*), *statisch*, *eeuwig*, *willig*, *heilig*, *geestig*, *kaastig*, *moedig*, *verstandig*, *toevallig*, *gelukkig*; *goedig* komt niet van het adjektief *goed*; maar van het oude substantief *goede*, dat is *goedheid*, hoezeer dit *goede* geen verbaal maar een adjektivaal substantief is. De stam van *zalig* is mede verouderd: men vindt dien in het Oudd. *sal*, dat is *geluk*, terug. Door toevoeging van den uitgang *ig* achter abstrakte substantieven op *sel* (*sal*) ontstaat de schijn eener zamenstelling met het adjektief *zalig* in *rampzartig* (zie bladz. 28. — In de tweede plaats, van concrete substantieven, als: *hoofdig*, *schubbig*, *zonnig*, *handig*, *lijvig*, *blauwoogig*, *volledig*, *viervoetig*, *jarig*, *tweejarig*, *tijdig*, *ledig*, hetwelk afkomt van *lid* en dus eigenlijk *wat zijne leden gebruikt*, derhalve *los* en vervolgens *open* beteekent; bepaaldelijk van stofnamen, als: *luchtig*, *vrugig*, *bloedig*, *harig*.

Ten tweede vormt *ig* adjektieven van verba, als: *geloovig*, *bedrijvig*, *nalatig*, *bevallig*, *gevoelig*, *begeerig*. Zulke adjektieven, in welke deze uitgang onmiddelfijk achter den verbaalstam komt, bezit onze taal niet in zulk een groot aantal als het Hoogduitsch. Daarentegen zijn er in alledaagsch gebruik verscheidene, in welke dit *ig* na de tusschen ingevoegde afleidingssyllabe *er* achter het verbum geplaatst wordt, als: *stooterig*, *kleverig*, *beverig*, *bijterig*, *snoeperig*, *slaperig*, *krukkerig* (van *krukken*). Dit tusschen ingevoegde *er* is de frequentatieve uitgang: van daar ook de verkleinende, verachtelijke beteekenis aan de dus gevormde adjektieven eigen. In navolging der op deze wijze van werkwoorden afko-

mende adjektieven op *erig* heeft men er andere van substantieven gevormd, en in deze is mede eene ongunstige beteekenis niet te miskennen. Zoodanige zijn: *zonnerig*, *xanderig*, *winderig*, *weelderig*, *landerig*, *sopperig*; ja, *waterig*, hoezeer hier *er* tot den grondvorm behoort, beteekent, in onderscheiding van *waterrijk*, een' overvulligen overvloed van water bevattend. Over *levendig* hebben wij boven (bladz. 191) gehandeld. Voor *xangerig* zou men den vorm *zingerig* verwachten, doch ook *xangster*, dat eigenlijk *zingster* zou moeten zijn, vertoont de vokaal van het praeteritum des werkwoords. — Hoe, eindelijk, de taal door middel der terminatie *ig* van bijwoorden attributieve adjektieven maakt, zagen wij zoo even. *Nederig* van *neder* (bijwoord) wordt echter, wegens zijne overdrachtige beteekenis ook praedicatief gebruikt. Hier hebben wij nog slechts te vermelden, hoe ook van enkele voor-naamwoorden en deelwoorden door denzelfden uitgang adjektieven gevormd zijn. Hiertoe behoort *eenig* (*unicus*), dat mede slechts attributief mag gebruikt worden, hoezeer het wel eens verkeerdelijk in de beteekenis van *eenzaam* praedicatief voorkomt; alsmede de determinatieve adjektieven (onbepaalde telwoorden) *eenige*, *sommige*. Van deelwoorden komen *dusdanig*, dat is *dus gedaan*, *onderdanig*, dat is *ondergedaan* enz.

Lijk, Goth. *leiks*, eigenlijk het oude substantief *lijk*, dat is, *lijf*, *gestalte*; van daar het Goth. *galeiks* (*ge-lijk*), dat is, *dezelfde gestalte hebbend*, alsmede *zulk* voor *zoo-lijk*, *welke* voor *we-lijk* (*hoe-lijk*) enz. Dit achtervoegsel beteekent *gelijkheid van gesteldheid of aard* met datgene, wat door den stam wordt aange-
wezen. Het vordert in de meeste gevallen (hoven bladz. 92 vermeld) de euphonische *e* vóór zich en achter den

stam, en vormt adjektieven, in de eerste plaats, van andere adjektieven: *armelijk*, *liefelijk*, *ziekelijk*, *gekkelijk*, *ouwelijk* (*oudelijk*), *wekelijk*. Daar nu de uitgang *lijk* slechts eene overeenkomstigheid met het stambegrip aanduidt, zoo doet zich de beteekenis van die adjektivische stamwoorden in deze afleidingen verzwakt voor, weshalve denzelfden eene diminutieve kracht kan toegeschreven worden. Altijd echter bestaat er nog onderscheid tusschen de kracht van *achtig* en die van dit *lijk*: *oudachtig* ontkent, dat die eigenschap aan het subjeet toekomt; *ouwelijk* stelt dat wat *oudachtig* ontkent, maar kent de eigenschap slechts in eenen verminderden graad toe. — Dewijl de uitgang *lijk* achter adjektieven gevoegd, het *hoe?* eens toestands of eener handeling te kennen geeft, zoo heeft men zich, en wel vroeger meer dan thans, van dezen uitgang bediend om adverbia te vormen, hoezeer de oude taal andere uitgangen had om het adjektief van het adverbium te onderscheiden. Zulke adjektieven nu, die van andere adjektieven door middel van de aanhechting des achtervoegsels *lijk* zijn afgeleid, zonder de bovenvermelde beteekenis eener hoedanigheid in verminderden graad te bezitten, als *openlijk*, *eigenlijk* enz. houde men voor adjektivisch gebruikte bijwoorden.

In de tweede plaats vormt *lijk* adjektieven van persoonsnamen, hij voorbeeld: *meesterlijk*, *mannelijk*, *vrouwelijk*, *vaderlijk*, *kinderlijk*, *menschelijk*, *goddelijk*, *haerlijk*; waarbij men nog *dierlijk* en *beestelijk* moet voegen: *dier* en *beest* kunnen wel niet als persoonsnamen worden aangemerkt, maar bij eene vergelijking van een' mensch met een *dier* of *beest* leent men aan het laatste voor een oogenblik persoonlijke hoedanigheden. — In het oog vallend is het onderscheid

tusschen de adjektieven van persoonsnamen door middel van dit *lijk*, en die van persoonsnamen door middel van *achtig* afgeleid. De laatste stellen de overeenkomst als daár aanwezig voor, waar zij niet betaamt; de eerste drukken bloot gelijkheid uit. Dus verschillen *meesterachtig* en *meesterlijk*, *kinderachtig* en *kinderlijk* enz. — Wanneer de uitdrukkingen: *vaderlijke zegen*, *koninklijk paleis*, *vorstelijk bevelschrift*, *goddelijk raadsbesluit*, die eigenlijk een' *zegen*, een *paleis* enz. te kennen geven, zoo als zij een' *vader*, een' *koning* enz. voegen, blootelijk voor *den zegen eens vaders*, *het paleis eens konings* enz. gebezigd worden, is de kracht van het achtervoegsel in zoo verre verloren gegaan, dat het nog slechts in het algemeen het *toebehooren* aan een' persoon beteekent. Reeds vrij vroeg neemt men zulk een gebruik van diergelijke adjektieven waar.

De adjektieven op *lijk*, welke van verbale substantieven of, zoo concrete als abstrakte, zaaknamen zijn afgeleid, houde men voor bijwoorden, welke adjectivè, en daarom bij voorkeur attributief, gebruikt worden. Zij duiden de wijze eener werking of handeling aan. Zoodanige zijn: *eerlijk*, *deugdelijk*, *degelijk* (van het substantief *deeg*, dat in *ter deeg* overig is), *schriftelijk*, *woordelijk*, *hartelijk*, *werkelijk*, *wezenlijk*, *middellijk*, *zuidelijk*, *letterlijk*, *erfelijk*, *wonderlijk*, *tijdelijk*, *landelijk*, *dadelijk*. — Het woord *nachtelijk*, dat niet als bijwoord voorkomt, is juist daarom ook als adjektief af te keuren. Gelijk sommige adjektieven op *lijk* van persoonsnamen afgeleid blootelijk den genitief des persoons vervangen kunnen, zoo worden ook verscheidene van zaaknamen afgeleide adjektieven op *lijk* mede dus gebezigd, dat zij eene an-

dere uitdrukking voor den genitief der zaak aanbieden. Zoo zegt men: *ligchamelijk gebrek* voor *gebrek van of aan het ligchaam*, terwijl dit bijvoeg. naamwoord eigenlijk naar *het ligchaam* zou moeten beteekenen, gelijk werkelijk het geval is in *ligchamelijke tegenwoordigheid*. Eveneens zegt men: *natuurlijke en zedelijke wereld* voor *de wereld der natuur en der zeden*, hoezeer deze uitdrukkingen eigenlijk eene niet onnatuurlijk bestaande, eene met de zeden overeenstemmende wereld zouden beteekenen: hunne oorspronkelijke beteekenis handhaven deze adjektieven in: *natuurlijke toedracht van zaken, zedelijke handeling*. In *zinnelijke wereld* is de beteekenis van het adjektief mede tot de waarde van den genitief van het meervoudig substantief *zinnen* verzwakt; in *zinnelijk mensch* is de eigenaardige beteekenis behouden. Dus worden ook *geestelijk, wereldlijk, verstandelijk* enz. doorgaans in de aangeduide beteekenis gebruikt, bij voorbeeld, wanneer men zegt: *een geestelijke, een wereldlijke (persoon), een verstandelijk inzicht: geestelijk* echter beteekent eigenlijk naar *den geest*, gelijk *wereldlijk*, naar *de wereld*, en *verstandelijk*, met *het verstand*. De adjektieven *noordelijk* enz. van de namen der hemelstreken afgeleid, treden op in eene met hunnen etymologischen vorm overeenkomstige beteekenis in uitdrukkingen als: *noordelijke koude, zuidelijk koeltje*, maar vervangen bloot den genitief in *zuidelijke broeders, noordelijke provinoten*. Over het algemeen was het voorbeeld van uitheemsche adjektieven als: *royal* in *palais royal*, *divin* in *providence divine*, *moral* in *monde moral*, *septentrional*, enz. in het spel, overal waar wij de hier als niet oorspronkelijk gekenmerkte beteekenis aan sommige adjektieven op *lijk*

geleend hebben. Ook het gebruik van de meeste afgeleide adjektieven in het Latijn verleidde daartoe.

De verschillende kracht van de uitgangen *lijk* en *baar*, waar deze achter eenen en denzelfden nominaal stam komen, is niet zoo licht te vatten. *Wonderbaar* is meer subjektief, beteekenende *wat verwondering wekt*, terwijl *wonderlijk* (meer objektief) bloot den aard des voorwerps beschrijft; *eerbaar* wijst meer op de *eer* als zedelijke eigenschap eens persoons, *eerlijk* meer op de *eer* als objektieve idée.

In de derde plaats vormt hetzelfde achtervoegsel adjektieven van werkwoorden, en wel deels van intransitieve (soms ook van transitieve) werkwoorden zulke adjektieven, die eene actieve beteekenis hebben, aanduidende, dat het voorwerp, waaraan zulk een adjektief wordt toegevoegd, de handeling in deszelfs stam uitgedrukt, uitoeft, evenwel zonder dat deze handeling zoo tijdelijk bepaald is als bij de tegenwoordige deelwoorden der werkwoorden. Dus beteekent *schadelijk*, *dat wat schaadt* en onderscheidt zich echter van *schaadend*; van denzelfden aard zijn de volgende: *behagelijk*, *sterfelijk*, *treffelijk* en *voortreffelijk*, *mogelijk*, *erkentelijk* (de *t* is euphonisch, zie bladz. 85), *stichtelijk*, *bewonderlijk*, *hinderlijk*, *lijdelijk*, *smartelijk*, *schrikkelijk*, *onophoudelijk*, *verrukkelijk*. — Deels van transitieve werkwoorden, dezulke, die eene passieve beteekenis hebben, dat is, die aanduiden, dat het voorwerp, hetwelk zij verzellen, de in hunnen stam aangewezen werking ondergaat of ondergaan kan, als: *kennelijk* (hetgeen *gekend* wordt of *kan* worden), *doenlijk* (met epenthetische *n*, even als) *zienlijk* en *aanzienlijk*, *geloofelijk*, *verachtelijk*, *onbeschrijfelijk*, *onuitputtelijk*, *aannemelijk*, *heugelijk*, *onme-*

telijk, *onverbiddelijk*. *Onaandoenlijk* en *onvergetelijk* hebben eene passieve; *aandoenlijk* en *vergetelijk*, daarentegen, eene actieve beteekenis. Deze opmerking staat in verband met eene andere, te weten, dat de meeste verbale adjektieven op *lijk* met eene passieve beteekenis, van een voorvoegsel, vooral van het voorvoegsel *on* voorzien zijn, terwijl geene adjektieven op *lijk* van den naakten stam afgeleid, daarnevens bestaan: dus zegt men niet: *achtelijk* (wel *verachtelijk*), *schrijfelijk* noch *beschrijfelijk* (wel *onbeschrijfelijk*), en evenmin *nemelijk*, *puttelijk*, *metelijk*, *biddelijk*; *denkelijk* bestaat alleen als bijwoord, *onbedenkkelijk* ook als adjektief. — De zinverwantschap van deze passieve adjektieven op *lijk* met de verbale op *baar* is zoo groot, dat vaak slechts het gebruik beslist heeft of van eenig werkwoord een adjektief op den eenen of den anderen dezer beide uitgangen afgeleid werd. Zoo zeggen wij: *onafzienbaar*, *denkbaar*, *ontroostbaar*; de Duitschers ook: *unabsehlich*, *undenklich*, *untröstlich*. Wij gebruiken *ongeloofbaar* en *ongeloofelijk*, *onkenbaar* en *onkennekelijk*, *onmeetbaar* en *onmetelijk* enz. nagenoeg onverschillig; slechts komt in die op *baar* het begrip der werking, door het subjeet uitgeoefend, eenigzins meer te voorschijn, zoodat het ondergaan dier werking niet zoozeer, als in die op *lijk*, als eene slechts in het voorwerp aanwezige eigenschap gedacht wordt: van daar ook, dat die op *baar* mede van werkwoorden zonder voorvoegsels worden afgeleid: zoo zegt men wel *achtbaar* en *meetbaar* enz. niet *achtelijk* en *metelijk*.

Bilderdijk is zonder grond geneigd de adjektieven op *lijk* te beschouwen als afleidingen van andere adjektieven op *el* door middel van den uitgang *ig* tot *ijk* versterkt: zoo zou *verstandelijk* staan voor *verstandel-ig*

enz. Slechts bij een paar bijvoegelijke naamwoorden, wier stamvorm op *el* uitloopt, kan men vermoeden, dat de *l* van den uitgang *lijk* tot den stam behoort, en *ijk* uit *ig* versterkt is, te weten, in *adellijk*, Hoogd. *adelig*, dat in dit geval *adelijk* zou moeten geschreven worden, en *billijk* van het oude, nog in het Engelsch aanwezige *bill*, dat is, *wet*, *recht*, Hoogd. *billig*.

Er schijnt rechtmatige grond van twijfel te bestaan, of men de adjektieven op *loos* voor zamengesteld dan wel voor afgeleid te houden hebbe. Dat *loos* oorspronkelijk een zelfstandig woord is, doet echter niets af (*lijk* is het evenzeer): in de adjektieven op *loos* toch heeft het geheel de afgetrokken kracht van eene *beroving* gekregen. Het staat kenmerklijk in verband tot den stam *liezen*, waartoe ook het substantief *loor* (of *leur* in *te leur stellen*), en de adjektieven *loos* en *los*, als mede het werkwoord *lossen*, behooren. Het wordt, waar het noodig is met inlassching eener euphonische *e*, (zie bladz. 92) gevoegd achter substantieven: *eerloos*, *zielloos*, *trouweloos*, *hopeloos*, *geesteloos*, *liefdeloos*, *spoorloos*, *hulpeloos*, enz.; en, in enkele gevallen, achter verbale stammen in passieve opvatting, als *reddeloos*, *stoorloos*.

De uitgang *sch*, die onmiddellijk achter den stam wordt gevoegd, is in zijne oorspronkelijke gedaante van de vokaal *i* voorzien. Hij luidde, namelijk, in het Gotisch *isks* en nog in het Hoogduitsch *isch* en het Engelsch *ish*. Hij geeft een afkomstig zijn van eene plaats of van een' persoon te kennen, in dier voege, dat aan het voorwerp, welks afkomst dus wordt aangewezen, tevens een karakter overeenkomstig den aard dier plaats of diens persoons wordt toegekend. Alleen de adjektieven op *sch* van volks- of landnamen afgeleid, duiden

niet noodwendig overeenkomstigheid van karakter met dat land of dien landaard aan, anderzins zou men in het Hollandsch evenmin van *Friesche boter* kunnen spreken, als in het Fransch van *beurre frison*. Derhalve zijn *fransche taal*, *Hollandsche Spraakkunst*, voor *taal van de Franschen*, *Spraakkunst van de Hollanders* of van de *Hollandsche taal*, onberispelijke uitdrukkingen; niet desgelijks *vaderlandsche historie* voor *historie des vaderlands*: het woord *vaderlandsch* is op zijne plaats in *vaderlandsch hart* en dergelijke.

Dit achtervoegsel dan vormt adjektieven, ten eerste, van *namen van plaatsen, landen en volken*, als *hemelsch, aardsch, steedsch, hoofsch, vaderlandsch, wereldsch*. De adjektieven op *sch*, die eenen landaard aanduiden, worden gevormd, niet van de namen der landen, maar van die der inwoners, dus niet *frankrijksch*, maar *fransch*, dat is, *franksch*, niet *Engelandsch*, maar *engelsch* van *Engel* of *Angel*; niet *Ruslandsch* en *Portugalsch*, maar *Russisch* van *Rus* (de *i* van den oorspronkelijken vorm des uitgangs is hier behouden om den zamenloop van de *s* in *Rus* met die van den uitgang *sch* te vermijden) en *Portugeesch* van *Portugees*. Doch wanneer de naam des inwoners geen' eigenaardigen vorm heeft, maar mede van den naam des lands gevormd wordt, zoo wordt de uitgang *sch* achter den naam des lands gevoegd, als *Hollandsch* van *Holland*, *Spaansch* voor *Spanjesch* van *Spanje* (1). Daar nu ook de volksnamen *Siciliaan*, *Indiaan*, *Brasiliaan* en dergelijke, van de landnamen

---

(1) Vergelijk *Heyse* ter boven aangeh. plaatse, bladz. 565.

Sicilië, *Indië* en *Brasilië* zijn afgeleid, zoo behoort men ook de adjektieven op *sch* op die volken betrekkelijk, onmiddellijk van de landnamen te vormen, en alzoo te zeggen *Sicilisch*, *Indisch*, *Brasilisch* (de *i* vóór den uitgang behoort tot het substantief *Sicilië* enz.), niet *Siciliaansch*, *Indiaansch*, *Brasiliaansch*, als of het adjektief eerst van den volksnaam *Siciliaan* enz. moest afgeleid worden. Op denzelfden grond zeggen men, niet: *Atheniënsisch*, *Karthaginiënsisch*, maar *Atheensch* en *Karthaagsch*, omdat ook de volksnamen *Athener* en *Karthager* (niet *Atheniënsen* enz.) eerst van de stadnamen *Athenè* en *Karthago* zijn afgeleid. Want ook van de namen van steden, wier inwoners in geen geval een' eigenaardigen, maar steeds een' naam, van dien hunner stad afgeleid, dragen, vormt men onmiddellijk het adjektief op *sch*, slechts doorgaans met weglating der syllabe *en*, zoo de naam der stad daarop uitgaat: dus, *Amsterdamsch*, *Geertruidenberg'sch*, *Parijsch* (voor *Parijssch*), *Gotha'sch*, *Göttingsch*, *Leidsch*, *Weensch*, *Keul'sch* (voor *Göttingensch*, *Leidensch*, enz. daarentegen met behoud van den uitgang *en*) *Leuven'sch*, *Londensch*, *Badensch*. Van *Rome* vormt men echter zoowel *Romeensch* als *Roomsch*: de eerste vorm is toepasselijk op de inwoners van het oude en nieuwe Rome, de tweede op het Heilige Roomsche Rijk of op de Katholieke Godsdienst (zoo ziet *Indiaansch* meer op de ten onrechte dus genaamde *Indianen* in de Nieuwe Wereld, en *Indisch* op het eigenlijke *Indië*). Dewijl, eindelijk, de uitgang *sch* juist hetzelfde begrip aanduidt, als de uitgang *er* achter land- en stadnamen, met dien verstande, dat de eerste adjektieven, de tweede substantieven vormt, zoo vervangen vaak de substantieven op *er* van stadnamen afgeleid, adjectivè gebruikt,

de bijvoegelijke naamwoorden op *sch*, als: *Amsterdamer schipper*, *Harlinger beurtman*, *Leipziger mis* (welluidendheidshalve nimmer *Leipzigsche*) enz.

Ten tweede, van *persoonsnamen* en *diernamen*, als: *kindsch*, *oudwijsch*, *hondsch*. Ook van *eigenamen* van personen kan men door dezen uitgang adjektieven vormen: slechts mogen zulke adjektieven nimmer, op de manier waarop dit bij onze naburen in Duitschland geschiedt, den genitief van den persoon vervangen. Dus kunnen wij niet van *Kantsche*, *Hegelsche wijsbegeerte* spreken voor *wijsbegeerte van Kant*, *van Hegel*, daar die uitdrukkingen eene *wijsbegeerte in den trant van die van Kant of van Hegel* zouden beteekenen. Wij zeggen *Kantiaansche*, *Hegeliaansche wijsbegeerte*, vormen gebruikende, afgeleid van de namen *Kantiaan*, *Hegeliaan*, die men aan de leerlingen dier wijsgeeren geeft. Zulke sekten-namen toch hebben dit met de volks- en landnamen gemeen, dat de adjektieven op *sch* daarvan afgeleid eenvoudig de waarde van den genitief hebben. Dus is *Kantiaansche wijsbegeerte* de *wijsbegeerte eens Kantiaans* of *der Kantianen*. Desgelijks behoorden wij niet *Lutherschen* te zeggen, maar *Lutheranen* en hiervan *Lutheraansch* af te leiden; doch geen wonder, dat deze Deutsche secte een' naam van Hoogduitschen vorm en kracht draagt.

Ten derde vormt onze taal door middel der toeyoeging van *sch* adjektieven van *bijwoorden* en zelfs van *bijwoordelijke bewoordingen*, als: *wijdsch*, *grootsch*, *trotsch*, *rechtsch*, *linksch*, *achterwaartsch*, *maandelijksch*, *vergeefs*, *zijdelingsch*, *doodsch* van de uitdrukking *des doods*, *goedgeefs* van *goed ter geef*, *onderaardsch* van *onder de aarde*, *binnenlandsch* van *binnen 's lands*, *inlandsch* van *in den lande*, *witheemsch*

van *uit den heem*, *buitendijksch* van *buiten's dijks*, enz.

Het Hoogduitsch bezit menig adjektief op *isch* van verbale stammen of verbale begripsnamen afgeleid, als: *mürrisch*, *abergläubisch*, *zänkisch*. Wij vervangen zulke formaties met adjektieven op *achtig* of veelal op *ig*, als: *bijgeloovig*, *nijdtig*. In het woord *bokkig*, dat niet, als *dievig* van *dieven*, tot een werkwoord *bokken* kan teruggebracht worden, heeft deze uitgang *ig* den uitgang *sch* verdrongen, waar deze door ons taaleigen, dat hier *boksch*, naar de analogie van *hondsche*, zou verlangen, gevorderd werd.

De uitgang *isch* in vreemde woorden, als: *rhetorisch*, *poëtisch*, *physisch*, *dramatisch*, is de Grieksche uitgang *-ινος*.

Waar, ten laatste, van een' en denzelfden stam adjektieven op *sch*, *lijk* en *achtig* gevormd zijn, is het onderscheid tusschen de beteekenis der adjektieven op *sch* en die der adjektieven op *lijk* zoowel als op *achtig*, op te merken. Al die drie uitgangen hebben gemeen, dat zij eene overeenkomstigheid met den aard van het door den stam aangegeven voorwerp aanduiden; maar *lijk* duidt eene overeenkomstigheid aan dáár waar deze betaamt; *achtig*, eene overeenkomstigheid van vorm zonder noodwendige eenzelvigheid van wezen; *sch*, eindelijk, eene overeenkomstigheid dáár waar zij grootelijks misplaatst is. Dus verschillen: *kinderlijk*, *kinderachtig* en *kindsch*; *hoeffelijk* en *hoofsch*. Die ongunstige beteekenis is echter aan het achtervoegsel *sch* in geen en deele oorspronkelijk eigen. Zoo is *mensch*, Goth. *mannisks*, van alle hatelijke bijbeteekenis ontbloot, even als het oud Hoogduitsche *chindisc* (*kindsch*). Ook zeggen wij *hemelsch* van *hemel* (even als *hoofsch* van *hoof*) zonder dat eene ongunstige opvatting mogelijk is. Ja, het adjektief *heusch*, dat steeds in eene goede beteekte-

nis voorkomt, is etymologisch van *hoofsch* niet onderscheiden, daar het uit *hovisch* ontstaan is.

Zaam, eenzelvig met het Gothische *sama*, het Engelsche *same* (*dezelfde*), en overig in *te zamen* (hetwelk een zwakke datief schijnt van een vrouwelijk subst. *zame*), alsmede verwant met het Grieksche *ἄμα* (Lat. *simul*, *similis*), drukt diensvolgens innigen samenhang uit, en vormt adjektieven, ten eerste, van abstracte substantieven, als: *bedachtzaam*, *gruwzaam* (van het oude *gruw* of *grouw*), *raadzaam*, *eenzaam*, *minzaam*, *groeizaam*, *heilzaam*, *deugdzaam*. Ten tweede, van werkwoorden, in welk geval zij eene neiging of geschiktheid om eene handeling uit te oefenen te kennen geven; bij voorbeeld: *buigzaam*, *lijdzzaam*, *genoegzaam* (*geneigd om zich te genoegen* of *te vergenoegen*), *werkzaam*, *opmerkzaam*, *gehoorzaam* (van *gehooren*, *zich laten gezeggen*), *sparzaam*, *voegzaam* (eigenlijk *geschikt om zich te voegen*, vervolgens zoo veel als *behoorlijk*), *duurzaam*, *leerzaam*, *arbeidzaam*, *verdraagzaam*. In sommige gevallen kan de beteekenis alleen beslissen, of zulk een adjektief als van een substantief, of van een werkwoord afgeleid moet beschouwd worden. Die van substantieven missen de beteekenis eener geschiktheid of geneigdheid tot de handeling.

Eenzaam, *gemeenzaam* zijn niet van een substantief of verbum, maar van adjektieven afgeleid, en vallen dus buiten den regel. Ook schijnen zij, even als het bijwoord *genoegzaam* (ik zeg het bijwoord, niet het adjektief, dat *zich zelve* *genoegend* beteekent en als van het werkwoord *genoegen* afkomend boven is opgenoemd), oorspronkelijk bijwoorden te zijn en wel zamengestelde uit *een* en *gemeen* verbonden met het oude bijwoord *sam*, Goth. *sama*, hetwelk *nagenoeg* betee-

kent, en ook in het Hoogduitsche *gleichsam* aanwezig is. Dus beteekent *eenzaam* eigenlijk *nagenoeg een*, vervolgens *volstrekt één*, *alleen*; *gemeenzaam*, *nagenoeg gemeen*, en *genoegzaam* is een pleonasmus, gelijk er meer in de taal zijn: denk slechts aan *immermeer*, dat is, *ietmeermeer*, en aan het Hoogduitsche *gleichsam*, dat ook zoo veel is als *gleich*, daar *sam* als van zelve tot de beteekenis van *even* *gelijk* overgaat. — *Langzaam* en *zeldzaam* zijn slechts schijnbaar van het achtervoegsel *zaam* voorzien. De Oudhoogduitsche vorna van het eerste is *lanseime*, en de Middelhoogduitsche *lancaene*, hetwelk eene zamenstelling met *seine*, dat is, *traag*, aanduidt. *Zeldzaam* is in het Oudhoogd. *seltsani*, Middelhoogd. *seltsaene*, waarvan het laatste lid wellicht met *zien* in verband staat (1). Over de verwisseling van *n* met *m* op het eind der woorden, zie boven bladz. 74.

Waar dezelfde verbale stam nu den uitgang *zaam*, dan den uitgang *baar* achter zich heeft, beduidt de eerste geschiktheid om de handeling uit te oefenen, de tweede mogelijkheid om haar te ondergaan, zoo is *buigzaam*, *geschikt om (zich) te buigen*; *buigbaar*, *dat gebogen kan worden*, enz. Wat het verschil zij, waar nu eens *baar* dan eens *zaam* achter een substantief komt om een adjektief te vormen, kan ons slechts uit één voorbeeld, te weten, uit de vergelijking van *eerzaam* en *eerbaar* blijken: de beteekenis is in den grond dezelfde, hoezeer het laatste meer als synoniem met *kuisch* gebruikt wordt. — Bij vergelijking van de kracht deszelfden achtervoegsels met die van den uitgang *lijk*,

---

(1) Men zie J. Grimm, ter plaatse aangehaald door Heyse, bladz. 562.

blijkt ons, dat *zaam* meer aan een werkend subjekt, *lijk* aan een toevallig dusdanig objekt doet denken. Vergelijk *eerzaam* met *eerlijk*, *gruwzaam* met *gruwelijk*, *minzaam* met *minnelijk*, *lijdzzaam* met *lijdelijk*.

De voorvoegsels, die ter vorming van afgeleide adjektieven strekken, zijn: *be*, *ge*, *aarts*, *mis*, *on* en *wan*.

Het voorvoegsel *be* is oorspronkelijk één met *bij*, Goth. *bi*, hetwelk naar zijne eerste beteekenis *in de nabijheid van* schijnt te beduiden. Slechts zelden vindt men het vóór een' naakten stam; dit is het geval in *bekwaam* van *queman*, *komen*, en *bereid* van *reeden* (*bereiden*). Dit laatste zou men voor een verleden deelwoord van *bereiden* kunnen houden, ware het niet dat men in het Hoogd. *bereit*, niet *bereitet*, zeide; en nevens *bereid* ook *reed*, het Engelsche *rid*, bestond. Grooter is het aantal adjektieven, welke als deelwoorden van werkwoorden, die reeds van het voorvoegsel *be* voorzien waren, zouden kunnen aangemerkt worden, maar inderdaad van verbale stammen gevormd zijn door middel van het voorvoegsel *be*, waarbij zij tevens den uitgang van het verleden deelwoord aannamen. Zoodanige zijn: *behebt*, *beducht*, *bevreesd*, *bedeesd*, *beleefd*, *bezeild*, *bereisd*, *bevaren*, *bereden*, *belegen*, *belezen*, *beraden*, *bescheiden*, *bewust*, *bediend*. Op gelijke wijze komen van substantieven af: *bespraakt*, *begaafd*, *befaamd*; ja, *benoodigd* komt af van het adjektief *noodig*. In *behendig* moet de toevoeging van het achtervoegsel als van later dagteekening dan die van het voorvoegsel beschouwd worden: de oudste vorm was *behende*, waar achter men later, even als achter de uitgangen *acht* en *haft*, den attributieven uitgang *ig* voegde: dat overigens *behendig* niet afkomt van *handig*, kan de *umlaut* bewij-

zen, die een onzelfstandig achtervoegsel (de vokaal *i*, later in *e* overgegaan) vooronderstelt, hetwelk dien *umlaut* kon bewerken. — De kracht van dit voorvoegsel is van dien aard, dat het een *voorzien zijn* van het stambegrip aanduidt: dus is bij voorbeeld *bevreesd*, *voorzien van vrees*; *belezen*, *voorzien van door lezen opgegaarde kennis*; *bereisd*, *voorzien van de ervaring, die het reizen oplevert*; *bereden*, *voorzien van hetgeen tot rijden vereischt is*; *bediend*, hetwelk meest substantivè met de *e*, het kenmerk der zwakke verbuiging (*een bediende*), gebruikt wordt, beteekent hem, *wien dienst is opgelegd*, enz.

Het voorvoegsel *ge* (waarover zie bladz. 287) vormt een groot aantal adjektieven. Wanneer het vóór een' naakten of met het achtervoegsel *ig* bedeeden stam komt, is de kracht van dit *ge* moeilijk meer duidelijk te herkennen, zoo als het dan ook vaak wegvalt zonder merkbare verandering in de beteekenis. Zie hier eenige voorbeelden; *gedwee* van *thvahan*, *dwagen*, dus eigenlijk *gewasschen* en als *gepolijst*; *gestreng* (of zonder *ge*, *streng*), zoo veel als *strak*, van het oude *strengen*; *gezwind* van *zwinden*, *verdwijnen*; *gesmijdig*, van *smijden* of *smeden*; *gewis* (of *wis*) van *wissen* (van waar ook *bewust*); *geheel* (*heel*) van *heelen*; *gezond* (Eng. *sound*); *gemeen* (Eng. *main*); *geheim* van *heim*, *het binnenste des huizes*; *gewillig* van *wil*; *gering* van *ring*, hetwelk ook de stam is van het Hoogduitsche *verringern*, en eene enge van alle kanten besloten ruimte of *kring* beteekent; *geruim* van *ruim* (dat is *ruimte*), met den nevenvorm *ruim*, hetwelk van eene plaats gezegd wordt, gelijk *geruim* van van eenen tijd; *gestadig* van *stade*; *getrouw* van *trouw*; *voornaam* voor *voorgenaam* van *nemen*; *gewoon* van

wonen. — Van verbale stammen, gevormd met den participialen uitgang, op de wijze der boven vermeldde adjektieven met het voorvoegsel *be*, komen af: *gelaten*, *gebeten*, *gediend* of liever *gediende*, vermits dit woord slechts als substantief gebruikt voorkomt, als wanneer men zegt: *een oud-gediende*. In deze laatste woorden blijkt de kracht van dit *ge* mede een *voorzien zijn* in te houden: *gelaten* is *voorzien van het vermogen om iets te laten* geworden; *gebeten*, *voorzien van lust om te bijten*; *gediend*, *voorzien van eene bediening*. Ten duideljkste blijkt deze kracht van het voorvoegsel in die adjektieven, welke van substantieven zijn afgeleid en van den uitgang van het verleden deelwoord der zwakke verbuiging voorzien zijn, bij voorbeeld: *geveugeld*, *gelaarsd*, *gespoord*, *gebaard*, *gesnaard*, *gehoornd*, *geluimd*, *gestaart*, *gezind*, *geappeld*, *gevlamd*. Soms, vooral in zamenstelling, valt het voorvoegsel weg, en de uitdrukking van deszelfs kracht berust dan alleen bij den participialen uitgang, als in *appelde koeken*, verder in *platboomd* van *bodem*, en *eigenerfd* van *erf*. In *vertwijfeld* heeft het voorvoegsel *ver* dezelfde kracht als *be* en *ge* in de opgenoemde adjektieven, daar het *vol twijfel* of *wanhoop* beteekent, gelijk *verhoopt* (in den Levensp.) *vol hoop*.

Ook de voorvoegsels *aarts*, *mis* en *wan* (zie boven, bladz. 287, 291, 293) komen voor in zulke adjektieven, die geenszins als afgeleid van substantieven of werkwoorden, die reeds van dezelve voorzien waren, kunnen beschouwd worden, als in: *aartsdom*, *aartslui*; *misnoegd*, *mismoedig* en *mistroostig* (waarschijnlijk voor *misgemoed* en *misgetroost* met den uitgang *ig* vermeerderd); *wanhebbelijk*, *wanluidend*, *wanschapen* (voor *wangeschapen*), *wanschikkelijk*, *wanvoe-*

gelijk. Dat, eindelijk, *on* (zie bladz. 291) met dezelfde kracht, welke het vóór de substantieven heeft, ook vóór adjektieven en deelwoorden komt, is bekend: als: *onrein*, *ongeleerd*, *onnoozel* (waarnevens *noozel* in onbruik is geraakt), *ondeugend*, *onvermijdelijk*, enz. *Onguur* komt af van *guur* voor *gehuur* of *gehier*, het Hoogd. *geheuer*.

Over de zamenstelling der bijvoegelijke naamwoorden hebben wij op de (bladz. 384) aangehaalde plaatsen gehandeld. Slechts verzuimden wij bladz. 175 van adjektieven, die, van eene partikel als bepalend woord voorzien, eene innige zamenstelling vormen, te gewagen. Zoodanige zijn *voornaam*, *aangenaam*, *voorbarig*, *buitengewoon*, *overoud* enz. Ook verdient hier met een enkel woord meer in het bijzonder aangeteekend te worden, dat in de Hollandsche bijvoegelijke naamwoorden als verbinding tusschen de bestanddeelen der zamenstelling slechts de *s* optreedt, en wel in minder innig zamengestelde adjektieven, waar deze *s* de betrekking van den genitief schijnt uit te drukken (zie bladz. 170 en vergel. bladz. 182, 183). Alzoo in *prijzenswaardig*, *achtenswaardig*, *aardsgezind*, *hemelsgezind*; men schrijve echter *Doopschgezind*, even als *Roomschgezind*, niet *Doopsgezind*, daar dit woord noch *gezind om te doopen*, noch *gezind om zich te laten doopen* kan beteekenen, maar hen beduidt, die tot de *gezindte* der *Doopschen* behooren.

TRAPPEN VAN VERGELIJKING.

Over den aard der grammatische *comparatie* of *gradatie* hebben wij boven (bladz. 230 en 231) gespro-

ken. Hier herinneren wij nog slechts, dat de taal, bijaldien moet worden uitgedrukt, dat zekere eigenschap in verschillende voorwerpen in gelijke mate wordt aangetroffen, zich van bijzondere vergelijkende bijwoorden en geenszins van eene vormverandering des adjektiefs bedient: *hij is zoo goed, als gij*, enz. Evenmin vermag de taal het oordeel dat zekere eigenschap in een' geringeren of wel in den betrekkelijk geringsten graad bij een voorwerp aanwezig is, door eigenaardige vormen aan het adjektief uit te drukken. Is zulk een oordeel de uitkomst der vergelijking, dan bedient men zich om dit te kennen te geven van den comparatief *minder* en den superlatief *minst* vóór den positief: *hij is minder rijzig, dan zij; hij is de minst geleerde*. Alleen dan, wanneer moet uitgedrukt worden, dat de eigenschap in eene hoogere of de hoogste mate in het voorwerp gevonden wordt, bezigt de taal zekere uitgangen achter het adjektief geplaatst.

Onze taal verwerpt in het praedikaat het gebruik van den comparatief met het bepalend lidwoord (zie bladz. 230). Wanneer toch het getal der voorwerpen, waarin zekere eigenschap wordt aangetroffen, bepaald gedacht wordt, en dan aan een dier voorwerpen of aan meerdere te zamen, ten aanzien van den graad, waarin die eigenschap daaraan toekomt, de voorrang wordt toegekend, gebruikt onze taal altijd den superlatief, al ware het getal der vergeleken voorwerpen slechts tot twee beperkt. Dus: *hij is de grootste van de twee broeders*, zoowel als *de grootste van de vijf kinderen of van al zijne medeleerlingen*. Buiten het praedikaat kan de comparatief zeer wel met het bepalend lidwoord gebruikt worden, wanneer twee bij elkander behoorende zaken tegen elkander worden overgezet. Zoo spreken wij van *het hooger*

en lager onderwijs, de hooger hand, de betere zijde, het hooger- en lagerhuis. De zegswijzen *zijne minderen* of *meerderen* zijn desgelijks verkort voor; *de minderen, de meerderen dan hij* (zoo zeggen de Engelschen *his betters*). Eveneens is te verklaren het door *Bilderdijk* (N. Verscheid. D. I) aangevoerde: *voor zijn wijzer onderdoen*, dat is, *voor dengenen, die wijzer is*. Eindelijk kan men zeer goed zeggen: *de ouderen of jongeren van jaren, Ouders en jongeren (leerlingen)* zijn zelve comparatieven, die de waarde van substantieven hebben gekregen.

Daar de positief de eigenschap als *volstrekt (absoluut)* beschouwen doet, zoo wordt in zekeren zin aan de intensiteit dier eigenschap iets benomen, zoodra zij bloot *betrekkelijk*, dat is, in vergelijking met den graad, waarin zij bij een ander voorwerp voorkomt, wordt toegeskend. Van daar in het Latijn de verminderende kracht van den comparatief, vooral bij adverbia, als in het: *importunius mihi accidit*. Deze kracht nu is aan den Hollandschen comparatief ten eenen male vreemd, en dien Latijnschen comparatief moeten wij door *eenigermate ongelegen* vertalen. — Evenmin is het geoorloofd op de Latijnsche wijze den comparatief aan te wenden, in geval twee eigenschappen aan een en hetzelfde voorwerp eigen met elkander vergeleken worden en de uitkomst is, dat de eene aan hetzelfde in grootere mate dan de andere eigen is. In dit geval bedienen wij ons van de omschrijving door middel van het bijwoord *meer vóór* dat adjektief, hetwelk de eigenschap, die het bij het voorwerp op de andere wint, te kennen geeft, en het eerst genoemd wordt. Dus: *hij is meer vlug dan naarstig*, niet: *hij is vlugger dan naarstig* of *naarstiger*. Keert men het om en noemt men die eigenschap het eerst, welke in geringeren graad bij het voor-

werp aanwezig is, zoo bezigt men het omschrijvend woordje *minder*, bij voorbeeld: *dese tafel is minder breed dan lang*, niet: *is smaller dan lang*. Wel kan men *smaller* in plaats van *minder breed* zeggen, wanneer de breedte van twee voorwerpen vergeleken wordt, maar niet, waar, zoo als hier, de breedte tegen over de lengte wordt gesteld. Nog ongerijmder zou het zijn te zeggen: *dit meisje is leelijker, dan beminnelijk*, in plaats van *minder schoon dan beminnelijk*. In geen geval toch laat zich *minder schoon* door *leelijker* vervangen, aangezien het laatste de schoonheid geheel buitensluit, welke het eerste (*minder schoon*) allezins, slechts in geringere mate, toekent: *breedte* en *smalte* beteekenen hetzelfde begrip, slechts in het eene geval positief, in het andere negatief opgevat; *leelijkheid* en *schoonheid* sluiten elkander uit.

Over het algemeen gesproken, kent onze taal den *volstrekten* superlatief niet, dat is: nimmer gebruiken wij een' superlatief, die zich zou laten omschrijven door de bijwoorden *zeer*, *buitengemeen* enz. en mitsdien geene vergelijking met andere voorwerpen zou vooronderstellen. Dus komt ook de superlatief nimmer met het niet bepalend lidwoord, noch, behalve in de toespraak (den vocatief), ontdaan van een lidwoord, voor. Ook de superlatieven der bijwoorden vorderen het artikel voor zich: *het hoogst*, *het lichtst*, *het gemakkelijkst*. Doch sommige bijwoorden laten ten dezen aanzien eene uitzondering toe, en leveren alzoo een' *volstrekten* superlatief. Dus, wanneer men zegt; *gij hebt dit opstel best gemaakt* (dat is *zeer goed*); *ik ben hoogst gelukkig* (dat is, niet hooger dan de overigen, maar *zeer hoog*), *uiterst tevreden*. Ook de bijwoordelijke uitdrukkingen *ten hoogste*, *ten uiterste*, hebben de waarde van *volstrekte*

superlatieven verkregen, hoezeer zij eigenlijk, even als *op het hoogst, op het zeerst, op het teederst, in het minst* enz. eene vergelijking veronderstellen, wel niet tusschen de handelingen van verschillende subjekten, maar toch tusschen de verschillende graden of tijdstippen van de handeling van één en hetzelfde subjekt. *Hij ontvangt hem het teederst* vergelijkt de teederheid, waarmede de een hem ontvangt, met die, waarmede de ander hem ontvangt; *hij ontvangt hem op het teederst* bepaalt vergelijkenderwijze den graad van teederheid, waarvoor één persoon vatbaar is. Desgelijks is *hoogstens, minstens*, zoo veel als: *wanneer men het hoogste, het minste aanneemt. Jongstleden en laatsleden, naastgelegen, meestmogelijk* zijn, ten gevolge der zamenstelling verkorte, uitdrukkingen voor *het jongst geleden, het naast gelegen*; dus is *laatstleden donderdag* zoo veel als *den donderdag, die het laatst verleden is*.

Gansch verkeerd en toch in het gemeenzaam spreken veelvuldig is het gebruik van den adverbialen superlatief in plaats van den superlatief des adjektiefs. Zoo laat men zich wel eens ontvallen: *hij is het gelukkigst*, voor: *de gelukkigste*; *hij heeft het meeste lust in de studie*, voor: *den meesten of den grootsten lust*. Zegt men: *hij is het gelukkigst*, zoo beteekent dit: *hij is in een gegeven tijdstip gelukkiger dan ooit*; dan toch wordt het geluk van den persoon met het geluk van den persoon in andere tijdstippen vergeleken, de graad van het geluk wordt bepaald, en geenszins wordt het geluk van den een' met dat van een' ander vergeleken. Zoo zegge men dan wel: *de huid van dit dier is op den rug het dikst*, omdat hier de dikte van eene en dezelfde huid op verschillende plaatsen bepaald wordt; maar: *onder al deze dieren*

is de huid van den rhinoceros de dikste, vermits alsdan de dikte van verschillende huiden wordt vergeleken. — Te recht zegt men echter: *ik ben het eerste aangekomen*; omdat hier niet de eene persoon met den ander wordt vergeleken, maar de tijd van het aankomen vergelijkenderwijze bepaald wordt, en dat wel, hoezeer men hier in het Latijn zegt: *primus adveni*, en in het Fransch: *je suis arrivé le premier*

Niet alle adjektieven laten de trappen van vergelijking toe. Bij sommige wezenlijk kwalitatieve adjektieven verbiedt het de beteekenis. Is deze, namelijk, volstrekt en wiskunstig bepaald, dan laat zich geen hooger of lager graad denken: alzoo bij *ledig*, *blind*, *stom*, *dood*, *bloedrood*, *zeegroen*, *gouden*, *ijzeren*, *ijzersterk*, *vierkant*, *viervoetig* enz. Sommigen dezer bijvoegelijke naamwoorden laten in eene verzwakte of eene overdrachtige opvatting de trappen van vergelijking toe, als: *dit glas is nog leêger dan dat*, wanneer *ledig* in de beteekenis van *ten naastebij ledig* genomen was; *hij is nog blinder*, of *stommer dan zijn makker*, waar *blind* in de beteekenis van *verblind*, *stom* in die van *stomp van geest* was opgevat. — De uitsluitend attributieve adjektieven sluiten alle de comparatie buiten, omdat zij alle van bijwoorden afkomen, die hetzij een punt in de ruimte, hetzij eene stoffelijke bijzonderheid, die bij de handeling of den toestand plaats heeft, aanduiden; zoo als *voormalig*, *dagelijksch*, *mondeling*, *schriftelijk*. Eigenlijk behooren hiertoe ook de adjektieven, die van bijwoorden afgeleid, een punt in de ruimte aanduiden: *de voorste*, *de achterste*, *de bovenste*, *onderste*, *binnenste*, *buitenste*, *uiterste* enz. Doch deze hebben een' superlatiefvorm. Sommige schijnen zelfs, zoo als *uiterste*, den uitgang des superlatiefs

achter dien des comparatiefs te bezitten. Doch dit *uiterste* komt van *uiter*, dat oorspronkelijk nevens *uiten* (in *buiten* voor *be-uiten*, zie bladz. 108, bewaard) bestond, even als *achterste* van *achter* (Goth. *aftaró*), waarvan *achten* (Goth. *aftana*), in het oude *bachten* voor *be-achten*, een nevenvorm was. Deze *r* van *uiter*, *achter* enz. moge oorspronkelijk een comparatiefuitgang zijn, zeer vroeg reeds was deze waarde der *r* uit het bewustzijn verloren, weshalve ook het Oudduitsch van *untar* (*onder*) en dergel. nog eenen comparatief, *untaróró*, vormde. De reden, waarom hier een vorm van gradatie is aangenomen, schijnt in het relatieve van de door die adjectieven aangeduide verhoudingen gelegen te zijn: het *boven* vooronderstelt noodwendig een *onder*, enz., het eene wordt slechts in en door het ander begrepen, en daar nu het getal der voorwerpen, waarin de verhouding van *boven* en *onder* enz. wordt waargenomen, immer bepaald gedacht wordt, zoo nam men, overeenkomstig ons taaleigen, den vorm des superlatiefs, niet dien des comparatiefs, aan. — *Middelste* schijnt een superlatief van een substantief (*middel*) afgeleid; doch *middel* is een adjectief, misschien wel door verwisseling van *r* met *l* (zie bladz. 72, 73) uit *midder* ontstaan, zoodat *middelste* gelijk *midderste* zou zijn, van *midder*, nevenvorm van *midden*, en dit van het Goth. adjectief *midis* (*medius*), of liever van eene daarmede zamenhangende partikel.

Deelwoorden kunnen slechts dan de vormen van gradatie aannemen, wanneer hun niet meer de beteekenis eener handeling, welke binnen eene bepaalde tijdruimte afloopt, eigen is, maar die eener blijvende eigenschap eigen is geworden. Dus kan men wel zeggen: *een treffender, het treffendst bericht, het geliefdste kind,*

een innemender voorkomen, het bekendste voorvat; maar niet: eene verdedigder stad: in dit geval wendt men omschrijvende bijwoorden in den comparatief of superlatief aan: eene beter, de best verdedigde stad, de best gebukte arbeid, de meest beduidende bewoordingen. Slechts dan, wanneer een participium geheel gelijkbeteekenend is met eenig adjektief, is het gebruik der uitgangen van comparatie noodwendig. Dus is treffend zoo veel als aandoenlijk, innemend zoo veel als bevallig; dus liever niet: een meer treffend bericht, het meest innemend voorkomen; maar meer of meest geliefd laat zich zeer wel zeggen, even als meer en meest bemind.

Daar ook aan zulke uitsluitend praedicatieve adjektieven, wier beduidenis de gradatie toelaat, wegens hunne noodwendige verbinding met een werkwoord, al is het ook maar het hulpwerkwoord *zijn of worden*, de verbale beteekenis eens toestands, die in den tijd wordt geopenbaard, eigen is, zoo behoeven zij ook, bijaldien de graad der hoedanigheid moet worden aangewezen, meestal omschrijvende bijwoorden. Dus: *het is mij meer leed; hij is het meest benieuwd*, niet *de benieuwdste* noch *de meest benieuwde*; *zij is met die gewoonte meer behebt*. Alzoo ook *meer bedücht, meer getroost, zijner rede meer machtig, het meest machtig*, gansch niet: *de machtigste*, enz.

De Comparatief gaat uit op *er*; doch gelijk vaak (zie bladz. 70) eene *r* voor de zachte Gothische *s* (*z*) in plaats gekomen is, zoo is ook de *r* van dezen uitgang uit de Gothische *z* ontstaan. De Gothische comparatief toch ging uit op *iza* of *öza*: *suotiza* is ons *zoeter*, *frôdôza* ons *vroeder*. Deze *z* (*s*) door *t* versterkt leverde dan den superlatief, die op *ists* of *östs* eindigde, gelijk

nog op *st*. Is dus de vokaal *i* of *ó* in den uitgang des comparatiefs, als gewoonlijk, in eene toonlooze *e* veranderd, in dien van den superlatief is zij geheel vervallen. Van daar dat vaak, waar de grondvorm des adjektiefs op een' sisklank eindigt, de welluidendheid, ja! de verstaanbaarheid verbiedt den superlatief te gebruiken. Zoo is er geen hoorbaar onderscheid tusschen *malste* van *mal* en *malschste* van *malsch*. In plaats van dus van *het malschste vleesch, dat men ooit geproefd heeft*, te spreken, zal men liever moeten zeggen: *nimmer proefde ik malscher vleesch*, of iets dergelijks. Even min goed klinkt: *de barbaarschste mensch, de valschste betuiging*; maar *de wijsste* is in algemeen gebruik.

Buiten dien Gothischen comparatief op *s* en superlatief op *st* bieden zich in dien oudsten bekenden taalvorm van het Duitsch nog verscheidene sporen aan van een' comparatief op *ar*, *aró*, of *thar*, *thró* en *thra*, en van een' superlatief op *uma*, als: *út (uit)* of *úta*, *utathró*; *aft* of *afta* (welke vormen evenwel niet voorkomen), *aftaró (achter)* of *aftra* (dat wel *wederom* beteekent, doch ook het Latijnsche *retro* vereenigt de beteekenissen *achter* en *wederom*), en *aftuma (de achterste, laatste)*. Doch deze vorm *aftuma* werd reeds bij de Gothen niet meer als superlatief gevoeld en alzoo met den meer gewonen uitgang des superlatiefs verlengd: dus ontstond *aftumists*. Even zoo staat *midumó* tot *midis* (Lat. *medius*), en *hindumists* (1) van *hindumó* tot *hinda*, dat in *hindana (heinde)* en

---

(1) Zulke vormen als *hindumists*, *aftumists* herinneren het Engelsche *hindmost*, *formost* enz. Wellicht zijn deze Engelsche vormen uit die Gothische ontstaan, en werd de uitgang slechts gewijzigd, wijl men in dien uit *m* en *st* zamengestelden verdubbelden superlatiefvorm het bekende bijwoord *most* zag, dat zich daarna ook aan substantieven als *topmost*, *headmost* liet toevoegen.

In den comparatief hindara (Hoogd. *hinter*, ons *hinder*, dat in *hinderlaag*) overig is. Mede als comparatieven zijn aan te merken de woorden anthar (*ander*) en vitra (*weder*, dat is, tegen) (1).

(1) Heeft dus het Gothisch sporen eens ouderen comparatiefs, waarin de *r* oorspronkelijk was — gelijk wij zeiden, is de *r* van den tegenwoordigen comparatief uit *s* (*z*) ontstaan; — de Latijnsche taal heeft daarentegen sporen van een' ouderen comparatief op *s*. Men denke, behalve aan den gewonen onzijdigen vorm plus, melius, aan magis en cis van de partikel *ce*, welke in citra en citro dien anderen comparatiefvorm vertoont, dien ook de bijwoorden ultra, intra en inter (van in), extra (van ex), retro (van re) enz. bezitten, en die volkomen gelijk is aan den Gothischen uitgang thra en thrô, in welchen men zelfs de gewone verandering van de harde *t* in de geaspir. *th* kan waarnemen, eene verandering, die al zulke woorden, welke het Gothisch met het Latijn (om van de Grieksche, van oude Aziatische en van de Slavonische talen te zwijgen) gemeen heeft, in het Gothisch blijken ondergaan te hebben. — De uitgang *ter* der van kwalitatieve adjektieven afgeleide bijwoorden in het Latijn, schijnt eene oude substantiefformatie (breviter zoo veel als brevitate) en dus geenszins met dat *ter*, *tra*, *tro* van inter, subter, enz. te verwarren. — Ook den uitgang *m*, niet, zoo als anders, voorafgegaan van de dubbele *ss* (gelijk in doctissimus enz.), kent de Latijnsche taal in den superlatief, als extimus, postumus, infimus, summus voor supimus (supmus), ultimus, citimus, intimus, nevens extra, infra, supra, ultra, citra en intra. Exterior, cterior enz. hebben achter den reeds aanwezigen comparatiefuitgang nog den meer gewonen op *ior* geplaatst, even als het Oudduitsche *ûzar*, *ûzarôð* maakt. Extremus, supremus, postremus plaatsen den superlatiefuitgang *imus* (*emus*) achter den comparatief. De uitgang *issimus* schijnt ontstaan uit de *s* van den ouden comparatief, versterkt, niet bloot phonetisch als in het Gothisch met *t*, maar met den uitgang *imus*. — Ook de Grieksche comparatief op *τερος* is de oude Latijnsche op *ter*, *terus* en de oude Gothische op thra, thrô. De Grieksche superlatief op *ιστος*, daarentegen, is juist de Gothische superlatief: vergelijk *βέλτιστος* met aldists (*oudst*).

Over de inlassching der euphonische *d* vóór den uitgang van den comparatief bij die adjektieven, wier grondvorm op *r* uitgaat, hebben wij bladz. 82 gehandeld. De comparatief van *na* neemt als overgangslitter de *d* aan (zie bladz. 79).

Er zijn eenige bijvoegelijke naamwoorden en bijwoorden, over welker gradatie wij afzonderlijk moeten spreken, aangezien zij of bij gemis van eigene vergelijkings-trappen deze van zinverwante woorden ontleenen, of hun een der trappen geheel en al ontbreekt.

Goed mist (even als *bonus* in het Latijn, en *ἀγαθός* in het Grieksch) de trappen van vergelijking; maar gebruikt daarvoor *beter* (Goth. *batiza*) en *best* voor *betst* (Goth. *batists*); welke regelmatig afkomen van eenen positief *bet*, die Goth. *bats* zou luiden, en waarvan nog ons *baten* en de *ablaut*vorm *boeten* (*goed maken*) afkomstig zijn. Deze positief wordt in de taal niet als adjektief gebruikt, maar komt, als nog bij Hooft, in de betekenis van den comparatief des bijwoords *wel* (Goth. *vaila*) voor.

Ook *kwaad* ontleent (even als *malus* in het Latijn) zijne trappen van een ander woord: zij zijn *erger*, *ergst*. Dit woord *kwaad*, dat in het Hoogduitsch niet bestaat, is moeilijk te verklaren; maar neemt men aan, dat de *k* van prosthatische natuur is (even als in *kwalm* nevens *dwalm* en *walm*, en in *kwijnen* nevens *dwijnen* en het Eng. *wan*, zie bladz. 63), dan is *kwaad* het Eng. *bad*, ten minste zoo men aan den overgang van eene *w* aan het hoofd eens woords in *b* mag denken: *bad* toch zou dan voor *wad* moeten staan, als *to bend*, misschien staat voor *wend*, ons *wenden*. Op deze wijze dan zou men *kwaad* (*waad*) kunnen brengen tot het Goth. *vóds*, *onzinnig*, hetgeen een stamwoord *vadan*

vooronderstelt. Hoe het zij, *erget* en *ergst* komen af van het met *kwaad* zinverwante *erg* of *arg*.

Als graden van *veel* dienen *meer* en *meest*. De in het Gothisch aan dezen comparatief en superlatief beantwoordende woorden *maiza* en *maists* beteekenen *grootter*, *grootst*, en behooren mitsdien tot *mikils* (*groot*). Het begrip, dat wij door *veel* uitdrukken, heette in het Goth. *manags* (ons *menig*), hetwelk regelmatige trappen van vergelijking bezat: *managiza*, *managists*, welke het woord *menig* wegens de veranderde beteekenis niet meer toelaat. — Toen nu *mikils* was verloren gegaan en daarvoor *groot* (dat eigenlijk *dik* en *sterk* (1), Lat. *crassus*, Fransch *gros* beteekent) in gebruik was gekomen, hetwelk regelmatige trappen van vergelijking bezat en nog bezit, zoo schoten de graden *maiza* en *maists* over, en werden deze aan den positief *veel* toegekend. — De wortel van deze gradatievormen is *mah* (dat ook in 't Sanskrietsch bestaat) of *mag* (zooals ook het Latijnsche *mag-is*, *magnus*, en het Grieksche *μέγας* aanwijzen). Alzoo schijnt *maiza* bij syncope (zie bladz. 104) ontstaan uit *magiza* (2), en het bijwoord *mais* (*meer*) uit *magis* (hetwelk letterlijk het Latijnsche *magis is*), alsmede *maists* uit *magists* (Grieksch *μέγιστος*). — *Manags* behoort wellicht tot denzelfden stam, en zou dan door inschuiving eener *n* (vergel. bladz. 87 en 89), die ook in het Latijnsche *magnus*, slechts achter niet vóór de *g*, ingeschoven is, gevormd zijn. — *Meer* is in onze taal onverbuijgbaar en wordt dus slechts als bijwoord of als

---

(1) Zoo is het Deensche *stor* (*groot*) ons *stoer*, dat ook *dik* en *forsch* beduidt.

(2) Ook in het Grieksch was de *g* van dezen stam van weeten aard, blijkens *μίσω* voor *μείλω*.

zelfstandig telwoord gebezigd; maar als adjektief verbuigbaar is de vorm *meerder* door verdubbeling van den uitgang des comparatiefs en de gewone inlassching eener euphonische *d* ontstaan. Reeds in het Oudhoogduitsch bestond nevens *méro* een verdubbelde comparatief *mérirô* of *mérôrô*.

Ook het tegen *veel* overstaande *weinig* kent in onze taal geene graden, maar bedient zich daarvoor van *minder*, met ongewone epenthesis der *d* (zie bladz. 82) voor *minner*, en *minst*. Zagen wij dat *meer* en *meest* eigenlijk *grooter* en *grootst* beteekenen, ook *minder* en *minst* beteekenen eigenlijk *kleiner* en *kleinst*, daar minniza, minnists in het Gothisch als comparatief en superlatief van leitils (*klein*) dienden, en dus in beteekenis zoowel als in vorm, met het Latijnsche minor en minimus overeenkomen. Ons *weinig* vindt men terug in het Oudhoogduitsche *wénac*, dat *armzalig* beteekent; het Gothisch bezigde daarvoor *fav*s, Eng. *few*, Deensch *faa*, en het Oudnederduitsch *luttel*, hetwelk het Goth. leitils is, zoodat *minder*, *minst* meer tot *luttel*, dan tot weinig behooren, gelijk ook in het Deensch *mindre*, *mindst* tot *liden* (*luttel*) worden gebracht, terwijl *faa* aldaar, even als het Engelsche *little*, eigene graden ontwikkeld heeft. Ons *klein*, Oudd. chleini, Eng. *clean*, beduidt eigenlijk *fin*, welke beteekenis nog in *klein-ood* overig is. — De stam van *minder* en *minst* is nog overig: gelijk bat (*bet*) de positief van *beter*, in het Oudhollandsch en Oudhoogduitsch (*paz*) als adverbiale comparatief gold, zoo is *min*, in *min gelukkig*, *niettemin* enz. nog gebruikelijk (gelijk voorheen ook in het Hoogduitsch) als comparatief van het bijwoord *weinig*. *Min* als adjektief in de beteekenis van *onbeduidend*, ook wel van *laaghartig*, schijnt

op geen genoegzaam gezag te steunen.

De comparatief *eerder* en de superlatief *eerst* behooren bij den positief *eer* (Goth. *air*, *vroeg*). Even als *eer* is ook *eerder* bij ons slechts als bijwoord gebruikelijk, hoezeer *airiza* (*eerer*, *eerder*) in het Gothisch voor adjektief gold. Gelijk het nu met *bet* en *min* gegaan is, zoo wordt en werd ook *eer* in de beteekenis van den comparatief gebruikt, doch slechts als voegwoordelijk bijwoord (bij voorbeeld in *eer hij kwam*, dat is, *eerder dan dat hij kwam*). Het Hoogduitsche *ehe* (vroeger *é*) is door apokope ontstaan uit *eher*, en wel eerst sedert de twaalfde eeuw; ook heeft het immer de beteekenis van den comparatief: niettemin vormde het in den laatsten tijd, als ware het een positief, den comparatief *eher* en den superlatief *ehest*.

Het bijwoord *gaarne* heeft thans geene eigene trappen van vergelijking: zij worden vervangen door *liever*, *het liefst*.

Wel, dat als bijwoord het begrip uitdrukt van het adjektief *goed*, hetwelk in de oudere taal, ten minste in het Oudhoogd., niet als adverbium gebruikt werd, heeft, even als *goed*, tot trappen van vergelijking de vormen *beter* (*bet*) en *best*.

Zeer kent nog een' superlatief: *op het zeerst*. In het Middenhoogd. kende het nevens den superl. *sérest*, nog een' compar. *sérer*.

Adjektieven of adverbien met bijwoorden of bijvoegelijke naamwoorden zamengesteld nemen natuurlijk de uitgangen der graden achter het laatste lid der zamenstelling, als: *vrijmoediger* (niet *vrijermoedig*), *boosaardigst*, *volkomener*, *veelvuldigst* enz. Dus ook *goedkooper*, *goedkoopst*. Wel kan men *beter koop* zeggen, doch, zoo als ook Kinker in zijne *Krit. van Bild.'s Spraakl.*

heeft opgemerkt, komt dit niet van het zamengestelde adjektief *goedkoop*, maar van *goede koop* (*bon marché*), in welke bijwoordelijke uitdrukking *koop* een zelfst. naamw. is. — Met bijwoorden zamengestelde adjektieven, die in wezen of vorm deelwoorden zijn, kunnen naar hetgeen wij boven (bladz. 415) zeiden, slechts dan achter het laatste lid der samenstelling de uitgangen der trappen aannemen, wanneer zij volstrekt tot de beteekenis van een eigenschapswoord zijn overgegaan. Dus *hoogdravender* (dat is, *gezwollener van stijf*), *welluidendst*, *welbespraakter* (zoo veel als *welsprekender*), maar *hooger geplaatst*, niet *hooggeplaatster*. — Het zamengestelde bijwoord *dikwijls* kent evenmin een' comparatief *dikwijlser* (hoezeer men dit met de gemeene uitspraak *dikkelser* wel eens hoort), als een comparatief *dikker wijls*. Men bedient zich, tot uitdrukking van het begrip van den comparatief dezes bijwoords, van *meermalen*, en voor den superlatief van *het meest*.

De verschillende graden zijn voor bepaling door middel van onderscheidene bijwoorden vatbaar. De positief wordt nader bepaald door *seer*, *heel*, *hoogst*, *uiterst*, *bijzonder*, *al te*, *tamelijk*, *vrij* enz.; voorheen vooral door *herde* (*hard*), en in sommige streken nog door *erg*. De comparatief door *nog*, *veel*, *weinig*, *eenigzins*, *verreweg*, *vrij*, *vrij wat*. De superlatief door *aller*, dat met den superlatief aaneengekoppeld wordt, en op *verre na*.

Na den comparatief gebruikt men het voegwoordje *dan*, hetwelk niets anders is dan het bijwoord van tijd. Aldus is: *hij is grooter dan zijn broeder*, zoo veel als: *hij is groot* en *dan, daarna zijn broeder*. Voorheen, en nog in de spreektaal, gebruikte men ook,

even als in het Hoogduitsch, het voegwoordelijk bijwoord *als*, met de kracht van *in vergelijking van*.

ZAMENVOEGING DER BIJVOEGELIJKE MET DE ZELFSTANDIGE
NAAMWOORDEN (CONCRETIE) EN GESLACHTSVERANDERING
(MOTIE) DER BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN.

Zoodra een attributief adjektief met een substantief vereenigd wordt, komt het niet in den grondvorm voor, maar neemt, in de meeste gevallen, eene *e* aan, zowel in den positief als in den comparatief en den superlatief: *een groote man, de groote man, de grootere vrouw, het grootste kind, goede vader*.

Sommige bijvoegelijke naamwoorden eindigen reeds in den grondvorm op *e*, als: *spade, moede, blode, blijde*. Men ziet, dat dit bepaaldelijk met zulke bijvoegelijke naamwoorden het geval is, die vóór deze *e* van den grondvorm eene *d*, voorafgegaan van eene vokaal, bezitten. Ongetwijfeld werd hier dus de vokaal van den uitgang des grondvorms behouden of wel eene *e* in dien vorm aangenomen om den overgang van de *d* in den klank *t* en dus eene mogelijke verwarring met andere woorden te verhoeden: zonder *e* klinkt *moede* als *moed* of *moet*, *blode* als *bloot*, *spade* als *spaat* (*Spath*). Worden zulke adjektieven geapokopeerd, zoodat *blijde* *blij*, *moede* *moè* wordt, dan zijn zij evenzeer ongeschikt om de *e* der zamenvoeging met het substantief aan te nemen, en kunnen zij mitsdien slechts in die gevallen gebruikt worden, waarin ook bij andere adjektieven die *e* weg mag blijven: dus niet *de moè wandelaar*, maar wel: *een moè wandelaar*; wel: *een blij bericht*, maar niet: *eene blij tijding*. — In het Gothisch en Oud-

duitsch eindigden verscheidene adjektieven op eenen vokaalklank, als framathis (de *s* is het teeken van den nominatief in den sterken vorm; alzoo eindigt de grondvorm op *t*), *vreemd*; wilthis, *wild*; hardus, *hard*, vroeger *herde*; Oudd. chleini, *klein*, vroeger *elene*. Doch deze vokaalklank van den uitgang is, als bij de meeste substantieven, thans afgesleten.

In het Gothisch en, voor het mannelijk en onzijdig geslacht, nog in het Hoogduitsch, heeft het adjektief een' dubbelen vorm van zamenvoeging met het substantief; een sterken en een' zwakken vorm. De eerste luidde voor de drie geslachten: blinds (Hoogd. *blinder*), blinda, blindata (Hoogd. *blinder*); de andere: blindā, blindō, blindō (in het Hoogd. voor alle geslachten *blinde*). De sporen van dit verschil van vormen zijn nog in onze taal voorhanden. In sommige gevallen, namelijk, mist het adjektief bij ons elken zamenvoegingsuitgang. Waar nu deze behouden bleef, bestaat de zwakke vorm; waar hij verviel, zoo als hij in het mannelijk en onzijdig geslacht vervallen kan, de sterke. Gelijk, namelijk, de *e* van den nominatief der substantieven immer is afgesleten, zoo moest ook de *s* van den mannelijken vorm des adjektiefs vervallen, en, gelijk reeds in het Gothisch de uitgang *ata* van het sterke adjektief in het onzijdig geslacht niet zelden werd afgeworpen, zoo is dit van lieverlede immer geschied, en de sterke vorm blindata keerde, even als de mannelijke sterke vorm blinds, tot den naakten stamvorm *blind* terug. Dus is in: *een groote man, het moedige paard*, de vorm des adjektiefs voor den zwakken, in: *een groot man, het moedig paard, een lief kind*, voor den sterken vorm te houden.

Maar waarom wordt in het eene geval aan den zwak-

ken, in het ander aan den sterken vorm de voorkeur gegeven?

Volgens de onderzoekingen van Graff (1) werd in het Gothisch, onverschillig of er een determinatief vóór het adjektief kwam of niet, de sterke vorm dan aangewend, wanneer het eigenschapsbegrip eerst uitdrukkelijk aan het voorwerp werd toegekend, maar de zwakke vorm dáár, waar de eigenschap als eene bekende hoedanigheid van het voorwerp vermeld werd.

Alzoo bezat het adjektief, als het praedicatief gebruikt en dus de eigenschap eerst opzettelijk aan het onderwerp der rede werd toegekend, immer den sterken vorm. Dit mag wel als de aanleiding beschouwd worden, dat thans het praedicatieve adjektief onverboogen blijft (vergel. bladz. 379, 380). Om hiervan de waarschijnlijkheid te beseffen, behoeft men slechts aan te nemen, dat, nevens de *s* van het mannelijk, en den uitgang *ata* van het onzijdig geslacht, ook de *a* van het vrouwelijk geslacht, even als bij zoo menig substantief, werd afgeworpen.

Doch hoe staat nu ons tegenwoordig gebruik van het attributief adjektief nu eens in den sterken, dan eens in den zwakken vorm, wel te verstaan, bij het mannelijk en onzijdig geslacht (want bij het vrouwelijk geslacht is de sterke en zwakke vorm niet meer te onderscheiden); hoe staat, zeg ik, dit gebruik tot dien regel, welke in het Gothisch gold?

Achter het bepalend lidwoord en de overige bepaald aanwijzende woorden: *dese*, *die*, *gene* enz., kan men aannemen, wordt de eigenschap doorgaans in het voorwerp begrepen, zonder dat zij daaraan eerst uitdrukke-

---

(1) Aangehaald bij Heyse, bladz. 609.

lijk wordt toegekend, en wel om reden dat die bepalende woordjes vooronderstellen, dat er van een in zinnen aard en eigenschappen bekend, van een vroeger genoemd voorwerp sprake is. Omdat dus *doorgaans* achter het lidwoord *de* enz. de zwakke vorm te pas kwam, is men dezen vorm in het mannelijk geslacht daarachter *immer* begonnen aan te wenden. In het mannelijk geslacht, zeg ik, want in het onzijdig geslacht kan achter het bepalend lidwoord en andere bepaald aanwijzende woorden nog zoowel de zwakke als de sterke vorm worden gebezigd: *het moedig paard* en *het moedige paard*. Dit laatste ziet op een te voren genoemd of anderzins bekend paard; het eerste schrijft uitdrukkelijk de eigenschap *moed* aan een enkel paard of aan het gansche geslacht *paard* toe. Zeg ik: *het lief kind*, zoo valt de nadruk op het adjektief; zeg ik, daarentegen, *het lieve kind*, zoo is dit kind met de daaraan toekomende eigenschap bepaald, door de tegenstelling, bij voorbeeld, tegen een ander, waaraan de eigenschap van niet lief te zijn toekomt. Op dergelijke wijze zijn *mijn lief kind* en *mijn lieve kind* onderscheiden. Zoo kan men dan ook zeggen: *het Hollandsch volk*, dat dan zoo veel beteekent als het volk (*le peuple*) in Holland met al die eigenschappen, welke men voor den geest heeft, wanneer men aan dien landaard denkt; en: *het Hollandsche volk*, dat is, het gansche volk (*la nation*), bepaaldelijk in tegenstelling tegen alle andere natien aangewezen. Spreek ik, eindelijk, van *uw oud huis*, zoo noem ik uw huis oud, maar van *uw oude huis*, zoo spreek ik van uw voormalig huis in tegenoverstelling van het nieuwe.

Achter het lidwoord *een* en de desgelijks onbepaald aanwijzende woorden *menig*, *zeker*, *eenig*, heeft het

geval plaats, dat het voorwerp nog niet bekend was en bij gevolg zijne eigenschappen evenmin bekend waren, welke daaraan alzoo eerst uitdrukkelijk toegekend dienen te worden. Dit is de reden, dat men voor het onzijdig geslacht tot regel heeft aangenomen achter die woordjes alleen den sterken vorm te bezigen. Maar in het mannelijk geslacht vermag men achter dezelfde woordjes zoowel den zwakken als den sterken vorm te gebruiken. Vooreerst, gebruikt men den sterken vorm in geval het substantief het voorwerp naar eene kenmerkende hoedanigheid aanduidt, en men de wijze, waarop deze hoedanigheid bij hem bestaat, door het adjektief wil te kennen geven (vergel. bladz. 257 — 259). In de uitdrukking *een goede koning* beteekent *koning* zooveel, als *een man*, die koning is, en gelijk alsdan niet bepaaldelijk op de hoedanigheid *koning* gedrukt wordt, maar zij als in den persoon gegeven wordt aangemerkt, zoo wordt alsdan bij hem mede de eigenschap *goed*, die hem als man en niet als koning betreft, ook zonder nadrukkelijke verzekering des sprekers aangenomen. Althans is het tot regel geworden vóór substantieven, die wel het voorwerp naar eenige hoedanigheid of eigenschap uitdrukken, maar wier adjektief het voorwerp naar zijnen ganschen persoon en niet bloot in die bepaalde hoedanigheid kenschetst, den zwakken vorm te bezigen. Betreft, daarentegen, de door het adjektief aangeduide eigenschap den persoon niet in het algemeen, maar in die bepaalde hoedanigheid, naar welke hij benoemd is, zoo bezigt men den sterken vorm en zegt; *een goed koning* voor een man, die als koning goed is; *een sterk looper* voor iemand, die als looper sterk is, die sterk loopt; *een groot schilder* voor een' man, die als schilder groot is, die voortreffelijk schildert; *een*

goed vriend, is dus niet: een goede man, die onze vriend is, maar iemand, die ons een goed vriend is. Zelfstandige naamwoorden, die het voorwerp naar zijne gansche gesteldheid uitdrukken (*Anschauungsnamen*, zie bladz. 257) kunnen mitsdien, zelfs achter *een*, nimmer het sterke adjektief vóór zich hebben: alzoó nooit: *een dik boom*, *een hoog troon*. Doch ook zulke substantieven of substantivè gebruikte adjektieven, die werkelijk een voorwerp naar eene hoedanigheid bestempen, maar een adjektief vóór zich krijgen, hetwelk eene eigenschap te kennen geeft, die aan het voorwerp niet uitdrukkelijk behoefde toegekend te worden, omdat zij daarin van zelve voorondersteld wordt, hebben dit adjektief alleenlijk in den zwakken vorm bij zich: dus *een kwade schelm*, nimmer: *een kwaad schelm*; *een erge dief*, *een wreede Nero*, *een lastige zot*, *een vervelende gek*. — Ten tweede, kunnen de adjektieven op *sch*, die een' landaard aanduiden, achter *een* enz. de *e* der zwakke verbuiging ontberen, omdat de bijzonderheid, dat iemand tot deze of gene natie behoort, eene bloote toevalligheid is, die nimmer in den persoon begrepen kan worden. Dus *een Fransch geleerde*, *een Vlaamsch schilder*, zoowel als *een Fransche geleerde*, *een Vlaamsche schilder*. Echter zegt men nimmer *een Vlaamsch boer*, *een Turksch slaaf*, waar het gebruik of een begrip van welluidendheid de weglating der *e* verbiedt. — Ten derde, kan men achter *een* en die andere onbepaald aanstippende woordjes vóór de woorden *man*, *mensch* en alle op *ling*, den sterken vorm bezigen, al worden zij volstrekt niet als *merkmalsnamen* (zie tot verklaring van deze Hoogduitsche benaming bladz. 257) gebruikt. Dus *een blind man*, *een edel jongeling*, *een bevallig vreemdeling*. In *een blinde*

man is man een bloot toevoegsel, *een blinde* zou volstaan. Dus heeft het adjektief de waarde van een substantief, dat den persoon in zijne gansche gesteldheid uitdrukt, waarbij aan geene uitdrukkelijke toekenning van de eigenschap aan den persoon, zoodat deze aanvankelijk zonder die eigenschap zou gedacht zijn, te denken valt. *Een blind man*, daarentegen, is een man, aan wien uitdrukkelijk die hoedanigheid van blind te zijn wordt toegekend. *Een luije jongeling* is desgelijks zooveel als een *jonge luijaart*. *Een edel jongeling* is een jongeling, aan wien de eigenschap *edel* toegekend wordt; *een edele jongeling* is zoo veel gezegd als een *edelaardige (mensch)*, van wien de bijzonderheid, dat hij nog jong is, mede vermeld wordt. — Eindelijk gebruikt men, even als altijd in het Gothisch, het adjektief in den vocatief liefst zwak, omdat in dit geval het eigenschapswoord bijna als bijnaam van den persoon gebruikt en de eigenschap zelve hem dus niet eerst uitdrukkelijk toegekend wordt; dus: *edele vriend*, *weledele Heer*, *blinde man*.

Uit het bovenstaande blijkt en volgt, dat de bijvoegelijke naamwoorden zelfstandig gebruikt, immer den zwakken vorm bezitten moeten. Dus: *een geleerde*, *een arme*, *een doode*, *een verstandige*, *een wijze*, *het goede*, *het kwade*. Maar echter zegt men: *een zot*, *een dwaas*, *een gek*, daar deze woorden, even als *een mensch*, *een heer*, *een schalk*, *een nar*, die, eigenlijk ook adjektieven zijnde, uitsluitend substantieven zijn geworden, ophouden adjektieven te zijn, en tot werkelijke substantieven overgaan. Eveneens zijn *het wit (de witte kleur)* enz., *het schoon (de schoonheid)*, *het goed en kwaad* (het abstrakte begrip dezer eigenschappen) substantieven; maar *het witte*, *het schoo-*

ne en goede (dat wat wit, wat schoon en goed is) adjektieven zelfstandig gebruikt. — In het Gothisch evenwel kon ook het zelfstandig gebruikte bijvoegelijk naamwoord mede in den sterken vorm voorkomen, wanneer het eigenschapsbegrip meer dan het door hetzelfde aangeduide concrete of abstrakte voorwerp op den voorgrond gesteld werd.

VERBUIGING DER BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN.

Gelijk in het tegenwoordig Hoogduitsch het gebruik van den sterken of zwakken vorm in den nominatief bloot door een formeel beginsel beheerscht wordt, daar dan wanneer er een determinatief met den sterken vorm voor het adjektief gaat, dit den zwakken vorm verkrijgt; zoo geschiedt dit ook in de verbogene naamvallen: komt er of geen of een onverbogen determinatief voor het adjektief, zoo wordt het sterk verbogen. Bij ons worden thans de genitief en de datief van het adjektief met zijn substantief zonder determinatief nagenoeg immer door voorzetsels omschreven, die dan den accusatief regeren. Dus niet: *de smaak goedes wijns*, noch ook *goeden wijns*, maar: *van goeden wijn*. Evenmin: *goeder menschen getuigenis*, hetwelk een ouderwetsch voorkomen heeft, maar: *de getuigenis van goede menschen*. Meer gebruikelijk is de datief: *geef dapperen mannen de eer, die hun toekomt*. Oudtijds was dit anders, zoo als nog blijken kan uit zegswijzen, onveranderd uit vroeger tijd behouden, als: *goedsmoeds, blootshoofds*, en toen hadden verscheidene voorzetsels

den datief achter zich, als blijkt uit: *van ganscher harte, te eeniger tijd, van goeder hand*. Soms werd ook voor de *s* van den genitief des adjektiefs, even als in het Hoogduitsch, waarschijnlijk om eenige afwisseling in de uitgangen te verkrijgen, daar anders adjektief en substantief beide op *s* behoorden uit te gaan, de *n* der zwakke verbuiging aangenomen, als in *meestentijds, grootendeels*, ten ware deze zamengestelde bijwoorden staan voor *meesttijds, grootdeels*, even als *barvoets*, met afgekaptent uitgang des adjektiefs, en de syllabe *en* dus als eene epenthetische syllabe behoort aangemerkt te worden. — De determinatieve adjektieven worden nog heden ten dage in deftigen stijl zeer wel in den genitief en den datief gebruikt en wel sterk, alzoo volkomen zoo als de lidwoorden, verbogen, als: *dezer moeder, mijns heeren, diens kinds, dezen huize, veler menschen gewoonte, aller kinderen genoeg, geef het beiden mannen, hij schenkt allen zondaren genade*.

Komt het kwalitatieve adjektief met een verbogen determinatief vóór het zelfstandig naamwoord, zoo wordt dat adjektief, even als in het Hoogduitsch, immer zwak verbogen. Genitief: *des of eens goeden mans*; datief, *den of eenen goeden man*; accusatief gelijk aan den datief. In het meervoud hebben alle naamvalsuitgangen slechts de vokaal *e* als algemeen meervoudsteeken overgelaten. Alleen is in den uitgang *en* van den datief meervoud een spoor van den Gothischen uitgang *am*; waarbij, als overal (vergel. bladz. 74), de verbuigingsuitgang *m* in *n* verkeerd werd, bewaard. Dus, nominatief: *de goede mannen*; genitief, *der goede mannen*; datief: *den goeden mannen*; accusatief: *de goede mannen*. Het vrouwelijk der adjektieven verloor ook in het enkelvoud in de verbogen naamvallen de *n*, die

het teeken behoorde te zijn der zwakke verbuiging, en thans gaat het in alle naamvallen op *e* uit. Het meervoud van het vrouwelijk is gelijk aan dat van het mannelijk geslacht, met dien verstande, dat men in plaats van den datief liever den accusatief bezigt, waarbij dan de praepositie *aan* of *voor* gedacht of uitgedrukt wordt: *gun de verstandige, opvoedsters der jeugd die voldoening*, in plaats van: *den verstandigen opvoedsters*. *Der verstandige opvoedsters* in den datief meerv., dat in later tijd wel is aangewend, mist den vereischten grondslag, daar de datief meervoud van de determinatieve woorden (zie bladz. 245) in alle geslachten dezelfde was, en die naamval bij de zwakke adjektieven van het vrouwelijke geslacht, zoo goed als die van het mannelijk en onzijdig, op *m* uitging. Het onzijdig enkelvoud wordt regelmatig zwak verbogen. Genitief: *des* of *eens nederigen huizes*; datief: *den* of *eenen nederigen huize*; deze laatste naamval komt wederom slechts in overgeleverde (als het ware, stereotype) formules voor. De accusatief is gelijk aan den nominatief en heeft dus met *een* immer, met *het* niet zelden den sterken vorm. Het meervoud van het onzijdig geslacht is gelijk aan dat van het mannelijk.

Zelfstandig gebruikte bijvoegelijke naamwoorden worden mede zwak verbogen, en wel niet bloot in den genitief gelijk de substantieven. Mitsdien mogen zij in den datief en den accusatief van het enkelvoud de *n* behouden: genit. *des vromen*; dat.: *den vromen*; accus.: *den vromen*. Te weten, wanneer zulk een adjektief niet werkelijk tot een substantief wordt, zie bladz. 376. Bovendien hebben de bijvoegelijke naamwoorden, die zelfstandig gebruikt worden, mede in het meervoud door alle naamvallen de *n* der zwakke decli-

natie. De sterke genitief meervoud van een als substantief gebruikt adjektief is volstrekt af te keuren, dus niet: *hij opent blinder oogen*: maar: *de oogen der blinden of van blinden*. Alleen dan wanneer het begrip des voorwerps in het adjektief zelve vervat is, kan men het bijvoegelijk naamwoord zelfstandig gebruikt achten, en het alzoo de *n* in het meervoud geven. Bij voorbeeld: *de grooten des lands, de edelen*. Zegt men daarentegen: *zie hier verschillend gekleurde handschoenen, verkiest gij de groene of de zwarte?* zoo denkt men achter de meervoudige adjektieven het substantief en zij blijven van de *n* des meervouds verstoken: *groenen* zouden personen zijn, die in eenig gilde nog niet waren ingewijd, en *zwarten* zijn *negers*. Maar: *de Grieken, zoowel als de Romeinen, hebben eene groote rol in de geschiedenis gespeeld; de eersten* enz. Zeide men hier *de eerste*, zoo zou het substantief *Grieken* er in de gedachte bij herhaald moeten worden, en men zou *de eerste Grieken* tegen *de laatste* schijnen over te stellen, terwijl in dien zin *de eersten* het voorwerp *Grieken* werkelijk in zich houdt. — In den Statenbijbel gaan de bijvoegelijke naamwoorden, die zelfstandig gebruikt worden, in het meervoud immer op *e* uit, behalve in den datief; aldaar leest men dus: *de arme, de schriftgeleerde antwoorden*. — De determinatieve bijvoegelijke naamwoorden *vele, sommige, alle, beide* enz. laten ook dan wanneer zij zelfstandig gebruikt worden den sterken genitief toe, als: *veler gevoelens, sommiger meening, aller vreugd, beider ouders*. Deze genitief staat dan bij voorkeur vóór het naamwoord, waarbij hij behoort. Doch in den nominatief en den accusatief nemen zij, even als de kwalitatieve adjektieven, eene *n* aan, wanneer zij werkelijk zelfstandig voorkomen; dus: *sommigen waren*

van oordeel, maar: *sommige der edelen*, dat is, *sommige edelen der edelen*; in deze streek houden zich de vreemdelingen bij voorkeur op, ik zag er reeds vele; maar: *velen hebben de gewoonte* enz. De vorm van den sterken datief is niet meer van dien des zwakken te onderscheiden.

Zoo wordt dan thans het adjektief achter een determinatief immer zwak verbogen. Doch in vroeger eeuw was dit, evenmin als in het Gothisch, het geval. In de dertiende en veertiende eeuw komt achter het verbogen determinatief de sterke verbuiging meermalen voor, zoo bij Maerlant: *des helichs geest liste*; bij Melis Stoke: *des armes menschen*; in den Lekenspieghel: *vader der dietscher dichter*, en nog in den Statenbijbel: *in der sesder ure*, alsmede in uit vroeger tijdperk overgeleverde uitdrukkingen: *ter naauwer nood*, *ter goeder ure*, *terzelfder tijd* enz. Naar aanleiding van dat *in der sesder ure* laat zich hier vermelden, dat in het Gothisch de rangschikkende getallen, even als de comparatieven en de tegenwoordige deelwoorden, immer zwak verbogen werden.

Onverbogen blijft het adjektief, ten eerste, als het lidwoord *een* tusschen het adjektief, en het substantief te staan komt, hetwelk achter de bijwoorden, *hoe*, *zoo*, *even* en *te* mag geschieden: *zoo eerlijk eene vrouw*, *even zwaar een last*, *te moeijelijk eene taak*. Ten tweede, in den accusatief van het mannelijk geslacht achter het lidwoord *een*, wanneer ook in den nominatief in de boven vermelde gevallen de sterke vorm moet gebezigd worden. Dus: *ik heb daar een bekwaam schilder leeren kennen*; *men kan niet anders van zulk een goed vorst verwachten*, enz. Ten derde, mogen welluidendheidshalve onverbogen blijven de com-

paratieven, alsmede de adjektieven en deelwoorden open; aldus: *zijne nagelaten gedichten, open brieven, een verhevener bestemming*; zeide men hier *verhevener*, dan maakten de drie toonlooze syllaben van het adjektief met de toonlooze eerste syllabe van het substantief een viertal toonlooze lettergrepen uit.

Maar, omgekeerd, vindt men in onze oudere schrijvers, met name in de Statenvertaling des Bijbels, soms een' verbogen vorm des adjektiefs, waar alleen de nominatief kan plaats grijpen, bij voorbeeld: *haren man was van wille; den hemel is droevig rood; wannetr zijnen tak nu teer wordt; dien akker is genaamd den akker des bloeds; zijnen naam heeft dezen gesterkt*. Bilderdijk noemt zulk een gebruik van den verbogen naamval, den *casus emphaticus*. Ik twijfel niet, of dit gebruik van den door *n* versterkten vorm der determinatieven moet strekken om het aangeduide voorwerp meer bepaald aan te wijzen: *den hemel is droevig rood*, beteekent dus: *die zelfde hemel*, waarvan zoo even gezegd was: *de hemel* (hier niet *den hemel*) *is rood* (Matth. XVI: 2, 3); en in de plaats: *door het geloove in zijnen name heeft zijnen naam dezen gesterkt* (Hand. II: 16) duidt de versterkte vorm van het tweede *zijnen* aan, dat het de naam van denzelfden God is, in wiens naam de kreupele geloofd had, en niet de naam van een' anderen vroeger genoemden persoon. Van zulk een gebruik vindt men reeds in de dertiende eeuw de sporen, bij voorbeeld in het grootste fragment van Noydekin, uitgegeven door Bilderdijk (III D. van zijne *Taal- en Dichtk. Verscheid.*), vers 74 en 75: *een muedich man die vrouwen waren, Heeft sinen moet te vordel bracht*, dat is, de moed, niet van een' anderen bovengenoemden man, maar van juist dien

zelfden man, waarvan in de zinsnede zelve sprake is. — Zoo wordt in het Hoogduitsch de genitief in de beide getallen, en de datief meervoud van het woord *der*, wanneer het geen lidwoord, maar een aanwijzend of betrekkelijk voornaamwoord is, met *en* versterkt: *des-sen*, *deren*, *denen*.

Na hetgeen boven (bladz. 378 en 383) over den aard des adjektiefs, als zijnde nu eens praedicatief, dan eens attributief, in het midden gebracht is, moeten wij thans nog eenige opmerkelijke gevallen van het praedicatief gebruik aanvoeren.

Als het bijvoegelijk naamwoord achter het substantief te staan komt, hetwelk gebeuren kan, wanneer twee of meer adjektieven bijeenkomen, of eene bepaling bij het adjektief gevoegd wordt, bestaat er een onontwikkelde tusschenzin, waarin het adjektief praedicatief voorkomt: *een jongeling, vroom en edel*, dat is, *die vroom en edel is*; *een man, groot van stuk*; *eene bloem, rood als bloed*; *eene moeder, zoo goed*. — Hoezeer achter het substantief geplaatst, is het adjektief niet als praedicatief te beschouwen in *tien gulden Hollandsch* en dergelijke. Hier is *Hollandsch* veeleer eene verkorte adverbiale bepaling voor *naar den Hollandschen muntvoet*. Evenmin in de nog soms voorkomende uitdrukking: *mijn vader zaliger*, waar *zaliger* de genitief vrouwelijk schijnt te zijn, behoorende bij het uitgelaten zelfstandig naamwoord *gedachtenis*. Almede niet in *Karel de eerste*, *Karel de Groot*e. Hier vormt het adjektief zoo veel als een' eigennaam en blijft mitsdien onverbogen: *Willem den eerste*, *aan Hendrik den Groot*e. — Moet dus het adjektief, wanneer het achter het

substantief staat, immer als praedicatief beschouwd, of zulk eene constructie uit eene ellipse (uitlating) verklaard worden; het attributieve adjektief daarentegen staat steeds vóór het substantief. Niet dus bij de Ouden; bij dezen staat het vaak achter het substantief, waarvan het onnoodig is voorbeelden aan te voeren. Nog is deze plaatsing in de formule van den eed: *God almachtig*, in gebruik.

Buiten de op bladz. 212 opgenoemde werkwoorden zijn ook de werkwoorden *blijven*, *leven* en *heeten* (dat is, *genoemd worden*) van dien aard, dat zij door een praedicatief adjektief kunnen gevolgd worden. *Blijven* wordt in het Deensch (*blive*) in de beteekenis van *worden* en dus als hulpwerkwoord gebruikt: bij ons beteekent het in: *de boom blijft groen*, *een voortdurend zijn*, en *groen* bepaalt hier dus het onderwerp, niet de wijze van het *blijven*, weshalve het voor een bijvoegelijk naamwoord, en niet voor een bijwoord te houden is. Zeg ik: *hij leeft gelukkig*, dan slaat *gelukkig* desgelijks op het onderwerp: zoo zegt men dan ook in het Latijn: *vivite felices*, en niet *feliciter*; in het Fransch: *elle vit heureuse*, en niet *heureusement*. *Heeten*, eindelijk, beduidt een *zijn in naam*: *hij heet voorspoedig*, is dus zoo veel als: *hij is voorspoedig in naam*.

Bij zulke transitieve werkwoorden, die als faktitieve hulpwerkwoorden kunnen beschouwd en gebruikt worden, staat mede het adjektief praedicatief, zoo als bij *laten*, *maken*, *heeten*. *Ik laat het huis groen* is: *ik doe het huis groen blijven*; *ik maak hem gelukkig* is zoo veel als: *ik doe hem gelukkig zijn* of *worden*; *ik breng de kinderen groot* beteekent zoo veel als: *ik bewerk, dat zij groot worden*; *ik verw of kleur de*

tafel zwart, zoo veel als: *ik maak de tafel met verzwart*; *hij heet of noemt hem verstandig*, zoo veel als *doet hem heeten*. In al deze voorbeelden heeft *groen*, *gelukkig*, *groot* enz. betrekking tot het voorwerp en zijn die woorden bij gevolg adjektieven. Desgelijks beteekent: *ik stel hem schoon voor*, zoo veel als: *doe hem schoon schijnen*. Zoo dan ook: *hij schildert hem schooner*, *beschrijft hem edeler*, *dan hij is*. Hier heeft men zich echter voor dubbelzinnigheid te hoeden. Zo kan in: *ik stel hem schoon voor*, *schoon* ook een bijwoord wezen, en dan beteekent het: *ik stel hem op eene schone wijze voor*.

OVER HET TELWOORD.

De telwoorden zijn determinatieve bijvoegelijke naamwoorden, welke bij de zelfstandige naamwoorden gevoegd worden om de hoeveelheid, waarin deze of gene stof, deze of gene voorwerpen voorhanden zijn, of wel de rangorde dezer voorwerpen aan te duiden. Zij kunnen dan ook *quantitatieve* bijvoegelijke naamwoorden genoemd worden. Zij worden onderscheiden in *bepaalde*, die een bepaald getal aanduiden, en in *anbepaalde* telwoorden, die het getal der voorwerpen onbepaald aanduiden, of de hoeveelheid eener stof, die zich niet in afzonderlijke telbare individuen verdeelen laat, of, eindelijk, de mate van een ondeelbaar begrip te kennen geven. De bepaalde telwoorden zijn of *grondgetallen* (*numeralia cardinalia*), als: *een*, *twee*, *drie* enz. of *rangschikkende telwoorden* (*numeralia ordinalia*),

als: *de eerste, de tweede* enz. (zie bladz. 216); genus genaamd, omdat in hen de grond of de stam van deze te zoeken is. Van de bepaalde zoowel als van de onbepaalde telwoorden worden door afleiding of zamenstelling nevensoorten van telwoorden gevormd, welke deels bijvoegelijke naamwoorden, deels bijwoorden zijn, als: *de herhalingstallen* (numeralia iterativa): *eenmaal, tweemaal, menigmaal* enz.; *de verdubbeltallen* (numer. multiplicativa): *tweevoudig, veelvoudig* enz.; *de soortgetallen* (numer. specialia): *eenerlei, velerlei, allerhande* enz.; *de rangschikkende bijwoordelijke telwoorden*: *eerstens, meestens, minstens, ten eerste, ten tweede* enz. *Deeltallen* (numer. partitiva) kent onze taal niet, uitgenomen het woord *een half*, dat met *halve* (in *derhalve, weshalve*), dat is, *zijde*, zamenhangt, en waarvan het naamwoord *helft* voor *halfte* (als *lengte* van *lang*) afkomt; — en *vertvoorviereendeel* of *vierdeel*. In plaats dier deeltallen gebruikt men de rangschikkende telwoorden in het onzijdig geslacht, *een derde, een tiende* enz. en verstaat daarbij het woord *deel*.

De grondgetallen zijn: *een, twee, drie, vier, vijf, zes, zeven, acht, negen, tien, elf, twaalf, dertien, veertien, vijftien* enz., *twintig, een en twintig* enz., *dertig, veertig, vijftig, zestig, zeventig, tachtig, negentig, honderd, honderd en een* of *honderd een* enz., *tweehonderd* enz., *duizend* enz., *een millioen, twee millioen* enz.

Verscheidene taalkundigen hebben door vergelijking van de namen der getallen van *één* tot *tien* in de Duit-

sche taal met de namen dier getallen in andere talen; als in het Sanskriet, het Grieksch en het Latijn, den oorspronkelijken aard en de beteekenis dier namen trachten op te sporen. Als proeve van de wijze, waarop dit geschieden kan, vermeld ik hier, dat het door vergelijking van het telwoord *vijf*, Goth. *fimf*, met het Aeolisch-Grieksche *πέμπε*, niet onwaarschijnlijk wordt, dat dit woord tot den stam *πέμπειν* in de beteekenis van *weg laten gaan* te brengen is: dan houde men het er voor, dat men, wanneer men verder telde dan vijf (het getal der vingers van ééne hand), de eerste vijf ter zijde zette of afschrapte en, als het ware, weg liet gaan. Ook is het gevoelen dergenen niet onaannemelijk, die in *tien*, Goth. *taihun*, Grieksch *δέκα*, Latijn *decem*, den stam *δείκω* (*δείκνυμι*), Hoogd. *zeigen*, vinden (waarvan in het Latijn *digitus*, en in het Hoogd. *Zeh*, *teen*, voetvinger), zoodat de naam *tien* op het getal der vingers zou zinspelen en van den naam des vingers ontleend zou zijn. Bij zulk eene vergelijking van Gothische vormen met het Grieksch en Latijn houde men in het oog, dat, volgens de door J. Grimm aangewezen wet van klankverschuiving, de harde letter in Grieksche en Latijnsche, zoowel als in Sanskrietsche en Slavonische woorden, in de Gothische en Nederduitsche door eene geaspireerde wordt vervangen (dus wordt *πέμπε*, *fimf*), en de weeke konzont dier talen in deze voor eene harde plaats maakt (dus wordt *δέκα*, *taihun*): de harde *k* van *δέκα* moest dan ook in het Gothisch de geaspireerde *ch* opleveren; doch in plaats der *ch* schrijft deze taal doorgaans eene *k*.

De vorm van het telwoord *vier* is door synkope ontstaan uit het Gothische *fidvôr*, hetgeen letterlijk het Aeolische *πίτυρες* is (wederom werd de hare *p* van het

Grieksche woord in het Gothisch eene geaspireerde *f*, en de *t* werd mede geaspireerd en leverde de *d* op, die vaak reeds in het Gothisch de eigenlijke geaspireerde tongletter *th* vervangt) (1).

Elf en *twaalf* hebben eene eigenaardige formatie. De analogie van de eerst volgende getallen *dertien*, *veertien* enz. zou *eentien*, *tweetien* vorderen, gelijk het ook in het Grieksch heet *ἑνδεκά*, *δωδεκά*; in het Latijn, undecim, duodecim, en in het Sanskriet, *ékā-dasan*, *dvādasan*. De Gothische en Oudduitsche vorm is aïnliif, tvalif, waaruit eerst *eenlif*, *tweelif*, vervolgens, door synkope, *elf* en *twaalf* ontstond. Het laatste deel der samenstelling nu dezer woorden behoort tot den stam *lijven* (bewaard in *blijven* voor *belijven*), Goth. *leiban*, Eng. *to leave*, en de beteekenis van *elf*, *twaalf* is dus *tien en een*, *twee daarboven*, of eigenlijk *er blijft een*, *er blijft twee*, namelijk, *boven de tien*, zoodat hier eene dergelijke ellipse plaats heeft als bij *derdehalf* enz., dat is: *twee geheelen en het derde geheel half*.

Dertien voor *drietien* vertoont eene metathesis (zie bladz. 97), gepaard met vokaalverkorting, even als *de derde* en het Latijnsche *ter* en *tertius*. *Veertien* voor *viertien* wordt gekenmerkt door het verloop van de *i* der eerste syllabe van *fidvór* in *e* (zie bladz. 24).

De tienheden van *twintig* tot *negentig* onderscheiden zich alle door den uitgang *tig*. Dit is kennelijk het

---

(1) En dit *πῑραψς* is verder het Latijnsche quatuor, waarbij, als meermalen (zie bladz. 58), de *p* met *k* (*qu*) werd verwisseld; *τέσσαρες* of liever *τέτταρες* vertoont, even als het Sanskrietsche *tschatvar*, de verwisseling van *p* met *t* (zie bladz. 58).

Gothische substantief *tigus*, dat is, *tiental* (*decas*), hetwelk ook in het Gothisch achter de getallen van *twintig* tot *vijftig* wordt aangetroffen en hier zoo zeer zijne zelfstandigheid bewaart, dat het in de samenstelling niet die telwoorden regelmatig wordt verbogen. De telwoorden van *zeventig* tot *negentig* bestaan in het Gothisch uit de eenheden zamengevoegd met het substantief *têhund*, dat mede *tiental* beduidt. De getalnaam voor *zestig* ontbreekt in de bronnen (1). In *twintig* (voor *twesintig*, zie bladz. 31) bespeurt men de inlating eens neusklinks, die reeds in het Gothische *twaimtigus* aanwezig was (2). *Dertig* vertoont dezelfde let-

(1) Opmerkelijk is het, dat ook in het Sanskriet de tienheden van *twintig* tot *vijftig* eenen anderen uitgang bezitten, dan die van *zestig* tot *negentig*. Gene hebben den uitgang *sati* (als *vimsati*, *trimsati* enz.); deze bloot *ti* (als *schaschti*, *saptati* enz.). Dat *zestig* alzoo in het Sanskriet in dezen opzichte niet de getallen *zeventig* tot *negentig* gelijk staat, zou doen denken, dat ook in het Gothisch *zestig* niet *saihstigus*, als *twaimtigus*, maar *saihstêhund*, als *sibunêhund*, zal geluid hebben. Het *sati* in het Sanskriet *vimsati* enz. vinden wij terug in *sata*, dat in dezelfde taal *honderd* beteekent, even als het Grieksche *ἑκατόν* enz. in den uitgang den stam van ons *honderd* vertoont: *ἑκατόν* en de uitgang der honderdtallen *-κδοσι*, wierpen de *n* uit, zie bladz. 90, en verwisselden de *t* met *s* even als in het Latijn *viginti*, *vicesimus* maakt. *Viginti* heeft met het Sanskriet *vimsati* de aphaeresis van de *d* van *duo* (*dvi*) gemeen.

(2) De *m* in *twaimtigus* is niet de *m* van den datief; hetwelk zij daarentegen wel wezen kan in *twaimtigum*, wanneer *tigus* zelf in den datief komt te staan. Niet alleen toch het woord *tigus* werd verbogen, maar ook het daarmede zamengevoegd verbuigbaar telwoord: zoo luidde *dertig* in den accusatief *thrins-tiguns*. In den nominatief *twaimtigus* is dus de *m* epenthetisch, gelijk ook het Sanskrietsche *vimsati* en *trimsati* (*twintig* en *dertig*) eene *anusvâra* of neusklink tusschen de bestanddeele *n* der samenstelling vertoont.

teromzetting als *dertien*. In *veertig*, even als in *vijftig*, klinkt de *v* als *f*; in *zestig*, even als in *zeventig*, klinkt de *z* als *s*. Dat hiervan de reden te zoeken is in de vroegere schrijfwijze en uitspraak *tveertig*, *tsestig* enz., en dat deze *t*, die zich in *tachtig* gehandhaafd heeft, ontstaan is uit het lidwoord, vermeldten wij reeds bladz. 69, N. 1.

Honderd behoort tot den stam *hinden* (Goth. *hinthan*, *hanth*, *hunthans*), die *grijpen*, *vatten* beteekent, zoodat *honderd* zooveel als zamenvatting van getallen beduidt. Denzelfden stam bespeurt men in den Griekschen uitgang *-xovra*, alsmede in het Latijnsche *centum* en den uitgang *ginti* en *ginta*. In het Gothisch en Oudduitsch zeide men naauwkeuriger voor *honderd* ook *tientig*, *taihuntéhund*, *zéhanzuc*. De uitgang *erd* van dit *honderd*, die in het Goth. *hunda* nog niet gevonden wordt, laat zich, met Grotensend, van het Oudduitsche werkwoord *raitan*, *tellen*, *rekenen*, afleiden. *Duizend*, Goth. *thásundj*, is wellicht uit *taihunhund* (*tienhonderd*) ontstaan. *Millioen*, eindelijk, is het Fransche *million*, van het Latijnsche *mille*,

Het woordje *een* blijft onverbogen, wanneer men het gebruikt zonder eene bepaalde zaak daarbij te denken of ten minste te noemen, bij voorbeel: bij het tellen: *één*, *twee*, *drie*; in de formule *één maal één*; verder in: *het heeft één geslagen*, en in verbinding met andere telwoorden: *met een en twintig* (niet: *met ééne en twintig*) *dappere mannen*. — Anderzins wordt het verbogen even als het lidwoord *een* (zie bladz. 243). Wordt *een* door het bepalend lidwoord of een ander be-

palend woord als *mijn, deze, die*, voorafgegaan, zoo wordt het zwak verbogen, en krijgt het mitsdien in den nominatief van alle geslachten de *e*, en in alle verbogen naamvallen van het mannelijk, alsmede in den genitief en datief van het onzijdig geslacht, den uitgang *en*, als volgt:

	Mannelijk,	Vrouwelijk,	Onzijdig,
Nomin.	De eene.	De eene	Het eene
Genit.	Des eenen	Der eene	Des eenen
Dat.	Den eenen	Der eene	Den eenen
Accus.	Den eenen.	De eene.	Het eene.

Wordt het substantief weggelaten en *een*, voorafgegaan door het bepalend lidwoord, zelfstandig gebruikt, dan laat men vaak de *e* in den nominatief van het mannelijk en onzijdig geslacht achterwege: *de een en de ander, het een en ander*. Zoodra *een* den persoon of het voorwerp onbepaald aanwijst, moet het als het niet bepalend lidwoord of als een onbepaald voornaamwoord worden aangemerkt: slechts dan wanneer het *éenen* in tegenoverstelling van *meer* beteekent, is het een telwoord. Dit verschil is van geen invloed op de verbuiging (vergel. verder bladz. 247).

Als afleidingen van *een* moeten beschouwd worden *eenig* (*unicus*), Oudd. *einac*, en *alleen* (uit *al* en *een*), dat slechts praedicatief gebruikt wordt en dus immer onverbogen blijft: *ik ben alleen, ik alleen vermag dit niet*. In het Hoogd. wordt het woord door toevoeging van den uitgang *ig* (*alleinig*) geschikt tot het attributief gebruik; bij ons hoort men soms in den mond van het volk *alleenig*, doch in de beteekenis van *eenzaam* (vergel. bladz. 392). Ook *enkel* moet tot *een* gebracht worden. Als bijwoord in de beteekenis van *eeniglijk*

kan het uit *eenigelijk* ontstaan zijn (zie bladz. 26), maar bij dit woord als adjektief heeft men te denken aan eene verwisseling van *t* met *k*, zoodat *enkel* staat voor *eentel*, het Hoogduitsche *einzel* (*einzeln*), hetwelk, blijkens het Oudduitsche *einzalo*, eene samenstelling is uit *een* en *zal* (*tal*, *getal*).

De telwoorden *twee* en *drie* hadden in het Gothisch en hebben nog in het Hoogduitsch naamvalsuitgangen; in het Gothisch hadden zij zelfs verschillende geslachtsvormen. Bij ons hebben zij slechts met de andere grondgetallen den meervoudsuitgang gemeen, en deze wordt aangewend, zoodra zij substantivè gebruikt worden, zoodanig dat het substantief er niet bij gedacht, maar in het telwoord zelve begrepen wordt; bij voorbeeld: *de elven* (*de elf discipelen van Jezus*), *de twaalf* (*Apostelen*). Thans komt het meervoud der grondgetallen vooral voor in zegswijzen als: *met ons vieren*, *met hun tien* enz; *ons*, *hun* is hier het bezittelijk voornaamwoord, hetwelk de plaats van den genitief vervangt, zoodat *ons vieren* hetzelfde is als *vier onzer*, *hun tien* hetzelfde als *tien hunner* of *van hen*. In deze constructie blijft het bezitt. voornw. onverbogen of liever staat het in het onzijdig enkelvoud, daar *vieren*, *tien* de waarde heeft van *viertal*, *tiental personen*. Verder bezigt men het meervoud dier zelfde woorden bij het opgeven van het uur van dag of nacht: *na vijven*, *bij zessen*: hier neemt het telwoord den meervoudvorm aan van het uitgelaten *uren*.

Wanneer het den hoorder bekend is, dat er van zekere voorwerpen twee voorhanden zijn, kan de spreker deze twee gezamenlijk door het woord *beide* aanduiden; het luidt in het Gothisch *bai*, en wordt nog sterk verbogen, behalve dat het in den nominatief en den accusatief

de *n* aanneemt, wanneer het substantivè voorkomt (zie boven bladz. 433). Wordt het voorafgegaan van het bepalende *de, deze, mijn* enz. dan is de verbuiging gelijk aan die der kwalitatieve bijvoegelijke naamwoorden. Wegens de beteekenis is het immer meervoud. Evenwel kan *beide*, wanneer niet van twee voorwerpen, maar van twee handelingen of toestanden gesproken wordt, ook in het enkelvoud gebezigd worden: *hij schildert en beeldhouwt, en beide even voortreffelijk; gij hebt de keus tusschen dulden of strijden, maar beide heeft zijne bezwaren.* Dus gebruikt, is *beide* onverbuigbaar.

Wanneer de telwoorden het afgetrokken getalbegrip of ook de cijfer beteekenen, zijn zij werkelijk tot substantieven geworden van het vrouwelijk geslacht, en maken zij het meervoud op *en*: *de een, hij heeft de twee eenen, de drie tweeën geworpen; de zeven was een heilig getal.*

De namen der tienheden, alstiede de woorden *honderd* en *duizend* laten zich ook als collectieve substantieven van het onzijdig geslacht gebruiken in de beteekenis van *een twintigtal*, enz. *een honderdtal*. Dan laten zij natuurlijk een meervoud toe. Dus spreekt men van *het honderd, bij duizenden, een groote twintig, een kleine vijftig*. In deze twee laatste zegswijzen schijnt de zwakke vorm van het adjektief in het onzijdig geslacht achter *een*, tegen de gewoonte (zie bladz. 427), gebezigd te worden, omdat hier het attribuut *groot* of *klein* niet zoo zeer aan het volgend substantief toegekend wordt, daar een bepaald getal niet grooter of kleiner zijn kan, maar eenigermate zelfstandig gebruikt wordt, dewijl het substantief, dat de voorwerpen aanwijst, die in eene grootere of kleinere hoeveel-

heid aanwezig zijn, er bij gedacht of later uitgedrukt wordt, zoo als, wanneer ik zeg: *een groote vijftig gulden*. — Zegt men: *deze pruimen kosten 25 cents de vijftig, de honderd*, zoo blijft *vijftig, honderd*, een adjektief telwoord en men denke er *pruimen* bij. — Vaak hoort men de uitdrukking *vijftig stuks, tien stuks* enz. Hier heeft, om alle dubbelzinnigheid te vermijden, *stuk* niet het gewone meervoud. *Vijftig stukken* doet aan deelen van een geheel denken (*de spiegel brak in vijftig stukken*), terwijl *vijftig stuks, vijftig geheelen* beduidt. Dit woord *stuk*, namelijk, kon, achter een telwoord, even als nog in het Hoogduitsch, en als in onze taal het substantief in de zegswijze: *vijf pond, tien kop* enz. (zie bladz. 346), in het meervoud den vorm van het enkelvoud behouden. Dus deelde *stuk* in dien zamenhang in het weêrveren van die (bladz. 354 vermelde) substantieven, bij welke de vorm van het meervoud gelijk aan dien van het enkelvoud was geworden, en die daarop ter onderscheiding van beide getallen de *s* in het meervoud aannamen.

Het woord *millioen*, eindelijk, wordt nimmer anders dan als een zelfstandig naamwoord van het onzijdig geslacht gebruikt.

Van de grondgetallen worden door den uitgang *er*, en van sommige derzelve ook door den uitgang *ling* substantieven afgeleid, als: *een zestiger*, dat is, *een man van zestig jaren*, of *een schip van zestig stukken*. Ook wordt den wijn door middel van dezen uitgang een naam naar het jaar, waarin hij gewonnen is, gegeven: *twee en twintiger*, dat is, *wijn van 1822*. Een *tweeling*, een *drieling* kan bij ons alleen een' van twee of drie kinderen, te gelijk door ééne moeder gebaar, beteekenen.

Voor de *verdeelende (distributieve)* telwoorden heeft het Duitsch geen' bijzonderen vorm. Men omschrijft het gevorderde denkbeeld door bij het grondgetal het onbepaalde telwoord *ieder* te voegen, of wanneer men aan eene volgreeks denkt, door het grondgetal tweemaal uit te drukken en er het voorzetsel *aan* tusschen te plaatsen: *een aan een* (denkt men niet aan gelijk afgemeten afstanden, zoo zegt men *een voor een*), *twee aan twee* enz. Evenwel kan men het woord *enkel* (singuli) als een distributief telwoord aanmerken, en bezat ook het Gothisch voor de distributieve opvatting van het getal *twee* eenen bijzonderen vorm. Wij lezen namelijk Luc. IX: 3 *ni than tveihnós (binas) paidós haban, noch twee rokken hebben*. Dit *tveihnós* is de accus. meerv. vrouw. van *tveihnai*, *tveihnós*, *tveihna*, naar de sterke verbuiging in het meervoud (1).

De rangschikkende telwoorden worden, met uitzondering van *de eerste* (zie bladz. 421), gevormd van de grondgetallen door toevoeging van den uitgang *d* of *st* (*acht* en alle telwoorden van 20 aan, krijgen *st*), waarop dan immer, zelfs in het onzijdig geslacht, de uitgang *e* der zwakke declinatie volgt (zie bladz. 434); alleen *eerste*, dat meer de natuur van een kwalitatief adjektief heeft, kan in het onz. geslacht deze *e* ontberen: *mijn eerst gevoel*. Zij worden overigens als de kwalitatieve adjektieven verbogen en zoowel zelfstandig als bijvoegelijk gebruikt. De *d* of *st*, door middel waar-

---

(1) Daar het Latijnsche *bini* staat voor *vini* (vergel. *viginti*) en dit voor *dvini*, zoo is de overeenkomst met *tveihnai* zeer groot.

van zij gevormd worden, is gewis dezelfde uitgang met dien, welke tot vorming van den superlatief strekt. De afwisseling tusschen *d* en *st* hebben wij boven (bladz. 52) opgemerkt: hier zouden wij eene afwisseling van *st* met *d* (bij de rangschikkende telwoorden van 2 tot 7, en van 9 tot 18) moeten aannemen: zij komt voor in *dezelfde*, superlatief van *zelve*, derhalve voor *dezelfste*, welken vorm Hooft steeds gebruikt. Daar nu het begrip van *rang* een relatief begrip is en slechts met betrekking tot een' of meer hooger of lagere aan een' persoon of zaak kan toekomen, zoo is de superlatiefvorm bij deze telwoorden even min vreemd, als bij die adjektieven, die eene betrekking in de ruimte of in den tijd te kennen geven; (zie bladz. 414): *De eerste* en *de laatste*, die onmiskenbaar superlatieven zijn, zijn zelve telwoorden (1). — *De laatste* is een onbepaald rangschikkend telwoord, daar hetzelfde het getal der gerangschikte voorwerpen onbepaald laat. In *de derde* bespeuren wij dezelfde letterverplaatsing, als in *dertien* en in het Latijnsche tertius. Voor *de tweede* zeide men vroeger immer *de andere* (Goth. *anþar*). Nog kan men het laatste voor het eerste gebruiken, doch slechts wanneer de zaken twee in getal zijn, en dan beduidt *de andere*, zonder aanwijzing der rangorde, *een der twee*; vroeger was het tot dit gebruik niet beperkt, zoo als nog bhjken kan uit van vroeger' tijd dagteekenende zegswijzen: *ten anderen*, dat is, *ten tweede*; *des anderen daags*, dat is, *den eerst volgenden dag*; an

(1) In het Latijn zijn primus (misschien uit praë-imus), vicimus enz. oude superlatieven (verg. bladz. 417); in het Grieksch is *δευτερος* een comparatief, en misschien de uitgang *τος*; in *πρῶτος* enz. *εξοστός* enz. uit *τατο*; zamengetrokken.

dermaal, dat is, *ten tweeden male*; *anderhalf*, dat is, *het tweede geheel half*. Voegt men dit woord samen met *een*, zoo is de beteekenis veel ruimer: *een ander mensch* zegt men in tegenstelling tegen een' of meer aangewezen personen, ook kan het zoo veel als een *veranderd*, *van aard verschillend* mensch beteekenen. Deze laatste beduidenis is in het bijwoord *anders* (dat is, *op eene verschillende wijze*) heerschend gebleven. — *Ander* kan, zoowel voorafgegaan van *de* als van *een*, de *e* van den zwakken vorm missen: *de ander* en *de andere*, *een ander* en *een andere man*. Met het lidwoord *de* kan echter de sterke vorm alleen dan aangewend worden, wanneer het woord zelfstandig genomen wordt: dus nimmer: *de ander man*, noch *het ander boek*. Zelfstandig gebruikt met *een*, is het een gelijkslachtig woord en wordt het geheel als een substantief verbogen: in den nominatief *een ander*, in den genitief *eens anders*, in den datief en accus. *een' ander*; in het meerv. nomin. en accus. *anderen* (dat is, *andere personen*), genit. *anderer*, datief *anderen*. Bijvoegelijk gebruikt met *een*, en zoowel zelfstandig als bijvoegelijk met *de*, wordt het als een qualitatief bijvoegel. naamw. verbogen. Ook in het Gothisch was anthar het eenige rangschikkende telwoord, dat mede sterk kon verbogen worden. — Wat zijn etymologischen vorm betreft, zoo is *ander* een comparatief, even als het Grieksche *ἄλλος* en het Latijnsche *alter*, dat tot de boven (bladz. 417) opgenoemde woorden behoort, die den ouden comparatief op *ter* bewaard hebben (1). De grondvorm van *ander* zou luiden *an*; doch in plaats

---

(1) *ἄλλος* staat misschien voor *ἑτερος*, en het Latijnsche *unter*, dat mede hiertoe behoort, voor *unter* (*uniter*) van *unus*.

van dit *an* bestond in het Gothisch een stam *al*, van waar *aljath*, *naar elders* (*alio*), en *aljathró*, *van elders* (*aliunde*). Dit *al*, dat, volgens het boven (bladz. 75) aangemerkte aangaande de verwisseling van *l* en *n*, een en hetzelfde met den stam van *ander* zijn kan, is tevens de stam van het Grieksche *ἄλλος*, en van de Latijnsche woorden *al-ter*, *alius* en *ali-quis*.

Thans verkrijgen de zamengestelde, het zij aanéén-, het zij niet aanééngeschrevene (zie bladz. 165) rangschikkende getallen den vorm van het rangschikkend telwoord alleen achter het laatste deel der zamenstelling: *de vijfhonderdste, de een en veertigste, de drie en vijftigste*. In het Gothisch daarentegen ontving ook het eerste lid van de zamengestelde rangschikkende telwoorden van 13 tot 19 den vorm van een rangschikkend getal; dus luidde het *fimfta taihunda* (*vijftiende*, als in het Latijn: *quintus decimus*); evenwel bleef dan het eerste onverbogen: *fimfta taihundis*, in den datief.

Over de zamengestelde woorden *anderhalf* enz. spraken wij reeds boven (bladz. 165 en 441). Uit hunnen aard volgt, dat zij eigenlijk als eene absolute bepaling (buiten den zamenhang der rede) achter het substantief zouden behooren te staan en onverbogen blijven: *anderhalve gulden* toch is *één gulden* en *de andere half*. Maar dezen oorsprong dier woorden niet langer indachtig, heeft men ze attributief beginnen te gebruiken, en hun eene verbuiging gegeven: *ik draag anderhalven gulden bij mij*. In het Hoogduitsch gebruikt men ze medé attributief, maar laat ze onverbogen.

De onbepaalde telwoorden drukken een onbepaald

getal of eene onbepaalde hoeveelheid uit, en wel aldus, dat zij deels alle eenheden, de gansche hoeveelheid, omvatten, als: *al*, *gezamenlijk*, *geheel*, *gansch*, *ieder*, *ieghelyk*, *elk*, en het onkennende *geen*; deels een grooter of kleiner gedeelte der voorwerpen of der hoeveelheid, als: *eenige*, *ettelyke*, *sommige*, *menig*, *veel*, *weinig*, *genoeg*, *wat*. Verder drukken een *getal* van eenheden uit: *gezamenlijk*, *ieder*, *ieghelyk*, *elk*, *eenige*, *ettelyke*, *sommige*, *menig*; de *hoeveelheid* eener massa of stof, of de *mate* van iets ondeelbaars: *wat*, *geheel*, *gansch*, *genoeg*; eindelijk zijn er, die geschikt zijn om zoowel dan gebezigd te worden, wanneer een *getal* van voorwerpen, als wanneer zekere hoeveelheid eener stof of de *mate* van een ondeelbaar begrip wordt aangeduid, te weten: *al*, *geen*, *eenig*, *veel*, *weinig*, *genoeg*; bij voorbeeld: *alle menschen*; en *al de wijn*, *alle voorspoed*; *geene boeken* en *geen bier*; *eenig mensch* en *eenig brood* (zoo veel als een *weinig brood*); *vele dieren* en *veel boter*, *veel geluk*; *weinige boomen* en *weinig melk*; *genoeg guldens* en *genoeg geld*.

Al, dat in het Gothisch *geheel* beteekent en nog heden ten dage in deze beteekenis kan voorkomen, als men zegt: *al de aarde* enz., wordt in vereeniging met een volgend substantief op verschillende wijzen behandeld. Wordt het door het lidwoord of eenig ander determinatief van het substantief gescheiden, zoo blijft *al* onverbogen, als ieder attributief adjektief door een artikel gevolgd (zie bladz. 434): *al de wijn*, *al mijne vreugde*, *al de menschen*. Wordt het substantief niet door een determinatief woord voorafgegaan, zoo wordt dit telwoord, in het enkelvoud in de meeste gevallen, in het meervoud immer verbogen. De nominatief van

het enkelvoud heeft steeds den zwakken vorm: *alle roem*, *alle geluk*; de sterke genitief mannelijk en onzijdig (*alles roems*, *alles geluks*) komt niet voor; men bezigt daarvoor de omschrijving *van allen roem*, *van alle geluk*; die van het vrouwelijk geslacht wordt daar, entegen wel gebruikt: *aller schuld*: zoo komt de genitief vrouwel. ook voor in *allerlei*, *allerhande*; de datief van het mannelijk en onzijdig geslacht luidt even als de accusatief van het mannelijk: *ten allen tijde*, *in allen gevalle*. De datief vrouwelijk is gelijk aan den genitief van dit geslacht. In het meervoud wordt het sterk verbogen: *alle*, *aller*, *allen*, *alle menschen*.

Komt *alle* voor substantieven die een begrip van telbare zaken aanduiden, en worden dan deze telbare voorwerpen niet elk afzonderlijk beschouwd, maar bepaalt de spreker de aandacht op het soortbegrip, dat ze alle gemeen hebben, zoo staat het substantief achter *alle* in het enkelvoud, en *alle* blijft onverbogen, daar het alsdan eenigermate een karakter van zelfstandigheid krijgt. Zoo lezen wij: *alle schaapherder is den Egyptenaren een grouwel*; *alle boom wordt uitgeroeid*; *alle dal*, *alle land* enz. Ook substantieven, die een ondeelbaar begrip te kennen geven, als *arbeid*, *kommer*, kunnen dus gebruikt worden, dat dit begrip zich voor de voorstelling in verschillende bijzondere werkingen of momenten verdeelt, doch ook deze werkingen niet elk afzonderlijk, maar in hetgeen zij alle gemeen hebben, beschouwd worden. Alsdan staat *alle* desgelijks onverbogen vóór zulk een substantief; zoo zal men schrijven: *ik neem alle arbeid op mij*, maar: *hij is afkeerig van allen arbeid*, omdat in dit laatste voorbeeld de arbeid als een onverdeeld begrip beschouwd wordt; desgelijks:

hij ziet alle kommer geweken, maar: vrij van allen kommer.

In zekere adverbiale spreekwijzen mist het substantief voorafgegaan door *alle* wel eens den uitgang des meervouds, hoezeer het begrip in de voorstelling meervoudig is: *hij komt alle dag* (dat is, *dagelijks*); *de vijand bestormt de stad aan alle kant* (waar men in het Latijn *undique*, in het Fransch *de toute part* zou zeggen). Hier hoede men zich *allen dag, aan allen kant* te schrijven als of *dag* en *kant* hier een waarlijk enkelvoudig voorwerpsbegrip aanduiden: integendeel wordt *alle dag, aan alle kant* tot eene bijwoordelijke bepaling vereenigd.

- Zonder substantief kan het woord in het enkelvoud, zoowel als in het meervoud, gebruikt worden, en wel in het enkelvoud in de dubbele gedaante van *al* en *alles*. In den vorm *al* komt het voor als het kollektief gebezigd wordt vóór een zelfstandig gebruikt betrekkelijk voor-naamwoord: *al wie, al wat*. Hier kan men echter ook in het meervoud zeggen *allen, die*, en in het onzijdig enkelvoud *alles, wat*. Denkt men aan de gansche schepping, die alles omvat, zoo zegt men *het al*, of *het heel-al*, het *geheel-al*; denkt men aan alle voorwerpen of zaken binnen eenen bepaalden kring, zoo bezigt men den vorm *alles*. Hoe nu moet de *s* verklaard worden, waarop het woord in dezen vorm uitgaat? Deze uitgang is niet van denzelfden aard als in het Hoogduitsche *Alles*, welks *s* de uitgang is van het onzijdig geslacht naar den sterken vorm. De uitgang nu van den sterken vorm is in het Hollandsch, zoo in het onzijdig als in het mannelijk geslacht, nagenoeg algemeen, afgeworpen, en ware hij behouden, hij zou *t* moeten zijn, ontstaan uit den Gothischen uitgang *ata*, gelijk

dan ook de onzijdige vormen *het, dit, dat, wat* en het oude *geent* (Hoogd. *jenes*) eene *t* vertoonen. Ook treft men wel eens in schriften van vroeger eeuwen den vorm *alles* aan. Dus houde ik *alles* voor eens samen-trekking uit *al des, al wat daarvan* is, hetwelk ook overeenkomt met de beteekenis, daar *alles*, in tegenoverstelling van *het al* (dat is, *al wat bestaat*), beteekent al wat van eene bepaalde soort van zaken bestaat. *Alles* is natuurlijk onverbuigbaar. Een lidwoord duldt het niet voor zich (zeg ik: *ik heb het alles gezien*, zoo is *het* een persoonl. vnv.); wel enig ander bepalend adjektief: *mijn alles, dit of dat alles*.

Over de verbuiging van het zelfstandig gebruikte *alle* in het meervoud; zie boven bladz. 433.

Men is het niet eens, of men moet zeggen: *u aller vriend, ons aller moeder*, dan wel *uw aller vriend, onze aller moeder*. Dit laatste echter is alleen goed te keuren; want hoe zou men dien verbogen vorm van het persoonlijk voornaamwoord *u, ons* hier kunnen verklaren? De volledige uitdrukking is *uw vriend* en dan volgt tot nadere verklaring van het bezittelijk voornaamwoord, dat toch de waarde heeft van den genitief des persoonlijken voornaamwoords, de genitief *aller*. Mede goed is: *uwer aller, onzer aller* en dergel., wanneer *uwer, onzer*, de genitief meervoud is van het persoonlijk voornaamwoord.

Eindelijk. Het eerst door *alle* onbepaald aangewezen getal wordt wel eens daarna nog door een bepaald telwoord nader aangeduid: *alle vier, alle tien*. Hier schrijve men nimmer *allen vier* enz., al is ook het denkbeeld personen in het woord begrepen, omdat in deze verhouding het woord *alle* een deel zijner zelfstandigheid aan het bepaalde telwoord afstaan moet. Wordt zulk eene

uitdrukking met een substantief aangevuld, dan vordert dit substantief het artikel vóór zich: *alle vier de menschen*, *alle vier de maanden*; *alle vier maanden* (zonder artikel) zou zoo veel als *om de vier maanden*, *in elke vierde maand*, beteekenen.

Gezamenlijk beteekent een bepaald aantal van voorwerpen te zamen genomen, en komt dus slechts voor substantieven in het meervoud of, wel voor kollektieven; ook wordt het deswegens steeds door het bepalend lidwoord of een ander bepalend bijvoegelijk naamwoord voorafgegaan: *de gezamenlijke erfenis*, *de gezamenlijke erfgenamen*, *mijne gezamenlijke vrienden*. Het artikel kan echter ook wegblijven, wanneer het zelfstandig naamwoord eenigermate als titel gebruikt wordt: *gezamenlijke erfgenamen hebben zich in dezen zin verklaard*. Het wordt als een kwalitatief adjektief verbogen. Staat *gezamenlijk* achter het substantief, zoo is het als een bijwoord aan te merken.

Geheel en *gansch* bieden mede in de verbuiging niets bijzonders aan, daar zij in dit opzicht aan alle kwalitatieve adjektieven gelijk zijn. *Geheel* of *heel* kan ook voor het determinatief te staan komen, en blijft dan, als gewoonlijk, onverbogen: *geheel de wereld*, *heel de aarde*. Wanneer op het denkbeeld van ongeschondenheid gedrukt wordt, gebruikt men *geheel* of *heel* bij voorkeur boven *gansch*. Dus *de heele appelen*, niet *de gansche appelen*; wel: *gansche dagen*, zoo wel als *geheele dagen*, zonder lidwoord. Vóór namen van landen en plaatsen komend, blijven *geheel* (*heel*) en *gansch*, even als derzelve tegengestelde *half*, onverbogen, bij voorbeeld: *half Frankrijke behoud*, *geheel Duitschlands roem*. Hier bestaat, namelijk, eene soort van samenstelling (als in *Wit Rusland* enz.), daar het

begrip *geheel*, *half* niet zelfstandig gevat wordt, maar in dat des substantiefs versmelt: in eenen eigenlijken zin toch laat zich de helft eener plaats niet afzonderlijk nemen, en evenmin kan dus het begrip *geheel*, in zooverre hetzelve het tegenovergestelde van *half* is, in eenen eigenlijken zin genomen worden.

Ieder, *elk* en het meer ouderwetsche *iegelijk* beteekenen alle bepaalde voorwerpen, doch zoo dat men elk afzonderlijk op het oog heeft, weshalve zij ook slechts in het enkelvoud gebruikt kunnen worden. Substantivè gehezigd, wordt *ieder* geheet als een substantief verbogen; in den genitief, *ieders*; in den datief ten accus. *ieder*, en gelijkslachtig (zie bladz. 302) gebruikt: Wordt het door *een* voorafgegaan, zoo verbuigt men het mede volkomen als een substantief: *eens ieders*, *een' ieder* (in den datief en accus.). Als adjectief heeft het in het mannelijk de *e* van den zwakken vorm: *iedere stoel*; doch niet noodwendig, wanneer er een persoonsnaam op volgt; in het vrouwel. *iedere*; in het onzijdig, *ieder*. In den genitief komt het dan niet voor, dus niet: *ieders booms blad*; evenmin als in den genit. en datief vrouwel.; maar het heeft tot verbogen vorm in het mannelijk geslacht en in den datief onzijdig *iedereen*. Gevolgd van *een*, vormt het daarmede eene samenstelling: *iedereen*. Dit is mede gelijkslachtig en steeds zelfstandig, gelijk het dan ook, *even* als een zelfstandig naamwoord, slechts in den genitief den uitgang *s* kan aannemen. *Iegelijk* wordt steeds door het lidwoord *een* voorafgegaan. Het is mede gelijkslachtig en wordt als een zelfstandig naamwoord verbogen: genit. *eens iegelijks*, dat. en accus. *een' iegelijk*. Gevolgd door een substantief, heeft het den zwakken vorm in de verbogene naamvallen: *eens iegelijken*

menschen, eenen iegelyken mensch, of bij afkapping *een' iegelyk' mensch*. *Elk* heeft als adjektief, onmiddelyk door zijn substantief gevolgd, in den nominatief mannelijk *elke*, ten ware er een persoonsnaam volgt; in dit geval toch wordt meestal de sterke vorm *elk* gezegd; in den nominat. vrouwel. *elke*, en onz. *elk*; de genitief is evenmin gebruikelijk als die van *ieder*, hozeer de genit. vrouwel. *elker* voorkomt (bij voorb. Statenb. Gen. XLI: 48); de vorm van den datief mannel. en onz. alsmede van den accus. mannel. is *elken*. Staat het als adjektief voor een determinatief woord, dat met het substantief, hetwelk bij *elk* gedacht wordt, in den genitief meerv. volgt, zoo blijft *elk* onverbogen; bij voorbeeld: *elk dezer zaken* (niet *elke*), *aan elk dezer boomen*. Doorgaans wordt *elk* als een gelijkelachtig zelfstandig naamwoord gebruikt en verbogen, weshalve het dan alleen in den genitief (*elks*) de *s* aanneemt; dus b. v. in den datief: *ik gun elk* (niet *elken*) *zijn' zin*. Even als *ieder* kan het *een* zoo wel vóór als achter zich krijgen *elkeen*, *een elk*. Dus met *een* verbonden kent het desgelijks den genitief op *s*; *elkeens*, *eens elks*. Wat nu de etymologie van de woorden *ieder*, *iegelyk* en *elk* aangaat: *ieder* is eene zamentrekking uit het oude *ie*, Goth. *aiv* (*voit*) en *weder* (Eng. *wether*, Goth. *hvathar*, dat is, *wie van beiden*). Dus bewaart het Hoogd. *jedweder* meer volkomen den volledigen vorm. Alzoo is de eerste beteekenis *wie ooit* of *wie ook van beiden*, en van deze ging het over tot die van *wie ook van allen*. Het Nieuwhoogduitsch verbuigt *jeder*, vrl. *jedo*, onz. *jedes* enz. en behandelt dus verkeerdelyk de *r* van *jeder*, die tot den grondvorm behoort, als of zij een verbuigingsuitgang ware. *Iegelyk* is zamengesteld uit het zelfde *ie* en *gelyk*, Goth.

galciks. *Elk* (Eng. *each*) is zamengesteld, het zij uit *eenlik*, het zij, en dit laatste is wel zoo waarschijnlijk uit *ie-lik*; dit *lik* of *lijk* (Goth. *leik*) beteekent eigenlijk *vleesch*, *ligchaam*, doch wordt even als het Engelsche *body* in *any body*, *some body*, voor een *persoon*, een *individu* genomen.

Geen wordt verbogen als het telwoord *een*. Doch in zeker geval moet het onverbogen blijven, te weten, wanneer het niet, zoo als gewoonlijk, het gezegde van den volzin, waartoe het behoort, ontkent, maar het begrip van het substantief, dat er onmiddellijk op volgt. Dus zegge men wel: *geens nederigheid was zoo groot als de zijne*, wanneer men ontkent, dat er grootere nederigheid was; maar: *zelfsmiskening is geen nederigheid*, wanneer ik het begrip *nederigheid*, in zoo verre het op dat subjezt wordt toegepast, ontken. — Oudtijds werd *geen* immer door het ontkenkende *en* (of *ne*) voorafgegaan. Ook is dészelfs oorsprong van dien aard, dat het niet noodwendig eene ontkenning inhoudt. In het Oudduitsch, namelijk, bestond nevens *nihein* of *nehein* (ook wel *nechein* en *nohein* geschreven), hetwelk eene zamenstelling is uit het ontkenkende *nih* of *noh* en *ein* (*een*), en aldus *nullus* beteekent, een ander woord *dihein* of *dehein*, dat *eenig* (*ullus*, *aliquis*) beduidde. Het *een* nu, zoowel als het ander, heeft later door aphaeresis in onzen tongval *geen* opgeleverd: de *g* is de slotklank van het voorgevoegde *nih* of *dih*. Volgens deze dubbele afstamming kon *geen* derhalve zoowel eene positieve als eene negatieve beteekenis hebben (1). Doch, hoe

---

(1) In eene voorwaardelijke rede, waarbij men ontkent, wat men veronderstelt, gebruikten de Ouden meermalen ontkenkende woorden, waar wij stellige woorden aanwenden: zoo

het zij, ook de bij de Ouden immer gebruikelijke verbanding en — niet geeft een voorbeeld eener dubbele ontkenning.

Eenig (Oudd. *einto*, Eng. *any*) is wel te onderscheiden van *eenig* (Oudd. *einac*, Nieuwhgd. *einsig*), dat *eenig in soort* beteekent. Het telwoord *eenig* kan zoo wel een bepaald voorwerp uit telbare voorwerpen aanduiden: *eenige vrouw*, als zekere mate van eene stof of van een ondeelbaar begrip: *eenig brood*, *eenige lust*, *eenig genoeg*. De verbuiging van dit woord is volkomen gelijk aan die van het adjektieve *elk*. In het meervoud duidt *eenige* natuurlijk een getal en wel een gering getal voorwerpen aan, even als *sommige* en *ettelijke*, die in het enkelvoud niet meer gebruikelijk zijn. De verbuiging van het meervoudige *eenige*, als mede van *sommige* en *ettelijke*, is boven (bladz. 433) genoegzaam verklaard. *Sommige* is afgeleid van het Goth. *sums* (*quidam*): in het Engelsch komt het nog in oorspronkelijken vorm (*some*) voor, gelijk voorheen ook bij ons *som* (*iemand*), b. v. in *some wise* (*eenige wijze*); thans bestaat het in den stamvorm nog slechts in *soms*, *som-tijds*, *som-wijlen*. *Ettelijk* is thans verouderd; het luidt in het Oudduitsch *eddeswelih*, van waar bij verkorting *eddeslih* en eindelijk in lateren tongval *etzlich*. Het laatste bestanddeel van dat *eddeswelih* is het Goth. *hwaleiks*, *welke*; het eerste is wellicht het Goth. *ith*, *indien*, *wanneer*: in dit geval zou *ettelijke* eigenlijk *indien er de zoodanige zijn* beteekenen (*si qui sunt*), en zou de *s* in *eddeswelih*, die trouwens

ook in het Oud-fransch: *si pour douleur pouvait nule femme morir*. Alzoo kon ook op deze wijze *geen* den schijn eener positieve beteekenis krijgen en men zich dus genoodzaakt achten, daaraan de ontkenning toe te voegen.

ook wel ontbreekt, voor ingeschoven te houden wezen.
 Over *menig* handelden wij reeds boven (bladz. 419).
 In het enkelvoud drukt hetzelfde het begrip van een meer-
 voud uit, en juist daarom wordt het bij ons niet in het
 meervoud gebruikt. Ten aanzien van de verbuiging is
 hetzelfde waar te nemen, wat wij van die van *elk*, als
 adjektief door zijn substantief gevolgd, gezegd hebben.
 Een voorbeeld van den sterken genitief *vrouw*, hebben
 wij in *menigerlei*. Ook *menig* kan met het onbepaald
 voornaamwoord *een* tot een gelijslachtig substantief
 vereenigd worden: *menigeen*. Ook *verschiedene*, *on-
 derscheidene* en soms *verschillende* worden vaak, met
 verlies hunner kwalitatieve beteekenis, als onbepaalde tel-
 woorden in de beteekenis van *eenige* en *sommige* of
 liever *vele* gebruikt.

Veel en *weinig* nemen in het enkelvoud mannelijk en
 vrouwelijk in den nominatief den uitgang *e*, in den ac-
 cus. enkelv. mannelijk *en* aan, wanneer zij een getal-
 begrip te kennen geven, bij voorbeeld: *vele wijn heeft
 dit gebrek*, dat is, *vele soorten van wijn*; *weinige
 boter kan lang bewaard worden*, dat is, *weinige
 hoeveelheden van verschillenden boter*. Duiden zij een
 maatbegrip aan, zoo blijven zij volstrekt onverbogen in
 enkel- zoowel als meervoud: *veel wijn te gebruiken is
 voor de gezondheid nadeelig*; *veel menschen beko-
 ven te zamen meer spijs dan weinig menschen*. In
 het meervoud worden deze beide woorden als de overige
 meervoudige determinatieven verbogen, zoo zij een ge-
 talbegrip aanduiden: *vele menschen gaan aan dit ewel
 munk*; *weinige lieden hoeden zich voor deze dwaling*;
veler genoeg; *ik vertrouw slechts weinigen mijner
 kennissen mijn geheim toe*; en substantieven: *velen wa-
 ren er tegenwoordig*. *Meer* is altijd onverbogen, daar

het altijd een maatbegrip behelst, en geenszins, als in het Hoogduitsch, in het meervoud in de beteekenis van *verscheidene* mag gebruikt worden. *Minder* is in hetzelfde geval, ten ware het zoo veel als *geringer* beduidt en dus niet als telwoord, maar als kwalitatief adjectief opgevat wordt. — Voorafgegaan door het bepalend lidwoord of eenig ander determinatief adjectief, worden *veel* en *weinig* als kwalitatieve adjectieven verbogen, en hebben zij in den nominatief, zoo mannelijk als onzijdig, steeds den zwakken vorm: *de vele wijn, des velen wijns, de weinige lust, zijn vele geld; zijne weinige vrienden.* — *Weinig* kan als een substantief voorafgegaan door *een* gebruikt worden en dan het substantief in den vorm, ten minste in de betrekking van den genitief, achter zich hebben: *Een weinig wijns, een weinig melk, een weinig bier.* Ook zonder *een* komt het, even als *veel*, desgelijks als een onverbuigbaar substantief met den genitief voor, vroeger evenwel meer dan thans: *veel gelds, veel ophefs, weinig maxels* d. i. omslag (bij Hooft).

Genoeg, Goth. *ganôhs*, is thans volstrekt onbuigbaar; hoezeer het in het Gothisch regelmatig verbogen werd. Het staat gewoonlijk als een bijwoord achter het substantief: *genoeg vrienden, vrienden genoeg.* Voorheen werd het ook wel met den genitief achter zich gezegd: *genoeg wijns.*

Wat, wel te verstaan, niet het vragend noch het betrekkelijk voornaamwoord, maar dat telwoord, waarvoor men in het Hoogd. *etwas* bezigt, is gansch onverbuigbaar: het is gelijkbeteekenend met *een weinig* en beduidt dus *eene geringe mate.* Het is eene verkorting van den vollediger vorm *etwat*, bestaande uit het zelfde bijwoord, dat wij ook in *ettelijke* aantreffen (zie

(boven) en *wat*. Hoezeer nu het Hoogduitsche *etwas* ook in de beteekenis voorkomt van ons onbepaald vornaamwoord *iets*, heeft men echter dit niet voor uit *etwas* ontstaan te houden; waartoe de ouderwetsche vorm *ietwes* ons zou kunnen verleiden. *Iets* is samengetrokken uit *iewets* en dit ontstaan uit *iewichts*, hetwelk eene zamenstelling is uit het boven onder *ieder* vermelde *ie* en den genitief van het subst. *wicht*, Goth. *vaihts*, hetwelk *ding* beteekent: *ietwes* is of voor eene verbasering van *iewets* te houden, of de *t* achter *ie* op dezelfde wijze te verklaren als de *d* achter *ja* in het Hoogd. *jedweder* voor *jetweder*; in dit geval zou *ietwes* voor *ietwets* staan. Soms vindt men ook *ietwat*, welke vorm (dan het) genitief-teeken mist: *ietwat* is een valsche vorm door vermenging van het Hollandsche *ietwes* met het Hoogd. *etwas* ontstaan.

De *herhalingsgetallen* (numeralia iterativa) worden gevormd door zamenstelling met *maal*, hetwelk een zelfst. naamwoord is, dat nog op zichzelf gebruikt wordt, zoowel in het vrouwelijk als onzijdig geslacht voorkomt en *tijd*, *wijle* beteekent. Zij luiden aldus: *eenmaal*, *tweemaal*, enz. *menigmaal*; met *meer*, en *eenige* verbonden, staat het woord in het meerkoud: *meermalen*, *eenige malen*, achter *veel* en *dik* neemt het de adverbiale *s* aan: *veetmaals*, *dikmaals*; in *telkenmale* (dat is, *te elken male*) brengt het voorzetsel *te* mede, dat *elk* zoo wel als *maal* in den datief staat. *Geenmaal* wordt niet gebruikt, behalve in het spreekwoordelijke *eenmaal is geenmaal*; anders bezigt men *nooit* of *nimmer*. In plaats van *eenmaal*, *tweemaal*,

driemaal bezat de oudste taal eigenaardige afgeleide woorden; van welke slechts *eens* (Eng. *once*) is overgebleven; *tweemaal* luidde in het Oudd. *zuito*; in het Middenhgd. *zwirp*, *zwirent*, *zwirnt*; en in het Platduitsch bestaat nog *drins*; in het Zwitsersch *drinest* voor *driemaal*. Naar de analogie van *once*, vormde het Engelsch *twice* en *thrice*. — In plaats van het woordje *maal* bezigde het Gothisch ter daarstelling der herhalings-tallen het mannelijke *sinths* of onzijdige *sinth*: dit woord beteekent eigenlijk *weg*, is de stam van *sinthan* (*sonden*, eigenlijk *reizen*), en bestaat nog in het Deensche *firesindshve*, dat is, *tachtig*, eigenlijk *viermaal twintig*, enz. Het Oud- en Middenhgd. wendde weder tot hetzelfde einde het vrouwelijke *stunt* of *stunta* (*stonde*) aan. Wij kunnen nog het stamwoord *worf*, dat is, *worp*, bezigen: *tweeworf*, *drieworf*, *menigwerf*, *dikwerf*, waarvoor ook *dikwijls* gezegd wordt. De Engelschen gebruiken *time* (*tijd*). In Opperduitsche dialecten gebruikt men nog heden ten dage in denzelfden zin eene verscheidenheid van woorden: *schlag*, *ritt*, *srich*, *fahrt*. Bij de rangschikkende getallen vooral bezigen wij nog de substantieven *keer* en *rets*, hetwelk op hetzelfde neerkomt met het Goth. *sinths*. Overigens vormt noch *maal* noch eenig ander gelijkloidend woord eene samenstelling met de rangschikkende telwoorden men zegt: *voor de tweede*, *derde maal*; *ten tweeden*, *tienden male*, enz.; alleen zegt men *andermaal* in samenstelling. *Altemaal* is geen herhalingsstal; het beteekent *te zamen*, eigenlijk, *allen in één maal* (1).

(1) Het Latijnsche *semel* (*éénmaal*) beteekent mede *altemaal*, daar het niet onderscheiden is van *simul* (*te zamen*), gelijk wij dan ook de stamsyllabe van dit *simul* zoowel in *sim-plex*, als in *sing-uli* voor *sim-uli* terugvinden. Dit *sim* of *sing* nu is *unus*.

De *verdubbelingsgetallen* (multiplicativa) worden gevormd door aanvoeging van *voud*, *voudig*, of *vuldig*; *enkelvoudig*, *tweevoudig*, *tienvoudig* enz. *veelvuldig*, *menigvuldig*. De stam van deze uitgangen is *vouwen*, voor *volden* of *valden*, Goth. *faldan*, even als men meestal *houwen* uitspreekt voor *houden* uit *holden* of liever *halden*, Goth. *haldan*. Ook de Latijnsche verdubbelingsgetallen ontleenen hunnen uitgang *-plex* van *plico* (*vouwen*) (1). Zelfstandig en bijwoordelijk gebruikt, missen zij den attributieven uitgang *ig*; die op *vuldig* uitgaan, missen dezen uitgang (*ig*) nooit. Dus zegt men: *het enkelvoud*, *het meervoud*, *het veelvoud*; *honderdvoud werd hem vergolden*. *Eenvoudig* wordt in de overdrachtige beteekenis van *onversierd* gebezigd, even als in het Latijn simplex, en in het Grieksch *ἀπλοῦς*. *Tweevoudig* gebruikt men, overeenkomstig de algemeene beduidenis van al die woorden, wanneer men denkt aan een geheel, dat uit twee bestanddeelen bestaat; dus is het onderscheiden van *dubbel* of *dubbeld* (het Fr. *double*, Lat. *duplus*, Grieksch *διπλοῦς*), hetwelk gebruikt wordt, waar tweemaal hetzelfde of een gelijk voorwerp gezegd wordt voor te komen. Het woord *dubbel* wordt wel eens, in plaats van *voudig*, achter de grondgetallen gevoegd: *driedubbel*, *tiendubbel* enz. Dit gebruik is niet goed te keuren.

De *soortgetallen* (numeralia specialia) bestaan uit den genitief vrouwelijk van het telwoord, gevoegd bij het vrouwelijk substantief *lei* of *hande*, dat geacht wordt mede in den genitief te staan: *eenerlei*, *geenerlei*,

---

(1) De Grieksche uitgang *-πλάσιος* staat kennelijk met *πλάσις*, *vorm*, *gedaante* (van *πλάσσω*) in verband, zoo dat *διπλάσιος* *tweevormig* zijn zou.

eenerhande, tweeerlei, vierderlei enz. velerlei of velerhande, menigerlei, allerlei, allerhande enz. Daar nu de grondgetallen van *vier* af gerekend van ouds eigenlijk onverbuigbaar zijn, zoo hebben al die grondgetallen, welke ter vorming van rangschikkende telwoorden den uitgang *de* aannemen (als *de vierde* enz.) in hunne verbinding met *lei* en *hande*, de gedaante van de rangschikkende telwoorden aangenomen, ten einde te geschikter te zijn om den uitgang van den vrouwelijken genitief achter zich te ontvangen; de overige plaatsen dezen uitgang onmiddellijk achter het grondgetal. Dus *vierderlei* of *vierderhande, vijfderlei, zesderlei, zevenderlei, negenderlei, tienderlei, elfderlei, twaalfderlei*; maar *tweeerlei, drieërlei, achterlei, twintigerlei* enz. *honderderlei, duizendertei*. De aard dezer woorden, als daarstellende eene bijwoordelijke bepaling, bestaande uit een substantief en een adjektief in verbogen vorm, verklaart genoegzaam, dat zij onverbuigbaar zijn moeten. Niettemin worden zij attributief gebruikt: *allerlei menschen, hij neemt velerlei arbeid op zich*, niet: *allerteie menschen, velerleien arbeid*. — Het substantief *lei* schijnt een stamvorm met de vokaal van het praeter. singul. van het werkwoord *lijden*, dat is *gaan*, en zou dus eigenlijk *gang*, vervolgens *weg* en *manier* of *wijze* beteekenen. *Hande* is kennelijk desgelijks een stamvorm van het oude *hinden* (Goth. *hinthan*), *vatten*, vanwaar ook *honderd* afkomt (zie boven bladz. 443). Dus beteekent het zooveel als *zamengevalte menigte, geslacht* of *slag*, hetwelk te waarschijnlijk is, omdat het oudere Hoogduitsch in denzelfden zin den genitief enkelvoud van slahta (*geslacht*) en wij nog de uitdrukking *alle slag van menschen* bezigen. *Allerlei soort van menschen, allerhande slag*

van volk, is dus eene tautologie of onnoodige herhaling van hetzelfde begrip. Op dezelfde wijze en in denzelfden zin met de telwoorden verbonden komt ook in vroeger eeuw het woordje *tier* voor. Dus *menigertieren* (de uitgang schijnt die van den zwakken genitief vrouwelijk) in een fragm. van het *Riddergedicht Will. v. Oranje*, v. 380, uitgeg. in het *Belg. Mus.* 1843, 2de Aflv. Dit *tier* is waarschijnlijk eene afleiding van *tijen* (frequentat. *tijeren* (1)) of *tijgen*, dat is *gaan*, zoo dat dit *tier* oorspronkelijk hetzelfde als *lei* (van *tijden*, dat is *gaan*) zou beteekenen.

OVER HET VOORNAAMWOORD.

Voornaamwoorden zijn demonstratieve woorden, dat is: zij hebben hunnen oorsprong te danken aan klanken, strekkende tot aanwijzing van voorwerpen met onderscheiding van de verschillende plaats, die zij in de ruimte innemen (zie bladz. 5, 6 en 213). Van de grondklanken dezer soort ontstonden, deels door ontwikkeling of versterking van den wortel, deels door samenstelling, andere demonstratieve woorden, die geschikt zijn om als bepalende woorden bij de substantieven te dienen en alsdan zekere wederom oorspronkelijk bloot plaatselijke betrekkingen van de voorwerpen tot

---

(1) Door verwisseling van *t* met *k* (zie bladz. 57) en door verbastering van den klank zal uit dit *tijeren*, *kuijeren*, dat is, *wandelen*, eigenlijk een *weinig tijgen*, *trekken* of *reizen*, een *tochise doen*, ontstaan zijn.

den spreker of tot andere personen of zaken, of wel tot in de rede vermelde dingen aanduiden. — Gene noemt men zelfstandige; deze, bijvoegelijke voornaamwoorden.

Men onderscheidt de volgende soorten van voornaamwoorden :

I. *Persoonlijke*. De voornaamwoorden, die dezen naam dragen, onderscheiden zich in drie ondersoorten. Zij wijzen, namelijk, of het voorwerp aan, dat zich in het middelpunt der ruimte bevindt, mitsdien den denkenden of sprekenden persoon zelven (voornaamwoorden van den *eersten persoon enkelvoud*); of één of meer voorwerpen, die zich in één of meer punten buiten het middelpunt bevinden (voornaamwoorden van den *derden persoon*); of eindelijk, vooronderstellen zij eene verbinding van den spreker met één of meer personen buiten hem, en wel deels dus, dat de spreker een' of meer personen buiten hem tegen zich overstelt (voornaamwoorden van den *tweeden persoon*), deels dus, dat hij deze als het ware met zich tot het middelpunt betreft (voornaamwoorden van den *eersten persoon meervoud*).

Alleen de persoonlijke voornaamwoorden zijn zelfstandige voornaamwoorden. De overige, met uitzondering van *wie* en *wat* en van de onbepaalde voornaamwoorden, zijn alle bijvoegelijk, hoezeer zij ook, met weglating van het substantief, zelfstandig kunnen gebruikt worden.

II. *Bezittelijke*. Gelijk het naamwoord in den verbogen naamval het punt aanwijst, waar diegene zich bevindt, die bij de zaak betrokken is dat is wien zij aangaat; zoo is uit den verbogen vorm der persoonlijke voornaamwoorden eene soort van voornaamwoorden voortge-

komen, die aanduiden, aan wien, aan den eersten, den tweeden of wel aan den derden persoon, eenig ding toekomt. Dit zijn de bezittelijke voornaamwoorden.

III. *Aanwijzende*, dat is, in engeren zin *demonstratief* geheeten voornaamwoorden. Het zijn bijvoegelijke voornaamwoorden van den derden persoon, die het *van verre* en *van nabij* door verschillende vormen uitdrukken.

IV. *Bepalende* voornaamwoorden. Deze duiden een voorwerp naar zijne in de rede vermelde zelfstandigheid (*dezelfde* enz.) of hoedanigheid (*zulk*) aan.

V. *Onbepaalde* voornaamwoorden. Dit zijn eigenlijk zelfstandige naamwoorden in derwijze verzwakte beteekenis, dat zij bloot een' persoon of zaak aanduiden met verwaarloozing van de in het woord liggende kracht om de natuur der substantie aan te duiden (bij voorb. *men, iemand, iets*).

VI. Bij deze vijf soorten komen dan nog *vragende* voornaamwoorden. De vraag evenwel is, even als de ontkenning, een bloot subjektieve redevorm, die door een voornaamwoord als zoodanig niet kan uitgedrukt worden. Beide, vraag en ontkenning, drukken de verhouding uit van den spreker, niet als waarnemend, maar als wetend of oordeelend subjekt, niet tot het objekt der rede, maar tot het uitgedrukte oordeel zelve. Dus wordt als vragend voornaamwoord gebruikt een zelfstandig voornaamwoord van den derden persoon, van voren vermeerderd met eene soort van gevoelsklank, die geschikt is om den wensch des sprekers naar antwoord te kennen te geven. Bovendien is er een bijvoegelijk vragend voornaamwoord uit diezelfde partikel met het substantief *lijk* bestaande.

VII. *Betrekkelijke* voornaamwoorden. Bloot door de

aanwending tot verbinding van zinnen wordt een voornaamwoord betrekkelijk, even als de bijwoorden of bijwoordelijke uitdrukkingen eeniglijk door de aanwending tot dat einde tot voegwoorden worden. Van nature betrekkelijke voornaamwoorden zijn er dus niet: er bestaan slechts óf aanwijzende óf vragende voornaamwoorden betrekkelijk gebruikt.

I. De persoonlijke voornaamwoorden van den eersten en den tweeden, dat is, den sprekenden en den aangesproken persoon, hebben geene verschillende vormen voor de geslachten. De zinnelijke tegenwoordigheid van den spreker zoowel als van den aangesprokenen maakt reeds het geslacht des persoons kenbaar, weshalve er geene behoefte ter onderscheiding van het geslacht door verschillende vormen bestond (1). De derde persoon, die het wezen of het voorwerp aanduidt, waarvan gesproken wordt, heeft verschillende vormen voor de drie geslachten. — Deze voornaamwoorden dan worden dus verbogen:

Enkelvoud,

1ste persoon.	2de pers.	3de persoon,		
		mannel.	vrouwel.	onsijd.
N. ik,		hij,	zij of ze,	het,
G. mijner of		zijner of	harer,	
mijns,	Ontbreekt.	zijns,		
D. mij,		hem,	haar,	
A. mij.		hem,	haar of ze.	het.

---

(1) In het Hebreeuwsch evenwel bestaat er een vrouwelijke vorm van het pers. voornaamw. van den 2den persoon.

Meervoud,

1 ^{ste} persoon.	2 ^{de} pers.	3 ^{de} persoon.		
		mannel.	vrouwel.	onzijd.
N. wij,	gij,	zij of ze,	zij of ze,	zij of ze,
G. onzer,	uwer of uws,	hunner,	harer,	
D. ons,	u,	hun,	haar,	
A. ons.	u.	hen.	haar of ze.	zij of ze.

De nominatief van den eersten persoon enkelvoud is sedert het Gothische tijdperk onveranderd gebleven. De genitief heeft dit met dien der beide getallen in alle personen en in alle geslachten van den derden persoon gemeen, dat hij den uitgang bezit van den genitief der determinatieve adjektieven. Dit herinnert den vorm van den genitief der persoonlijke voornaamwoorden in het Grieksch en Latijn, *ἐμοῦ*, mei, *σοῦ*, tui, enz. Het is, als of de genitief der persoonl. voornaamwoorden, die toch gelijke beteekenis had met de bezittelijke voornaamwoorden (zoo is *het boek van mij* gelijk *mijn boek*) door deze is verdrongen geworden, en daarna aan deze bezittelijke voornaamwoorden, wanneer zij als genitieven der persoonl. voornaamwoorden gebruikt werden, ten einde hun de gedaante van wezenlijke genitieven te geven, de uitgang van den adjektivischen genitief is gegeven. Reeds in het Gothisch komt de vorm der genitieven van de persoonl. voornaamwoorden (*meina*, *theina* enz.) met dien der bezittel. voornaamwoorden (*meins*, *theins* enz.) overeen; alleenlijk hebben zij daar nog niet den uitgang van den adjektivischen genitief, maar dien van den nominatief van het mannelijk geslacht naar de zwakke declinatie. Bij ons was van ouds de mannelijke vorm *mijns* nevens den vrouwelij-

ken *mijner* gebruikelijk. In de weinige zegswijzen waarin thans nog deze genitieven der persoonl. voornaamwoorden gebruikelijk zijn, heeft de vrouwelijke vorm de voorkeur: *gedenk mijner*; *zich zijner*, *harer of hunner ontfermen*; *uwer onwaardig*, enz. In het vrouwelijk geslacht en in het meervoud (behalve van den 2den pers: *uws* in *uws zelfs*) is de mannelijke vorm zoo goed als in onbruik geraakt, omdat voor het vrouwelijk geslacht een mannelijke, en voor het meervoud een enkelvoudige vorm ongepast scheen. Voorheen werd de mannel. vorm *mijns*, *haars*, zeer wel ook van vrouwen gebruikt (als in de Sproke Beatrijs, v. 148, 151, 256). — De datief van het persoonl. voornaamw. van den 1sten pers. is bij ons, door afslijting van den uitgang, volkomen gelijk geworden aan den accusatief. In het Gothisch luidde de datief *mis* (Hoogd. *mir*), de accusat. *mik* (Hoogd. *mich*).

Het enkelvoud van den 2den persoon ontbreekt thans. De reden, dat deze getalvorm in onbruik is geraakt, is daarin te zoeken, dat men de aanwending van den meervoudsvorm van den 2den persoon ook bij het aanspreken van een' enkel persoon door de beleefdheid gevorderd achtte, even als in het Fransch, het Engelsch enz. Men sprak dus, alsof men zich te gelijk tot de aanhangers van den persoon wendde, tot wien men het woord richtte. Weldra verzuimde men nimmer dezen beleefdheidsvorm te bezigen, en zoo werd het enkelvoud van den 2den persoon nooit meer aangewend. Evenwel is het voornaamw. van den 2den persoon enkelv. eerst sedert de eerste helft van de zeventiende eeuw geheel verbannen geworden, en wel op gezag van de Statenvertaling des Bijbels. In de met de uitgave dezer vertaling gelijktijdige werken van Huijghens vindt men nog het en-

kelv., nevens het meervoud van den 2den pers., bij het aanspreken van éénen pers., waar het pas gaf, aangewend, even als in vroegere werken, bij voorbeeld in de Beatrijs, waar Beatrijs het Opperwezen in het gebed met *ghi* aanspreekt, en het goddelijke gezicht tot haar met *du* het woord richt. Met dit voornaamw. ging ook de vorm van den 2den pers. enkelv. bij het werkwoord verloren. Alleen in den imperatief is deze vorm overgebleven. In den genoemden Statenbijbel is men zich ten dezen aanzien meer gelijk gebleven, en komt de 2de pers. van den imperatief nimmer anders dan in het meerv. voor. — De 2de pers. enkelv. dan luidde in het Gothisch in de vier naamvallen: *thu*, *theina*, *thus*, *thuk*; bij onze oude schrijvers, in den nominatief: *du*, in den verbogen naamval: *di* of *dij*. — Sedert men deze bijzondere vormen miste om aan te duiden, of men een' dan meer personen aansprak, plaatste men vaak achter *gij* het naamw. *lieden*, wanneer men meer dan een' persoon bedoelde. Dit *gijlieden* nu wordt in het dagelijksch leven tot *jijlui*, en, met omzetting der vokaalklanken, *juilij*, *juili*. Het schijnt vergeleken te moeten worden met het *anderen*, dat in andere talen achter het pers. voornaamw. van den 2den pers. meerv. geplaatst wordt, als in het Spaansch *vosotros*, Fransch *vous autres*.

De 3de persoon enkelvoud luidt in den nominatief bij ons *hij*. Eigenlijk echter kan er geen *persoonlijk* voornaamw. van den 3den persoon bestaan, anders dan met wederkeerige (reflexieve) beteekenis, welke den nominatief uitsluit en de aanwijzing der getallen en geslachten, als reeds door het subjekt aangewezen, onnoodig maakt. Bezigt men, namelijk, in den nominatief en in de verschillende geslachten en getallen een voornaamw. van den 3den persoon, zoo wordt dit tevens van onbezielde

voorwerpen gebruikt, en is dus niet met *ik* en *gij* op ééne lijn te stellen, noch eigenlijk *persoonlijk*. Dus kant men in het Grieksch en het Latijn een' genitief *oó* en *sui*, waarbij geen nominatief behoort. Ook is *hij*, met zijne verbogene naamvallen *hem*, *hun* en *hen*, een aanwijzend voornaamwoord, dat in het Gothisch, naar de daarvan nog overige sporen te oordeelen, *his*, vrouwel. *hija*, onz. *hita*, luidde, en met het Latijnsche *hic* overeenkomt; van dit voornaamw. zijn de plaatselijke aanwijzende adverbia *hier*, *her* (in *herwaarts*) en *heen* verbogene vormen, en met hetzelfde staat het eerste lid van het woord *he-den*, Oudd. *hiutu*, verkort voor *hiutagu*, Goth. *himma-taga* (als het ware *hem-dage*, Lat. *ho-die*), in verband. — De genitief *zijner* of *zijns* behoort niet tot den nominatief *hij*, maar hangt zamen met het eigenlijke reflexieve persoonlijke voornaamw. van den 3den persoon, dat in het Gothisch luidde: *seina*, *sik*, en zoowel voor het enkel-, als voor het meervoud, zoo wel voor het mannelijk als voor het vrouwelijk gold. De Gothische accusatief *sik* werd ons *zich*, welke voor ons dialect ongewone opperduitsche vorm, zoo voor accusatief als datief geldt en te recht zonder onderscheid van getal en geslacht gebruikt wordt. *Zijner*, daarentegen, eenmaal (als reeds in het Oudduitsch) tot genitief van het eigenlijk demonstratieve *hij* gestempeld, werd uitsluitend mannelijk en enkelvoud. Opmerkelijk is het, dat het wederkeurig voornaamw. *zich*, hetwelk, blijkens het gezegde, in het Gothisch bestond, en ook in de fragmenten der Nederduitsche Psalmvertaling uit de negende eeuw in de gedaante *sic*, *sig* voorkomt, gedurende een langdurig tijdperk nagenoeg uit onze taal verdween (bij schrijvers van de dertiende eeuw wordt de vorm *hem* meestal, in den Statenbijbel

altijd, ook in de wederkeerige beteekenis gebruikt), om eerst in den laatsten tijd, ten minste in de schrijftaal, weder in gebruik te komen. — *Hem* is het Gothische himma, hetwelk alleen datief was en zijn kon: niettemin geldt *hem* thans ook voor den accusatief, zoo als reeds in de Psalmvertaling uit den Karolingischen tijd *imo* voor den accusatief doorgaat. Daar in het Gothisch de accusatief hina moet geweest zijn, zoo behoorde onze accusatief enkelvoud niet *hem*, maar *hen* te luiden; doch deze vorm is tegenwoordig die van den accusatief meervoud,

Het vrouwelijke *zij* behoort niet tot het vermeldde his, hija, hita; maar tot het Gothisch is (Hoogd. *er*), si, ita, het oneigenlijk *persoonlijk* genaamde voor-naamwoord van den 3den persoon. Nevens *zij* (*si*) treft men bij onze Schrijvers omstreeks de dertiende eeuw ook den vorm *so*, *soe* aan, hetwelk wederom de ongeschonden gebleven vrouwelijke vorm is van het Gothische demonstratieve sa, só, thata. — De datief *haar* staat voor *her* met toonlooze *e*, vóór de *r* (zie bladz. 22) tot *a* verstrekt. Hij zal in het Gothisch hizai gegeluid hebben, waaruit met verlies van de vokaal des uitgangs en den gewonen overgang van *z* in *r* (zie bladz. 70) *hir*, *her* of *haar* ontstaan moest. Deze vorm echter mocht alleen voor den datief gelden; maar, even als *hem* ook voor den accusatief doorgaat, breidde zich deszelfs gebruik ook tot den accusatief uit, welke eigenlijk gelijk aan den nominatief zijn moest, als het Hoogd. *sie*; gelijk dan ook de verzwakte vorm van den nominatief, *se*, mede als accusatief in de Schrifttaal mag voorkomen, en in de gesprokene taal meestal voorkomt.

Het onzijdig *het* is hita. Wij gaven geen' genitief

noch datief van het onzijdig op, omdat *zijns* en *hem* te zeer uitsluitend van eigenlijke personen gebezigd worden, en als in het Fransch *en* en *y*, zoo in het Hollandsch *daarvan* of *er van*, *daaraan* of *er aan*, *van* of *aan hetzelfde*, den genitief en datief van het onzijdige persoonl. voornaamwoord vervangen. Ik zeg: *daarvan*, *daaraan*, of *van hetzelfde*, *aan hetzelfde*, niet: *van het* en *aan het*, vermits *het* slechts in naauwe verbinding met het werkwoord gebruikt wordt (even als de Fransche pronom. conjoints, *je*, *me*, *tu*, *le* enz.), in diervoege, dat de klemtoon er niet op behoeft te vallen: bij gevolg mag het ook niet zelfstandig met een voorzetsel (*van het* even min als *de le*) gebruikt worden. Dit zou men evenwel niet kunnen vermijden, wanneer men gehouden was, daar, waar een persoon door een' persoonsnaam van het onzijdig geslacht was uitgedrukt, in een volgend voornaamwoord het onzijdig geslacht te behouden. Hiertoe nu is men geenszins verplicht, en men zal zeggen: *hebt gij zijn wijfje onlangs gezien? ja! ik zag haar* (niet *het*) *zoo even*, en *gaf haar* (niet *aan het*) enz.; zoo leest men dan ook: *een wijf zal haren man* enz. (niet *den man van het*). Zelfs zal men het persoonl. voornaamw., wanneer het op een te voren genoemd land, welks naam onzijdig is, terugwijst, liever in het vrouwelijk, dan in het onzijdig geslacht plaatsen, voor het minst zoo dat land als handelende persoon optreedt.

Het meervoud van den eersten persoon (het Gothisch kende voor den eersten en tweeden persoon ook een tweevoud) luidt in den nominatief *wij*, Goth. veis. Dit behoort tot een' anderen wortel dan het voornaamw. van den 1sten pers. enkely. En geen wonder! want het begrip van den 1sten pers. sluit het meervoud buiten. Dus

kon zich uit deszelfs vorm ook geen meervoud ontwikkelen, en men moest om datgene, wat wij als het meervoud van den 1sten pers. aanmerken, uit te drukken, een' anderen wortel aanwenden. — De genitief van den 1sten pers. *onzer* is Goth. *unsara*; de datief en accusatief *ons*, Goth. *unsis*.

De nominatief van het meervoud van den 2den pers. is in het Goth. *jus*. Gelijk nu uit thus, den datief van den 2den pers. enkelv., *dij* werd, zoo kwam uit *jus*, *jij*, Eng. *ye*. Dit *jij* nu werd tot *gij* (voorheen *ghi*), even als het Goth. *jains*, Hoogd. *jener*, tot *gene*. De veelvuldige aanhechting van dit voornaamw. achter den 2den pers. meerv. des werkwoords, welke op de harde *t* uitgaat, kan mede de verharding van de *j* (in *jij*) tot *g* (in *gij*) veroorzaakt hebben: door eene naar achteren werkende assimilatie toch (verg. bladz. 110) moest *hebtji* tot *hebtghi* worden. Ook kon de weeke *j* op de voorgaande harde *t* terugwerken (zie bladz. 109) en deze in de weeke *d* veranderen: dan ontstond uit *hebtji*, *hebdji* of *hebdi* en *hebdij*, hetwelk, hoezeer het een 2de pers. enkelv. schijnt te zijn, bij onze oude schrijvers voor het meervoud gebruikt wordt. Vergel. Fragm. van *Will. v. Oranje* v. 372 (in Belg. Mus. 1843, 2de Afl. v.): *sidi porters, ofte ridders*; en *Beatrijs* v. 481, waar de dichter tot de hoorders zegt: *hebdi ghehoert, verstuet hoe* enz. — De genitief *uwer* is uit den Gothischen vorm *izvara* in dier voege ontstaan, dat eerst de weeke *z* uitviel, en *ivara* (*iver* of *ewer*) ontstond, waarna de *u* zich de voorgaande vokaal assimileerde (verg. bladz. 71), hetwelk *uwer* opleverde. Op dezelfde wijze is de datief en accusatief *u* uit *izvis* ontstaan; welke vorm eerst *ivis*, vervolgens, met verlies van den uitgang, *ivi*, dat is, *ewe*, of *uw*, en, eindelijk, *u*

werd, en, wanneer de *i* (*j*) behouden bleef, *jou*, Eng. *you*.

De nominatief van den derden pers. meervoud moest weder van een demonstratief of voor verschil van getallen vatbaar pronomen ontleend worden. Gelijk nu het vrouwelijk enkelv. *zij* aan *is*, *si*, *ita*, *is* ontleend, zoo ook dit meervoud *zij*. Nu luidt wel het mannelijk meervoud van dit pronomen in het Gothisch *eis*, doch voor dit *eis* vinden wij reeds in het Oudduitsch, even als in het Nieuw-hoogduitsch *sie* in gebruik, hetwelk ons *zij* is. — De genitief *hunner* komt, even als het bezittelijke *hun*, waartoe het behoort, uitsluitend aan onzen tongval toe. Het Hoogduitsch heeft *ihr* (*ihrer*), en met dit *ihr* komt ons *haar* overeen, hetwelk in de zestiende en zeventiende eeuw (als b. v. in den Statenbijbel) voor het bezittel. voornaamw. van den 3den pers. meerv. zoo mannelijk als vrouwelijk, geldt. Nu is de vraag van waar wij dit bezittel. voornaamw. *hun* en de genitief *hunner* ontleend hebben? Het is kennelijk van den datief *hun*. De datief nu vermag den genitief te vervangen, daar b. v. *het boek aan mij* (*le livre à moi*), namelijk, *toekomend*, zoo veel is als *het boek van mij* of *mijn boek*. Dus is *hun boek* eigenlijk *het boek aan hen* (*le livre à eux*). Omgekeerd geldt het Fransche bezittel. voornaamw. van den 3den pers. meerv. *leur* (dat is *lorum* voor *illorum*) mede voor den datief meervoud van het voornaamw. van den 3den pers. b. v. *je leur dis*. Deze afleiding van het bezittelijke *hun* is te waarschijnlijker, omdat er nog in het Oudduitsch geen bezittel. voornaamwoord van den derden pers. meerv. bestond, maar daarvoor de genitief meerv. van het pers. voornaamw. *ir*, *siu*, *iz* (*er*, *sie*, *es*) gebruikt werd. In plaats van dezen genitief nu nam onze taal tot den

datief van dit voornaamwoord of liever van het voornaamw., dat in het Goth. *his*, *hija*, *hita*, luidt, de toevlucht, en deze datief, werd later, even als de genitief *ir* (*ihr*) in het Hoogduitsch, tot een adjektief. Die datief *hun* zelve nu is verbasterd uit *hem*, dat bij de oude Schrijvers veelal mede in het meervoud gebezigd werd. De verwisseling van de *n* op het einde met *n* is boven (bladz. 74) behandeld, gelijk ook het verloop van de scherpkorte *e* tot *u* (bladz. 43). Reeds bij schrijvers van de dertiende eeuw vindt men den vorm *on* in den datief meervoud voor *hen* (*hem*), gelijk *gone* voor *gene*: van *on* of *hon* nu was de overgang tot *hun* zeer licht, even als die van *gönder*, Eng. *yonder* (voor *ginder*, van *gone* voor *gene*) tot het tegenwoordige *gunder*. De vorm *hem* van den 3den pers. meerv. moet in het Goth. *him* geluid hebben: *is*, *si*, *ita*, toch maakt in denzelfden naamval *im*, hetwelk wij nog in de Psalmvertaling uit de negende eeuw, overal waar wij thans *hun* bezigen, gebruikt zien. — De accusatief meervoud was in het Goth. *hins* (*is*, *si*, *ita*, toch maakt *ins*), dat met verlies van de *s*, *hen* moest worden.

Het vrouwelijk geslacht meervoud is volkomen gelijk aan het vrouwel. enkelv. Evenwel is de nominatief meerv. vrouwel. even als de nominatief meerv. mannel, het Oudduitsche *sie*, en niet als het enkelv. *zij*, het Gothische *si*, en zijn *harer*, *haar* in het meerv. vrouwel. het Hoogd. *ihrer*, *ihr*. Dus is *haar* eigenlijk de geslachtlooze genitief meervoud, die, als het reeds vermelde Fransche *leur*, ook voor den datief is aangewend geworden en vervolgens, even als de datief enkelv. mannel. *hem* en vrouwel. *haar*, ook voor den accusatief. Dat *haar* dus eigenlijk geslachtloos is, verklaart het verschijnsel, dat het voorheen ook zoo voor het

bezittel, voornaamw. meerv. mannelijk, als voor den genitief en datief van het persoonl. voornaamw. meerv. mannelijk gold.

De nominatief en accusatief meerv. van het onzijdig geslacht zijn gelijk aan die naamvallen in het mannelijk. Over het gemis van den genitief en den datief meervoud in het onzijdig geldt hetzelfde, wat wij voor het ontbreken dezer naamvallen in het enkelvoud van dit geslacht in het midden gebracht hebben.

Dikwijls worden de persoonlijke voornaamwoorden, even als zelfstandige naamwoorden nader bepaald door het woordje *selve*, Goth. *silba*, *silbô*, *silbô*, hetwelk slechts zwak gedeclineerd wordt. Ook bij ons wordt het in verbinding met het lidwoord, ten minste in den nominatief, slechts in den zwakken vorm gebruikt: *de-selve*, *hetzelve*; maar bij de voornaamwoorden en substantieven gevoegd, komt het in den nominatief doorgaans, en in den genitief immer in den sterken vorm voor: *ik zelf*, *gij zelf*, *hij zelf*; *mijns zelfs*. *uws zelfs*, *zijns zelfs*. Om overeenstemming in de uitgangen te verkrijgen, zegt men *mijns zelfs* enz. en nimmer *mijner zelfs* enz. De genitieven *mijns zelfs*, *uws zelfs* gelden zoowel voor het vrouwelijk, als voor het mannelijk geslacht; ook staan zij bij uitsluiting vóór het naamwoord, waarvan zij afhangen, en zonder zulk een naamwoord worden zij niet gebruikt. De sterke genitief van het meervoud (*zelve*) komt in verbinding met zelfst. naam- en voornaamwoorden niet meer voor, ja in *uws zelfs* dient de enkelvoudige vorm *zelfs* voor den genitief meervoud (1), daar *uws* zich tot meer per-

---

(1) Ook in het Engelsch bezigt men den zoogenaamden Saksischen genitief op *s* mede in het meervoud.

sonen laat richten en ook werkelijk tot het voornaamw. van den 2den persoon meerv. behoort. In het meervoud dan wordt meestal de zwakke vorm *zelven* gebruikt: *zij zelven*, *de koningen zelven*, en in den genitief *der koningen zelven*, en de genitief meervoud der persoonl. voornaamwoorden in verbinding met dit woord wordt altijd door het voorzetsel *van* omschreven: *van ons zelven*, *van hem zelven*. — Het gebruik van het woordje *zelve* (*zelf*) is vooral verkieselijk, wanneer het verbogen persoonlijk voornaamwoord op het subjezt terugwijst bij zulke werkwoorden, die gewoonlijk een persoon onderscheiden van het subjezt, tot voorwerp hebben, bij voorb.: *ik laak mij zelven*, *gij prijst u zelven*, *hij bemint zichzelven*, *hij wijt het zichzelven*; niet *hij bemint zich*, enz.

Het strijdt met het gevestigd gebruik in onze taal de persoonlijke voornaamwoorden in *reciproke* beteekenis (dat is, wanneer wordt aangeduid, dat verschillende personen elkander onderling tot het voorwerp hunner handeling maken) zonder nadere bepaling aan te wenden. Dus zeggen wij niet: *wij beminnen ons*; *zij zien zich*. In dit geval bezigen wij de woordverbinding *elkander* of *malkander*, en laten dan het verbogen persoonlijk voornaamwoord weg. *Elkander* is op te lossen in *elk den ander*, dat is, *de eene persoon den anderen*, zoo als men dan ook tot heden toe nog zeer goed kan zeggen: *zij geven het de een den ander*. Weldra is men *elk den anderen*, met weglating van het lidwoord als een enkel woord begonnen aan te merken, en b. v. te zeggen: *zij geven het aan elkander*. *Malkander* is eene zamentrekking uit *manlijk ander*, zoo als men in de dertiende eeuw nog voluit schreef. *Manlijk* nu is niet wezenlijk van *eenlijk* (*elk*)

onderscheiden, en zamengesteld uit *man* en *lijk*, dat is, *vleesch*, vervolgens *ligchaam* en eindelijk *persoon* (zie bladz. 459). De *nd* van het woord *ander* is, vooral in deze woordverbinding, voor uitlating vatbaar, (vergel. bladz. 90 en 91), waaruit dan de vorm *elkaâr malkaâr* (en in de wandeling *mekaâr*) ontstaan is. De Duitschers zeggen *eenander* (*einander*), hetwelk bij ons ook niet vreemd was: nog zeggen wij b. v. *vanéenscheiden*, *uitéengaan*, voor *van éenander*, *uit éenander*. *Elkander* kan thans immer onverbogen gebruikt worden; evenwel hoort men nog meestal: *met elkanderen*, *van elkanderen*, dat is, *elk met den anderen* enz. De uitgang *en* is dan de datief of accusatief van het enkelvoud. Zoo heette het in het Oudhoogd. b. v. *untar ein andremo*, of ook wel met den uitgang van den datief meervoud: *siu sint ein anderen ungelik*, dat is, *de een aan de anderen*.

Het onzijdig voornaamw. *het* wordt thans niet meer gebruikt als onbepaalde subjektsaanwijzing, bijaldien het ware subjezt achter het praedikaat wordt uitgedrukt. Dan bezigt men in plaats daarvan immer de onbepaalde plaatsaanwijzing *er* (voor *daar*). Dus niet: *het is veel roem te behalen*, maar: *er is veel roem te behalen*. Oudtijds had dit geenszins plaats; ook leest men bij de Ouden vaak: *het en is* (zamengetr. *hens*), waar wij *er is geen* zouden zeggen, en nog bij Hooft: *het hangt een heuvel over de stad*. Alleen wanneer het subjezt een infinitief is, behouden wij *het*: *het verheugt mij u te zien*, in welk geval *het* bij ons niet, als in het Hoogduitsche *mich freut Sie zu sehen*, weg mag blijven. Zelfs waar dit voornaamwoord overtolligerwijze eenen objektieven infinitief aankondigt, laat men het ongaarne weg, bij voorb. *hij rekent het zich tot eer*,

u te onthalen; niet, zoo als het in het Fransch zou behooren: *hij rekent zich tot eer, u enz.*

Er is een wezenlijk onderscheid tusschen *er zijn menschen* (*es gibt Menschen, il y a des hommes*), en *het zijn menschen*: in het eerste is *er zijn* het praedikaat en *menschen* het subjekt; in het tweede is *menschen* het naamwoord van het praedikaat, en *het* is het subjekt. Niettemin staat het werkwoord niet in het getal van het subjekt *het*, vermits dit subjekt eene bloote grammatische uitdrukking is van een meervuldig aantal wezens, aan welke men het praedikaat *mensch* toekent. Evenwel is de constructie *daar is er, er was er* enz. (in welke zegswijze *daar, er*, voor *het* staat) in onze taal niet vreemd, doch deze kan thans als verouderd beschouwd worden. — Wordt het subjekt aldus door *het* uitgedrukt en is het praedikaat het persoonl. voornaamw. van den derden pers. enkelv. mannel., dan wordt in de gemeenzame taal de verbogen vorm aangewend: *het is hem wel, 't is hem zelf* (voor *hij is het wel, hij zelf is het*), even als vaak in het Engelsch: *it is him*, en steeds in het Fransch: *c'est lui*, en ook *c'est moi, c'est toi*. De reden hiervan is te zoeken in de behoefte om een' steviger vorm te verkrijgen ten einde er den klemtoon op te leggen, dan de nominatief scheen aan te bieden.

II. De bezittelijke voornaamwoorden onderscheiden zich naar gelang zij aanduiden, (1°) of het wezen, waaraan de zaak toekomt, als eerste, tweede of derde persoon in de rede voorkomt; (2°) of het één of meer personen zijn, waaraan de zaak toekomt; en, (3°) bijaldien de personen, aan welke de zaak toekomt, als derde persoon in de rede optreden, of deze personen mannen zijn dan 'wel vrouwen. Dus is er een

bezittelijk voornaamw. van den eersten pers. enkelv. *mijn*, en van den eersten pers. meerv. *onze*; van den tweeden pers. enkelv. *dijn* (doch dit bezittel. voornaamw. is met het pers. voornaamw. van den 2den pers. enkelv. verloren gegaan, en alleen nog maar om des rijms wille behouden in de zegswijze *het mijn en dijn*), en van den tweeden pers. meerv. *uw*; van den derden pers. enkelv. mannel. *zijn*; van den derden pers. enkelv. vrouwel. *haar*; van den derden pers. meerv. mannel. *hun*, en van den derden pers. meerv. vrouwel. *haar*. Alzoo hebben de bezittel. voornaamwoorden van al de personen een subjektief getal, en die van den derden persoon daarenboven een subjektief geslacht, welk *subjektief* getal en geslacht het getal en geslacht te kennen geeft van de personen, die de eigenaars zijn van het *voorwerp*, uitgedrukt door het naamwoord, met hetwelk zij als adjektieven zoo in getal en geslacht, als in naamval, moeten overeenkomen. Het getal en geslacht, dat de bezittel. voornaamwoorden met het naamwoord, dat het bezeten voorwerp aanduidt, gemeen hebben, heet hun *objektief* getal en geslacht: zoo is in *onze vader* het subjektieve getal van *onze* wel het meervoud, maar het objektieve het enkelvoud; in *haar boek* is het subjektieve geslacht van het bezittel. voornaamw. het vrouwelijke, maar het objektieve het onzijdig geslacht.

Wij beschouwen de bezittel. voornaamwoorden als uit den verbogen vorm van de persoonl. voornaamwoorden ontstaan. Ter vorming derhalve van *mijn* en *zijn* werd de naamvalsuitgang van het voornaamw. van den eersten pers. enkelv. en van het wederkeerig persoonl. voornaamw. (waartoe ons *zich* behoort) door den zelfden uitgang *en* (*n*), Goth. eins, vervangen, die ook

strekte om andere, vooral stoffelijke, adjektieven te vormen. Daar *zijn* dus van het geslacht- en getalooze wederkeerig voornaamw. afkomt, zoo werd het oorspronkelijk, even als het Latijnsche *suus*, onverschillig gebruikt, of de eigenaar van het voorwerp, door dit bezitt. voornaamw. bepaald, enkel- of meervoudig, mannelijk of vrouwelijk was. *Haar* en *hun* zijn niets anders dan de verbogen persoonl. voornaamwoorden, zonder aanhechting van eenigen adjektivischen uitgang, bloot door toevoeging van de verbuigingsuitgangen tot adjektieven gestempeld (1). Maar de vorm van *onze* en *uw* vereischt eene nadere verklaring. Zij luiden in het Gothisch *unsar* en *izvar*, in het Hoogd. *unser* en *euer*. De uitgang derhalve is in onze taal afgesleten, doch liet in het bezittel. voornaamw. van den eersten pers. meerv. de *e* over, die, evenzeer als in het Hoogd. de uitgang van *unser* en *euer*, te recht als tot den grondvorm behoorend wordt aangemerkt, weshalve wij ook in het mannelijk geslacht zeggen: *onze vader* en niet: *ons vader*, als *mijn vader*. Alleen in het onzijdig geslacht ging de uitgang *e* verloren, en wij zeggen: *ons geluk*, niet *onze geluk*; hoezeer bij Hooft nog vóór monosyllaben in het onzijdig geslacht *onze* gebruikt wordt, terwijl, omgekeerd, bij de dichters van vroeger' tijd *ons* ook in het mannelijk en zelfs in het vrouwelijk geslacht (*onz'*) werd toegelaten. *Uw* heeft thans in het

---

(1) In het Engelsch vormde men van het voornaamw. *hij* (Eng. *he*) een bezitt. voornaamw. door aanhechting van de *s* des genitiëfs: *his*. Eveneens van het onzijd. *it* (Goth. *ita*), *its*. *Their* is in deze taal gevormd van het persoonl. voornaamw. van den 3 pers. meerv. door aanhechting eener *r*, naar de analogie van *our*, *your*.

mannelijk, zoo wel als in het onzijdig geslacht de *e* voor goed verloren. In de zeventiende eeuw echter schreef men nog wel *uwe* of met het afkappingsteeken *uw'* in het mannelijk geslacht: zie Statenbijb. Deut. XI, 25, 29 en 31, *uwe Godt*; Exod. XI, 6, *uwe sweer Jethro*; Exod. XX, 10, *uw' sone, uw' dienstknecht*. Doch hoedanig is nu die uitgang *er* (Goth. *ar*), uit welchen de *e* van *onze* en *uwe* (in het mannelijk geslacht) alleen verklaard kan worden? Het is niet de uitgang van den genitief meervoud der persoonl. voornaamwoorden, want de vorm, die van ouds voor den genitief der persoonl. voornaamwoorden geldt, is uit de bezittel. voornaamwoorden ontstaan. Door vergelijking met den vorm der bezittel. voornaamwoorden van den eersten en tweeden pers. meerv. in het Grieksch en het Latijn: *ἡμέτερος, ὑμέτερος*; *nos-ter, vos-ter (vester)*, krijgt ons vermoeden waarschijnlijk, dat ook de Gothische uitgang *ar* in *unsar, izvar*, de oude comparatiefuitgang is (vergel. bladz. 416, 417, Noot), die dan even als de uitgang *eins* in *meins, theins, seins*, in plaats van den naamvalsuitgang van *unsis, izvis*, zou gekomen zijn. Doch hoe laat zich hier de comparatiefuitgang logisch rechtvaardigen? Hiertoe herinnere men zich, dat de persoonlijke voornaamwoorden, waaruit de bezittel. zijn ontsproten, plaatsaanduidende woorden zijn (zie bladz. 468): alzoo staan zij met de insgelijks uit plaatsaanduidende partikels voortgesproten adjectieven *de voorste, de uiterste* enz. volkomen gelijk, en deze, zagen wij (bladz. 416), bezaten van ouds den comparatiefuitgang. Zoodra eene plaats van zekere uitgebreidheid wordt aangewezen, en dit is het geval bij de persoonl. voornaamw. van den 1sten en 2den pers. meerv., daar zij buiten het centrum (den 1sten pers.

enkely), of een punt buiten hetzelfde (den 2den pers. enkelv), eene ruimte begripen, die tot het centrum, of tot dat andere punt tegen het centrum over, medegerekend wordt; zoodra, zeg ik, eene plaats van zekere uitgebreidheid wordt aangewezen, is het noodig, dat de voorwerpen, die zich op die uitgebreide ruimte bevinden, meer of min nabij het punt zijn, waartoe die ruimte betrokken wordt: de meestmogelijke nabijheid nu bij dat punt drukt de taal door den graad van vergelijking, hier door den comparatief, uit.

De bezittel. voornaamwoorden worden, behoudens de boven verklaarde afwijking van *onze* voor het mannelijk geslacht, wanneer zij door hun substantief gevolgd worden, in het enkelvoud volkomen als het lidwoord *een* en dus sterk verbogen; in het meervoud desgelijks uitsluitend sterk. Bij voorbeeld,

	<i>Enkelvoud.</i>			<i>Meervoud</i>
	Mannel.	Vrouwel.	Onzijd.	In alle 3 gesl.
Nomin.	mijn	mijne	mijn	mijne
Genit.	mijns	mijner	mijns	mijner
Dat.	mijnen	mijner	mijnen	mijnen
Accus.	mijnen.	mijne.	mijn.	mijne.

In het gemeene leven bestaat het gebruik om vóór het bezittelijk voornaamw. *zijn* of *haar* den persoon te noemen, die de eigenaar des voorwerps is, in dier voege, dat het bezittel. voornaamw. den genitief van den naam des eigenaars vervangt: *mijn vader zijn huis*, *Mietje haar pop*, *de menschen haar* (verkort *er*, of wel met inlassching eener *d*, *der*) *gewoonte* (in dit laatste voorbeeld is, even als vroeger gebruikelijk was, het subjektief geslacht van *haar* het mannelijke). Bij deze wijze van uitdrukking wordt in het bezittelijk voornaamw. de

eigenaar als bekend begrepen, maar deze tevens, om misverstand te verhoeden, buiten den grammatischen samenhang der rede, genoemd. Deze uitdrukking is dus volkomen vergelijkbaar met die, welke men bezigt als men zegt: *zij waren met hun vijven broeders* (bladz. 445), waar *broeders*, als in parenthesi, tot verklaring strekt van het voorgaande bezittelijke *hun*. Onze taal voegt in zulk een geval den naam des eigenaars onverbogen bij het bezittel. voornaamw. Voorheen zeide en schreef men echter in den zoogenaamden casus absolutus: *den koning zijn kroon*. Het gemeene Duitsch, daarentegen, plaatst hier dien naam in den genit. of datief: *meines Vaters sein Haus; meinem Bruder sein Geburtstag* (1).

Wordt bij het bezitt. voornw. het substantief niet uitgedrukt, maar begrepen, zoo krijgt het, als ieder adjectief, dat zelfstandig gebruikt wordt, het lidwoord voor zich, en wordt daarachter in het enkelvoud zwak verbogen: *de mijne, het mijne*; genit. *des mijnen*, enz. In het meervoud krijgt het ook, buiten den datief, slechts dan de *n*, wanneer er *personen, vrienden, betrekkingen*, bij gedacht wordt.

Praedicatief worden de bezitt. voornaamwoorden thans niet gebruikt; wel voorheen, bij voorb.: *uwe is het koningrijk*; *dat sal uwe zijn* (Gen. XLV, 20); *de gantsche aarde is mijne* (Exod. XIX); *de wrake is mijne*. Blijkens deze voorbeelden behielden zij dan toch de e van den zwakken vorm, als werden zij door het lidwoord voorafgegaan. Tegenwoordig zegt men, bij voorb.: *dese hoed is de mijne*, wanneer er verscheidene hoeden zijn, maar het onzeker was, welke de mij-

---

(1) Zie Heyse, t. a. pl. bladz. 529.

ne is; of: *deze-hoed is van mij*, wanneer er verscheidene personen zijn, maar het onzeker was, wien hunner de hoed toekomt; of, eindelijk, in hoogen stijl, bij voorb.: *mij is de wrake* (in den datief). — Evenmin wordt thans het bezittelijk voornw. met zijn substantief, door *een* of eenig ander onbepaald telwoord voorafgegaan. In vroeger eeuw was dit zeer gewoon; nog bij Hooft leest men: *bij een' zijnen kamerlingh; sommige hunne vrienden*, even als dezelfde Geschiedschrijver eenen genitief tusschen het bepalende bijvoegel. naamw. en het substantief plaatst: *eenige Sonoy's soldaten; zeecken des konings brief*. Thans vervangt men het bezitt. vnw. achter *een* enz. door het pers. voornw. met *van*: *een kamerling van hem, sommige vrienden van hen*, hoezeer deze constructie veelal eene onaangename toonverhouding aanbiedt, daar zij ons dwingt den klemtoon te leggen op een monosyllabiek woord aan het eind der rede, en wel op zoodanig een, hetwelk anders doorgaans bijna toonloos is (1).

III. Oorspronkelijk was er slechts één aanwijzend voornaamwoord, en dit was identisch met het lidwoord. Later ontleende onze taal van het Oudhoogduitsch de beide woorden: *deze* voor dichtbij zijnde, en *gene* voor verder verwijderde voorwerpen. *Deze* bestaat in het Gothisch niet, maar is het Oudhgd. *desér*, *thesér* of *disér*; en *gene* beantwoordt wel aan het Gothische *jains*, maar is toch aan het Oudduitsche *gener* ontleend (in de Psalmvertaling uit den Karolingischen tijd is er nog geen spoor van): het Gothische *jains* zou bij ons *jeen*, *jeene*, met scherplange *ee*, hebben moeten opleveren, terwijl de *e* in *gene* de zachtlange *e* is uit t

---

(1) Ook in het Fransch is de spreekmanier: *un mien ami*, *un sien ánon*, zoo goed als geheel verouderd.

ontstaan, blijkens de afgeleide bijwoorden, eigenlijk genitieven *gins*, *ginder*. De bijzonderheid, dat *dese*, zoowel als *gene*, even als *onze*, in het mannelijk geslacht den uitgang *e* behoudt, is daaraan te wijten, dat men de *r* van den sterken vorm, die in het Hoogduitsch aan deze woorden is toegevoegd, als tot den grondvorm behoorend aanmerkte, gelijk dit in *unser* werkelijk het geval is. — *Dese* wordt in het mannelijk en vrouwelijk geslacht, alsmede in het meervoud in alle geslachten, als ieder ander bepalend adjektief verbogen: mannel. enkelv.: *dese*, *dezes*, *dezen*, *dezen*; vrouwelijk: *dese*, *dezer*, *dezer*, *dese*; meervoud: *dese*, *dezer*, *dezen*, *dese*, en zelfstandig, wanneer er *personen* onder begrepen wordt, in den nominat. en accus. *dezen*. Oudtijds luidde de genit. vrouwel. bij syncope *derre* (Beatrys, V. 598), even als in het Middenhoogd. *dirre*. *Dezes* en *dezer* in den genitief enkelv. komen zelden of nooit zonder substantief voor; dus niet: *de deugd dezes*, noch *dezer schoonheid*: liever zegge men, om dubbelzinnigheid te vermijden: *de schoonheid dezer vrouw*. Alzoo is ook minder goed te keuren het ten minste kwalijk luidende: *brenger dezes*, *den tienden dezer*, enz. — Het onzijdig *dit* is het Oudhgd. *diz* of *this* (met de *z* van den sterken vorm) zamengetrokken uit *desaz* of *thisaz*, door verandering der *z* in *t* vernederduitscht. — *Gene*, dat in de verbuiging verder niets bijzonders zou opleveren, behalve dat het zelfs in het onzijdig geslacht de *e* van den uitgang zou moeten behouden, om alle verwarring met het ontkennde *geen* te verhoeden, wordt zelden als adjektief gebruikt, behalve in de bijwoordelijke zegswijze: *aan gene zijde*, *aan genen kant*; daarentegen komt het in tegenoverstelling van *dese* veelvuldig zelfstandig voor, doch

alleen in den nominatief, of, door voorzetsels voorafgegaan, in den accusatief; bij voorbeeld: *dese en gene; dezen en genen*. — In plaats van *gene* gebruikt men overigens meest het oorspronkelijke aanwijzend voornw. *die, die, dat*, voor verwijderde voorwerpen in tegenoverstelling van *dese*. Dit *die* is één en hetzelfde woord met het artikel. Zoo dit buiten het bovengemelde (bladz. 244) nog bewijs behoefde, zou het voldingend hieruit blijken, dat eensdeels de vormen *die* en *dat* veelvuldig nog in en omstreeks de dertiende eeuw voor het lidwoord gelden (*dat* is zelfs in den Statenbijbel vaak nog niets anders dan het onzijdig lidwoord, b. v. *dat derde ghebodt*), en anderdeels *de, des* en *der* (met den klemtoon) bij de Ouden voorkomen met de kracht van aanwijzende voornaamwoorden. Zoo bij Melis Stoke, I. v. 460: *elc de dede scade*; v. 463: *de van Utrecht*; v. 402: *Didric de verwarf*; zoo is verder niets meer gewoon dan de genitief *des* als aanw. voornw., in zeggwijzen als *des verheuge ik mij*, en dergel. Nog gebruikelijk zijn de bijwoorden *deswegens, desnietteenstaande, derhalve, derwijze, desgelijks* en het bijvoegelijke *dergelijke*, in alle welke woorden *des* en *der* mede voornaamwoorden zijn. — Thans wordt dit voornaamw. dus verbogen; mannelijk: *die, diens, dien, dien*. De genitief kreeg eerst in later tijd de versterkende *n* vóór den naamvalsuitgang (als in het Hoogd. *dessen* daar achter): voorheen zeide men *dies*, dat nog als bijwoord kan gebruikt worden. Vrouwelijk: *die, dier, dier, die*; onzijdig: *dat, diens, dien, dat*; meervoud: *die, dier, dien, die*. De datief meerv. *dien* voor het vrouwel. geslacht wordt thans te hard geacht, even als *den* voor den datief meervoud vrouwelijk van het artikel. — In de dagelijksche taal der

zamenleving is het pleonastisch gebruik van dit aanwijs-voornw. achter het substantief, veelvuldig, als in: *de menschen die hebben het mij gezegd.*

IV. De bepalende voornaamwoorden: *degene, hetgene; diegene, datgene; dezelfde, hetzelfde; zulk; zoodanig dusdanig*, vervullen volkomen die bestemming in den volzin, naar welke het lidwoord den naam heeft (zie bladz. 240), daar zij vóór het substantief geplaatst, of zelve zelfstandig voorkomend, aankondigen, dat er een relatieve (afhankelijke) zin volgen moet, in welken iets van den persoon of de zaak moet gezegd worden; bij voorbeeld: *degene, die u dit gezegd heeft, verkeert in eene grove dwaling*; bij *zulk* of *zoodanig* en *dezelfde* blijft, even als bij het lidwoord, de relatieve zin vaak achterwege, bij voorbeeld: *zulk een man is strafwaardig; hij is nog dezelfde gebleven, welke zinnen men in de gedachte aanvult: zulk een man, als deze is; dezelfde, die hij vroeger geweest is.* Maar bij *degene* of *diegene* ontbreekt deze bepalende zin nimmer. Ook het pers. voornw. *hij, zij*, mag in het Hollandsch als een bepalend voornaamw. gebruikt worden: *hij, die zijn' plicht doet, is lofwaardig*; alsmede *die* en *dat*; doch alsdan begint de afhankelijke zin, ten minste wanneer deze onmiddellijk op het bepalend gebruikte *die* of *dat* volgt, met *welke, wat*, om eene onaangename herhaling te voorkomen: *die, welke* (niet: *die, die*) *mijn gevoelen deelt, volg mij*; *dat, wat ik beleefd heb, enz.* Achter *die* blijft soms, even als steeds achter *hetgeen*, het betrekkelijk voornw. vóór den relatieven zin achterwege; zoo zegt men dan: *die ik het gegeven heb, geve het mij weder*, even als: *hetgeen ik u te zeggen heb, voor hetgene, dat enz.* Omgekeerd kunnen de voornaam-

woorden *die*, *wis* en *wat*, betrekkelijk gebruikt, soms het bepalende voornaamwoord onnoodig maken, bij voorbeeld: *die mij lief heeft, bemin ik weder; wie mijn gevoelen deelt, volg mij; wát ik u te zeggen heb, komt hierop neder*. In dit geval gaat steeds de relatieve zin den hoofdzin vooruit. Eigenlijk is slechts dan, wanneer beide, hoofdzin en afhankelijke zin, het voornaamwoord in denzelfden naamval vereischen, de uitlating van een van beide, hetzij van het bepalende, hetzij van het betrekkelijke voornw., onberispelijk: in *die mij lief heeft, bemin ik weder*, ontbreekt de accusatief van den hoofdzin; in *die ik het gegeven heb, geve het mij weder*, de datief van den relatieven zin; in *wat ik u te zeggen heb, komt hier op neder*, zou nog de nominatief van den hoofdzin vereischt kunnen worden; doch in deze zegswijze dringe men aan het gebruik het woordje *dat* niet op, te meer daar de gansche zin, *wat ik u te zeggen heb*, als het subjeet van van den zamengestelden zin kan beschouwd worden, even als, *die mij lief heeft*, (in het zoo even gemelde voorbeeld) als het objekt. Dus zou alleen eene uitdrukking, als: *die ik het gegeven heb, geve* enz., volstrekt af te keuren wezen. — *Degene* wordt alleen zelfstandig gebruikt (1); *die* en *dezelfde* zoowel bijvoegelijk als zelfstandig; *zulk* en *zoodanig* dienen het bepalende lidwoord vóór zich, of het onbepaalde achter zich te hebben om zelfstandig gebruikt te kunnen worden. — Wat nu den oorsprong en de verbuiging dezer woorden aangaat: *degene* is eene zamenstelling uit het lidwoord,

---

(1) In het Hoogd. is het met *derjenige* een andergeval; daar hier de uitgang *ige* het woord tot een bijvoegel. naamw. maakt.

en wel in den nominatief in den dubbelen vorm van *de* en *die*, *het* en *dat*, en het boven vermelde *gene*. *Dezelfde* is de superlatief van *zelve* (zie bladz. 52 en 449). Oorspronkelijk gelijkbeteekenend met *dezelfde* was *dezelve*, hetwelk thans als plaatsvervanger der persoonlijke voornaamwoorden van den derden persoon, en in den genitief als plaatsvervanger van de bezittel. voornaamwoorden van denzelfden persoon gebruikt wordt, doch altijd iets slepends aan de voordracht geeft, weshalve het best zoo veel mogelijk wordt vermeden. *Zulk* is eene zamenstelling uit *zoo-lijk*, Goth. *svaleiks*, Oudhgd. *solth*. *Zoodanig* is *zoo gedaan* (dat is *zoo gesteld*), vermeerderd met den uitgang *ig*; en *dusdanig* op gelijke wijze uit *dus gedaan* ontsproten. — Bij de verbuiging van *degene* wordt het lidwoord, hetwelk het eerste bestanddeel uitmaakt, even als altijd verbogen; *gene* even als de kwalitatieve adjektieven achter het lidwoord. Dus *degeen* of *de gene*; genit. mannel. en onz. *desgenen*; genit. vrouwel. *dergene* enz. Voorheen werd *gene* ook in deze verbinding met het lidwoord sterk verbogen, daar men *dergener* aantreft in den genit. enkelv. vrouwel. en in den genitief meervoud. *Dezelfde* verbuigt mede het laatste lid volkomen als een kwalitatief bijvoegelijk naamwoord. Voorheen ook *dezelve*; zoo leest men bij voorb. in den Statenbijbel (Deut. XI: 4): *desselven peerden ende desselven wagenen*, waar wij thans *deszelfs* zouden zeggen, terwijl wij *deszelven* gebruiken, wanneer deze genitief achter het naamwoord, van hetwelk hij afhangt, te staan komt, of wanneer hij als bijvoeg. naamw. bij een substantief in den genitief gevoegd wordt. Zoo zeggen wij: *deszelfs zoon*, maar *de zoon deszelven*, en *deszelven vaders*. Eveneens gebruikt men in den

genit. enkelv. vrouw. en in den genit. meerv. *derzelvet* vóór, *derzelve* achter het naamwoord, waarbij deze genitief behoort. *Deselve*, zoowel als *dezelfde*, heeft in den nominatief in alle geslachten immer den zwakken vorm. *Zulk* wordt (behalve vóór eenen infinitief) alleen in het meervoud onmiddellijk met het zelfst. naamw. verbonden, en dan heeft het in den genitief *zulker*, datief *zulken*; *zoodanig* komt bij *zulk* eene onmiddellijke verbinding met het substantief schaars in den genitief voor. In het enkelvoud wordt *zulk* (wederom behalve vóór eenen infinitief) thans steeds gevolgd door *een*, *zoodanig* meestal; beide blijven in dit* geval onverbogen. Worden *zulk* en *zoodanig* door het bepattend lidwoord voorafgegaan, zoo staan zij zelfstandig; doch *zulk* wordt alleen in het meervoud met *de* verbonden, en dan schrijven men den nominatief; *dezulken* met eene *n*, omdat men er steeds *personen* bij denkt, en den genit. *derzulken* of ook *derzulker*. — Het gebruik van *zulk* als aanwijzend voornaamwoord, hetwelk bij de Ouden plaats had, wanneer zij *selc* — *selc*, even als wij *deze* en *gene*, tegen elkander overzetten, is thans geheel verouderd. Ook bezigt thans de schrijver, die den naam eens persoons niet noodig oordeelt uit te drukken, liever: *de Heer die en die*, dan, hetgeen vroeger in gebruik was, *zulk een*, *zulk een Heer* (Eng. *such a one*, *such and such a...*, Fransch *un tel*). Doch deze beide zegswijzen zijn bijna overtollig geworden door het gebruik van *zeher*, *een zeher*, welk kwalitatief adjektief de waarde van een aanwijzend bijvoegelijk voornaamwoord aanneemt, als het gebezigd wordt om een' persoon bij den spreker of schrijver bekend, maar onnoodig te noemen, te kennen te geven.

V. Tot aanwijzing van personen dienen de onbe-

paalde voornaamwoorden: *iemand*, *niemand*, *men*; tot aanwijzing eener zaak: *iets*, en het ontkennende *niets*. — *Iemand* is ontstaan uit het reeds boven (bladz. 458) vermelde *ie* of *je*, en *man*, waarachter in later tijd de paragogische letter *d* is aangenomen (zie bladz. 96); *niemand* is hetzelfde woord, slechts voorzien van de ontkennende *n*, of liever van de ontkennende partikel *ni*, *ne*. *Iemand* en *niemand* beide zijn gelijkslachtige zelfst. naamwoorden, en worden als zoodanig alleen door toevoeging eener *s* in den genitief verbogen. Vroeger (en nog geschiedt dit in een enkel geval in gemeenzamen stijl) werden deze woorden met een zelfstandig gebruikt adjektief in het onzijdig geslacht en in den genitief achter zich verbonden: *niemand vreemds*, en bij Hooft: *iemand onbekwaams*. *Men* is een onverbuigbaar onbepaald voornaamwoord met eene kollektieve beteekenis, hetwelk alleen als onderwerp der rede kan optreden. Even als het Fransche *on* (voor *om* of *hom*) uit *homme* is ontstaan, is dit *men* niet onderscheiden van het woord *man*, hetwelk in deze onbepaalde beteekenis toonloos werd uitgesproken en dus, in plaats der *a*, de toonlooze *e* ontving: thans echter geeft men het doorgaans den klemtoon en spreekt de *e* scherp uit. In het Gothisch bestaat dit gebruik van het woord *man* nog niet, behalve in verbinding met het ontkennende *ni*: *ni-man* (*niemand*): zoo is ook in het Latijn *nemo*, uit *ne-homo*, een onbepaald voornaamwoord, terwijl *homo* nimmer als zoodanig gebruikt wordt.

Over den oorsprong van het woord *iets* spraken wij reeds boven (bladz. 463). Zoo is dan mede het noodige tot verklaring van *niets* gezegd, hetwelk wederom dezelfde ontkennende partikel vóór zich heeft. *Iets* en *niets*, als zijnde eigenlijk genatieven en dus voor bij

woordelijke bepalingen te houden , zijn volstrekt onbuigbaar, maar laten zich in de betrekking van den accusatief en door middel van voorzetsels ook in die der overige naamvallen gebruiken. Met meer recht dan *iemand* en *niemand* worden zij door een volgend zelfstandig gebruikt adjektief in den genitief nader bepaald: *iets groots*, *niets goeds*.

VI. De gevoelsklank, die geschikt is om den wensch des sprekers naar antwoord uit te drukken, is eene keelletter, *k*, *g*, *h*. Dus luidt het vragend voornaamw. in het Sanskriet *ka*; in het Jonisch-Grieksch beginnen verschillende vragende woorden met *k*, als *κοῦ*, *κῶς*, *κοῖος*, *κόσος*, welke *k* echter later in *p* overging (zie bladz. 58); in het Latijn met *qu*: *quis*, *qui*, *quot*, *qualis*; in het Gothisch met *h* (*hv*), als: *hvas*, *hwó*, *hva*; *hvathar*. Gelijk nu de *h* ook in de begripswoorden voor de *v* of *w* (even als voor de *l* en *r*, zie bladz. 59) werd weggegoorpen, zoo werd de *v* (*w*), die in het Gothische vragend voornaamw. achter de *h* stond, tot de eerste letter van ons tegenwoordig vragend voornaamw.: desgelijks in het Latijnsche *uter*, Goth. *hvathar*, welke beide woorden comparatieven zijn van het vragend voornaamw. Alleen in het vragend bijwoord *hoe*, waarvoor echter vroeger ook, even als nog in het Hoogduitsch, *wie* geschreven werd, is de *h* behouden, en daarentegen de *v* (*w*) verdwenen: *hoe* is ontstaan uit het Gothische *hwé aiva* (dat is *hoe ooit*), waaruit eerst *heew* ontstaan moest en vervolgens *houw* en eindelijk *hoe* ontstond (vergel. bladz. 79) (1). — De karakteristieke

(1) De *negatie* als bloot subjektieve redevorm behoort niet alleen met de *vraag* tot dezelfde kategorie, maar is ook met dezelve in het begrip ten naauwste verwant: *wie* vraagt, ontkennt, dat hij van de zaak bewust is. Dus is het niet te verwon-

klank der aanwijzende voornaamwoorden, te weten de stomme tongletter *t*, *d*, *th* (*s*), antwoordt, als het ware, op den gevoelsklank, die het karakter der vragende voornaamwoorden uitmaakt: zoo staat, in het Sanskriet *tas* tegen *kas*; in het Grieksch *τοῖος*, *τόσος*, *τό* (*τοῦ*, *τῆς* enz), *τούτο* (*τούτου* enz.) tegen *κοῖος* enz; in het Latijn tot, talis, tantus tegen quot enz.; in het Gothisch sa, só, thata tegen hvas, hvó, hva, en sva (*soo*) tegen hvé (*hoe*) over.

Het zelfstandige vragend voornaamwoord luidt thans in onze taal *wie*, onzijd. *wat*. Dit woord is het Goth. hvas, hetwelk eigenlijk *we* zou hebben moeten opleveren (met verlies van de *s* van den nominatief en verzwakking der vokaal); maar gelijk het lidwoord *de* later tot *die* versterkt werd, en in dezen vorm thans uitsluitend als aanwijzend voornaamwoord dient, zoo werd ook *we* tot *wie*: de genitief van *we* (*wes*) is echter nog overig in het betreffelijke *weshalve*. Het onzijdige *wat* heeft den uitgang van het onzijdig geslacht naar den sterken vorm, welken uitgang het Goth. hva (voor hvata) had laten vallen, naar het voorbeeld van het Oudduitsche *huaz* (Eng. *what* voor *hwat*) weder opgenomen. Het Gothische hvas, hvó, hva, komt niet in het meervoud voor. In het Oudhoogduitsch komt het vragend voornaamwoord daarenboven niet in het vrouwelijk voor, evenmin als in het Nieuwhoogd., zoodat hier de mannelijke vorm ook voor vrouwelijke personen moet dienen, gelijk dit bij ons voorheen mede

---

deren, dat de Latijnsche vraagpartikels, *ne*, *num*, *an*, denzelfden klank *n* vertoonen, die in de meeste talen, en ook in het Latijn, eene ontkenning aanduidt. In het Hebreeuwsch is *u* zoo wel eene ontkennende als vragende partikel.

wel eens geschiedde: Vondel ten minste bezigt *wiens* en *wien* mede voor den genitief en datief vrouwelijk (*wier* is bij hem genit. meerv.). Desniettemin bestaat er bij ons eene volledige verbuiging van dit woord, die in allen deele overeenkomt met die van het aanwijn. voornaamw. *die*. Alleenlijk kent *wat* noch genitief noch datief, noch ook worden de naamvallen omschreven door voorzetsels voor *wat* te plaatsen: in plaats eener verbinding der voorzetsels met *wat*, gebruikt men eene zamenstelling der voorzetsels met het vragend bijwoord *waar*, hetwelk een oude locativus is van *we* (*wie*); bij voorbeeld: *waarvan*, *waaraan*, en dus ook *waarmede*, *waartoe*, enz. — Met *wie* vraagt men alleen naar personen, nimmer naar zaken, al worden deze ook door naamwoorden van het mannelijk of vrouwelijk geslacht uitgedrukt; omgekeerd met *wat* alleen naar zaken, nimmer naar personen, al ware ook een persoon door een onzijdig naamwoord (als *mannetje*, *vrouwtje*) aangewezen. Dus hebben deze voornaamwoorden *wie* en *wat* allezins een *primair*, en geen bloot *secundair* taalgeslacht (vergel. over de beteekenis dezer kunstwoorden bladz. 238).

Bijvoegelijke vragende voornaamwoorden zijn *welke* en *hoedanig*. *Welke* staat voor *we* (d. i. *hoe*)-*lijk*, en is het Gothische hvéleiks uit hvé en leik: het wordt als ieder ander determinatief adjektief (met uitzondering van den nominatief mannelijk, die steeds den zwakken vorm heeft) sterk verbogen. Op dit *welk* antwoordt het aanwijzende *zulk*, d. i. *zoo-lijk*, even als *zoodanig* op *hoedanig*, hetwelk staat voor *hoegedaan*. Gelijk nu *zulk* hetzelfde beteekent als *zoodanig*, zoo moest *welk* ook hetzelfde beteekenen als *hoedanig*. Ook was dit oorspronkelijk het geval: het Goth. hvéleiks, na-

melijk, had ten volle de beteekenis van het Latijnsche *qualis*. Doch in deze beteekenis werd het verdrongen door *hoedanig*, en ons *welk* vraagt thans niet naar de hoedanigheid of gesteldheid van persoon of zaak, maar men wint met dit woord bericht in, wie van eene bepaalde soort van personen (of zaken) bedoeld wordt, even als in het Engelsch met *which*, Schotsch *wilk*. Voorheen bezigde men *welk* ook in eenen samenhang, waar wij thans *wie*, *wat*, verkiezen, namelijk, als zelf standig vragend voornaamw. in de beteekenis van *wie*, *wat van twee of meer*, bij voorb. Marc. XII, 28 (naar de Statenvertaling): *welcke is het eerste gebod?* en in het Evang. van Lucas: *welck is lichtelijker te zeggen?* uit het eerste voorbeeld blijkt, dat men *welk* dan ook in het onzijdig den zwakken vorm geven kon.

Bovendien bestaat er nog eene bijvoegelijke vragende woordverbinding, *wat voor? wat voor een?* Dewijl in deze verbinding de woorden *wat voor* tot een adjectief zijn vereenigd, zoo verloor *voor* de kracht om het volgende naamwoord te beheerschen. *Voor* heeft hier de gewone beteekenis van *in plaats van*. Men vergelijk het Grieksche *ἀντί* in *ἀντιθέτος*.

Ook in den uitroep worden *welk* en *wat voor een* gebruikt, en in dit geval neemt *welk* meestal het artikel *een* achter zich en blijft dan onverbogen. Alsdan laat men van *wat voor een* vaak *voor* weg, zoodat alzoo *wat* als bijvoegelijk voornaamwoord met woorden van elk geslacht en getal zamengevoegd wordt, bij voorbeeld: *wat mensch*, *wat vrouw is dat!* (ook wel: *wat een mensch!*) *wat menschen zijn dat!* — Eindelijk, in onze taal veroorlooft men zich het woordje *voor* van *wat* te scheiden, zeggende bij voorbeeld (in plaats

van: *wat voor geld wilt gij ontvangen*): *wat wilt gij voor geld ontvangen?* hoezeer dit dubbelzinnig is: daar deze vraag verklaard kan of liever moet worden, *wat wilt gij ontvangen, voor het geld, dat gij hebt?*

VII. Betrekkelijk worden gebruikt, deels het vragend voornaamwoord *welke* of *dewelke*, benevens eenige verbogen vormen van het vragend voornaamw. *wie*, deels het aanwijzend voornaamw. *die*.

Over het algemeen wordt *welke*, wanneer het betrekkelijk gebruikt wordt, eveneens verbogen als wanneer het als vragend voornaamw. voorkomt; alleenlijk treft men ergens in den Statenbijbel (Marc. VII, 25) in den genit. enkelv. vrouwel. *welckers*, elders aldaar (1 Kon. III: 26) *welckes* aan voor *welker*: die vorm moest strekken om de hardheid te matigen, die er voor het Hollandsch oor in gelegen is, een' genitief zonder den uitgang *s* vóór het naamwoord, waarvan deze genitief afhangt, te hooren. Duidelijkheidshalve wordt weleens het zelfstandig naamwoord, tot welks bepaling de afhankelijke zin, die met dit betrekkelijk voornaamw. aanvangt, dienen moet, achter *welke* herhaald of door een verklarend woord omschreven, en mitsdien dit woord als een bijvoegelijk betrekkelijk voornaamw. gebruikt, bij voorbeeld: *Caesar, welke veldheer Gallie veroverd heeft*, enz. De zamenvoeging van het betrekkelijke *welke* met het lidwoord *de* wordt tegenwoordig zelden gebezigd, behalve in den nomin. en den accus. van het onzijdig: in deze naamvallen van dit geslacht zegt men thans immer *hetwelk*; voorheen bezigde men hier ook weleens den eenvoudigen vorm, bij voorb. *Pethor, welck aan de riviere is* (Num. XXII, 5). — Het vragend voornaamw. *wie* kan in den

nominatief slechts achter *al* betrekkelijk gebruikt worden, in de verbinding *al wie* (quisquis), of wanneer het bepalend voornaamwoord verzwegen wordt (zie boven bladz. 493): anderzins wordt de nominatief vervangen door *die*; maar *wat* wordt veelal achter het voornaamw. *dat*, alsmede achter het telwoord *alles* (*al*) en het onbepaalde voornaamw. *niets*, betrekkelijk gebruikt, geenszins achter een uitgedrukt zelfstandig naamwoord. In den genitief bezigt men daarentegen bij voorkeur voor mannelijke personen den vorm *wiens*, voor vrouwelijke *wier*; in den datief, en achter voorzetsels ook in den accusatief, voor mannel. personen, den vorm *wien*; den datief vrouwelijk omschrijft men door het voorzetsel *aan* of *voor*, gevolgd door *welke*. Voor zaken gebruikt men in den genitief mede alleen het voornaamw. *welke*: *welks*, *welker*, en den datief omschrijft men voor zaken desgelijks door voorzetsels met het voornaamw. *welke*. In den accusatief zonder voorzetsel treedt weder, even als in den nominatief, nevens *welke* het aanwijzende *dien*, *die*, *dat*, als betrekkelijk voornaamw. op, en dat *wel*, zoo voor personen als zaaknamen der verschillende geslachten.

Het aanwijzend voornaamw. kan alleen krachtens de ellipse van een voegwoord betrekkelijk zijn: *de man*, *die het mij gezegd heeft*, is eigenlijk *die man*, *dat het mij gezegd heeft*. Zoo zeggen wij nog: *den dag*, *dat dit geschieden zal*, of met eene plaatselijke conjunctie: *de plaats*, *waar ik mij bevind*. Het Gothisch nu drukt werkelijk het betrekkelijk voornaamw. uit door verbinding van het persoonl. voornaamw. of van het aanwijzende voornaamw. *sa*, *sô*, *thata*, met het voegwoord *ei* (*dat*). — Het bijwoord *waar*, vroeger ook wel *daar*, gevolgd door eenig voorzetsel, vervangt bij

ens vaak het betrekkel. voornaamw., ook dan, wanneer de afhankelijke zin tot bepaling van een enkel substantief in den hoofdzin strekt, hoezeer zulk eene verbinding van *waar* met een voorzetsel eigenlijk eene bepaling van den geheelen hoofdzin, dat is van het praedicaat, zou inhouden. Zeg ik: *ik heb een paard gekocht, waarop ik uitgereden ben*, zoo beteekent dit eigenlijk: *en op het koopen van dit paard ben ik uitgereden*; evenwel geldt het veelal voor: *en op dit paard ben ik uitgereden*. — Werd dus in het Gothisch, benevens het persoonlijk, alleen het aanwijzend voornaamwoord door toevoeging eens voegwoords, tot een betrekkelijk voornaamwoord; eerst in later tijd zijn de vragende voornaamwoorden betrekkelijk beginnen gebruikt te worden. Slechts in de beteekenis van *diegene*, of *hij*, *die* werd *wie* betrekkelijk gebezigd, doch dan voorafgegaan door het aanwijzende bijwoord *zoo*, als in: *zoo wie zijnen wille doet, zoo wat hij begeeren zal*, en dergelijke. Uit eene zamentrekking van *zoo* (*so*) met het zelfstandige vragend voornaamwoord ontstond desgelijks het Oudduitsche *swer*, onzijd. *swas*. — Van *de geen*, betrekkelijk gebruikt, kan men een enkel voorbeeld zien bij Huydec. Proeve, D. I, bl. 97.

Moet de relatieve zin tot bepaling van het persoonlijk voornaamw. strekken, zoó kan men alleen *die*, *wiens* (*wier*), *wien* (*wie*), *dien* (*die*) gebruiken, aangezien *welke* oorspronkelijk op de hoedanigheid van een uitgedrukt substantief ziet, en de persoonl. voornaamwoorden den persoon als zoodanig zonder eenig begrip van hoedanigheid aanwijzen. Wijst het betrekkel. voornaamw. terug op een persoonl. voornaamw. van den eersten of den tweeden persoon, zoo wordt het door den eersten of den tweeden persoon des werkwoords gevolgd, zon-

der dat het persoonl. voornaamw. van den eersten of tweeden persoon achter het betrekkel. voornaamw. herhaald wordt. Vroeger geschiedde dit wel eens, b. v. *die gij gelooft* enz.

Door zamenstelling van voornaamwoorden met voorzetsels, zelfstandige naamwoorden en bijvoegelijke naamwoorden ontstaan bijwoordelijke en bijvoegelijke uitdrukkingen. — Met de voorzetsels (eigenlijk substantieven) *wege*, *halve*, *om* — *wille* worden zamengesteld de bezittel. voornaamwoorden in verbogen vorm, en ter vermijding van den zamenloop der vloeibare letter des uitgangs dezer verbogen voornaamwoorden met de weeke aanvangsletter dier woorden wordt er eene euphonische *t* ingelascht (vergel. bladz. 83). Dus: *mijnentwege*, *om zijnentwille*, *mijnenthalve* enz. In deze laatste zamenstelling, even als in *allenthalve*, schijnt zoowel de *n* als de *t* ingelascht, *halve* toch is een vrouwelijk substantief. Overigens vindt men de versterkende paragoge van de *t* achter *ten mijnent*, *ten zijnent*, ook zonder toevoeging van het substantief met zijne weeke aanvangsletter: *ten mijnent* enz. staat voor *ten mijnenthuize*. — Met de voorzetsels *wegens*, *volgens* en *halve* worden zamengesteld de genitieven des aanwijzenden voornaamwoords: *deswegens*, *diensvolgens*, *derhalve* (d. i. *der zake halve*); alsmede met de zelfst. naamwoorden *wijze* en *mate*: *derwijze*, *dermate*. — Eindelijk worden met het adjektief *gelijk* zamengesteld sommige persoonl. voornaamwoorden en het aanwijz. voornaamw. in den geniti f, als: *mijns-*, *zijns-*, *haars-*, *uwsgelyke*; *derygelyke*, *diergelyke*. In het Zweedsch

regeert het woord *like*, en in het Deensch *lige*, mede den genitief. *Dergelijke* (*diergelijke*) schijnt ontwikkeld te moeten worden tot *der soort gelijke*; ook zegt men nog werkelijk *soortgelijk*. Het adjektief *dergelijke* komt ook voor in den onzijdigen genit. zelfstandig gebruikt: *iets dergelijks*. Ook behoort daartoe het adverbium *desgelijks*, in hetwelk, na de toevoeging van de adverbiale *s*, mede achter het eerste bestanddeel de *s*, in plaats der *r*, ter bevordering der overeenstemming van klank, schijnt aangenomen te zijn. In het Hoogd. zijn *dergleichen*, *dessgleichen* onverbuigbaar, terwijl men ten onrechte, ook aan het tweede lid den vorm van een' afhankelijkten naamval gaf.

Over de vervanging van den genitief en datief der aanw. en vragende of betrekkelijke voornaamwoorden door de bijwoorden *daar* (*er*) en *waar* met de voorzetsels *van* en *aan* zamengesteld, hebben wij reeds gesproken. Zij worden ook met de overige voorzetsels zamengesteld: *daarvoor*, *waarin* enz.; doch de voorzetsels *tot* en *met* worden met deze bijwoorden in de gedaante *toe* en *mede* zamengekoppeld. De zamenstelling van deze bijwoorden met de voorzetsels is niet zoo naauw, of zij kan in het Hollandsch op die wijze ontbonden worden, dat er andere woorden tusschen die bijwoorden en de voorzetsels te staan komen: bij voorbeeld, *ik heb er veel genoeg van gehad; waar besteedt gij uwen tijd aan?* — De bijwoorden *daar* en *waar* mag men pronominale bijwoorden noemen, daar zij kennelijk, het eerste met het aanwijzende, het tweede met het vragende voornaamw. in verband staan. *Daar* is een localis van *de* (*die*), *waar* van *we* (*wie*). Eveneens is *hier*, dat, met voorzetsels zamengesteld, de naamvalen des aanwijzenden voornaamwoords *deze* vervangt,

een localis van het oude his, hija, hita, waarvan *her*, in *herwaarts*, een vrouwelijke genitief, *heen* (Hoogd. *hin*) een accusatief is. Zoo is *dan* een accus. van *de* (*die*), *wan* (in *wan-neer* voor *wan meer*, vergel. het Hoogd. *nunmehr*) een accus. van *we wie*. Al deze bijwoorden zijn eigenlijk plaatselijke bijwoorden, doch *dan* en *wan* worden thans uitsluitend van den tijd gebruikt, even als *doe* (Oudd. *dô* of *thô*), hetwelk desgelijks een verbogen vorm van *de* (*die*) is. *Hoe* is een bijwoord van de wijze, ook is het in zijne Oudduitsche gedaante *huiu*; *wiu*, kennelijk een instrumentalis of modalis van hetzelfde vragend voornaamw. *we* (*wie*).

OVER HET WERKWOORD.

Werkwoorden heeten de woorden, door middel van welke het begrip wordt uitgedrukt, hetwelk door de dadelijke werking van des sprekers denken aan het onderwerp der rede verbonden wordt (vergel. bladz. 5 en 209 210).

Van alle werkwoorden ontstaan door verbuiging twee vormen, in welke de werkwoordelijke stam de natuur des werkwoords verloren heeft, daar zij de kracht missen om aan te duiden, dat het begrip eerst op het oogenblik des sprekers aan eenig voorwerp wordt toegeschreven, en dus ook niet op zich zelve als praedikaat gebruikt kunnen worden. Zij zijn het *deelwoord*, in hetwelk wij het werkwoord tot adjektief, en de *infinitief*, in welken wij het werkwoord tot zelfstandig naamwoord zien geworden (vergel. bladz. 236).

Het werkwoord *zijn* of *wezen* heet *verbum abstrac-*

tum of *substantivum*, omdat het gebruikt kan worden, om, zonder zelf een bepaald begrip in te houden, andere woorden, die een eigenschapsbegrip aanduiden, met het onderwerp der rede te verbinden. In tegenoverstelling van dit verbum abstractum noemt men alle overige werkwoorden *verba concreta* of *adjectiva*, daar van hen de stoffelijke inhoud der beteekenis of ganschelijk niet of niet zoo volkomen geabstraheerd kan worden. (vergel. bladz. 210, 212 en 437). Wel kan deze inhoud aan de werkwoorden *hebben* en *zullen* tot een ander doel, te weten, tot omschrijving van zekere tijdvormen, worden onttrokken (*geabstraheerd*): derhalve zouden deze, gewoonlijk *hulp-werkwoorden* genoemd; in een' anderen zin *verba abstracta* verdienen geheeten te worden.

De werking, door het werkwoord uitgedrukt, blijft of tot het onderwerp alleen bepaald, of betreft tevens een voorwerp buiten hetzelfde. Is het eerste het geval, zoo heet het verbum een *subjektief* (als *ik loop*, *ik slaap*, *ik sta*); heeft het tweede plaats, zoo heet het verbum een *objektief* werkwoord (als *ik geef*: de daad van *geven*, namelijk, vooronderstelt een voorwerp, dat gegeven wordt, en een ander voorwerp, waaraan wordt gegeven; zoo ook *slaan*, *dooden*, *vergeven*, *dienen*). De objektieve werkwoorden, die een' accusatief ter vervollediging der uitdrukking vereischen, worden weder van de andere objektieve, die daartoe het zij een' genietief (als *gedenken*, *erbarmen*, *ontfermen*), het zij bloot een' datief vorderen (als *betamen*, *toeschijnen*), onderscheiden, en in engeren zin objektieve werkwoorden genoemd, omdat bepaaldelijk de accusatief objekt heet, of ook wel, gelijk doorgaans geschiedt, *transitieve* (*overgankelijke*) werkwoorden,

omdat de werking door hen uitgedrukt op een voorwerp af en daarop overgaat, dat is, het niet slechts als van ter zijde, maar rechtstreeks aandoet en doet lijden. In tegenoverstelling van deze transitieve werkwoorden heeten dan niet alleen de subjektieve, maar ook de overige objektieve werkwoorden, die een' genitief of datief bij zich vorderen, *intransitieve* werkwoorden.

Het voorwerp der werking, welke door een transitief werkwoord wordt uitgedrukt, kan ook als het subjekt der rede voorkomen. Alsdan ondergaat het werkwoord, als het ware, eene motie of geslachtsverandering, en neemt een' anderen vorm aan, welke in onze taal door het werkwoord *worden* omschreven wordt, doch in andere talen, als het Hebreeuwsch, het Grieksch, het Latijn, het Gothisch en het Deensch, door bijzondere vormen des werkwoords zelve wordt uitgedrukt, en *passieve* (*lijdende*) vorm (of *geslacht*) heet. In tegenoverstelling van dezen vorm wordt dan de gewone vorm, bij welken het logisch voorwerp der werking tevens het grammatisch voorwerp der rede is, de *actieve* (*bedrijvende*) vorm (of *geslacht*) genaamd.

De benaming *onzijdige* werkwoorden aan de intransitieve werkwoorden gegeven berust op de verkeerde voorstelling, als of de actieve en de passieve vorm verschillende soorten van werkwoorden daargestelden. Was dit het geval, zoo kon men alle overige noch actieve noch passieve werkwoorden daarnevens als eene derde soort aanmerken, die men dan de negatieve benaming *onzijdig*, dat is, *van geene dier beide soorten* (neutrius generis), kon geven. Intusschen zijn het actief en het passief geslacht slechts onderscheidene vormen van de eene soort der transitieve werkwoorden.

Daar de intransitieve werkwoorden geen objekt heb-

ben, zoo kan dit bij dezelve ook niet als subjezt der rede optreden, en bij gevolg zulk een werkwoord niet in den passieven vorm voorkomen. Alleenlijk kunnen zulke werkwoorden in den derden persoon enkelvoud passief gebruikt worden, wanneer niets anders moet aangeduid worden, dan dat er eene handeling of werking plaats heeft of *uitgeoefend wordt* onverschillig door wien. Zoo zegt men dan: *er wordt geloopt, gehandeld, gestreden* enz., hetwelk eigenlijk verkorte uitdrukkingen zijn voor: *de werking van loopen, handelen, strijden wordt uitgeoefend.*

Een werkwoord wordt eerst transitief door de aanwending, die van hetzelfde in de rede gemaakt wordt. Uit zichzelf drukt het werkwoord eene tot het subjezt bepaalde werking uit, zonder dat er een voorwerp dier werking gedacht wort. Nog laten zich alle transitieve werkwoorden subjektief gebruiken, bij voorb.: *de jongen eet, de man geniet.* Ook zijn de oorspronkelijkste werkwoorden in de Duitsche taal, dat is, de ongelijkvloeiende, meerendeels intransitief. Werd een werkwoord, als *vallen, waken, varen*, die eene handeling of toestand te kennen geven, welke onmogelijk op een voorwerp kan overgaan, dus gebezigd, dat het een *doen plaats hebben* dier handeling of diens toestands bij eenig ding of wezen te kennen gaf, zoo ging dit gepaard met eene vormverandering, dat, is er ontstond een afgeleide transitieve vorm uit den oorspronkelijken intransitieven. Dus ontstond *vellen*, d. i. *doen vallen*; van *vallen*; *wekken* d. i. *doen waken*, van *waken*; *voeren*, d. i. *doen varen*, van *varen*. Ook bleef, in weerwil dezer veranderde aanwending en dezer wijziging in de beteekenis, de oorspronkelijke intransitieve vorm niet zelden bewaard, als bij *breken*,

dat transitief gebruikt wordt, als men zegt: *het kind breekt het glas*, en toch denzelfden vorm behoudt, dien het werkwoord heeft, als men het intransitief blijft gebruiken en, bij voorbeeld, zegt: *het glas breekt*. Eveneens is het gesteld met *veranderen*, *schieten*, *kraken*, *koken* enz. (bij Hooft ook *versmachten* en *zwichten*), die beurtelings transitief en intransitief gebruikt kunnen worden. Niet alle afgeleide werkwoorden zijn evenwel transitief: zij kunnen van naamwoorden, en dus niet onmiddellijk van ongelijkvloeiende werkwoorden, zijn afgeleid, en alzoo de subjektieve daad door het oorspronkelijk naamwoord aangewezen, beteekenen. Op deze wijze komt *weiden* niet onmiddellijk van *wijd* of *wijden* (dat is *wijd zijn*), in welk geval het *wijd doen zijn* zou moeten beteekenen (als *leiden*, dat is *doen gaan*, van *lijden*, *gaan*); maar van het zelfst. naamw. *weide*; *reizen* van *reize*; en niet, als het Eng. *to raise*, van *rijzen*, en *weeken* (d. i. *week worden*) niet van *wijken*, maar van het bijvoegel. naamw. *week*.

Zulke werkwoorden, die een *doen plaats hebben* of *doen uitvoeren* der handeling te kennen geven, *heeten* *faktitieve* of *causatieve* werkwoorden. Dus zijn *voeren*, *wekken*, *vellen*, het transitieve *breken* en *koken* enz., verder *drenken*, *zoogen*, *zetten*, *leggen*, *faktitieve* werkwoorden.

Denkt men zich eenige werking als door een subjekt uitgeoefend of in een subjekt plaats hebbend, zoo treedt het abstrakt begrip dier werking als haar denkbeeldig produkt voor onzen geest. Dit abstrakt begrip laat zich door een substantief uitdrukken. Plaatst men nu dit substantief bij het subjektieve werkwoord, dan ontstaat een schijnbaar objektief gebruik van zulk een werk-

woord Aldus in spreekwijzen, als: *den strijd strijden, den loop loopen, den laatsten slaap slapen, den dood sterven*. Hiermede naauw verwant is het objectief gebruik van subjektieve werkwoorden in uitdrukkingen als: *tranen weenen of schreijen, ijs vriezen, emmers water regenen*, enz. De zegswijzen *wraak ademen, woede snuiven*, die grammatisch tot dezelfde klasse behooren, zijn van de Hebreëën ontleend, die de neus als het orgaan van den toorn beschouwden.

Nog op eene andere wijze kan een intransitief werkwoord transitief gebruikt worden, of een transitief werkwoord een objekt hebben niettegenstaande het subjektief gebruikt wordt. Namelijk, wanneer het, ten naauwste met een adjektief verbonden, de beteekenis krijgt van: door uitoefening der subjektieve handeling te weeg brengen, dat het objekt de door het adjektief uitgedrukte eigenschap verkrijgt, als: *hij loopt het tapijt kaal, zit het kussen plat, hij staat zijne beenen moe, lacht zich ziek, werkt zich dood, ziet zijne oogen blind, hoort zijne ooren doof*. In zulk een geval staat het bijvoegelijk naamwoord praedicatief (zie bladz. 437).

Wordt het subjekt zelf als het objekt der handeling voorgesteld, zoo heet het, dat het transitieve werkwoord *reflexief (terugwerkend)* gebruikt wordt; bij voorbeeld: *ik bemin mij zelven, gij wast u, hij verbetert zich*. Er zijn werkwoorden, die niet anders dan reflexief gebruikt kunnen worden, omdat zij, in den vorm van een transitief werkwoord, eene subjektieve werking aanduiden, van welke men geen ander wezen het voorwerp kan maken. Zulke werkwoorden heeten *eigenlijk* of *noodwendig reflexief*, bij voor-

beeld: *zich berouwen, zich schamen, zich bezinnen, zich vergissen, zich ontfermen*, en, in eene bepaalde beteekenis, *zich toeleggen, zich onthouden* enz.; vooreen ook *zich bevroeden, zich verlangen, zich rusten, zich veinzen, zich biechten, zich vertrekken, zich vervorderen*. Zekere andere transitieve werkwoorden, die mede op een voorwerp buiten het subjekt kunnen overgaan, verkrijgen echter, zoodra zij het subjekt zelf tot objekt hebben, de beteekenis van *eigenlijk reflexieve* werkwoorden, daar zij alsdan eene bloot subjektieve werking aanduiden, als: *zich ergeren, zich verblijden, zich bedriegen, zich nedersetten, oudtijds zich vreezen, zich bedanken, zich gedenken* enz. Hier, namelijk, scheidt men in de voorstelling geenszins het subjekt als handelend van het subjekt als lijdend, gelijk het geval is in *zich wasschen, zich beminnen, zich dooden, zich wonden* enz., daar *zich ergeren* beteekent zoo veel als *boos zijn*, en eveneens in de overige.

Er zijn talen, in welke men, wanneer een onbezield subjekt moet aangeduid worden als eene werking ondergaande, en de persoon door wien? niet in aanmerking komt, in plaats van den passieven vorm des werkwoords, den reflexieven vorm gebruikt. In deze talen derhalve wordt de subjektieve werking, welke bij een lijdend subjekt plaats heeft, dus voorgesteld, als of dit subjekt uit zichzelf uittrad om zich tot het voorwerp der handeling te maken. Dus in het Fransch: *la science s'acquiert, le seigle se sème*, en in het Hoogduitsch: *der Schlüssel hat sich gefunden, die Erde dreht sich, es tanzt sich angenehm*; ja, in het Grieksch wordt de reflexieve vorm in het praesens en imperfectum

tum te gelijk in passieve beteekenis aangewend (1). In het Hollandsch zijn er slechts weinige werkwoorden, die zich met een onbezield voorwerp als subjekt in reflexieven vorm met passieve beteekenis laten gebruiken, te weten: *zich bewegen, zich ontwikkelen, zich uitbreiden, zich beperken, zich bepalen, zich bevinden, zich kenmerken, zich laten gebruiken* of (met een' anderen infinitief) *zich laten opmaken, zich laten hooren* enz.

Een transitief werkwoord kan, even als den accusatief, zoo ook den datief bij zich hebben van een pronomen, dat op het subjekt terugwijst, bij voorbeeld: *ik geef mij moeite, ik veroorloof mij deze uitspanning*. Diensvolgens bestaan er ook zoodanige terugwerkende (reflexieve) werkwoorden, die het op het subjekt terugwijzend voornaamw. in den *datief* bij zich hebben. Ook deze soort bevat *eigenlijk reflexieve* werkwoorden, dat is, de zoodanige, bij welke de datief van het voornaamw. slechts op het subjekt kan terugzien en geen' ander' persoon kan aanduiden. Zulke werkwoorden zijn: *zich inbeelden, zich aanmatigen*, want wel kan men *een' ander moeite geven* of *iets veroorlooven*, maar niet *een' ander iets inbeelden, een' ander iets aanmatigen*. Dit is toe te schrijven aan eene verandering in de beteekenis, die deze werkwoorden door het gebruik hebben ondergaan: *inbeelden* beteekent eigenlijk: *een beeld in iets of iemand doen ontstaan*; *aanmatigen* beduidt eigenlijk: *iemand iets van pas maken*.

---

(1) Uit het hier gestelde blijkt, dat wij het *medium* als oorspronkelijker dan het passief aanmerken, hetwelk zich trouwens, zoo wel uit den aard der zaak, als uit den vorm laat bewijzen.

Wat *reciproke* werkwoorden zijn, die eene *wederkeerige* handeling tusschen twee of meer personen aanduiden, en dus, meer dan de reflexieve, aanspraak hebben op de benaming van *wederkeerige werkwoorden*, en hoe zij van de refl. onderscheiden worden, hebben wij boven (bladz. 481) verklaard.

In tegenoverstelling der overige werkwoorden, welke in alle grammatische personen gebruikt kunnen worden, heeten de zoodanige *onpersoonlijk*, die alleen in den derden persoon enkelvoud kunnen gebezigd worden. De reden van dit beperkt gebruik ligt in het begrip door zulke werkwoorden uitgedrukt, daar zij eene werking aanduiden, die met geen bepaald gedacht subjekt verbonden wordt. Om echter aan den eisch der redkundige uitdrukking der gedachte te voldoen, geeft men aan zulke werkwoorden het onzijdig persoonlijk voornaamw. *het* tot subjekt, bij hetwelk men aan geen bepaald onderwerp, veelmin aan een' werkenden *persoon* (van daar de benaming *onpersoonlijke werkwoorden*) behoeft te denken. Ook hier zijn zulke werkwoorden, die, ten minste in hunne eigenlijke beteekenis, *noodwendig* onpersoonlijk gebruikt worden, en daarom *echte onpersoonlijke werkwoorden* heeten, van andere werkwoorden te onderscheiden, die slechts in zekere gevallen zoodanig worden aangewend. Tot de echte onpers. werkwoorden behooren de werkwoorden, die natuurverschijnselen uitdrukken, als: *het regent, hagelt, dondert, vriest* (in oneigenlijke beteekenis komen zij persoonlijk voor, bij voorb.: *hij regent weldaden om zich heen*), alsmede: *het is warm, koud, licht*, wanneer dat *het* geen bepaald voorwerp, dat warm, koud of licht is, beduidt. Terwijl dus deze werkwoorden, in dien zin gebruikt, geen bepaald

subjekt toelaten, wordt bij andere werkwoorden soms het ware onderwerp, bij wijze eener grammatische bepaling, aan het onpersoonlijk gebruikte werkwoord toegevoegd of geheel en al verzwegen zonder noodwendig te ontbreken. Dus in: *het ontbreekt hem aan moed*, dat is, *moed ontbreekt hem; het scheelt hem aan het hoofd*, dat is, *zijn hoofd is ongesteld; het gaat hun wel*, dat is, *zij bevinden zich wel*. Hiertoe behooren de onpersoonlijke passieve vormen: *er wordt gegeten, gespeeld* enz.

Buiten deze *subjektieve* onpersoonl. werkwoorden zijn er andere echte onpersoonlijke werkwoorden, die den naam van *objektieve onpersoonlijke werkwoorden* moeten dragen, omdat zij het subjekt, dat in den aangeduiden toestand verkeert, in den vorm van een naam- of voornaamw. in eenen afhankelijken naamval bij zich hebben. Zoodanige zijn de onpersoonlijke uitdrukkingen *mij dorst, hem hongert*, voor welke thans veelal de uitdrukkingen *ik heb dorst, hij heeft honger*, gebruikt worden. Ook kunnen deze werkwoorden, in eene overdrachtige beteekenis met eene bepaling, mede persoonlijk gebezigd worden: *ik dorst naar wraak; hij hongert naar de gerechtigheid*.

Schijnbaar onpersoonlijk zijn, eindelijk, zulke zegswijzen, bij welke het onzijdig voornaamwoord *het* op een vroeger genoemd, of in den vorm van een' infinitief of van een' subjektieven afhankelijken zin uitgedrukt logisch subjekt verwijst. Aldus wanneer ik zeg: *het smart hem, het verwondert, bevreemdt mij, lust mij* enz., moet eene bepaalde zaak, die hem smart, mij verwondert, bevreemdt of lust, genoemd zijn; en wanneer ik zeg: *mij droomde, dat ik koning was*, dan is de afhankelijke zin het subjekt

van het werkwoord *droomde*; zoo ook in: *mij heugt*, *mij docht*, *mij scheen het toe*, *dat dit zoo was*; *het geschiedde*, *het gebeurde*, *dat hij ziek was*; *het heet*, *dat hij ongesteld is*. Voorheen werden meer werkwoorden op deze wijze onpersoonl. gebruikt, als bij Hooft: *mij verlangt*, *mij gedenkt*, *het mist mij*.

VORMING VAN HET WERKWOORD.

Van de ware stamwoorden onder de werkwoorden (als *loopen*, *gaan*, *eten*, *spelen*, *steken*, *waken*) moeten zulke werkwoorden onderscheiden worden, die, hoever mede enkel uit een' stamwoord bestaande, echter het voorbestaan van een naamwoord vooronderstellen, waarvan zij *onmiddellijk* zijn afgeleid. De beteekenis en de verbuiging stellen ons in staat om te beslissen, of eenig werkwoord wezenlijk een stamwoord, dan wel een van een naamwoord afgeleid (*denominatief*) werkwoord is. Zulke denominatieve werkwoorden, namelijk, beteekeken niet bloot eene werking, maar hebben, wanneer zij van *zelfstandige* naamwoorden afkomen, het begrip van een zelfstandig naamwoord tot inhoud, hetwelk of het objekt, of het werktuig, of de wijze, of de plaats der werking aanduidt; ten anderen, moeten zij altijd gelijkvloeiend zijn. Zoodanige zijn: *reizen* (*eene reis doen*), *krijgen* (*krijg voeren*), *visschen* (*visch vangen*), *ploegen* (*met een' ploeg arbeiden*), *verwen* (*met verw bestrijken*), *draven* (*op een' draf rijden*, van het oude praeter. sing. van *drijven*: zie bladz. 23 en 134), *weiden* (*op de weide zijn*), *huizen* (*in een huis wonen*); verder: *vinken*, *banen*, *grazen*, *kalven*, *eggen*, *spitten*, *vijlen*, *kruiden* enz. Zoo zulke werkwoorden van *bijvoegelijke* naamwoorden afkomen,

beteekenen zij meestal een te weeg brengen van het stambegrip, wanneer zij *transitief*, en een overgaan tot de door den stam uitgedrukte hoedanigheid, wanneer zij *intransitief* zijn, als: *sterken* (*sterk maken*), *witten* (*wit maken*), *weeken* (*week maken*), *warmen*, *pletten*, *vullen* (in de twee laatste, van *plat* en van *vol*, bespeurt men de klankverandering, waarvan men zie bladz. 30); *groenen* (*groen worden*), *weeken* (*week worden*), *grijzen*, *blauwen*, *rijpen* enz. — Ook van afgeleide naamwoorden, hetzij zij onechte stamwoorden zijn, hetzij werkelijk afgeleid, kunnen zulke denominatieve werkwoorden afkomen, als: *hagelen*, *hengelen*, *beitelen*, *hameren*, *voederen*, *ketenen*, *kruimelen*, *droppelen*, *schipperen*, *oordeelen*, *oorlogen*; *effenen*, *louteren*, *heiligen*, *matigen*, *ledigen*, *dartelen* enz.

Van het praeteritum van oorspronkelijke werkwoorden ontstaan *faktitieve* werkwoorden, die, hoezeer zij thans onmiddellijk afgeleid schijnen, zich echter oorspronkelijk, behalve door de aanhechting der werkwoordelijke uitgangen, door de toevoeging eener *j* achter den stam (hier het praeteritum der oorspronkelijke werkwoorden) onderscheiden. Deze *j* heeft in verscheidene der afgeleide werkwoorden van deze soort de klankverandering der stamvokaal bewerkt (vergel. bladz. 29 en 106): *zoogen*, *voeren*, *zetten*, *leggen*, *drenken*. Op dezelfde wijze komt *vellen* van *vallen*, doch niet van het praeteritum; maar van het praesens, omdat het praeteritum der ongelijkvloeiende werkwoorden van de vier laatste soorten, waartoe *vallen* behoort, buiten staat is om afgeleide werkwoorden te doen ontstaan (vergel. bladz. 131).

Sommige oorspronkelijke werkwoorden hebben werk-

woorden nevens zich, die door eene verdubbelde, wel eens tevens versterkte konzontant, zijn gekenmerkt, als *wikken* nevens *wegen*, *zwikken* nevens *zwijken*, *stikken*, *spillen*, *trekken*, *bukken*, *nikken* (*knikken*), nevens *steken*, *spelen*, *dragen*, *buigen*, *nijgen*. Zij zijn daarbij door eene merkbare wijziging van het stambegrip onderscheiden, en vele derzelve zijn *intensiva*, daar in hen het begrip *versterkt* is, als in *wikken*, *stikken*, *bukken*.

Nog andere werkwoorden zijn ontstaan door toevoeging van eene *t* achter den stam en verscherping van de slotkonzontant van den stam vóór deze *t*, als: *zwichten*, *dichten*, *trachten*, *slachten*, *vluchten*, *stichten*, *tichten*, van *zwijken*, *dijgen*, *dragen*, *slagen* (*slaan*), *vliegen*, *stijgen*, *tijgen*. Ook zij zijn intensieve werkwoorden. Zij zijn, als ons beneden blijken zal, van gesynkopeerde zwakke deelwoorden afkomstig. Verg. boven bl. 66, Noot.

Eindelijk, dienen de achtervoegsels *el*, *er* en *ig* ook tot vorming van afgeleide werkwoorden. Het eerste (*el*) is ongetwijfeld hetzelfde *el*, dat wij als den ouden uitgang der verkleinende substantieven hebben leeren kennen (zie bladz. 316, vergel. met bladz. 273, 274). Dus zijn de werkwoorden op *elen*, wanneer het *el* niet reeds tot den grondvorm behoort (als in *spiegelen*, *hengelen* enz.) *diminutieve* werkwoorden. Daar nu het doen eener handeling in het klein niets anders kan beteekenen dan een verdeelen der handeling in onderscheidene momenten, zoo beteekenen zulke werkwoorden veelal eene *herhaling*, dat is, zij zijn *iteratieve* of *frequentatieve* werkwoorden. Zoodanige zijn: *bedelen* (van *bidden*), *knutselen* (waarschijnlijk voor *kunstelen*), *drentelen* (van *drant* of *trant* en dit van *treden*), *preutelen* (van *praten*: de *eu* of korte *u* is eene soort van *Umlaut* der breede Geldersche *a*), *hak-*

kelen (van *hakken*), verder: *prevelen*, *trappelen*, *keuvelen*, *huppelen*, *nestelen*, *tokkelen*, *schuifelen*, *kavelen*, *stropelen*, *struikelen*, *spartelen*, *kakelen*, *tuimelen* (van het oude *tuimen*, *vallen*) enz. Soms tijds gaat met deze formatie eene verandering van de slotkonzont, *v* (*w*) of *p*, des grondvorms in *bb* gepaard, in welken klank (*bb*) men iets onhebbelijks en dus iets belachelijks of verachtelijks schijnt te mogen zoeken; bij voorbeeld: *grabbelen* (van het oude praeter. sing. van *grijpen*), *kabbelen* (hetwelk niet onderscheiden is van *keuvelen* of *kavelen* van *kaven* of *kaauwen*), *krabbelen* (van het praeter. sing. van *rijven*, Hoogd. *reiben*, *wrijven*: vergel. over de prosthetische *k*, bladz. 59, 60 en 61), *stribbelen* (van *strijven*, Eng. *to strife*), *kibbelen* (van *kijven*), *snabbelen* (van *snappen*), *knabbelen* (van *knawen* of *knagen*, *knaauwen*), enz.

Het verbale achtervoegsel *er* zal wel niet onderscheiden zijn van het gelijkkluidend achtervoegsel, dat afgeleide substantieven vormt (zie bladz. 267 en 268) en een' handelenden persoon te kennen geeft. Gelijk nu *schipperen* zoo veel beteekent als *den schipper spelen*, zoo zal, bij voorbeeld, *stotteren* eigenlijk *den stotter* of *stooter spelen* beduid hebben, en uit deze grondbeteekenis laat zich de verachtende en wederom verkleinende of herhalende kracht dezer werkwoorden afleiden. Ook hier bespeurt men meest eene verdubbelde slotkonzont van den stam. Voorbeelden van zulke werkwoorden zijn: *klapperen* (van *klappen*, dat wellicht met *klijven*, *kleven*, in verband staat), *wapperen* (van *waven* of *wagen*, *wuiven*), *bibberen* (van *beven*), *glibberen* (van *glippen*), *stijgeren*, *blikkeren*, *flikkeren*, *slobberen*, *huiveren*, *daveren*, *schateren*, *schetteren*, *leuteren*, *tateren*, *slenteren* en het boyenge-

noemde *stotteren* (van *stodten*). — In het Hoogd. zijn er werkwoorden op *ern*, die eene neiging of begeerte uitdrukken (desiderativa), als *schlâfern*, *lâchern*, met welke men de Latijnsche op *urio* kan vergelijken. Zeer natuurlijk was de overgang van de boven opgegeven vermoedelijke grondbeteekenis tot die eener hebbelijkheid of geneigdheid. Ook in onze taal bespeurt men in de adjektieven op *erig*, als: *slaperig*, *beverig* (zie bladz. 391), mede de aanduiding eener geneigdheid met dit vormingsmiddel verbonden. — De verwantschap in de beteekenis van de werkwoorden op *eren* en *elen*, is even naauw als de verwantschap tusschen de letters *l* en *r* (zie bladz. 72 en 73). Van daar de verwisseling van *wandelen* en *wanderen*, dat bij de Ouden en in het Hoogd. bestaat, van *stamelen* en *stameren*, van *tateren*, Eng. *to tattle* en *kakelen*, dat bovendien, de *k* met *t* verwisselt, even als *knetteren*, zoo dit woord met *knappen* in verband staat, de *p* door *k* (zie bladz. 56 en 57) vervangt. — In *lasteren*, in het oude *lacteren* (van *lachter* en dit van *laken*), in *folteren*, *glinsteren* en andere behoort de syllabe *er* tot den grondvorm.

Naar de analogie der werkwoorden, die onmiddellijk van adjektieven op *ig* zijn afgeleid (als *heiligen*, *matigen*, *rechtvaardigen*) zijn er andere op *igen* van zulke stamwoorden gevormd, waarvan geen afgeleid adjektief op *ig* bestond of bestaan kon, als: *reinigen*, *verkon-*
digen, *vestigen*, *kruisigen*. In vele dezer werkwoorden is de vormingssyllabe *ig* eene voor de beteekenis onverschillige inlassching, weshalve sommige dezer werkwoorden op *igen* eenen vorm nevens zich hebben, in welken deze syllabe gemist wordt, en die toch nagenoeg of geheel en al hetzelfde beteekent, als: *verkon-*
kruisen, *vesten*, nevens *verkon-*
digen, *kruisigen* en

vestigen. Bij Kiliaen vindt men de vormen *beangsten*, *beëden*, *begiften*, *beherten*, *bekosten*, *beneersten*, *beschaden*, *besolden*, nevens *beangstigen*, *beëdigen* enz. opgeteekend. Vooral in de van zulke werkwoorden afgeleide substantieven op *ing* verzuimde men voorheen de ingelaschte lettergreep *ig*: aldus in den Statenbijbel, en bij Hooft, bij wien men leest: *afkunding*, *afveirding*, *verdaading* (*verdediging*).

Eindelijk is de onduitsche uitgang *eren*, ontstaan uit den Latijnschen *are*, *ere*, *ire*, of Franschen *er*, *oir*, *ir*, ook wel eens aan Duitsche stammen toegevoegd, als: *halveren*, *gastereren*, *waarderen*, *trotseren*, *hoeren*, *boeleren*.

Thans gaan wij tot de voorvoegsels over, die tot daargestelling van afgeleide werkwoorden strekken. Zij zijn de volgende: *ge*, *be*, *er*, *her*, *ont* (*ant*), *ver*, *mis* en *wan*.

Wat wij bladz. 157 (vergel. 290 en 406) zeiden, dat het voorvoegsel *ge* (over welks oorspronkelijken vorm en beteekenis men zie bladz. 287 en volg. en 406) in vele woorden geene kenbare wijziging aan het begrip toebrengt, is bepaaldelijk op het gebruik van dit voorvoegsel ter vorming van werkwoorden toepasselijk. Voorheen toch werden verscheidene werkwoorden, die thans immer van dit voorvoegsel verstoken zijn, vaak van hetzelfde voorzien, als: *geduren*, *geboeten*, *gebaren*, *gedanken*, *gehaten*, *gekrijgen*, *geleggen*, *geleven*, *gelijden*, *geslachten*, en, omgekeerd, komen sommige werkwoorden thans niet anders dan met dit voorvoegsel voor, terwijl zij het vroeger niet zelden misten, als: *dragen* in de beteekenis van *gedragen*, *schieden*, *twigen*, *nieten*, *doogen*, *wagen* voor *gewagen*. Nog gebruikt men zonder merkbaar of belangrijk verschil in de beteekenis: *verzellen* en *vergezel-*

lan, *lijken* en *gelijken*, *naken* en *genaken*, *lusten* en *gelusten*, *winnen* en *gewinnen*, *lukken* en *gelukken*.

Soms schijnt het voorvoegsel *ge* iets innigs uit te drukken, dat niet noodwendig in den stam zonder dit voorvoegsel ligt, vergelijk: *geleiden* met *leiden*; *gevoelen*, dat alleen van eene inwendige gewaarwording kan gezegd worden, met *voelen* (wel kan men bij voorbeeld zeggen: *ik gevoel koude*, maar piet: *ik gevoel, dat het koud is*); *zich getroosten* met *troosten*; *zich laten gezeggen* met *zeggen*; *gedenken*, dat alleen plaats heeft ten aanzien van voorwerpen, die reeds in de gedachte zijn opgenomen geworden, met *denken*; en (*laten*) *geworden*, hetwelk een in *zich zelve* worden beteekent, met *worden*. Hier nu kan men de oorspronkelijke beteekenis van het voorvoegsel *ge*, in zooverre het één is met het Latijnsche *co*, *con*, terug vinden (vergel. bladz. 287): ook in het Latijn zijn er samenstellingen met *con*, in welke de kracht van dit voorvoegsel zich laat vergelijken met die van ons *ge* in de laatstgemelde werkwoorden, als: *cognosco*, *cohorresco*, *consolor*, *commemoro*.

Niet zelden bespeurt men, waar de naakte stammen nevens werkwoorden van dit voorvoegsel voorzien, in gebruik zijn, in de beteekenis een merkbaar verschil. Men vergelijkte slechts *gebieden* met *bieden*, *geraken* met *raken*, *gebeuren* met *beuren*, *gebreken* (thans bijna verouderd) met *breken*, *gedragen* met *dragen*. Doch hier schijnt het verschil in de beteekenis niet zoo zeer aan de kracht van het voorvoegsel als aan eene ook buitendien mogelijke verschillende opvatting en toepassing der grondbeteekenis te wijten; zoo is *gebieden* eigenlijk, even als *bieden*, zoo veel als: *doen toekomen*, vervolgens *een bericht doen toekomen*, *aanzeggen*, *bevelen*; *geraken tot een doel* niets anders dan

het doel raken, treffen; gebeuren zoo veel als *ziek toedragen* (*beuren* nu is synoniem met *dragen*); *gebreken*, eindelijk, is evenzeer in den grond synoniem met *breken*, als *mangelen*, *pletten* (van *malen*, *vermalen*, *verbrijzelen*, *verbreken*) met *mangelen*, *ontbreken*, identiek is.

Ten laatste blijkt de onzekere kracht van het verbale voorvoegsel *ge* uit de verwisseling met andere voorvoegsels, bepaaldelijk met *ont* en *be*. Zoo zeide men oudtijds ook *ontbieden* voor *gebieden*, en *gemoeten* voor *ontmoeten*; zoo gebruikt men onverschillig *gevallen* en *bevallen*, *gelieven* en *believen*, en voorheen *geloven* en *beloven*; en in het Hoogduitsch *gereuen* en *gezis-men* voor ons *berouwen* en *betamen*.

Door middel van het voorvoegsel *be* (eigenlijk *bij*, Goth. *bi*, zie bladz. 405) worden werkwoorden gevormd, ten eerste, van andere *werkwoorden*. Zulke van andere werkwoorden door middel van dit voorvoegsel afgeleide werkwoorden geven te kennen, dat het handelend subjeet eenig wezen of ding tot het voorwerp maakt der handeling, door het oorspronkelijk werkwoord aangeduid. In deze zamenstelling is dan het voorzetsel *bij*, waaruit *be* ontstaan is, zinverwant met *op* of *over*. Zoo ontstaan van intransitieve werkwoorden door dit voorvoegsel transitieve, als *begaan*, *bedrijven* (eigenlijk synoniem met *begaan*), *beweenen*, *bestijgen*, *belijden* (eigenlijk *over iets gaan*, *iets verhalend doorloopen*), *betrouwen*, *bewaken*, *bekeersohen*, *bekijven*, *beoefenen*, *bepenzin*, *bereizen*, *beschijnen*, *bestrijden*, *bespelen*, *bewonen* enz. van *gaan*, *drijven* (dat is, *rijden*, *varen* of *gaan*), *weenen*, *stijgen* enz. Is het werkwoord, hetwelk van dit voorvoegsel voorzien wordt, zelf reeds transitief, zoo duidt het

afgeleide werkwoord de toepassing van de werking aan op een ander objekt dan dat, hetwelk gewoonlijk bij het oorspronkelijk werkwoord begrepen wordt, en geeft het tevens te kennen, dat de werking zich over het geheele voorwerp uitstrekt: zoo *plant* men *boomen*, maar *beplant een stuk gronds* aldus, dat het *over zijne gansche uitgestrektheid* van boomen voorzien wordt. Met zulk eene beteekenis komen *bebouwen*, *beleenen*, *bepoten*, *berooven*, *bestelen*, *bevragen*, *bezingen*, *bezetten*, *bejagen*, *belesen*, *beschieren* en *bescheiden* (dat is *bedeelen*), *begraven*, *begieten* enz. van *bouwen*, *leenen*, *poten*, *rooven* enz. Andere werkwoorden door middel van dit voorvoegsel van transitieve werkwoorden afgeleid vooronderstellen wel geen ander objekt dan dat, hetwelk bij het oorspronkelijk werkwoord gevorderd wordt, maar voegen slechts het denkbeeld, dat de werking zich van alle kanten over het voorwerp uitbreidt, bij de kracht van het oorspronkelijk werkwoord. Zulke werkwoorden laten zich veelal omschrijven door andere, die zamengesteld zijn met het voorzetsel *om*. Zoodanige zijn *bekleeden*, *begrijpen*, *behelzen* (van het oude *halzen*, *helsen*), *bevatten*, *bevangen*, *bestuwen*, *bedekken*, *besnoeijen*, *beslaan*, *bekijken*, *bewasschen*, *besturen*, *behoeden*, *bedenken*, *beschaven*, *bevorderen*, *besluiten* (*binnen iets*: *besluiten* in de beteekenis van *een besluit opmaken* schijnt een denominatief werkwoord), *bezien*, *bezoedelen*, enz.

Waar nevens een werkwoord, van dit voorvoegsel voorzien, het stamwoord als werkwoord, in onbruik is geraakt; alsmede, wanneer een werkwoord, hoezeer van dit voorvoegsel voorzien, toch intransitief is, valt het soms moeilijker de juiste kracht van dit voorvoegsel te omschrijven. Vaak bestaat ook de mogelijkheid

om het voorvoegsel *be*, zonder aanmerkelijk verschil in de beteekenis, door een ander te vervangen. De naakte stam is in onbruik geraakt, van: *behagen*, *belijven* (steeds zamengeotr. tot *blijven*), *bevoeden*, *bedaren*, *beduiden*, *beslissen*, *bekoren*, *begeeren*, *betoogen*, *bedriegen*, *betalen* enz. Intransitief zijn: *bewegen* (dat eerst door toepassing op een objekt transitief wordt), *bezwijken*, *bezwijmen*, *betamen*. *Be* wordt afgewisseld met andere voorvoegsels in: *believen* (*gelieven*), *betuigen* (*getuigen*), *bekennen* (*erkennen*), *bevallen* (*gevallen*), *beloven* (voorheen ook *geloven*), *bederven* (eigenlijk gelijk *verderven*), *beginnen* (zoo veel als *ontginnen*).

In andere werkwoorden heeft het voorvoegsel *be* zuiver de kracht van het afscheidbaar voorzetsel *bij* behouden. Aldus in *berusten*, *bekomen* (*het bekomt mij goed of slecht* is zoo veel als: *ik kom er goed of slecht bij*), *begeleiden*, *begeven* (dat is *iets of iemand bij een ander geven, overgeven, verlaten*), *behooren*, *besterven*, *bevroezen*, *bezinken* (dat is *bij één vriezen, bij één zinken*) *bestaan* (*in den bloede, dat is bij één staan*), *bevinden*, *betrekken*, *bekeeren* (dat is *bij een keerpunt wenden*), *belegere* enz.

In sommige werkwoorden eindelijk hewerkt het voorvoegsel *be* even als *er* in het Hoogd. de beteekenis van een *verkrijgen* of *bereiken* door middel van hetgeen de stam aanduidt. Ook deze beteekenis laat zich uit de beteekenis van het voorzetsel *bij* afleiden. Aldus in *beleven*, *beërven*, *beloopen*, *bedragen*, *behalen*, *bekomen* (*verkrijgen*), *beroepen*, *bereiken*, *besparen*, *beekopen*, enz.

Ten tweede, worden door hetzelfde voorvoegsel werkwoorden gevormd van *naamwoorden*, en wel vooral

zelfstandige naamwoorden. Zulke werkwoorden beteekenen een *voorzien van of bedeelen met het stambegrip*. Van zelfst. naamwoorden komen: *béoorlogen*, *bemannen*, *bedijken*, *beveugelen*, *bekroonen*, *belagen*, *beloonen*, *beminnen*, *benadeelen*, *benevelen*, *bepalen*, *beramen* (een raam of bestek aan iets geven), *beschaduwen*, *besteden* (eene stede of plaats aan iets geven), *bestraten*, *beteekenen*, *betoomen*, *bevruchten*, *bezielen*, *bédwelmen* (van *dwaalm*), *beschamen*, *beschermen* enz. Van bijvoegel. naamwoorden komen: *bekoe-len* (dat echter ook intransitief gebruikt wordt), *bedroeven*, *bereiden* (dat is, *reed*, *gereed maken*), *begrooten* (eigenl. *groot maken*), *benaauwen*, *bézwaren*, *beveiligen*, *bevrijden*. Zeer vaak wordt, naar hetgeen wij boven gezien hebben, achter den nominalen stam de syllabe *ig* ingelascht, als bij: *bekostigen*, *begunstigen*, *beschuldigen*, *beangstigen*, *bekrachtigen*, *beëedigen*, *bemachtigen*, *bezichtigen*, *bezoldigen*, *bewilligen*, *bezadigen* (van *zad*, dat is, *voldaân*), *bevredigen* enz.

Verscheidene werkwoorden, die van dit voorvoegsel voorzien zijn en van nominale stammen afkomen, worden uitsluitend *terugwerkend* (*reflexief*) gebruikt, als: *zich behelpen* (van *help*, Hoogd. *Hilfe*, *hulp*), *zich beijveren*, *zich bekommeren* (oudtijds werd *bekommen* ook niet-reflexief in de beteekenis van *beslag leggen op iets gebruikt*), *zich beraden*, *zich beroemen*, *zich bezinnen*, *bezondigen*, *bevljtigen*, *benaarstigen* en *zich bemoeijen* (van *moeije*, later *moeite*).

De volgende werkwoorden komen af van woorden, die reeds van het voorvoegsel *be* voorzien waren: *bevelen* van *bevel*, *beseffen* van *beseff*, *beletten* van *belet*, *beleiden* van *beleid*, *bescheiden* (*op eene plaats*) van *bescheid*, *besluiten* van *besluit*, *behoeven* van *behoef*,

en *bejegenen* van het oude *bejegen*, Hoogd. *beigegen*.

Het voorvoegsel *er*, hetwelk één is met het *oor*, dat vóór substantieven komt en waarover men zie bladz. 292, komt schaars voor in onze taal. In het Hoogd.-veelvuldiger. Hier heeft het drieledige kracht (1), ten eerste, die van eene beweging in de hoogte; ten tweede, die van een geraken of brengen in eenen toestand; ten derde, die van het bereiken van een doel. De eerste beteekenis vinden wij terug in het oude *ernerren*, dat in den grond hetzelfde beduidt als *opvoeden*; de tweede, in *erbarmen*, uit *er* en *be-armen*, dat is, *medelijden betoonen*, dus: *medelijden beginnen te betoonen*: deze kracht blijkt uit de afwisseling van het voorvoegsel *er* met *ont* in dit woord: *ontfermen* toch is niets anders dan *ontbermen* of *ontbarmen* (de *b* is achter de *t* van *ont* tot *f* verscherpt); de derde hier beteekenis, eindelijk, treffen wij aan in *erkennen*, dat is, *door onderzoek tot kennis komen*; in *ervaren*, dat is, *door eigen ondervinding verkrijgen*, en in *erlangen* (van het adjektief *lang*), *door uitstrekking der ledematen* (vergelijk: *reikhalzen*) *verkrijgen*. Voorheen waren er meer werkwoorden met dit voorvoegsel in gebruik: Hoofst heeft *erduchten*, *ervoelen*, *erbieden*, *erweeren*, en Kiliaen vermeldt *erklaeren*, *erdichten*, *erdeneken*, en verklaart, dat *er* zich laat vervangen door het voorvoegsel *ver*. Ook gebruiken wij voor de meeste der Hoogduitische werkwoorden, die het voorvoegsel *er* bezitten, werkwoorden met het voorvoegsel *ver*, als voor *erheben*, *erfüllen*, *erscheinen*, *erbleichen*, *ermüden*, *erwärmen*, *ermorden*, *erobern*, *erwerben* enz. Am-

---

(1) Zie Heyse, bladz. 671, 672.

dere Hoogduitsche werkwoorden van dezen aard drukken wij door zamenstelling of omschrijving uit, als: *erbauen, ophouwen; ersteken, opstaun; erlöschén, uitblusschen; erwarmen, warm worden; erblühen, beginnen te bloeijen*. Soms ontstond door afslijting van de aspiratie uit *her* de vorm *er*: dus in het voormalige *erkaauwen* en het synonieme *ericken*. Omgekeerd nam men vóór het voorvoegsel *er* de *h* aan, in *herinneren* voor *erinneren*, waarvoor de Ouden zeiden: *inne maken*, als voor *zich erinneren, inne werden*. In *erinneren* heeft dus *er* de kracht van een *brenge* in een' toestand. In den tegenwoordigen vorm heeft het de beteekenis van *weder in de gedachte brenge*.

Het voorvoegsel *her* biedt geene verscheidenheid van beteekenissen aan. Het laat zich altijd omschrijven door *weder (op nieuw)*. Vergelijk *herdenken, herkennen, hernieuwen, herdrukken, herstellen* enz. Deze overeenkomst in beteekenis met *weder* is zeer natuurlijk, wanneer men stellen mag, dat *her* eigenlijk hetzelfde woord is als *weder*. Voor de mogelijkheid hiervan pleit de te voren (bladz. 479) aangeteekende opmerking, dat *hoe* ontstaan is uit *hwe* of *wie ooit*. Schreef men dus in het Oudduitsch *hweder* voor *weder*, dan kon uit deze schrijfwijze even goed *heder* ontstaan als *hoe* uit *hwé* (Hoogd. *wie*). De synkope van *weder* tot *weér* en dus van *heder* tot *heér* of met de scherpe *e*, die dit voorvoegsel nog altijd behouden heeft, *her*, behoeft geen betoog. En de mogelijkheid der identiteit van *weder* en *her* wordt tot zekerheid, wanneer wij het voorvoegsel *er*, waar het in *erkaauwen* en *ericken* in plaats van *her* voorkomt, blijkens de aanteekening van van Hasselt op Kiliaen, zien afwisselen met *eder*, zoodat voor *ercauwen* ook *edercauwen*, gelijk *edericken* voor *ericken* voorkomt. —

Het dus verklaarde *her* moet behoorlijk onderscheiden worden van *her* in *herkomstig* enz. In dit woord is *her* het voornaamwoordelijk bijwoord, boven (bladz. 474) vermeld (vergel. bladz. 157).

Het voorvoegsel *ont*, Hoogd. *ent*, is het Gothische *and*, hetwelk *tegen* en *terug* beteekent. Deze oorspronkelijke kracht heeft het nog in slechts weinige woorden behouden, als daar zijn: *ontmoeten*, *ontvangen*, *onthalen*, *ontbeiden* (*ontbijden*), welk thans verouderd woord *afwachten*, eigenlijk *tegenwachten*, *te gemoet zien*, beteekent; *zich ergens*, of ook *van iets onthouden*, eigenlijk *terughouden*: ook beteekent *onthouden*, *in het geheugen terughouden*. In *antwoorden* is de oorspronkelijke vorm het nauwkeurigst bewaard.

Doorgaans wordt de beteekenis van *terug*, welke aan dit voorvoegsel eigen is, in de werkwoorden, die er van voorzien zijn, zoo aangewend, dat zij een *berooven* (een onthouden aan den eigenaar van hetgeen hem toekomt) te kennen geven. Dit doen zij op tweederlei wijze. Ten eerste geven zij een *berooven* te kennen *door middel van datgene*, wat de stam aanwijst.

Een *berooven* door middel van datgene, wat de stam aanwijst, geven te kennen de volgende intransitieve: *ontloopen* (*ik ontloop hem is door wegloopen beroof ik hem, die mij had, van de macht over mij*), *ontslippen*, *ontgaan*, *ontkomen*, *ontvliegen*, *ontspringen*, *ontschieten*, *ontsnappen*, *ontbreken* (dat bij Mel. St. in de beteekenis van *afvallen* en *ontrukken* voorkomt), *ontduiken* enz.; alsmede de volgende transitieve werkwoorden: *ontvoeren*, *ontrooven*, *ontbedelen*, *onthouden* (iets aan iemand), *ontlokken*, *ontscheuren*, *onttrekken*, *ontnemen*, *ontweldigen*, *ontgraven* en *ontdelven* (namel. *aan den grond*), *ontzetten* (iets aan iemand).

ontzeggen, ontraden, ontvreemden, ontveinzen (de beteekenis van dit werkwoord is terugwerkend op het subjeet, daar het beteekent: *veinzen, dat men van 'het bezit beroofd is*), *ontberen* (van *beren, dragen*: ook dit werkwoord duidt eene werking aan, die op het subjeet terugwerkt, daar *iets ontberen* eigenlijk *zich iets ont-dragen* beteekent) (1) enz.

Een ontrooven van datgene, wat de stam aanwijst, en dus eene *ontkenning* van het stambegrip (2) geven te kennen de volgende van werkwoorden afgeleide: *ontdekken, ontladen* en *ontbinden* (van den *last*, van den *band* ontdoen), *ontvouwen, ontwikkelen, ontsluiten, ontluiken, ontstellen, ontwijden, ontleeren, ontwennen, ontkennen, ontweten* (bij Huyghens), *ontscheppen* (bij Hooft, die dit woord hetzelfde laat beteekenen als, hetgeen ook voorkomt, *ontleven* en *ontboren worden*, dat is, *sterven*), *ontdoen, ontgelden* (eigenlijk *geen loon trekken*, vervolgens *het tegenovergestelde van loon trekken*, dat is, *straf, boete betalen*), *onthef-fen* (dat is, van het *gehouden zijn* ontdoen), *ontslaan* (van het *geslagen* of *beslagen zijn*, b. v. *in de boete* ontdoen) enz. Alsmede de volgende van zelfstandige naamwoorden afkomende: *ontbladeren, ontzielen, ont-*

---

(1) Gelijk bij de intransit. werkwoorden van deze soort, als *ontloopen*, het handelend wezen tevens als lijdend in den accus. moet gedacht worden: *ik ontloop mijzelven aan hem*; zoo bij deze werkwoorden *ontveinzen* en *ontberen*, in den datief: *ik ontveins, ik ontbeer aan mij zelve*. Vergel. het gebruik van *ontberen* bij Mel. Stoke, II. 548.

(2) Ook de Latijnsche praepositie *re*, die hetzelfde als *ont* beteekent, heeft eene dergelijke kracht, verg. *retego, retexo, recludo, resero*.

lijven, ontadelen, onteeren, onttromen, ontcijferen, onthoofden, ontzenuwen, ontwortelen, ontleiden, ontbolsteren, ontzegelen, ontrusten; ontboezemen, ontscheden en ontboksen beteekenen: de gedachten van den *boezem*, het zwaard van de *schede*, het geld van de *bokse* (*broekzak*, Fransch *poché*) berooven, die ze besloten; *ontmoedigen, ontschuldigen, ontzondigen* schijnen, even als *onteedigen*, door toevoeging van het achtervoegsel *ig* afgeleid te zijn van de zelfstandige naamwoorden *moed, schuld, zonde*, veeleer dan van de bijvoegelijke naamwoorden *moedig, schuldig, zondig*; maar van adjektieven komen af met dezelfde beteekenis: *ontheiligen, onteigenen, ontreinigen, ontleiden* (in de beteekenis van *bezig doen zijn*), *ontgroenen* (dat bij Huyghens ook subjektief voor *ontgroend worden* gebruikt wordt), *ontnuchteren* enz.

Opmerkelijk is het, dat er in onze taal een vrij groot aantal denominatieve werkwoorden bestaat, die dezelfde beroovende (*privatieve*) kracht hebben, als de boven genoemde door middel van *ont* afgeleide, zonder van dit voorvoegsel voorzien te zijn. Bij deze moet dus de ontkenning begrepen worden. Zoodanige zijn: *villen* (van *het vel* berooven), *pellen, schillen, stoffen, schuimen, spenen, kelen* (de keel afsnijden), *koppen, toppen, doppen, schubben, pluizen, ragen* (van *spinrag* zuiveren), *noppen, nekken, herten* (in den zin van *het hart* doorboren opgeteekend bij Halbertsma, *Letterk. Naoogst*), *kruinen* (de *kruin* afscheren), en bij Vondel (*Gyjsbr. van Amstel*) *gevluegeld* in den zin van *ontvluegeld* of *gekortwiekt*.

Nu schiet er nog een aanmerkelijk aantal werkwoorden over, in welke de kracht van het voorvoegsel *ont*

aanmerkelijk verschilt van die, welke wij in de boven opgenoemde werkwoorden hebben aangewezen. Ik bedoel de werkwoorden, in welke *ont* de beteekenis of versterkt, of zich met het bijwoord *los* laat omschrijven. In dezelve drukt *ont* eene *vrijlating* der werking, een *vrijworden* der kracht uit, welke het stamwoord te kennen geeft. Dus zijn zulke werkwoorden of *intensiva* of *inchoativa*. Ook deze beteekenis laat zich tot de oorspronkelijke kracht van het Gothische *and* terugbrengen, en is zelfs ten naauwste verwant met die, welke wij het voorvoegsel *ont* in woorden als *ontloopen*, dat is zich door loopen *bevrijden*, zien hebben. In de werkwoorden, die wij thans gaan aanvoeren, betreft het vrijmaken niet een' persoon of zaak, die door de aangewezen werking vrij wordt, maar deze werking zelve, die van bestaande beletselen wordt ontheven (1). Dus in: *ontsteken* en wel in de thans vrouderde beteekenis van *verbergen*, *versteken*, *wegsteken*: in deze opvatting toch versterkt *ont* de beteekenis, die reeds in *steken* ligt; zoo verder in *ontlossen*, *ontscheiden* (bij Kiliaen), *ontroeren*, *ontredde*, *ontslaken*, *ontlaten*, *onttarnen*, *ontfermen*, *onthutsen* (2), in welke alle de beteekenis door *ont* versterkt wordt, gelijk mede plaats heeft in de van bijvoegelijke naamwoorden afgeleide werkwoorden: *ontblooten*, *ontruimen* en *ontslappen*, *ontzuren*, *ontdonkeren* en *ontledigen*, synoniem met *verslappen*, *verzuren*, *verdonkeren* en *verledigen*. Zoo is *ontheisteren* het *ver-*

---

(1) Ook in de Latijnsche werkwoorden *resolvo*, *relaxo*, versterkt *re* de beteekenis.

(2) *Ontramponneren* is waarschijnlijk van het Italiaansch *rampognare*.

heijsteren van Kiliaen, *fervescere labore*, in transit. zin. Een vrijlaten der werking of vrijworden der kracht geven te kennen: *ontdooijen*, *ontbijten*, *ontvlammen*, *ontbranden*, *ontslapen*, *ontwaken*, *ontstaan*, *ontborrelen*, *ontdagen*, *ontspringen*, *ontspruiten*, *ontkiemen*, *ontvonken*, *ontglimmen*, *ontploffen*, *ontwaren* (*gewaar worden*) enz.

In sommige woorden eindelijk schijnt *ont* uit het voorzetsel *aan* met *t* versterkt, ontstaan te zijn, bij voorbeeld in *ontsteken*, dat is, *aansteken*, *ontzien*, *ontzeggen*, als het, zoo als bij Kiliaen staat opgeteekend, *den oorlog aanzeggen* beduidt, *ontbieden*, dat in het Gothisch *anabiudan* luidt. Zoo veel is zeker, dat in het oude *onttwee* voor *aan twee* en *ontstukken* voor *aan stukken*, *ont* ontegenzeggelijk uit *aan* verbasterd is.

Overgroot is het aantal werkwoorden, die van het voorvoegsel *ver* voorzien zijn. Ook heeft het gebruik van dit voorvoegsel zich ten koste van andere voorvoegsels uitgebreid. Het is vatbaar om eene groote verscheidenheid van beteekenissen uit te drukken. De vorm van het voorvoegsel *ver* in het Gothisch is *fair*, *faur*, *fra*, en de oorspronkelijke beteekenis gelijk aan die van het bijwoord *weg*. Deze eerste beteekenis is nog slechts in een betrekkelijk gering getal werkwoorden aan te wijzen. Zij is, namelijk, alleen aanwezig in die werkwoorden, in welke het voorvoegsel *ver* de kracht heeft om eene beweging in eene richting van het punt, dat als uitgangspunt wordt aangenomen, verwijderd, aan te duiden. Dus in: *verbannen*, *verdrijven*, *verstooten*, *verdringen*, *verjagen*, *vernestelen*, *verbidden*, *verlangen*, *verspreiden*, *verhoeden*, *verweren*, enz., alsmede in: *verdeelen*, *vergunnen*, *verloven*,

*verleenen, verlotten, verpachten, verkoopen, vertieren (tieren is slijthandel drijven), verschenken, ver-
maken (bij testament), verstrekken enz.*

Het naast bij deze eerste beteekenis komt de kracht van *ver* in werkwoorden, in welke het eene *verwissing* van de eene plaats met de andere, insgelijks bepaald aangewezen plaats beduidt, als in: *verhuizen, verbedden, verbaeken, verplaatsen, verbodemen (van dan eenen bodem op den anderen laden)*, die alle van zelfstandige naamwoorden afkomen, en in *verkruipen, verleggen, verdragen, verplanten, verrukken, verroeren, vertrekken* enz., die van werkwoorden afstammen. Dit is ook de kracht van *ver* in *verstaan*, eigenlijk, *van de eene plaats op de andere gaan staan*, en alzoo met de voeten eene zekere ruimte begrijpen, eindelijk *begrijpen* in geestelijken zin.

Vervolgens geeft het voorvoegsel *ver* eene *verwissing* in het algemeen, eene *herhaling dierzelfde handeling op eene andere wijze*, te kennen, als in: *verkleeden, veraarden, vervellen, verharen, vertalen, verkomen, vermaken, verdoopen, vernoemen, verbanwen, verschikken, verstellen, verzetten, verhalen, vervangen* enz. Hiertoe behoort wellicht ook *verheugen*, van *heugen, denken*, daar het *zich denkend verzetten* schijnt te beteekenen.

Daarna, bij werkwoorden, afgeleid van zelfstandige naamwoorden, die eene stof of een concreet iets te kennen geven, een *overgaan* of *doen overgaan in die stof* of *die zaak*, als: *versteenen, verbeenen, verkalken, vereelten, veretteren, verstalen, verstoken, verpanden, vertienen, versnipperen, verparren (tot een paar maken), verbeelden, vergelden* (eigenlijk *bewezene diensten tot geld maken, geld* of

loon daarvoor geven) enz.; en, bij werkwoorden afgeleid van adjektieven of zulke substantieven, die eene hoedanigheid te kennen geven, een overgaan tot of te weeg brengen van die hoedanigheid, als: *veraanamen, veredelen, verarmen, verbitteren, verbleeken, verblijden, verbreed en verbreiden, vernederen, verootmoedigen, verdiepen, verdorren, vereenigen, vergelijken, vergewissen, verhitten* (voor *verheeten, heet maken*), *verklaren, verledigen, vervelen* (iets zich te veel doen zijn), *verlazen, verluiden* (luide maken), *vernederen, verschoonen, vertragen, verwelkomen*. Soms komt het werkwoord van den comparatief, als: *verwilderden, verbeteren, verminderen, verergeren, vermeederen, verwijderen* (doch *verouderen* komt van het substantief *ouder*, waarvoor wij thans zeggen *ouderdom*); verder, van zelfstandige naamwoorden: *verbasteren, verborgen, verbroederen, vergasten, vergezellen, vergijzelen, vergoden, verketteren, vermannen, vermeesteren, verslaven, vertolken, verzwageren*; hiertoe behooren de deelwoorden *verwijfd, verweesd*. Ook bij werkwoorden, van andere werkwoorden of van abstracte substantieven afgeleid, duidt *ver* een te weeg brengen van den door den stam aangewezen' toestand of zaak aan, als in: *verschrikken, verbazen* (van *bazen*, bij Kiliaen door delirare; *bazelen*, vertaald), *verzwijgen, vergenoegen, verlieven en vertwijfelen*, die, even als *vergapen*, eigenlijk terugwerkend zijn, *verwittigen* (van *weten*), *verlustigen, verzorgen, vertoornen, verhaaten, vervaren* (van *vaar, vrees*), *vereeren, vertroosten, verkondigen* (van *konde*), *verkondschappen, vermaagschappen, vergezelschappen, verangelyken, veropraken, verwonderen, verzoenen, verminken* (van

minke, mutilatie). Van zulke, soms verloren, werkwoorden afkomende verleden deelwoorden beteekenen natuurlijk *voorzien van* datgene, wat de stam aanduidt, als; *vervaard*, *vermaard*, *vernaamd*, *verwoed*, *verplicht*, *verroemd* en *verhaat* (beide bij Kiliaen te vinden), *(on-)verhoopt*, *verwapend* (*van wapens voorzien*, bij een' Schrijver aangehaald in Huydecopers Proeve, I. bladz. 35) enz. vergel. boven bladz. 407.

Verder bewerkt *ver* de beteekenis van een' overgang tot een' toestand, welke het voorwerp, door middel der in den stam uitgedrukte handeling aan een kwaad eind doet komen. Dus in: *verbranden*, *verbrassen*, *verbrijzelen*, *verbruiken*, *verdeelen* (in de oude beteekenis van *veroordeelen*), *verongelukken*, *verdelgen*, *verdenken*, *verdwalen*, *verdrinken*, *verdrukken*, *verdragen* en *verduren* (dat is, *ten einde toe dragen*), *verduwen*, *vergaan*, *vergeven* (*de schuld wegnemen*), *vergieten*, *verhangen*, *verhelen*, *verhongereren*, *verjaren*, *verklagen*, *verkrachten*, *verkwisten*, *verlaten*, *verleiden*, *verloochenen*, *verloopen*, *vermoorden*, *vernagelen*, *verraden*, *verwaarloozen*, *verscheiden* (dat is, *sterven*), *verschieten*, *verslaan*, *versteken*, *vervloeken*, *verzinnen*, *verwedden*, *verzeggen*, *verzuimen*, *verzaken* enz. Geen wonder dus, dat het ook te kennen kan geven, dat de handeling op eene *verkeerde* of *valsche* wijze wordt uitgeoefend, als in: *verdichten*, *vergissen*, *vergrijpen*, *verzinnen*, *vermeten*, *verrekenen*, *verwerken* (in de oude beteekenis van *misdoen*); ja, eene *ontkennende kracht* kan bezitten, als in *verbieden*, *vergeten* (*van geten*, Eng. *to get*, *verkrijgen*), *verachten*, *verleeren*, *verwennen*. Zoo vindt men in een' ouden text, door Willems (Belg.

Mus. D. VI, Aflev. 4) onder den titel *Reinardiana* uitgegeven, *vermoeden* in de beteekenis van *den moed verliezen*, en in oude wetten *verloofd*, in die van *on-geoorloofd*, *verboden*.

Met de zoo even aangewezen beteekenis van *tot een kwaad einde brengen* staat in verband die, welke wij in zulke werkwoorden opmerken, die te kennen geven, dat aan eenig voorwerp paal en perk wordt gesteld en daartegen een beletsel (van welken aard dit beletsel is, drukt de stam uit) wordt opgeworpen. Zoodanige zijn, *verbinden* (eene wonde door het leggen van een' *band*), *verhakken* en het synonieme *versperren*, *verschansen*, *versluizen*, *verbouwen*, *verdijken*, *verstoppen*, *verzanden*.

En hiermede staat weder in verband de kracht die het voorvoegsel *ver* heeft, waar het een *sluiten*, *zamenvoegen*, *bijeenbrengen*, te kennen geeft, als in: *verbinden*, *verhechten*, *zich verdragen* (vanwaar *verdrag*), *verknopen* (vanwaar *verknocht*), *vermengen*, *verschrappen*, dat voorheen *zamenschrappen* beteekende, *verstrengelen*, *vervatten*, *vervoegen*, *verzegelen*, *verstrikken* (door Kiliaen met obstringere, obnectere verklaard). Deze beteekenis schijnt ook in *vernemen*, vanwaar *vernunft*, te zoeken; daar *nemen* zoo veel is als *vatten*; is *vernemen* zoo veel als *vervatten*, *bevatzen*, *comprehendere*.

Eindelijk is ook de nog overschietende beteekenis, die wij van *ver* hebben aan te wijzen, niet ver van de beide laatstvermeldé verwijderd. Ik heb de werkwoorden op het oog, waar het een *overdekken* of *overpleisteren* met zekere stof (hetgeen de metselaars *volgooijen* noemen) beteekent. Alzo in: *verglazen*, *vergallen*,

vergommen, verbloemen, verfoelieën, vergulden, verkoperen, verkorsten, verlooden, vertinnen, verzilveren enz.

In verscheidene werkwoorden doet het voorvoegsel *ver* niets, af tot de beteekenis, omdat het werkwoord, daarvan ontdaan, reeds de beteekenis heeft, die *ver* er aan kan geven. Dus in: *verkeeren, verwisselen, verniilen, veranderen, verontreinigen, verontschuldigen, verdagen* in de beteekenis van *dagvaarden*, waarvoor ook *verdagvaarden* gezegd werd, *verhinderen, vereischen, vermaken, (graan) verbouwen, verhopen, vermeenen, vermissen, vermelden, vervolgen, verblijven, verzamelen, vergaderen, verliezen, versieren* enz.

In vele andere is *ver* voor het oude *er* in plaats gesteld, gelijk zoowel uit de beteekenis, als meestal uit vergelijking met het Hoogduitsch blijkt. Dus in: *verkiezen (withiezen), verkennen, veroveren, verrijzen, verheffen, verwekken, verdienen (door dienen verkrijgen), verwerven, verhooren, verkrijgen, verzoeken* (mits het niet in de beteekenis van *tentare* voorkome), *vertoonzen, verschijnen, vertellen*. Ook voor *ervaren* is vroeger (zie Kiliaen) *vervaren* in gebruik geweest. Soms is *ver* uit *over* ontstaan, als in: *vernachten, verwinteren, verrasschen* (dat is *rasscher* zijn dan een ander, Hoogd. *überraschen*), *verschalken, versnauwen, verwinnen, verweldigen, verheeren, versparen, verschatten*, bij Kiliaen voor *overschatten*, *verstrijden* bij Melis Stoke (uitg. van Huydec. D. I. bl. 455) in den zin van het *overstrijden* van Kiliaen. Gelijk wij nog wel *verbluffen* zeggen voor *overbluffen*, gebruikt Hooft *verschreeuwen, versnaauwen*, Vondel *verbassen*, voor *overschreeuwen* enz.

Ook uit *voor* is in andere woorden door klankverzwakking *ver*, ontstaan. Zoo zegt en schreef men wel *verbij*, *verzien*, *geld verschieten*, *voor voorbij*, *voorzien*, *voorschieten*; vergelijk mede *vernemelste* bij Kiliaen voor *voornaamate* aangeeekend, en *verleggen* bij denzelfden door *verlegghen* (*voorleggen*) verklaard. Omgekeerd zegt men *voorleden* voor *verleden*.

Er zijn eenige werkwoorden thans van het voorvoegsel *be* voorzien, die voorheen ook het voorvoegsel *ver* toelieten, als: *vernadaren*, *vernadeelen*, *veroordeelen*, *vervachten*, *verwaren*. Zoo is dan ook *vertrouwen* niet onderscheiden van *betrouwen*, en *versatten* van *besatten*. Hooft bezigt *verzoeken* en *verzoek* in de beteekenis van *bezoeken* en *bezoek*, *verlangk* in die van *belang*.

De verscheidenheid der beteekenis van het voorvoegsel *ver* brengt te weeg, dat verscheidene werkwoorden, die van hetzelfde voorzien zijn, in meer dan eene beteekenis kunnen gebruikt worden. Aldus is *verdoen* zoowel *anders doen*, als *te gronde doen gaan*; *verdartelen*, *dartel maken* en *door dartelheid verspillen*; *verbouwen*, *anders bouwen* en *door bouwen versperren*; *verdragen*, *van de eene plaats naar de andere dragen*, *verder verduren* en, eindelijk, *te zamen dragen*; *verhangen*, *op eene andere plaats* en *ten doode toe hangen*.

In het Hoogduitsch is een voorvoegsel in gebruik, waarvoor wij meestal *ver* in de plaats hebben gesteld, te weten het voegvoegsel *zer*. Zoo zeggen wij voor *zerbrechen*, *zerheilen*, *zerstreuen* enz. *verbreken*, *verdeelen*, *verstrooijen*. In vroeger eeuw was ook dit voorvoegsel onzer taal niet vreemd en kwam het voor onder de gedaante van *te*, gelijk dan ook het Oudduitsch

meer *za*, *ze*, *zi*, dan *zar*, *zer*, *zir* bezigde. Zoo vinden wij in oude boeken *te broken* voor *verbroken* (Hoogd. *zerbrochen*), *te borsten*, verder: *te storen*, *te gaen*, *te blouwen* (*verslaan*). In beteekenis komt dit *te* (Hoogd. *zer*) overeen met het Latijnsche *dis*, *di*, en beduidt dus *uiteen*, *in stukken*, en is noch van het voorzetsel *te*, *toe*, Goth. *du*, Oudd. *zi*, *za*, *zuo*, *ze*, noch van het bijwoord *te*, Oudd. *mede*, *zi*, *ze* (in zegswijzen, als *te groot*) onderscheiden. Heb ik iets gebroken, en breek ik het gebrokene nog *daartoe*, zoo breek ik het in verscheidene *stukken*; dus laat zich de kracht van *te* (Hoogd. *zer*) in het oude *te breken* enz. verklaren; terwijl zich mede *te* in *te groot* door *nog daartoe groot*, *nog daarboven*, dus *overmatig groot* laat omschrijven.

Het voorvoegsel *mis*, over hetwelk men bladz. 157 en 291 vergelijke, heeft in verbinding met werkwoorden, even als met zelfstandige naamwoorden, vooreerst, de kracht om aan te duiden, dat iets *verkeerd* geschiedt, of *tegen de bedoeling* uitvalt. Dus in: *misaarden*, *misbruiken*, *misdeelen*, *misdoen*, *misdragen*, *misgaan*, *misgooijen*, *mishandelen*, *misleiden*, *misloopen*, *mis maken*, *misrekenen*, *misslaan*, *misstellen*, *mistasten*, *misvormen* enz., en in de min of meer verouderde: *misbaren*, *misdunken*, *misgissen*, *mishanden*, *misgooijen*, *misschieden* (bij Hooft *beleedigd worden*), *miswenden* enz. Ten tweede, ontkent *mis* het begrip door het werkwoord uitgedrukt: *misachten*, (*zich*) *misdanken* (dat is *zich niet te beroemen hebben*), *misdiennen* en het synonieme *mishagen*, *misgelden*, *misgunnen*, *miskennen*, *mislukken*, *misprijzen*, *mistrouwen*, *miswinnen*, hetwelk Vondel gebruikt.

Wan, waarover men bladz. 293 nazie, heeft eene

ontkennende kracht in de weinige werkwoorden van dit voorvoegsel voorzien, welke alsnog in gebruik zijn: *wanhopen* en *wantrouwen*. Voorheen bestonden nog: *wandeelen* zoo veel als *misgelden*, *wangunnen*, *wanhagen*, *wanheugen* (dat is *wanhopen*, eigenlijk *het eerste denken*), *wanweten*, in welke alle het mede eene ontkenning beteekent, en *wanklagen*, dat is *lasteren*, *valsch aanklagen*, in welk werkwoord het slechts eene ongunstige beteekenis aan het begrip bijzet, even als in *wanweten*, wanneer dit in de beteekenis van *twijfelachtig* of *waaninnig zijn* werd genomen.

SCHEIDBAARHEID OF ONSCHEIDBAARHEID VAN DE ZAMENSTELLING DER WERKWOORDEN.

Scheidbaar noemt men de zamenstelling, wanneer het eerste lid, bij de woordopvolging, die de hoofdzin vordert, van vóór het werkwoord weggenomen en achteraan geplaatst wordt (1), en in het zoogenaamde verleden deelwoord, door het tusschentreden van de lettergreep *ge* (2), in den infinitief door het voorzetsel *te* (waar dit vereischt wordt), van het werkwoord wordt gescheiden (3). De scheidbaarheid nu of on-

---

(1) De dichters van vroeger' tijd laten wel eens in den hoofdzin het voorzetsel, hoezeer scheidbaar met een werkwoord zamengesteld, vóór dit werkwoord staan, bij voorbeeld: *Constantijntje — d'ijdelheden adniet* (Vondel).

(2) Dit *ge* blijft weg, wanneer eene partikel (als *her*, *over* enz.) onscheidbaar met een werkwoord is zamengesteld; desgelijks, bij de verbinding van een werkwoord met een voorvoegsel (als *ge*, *be*, *ont*, *ver*). Bij de onscheidbare zamenstelling van een werkwoord met een naamwoord komt *ge* in het verleden deelw. voorop te staan, als *gehandhaafd*, *geliefkoosd*.

(3) Voorheen veroorloofden zich onze dichters om des rijms

scheidbaarheid hangt af van den aard der samenstelling. Over de bestanddeelen en den aard der verschillende soorten van zamengestelde werkwoorden, hebben wij boven (bladz. 164, 171 en 175) gehandeld. Al de op bladz. 164 vermelde zamengestelde of liever zamengekoppelde werkwoorden zijn scheidbaar zamengesteld, alsmede de op bladz. 171 vermelde, welke eene ware, maar toch minder innige samenstelling, eene *zamenvoeging*, vormen; alleen die, welke op bladz. 175 voorkomen, en ten innigste zijn zamengesteld, zijn onscheidbaar.

Hier blijft ons over te handelen over de samenstelling met die partikels, welke in het ééne geval scheidbaar, in het andere onscheidbaar zijn, en dus nu eens meer, dan minder innig met het werkwoord zijn zamengesteld. Slechts sommige voorzetsels, alsmede het bijwoord *weder* (*op nieuw*) en het voorvoegsel *mis* zijn nu scheidbaar, dan onscheidbaar met hunne werkwoorden verbonden (2). Immer afscheidbaar daarmede verbonden zijn de voorzetsels *af*, *bij*, *in*, *mede*, *na*, *op*, *tegen*, *toe*, *tusschen*, *uit*, gelijk de bijwoorden *heen*, *neder*,

---

wille het voorzetsel zelfs achter het verleden deelwoord of den infinitief te plaatsen: *heeft gelegd zijn moed verbolghen neer* (Hooft); *te spreiden uit* (Luyken).

(2) Het woordje *vol* wordt mede als nu eens scheidbaar, dan onscheidbaar met zijn werkwoord verbonden beschouwd; doch is *volmaken*, even als *voltrèkken* en *voléindigen*, eene echte samenstelling; *vol maken*, daarentegen, is in geenen deele eene samenstelling, evenmin als *leég drinken*. Oudtijds was er een groot aantal, thans ongebruikelijke, met *vol* zamengestelde werkwoorden, als; *volgaan*, *volhooren*, *volweten*, *volkómen* (in den infin.), *volvaren* (vanwaar het nog gebruikelijke *volvoeren*), *volleesten*, *volraken*, *volgelden* enz.

terug, voort, weg en samen. Immer onscheidbaar is daarentegen de samenstelling met het voorzetsel *weder (tegen)* als in *wederléggen, wederspréken, wederstaan, wederstréven, wederváren* (1). Doch nu eens scheidbaar, dan weder onscheidbaar met hunne werkwoorden zamengesteld zijn de voorzetsels *achter, door, om, onder, over, voor*, en bij de Ouden het voorzetsel *aan*. Wat dit laatste aangaat: vroeger zeide men *aanmérken, aanhóóren, aanróepen, aanzíén, aanzóeken*, met den klemtoon op het werkwoord, en dus met onscheidbaar voorzetsel, en nog zeggen wij *aanbieden*, hoezeer wij in het verleden deelwoord niet meer *aanbéden* zeggen. Tot opheldering van dit onafscheidbaar gebruik van *aan* kan, zoo noodig, de opmerking verstrekken, dat het weleer vaak met *ant (ant)* gelijk werd gesteld, ja, vóór enkele werkwoorden zelfs daarin is overgegaan, als in *ontbieden, ontzien, ontzeggen* (in *den oorlog ontzeggen* voor *verklaren*), vergel. boven bladz. 533. — Dat men *aanhóúgend* zegt, behoort niet hiertoe, maar geschiedt naar den regel (bladz. 197 vermeld), volgens welken de tegenwoordige deelwoorden van zamengestelde werkwoorden, zoodra zij adjektieven worden, en een ongedeeld begrip te kennen geven, den klemtoon verplaatsen; zoo zegt men ook: *toekómend, doorschijnend, uitmúntend, uitstékend, achterhóúgend*, van *toekomen, dóórschijnen* enz., werkwoorden, wier tegenwoordige deelwoorden, zoo zij deelwoorden blijven en geene adjektieven worden,

---

(1) Dat *open* in *openbaren* niet scheidbaar is, is slechts in schijn strijdig met de scheidbaarheid van *open* in *opendoen* enz., want *openbaren* komt van het zamengesteld adjekt. *openbaar*.

toekomend, doórschijnend enz., even als *aánhoudend*, den klemtoon op de partikel behouden.

De partikel *achter* is doorgaans scheidbaar. Alleen in *achterhålen* en *achtervólgen* wordt het onscheidbaar, wanneer het begrip der partikel niet afgescheiden blijft van dat des werkwoords, maar beide begrippen inéénsmelten, zoodat, of het begrip der partikel geheel in dat des werkwoords wordt opgenomen (als in *achtervólgen*), of een begrip ontstaat, hetwelk door oplossing des woords in zijne bestanddeelen niet volkomen wordt uitgedrukt, maar door het zamengestelde woord, krachtens eene *ellipse* (uitlating) of *metaphora* (overdrachtige spreekwijze) wordt aangeduid (vergel. bladz. 172); dus beteekent *achterhålen*, *na vervolging bereiken*, of ook *na onderzoek van schuld overtuigen*.

Wanneer *door* scheidbaar met zijn werkwoord is verbonden, is het óf een bijwoord, en beteekent *bij voortduring*, als in *doórweven*, *doórwerken*, of *in stukken*, als in: *hij snijdt het brood door*, *hij breekt den tak door*; óf het is een voorzetsel en beteekent *doorheen*, en wel dus *doorheen*, dat het voorwerp door hetwelk de beweging heengaat, bijaldien het niet te voren reeds geschikt was om de werking door te laten, eene breuke bekomt, als in *doórkomen*, *doórlaten*, *doórdruipen*, *doórdringen*, *doórdrijven*, *doórzeilen* enz. Is *door* scheidbaar, zoo is het voorwerp, door hetwelk de werking heengaat, geenszins het eigenlijk onmiddellijk objekt des werkwoords; zeg ik: *hij drijft de ossen door de poort*, zoo zijn het de ossen, die gedreven worden; of bijaldien dit het geval is, drukt *door* slechts het resultaat der werking uit, als in: *hij snijdt het brood door*. Wanneer *door*, daarentegen, onscheidbaar is, is het voorwerp, door hetwelk

de werking heengaat, het eigenlijk en onmiddellijk object des werkwoords, en het begrip der werking is geheel van dat der partikel *door* doordrongen, zoo dat deze in geen en deele slechts het resultaat der werking aanduidt. Dus in *doorbláderen*, *doorwáden*, *doorlóopen*, *doorwáken*, *doorlézen*, *doorsnijden*, *doorgráven*, *doorstéken*, *doorstóóten*, *doorknágén*, *doorschíden*, enz. De beteekenis der meeste dezer werkwoorden wordt zeer goed uitgedrukt, wanneer men de samenstelling oplost en de partikel, bij wijze van postpositivum, achter het object plaatst, mits het in dit geval niet de kracht van *in stukken* verkrijge: zoo is *hij doorloopt de stad*, wel onderscheiden van *hij loopt door de stad*, in welke uitdrukking de werking van *loopen* geheel vrij van elke bepaling gedacht wordt, maar niet onderscheiden van *hij loopt de stad door*; dus is ook *hij doorwaakt den nacht*, hetzelfde als *hij waakt den nacht door*. Eene andere eigenaardigheid der onscheidbare samenstelling met *door* is, dat zij vaak een *doorheengaan*, niet slechts in ééne richting, maar in alle richtingen te kennen geeft, als in *doorwééken*, *doorwéven*, *doortrékken*, *dooruléchten*, *doorzóéken*, *doordringen*, *doorbráden*, *doorbákken*, *doorwónden* enz. — De meeste der met *door* zamengestelde werkwoorden kunnen zoowel scheidbaar als onscheidbaar (natuurlijk met de aangeduide wijziging in aard en beteekenis) gebruikt worden. Bij vergelijking van een en hetzelfde werkwoord, nu eens scheidbaar dan onscheidbaar gebruikt, bespeurt men, dat zoodra de beteekenis meer innig of overdrachtig zijn moet, tevens de samenstelling onscheidbaar is; bij voorbeeld, *men doorsteekt een' mensch*, maar *steekt door de tafel*; *men graaft door den bodem*, maar *Christus handen en voeten*

werden doorgraven; de smart doorsnijdt het hart, het mes snijdt door het vleesch; de geteerde doorkruipt de schuilhoeken der wetenschap, het kind kruipt door de kamer of de kamer door; de mensch doorwaadt eene zee van ellende, de reiziger waadde door de beek. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat sommige met het scheidbare door zamengestelde werkwoorden in oneigenlijk op te vatten spreekwijzen kunnen worden aangewend; bij voorbeeld: *zijn leven dóórbrengen* (eigenlijk, *zijn leven door de gestelde levensruimte heen tot het einde brengen of leiden*), *iemand dóorhalen* (te weten, *door de roeden der berisping*), *een gevoelen dóordrijven* (namelijk, *door de beletselen der tegenwerping heen*) en dergelijke.

Duidelijk is de beteekenis der partikel *om*, zoo zij scheidbaar is, onderscheiden van die, welke haar kenmerkt, wanneer zij onscheidbaar met den stam is verbonden. In het eerste geval beteekent zij, ten eerste, *omver*, bij voorb. in: *ómsnijten*, *ómhalen*, *ómkeeren*, *ómliggen*, *ómrijden*, *ómtrekken*; ten tweede, *om een keerpunt heen*, als in: *ómbuigen*, *ómvoeren*, *ómkijken*, *ómpraten*, *ómkoopen*, *ómleggen*, (*een' koek*) *ómrijden*, (*den grond*) *ómzetten*, *ómhangen*: deze kracht heeft *om* mede in de werkwoorden *ombrengen* en *omkomen*, wanneer zij zoo veel als *dooden*, *sterven*, beteekenen: men kan, namelijk, even goed zeggen: *iemand om zijne beurs brengen*, alsmede *om zijn geld komen*, als: *om het leven brengen* en *om (het leven) komen*: breng ik iemand om iets heen, zoo misleid ik hem (*leid hem om den tuin*), en hij loopt het mis, verliest het; ten derde, beteekent *om*, scheidbaar met een werkwoord verbonden zijnde, zoo veel als *rond*; dus in: *óm (de stad) brengen*, *ómdeelen*,

omdwalen, omgaan, omgrijpen, omleiden, omrijden, omroepen. Maar is *om* onafscheidbaar, zoo beteekent, eerstens, het werkwoord eene werking, die van *alle kanten* plaats heeft en een gegeven punt geheel insluit; dus in: *omschijnen, omstuwen, omgeven, omsluiten, omstréngelen, omvatten, omgorden, omspannen, omhélzen* (uit *om* en *helzen*), *omhángen*; ten tweede, worden in dit geval, door de kracht der samenstelling, van *om* en een substantief werkwoorden gevormd, die een insluiten met het door den stam aangewezen voorwerp te kennen geven (1), als: *omarmen* (van *om* en *arm*), *omschansen, omsingelen, omzwáchtelen, omringen, omhéinen, omwólken, omzóómen, omdijken, omgrénzen, omkránsen, ommúren, omrásteren, omslutjeren* enz. Het verschil in de beteekenis der werkwoorden, naar gelang zij de partikel *om* scheidbaar of onscheidbaar vóór zich hebben, loopt in het oog bij vergelijking van *omhángen*, (bij voorbeeld *een' doek om den schouder*) en *omhángen* (met een neêrhangend voorwerp geheel overdekken), van *omwoolen* (bij voorbeeld *den grand*) en *omwóelen* (omwinden, met een' draad, bij voorbeeld), van *omschrijven* (om iets heen of rondom iets schrijven) en *omschrijven* (door het trekken van lijnen van alle kanten bepalen) enz.

De partikel *onder* komt, wanneer zij scheidbaar is, in de twee beteekenissen voor van *beneden* en van *tusschen*, *te midden van* (Lat. *inter*, Fr. *entre*); doorgaans zijn zij beide in een en hetzelfde werkwoord vereenigd;

---

(1) Dus bestaat ook het met *door* onafscheidbaar zamengestelde werkwoord *doornagelen*, niet uit *door* en *nagelen*, maar uit *door* en *nagel*, daar het met *nagels doorboren* beduidt.

bij voorbeeld, *onderblijven* heeft de eerste beteekenis in *onder dak blijven*, en de tweede in *onder de zijnen blijven*; *onder* is mede scheidbaar in: (*te*) *onderbrengen*, *onderdoen*, *ondergaan* (van de zon enz.), en andere. Is *onder* onscheidbaar, zoo is het voorwerp *waaronder*, het onmiddellijk objekt des werkwoords; zeg ik: *ik breng den vijand onder het juk*, zoo is geenszins *juk* maar *vijand* het objekt; maar zeg ik daarentegen: *ik onderschraag het huis* (*ik breng eene schraag aan onder het huis*) zoo is *huis* werkelijk het objekt des werkwoords. Dus ook bij: *ondergraven*, *onderkrúipen*, *onderbinden*, *ondertéekenen* enz. Is *onder* met de beteekenis van *tusschen* onscheidbaar, zoo heeft het immer de kracht óf van *tusschen twee* of meer *verschillende*, bij voorbeeld: *onderscheiden*, *ondersóeken*, *onderkénnen*, óf wel van *onder elkander* (*onderling*), bij voorbeeld: *onderhándelen*, *ondervragen* (omdat deze handeling *tusschen twee* geschiedt; vergelijk in het Grieksch den medialen vorm *πρωδέσθαι*, in het Lat. *interrogo*); zoo ook *onderhóoren*, *onderwijzen*, *onderrichten* enz. Veelvuldig maken de Ouden gebruik van de verbinding eens werkwoords met de partikel *onder* in denzelfden zin van *onderling*, als in *onderstrijden*, *onderkússen*, *onderspreken* enz. Veelal is ook, bij de onscheidbaarheid der partikel, de beteekenis overdrachtig, als in: *onderkrúipen*, *onderhouden* (*entreténir*, vergel. *onderhouden*), *ondernémen* (*suscipere*), *ondervinden*, *onderstéllen*, *onderwerpen*, *ondergaan*, *onderstáán* enz. Terwijl, eindelijk, het laatste deel der onechte samenstelling met *onder* steeds een werkwoord zijn moet, is, daarentegen, het laatste lid der echte samenstelling met deze partikel niet zelden een zelfstandig naamwoord, als in: *ondermú-*

ren, ondermijnen, onderstrépen, onderschrágen en in het; bij Huyghens voorkomend deelw. *onderslaafd*.

Het afscheidbaar *over* komt in drie beteekenissen voor, te weten, in die van *op nieuw*, van *overig* en van *over iets heen*: de beide eerste heeft het nimmer wanneer het eene onscheidbare zamenstelling vormt. De eerste beteekenis nu heeft het in: *overwerken, overleeren, overmeten, overschrijven, overwegen, overzeggen*, en, te gelijk met de derde beteekenis, in: *overblazen, overdoen, overgieten*; de tweede, in: *overblijven, overgaren, overwinnen, overhebben, overhouden, overleggen, overschieten*; de derde, eindelijk, in: *overbrengen, overbuigen, overgaan, overhalen, overloopen, overmaken, oververtellen (vertelend overbrengen)* enz. Is *over* onscheidbaar, zoo heeft het, gelijk wij zeiden, uitsluitend de beteekenis van *overheen*, welke somtijds, bepaaldelijk bij terugwerkende (*reflexieve*) werkwoorden in die van *overmatig* overgaat; doch altijd is dan het voorwerp *waarover*, het objekt des werkwoords, bij voorbeeld: *overblazen, overdékken, overkléeden, overtrékken, overrijden, overleven, overschréuwen (iemand schreeuwende overtreffen), overbliffen, overwinnen, overschijnen, overspréiden, overschrijden, overzien* enz.; terugwerkend zijn, *zich overwérken, overháasten, overijlen, overéten*, enz. Bij de onscheidbaarheid der partikel, is de beteekenis wederom vaak overdrachtig, als in: *overléggen, overtréffen, overtréden, overwóngen, (sijne bakenden) overlóopen, overbréngen (in veel te overbrengen hebben)*; en komt het zamengestelde werkwoord niet zelden van een substantief of adjectief, als: *overmécsteren, overwinteren, overnáchten, overrédén, overscháduwen, overzilveren, overhándi-*

gên, overhieren, overdwarsen.

Bij vroegere Schrijvers heerscht wel eens onzekerheid aangaande de al- of niet-scheidbaarheid der partikel *over*. Vondel en eenige anderen zeggen ten onrechte *overblêven* voor *over gebleven*: ik zeg ten onrechte, want geen werkwoord met *over* onafscheidbaar verbonden, kan, tenzij het van een zelfstandig naamwoord afkome (als *overwinteren, overnachten*), subjektief blijven. *Overlijden* alleen maakt uitzondering, vermits de beteekenis uitsluitend overdrachtig geworden is. Een Schrijver, aangehaald door Huydec. *Pr.* III. 9, gebruikt nog *overgeleden*, om de eigenlijke beteekenis (*overgaan*) te doen gevoelen. Zoo spreekt Vondel ook van een *overwonnen bastert* voor *overgewonnen*; doch hier kan aan een onderdrukking van het voorvoegsel *ge* in het deelwoord gedacht worden, en de dichter kan het woordje *over* den hoofdtoon gelaten hebben. Omgekeerd bezigt Hooft wel eens *overleggen* in de beteekenis van *overlêggen*, *Overkómen* bezigt Hooft met anderen in de beteekenis van *overeenkomen*, maar *overkomen* in die van *gebeuren*, in welke wederom anderen, bij voorbeeld J. Westerbaen, door het tegenwoordig spraakgebruik in het gelijk gesteld, *overkómen* zeggen met onscheidbare partikel. Hooft gebruikt mede het deelwoord *overgêven* in de beteekenis van het Hoogd. *ergeben*, en hiermede kwam overeen de uitdrukking *een overgêven booswicht* (1); en 1 Kon. VIII: 50 leest men *overgetreden* voor *overtreden*.

Voor heeft in de zamenstelling of de beteekenis van het Hoogduitsche *vor*, of die van *für*, bij voorbeeld: *vóorbereiden, vóordisshen, vóordoën, vóórdragen*,

---

(1) Zie Huydecoper, *Proeve*, Deel I. bladz. 118—120.

vóorkomen, *vóornemen* enz., in welke werkwoorden voor de eerste, en *vóorbidden*, *vóorspreken*, in welke het de tweede beteekenis heeft. Dit voorzetsel is doorgaans afscheidbaar; slechts in *voorzien* en *voorzéggén* met de zilverwante woorden *voorspéllen* (van het Goth. *spillón*, *vertellen*) en *voorwikken* (van *wikken*, vanwaar *wichelen*), is het onscheidbaar: de reden hiervan is, dat het begrip dezer woorden zich als ongedeeld aan de voorstelling voordoet: in de schrijfwijze *verzien*, voorheen voor *voersien* menigvuldig, is de partikel zelfs tot den aard van een toonloos voorvoegsel afgedaald. Het spreekt van zelve, dat *voorzien*, zoowel als *voorzéggén* en *voorspéllen* ook scheidbaar kunnen voorkomen, natuurlijk in eene andere beteekenis. Eindelijk wordt ook *voorkómen* vaak onscheidbaar gebruikt, in geval voor in deze samenstelling de waarde heeft van een bijwoord en niet van een voorzetsel. Dus kan men *ik kom iets voor* door *ik voorkom* vervangen, ma geenszins *ik kom vóór hem* door *ik voorkom hem*.

Ook het bijwoord *weder* is slechts bij uitzondering onscheidbaar in *wedergálmen*, *wederkáátsen* en *wederklinken*. In deze werkwoorden wordt *weder* gewoonlijk verkort tot *weér*, en zoo nadert het meer de gedaante van het onscheidbare *her*. Dit voorvoegsel is eigenlijk van *weder* niet onderscheiden (verg. bl. 528); geen wonder dus, dat het ook in de gedaante van *weér* (*weder*) eene enkele maal onscheidbaar gebruikt voorkomt. Eindelijk is ook *wederróepen*, hetgeen volkomen gelijk is aan *herroepen*, onafscheidbaar.

Eindelijk is het voorvoegsel *niet* nu scheidbaar, dan onscheidbaar. Het eerste heeft plaats, wanneer het omschreven kan worden met *niet raak*, *het voorwerp of doel niet treffend*, of *verkeerd* in een' physieken zin,

als in: *misgooijen*, *misloopen*, *missteken*, *mishooren*, *misverstaan*; het tweede, wanneer het *verkeerd* in een' moreelen zin, *onvoegzaam*, beteekent, of de ontkenkende kracht bezit, als in: *misbruiken*, *misdoen*, *misdoópen*, *misdrijven*, *misleiden*, *misstaan* en *miszitten*, *misvormen*, *miszeggen*; *misachten*, *misprijzen*, *mishágen*, *mistróuwen*. Ten bewijze, dat de kracht van *mis*, wanneer het onscheidbaar is, minder physiek-eigenlijk, meer moreel-overdrachtig, meer inwendig of subjektief is, kan voorts de vergelijking verstreken tussohen *misgrijpen* en *misgrijpen*, *misraden* (*de oplossing van het raadsel niet raken of treffen*) en *misraden* (*verkeerden raad geven*), alsmede de opmerking, dat eenige werkwoorden van dit voorvoegsel voorzien, onscheidbaar worden, zoodra zij terugwerkend worden gebruikt: vergelijk *misrekenen* met *zich misrekenen*, *misspreken* en *zich misspreken*, *miszien* en *zich miszien*.

OVER DE BEGRIPPEN, DIE AAN DE VERBUIGING OF CONJUGATIE DER WERKWOORDEN TEN GRONDSLAG LIGGEN, EN DE VORMEN WAARDOOR ZIJ UITGEDRUKT WORDEN IN HET ALGEMEEN.

De grammatische betrekkingen, door het werkwoord uitgedrukt, zijn, volgens bladz. 231 — 239, *persoon*, *getal*, *tijd* en *wijze*.

De verbuigingsuitgangen, thans tot uitdrukking van den grammatischen *persoon* in *enkel-* en *meervoud* aangewend, zijn:

	Enkelvoud.	Meervoud.
1 ^e pers.	(=e) —	— en
2 ^e pers.	—	— t
3 ^e pers.	— t, —	— en.

De uitgang van den eersten persoon enkelv. van den tegenw. tijd aantoon. wijze, thans *e*, in het Gothisch *a*, als *lisa*, *ik leze*, *hausja*, *ik hoore*, wordt in de spreektaal altijd verwaarloosd; slechts in den redenaarsstijl kan men hem aanwenden: *ik hebbe*, *neme*, *geve* enz. In de aanvoeg. wijze echter eindigt de eerste pers. enkelv., zoo van den tegenw. als onvolm. verl. tijd, op *e*, Goth. *au*, als *lisau*, *ik leze*; *hausjau*, *ik hoore*; *lésjau*, *ik laze*; *hausidédjau*, *ik hoorde*. De eerste pers. enkelv. van den onvolm. verl. tijd aantoon. wijs, bij de ongelijkvl. of sterke werkwoorden, eindigt, even als reeds in het Gothisch: *las*, *ik las*, op de stamkonzonant; bij de ongelijkvl. of zwakke, op de *e* des uitgangs *de* of *te*, Goth. *da*, als: *hausida*, *ik hoorde*.

De tweede persoon enkelvoud is, behalve in den imperatief, over welks vorm zoo straks, spoorloos verloren gegaan, vergel. bladz. 472 en 473. Toen hij nog in gebruik was, eindigde hij (even als in het Gothisch: praes. indicat. *lisis*, subjunct. *lisais*; indicat. *hauséis*, subjunct. *hausjais*; imperf. subjunct. *léseis*; indicat. *hausides*, subjunct. *hausidéis*) op *s*, of ook wel op *st*, bij voorbeeld: *du leves*, *du doet*. Werd het voor naamwoord van den tweeden pers. enkelv. van achteren met het werkwoord zamengekoppeld, zoo ging de *d* van *du* in eene *t* over: *bistu*, *hastu*, *vloecstu*. Maar de tweede pers. enkelv. van den onvolm. verl. tijd der aantoon. wijze bij de sterke werkwoorden ging in het Gothisch op *t* uit: *last*. Evenwel is ons *gij laast* niet voor enkelvoudig, maar, even als *gij leest*, voor meervoudig te houden, blijkens de lange vokaal, welke overeenkomt met den vorm van den tweeden persoon meervoud diens tijds in het Gothisch: *lésuth*, *gij laast*, vergel. bladz. 21.

De derde persoon enkelv. eindigt slechts in het praes. indic. op *t*, Goth. *th*, als: *liath*, *hij leest*; *hauseith*, *hij hoort*. In het praes. subjunct. op *e*, Goth. *ai*: *lisai*, *hij leze*; *hausjai*, *hij hoore*. In het imperf. indicat. is de derde pers. enkelv. zoo der sterke als der zwakke werkwoorden, gelijk aan den eersten persoon enkelvoud: *las*, *hij las*; *hausida*, *hij hoorde*; thans ook in het imperf. subjunct.: niet aldus in het Gothisch, waar die persoon in deze wijze op *i*, niet als de eerste persoon van denzelfden tijd en wijze op *au* uitging: *lési*, *hij laxe*; *hausidédi*, *hij hoorde*.

De eerste pers. meerv. eindigt in alle tijden van de beide wijzen op *en*, Goth. *m*, subjunct. *ma*: *lisam*, *wij lezen*; *hausjam*, *wij hooren*; *lésum*, *wij laxen*; *hausidédum*, *wij hoorden*, en in den subjunct. praes. *lisaima* en *hausjaima*, imperf. *léscima*, *hausidédeima*. Bij onze Ouden was de weglating der *n* in het meerv. der werkwoorden gemeen, vooral bij de aanhechting van voornaamwoorden, als: *lesewi*, *wij lezen*.

De tweede pers. meerv. gaat uit in alle tijden en wijzen op *t*, Goth. *th*, als: *lisith*, *gij leest*; *hausjeith*, *gij hoort*; *lésuth*, *gij laast*; *hausidéduth*, *gij hoordet*, en in den subjunct. praes. *lisait*, *hausjait*, imperf. *léseith*, *hausidédeith*. Bij de aanhechting van het voornaamwoord *ghi*, *ji*, gaat bij de Ouden de *t* van den uitgang dezets persoons in *d* over, als: *sidi* voor *sidji*, *zijt gij*; *hebdi* voor *hebdi*, *hebt gij*. Zie bl. 473. Vroegere Schrijvers verzuimden vaak de *t* van den uitgang des 2^{en} pers. in het imperf. en vervingen die door eene *n* (zie Huydec. *Pr.* I, bl. 464, volg.).

De derde pers. meerv. is thans steeds gelijk aan den eersten persoon van hetzelfde getal. Niet aldus in het Gothisch, waar hij uitging in het praes. indicat. op

nd: *lisand*, *zij lezen*; *hausjand*, *zij hooren*; in het imperf. indicat. op *n*: *lésun*, *zij lazén*; *hausidédun*, *zij hoorden*; in den subjunct. op *na*; praes. *lisaina*, *hausjaina*; imperf. *léscina*, *hausidécina*.

Bij vergelijking derhalve van onze tegenwoordige persoonsuitgangen, vooral in het meerv. van den eersten en derden persoon, blijkt, hoezeer de vroegere vormen met der tijd zijn verzwakt geworden. Doch zelfs het Gothisch, zoo als wij het kennen, had reeds, zoo het schijnt, een deel der oorspronkelijke vormen verloren. Zoo moet de karakteristieke letter van den eersten persoon enkelvoud mede eene konsonant en wel de *m* geweest zijn, in overeenstemming met den vorm van dezen persoon in het Sanskriet, waar hij op *má* eindigt, en met de Grieksche vormen *εἰδημι*, *ἔπιπτοιμι*, en den Latijnschen subjunct. *amem*. Alleen in het Gothische *im*, *ik ben*, vroeger mede *ik bem*, Eng. *I am*, is nog een spoor der kenletter over van den eersten persoon enkelv. — De vergelijking van den tweeden persoon enkelvoud met het Sanskriet, waar deze persoon de letter *s* tot kenletter heeft, alsmede met het Grieksche *ἔστις* en Latijnsche *amas*, wettigt onzen ouden vorm van dezen persoon (*du leves*). Evenwel is de uitgang *st*, die in het Nieuwhoogduitsch is gevestigd, een oude nevenvorm van dezen persoon, blijkens den uitgang *isti* van den tweeden persoon enkelvoud van het Lat. perf. Ook gebruikt Notker reeds den tweeden persoon enkelvoud op *st*. De tweede persoon enkelvoud van het imperf. indic. der sterke verba in het Gothisch, waar hij op *t* uitgaat, schijnt voor deze *t* de *s* verloren te hebben, want het imperf. heeft, met den conjunctief, reeds in het Gothisch, de meeste verminking in de persoonsuitgangen ondergaan, daar, volgens de opmerking van

J. Grimm, de verbuigingskonsonanten lichter ontateld werden of verloren gingen, waar de wijze of de tijd andere onderscheidingsteekenen bezat.

Treffend is over het algemeen de overeenkomst van de persoonsuitgangen in het Gothisch, met die in het Sanskriet, Grieksch en Latijn. Den eersten en tweeden persoon enkelvoud in deze onderscheidene talen, vergeleken wij reeds. De derde persoon enkelvoud, die in het Gothische praes. op *th* eindigt, gaat in het Sanskriet uit op *ti*, in het Latijn op *t*, en ook het Grieksch bewaart nog dezelfde kenletter in *ἔστι*, *ἠπτεται* en het Dorische *τίθητι*. De uitgang van den eersten pers. meerv. is in het Goth. *m* (waarschijnlijk voor *ms*, gelijk dan ook in het Oudd. deze persoon werkelijk op *més* uitgaat), in het Sanskriet *mas*, in het Lat. *mus*, in het Dorisch-Grieksch *μεσ*. Die van den tweeden persoon meervoud in het Goth. *th*, in het Sanskr. *tha*, in het Grieksch *τε*, alleen in het Latijn *tis*, waaruit men mag opmaken, dat in al die talen eene *s* achter de *th* of *t* (even als in het Gothisch achter de *m* van den eersten persoon meervoud) is verloren gegaan. De derde persoon meervoud, eindelijk, gaat uit in het Gothisch praes. op *and*, in het Sanskriet op *anti*, in het Latijn op *ant*, in het Grieksch op *ουσι* voor *ουτι* (1), in het Dorisch-Grieksch op *ουτι*.

Boven, bladz. 209, gaven wij reeds te verstaan, dat de persoonsuitgangen ontstaan zijn uit de aanhechting van persoonlijke voornaamwoorden achter den stam. Gelijk dit in het Hebreeuwsch uit de verbuiging van het perfectum onmiskenbaar blijkt, zoo geeft de kenletter *m*

---

(1) Vergel. over het ontstaan van *ἔουσι* uit *ἔουτι*, en van *vigesimus* uit *viginti*, bladz. 442, in de noot 1.

van den eersten pers. enkelv. (weleer ook in het Goth.) nog duidelijk genoeg, de karakteristieke konzont van het persoonlijk voornaamwoord van dezen persoon (in *mij*, *mijn* blijkbaar) weder; de *s* of *t* des tweeden persoons herinnert aan het voornaamwoord *σδ*, tu, thu, du. De *t* van den derden persoon enkelvoud laat zich wellicht tot het aanwijzend voornaamwoord Sanskr. *tas*, Goth. (*sa*, *só*) *thata*, terugbrengen. Het meervoud, eindelijk, schijnt de taal, zonder acht te slaan op de voornaamwoorden van dit getal, door ontwikkeling van de enkelvoudige persoonsuitgangen des werkwoords gevormd hebben (1), den eersten persoon meervoud door toevoeging van *s* achter de *m*. van den eersten persoon enkelvoud; den tweeden meervoud door toevoeging derzelfde letter *s* (in het Latijn, waar hij op *tis*, perfect. *stis* uitgaat, bewaard) achter de *t* van den tweeden persoon enkelvoud; den derden meervoud door inlating eener *n* (vergel. bladz. 149 en 90) voor de *th*, (*d*) of *t* van den derden persoon enkelvoud.

De boven (bladz. 232) vermelde hoofdverdeeling der *tijden* in een' tegenwoordigen, verledenen en toekomstigen tijd verklaart nog niet alles, wat er met betrekking tot de leer der tijden op te merken valt. Er blijft nog over, het verschil tusschen die tijden te verklaren (2), welke, hoezeer dit gemeen hebbende, dat zij of een' tegenwoordigen, of een' verledenen, of een toe-

---

(1) Vergel. Heyse, t. a. pl. bl. 681, 682.

(2) Ik doe het op het voetspoor van Heyse, t. a. pl. bladz. 682—689.

komstigen tijd te kennen geven, niettemin onderling verschillend zijn. Ik bedoel het verschil hierin grond, dat men de handeling, onverschillig of zij tegenwoordig, verleden of toekomstig zij, als *voortdurend*, dat is, als nog niet ten einde geloopten (actio imperfecta), of als *ten einde geloopten* (actio perfecta) beschouwen kan. Terwijl de onderscheiding tusschen tegenwoordigen, verledenen en toekomstigen tijd alleenlijk bestaat met betrekking tot den spreker, met andere woorden, terwijl deze onderscheiding slechts *subjectief* is, zoo neemt daarentegen de onderscheiding tusschen de voortdurende en voleindigde handeling zekere tijd-punten buiten betrekking tot den spreker als maatstaf aan, dat is, zij is *objectief*.

Dus heeft men een' dubbelen tegenwoordigen tijd, eenen, die de handeling als voortdurend voorstelt (praesens imperfectum: *ik lees*), en eenen, die haar als voleindigd voorstelt (praesens perfectum: *ik heb gelezen*); een' dubbelen verledenen tijd, dat is, zulk eenen, die wederom de handeling als voortdurend (praeteritum imperfectum: *ik las*), en eenen, die haar als voleindigd voorstelt (praeteritum perfectum: *ik had gelezen*), en eindelijk een' dubbelen toekomstigen tijd, te weten, desgelijks eenen, die de handeling als onvoltooid (futurum imperfectum: *ik zal lezen*), en eenen, die haar als voltooid doet voorkomen (futurum perfectum of exactum: *ik zal gelezen hebben*) (1).

Buiten de twee gevallen, dat de handeling al of niet

---

(1) Het Hebreeuwsch en de verwante talen hebben slechts twee tijden in het geheel, een perfectum en een imperfectum, daar deze talen den tijd alleen objectief en niet tevens subjectief onderscheiden.

ten einde is geloopt, is er nog een derde mogelijk; de handeling kan op het punt zijn om een' aanvang te nemen. Deze objektieve tijdsbepaling kunnen wij slechts door eene omslachtige omschrijving of door het werkwoord *gaan* als vormwoord aan te wenden, in de drie subjektieve tijden uitdrukken: *ik ben op het punt om te lezen*, of *ik ga lezen*; *ik was op het punt om te lezen*, of *ik ging lezen*; *ik zal op het punt zijn om te lezen*, of *ik zal gaan lezen*. Zelfs zoodanige talen, die het rijkst van tijdvormen voorzien zijn, moeten de *beginnende handeling* door omschrijving uitdrukken: het Latijn bedient zich daartoe van de omschrijving *lecturus sum*, *eram*, *ero*; het Grieksch van het hulpwerkwoord *μέλλω*. Evenwel zouden de verba desiderativa (eigenlijk inchoativa) op *urio*, die de Latijnsche taal van sommige deelwoorden op *urus* afleidt, misschien even goed tempora inchoativa van de stamwerkwoorden, als afzonderlijke verba inchoativa kunnen noemen (vergel. bladz. 233).

De tijden, die wij, volgens het bovengestelde schema, praesens en futurum imperfectum noemen, heeten gewoonlijk enkel praesens en futurum, hoezeer ten minste reeds de algemeen aangenomen benaming van futurum perfectum of exactum insluit, dat het andere futurum een futurum imperfectum is. Maar de tijd, dien wij praesens perfectum heeten, draagt gewoonlijk den naam van praeteritum perfectum, dat is, *volmaakt verleden tijd*. Deze benaming is ongepast, want, zegt gij: *ik heb (thans) gelezen*, zoo geeft gij rekenschap van het geen u op dit oogenblik betreft, van eene handeling, die tegenwoordig voleindigd is, en niet van een' verledenen tijd: reeds de vorm van den tegenwoordigen tijd, in welken in dezen omschrijvenden tijd het hulp-

werkwoord voorkomt, duidt dit aan (1). De oorzaak der bestempeling van dezen tijd met de benaming van praeteritum perfectum ligt in de vroeger heerschende verwarring der begrippen van *verleden* en *voleindigd*. Het praeteritum plus quam perfectum, bij ons *meer dan volmaakt verleden tijd*, behoort den naam van praeteritum perfectum te dragen, daar het eene verledene handeling als voleindigd te kennen geeft. Zijn naam is ongerijmd, daar het begrip van *volmaakt of voleindigd* geene trappen van vergelijking toelaat.

Hoewel de tijdvormen, welke wij praesens, praeteritum en futurum imperfectum noemden, de tegenwoordige, verledene en toekomstige handeling als onvolmaakt of liever onvoleindigd voorstellen, en dan met de overige tijden, die de handeling als voltooid voorstellen, voor *bepaalde tijden* (tempora definita, relativa) gelden; worden zij niettemin ook als *onbepaalde tijden* (tempora indefinita, absoluta) aangewend, dat is, dan gebezigd, wanneer een tegenwoordige, een verledene of een toekomstige tijd geheel zonder objektieve bepaling moet worden aangeduid. Den tegenwoordigen tijd gebruik ik onbepaald en zuiver subjektief, als ik, bij voorbeeld, zeg: *God regeert* (welk gezegde iets inhoudt, dat altijd waar is), of *ik bestudeer den dichter Schiller* (al ben ik daarmede juist niet op dat oogen-

---

(1) Echter, zal men zeggen, wordt ons *ik heb gelezen*, in het Latijn door *legi* vertaald, en dit is toch wel degelijk een verleden tijd. Ja, doch slechts in zoo verre bij den aan het Latijn ontbrekenden aorist van den verleden tijd moet uitdrukken en in onze taal door *ik las* moet vertaald worden. Anderszins is *legi* een *praesens perfectum*.

lik bezig); den verledenen tijd gebruik ik (op dezelfde wijze, als ik zeg: *David regeerde veertig jaar*; het praeteritum, daarentegen, is bepaald in: *David regeerde reeds als koning, toen al de stammen hem nog niet als zoodanig erkend hadden*: eindelijk, komt de toekomstige tijd onbepaald voor in gezegden, als dit: *wanneer gij u zelven niet leert verloochenen, zult gij niet gelukkig worden*; maar het futurum is bepaald, wanneer men, bij voorbeeld, zegt: *ik zal gelukkig zijn, als gij het zijn zult*.

Het Latijn moet, evenzeer als de Duitsche taal, dezelfde vormen, die tot aanduiding van een' objectief bepaalden tijd dienen, ook dan aanwenden, wanneer de tijd zuiver subjektief, dat is, onbepaald wordt aangewezén. Zoo dient het praesens perfectum dier taal (*amavi*), ook tot praeteritum indefinitum, gelijk ons praeteritum imperfectum daarvoor dient. Het Grieksch, daarentegen, het Fransch en het Italiaansch onderscheiden in den verledenen tijd het bepaald van het onbepaald verledene door verschillende tijdvormen. De Grieksche onbepaald verledene tijd heet *onbepaalde tijd* (*aoristus*); de tijd, die in het Fransch en Italiaansch uitsluitend als onbepaald verledene tijd (*aoristus*) gebruikt wordt, is ontleend aan het Latijnsche praesens perfectum, dat dus in deze moderne talen eene zijner beide beteekenissen, (zie de laatstvoorgaande noot) heeft opgegeven, en heet *passé défini* (1): *j'eus, io ebbi* (*habui*); *j'aimai, io*

---

(1) Juister zou hij *passé* of *prétérit indéfini* genoemd worden. In tegenoverstelling van den *prétérit défini* heet dan het praesens perfectum in het Fransch *prétérit indéfini*. De naam *parfait défini* berust op de boven vermelde verwarring der begrippen *parfait* (*volleindigd*) en *prétérit* of *passé* (*verleden*). De *pré-*

amai (amavi). — Ook den tegenwoordigen tijd vermag het Fransch onbepaald uit te drukken, waar de terugwerkende vorm in plaats van den lijdenden vorm wordt aangewend, bij voorb.: *L'Anglais se prononce autrement, qu'il ne s'écrit.* In het Engelsch drukken *I am reading* en *I shall be reading*, den tegenwoordigen en den toekomstigen tijd objectief bepaald uit. Ook de oudere Duitsche taal bediende zich van zulke omschrijvingen (als *ik blijf staands* voor *ik sta*) om de aoristen van de bepaalde tijden te onderscheiden.

De Duitsche taal is zeer arm in eenvoudige verbuigingsvormen voor de verschillende tijden. Slechts voor den onvoltooid tegenwoordigen en den onvoltooid verledenen tijd bezit zij dezulke, en, wanneer men het nauw neemt, moet wellicht ook het praeter. imperfect. onze zwakke werkwoorden op *de* (*de*) als eene zamenstelling worden aangemerkt (hierover beneden). Al de overige tijden worden met behulp der werkwoorden *hebben* of *zijn* (*wesen*) en *zullen* uitgedrukt. Wel wil men ook in de uitgangen der Grieksche en Latijnsche verledene en toekomstige tijden den stam van het verbum substantivum (Saanskr. *as* of *bhu*) terugvinden (1); doch in allen gevalle heeft dan deze stam in de zamenstelling met het verbogen werkwoord zijne zelfstandigheid verloren.

De twee eigenlijke wijzen zijn de aantoonende en de aanvoegende wijze (zie bladz. 235 en volg.). Ieder tijd

terit défini nu kan geen *parfait* wezen, daar hij alle bepaling van voltooid-, en niet-voltooid-verleden uitsluit en de handeling als zuiver verleden voorstelt.

(1) Zie Bopp, *vergleich. Gramm.* IV Abtheil., Berl. 1842.

van de aantoonende wijze heeft zijn' subjunctiefvorm (1), welke oorspronkelijk door lange verbuigingsvokalen van dien der aantoonende wijze onderscheiden werd. Men vergelijkte slechts de vormen der beide wijzen in het Gothisch:

Praesens.		Praeteritum.	
Indicat.	Subjunct.	Indicat.	Subjunct.
lisa	lisau	las	lésjau
lisis	lisais	last	léseis
lisiþh	lisi	las	lési
lisam	lisaima	lésum	léseima
lisiþh	lisiþh	lésuth	léseith
lisand.	lisaina.	lésun.	léseina

Bij de algemeene verzwakking der verbuigingsvokalen tot eene toonlooze *e* (vergel. bladz. 27, 28), is dit onderscheid tusschen de beide wijzen verduisterd. Evenwel wordt in het enkelvoud van het praesens en bij de ongelijkvloeiende werkwoorden ook in het enkelvoud van het praeteritum het onderscheid tusschen den indicatief en den conjunctief uitgedrukt, doordien de personen, die in het enkelvoud van den conjunctief der beide tijden in het Gothisch op eene vokaal uitgaan, in deze wijze tot nog toe op eene vokaal (de toonlooze *e*) eindigen: *ik leze, hij leze; ik laze, hij laze*. Uit dit voorbeeld van den subjunctief van het praeteritum des sterken werkwoords *lezen* blijkt, dat deze tijd, overeenkomstig de verandering van de Gothische *é* in *a*, eene

(1) De uitdrukking praesens, praeteritum enz. van den subjunctief is minder juist; men behoort te zeggen: subjunctief van het praesens, praeteritum enz.

lange *a* verkrijgt, terwijl het enkelvoud van het praesentium in den indicatief eene korte, door eene enkele konzouant gesloten *a* bezit. De beide wijzen zijn thans in het meervoud der beide tijden niet meer onderscheiden; evenmin zijn zij dit in het enkelvoud van het praesentium der zwakke werkwoorden.

De *imperatief* kent geen verschil van tijden: wie iets beveelt, verwacht oogenblikkelijk de verwezenlijking van zijn verlangen. Het Grieksche werkwoord evenwel heeft ook in den imperatief verschillende tijden; doch de Grieksche imperativus praesentis komt overeen met onzen imperatief; de imperativus perfecti activi (τέτρωφε) komt niet voor, hoezeer hij immer in de paradigmata des Griekschen werkwoords optreedt (1); de imperat. perfecti pass. laat zich voor het begrip oplossen in den imperat. praesentis van het werkwoord *zijn* of *wezen* met het zoogenaamde verleden deelwoord des werkwoords (τέτρωφο, *wees geslagen*), ook is deze tijd werkelijk een praesens (zie boven), en al sluit de aoristus in den imperatief zich in vorm aan den volstrekt verleden tijd des indicatiefs aan (2), hij beduidt echter geen verleden tijd.

In het Gothisch ging de imperatief (tweede persoon enkelvoud) der zwakke werkwoorden op eene lange vokaal uit: *hausei*, *hoor*; doch die der sterke bestond

---

(1) Vergel. Buttman, *Ausführl. Gr. Gramm.* §. 97, *Ann.* 12.

(2) Zoo sluit zich in het Fransch de *imparf. du subj.* van den *prétérit déf.* aan, en heeft in het Grieksch de aorist zijn subjunctief (en optatief), hoezeer ook deze wijze het begrip van *volstrekt verleden* uitsluit.

uit den kortsten vorm des werkwoords: *lis*, *lees*. Het streven om in den imperatief een' korten vorm te gebruiken, heeft thans alle werkwoorden gezamenlijk in den imperatief van de vokaal des uitgangs ontdaan. Dit zelfde streven, hetwelk in het Hoogduitsch te weeg brengt, dat verscheidene sterke werkwoorden de oorspronkelijke vokaal, die overigens in het gansche werkwoord is verloren gegaan, terugbekomen, als *lies*, *sprich*, *hif*, van *lesen*, *sprechen*, *helfen*, dit streven; zeg ik, openbaart zich ook in verscheidene oude Hollandsche imperatiefvormen (vooral van ongelijkvl. werkwoorden), in welke de meestal onorganisch verlengde open vokaal van het praesens en den infinitief door de korte gesloten vokaal werd vervangen, als *sich* van *zien*, *doch* van *doen*, *dwach* van *dwagen*, *slach* van *slagen* (*slaan*), *brek* van *breken*, *drach* van *dragen*, *et* van *eten*, *ganc* van *gangen* (*gaan*), *gef* en *ghif* van *geven*, *graf* van *graven*, *jach* van *jagen*, *clach* van *klagen*, *les* van *lezen*, *nem* van *nemen*, *sprec* van *spreken*, *stec* van *steken*, *verget* van *vergeten*, *vrach* van *vragen*, *wet* van *weten*, *wes* van *wezen*, *wreck* van *wreken*, *zwich* van *zwijgen*, *lef* van *leven*, *mac* van *maken* (1).

Even als het Gothisch, heeft het tegenwoordig Duitsch slechts voor den tweeden pers. enkelv. in den imperatief een' bijzonderen vorm. De eerste en tweede pers. meerv. zijn gelijk aan deze personen in den tegenw. tijd aantoon. wijze: *komt*, *zingen wij*. De derde persoon enkel- en meervoudig wordt door den conjunct. praes. in deze zelfde personen vervangen. Veelal worden de

---

(1) Bijna al deze vormen zijn opgezameld door A. de Jager, *Taukund. Verscheidenheden*.

eerste en derde persoon met behulp van het werkwoord *laten* gevormd: *laat mij, laat ons, laat hem of hen* (voor *hun*) *zingen*, dat zoo veel is als *laat mij enz. toe te zingen*; of *laat ik of hij, laten wij of zij zingen*, in welke uitdrukking *laten* de waarde heeft van *doen* (hetwelk voorheen niet zelden pleonastisch gebruikt werd, zie beneden), zoodat *laat hij zingen* hetzelfde is als *doe hij zingen*, Eng. *he do sing* (vergel. Dr. M. de Vries, *Brief aan Dr. Jonckbloet*, bladz. 14). In oude boeken vinden wij *weten* met den infinitief in de beteekenis van *laten wij: weten gaan*, d. i. *laten wij gaan* (zie Huydec. op Mel. St. II. bl. 830).

De *infinitief* (vergel. bladz. 236) en het *deelwoord* (bladz. 215) zijn noch wijzen van het werkwoord, noch ook van het werkwoord afgeleide naamwoorden: het zijn nominale vormen des werkwoords. Zij geven slechts den stoffelijken inhoud des werkwoords, dat is, de werking of den toestand door het werkwoord aangeduid, weder. De infinitief nu beduidt die werking of toestand zelfstandig gedacht; het deelwoord, als eene aan eenig voorwerp toe te schrijven eigenschap. Daar zij, zonder behulp van een hulpwerkwoord, geen praedikaat kunnen vormen, zoo zijn de voornaamste betrekkingen des werkwoords hun vreemd. Alleen de betrekking van *tijd* vermogen zij uit te drukken, alsmede het onderscheid van *actief* en *passief*: ook het substantief toch, zoowel als het adjektief, is in staat om de werking als uitgeoeffend (*actief*), of als ondergaan (*passief*) voor te stellen (zoo is, bij voorb., *snede* actief, als men spreekt van de *snede van een mes*, passief als men *eene snede*

broodt bedoelt; zoo is *vruchtbaar* een' adjektief, met een' actieven, *strafbaar* met een' passieven zin). Hoezeer nu de betrekking van tijd door den infinitief en het deelwoord kan worden wedergegeven, dient men toch op te merken, dat de aanduiding van het *subjektieve* onderscheid van tijd (het tegenswoordige, verledene en toekomstige) weder aan het werkwoord als hoofdstanddeel der rede, als gezegd, toekomt (1), en dus alleen de uitdrukking der *objektieve* tijdpunten voor den infinitief en het deelw. overblijft. Bijgevolg moeten er drie infinitieven zijn in het actief en even zoo veel in het passief; drie deelwoorden in het actief en drie in het passief, om, zowel in den *actieven* als in den *passieven* vorm, de handeling als *voortdurend*, als *voleindigd* en als *aanvangend* uit te drukken.

De *infinitief* der *voortdurende handeling* (doorgaans infinitivus praesentis, beter imperfecti) in het *actief*, wordt uitgedrukt door den stamvorm van het praesens des werkwoords met den uitgang *en* vermeerderd. De toonlooze *e* van dezen uitgang is ontstaan uit de *a* of *o*, die in het Gothisch met de *n* vereenigd, den uitgang van den infinitief uitmaakte, als *vīan* (*wezen*), *lisan* (*lezen*), *haban* (*hebben*), *hausjan* (*hooren*), *sakjan* (*zoeken*), *spillōn* (*spellen*, d. i. *vertellen*), *salbōn* (*salven*).

De vijf overige infinitieven worden door omschrijving uitgedrukt: de infinitivus praesentis (of liever imperfecti)

---

(1) De aoristen van den infinit. en het deelw. in het Grieksch duiden, evenzoo als de aorist van den imperatief en den subjunctief (en optatief), geen' *verleden tijd* aan. Zij beteekenen eene handeling, die voortdaurt of voleindigd is op den tijd, waarvan de spreker malding maakt.

in het *passief*, met behulp van het werkwoord *wor-*
den, als *bemind (te) worden*; de infinitief van de *vol-*
eindigde handeling (infinitivus perfecti, niet praeteriti)
in het *actief*, met behulp van *hebben* bij transitieve:
bemind (te) hebben, en van *zijn* bij vele intransitieve
werkwoorden: *ontwaakt (te) zijn*; dezelfde infinitief
in het *passief*, met het hulpwerkwoord *zijn* of *gewor-*
den zijn: *bemind (te) zijn* of *geworden (te) zijn*; de
infinitief der *beginnende handeling* (gewoonlijk infini-
tivus futuri, beter infinitus inchoativus), in het *actief*,
door het hulpwerkwoord *zullen*: *(te) zullen bemin-*
nen; in het *passief*, door *zullen worden*: *bemind (te)*
zullen worden.

Het *deelwoord* der *voortdurende handeling*, ge-
woonlijk tegenwoordig deelwoord (participium praesen-
tis, beter imperfecti) in het *actief*, ontstaat van den
infinitief door toevoeging van den uitgang *d*: *lezend*,
hoorend. Dus ook in het Gothisch: *lisands*, *hausjands*
(de *s* is het teeken van den nominat. sing. masc. naar
de sterke verbuiging).

Buiten dit deelwoord heeft de Duitſche taal er nog
allechts één, dat het begrip zonder omschrijving uitdrukt,
te weten, het zoogenaamde verleden deelwoord of lie-
ver het deelwoord der *voleindigde handeling* in het
passief. De vorm van dit deelwoord verschilt naar
gelang het werkwoord sterk of zwak verbogen wordt:
in het eerste geval eindigt het op *en*, Goth. *ans*: *lisans*,
gelezen; in het tweede op *d (t)*, Goth. *th*: *hausiths*,
gehoord (de *d* gaat wegens de ſcherpheid of hardheid
der voorgaande konzonant in *t* over, volgens blz. 110).
Bovendien heeft het partic. perf. pass. der sterke verba
veelal eene vokaal van die des tegenwoordigen tijds on-
derscheiden. Thans wordt de ſtam in dit deelwoord

bij eenvoudige of met scheidbare partikels zamengestelde werkwoorden immer voorafgegaan door het voorvoegsel *ge*. In het Gothisch ontbrak dit voorvoegsel, als nog in het Engelsch en Friesch en in de Noordsche talen. Dit *ge* is één en hetzelfde *ge*, dat wij als voorvoegsel bij naam- en werkwoorden hebben leeren kennen. In het begrip van *vereeniging*, *bijéénbehooren*, door dit *ge* uitgedrukt (vergel. bladz. 287), schijnt de grond te liggen, waarom het met der tijd als een onmisbaar toevoegsel met het deelwoord der voleindigde handeling verbonden werd: de handeling toch, die door den persoon is ten uitvoer gebracht, *behoort hem toe*: op denzelfden grond werd het werkwoord *hebben* (dat is, *beminnen*: *ik heb* is zooveel als *het behoort mij toe*) als hulpwerkwoord van den tijd der voleindigde handeling (*ik heb, ik had, ik zal hebben gelezen*) aangewend.

De overige deelwoorden worden door omschrijving uitgedrukt. Het deelwoord der voortdurende handeling in het *passief*, welk deelwoord in het Latijn ontbreekt, doch in het Grieksch een' eigen vorm heeft (*τυπώμενος*), wordt gevormd door het partic. imperfecti (tegenw. deelw.) van *worden*, bij het zoogenaamde verleden deelwoord des werkwoords gevoegd: *gelezen wordend*. Wanneer het werkwoord eene werking beteekent, die binnen geene bepaalde tijdsruimte afloopt; als *beminnen*, *achten*, kan het tegenw. deelwoord *wordend* weggelaten worden, en het verleden deelw. zonder dit hulpwoord het begrip van het deelw. der voortdurende handeling in het *passief* teruggeven. Even als in het Fransch *je suis aimé* beteekent *ik word bemind*; doch *je suis vaincu*, *ik ben* (niet *ik word*) *overwonnen*, even zoo kan in het Hollandsch *de overwonnen vijand* niet beteekenen *de vijand, die over-*

wonnen wordt, maar die overwonnen is; de bemindde vrouw daarentegen beduidt de vrouw, die bemind wordt.

Het deelwoord der *voleindigde handeling* in het *actief*, waarvoor wederom het Grieksch een' eigenaardigen vorm heeft (*τετελεμένος*), doch hetwelk in het Latijn slechts bij de deponentia bestaat (*locutus, functus*), wordt uitgedrukt bij transitieve werkwoorden door het zoogenaamd tegenw. deelwoord van *hebben*, vereenigd met het lijdend deelwoord des werkwoords, als: *bemind hebbende*. — Daar ook de intransitieve werkwoorden van een tweede deelwoord voorzien zijn, hetwelk natuurlijk geene lijdende beteekenis hebben kan, zoo wordt dit, desgelijks met *hebbende*, of bij sommige intransitieve werkwoorden met *zijnde* vereenigd, als het deelwoord van de voleindigde handeling of van den voltooiden toestand aangewend: *geslapen hebbende, gegaan zijnde*.

Voor het deelwoord der *beginnende handeling* in het *actief*, doorgaans *participium futuri activi* genoemd, beter *participium inchoativum activi* te noemen, had het Grieksch een' vorm van het *futurum* afgeleid, en het Latijn een' vorm op *urus*, van welke verba inchoativa (*desiderativa*) op *urio* konden afgeleid worden. Dit deelwoord nu wordt bij ons door omschrijving gevormd, te weten, door verbinding van den infinitief met het tegenw. deelw. van het hulpwerkwoord *zullen*: *zullende beminnen*.

Het deelwoord, eindelijk, der *beginnende handeling* in het *passief* (*participium futuri passivi*, wederom beter *partic. inchoat. pass.*), hetwelk zoo in het Latijn als in het Grieksch door een' eigen vorm (*τευφθησόμενος*, *amandus*) werd uitgedrukt, laat zich bij ons wedergeven door het zoogenaamde tegenw. deelw. van *zullen*

vercentigd met den infinitief van *worden* en het partiaal. perf. des werkwoords: *bemind zullende worden*. Doch dit deelwoord kan ook uitgedrukt worden door den infinitief met het voorzetsel *te*: *het staat te vreezen, is te hopen, de man is hoog te schatten*. Evenwel geeft deze uitdrukking, even als de Latijnsche deelwoorden op *ndus* en de Grieksche adjektieven op *réos*, meer de noodwendigheid, dan het aanvankelijk bestaan der handeling te kennen. Ook komt haar de naam van deelwoord of deelwoordelijke uitdrukking niet toe, hooger in het Hoogduitsch de infinitief met *zu*, door de toevoeging eener *d*, waarachter de adjektivische verhuigingsuitgangen aangenomen worden, geheel het aanzien eens deelwoords krijgt, bij voorbeeld: *die zúfürchtende Gefahr*. De woordverbinding *te hopen, te lezen* enz., is en blijft bij ons een infinitief en mag dus niet als een adjektief verbogen worden, al is het ook, dat zij weleens attributivisch vóór een substantief te staan komt: *het te vreezen gevaar, het te lezen boek, de te lezen boeken*. De uitdrukking zelve is gemakkelijk te verklaren uit de kracht van *te*, dat is, *bestemd tot*; dus is: *dit boek is te lezen* zoo veel als: *dit boek is bestemd om te lezen*, dat is, *om gelezen te worden*, daar de infinitief den handelenden persoon als subjekt vooronderstelt, zoo als in het Fransche *un livre à lire*.

Opmerkelijk is het dat de verbogen infinitief (het gerundium) in meer dan ééne taal aan het tegenw. deelw. in vorm gelijk is. Dus in het Hoogduitsche *zufürchtender* (waar de *d* paragogisch is, vergel. bladz. 96, of, zoo men wil, vóór de *e* van den datief, *fürchtens*, die oudtijds achter *zu* volgde, euphonisch ingelasoht). In het Engelsch is voorts het gerundium, de substantivè gebruikte infinitief, op *ing*, in gedaante niet van het

tegenwoordig deelwoord onderscheiden. In het Fransch heeft de infinitief achter *en* (*en aimant*) geheel den vorm van het tegenwoordig deelwoord, weshalve hij ook in dezen vorm immer, hoezeer ten onrechte, voor dit deelwoord wordt gehouden. De reden is deze, dat werkelijk het tegenwoordig deelwoord van den infinitief gevormd is door versterkende toevoeging der stomme tongletter (*l*). Zoodra nu de infinitief, om te beter verbuigingsuitgangen te kunnen aannemen, mede met deze *d* (*t*) werd versterkt, was hij in vorm gelijk aan het participium praesentis. De verwantschap van begrip tusschen het tegenw. deelwoord en den infinitief kan a posteriori blijken uit de Romanische talen, die het Latijnsche gerundium doorgaande als participium gebruiken: Italiaansch: *comprando*, *temendo*, *servendo*; Spaansch: *amando*, *temiendo*, *partiendo*.

VERBUIGING DER WERKWOORDEN.

Ten aanzien der wijze, waarop de werkwoorden worden verbogen, moeten zij verdeeld worden 1° in *sterke* of *ongelijkvloeiende*, 2° *zwakke* of *gelijkvloeiende*, en 3° *onregelmatige* werkwoorden.

De sterke veranderen in het imperfectum, of het par-

---

(1) En dit niet alleen in het Gothisch, maar zoo het schijnt zelfs in het Latijn: *re* (in het pass. *ri*) de uitgang van den Lat. infinit. schijnt een affix, waarvoor de *n*, op welke de infinit. oorspronkelijk uitging, is weggevallen. Dus maakt *amā(n)* het part. praes. *aman(t)s*, en verbogen luidt die infinitief *aman(d)i*, *aman(d)o*, *aman(d)um*. Alzoo zou het zoogenaamde partic. fut. pass. *amandus*, even als het Duitsche (*zu*) *fürchtender*, *te vreezen*, niets anders zijn dan een verbogen infinitief. Te recht dus geeft Madvig aan *amandus* den naam van *gerundivum*.

tiopium perfectum, of in beide deze vormen te gelijk, de vokaal van het praesens, die de zwakke in alle vormen onveranderd behouden. Bovendien zijn zij hierin onderscheiden, dat zij in den eersten en den derden persoon enkelvoud van het imperf. indicat. elken uitgang missen, en in het partic. perf. eenen uitgang bezitten, verschillend van dien der zwakke werkwoorden in denzelfden vorm. Verder vergelijke men hier, wat boven (bladz. 125, 233 en 509 volg.) over de wortelklankverwisseling, welke de ongelijkvloeiende werkwoorden kanmerkt, gezegd is, waaruit blijkt, dat de sterke verbuiging der werkwoorden ouder en oorspronkelijker is, dan de zwakke. Reeds Ten Kate heeft de regelmaat aangewezen, die in de verbuiging der ongelijkvloeiende werkwoorden valt op te merken, en alzoo getoond, dat deze werkwoorden in geenen deele als onregelmatig kunnen beschouwd worden (1).

Den naam *onregelmatig* passen wij toe op eenige werkwoorden, die zekere ongewone vokaalsveranderingen vertoonen, of de zwakke en de sterke verbuiging in hunne vormen vereenigen, of, eindelijk, eenige hunner vormen van een' verschillenden stam ontleenen.

Daar die tijden en vormen, welke door omschrijving worden uitgedrukt, bij de werkwoorden van al de drie soorten op dezelfde wijze gevormd worden, zoo handelen wij, terwijl wij achtereenvolgens de ongelijkvloei-

---

(1) Alleen in de Engelsche Grammatica worden de ongelijkvloeiende werkwoorden (als: speak, spoke, spoken; give, gave, given; write, wrote, written) nog altijd met de zamgetrokken werkwoorden (als spend, spent voor spended; cast, cast voor casted) en eenige andere, tot eenen ongeklasseerden hoop bijeengeworpen en met deze alle vereentgd, als onregelmatig beschouwd.

jende, de gelijkvloeiende en, eindelijk, de onregelmatige werkwoorden beschouwen, eerst afzonderlijk over die tijden en vormen des werkwoords, welke in onze taal in enkelvoudige uitdrukkingen bestaan.

De verschillende klassen, waartoe de gansche voorraad ongevloeiende werkwoorden moet teruggebracht worden, zijn boven (bladz. 128—131) vermeld. Hier hebben wij dus niets anders te doen, dan de ongelijkvloeiende werkwoorden, onder die klassen verdeeld op te geven, met aanwijzing van de afwijkingen van den vroegeren regel, grootendeels in de ontaarding der oorspronkelijke vokalen gelegen.

EEARTE KLASSE DER ONGELIJKVLOEIENDE
WERKWOORDEN.

Praesens, imperat. en infinit.: zachtlange of scherp-korte *e*, ontstaan uit eene korte *ɛ* in het Gothisch (zie bladz. 24).

Imperf. enkelvoud: korte *a*, ook in het Gothisch aanwezig; imperf. meerv. en imperf. conjunct.: lange *a*, Goth. *é* (bladz. 21).

Partic. perfecti: zachtlange of scherp-korte *o*, Goth. korte *u* (bladz. 35).

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>bevelen</i> ,	<i>beval</i> ,	<i>bévalen</i> ;
<i>breken</i> ,	<i>brak</i> ,	<i>gebroke</i> n;
<i>nemen</i> ,	<i>nam</i> ,	<i>genome</i> n;
<i>spreken</i> ,	<i>sprak</i> ,	<i>gesproke</i> n;
<i>steken</i> ,	<i>stak</i> ,	<i>gestoke</i> n;
<i>stelen</i> ,	<i>stal</i> ,	<i>gestole</i> n.

Buiten deze werkwoorden zijn er eenige, die vooreen dezelfde vokaalverwisseling vertoonden, gelijk zij dan ook oorspronkelijk tot dezelfde klasse behooren; thans hebben zij in het imperf. eene *o* aangenomen (verg. 35, 36). Het zijn de volgende:

<i>scheren,</i>	<i>schoor,</i>	<i>geschoren;</i>
<i>treffen,</i>	<i>trof,</i>	<i>getroffen;</i>
<i>trekken,</i>	<i>trok,</i>	<i>getrokken;</i>
<i>vechten,</i>	<i>vocht,</i>	<i>gevochten;</i>
<i>vlechten,</i>	<i>vlocht,</i>	<i>gevlochten.</i>

Na volgen nog eenige aanmerkingen omtrent werkwoorden, die mede tot deze klasse behooren, maar eene aanmerkelijke afwijking vertoonden.

Zweren, in de betekenis van *ellereu*, luidde in het Oudduitsch *sueran*, *suar*, *suoran*. Zoo het thans in het imperf. veelal *zwoer* maakt (naar de analogie van *scheren* zou aan *zwoor* de voorkeur zijn te geven), schijnt dit te wijten aan de verwarring van dit werkwoord met *zweren*, *eenen eed afleggen*, hetwelk, zoo als wij zien zullen, tot de vierde klasse behoort.

Wroken, dat in het partic. perf. *gewroken* heeft, is thans gemeenlijk gelijkvloeiend in het imperf.; voorheen luidde deze tijd doorgaans *wrook*, terwijl het substantief *wraak* nog de *a* bewaart, die aan het oudste imperf. toekwam. Desgelijks handhaaft het subst. *schaar* de oorspronkelijke vokaal van het imperf. van *scheren*.

Ook *bersten* (*barsten*), dat nog in het partic. *gebersten* bezit, is thans in het imperf. zwak: *berstte* of *barstte*. Oorspronkelijk luidde deze tijd *barst*; toen echter door de werking der *r* (zie bladz. 21 volg.) de vokaal *a* zich nevens de *e* in het praesens had ingedrongen, kon deze *a* niet langer het onderscheidingsteeken

van het imperf. blijven. Vroeger was de vorm *borst* in het imperf. vrij gemeen. De *a*, die het praesens had aangenomen, is later tot zelfs in het deelwoord (*gebarsten*) ingevoerd, en daar men deze ook hier als eene verscheidenheid van de oorspronkelijke *e* aanmerkte, veroorloofde men zich in dezen vorm mede *gebersten* te zeggen. Dus verkreeg het werkwoord de meestmogelijke overeenkomst met sommige werkwoorden der vierde soort, die in het part. perf. dezelfde vokaal als in het praes. vordert. Het Oudduitsche *prestan*, imperf. sing. *prast*, plur. *prástumes*, part. *prostan*, maakt het intusschen ontwijfelbaar, dat *bersten* oorspronkelijk tot onze eerste klasse behoort.

Komen heeft in het imperf. *kwam*. Deze vorm schijnt thans onregelmatig; evenwel is hij de eenig overgebleven regelmatige vorm van dit werkwoord, hetwelk eigenlijk *kwemen*, *kwam*, *gekwomen* (Goth. *quman*, *qvam*, *qumans*) moest heeten. De *w* viel in het praesens uit en kleurde de vokaal tot *o* (vergel. bladz. 84, Noot (1)); in het partic. smolt die konzont met de *o* samen. Nog een ander werkwoord, oorspronkelijk van deze soort, zag de *o*, die alleen in het deelwoord te huis behoorde, zich over het praes. uitbreiden, en werd dien ten gevolge gelijkvloeiend. Het is het werkwoord *dorschen*, Hoogd. *dreschen* (1), Oudd. *drescan*, imperfect. sing. *drasc*, plur. *dráscumes*, part. *drastan*.

Schrikken is het eenige werkwoord van deze soort, dat de korte *s* in het praesens behouden heeft. Het heeft in het imperf. nog veelal *schrok*, doch deze tijd wordt ook wel zwak verbogen gebruikt; het deelwoord luidt

---

(1) Zoo ontstond *vorschen* waarschijnlijk uit het oude *vréschen*, *veréschen* of *vereischen* (*vernemen*).

geschrokken, soms *geschrikt*: het afgeleide *verschrikken* is ook in het deelwoord doorgaans gelijkvloeiend.

Geboren is een partic. perf., alleen overgebleven van het werkwoord *beren*, *bar* (meerv. *baren*), *geboeren*, dat, blijkens deze vormen, mede tot deze klasse behoorde. *Baren* is een gelijkvloeiend werkwoord, dat de vokaal van het imperf. van het oude *beren* (Goth. *bairan*, Oudd. *piran*) vertoont. In de 13de eeuw komt mede het deelwoord *ontboren* voor, in de beteekenis van *nagelaten*, *achter wege gelaten*. Het komt van het thans zwakke *ontberen*, uit *ont* en het even gemelde *beren* (zie Huydec. Mel. St. D. II. bladz. 548).

Het bijvoegelijk naamwoord *verholen* is de eenig overgebleven sterke vorm van het tegenwoordig zwakke *verhelen*. Ook het stamwoord *helen* is nu uitsluitend zwak.

Van *stenen*, hetwelk thans mede uitsluitend zwak wordt verbogen, doch waarvan in vroeger eeuw de sterke onvolmaakt verleden tijd *stan* voorkomt, en van het verouderde *kwelen*, dat in dien tijd den vorm *kwal* bezat (waartoe het substantief *kwaal* behoort), durf ik niet bepalen, of zij tot deze klasse, dan wel tot de derde behoorden en alzoo in het deelwoord niet *gestonen* en *gekwoelen*, maar *gestenen* en *gekwelen* hadden. Zoo de *ö* in het Hoogd. *stöhnen* en de *eu* in ons *steunen* niet uit klankverbastering (zie bladz. 42) ontstaan is, zouden deze vormen bewijzen kunnen, dat *stenen* voorheen in een' zijner vormen eene *o* moet bezeten hebben, en mitsdien tot de eerste klasse behoorde. Ook *betemen* (waarvoor thans het zwakke *betamen* in zwang is) had vroeger in de 13de eeuw in den onvolm. verl. tijd *betam*; doch de sterke vorm van het deelw. is mij niet voorgekomen. En in den *Lek. Sp. B. I, C. 23, v. 100* lees ik, eindelijk, *plac* van *pleken*, *plukken*.

Van *steken* komt niet zelden *gesteken* voor; alsdan wordt het tot de derde klasse gebracht.

Zijn er, naar wij zagen, werkwoorden van deze soort geheel of ten deele gelijkvloeiend geworden; in schriften van vroeger eeuw treft men daarentegen zwakke vormen aan van sommige der bovenopgenoemde thans uitsluitend ongelijkvloeiende werkwoorden, als: *trecken* bij M. Stoke, *getrecket* bij Maerlant en elders, *trefte* (eene enkele maal bij Vondel) en *getreft* (mede bij Schrijvers van de 17de eeuw), *overtrefte* bij Hooft en in den Statenbijbel, Dan. VI, 4.

TWEDE KLASSE.

Præsens enz.: korte *i* of scherpkorte *e* (uit Goth. *i*, zie bladz. 24).

Imperf. enkelvoud: korte *o*, uit Goth. korte *a* (zie bladz. 35, 36), imperf. meervoud: mede korte *o*, Goth. korte *u* (bladz. 35).

Partic. perfectum: korte *o*, Goth. korte *u*.

Infinit.	Imperf.	Part. perf.
<i>binden</i> ,	<i>bond</i> ,	<i>gebonden</i> ;
<i>blinken</i> ,	<i>blonk</i> ,	<i>geblonken</i> ;
<i>dingen</i> ,	<i>dong</i> ,	<i>gedongen</i> ;
<i>dringen</i> ,	<i>drong</i> ,	<i>gedrongen</i> ;
<i>drinken</i> ,	<i>dronk</i> ,	<i>gedronken</i> ;
<i>dwingen</i> ,	<i>dwong</i> ,	<i>gedwongen</i> ;
<i>(be-)ginnen</i> ,	<i>(be-)gon</i> ,	<i>(be-)gonnen</i> ;
<i>glimmen</i> ,	<i>glom</i> ,	<i>geglommen</i> ;
<i>klimmen</i> ,	<i>klom</i> ,	<i>geklommen</i> ;
<i>klinken</i> ,	<i>klonk</i> ,	<i>geklonken</i> ;
<i>krimpen</i> ,	<i>kromp</i> ,	<i>gekrompen</i> ;
<i>(ver-)slinden</i> ,	<i>(ver-)slond</i> ,	<i>(ver-)slonden</i> ;

Infinit.	Imperf.	Part. perf.
<i>spinnen</i> ,	<i>spon</i> ,	<i>gesponnen</i> ;
<i>springen</i> ,	<i>sprong</i> ,	<i>gesprongen</i> ;
<i>stinken</i> ,	<i>stonk</i> ,	<i>gestonken</i> ;
<i>vinden</i> ,	<i>vond</i> ,	<i>gevonden</i> ;
<i>winden</i> ,	<i>wond</i> ,	<i>gewonden</i> ;
<i>winnen</i> ,	<i>won</i> ,	<i>gewonnen</i> ;
<i>wringen</i> ,	<i>wrong</i> ,	<i>gewrongen</i> ;
<i>zingen</i> ,	<i>zong</i> ,	<i>gezongen</i> ;
<i>zinken</i> ,	<i>zok</i> ,	<i>gezokken</i> ;
<i>(be-)zinnen</i> ,	<i>(be-)zon</i> ,	<i>(be-)zonnen</i> ;
<i>(ver-)zwinden</i> ,	<i>(ver-)zwond</i> ,	<i>(ver-)zwinden</i> .

<i>bergen</i> ,	<i>borg</i> ,	<i>geborgen</i> ;
<i>derven</i> ,	<i>dolf</i> ,	<i>gedolven</i> ;
<i>gelden</i> ,	<i>gold</i> ,	<i>gegolden</i> ;
<i>kerven</i> ,	<i>korf</i> ,	<i>gekorven</i> ;
<i>melken</i> ,	<i>molk</i> ,	<i>gemolken</i> ;
<i>schelden</i> ,	<i>schold</i> ,	<i>gescholden</i> ;
<i>schenken</i> ,	<i>schonk</i> ,	<i>geschonken</i> ;
<i>schenden</i> ,	<i>schond</i> ,	<i>geschonden</i> ;
<i>smelten</i> ,	<i>smolt</i> ,	<i>gesmolten</i> ;
<i>zenden</i> ,	<i>zond</i> ,	<i>gezonden</i> ;
<i>zwellen</i> ,	<i>zwoeg</i> ,	<i>gezwoegen</i> ;
<i>zwellen</i> ,	<i>zwoel</i> ,	<i>gezwollen</i> ;
<i>zwemmen</i> ,	<i>zwom</i> ,	<i>gezwommen</i> .

Eenige van deze soort hebben thans in het imperf., in plaats der korte *o* (of oorspronkelijke *a*), de vokaal *ie* aangenomen. De vermoedelijke reden van dit verschijnsel is boven (bladz. 34 en 35) opgegeven. Het zijn de volgende;

Infinit.	Imperf.	Part. perf.
(be-)derven ,	(be-)dierf ,	(be-)dorven ;
helpen ,	hielp ,	geholpen ;
sterven ,	stierf ,	gestorven ;
werpen ,	wierp ,	geworpen ;
werven ,	wierf ,	geworven ;
zwerfen .	zwierf .	gezworven .

Voorheen hadden sommige dezer werkwoorden , bepaaldelijk *sterven* , in het imperf. eene uit vokaalverandering vóór de *r* (vergel. bladz. 21) uit *a* ontsproten e , bij voorbeeld : *Adam sterf* , welke vorm den oorspronkelijken vorm *starb* het naast bij komt . Buitendien ver- toonde dit werkwoord in vroeger' tijd een spoor van het verschil , dat in het Gothisch tusschen de vokaal van het imperfectum singul. aan de eene , en die van het imperfectum plur. en imperfectum subj. aan de andere zijde bestond , daar het zelfs bij Schrijvers , die in het imperf. singul. *sterf* schreven , in het imperfect. plur. *storven* en in het imperfectum subjunct. *storve* bezat . Zoo lezen wij in de Statenvertaling des Bijbels , 1 Sam. III , 11 : *sterf* , en ter zelfder plaatse , vers 18 , alsmede XVIII , 3 : *storven* .

Het werkwoord *worden* , Goth. vairthan (d. i. wírdan) , behoorde oorspronkelijk regelmatig tot deze klasse , en werd *werden* , *ward* , *geworden* , verbogen . Tot in de 17de eeuw handhaafde zich bij vele Schrijvers de vorm *werden* in het praesens en den infinitief . Doch de *o* van het partic. perf. begint zich daarnevens reeds sedert Melis Stoke over het praesens enz. uit te breiden . De tegenwoordige vorm van den onvolmaakt verleden tijd *werd* (waarvoor ook *wierd* gezegd wordt , even als *stierf* van *sterven* , en voorheen ook wel *word* , *dboec*

v. d. *Houte*, *Prozabewerk*, even als *molk* van *melken*); is slechts door klankverandering der *a* vóór de *r* van *ward* onderscheiden. Ook dit imperf. vertoonde vroeger sporen van het oorspronkelijk vokaalverschil tusschen het imperf. sing. en het imperf. plur. en subj., daar wij *worden* in het imperf. plur. en *worde* in het imperf. subj. aantreffen ook bij dezulken, die geenszins *word* in het imperf. sing. schrijven. In het werkwoord *gorden*, Goth. *gairdan*, imperf. singul. *gard*, imperf. plur. *gaurdan*, part. perf. *gaurdans*, is mede de *o* van het participium over het praesens uitgebreid en het werkwoord tevens (even als *dorschen* in de eerste klasse) zwak geworden (1). Ook andere werkwoorden van deze tweede soort liepen vroeger gevaar van in het praes. en den infin. eene *o* (*u*) te verkrijgen; zoo lezen wij *worpt* en *hulpt* in het praes., en *hulpen* in den infinitief, in schriften van de 13de eeuw en later.

Het werkwoord *zenden* vereischt eene bijzondere beschouwing. Daar het thans uitsluitend ongelijkvloeiend is, schijnt het, behalve door het gewone verloop der vokalen, slechts door de inlassching eener euphonische *d* onderscheiden te zijn van het Gothische *sinnan*, *san*, *sunnans*, *reizen*. Daarentegen heeft het de beteekenis van het afgeleide Hoogduitsche gelijkvloeiende *senden*, Goth. *sandjan*, d. i. *doen reizen*, *zenden*. Als afgeleid werkwoord behoorde het ook bij ons gelijkvloeiend te zijn, en werkelijk vindt men in oude boeken, in het imperfect *sende* (*zendde*) en in het deelwoord *gesend*, en het substantief *gezant*, wat is het anders, dan het gelijkvloeiend passief deelwoord, waarin de oorspron-

---

(1) Waarschijnlijk is bij deze vokaalverwisseling in *worden*, *gorden*, *dorschen*, de *r* mede in het spel.

kelijke *a* is bewaard gebleven? Evencens staat *verwant* tot *wenden*, en *genant* tot *nennen* (noemen), welk *genant* in de 13de eeuw nog als deelwoord voorkomt. Ook aan *branden* ligt een ongelijkvloeiend werkwoord *brennen*, *bran*, *gebronnen*, ten grondslag, waarvoor echter onze Ouden *berren* (imperf. *bar*) bezigen. Dit sterke werkwoord ging verloren, en de intransitieve beteekenis, die daaraan toekwam, werd nevens de transitieve aan het afgeleide *branden* toegekend. — *Schenden* werd voorheen zwak verbogen (zie de Schrijvers aangehaald bij Huydec. *Pr.* I. bladz. 177 volg.); niet zonder grond, want dit werkwoord is mede afgeleid van het imperf. van een oorspronkelijker werkw.: *schan* of *schand*, waartoe het subst. *schande* behoort; doch, gelijk bij *zenden* geschiedde, ging de ongelijkvloeiende verbuiging van het oude *schinnen* of *schinden* op het afgeleide *schenden* over. In het deelwoord *ongeschant*, voorkomend in het I. *Fragm.* v. den Reynolt (vers. 136) bij Bild, *Verscheid.* D. I., treft men mede den terugkeer van *e* tot *a* aan, dien wij in *gezant*, *verwant* en *genant* opmerkten (1); en die ook in *gestalte* van *stellen* voorkomt.

Geheel gelijkvloeiend is thans het werkwoord *rennen* (*rinnen*), dat in de 13de eeuw nog, zoowel in de beteekenis van *snel gaan*, als van *vloeijen*, in het praeter, *van*, en in het deelwoord *geronnen* bezat. Dit laatste komt nog voor, bij Tollens: *nimmer moe' geronnen tijd*, in de beteekenis van (*snel*) *gelopen*, en in ge-

---

(1) De *i* in de vormen *geschint*, *ongescint*, die men bij de Ouden aantreft, is niets anders dan een Umlaut uit *a*. Dus schreven de Ouden ook *nichelen*, meerv. van *nagel*, *ontcrichten* voor *ontkrachten*, *belint* voor *beländ*, enz.

ronnen bloed van het oude gerinnen, dat is, *samenloopen*, *zamenvloeyen*. Bij Hooft vindt men het imperf. *beron* van *berennen*. Ook *belgen* was oudtijds sterk (*Kar. d. Gr. I. 847*), blijkens het deelw. *verbolgen* en het oude subst. *abolghe*, alsmede *schimpen*; daar nog Huyghens *schomp* in het imperf. zegt: het zelfstandig naamwoord *schamp*, door Kiliaen *contumelia*, *convicium*, verklaard, staat met het oorspronkelijk praeteritum van dit werkwoord in verband. Ook *stelpen* gebruikt Huyghens ongelijkvloeyend, daar hij in het praeteritum *stolp* schrijft. Ten onrechte bezigt men soms het werkwoord *erven* ongelijkvloeyend.

Van enkele der boven als ongelijkvloeyend opgegeven werkwoorden van deze soort bezigde men vroeger sommige vormen gelijkvloeyend; dus vindt men *bederfde*, en trefte men *delven* en *kerven* zwak verbogen aan; voorts leest men bij Schrijvers van de 17de eeuw vaak *bergde* en *gebergd* (zie Huydec. *Pr. II. bl. 302*). Reeds bij nog oudere Schrijvers vindt men het zwakke imperfect *bergde*, en in den Statenbijbel heeft *verbergen*, wel *verborgen* in het deelwoord, maar immer *verbergde* in het imperfectum (zie de noot van v. Lelyveld bij Huydec. t. a. pl. bl. 303). Ook *dingen* moet vroeger wel eens zwak zijn verbogen, ten minste heb ik den vorm *verdinct* (te vergelijken met het Hoogd. *bedingt*) aangemerkt.

Eindelijk, zijn eenige werkwoorden van deze soort in onbruik geraakt. In de eerste plaats het werkwoord *gerven*, d. i. *bereiden* (van daar *gerfkamer*, de Nederduitsche benaming voor *sakristij*); in het substantief *garve* bespeurt men nog de vokaal van het praeteritum van het werkwoord. Vervolgens het werkwoord *prinden* (*nemen*, *grijpen*), waarvan *prond* of *prant* het praeter. is, en ten laatste *kwellen* (bij Cats en andere

in de beteekenis van *zwellen*), *kwol*, *gekwollen*. Ook *zwang* is een klankverwisselende vorm van het verloren *zwingen* (*to sway*).

DERDE KLASSE.

Praes. enz.: korte *i* of zachtlange *e*, uit eene Gothische *i* (bladz. 24).

Imperf. sing.: korte *a* (als in het Gothisch); plur.: lange *a*, Goth. *é* (zie bladz. 21).

Part. perf.: zachtlange *e*, Goth. *i*.

Infinit.	Imperf.	Part. perf.
<i>bidden</i> ,	<i>bad</i> ,	<i>gebeden</i> ;
<i>liggen</i> ,	<i>lag</i> ,	<i>gelegen</i> ;
<i>zitten</i> ,	<i>zat</i> ,	<i>gezetten</i> ;
<i>eten</i> ,	<i>at</i> ,	<i>gegeten</i> ;
<i>genezen</i> ,	<i>genas</i> ,	<i>genezen</i> ;
<i>(ver-)geten</i> ,	<i>(ver-)gat</i> ,	<i>(ver-)geten</i> ;
<i>geven</i> ,	<i>gaf</i> ,	<i>gegeven</i> ;
<i>lezen</i> ,	<i>las</i> ,	<i>gelezen</i> ;
<i>meten</i> ,	<i>mat</i> ,	<i>gemeten</i> ;
<i>treden</i> ,	<i>trad</i> ,	<i>getreden</i> ;
<i>vreten</i> ,	<i>vrat</i> ,	<i>gevreten</i> .

Tot deze klasse behoort mede:

wezen,   *was*,   *gewezen*;

alleenlijk wordt *gewezen* niet meer als deelwoord, slechts als bijvoegelijk naamwoord gebruikt, en voor het deelwoord dient thans de zwakke vorm *geweest*, welke, tegen den regel op bl. 110 opgegeven, op eene *t* uitgaat: deze afwijking heeft *geweest* met *behebt*, *gezaant* en *verwant* gemeen.

Verder is ook het werkwoord *zien* van dezelfde klas-

se. In het Goth. luidt het *saihvan*, hetwelk bij ons *zegen* of *zejen* zou opgeleverd hebben, ware het niet dat de *g* of *j*, met de voorgaande vokaal, die aanvankelijk *i* was (de Goth. *ai* voor de *h* is dezelfde vokaal als *i*), vereenigd, den klank *ie* had voortgebracht, zoowel in het praesens enz. als in het passief deelwoord *gezien*: alleen het praeteritum *sag* (gelijk ook de oude imperatief *zich*) bewaart den volkomenen vorm. Eene dergelijke zamentrekking onderging het werkwoord *geschieden*, met eene epenthetische *d* voor *geschieden* of *gescheën*, dat, even als het Hoogd. *geschehen*, voorheen mede tot deze soort van sterke werkwoorden behoorde, hoezeer het thans zwak verbogen wordt. Een voorbeeld van het imperfect dezes werkwoords naar den sterken vorm: *geschack*, vindt men nog bij Westerbaen, Lof d. Zoth., bladz. 6.

Eten heeft in het deelwoord *gegeten* van het zinverwante *geten* (voor *ge-eten*). In vroeger eeuw luidde het partic. perf. van dit werkwoord ook *geheten* van den nevenvorm *heten*, waarvoor men ook wel *heiten* geschreven vindt (zie Dr. Jonckbl. *Woordenl. bij Kar. d. Gr.*). — Het *geten*, dat den stam uitmaakt van ons *vergeten* (d. i. uit het geheugen *kwijt raken*), beteekent *krijgen*, blijkens het Eng. *to get*, *got*, *gotten*: *ver* heeft hier dus de negatieve kracht.

Wegen en *bewegen* hebben in het praeter. en partic. perf. eene zachtlange *o* aangenomen. Oorspronkelijk behoorden zij mede tot deze klasse (1). Het praeteritum toch was van ouds *wag* (vergel. het naamwoord *waag* en het werkwoord *wagen*) en het deelwoord *gewegen*.

---

(1) Ook van *treden* vindt men het part. perf. *getorden*, d. i. *getroden*, Belg. Mus. VI. bl. 46.

Zie Huydec. *Pr. D. I.* bl. 277. *Bewegen* nu behoorde de verbuiging van het stamwoord te volgen: evenwel komt *bewegen* bij oude Schrijvers (zie Huydec. t. a. pl. bl. 273, volg.) meestal zwak verbogen voor: *beweegde* en *beweegd*, gelijk nog altijd in den Statenbijbel. De reden hiervan is dat, nevens het thans alleen gebruikelijke oorspronkelijke en dus sterke *bewegen*, een ander *bewegen* voor *bewagen* van het oude imperf. *wag* afkomstig, in gebruik was. In het Hoogduitsch is *bewegen* (van *wägen*, hetwelk nevens *wiegen* (beter *wigen*) gebruikt wordt), slechts in de beteekenis van *tot een besluit brengen* ongelijkvloeiend.

Plegen (waarvoor oudtijds wel eens *plien* geschreven werd, als *zien* voor *zegen*) is geheel zwak geworden in de beteekenis *begaan* (eene misdad); desgelijks het afgeleide *verplegen*. Maar in de beteekenis van *gewoon zijn* behoudt *plegen*, in het praeter. *pläg* of *placht* voor *plachte*, welken laatsten vorm wij beneden zullen trachten te verklaren. Voorheen kwam in het deelwoord ook wel *geploegen* (in plaats van *geplegen*) voor, ja in het praet. plur. *ploen* (zie Huydec. bij M. Stoke, III. 297), als in het Hoogd. *pflog*, *gepflogen*.

Het werkwoord *weven*, eindelijk, bewaart thans alleen in het participium *geweven* de sterke verbuiging dezer klasse. Het praeteritum moet voorheen *waf* geluid hebben, als in het Middenhoogd. *wap*, meervoud *wäben*.

Bidden, *liggen* en *zitten* zijn de eenige werkwoorden van deze soort, die de oorspronkelijke *i* door verdubbeling der slotkonzonant van den stam hebben behouden. Evenwel vindt men ergens *geleegt*, 3de pers. praes. Indic. van *geliggen*, en heeft het Hoogduitsch een van *bidden* afgeleid zwak werkwoord *beten*, waarvan ik ook bij ons het imperfect *bétde* aantref in het

Fragm. v. d. Gaidoen (1) v. 273, in het Belg. Mus. 1843, Afl. IV., en *aanbedde*, *Lek. Sp. I. C. 47, v. 14.*

VIERDE KLASSE.

Praes. enz. : lange *a* (Goth. korte *a*, zie bladz. 24).

Imperf. : *oe*, Goth. *ô*, zie bladz. 27.

Part. perf. : lange (Goth. korte) *a*,

Infinit,	Imperf,	Part. perf.
<i>dragen</i> ,	<i>droeg</i> ,	<i>gedragen</i> ;
<i>graven</i> ,	<i>groef</i> ,	<i>gegraven</i> ;
<i>slaan</i> (voor <i>slagen</i>),	<i>sloeg</i> ,	<i>geslagen</i> ;
<i>varen</i> ,	<i>voer</i> ,	<i>gevaren</i> .

Sommige werkwoorden van deze soort hebben alleen in het participium den sterken vorm behouden, te weten, *laden*, oudtijds *loed*, *geladen*; *malen*, oudtijds *moel*, *gemalen* (*Malen*, *schilderen*, Goth. *mélan*, *schrijven*, was, blijkens den vorm van het werkwoord in het Gothisch, van ouds te recht zwak); *lagchen*, oudtijds *loech*, *gelagchen*; *bakken*, oudtijds *boek* (ook wel *biek*, door verloop van deze klasse tot de zevende), *gebakken*, doch voorheen soms *gebakt*. *Waaijen*, daarentegen, is in het partic. *gewaaid* zwak; doch *woei* komt overeen met het Gothische *vaivô*, een reduplicerend imperfectum van deze klasse, van het werkwoord *vaian*.

Jagen en *vragen*, die in het part. perf. immer den zwakken vorm hebben, bezitten, nevens de gelijkvloeiende vormen *jaagde* en *vraagde*, ook de sterke: *joeg*

---

(1) Of liever *Laidoen*, zie Dr. Jonckbloet, Voorr. voor zijne uitgave der fragmenten van d. Kar. d. Gr.

en vroeg (in Gelderl. mede *vrieg*, als *biek* voor *boek*): Deze ongelijkvloeiende vormen zijn van geen gezag, daar zij eerst in later tijd ontstonden; vergel. Huydec. *Pr.* D. II. bl. 116 volg. en 134 volg.

Zweren (een' eed) behoorde oorspronkelijk tot deze klasse; in het Goth. luidt dit werkwoord: *svaran*, *svôr*, *svarans*. De *a* van den stam ging door de werking der *r* (zie bladz. 23) in *e* over, en daarop nam het partic., waarschijnlijk door verwarring met *zweren*, *etteren*, den vorm *gezworen* aan, die in de eerste klasse te huis behoort.

Zagen wij in *bakken*, *oulings biek* voor *boek*, een verloop van deze klasse tot de zevende; hetzelfde bespeuren wij in de werkwoorden: *heffen*, *hief*, *geheven*; *scheppen*, *schiep*, *geschapen*; *wasschen*, *wiesch*, *gewasschen*, en *wassen*, *wies*, *gewassen*, die alle tot deze vierde klasse moeten teruggebracht worden. De overgang tot de zevende klasse werd ongetwijfeld door de korthed der stamvokaal veroorzaakt, en deze korthed hebben wij te danken aan de vormen (of nevenvormen), die deze werkwoorden in het Gothische praesens bezitten. In dezen tijd hebben deze werkwoorden, namelijk, in het Gothisch den vorm van door middel der toevoeging eener *j* afgeleide en dus zwakke werkwoorden. Aan het imperf. *hief* voor *hoef* (vergel. het Hoogd. *hub* van *heben*) ligt het Goth. *hafan*, imperf. *hóf*, ten grondslag. Bij dit *hoef* behoort een partic. *gehaven*, dat wij in verbinding met het voorvoegsel *ver*, nog wervinden in het oude *verhaven*, aangeteekend bij Huydec. *Pr.* D III. bladz. 213 noot, alsmede in het Hoogd. adjekt. *erhaben*, hetwelk door Luther nog als deelw. gebruikt wordt. De praesensvorm *heffen*, waarbij de vroeger (zie Huydec. t. a. pl. bladz. 212. volgg.) voorko-

mende zwakke vormen *hefte*, *geheft*, eigenlijk behooren, is de zwakke vorm hafjan, die reeds in het Gothisch als praesens van het overigens sterke werkwoord gebruikelijk was. *Scheppen* is het Gothische zwakke skaftjan; maar *schiep* voor *schoep* (dat nog voorkomt bij M. Stoke, B. VI, v. 53) behoort tot skapan, skóp, skapans (*Scheppen*, *putten*, Hoogd. *schöpfen*, is te recht gelijkvloeiend). *Wassen* was Goth. vahsjan, mede een zwakke vorm, waarbij echter een sterk praeteritum vóhs (eigenlijk van vahsan) behoort: dit vóhs is het Hoogd. *wuchs*. Het werkwoord *wasschen* vind ik in het Gothisch niet terug. Evenwel blijkt uit het Hoogd. *wusch* en uit het Oudnederduitsche *wóze* (te vinden in de Psalmvertaling uit de 9de eeuw), dat *wasschen*, in weerwil van ons *wiesch*, eigenlijk tot deze vierde klasse behoort.

Tot deze klasse is mede het werkwoord *staan* (voor *standen*) te brengen. Het imperfect. *stond* staat voor *stoend*, dat wel met deze vokaal, maar met uitgeworpen *n* (even als reeds in het Goth. *stóth*, Eng. *stood*), in den vorm *stoet* bij onze Ouden voorkomt. De kortheid van de stamvokaal bewerkte ook hier het bestaan van een praeteritum naar de zevende soort: *stind* of *sting* (voor *stiend*, als *ging* en *ving* voor *gieng* en *vieng*), welk *stind* of *sting* wel afgekeurd, maar niettemin veelvuldig gehoord wordt. Ook de vorm *stant* komt in het imperfectum bij de Ouden voor; deze vorm, in het Hoogduitsch gevestigd, is onverdedigbaar en hangt samen met den valschen praesensvorm *steen* (Hoogd. *stehen*), die, ten minste in den 3den pers. enkelvoud *hi steet*, in oude boeken niet zeldzaam is.

Nog eenige werkwoorden, die thans uitsluitend zwak verbogen worden, behoorden vroeger almede tot deze klasse; zij zijn: *waden* (bij de Ouden *vloeijen* als b. v.

bloed) ; imperf. *woet* ; *beseffen* , *besoef* (ook *bésief*) , *be-seven* , en *ontseffen* , *ontsoef* (zie *dboec v. d. Houde* , uitgegeven door den Heer Tideman) ; *gewagen* , *gewoeg* ; *raken* , *roek* ; *dwagen* , *dwoeg* , Goth. *thvôh* ; ook *vakan* (*waken*) maakte het imperf. *vók* (*woek*) , en *skathan* (*schaden*) , *gaskôth* (*schoed*) . Het imperf. *kloeg* van *klagen* is met *joeg* en *vroeg* op ééne lijn te plaatsen. Voorts vindt men bij de Ouden : *hocch* van een werkw. *hegen* (zie N. H. bij *Huydec. Pr.* III. bl. 152) , en *verspoen* van *verspanen* (zie Leendertz , *Aant. op v. d. Sacram. v. Amst.*) , en de deelwoorden *gevegen* of *gevlaen* van *vlagen* , *villen* (*Huydec. M. Stoke* , II. 359 en 583) , en *verwaten* , thans adjekt. beteekenende *gevloekt* . — Eindelijk teekent *Bilderdijk* (N. Versch. D. III) den vorm *troef* (van *treffen*) op , gevormd naar de analogie van *hoef* van *heffen* , hoezeer *treffen* tot de eerste klasse behoort.

VIJFDE KLASSE.

Praesens enz. : *ij* , Goth. *ei* , zie bladz. 39 en 40.

Praeter. sing. : *ee* , Goth. *ai* ; plur. *e* , Goth. *i* .

Part. perf. : *e* , Goth. *i* .

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>bijten</i> ,	<i>beet</i> ,	<i>gebeten</i> ;
<i>blijken</i> ,	<i>bleek</i> ,	<i>gebleken</i> ;
<i>blijven</i> ,	<i>bleef</i> ,	<i>gebleven</i> ;
<i>dijgen</i> ,	<i>deeg</i> ,	<i>gedegen</i> ;
<i>drijten</i> ,	<i>dreet</i> ,	<i>gedreten</i> ;
<i>drijven</i> ,	<i>dreef</i> ,	<i>gedreven</i> ;
<i>(ver-)drijven</i> ,	<i>(ver-)dween</i> ,	<i>(ver-)dwenen</i> ;
<i>glijden</i> ,	<i>gleed</i> ,	<i>gegleden</i> ;
<i>grijpen</i> ,	<i>greep</i> ,	<i>gegrepen</i> ;

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>grijnen</i> ,	<i>green</i> ,	<i>gegrenen</i> ;
<i>hijgen</i> ,	<i>heeg</i> ,	<i>gehegen</i> ;
<i>hijſchen</i> ,	<i>heech</i> ,	<i>geheſchen</i> ;
<i>kijken</i> ,	<i>keek</i> ,	<i>gekeken</i> ;
<i>kijven</i> ,	<i>keef</i> ,	<i>gekeven</i> ;
<i>knijpen</i> ,	<i>kneep</i> ,	<i>geknepen</i> ;
<i>krijgen</i> ,	<i>kreeg</i> ,	<i>gekregen</i> ;
<i>krijſchen</i> ,	<i>kreesch</i> ,	<i>gekreschen</i> ;
<i>krijten</i> ,	<i>kreet</i> ,	<i>gekreten</i> ;
<i>kwijten</i> ,	<i>kweet</i> ,	<i>gekweeten</i> ;
<i>lijden</i> ,	<i>leed</i> ,	<i>geleden</i> ;
<i>(ge-)lijken</i> ,	<i>(ge-)leek</i> ,	<i>(ge-)leken</i> ;
<i>mijden</i> ,	<i>meed</i> ,	<i>gemeden</i> ;
<i>nijgen</i> ,	<i>neeg</i> ,	<i>genegen</i> ;
<i>nijpen</i> ,	<i>neep</i> ,	<i>genepen</i> ;
<i>pijpen</i> ,	<i>peep</i> ,	<i>gepepen</i> ;
<i>prijzen</i> ,	<i>prees</i> ,	<i>geprezen</i> ;
<i>rijden</i> ,	<i>reed</i> ,	<i>gereden</i> ;
<i>rijgen</i> ,	<i>reeg</i> ,	<i>geregen</i> ;
<i>rijten</i> ,	<i>reet</i> ,	<i>gereten</i> ;
<i>rijven</i> ,	<i>reef</i> ,	<i>gereven</i> ;
<i>ſchijnen</i> ,	<i>ſcheen</i> ,	<i>geſchienen</i> ;
<i>ſchijten</i> ,	<i>ſcheet</i> ,	<i>geſcheten</i> ;
<i>ſchrijden</i> ,	<i>ſchreed</i> ,	<i>geſchreden</i> ;
<i>ſchrijven</i> ,	<i>ſchreef</i> ,	<i>geſchreven</i> ;
<i>ſlijpen</i> ,	<i>ſleep</i> ,	<i>geſlepen</i> ;
<i>ſlijten</i> ,	<i>ſleet</i> ,	<i>geſleten</i> ;
<i>smijten</i> ,	<i>smeet</i> ,	<i>geſmeten</i> ;
<i>snijden</i> ,	<i>sneed</i> ,	<i>geſneden</i> ;
<i>spijten</i> ,	<i>speet</i> ,	<i>geſpeten</i> ;
<i>ſplijten</i> ,	<i>ſpleet</i> ,	<i>geſpleten</i> ;

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>stijgen</i> ,	<i>steeg</i> ,	<i>gestegen</i> ;
<i>stijven</i> ,	<i>steef</i> ,	<i>gesteven</i> ;
<i>strijden</i> ,	<i>streed</i> ,	<i>gestreden</i> ;
<i>strijken</i> ,	<i>streek</i> ,	<i>gestreken</i> ;
<i>tijgen</i> ,	<i>teeg</i> ,	<i>gelegen</i> ;
<i>vrijen</i> ,	<i>vree</i> ,	<i>gevreën</i> ;
<i>wijken</i> ,	<i>week</i> ,	<i>geweken</i> ;
<i>wijten</i> ,	<i>weet</i> ,	<i>geweten</i> ;
<i>wijzen</i> ,	<i>wces</i> ,	<i>gewezen</i> ;
<i>wrijven</i> ,	<i>wreef</i> ,	<i>gewreven</i> ;
<i>zijken</i> ,	<i>zeeg</i> ,	<i>gezegen</i> ;
<i>zwijgen</i> ,	<i>zweeg</i> ,	<i>gezwegen</i> ;
<i>(be-)zwijken</i> ,	<i>(be-)zweek</i> ,	<i>(be-)zweken</i> ;
<i>zwijmen</i> ,	<i>zweem</i> ,	<i>gezwemen</i> .

Sommige der hier opgenoemde werkwoorden worden ook gelijkvloeiend gebruikt. Het zijn de volgende: *grijnen*, *hijgen*, *hijschen*, *krijschen* en het van *zwijmen* afkomende *bezwijmen*. Ook *vermijden* komt bij goede Schrijvers gelijkvl. voor. Daarenboven dient opgemerkt te worden, dat *krijgen* in de beteekenis van *krijg voeren*, wjl het alsdan van het substantief *krijg* is afgeleid, zwak verbogen wordt; dat *pijpen*, wanneer het op de *pijp*(*fluit*) spelen beduidt, dat is, wanneer de beteekenis van het substantief *pijp* gedrukt wordt, en het mitsdien als van dit substantief afgeleid moet beschouwd worden, gelijkvloeiend zijn moet: doch als het *met mond* of *bek fluiten* beteekent, is het immer, even als in het Hoogd *pfeifen*, *pfiff*, *gepfiffen*, sterk verbogen geworden (zie de voorbeelden bij Huydec *Pr. D. I.* bladz. 370, 371); voorts, dat *stijven*, alleen in de beteekenis van *linnen stijven* sterk verbogen wordt, in

die van *sterken* in het algemeen, is het zwak; en, eindelijk, dat *vrijen*, zoo het *vrij maken* beduidt, als van het adjekt, *vrij* afgeleid, zwak is; desgelijks, wanneer het in de beteekenis van *beminnen*, objektief, met een' uitgedrukten accusatief van het voorwerp, gebruikt wordt; doch, wordt het subjektief, dat is, zonder uitgedrukten accusatief gebezigd (zie Huydec. t. a. pl. D. II. bladz. 5), alsdan staat de ongelijkvloeiende verbuiging van dit werkwoord vast, steunend zoowel op het heerschende gebruik, als op het gezag van vroegere Schrijvers (zie de aantek. van Hinlopen op Huydec. t. a. pl. D. III. bladz. 243).

Strijden vindt men in oudere schriften eene enkele maal zwak verbogen, te weten in de Bijbelvertaling van het jaar 1477, en elders (zie Hinlopen, t. a. pl.); ongetwijfeld, wijl men het als een derivatum van het zelfstandig naamwoord *strijd* aanmerkte, hetwelk veeleer een stamvorm van dit werkwoord is. Ook was *lijden* (*tiden*) in den zin van *voorbijgaan* oudtijds sterk, maar *lijden* (*lien*) in dien van *belijden*, zwak. Dus leest men ook *belijst*, d. i. *beleden*. Eindelijk treft men in de Psalmvertaling uit de negende eeuw *bizzeden* van *bizzen*, *bijten*, aldus een zwak praeteritum van dit werkwoord aan.

Prijzen, als van vreemde afkomst, te weten van het Fransche *prix* (pretium), behoorde eigenlijk gelijkvloeiend te zijn. In het Middenhoogduitsch vindt men dan ook het imperf. *priste* (zie Grimm en Benecke, aangeh. bij Heyse, t. a. pl. bladz. 714), en bij onzen Maerlant en anderen *prijstede* en *geprijsst*. Ook *wijzen* is eerst later sterk geworden: nog algemeen in gebruik is de zwakke vorm des deelwoords van dit verbum in het zelfst. naamw. *gewijsde*.

Omgekeerd blijken, deels uit bestaande voorbeelden, deels uit klankverwisselende woordvormen (*Ablautformen*) nevens de respectieve werkwoorden aanwezig, in hooge oudheid sterk te zijn geweest, terwijl zij thans zwak zijn: *nijden* (vergel. *beneet*, Lek. Sp. I. C. 22; v. 10), *biden* (*bijden*, waarvoor thans altijd *beiden*, Goth. *beidan*, Eng. *to abide*, *abode*); verder *gijpen*, van welks imperf. sing. *gäpen* schijnt af te komen; *kwijlen*, tot welks imperf. sing. *kwalster* is terug te brengen, en *gerijven*, blijkens *ontreven* van *ontrijven*. Ook *spijan* (*spijgen*) moet, even als het Goth. *speivan*, praeterit. *späiv*, plur. *spivam*, part. *spivans*, en het Hoogduitsche *speien*, *spie*, *gespieën*, ongelijkvloeiend geweest zijn, blijkens het daarvan afgeleide *speeksel*, met ingelaschte *s* (vergel. boven bladz. 265) voor *spekel*. Eindelijk vindt men Lek. Sp. I. C. 28, v. 72, *gecleven* van *klijven*, meermalen bij de Ouden *gereen* van *gerinen* d. i. *aanraken*, en bij L. van Velthem, bl. 115, een imperf. *feen*, hetwelk aldaar *ophield*, *eindigde*, schijnt te beteekenen. Neemt men deze beteekenis aan, dan is *finen* het werkwoord, vanwaar *feen* het imperf. is. Dit werkwoord zou evenwel, als denominatief en van vreemden oorsprong (van het Fransche *fin*, Lat. *finis*), eigenlijk gelijkvloeiend moeten wezen. Doch ook *prijzen* is wel sterk geworden, hetwelk desgelijks van een Fransch substantief (*prix*) afkomt.

ZESDE KLASSE.

Praes. enz. : *ie* (Goth. *iu*, zie bladz. 32) of *ui* (Oudd. *ü*, zie bladz. 45, waar men tevens zie over de verwantschap der klanken *ie* en *ui*).

Imperf. sing. : *oo* (Goth. *au*) ; imperf. plur. : *o* (Goth. *u*).

Partic. perf. : *o* (Goth. *u*).

Infnit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>bieden</i> ,	<i>bood</i> ,	<i>geboden</i> ;
<i>(be-)driegen</i> ,	<i>(be-)droog</i> ,	<i>bedrogen</i> ;
<i>(ver-)drieten</i> ,	<i>(ver-)droót</i> ,	<i>(ver-)droten</i> ;
<i>gieten</i> ,	<i>goot</i> ,	<i>gegoten</i> ;
<i>kiezen</i> ,	<i>koos</i> ,	<i>gekozen</i> ;
<i>klieven</i> ,	<i>kloof</i> ,	<i>gekloven</i> ;
<i>liegen</i> ,	<i>loog</i> ,	<i>gelogen</i> ;
<i>(ver-)liezen</i> ,	<i>(ver-)loor</i> ,	<i>(ver-)loren</i> ;
<i>(ge-)nieten</i> ,	<i>(ge-)noot</i> ,	<i>(ge-)noten</i> ;
<i>rieken</i> ,	<i>rook</i> ,	<i>geroken</i> ;
<i>schieten</i> ,	<i>schoot</i> ,	<i>geschoten</i> ;
<i>vlieden</i> ,	<i>vlood</i> ,	<i>gevloden</i> ;
<i>vliegen</i> ,	<i>vloog</i> ,	<i>gevolgen</i> ;
<i>vlieten</i> ,	<i>vloot</i> ,	<i>gevloten</i> ;
<i>vriesen</i> ,	<i>vroor</i> ,	<i>gevroren</i> ;
<i>zieden</i> ,	<i>zood</i> ,	<i>gezoden</i> .
<hr/>		
<i>buigen</i> ,	<i>boog</i> ,	<i>gebogen</i> ;
<i>druipen</i> ,	<i>draop</i> ,	<i>gedropen</i> ;
<i>duiken</i> ,	<i>dook</i> ,	<i>gedoken</i> ;
<i>fluiten</i> ,	<i>floot</i> ,	<i>gefloten</i> ;
<i>kluiven</i> ,	<i>kloof</i> ,	<i>gekloven</i> ;
<i>kruijen</i> ,	<i>krooi</i> ,	<i>gekrooijen</i> ;
<i>kruipen</i> ,	<i>kroop</i> ,	<i>gekropen</i> ;
<i>luiken</i> ,	<i>look</i> ,	<i>geloken</i> ;
<i>pluizen</i> ,	<i>plbos</i> ,	<i>geplozen</i> ;
<i>ruiken</i> ,	<i>rook</i> ,	<i>geroken</i> ;
<i>schuilen</i> ,	<i>school</i> ,	<i>gescholen</i> ;
<i>schuiven</i> ,	<i>schoof</i> ,	<i>geschoven</i> ;
<i>sluiken</i> ,	<i>slook</i> ,	<i>gesloken</i> ;

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>sluipen</i> ,	<i>sloop</i> ,	<i>geslopen</i> ;
<i>sluiten</i> ,	<i>sloot</i> ,	<i>gesloten</i> ;
<i>snuiven</i> ,	<i>snoof</i> ,	<i>gesnoven</i> ;
<i>snuiten</i> ,	<i>snoot</i> ,	<i>gesnoten</i> ;
<i>spruiten</i> ,	<i>sproot</i> ,	<i>gesproten</i> ;
<i>spuiten</i> ,	<i>spoot</i> ,	<i>gespoten</i> ;
<i>stuiven</i> ,	<i>stoof</i> ,	<i>gestoven</i> ;
<i>zuigen</i> ,	<i>zoog</i> ,	<i>gezogen</i> ;
<i>zuipen</i> ,	<i>zoop</i> ,	<i>gezopen</i> .

Van de opgesomde werkwoorden worden mede zwak verbogen, behalve *zieden*, welks imperf. soms *ziedde* luidt, in de eerste plaats: *klieven*, zie Huydec. *Pr. D. II.* bladz. 322; hoe het zij, ontegenzeggelijk is het, dat *kloof* en *gekloven*, niet alleen verbogen vormen zijn van *kluiven*, maar ook van *klieven*: men vergelijkte slechts de voorbeelden aangevoerd door Huydec. t. a. pl. bladz. 317, tegen zijn eigen gevoelen aan, volgens hetwelk *klieven* niet anders dan zwak zou mogen verbogen worden. Van het imperf. sing. van dit *klieven* komt *klaauw*, en het zwakke *kloven* (*klooven*?). Verder worden mede zwak gebezigd *kruijen* en *schuilen*, en zou *fluiten* beter gelijkvloeiend verbogen worden, wanneer het bepaaldelijk *op de fluit spelen* beteekent, in welk geval het als afgeleid van het subst. *fluit* moet aangemerkt worden (vergek. het aangeteekende, bladz. 592, over het werkwoord *pijpen*). Het zij men *fluiten* als afgeleid van het Fransche *flûte* en dus als van vreemden oorsprong, of als een klanknabootsend woord beschouwt, in beide gevallen, is het vreemd, dat dit werkwoord ongelijkvloeiend is.

Tot deze zesde klasse behoort ook *lijgen*, *toog*, *ge-*

zogen, dat in het praesens een verloop van vokaal vertoont: het moest *liegen* geschreven worden, daar het Goth. *tiuhan*, Hoogd. *ziehen*, luidt. De verbastering van de vokaal *ie* tot *ij* in dit werkwoord, is niet altijd zonder invloed gebleven op deszelfs verbogen vormen: ten minste lees ik in eene plaats uit een HS. aangeh. door Huydec. (*Pr. D. I. bladz. 452*): *riet hi hem, dat hi die werlt verteghe ende worde* (imperf. subject. zie boven, bladz. 581) *een monic. Verteghe* staat hier voor *vertoghe* van *vertijgen*, *vertrekken van eene plaats*, *verlaten*, *begeven*. Nevens *dijgen* moet er ook een *diegen* bestaan hebben, waarvan *dooch* (Zie Huydec. op *Mel. St. B. VII, 570*) en het afgeleide *deugen*; gelijk nevens *spijgen* nog bestaat *spugen* (voor *spuigen*), *spoog*, *gespogen*. De nevenvorm *spuwen* heeft *spuwde*, *gespuwd*; maar *spoog* en *gespogen* behooren ook tot *spoegen* (verg. over de afwisseling van *ui* (*u*) en *oe*, bladz. 38).

Het onderscheid in de beteekenis tusschen *rieken* en *ruiken* gemaakt, volgens hetwelk het eerste *reuk geven*, het tweede *reuk inademen* beduidt, is volstrekt willekeurig: *rieken* en *ruiken* is volmaakt een en hetzelfde werkwoord.

Thans verouderd zijn de vroeger gebruikelijke werkwoorden van deze klasse: *beduiven*, vanwaar *bedoven* (*gedompeld*, nog bij Hooft); *beluiken*, vanwaar *beloken Paschen*; *bekruisen* (*met roet besmeren*); *ontpluiken* (d. i. *ontluiken*, *ontsluiten*); *schruiven* (*stooten*), vanwaar het vaak voorkomende *verschroven* (*verstooten*, *verworpen*). *Blaauw* is eene klankverwisselende vorm van het oude *blieuwen*, Oudd. *pliuwan*, Eng. to blow; *flaauw* van het oude *fliuwan*.

Eindelijk, in de Psalmvertaling uit de 9de eeuw komt de zwakke vorm *boigedôn* (*buigden*) voor: ook is dit

woord zwak bij Notker, in het Angelsaksisch, in den vorm *beugen* ook in het Nieuwhoogduitsch, en in den vorm *boogen* bij oudere Schrijvers in onze taal (zie Huydec. *Pr. D. II.* bladz. 92, Noot v.).

ZEVENDE KLASSE.

Praes. enz. : korte *a* (gelijk in het Goth.).

Imperf. : *ie* (meest overgegaan in korte *i*), Oudd. *ia* (in het Goth. zijn de imperfecta van deze en de drie volgende soorten geredupliceerd).

Part. perf. : korte *a* (als in het Goth.).

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>gaan</i> (voor <i>gangen</i>),	<i>ging</i> ,	<i>gegaan</i> (voor <i>gegangen</i>);
<i>vallen</i> ,	<i>viel</i> ,	<i>gefallen</i> ;
<i>vangen</i> (vroeger mede <i>vaén</i> , als <i>gaan</i> voor <i>gangen</i>),	<i>ving</i> ,	<i>gevangen</i> (vroeger mede <i>gevaén</i> , als <i>gegaan</i> voor <i>gegangen</i>).

Tot dezelfde soort behoort :

<i>houden</i> (voor <i>hal-den</i>),	<i>hield</i> ,	<i>gehouden</i> (voor <i>gekalden</i>).
---------------------------------------	----------------	--

Eindelijk is er een viertal werkwoorden, die thans nog slechts in het partic. perf. een' sterker vorm hebben overgehouden, en voorheen tot deze klasse zullen behoord hebben. Het zijn: *bannen*, *spannen* (*bien* en *spien* in het praeter. komen nog voor in de 13de eeuw), *vouwen* (voor *valden*) en *zouten* (voor *zalten*). Bij Melis St. *B. III*, v. 1085 vindt men mede *stiep* van *stappen*, en bij anderen *gewallen*, deelwoord van *wal-len*, dat is, *koken* (zie Clarisse, *Heimel.* pag. 437). —

Houden en vallen, die nog de oorspronkelijke dubbelvokaal *ie* behouden hebben, kregen oudtijds vaak de korte *i* in het imperf., en deze *i* kon dan weder in *e* verlopen: vandaar de vorm *held*, volkomen gelijk aan het Eng. imperf. van *to hold*, en *gevel* voor *gevil* en dít voor *geviel* van *gevalen*, als in 't. Eng. *fell* van *to fall*. Ten aanzien van *gaan (gangen)* dient nog aangemerkt, dat het Goth. *gaggan*, hoezeer het praesens in alle wijzen een' sterken vorm bezit, in het imperf. slechts zwak voorkomt: *gaggida*.

ACHTSTE KLASSE.

Praes. enz.: lange *a* (Goth. *e*).

Imperf.: *ie* (Oudd. *ia*).

Partic. perf.: lange *a* (Goth. *e*).

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>blazen</i> ,	<i>blies</i> ,	<i>geblazen</i> ;
<i>laten</i> ,	<i>liet</i> ,	<i>gelaten</i> ;
<i>raden</i> ,	<i>ried</i> ,	<i>geraden</i> ;
<i>slapen</i> ,	<i>sliep</i> ,	<i>geslapen</i> .

Raden wordt thans vaak in 't imperf. zwak verbogen gebezigd; doch ten onrechte. Zie de voorbeelden van gezaghebbende Schrijvers bij Huydec. *Pr. D. I.* bladz. 452. Ook het oude *ontraden*, *vreezen*, (voor *aan-draden*, Angels. *andraedan* (1)), had in 't imperf. *ontriet*. — *Braden*, dat nog in de 17de eeuw *bried* vormde, heeft thans alleen in het particip. den sterken vorm *gebraden* behouden. Ook *raken* had vroeger *riek*.

---

(1) Over *on (ons)* voor *aan* zie bl. 533, en over de *i* in plaats der *d*, vóór *r*, bl. 54, noot 2. Over het oude *ontraden* heeft Dr. M. de Vries gehandeld in *de Letterbode*, 1845. N. 24.

NEGENDE KLASSE.

Praes enz., scherplange oo (Goth. *au*, zie bladz. 36):

Imperf.: *ie* (Oudd. *ia*).

Partic. perf.: scherplange oo (Goth. *au*).

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>loopen</i> ,	<i>liep</i> ,	<i>gelopen</i> ;
<i>stooten</i> ,	<i>stiet</i> ,	<i>gestooten</i> ;
<i>houwen</i> (voor <i>hoo-</i> <i>wen</i>),	<i>hieuw</i> ,	<i>gehouden</i> (voor <i>gehooven</i>).

Tot deze klasse behoort mede:

roepen,   *riep*,   *geroepen*.

Over de verwantschap van *oe* en *oo* (*au*) zie boven bl. 37, 38 (1). Bij Jer. de Decker (*Lijkzang op zijne moeder*) vind ik nog *geropen*, dat oudtijds zeer gebruikelijk was, in plaats van *geroepen*. — Tot deze klasse behoorde voorheen het thans zwakke *rouwen* en *berouwen*, waarvan de imperf. *rieuw* en *berieuw* bij Mel. St. B. IX, v. 1076 en VI, 98 voorkomen.

TIENDE KLASSE.

Praesens enz.: scherplange *ee* of *ei* (Goth. *ai*, zie bladz. 39).

Imperf., oudtijds: *ie* (Oudd. *ia*).

Partic.: scherplange *ee* of *ei*.

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>heeten</i> ,	<i>hiet</i> (thans <i>heette</i>),	<i>geheeten</i> ;

(1) Reeds in het Gothisch ging *au* soms in *ō* (*oe*) over: zoo komen *fullatōjis* (*volmaakt*) en *uhiltōjis* (*euveldoende*) kennelijk van *taujan*, *doen*.

Infinit.	Imperf.	Partic. perf.
<i>scheiden</i> ,	<i>schied</i> (thans <i>scheidde</i> , per apoc. <i>scheê</i>),	<i>gescheiden</i> of per syncopen <i>gescheeën</i> .

Hiet komt in het imperf. nog tot in de 17de eeuw voor (zie Huydec. *Pr.* I, bladz. 306—308). Het imperf. *schied* van *scheiden* is mede bij de Ouden gemeen. — Ook *heeschen* of *heischen* (*eischen*) werd voorheen naar dezen vorm verbogen; vandaar het imperf. *hiesch* of *iesch*, *yesch*. Hoezeer Melis Stoke *heschede* heeft en reeds Otfried *eiscôta*.

Als algemeene aanmerking geldt, dat de door voorvoegsels afgeleide, alsmede de zamengestelde werkwoorden in de verbuiging hunne stamwerkwoorden volgen. Dus is *verbinden* als *binden*, *bedwingen* als *dwingen*, *uitschelden* als *schelden*, *opzwellen*, *toegeven*, *voorlezen*, *uitgraven*, *achterblijven*, *navliegen* enz., als *zwellen*, *geven*, *lezen* enz. te verbuigen. Slechts schijnbaar van dezen regel uitgezonderd zijn: *beraadslagen*, *herbergen*, *verwelkomen*: zij hebben in het imperf. niet: *beraad sloeg*, *herborg*, *verwelkwam*, omdat het eerste niet zamengesteld is uit *be*, *raad* en *slagen* (*slaan*), maar afgeleid is van *raadslag*. — Zoo behoort *beslaagt* bij Hooft niet bij het werkwoord *beslaan*, maar is een adjekt. afgeleid van het werkw. *beslagen*. — *Herbergen* komt desgelijks van het substantief *herberg*, en *verwelkomen* van het tusschenwerpsel (of adjektief) *welkom*. Ook *gedwarsdrijfd* van *dwardsdrijven*, en *gebeeldhouwd* (niet *gebeeldhouwen*) van *beeldhouwen*, zijn woorden, wier zamenstelling beschouwd moet wor-

den als door afleiding ontstaan (vergel. boven bladz. 177, 179 en 180).

Wat eindelijk de persoonsverbuiging aangaat, zoo moet aangemerkt worden, dat de ongelijkvloeiende werkwoorden, wier stam op eene *t* uitloopt, in den 3den persoon enkelvoud van het praesens en in den 2den persoon van het praesens en het imperf. eene synkope ondergaan (verg. boven bl. 105), bestaande in de weglating der *t* van den stam vóór de *t* van den uitgang, bij voorb.: *hij, gij vecht, smelt, vergaet, zit, bijt, giet, laat, stoot* voor *hij, gij vechtet, smeltet* enz.; *gij vocht, smolt, vergaat, zaat, goot, liet, stiet*, voor *vochtet, smoltet, vergatet, zatet* enz. Niet zelden hoort men bij deze synkope de lange *a* van het imperf. plur. van die werkwoorden, welke haar vorderen, in de uitspraak verkorten: *gij vergat, gij zat*.

ZWAKKE VERBUIGING.

In het Gothisch bestonden er drie duidelijk onderscheiden soorten van gelijkvloeiende werkwoorden. De infinitief ging, namelijk, uit op *an*, op *jan (ian)* of op *ón*, en de werkwoorden, wier infinitief op *an* uitging, bezaten in het imperf. de vokaal *ai* tusschen den stam en den uitgang *da* (*haban, habaida*); die op *jan (ian)* hadden tot kenmerk de vokaal *i*, en die op *ón* de vokaal *ó* tusschen den stam en dezen uitgang *da* van het imperf. (*sókjan, sókida; salhón, salbóda*). Reeds in het Nederduitsch van de psalmvertaling uit de 9de eeuw krijgt eene der drie zwakke verbuigingen, te we-

ten, die op *dn*, het overwicht boven de andere, daar, zoo als Prof. Clarisse, in de Jager's *Magaz.*, heeft aangewezen, verscheidene werkwoorden, die in het Gothisch tot de eerste soort behooren, hier tot de derde zijn overgegaan, en er bijna geene op *ian* voorkomen. Thans zijn de verschillende vokalen van den uitgang des infinitiefs tot de toonlooze *e* verzwakt, en komt de uitgang van het imperf. *de* (*te*) onmiddellijk achter den stam. Slechts in het imperf. der werkwoorden, wier stam eene *t* op het eind heeft, is vooral in het meerv. de vokaal *e* niet zelden tusschen den stam en den uitgang aanwezig, als: *zetteden*, *zettedet*, vermits in den vorm *zetten*, *zettel*, alle verschil tusschen het praes. en het imperf. is opgeheven.

In welke gevallen de uitgang *de* van het imperf. der gelijkvloeiende werkwoorden, op euphonische gronden, in *te*, en de *d* des uitgangs van het part. perf. in *t* overgaat, is boven op bladz. 110 vermeld. Hier hebben wij nog mede te deelen, wat omtrent den vermoedelijken oorsprong diens uitgangs *de*, op voorgang van J. Grimm, wordt aangenomen. Volgens dezen taalgeleerde gaat deze uitgang waarschijnlijk uit van het als hulpwerkwoord gebruikte werkwoord *doen*. Dat dit werkwoord ook bij onze oude Schrijvers, even als in het Engelsch en de Deutsche volksdialekten, als hulpwerkwoord met den infinitief verhanden werd, bewijzen de voorbeelden door Huydec. *Pr. D.* III. bladz. 63, en Dr. M. de Vries, *Brief aan Dr. Jonckbl.* bl. 13, opgezameld. Zou *ik hoorde* zoo veel zijn als *ik hooren deed* of *ik deed hooren* (*I did hear*). De Gothische meervoudsvormen van het zwakke imperf. maken dit vermoeden zeer waarschijnlijk, zij luiden; *hausi-dédum*, *hausi-déduth*, *hausi-dédun*. Nu is wel het werkwoord,

dat bij ons *doen* luidt, in het Goth. niet meer voorhanden: - het Goth. taujan toch is het latere *toojen* in *voltoojen*, en *touwen*, bij voorbeeld in *leder touwen*, hetwelk mede *doen*, *maken*, *bereiden* beteekent (zie Huydec. *Pr.* I. 282, volg. en II. 181, volg.), — maar toch bestaat er het subst. *déds* (ons *daad*) in *missadéds* (*missdaad*), en het afgeleide *dédja* (*dader*), welk stamwoord *déds* ons wettigt tot het bestaan van een werkwoord *didan* (of *dithan*), praet. *dad* (of *dath*), meerv. *dédum*, part. *dudans*, te besluiten. Van dit werkwoord nu komt het imperf. plur. volkomen overeen met den uitgang van het meervoud der imperfecta van de zwakke werkwoorden in het Goth. In het enkelv. van het imperf. moet men dan eene apokope der *d* (*th*) aannemen: *hausida* voor *hausidad* of *hausidath*.

De apokope van den uitgang des imperfects is geoorloofd, vooreerst, in de werkwoorden *zeggen* en *leggen*: *zei'* en *lei'* voor *zeide* en *leide*. Hier kon de klankverandering, in versmelting van de *g* met de *e* tot *ei* bestaande, ook zonder de toevoeging van den kenmerkenden uitgang des zwakken imperfects, het tijdsverschil tusschen praesens en imperfect aanduiden; vervolgens in *zou* voor *zoude*, en in *wou* voor *woude*, omdat ook hier het imperf., door versmelting van de *l* met *o* (*zoude* voor *zorde* en *woude* voor *worde*), een' genoegzaam kenmerkten vorm verkregen had. Eindelijk zegt men ook *kon* voor *konde*, omdat ook dit imperf. door verschil van vokaal van het praesens *kan* onderscheiden is. — Overigens is de uitlating der *d* uit den uitgang van het zwakke imperf. bij verbinding van het werkw. met een voorw. in schriften uit de 13de en 14de eeuw zeer gemeen: *horedi* voor *hoordet gij*, *horet* voor *hoorde het*, *legnese* voor *legdeze*, *noemesise* voor *noemde zij haar*.

enz; alsmede de apokope der *e* met behoud der *d*, die dan echter op het eind des woords in *t* overgaat: *maket* voor *makede*, *ledet* voor *leidede* (zie Huydec. op *M. St.* I, 115 - 117. II, 110 - 113).

Over de synkope van den tweeden pers. en den derden pers. enkelv. van het praes. der werkwoorden, die de *t* tot slotkonzont van den stam hebben, zie boven bladz. 105 en vergel. bladz. 601, 602.

VERBUIGING DER ONREGELMATIGE
WERKWOORDEN.

Tot deze brengen wij, vooreerst, *brengen* en *denken*, wier onregelmatigheid voornamelijk bestaat in de verscherping der slotkonzont van den stam in het imperf. en part. perf.: *bracht*, *gebracht*; *dacht*, *gedacht*. De synkope der *n* in deze vormen heeft niets bevreemdends (vergel. boven bladz. 90, en aldaar de Noot 1, alsmede bladz. 106); de *e*, die anders een noodwendig bestanddeel van den uitgang *de* (*te*) der zwakke imperfecten uitmaakt, hebben de imperfecten *bracht* en *dacht* (van *brachte* en *dachte*) eerst in later' tijd verloren: men bespeurt dezelfde apokope in de gelijksoortige imperfecten *wrocht*, *kocht*, *zocht*, *mocht*, *wist*, *moest*; en wat aangaat, dat *bracht* en *dacht* en *gebracht* en *gedacht* de *a* bezitten, terwijl *brengen* en *denken* de *e* vertoonen, wij moeten dit verschijnsel als eene klaukzuivering aanmerken, met andere woorden: de *a*, die in het praesens door klankverandering (*Umlaut*) in *e* was verkeerd, komt in deze vormen terug, gelijk (naar wij zagen bladz. 582) mede geschied is in *gezant*, *verwant*, *genant* en *gestalte*.

Dus blijft alleen nog de verscherping der slotkonzontant *g* en *k* tot *ch* op te hefdereu over. En wie ziet niet, dat deze, reeds in het Gothische brahta en brahts, thahta en thahts aanwezig, zamenhangt met het verlies der *j* (*i*), die de zwakke werkwoorden van de tweede soort (met den infinitief op *jan*) kenmerkte. Werd braggida (*brenge*) veranderd in braggda of braggtha, braggiths in braggths, zoo traden de *g* en *d* (*th*) zoo nabij elkander, dat de eene der andere iets van hare natuur overdoen moest: de weeke *g* werd door hare verbinding met de *th* (*d*) geaspireerd, en daarna was deze laatste te week om zich in de nabijheid der *ch* te handhaven en ging over in de harde *t*; op gelijke wijze ontstond uit thagkida, eerst thagkda of thagktha, vervolgens thahtha, eindelijk thahta (*dacht*), en uit thagkiths, thagkths, thahths en eindelijk thahts (*gedacht*). *Brächt* voor *brangde* is alzoo terug te brengen tot een Gothisch braggjan, even als *dacht* voor *dankte* tot het Gothische thagkjan. Voor braggjan nu bezigt het Gothisch in het praesens den sterken stam van braggjan, namelijk briggan. Ons *brengen* luïdde mede nog in de 17de eeuw vaak *bringen*, soms ook *bryngen*.

Het werkwoord *dunken*, dat thans terugwerkend ongelijkvtoeiend met den datief van het objekt gebruikt wordt (*het dunkt mij of mij dunkt*), is reeds in het Gothisch van *denken* onderscheiden. Hier luïdt het thugkjan en maakt in het imperf. thuhta, hetgeen bij ons *mij docht* zou vorderen: thans zeggen wij echter *mij docht*, ten gevolge van de verwarring van dit werkwoord met *denken*. Men hoede zich, daarentegen, in het imperf. van *denken*, *docht* voor *dacht* te bezigen en hiervoor de analogie van *vocht* voor *vacht*, *bond* voor

band enz. in te roepen, want *dacht* mag, evenmin als *bracht*, als een ongelijkvl. imperf. beschouwd worden, noch bijgevolg met *vocht* en *bonid* worden gelijkgesteld. Evenzeer is *gebrocht* en *gedocht* voor *gebracht* en *gedacht* af te keuren.

Plagt, van *plegen*, is van anderen aard. Het heeft in later tijd eene paragogische *t* (zie boven bladz. 96) gekregen, en staat dus voor *plach* (*plag*), even als het subst. *gedrocht* gevormd is van het oude *ghedroch* (*gedrog*) d. i. *spooksel*, van (*be-*)*driegen* (vergel. M. de Vries, N. W. der Maatsch. van N. Letterk., D. VI, bladz. 172).

Eene verscherping van de slotkonzonant van den stam, gepaard met eene letteromzetting en met dezelfde apokope van de *e* in het imperfect, vertoont mede *wrocht* en *gewrocht* van *worcken*, waarvoor thans *werken* gezegd wordt, even als *derven* voor het oudere *dorven* of *durven*, *zellen* voor *zollen* of *zullen*, en *morgen* voor *morgen*. Reeds het Goth. vaurkjan (*werken*) had in het imperf. vaurhta, partic. perf. vaurhts. Dusbracht ook hier het uitvallen der *i* uit de regelmatige vormen vaurkida en vaurkiths de verandering der harde *k* in de aspirata, en vervolgens van de weeke *d* (*th*) in de harde *t* te weeg. Het Engelsche *to work* heeft mede *wrought* in het imperf. en partic. perfect. Overigens heeft het werkwoord, waarover wij hier handelen, in den vorm *werken*, de zwakke vormen *werkte* en *gewerkt* ontwikkeld. — De vorm *wgacht*, die rijmshalve in oude boeken voorkomt, is niet te verdedigen: hij steunt op eene ongegronde gelijkstelling van het zwakke imperf. *wrocht* met de sterke *vocht* en *vlocht* enz. voor *vacht* en *vlacht*.

Van (*ver-*)*knopen* is een partic. *verknocht* overgebleven, hetwelk ons dringt tot een Goth. knupjan, imperf.

knuffa voor knupida (als thaurfta voor thaurbida) op te klimmen. De verwisseling van *f* en *eh* hebben wij boven (bladz. 66) leeren kennen.

Gelijk (*ver-*)*knocht* staat tot *knopen*, staat *kocht* en *gekocht* tot *koopen*, alsmede het adjekt. *berucht* en het subst. *gerucht* tot *roepen* (*roopen*).

Zocht en *gezocht* van *zoeken* zijn op dezelfde wijze ontstaan uit de regelmatige vormen *zoekede* en *gezoe-
ked* (ook het Engelsche *to seek* heeft *sought* in het imperf. en het part. perf.), en dat wel, niettegenstaande het Gothische sôkjan (*zoeken*) in zijn imperfect en deelw. (sôkida, sôkiths) de kenmerkende *i* zijner conjugatie behield. — In vroeger eeuw was er een imperf. *rochte* van *roeken* in gebruik. *Roeken* nu is een klankverwisselende vorm (*Ablautform*) van *raken*; als *voeren* van *varen*, gelijk dan ook *gherochte* (Walew. v. 7067) tot *geraken* behoort. Dit herinnert ons, dat ook *zoeken*, tot een Goth. *sakan* (*te recht wijzen*), imperf. sôk, opklimt, bewaard in het Eng. (*for-*)*sake*, imperf. (*for-*)*sook*, en in het oudere Hollandsche *saken* (bij v. Velthem) in de beteekenis van *aanzoeken*, en in *gesaect* (in den Ferguut) in de beteekenis van *doorzocht* (zie Dr. Halbertsma, *Letterk. Naoogst*, bladz. 74 en 75) (1). Zoo behoort dan misschien *gekocht* minder tot *koopen*, dan tot een verloren *hakan*, imperf. *kôk*, het Eng. *to catch* (*vangen*, *krijgen*), waarbij de vorm *caught* (letterlijk ons *kocht*) behoort.

Nu volgen eenige werkwoorden, die dit eigenaardige bezitten, dat zij in het praesens den vorm van een sterk

---

(1) *Besachte* bij Mel. St. B. II. v. 541 en 1217, staat wellicht voor *besochte* (dat Stoke zelf schrijft, VI, 96), als *mij dacht* voor *mij docht*, en zou dan *onderzocht* kunnen beteekenen.

imperf. hebben. In de eerste plaats de werkwoorden *kunnen* en *zullen*. *Ik kan* (de tweede persoon enkelvoud ontbreekt thans), *hij kan*, *wij kunnen* (voor *konnen*) enz. is een regelmatig imperfectum naar de tweede klasse der ongelijkvloeiende werkwoorden; vandaar het ontbreken van de *t* in den 3den pers. enkelv., en het vokaalverschil tuschen het enkel- en het meerv. (verg. bl. 578, 580). Dit imperf. vooronderstelt dus een sterk praesens *kennen* (d. i. een Goth. *kinnan*) en een partic. *gekennen* (d. i. een Goth. vorm *kunnans*). In het Gothisch echter is het praes. van dat *kan* reeds verloren: *kan* doet zich reeds dáár met de beteekenis van een praesens voor, en daarnevens ontwikkelden zich een zwak imperf. *kuntha*, ons *konde*, en partic. perf. *kunths*, bij ons *gekund* voor *gekond*, benevens een infinit. *kunnan*, *kunnen* voor *konnen*. Het sterke deelw. *gekennen* of *gekunnen*, dat vaak gehoord wordt en ook voorkomt Luk. IX, 40, is met die vormen in strijd. Oorspronkelijk lag, naar het aannemelijk gevoelen van Duitsche taalgeleerden na J. Grimm, in dat *kan* werkelijk het begrip eens imperfekts, en beteekende het zoo veel als *ik heb geleerd*, even als het Lat. novi (*ik heb vernomen*); daar nu *ik heb geleerd* hetzelfde is als: *ik bezit thans de kunde* (*ik kan*), zoo merkte men *ik kan* van lieverlede als een praesens aan; de daarbij behoorende praesensvorm ging verloren, en daarentegen werd er een nieuwe imperfektvorm aan toegevoegd. — Eveneens is het gesteld met *ik zal*, meervoud *wij zullen*: wederom een imperf. van de tweede klasse der ongelijkvloeiende werkwoorden, waaruit zich een zwak imperf. *zoude* voor *zalde* heeft ontwikkeld. In het Goth. wordt *ik zal* dus verbogen: *skal*, *skalt* (*du salte*, in de 13de eeuw), *skal*, *skulum*, *skuluth*, *skulun*; imperf. *skulda*; part. perf.

skulds, dat bij ons *gezold* of *gezuld* zou hebben moeten opleveren, welke vorm echter niet gebrüikelijk is. Uit vergelijking van *zullen* met *skulan* blijkt dat de *k* (achter de *s* in later tijd *ck*) uit dit werkwoord is uitgevallen: zij is behouden in het Engelsche *I shall* en in het Deensche *jeg skal*.

Volkomen van denzelfden aard en dezelfde verbuiging was oorspronkelijk het werkwoord *durven*, voorheen *dorven*, Goth. *thaurban*, Hoogd. *dürfen*. Dat Gothische werkwoord had, namelijk, in het praesens sing. *tharb*, plur. *thaurbum* (het Hoogd. *dürfen*: praes. sing. *darf*, plur. *dürfen*); imperf. *thaurfa* (*durfde*), part. perf. *thaurfts* (*gedurfd*). Thans echter heeft zich de *u* (voor *o*) van het meervoud ook over het enkelvoud uitgebreid, gelijk dit in het Hoogduitsch met *sollen* (*zullen*) geschied is, en wij verbuigen: *ik darf*, *hij durft*, *wij durven* enz. In de dertiende eeuw en daaromtrent vindt men nog vaak *ik*, *hij darf* (zie Huydec. *Pr. I.* bl. 81): ja, in weerwil, dat reeds de *u* in het praes. sing. was aangenomen, bezigden sommige Schrijvers van de zeventiende eeuw nog in den derden persoon *hij darf* met weglating der *t* en lieten dezen vorm in dit opzicht den oorspronkelijken imperfectvorm behouden, gelijk in het Hoogd. *er soll* mede de *t* mist. De vorm *derven*, die bij de Ouden met *dorven* en *durven* wordt afgewisseld en nog in de oorspronkelijke beteekenis van *behoeven* bestaat, vertoont eene uit *o* verbasterde vo-kaal, gelijk *werken* voor *worken*, en (zoo als men nog vaak hoort) *zellen* (vroeger *sellen* geschreven) voor *zollen* of *zullen*. — Nevens *durven* (*thaurban*) bestond bij de Ouden een werkwoord *dorren*, waaruit (als *derven* uit *dorven*) een *derren* ontstond, en uit dit *derren* ontstond dan weder *darren*; Eng. *to dare*. Dit

laatste werkwoord (nog bij Hooft te vinden) had toen de beteekenis van *wagen* (Lat. *audere*); eene beteekenis derhalve, die thans op *durven* is overgegaan. Het luidde in het Goth. *dauran*, en had in het praesens mede den imperfektvorm *dar*, meerv. *dauram*; praeter. *daursta*, ons nog gebruikelijk *dorst*, dat, bij gevolg, niet tot *durven*, maar tot *dorren* behoort. Uit den vorm van dit Goth. (ga-)*daursta* blijkt dat de imperfektvorm op *st* reeds overoud is. Gelijk wij de verscherping van de slotkonsonant van den stam *in* *brahta* (*bracht*) enz. uit de synkope der vokaal afleidde, die tusschen den stam en den uitgang *da* behoorde aanwezig te zijn, zoo verklaren wij ook de verandering van *da* in *sta* (*de* in *st* voor *ste*) uit het wegvallen dierzelfde vokaal: zoo zou *daursta* staan voor *daurida*, *daurda* (*thaurtha*), *dorst* voor *dorrede*: hoe licht de samenstooting der slotkonsonant van den stam met de *d* (*th*) van *da* (*tha*), de scherpe *s* als overgangsklank en daarop de verharding der *d* tot *t* ten gevolge kon hebben, is gemakkelijk te beseffen (vergel. boven bl. 52) (1).

Straks zal ons een werkwoord, namelijk *weten*, voorkomen, dat mede in het imperf. op *st* uitgaat. Hier willen wij, om geen zoodanig imperfekt voorbij te gaan, nog *moeten* vermelden, dat *moest* maakt. Het luidt in het Goth. *motan* (*kunnen*), imperf. (ga-) *mosta*. Het part. perf. van dit werkwoord zou *gemoest* behoo-

---

(1) In het Goth. gaat de *t* des uitgangs van de 2 sing. praet. indic., waar zij achter eene *t*, *th* of *d* van den stam des werkw. te staan komt, met deze in *st* over, als: *baust* voor *baudt* (2 sing. praet. van *biudan*, *bidden*); *quaast* voor *quastit* (van *qauthan*, Eng. *quoth*, Oudnederd. *quaden*); *bigast* voor *bigat't* (van *bigitan*, Eng. *to beget*); *vaiast* voor *vaiit't* (*wist*) van *vitan* (*weten*).

ren te zijn. De vorm *kost* voor *konde* en *begost* voor *begonde*, is op dezelfde wijze te verklaren (beide wierpen bovendien de *n* uit); maar *begost* voor *begonde* geeft ons nog eene opmerking aan de hand. Dit imperfect toch van een imperfect (*begon* zonder den uitgang *de* is reeds een imperf.) bewijst, dat, even als *kan* (meerv. *konnen*) en *zal* (meerv. *zollen*, *zullen*), zoo ook *begon* (vroeger *began*, meerv. *begonnen*) eenmaal mede als praesens is aangemerkt geworden: hoe toch zou er zich anders een nieuw imperf. uit hebben kunnen ontwikkelen? Ook het Lat. *coepi* is een perf. met de beteekenis van den tegenw. tijd.

Nog een werkwoord van denzelfden aard was bij onze Ouden aanwezig: het werkwoord *onnen* of *gunnen* (voor *ge-onnen* of *ge-unnen*). Dit toch heeft een' vorm *an* en *gan* (*ghan* of *jan*), meerv. *onnen*, kennelijk een imperfectvorm met de beteekenis eens tegenw. tijds. Zie Huydec., Mel. Stoke, III, 309 en 310. Thans is *gunnen*, even als *durven*, regelmatig zwak. In de 13de eeuw luidde het imperf. *onste*, *jonste*.

Het werkwoord *mogen* wijkt in verbuiging af van *kunnen*, *zullen* enz. Het luidt Goth. praes. *mag*, *magt*, *mag*, *magum*, *maguth*, *magun*. Hoezeer dus ook hier een praesens met de verbuiging eens imperfects aanwezig is, behoudt echter het meervoud de vokaal van het enkelvoud, en deze vokaal blijft in de zwakke vormen van het later ontwikkeld imperfect en partic. perfectum bestaan: *mahta*, *mahts*. De verscherping van de slotkonsonant van den stam, ook in ons *mocht* voor *mochte* aanwezig, behoeft (na het gezegde op bl. 606 geene verdere verklaring; maar van waar in het Hollandsch de *o* niet alleen in het imperf., maar zelfs in het meervoud van het praesens en in den infinitief, terwijl het substantief *macht*

de *a* behield, die men ook in Holland in het praesens plur. (*wij, zij maggen*) gemeenlijk hoort? De zaak wordt verklaard door het bestaan van een Oudduitschen infinitief *magan*, die, waarschijnlijk naar de analogie van *skulan*, infin. van *skal*, bij *mag* is aangenomen.

Ook het werkwoord *weten* behoorde, blijkens zijne vormen in het Gothisch en nog in het Nieuw-hoogduitsch, tot die, welke in het praesens den vorm van een praeter. imperfectum bezitten. Het praesens toch luidde in het Goth. *vait*, *váist* (voor *vait't*), *vait*, *vitum* enz. en is dus eigenlijk een praeter. van onze derde klasse der ongelijkvloeiende werkwoorden. Het imperf. ontwikkelde zich zwak uit het praesens plurale: *vissa* waarschijnlijk voor *vitsta* (*vista*) en dit voor *vitida* (vergel. boven bladz. 611); bij ons luidt het *wist*, welke vorm door klankzuivering, dat is, door den terugkeer van *e* tot *i*, is gekenmerkt. Overigens ontstond in onzen tongval een sterk part. perf. *geweten* (even als *gekonnen* en *gemoeten*), terwijl bij een werkwoord van dezen aard een zwak deelwoord behoorde. In het Nieuwhoogduitsch heeft *wissen* dan ook het part. *gewusst*, een' vorm, die ook bij ons niet vreemd was, blijkens het bijvoegelijk naamwoord *bewust* voor *bewist*, welke vorm in vroeger eeuw voorkwam. (zie Huydec. *Pr. I.* bladz. 354). De overgang der *i* in *u*, welken *bewust* vertoont, is een in onze taal geenszins vreemd verschijnsel (vergel. boven bladz. 42).

Willen is bij ons geheel regelmatig, behalve in den derden persoon praesens sing., waar het gemis der *t* valt op te merken: voorheen schreef men veelal *hij wult* (zie Huydec. t. a. pl. bladz. 80). Evenwel is dit verbum niet met de bovenstaande gelijk te stellen: het heeft geenszins den vorm van een praeteritum in het praesens,

maar mist van ouds de vormen van de aantoonende wijze, voor welke de aanvoegende wijze in de plaats treedt: alzo is *hij wil* gelijk *hij wille* (velit), zooals men doorgaans in den *Leken Sp.* leest. Nevens *wilde* (Goth. *vilda*) bestaat een ander imperf. *woude* of *wpu* voor *wolde*, dat tot *wallen* moet gebracht worden, een' needs in het Oudd. nevens *wellan* aanwezig nevenvorm, welke vokaal aan de werking der *w* te wijten schijnt; verg. het Lat. *volō*, *voluntas*, nevens *velim* en *velle*.

Het werkwoord *doen* biedt vele zwaarigheden, die niet volkomen op te lossen zijn, omdat wij dit werkwoord in de Gothische bronnen niet terugvinden. Mij zou het waarschijnlijkst voorkomen, dat er oorspronkelijk een regelmatig naar de eerste klasse der sterke werkwoorden verbogen didan bestaan heeft, imperf. *dad*, meerv. *dédum*, waartoe de Oudduitsche vormen *tāti* (2 sing.) en het meervoud *tátumés*, *tátut*, *tátun*, en de subj. *tāti* enz. regelmatig behooren, alsmede het *dade* (voor *dad* of *daad*), dat wij hier en daar bij onze oude Schrijvers aantreffen. Daar evenwel het aangenomen werkwoord in den eersten persoon van het praesens (*dida*) volkomen het aanzien had van een zwak imperfect, zoo is het zeer mogelijk, dat die vorm met der tijd werkelijk voor een imperfect is genomen, en bij de vooronderstelling, dat *dida* een zwak imperfect was, kon deze vorm ook voor den derden persoon dienen, daar in het zwakke imperfect de derde persoon enkelvoud gelijk is aan den eersten persoon enkelvoud. Van daar dan in het Oudd. de zwakke vorm *teta* in den eersten en derden persoon enkelv. van het imperf. nevens de bovengenoemde sterke vormen van denzelfden tijd; van daar verder het *deda* der Psalmvertaling uit de 9de eeuw; van daar, eindelijk, ons tegenwoordig *deed*

en het Eng. *did*. Het Oudduitsche participium perfectum *kitan* (ons *gelezen*) heeft de heerschende vokaal van het imperf. en tevens den uitgang van een ongelijkvloeiend deelwoord. Daarin, dat het de vokaal van het imperf. behoudt, staat het gelijk met *gebracht* enz.; ten aanzien van den sterken uitgang, staat het gelijk met ons *geweten* voor *gewist*. Eindelijk, heeft de infinit. *doen*, zijne vokaal waarschijnlijk, even als *magan* (voor *magan*) aan de analogie van *skulan* (*sollen*) te danken, of ontleende die aan het partic. perf. *ludans* van het aangenomene *didan*. De *o* smolt met de *e* van den uitgang *oe* samen, en zoo kon *ik doe* optreden als praesens, welke tijd aan dit werkwoord ontbrak, sedert *ik deed* (*dida*) als imperfect was aangemerkt. De derde persoon van ons tegenwoordig praeter., dien wij *deed* (niet *deedt*) schrijven, bewaart in dit opzicht den vorm eens sterken werkwoords. Het part. imperf. of zoogen. tegenw. deelw. is *doende*; maar het zamengestelde *voldoen* heeft in denzelfden vorm *voldoend* (bij voorb. *het voldoend lijden van den Zaligmaker*), met epenthetische *n*, die zich ook in *doenlijk* en *aandoening* vertoont: deze vorm is in zwang gebracht, dewijl het eigenlijke tegenwoordige deelw. *voldoende* den aard eens adjekt. verkregen had. — Het subst. *dading*, eindelijk, vooronderstelt een' infinitief *dadon*, die, zoo hij ooit bestaan heeft, even als het Goth. *magan*, de heerschende vokaal van het oudste imperf. zou bewaard gehad hebben (1).

Nu schieten nog de beide hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn* over. Het eerste is oorspronkelijk een regel-

---

(1) Het komt mij voor, dat de waarschijnlijk reeds in het Goth. aanwezige verwarring van vormen in dit werkwoord Ulphilas heeft doen besluiten, zich van hetzelfde te onthouden.

matig zwak verbogen werkw. *haban*, imperf. *habáida*. Dit zou bij ons *haven* hebben moeten opleveren, welke vorm werkelijk in *handhaven*, *handhaafde*, *gehandhaafd*, regelmatig verbogen aanwezig is. Doch in het eenvoudige *hebben* werd de *b*, door verdubbeling, vóór den overgang in *v* behoed (zie boven bladz. 50); en de klankverandering (*Umlaut*), die in het Oudduitsch slechts in enkele vormen (zie boven bladz. 29) op hare plaats was, werd in den grondvorm aangenomen: misschien evenwel is ons *hebben* ontstaan uit een afgeleid Gothisch *habjan*. De oude tweede en de derde persoon praes. sing. missen die dubbele *b*: *du heves*, *hij heeft* voor *hevet*. Het imperf. *had heeft*, even als het deelw. *gehad*, de oorspronkelijke *a* van *haven* behouden, en bezit daardoor, vergeleken met het praes. *ik heb*, den schijn van een sterk imperfect. Evenwel is het niets anders dan een gesynkopeerde en tevens geapokopeerde vorm voor *hadde* of liever voor *haavde* van *haven*: zoo staat dan ook *gehad* voor *gehabd* of liever *gehaavd*. Dit deelw. *gehad* komt nimmer bijvoegelijk voor, noch ook in verbinding met *worden*: daartoe is het te zeer tot den aard van een vormwoord overgegaan.

Het werkw. *zijn*, eindelijk, ontleent van ouds zijne vormen van verschillende stammen. Aan dezen infinitief zelven schijnt de stam, die in het Sanskr. *as*, in het Grieksch en het Latijn *es* luidde (het Grieksche *ειμί* staat voor *εσμί*), ten grondslag te liggen, daar hij van den verbogen, thans in den subjunct. van het praes. bewaarden vorm *zij* (Lat. *sim* voor *esim*) door toevoeging der *n* ontleend is. *Ik ben* voor *ik bem*, en de oude tweede persoon enkelvoud *best* of *bist*, zijn terug te brengen tot den Sanskr. wortel *bhu*, Grieksch *φύ*, Latijnsch *fu* (in *fui*); *hij is* (voor *ist*) wederom tot

den stam *es* (*is*), gelijk ook het meerv. van het praes. indic. en het geheele praes. subj. Het imperfect *was*, reeds in het Gothisch voorkomend, behoort tot het vroeger (bladz. 584) onder de sterke werkw. der 3de klasse vermelde *wesen*, dat eigenlijk *wonen*, *blijven* (Fr. *demeurer*) beteekent. Het meerv. *waren* vertoont den gewonen overgang van *s* in *r* (zie boven bladz. 70). *Gewezzen* komt nog omstreeks in de 13de eeuw als deelwoord voor, in welken tijd men mede *gezijn* als deelwoord bezigde. *Zijn* leverde vroeger ook wel de vormen voor het enkelv. van het praes. der aantoon. wijze: *hi si* voor *hij is* (*Kar. de Gr.* zie de plaatsen in de *Woordenl.*); en nog in den Bommelerwaard *ik sij* voor *ik ben*. En omgekeerd vindt men *si wessen* voor *sij zijn* in de aantoon. wijze.

OMSCHRIJVENDE VERBUIGING.

Door omschrijving worden uitgedrukt, in het actief: het praes. perf. (*volm. verl. tijd*), het praeter. perf. (*meer dan volm. verl. tijd*); en wel beide tijden zoo in den indicatief als in den subjunctief; het futurum imperf. en het futur. perf.; alsmede het geheele passief. In deze vormen komt dat werkwoord, welks betrekkingen zij moeten uitdrukken, in de gedaante voor van het partic. perf. of in die van den infinitief. Het hulpwerkw. *hebben*, en bij sommige intransitieve werkwoorden het hulpwerkw. *zijn*, met het deelw. verbonden, dient om de tempora perfecta uit te drukken: ter vorming van het praes. perf. staat het hulpwerkw. in het praes. (b. v. *ik heb*, subj. *hebbe gelezen*; *ik ben*, subj. *sij gekomen*); ter vorming van het praeter. perf., in het imperf. (b. v. *ik had*, *hadde gelezen*; *ik was*, *ware gekomen*). De toekomstige tijd wordt omschreven door

middel van het praes. des hulpwerkwoords *zullen* en den infinitief des werkwoords (bij voorb. *ik zal lezen, ik zal komen*); het futurum perf. door hetzelfde hulpwerkwoord met het deelwoord des werkwoords en den infinitief van *hebben*, en, bij sommige intransitieve werkwoorden, van *zijn* (bij voorb. *ik zal gelezen hebben, ik zal gekomen zijn*). Ook de infinitivus perfecti wordt door middel van den infinitief des hulpwerkwoords *hebben* of *zijn* met het deelwoord, en de infinitivus inchoativus (gewoonlijk infinit. futuri) door middel van den infinit. van *zullen* met den infinitief des werkwoords uitgedrukt (b. v.) *gelezen hebben, gekomen zijn; (te) zullen lezen, (te) zullen komen*). Desgelijks het partic. perf. door middel van het partic. perf. des werkwoords, verbonden met het partic. imperf. (zoogen. tegenw. deelw.) van *hebben* of *zijn* (*gelezen hebbende, gekomen zijnde*), en het partic. inchoativum (gewoonl. partic. futur. genoemd) door het partic. imperf. van *zullen* met den infinit. des werkw. (*zullende lezen, zullende komen*).

Het passief wordt uitgedrukt door het partic. perf. des werkwoords vereenigd met het werkwoord *worden* in alle zoo enkelvoudige als omschrijvende tijdvormen. In die tijden van het passief, tot welke een omschrijvende tijdvorm van het hulpwerkwoord *worden* benoodigd zou zijn, wordt het partic. perf. van dit hulpwerkwoord echter doorgaans weggelaten, zoodat alsdan het werkwoord *zijn* alleen met het deelw. des werkwoords verbonden, het praesens en praeter. perfect., benevens het futur. perfect. van het passief uitdrukt, bij voorb.: *ik ben, was vereerd*, in plaats van: *ik ben, was vereerd geworden*; *ik zal vereerd zijn*, in plaats van: *ik zal vereerd geworden zijn*.

- Eindelijk dient ook het imperf. van *zullen* om, zoo in het actief als in het passief, een paar zamengestelde tijden te vormen, die eene *voorwaardelijke* beteekenis hebben. De eene dezer tijden drukt een' *voorwaardelijk onvol-eindigden*, de ander een' *voorwaardelijk voleindigden* tijd uit: *ik zou beminnen, ik zou bemind hebben; ik zou bemind worden, ik zou bemind (geworden) zijn*. Eindelijk bestaat er nog een dubbelzamengestelde tijd, in het actief gevormd uit het omschrijvende praes. perf. met het part. perf. des hulpwerkwoords *hebben* vermeer-dend: bij voorb. *ik heb gelezen gehad*; en in het pas-sief, uit het omschrijvende praesens perf. met het partic. perfect. van *zijn*: bij voorb. *ik ben vereerd geweest*. Bilderdijk, (IV. *Versch.* D. III, bladz. 19 en volg.) noemt dezen tijd een perfectum remotius (*verwijderd volein-digden tijd*). Deze vorm stelt de handeling als tegen-woordig voltooid in een' verledenen tijd voor. De in-transitieve werkwoorden, wanneer zij ter vorming der omschrijvende tijden het hulpwerkwoord *zijn* aanwen-den, missen dezen tijd; dus kan men niet zeggen: *ik ben gewandeld geweest*. De reden hiervan ligt in de zoo straks te verklaren eigenlijke beteekenis der omschrij-vende vormen van een intransitief werkwoord met *zijn*. Overigens kan dezelfde dubbel zamengestelde tijd ook eene voorwaardelijke handeling uitdrukken, waartoe men dan het imperfect. subjunct. des hulpwerkwoords of wel het imperf. van *zullen* aanwendt: bij voorbeeld; *ik had (hadde) gelezen gehad, of zou gelezen gehad hebben; ik ware vereerd geweest, of zou vereerd geweest zijn*. Hoe het werkwoord *hebben* geschikt kan zijn om de voleindigde handeling uit te drukken, hebben wij reeds boven (bladz. 569, aangeduid, waar wij de oorspron-kelijke kracht van het voorvoegsel *ge* in de participia

perfecti trachten op te helderen : wie eene handeling heeft uitgeoefend , heeft zich haar , als het ware , eigen gemaakt , hij *heeft* , bezit haar . Dus beteekent *ik heb geschreven* , *ik heb de handeling van schrijven uitgeoefend* , in subjektieven zin , d. i. ook zonder dat er een objekt , dat geschreven is , bij wordt gedaacht . Evenwel schijnt dit gebruik om het werkwoord *hebben* ter uitdrukking eener voleindigde handeling met het deelwoord eens werkwoords te verbinden , ontstaan te zijn uit zegswijzen , waarin aan het werkwoord *hebben* een objekt , en aan dit objekt een deelwoord als bepaling was toegevoegd . Zoo zou *ik heb geschreven* aanvankelijk in verband met een objekt , bij voorb. *een' brief* , gebezigd zijn geweest , en eigenlijk beteekenen : *ik heb een' brief , die geschreven is , een' geschreven brief* ; als in het Latijn : *habeo scriptam epistolam* , en in het Ital. *io ho scritta una lettera* .

Hoezeer het hulpwerkw. *zijn* met het partie. perfecti van sommige intransitieve werkwoorden verbonden , in de verbuiging van deze werkwoorden de tijden der voltooide handeling moet vervangen , bij voorb. : *ik ben* , *ik was ontwaakt* , zoo geven toch zulke omschrijvende vormen met *zijn* of *wezen* , minder eene tegenwoordig of verleden voltooide handeling , dan een' tegenwoordigen of verledenen toestand te kennen , even als het Latijnsche *experrectus sum* , *eram* ; *mortuus est* , *erat* .

Zullen blijft , ook als hulpwerkwoord van den toekomstigen tijd aangewend , zijne oorspronkelijke betekenis van *moeten* getrouw . Daar van hetgeen geschieden *moet* verondersteld mag worden , dat het in een toekomstig tijdstip geschieden *zal* , zoo is een werkwoord dat *moeten* beteekent , allezins geschikt om den toekomstigen tijd te kennen te geven .

Daarentegen schijnt het zwaarigheid in te hebben ons uit de eigenlijke kracht van *worden* de geschiktheid van dit werkwoord ter omschrijving van het passief te willen afleiden. Mijns bedunkens is de lijdende kracht eener uitdrukking, als *hij wordt geprezen*, alleenlijk in het deelwoord gelegen, en dient het werkw. *worden* hier slechts om het nog niet geëindigd bestaan van den lijdenden toestand uit te drukken (1).

Duidelijk is het, hoe *ik zou lezen* eene voorwaardelijke beteekenis kan bezitten. Eigenlijk beduidt het: *ik moest lezen*, dat is, *in dien verledenen tijd moest ik lezen*, vervolgens: *als die tijd dáár was, als zich dat in dien tijd toedroeg, moest ik lezen*. Wat nu is dit anders dan *in dat geval moest ik lezen*? Zoo gebruiken wij het voegwoord *indien*, eigenlijk *in dien tijd*, voor: *in geval dat*, terwijl wij ons den tijd niet in het afgetrokkene, maar met deszelfs inhoud, dat is,

---

(1) De Romanische volken, die de werkwoorden, welke in hunne talen *worden* beteekenen, niet tot de omschrijvende vormen van het passief aanwenden, hebben daarom noch praesens, noch praeter. imperf. in het passief. Wel kan *je suis aimé* de kracht hebben van ons *ik word bemind*, doch slechts omdat *beminnen* eene handeling is, die niet binnen eene bepaalde tijdsruimte affloopt, en dus, als van zelve, eene onvoleindigde handeling te kennen geeft. *Je suis maltraité*, daarentegen, beteekent niets anders dan: *ik ben mishandeld*, niet: *ik word mishandeld*. — In het Engelsch bezit men de zegswijzen: *I am dressing, the house was building*, om eene in den tegenw. of verled. tijd onvoleindigde handeling in het pass. uit te drukken. Hier beteekent *dressing, building*, zoo veel als: *aan het kleeden; aan het bouwen*, en heeft dus deze infinitief alleen deswegens eene lijdende beteekenis, omdat men onder denzelfden een handelend subjekt begrijpt, verschillend van het grammatisch subjekt van den volzin.

met hetgeen in den tijd plaats heeft, verbonden, ja eigenlijk dit laatste alleen denken. Vergelijk ook de uitdrukking: *is het zoo laat*, voor: *is dat voorgevallen*.

Vragen wij nu, of in de Deutsche taal die omschrijvende vormen reeds in de oudste tijden, tot welke wij kunnen opklimmen, op dezelfde wijze gebruikt werden, zoo moet het antwoord zijn, dat het Gothisch meestal de enkelvoudige tijden aanwendt, waar wij zamengestelde of omschrijvende vormen bezigen. Zoo dient er het praesens gewoonlijk ook voor het futurum; het praeteritum (even als in het Latijn) mede voor het praesens perfectum. *Haban* (*hebben*) is in het Gothisch nog geen hulpwerkwoord van het perfectum.

Voor het Grieksche *μῆλλεν* vindt men in de Gothische Bijbelvertaling het werkwoord *munan* (*meenen*, *denken*, *wanen*) gebruikt (b. v. Luc. XIX, 4); soms ook *tiaban* (als Marc. X, 32) of *skulan*; d. i. *zullen* (b. v. Joh. VII, 39). Deze werkwoorden treden dus eenigermate als hulpwerkwoorden van het futurum op. *Mee-nen* of *denken* heeft bij ons nog eene dergelijke kracht in zegswijzen, als: *ik meende een ongeluk te krijgen*, *hij dacht neder te zijgen*, vroeger mede *wanen* en *vanden*, waar zij zoo veel als *willen* beteekenen; zie Huydec. op Mel. St. II. 557, 558, en vergel. nog bij Hooft (Histor. B. IX.): *waanende van der Werve te bewegen*. *Hebben* in de beteekenis van *moeten* (*zullen*) met de kracht van een hulpwerkw. des toekomstigs is zeer gemeen: *zij hebben naar mijne bevelen te luisteren*, en het werkwoord *avoir* (*aver*) vormt het thans schijnbaar enkelvoudige futurum der Romanische talen (vergel. boven bladz. 235, noot).

In de Psalmvertaling uit de negende eeuw is *zullen* (*solan*) reeds als hulpwerkw. van het futurum ingevoerd.

Doch in het passief, hien, als nog heden, door middel van *worden* omschreven, schijnt het praesens van *worden* voor *zullen worden* te moeten gelden; b. v.: *fulfida werthan* (septebimur), *wirbit irhawun* (exaltatur) (1). De Gothische taal gebruikte voor het passief nevens eigenaardige enkelvoudige passiefvormen (hoedanige nog slechts de Noordsche talen kennen), tevens, even als de Romantische talen en veelal het ouderc Hoogduitsch, omschrijvende uitdrukkingen met *visan* (*worden*).

Zoo even vermeldden wij, dat sommige intransitieve werkwoorden de tijden der volendigde handeling niet door *hebben*, maar door *zijn* uitdrukken. Hierover dient nog het volgende aangemerkt te worden. Als regel mag men stellen: bij intransitieve werkwoorden kunnen die tijden, zoowel door middel van het werkwoord *hebben* als van *zijn* gevermd worden. Doch groot is het verschil tusschen de beteekenis van het perfekt eens intransitieven werkwoords met *hebben*, en die van het perfekt eens intransitieven werkwoords met *zijn*. *Ik heb geloopten*, b. v. geeft rekenschap van sene tegenwoordig volendigde handeling, op de vraag: *wat hebt gi gedaan?*; *ik ben geloopten* stelt een tegenwoordigen toestand voor; op de handeling gevolgd; en meldt dus, dat men zich, na geloopten te hebben, ergens (ik *ben hierheen* geloopten) of in zekeren toestand (ik *ben moe* geloopten) bevindt. Met een dergelijk verschil in de beteekenis kunnen verscheidene andere intransitieve werkwoorden zoo met *hebben* als met *zijn* gebezigt worden, als: *wandelen, gaan, rijden, varen, springen, reizen, dan-*

---

(1) Zie de aanmerkingen van den uitgever J. Clarisse, in *De Jager's Magaz.*

wen, vliegen, ijlen, klimmen, kruipen, zeilen, zweemmen. Maar nu zijn er intransitieve werkwoorden, wier beteekenis niet duldt, ze anders dan met één der gezegde hulpwerkwoorden te gebruiken. Zoo kan een intransitief werkwoord alleen met het hulpwerkwoord *zijn* worden zamengevoegd, wanneer het eene werking aanduidt, die, in plaats van gedurende zekere tijdsruimte aan te houden, slechts in een punt des tijds voorvalt, b. v. : *sterven, vallen* (1), *zinken, neerzigen, ontwaken*, en over het algemeen zijn die intransitieve werkwoorden in hetzelfde geval, bij welke het er om te doen is, niet om van eene vrijwillige daad, maar om van het gevolg der werking rekenschap te geven, b. v. : *komen, weggaan, uitglijden, ontloopen, wijken, vluchten, landen, smelten, veranderen, verouderen, groeijen, bersten, breken, verstijven, bevroezen, gelukken, geschieden, gebeuren, in het oog loopen, te ontmoet gaan.* Andere werkwoorden daarentegen, die eene daad aanduiden, bij welker vermelding het bepaaldelijk op de werking, en niet op eenen daarop gevolgden toestand aankomt, nemen in de perfectta alleen *hebben* bij het deelwoord, bij voorbeeld: *staan, arbeiden, streven, lagchen, weenen, mistasten, sidderen, leven, waken, heerschen, vechten, dorsten, slapen, rusten, zwijgen, bloeijen, spoeden, bloeden.*

Schijnbaar strijdig met deze regels zegt men: *ik heb uitgediend, de planten hebben uitgebloeid.* Met deze uitdrukkingen toch geeft men bericht van den toestand

---

(1) Schoon *sneven* (*vallen*) met *hebben* verbonden wordt. Zie N. H. bij Huidec. *Pr. D.* III, bl. 139, 140.

op de werking gevolgd. Doch in waarheid zegt hij, die zoo spreekt: *ik heb gediend, zij hebben gebloed, tot er een einde aan gekomen is*. Ook de zegswijzen: *ik ben op de sofa gelegen, op den stoel gezeten*, verdienen eene bijzondere vermelding, daar *liggen* en *zitten* met *staan*, *rusten* enz. tot die klasse van intransitieve werkwoorden behooren, bij welke vermelding het op de werking en geenszins op eenen daarop gevolgden toestand aankomt. Tot verklaring kan strekken, dat *gelegen* en *gezeten*, verbonden met *zijn*, den aard bezitten van adjektieven, die een voorzien zijn met het begrip, uitgedrukt door den stam, beteekenen (vergel. bladz. 407): *gelegen, gezeten zijn* zijn dus omschrijvende uitdrukkingen voor *liggen, zitten*. Zoo staat op oude grafsteenen: *hier is gerust*, voor *hier rust*, en zeide men in vroeger eeuw (als nog in het Opperduitsch) *is gestaan* voor *staat*.

Nevens *ik ben hem ontmoet*, in welke uitdrukking *hem* in den datief staat, zegt men ook: *ik heb hem ontmoet*, omdat *ontmoeten* de waarde verkrijgt van het transitieve *aantreffen*. Desgelijks, doch minder onberispelijk, nevens *mij is weêrvaren*, *ik heb weêrvaren*, wanneer *wedervaren*, eigenlijk *tegenaanloopen*, de kracht heeft van *ondervinden*. Nog zijn er eenige werkwoorden, die transitief kunnen gebruikt worden, maar oorspronkelijk intransitief zijn, te weten: *beginnen, eindigen, volgen, vergeten*. Men zegt in passieven zin: *het werk wordt begonnen, is geëindigd; het wordt door eene andere onderneming gevolgd; de les werd spoedig vergeten*. Dat deze werkwoorden niettemin intransitief zijn, blijkt daaruit, dat men in actieven zin kan zeggen: *ik ben begonnen, hij is daarmee geëindigd, hij is hem gevolgd, ik ben de les*

vergeten. Ook hadden *beginnen* en *eindigen* oudtijds het objekt in den genitief bij zich, en nog kunnen wij het objekt dezer werkwoorden met eene praepositie bezigen: *met iets beginnen* of *eindigen*; *vergeten* regeert in het Hoogd., als vroeger ook bij ons, mede den genitief, en *volgen* vereischt in dezelfde taal den datief: *er volgt mir*, *ihm sind gefolgt*, terwijl wij veelal op iemand volgen zeggen, hoezeer dit laatste, in tegenoverstelling van *iemand volgen*, eene onvrijwillige handeling beteekent.

Wat, eindelijk, de hulpwerkwoorden der wijze, *kunnen* en *mogen*, aangaat, men hoort wel eens: *ik ben niet kunnen komen*, *ik ben niet mogen blijven*; alsdan bewerkt het werkwoord, hetwelk op *kunnen* of *mogen* volgt en het hulpwerkwoord *zijn* zou vereischen, dat *zijn* bij *kunnen* en *mogen* te staan komt; doch deze werkwoorden vorderen *hebben*, en men behoort te zeggen: *ik heb kunnen komen*, *ik heb mogen blijven*, even als men zegt: *ik heb niet willen komen*. Bij het werkwoord *zijn* moet, *a priori* beschouwd, zoo wel *hebben* als *zijn* de tijden der voleindigde handeling kunnen vormen, en moet de voorkeur aan het eene of het andere gegeven, afhangen van den inhoud, dien men aan het abstrakte werkwoord *zijn* leent. Evenwel heeft het gebruik gewild, dat men thans uitsluitend zegt: *ik ben geweest*, enz. Vroeger evenwel, en nog in de Statenvertaling des bijbels, is *ik heb geweest* niet ongewoon. Ook in het Engelsch heet het: *I have been*, in het Fransch: *J'ai été*, en in het Spaansch: *yo he sido*; doch in het Italiaansch: *io sono stato*.

AANHANGSEL BEHEZZENDE OPMERKINGEN AANGAANDE
HET GEBRUIK DER VERSCHILLENDE VERBUIGINGS-
VORMEN DES WERKWOORDS.

Daar de grammatische persoon des werkwoords in onze taal niet door de persoonsuitgangen des werkwoords alleen kan uitgedrukt worden, zoo moet het subjekt, bijaldien geen substantief als zoodanig optreedt, altijd door een persoonlijk voornaamwoord worden aangewezen. Hieruit volgt echter niet, dat men vóór een werkwoord, hetwelk het subjekt met een voorafgaand werkwoord gemeen heeft, het persoonlijk voornaamwoord altijd behoeft uit te drukken of te herhalen. Integendeel is dit alleen dan noodig, wanneer er eene verandering in de woordvolging plaats heeft. Men zegt zeer goed zonder herhaling van het persoonl. voornaamw. vóór het tweede werkwoord: *gij zijt zorgvuldig voor u zelveu, maar verwaarloost anderen*; doch verandert men de woordorde van den laatsten zin, zoo moet men ook in dezen het voornaamw. uitdrukken: *gij zijt zorgvuldig voor u zelveu, maar anderen verwaarloost gij*. Heeft de eerste zin de omgekeerde orde, en de laatste niet, zoo is de herhaling niet noodig: *voor u zelveu zijt gij zorgvuldig, maar verwaarloost anderen*. Maar staan beide in de omgekeerde orde, zoo verzwijgt men het voornaamwoord bij het eerste: *zijn vader vereert en bemint hij*; ten ware het eerste of het tweede praedikaat of beide uit twee bestanddeelen bestaan; dan toch moet ook bij het eerste het voornaamwoord uitgedrukt worden: *hem slaat hij gade en vereert hij; u zelveu verwaarloost gij, maar voor anderen hebt*

gij alles over; anderen weet gij te raden, maar zelf zijt gij radeloos. Bij zulk een praedikaat toch uit twee bestanddeelen bestaande, moet de bepaling altijd tusschen de beide bestanddeelen geplaatst worden; is het nu, dat deze bepaling (bij de omgekeerde woordorde) reeds vooruitgezonden is, zoo dient wel het subjekt tusschen die beide bestanddeelen geplaatst te worden. — De Ouden laten niet zeldch na in een' volzin het subjekt door een voornaamw. uit te drukken, niet alleen waar de voorgaande zin eene verschillende woordorde bezit, maar ook waar deze voorgaande zin het woord, dat als het subjekt van den volgenden zin moet begrepen worden, in een' verbogen naamval bevat. Vergelijk de volgende voorbeelden, ontleend uit *der Leken Spieghel*, B. I. C. 12, v. 74: *enen ridder — Die Patricius was gheheten, Ende quam weder* enz. C. 20, v. 6: *Van den ingelen een groot conroot, Ende nemen* (t. w. *zij, de Engelen*) *die ziele* enz. Zeer gemeen is mede bij de Ouden de volgende uitdrukking: *hij had een' zoon, hiet Hendrik*, voor: *en hij of deze heette Hendrik*. Onze bijbelvertalers, eindelijk, hebben de gewoonte vóór het praedikaat van een' volgenden zin van dezelfde constructie met een' voorgaanden des noods eene bepaling van grooteren omvang in te lasschen, en desniettemin het voornaamw. in dezen volgenden zin onuitgedrukt te laten: hieruit ontstaat bij hen een schijnbaar gemis aan een subjekt vóór het werkwoord van dezen laatsten zin, bij voorb.: *deden sij hem eenen purperen mantel om, ende een kroone van doornen gevlochten hebbende, setteden die op sijn hoofd* (Matth. XXVII, 28 en 29). Zoo ook Marc. XIV, 3: *quam een vrouwe — ende de alabaster flesche gebroken hebbende goot die op sijn hoofd*.

Op den regel, dat ieder praedikaat, bijaldien het geen substantief tot subjekt heeft, een voornaamwoord als subjekt vóór zich hebben moet, maken overigens 1°. *de objektieve onpersoonlijke werkwoorden* eene uitzondering, bij voorb.: *mij dorst*, niet: *het dorst mij*; en 2°. *de imperatief*. Bij dezen toch wordt het pers. voornaamw. van den tweeden persoon slechts dan uitgedrukt, wanneer de persoon in tegenstelling van een' of meer anderen met nadruk moet vermeld worden; bij voorb.: *gij, blijf*; *zij kunnen vertrekken*; zoo ook: *komt gij hier*; *zij mogen heengaan*. Blijkens dit laatste voorbeeld plaatst men dan het persoonl. voornaamw. even goed achter als vóór den imperatief, hetwelk mede verraadt, dat het, eigenlijk overtollig, slechts nadrukshalve, bij wijze van vocatief, aan het werkwoord in dezen vorm wordt toegevoegd. De subjunctief in den derden persoon met optatieve beteekenis (als in: *de Koning leve*) is zoo veel als een derde persoon van den imperatief. Vandaar dat zulk een subjunctiefvorm bij de Ouden niet zelden, even als de imperatief, zonder uitgedrukt subjekt voorkomt, bij voorbeeld, *Melis Stoke, B. III. v. 1030. B. IX, 96*. Ook bezigen de Ouden bij de mededeeling van den zakelijken inhoud eens bevels, hetwelk in den imper. 2den persoon was gegeven, den 3den persoon van het imperf. subjunct. zonder uitgedrukt subjekt, *Mel. Stoke, B. III, 1393; IX, 557*. Verg. *Dr. M. de Vries, Brief aan Dr. Jonckbl. bl. 18*.

De regel, dat het getal des werkwoords met dat des subjekts moet overeenkomen, lijdt, vooral in de gemeenzame taal, deze beperking, dat, wanneer vóór een

meervoudig substantief een kollektief woord in het enkelvoud staat, welks beteekenis in die mate verzwakt is, dat het zoo veel beduidt als een bijvoegelijk telwoord *veel* of *weinig* enz., dat, zeg ik, alsdan het werkwoord in het meervoud staat; bij voorbeeld: *daar komen een menigte, een boel, heel wat menschen aan; er zijn nog maar een beetje appelen in.* In den Statenbijbel staat, zoo als bekend is, het praedikaat van een kollektief altijd in het meervoud. Ook bij andere Schrijvers is dit niet zelden het geval, zie Huydec. Proeve, III. bl. 4—6. — De andere regel omtrent de overeenkomst van het getal des praedikaats met dat des subjekts, volgens welken het werkwoord in het meervoud staan moet, wanneer het bij twee of meer subjekten behoort, al staat ook elk derzelve in het enkelvoud, ook deze regel moet eenige beperking toelaten. Zulke uitdrukkingen, namelijk, die uit een paar substantieven zijn zamengesteld, die te zamen slechts één begrip voor den geest brengen, hebben haar werkwoord in het enkelvoud bij zich, bij voorb.: *geld en goed is verteerd, tier en leven is er uit, man en paard verdronk.* Volgen verscheidene subjekten op elkander, van welke het begrip des laatsten al de voorgaande in zich besluit, ook dan staat het praedikaat in het enkelvoud, bij voorb.: *zijne welvaart, zijne gezondheid, zijn leven staat op het spel.* Desgelijks, wanneer de voorgaande subjekten ten slotte in een enkel kollektief worden zamengevat, bij voorb.: *eer, plicht, belang, alles moet u daartoe doen besluiten.* Eindelijk is het geoorloofd, in geval het werkwoord vóór een uit meer dan één lid zamengesteld subjekt geplaatst is, de overeenkomst in getal slechts met het eerste dezer leden te

doen plaats hebben, en bij gevolg het werkwoord, bijaldien dit eerste substantief enkelvoudig is, mede in het enkelvoud te plaatsen, bij voorb.: *waar was de moed en de kracht gebleven*; vooral wanneer dit eerste substantief geen meervoud toelaat, bij voorb.: *wat deert hem het lijden en de smekingten van het ongelukkige volk?*

Zoo twee of meer subjekten door zoodanige voegwoorden verbonden worden, die de aandacht bij elk afzonderlijk bepalen, heeft de overeenkomst in getal alleen met het naastbijzijnde onderwerp plaats; bij voorbeeld: *noch hij, noch zijn broeder heeft mij bezocht; hij of zijn vriend zou mij bericht zenden; zoowel de vader als de moeder trok zich de zaak aan.* Hier zijn eigenlijk twee volzinnen, die te zamen één praedikaat gemeen hebben, zoodat het niet bij beide subjekten behoeft uitgedrukt te worden. Zoo met eenig enkelvoudig subjekt eene bepaling door middel van de voorzetsels *met, benevens* enz. verbonden wordt, staat noodwendig het praedikaat in het enkelvoud. Evenwel treft men wel eens in dit geval een meervoudig gezegde aan, als: *Noach met de zijnen gingen* (*Lek. Spiegh. B. I. C. 30, v. 4 en 5*).

Wanneer twee of drie subjekten van verschillende grammatische personen bij één werkwoord behooren, staat dit in het meervoud van den persoon, welke den voorrang heeft. De eerste persoon nu heeft den voorrang boven den tweeden en den derden, en de tweede boven den derden persoon: *ik en gij hebben*, of: *ik en gij, wij hebben; ik en gij zijn; gij en hij meent; ik en de vader, wij zijn één.* Dus kan *ik en gij, ik en hij* of *zij*, in *wij* zamengevat worden; doch *gij en hij* kunnen niet in één voorw. worden zamengevat, vermits, bij gemis van een' onder-

scheiden vorm van het persoonlijk voornaamw. van den tweeden pers. enkelv., dit slechts eene onaangename herhaling van hetzelfde *gij* zou medebrengen. — Staan de personen tegen elkander over, zoo richt zich het werkwoord in persoon en getal naar den naastbijzijnden: *ik noch gij kunt; hij of ik heb; ik of hij is bereid*. Evenwel laat men in de taal des gemeenen levens doorgaans het praedikaat in persoon met het eerstgenoemde persoonl. voornaamw. overeenkomen, terwijl men het tweede persoonl. voornaamw. als in een' onontwikkelden tusschenzin staande beschouwt: *hij of ik heeft het gedaan, gij noch ik kunt komen*, mits de persoonlijke voornaamwoorden niet elk eene tegenstellende conjunctie vóór zich hebben: *niet alleen hij, maar ook gij zijt overtuigd; noch gij noch ik kan komen; of ik of gij zult gaan*.

Onnoodig is het, door voorbeelden te staven, dat ook in onze taal, ter verlevendiging der voorstelling, het praesens, in plaats van het praeter. imperf., als verhalende tijd gebruikt wordt, een kunstgreep, waardoor de verhalen zich en zijne toehoorders, als het ware, in het verleden tijdstip verplaatst; maar dienstig is het, opzettelijk te handelen over het verschillend gebruik van het praeter. imperf. ter eener, en het perfectum ter anderzijde. Het praeter. imperf. is, volgens het boven (bl. 560, 561) vermelde, deels een onbepaald verleden tijd (praeter. aoristum), deels een bepaald verleden tijd (praeter. definitum of eigenlijk gezegd imperfectum): in het eerste geval beduidt deze tijdvorm eene bijzondere verledene handeling, een bijzonder verleden feit, tot eene reeks van historische gebeurtenissen behoorende; in het an-

ders stelt hij eene verledene handeling in betrekking tot een gegeven verleden tijdstip, tot eene gelijktijdige gebeurtenis, of beteekent in het algemeen een voortdurend *zijn* of *doen*, een' blijvenden toestand, en is dus meer *schilderend* of *beschrijvend*, terwijl het praeter. imperf., als onbepaalde tijd gebruikt, *verhaalt*. Het perfectum, daarentegen, vermeldt eene handeling als tegenwoordig voleindigd (1). Verhaal ik, bij voorbeeld, de gebeurtenissen der Oude Geschiedenis in groote trekken, zoo kan ik zeggen: *Te Rome verdreef men de koningen, gedurende 450 jaren regeerden er consuls, op dezen volgden de keizers* enz. In dezen zin zijn *verdreef*, *regeerden* en *volgden* onbepaald verledene tijden, en bij gevolg in het Latijn door het zoogenaamde perfectum, in het Grieksch door den *aorist*, in het Fransch door het zoogenaamde *prétérit défini* te vertalen; doch in de volgende uitdrukkingen: *reeds regeerden er consuls te Rome, toen Porsenna de stad bedreigde*, is slechts *bedreigde* een onbepaald verleden tijd, doch *regeerden* een bepaald verleden tijd, in het Grieksch, het Latijn en het Fransch door het imperf. uit te drukken. Ook in den zin: *de consuls regeerden één jaar*, staat dit zelfde werkwoord in den bepaald verleden tijd, aanduidende wat gewoonlijk en telkens op nieuw plaats greep. Maar geeft de spreker rekenschap van den staat zijner kennis, en vermeldt hij het verleden feit, dat er eenmaal consuls te Rome geweest zijn, als een voorwerp, een gewonnen resultaat zijner tegenwoordige wetenschap, zonder dit feit in verband met het vroeger en later gebeurde noch met eene gelijktijdig gebeurde zaak te willen beschouwen, zoo zegt hij: *de consuls hebben 450*

---

(1) Vergel. Bilderdijk, *N. Verscheid.* D. III. bl. 19—21.

jaren geregeerd. Desgelijks is in het voorstel: *God schiep de wereld*, *schiep* noodwendig een onbepaald verleden tijd; maar van de wereldschepping als van eene tegenwoordig erkende waarheid gewagende, moet men zeggen: *God heeft de wereld geschapen.*

Waar men van eene voleindigde handeling spreekt, die een' tegenwoordigen toestand heeft bewerkt, zal men niet licht in het gebruik van den tijdvorm des werkwoords mistasten, en zonder eenige twijfeling den volmaakt verleden tijd aanwenden, bij voorb.: *ik heb gewandeld*, dat is: *thans, na de wandeling, ben ik in rust; ik wandelde*, daarentegen, verhaalt, en verplaatst den hoorder in het verledene. Niettemin kan het perfectum noodig zijn om eene gebeurde zaak zonder eenige betrekking tot het tegenwoordige uit te drukken. Te weten, wanneer men van gebeurtenissen des dagelijkschen levens, die mitsdien niet tot de Geschiedenis als zoodanig behooren, verslag doet zonder zelf daarbij tegenwoordig geweest te zijn. Zoo zal men zeggen: *er is gisteren een groot ongeluk gebeurd. Hebt gij het reeds gehoord, dat bij den storm de schoorsteen van den Heer N. is afgeslagen? Zijt gij ook op die partij geweest?* Hier zou het praeter. imperf.: *gisteren gebeurde er een groot ongeluk; de schoorsteen sloeg af; waart gij op die partij?*, niet gepast zijn. De reden is deze. Wie zich tot het verhalen eener geschiedenis zet en dus het praeter. aoristum gebruikt, verplaatst zich met den geest in die verleden omstandigheden; de historische voordracht toch berust op de fictie, als of de verhaler zelf bij het gebeurde tegenwoordig ware geweest. Daar nu kortlings gebeurde alledaagsche zaken nog geen voorwerp van geschiedkundigen aard zijn ge-

worden, en bij gevolg niet vatbaar zijn om historisch te worden voorgedragen, zoo zou de aanwending van het praeter. imperf. (of liever aorist.) bij mededeelingen en vragen, als de zoo even vermelde, den schijn te weeg brengen, als of de spreker zich werkelijk daarbij bevonden had en niet slechts bij fictie zich daarbij verplaatste. Dus schiet er niets anders over, dan het perfectum te gebruiken.

Maar het tegenwoordig zijn bij een feit is betrekkelijk. Iemand, die, zonder het bepaaldelijk bijgewoond te hebben, echter in de ruimte, waar binnen het is voorgevallen, geweest is, kan met betrekking tot anderen, die zich buiten die ruimte bevonden, geacht worden bij het voorgevallene tegenwoordig te zijn geweest. Dus kan een en hetzelfde feit, naarmate het door verschillende personen op verschillende plaatsen wordt medegedeeld, nu in het praeter. imperf., dan in het perfect verhaald moeten worden. Bij voorbeeld: er sterft een verdienstelijk man: zijne kinderen, die bij zijnen dood tegenwoordig waren, kunnen aan hunne vrienden melden: *gisteren stierf onze goede vader*. De vrienden vertellen het aan andere menschen uit dezelfde plaats: *gisteren is de Heer N. gestorven*. Doch melden zij dit bericht ook aan hunne vrienden buiten de stad, zoo schrijven zij: *voor eenige dagen stierf hier de Heer N.* enz. (1).

Het plus quam perfectum of liever praeter. perfectum, en het futurum perfectum of exactum zijn altijd bepaalde of betrekkelijke tijden, en het feit, waarop het in den eersten dezer tijden medegedeelde betrekking heeft,

---

(1) Dit voorbeeld is ontleend uit Heyse, t. a. pl. bl. 760.

moet altijd in den vorm van het praeteritum, dat, waarop het in den tweeden dezer tijden vermelde betrekking heeft, in den vorm van het futurum, hetzij simplex, hetzij insgelijks exactum, uitdrukkelijk vermeld staan. Bij voorbeeld: *Hij had het gehoord, daarom kwam hij; toen ik den brief geschreven had, trad hij binnen; hij zal komen, als hij de uitnoodiging zal gekregen hebben; hij zal u het bericht gegeven hebben, vóór het avdnd zal geworden zijn.*

Gelijk men niet zelden het praesens in de plaats van het futurum bezigt (b. v.: *morgen gaan wij op reis; binnen veertien dagen ben ik bij u*), zoo gebruikt men niet minder dikwijls het perfectum in plaats van het futurum perfectum. Dit kan zonder gevaar van misverstand geschieden, daar het nevensgaande futurum genoegzaam de kracht van zulk een perfectum, in plaats van het futurum perfectum gebezigt, aanwijst. Dus in den volgenden zin: *zoodra als ik gegeten heb, zal ik komen* (voor *gegeten zal hebben*). In geval nu het perfectum de plaats van het futurum perfectum bekleedt, is het niet raadzaam tevens, het praesens in de plaats van het futurum te bezigen. In den volgenden zamen-gestelden zin toch: *als ik gegeten heb, kom ik*, zou, namelijk, het praesens *kom ik*, opgevat kunnen worden als een praesens aoristum, in welk geval het betee-kenen zou: *ik kom telkens, ik kom gewoonlijk, als ik gegeten heb.*

De opeenvolging der tijden in het verband der rede hangt eenig en alleen van den aard des onderwerps en de voorstelling des sprekers af. De loop der gedachte kan, bij voorbeeld, den overgang van het perfectum tot het imperfectum natuurlijk medebrengen. Aldus in het volgend voorbeeld: *al zijne kinderen zijn omge-*

komen; de een werd bij een' uitval der vijanden door een' kanonskogel getroffen; de ander sneuvelde bij het bestormen der vesting. Hier gaat de verhaler van het vermelden van het tegenwoordig bestaande (zijn omgekomen) tot het verhalen van het gebeurde (werd getroffen — sneuvelde) over. Evenwel behoort men natuurlijk niet zonder grond van den eenen tot den anderen tijd over te springen, zoo als b. v. Luk. VIII, 34, waar zij zijn gevlucht, te midden van verscheidene imperfecta voorkomt. De dwang van het rijm heeft de oude Schrijvers hiertoe wel eens verleid. Men zie b. v. der Lek. Spiegh. B. I. C. 23, v. 31 en 32. coll. 34 en C. 42, v. 91. Hoezeer bij de beoordeeling van zulke plaatsen niet uit het oog dient verloren te worden, dat de Ouden vaak het perf. in plaats van het imperf. als verhalenden tijd gebruiken.

Het onderscheid tusschen den indicatief en den sub-junctief hebben wij boven (bladz. 235) verklaard. Hier staat ons 1°. de vraag te beantwoorden, in welke gevallen alnog de subjunctief wordt aangewend, en 2°. te handelen over de beteekenis der tijdvormen in deze wijze.

Men bezigt den subjunctief, ten eerste, wanneer de handeling of de toestand moet vermeld worden, als bestaande in de bedoeling of den wensch des subjekts. In dit geval bevat de hoofdzin een der werkwoorden *willen, begeeren, verlangen, hopen, verzoeken, bidden, smeeken, waken, zorgen, op zijne hoede zijn* en dergelijke. Bij voorbeeld: *hij wil, dat men hem groete* (zeide ik: *hij wil, dat men hem groet,*

zoo zou de handeling als stellig aanwezig worden opgegeven, en *willen* zou de kracht van *beweren* hebben). *Ik hoop, dat hij tijdig kome. Hopen*, kan ook de waarde hebben van *er voor houden, vooronderstellen*, en dan vereischt het in den afhankelijkken zin eenen indicatief, bij voorb.: *ik hoop waarlijk, dat hij wijs genoeg is*. Verder: *hij wenscht, dat er eendracht tusschen ons heersche. Hij bidt, dat hij hem niet wegzende. Hij waakt, tracht te verhoeden, dat de stad niet bij verrassing ingenomen worde. Zij zorgen, dat het geschiede*. Na *zorgen* en *waken* kan ook eene stellige uitspraak volgen, b. v.: *hij zorgt, dat de stad niet ingenomen wordt, d. i. de stad wordt niet ingenomen, en hij is degeen die daarvoor zorgt*. Bevat de hoofdzin geen werkwoord van *wenschen* enz., dan moet de conjunctie of het conjunctieve woord, dat aan het hoofd van den afhankelijkken zin staat, te kennen geven, dat de handeling of de toestand slechts in den wil het verlangen of de behoefte des subjekts bestaat: *Hij leert, opdat hij wijs worde. Hij zegt het, opdat zijn zoon eenmaal beseffe. Hij behoeft een' vriend, die hem de oogen opene, d. i., daartoe dat deze hem de oogen opene. Zij maken eene overeenkomst, dat geen hunner voortaan de rechten zijns nabuurs schende, d. i. daartoe strekkende, dat geen hunner* enz.

In de taal des gemeenzamen levens omschrijft men den subjunctief achter de opgegeven werkwoorden veelal door het hulpwerkwoord *zullen*: *hij wil, dat men hem groeten zal; ik hoop, dat hij tijdig genoeg komen zal*, en wordt de afhankelijke zin met *opdat* of een dergelijk conjunctief woord vervangen door een' infinitief met *om*: *hij leert om wijs te worden; een vriend om hem de oogen te openen*. Ja! bij de mees-

te der meergenoemde werkwoorden kan een infinitief het objekt der bedoeling inhouden, wanneer het subjekt van het verb. finit. de handeling, door den infinit. uitgedrukt, zelf kan uitvoeren, b. v. : *ik wensch te komen; ik hoop het eenmaal te zien gebeuren.* Bij de werkwoorden *raden, vermanen, heeten (bevelen)* enz. bezigt men bij voorkeur den infinitief om den zin niet slepend te maken : *hij raadt hem niet achter te blijven; hij vermaant hem tijdig gereed te wezen.* — Voorts kan het hulpwerkwoord *mogen* in den subjunctief ten overvloede in zoodanige afhankelijke zinnen aangewend worden. B. v. : *hij wenscht, dat hij tijdig komen moge; opdat hij wijs worden moge.* Bij dit gebruik is *mogen* aanmerkelijk van de beteekenis afgeweken, die dit woord bij onze Ouden heeft, bij welke het slechts een *kunnen* beteekende. Evenwel was het genoegzaam van het werkwoord *kunnen* zelf onderscheiden, want, terwijl dit laatste een onbepaald, volstrekt *kunnen* of *vermogen* aanduidde, gaf *mogen* een *kunnen* te kennen, dat eerst door de uitkomst te bewijzen en in de toekomst te verwezenlijken is. Deze wijziging der beteekenis maakte het mogelijk, het werkwoord in zinnen aan te wenden, die eene bedoeling inhoudende, mede iets aanduiden, dat in de toekomst te verwezenlijken staat. Om eene dergelijke reden is ook het werkwoord *zullen* geschikt om de bedoeling te omschrijven: *zullen* beteekent eigenlijk *moeten*, maar, terwijl het woord *moeten* zelf eene onbepaalde, volstreckte, als het ware fysieke noodwendigheid beteekent, geeft *zullen* eene zedelijke verplichting, en bij gevolg de noodwendigheid van iets, dat in de toekomst plaats zal grijpen, te kennen.

Eindelijk, kan ook de *wensch* in een' zelfstandigen volzin zonder voegwoord of voorgaanden hoofdzin door

een werkwoord in den subjunctief worden uitgedrukt: *God zij met u, en zegene u; geve God; moge hij wijs worden; mocht hij beseffen; ware hij redelijk genoeg* (1). Hier is het evenwel mogelijk, het voegwoord *dat* vóór den zin te plaatsen: *dat God met u zij* enz., waaruit blijkt, dat bij den genen, die dus spreekt, een hoofdzin als *ik wensch* of *ik wenschte* ten grondslag ligt. Staat in zulke wenschende zinnen het werkwoord in het imperf., zoo nemen zij veelal *of, och of* voor zich, en moeten dan, overeenkomstig de kracht van *of*, dat is, *indien*, als vooronderstellende (hypothetische) zinnen verklaard worden, waarbij een voorwaardelijke zin, als: *dan zou mijn wensch vervuld zijn*, verstaan wordt.

Men bezigt den subjunctief, ten tweede, wanneer men de handeling of den toestand, bij wijze van *vooronderstelling*, als bestaande aanneemt, terwijl men in het midden laat, of het vermelde werkelijk besta, ja, in de meeste gevallen, overtuigd is, dat het tegendeel van het vooronderstelde waar is. Bij voorb.: *hij zij rijk, of moge rijk zijn of arm, toch rust op hem de verplichting; ten zij of ten ware (dat) hij zelf komme; hoe hij zich ook aanstelle, of aanstellen moge; welke schatten hij ook bezitte, of bezitten moge* (hier en in de andere voorbeelden heeft *mogen* de beteekenis van *kunnen* behouden); *alsof hij geleerd ware; mits hij mij hierin niet te leur stelle; al ware hij nog geleerder*, of naar de wijze der Ouden: *of hij nog ge-*

---

(1) Voorheen bezigde men in zulke zinnen gemeenlijk het omschrijvende werkwoord *moeten* om de zekerheid der vervulling van den wensch te kennen te geven: *God moet u zegenen* en dergelijke. Zoo heet het nog in het Hoogduitsch: *er soll leben*.

leerder ware; indien hij vroeger gekomen ware; wanneer dit ongeluk niet geschied ware; als (xoo) hij indachtig geweest ware.

Ten aanzien van het gebruik der Ouden dient hier aangemerkt te worden, dat zij slechts in zulke hypothetische zinnen, op welke een voorwaardelijke zin volgen moet, den conjunctief zonder uitzondering bezigen, alsmede in zinnen, die hypothetisch en tevens ontkenkend zijn. In stellige vooronderstellende zinnen wenden zij ook den indicatief aan, b. v.: *ist lief, ist leet*, waar wij zouden zeggen: *het zij lief, het zij leed*, en desgelijks zeggen zij in plaats van ons: *hoe — ook, welke — ook* met den subjunctief, eenvoudig *hoe, welke* met den indicatief. Er is eene soort van als hypothetisch te verklaren uitdrukkingen, die bij de Ouden volkomener waren, dan thans. Ik bedoel zegswijzen als deze: *het duurde niet lang, of hij kwam; het scheelt niet veel, of hij is ongelukkig geworden*. Volledig uitgedrukt zou het heeten: *indien hij niet kwam, dat is, indien hij al eene poos lang niet kwam, lang duurde het niet; indien hij al niet ongelukkig geworden is, dan scheelt het toch niet veel* (1). Hier nu behielden de Ouden de ontkenning: *hine (hij en, dat is, hij niet) quame; hine si ongheluckich ghe worden*, dat is: *het duurde niet lang, dat hij niet kwam*, of liever: *voorondersteld dat hij niet kwam, lang duurde het niet*. Zulk eene negatieve vooronderstellende zegswijze naar de wijze der Ouden hebben wij nog overig in ons *ten zij, ten ware*, die als voegwoorden bewaard hebben kunnen blijven: *ten zij is*

---

(1) In het Hoogd. worden zulke zinnen dus uitgedrukt: *es währte nicht lange, so kam er, of da kam er.*

het en zij, of het zij niet; ten ware, het ware niet: d. i. voorondersteld dat het niet zij of ware, dat enz.

Vermeldt men daarentegen, in hypothetischen vorm, iets, dat men aanneemt als werkelijk bestaande, bestaan hebbende of zullende bestaan, in dier voege, dat men bij den hypothet. zin: *indien dit zoo is*, denkt: *en werkelijk is het zoo*, alsdan bezigt men in den hypothet. zin den indicatief, bij voorbeeld: *Hij is arm geworden, hoezeer of ofschoon hij rijk was; hij zal niet betalen, alhoewel of hoewel hij rijk is; indien hij komen mag enz. (1).*

Wordt voor eenen vooronderstellenden zin met het imperfect geene conjunctie uitgedrukt, zoo moet, zal de zin hypothetisch blijven, een *voorwaardelijke (conditionale)* zin volgen. Anders toch wordt de zin optatief (zie bl. 639, 640); bij voorb.: *ware hij rijk! gebruikte hij zijnen tijd beter!*

In den *conditionalen* zin (en in zulke zinnen bezigt men den subjunctief in de derde plaats) staat het werkwoord steeds in het imperf. van de aanvoeg. wijze of wendt men eenen omschrijvenden vorm met het imperf. van *zullen* aan: *ware hij inschikkelijker geweest, zoo ware ik niet weigerachtig gebleven, of zoo zoude ik niet weigerachtig gebleven zijn; indien hij het vermogen gehad hadde, zou hij betaald hebben (2).*

---

(1) Alzoo in den conjunctieven zin, *Lek. Sp. B. I. c. 24. v. 70. verdient dat hi is*, d. i. *verdient dat te zijn, wat hij is.*

(2) Soms wordt bij de Ouden ook in den hypothet. zin *zoude* gebruikt, als *Lek. Sp. B. I. c. 42, v. 130*, waar het echter niet aan het Hoogduitsche *würde*, maar aan *sollte* beantwoordt.

Niet altijd heeft de vorm *zoude* voorwaardelijke kracht. Hij kan strekken om iets aan te duiden wat in een' verledenen tijd toekomstig was. Aldus in: *hij zeide mij, hij zou komen. Hij zou van daag aankomen.* In zulke zegswijzen is *zou* met den infinitief aan te merken als het imperfect van het futurum.

Wordt de hypothetische zin zonder voorwaardelijken zin, optatief; een voorwaardelijke zin, daarentegen; bij welken de hypothetische zin wordt verzwegen, wordt *potentiaal*; bij voorbeeld: *het ware te wenschen; ik zou wel lust hebben; ik weet wel, wat ik in uw geval deed (voor dede) of zou doen; dat zou mij zeer goed vlijen*, en dergelijke.

Zoo hebben wij, naar wij meenen, alle gevallen opgenoemd, in welke de subjunctief moet aangewend worden; in andere gevallen wordt hij door den aard onzer taal niet gevorderd. Dus niet in de zoogenaamde indirecte vraag, als in het Latijn; niet na hoofdzinnen, die eene ontkenning of twijfeling inhouden, als in het Fransch, en evenmin in redegevende zinnen, achter *omdat, dewijl, daar*, noch in andere adverbiale zinnen. Wel zal men hier en daar ook bij goede Schrijvers van vroegeren en lateren tijd een' subjunctief buiten den regel aantreffen (zoo laten, b. v. de Ouden op *tot dat* den subjunctief volgen); maar hier was het ons te doen om te bepalen, waar deze wijze, behoudens de verstaanbaarheid, in de schriftelijke aaneengeschakelde rede niet kan gemist worden, en overigens behoort men, naar ons dunkt, de tegenwoordige richting onzer taal te volgen, die ons vergunt den inhoud der gedachte in den vorm der werkelijkheid mede te deelen.

Nu blijft ons nog te handelen over de beduidenis der tijdvormen in den subjunctief. Hoezeer de bestaande

conjunctiefvormen, uit een etymologisch oogpunt beschouwd, aan de gelijknamige tijden van den indicatief beantwoorden (zoo staat *ik hebbe* nevens *ik heb*, *ik ware* nevens *ik was*), strekken echter de tijdvormen in den subjunctief geenszins ter uitdrukking van een zuiver tijdbegrip. Deze wijze geeft te kennen, dat het gezegde slechts in de gedachte en niet in de werkelijkheid bestaat. Wat nu niet werkelijk bestaat, bestaat ook niet in dien vorm des bestaans, welken wij tijd noemen. Daar echter de subjunctief iets aanduidt, dat wel niet werkelijk is, maar toch in het vervolg werkelijk worden kan, zoo is hij in zijnen eenvoudigsten vorm (het zogenoemde praesens subjunct.) geschikt om iets uit te drukken, welks toekomstige verwezenlijking gewenscht of bedoeld, of welks mogelijke verwezenlijking voorondersteld wordt. Zoo ziet de subjunctief uit zijnen aard op het toekomstige, en het verschil met het futurum bestaat slechts hierin, dat deze tijd een werkelijk *zijn* in de toekomst verplaatst. In allen gevalle is de begripverwantschap tusschen subjunctief en futurum groot genoeg om te verklaren, hoe het komt, dat, terwijl zich zoo aan het praesens als aan het imperfect een vorm in den subjunctief aansluit, een aan het futurum gelijknamige vorm in deze wijze ontbreekt (1). — De praesens

---

(1) Een subjunctiefvorm *ik zulle* is in onze taal onaannemelijk. Ook het Latijn kent geen eigenlijk futurum in den subjunctief; slechts bestaat in deze taal een partic. fut. met den subj. praes. van het werkw. *esse* vereenigd, en in het Grieksch bestaat er geen subj. fut. wel een futur. optat., welke vorm in begrip met ons imperfect van het futur.: *hij zou van daag komen*, overeenstemt. — Hoe na verwant is niet in het Lat. de subj. praes. met het fut. indic.? voor beide geldt de vorm *agam, capiam, audiam*.

teritale vorm in den subjunctief dient, volgens het zoo eyen gezegde, geenszins om een' verleden tijd aan te duiden; men wendt dezen vorm aan om een *voorwaardelijk* of een *voorondersteld* bestaan uit te drukken, dat is, in werkelijk voorwaardelijke zinnen, en in zulke vooronderstellende zinnen, die door een' voorwaardelijken zin gevolgd worden, of bij welke zulk een zin in de gedachte moet aangevuld worden, zoo als het geval is in zegswijzen, als deze: *hij doet als of hij rijk ware*, dat is, *als hij doen zoude, indien of wanneer hij rijk ware*. Gelijk er echter eenige begripsverwantschap bestaat tusschen den subjunctief en het futurum, zoo is er ook een zweem van overeenkomst op te merken tusschen de conditionele wijze en het praeteritum, waaruit zich dan laat verklaren, hoe de taal een' praeteritalen vorm ter uitdrukking van een voorwaardelijk bestaan heeft kunnen kiezen. Gelijk, namelijk, het verledene *niet meer* werkelijk is, zoo is de inhoud eener voorwaardelijke rede mede iets, dat niet werkelijk is. Alzoo wordt het bloot vooronderstellenderwijze aangenomene als iets, dat verleden is, opgevat (1). Deze opvatting nu is zoo natuurlijk, dat niet zelden, zoo in onze taal, als in andere talen zelfs de verleden tijd van den indicatief strekken moet om een voorondersteld bestaan te kennen te geven. Zoo in het Latijn: *tormentis dedendi fuerunt* voor *fuissent* (Cic. p. Mil. §. 58, Orell.). In het Fransch volgt op de conjunctie *si* regelmatig het imperf. indicat., en zelfs in den voorwaardelijken zin wordt deze tijd geduld: *j'étais mort, j'étais perdu*, voor *je serais mort, je serais perdu*. Hiertoe behoort, dat men bij ons

---

(1) Vergel. Heyse, t. a. p. bl. 771.

doorgaans, bij het geven eens verslags van het gevoel of van den inhoud van het geschrift eens anders, het imperfect des indicatiefs bezigt, waar het Hoogduitsch (in de zoogenaamde *ungerade Rede*), het praes. subj. aanwendt. Een Schrijver, bij voorb. heeft onder andere de woorden gebezigd: « voor de afschaf-
« fing van dit misbruik is er aan geen herstel te den-
« ken.” Van dit oordeel nu in eene inhoudsopgave van zijn geschrift verslag gevende, kan men zeggen: « zoo
« lang dat misbruik bestond, *was* er aan geen herstel
« te denken.” Alsdan moet de verleden tijd, welke op den tijd ziet, in welken de Schrijver zijn gevoelen nederschreef, het tijdelijke en dus het subjektieve van zijn oordeel te kennen geven. Wanneer men, verder, in een geschiedverhaal eene omstandigheid mededeelt, die met betrekking tot den tijd, in welken het verhaalde is voorgevallen, niet als verleden kan beschouwd worden, maar voor de optredende personen zelve problematisch was, of slechts in hunne meening bestond, bezigt men in onze taal mede het praeter. imperf. van den indicatief; bij voorb.: « een' aanval der bandieten
« duchtend, onderzocht hij, of de slotpoort behoorlijk
« gesloten *was* ;” (in het Hoogd. zou het heeten: « un-
« tersuchte er, ob das Schlossthor gehörig verschlossen
« sei”); desgelijks: « de Ouden meenden, dat de zon
« om de aarde *draaide*” (in het Hoogd. weder: *drehe*). Voorheen bezigde men in dit geval het imperf. subj.: *Lek. Sp. B. I, C. 10, v. 15*: « waenden, dat elc een God
ware,” en *C. 18, v. 4*: « sulke (d. i. sommigen) seiden, dat die ziele int herte *laghe*.” Ook gebruikte men voorheen het imperf. van den subjunct. als zoodanig, d. i.: deze tijdvorm moest, waar van eene verledene gebeurtenis sprake was, datgene uitdrukken, wat het praesens van den

subjunctief te kennen geeft bij de vermelding van tegenwoordige handelingen of toestanden. Gelijk men in het praes. zegt: « hij bidt, dat hij hem niet onvoldaan wegzende; » zoo zeide men in het praeter. imperf. : « hij bad, « dat hij hem niet onvoldaan *wegzonde.* » Zulk eene spreekwijze is thans verouderd, en het gevolg van dien is geweest, dat het imperf. subjunct. al minder en minder veelvuldig voorkomende, deze taalvorm eindelijk bijna geheel in onbruik geraakt is, en zelfs daar, waar hij door het begrip gevorderd wordt en voor geene omschrijving vatbaar is, te weten in den hypothetischen *voórzin*, door een' voorwaardelijken *nazin* gevolgd, de vorm van het imperfect indicat. gebruikt wordt. Alleen de vorm *ware* van het hulpwerkwoord *wezen* (*zijn*) heeft in het gewone gebruik stand gehouden. Dus zal men wel schrijven: *ware hij tevredener, hij zou gelukkiger zijn.* maar: *las* (doorgaans niet: *laze*) *hij ijveriger, hij zou grooter vorderingen maken.* In plaats van het zoo even aangevoerde: « hij bad, « dat hij hem niet onvoldaan *wegzonde,* » schrijft en spreekt men thans: *wegzenden mocht*, en neemt dus tot eene optatieve uitdrukking de toevlucht.

De imperatief is een optatief in den vorm des tegenwoordigen tijds, gericht tot een' tegenwoordigen persoon. Hij is een oorspronkelijk afhankelijke (hypotactische) spreekvorm, die zich, om zoo te spreken, weder tot een' zelfstandigen hoofdzin verheven heeft, een subjunctief weder tot indicatief geworden. Vandaar dat hij de slepende vormen des subjunctiefs afgelegd en, in plaats daarvan, den kortsten vorm aangedaan heeft. Is de imperatief oorspronkelijk een subjunctief, zoo is

het geen wonder, dat hij dat alles kan uitdrukken, wat de subjunctief van den praesensvorm vermag te beduiden. Want niet alleen kan hij een' optatieven, maar mede een' hypothetischen zin hebben; bij voorb., in de volgende zamengestelde uitdrukking: *wees te vreden, zoo zult gij gelukkig zijn*, dat is, *zoo gij tevreden zijt, zult gij gelukkig zijn*. De zelfstandige optatieve of hypothetische subjunctief van den derden persoon kan dus als een derde persoon van den imperatief beschouwd worden: *de koning leve* als de derde persoon van den optatieven imperatief: *leef, o koning*; en *hij zij tevreden, zoo zal hij gelukkig wezen*, als de derde persoon van den hypothetischen imperatief: *wees te vreden, zoo zult gij* enz. Dus worden zegswijzen als de volgende: *er worde vrolijk gedronken, blijmoedig feest gevierd; moed zij gevat* enz., met onderdrukking van het hulpwerkwoord: *vrolijk gedronken; blijmoedig feest gevierd; moed gevat*, enz. almede als imperatieven beschouwd. Hoezeer dus het substantief in zulke zinnen als subjekt voorkomt, zegt men echter *den moed hervat, den schoonen strijd gestreden*, vermits de zin is: *hervat den moed; strijdt den strijd*.

De *infinities* wordt nu eens met, dan eens zonder *te* gebruikt. Als subjekt der rede aangewend komt hij zoowel met, als zonder die partikel (waarover reeds bladz. 254 met een woord gewaagd is) voor. *Wandelen is goed voor de gezondheid. Arbeiden is aangenamer, dan ledig loopen. Het is zaliger te geven dan te ontvangen. Het is der kinderen plicht, hunne ouders te eeren. Kwaad met goed te vergelden is edel*. Uit deze voorbeelden blijkt, dat men *te* vóór den

infinities, als subjeet gebruikt, dan vooral aanwendt, wanneer hij door het praedikaat voorafgegaan wordt of ook slechts eene bepaling bij zich heeft. Evenwel werd voorheen zelfs dán de partikel *te* achterwege gelaten; bij voorb.: *goet is wel werken* (*Lek. Spiegh. B. I. C. 29, v. 124*); *goet is vader ende moeder eren* (*ibid. C. 33, v. 34*).

In verbinding met een ander werkwoord wordt de infinitief zonder *te* gebezigd, ingeval hij met dat werkwoord één begrip uitmaakt.

De infinitief maakt met het voorgaande werkwoord slechts één begrip uit, ten eerste, wanneer dit werkwoord aan den inhoud des infinitiefs slechts eene modale bepaling geeft, met andere woorden, wanneer dit werkwoord als een *hulpwerkwoord der wijze* kan worden aangemerkt. Als zoodanig kunnen beschouwd worden de werkwoorden *mogen, kunnen, moeten, willen en durven*. Aldus: *ik mag komen; ik kan het verstaan; ik moet gehoorzaam zijn; ik wil mij trachten te verbeteren; hij durft het gevaar trotseren*. Oudtijds ook *wanen en vanden (willen)*, bij voorb.: *vanden verstaen* (d. i. *willen verstaan*). Vele werkwoorden, wier beteekenis met die van deze hulpwerkwoorden der wijze naauw verwant is, hebben echter met der tijd meer zelfstandigheid gekregen, zoodat zij thans altijd *te vóór* den volgenden infinitief vorderen. Ik bedoel de werkwoorden *vermogen en weten*, die met *mogen en kunnen* synoniem zijn (*kunnan* beteekent in het Gothisch en Oudhoogd. *weten*); *behooren*, dat nagenoeg hetzelfde als *moeten* beteekent; *behoeven*, dat hetzelfde beteekent, wat *durven* oorspronkelijk beteekende; *trachten, pogen, zoeken*, die met *willen* min of meer overeenkomst in de beteekenis hebben, alsmede

nalaten, dat een negatief *trachten* is. Ten voorbeelde, hoe bij de Ouden zulke werkwoorden den infinitief onmiddellijk achter zich konden nemen, strekke: *wistekijt*, waer zoeken (*Lek. Spiegh. B. I. C. 28, v. 28.* verg. *ibid. C. 25, v. 99*). Nog zeggen wij, *ik weet hem wonen*, zoowel als: *ik weet hem wel te wonen*, voor *ik kan hem vinden wonen*. In het Engelsch volgt achter de werkwoorden *to understand*, *to want*, *to prefer*, *to help* (*nalaten*), *to omit* en dergelijke, de infinitief zonder *to*, in de gedaante van het partic. praes. of liever gerundium. Heeft *hebben* de beteekenis van *kunnen*, bij voorbeeld in: *gij hebt mooi praten*, zoo ontbeert de volgende infinitief, blijkens dit voorbeeld, de partikel *te*; in de beteekenis van *moeten*, daarentegen, vordert *hebben - te* voor den volgende infinitief, bij voorb.: *ik heb nog veel te arbeiden*; want hier heeft *te arbeiden* de kracht van het Lat. partic. fut. pass., waarover kort hierna.

Ten tweede, maakt de infinitief met het voorgaande werkwoord slechts één begrip uit, wanneer dit werkwoord eene *betrekking van tijd* geacht kan worden aan den infinitief toe te voegen. Zoo omschrijft *zullen* een' toekomenden tijd: *ik zal beminnen*; *blijven*; een' onvoleindigd tegenwoordigen tijd: *hij blijft lezen*; *gaan* en *komen* omschrijven den ontbrekenden tijdvorm der eerstbeginnende handeling (zie boven bl. 550): *ik ga lezen*, *ik kom hooren*; voorheen ook *loopen*, bij voorb. *si liep ter veenstren staen* (*Kar. de Gr. Fr. I. v. 219*) en *varen* (d. i. *gaan*), bij voorb. *hi voer striden* (*ging strijden*): nog zeggen wij, *zich loopen vervelen* enz., en *spelevaren* voor *spelen varen* of *varen spelen*. Ook het werkw. *zijn* of *wezen*, waar het de kracht heeft van *gegaan zijn*, heeft den

infinities onmiddellijk achter zich in de spreekwijze: *zij zijn wandelen, zij waren uit wandelen*. Zoo moest ook *beginnen* onmiddellijk door den infinitief gevolgd worden, en werkelijk was dit vroeger het geval (*Mel. Stoke, B. I. v. 326 en 897, B. VI. v. 442*). Zoo *beginnen* thans de partikel *te* vóór den volgenden infinitief vordert, heeft het dit gemeen met het synonieme werkwoord *aanvangen*. Ook de volgende voegen aan het werkwoord mede niets anders dan eene betrekking van tijd toe: *voortgaan* en *voortvaren*, die de voortduring; *ophouden* en *eindigen*, die de voleindiging der handeling te kennen geven: alle vier worden thans doorgaans geconstrueerd met den infinitief voorafgegaan door *met*: *ik ga voort met schrijven, ik houd op met lezen*. *Plegen* en *gewoon zijn* omschrijven een onbepaald tegenwoordigen (praes. aoristum), en *komen* eenen verledenen tijd, in uitdrukkingen, als: *ik kom daar een belangrijk nieuws te hooren*. Doch *komen* in dezen zin en de laatstvoorgaande werkwoorden hebben niettemin steeds *te* achter zich, waar een infinitief volgt. In het Engelsch hebben *to begin, to cease, to continue, to finish* wederom het gerundium op *ing* achter zich.

Bij al deze werkwoorden, die eene betrekking van tijd uitdrukken, heeft de infinitief de waarde van een' partic. imperf. (gewoonlijk tegenw. deelw. genoemd); *ik blijf lezen* is hetzelfde als *ik blijf lezend* (1). Dus

---

(1) Boven bl. 571, 572 handelden wij over de verwantschap tusschen den infin. en het tegenw. deelw. In onze uitdrukking *zij zijn een' brief te wachten* hebben wij een voorbeeld van een' infin. met de kracht van het tegenw. deelw. *Moeder wesende vrouwen toebehoort* (vert. v. Boëth. aangsh. bij N. H. op Huyd.

mag het ons niet bevreemden, dat wij bij deze werkwoorden in oude geschriften vaak een partic. imperf. in plaats van den infinitief aantreffen; bij voorbeeld: *staende blijven* voor *blijven staan* (zie Huydec. bij *Mel. Stoke*, B. VII, v. 237), *quamen ridende, seiende* (dezelfde t. a. pl. VIII, 67). Nog voegen wij bij *komen* niet zelden een partic. perf.: *hij komt aangereden*; *zij komen aangeloopen*, voor: *hij komt aanrijden*; *zij komen aanrijden*. Alleen bij het werkwoord *zullen* kan de infinitief niet door een' deelwoord wedergegeven worden, *aangezien zullen* (d. i. *moeten*) eigenlijk voor een hulpwerkwoord der wijze te houden is.

Nog op eene andere wijze kan een werkwoord met den volgenden infinitief één begrip uitmaken, te weten, wanneer de infinitief eigenlijk eene bepaling van het objekt inhoudt. Dit heeft plaats (ten eerste), wanneer het verbum finitum een *teweegbrengen* van den toestand of de werking beteekent, en dus met den infinitief vereenigd, een faktitief werkwoord vervangt, of (ten tweede) een *waarnemen* van de werking beduidt: in dit laatste geval toch is de objektieve handeling slechts ééne, en het verbum finitum vermeldt slechts de subjektieve gewaarwording bij den waarnemer.

Een faktitief werkwoord omschrijven *doen* en *laten*, alsmede *leeren* en *helpen*. Bij voorbeeld: *ik doe hem drinken*; *ik laat hem zitten*; *ik leer hem lezen*; *ik help hem werken*. *Doen*, en soms *laten*, heeft, dus gebruikt, de beteekenis van *maken* (bij de Ouden vin-

---

Pr. III, 283) zal, volgens het mij medegedeeld gevoelen van Dr. M. de Vries, wel *moeder wesen de vrouwen toebehoort*, te lezen zijn.

den wij in vele gevallen *doen*, waar wij thans *maken* aanwenden): *ik doe hem drinken is ik maak hem drinkend, drenk hem; ik laat hem zitten is ik laat hem zittend; ik laat een' rok maken is ik maak, namelijk, den kleermaker, een' rok makend.* Van dit gebruik van dit werkwoord *doen* (*laten*), waar het de kracht heeft om met den infinitief een faktitief werkwoord te omschrijven, onderscheide men dat bij de Ouden wel eens voorkomend gebruik van *doen* (soms ook van *laten* (1)), waar het met een werkwoord in den infinitief verbonden, niets meer beteekent, dan dit laatste beteekenen zou, bijaldien het een verbum finitum ware (*ik doe loopen voor ik loop, zie boven bladz. 603*). — *Ik leer hem lezen is mede eigenlijk ik maak hem door mijne lessen lezend, en ik leer* (Hoogd. *lerne*) *lezen, is: men leert mij lezen.* Op dezelfde wijze kan de kracht van het werkwoord *helpen* door oplossing duidelijk worden: *ik help hem werken is ik maak hem door mijne hulp werkend.* In den *Leken Spiegel* lees ik (*B. I. C. 26, v. 145*) *helpen* met *te* vóór den volgenden infinitief; doch niet in de variant. Zoo staat ook *C. 36, v. 30, doen* met *te*: *dede te verstaen*, maar *C. 43, v. 25: hi dede comen wonen.* — In het Hoogd. behoort ook het werkvw. *heeten* (*heifsen*), dat is, *maken, dat iemand den naam van iets heeft* (vergel. boven bladz. 437) tot deze categorie. Dus ook bij onze Ouden: *heten wise vadre wesen* (*Lek. Sp. C. 38, v. 22*), en nog zeggen wij als de Ouden: *heeten liegen.* Nog andere werkwoorden vormen op dezelfde wijze eene eenheid met den volgenden infinitief, als *veroorlooven, vergunnen, bidden, raden, ver-*

---

(1) Zie Dr. de Vries, *brief aan Dr. Jonckbl.* bl. 14.

bieden, d. i. door *verlof*, *verzoek*, *raad*, *gebod*, *iets bij iemand te weeg brengen*, en al die werkwoorden, welke vaak bij hun objekt een adjektief als bepaling vorderen (zie boven bladz. 438), als *achten* (in *ik acht hem gelukkig is gelukkig* bepaling van *hem*), *schatten*, *gelooven*, *wanen* (*meenen*), *dunken*, *prijzen* (als ik bij voorb. zeg: *gelukkig prijzen*), *ervoor houden*, *rekenen*, *vooronderstellen*, alsmede *begeeren*, *verlangen*, *verkiezen*, en *vreezen*, dat met zijne synoniemen een negatief *begeeren* beteekent, enz. Thans eischen al deze werkwoorden *te vóór* den volgenden infinitief; doch in vroegere geschriften vindt men bij voorb. *waenden zijn voor waenden te zijn*; *het dinket mi wesen schande*; en in het Engelsch: *I bid you come*, *he fears sailing*, in het oudere Hoogd.: *er bat mich zu daz sagen*. En daar de infinitief dan het best blijken kan met het voorgaande verbum finitum één begrip uit te maken, wanneer hij zich daarbij door een deelwoord laat uitdrukken, voer ik hier de volgende voorbeelden aan: *men hadse ghelooft van onser oudte wesende* (*vert. van Boëthius, aangeh. door N. H. bij Huydec. Pr. III. bladz. 283*); en, zoo als wij nog spreken: *ik wil van avond het boek uitgelezen hebben*, in welke laatste zegswijze wij *willen hebben* (d. i. *begeeren*) met het partic. perf. construeren, even als Melis Stoke het werkw. *helpen*: *wat holpe ghemaect langhe woorde*, en Colijn van Rijsselen *baten*: *wat baat geschreid?* Ditzelfde *helpen* verbinden wij even als *maken* en *brengen* met den tot zelfstand. naamw. verheven infinitief, voorafgegaan door het lidwoord en het voorzetsel *aan*, in de volgende uitdrukkingen: *hij helpt hem aan het schreijen*, *maakt of brengt hem aan het lagchen*. Wat nu is hier de infinitief met *aan*

anders dan eene omschrijving van het partic. imperf. *schreijend, lagchend?* even als achter *blijven, gaan* enz. in: *hij blijft aan het lezen; hij gaat aan het loopen.* —

Een waarnemen van de werking of den toestand geven te kennen *zien, hooren, voelen.* Dus zegt men zonder *te*: *hij zag hem liggen, ik hoor hem komen, voel hem naderen.* Duidelijk heeft hier de infinitief de kracht eens deelwoords: *hij zag hem liggen* is toch zooveel als: *hij zag hem liggend,* en werkelijk leest men in het Goth. *gasahv ligandein* (Lat. *vidit jacentem*), en bij onze Ouden: *oén (hem) sach bevende,* en: *dese hoert ymant vertellende* (zie Huydec. bij Melis St. B. VII. v. 287). Ook na *vinden, d. i. in het oog krijgen na gezocht te hebben,* bezigt men een infinitief zonder *te*: *ik vond hem te bed liggen,* en na *hebben* in de volgende uitdrukkingen: *hebt gij het boek hier op tafel liggen? hij zoekt zijn zwaard en heeft het aan zijne zijde hangen;* hier ligt in het werkwoord *hebben* de kracht van *dus hebben, dat het voorwerp op de aangewezen plaats te vinden is.* Hoe het zij, achter *hebben,* dus gebruikt, en *vinden* heeft de infinitief kennelijk genoeg de kracht des tegenwoordigen deelwoords; bij *vinden* kunnen wij zelfs even goed het deelw. als den infinit. bezigen en het synonieme *treffen, aantreffen,* duldt zelfs alleen het deelwoord. — Nog een werkwoord behoort tot deze categorie, te weten, *schijnen,* dat is, *gezien worden* (*videri*); thans eischt dit steeds *te* vóór den volgende infinitief, doch in oude boeken komt het met den infinitief zonder *te,* en zelfs met het deelwoord veelmalen voor: *schijnt komende, scheen den hemel genakende*

(vert. van Boëth. bij N. H. aantek. op Huydec. Pr. III. 283).

De partikel *te* wordt vóór den infinitief gevorderd (behalve achter verscheidene werkwoorden, die eigenlijk tot eene der bovenstaande kategorien *te* brengen, en dus zoo even vermeld zijn), ten eerste, in geval de infinitief het doel der handeling *te* kennen geeft. Alsdan wordt *te* door een ander voorzetsel, *om*, voorafgegaan. — Bij de Ouden drukt veelal *om* alleen deze betrekking uit. — Bij voorb.: *hij gaat uit om zinen vriend te bezoeken; men eet om te leven.*

Ten tweede, achter verscheidene zelfstandige naamwoorden, bij welke het doel, waarop het begrip, door hen uitgedrukt, gericht is, in de gedaante van een' infinitief volgen moet, als: *lust, begeerte, verlangen, toeleg, voornemen, plan, gelegenheid, tijd* enz., en achter de bijvoegelijke naamwoorden, die het begrip dezer substantieven tot hunnen inhoud hebben, als: *begeerig, geneigd, gezind, ongezind, moede, willess, onwillens, gelegen, geschikt, tijdig* enz. Bij voorbeeld: *begeerte om te spelen, tijd en gelegenheid om te arbeiden, het voornemen om te vertrekken; geneigd om kwaad te spreken, ongezind om te gehoorzamen, nog tijdig om te veranderen.* Niet altijd echter hebben die substantieven en adjectieven den infinitief voorafgegaan van *om te* bij zich: soms den infinitief met *tot*, als: *lust tot dansen, geneigd tot spelen*; soms den genitief van den infinitief: *zingens tijd, vechtens lust* (in de uitdrukking *tot walgens toe* is, naar het schijnt, het subst. *lust* of *neiging* in te vullen): verder: *strijdens lustig, vergevens gezind, zwoegens moede.* Natuurlijk vervangt den genitief gewoonlijk het voorzetsel van: *tijd van komen en gaan.*

Dit *tijd van gaan* is evenwel van *tijd om te gaan* onderscheiden: het eerste duidt eene bijzondere *soort van tijd*; het tweede duidt het doel aan, waartoe de *gelegene tijd* is aan te wenden. Ook *zwoegens moede* verschilt van *moede te zwoegen*: het eerste geeft de *oorzaak* der vermoeidheid te kennen, het tweede den onwil om langer te zwoegen, die het *gevolg* der vermoeidheid is. — De Schrijvers van vroeger eeuw herhaalden vóór den tweeden infinitief het woordje *te* niet: *om te plunderen en rooven*, en dergel. (zie Huyd. *Pr.* III. bl. 562).

Ten derde wordt *te* voor den infinitief gevorderd, wanneer achter zekere adjektieven de zaak, waaraan de door deze adjektieven uitgedrukte hoedanigheid toekomt, in den vorm eens infinitiefs vervat wordt. Zoo is de uitdrukking: *het is gemakkelijk te zeggen*, te verklaren door: *het te zeggen is gemakkelijk*. Nevens *gemakkelijk* behooren hiertoe de adjektieven *moeijelijk*, *bezwaarlijk*, *mogelijk*, *onmogelijk*, *hard*, *aangenaam* enz., alsmede *waard* en *waardig* (dit laatste beteekent, krachtens de wijze van afleiding, zie bladz. 390, *waarde hebbend*, doch wordt bij uitsluiting in de beteekenis van het Lat. *dignus* gebruikt, eene beteekenis, die *waard* ook hebben kan, mits er eene bepaling bijkome; daarentegen bezit *waard* bovendien de beteekenis van *dierbaar* en van *duur*, die aan *waardig* niet wordt toegekend). Zonder verschil in de beduidenis hebben die adjektieven of *te* of *om te* vóór den infinitief achter zich, bij voorb.: *moeijelijk te begrijpen* of *om te begrijpen*; *wel waardig* of *waard te hooren* of *om te hooren*. *Waard* en *waardig* hebben veelal ook den genitief des infinitiefs bij zich, waarmede zij dan, naar de schatting van onzen tijd, eene samenstelling vormen (vergel. boven bladz. 170): *prij-*

zenswaardig, *achtenswaard*. Vondel voegt het adjektief *waard* niet zelden met het lijdend deelw. zamen, bij voorb.: *waerd geprezen*, *waerd bemind*; hierbij begrijpe men den infinitief *te worden* of *te zijn*, eene ellipse, die in de dagelijksche taal ook voorkomt, wanneer wij zeggen: *hij moet geholpen*, voor *geholpen worden*; dus ook *wat deed ik ooit geboren?* bij Brederoede, die ook de uitdrukking *verdacht benijt* gebruikt, voor *van wien men denkt, dat hij benijt wordt*. — Verwant met de kracht, die de infinitief achter al deze adjektieven bezit, is die, welke hij heeft, wanneer hij als praedikaat met het werkwoord *zijn* of *wezen* gebruikt wordt; bij voorb.: *hij is te prijzen*, *het was nergens te vinden*, d. i. *hij is waard te prijzen*, *het was niet mogelijk het ergens te vinden*. Niet dat zulk een adjektief noodwendig in de gedachte moet ingevuld worden: *te* alleen vóór den infinitief, als beïdende eene in den aard der zaak liggende *strekking tot* vermag het verlangde uit te drukken (vergel. boven bladz. 571). Zoo zegt men dan ook: *hij gaf mij te drinken*; *hij heeft of vond wat te lezen of om te lezen*, waar men *om gedronken*, *gelezen te worden*, zou verwacht hebben. De oorzaak, dat men desniettemin den actieven vorm aanwendt, is hierin gelegen, dat men als handelend subjekt van de werking door den infinitief uitgedrukt zich een wezen denkt, onderscheiden van het grammatisch subjekt van den zin. Alzoo verstaat men den zin: *het is moeilijk te begrijpen*, aldus: *het is moeilijk, dat iemand het begrijpe*. Zulk een zin echter kan ook uit eene eenvoudige omzetting voor: *het te begrijpen is moeilijk*, verklaard worden. Maar komt de hoedanigheid niet aan de werking toe, die door den infinitief wordt uitgedrukt, maar aan

het subjekt der rede, als in: *een boek geschikt om te lezen en waard te betrachten*, dan ten minste moet men noodwendig een wezen verschillend van het grammatisch subjekt als het onderwerp van den infinitief denken. Zoo kon dan de infinitief eene passieve beduidenis verkrijgen, en de baan was geopend voor uitdrukkingen als de volgende: *hij is moeilijk te verstaan, hij is te prijzen*, in welke de infinitief als lijdend opgevat wordt, aangezien het objekt dat men *verstaan* of *prijzen moet* in den vorm des subjekts aan het hoofd van den zin staat (1), en het werd mogelijk, als Melis Stoke, *B. II. v. 604*, te spreken van een lam, dat *t' Egmonde te schouwene* kwam (nog zeggen wij: *het is te zien*), en met Jacobus de Voragine (aangehaald door N. H. bij Huydec. *Pr. III. 57*) van Christus, die ghelouet (beloofd) was te *seijnden*.

Bij de werkwoorden, die met den volgenden infinitief eens anderen werkwoords vereenigd een faktitief werkwoord vervangen, alsmede bij die, welke een *waarnemen* te kennen geven, heeft de volgende infinitief of eene bedrijvende of eene lijdende beteekenis: denkt men bij den infinitief een ongenoemd subjekt, zoo heeft hij eene passieve beteekenis. Zoo is *ik zag hem vellen*, of *ik zag hem anderen vellend*, of *ik zag hem door anderen geveld*; *ik liet hem roepen*, of *ik gelastte hem iets of iemand te roepen*, of *ik gelastte een' ander hem te roepen*.

Toen eenmaal de passieve opvatting van den infinitief achter zulke werkwoorden toegelaten was, kon ook het handelend subjekt in den vorm eener bepaling met

---

(1) Zoo wordt in het Latijn het actieve gerundium passief, wanneer het als adjektief optreedt.

van of door aan denzelfven toegevoegd worden, als: *hij zag hem door zijn' eigen vriend ter aarde werpen; hij liet hem door zijn' bediende roepen.* — Tot nadere verklaring van het geheele verschijnsel van den infinitief met eene passieve beteekenis kan, eindelijk, de opmerking strekken, dat de infinitief in zijnen aard het substantief zeer nabijkomt: kan nu de genitief van een substantief zoowel objektief als subjektief opgevat worden, dan moest dat bij den infinitief evenzeer mogelijk zijn, en *het vellen van hem zoowel het vellen door hem, als aan hem geschied* kunnen beteekenen. Daar nu *ik zag hem vellen* zooveel zegt als *ik zag het vellen van hem*, moest die uitdrukking dezelfde dubbelzinnigheid opleveren (1).

Alle werkwoorden, die den infinitief zonder *te* achter zich vereischen, hebben de eigenschap, dat zij, wanneer zij een' infinitief achter zich hebben en tevens met een der hulpwerkwoorden des volmaakten tijds (*hebben* of *zijn*) verbonden zijn, in plaats van den vorm des verleden deelwoords dien des infinitiefs aannemen. Bij de verschillende klassen van werkwoorden, die den infinitief onmiddellijk achter zich aannemen, hebben wij verscheidene gelijksoortige werkwoorden vermeld, die, hoezeer zij thans het voorzetsel *te* voor den volgende infinitief vorderen, echter oorspronkelijk mede deze partikel vóór den infinitief verwierpen. Hier nu zullen wij zien, dat juist deze werkwoorden, de meeste derzelve ten minste, zoo zij in het gestelde geval den vorm des infinitiefs in plaats van dien des deelwoords al niet *moeten*

---

(1) Ook het Latijnsche gerundium (verbogen infinitief) in den genitief heeft vaak eene passieve beteekenis, b. v.: *spes restituendinulla erat.*

aannemen, dien toch aannemen *kunnen* en in de gewondlaaf der ongedwongen rede meestal aannemen. Zegt men derhalve: *Ik heb mogen naderen; hij heeft het kunnen verstaan; hij heeft het moeten hooren; hij heeft het willen, maar niet durven ondernemen; hij is blijven lezen, is gaan spelen en komen luisteren, heeft loopen wandelen; ik heb hem leeren lezen, het hem doen be- seffen; hij heeft mij helpen klimmen; zij hebben hem niet alleen hooren, maar ook zien komen; hij heeft hem voelen naderen; evenzoo kan men zeggen: Hij heeft het niet vermogen te laten, noch het weten te doen; hij had behooren te komen, maar niet lang behoeven te blijven; hij heeft hem trachten te zien, hem po- gen te naderen en zoeken te overreden; wij zijn hem wezen hooren; hij is beginnen te begrijpen; zij heeft hem heeten te komen; zij heeft hem begeeren of ver- langen te zien, maar niet gelieven te hooren; hij heeft haar niet verkiezen te ontvangen; hij heeft hem vreezen te ontmoeten; zij hebben hem meenen te ont- decken; gij hebt hem denken te verstaan; hij heeft het niet schijnen te begrijpen. De werkwoorden *staan, zitten en liggen* geven met een' infinitief verbonden, even als *blijven*, een' onvoleindigd tegenwoordigen tijd te kennen, en behooren dus tot de klasse van die werkwoorden, welke eene betrekking van tijd om- schrijvend uitdrukken; deze werkwoorden nu worden mede in den vorm des infinitiefs, en wel zonder *te*, met een' anderen infinitief verbonden, en hoezeer wij zeggen: *hij staat te kijken, ligt te slapen, zit zich te vervelen*; spreken wij echter: *hij heeft staan kij- ken, liggen slapen, zich zitten vervelen*.*

Van de werkwoorden, die, hoezeer *te* vóór den vol-

genden infinitief vorderende, echter den vorm des infinitiefs in plaats van dien des deelwoords aannemen, zijn er enkele, die zeker even goed in den vorm des deelwoords gebruikt worden, als *trachten*, *beginnen*, *begeeren*, *verkiezen*, *vreezen*, *meenen*; bij voorb.: *hij heeft getracht hem te zien*, *heeft begonnen te beseffen*, *heeft begeerd te drinken*, *heeft hem niet verkozen te ontvangen*; *zij hebben gevreesd hem te ontmoeten*, *hebben gemeend hem te ontdekken*; *hij had behoord te zeggen* (bij goede Schrijvers). Maar ook onder die werkwoorden, welke te achter zich verwerpen, laat *leeren* den vorm des deelwoords toe, al wordt dit werkwoord met een' infinitief verbonden; bij voorb.: *ik heb geleerd met weinig tevreden te zijn*; *ik heb hem geleerd zijnen plicht beter te betrachten*. Ja, bij de Ouden vinden wij zelfs de werkwoorden *willen*, *gaan*, *doen* en *laten* enz. in den vorm des deelwoords met een' volgenden infinitief verbonden: *had ghedaen vallen*, *had ghewilt gheven*, *hebdi ghehoert segghen*, *was gegaen zitten*, *was gelaten gaen* (zie Huydec. op *Mel. Stoke* I, bl. 349, en N. H. bij *Huydec. Pr.* III, bl. 280–284), en nog Joh. I. v. 32: *ik heb den geest gezien nederdalen*. Doch ook de thans gebruikelijke constructie is bij de Ouden niet vreemd.

Bij sommige der modale werkwoorden is het gebruik van den infinitief in plaats van het deelwoord zoe gevestigd, dat deze laatste vorm bijna ongebruikelijk is, en dus de zin liefst dus ingericht wordt; dat er een infinitief volgt, opdat de noodzakelijkheid niet ontsta die werkwoorden in den vorm des verleden deelwoords aan te wenden. Zoo zal men dan liever zeggen: *ik heb het niet kunnen doen*, dan: *ik heb het niet gekond of gekund*; *hij heeft het niet mogen doen*, dan: *hij*

heeft het niet gemocht; hij heeft het niet moeten doen, dan: *hij heeft het niet moeten*, welke laatste participiale vorm dan ook werkelijk geenszins onberispelijk is (zie boven bladz. 611, 612).

Maar wat is nu de vermoedelijke reden van het hier behandelde verschijnsel? Mij dunkt het volgende: al die werkwoorden maken met den volgenden infinitief eene ondeelbare eenheid uit. Waar nu kon de participiale vorm vat hebben, aan het eerste of aan het tweede der zoo naauw verbonden werkwoorden? Het tweede kon moeilijk in aanmerking komen; maar hetzij men nu het eerste of het tweede den vorm des deelwoords gaf, altijd werd daardoor het verband der beide werkwoorden verbroken. Daarom liet men den participialen vorm geheel achterwege, en gaf beiden werkwoorden den vorm des infinitiefs. — Een andere uitweg uit de geschetste moeilijkheid bestaat er ten aanzien der hulpwerkwoorden der wijze; hij is deze, dat men in plaats van: *ik heb het kunnen doen, ik had het moeten doen* enz., op de wijze der Engelschen, zegt: *ik kon het gedaan hebben, ik moest het gedaan hebben*. Met het werkwoord *zullen* bezigen wij altijd deze wending, en zeggen, in plaats van *hij had het zullen doen*, steeds: *hij zou het gedaan hebben*.

De *deelwoorden* worden even als de bijvoegelijke naamwoorden verbogen. Het zoogenaamde *tegenwoordig deelwoord* draagt echter nog de sporen, dat het in het Gothisch niet anders dan in den zwakken vorm voorkwam. Vanhier toch, dat het den uitgang *e mag*, en bij de werkwoorden, die in den infinitief slechts

éene syllabe tellen, *moet* behouden, wanneer het praedicatief gebruikt wordt, in welk geval alle adjektieven elken uitgang verwerpen; bij voorb.: *hij is beterende; mijn doel bereikt hebbende, verlang ik niets meer; gelukkig zijnde (nimmer zijnd), verlang ik niet nog gelukkiger te worden; in zijne gedachte reeds zegepralende, vernam hij de tijding; nog half slapende, trad hij binnen.* Vondel laat dit deelwoord, attributief gebruikt, in het onzijdig geslacht de *e* behouden, waar dit thans niet meer gebruikelijk is, te weten, achter de bezittelijke voornaamwoorden en achter *een*, alsmede wanneer het bijvoegelijk naamwoord zonder eenig determinatief vóór een onzijdig substantief te staan komt. Dus zegt hij: *een gloeiende ijzer* (zie Huydec. Pr. I. bl. 429 en volg.), en even zoo leest men *levende water*, Joh. IV, 10. Het is niet te ontkennen, dat het tegenwoordig deelwoord beter den aard en de kracht eens deelwoords bewaart, wanneer men het de *e* des zwakken vorms laat behouden. Wordt toch een tegenwoordig deelwoord werkelijk tot adjektief (vergel. bladz. 414), dan verliest het noodwendig de *e*, zoodra het praedicatief gebruikt wordt, bij voorb.: *het kind is zeer innemend; deze tijding is bijzonder treffend.* Vandaar dat men aan een tegenwoordig deelwoord, waar het de *e* van den zwakken vorm ontbeerde en als adjektief kon opgevat worden, licht de kracht eens adjektiefs zou toekennen. Spreek ik, bij voorbeeld, van *het woedend oorlogszwaard*, zoo wordt *woedend* als eene eigenschap aan het zwaard toegeschreven en in het Fransch zou men deze uitdrukking dienen te vertalen met: *le glaive furieux*; maar *het woedende oorlogszwaard* schrijft eene in den tijd voorvallende handeling aan het zwaard toe, en beteekent *het oorlogszwaard*,

hetwelk nu woedt of toen woedde.

Wanneer een tegenw. deelwoord met het abstracte werkwoord *zijn* of *wezen* het praedikaat uitmaakt, geeft het de voortdoring van eene handeling of eenen toestand te kennen, in tegenstelling van de aoristische tijdsbepaling, door het concrete werkwoord zelf uitgedrukt. Zoo is *de zieke is stervende* onderscheiden van: *hij sterft*; *hij is nog altijd lijdend*, van: *hij lijdt veel* (1).

Evenmin als het tegenw. deelwoord de actieve beteekenis kan afleggen (*onderhebbende* of *bijhebbende manschappen* staat misschien voor *ondergehebde*, als *nakend* voor *naakt* enz. (zie bl. 90), of is een louter misbruik), evenmin kan het zoogenaamde *verleden deelwoord* de passieve beteekenis verliezen. De woorden, bladz. 405—407 opgegeven, zijn adjektieven, die slechts den uitgang van deelwoorden bezitten, en alleen het stambegrip des werkwoords vasthouden om krachtens het voorvoegsel *be* of *ge*, een *voorzien zijn* van hetzelfde te kennen te geven. Van dezelfde soort, en evenmin als ware deelwoorden aan te merken, zijn dan ook (behalve de boven t. a. pl. opgenoemde) nog de volgende adjektieven: *bedreven*, *ervaren*, *bedroefd* (wanneer men spreekt van eene *bedroefde zaak*), *ingebeeld*, *gezworen* (*juratus*, een *gezworen rechter*), *ongestudeerd*, *beschaafd* en *begrepen* en *bedocht* in de zegswijzen bij Maerlant: *begrepen worden* voor *te rade worden*, en *bedocht worden* voor *op de gedachte komen*. Allezins heeft het verleden deelwoord eene actieve beteekenis, wanneer het van *hebbende* verzeld gaat; dit *hebbende* echter laat zich behoudens de actieve beteekenis

---

(1) Vergel. Heijse t. a. pl. bl. 788,

niet onderdrukken, en overigens wordt het verl. deelw. met *hebbende* verbonden, slechts praedicatief in een' onontwikkelden nevenszin gebruikt; bij voorbeeld: *dit gezegd hebbende, ging hij heen*. Ten minste is de attributieve aanwending van het deelw. met *hebbende*: *het plaats gehad hebbende ongeluk, de mij bedroefd hebbende tijding* hard en slepend.

In de opmerking, dat aan het partic. perf. afzonderlijk gebruikt, eene passieve beteekenis eigen is, ligt opgesloten, dat van werkwoorden, die niet passief gebruikt kunnen worden (*terugwerkende, onovergankelijke, onpersoonlijke werkwoorden*), het partic. perf. slechts als bestanddeel eens volmaakten tijds gebruikelijk is. Men zou dus wel *het geslapen hebbende kind* kunnen zeggen, ware dit niet wanluidend, maar niet *het geslapen kind*; *een zich geschaamd hebbende knaap*, maar niet *een zich geschaamde knaap*. Als adjektieven, en geenszins als deelwoorden te beschouwen zijn de woorden: *onbezonnen* (ware het een deelw. van *zich bezinnen*, zoo zou het gebruik van dit woord tegen allen regel strijden), *gedegen* (dat *dijgen* een intransit. werkw. is, doet hier dus niets af), verder: *afgeleefd, uitgediend* enz.

Slechts van die intransitieve werkwoorden, welke ter vorming hunner volmaakte tijden het werkw. *zijn* bezigen, mag het deelwoord attributief gebruikt worden, bij voorb.: *zijn overleden vriend; mijn gestorven grootvader; uw welgelegen landgoed; een gezonken of gestrand schip; de aangekomen huisvriend; eene ontlokene of verwelkte bloem*. Derhalve niet: *de gestane stoel*, vermits men zegt: *de stoel heeft*, niet: *is gestaan*. Van werkwoorden, die hunne volmaakte tijden zoowel met *hebben* als met *zijn* vormen, mag het

deelwoord natuurlijk alleen dan attributief gebruikt worden, wanneer de beteekenis medebrengt, dat men er *zijnde* en niet *hebbende* onder verstaan moet. Dus mag men wel zeggen: *eene gesprongen snaar*, maar niet *een gesprongen jongen* (1), want wel kan men zeggen: *de jongen is naar school gesprongen*, doch aldus zonder bepaling van het einddoel des springens als in die uitdrukking, vordert *springen* het hulpwerkwoord *hebben*. Ja, al voegt men bij het deelwoord eens intransitieven werkwoords zulk eene bepaling, zelfs dan nog bezigt men ongaarne zoodanig deelw. attributief; dus niet: *de naar school gesprongen knaap*; wel praedicatief in een' onontwikkelden nevenzin: *de knaap, naar school gesprongen, zette zich dadelijk met lust aan het werk*.

Kunnen de deelwoorden als adjektieven gebezigd worden, evenzeer is het geoorloofd ze ter bepaling van andere adjektieven of anderzins adverbiaal te gebruiken; bij voorb.: *kokend heet water*; *verbazend hooge bergen*; *hij komt ontzettend spoedig terug*; *het is uitgemaakt waar*. Aan zulke adverbiale participien heeft het gebruik soms eene attributieve verbuiging en aanwending gegeven, gelijk meer woorden, die oorspronkelijk bijwoorden waren, attributieve adjektieven geworden zijn (zie bladz. 382). Hieruit laten zich uitdrukkingen verklaren, als: *eene stilzwijgende overeenkomst* (d. i. *stilzwijgend gemaakte*, daar de overeenkomst zelve niet stilzwijgt, maar de personen, tusschen welke zij getroffen is), *een zittend leven* (*een leven, dat men zittend doorbrengt*), *de vallende ziekte*, en dergelijke zegswijzen (1).

---

(1) Vergel. Heijse, *t. a. pl.* bl. 793—795.

OVER HET BIJWOORD.

Dit rededeel geeft (volgens bladz. 216) aan die woorden, welke tot praedikaat dienen, eene nadere bepaling door de wijze, waarop, of eenige bijkomende omstandigheid uit te drukken. Daar de bijwoorden zelve praedikaatswoorden zijn, zoo kan een bijwoord niet alleen het werkwoord of het adjektief, hetzij praedicatief, hetzij attributief gebruikt, maar ook een ander bijwoord nader bepalen. Hoe soms een bijwoord, ter bepaling onmiddellijk achter een substantief geplaatst wordt, hebben wij bladz. 378, 379, aangestipt.

Daar het in den aard des bijwoords ligt, het begrip, dat zijn' inhoud uitmaakt, onbepaald en als het ware zonder aanwijzing van grenzen uit te drukken, zoo kan het nimmer een substantief in dezen of genen naamval bij zich vereischen. Is dit het geval, zoo houdt het bijwoord op bijwoord te zijn, het is in een voorzetsel veranderd (zie boven bladz. 217). Alleen een of ander kwalitatief bijwoord, zoo als *waardig*, hetwelk opgelost kan worden in: *op eene waardige wijze*; vermagen naamval, dien het woord als adjektief gebezigd, bij zich vereischt, ook dan bij zich te hebben, wanneer het bijwoordelijk gebruikt wordt, bij voorb.: *hij handelt zijner waardig*. Maakt men echter van dit woord, ook wat den vorm aangaat, een bijwoord, door toevoeging van den uitgang *lijk*, die de kracht heeft gekregen om van adjektieven bijwoorden te maken, dan is het dadelijk buiten staat om den naamval bij zich te hebben; dus zal men niet zeggen: *hij handelt zijner waardiglijk*.

De bijwoorden zijn onverbuigbare woorden, deels om-

dat het begrip, dat hunnen inhoud uitmaakt, geene diergelijke betrekkingen toelaat, als aan de *primaire* verbuiging van substantieven en werkwoorden ten grondslag liggen, deels omdat zij in geen syntactisch verband tot naam- of werkwoorden te staan komen, en dus ook geene *secundaire* verbuiging toelaten (vergel. boven bladz. 238, 239). Alleen de kwalitatieve bijwoorden en eenige andere, die relatieve plaats- en tijdsbepalingen te kennen geven (als *ver*, *nabij*, *laat*, *dikwijls*) zijn vatbaar om door vormverandering de graden van vergelijking uit te drukken. Evenmin echter als de rectie, kan de gradatie plaats hebben, wanneer het bijwoord den uitgang *lijk* bekomen heeft. Dus zal men niet zeggen: *hij voorziet nog mildelijker in zijne behoeften* (wel: *milder*), noch: *hij slaagt het gelukkiglijkst*, maar: *het gelukkigst*. — Over de comparatie der bijwoorden is boven (bladz. 408—429), te gelijk met die der adjectieven, gehandeld.

SOORTEN DES BIJWOORDS.

Wat hunnen *oorsprong* aangaat, zijn de bijwoorden deels *begripswoorden*, deels *demonstratieve woorden*, (vergel. bladz. 5). Gene staan in verband met substantieven, adjectieven of telwoorden (enkele van deze soort zijn van werkwoorden afgeleid); deze, bijaldien zij oorspronkelijke bijwoorden zijn, hebben hun ontstaan aan klanken dank te weten, die aanvankelijk slechts geschikt waren om eene betrekking van plaats of ruimte, niet zoo zeer uit te drukken, als veeleer aan te duiden. Behalve de oorspronkelijke bijwoorden (als: *af*, *in*, *om*, *toe* enz.), behooren hiertoe echter ook de van voor-

naamwoorden ontleende, als: *hier, dan, zoo* enz.: de voornaamwoorden zelve toch zijn demonstratieve woorden (vergel. bladz. 467).

Wat hunne *beteekenis* betreft, worden de bijwoorden (1) onderscheiden, 1°. in: *bijwoorden van hoedanigheid*, 2°. van *intensiteit* of *graad*, 3°. van *hoogte* of *hoeveelheid*, 4°. van *plaats* en *ruimte*, 5°. van *tijd*, 6°. van *modaliteit*, d. i. van *de grammatische wijze*, en 7°. *redekunstige*, d. i. dezulke, die het verband tusschen volzinnen te kennen geven.

1°. De bijwoorden van *hoedanigheid* zijn bepaald, wanneer zij de hoedanigheid uitdrukkelijk vermelden, als: *schoon, fraai, slecht*; of *onbepaald*, wanneer zij de wijze, waarop, slechts aanduidend te kennen geven, b. v.: *hoe, zoo, anders*. Deze onbepaalde bijwoorden zijn bijwoorden der *wijze*, maar de bepaalde bijwoorden der hoedanigheid laten zich in drie soorten onderscheiden. Ten eerste, bijwoorden van *hoedanigheid* in engeren zin. Deze drukken de hoedanigheid van het produkt der handeling uit; bij voorb.: *hij schildert schoon*, dat is, hetgeen hij schildert, is schoon; *hij spreekt onderhoudend*, dat is, zijn gesprek is onderhoudend; *hij maakt het goed*, dat is, hetgeen hij maakt is goed. Dit laatste echter *hij maakt het goed* kan ook geheel iets anders beteekenen, te weten, zoo veel als *hij doet het goed worden*; in dit geval is *goed* een adjektief, als zijnde eene bepaling van het voorwerp, welk voorwerp hier geenszins het produkt der handeling is, daar het onafhankelijk van de handeling, schoon in een' anderen staat, aanwezig was. Zoo zijn in: *ik prijs hem ge-*

---

(1) Volgens Heyse, t. a. pl. bladz. 797.

lukkig; *acht*, *schat* of *reken hem voldaan*, en dergelijke, *gelukkig* en *voldaan* mede bijvoegelijke naamwoorden (vergel. boven bladz. 437, 438); maar qualificeer ik het produkt der handeling, als in: *hij schildert schoon* enz., zoo qualificeer ik tevens de handeling zelve, en het kwalitatieve woord is en blijft een bijwoord. — Ten tweede, bijwoorden der *wijze*, bijv.: *hij draagt het fraai voor*, d. i. *op eene fraaije wijze*: deze uitdrukking is het mede mogelijk anders te verstaan, namelijk: *hij draagt het als fraai voor*, d. i. zijne voordracht maakt de zaak fraai; ook dan is *fraai* een adjektief (vergel. bladz. 438). Verder: *hij schildert vlug*, d. i. *op eene vlugge wijze*; *hij antwoordde mij schriftelijk*, d. i. *door middel van het schrift*, als het ware, *briefsgewijze*. — En ten derde, bijwoorden der *omstandigheid*, als: *hij leerde te vergeefs*; *zij hoorde hem gaarne*; *wij kwamen met hem mede*; verder behooren hiertoe: *tegelijk*, *slechts*, *almede*, *tezamen*, *alleenlijk*, *bloot* enz.

2°. De bijwoorden van *intensiteit* of *graad* bepalen het praedikaat naar de mate der innerlijke sterkte, waarin de hoedanigheid voorhanden is, of waarmede de handeling plaats heeft; bij voorb.: *hij leeft zeer gelukkig*; *hij weende zeer*. Benevens *zeer* behooren hiertoe: *bijzonder*, *hoogst*, *uiterst*, *tamelijk*, *vrij* (in *vrij goed*), *veel*, *weinig*, *gansch*, *geheel*, *al te*, *naauwelijks*, *bijna*, *oneindig* (vergel. bladz. 422). Ook het bijwoord *zoo* kan den graad, en niet als anderzins de wijze aanduiden, bij voorb. wanneer ik zeg: *hij is zóó groot*; *hij schreeuwte zoo, dat mij hooren en zien vergaaf*; alsmede het bijwoord *hoe*, wanneer het vóór een adjektief of adverbium in den comparatief staat, en daarop *des te* antwoordt.

3°. De bijwoorden van *hoegrootheid* of *hoeveelheid*.
geven een getal van momenten in de mate der eigen-
schap, in de handeling, of in het onderwerp der redene-
ring aan. Zij drukken of eene *mate* uit, of een *getal*:
die eene *mate* uitdrukken, kunnen grootendeels ook als
adverbia van intensiteit gebezigd worden, zoo als *veel*,
weinig, *genoeg*, *geheel*, *half*, *haast*, *bijna*, *meest*,
grootendeels. Zie hier eenige voorbeelden van hun ge-
bruik als quantitatieve bijwoorden: *het heeft veel ge-*
regend; *hij heeft genoeg gegeten*; *ik ben half ge-*
reed, enz. — Die een *getal* te kennen geven, onder-
scheide men in *rangschikkende*, en wel óf *bepaalde*
(vergel. bladz. 439), als: *eerstens*, *ten tweede*, *eens-*
deels, *anderdeels* enz., óf *onbepaalde*, als: *ten laat-*
ste, *ten slotte*, *daarop*, *vervolgens*, *wijders*, *ver-*
der, *voorts*; in *herhalende* (vergel. 463, 464), en wel
wederom *bepaalde*: *eenmaal*, *eens*, *ten eersten male*,
en *onbepaalde*: *menigmaal*, *menigwerf*, *dikwijls*,
vaak, *zelden*, en in *vermenigvuldigende*, deels *be-*
paalde: *dubbel*, *tienvoud*, *honderdvoud*; deels *onbe-*
paalde: *menigvuldig*, *veelvuldig*. *Eenvoudig* wordt
slechts in qualitatieven zin bijwoordelijk gebezigd; ook
tweevoudig enz., bijwoordelijk gebruikt, beteekent *op*
eene tweeledige wijze en is dus een bijwoord der *wij-*
ze; vergel. bladz. 465.

4°. De bijwoorden van *plaats* en *ruimte* drukken
of eene *richting* in de ruimte, of eene *rust* op eene
plaats uit, en zij beteekenen de richting of de plaats,
deels *abstrakt*, dat is, deels in het afgetrokkene, deels
concreet, dat is, dus, dat men zich de ruimte met lig-
chamelijke voorwerpen gevuld voorstelt. Eene richting
drukken uit, abstrakt: *af*, *uit*, *door*, *toe*, *van*, *om*,
rond, *rondom*, *heen*, *voort*, *weg*, *naar boven*, *voor-*

waarts; concreet: *her* (in *herwaarts*), *daarheen*, *vandaar*, *derwáarts*, *waarheen* enz., verder: *ver*, *wijd*, *wijd en tijd*, *bergop*, *bergaf*, *noordwaarts*, *huiswaarts* enz. Eene rust drukken uit, abstrakt: *aan*, *op*, *voor*, *bij*, *na*, *in*, *achter*, *heinde*, *naast*, *nevens*, *binnen*, *buiten*, *onder*; concreet: *overal*, *ergens*, *allerwege*, *hier*, *daar*, *ginds*, *ginder*, *aldaar*, *daarboven* enz., *rechts*, *links*, *onderweg*, *te huis* enz. Behalve in de zegswijzen *af en toe*, *af en aan*, komen de woordjes *af* en *toe* slechts in samenstelling voor, bij voorb.: *afleggen*, *toeslaan*, *bergaf*, *daar-toe*; staat het concrete werkwoord er niet bij uitgedrukt (bij voorb.: *het werk is af*, *de deur is toe*), dan denkt men het zich daarbij (*het werk is afgedaan* enz.); hoezeer *de deur is toegedaan* in zooverre van *de deur is toe* verschilt, dat het eerste eene voorafgegane handeling uitdrukkelijk vermeldt. Sommige der opgenoemde bijwoorden van plaats worden voorzetsels (verg. bl. 217), zoodra zij buiten samenstelling voorkomen, te weten: *aan*, *door*, *van*, *om*, *rondom*, *uit*, *op*, *bij*, *na* (*naast*), *nevens*, *voor*, *binnen*, *buiten*, *onder*, *boven*, *beneden*, *over*. De drie volgende zijn uitsluitend voorzetsels, daar zij nimmer in samenstelling voorkomen: *naar*, *tot*, *te*; alleen zegt men thans *hiernaar*, *daarnaar*. Eindelijk zijn uitsluitend bijwoorden, behalve al de concrete bijwoorden van plaats, de volgende: *heen*, *voort*, *heinde*, *weg*, *naar buiten* en dergelijke zamenvoegingen met *naar*.

5°. De bijwoorden van *tijd* drukken uit, vooreerst, een *punt des tijds*, en wel onbepaald, als: *ooit*, *nooit*, *nimmer*, *eens* (in de zegswijzen: *wanneer toch eens?* *eens leefde er een koning* enz.), *weleer*, *voorheen*, *voormaals*; of bepaald: *dan*, *nu*, *heden*, *thans*,

tegenwoordig, gisteren, toen, hierna, hiernamaals, dadelijk, juist, reeds, bereids, nog, weldra. kortlings, eindelijk, 's nachts, eerstdaags, tot dus ver. Ten tweede, eene voortduring van tijd: steeds, altijd, immer, sedert, voortaan, onderwijl, intusschen, van lieverlede, allengskens, langzamerhand. Ten derde, eene herhaling in den tijd: zelden, vaak, dikwijls, weder, op nieuw, somtijds, nu en dan, nu eens — dan eens, gewoonlijk, doorgaans. De herhalende telwoordelijke bijwoorden, meermalen, tweemaal enz. zijn hier mede toe te brengen.

6°. De bijwoorden der *modaliteit* geven den denk- of spreekvorm te kennen, waaronder de spreker de gedachte, door het praedikaat uitgedrukt, voorstelt, en zijn dus de exponenten van de grammatische wijze. In sommige derzelve ligt een geheele volzin opgesloten. Zij zijn even als de grammatische wijze zelve in twee hoofdsorten te onderscheiden, naar gelang zij of het *werkelijk* of het bloot *gedacht* bestaan uitdrukken. Het *werkelijk* bestaan nu kan of *bevestigend* of *ontkennend* worden voorgesteld, en hetgeen als niet werkelijk bestaande wordt voorgedragen, kan men of als *wensche-lijk* of als *mogelijk* voorstellen. Diensvolgens zijn de bijwoorden van deze klasse vierledig te verdeelen, in *affirmatieve: ja, wel, voorzeker, voorwaar, waarlijk, immers, stellig, zeker, degelijk, volstrekt, gewis, werkelijk, wezenlijk, waarachtig, wel is waar, ongetwijfeld, trouwens*; in *negatieve: neen, niet, geenszins, in geen en deele*; in *optatieve: dan, toch*; en in *potentiale*, die een vermoeden of een' twijfel uitdrukken: *waarschijnlijk, misschien, mogelijk, wellicht, vermoedelijk, wel* (bij voorb. in: *hij zal wel t' huis zijn*).

De bijwoorden van de 7de of laatste soort geven eene logische verhouding te kennen tusschen de gedachte van den volzin, waartoe zij behooren, en die van een' of meer andere zinnen. In zoo verre zijn zij *conjuncties*. De voornaamste zijn: *nu* (als partikel, die den overgang vormt van den eenen zin tot den anderen), *evenwel*, *niettemin*, *desnietteenstaande*, *hoe het zij*, *intusschen*, *integendeel*, *daarentegen*, *diensvolgens*, *vandaar* (causatief gebruikt), *daarom*, *deswegens*, *derhalve*, *bijgevolg*, *daardoor*, *waarom* enz.

Uit het bovenstaande is overvloedig gebleken, dat een een en hetzelfde bijwoord verschillend aangewend kan worden, zoodat het nu eens tot de eene dan weder tot de andere soort behoort. Bij voorbeeld: *zoo* is nu een bijwoord der wijze, dan der intensiteit; *even* nu eens een bijwoord van intensiteit, dan eens van tijd; *vandaar* nu eens van tijd, dan weder der logische zinsverhouding; *dan* of optatief en dus bijwoord van modaliteit, of van tijd; *wel* of een potentiaal-modaal bijwoord, of een bijwoord der hoedanigheid; *nu* of een bijwoord der logische verhouding, of van tijd, enz.

De voornaamwoordelijke bijwoorden zijn of *aanwijzend* of *vragend* (en *betrekkelijk*), en deze staan tot gene in zulk een verband, dat de eerste de laatste in eenen nevensgaanden zin vooronderstellen. Dit noemt men een verband van *correlatie*: zij zijn onderling correlatief, en kunnen derhalve insgelijks als voegwoorden worden aangemerkt, daar zij uit den zin, waartoe zij behooren, op den nevenzin wijzen, waarin zich de partikel bevindt, met welke zij in het omschreven verband staan. Aldus staat *zoo* tot *hoe*, *dan* tot *wan(-neer)*, *daar* tot *waar*. Vergel. boven bladz. 498.

VORMING DER BIJWOORDEN.

De bijwoorden zijn grootendeels van andere rededeelen ontleend, die in zekere gevallen, hetzij al of niet in verbogen vorm of in verband met een voorzetsel de waarde van bijwoorden gekregen hebben. Vóór wij tot de beschouwing dezer van andere rededeelen ontleende bijwoorden overgaan, handelen wij over de *oorspronkelijke* en de door *afleiding* en *zamenstelling*, door middel van eigenaardige uitgangen en grondwoorden, gevormde bijwoorden.

In de eerste plaats zijn de partikels van plaats en richting *aan, af, bij, door, in, na, om, op, toe, te, van, voor, uit*, als oorspronkelijke bijwoorden te beschouwen. Daar zij echter, behalve *af* en *toe*, meestal als voorzetsels voorkomen, en *af* en *toe* doorgaans in verband met voorzetsels staan, zoo zullen wij ze in het volgende hoofdstuk nader behandelen.

Aan sommige van deze en aan andere partikels voegde reeds het Gothisch, waarschijnlijk ten gevolge van het correlative van elk plaats- of richtingsbegrip, eenen comparatiefuigang toe, als *utathró, aftaró* (zie bladz. 416). Maar daarnevens bezat die taal van dezelfde grondpartikels accusatiefvormen op *ana*, waarschijnlijk naar het voorbeeld der voornaamwoordelijke bijwoorden, die eigenlijk, zoo als wij zien zullen, accusatieven van voornaamwoorden zijn. Van hier, dat tot nog toe in onze taal vormen, van die partikels afgeleid, op *en* en *er* nevens elkaar bestaan, als *uiter* (in *uiterlijk*; *uiterste*) nevens (*b-*)*uiten* van *uit*, *inner* (in *innerlijk*) nevens *innen* (verouderd) en (*b-*)*innen* van *in*, *over* en *opper* (in *overste*, *opperste* en *opperen*) nevens (*b-*)*oven* van *ob* of *op*, *voorder* (in *bevorde-*

zen) nevens voren van voor, neder nevens (be-)neden, achter nevens het verouderde (b-)achten. De grondvorm dezer beide laatste bijwoorden. (*neder* en *achter*) bestaat in het Gothisch niet. Het oude *echt*, dat is *daarna*, in welke beteekenis ook *echter* gebruikt werd, is de grondvorm van *achter* (*echter*) en *achten*. *Naar* is een comparatiefvorm zonder nevensgaanden vorm op en. *Voort* is door middel eener paragoge uit *voor* ontstaan, dat in de zamenstelling wel eens in plaats van *voort* wordt aangetroffen (zie N. H. bij Huyd. Pr. III, 88, 89). *Weder*, Goth. *vithra*, heeft nog slechts in zamenstelling de oorspronkelijke beteekenis van een richtingsbegrip (*tegen*, Lat. *retro*), buiten zamenstelling beduidt het *wederom* (*op nieuw*, Lat. *mede retro*), en is dus een bijwoord van tijd. *Sedert*, door paragoge voor *seder* (als *voort* uit *voor* ontstaan is), heeft de oorspronkelijk plaatselijk relatieve beteekenis van *naderhand* en ten gevolge van deze den uitgang *er* benevens *en* (*sident*, zamengeotr. *sints*) gekregen. Dit woord is het Goth. *seithu*, *laat*, Oudd. *sfd*.

In de tweede plaats: de bijwoorden van tijd: *Nu*, Goth. *nu*, dat volgens de gewone vokaalsverandering *no* zou hebben moeten opleveren; doch de *o* door geene konzont gesloten, werd verlengd, en er ontstond deels *noe* (gelijk in *Karel d. Gr.* gelezen en nog in Gelderland gezegd wordt), deels *nowe* dat is *nouw* (nog in gemeen gebruik) en *nuw*, dat is ons *nu* (verg. bl. 37, 44). Volgens J. Grimm was dit woord oorspronkelijk een zelfstandig naamwoord, welk vermoeden door den accusatiefvorm, dien het in het Grieksch (*νῦν*) en Latijn (*nun-c*) bezit, wordt bevestigd. Wanneer men er het voegwoord *dat* bijvoegt, of, zoo als meest geschiedt, bijdenkt, krijgt dit woord den aard eener conjunctie, als in den volzin: *nu hij*.

gekomen is. Met veranderden toon wordt het als bijwoord van modaliteit gebruikt, als in: *nu, vermoet u maar niet te zeer! nu, begrijpt gij het al?*, en als bijwoord, dat de logische verhouding tusschen de twee eerste leden eener sluitrede aanwijst, overeenkomstig het Fransche *or* (het Italiaansche *ora*, hetwelk het Lat. *hora*, *uur*, is).

Nog, Goth. *nauh*, niet te verwarren met de ontkenkende conjunctie *noch*, Goth. *nih*, Lat. *nec*. Blijkens de spelling van het bijwoord *nog* in het Goth. is de vookal *o* in dit woordje op hare plaats, terwijl zij in de ontkenkende partikel ten onrechte is ingeslopen; de schrijfwijze *nog* (met eene *g*) voor het bijwoord, is willekeurig, ja, strijdig met den regel (zie boven bl. 64, 65), ter onderscheiding van de conjunctie *noch*, aangenomen. *Nog* duidt niet alleen eene voortduring van tijd tot op een bepaald tijdstip aan, als in: *het neemt nog toe, het was nog niet geeindigd*, maar wordt ook als bijwoord van den *graad* gebezigd om eene toenemende mate aan te duiden, als in: *nog grooter*. De Ouden maken onderscheid tusschen *noch toe*, hetgeen *tot een verleden tijdstip toe* beteekent, en *tote noch*, dat is: *tot het tegenwoordige oogenblik toe* (Zie Huydec. op Melis Stoke, I. 140). Ons *tot nog toe* vermengt de beide uitdrukkingen en heeft alleen de kracht van de laatste. — Uit *nog* met *dan* vereenigd ontstaat *nogtans* (vergel. boven bladz. 111). Dit woord is het Hoogduitsche *dennoch*, dat in omgekeerde orde dezelfde bestanddeelen bevat, en in het Oudhoogduitsch meestal *nohdanne*, *nochdan*, en bij onze Ouden *nochtan*, of ook wel *nodan* geschreven werd. Bij onze Ouden heeft *nochtan* gewoonlijk de beteekenis van *daarenboven nog*; de thans heerschende tegenstellende kracht van *nogtans* ligt in den aard der zaak, of is: *nogtans zal*

ik het voor waar houden, niet hetzelfde als: *ik zal het (zelfs) dan nog voor waar houden?*

In de derde plaats: de bijwoorden der modaliteit, die eene bevestiging of ontkenning uitdrukken: *Ja*, Goth. *jai*, schijnt, even als de kenletter der vragende en der aanwijzende voornaamwoorden (verg. boven bl. 479, 498), aan een natuurlijk klankgebaar zijn' oorsprong te danken te hebben. Het is dus een tusschenwerpsel en vertegenwoordigt een' geheel zin. Vraag ik: *zult gij komen?* en is het antwoord: *ja!* dan treedt dit in de plaats van den geheel zin: *ik zal komen*. Aan het hoofd van een zinlid geplaatst, kondigt het den hoorder aan, dat hetgeen voorafgaat bij het volgende als gering moet beschouwd worden, bij voorb.: *hij is bereid al zijn goed, ja! zijn leven op te offeren*. *Ja*, op de wijze van het Hoogduitsch, met de kracht van *immers*, vindt men bij de Ouden. Zie *Lek. Sp. B. I, C. 31, v. 77*.

De eenvoudige partikel der ontkenning is verloren gegaan. Het tusschenwerpsel, dat op eene vraag ontkenkend antwoordt en bijgevolg het tegenovergestelde is van het woordje *ja*, luidde in het Gothisch *ne*; thans bezigt men, in plaats daarvan, *neen*, hetwelk waarschijnlijk eene verdubbelde ontkenning is; *nee ne*. *Nee* is nog in gemeen gebruik.

Het modale bijwoord, dat de kracht heeft om aan te duiden, dat de inhoud der uitgedrukte gedachte ontkenkend wordt, was in het Gothisch *ni*, later *ne* en bij onze Ouden *en* of *ne* (met toonlooze *e*). *Ik en weet* is dus: *ik weet niet*; nog zeggen wij *tenzij*, voor *het en zij*, dat is, *het zij niet*. Van lieverlede sloop het gebruik in om de kracht van deze vóór het werkwoord des praedikaats geplaatste partikel te versterken door het

woordje *niet* achter het werkwoord te plaatsen; aldus: *ik en weet niet*. Eindelijk, sedert het midden der zeventiende eeuw, verdween de eigenlijke ontkenkende partikel en er bleef slechts *ik weet niet* over. *Niet* is ontstaan uit de ontkenkende *n* vereenigd met het substantief *wicht*, Goth. *vaihts*, dat is: *zaak, ding* (ook *geest, booze geest*, van daar ons *booswicht*). Tusschen deze bestanddeelen *n* en *wicht* werd veelal ingeschoven het bijwoord *ie* (in *ie-mand* bewaard), Goth. *aiw*. Alzoo zou *niet* volledig *niewicht* luiden (Oudd. *niowiht*); en beteekent het eigenlijk *nooit een ding, geenerlei ding* (verg. Engelsch *nothing*), dus hetzelfde als ons tegenwoordig *niets* (waarover boven bl. 496), in welke beteekenis het nog voorkomt in de uitdrukking *te niet doen*, oudtijds niet zelden *te nieutē doen* geschreven: in de *u(w)* van dit *nieute* schijnt nog een spoor van het woord *wicht* te vinden te zijn, gelijk de *ch* van dit woord overig is in het platte *niks* (Hoogd. *nichts*). — Benevens het woord *niet* werden bij de Ouden nog verscheidene andere woorden tot versterking der ontkenning aan de rede toegevoegd. Zegt het Fransch *ne—pas* (d. i. *geen stap*), *ne—point* (d. i. *geen stip*) en voorheen *ne—mie* (d. i. *geen kruimel*); bij onze schrijvers van de dertiende en eenige volgende eeuwen lezen wij gedurig: *niet een caf, niet een stroo, niet een riet, niet een bast, niet twee peren, niet een oert, niet een boon, niet een blat, niet een botloen, niet een zaat* en dergelijke, alsmede *niet een twint*, welk *twint* zooveel als *een oogwenk* schijnt te beteekenen (vergel. J. Grimm, III. 732, en A. de Jager, *Taal-kund. Verscheid.*). Nog zegt men: *geen zier* (d. i. *wormpje*), voorheen *niet een siere*, alsmede: *geen duit* enz.

• Eigenlijk vragende partikels kent onze taal niet. Het

Gothisch drukt de vraag uit door het suffixum, *-u*, *-uh*, achter voornaamwoorden en werkwoorden, alsmede achter het ontkennende *ni*, op deze wijze: *niu*, hetwelk dus geheel overeenkomt met het Latijnsche *nonne*? Bovendien bezit het Gothische de vragende partikel *an* (ook in het Latijn bestaande), die met nu tot *annu*, *annuh* zamensmelt.

Kindelijk zijn oorspronkelijke bijwoorden de woordjes *wel*, Goth. *váila*; *na* (*nabij*), Goth. *néhva*, en *ver*, Goth. *fatrs*, die zich reeds door hunnen uitgang in het Goth. als zoodanig kenbaar maken. *Ver* wordt thans ook als adjektief gebruikt, wanneer men spreekt van: *een ver vriend*, *eene verre reize*, doch het bijwoordelijk gebruik van dit woord is als het oorspronkelijke te beschouwen.

Nu ligt de behandeling aan de beurt van die bijwoorden, welke zich vroeger als door eigenaardige uitgangen van andere redevormen gevormd onderscheidden, of zich nog heden als zoodanig kenmerken.

Thans is het mogelijk een adjektief of bijvoegelijk deelwoord in zijnen grondvorm als bijwoord te gebruiken. In het Gothisch onderscheidden zich deze adjektivische en participiale bijwoorden door den uitgang *aba* (*iba*, *uba*), achter den grondvorm gevoegd. In het Oudd. wordt deze uitgang door den uitgang *o* vervangen, die welhaast in het Middenhoogd. en gelijktijdig bij ons voor eene toonlooze *e*, soms door *n* gevolgd, plaats maakte; bij voorb.: *herde*, *vaste*, *dikke*, *kume* enz. Nog in de zeventiende eeuw schreef men: *stille*, *late*, *lange* enz. en tot heden toe *gaarne*. Dit laatste woord is, even als het oude *kume*, en de nog bestaande *zeer en schier*, van een adjektief afkomstig. *Gaarn* is een adjektief, dat *begeerig*, *graag* beteekent; *kume* (*naau-*

welijks, Hoogd. *kaum*) komt van het Oudd. *kūm* *lijdend*, *moeijelijk*, hetwelk verwant is met *chuman*, *lijden*, vanwaar ook *kommer*, en het oude terugwerkende werkvw. *hem bekumen*. Zeer beteekent *smartelijk* en is verwant met dat *zeer*, hetwelk nog met de beteekenis van *smart* in zwang is. *Schier* is *snel*, gelijk Hooft dit woord dan ook in de zegswijze *schier oft morgghen*, in de beteekenis van *spoedig*, *weldra*, gebruikt; bij ons bestaat nog slechts het afgeleide *schielijk* voor *schierlijk* in deze beteekenis. — Terwijl *zeer* en *sohier*, even als het oude *kume*, die beteekenis, welke zij vroeger met de adjektieven, van welke zij afkomstig zijn, gemeen hadden, *weldra* hebben laten varen voor de abstrakte beteekenis, die hun nu toekomt, zijn, omgekeerd, *hard* en *dik*, die vroeger veelvuldig als abstrakte bijwoorden (het eerste met de beteekenis van *zeer*, het andere met die van *dikwijls*) voorkwamen, thans in die beteekenis verloren gegaan. *Licht* (*facile*) wordt nog wel in de beteekenis van *wellicht* (voor *veellicht*, Oudd. vil lihte) gebezigd, vroeger had *lichte* gewoonlijk deze beduidenis (1).

Lijk, dat als een uitgang ter vorming van bijwoorden geldt, is eigenlijk een uitgang ter vorming van adjektieven (vergel. boven bladz. 393), weshalve de Ouden achter dit *lijk* nog de adverbiale *e* (Oudd. *o*) plaatsen: *suverlike*, *sekerlike*, *heilichlijken*. Sedert de toonlooze *e*, die vroeger de adjektivische bijwoorden van de adjektieven onderscheidde, was afgesleten, was er een ander onderscheidingsteeken noodig. Hiertoe nu

---

(1) Hooft schrijft *viellicht*, als ware het woord eigenlijk *het viel licht*. Werkelijk komt *mag lichte* voor.

bezigde men den uitgang *lijk*, die weldra ook ter afleiding van bijwoorden uit substantieven (vergel. bl. 394) werd aangewend. Daar echter de aanwending dezes uitgangs licht iets slepends aan de rede geeft, zoo werd hij later veelal achterwege gelaten, waar dit geschieden kon, te weten, waar het bijwoord op *lijk* van een adjektief afkwam en het in dien afleidingsvorm op *lijk* geene eigenaardige beduidenis gekregen had, gelijk geschied is met *openlijk*, *eigenlijk*, *waarlijk* enz., die in beteekenis merkelyk van *open*, *eigen* en *waar* verschillen. — Vroeger ontleende men verscheidene adverbia op *lijk* onmiddellijk van substantieven, waar wij thans van de adjektieven op *ig*, uit die substantieven ontstaan, afleiden. Zoo zeide men toen: *overvloedelijk*, *listelijk*, *oetmoedelijk*, *tegenwoordelijk*, waarvoor wij nu *overvloediglijk*, *listiglijk* enz. zouden zeggen. Evenwel vindt men bij Maerlant *vromechlike* (*vromiglijk*), even als in het Middenhgd. *innechlichen*, *gewilleclichen* (Zie Kinker, *Beoordeel. v. Bilderdijs Spraakl.* bl. 158), en in den Statenbijbel: *waerdiglijk* en *gierighlijk* (Eph. IV: 1 en 19), *trotsighlijk* (Exod. XIX: 11).

Ook de uitgang *ing* dient tot vorming van bijwoorden. Voorheen werd hij onmiddellijk achter den stam geplaatst, als in het woord *varino* van *varen*, thans wordt hij altijd voorafgegaan door de letter *l*, die wij boven (bladz. 274) hebben leeren kennen, en meest gevolgd door de *s*, die, oorspronkelijk de uitgang van den genitief, tot een kenteeken des bijwoords geworden is. *Lings* dan vormt bijwoorden der *wijze*, van adjektieven, als: *blindelings*; van substantieven, als: *ruggelings*; *zijdelings*, *plotselings* (van *plot*, *slag*), en van werkwoorden, als: *schrijdelings*, *ijlings*, *tappelings*.

Verouderde bijwoorden van deze soort zijn *stommeling* (bij Brederode), *stolingen* (*steelsgewijze*), *sterlinx*, of *staerelings*, dat, met de werkwoorden *zien* of *ooghen* vereenigd; *staroogen* beteekent, verder bij Hooft: *besonderlinx*, *verraderlinx*, *spreielinx*. Deze uitgang *ing* is zeker dezelfde, die ook substantieven vormt (zie bl. 281). Zoo zijn mede de bijwoorden op *ment*, *mente*, in de Romanische talen eigenlijk abstracte zelfstandige naamwoorden.

Ook de verkleiningsuitgang *je*, met de adverbiale *s* vermeerderd *jes*, achter bijvoegelijke naamwoorden tredend, vormt bijwoorden, als: *zoetjes*, *zachtjes*, *stilletjes*, *warmpjes* enz. Reeds de Ouden kenden de minutieve bijwoorden, als: *schoenkine*, *stillekine*.

Eenige zelfstandige naamwoorden hebben door hun veelvuldig gebruik als grondwoorden in zamengestelde bijwoorden het karakter van uitgangen aangenomen; aldus het substantief *halve* (Oudd. *halpa*, *zijde*), in *derhalve*, *allenthalve*; *maal* (zie bladz. 463), bij Hooft met de adverbiale *s*, *honderdmaals* enz.; *mate*, als in *eenigermate*, *dermate*; *deel* in *eensdeels*, *meerendeels* enz.; *wijl*, als in *middelerwijl*, *dewijl*; *wijze*, welk substantief met bijvoegelijke naamwoorden in den vorm van den vrouwelijken genitief wordt zamengesteld, *gelukkigerwijls*, *gelijkerwijls*, of met substantieven in den genitief, als: *trapswijze*, *stuksgewijze* (deze bijwoorden worden zelfs als attributieve adjektieven gebezigd, zie bl. 382, 383); eindelijk zijn er adverbia, wier laatste bestanddeel *zins* luidt, als: *veelzins*, *anderzins*, *eenigzins*, *geenszins*. Dit *zins* wordt veelal voor het naamwoord *zin* gehouden in de beteekenis van *richting*; doch misschien staat *zins*, voor *zids* of *zijds* met ingeschoven *n* (zie

boven bladz. 80): ook het Hoogd. bezigt het woord *Seite* op dergelijke wijze, en de zwaarigheid, dat *zijde* vrouwelijk is en het dus in plaats van *geenszins*, *geenerzijd* zou moeten luiden, vervalt bij de vergelijking van bijwoorden, als: *heelshuids*, *voorschands*, *ondershands*, waar de adverbiale *s* op het einde, mede te weeg gebracht heeft, dat, ter verkrijging van zekere gelijkmatigheid, ook achter het eerste lid der zamenstelling eene *s* werd ingevoegd.

Waarts, of zonder de *s*, *waart*, vormt met bijwoorden van plaats of met zelfstandige naamwoorden zamengestelde bijwoorden, die eene beweging naar de plaats, door het eerste lid aangeduid, beteekenen. Zoodanige zijn: *opwaarts*, *nederwaarts*, *binnenwaarts*, *herwaart*, *derwaarts*, *voorwaarts*, *hemelwaarts*, *rijwaarts*, *oostwaarts*, *huiswaarts*, of *te huiswaarts*, als de Ouden zeiden *te Haerlem waert*. Dit *waart* is het Gothische bijvoegelijk naamwoord *vairths*, hetwelk *ergens heen gekeerd* beduidt, en dus in beteekenis zoowel als in aard en oorsprong het Latijnsche *versus* is, hetwelk insgelijks de waarde van een' blooten uitgang krijgt in *deorsum*, *sursum*, *quorsum*, *aliorsum*, *dextrorsum*.

De meeste bijwoorden zijn eigenlijk andere rededeelen, die in al of niet verbogen vorm, en al of niet met andere woorden verbonden, als bijwoorden gebruikt worden.

Vele bijwoorden zijn oorspronkelijk naamvals vormen van bijvoegelijke naamwoorden. De meeste zijn genitieven: *reeds*, *bereids*, *anders*, *langs* (in *hoe langs hoe meer*, anders heeft *langs* meestal de waarde van

een voorzetsel), *allengs*, *slechts* (van *slecht* in de oorspronkelijke beteekenis van *eenvoudig*), *fluks* (voor *vlugs* van *vlug*), *dwars* (van *dwar*, Hoogd. *quer*, vergel. boven bladz. 63), *straks*, *rechts*, *averechts* (1), *links*, *steeds* (van *steed*, Hoogd. *stät*), *schuins*, *mits* (voorheen voorzetsel, thans voegwoord, eigenlijk bijwoord van *mid*, stamvorm van *midden* en *middel*, Goth. *midis*), *elders* (voor *ellers*, voorheen zonder den vrouwel. genitiefuitgang *els* van *el*, dat is *ander*, Lat. *al-ius*, Goth. *alis*), *zelfs*, *eens*, *zulks* (hetwelk eigenlijk zoo beteekent). Genitieven van deelwoorden zijn: *doorgaans* (voor *doorgaands*), *vervolgens* (voor *vervolgends*), *willens en wetens*, *volgens* (thans slechts als voorzetsel voorkomend), *onvoorziens* (verleden deelwoord), *onverhoeds*, *onverwachts*. Van lieverlede werd deze uitgang, niet meer als het teeken des genitiefs erkend en verkreeg hij het karakter van een' uitgang geschikt om bijwoorden te vormen. Dus werd hij ook achter bijvoegelijke naamwoorden in den datief (op *en*) geplaatst: *overigens* (voor *ten overigen*), *meestens*, *hoogstens*, *minstens*, *eerstens*, *laatstens*.

Andere bijwoorden, uit adjektieven ontstaan, hebben deze *s* achter den uitgang des datiefs niet aangenomen: *midden*, *gisteren* (Oudhoogd. *gesterón*), vóór hetwelk ook in den grondvorm *gister* gezegd wordt, als voor *elders* en *els*, voorheen ook *elre* en *el*.

Als adjektieven in den accusatiefvorm kunnen aangemerkt worden *wijd* in *wijd* en *zijd* (dit laatste *zijd* is

---

(1) Hetzij men *averechts* schrijve of *averrechts*, altijd is het voorvoegsel eenzelve met *aber* (in de Hoogd. woorden, *Aberwitz*, *Aberglaube*), Oudd. *avar*, *avur*, Middenhgd. *aver* en verkort *ave*.

rechter een substantief), alsmede *lang* in zegswijzen als *jaren lang*, voorheen ook *onlanghe*, *vlak*, *gansch*, *geheel*, *geheel en al*, *gansch en al*, *al en aallijk* (bij Hooft), en het oude *al rens* (Hoogd. *rein alle*, zoo als wij zeggen: *schoon op*). Volgens Grimm zijn mede de bijwoorden *veel*, *meest*, *genoeg*, *eer*, *vroeg*, *weinig*, die nimmer den adverbialen uitgang *o* of *e* gehad hebben, bijvoegel. naamwoorden in den accusatief van het onzijdig enkelvoud (vergel. boven bladz. 419—421, 462).

Vele bijwoorden of liever bijwoordelijke uitdrukkingen bestaan uit een bijvoegelijk naamwoord met een voorzetsel verbonden. Soms komt achter den uitgang nog de adverbiale *s*, en dat wel niettegenstaande het voorzetsel geen' genitief toelaat: *neven* of *nevens* (thans voorzetsel, voor *in even*), *benevens* (uit *bij in even*), *tevens* (uit *te even*), *overmits* (thans voegwoord, voor *over mid*), *intusschen* (van het Oudd. adjekt. *twisk*, dat van *twee* is afgeleid), *insgelijks*, (Hoogd. *ingleichen*), *tegelijk*, *overal*, *overeen*, *uiteen* enz., *overluid*, *voorwaar* (voorheen *over waar*), *voorzeker*, *voorlief*, *te waren* (verouderd), *taleerst* (desgelijks verouderd, voor *ten aller eerste*), *van nieuws*, *op nieuws* (voorheen ook *op een nieuw*), *te midden*, *ten minste* (in dit bijwoord en de eerstvolgende is de uitgang *n* afgesletten), *ten laatste*, *ten beste*, *in het bijzonder*, *op het eerst*, *in (over) het algemeen*, *op het hoogst*, *voor het minst*, *voor het eerst* enz.

Sommige bijwoorden, uit adjektieven ontstaan, bestaan, eindelijk, uit een adjektief, gevolgd door eene partikel, die doorgaans als voorzetsel voorkomt, doch in dit geval zijne bijwoordelijke natuur handhaaft: *volop*,

rechtuit, kortom, kortaf, rondom, midden in en het verouderde *midsonder*, dat is *midden in den hoop*.

Andere bijwoorden zijn eigenlijk substantieven in den een' of anderen naamval, wederom meest in den genitief, hetzij met, hetzij zonder bijkomend adjektief of bijvoegelijk deelwoord of voornaamwoord: *daags* of *des daags*, *'s morgens*, *'s zondags*, *'s avonds*, *des nachts* (voorheen bloot *nachts*), *'s lands* (in *balling 'slands*, waar *'slands*, het Goth. *landis* is, hetwelk zooveel als het vroegere *achter lande* beteekent), *'s jaars*, *des winters*, *zijns weegs*, *uws weegs*, *ondanks*, *somtjids*, *rechtstreeks*, *hedendages* (bij Maerlant), *deels*, *meerendeels*, *eensdeels*, *veelzins*, *eenigzins*, *altoos*, zamengetrokken uit *altoges*, Oudhoogd. *alzuges* van *zug*, *trek*, zie J. Grimm III. 129. (De beteekenis *ten allen tijde* gaat licht over in die van *in allen gevalle*, van hier het *niet altoos* der Ouden, dat is, *in geen geval*. Bilderdijk op Huygh. VI, 266, denkt aan eene afleiding uit *al te ode* d. i. *lichtelijk*); verder: *mijns erachtens* (*erachten* is een infinitief zelfstandig gebruikt), *mijns bedunkens*, *vergeefs* voor *vergevens* (mede een infinitief), *luidkeels*, *barrevoets*, *dikwijls* en *keelsheids* (hoezeer *wijl* en *huid* vrouwelijk zijn, werd aan den genitief op *s* de voorkeur gegeven, daar deze uitgang een adverbiaal karakter geworden was). Hiertoe behooren dan verder verscheidene uitdrukkingen, 't zij vroeger, als *eens loefs* (bij Hooft *rechtstreeks*), *stiller stemme*, *getrects sweerts*, *levens lijfs*, *hangends hoofts*, 't zij nog thans gebruikelijk, als *goedsmoeds*, *blootshoofds*, *onverrichter zake*, die echter alleen dan als eigenlijke bijwoorden mogen worden aangemerkt, wanneer zij in een' bepaalden vorm en beteekenis zijn overgeleverd. Slechts met het werkw, *zijn*

tot een praedikaat verbonden komen voor de adverbiale genitieven *mans* en *des doods*; *doods* komt voor in verbinding met het adj. *benaauwd*; *slaafs* schijnt het adj. *slaafsch*, en dus eveneens te schrijven. In de volgende bijwoorden staat het adjektief in den vorm van den vrouwel. genitief: *derhalve*, *middelerwijl*, *eenigermate*, *gelukkigerwijze*, *onvèrrichtersake*, *goedertieren* (deze bijwoordelijke uitdrukking, nevens welke oudtijds ook *quadertiere*, benevens *alretiere*, *menigertiere*, bestond, wordt thans als bijvoegel. naamwoord gebruikt, vergel. boven bladz. 467, en Grimm, III, 80); verder *sire verde* (*zijner vaart*) enz. In den genitief des meervouds staat *allerwegen*, oudtijds ook *alle wege*, in welken vorm deze uitdrukking ook als bijwoord van tijd, gansch overeenkomstig het Engelsch *always*, voorkwam.

Substantieven in den datief zijn *allenthalve* (Oudd. *allen halbôn*), *zignentwege*, *wijlen* (Oudd. *huilôn*, *wilôn*, hetwelk *voorheen* beduidt) en *wijlen eer* (later verkort tot *weleer*), alsmede *trouwen* (thans *trouwens*, Oudd. *triwôn* van *triwa*, *trouw*), *vaak* (voor *vake*, bij Hooft met den adverbialen uitgang *vaaken*): dit *vake* toch schijnt de datief van *vuk*; werkelijk beteekent het zooveel als het Hoogd. *vielfach*. Bij deze substantieven in den datief wordt een voorzetsel verstaan, meestal *te*: *wijlen* is *te wijlen* (*in der tijd*); *trouwen* is *te trouwen*, dat is *met trouw*. Ook *stuk in stuk slaan*, staat voor *te stukke*. *Te* smolt licht met de scherpe *s* samen, als in *school*, *schuil*, *scheep gaan* voor *ter school*, *ter schuil*, *te schepe gaan*; desgelijks *raad plegen*, waarvoor men vroeger zeide *raad leven* en hetwelk staat voor *te rade plegen*, vergelijk *te rade gaan*; voorts zeide men oudtijds *dale* voor *te dale* (*naar beneden*), *gader* voor

te gader, en *zide* (*nabij*) voor *ter zijde*, en nog *heden* ten dage *noode* voor *ter nood*, hoezeer Huydecoper (op Melis Stoke, II, 290) *noode* uit de ontkenneende *n* en het bijwoord *ode*, dat is *lichtelijk*, zamengesteld acht. Het oude *staphans* (*dadelijk*, *terstond*) schijnt ook voor *te stap te hand* te staan, met welke uitdrukking men alsdan ons *op stel* (Hoogd. *Stelle*) en *sprong*, *op stip* en *sprong* zou mogen vergelijken. — Eindelijk, ons *heden* is eene verkorting uit het Goth. *himma daga*, hetwelk een substantief in den datief is: *huiden* sluit zich aan aan het Oudd. *hiutu* voor *hiu-tagu*, den instrumentalis van het subst. tag, *dag*.

Substantieven in den accusatief, ten minste in den onverbogen vorm, zijn de volgende: *weg*, Middenhgd. *den wec*, bij onze Ouden en *weg* (Eng. *away*), *des noods* met de adverbiale *s* voor *des nood*, d. i. *wanneer des nood is*, *des nood zijnde*; *raak* (in *raak schieten*), *mis*, het oude *dal* (*beneden*, bij Melis St., I, 70); verder *haast*, *dewijl*, dat tegenwoordigs slechts als voegwoord voorkomt; *eenmaal*, *dikwerf*, *altijd*, *alledag*, *morgen*, *wijd* en *zijd* (in welke zegswijze *zijd* een zelfstandig naamwoord is), *den ganschen dag*, *trapswijze* enz. Eindelijk behoort hiertoe ook het oude *ie* of *je* (*ye*), daar dit het Goth. subst. *aiv* (*aevum*) is: uit dit *ie* ontstond eene reeks van woorden: vooreerst het ontkenneende thans verouderde *nie*, vervolgens, door middel der paragoge, *ooit* (wegens het ontstaan der vokaal *oo*, vergelijke men dit woord met *gooi*, het Goth. *gavi*, en *ooi*, het Goth. *avi*, en zie men bladz. 78) en *nooit* (voorheen beide met epenthetische *n*: *ooint* en *noint*), vervolgens met bijvoeging van *meer*, *immer* en *nimmer* voor *iemer* en *niemer*, en nogmaals met

meer versterkt, *immermeer* en *nimmermeer*; eindelijk werd *ie* zamengesteld met een woord, dat in het Oudhoogduitsch *wergin* (1) luidt, en dus ontstond *iewergin*, met verwaarloozing der *y*, geschreven *ieweren*, *iewerinc*, en met verwisseling van *w* en *g*, *iegherinc*, waaruit eindelijk door metathesis ons tegenwoordig *ergens* ontstond, met de negatieve *n*, *nergens*, oudtijds *nieuwerinx* enz.; bovendien bestaat er nog in de wandeling een bijwoord *iewers*, dat is *iewaarts* (*etgensheen*), voorheen *ergentwaert*, en bestond er vroeger een bijwoord *emberware*, dat is, *immerwaar*, alicubi. — De toevoeging van *meer* achter de partikel *ie*, waaruit *immer* ontstond, greep oudtijds bij eene menigte bijwoorden plaats (zie Dr. Jonckbloet in den *Letterb.* 1840, N°. 35 en 36), als *saermeer*, *numeer*, *vortmeer*, *vorwartmeer*, *sidermeer*, *hedenmeer*, *tameer*, *tra-meet* (waarschijnlijk voor *drumeer*, dat is *weldra*: over den overgang van *d* tot *t* in zulke bijwoorden, als mede over *saermeer* en *tameer*, zie beneden). In al deze woorden heeft *meer* de kracht om aan te duiden van het gegeven tijdpunt aan, en ziet dus doorgaans op de toekomst: alzoo bezige men *immer* en *nimmer* niet onverschillig met *ooit* en *nooit* (2), die een' onbepaalden tijd aanduiden, zoo onbepaald, dat wij soms het affirmatieve *ooit* bezigen, waar de Ouden, bij eene gewijzigde opvatting der gedachte, eene ontkenning uitdrukten, bij voorbeeld: *altoos was hem die*

---

(1) Dit *wergin* beteekent reeds *ergens*; dus bewerkt de toevoeging van *ie* niets anders dan eene versterking van het begrip, als zeide men *ergens ooit*.

(2) Doch vergelijk het gebruik van *ymer* in het boek. v. d. Sacram. v. Amst. v. 62 en 309.

ghedane (gedaante) te voren boven alle, die hi nie gesach (Flor. en Blancheff. v. 521), waar wij zouden zeggen: *die hij ooit zag*. Van *immer* komt door toevoeging der abverbiale *s*, *immers*, een modaal bijwoord. De vokaal van *ommers*, even als die van het vroegere *nummer*, bewaart nog eene spoor van de Gothische *w* in aiv. Onder de bijwoorden, van welke het Goth. aiv een bestanddeel uitmaakt, moeten wij, ten slotte nog het woordje *hoe* vermelden, daar dit is zamengesrokken uit de Gothische woordverbinding hvé aiva (datief van aiv).

Een groot aantal bijwoorden bestaan uit een zelfst. naamw. met een voorzetsel. Ook hier eindigt het bijwoord niet zelden op *s*, ja is soms eene *s* tussehen het voorzetsel en het zelfst. naamw. ingeschoven, en dit niet-teenstaande het substantief vrouwelijk is, en ten minste de praepositie geen' genitief gedooft: in *binnenslands*, *buitenslands* strijdt de uitgang noch tegen het geslacht des naamwoords, noch tegen den naamvat, door het voorzetsel gevorderd, hoezeer *binnen* en *buiten* veelal met een anderen naamval voorkomen; maar het gezegde is toepasselijk op *voorshands*, *ondershands*, *thans* (*te hands*), *voormaals*, *namaals*, *achterbaks* (*bak is rug*), *van zins* (voor *van zinne*), *bij tijds*, *voor avonts* (bij Melis Stoke), *ter loope*, dat een vrl. artikel heeft, even als *ter halver wege*, *ter goeder naam en faam*, *ter been*, hoezeer *loop*, *weg* en *naam*, ml. en *been* onz. is.

Het voorzetsel *te* is veelvuldig met een zelfst. naamw. tot eene bijwoordelijke uitdrukking zamengevoegd: *ter zijde*, *ten einde*, *te vreden* (dat tot een adjektief wordt en dus het voorvoegsel *on* vóór zich kon aannemen: *ontevreden*, soms *te onvreden*, alsmede door mid-

del van het achtervoegsel *heid* het zelfst. naamw. *tevredeheid* kan vormen), *terstond*, *te stade*, *te weeg*, *te avond (t'avond)*, *te recht*, *ter nood*, *te gader* en *al te gader*, (*al*) *te maal*, *te huis* en *ten huize*, *ter feest*, *ter oore*, *ten halve*, *ter been*, *te rade*, *te berge*, *terug*, *te gronds*, *te pas*, *te zamen* (*zame* is dan zelfstandig op te vatten in de beteekenis van het thans verouderde *zamening*), *ter hand*, *te loor*, *te paard* (voorheen *torse* dat is *te orse* of *ten rosse*), en in de thans verouderde uitdrukkingen; *te waren*, *te kwiste*, *te ghereke* (over welk woord men zie Dr. M. de Vries, *Brief aan Dr. Jonckbl.* bl. 36), *te gemake*, *te onwaerden* (dat is *ten spijt*), *ter cure* (*keure*) en *te mate*, welke beide zooveel als *behoorlijk* beteekenen. Ook *tegen*, uit *te jegen* of *te gegem* (zie bladz. 101), is eene zamenstelling uit *te* met een substantief, daar volgens Grimm (III. 266) het oude gagan of kagan voor een substantief te houden is. Met het substantief ten naauwste zamengesmolten schijnt het voorzetsel *te* in het oude *tameer* voor *te dag meer* (verg. Jonckbl, *Letterb.* 1845, N°. 36). Uit zulk eene zamensmelting van het voorzetsel *te* met de eerste letter van het volgende woord laat zich de verandering van *d* tot *t* verklaren in *toen* voor *doen* (*doe*), in *toch* voor *doch*, in het oude *tien stonden* voor *te dien stonden*, en in *trameer*, zoo dit voor *dra meer* mag gehouden worden, alsmede de verscherping der zachte *s* in *zamen*, in *sedert* (*tsedert*) voor *zeder*, *zider*, en in het oude *saren* (*tsaren*) en *saermeer*, voor *zaer*, *zaermeer*. Dat toch dat voorzetsel ook met bijwoorden wordt zamengesteld blijkt uit *twi* (*te wie*, Oudhgd. *zu wiu*), *te voren*, *te onder*, *te boven*, *te neven*, *te binnen* enz.

Uit een substantief met andere voorzetsels bestaan :

achter wege en de verouderde zegswijzen *achter lande*, *achter strate*; *achter* beteekent hier *op*, eigenlijk *bij*, *nabij* (zoo zeggen wij noch *bij den weg*), even als *hoinde*, waarvan *hinder*, dat mede *achter* beteekent; verder *bij nacht*, *bij dag*, *bij wijlen*, *bij der hand* (*bij de hand*): het voorzetsel *bij* schuilt ook in *bezijden*, *behalve* en in *binnen*, *buiten*, *boven*, *bachten* (verouderd), in alle welke woorden de bijwoorden *inne*, *uit* enz. even als de bijwoorden met *te* zamengesteld, concreet-zelfstandig worden opgevat voor *hetgeen in of uit is*; *inderdaad*, *in teekene* thans *ten teeken*, *ten blijk*, als *in die ere* d. i. *ter eere*, *in ware dino* (*in waarheid*), *in zekerre zake* (*voorzeker*), *in voege*, *in deser voege* (*vroeger in deser vouden*), *in stade* (verouderd; *stade*, Oudd. *stata*, is *gelegene tijd*, Grimm III. 148); *uitermate* en de verouderde uitdrukkingen *uten spele* (d. i. *dus*, *dat het meer dan spel wardt*), *uten ghereke* (het tegenovergestelde van *te ghereke*); *naar gelang* (voor *naar gelande*, d. i. *naar het overeenkomstige*, zie Halbertsma, Letterk. Naoogst); *met der daad*, *met rooi* (dat is, *met kans van te raken*, *rooi schieten is raak schieten*), *met recht* en het verouderde *met vlite* (*opzettelijk*); *tegen wil en dank*, voorheen *an sinen* (*karen*) *danc* (*an* is *tegen*, het Oudd. *ane*, *an*, *ohne*); *van harte*, *van ganscher harte*, *van pas*, *van noode*, en de zamenvoegingen van dit voorzetsel *van* met bijwoorden: *van achteren* en *van bovenen* (waar de uitgang die eens datiefs is), *van voren* en *van na* (dat is *van achteren*, V. Velthem), *van binnen* (de Ouden zeiden vaak *boven* en *binnen*, waar wij *van of te boven*, *van binnen* zeggen, even als *beneden*, voor *naar beneden*); *op stel* (*auf der Stelle*) en *sprong*, *op staanden voet*, *up der stat* (*terstond*);

onderwijl, onder weg, onderhanden; overeind; voorhanden, voorwind; sonder wanc, dat is zonder twijfel, enz. Ook de pronominale bijwoorden, waarvan straks, verkrijgen voorzetsels vóór zich: *vandaar, vanhier, vanwaar, tot hier toe* en het oude *onthier ende*, in hetwelk *ont* het Oudduitsche *unz, unzi, is*, hetwelk *tot aan* beteekent; nog zeggen wij *tot hierende toe*: wellicht is *ende* hier eene verkeerde schrijfwijze voor *hent* of *hend!* (*tent, thent* of *teint*), dat is *tot dat*.

Even als het voorzetsel soms achter adjektieven geplaatst voorkomt, alzoo ook achter substantieven: *jaar-in, jaaruit, bergop, stroomaf* enz., en achter zelfstandig gebezigde bijwoorden: *bovenaan, achteraan, achterin, daarvan, daarmede, hiertoe, hieraan, waartoe* enz. Oudtijds kwam hier vaak de syllabe *en* tusschen het bijwoord en het voorzetsel: *daarentusschen, daarentoe, daarenbinnen* enz. nog zeggen wij: *daarenboven, daarentegen*: misschien is die syllabe hier meer dan eene onorganische epenthesis, en zelve voor een voorzetsel te houden, die in het Engelsch in den vorm eener prosthetische *a*, en vóór verbogen infinitieven als *a-hunting*, en vóór substantieven als *ashore, aboard, away* (bij ons oudtijds *en wec, en wege*) en bijvoegsel. naamwoorden: *askew* (*scheef*), *askaunce* (*schuins*), en ook vóór bijwoorden voorkomt: *above, asunder* enz. Deze *a*, bij ons *en*, kan dan uit eene klankverzwakking van *aan* (Eng. *on*) verklaard worden (1). Van anderen aard zijn die zamenvoegingen van bijwoorden, waar geen der beide

---

(1) Dit gevoelen ontleen ik aan eene mededeeling van Dr. M. de Vries.

deelen afhankelijk van het andere beschouwd kan worden, maar het laatste tot duidelijker plaatsbepaling aan het eerste is toegevoegd, als in: *bovenop* (hetwelk niet op *het bovenste* beteekent, maar: *bovenaán*, *aán de bovenzijde*), *bovenover*, *vaaraan*, *voorbij*, *voerover*, *voortaan*, *vooruit*, enz. Soms heeft het bijwoord *dus*, *zoo*, achter een voorzetsel de waarde van een zelfstandig voornaamwoord van plaats: *tot dus*, waarachter men dan het bijwoord *verre* voegt. als bij: *in zoo verre*. — Van bijzonderen aard is het verouderde *om zónt* (*te vergeefs*): *zónt* beteekent in het Hoogd. *anders*; dus vereenigt ook het Grieksehe *ἄλλως* de beteekenissen *anders* en *te vergeefs*. *Sónt* is de superl. van den stam, waarvan *zonder* de compar. is: de grondbeteekenis is *afschieden*, *anders (elders) plaatsén*. *veranderen* (1).

Een paar bijwoorden zijn er, die een verbogen werkwoord tot hoofdbestanddeel hebben, te weten, *misschien* en *maar*. Het eerste is ontstaan uit de uitdrukking: *het mag geschieden*, waaruit eerst *tmagschiên*, vervolgens de thans gebruikelijke vorm ontstond; het tweede is ontstaan uit *het en ware*, met weglating van het subjeet, *en ware*, en met weglating der ontkenning, *ware* of *waer* (hetwelk men in de oude boeken nog wel in plaats van *maar* aantreft) en eindelijk, met overgang van *w* tot *m* (verg. boven bladz. 74), *maar*. Deze partikel komt doorgaans als voegwoord voor; doch wanneer het *slechts* beteekent, als in: *hij is maartien jaar oud*, is het een bijwoord.

Na de bovenstaande bijwoorden komen de *pronomi-*

---

(1) Deze verklaring heb ik aan Dr. M. de Vries te danken.

male bijwoorden in aanmerking, dat is, dezulke, die uit pronominale stammen ontsproten zijn.

Het eerste wat ons hier te beschouwen staat, is het verschijnsel der *correlatie* of wederkeerige betrekking. Er vallen twee soorten van correlatie op te merken. De eene maakt zich door verschil van aanvangsletter, de andere door versobil van uitgang kenbaar. Door verschil in de aanvangsletter is een pronominale stam of vragend, of aanwijzend, of betrekkelijk. In het Grieksch is dit verschijnsel het volledigst aan te wijzen;

Bijwoorden.

vragende,	aanwijzende,	betrekkelijke,
πότε	τότε	ότε
πῶς	τῶς	ὡς, enz.

Voornaamwoorden.

vragende,	aanwijzende,	betrekkelijke,
πόσος	τόσος	ὅσος
ποιός	τοῖος	οἷος
πῆλικος	τῆλικος	ἡλικος.

Gelijk nu in het Grieksch de *p* het teeken is van het vragend bijwoord, zoo in het Duitsch de *w* (Goth. *hv*); en gelijk in de eerste dezer talen de *t* het teeken is van het aanwijzend bijwoord, zoo in de tweede, de *d* (Goth. *th*):

vragend,	aanwijzend,
<i>waar</i>	<i>daar</i>
<i>waan</i> (verouderd),	<i>(van) daan.</i>

Van een' eigenaardigen, mede door de aanvangsletter kenbaren vorm van *betrekkelijke* bijwoorden in het Duitsch heeft Grimm de sporen aangewezen in de adverbia *saer* en *saen* (over welke Dr. Jonckbloet gehandeld heeft, *Letterb.* 1845, N°. 35). De beteekenis dezer bijwoorden (het eerste, dat buiten de zamenstelling altijd *saren* luidt, beteekent bij onze Ouden *zoo even*, het tweede *zoo straks*) is dus, gelijk die van alle bijwoorden van tijd, oorspronkelijk lokaal. Zoo dan ontstaan de twee onderling correlatieve drietallen van bijwoorden:

vragende,	aanwijzende,	betrekkelijke,
<i>waar</i>	<i>daar</i>	<i>zaar</i> ,
<i>waan</i>	<i>daan</i>	<i>zaan</i> ,

en de zachte *s*, die vaak, ook in het Latijn, met de Grieksche aspiratie afwisselt, blijkt het kenmerk der oudste Duitsche relatieven geweest te zijn. Op dezen grondslag kan men beweren, dat het bijwoord *zoo* mede oorspronkelijk relatief is. Ook dienen in het Gothisch de bijwoorden *sva*, *své* (*zoo*), om het begrip van *ὅσοις* te omschrijven. Nevens het betrekkelijke *zoo* staat een vragend *wie* (Goth. *hvê*), waarvoor later uitsluitend de vorm *hoe* in gebruik is gekomen, welke vorm de eerste der beide aanvangsletters (*hv*) van de vragende woorden in het Gothisch bewaart; maar nevens *zoo* en *hoe* ontbreekt een bijwoord met demonstratieven vorm. — Is *zoo* oorspronkelijk relatief, dan is dit ook het geval met het bijwoord *zus* (*ὡς*), en nevens dit woord bestaat een demonstratief *dus* (*τὼς*); doch hier ontbreekt weder het bijwoord met de vragende aanvangsletter.

De andere soort van wederkeerige betrekking (correlatie) biedt bijwoorden aan, die naar gelang van den uitgang, of eene rust, of eene beweging naar eene plaats, of eene beweging uit eene plaats te kennen geven. In het Gothisch beteekent de uitgang *r* eene rust, de uitgang *th* (*d*) eene beweging naar eene plaats, de uitgang *thró* (*dró*) eene beweging van eene plaats:

hvar (<i>waar</i>),	hvath (<i>waarheen</i>),	hvathró (<i>van waar</i>),
thar (<i>daar</i>),	thath (<i>daarheen</i>),	thathró (<i>van daar</i>),
hēr (<i>hier</i>),	hith (<i>hierheen</i>),	hidró (<i>van hier</i>),
jáinar (<i>ginds</i>),	jáind (<i>ginds-waarts</i>),	jáinthró (<i>van gene zijde</i>).

In het Oudduitsch drukken de drie uitgangen: *ar*, *ara*, *ana*, dezelfde plaatselijke bepalingen uit, bij voorbeeld:

dar,   dara,   danana.

Wat wij nog van deze correlatie in onze taal over hebben, sluit zich nader aan het Oudduitsch, dan aan het Gothisch aan (1):

---

(1) In het Engelsch is de Gothische uitgang *thró* in den vorm *ther* bewaard; doch hier beteekent hij niet meer eene beweging uit eene plaats, maar eene beweging naar eene plaats, terwijl de beweging uit eene plaats door de Oudduitsche *n* (met de adverb. *s* of *ce* tot *noe* vereenigd) wordt uitgedrukt. Dus heeft men in het Engelsch: *there*, *thither*, *thence*; *where*, *whither*, *whence*; *here*, *hither*, *hence*.

<i>waar,</i>	<i>wer(-waarts),</i>	<i>waan of wanen ,</i>
<i>daar,</i>	<i>der(-waarts),</i>	<i>daan of danen ,</i>
<i>hier,</i>	<i>her ,</i>	<i>henen.</i>

Zoo wij *wer* en *der* in de rij van die bijwoorden brengen, welke eene beweging naar eene plaats te kennen geven, is het omdat wij meenen, dat deze kracht niet alleenlijk in het woordje *waarts*, met hetwelk zij thans steeds zamengesteld voorkomen, opgesloten ligt, maar in de vormen *wer* en *der* zelve. Dat de in het woord reeds aanwezige beteekenis later ten overvloede door een vormwoord is uitgedrukt, kan uit meer voorbeelden blijken. Zoo zeggen wij thans *van daan*, hoezeer in *daan* alleen reeds de kracht van het voorzetsel *van* ligt, en zeiden de Ouden *van henen* (nog in het Hoogd, *von hinnen*), *Her* heeft kennelijk de kracht van *naar hier*, in *van oudsher*, dat is *van ouds tot hier* of *tot onzen tijd*, in *jaren her*, dat is *sedert jaren tot dit oogenblik toe*, en in het *waerher* van Vondel, dat is *van waar hierheen*. Gelijk *danen* bij apokope *daan* (bij de Ouden ook wel *dan*), en *wanen*, *waan* of *wan* wordt, zoo ontstond uit *henen*, *heen* of *hen* aan welken laatsten vorm, in Gelderland gebruikelijk, nog bij Hooft de beteekenis *van hier* verknocht is. Zoo zeggen wij *heengaan* voor *henengaan*. Lichtelijk evenwel kon er aldus verwarring ontstaan tusschen *heen* (voor *henen*) en *heen*, dat wij met de bijwoorden van plaats zamenstellen in dier voege dat het de waarde van een voorzetsel heeft: *hierheen*, *daarheen*, *waarheen* (dat is *naar hier* enz.) Dit *heen*, waarover straks nader, neemt weleens eene paragogische *n* aan, en wij zeggen *hierhenen*, in welk

geval de verwarring met *henen* (*van hier*) volkomen is (1).

Nu schiet ons de taak over om elk der verschillende pronominale bijwoorden tot zijnen pronominalen stam terug te brengen, en de afleidingen van elk derzelve op te geven.

Tot het Gothische aanwijzend voornaamwoord *sa*, *sô*, (*thata*), hetwelk later ons lidwoord geworden is (vergel. bladz. 244), behoort het bijwoord *zoo*. Dit woordje wordt versterkt door voorvoeging van het telwoord *al*: *alzo*, hetwelk dus *gansch zoo* beteekent. Dit *alzo* werd in de dertiende en veertiende eeuw vaak *alse* geschreven, en uit dezen verzwakten vorm ontstond de nog meer verminkte vorm *als*, in welken het woord thans als voegwoord gebruikt wordt, vroeger mede als bijwoord: *als ende als* toch is *alzo* en *alzo*, vervolgens *geheel en al*. In nog meer afgeslepen gedaante luidt het woord *al*. In vele gevallen, namelijk, moet *al* voor het bijwoord *alzo*, of voor het voegwoord *als* gehouden worden. Het is het bijwoord *alzo*, wanneer het zooveel beteekent als *reeds*: *ik ben al aangekomen*, is: *ik ben alzo* (*zoo als ik hier ben*) *aangekomen*; *ik ga al henen*, is: *ik ga alzo henen* (zooals de Franschen zeggen: *de ce pas*); verder vóór *te* met een' comparatief: *al te groot* zou dus zijn *alzo te groot*, *zoo veel te groot*, en werkelijk hoort men veelal: *als te groot*; alsmede

---

(1) De Oudhoogduitsche taal onderscheidt ook in de woorden, die de hemelstreken beteekenen, de richting *vanwaar*, en de richting *waarheen*, door de uitgangen *ana* en *ar*. Dus is *ôstana*, *van of uit het oosten*; *ôstar*, *oostwaarts*. Nevens de vormen *oosten*, *zuiden* enz. is de vorm *ooster*, *zuid* (doch zonder onderscheiden beteekenis) nog over in de samenstelling en de afleiding: *oostersch*, *zuid*erzee, *westerhalf*ronde, *noorderbreede* enz.

in de zegswijze *al of niet*, dat is, *alzo* (Lat. *ita*) *of niet*, *ja of neen*; ook vóór een tegenwoordig deelwoord: *al lezende* is dus: *alzo lezende*; eindelijk in de zamenstelling met verscheidene bijwoorden: *al nog*, *al nu*, *al dan* (waar wij thans weder *alsnog*, *alsnu*, *alsdan* zeggen), *almede* (waarnevens *alsmede* met eenig verschil in het gebruik aanwezig is), *alhier*, *aldaar*, *alwaar*, welke uitdrukkingen derhalve volkomen overeenkomen met het alledaagsche *hierzo*, *daarzo*, *waarzo*. In al deze gevallen heeft *alzo* eene aanwijzende kracht, waaruit zich verklaren laat, dat men wel zegt: *de burgermeester alhier*, maar niet: *dese jongen alhier*, *die man aldaar*, vermits dan het aanwijzend voornaamwoord elke andere aanwijzing onnoodig maakt, wel: *dese jongen hier*, *die man daar*. *Al* is het voegwoord *als* in hypothetische zinnen: *al ware hij geleerd*, *alshoorn hij geleerd ware*, is dus: *als (indien) hij geleerd ware*, *of (dat is indien) hij schoorn geleerd ware* (1). — Tot denzelfden stam *sa*, *só*, behoort mede *zus*, hetwelk nog slechts ten behoeve eener tegenstelling met *zo* voorkomt, in zegswijzen als: *de een begrijpt het zus*, *de ander zo*.

Tot het verloren aanwijzend voornaamwoord *his* (vergeboven bladz. 474) behooren: *her*, *hier*, *heen* en *henen*. *Her* en *hier* luiden in het Gothisch beide *hér*, vandaar nog in vroeger tijd bij ons *haer* en afzonderlijk en in verbinding met andere bijwoorden: *harentare dat is haer ende daer*, en *haer ende gheins*, D. Catoen, door Dr. Jonckbl. v. 74;

---

(1) In het Engelsche *although* voor *als though*, is dus het hier behandelde woord in minder verminkten vorm overgebleven, dan waarin het doorgaans (tot *as* verbasterd) voorkomt (ook wij zeggen in de wandeling *as* voor *als*).

ook de vorm *here* komt voor (*Huid. op Stoke, B. I. v. 286*, en V, 1282); *heen*, Oudd. *hina*, is een accusatief van het mannelijk geslacht, en *hene* luidt in het Oudd. *hinán*, *hinnán* of *hinana*. Van *hin* (*heen*) is het bijwoord *hent*, waarvan bladz. 695, en *heinde* (Eng. *be-hind*) afgeleid, bij Melis Stoke en andere *hende* of *ghehende*, hetwelk *nabij* beteekent, en nog slechts voorkomt in de uitdrukking *heinde en ver*, dat is *van ver en nabij*, alsmede (hoezeer in verkorten vorm) in *hen of omtrent* (voor *hende of omtrent*), dat is *vlak nabij of in den omtrek*, en van dit *heinde* komt de comparatief *hinder* (nog over in *hinder-laag*), hetwelk *achter* (oudtijds *bij, op*, zie boven bladz. 694) beduidt. De Gothische voorzetsels *hendar*, *hindana*, beteekenen mede *achter* (*ὀπίσω*, Marc. VIII, 33), maar meestal *ultra, trans*, welke meer algemeene beteekenis wel uit de beteekenis *vlak tegenover* zal ontstaan zijn.

Tot het aanwijzend voornaamwoord *die* behoort, vooreerst, *dan*, Goth. *than*, een verkorte accusatiefvorm voor *thana*. *Than* is in het Gothisch mede relatief, zoodat men daar, bij voorb. kon zeggen: *dan ik kom, is onzeker*, voor: *wanneer ik kom*. Hieruit verklaart zich wellicht het gebruik van *dan* achter den comparatief in plaats van *als*. Buitendien beteekent dit woord in het Gothisch *alzo* en *doch*. In beide beteekenissen nu wordt het nog heden ten dage gebezigd: het modale *dan* in: *kom dan*, is eigenlijk *kom alzo*, dat is, *op staanden voet*; *kom zaan*, zouden de Ouden gezegd hebben (Eng. *come soon*): *zaan* nu is een correlatief van *dan*, voor hetwelk dit laatste kon in de plaats treden. En *dan* is *doch*, wanneer het aan het hoofd eens tegenstellenden zins gebruikt wordt: *ik zoude gaarne komen, dan* (dat is *doch*): *mij ontbreekt de tijd*. —

Ten tweede, behoort tot denzelfden stam het bijwoord *doe* (met paragogische *n*, *doen*), Oudd. *dô*, *thô*, volgens Grimm (III, 160) een accus. vrouwel. *Doen* met voorgevoegd voorzetsel *te* (zie bladz. 693) werd *toen*, welke vorm thans den vorm *doe* verdrongen heeft, en ook als bijwoord (bij voorb. in: *toen hij kwam*) gebezigd wordt. — Ten derde, *der*, *daan* (waarover boven) en *daar*. Dit *daar* (*thar*) is in het Gothisch zowel relatief als demonstratief: thans zou *de plaats*, *daar hij is*, nog niet tegen het taaleigen strijden, en zeer veelvuldig gebruikt men nog *daar*, in plaats van een betrekkelijk voornaamwoord, in verband met een voorzetsel, mits dit dan niet onmiddellijk op het relatief gebruikte bijwoord *daar* volge: *de man*, *daar ik mede gekomen ben*, niet: *daarmede ik* enz. Op het oorspronkelijk ook relatief karakter van deze partikel berust ons gebruik van *daar* als voegwoord met de beteekenis van *dewijl*, *terwijl* (Lat. *quum*). De omschrijving van het voegwoord *daar* door *dewijl* bewijst, dat dit woord, conjunctief gebruikt, als tijdsaanduiding wordt opgevat; als bijwoord gebezigd, is het, daarentegen, bloot plaatselijk, en alzoo scherp onderscheiden van *toen*, dat altijd eene partikel van tijd is, en, wanneer het conjunctief gebruikt wordt, de eigenlijke tijdelijke beteekenis vasthoudt, en niet, als de conjunctie *daar*, tot uitdrukking eener afgetrokkene logische betrekking dient. Van het bijwoord van tijd *dan* is het bijw. *toen* dus onderscheiden, dat het eerste (behalve in *dan en dan*, *nu en dan*) altijd op de toekomst, *toen* op het verledene ziet. — Vervolgens is het bijwoord *des* of *dies* kennelijk een genitief van het aanwijzend voornaamwoord *die*. Het wordt thans gebruikt in de beteekenis van *derhalve*. Met de syllabe *te* verbonden, bezigt men *des* of *dies*

vóór een' comparatief: *dies te meer, des te meer* (dat is *zooveel te meer*). Maar hoe moet men dit *te* verklaren? In het Oudhoogd. wordt de instrumentalis diú, in de beteekenis van het Lat. eo, vóór een' comparatief gebezigd: diú mér (eo magis), waarmede men het Eng. *the more* vergelijke. Soms plaatste men vóór dit diú met een' comparatief het bijwoordelijk gebruikte voornaamwoord *des*: des diú mér, en deze woorden, derwijze vereenigd, dat de *d* van het tweede door de *s* van het eerste verscherpt werd, leverden *deste, dieste*, Hoogd. *desto* (Middenhoogd. *deste*) op. In het HS. van den *Leken Spieghel*, door Dr. de Vries ten grondslag van zijne uitgave gelegd, staat nog (I, c. 13, v. 42) *de minder* te lezen. Waar *des* voorkomt in de beteekenis van *tot dat* zal het wel eene schrijffout zijn voor *tes* uit *te des*. — De Duitse instrumentalis diú is bij onze Ouden bewaard, in verbinding met het voorzetsel *be* (*bij*), in *bedi*, dat is *daarom*, Oudhoogd. pidiú.

Ook *doch* behoort tot denzelfden pronominalen stam. Thans is dit woord uitsluitend voegwoord: niettemin is het in meer dan één opzicht synoniem met *dan*, zoo dat, wanneer dit laatste ontegenzeggelijk een pronominaal bijwoord is, ook *doch* zulks oorspronkelijk wezen moet; ook het verschijnsel, dat nevens *doch* een vorm *toch* bestaat, waarschijnlijk uit zamensmelting van *doch* met het voorzetsel *te* ontstaan, versterkt de meening, dat *doch* een voornaamwoordelijk bijwoord is met oorspronkelijk locale beteekenis (1). Het Gothische thau, thauh (ons

---

(1) Is *toch* ontstaan uit *te doch*, dus uit *doch* voorafgegaan van een voorzetsel, dan kan ook de eerste letter in *edoch* ver-

toch) beduidt *misschien*, *mogelijk* (Grieksch *δύ*), vervolgens: *dan* na comparatieven, en *of* (*ή*). Uit deze beteekenissen laat zich die beteekenis, waarin wij het woord gebruiken, volgens welke het synoniem is met *maar*, en dus zoo veel als *of 't mocht zijn dat* beduidt, gereedelijk afleiden. *Toch* is thans een modaal bijwoord en synoniem met het modale *dan*; ook beteekent het zooveel als *evenwel*, in welke beteekenis vroeger, als nog in het Hoogduitsch, *doch* gebruikt werd.

Eindelijk behoort tot hetzelfde voornaamwoord ook het bovenvermelde bijwoord der wijze *dus*. Thans wordt dit op zich zelf gebruikt; nog bij Hooft en zijne tijdgenooten vóór een adjektief: *dus groot* voor *zoo groot*. *Dus* met *al* versterkt levert *aldus*.

Tot het vragend voornaamwoord, *we*, *wie*, Goth. *hvas*, Hoogd. *wer*, behoort, behalve *waar* en *wan* of *wanen*, een ander *wan*, Hoogd. *wann*, hetwelk een accusatief is van het mannel. enkelv. (die Goth. *hvana* luidde) van gezegd voorw., en slechts in *wanneer* overig is. In het oudere Nederd. vindt men *wan* (*wen*), in plaats van *dan*, achter comparatieven. — Nog komt het mij waarschijnlijk voor, dat dit *wanneer* ontstaan is uit *wanmeer* door assimilatie van de *m* met de *n*; boven toeh zagen wij achter verscheidene bijwoorden van tijd het bijwoord *meer* aangenomen. Grimm en Heyse, daarentegen, denken aan eene zamenstelling uit *wan* en *eer* (Hoogd. *eker*): in het Platduitsch, namelijk, bestaat de vorm *wanneker* of *wenneker*, en in het Oud Saksisch *huanér* met de kracht van *quando primum*? In

---

klaard worden uit dezelfde praepositie *en* (*an*, *on*), die wij in *en weg* (in de wandeling *eweg*) opmerkten (bladz. 695).

de werken van *Hillegaertsberch* vindt men *honneer* (*hoe-
neer*), hetwelk bloot naar de analogie van *wanneer*
gevormd schijnt, gelijk de kinderen ook *hukke* zeggen
(in plaats van *walke*) als correlatief van *sukke* (met uit-
stooting der *f* voor *sulke*, als in het Eng. *such* en *which*
voor *sulk* en *whilk*, welke laatste vorm nog in het
Schotsch bestaat). — Gelijk de partikel *dan*, in den
vorm *denn*, in het Hoogd. eene redengevende conjunctie
geworden is (Lat. *nam*, *enim*), zoo heeft het vran-
gende *wan*, versterkt door eene paragogische *t* (*want*),
bij ons dezelfde beteekenis gekregen. In het Oudhoogd.
bestond *huuanta*, *quare*, en *wanta*, *quia*.

Dat *hoe* mede tot hetzelfde vragend voornaamwoord
terug te brengen is, en op welke wijze het is ontstaan,
is ons vroeger (bladz. 497) gebleken. Het oudere *wie*
(Oudd. *wiû*, mede een instrumentalis) werd met *te* sa-
mengetrokken tot *twi*, dat, even als het Eng. *why*,
waarom beteekende.

Eindelijk komen van het aanwijzend voornaamw. *ge-
ne*, de bijwoorden *ginds* en *ginder*, die aan de Go-
tische correlatieve vormen *jáind* en *jáinþrô* herinneren.
Doch *ginds* en *ginder* zijn thans synoniem en daarom
te houden voor genitieven (de een van het mannelijk,
de ander van het vrouwelijk geslacht) met ingeschoven
d en gezuiverde vokaal (*i* uit *e*), van *gene*, hetwelk
een verloren Gothisch *jins* of *gins*, *gina*, *ginata*, voor-
onderstelt.

OVER HET VOORZETSEL.

Met dezen naam noemt men die woordjes, welke
dienen om de betrekking tusschen twee voorwerpen of
begrippen, door zelfstandige naamwoorden of voor-

naamwoorden uitgedrukt, aan te duiden. Van de in betrekking staande voorwerpen of begrippen wordt het eene als het *hoofdbegrip* aangenomen, en het andere dient om de betrekking, waarin het hoofdbegrip zich bevindt, te omschrijven. Het woord, dat de betrekking des hoofdbegrips omschrijft, drukt, zoo mogelijk, door vormverandering de rol uit, die het als bloot ter bepaling dienende, in den zin vervult, en doet zich dus als door het voorzetsel, den *exponent* dier betrekking, *geregeerd* voor. Zeg ik: *de vijand is in de stad*, dan is *de vijand* het hoofdbegrip, en *de stad* het voorwerp, dat de betrekking bepaalt, waarin *de vijand* gedacht wordt, en mitsdien wordt *de stad* door het voorzetsel *in* beheerscht. Desgelijks is in: *ik zie hem in de stad*, *hem*, hoezeer door het werkwoord beheerscht, met betrekking tot *stad* het hoofdbegrip, en in: *ik zie hem met vreugde*, is *ik* het hoofdbegrip, *vreugde* het bepalend begrip, dat de betrekking, waarin *ik* gedacht wordt, omschrijft.

De naamvallen der naamwoorden drukken door de verandering, die zij in den vorm dier naamwoorden aanbrengen, betrekkingen uit, die ook door voorzetsels kunnen worden aangeduid. Gelijk nu de naamvallen (zie bladz. 227) oorspronkelijk plaatselijke betrekkingen aanduiden, desgelijks is dit het geval met de voorzetsels. De zichtbare betrekkingen nu van richting of plaats in de ruimte zijn vervolgens op de niet zichtbare in den tijd, en eindelijk op gansch onzinnelijke betrekkingen toegepast: *hij komt na mij*, is eigenlijk *achter mij*; *hij doet het voor mij*, eigenlijk: het product van zijn doen is voor mij, zoodat ik slechts de hand behoef uit te steken om er over te beschikken, dus: *ten behoeve van mij*.

Oorspronkelijk zijn alle voorzetsels bijwoorden: zij worden slechts tot voorzetsels door de syntaktische aanwending ter verbinding van twee begrippen, van hetwelk het eene als in betrekking tot het andere geplaatst voorgesteld wordt. Nagenoeg alle voorzetsels kunnen dan ook nog als bijwoorden voorkomen, te weten, in de samenstelling met werkwoorden, als: *ik ga mede van medegaan, ik ben uit van uitzijn, ik ben er aan toe* enz., of in zegswijzen, als: *van der jeugd aan, tegen mij over, ter deure uit, door en door* (voorheen *dorentors*, d. i. *door ende door*, geschreven) *uiterterna* (d. i. *uit ende daarna*), *uit en uit* (verouderd), *aanendaan* (bij Hooft en and.), *overentlover* (d. i. *over ende over*), *om en om*, *op enduit* d. i. *op ende uit*), en eindelijk in samenstelling met bijvoegelijke naamwoorden: *overgroot, overoud, inzoet, deurdrooghe, wtscone, wthoesch* enz. (zie meer voorbeelden van dergelijke samenstellingen bij Kiliaen, en vergelijk A. de Jager, *Taalkund. verscheidenh.*). — Sommige woorden der hier behandelde woordsoort hebben eenen vorm voor hun adverbiaal gebruik, onderscheiden van dien, welke zij, als voorzetsels gebezigd, bezitten. Zoo is *toe*, hoezeer één met *tot*, uitsluitend bijwoord, *tot* uitsluitend voorzetsel; *mede* bijwoord, *met* voorzetsel; *af* beantwoordt als adverbium aan het begrip van het voorzetsel *van*. Zijn dus *toe, mede* en *af* uitsluitend bijwoorden, niettemin komen zij voor in samenstelling met de bijwoorden *daar, hier* en *waar*, in welke verbinding zij de voorzetsels *tot, met* en *van* schijnen te vervangen; doch, wel beschouwd, handhaven zij ook in deze verbinding hunne bijwoordelijke natuur, want vóór die adverbia, met een dier woordjes verbonden, *hier-toe, waarmede, daaraf*, moet een voorzetsel gedacht

worden, dat dan ook nog vaak wordt uitgedrukt: *hiertoe* is dus eigenlijk *tot hiertoe*, *waarmede* is *met wat mede*, *daaraf* is *van daaraf*: met de meer abstracte opvatting van die zamengestelde woorden is het voorzetsel meestal van voor het woord verdwenen. Voorheen werd *met* ook wel voor *med'* of *mede*, adverbiaal gebezigd, als nog bij Hooft: *hij voert zijn zoon tweejaarig met.*

Behalve de oudste adverbiale voorzetsels, als: *dan*, *bij*, *door*, *in*, *met*, *na*, *op*, *te*, *uit*, *voorenz.*, worden ook verscheidene bijvoegelijke en zelfstandige naamwoorden en deelwoorden als voorzetsels gebruikt, dat is, hebben de waarde en kracht van voorzetsels verkregen, waarbij zij doorgaans in verbogen of afgeleiden vorm, of zelve in verbinding met voorzetsels voorkomen, bij voorbeeld: *krachtens*, *luidens*, *gedurende*, *nopens*, *trots*, *uit hoofde van*, *van wege*, *in stede van*, enz.

De hier behandelde woorden heeten voorzetsels, vermits zij meestal hunne plaats vinden vóór het naamwoord, dat de betrekking, waarin zich het hoofdbegrip bevindt, aanduidt. Doch het is geenszins eene noodwendige eigenschap eens zoodanigen woords, dat het vóór dit naamwoord geplaatst worde; integendeel een paar voorzetsels moeten achter hunnen naamval staan, te weten *halve* en *wege*, welke met het door hen geregeerde woord eene soort van samenstelling vormen, als: *derhalve*, *mijnenthalve*, *veiligheidshalve*, *zijnenwege*, (*van*) *staatswege*. Ook *beneven* wordt door Melis Stoke, die *hem beneven* schrijft, achter zijnen naamval geplaatst. Andere voorzetsels kunnen zowel vóór als achter het door hen geregeerde woord worden gezet, als: *hangende*, *gedurende*, verder: *mij*

aangaande, mijnen broeder uitgenomen, de kinderen uitgezonderd, zoo wel als: *aangaande mij, uitgenomen mijnen broeder* enz. Deze laatste voorzetsels evenwel zijn deelwoorden; is het woord een tegenw. deelwoord van een transitief werkwoord, zoo hangt de naamval af van het woord krachtens zijne verbale natuur; is het een tegenw. deelw. van een intransitief werkwoord, als: *hangende, gedurende*, of wel een lijdend deelwoord, als *uitgenomen, onverminderd*, dan voegt het eene praedicatieve bepaling bij het naamwoord, hetwelk het verzelt. Dus beantwoorden uitdrukkingen, als: *zijn leven gedurende, zijnen zoon niet mede gerekend, mijn' broeder uitgenomen*, aan zulke bepalingen, die in het Latijn in den ablativus absolutus staan, eene constructie, die overigens aan onze taal vreemd is, en dus alleen in bijwoordelijke zegswijzen; in welke het deelwoord de plaats van eene praepositieve uitdrukking vervangt, geduld kan worden. Zoo heeft: *uitgezonderd zijnen broeder*, de kracht van: *met uitzondering van zijnen broeder*, en *gedurende zijn leven*, de waarde van: *bij den duur van zijn leven*.

Thans regeren alle voorzetsels, eenen accusatief; voorheen regeerden sommige een' genitief, andere een' datief, dus op verre na niet alle eenen accusatief. Nog slechts in zegswijzen, uit de oudheid overgenomen, bezitten wij voorzetsels door een' der beide naamvallen, genitief of datief, vergezeld, als: *binnenlands, ter kerk, ten huize, uit hoofde* enz. De aanwijzing van den naamval, vroeger door deze of gene praepositie gevorderd, behoort tot de Syntaxis.

De voorzetsels laten zich, wanneer zij eene plaats aanduiden, verdeelen in dezulke, die *een zich bevinden op eene plaats*, of *eene beweging* betoekenen. Ten eerste: *een zich bevinden op eene plaats of in de nabijheid eens voorwerps* drukken uit: *te, bij, naast, nabij, achter, voor, nevens, aan, tegen, in, op, boven, buiten, binnen, over, onder, tusschen, te midden van, tegenover*. Deze voorzetsels kunnen een werkwoord bij zich hebben, hetwelk aanduidt, dat de plaats nog niet bereikt is, maar het voorwerp of wezen zich eerst daarheen begeeft; bij voorbeeld: *ik ga bij u staan, hij plaatst zich voor mij, hij hangt het schilderstuk aan den muur, hij gaat te kerk*, enz. In dit geval regeren de meeste derzelve in het Hoogduitsch eenen accusatief, terwijl zij anderzins eenen datief bij zich hebben. In onze taal kunnen bij zoodanige werkwoorden eenige van die voorzetsels door bijwoorden achter het zelfstandig naamwoord vervangen worden. Alzoo kan men zeggen, in plaats van: *hij komt in de kamer, hij komt de kamer in, hij treedt de kamer binnen*. Dus zijn onderscheiden: *hij wandelt in de kamer, en hij wandelt de kamer in; hij wandelt op den berg, en den berg op; hij treedt over het grasperk, en hij springt het grasperk over*. Aan andere van die praeposities sluiten zich bijwoorden aan, wanneer zij met werkwoorden, die eene beweging van de eene plaats naar de andere te kennen geven, verbonden worden: *hij loopt tegen het vuur in, hij begeeft zich tusschen de muren in*; dus voegden de Ouden achter het substantief, door *te* voorafgegaan, wanneer er een werkwoord

van beweging naar eene plaats bijkwam, het bijwoord *binnen* of *waert*; bij *Melis Stoke* toch leest men: *te Hollant waert, te Haerlem binnen*; elders: *ter hellen waert* enz.; nog zeggen wij bij een persoonl. voor-naamwoord, verbonden met het verbale substantief *genegenheid*, *te mij waert*. Ook aan het voorzetsel *op* sluiten zich dergelijke bijwoorden aan, bij voorb.: *kij gaat op den man af, op het gevaar af, op den vijand los*. — De bijwoorden, *te boven, te buiten, te binnen, te onder, ter neer*, staan, juist omdat zij bijwoorden zijn, altijd achter den casus eens naamwoords, en zijn steeds met werkwoorden, die eene beweging beteekenen verbonden.

Ten tweede, die *eene beweging* aanduiden, beteekenen, in de eerste plaats, eene beweging in eene *richting uit eene plaats*, als: *van, uit*; in de tweede plaats, eene beweging in eene *richting naar eene plaats*, als: *naar, tot, tot aan*; in de derde plaats, eene *voortgezette beweging*, en wel óf *in eene rechte lijn*, als: *langs, door, voorbij, óf in eene kromme*, als: *om, rond, rondom*. Bij deze partikels, die eene beweging te kennen geven, is het onverschillig, of zij, is het mogelijk, als bijwoorden achter, of als voorzetsels vóór het substantief geplaatst worden. Men zegt even goed: *kij gaat de kamer uit*, als *uit de kamer*; *langs het huis*, en *het huis langs*; *door de kamer*, en *de kamer door*; *voorbij de deur*, en *de deur voorbij*; *om den hoek*, en *den hoek om*. Alleen het woordje *rond* kan bij een werkwoord, dat eene rust aanduidt, gebezigd worden, hoezeer het eigenlijk de *beweging* van een punt in eene kromme lijn te kennen geeft; alsdan staat het als voorzetsel vóór het naamwoord; wordt het daarentegen bij een werkwoord van beweging gebezigd, dan staat het

bij voorkeur als bijwoord daarachter; dus: *zij zitten rond* of *rondom de tafel*, maar: *zij loopen het huis rond*, dat is, *in het huis rond*; ja! staat *rond*, *rondom*, bij een werkwoord van beweging, maar besluit deze beweging steeds dezelfde ruimte, ook dan verkriest men *rond* als voorzetsel: *zij loopen rond of rondom het huis* duidt dus aan, dat zij, die loopen, buiten het huis blijvend, het huis binnen eenen kring insluiten. In plaats van *rondom* kan men ook zeggen *om — rond, om het huis rond*,

Eenen *tijd* kunnen beteekenen: *aan* (slechts in: *morgen aan den dag, aan den avond van dezen dag*); *in* (bij voorb. *in een oogenblik*), *bij* (*bij nacht, bij vijven*), *op* (*op den tienden Januarij, op morgen*), *onder* (*onder de predikatie*), *binnen* (*binnen acht dagen*), *tegen* (*tegen den tweeden dezer maand*), *tot* (*tot twee uren*), *voor* (*voor tien*), *over* (*over uertien dagen, overmorgen*); *te* wordt bij de opgave der uren gebezigd (*te twee uren*), voorheen ook bij andere tijdsopgaven, als *te Pinkster, te Paschen*. Door wordt slechts als bijwoord achter het substantief, dat eenen tijd bepaalt, gebezigd: *hij werkt het geheele jaar door*. Uitsluitend temporeel zijn de voorzetsels: *omstreeks, gedurende, staande, hangende, sedert, na*, dat echter, als adverbium gebezigd, zijne plaatselijke beteekenis gehandhaafd heeft, bij voorb.: *hij gaat of volgt hem na*, niet naar.

Eene *onderlinge betrekking*, het zij positief, hetzij negatief, drukken uit; *met, zonder, benevens, uitgenomen, behalve en* het verpouderde *samt* of *sampt*. De voorzetsels van deze beteekenis gaan reeds buiten de grenzen van het eigenlijk gezegde voorzetsel, in welks begrip het ligt, slechts een punt of eene lijn aan te

sluiden : ook zijn zij , gelijk wij zien zullen , etymologisch van de oorspronkelijke voorzetsels verschillend. De oorsprong van *met* schuilt in een bijvoegelijk naamwoord , en *sonder* is eigenlijk een bijwoord van omstandigheid ; *sampt* leidt zijn bestaan mede van een bijvoegelijk naamwoord af ; *behalve* en *benevens* zijn bijwoordelijke woordverbindingen , en *uitgenomen* is een deelwoord.

Alle voorzetsels kunnen onzinnelijke betrekkingen , van oorzaak , van strekking , enz. uitdrukken. Eenige zijn uitsluitend bestemd ter omschrijving van zoodanige betrekkingen , te weten : *trots* , *krachtens* , *luidens* , *om — wille* , *jegens* , *overeenkomstig* , het oude *mids* of *mits* , dat zooveel als het hiertoe mede behoorende *wegens* beteekent ; verder : *nopens* , *rakende* , *betreffende* , *niettegenstaande* , *aangaande* , *belangende* , *onverminderd* , *aangezien*. Het zijn of naamwoorden , en wel meest zelfstandige , of deelwoorden. Tot dezelfde soort moeten gebracht worden eene menigte bijwoordelijke uitdrukkingen , uit een substantief met een voorzetsel bestaande , die , door middel van het voorzetsel van de kracht van voorzetsels krijgen , bij voorb. : *in weêrwil* , *in spijt* , *ter gunste* , *ter genade* , *ter zake* , *ter oorzake* , *ten behoeve* , *door middel* , *uit aanmerking* , *uit kracht* , *naar gelang* , *ten aanzien* , *ten opzichte* , *ten overstaan* , *door toedoen* , enz.

Soms omschrijft de praepositie de betrekking , die het objekt met het praedikaatsbegrip verbindt (vgl. bl. 217) , vooral bij intransitieve objektieve werkwoorden , die oudtijds meestal eenen genitief bij zich hadden. Aldus zegt men : *wachten naar iets* , *verzoeken om iets* , *zich bekreunen om iets* , *bedelen om brood* , *bidden om vergeving* , *verlangen of zoeken naar iets* , *volgen op*

iemand, naderen tot iemand, enz.: oudtijds ook *vangen tot of aan iets*. In de volgende zegswijze staat het voorzetsel vóór het logisch subjekt: *het staat slecht met hem*. Hier bezigden de Ouden ook het voorzetsel *om*; zoo zegt Melis Stoke: *het stond nauwe om Florens leven*.

VORMING DER VOORZETSELS.

Eerst vermelden wij de oorspronkelijke voorzetsels.

Aan (vroeger *an, ane*) luidt in het Gothisch *ana*, en is ongetwijfeld één met het Grieksche *ανά*. In vroeger tijd werd dit voorzetsel in uitdrukkingen gebruikt, in welke het thans niet meer voorkomt. Zoo lezen wij: *Mars wan ane haer (Rhea Sylvia)* enz. (*Lek. Sp. I, c. 42, v. 152*); *dat kindeken sal an ene suver maghet ontfaen menschelike figure (Dboec v. d. Houte, v. 186)*; *soec an dinen vrient raet (Dietsen Catoen, uitg. v. Dr. Jonckbloet, v. 232)*; *an der Jonkfrou nam hi orlof (Ferguut, v. 979)*; *ic hope an Gode (Belg. Mus. 1843, bl. 187, vs. 24)*. Op deze plaatsen beteekent *aan* zooveel als *bij*, en verschilt het gebruik daarvan dus inderdaad niet veel van dat, hetwelk wij er van maken, wanneer wij zeggen; *het staat aan u*; *ik heb niets aan hem*, en dergelijke.

Bij de Ouden komt nog een ander *an* voor, in de zegswijze *an sinen danc*. Dit *an* is het Oudduitsche *anu, ano*, Goth. *inuh*, Nieuwhoogd. *ohne*, te vergelijken met het Grieksche *ἀνευ*. Deze praepositie, die zoo veel als *in strijd met, in weerwil van, tegen*, beduidt, heeft alzoo geene plaatselijk zinnelijke beteekenis en zou reeds daarom niet voor een oorspronkelijk voorzetsel te houden zijn, al ware het niet dat

hetzelfde woord in *ane zijn (verloren hebben)* en *ane worden (verliezen)* blijkbaar een bijwoord is. *Ohne*, dat, naar wij zagen, één is met dit *an*, wordt nog door Luther als bijwoord behandeld, daar hij het, in plaats van met eenen geregeerden naamval, met den nominatief zamenvoegt: *ohne der Herr, ohne du und ich*; zoo als bij onze vroegere Schrijvers *zonder hi, behalve ik*. *Zonder* en *behalve* nu zijn voorzeker adverbiale woorden.

Af, Goth. *af*, verwant met het Grieksche *ἀπό*, en het Latijnsche *ab*, is in het Gothisch een werkelijk voorzetsel, bij ons slechts bijwoord. De thans opkomende gewoonte toch om *af*, door *van* voorafgegaan, als voorzetsel te gebruiken, is af te keuren en niet minder ongerijmd dan de verbinding van *tot toe* tot één voorzetsel wezen zou.

Bij, Goth. *bi*, te vergelijken met het Grieksche *ἐπί*. Verouderd is thans het gebruik van dit voorzetsel in de beteekenis van *door* (Lat. *ab*), in welke *by* in het Engelsch nog geldt. *Bij* was voorheen ook *langs: bi weggen, bi diken* (Mel. Stoke, II. 571), vergelijk het gewone *bider zee*, d. i. *over zee*.

Door, Goth. *thairh*. Deze Gothische vorm bewijst, dat bij ons de slotkonzontanant is afgevallen, die in het Hoogduitsche *durch* en in het Engelsche *through* is bewaard gebleven. Bovendien versehilt de vokaal van die van het Gothische voorzetsel: waarschijnlijk moet ons *door* tot een' nevenyorm van *thairh*, met name tot eenen vorm *thaurh*, teruggebracht worden: zoo bestond nevens *fair* de vorm *faúr* (*voor*). *Door* werd bij onze Ouden ook in de beteekenis van *om den wille van* (Grieksch *διὰ*) gebezigd.

In, Goth. *in*, Grieksch *ἐν*: Van dit voorzetsel stamt

het bijwoord *innen*, thans steeds met het voorvoegsel *be* verbonden, en doorgaans als voorzetsel gebruikt, *binnen*. Bij de Ouden vindt men dit *binnen* met het lidwoord zamengesmolten: *binden* voor *binnen den*, *binder* voor *binnen der*, even als *buter* voor *buiten der*, en *bezuider* voor *bezuiden der*.

Na, Goth. *néhva*, hetwelk *nabij* beteekent en steeds als voorzetsel voorkomt. Dit voorzetsel beteekent thans slechts een tijdelijk *achter*; in de plaatselijke beteekenis bezigen wij thans *naar*, evenwel alleen in de schrifttaal; in het gemeene leven zeggen wij nog, als oudtijds geschreven werd: *ik ga na hem toe*; daarentegen vinden wij *naer* in vroeger tijd ook in de beteekenis van het Lat. *post*. Dit *naar* is, even als het Engelsche *near*, *nabij*, door den comparatiefuitgang gekenmerkt, gelijk *naast*, mede als voorzetsel gebruikt, door den uitgang des superlatiefs. Af te keuren is het gebruik van *na* als bijvoegelijk naamwoord: *eene naë betrekking* is even verkeerdt gezegd als *eene toeë deur*.

Om, oudtijds *omme*, Oudd. *umpi* of *umbi*, Grieksche *ὀμπί*, Lat. *amb-*, wordt in het Goth. niet aangetroffen. *Om* beteekent nog vaak *om den wil van*. Zoo ook bij de Ouden *enen bidden om Gode*; *om dijn kint Jezus bidden si*, d. i. *zij bidden (u) om uws kinds Jezus wille*. *Omme den Heer* is: *om den wille van*, d. i. *voor den Heer*. Stoke zegt (III. 380): *als offer hem niet om en ware*, d. i. *als of er hem niet aan gelegen ware*.

Op, Goth. *iup*, Oudd. *af*. Het woord beteekent in het Goth. *opwaarts* en komt daar slechts als bijwoord voor. Vroeger werd *op* in de beteekenis van *op voorwaarde van* (vergelijk het Grieksche *ἐπί* en ons *op genade*) gebezigd, zoo dat dan ook *opdat* zoo veel

als *indien* kon beteekenen. Bij de Ouden komt het mede voor in de beteekenis van *tegen* (zie *Huydep.* op Melis Stoke, Deel I, bladz. 397, en *Lek. Sp. B. I. C.* 41, v. 109); zoo zeggen wij nog: *op iemand een vermoeden hebben, op iemand schieten, het op iemand winnen, iets op iemand te zeggen hebben.* Mede is aan te merken het thans verouderd gebruik van *op*, in *op Gods roepen* (Ferg. 3592), *op iemand begeeren of verzoeken* (vergelijk de gemeenzame spreekwijze *iets op iemand te pretenderen hebben*), *verdiensten op den staat* (bij Hooft).

Te, Goth. en Eng. *at*, Oudd. *za*, *zi*, in welke vormen men dezelfde letteromzetting als in ons *te* voor *et* bespeurt. Behalve voor de eigennamen van steden: *te Haarlem, te 's Hage*, komt *te* thans nog slechts in adverbiale uitdrukkingen, meestal met het artikel in den datief zamengesmolten, voor, als: *ten dage, ten grave, ten deele* (vroeger ook *te dele*), *te leen, te land, ter zee, ten tijde* enz. Hooft zegt nog: *toegang ten prinsse* en gebruikt dit woordje dus buiten eene bijwoordelijke zeggwijze, zoo als het ook voorkomt in: *gram stja te enen* (*Caarl. ende Eleg.* 1022).

Toe, Oudd. *zuo*, is afkomstig van het Goth. *du*. Dit *du* moest bij ons *do* of *doe* luiden (1); *toe* ontstond dus, naar het schijnt, door voorplaatsing van *te* (Goth. *at*) en daarop gevolgde zamensmelting van *te* met de *d* van *doe* tot *toe* (even als *toen* voor *te doen, toek* voor

---

(1) De Goth. *d* toch blijft in onzen tongval behouden. Met betrekking tot het woord, dat ons hier bezig houdt, blijkt dit uit het subst. *doel*, dat evenzoo van *du* afkomt, als het Hoogd. *Ziel* van *zi*. Vergel. met *Ziel*, het Eng. en Deensche *zill*.

te doch enz. zie boven bladz. 693). Thans geldt *toe* slechts als bijwoord in zamenstelling met werkwoorden en achter substantieven door *tot* voorafgegaan. Vroeger evenwel kon *toe* achter zelfstandige naamwoorden zonder *tot* voorkomen, bij voorbeeld *v. den Sacram. v. Amst. v. 179: den Sacramente toe*, en *v. 9: den mensche toe* (d. i. *ten behoeve van den mensch*). *Tot*, dat uitsluitend voorzetsel is, is hetzelfde *toe (to)*, van achteren op nieuw vermeerderd met *te*, van daar de vroegere schrijfwijze *tote*. *Tot* is dus drievoudig zamengesteld, uit *te do te*, welke opeenhooping van gelijkbeteekenende voorzetsels geen' aanstoot kan geven: nog zeggen wij, terwijl *tot* voor ons de waarde van een eenvoudig woord bezit, *tot aan — toe*. Vroeger bezigde men *tot* vóór stedennamen in plaats van *te*: *gheprint tot Antwerpen*.

Uit is het Gothische *út*, hetgeen echter slechts als bijwoord voorkomt: de kracht van ons *uit* bezit in het Gothisch het voorzetsel *us*, hetwelk in verbinding met substantieven tot *oor* geworden is (zie boven bladz. 292, 527). Van *uit* komt het ongebruikelijke *uiten*, en van hier door middel van het voorvoegsel *be*, *buiten*.

Van ontbreekt in het Gothisch, Angelsaksisch en Scandinavisch, in welke talen de woorden *af (of)* en *fram (from)* het vervangen. Gelijk *af* bij ons uitsluitend bijwoord geworden is, zoo is *van* uitsluitend voorzetsel. In het Oudhoogd. luidt het *fona, fone*, Middelhoogd. *vone*, later *von*. Zoo het vermoeden van J. Grimm, die *van* uit *af ana* ontstaan acht, waarheid behelst, is het even als *tot* eene zamengestelde praepositie.

Voor, Goth. *faúr, faúra*, Grieksch *πρό*, Latijn *pro*,

Fransch *pour*. In het Nieuwhoogd. bezigt men den dubbelen vorm *ver* en *für*, naar gelang van de verschillende aanwending der oorspronkelijk plaatselijke beteekenis. Een neenvorm van *faür* is *faür*, die bij ons en in het Hoogduitsch, in het voorvoegsel *ver* is bewaard gebleven. Gewoon was vroeger het gebruik van *over* in plaats van ons *voor*, in zegswijzen, als: *hij houdt hem over* (thans *voor*) *een' bekwamen man* (Zie bij voorbeeld *Melis Stoke*, B. II, v. 211. B. IV, v. 1477).

In de voorzetsels *onder* en *over* zijn de Gothische stammen slechts in afgeleide vormen bewaard.

Onder, Goth. *undar*, schijnt mij afgeleid, en ook Grimm deelt dit gevoelen, van het Gothische voorzetsel *und*, Oudnederl. *ont* (in *onthier*), dat *tot aan* beteekent. Wel verschillen dus de beteekenissen van *und* en *undar* aanmerkelijk; doch dit mag ons niet beletten, de eene dezer praeposities voor afgeleid van de andere te houden. Zoo wordt *over* (Goth. *ufar*), dat *boven* beteekent, voor afgeleid gehouden van het Goth. *uf* (Gr. *ὑπό*), hetwelk *beneden* beduidt. Zoo komt *ὑπέρ* van *ὑπό*, en *super* van *sub*. De comparatieve uitgang drukt het relatieve uit, en zoo kon de beteekenis *beneden* in hare correlatieve, d. i. tegenovergestelde, overgaan. Is nu het Goth. *und*, *tot aan*, zoo veel als *tot op de plaats*, zoo kan *onder*, zijn correlativum, *nog beneden de plaats*, beduiden. Bovendien, gelijk de Latijnsche comparatiefvorm subter de beteekenis van *sub* bewaart, zoo heeft *onder* bij ons mede eene beteekenis, die de kracht van het Gothische *und* nabij komt, wanneer het zooveel als *te midden van*, *tusschen elkander* (*inter*, *entre*) beduidt. Deze beteekenis toch laat zich tot die van *de een tot (bij) den ander* herleiden: aldus gebrui-

ken wij *onder elkander*, *hij bevindt zich onder zijne vrienden*, *onder anderen*; dezelfde kracht bewaren de bijwoorden *onderling*, *ondertusschen* enz.; zij is aan *onder* in onderscheidene zamengestelde werkwoorden eigen (zie boven bl. 548), en schuilt ook in de zegswijze *onder met brieve ende boden* (Karel de Groot, Fragm. II. v. 2899), dat is *beide (het eene bij het andere) met brieven en boden*.

Hoewel *boven*, dat mede van *uf* afkomt, een' anderen uitgang, dan dien van den comparatief *bezit*, beteekent het toch nagenoeg hetzelfde als *over*. Zoo is in het Hoogduitsch de beteekenis van het afgeleide *über* (*ober*) mede op het voorzetsel *ob* (thans bijna verouderd) overgegaan, terwijl dit laatste het Goth. *uf* is en dus *onder* zou moeten beteekenen.

Van eenige voorzetsels, eindelijk, zijn reeds in het Gothisch de stammen niet meer aanwezig. Ik bedoel de voorzetsels *achter*, *beneden* en *zonder*. *Aftra* (*achter*) wordt in het Gothisch slechts als bijwoord gebruikt. *Achter* wordt bij onze Ouden in de beteekenis van *bij* (zie boven bl. 694), vervolgens van *op*, *door*, *langs* enz., gebruikt, wanneer zij de uitdrukkingen *achter lande*, *achter strate*, *after die werelt*, *achter hove*, bezigen: nog heeft *achter* dezelfde kracht in *achterwege*. De stam van *beneden* is bewaard in het Zwits. *nid* en het Engelsche (*be-*)*neath*. Denselven stam heeft ons *neder* gemeen, welke partikel slechts als bijwoord in samenstelling met werkwoorden voorkomt en overigens de afgeleide woorden *nederig*, *nederigheid* (vroeger *nederheid*), *vernederen*, heeft opgeleverd. *Zonder* is het Gothisch *sundrō*, dat mede niet anders dan bijwoordelijk voorkomt. Deze bijwoordelijke natuur bewaart het woord, waar het bij onze Ouden *behalve*

beteekent en geen beheerscht woord, maar een naamwoord in den nominatief bij zich heeft (Melis Stoke, B. VIII, 1324. IV, 1257), alsmede waar het zooveel als *maar* (Hoogd. *sondern*) beduidt (zie Huydec. op *Mel. St. D. I*, bl. 585, 586).

Voorzetsels met bijvoegelijke naamwoorden zamenhangende, zijn: *Met*, Goth. *mith*, Gr. *μετά*. Het adjectief, waarmede dit woordje zamenhangt, is het Gothische *midis* (Lat. *medius*), bij ons bewaard in *middag*, *midzomer* enz. Een genitief van *met* of *mid* is *mits* (*mids*), hetwelk thans een voegwoordelijk bijwoord geworden is met de kracht van *ondt boding dat*, maar vroeger als bijwoord voorkwam in den zin van *midden*, alsmede, even als *overmids*, als voorzetsel met de beteekenis van *wegens*. Deze laatste beteekenis hebben wij bewaard in het voegwoord *vermits* (voor *overmids*), alsmede in het bijwoord *mitsdien* (*deswegens*), in welke zamenstelling *mits* zich nog als voorzetsel voordoet. Vroeger werd *mits* mede als bijwoord gebezigd in de beteekenis van *tegelijker tijd* (*daarmee*); zoo zegt Hooft: *mits werd hij gewaar*. — Van *mid* komt ook *midden*, hetwelk een datief meervoud is afhingende van het uitgelaten voorzetsel *in*: werkelijk zeide men vroeger *inmidden*, in het Middenhoogd. *enmitten*. Dit *enmitten* nu heeft uit zich zelf geenszins het vermogen om als voorzetsel een naamwoord te beheerschen; deze kracht krijgt het eerst door achteraanvoeging van de voorzetsels, die bij ons *in*, *onder*, *luiden*. Dus komt het gebruik van *enmitten* met dat van ons *midden* overeen, daar wij niet *midden het huis*, *midden de vijan-*

den kunnen zeggen, maar *middenin het huis*, *midden onder de vijanden*; doch daarmede strijdt het praepositionale gebruik van *inmidden* in *der Leken Spieghel*; *in midden den paradise* (B. I. C. 23, v. 119); *in midden dit aertrike* (*ibid.* v. 124). Men merke op, dat *inmidden* hier in het eerste voorbeeld met den datief, in het tweede met den accusatief voorkomt.

De thans verouderde praepositie *samt* of (met ingeschoven *p* tot overgang van de vloeibare lipletter tot de hardstomme tandletter) *sampt*, behoort, naar het schijnt, tot het Gothische adjektief *sama*, Eng. *the same*, en daarmede is te vergelijken het Gr. *αυα*, het Lat. *simul* en ons *zamen*.

Sedert behoort tot *seithu*, *laat*. Over dit woord en de vroegere schrijfwijze *seder*, *sider*, *sident*, *tsedert* enz. is boven (bl. 677 en 693) het noodige gezegd. De *s* is scherp gebleven ten gevolge van het voorzetsel *te*, dat er vaak voor werd geschreven; *sins* of *sints* schijnt eene synkope uit *sidents*. In beteekenis tegen *sedert* (eigenlijk *laat*) overgesteld is het woordje *eer*, Goth. *air*, d. i. *vroeg*, hetwelk ik hier vermeld, omdat *eer* in het Oudd. (*ér*) ook als praepositie gebruikt werd: ons conjunctief gebruik van *eer* vooronderstelt de praepositionale kracht van dit woordje, wat toch is *eer hij komt*, anders dan *eer dat hij komt*, d. i. *vóór dat*, *vóór den tijd dat*?

Tussohen is een datief meervoud van een in het Oudduitsch bestaand adjektief twisk van *twee*. Deze datief hangt af van een voorzetsel *in* of *onder*, een van welke in het Oudduitsch altijd vóór het woord geplaatst werd, ook dan wanneer het als voorzetsel voor-

kwam. Thans wordt *tusschen* tot een bijwoord, zoodra het met *in* en *onder* wordt zamengekoppeld. In het Angelsaksisch werd hetzelfde woord zamengesteld met het voorzetsel *be*; vandaar nog in het Engelsch de voorzetsels *betwixt* en *betweeen*. Van nog gebruikte adjectieve stammen komen de voorzetsels *langs* of *langst* (met eene paragogische *t*); *nevens* (voor *in even*, zie boven bladz. 687) en *benevens*, oudtijds ook *te neven*; *rond*, *rondom* en *om* — *rond*.

De participiale voorzetsels verklaren zichzelf, daar zij alle met nog bestaande werkwoorden in verband staan; alleen *nopens* verdient eene aanmerking: het moest eigenlijk *nopends* zijn en staat voor *nopend* van *nopen*, dat *duwen*, dus *aanstooten* en *aanraken*, vervolgens *raken* in het algemeen beteekent, weshalve het met *rakende*, *betreffende*, *belangende* zinverwant is.

Zelfstandige naamwoorden met de kracht van voorzetsels zijn de volgende:

Halve, dat slechts als grondwoord in samenstelling optreedt, en met het voorzetsel *be* tot *behalve* wordt. *Halve*, namelijk, is het Oudduitsche substantief *halpa*, *zijde*, *kant*, afgeleid van *half*, en dus de oudere vorm voor het latere *helfte*, *helft*.

Jegens behoort tot het Oudd. *gagan*, hetwelk in verbinding met voorzetsels in den vorm van een substantief in den datief voorkomt: *zi gagane* (*te jegen*, bij ons zamengetrokken tot *legen*), *pi gagane* (*be jegen*, bij ons slechts in het werkwoord *bejegenen* overig),

zie Grimm, III. 143. Door samenstelling ontstaat het voorzetsel *tegenover*.

Krachtens is ontstaan uit het substantief *krachte* of *kracht*; de adverbiale *s* bracht de inlassching eenen *n* mede. De beteekenis komt overeen met die van *uit kracht van*.

Luidens behoort tot het substantief *luid*, Hoogd. *Laut*, *geluid*. De vorm laat zich aldus verklaren: oorspronkelijk was het woord volledig *naar luide*; later verdween, als meermalen (zie boven bladz. 689), het voorzetsel; daarop nam *luide* de adverbiale *s* aan, en deze maakte de inlassching der *n* noodzakelijk.

Mank. Dit bijwoord, mede als voorzetsel gebezigd, is thans verouderd. Kiliaen verklaart het door inter, interim. Het is een substantief, verwant met *mengen*, en beduidt eigenlijk *vermenging* (zie Grimm, III, 268); in het Angelsaks. luidt het *gemang*, in het Engelsch *among*.

Omtrent is mede een adverbium, doch dat als voorzetsel gebruikt kan worden. Het is eene zamenkoppeling uit *om* en *trent*, een substantief, niet onderscheiden van *trant*. Dit *trent* of *trant* komt van *treden*, *gaan*; gelijk *omstreeks*, van *strijken*, dat mede vaak *gaan* beduidt. Zoo komt ook *ongeveer*, dat, even als *omstreeks*, synoniem met *omtrent* (als bijwoord) gebruikt wordt, mede van een werkwoord, dat *gaan* beteekent, namelijk, van *varen*, *on-* in *ongeveer* is het voorzetsel *aan*, dat weleens in *on* overgaat (zie boven bladz. 533).

Ondanks is een bijwoord, praepositief gebruikt. De genitief *danks* komt bij de Ouden in de bijwoordelijke uitdrukkingen *sines danks* enz. voor.

Trots is het genoeg bekende substantief onveranderd; *trots den besten* zou volledig uitgedrukt moeten heeten; *ten trots van den besten*, of *den besten ten trots*. Zoo hoort men nog wel *spijt voor ten spijt van* (in platte taal: *spijt je aangezicht*).

Wegens is ontstaan van *weg*, als *luidens van luid*; het is de datief van dit woord, afhankelijk van het uitgelaten voorzetsel *van*, en is dus één en hetzelfde met *van wege* (vergel. boven bl. 373).

Wille wordt in verbinding met *om* als voorzetsel gebruikt; doch in dier voege, dat het beheerschte substantief in den genitief tusschen *om* en *wille* te staan komt: *om des vaderlands wille*. Oudtijds zeide men ook *om den wille van*. In *mijnentwille* enz. is *wille* met den naamval, door dit woord beheerscht, zamengekoppeld.

OVER HET VOEGWOORD (1).

Voegwoorden zijn woordjes, die volzinnen verbinden met aanduiding van de betrekking, waarin zij tot elkander staan. Iedere volzin maakt een op zich zelf staand geheel uit, daar hij eene zelfstandige gedachte inhoudt. Wanneer nu echter verscheidene gedachten te zamen ééne redenering moeten uitmaken, dan zijn er woorden noodig, die ze tot elkander in verband brengen, en zulke woorden noemt men *conjuncties* of *voegwoorden*. Vaak schijnen zulke voegwoorden,

---

(1) Wat in dit hoofdstuk ter verklaring van den verschillende aard der voegwoorden voorkomt, is grootendeels gevolgd naar *Heyse*, t. a. pl.

in plaats van geheele zinnen, slechts enkele woorden met elkander te verbinden; doch dit is niet meer dan schijn, daar er in dit geval eene ineenmetting van zinnen plaats heeft, die hetzelfde subjeet of praedikaat of eenig ander zindeel gemeen hebben. Zeg ik, bij voorbeeld, *mensch en dier verheugt zich in de lente*, zoo zijn er twee zinnen, die hetzelfde praedikaat met zijne bepaling gemeen hebben, en dus weder gescheiden kunnen worden, op deze wijze: *de mensch verheugt zich in de lente en het dier verheugt zich in de lente*. Desgelijks is de zamengestelde zin; *hij is beroemd, maar bescheiden*, op te lossen in de twee zinnen: *hij is beroemd, maar hij is bescheiden*, enz. Dient echter een woord, dat doorgaans als voegwoord voorkomt, slechts tot versterking van een enkel zindeel, dan moet het niet als een voegwoord, maar als een bijwoord worden aangemerkt. Bij voorbeeld *ook* in dezen zin: *ook ik ben schilder*. Wel heeft hier eene terugwijzing op eenen in de gedachte aanwezigen nevenzin plaats, doch het voegwoord, hetwelk dien nevenzin met den ujtgedrukten zin zou verbinden, is met dien nevenzin verzwegen. Aldus is bij dien volzin: *ook ik ben schilder* aan te vullen: *niet alleen hij is schilder, maar ook ik ben schilder*. Deze zinnen worden derhalve door het voegwoord *maar* vereenigd, en *ook* is en blijft bijwoord, tegen het bijwoord *alleen* van den vorigen zin overstaande. *Ook* is daarentegen eene conjunctie in dit zinverband: *hij heeft mij beloofd te komen, ook twijfel ik niet, of hij zal zijne gelofte gestand doen*.

Reeds boven (bladz. 218) is gezegd, dat geen woord van nature conjunctie is; andere rededeelen worden conjunctief door hunne aanwending ter verbinding van volzinnen: zij zijn oorspronkelijk of bijwoorden of

voornaamwoorden of, zoo als ook, *dewijl*, *mits* enz. uit verbale en nominale stammen gevormd.

Buiten de conjuncties hebben ook verscheidene woorden van andere soorten *voegwoordelijke* kracht, wanneer zij afzonderlijke zinnen met elkander verbinden; niettemin gaan zij niet volkomen tot den aard van conjuncties over, vermits zij den eenen zin met een enkel woord van den anderen zin in verband brengen, en dan ook het karakter der woordsoort, tot welke zij behooren, behouden. Van dezen aard zijn, ten eerste, *de betrekkelijke voornaamwoorden*; ten tweede, *de correlatieve pronominale bijwoorden van kwaliteit, intensiteit en quantiteit*: *zoo*, *als*; *van plaats*: *daar*, *waar*; *daarheen*, *waarheen*; *van tijd*: *dan*, *wanneer*, en *van de logische zinsverhouding*: *daarom*, *waarom*; *daartoe*, *waartoe*, enz. Deze bijwoorden zijn derhalve *conjunctionale bijwoorden* zonder conjuncties te zijn. Om een enkel voorbeeld te geven: een paar dier woorden vinden wij op de aangeduide wijze gebezigd in den zamengestelden zin: *hij gebruikt het werktuig daartoe, waartoe het bestemd is*. Het determinatieve woord (hier *daartoe*) kan, zoowel wanneer het een pronomen, als wanneer het een correlatief bijwoord is, wegblijven; bij voorbeeld, *die wil, mag komen voor diegene, die wil, mag komen; hij gebruikt het werktuig, waartoe het bestemd is; hij denkt, gelijk hij spreekt* (d. i. *zoo, gelijk hij spreekt*); *ik vond hem, waar ik hem zocht* (d. i. *daar, waar ik hem zocht*), enz.

Vaak wordt eene echte conjunctie door een bijwoord der modaliteit of der logische zinsverhouding in den hoofdzin aangekondigd, en worden derhalve door zulk

een bijwoord de zinnen nog duidelijker, dan door die conjunctie alleen geschieden zou, in verband gebracht. Zulk een bijwoord der modaliteit heeft deswegens mede den aard van een conjunctionaal bijwoord; bij voorbeeld: *hij hoort de lessen wel, maar hij komt ze niet na* (waar *wel* zulk een bijwoord is); *al was hij te voren gewaarschuwd, toch heeft hij het gedaan* (hier wijst *toch* op den tegengestelden zin); *het komt daarvan, dat hij onvoorbereid was; hij vraagt er niet na, of het ook menschenbloed moet kosten* (in welke zinnen *daarvan, er na*, de volgende afhankelijke zinnen aankondigen). Niet zelden blijft bij de aanwending van zulk een voegwoordelijk bijwoord der logische zinsverhouding de conjunctie onuitgedrukt, en de gedachte, die ter bepaling der hoofdgedachte strekt, treedt op in den vorm van den hoofdzin; bij voorb.: *hij is ziek, daarom houdt hij het bed*, dat is, *hij houdt het bed, omdat hij ziek is; hij verlangt het te zien, deswegens komt hij zelf*. — De *ordinatieve* en *partitieve* woorden (zie bladz. 672), *deels, ten eerste, verder, wijders, voorts, eindelijk*, strekken om den eenen zin nevens den anderen te rangschikken; dus zijn zij mede als conjuncties aan te merken, hoezeer zij eigenlijk adverbia zijn, en sommige hunner steeds als zoodanig gebruikt kunnen worden: zoo is *ten eerste* bijwoord, als het zoo veel als *dadelijk*; *verder*, wanneer het *meer verwijderd* beteekent; *eindelijk*, wanneer het eene tijdsbepaling inhoudt, enz.

Wij moeten hier herinneren, dat de aanwijzende voornaamwoorden onveranderd als voegwoordelijke (betrekkelijke) voornaamwoorden gebruikt kunnen worden (zie bladz. 470, 502), in welk geval het conjunctieve woord bij hen in de gedachte moet worden aan-

gevuld (in het Gothisch werd de conjunctie, die daar voor *dat* gold, achter het aanwijzende voornaamwoord uitgedrukt), om aan dit voornaamwoord de waarde van een betrekkelijk voornaamwoord te geven (bij onze Ouden en bij Schrijvers na hen vinden wij mede niet zelden het voegwoord *dat* achter een aanwijzend woord, om daaraan de kracht van een conjunctionaal voornaamw. te leenen; bij voorb. *Lek. Sp. I. C. 45, v. 118: daerin dat wi verstaen, d. i. waarin, in hetwelk, wij verstaan*; *Luk. VI, 48: hetgene dat*). Even zoo, nu kunnen sommige voorzetsels van tijd en bijwoorden, met weglating der conjunctie, als echte conjuncties optreden; bij voorbeeld: *naar het valt; nu hij gekomen is; vóór hij zal terugkeeren; eer hij het gehoord had; sedert hij te huis is; daar hij heen gegaan is, zal hij het wel vinden; daer se God verwijst (Lek. Sp. I. C. 15, v. 39), voor: daar, waarnaar God ze verwijst*. Achter vele van die woorden kan men het conjunctieve woordje even goed uitdrukken, als weglaten; bij voorbeeld: *naar dat het valt; vóór dat hij zal terugkeeren; eer dan of eer dat hij het gehoord had; sedert dat hij te huis is*, en achter andere mag men de conjunctie zelfs niet onderdrukken, zoo als achter *behalve; zonder, in plaats*; bij voorb.: *behalve dat ik het u zelf gezegd heb; zonder dat hij aan zijn plicht denkt; in plaats dat hij zijne schuld belijden zou*. — Eigenlijk toch zijn alle onderschikkende voegwoorden slechts voegwoorden krachtens het daarbij gedachte conjunctionale bestanddeel. Zoo is *terwijl* eigenlijk *te der wijle*, dat is, *op dien tijd*, waarbij men versta: *op welken*; de conjunctie *dan* is mede aanwijzend, en vervangt slechts door de kracht eener syntaktische figuur de con-

junctie *als* (wanneer ik zeg: *grooter dan zijn broeder*); ja, dit *als* zelf, wat is het anders dan eene verkorting van *alzo* en dus mede demonstratief? *toen* is en blijft bijwoord als ik zeg: *toen* (d. i. *op dien tijd*) *kwam hij*; maar wordt voegwoord, als het tevens den afhankelijkten zin met den hoofdzin verbindt: *ik verkeugde mij, toen* (dat is: *op dien tijd, op welken*) *hij, kwam*. Verscheidene woordjes, die nu als oorspronkelijk conjunctief worden aangemerkt, werden nog door de Ouden als eigenlijk demonstratief erkend en daarom voegden zij er niet zelden *dat* achter. Gelijk zij *omdat* en *omdit* ook demonstratief bezigen, waar wij *daarom*, *hierom* zeggen, en *indien*, even als *met-tien* en *mettesen*, voor het bijwoord *toen* gebruiken, zoo konden zij er niets overtolligs in vinden, aan die woorden, wanneer zij conjunctief gebruikt moesten worden, de conjunctie *dat* toe te voegen. Vandaar hun *omdat dat*, *indien dat* (voor ons *omdat* of *mits*), *nadien dat* voor *nadat*, en dergelijke. Maar verwerpelijk is het achter woorden, die hetzij van nature, hetzij door uitsluitend gebruik, niet determinatief zijn, nog eene conjunctie toe te voegen. Zoo lezen wij evenwel in den *Lek. Sp. B. I. C. 18, v. 90*: *met wien dat*; *elders wanneer dat*, en is aan Hooft niet vreemd, achter *hoe* nog *dat* te plaatsen, zoo als wij nog zeggen: *zie nu in, hoe verkeerd dat je gedaan hebt*, en: *ik wil u zeggen, hoe of het is gekomen*.

SOORTEN VAN VOEGWOORDEN.

De voegwoorden zijn te onderscheiden, ten eerste, naar hunnen syntaktischen invloed op den vorm van den volzin, aan welks hoofd zij staan; ten tweede, naar hunne beteekenis, dat is, naar de verschillende logische betrekkingen van zin tot zin, door hen uitgedrukt.

Uit het eerste oogpunt worden de voegwoorden verdeeld in twee soorten: *in nevenschikkende (coördinerende)* en *onderschikkende (subordinerende)*. De eerste verbinden twee onderling niet afhankelijke, als het ware, op gelijke lijn staande volzinnen; die van de tweede soort verbinden een' syntaktisch afhankelijken zin met eenen hoofdzin.

Een afhankelijke zin is zoodanig een, die aan de gedachte, in den hoofdzin uitgedrukt, eene bepaling toevoegt. Daar nu, binnen de grenzen van een' enkelen zin, eene bepaling of door een substantief, of door een adjektief, of door een bijwoord wordt uitgedrukt, zoo vervangt een afhankelijke zin of een substantief, of een adjektief, of een bijwoord, en zijn er bij gevolg drie soorten van afhankelijke zinnen: substantieve, adjektieve en adverbiale afhankelijke zinnen. Bij voorbeeld: *ik hoor, dat hij te huis is*, is gelijk aan: *ik hoor zijn te huis zijn*; alzoo vervangt de zin: *dat hij te huis is*, het objekt; het objekt nu wordt doorgaans door een substantief uitgedrukt; bij gevolg is deze afhankelijke zin een substantieve zin. *De man, die zijn' plicht doet, is gelukkig*. Hier voegt de zin: *die zijn plicht doet*, eene zoodanige bepaling bij *de man*, als anders door een adjektief wordt uitgedrukt, daar hij zoo veel zegt, als: *de zijn' plicht doende, de aan*

zijn' plicht gehoorzame man; bij gevolg maken die woorden een' adjektieven afhankelijken zin uit. In *hij kwam, toen het te laat was*, eindelijk, bepalen de woorden, *toen het te laat was*, den tijd van zijn komen; zij vervangen derhalve een bijwoord van tijd en vormen een' adverbialen afhankelijken zin. Maar ten aanzien van den substantieven afhankelijken zin in het bijzonder moet aangemerkt worden, dat hij niet alleen het objekt, maar het substantief in elken anderen naamval kan vervangen. Zeg ik, bij voorbeeld: *dat hij aangekomen is, verheugt mij*, dan *verheugt mij zijn aangekomen zijn, zijne aankomst*, en de afhankelijke zin bekleedt de plaats van het subjekt; maar eigenlijk is hier het woordje *het*, dat is, het pronomen correlativum, hetwelk tegen het voegwoord (eigenlijk mede correlatief voornaamwoord) *dat* overstaat, voor het subjekt te houden, en *dat hij aangekomen is* voegt slechts eene verklarende bepaling toe aan het, hoezeer niet uitgedrukte, echter door het nevensgaande *dat* gevorderde woordje *het*: de zin luidt volledig: *het, dat hij aangekomen is, verheugt mij*, of: *het verheugt mij dat hij aangekomen is*. Eveneens verklaart in den zamengestelden zin: *het bericht, dat hij aangekomen is, verheugt mij*, de afhankelijke zin het subjekt *bericht* of liever het daarbij gedachte correlatieve *daarvan*: *het bericht daarvan, dat hij enz.*; hoezeer men dien zin als plaatsvervanger van een substantief in den genitief kan aanmerken: *het bericht zijner aankomst verheugt mij*.

Naar de beteekenis worden de conjuncties onderscheiden: 1°. in *aaneenschakelende* of *copulatieve*; 2°. in *tegenstellende* of *adversatieve*. Deze twee soorten zijn bij uitsluiting nevenschikkend. 3°. in *plaats-*

en tijdbepalende; 4°. in voegwoorden van *qualiteit*, *quantiteit* en *intensiteit*; 5°. in *causale* voegwoorden, die een *gevolg*, *reden*, *doel*, te kennen geven. De voegwoorden dezer drie soorten zijn alle correlatief en de zin, dien zij met het al of niet uitgedrukte determinativum verbinden, is altijd ondergeschikt en wel adverbiaal. 6°. in *voorwaardelijke* of *conditionele*; en *toegevende* of *concessive*; 7°. in *modale* voegwoorden. De zinnen, voorzien van voegwoorden van eene dezer twee soorten zijn mede altijd ondergeschikt en wel adverbiale zinnen. 8°. in zoodanige, door middel van welke eene *grammatische bepaling* aan eenig woord van den hoofdzin wordt toegevoegd: deze voegwoorden der laatste soort, die men *grammatisch bepalende* zou kunnen noemen, staan aan het hoofd van adjektieve en substantieve zinnen, en zijn bij gevolg desgelijks onderschikkend.

1°. Bij nitnemendheid *aansenschakelend* zijn het koppelwoordje *en* en het daartegen overstaande negatieve *noch*. Overigens treden als copulatief op, behalve de conjunctie *ook*, de conjunctionale bijwoorden *desgelijks*, *insgelijks*, *alsmede* (*almede* is een zuiver bijwoord), *daarenboven*, *bovendien*, *buitendien*, *zoo-wel — als ook*, *niet alleen* of *niet slechts — maar ook*. Eindelijk behooren hiertoe de zoo even vermelde ordinatieve en partitieve woorden.

2°. De *tegenstellende* of *adversatieve* zijn: *maar*, *doch*, *edoch*, *toch*, *nu*, *evenwel*, *nogtans*, *echter*, *niettemin*, *desniettemin*, *desniettegenstaande*; *intusschen*, *veeleer*, *daarentegen*, *ja! ja zelfs! neen!* *integendeel*; alsmede de zich wederkeerig uitsluitende (*disjunctieve*) *of — of*, *hetzij — hetzij*. Vóór het eerste der beide elkander uitsluitende zindeelen behoeft

of niet noodwendig uitgedrukt te worden; staat evenwel of slechts eenmaal, dan is de tegenstelling veel minder sterk; ja! dan treedt deze conjunctie zelfs wel op als een *verklarend* voegwoord, bij voorbeeld: *men noemt dit rededeel substantief of zelfstandig naamwoord. Hetzij* moet voor elk der zindeelen worden uitgedrukt, evenwel kan vóór het tweede lid ook of geplaatst worden. Volgt achter *hetzij* een volledige zin, dan is deze ondergeschikt, vermits er de conjunctie *dat* bij gedacht of ook wel bij uitgedrukt wordt.

3°. De conjunctionale bijwoorden, die *eene plaats* aanduiden, zijn: *waar, vanwaar, waarheen*; die *een tijd* beteekenen, duiden aan *a)*, dat de voorvallen of toestanden, in de beide verbondene zinnen vermeld, *gelijktijdig* zijn: *als, toen, wanneer, terwijl, daar, gedurende dat, zoodra, zoo vaak of zoo dikwijls (als), nu (dat)*. *Tot (dat)* drukt uit, dat de eene handeling door de andere begrensd wordt, in dier voege, dat de eene begint, waar de andere eindigt; *b)* dat het in den afhankelijken zin vermelde het in den nevensgaanden hoofdzin uitgedrukte is *voorafgegaan*: *nadat, sedert*. Deze laatste conjunctie stelt de eerste handeling al het begin van een tijdperk, in hetwelk de tweede valt en ook de eerste kan blijven voortduren; *c)* dat het in den afhankelijken zin vermelde het in den nevensgaanden hoofdzin uitgedrukte is *gevolgd*: *bevorens, voor (dat), eer (dan of eer dat)*. Bij het gebruik van *eer* gaat het begrip van *vroeger* vaak in dat van *liever* over, bij voorbeeld: *eer dat ik hiertoe kwam, liet ik mij liever alles welgevallen*; dus ook bij het Latijnsche *prius* voor *potius*, en bij het Grieksche *πρίν*; het Fransche *plutôt* is in den grond niet onderscheiden van *plus tôt*.

4°. De voegwoorden van *qualiteit* brengen twee zinnen in verband door vergelijking van de vermelde hoedanigheid: het zijn dus *comparatieve* voegwoorden: *gelijk als*, *even als*, *zoo als*; achter comparatieven *dan*; achter een adjektief voorafgegaan door *te* (*al te*) kan een afhankelijke zin met *dan dat* volgen, bij voorbeeld: *dit boek is te groot, dan dat het op die plank zou kunnen staan*; evenwel kan men zulk een' afhankelijken zin door een' infinitief met *om te* vervangen: *te groot, om te kunnen staan*. Die van *quantiteit* geven te kennen, dat de hoedanigheid toeneemt in evenredigheid met die, welke in den nevenzin vermeld is: het zijn dus *proportionale* voegwoorden: *hoe — des te*, *hoe — hoe*, *naarmate — naar die mate*. Die van *intensiteit* dienen om den inhoud eener rede ten aanzien van den *omvang* of *graad* te beperken: zij zijn bij gevolg *restrictieve* (*beperkende*) voegwoorden: *in zoo verre(als)*, *voor zoo verre*.

5°. Van de *causale* voegwoorden geven een *gevolg* te kennen de dusgenaamde *illatieve* of *conclusieve* voegwoorden: *zoodat*, *weshalve*, *van hier dat*, *van daar dat*. Eene *reden* duiden aan de in engeren zin *causale* voegwoorden: *omdat*, *daar*, *dewijl*, *wijl*, *vermits*, *overmits*, *nademaal*. De redengevende conjuncties *want* en *toch* moeten afzonderlijk vermeld worden: zij maken beide eene uitzondering op den regel, dat de voegwoorden van deze soort door eene ondergeschikte constructie gevolgd worden; veeleer staan zij beide, als het ware, buiten de constructie, de eene voor aan den zin, de andere achter het eerste woord. Voorheen schikte zich *want* naar den regel en werd door de afhankelijke constructie gevolgd, bij voorbeeld: *want hij hem zag komen*. Door de bijzondere plaat-

sing van het redengevende *toch* kan het altijd duidelijk van het tegenstellende *toch* onderscheiden worden; vergelijk slechts: *hij toch was van oordeel* met *hij was toch van oordeel*, dat is, *desniettemin van oordeel*. Een dool geven te kennen de dusgenaamde *finale* voegwoorden: *opdat, ten einde*.

6°. *Voorwaardelijke (conditionele)* voegwoorden, die eenen voorwaardelijken zin met den hypothetischen zin verbinden, aan welks hoofd zij staan, zijn: *indien, in geval dat, als, zoo, wanneer, tenzij, ten ware, mits*. Bij dit laatste voegwoord, even als achter *indien* maar *niet*, staat niet zelden een enkel adjectief, deel- of bijwoord, in plaats van een' volledigen afhankelijkten zin, bij voorbeeld: *ik verlang nog een stukje, mits niet te groot; iedereen heeft den toegang, mits betalende; ik waarschuw u, indien maar niet te vergeefs*. Het bijwoord *anders* heeft het vermogen, een' ganschen voorwaardelijken zin in zich te besluiten, bij voorbeeld: *ik heb geen tijd, anders (dat is indien ik tijd had) zou ik gaarne komen*. Een ander gebruik wordt van dit bijwoord gemaakt, wanneer het de kracht van de conditionele conjunctie versterkt, en het zooveel als *ten minste* beteekent, als: *indien ik anders niet zonder grond op uwe hulp gerekend heb*. In dezen zin was het zamengetrokkene *aers*, vooral in de zeventiende eeuw, in veelvuldig gebruik. — *Concessieve* voegwoorden zijn dezulke, die iets als werkelijk of als mogelijk *toegeven*; dat echter door eene andere uitspraak beperkt of opgeheven wordt; van hier dat op een' concessieven zin steeds een adversatieve zin volgt. Zij zijn de volgende: *of (achter het scheelt niet veel enz. zie bladz. 641), ofschoon, schoon, al, hoezeer, hoewel, alhoewel*,

niettegenstaande, hoe — ook, welke of wie — ook. Het modale bijwoord *wel* vermag een' ganschen concessieven zin, in den vorm der werkelijkheid (in den indicatief) gedacht, in zich te bevatten, bij voorbeeld: *wel is hij rijk, maar niettemin* enz. d. i. *hij is rijk, het is waar, maar niettemin* enz. In plaats van *wel* zegt men dan ook vaak met verzwijging van het subjeet: *wel is waar*; bij voorb.: *wel is waar is hij rijk*, of: *hij is, wel is waar, rijk* enz.

7°. Modale voegwoorden of voegwoorden der wijze verbinden met den hoofdzin een' adverbialen zin, die de wijze van de in den hoofdzin vermelde gebeurtenis of handeling opgeeft: *terwijl* of *daar* (in zinnen als: *terwijl* of *daar* *hij dit doet, blijkt hij van gevoelen veranderd te zijn*), *zoo* — *dat*, *alsof*, *als*. Wanneer deze laatste conjunctie de kracht van *als* of heeft, blijft niettemin de constructie van den hoofdzin bewaard: *zoo* beteekent: *als zagen zij hem*; hetzelfde als: *alsof zij hem zagen*. Vroeger bezigde men *als* voor *alsof* met de constructie, door eene subordineerende conjunctie gevorderd; zie, bij voorb., eene plaats van Marnix, aangehaald door Huydecoper, *Pr. D. I*, bl. 384.

8°. De voegwoorden van deze soort zijn boven omschreven. Volledige *adjektieve* zinnen worden met den hoofdzin verbonden door de conjunctionale voornaamwoorden *welke*, *die*, *wie*, hetzij in al of niet verbogen vorm. Werkelijke conjuncties staan slechts vóór de verkortingen der *adjektieve* zinnen, bepaaldelijk vóór apposities. Zij zijn of verklarend (*explanatief*): *als*, *gelijk*; bij voorb.: *mijn vriend, als rechtschapen man, zal dit ongetwijfeld erkennen; een regeringsvorm, gelijk die van Rome, is thans niet meer*

in te voeren. Of uitzonderend (exceptief): dan en het woord behalve, dat, wanneer het een nominatief bij zich heeft, even als het oude zonder in hetzelfde geval (zie bl. 722 en 723), als een conjunctionaal adverbium moet worden aangemerkt: niets, dan genoeg, heb ik van hem beleefd; allen zullen komen, behalve zij. Volgt op behalve het voegwoord dat, dan is de afhankelijke zin, die volgt, een volledige substantieve zin; volgt op hetzelfde woord de conjunctie als of wanneer, dan is die zin adverbiaal. — De twee voegwoorden, die substantieve zinnen met den hoofdzin verbinden, zijn dat en of. Dit laatste woordje wordt dan gebezigd, wanneer de inhoud van den substantieven zin als twijfelachtig gedacht wordt. Zoo zegt men: ik weet niet, of hij ziek is; ik twijfel, of hij komen zal; hij verzoekt, of gij dit voor hem doen wilt; hij vraagt, of hij u geen belet doet. Zeg ik, daarentegen: ik weet niet, dat hij ziek is, zoo wordt zijn ziek zijn als stellig vermeld; ik twijfel er aan, dat hij komen zal, zoo was zijne komst als eene stellige waarheid voorgesteld geworden. Dit of is volkomen hetzelfde of, dat indien beteekent en aan het hoofd van hypothetische zinnen staat (in het Fransch zegt men dan ook: je doute, si etc., je demande, si etc.). Daar nu een bloot voorondersteld bestaan geen werkelijk bestaan is, zoo kon deze conjunctie, als het verbindingsmiddel gebezigd worden tusschen den hoofdzin en zulk eenen substantieven zin, welks inhoud iets uitmaakt, dat niet als werkelijk wordt aangenomen. Zoo kunnen dan ook de op bladz. 641 behandelde, oorspronkelijk hypothetische zinnen, als substantieve zinnen worden opgevat: het duurde niet lang, of hij kwam, dat is, dat hij niet kwam, duurde

niet lang. Ook negatieve adjektieve zinnen kunnen door of worden ingeleid, bij voorbeeld: *er was niemand, of hij verblijdde zich, dat is: die zich niet verblijdde.* Ja, zoo de hoofdzin de negatieve uitdrukkingen *naauwelijks, niet zoodra*; bevat, wordt zelfs de volgende tijdbepalende adverbiale zin door middel van of met dien hoofdzin verbonden: *naauwelijks zag hij het in, of hij bekende schuld, dat is toen hij schuld bekende; niet zoodra was hij de kamer binnengetroden, of hij bespeurde haar, dat is, toen hij haar bespeurde.* Gelijk aldus of aan het hoofd van adjektieve en adverbiale zinnen staat, zoo is ook dat aan het hoofd van zulke zinnen niet geheel vreemd; zoo spreken wij van *den dag, dat hij komen zal voor op welken hij komen zal*, en leest men bij voorbeeld in *der Lek. Sp. B. I. C. 38, v. 42: tote Noe, dat over aertrike liep die zee, dat is: tot Noach, toen de zee het aardrijk overstroomde.* Het gebruik van *dat* in zegswijzen, als deze: *hets u vrient, dat ghi hier siet* (*Beatr. v. 258*; zie aldaar Dr. Jonckbloet en de door hem aangehaalde Schrijvers) is van verschillenden aard: dáár toch is *dat ghi hier siet* een substantieve zin ter verklaring van het determinatieve *het: dat wat gij siet, is uw vriend.*

VORMING, BETERKENIS EN GEBRUIK DER
VOEGWOORDEN.

De meeste voegwoorden zijn reeds boven, in het hoofdstuk over het bijwoord, verklaard. Hier schiet ons over, de weinige nog onverklaard geblevene toe te

lichten; waar het noodig is, uit de oorspronkelijke beteekenis der voegwoorden hunne verschillende toegepaste beteekenissen af te leiden, en aan te wijzen, wat het eigenaardig gebruik is van sommige voegwoorden in onderscheiding van andere met eene verwante beteekenis. — Wij volgen, bij voorkeur, de orde, waarin wij hoven de voegwoorden naar hunne beteekenissen gerangschikt hebben.

1°. *En*. Dit koppelwoordje wordt nog niet aange troffen in het Gothisch, dat daarvoor *jah* gebruikt; in het Oudhoogd. komt het voor in de vormen: *anti*, *enti*, *indi*, *inti*; in de Psalmvert. uit de negende eeuw, in den vorm *in*; in het latere Oudduitsch in *dien van unta*, *unte*; nog later: *unde* en *und*. Onze tegenwoordige vorm *en* is dus door apokope ontstaan, en nog tot de zeventiende eeuw schreef men *ende*. Wat den oorsprong aangaat, Grimm (III. 272) houdt de *n* voor ingeschoven en identificeert dus dit woordje met het Latijnsche *et* (Grieksch *ēti*). — Betreffende het gebruik vermelden wij, dat, wanneer verscheidene begrippen worden opgeteld, het woordje *en* gewoonlijk slechts tusschen de twee laatst opgenoemde uitgedrukt wordt. Somt men begrippen op, van welke telkens twee bij elkander behooren, zoo plaatst men *en* tusschen elk der beide bijeenbehoorende woorden, bij voorbeeld: *oorlog en vrede, dood en leven, geluk en ongeluk der onderdanen hangen af van zijne willekeur*.

Noch, Goth. *nih*, schijnt ontstaan uit eene zamenvloeiing van de ontkennende partikel *ni* met *jah* (Oudhoogd. *joh*), hetwelk in het Goth. *ons en* vervangt. Vroeger schreef men voor *noch* niet zelden *na*. — Veelal volstaat het, dit woordje eenmaal te bezigen, alsoo

wordt het dan vóór het eerste der beide verbonden woorden niet uitgedrukt; *ik zal u begeben noch verlaten; er kwam gebuur noch vriend*. Doch meer kracht wordt aan de uitdrukking bijgezet, wanneer men *noch* mede vóór het eerste woord aanwendt. In plaats van *noch* vóór het eerste der verbondene woorden bezigen de Ouden vaak *weder*, hetwelk in dit verband in het Hoogd. nog in volle gebruik is, en niets anders is, dan het vragend voornaamwoord, Goth. hvathar, Oudd. wedar, Eng. *whether*, *wie van beiden*, waarvóór, als meermalen, de negatie *ne* of *en* (*neweder*, *enweder*) is weggevallen, hoezeer het de ontkennde kracht (*geen van beide*) behield. — Gelijk in vroeger tijd de later vervallen ontkennde partikel *en* door *niet* versterkt werd, zoo werd, tot in de zeventiende eeuw toe, de conjunctie *noch* mede door *niet*, of door *geen* in plaats van *een*, en *niets* in plaats van *iets* gevolgd: *noch durfden zij hem niet aanzien; noch durfden zij hem niets vragen*.

Ook is ontstaan uit het Gothische auk (Lat. *augere*), *vermeerderen*. Het Goth. auk beteekent *want*; jah, dat voor *en* geldt, wordt (even als *xai* in het Grieksch) in die taal ook gebruikt voor *ook*. — Het gebruik, dat wij van *ook* maken in concessieve zinnen: *al kostte het ook mijn gansche vermogen*, en achter *wie*, *welke*, *hoe*, *hoedanig*: *wie mij ook moge aanspreken, hoe groot de macht der Romeinen ook geweest moge zijn*, was, voor zoo ver ik weet, den Ouden onbekend (zie bladz. 641). *Lek. Spiegh. B. I. C. 33, v. 86*, lees ik: *wient anders*, waar wij *wien het ook* zouden zeggen; gewoonlijk bleef echter de conjunctie in zulke zinnen achter die vragende woorden weg.

2°. Over den oorsprong van de woordjes *maar*, *doch*, *edoch* en *toch* is boven (bladz. 696, 705) gehandeld. *Doch* is minder sterk tegenstellend, dan *maar*, daar het tegelijk een' overgang tot het volgende vormt. Wil men dus de tegenstelling sterk doen uitkomen, dan gebruikt men *maar*. *Toch* is kennelijk van die drie andere woorden onderscheiden, daar het, blijkens de constructie, die het in den zin te weeg brengt, een conjunctionaal bijwoord is. Terwijl, namelijk, *maar*, *doch*, *edoch*, even als *en*, *want* en het redengevende *toch*, geenerlei invloed op de constructie van den zin, waartoe zij behooren, uitoefenen, treedt daarentegen het subjeet achter het praedikaat, wanneer *toch* vóór aan den zin staat, even als dit bij iedere andere adverbiale bepaling geschiedt. Het eigenaardige toch eener coördinerende conjunctie is, geenen invloed op de constructie uit te oefenen, daar zij geenerlei logisch noodwendig bestanddeel van den zin uitmaakt. Die echte coördinerende conjuncties staan derhalve buiten den samenhang, als het ware in parenthesi, en wel óf met hoogen, óf met zwakken toon. Een' zwakken toon hebben: *doch* en *edoch*, een' zeer zwakken: *en* en het causale *tach*; een' sterken toon hebben, ten minste kunnen hebben: *maar* en *want*. De hooge toon, dien *maar* doorgaans bezit, heeft te weeg gebracht, dat dit woordje als een zelfstandig naamwoord kan gebruikt worden, in de beteekenis van een *bezwaar*, waarvan de vermelding doorgaans met een *maar* in de rede wordt ingeleid. Dus spreekt men: *hij komt altijd met een maar* of *met allerlei maren achteraan*, en bezigden de Ouden de uitdrukking *zonder maar*, dat is, *zonder een ten ware*, even als zij zeiden: *zonder si*, dat is *zonder een tensij* (verg. Huyd. op *Mel. Stake*,

D. II, bl. 342, 343). De toon, dien men niet zelden bij het redeneren aan *want* gaf, is ongetwijfeld de oorzaak geworden, dat dit woord, als het ware, uit het redesverband werd gerukt, en thans, strijdig met het etymologisch karakter van dit woord, en het gebruik van vroeger' tijd, als eene coördinerende echte conjunctie behandeld wordt. Ook *maar* zou eigenlijk de gesubordineerde constructie vorderen, daar het volledig *ten ware dat* zou luiden. Ook heeft bij de Ouden het woordje *maar* nog vaak kennelijk de kracht van *ten ware*, en vindt men het bij hen niet zelden door *dat* gevolgd (*maar dat*) en dus met de afhankelijke constructie achter zich. Dat *maar dat* der Ouden is evenmin vreemd als ons *ten zij dat* voor *ten zij*.

De oorspronkelijke beteekenis van verscheidene adversatieve voegwoorden, is in den grond copulatief of augmentatief (1): *echter* beteekent eigenlijk *daarna*; *evenwel* is eigenlijk *evenzeer*, vervolgens: *het voorgaande is om het even*, d. i. *moge gelden*, *maar toch*: zoo werd het even als het Hoogd. *gleichwohl*, ons *lijkewel* van de 17de eeuw, en het Grieksche $\delta\mu\omega\varsigma$ (met veranderden toon: $\delta\mu\omega\sigma$) tot een adversatief voegwoord; *nogtans* beteekent bij de Ouden veelal *daarenboven*, even als *nochtien*, d. i. *nog tot dat*, *nog daartoe*; en wat meer is, zelfs de bevestigende partikel *ja*, *ja zelfs*, kan op deze wijze adversatief en synoniem worden met *neon*. Daarom dan kan men in twijfel staan, of men *daarenboven*, *bovendien*, en der-

---

(1) Dr. de Vries herinnert mij hier aan $\delta\mu\omega\varsigma$ en $\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha}$ nevens $\delta\mu\omega\varsigma$ en $\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha}$, aan tamen nevens tam, at nevens ad (*nog daartoe*), aan *mais*, Lat. *magis*, *ena*.

gel. onder de adversatieve, dan wel onder de copulatieve voegwoorden brengen zal.

Niettemin bestaat uit *niet de min* of *minder*; dit *de* is hetzelfde woordje, dat nog slechts zamengesmolten met *des* in *deste* bestaat (zie boven bladz. 705). *Desniettemin* heeft den genitief van het aanwijzend voorw. *dat* voor zich, en beteekent dus *deswegens*, daarom *niet te minder*.

Integendeel beteekent e *contraria* parte en staat als het ware, even als de ordinatieve woorden, *eerstens*, *eindelijk* enz., altijd in parenthesi. Het behoeft dus geenerlei omzetting in de constructie te weeg te brengen: *integendeel* — *hij heeft gelijk*, of: *hij, integendeel, heeft gelijk*, niet: *integendeel heeft hij gelijk*. *Daarentegen* wijst, blijkens zijne samenstelling met het determinatieve woordje *daar*, uitdrukkelijk terug op het vroeger gezegde. Dus grijpt het in het zinverband in, en veroorzaakt, bijaldien het aan het hoofd van den zin staat, de gewone inversie. Daarom kan *integendeel* door *neen!* vervangen worden; *daarentegen* niet.

Het adversatieve of disjunctieve *of*, dat niet te verwarren is met het oorspronkelijk conditionele *of*, luidt in het Gothisch aiththau: meer getrouw aan den oorspronkelijken vorm blijft dus de vroegere schrijfwijze *ofte*, *oft*: de verwisseling van de Gothische geaspireerde tongletter *th* in *f* is niet zonder voorbeeld (zie bl. 51). Wat overigens de oorsprong en bij gevolg de oorspronkelijke beteekenis van dit woordje is, schijnt met geene zekerheid te kunnen worden uitgemaakt. Wellicht is het zamengesteld uit de Gothische conjunctie *ith*, die eigenlijk *weder*, *op nieuw*, beteekent, doch voor ons maar gebruikt wordt, en *thau*, dat *misschien* beduidt

en op zich zelf reeds *of* kan beteekenen. Alzoo zou aithau (*ofte*) maar misschien beduiden. Grimm (III. 60) vermoedt eene zamenstelling uit iba (Eng. *if*, het andere *of*, *indien*) en thau. — In plaats van *of* voor de beide tegengestelde zinleden te herhalen, bezigen de Ouden veelal vóór het eerste zinlid *weder*, dat hier een van beiden beteekent, daar het staat voor *eenweder* (vergel. het Hoogd. *entweder*): of *de een weder* (verg. Huydec. op *M. St.* I. bl. 25). In plaats van *of*. — *of* lezen wij niet alleen *weder-of*, maar ook: *weder-so*, ja ook: *so-so*, bij Melis Stoke, Maerlant en hunne tijdgenooten.

Voor het disjunctieve *hetsij—hetsij*, lezen wij bij de Ouden veelal: *ist—ist*, of: *waert—waert*.

3°. *Als*, *toen* en *wanneer* zijn in het tegenwoordig gebruik onderscheiden. *Als*, tot tijdsbepaling gebezigd, wordt slechts met den tegenwoordigen en den toekomstenden tijd des werkwoords gebruikt; *toen* bij uitsluiting met den verledenen tijd, en *wanneer*, als oorspronkelijk vragend bijwoord, stelt geen bepaald tijdpunt vast. Vroeger en latere schrijvers wijken echter van deze regels af. *Als* werd voorheen meestal aangewend, waar wij *toen* zeggen; *toen* komt niet alleen als adverbium voor met het praesens historicum (b. v. *toen doet zij*, Hooft, *Hist. B.* X. bl. 406), maar ook als voegwoord hier en daar met den tegenw. tijd: *toen hij aankomt*, als de hoofdzin een praes. histor. bevat. *Wanneer* in plaats van *toen* lezen wij, bij voorb. Marc. XIV, 12: *op den eersten dag der ongehevelde brooden, wanneer sy het Pascha slahteden*; Luc. VI, 3: *'t welck David dede, wanneer hem hongerde*, en bij J. van Leenep, *Graaf Floris eerste krigstogt: reeds look een zachte sluimring: 't oog, wanneer onz. —*

Ook *alzo* en *zo* komen, even als het Grieksche *ως*, het Fransche *comme*, en het Hoogd. *wie*, wel eens in de beteekenis van *toen* voor, bij voorb. Luk. XV, 25: *alzo hij kwam*; en *Kar. d. Gr. Fr.* I. v. 471: *soe dat vernam dat wijf*.

4°. In plaats van *als* (*gelijk*) vindt men bij de Ouden soms *alzo*, waaruit *als* door synkope ontstaan is, bij voorb. *Lek. Sp.* I. C. 40, v. 38: *alsoot noch doet*, d. i. *gelijk het nog geschiedt*, en voor *zo* — *als*, *als* — *als*, even als in het Engelsch *as* — *as*. Op *noch also* vóór een adjektief, met de waarde van ons *wel zo*, *ruim zo*, volgt bij de Ouden *dan* en niet *als*: ook heeft *noch also goed*, *noch also schoon*, bij hen de kracht van een' comparatief: zie Huydec. op *Mel. St. D.* I. bl. 169, 170.

Voor *hoe* — *deste*, en *hoe langer hoe*, vindt men vroeger verscheidene andere uitdrukkingen: *so meer* — *so meer*, *so langs*, *langs hoe beter*; *langs om beter* (vergelijk het Hoogd. *um so*, *um desto*), *je lanc so mee*. Niet ongewoon is de zegswijze *al grooter en grooter*, d. i. *alzo* of, naar de wijze der Ouden, *so grooter en grooter*, in plaats van *hoe langer of hoe langs hoe grooter*.

5°. In plaats van *zo dat* gebruikt men niet zelden eenvoudig *dat*, b. v.: *het vroer, dat het kraakte*; ook voor *omdat* wordt *dat* gebezigd, b. v.: *ik ben blijde, dat gij gekomen zijt. Want* komt bij Melis Stoke en anderen daar voor, waar wij thans *omdat* zouden bezigen, *B.* III, 1458, en VI, 1189; in deze plaatsen toch drukt de redengevende zin slechts den natuurlijke grond van het nevensgaande *feit* uit, terwijl thans het voegwoord *want* slechts daar op zijne plaats is, waar de logische grond van een geveld oordeel.

wordt opgegeven. Het gebruik van *dewijl*, *wijl* in redengevenden zin is van later' tijd: in *den Sacram. v. Amst. v. 363*, en elders, vindt men *die wijle* nog in de eigenlijke beteekenis van *zoo lang als* (ons *terwijl*). — *Vermits* komt vroeger ook conditioneel voor met de kracht van *mits*.

In plaats van *opdat* is *omdat* bij de Ouden veelvuldig: ook zijn de begrippen van *oorzaak* en *doel* naauw verwant, aangezien het doel, dat men met eenige handeling beoogt, als de oorzaak of grond dezer handeling kan worden aangemerkt; ook wij kunnen den finalen zin door den infinitief met *om* vervangen. *Opdat* evenwel is bijzonder geschikt ter inleiding van *finale* zinnen, daar het *daarop*, dat is, *op dat (doel) afgaande*, beteekent, of men mocht ook hier *opdat* door *indien* (zie volg. bladz.), en den finalen zin als conditioneel verklaren, en het *doel* der handeling als hare *voorwaarde* opgevat achten. Dit laatste is te waarschijnlijker, omdat, gelijk bij de Ouden, *opdat* voor *indien* zeer gewoon is, zoo wij, omgekeerd, de conditionele conjunctie *of* (*indien*) in finale zinnen bezigen: *ik doe het, of gij uwe dwaling nog mocht inzien. Dat voor opdat* komt voor in zegswijzen, als: *hij doet zijn best, dat hij zijn brood verdienen moge* (1).

6°. Het gebruik van *opdat* voor *indien* laat zich

---

(1) Bij de Ouden, voor het minst in *der Leken Spieghel*, ontmoet men niet zelden adjektieve zinnen (aanvangende met het betrekkel. voornaamwoord of een pronominaal bijwoord), op de Latijnsche wijze, met finale kracht: in plaats van in den subjectief, als in het Latijn, staat dan het werkwoord meestal in den condition. vorm met *soude*. Zie I, C. 20, v. 57; C. 25, v. 116; C. 48, v. 40.

licht verklaren uit de vroeger opgegeven beteekenis der praepositie *op*, die, even als het Grieksche *ἐπι*, *op voorwaarde van* kan beduiden. — Het woordje *zoo* wordt thans slechts dan tot eene conjunctie; wanneer het in conditionelen zin genomen wordt: *zoo gij komt, zal ik blijde zijn*. Wij zagen *zoo* even, dat het bij de Ouden ook als conjunctie van tijd voorkomt; ja als conjunctie van de achtste soort komt het bij hen voor om eenen adjektieven zin aan te vangen, in de spreekwijze: *so wat so, so wie so, wat so, wie so*, waar *so* achter het vragend voornaamwoord, het betrekkelijk gebruikte aanwijzend voornaamwoord *dat, die*, vervangt, even als nog in het Hoogduitsch: *die Kinder, so der Eltern Freude sind*. Aan het hoofd van den nazin (apodosis) geplaatst (ook de Ouden gebruiken *zoo* veelvuldig op deze wijze), blijft het, hoezeer conjunctionaal gebezigd, niettemin een' bijwoord bij voorbeeld: *daar ik hiertoe alles heb voorbereid, zoo zal ik niet in gebreke blijven te komen*. — Conditionele zinnen kunnen geheel van voegwoorden verstoken blijven, slechts moeten zij dan, om hunne betrekking tot den nazin te doen gevoelen, de vragende constructie aannemen: *waart gij gekomen, zoo zou het mij aangenaam geweest zijn*. Negatieve conditionele zinnen, van voegwoord verstoken, vindt men veelvuldig bij de Ouden: *Ne waert ghi ghecomen; ne hadde die coninc hem ghesien* (d. i. indien gij niet gekomen waert, enz). In vroeger eeuw bezigde men ook eenvoudig *dat* aan het hoofd van conditionele zinnen, met de waarde van *gesteld dat, indien, onder voorwaarde dat*. Bij voorbeeld: *die edelste creatuere — dats die ziele — dat si gherecht is ende goet* (Lek. Sp. I, 17, 4); *hi (Karel Martel) gafse (de*

tienden) hem (den dapperen mannen) te tiden (voor een' tijd), en alsoe die tide ende namen, datsi dan weder quamen (d. Lek. Sp. I. 28, 148).

Over *tenzij*, *ten ware*, hebben wij bladz. 696, 679, het noodige gezegd. Vroeger volstond het negatieve en (zie Dr. M. de Vries, *Brief aan Dr. Jonckbl.* bl. 16, over Kar. de Gr. I, 1489); overigens lezen wij vaak bij de Ouden vollediger, dan thans, *het en si* (zamengetrokken *hensi*); maar ook met weglating van het voornaamw. *ensi*. In *der Leken Spieghel* komt de uitdrukking *en dade* of *en hadde ghedaen* veelvuldig voor met de kracht van het Engelsche *but for*, bij voorbeeld: *en dade des ynghels hoede*, dat is: *zoo de hoede des engels het niet voorkwam*, eigenlijk: *zoo des engels hoede het niet deed*. I, 6, 9.

Ofschoon bestaat in de eerste plaats uit het subordineerende *of*. Dit woordje luidt in het Oudhoogd. *ibu*, *ubi*, *ube*, *oba*, *obe*; het komt van een substantief, dat *voorwaarde* beteekent: mit *ibo* toch beduidt *onder voorwaarde*, *ane iba*, *onvoorwaardelijk*, *zonder twijfel*. Het Gothisch bezigt voor *of* *jabai*, hetwelk zamengesteld is uit *ja ibai* (datief van *iba*). Uit deze grondvormen van *of* blijkt, dat de Ouden ten onrechte soms *oft*, *ofte*, *ochte*, voor dit *of* schrijven, eene schrijfwijze, die uit eene verwarring met de disjunctieve conjunctie *of* is voortgesproten. *Of* zonder versterkend toevoegsel is thans verouderd; bij de Ouden vinden wij het gedurig in de beteekenis van *indien* of van ons *al* in zinnen als: *al stierf ook de helft van ons*, waarvoor wij I Sam. XVIII, 13 lezen: *of de helft van ons storven*; zoo wordt dan ook bij Hooft en anderen *of*, even als ons *al*, door ook versterkt: *oft ook een' recht-schapen' inborst al bij wijle* — *ten quade verrukt*

wordt (Nederl. Hist. bl. 407); of zij ook allen gegergt wierden (Marc. XIV, 29). Dit al hebben wij boven (bladz. 702) verklaard: blijkens de constructie waarbij het subjezt achter het praedikaat verplaatst wordt; handhaaft het zijne adverbiale natuur. — Het tweede bestanddeel van *ofschoon*, is het adjektief *schoon*, maar welks beteekenis hier tot die van een bloot vormwoord verzwakt is. *Ofschoon hij kome* is: of hij schoon kome, dat is: het is schoon (goed en wel) dat hij kome, toch enz., vergel. het Fransche *beau* in zegswijzen, als: *il a beau dire*, d. i. of *SCHOON* hij zegge, en ons *hoe WEL*, *alhoewel*, *hoe ZEER*, d. i. *het moge WEL*, *het moge ZEER WAAR* zijn. Bij Hooft en anderen vindt men de bestanddeelen *ofschoon* nog vaak door een tusschentredend woord gescheiden: of *ghij schoon*, even als *wen hij schoon* (*wen* is *wanneer*). Ten gevolge van het veelvuldig voorkomen dezer verbinding van *schoon* met *of*, is men gewoon geraakt de kracht van het volledige woord *ofschoon*, in de bloote versterking *schoon* te vinden; met weglating van het voornaamste, ja! eenig beteekenende bestanddeel *of*, en zegt men thans: *schoon ik kome*, *schoon hij haar ziet*. In plaats van *ofschoon* bezigde men vroeger mede het adversatieve conjunctionale bijwoord *nochtan* met de conjunctie *dat* vereenigd, even als thans *niettegenstaande* (*dat*): *nochtan dat dese Joden, twaren, die beste van aertrike waren, so ghinghen zi Gode diowile af* (Lek. Sp. I. 48, 33, verg. 36, 50). *Of, och of*, in een' wenshenden zin (vroeger *of dat: o edele minne — of dat ic uwes ghesmaeke yet!* Lek. Sp. I. 21, 95), laat zich gemakkelijk tot de oorspronkelijke beteekenis *indien* terugbrengen: *och of hij kwame*, is, namelijk: *indien hij kwame, mijn*

wensch zou vervuld zijn (verg. boven bladz. 640, en hieronder N°. 8).

7°. *Als* voor *alsof* handhaaft, even als de conditionele conjunctie (*al*, zijne adverbiale natuur; daar het de verplaatsing van het subjezt achter het verbaal bestanddeel van het praedikaat vordert: *als ware hij gestorven*, voor: *alsof hij gestorven ware*. Of alleen kan volstaan om datgene uit te drukken, wat men meestal met *alsof* beteekent: *hij ligt, of hij dood is*; zoo ook voorheen: *het zoude al zijn oft ware doot*. *Si gapen ende hebben horns of sijt al zouden ver-slinden* (Lek. Sp. I, 8, 26; 13, 61). Huyghens bezigt *al* voor *als*, *alsof*: *recht al schoot sij uyt den vaeck* (Voorhout). Zie verder Dr. M. de Vries, op *Warenar*, bl. 138.

8°. In plaats van *of* of *dat niet* zoo vóór substantieve en adjektieve als adverbiale zinnen, bezigen de Ouden de negatie *ne* achter het pronominale subjezt, bij voorbeeld: *er gaat geen tijd om, of sij spelen*, of: *dat zij niet spelen*, oudtijds: *sine spelen*. — Achter *anders dan* laat Melis Stoke vóór den objectieven zin *dat* achterwege, zie Huyd. ald. *D. I*, bl. 50, 51. Vóór een' substantieven zin, die naar onze wijze van spreken door het voorzetsel *behalve* zou voorafgegaan worden, plaatst de Schrijver van de *Beatrijs* de conjunctie *dan*: *hine gaf u weder gout no scat, dan hem berouden sine sonden*; dat is *behalve dit* of *slechts dit*, *dat hem zijne sonden berouwd*. — *Dat* kan de kracht van eenen wensch aan den volzin geven ten gevolge eener ellipse: *dat hij kwam*, is eigenlijk: *ik wensch, of wenschte, dat hij kwame*; *dat hij kwame* is dus de objectieve zin van het uitgelaten transitieve werkwoord. — Daar *dat* de subdinerende con-

junctie bij uitnemendheid is, zoo is het ook in onze taal niet vreemd het in plaats van de herhaling eener conjunctie vóór den voorgaanden gesubordineerden zin uitgedrukt, te bezigen, in dezer voege: *vermits hij al zijne zaken in orde gebrackt heeft, en dat hij dus geene zorgen meer achterlaat, zoo* enz. In het Fransch is zulk een gebruik noodwendig, daar in de-
ze taal slechts uit de uitgedrukte conjunctie kan blijken, dat de zin afhankelijk is; doch bij ons spreekt de veranderde constructie van zulk een' zin luide genoeg om de herhaling der conjunctie voor een' tweeden of derden afhankelijken zin onnoodig te maken. — Worden twee objektieve zinnen door de disjunctieve conjunctie *of* verbonden, dan bezigt men, duideljkheidshalve *dan of*, bij voorbeeld: *ik weet niet, of hij komen, dan of hij te huis blijven sal.* Vroeger had men in zulk een geval het woordje *weder* ten zijnen dienste, dat men vóór den eersten der beide afhankelijke zinnen plaatste, even als in het Latijn *utrum*, en in het Engelsch *whether*; voor den tweeden zin stond dan *ofte* (Lat. *an*).

OVER DE TUSSCHEWERPSELS.

Wat *tusschenwerpsels* zijn is boven gezegd (bladz. 6). Daar zij geene begrippen aanduiden, en buiten allen logischen en grammatischen samenhang der rede staan (vandaar hun naam); zoo is hun inhoud ook niet vatbaar voor die begripswijzigingen, welke den grond der wooraflleiding uitmaken, met andere woorden: van de gevoelsklanken, die men *tusschenwerpsels* noemt, kunnen geene andere woorden worden afgeleid. Slechts bij uitzondering ontstaan van enkele interjecties werk-

woorden of naamwoorden, die dan het voortbrengen van het geluid zelf en het daardoor te kennen gegeven gevoel uitdrukken. Zoo komt *juichen*, van eenen in het Hoogduitsch bewaarden gevoelsklank *juich*, en *aaijen* van het *ai*, *ai*, dat kinderen bij hun streelen doen hooren; *sissen* van de klanknabootsing *sis*, en het substantief *wee* (voor *smart* en *ellende*) is niets anders dan de gevoelsklank *wee* tot substantief verheven.

Behalve de *eigenlijke interjecties*, die oorspronkelijk natuurklanken zijn, worden ook naamwoorden, verbuigingsvormen van werkwoorden, partikels, ja! volledige volzinnen, als interjecties gebruikt of met interjecties ter versterking der uitdrukking verbonden. Zulke als interjecties gebruikte woorden of woordverbindingen worden *oneigenlijke interjecties* geheeten.

Ten aanzien van hare beteekenis zijn de interjecties: 1) *gevoelsklanken* in engeren zin, zoowel van lichamelijke als van onlichamelijke gewaarwordingen; 2) *klanknabootsingen* of geluidnabootsende klanken; 3) *klanken*, die ten teeken van het een of ander *verlangen* strekken.

1. *Gevoelsklanken* in engeren zin:

Geenerlei bepaald gevoel wordt uitgedrukt door *o!* Goth. *ó*. Deze klank geeft in het algemeen te kennen, dat het gevoel van den spreker bij zijne woorden is aangedaan: *o kom toch!* *o hoe gaarne!* Vaak begeleidt deze klank andere interjecties of woorden: *o wee!* *o hemel!* In sommige plaatsen hoort men bij het roepen van een' verwijderden persoon den naam door dit *o* voorafgaan. Evenzoo is *ō* in het Grieksch de begeleider van den vocatief.

Smart wordt te kennen gegeven door *wee*, *o wee!* vroeger *ō wi*, *ō wach!*, Goth. *vai*, Oudd. *wé*, Lat. *vae*.

Grieksch *ὄαι*; *ach, och*; welke laatste klank ook blootelijk *ongenoege* uitdrukt. Interjectionale substantieven, met interjecties verbonden, drukken *smárl* uit: *ach God! och hemel! o Jezus!* verkort *o je! jemeni* is verbasterd voor *Jezus Maria*: in de khuchten der 17de eeuw vindt men ook *jemy*; de naam *Maria* nu wordt nog tot *Mie* verkort.

Beklag drukt uit: *helaas* (vroeger *lacen, laasie*), dat van Romeinschen oorsprong schijnt, vergelijk het Italiaansche *ahi lasso!*; welke vorm ons aan het Latijnsche *lassus, vermoeid, moede*, dwingt te denken. In het Hoogd. beantwoordt aan dit woord *leider* (comparatief van *leid, leed*), dat ook bij onze Ouden voorkomt. Evenzeer verouderd is thans de verbinding van het woord *arm* met *och* tot *och arme!* of *wach arme!* (vanwaar het Fransche subst. *vacarme*), en de uitdrukking *wapen, wapene*, eigenlijk een wapenkreet bij het bespeuren van dreigend gevaar, vervolgens in het algemeen een noodkreet. — Ligchamelijke *pijn* drukken uit *au en ai!*

Vreugde geeft te kennen *ha!*, dat evenwel ook tot uitdrukking van een' *wreeden lust* wordt gebedzigd. Tot vreugde opwekkend is: *heisa!*, aanhitsend: *tsa!*, bescheiden uitnoodigend is *ei, ei lieve!* vroeger *minne!* en *keren!* (uit den bij de Ouden gewonen uitroep *ké en here*). Den uitgang *en* in *keren*, even als in den vorm *lacen* (*helaas*), zou ik geneigd zijn te houden voor het middelhoogd. *á*, dat aan andere huld uitgeroepen woorden wordt toegevoegd: *wafená, lazá* (van *laz*; imper. van *laxen, laten*), *wartá* (imperat. van *warten, wachten*), *neiná* (zie Grimm, III, 290). Van volksvreugde getuigt: *hoezee!*, hetwelk niets anders schijnt te zijn dan eene andere uitspraak van het Hoogduitsche

juckhe. Een krijgsmanskreet is: *hoera!*

Verwondering of *verbazing* geeft te kennen: *he!*, alsmede de imperatieven: *zie* of *kijk 'reis aan!* *Bevrediging* na bekomen inlichting: *zoo zoo!* *ah ha!* *Overblijvenden twijfel*: *hm! hm!*

Een' *wensch* drukt uit: *och!* bij voorbeeld: *och of hij kwame, och dat hij beseft!* vroeger werd al met dezelfde kracht gebruikt. *Afschuw* en *walging*: *foei*, vroeger *fij* (Hoogd. *pfui*, Gr. *φῆ*, Lat. *phy*, Ital. en Fransch *fi*, Eng. *fie*, *fough*, *fudge*); *ba*, *brr!*

Als *interjectionale uitdrukkingen* moet men beschouwen eene menigte spreekwijzen, bestaande in aanroepingen, met welke de Ouden milder waren, dan wij, om de oprechtheid eener betuiging te kennen te geven, zoo als: *God weet*, dat is *God weet 't*, *weet het*; *wete God*, *wete kerst* of *wetecree* (*wete Christus*), ook wel tot *wetekeije* verbasterd. Vervolgens: *seer mine trouwe* (*Kar. de Gr.*), *sem mijn leven*, *sem mine ere*, *semmi die goede Meije* (*Maria*), *sem mine trouwe*, of *semmi* zonder nader toevoegsel. Dit *sem*, *semmi* wordt gewoonlijk als eene verbastering van *so helpe mij* verklaard (Huydec. op *Mel. St. D. II. bl. 470* volg. en 587), een gevoel, dat door de Oudhoogduitsche eedformules: *sammir*, *selmir*, *slammir Got!* versterkt wordt, gelijk dan ook de onverbasterde uitdrukking *so helpe mi* (verkort *selp*) en *helpe* voorkomt. Dr. de Vries echter beweert, dat *sem* onderscheiden van *selp* en ontstaan is uit *sein* voor *zegen* (vergel. Dr. Jonckbloet, Letterb. 1845, N°. 36). *Selderment* is verbasterd uit *elementen!*; *slapperment* uit *sacrament!* — *Veelvuldig* wordt ook bij de Ouden de betuiging van den spreker bevestigd door: *bi mire wet* (*par ma foi*), alsmede door: *bi lode*, later: *bijlo*. Dit

lode is zeker hetzelfde woord, dat ook in *sapper-voor-sakker (sacré)-loot* voorkomt: dus schijnt in dit *lode* de naam van den een' of anderen heiligen persoon te schuilén. Voorts verwijs ik op *Willems*, in de *Nederd. Letteroef.* (Gent, 1834), bl. 218—230, *Hoffmann v. F. Hor. Belg.* VI. *Inleid.* p. 41, volg., en *M. de Vries*, op *Warenar*, bl. 97—100, verg. 127, 138, 153 enz. De laatste handelt meer bepaald over de vloeken, die bij Schrijvers van de 17de eeuw voorkomen.

2. De *geluidnabootsende klanken* zijn deels nabootsingen der geluiden, die bij het *vallen, tegen elkander stooten, breken, scheuren of barsten* van ligchamen ontstaan, als: *bons, plomp, krik krak, kolderdebolder, piëf paf poef*. De klankverwisseling bij sommige der geluidnabootsende tusschenwerpsels, of bij woorden, die door den klank schilderen (van welke A. de Jager eene belangrijke verzameling gegeven heeft in zijne *Tauk. Verscheid.*), dient om af te beelden, hoe dezelfde klank met de eentonige herhaling van twee of drie verschillende grepen wordt voortgezet. — Deels zijn het nabootsingen van *dierengeluiden*, als: *miau, baf, boe* enz., of van muzikale geluiden: *klingeling, bom bam* enz.

3. *Klanken*, die het een of ander *verlangen* te kennen geven. Hiertoe behooren: *hei! holla!* en zelfs het substantief *volk!* (d. i., *er is volk, er zijn menschen*), dat men gewoonlijk laat hooren, wanneer men, bij het inkomen van eene voordeur, aan verwijderde personen zijne tegenwoordigheid wil kenbaar maken; *st*, dat misschien het half uitgesproken adjektief *stil* is; *top*, dat diegene bezigt, die den koop toeslaat; verder worden interjectionaal gebruikt: *kum aan! wel aan! voort!*

marsch! (Fransche imperatief *marche*), *halt!* (imperat. van *halden*, *houden*).

Daar de eigenlijke tusschenwerpsels buiten allen grammatischen samenhang met de woorden der rede staan, zoo kunnen zij geenen naamval regeren. Evenwel hebben sommige hunner niet zelden eenen naamval, bepaaldelijk den datief, bij zich, bij voorbeeld: *wee mij!* *ach mij!* Dan deze naamval hangt niet van het tusschenwerpsel, maar van een daarbij gedacht begripwoord af: *wee!* *wat is mij beschoren?* of iets dergelijks. Even als *o!* en *ach!* nog heden in het Hoogduitsch, zoo werd *wapen* oudtijds ook bij ons met den genitief zamengevoegd, zie *Mel. St. B. VIII, v. 426*. Deze genitief duidt dan het *voorwerp* aan, *weshalve* men dien noodkreet uit.

EINDE.

BIJVOEGSELS EN VERBETERINGEN.

Bij bladz. 1. Ik heb gemeend, onze taal, in den titel dezer Inleiding en elders in dit werk, *Hollandsche taal* te mogen noemen, én om de reden, die zich uit het gezegde op bladz. 12 laat afleiden, en omdat deze benaming door het algemeen ongedwongen gebruik gewettigd wordt. Welke leermcester, bij voorbeeld, die zijn' leerling uitnoodigt, iets uit eene vreemde taal in zijne moedertaal over te brengen, zal eene andere uitdrukking bezigen, dan: *vertaal dit eens in het Hollandsch?* Eveneens zal men zeggen tot iemand, die onwillig of onvatbaar schijnt om rede te verstaan: *verstaat gij Hollandsch of niet?* — *Vertaal dit in het Nederlandsch*, of: *verstaat gij Nederlandsch?* zou niet licht iemand van de lippen komen.

En evenwel is de naam *Nederlandsch* zeer geschikt om onze taal als het sedert eeuwen in de *Nederlanden* gesproken Nederduitsch aan te duiden, en daarom ook bij de Hoogduitsche taalgeleerden in gebruik. Uit een historisch, gelijk ook uit een politisch oogpunt, geef ik dus gaarne aan de benaming *Nederlandsche taal* de voorkeur; maar vraagt men naar den naam, die onze taal in den mond van ons volk draagt, zoo ken ik geen' anderen, dan dien van *Hollandsch*. — De benaming *Nederduitsch* is te algemeen en daarom onjuist, vermits zij aan dat dialekt van het Duitsch, hetwelk in Noord-Duitschland te huis behoort, gegeven wordt. Vergel. bl. 7 en 8.

reg. 7. *mogt* lees *mocht*. Ik verkies op gronden, op meer dan ééne plaats aangewezen (bl. 66, noot 1, 109 en vooral 606) de schrijfwijze van dergelijke imperfecta en van substantieven, als *macht* enz. met *ch*, boven die met *g*, al is het ook, dat de grondvorm eene *g* bevat. Dus heb ik versooning te vragen voor de inconsequentie, die er in gelegen is, dat in de eerste bladen van dit werk te vaak de aangenomen spelling met *g* is behouden gebleven.

- Blz. 4. r. 8. *nimmermeer* lees *nimmer*, verg. bl. 691.
- Blz. 6, noot. 1. Zie over de oude benamingen van de Duitsche en dus ook van onze taal, Grimm, *Deutsche Gramm.* I², bl. 10—20.
- Blz. 8. r. 2—6. Hierbij echter neme men in aanmerking, dat onze taal in veel engeren en eigenlijker zin *Nederduitsch* kan genoemd worden, dan óf het Skandinavisch óf het Angelsaksisch, daar zij als de westelijke helft van het *Nederduitsch*, waarvan het *Noordduitsch* (*platduitsch*) de oostelijke helft uitmaakt, moet beschouwd worden.
- Blz. 11. r. 16, *gezig* lees *opsicht*.
- Blz. 13, r. 10. Hoezeer de *ie* (volgens bl. 32) in haren oorsprong doorgaans een tweeklank is, in het Goth. *iu* geschreven, breng ik haar hier en elders tot de zuivere vokalen, omdat de uitspraak haar tot eene zuivere lange *i* gemaakt heeft, gelijk, omgekeerd, de uitspraak van de lange *i* (*ij*) eene gewijzigde vokaal = *ei* heeft gemaakt. Ook de zuivere vokaal *oe* is uit den tweeklank *wo* ontsproten (zie bl. 37).
- Blz. 17. r. 1. De *ie* en *oe*, hoezeer met twee teekens geschreven, zijn naar hare tegenwoordige uitspraak, geene gewijzigde *klinters*, zoo als: *ei*, *ij*, *ui*, *ou*, *au*, maar gewijzigde *klanken*, dat is eenvoudige vokalen.
- reg. 4—6. De klank, namelijk, die de *a* heeft in *dag*, de *e* in *berg*, de *i* in *stil*, de *o* in *stof*, de *u* in *stuk*, wordt te weeg gebracht door een afbreken van den vokaalklank door middel eener lichte verheffing van de tong tegen het achterste gedeelte van het gehemelte, dat is, door middel van die halve vokaal, die in de Semitische alphabets de eerste plaats bekleedt en *aleph*, *eliph*, *olaph* heet.
- reg. 12. *EJ* lees *EI*.
- Blz. 20. r. 5 en 6. Men spreke de *i* vóór de *j* zoo uit, als zij klinkt in *blík*, en men zal bespeuren, hoe nabij *i-j*, dus uitgesproken, bij de *ij* en dus ook bij de *ai* komt.
- Blz. 22. r. 1. Nog behoudt de *r* in vreemde woorden het vermogen om den klank der *a* naar *e* te doen zweemen. Dus schrijven wij: *populair*, *militair* (popularis enz.), terwijl dezelfde letter *a* vóór andere letters in *ei* overgaat: *Romein*, *societeit*, *fontein* (vergel. *Over de Spell. d. Bastaartw.* bl. 38).

- reg. 5. *Kaars* wordt afgeleid van het Middeleouwach-Latijnsche *ceram Fr. cierge*, en is dus eigenlijk *waskaars*. d. Vr.
- reg. 20. Men vindt in oude boeken ook *speeliare* (*speler*) en *scheer-jaer* (*scheerder*). Zie Huydec. op *Melis St.* III. 265. De *i* of *j* in deze woorden schijnt ingelascht (op de wijze der *d* in *hoorder*) om eene scheiding tusschen de beide liquidae *l* en *r*, *r* en *r*, te maken.
- reg. 25. Van dit gevoelen omtrent *dageraad* ben ik thans teruggeko- men. De oude schrijfwijze *dagerake* doet aan eene samenstelling denken uit *dag* en *gerake*, waarmede *krieken* verwant schijnt. Evenwel luidt het woord in het Oudhgd. *tagarôd* of *tagarôod*, Angels. *tagrêd*. — Grimm, I³. bl. 339, 1), stelt verwantschap van het laatste bestanddeel des woords met het Angels. *rodor* of *rador*, *hemel*.
- Blz. 23. r. 9. Voeg hier bij: *zwavel*, Goth. *svibla*, Hgd. *Schwefel*, in welk woord dus mede de *a* uit *e* (oorspr. *i*) is ontstaan, waarschijnlijk door de werking der met de *r* zoo naauw verwante *l*, in weêrwil van de tusschen de vokaal en de *l* aanwezige weekte *v*.
- reg. 14 en volgg. Zoo men *rampzalig* uit *ramp* en *zalig* zamengesteld acht, moet men aan *zalig* eene *significatio media* toeschrijven, zoodat het zoowel *voorzien van iets goeds* als *van iets kwaads* zou kunnen beteekenen. Dit nu is strijdig én met de kracht, die het adjektief *zalig* altijd bezit, én met de afleiding dezès woords van het Oudd. *sal*, *geluk*. Het Hoogd. *trübselig* komt onmiskénbaar van *Trübsal*. *Gelukzalig* en *welzalig* evenwel kunnen zeer goed uit *geluk*, *wel* en *zalig* zamengesteld zijn.
- reg. 24. Ook in *glad* van *glijden*, *zwak* van *zwijken*, *wak* van *wij-ken*, *rat* van *rijten*, *kwalster* van *kwijlen*, is de *a* uit de *ei* (*ai*) van het oude imperf. singul. dier werkwoorden ontstaan. — Voor *ladder* zeide men oudtijds werkelijk *leedere*. — *Ontraden* wordt hier verklaard als *ont-reeden*, volgens het gevoelen van Dr. Halbertsma, *Letterk. Naooost*, bl. 36. Doch sedert heeft Dr. M. de Vries over dit woord gehandeld in den *Letterb.* 1845. N° 24, en dien ten gevolge heb ik de afleiding van het Angelsaks. *draedan* (Eng. *to dread*, *wreezen*) omhelsd; zie beneden bl. 599.
- Blz. 24. r. 1. *Begijn* van de Heilige *Begga* of *Bigitta*. d. Vr.
- reg. 12. *Jamer* voor *jammer* komt nog, voor in een der handschri-ften van *Melis Stoke*, zie Huydec. op I. 72.
- reg. 24. De vorm *huiden* bewaart naauwkeuriger de vokaal van

het Oudd. hitu, zie bl. 45. Misschien is ons *heden* het Goth. hita, maar dan moet men aannemen, dat de *t*, ten gevolge eener verwarring met *huiden*, in de *d* is veranderd.

Blz. 25. r. 10. Bij deze woorden voege men nog: *ain* (galla) oudtijds nevens *hen*, *smikken* nog in de 17de eeuw nevens *smelton*, *pin* en *pen*. Ook vindt men bij schrijvers, die overigens het transitieve *leggen* zeer goed van het intransitieve *liggen* weten te onderscheiden, *leggen* voor *liggen* en *legket* (*leit*) voor *ligt*. Zie Huydec. Pr. III. 148, volg.

reg. 11. *Scheep* behoort twee regels lager bij *smid* en *lid* verplaatst te worden.

reg. 28. *noch* lees *nog*.

Blz. 26. r. 2. Soms is eene scherp-korte *e* door klankverbastering uit eene korte *o* of *u* (Goth. *u* of *au*) ontstaan, als: *werken* voor *wor-ken*, Goth. *vaürkjan*, en *derven* voor *dorven*, Goth. *thaurban*, *wennen* (*gewonnen*) van *gewoon*, in Gelderland *gewoond*; vroeger *mergen* voor *morgen* (*maürgins*) en nog in de wandeling *zellen* voor *zullen* (*skulan*); zie bl. 607 en vergel. bl. 42.

reg. 13. *elk* (*eenlik*) en *enkel* (*eenigel* of *eeniglijk*). Zie eene nader verklaring aangaande deze woorden, bl. 459 en 445.

reg. 30. Werkelijk leest men bij de Ouden voor *beiden* en *verbeiden* veelal *biden* en *verbiden*, vergel. Huydec. op *M. St.* II. 488.

Blz. 27. r. 10. Voeg hier bij: *tooneel* voor *toonel*, d. i. *middel van vertooning*.

Blz. 28. r. 1. *é* lees *ó*.

Blz. 29. r. 30. Vergelijk hierbij de woorden *ezel*, Goth. *asilus*, *erf*, *arbi*, *ende* of *eind*, audi. De tegenwoordigheid van eene *i* in de tweede syllabe, naar den Goth. vorm dier woorden, bewerkte ook hier den *Umlaut*.

Blz. 30. r. 10. Voeg hier bij: *netten* van *nat*, *onderhevig* van *haven*. *Hevig* (vehemens) schijnt, als het Eng. *heavy*, tot *heffen* te behooren, als *vehemens* tot *veho*, en *βαρὺς* tot *πέποι*.

Blz. 31. r. 3. Men merke ook hier op, dat de *Umlaut* doorgaans met de aanwezigheid van de toonlooze *e* des uitgangs gepaard gaat: *veste* nevens *vast*, *stede* en *steden* van *stad*, *lengte* van *lang*.

reg. 23. Bij vergissing is hier het woord *lid* ingelascht. Daar het in het Goth. lithus luidt, is de vokaal van dit woord niet uit *ai* ontstaan. In *twintig*, Goth. *tvaimtigus*, daarentegen, en in *hille*

van *heest*, hebben wij voorbeelden van de verbastering van *ai* (*ei*, *ee*) tot *i*.

Blz. 32. r. 23. *luhath* lees *liuhath*.

reg. 24. De korte *i* is voorts bij onze Ouden soms een *Umlaut* van de *a* en vervangt dus de *e* (*ä*), zie bl. 582, noot 1. Bij de daar opgegeven voorbeelden kan men nog voegen: *bigge* van *bake* (*varken*), *geninden* van *nende*, Goth. *nanths*, *sinden* voor *senden* (*sandjan*), *bekjn* (*kennis*) van *kennen* en dit van *kan*, *verlincde* voor *verlengde* van *lang*, en *nitten*, dat nevens *netten* moet bestaan hebben (vgl. de Vries op *Warenar* bl. 233), van *nat*; voorts *bewind* van *bewenden* (*vandjan*), en *onderwinden* voor *onderwenden*, d. i. *zich onder iets begeven* (zie de Jager, *Nalez. op het Gloss. van Prf. Lulofs Handb.* bl. 19 en 30). Ook *u* komt voor als *Umlaut* der lange *a*: *brummel* van *braam*, *prutelen* van *praten*.

Blz. 33. r. 11. Zoo schrijven Hooft, Spieghel en anderen *liegen* (*loog*, *gelogen*) voor *liggen* (*lag*, *gelegen*).

Blz. 34. r. 11. Vergelijk, betrekkelijk de inlassching eener *j* (*i*) vóór den uitgang *er* (*aar*), het aangeteekende bij bl. 22. r. 20.

Blz. 35. r. 21. Bij nader onderzoek is mij de *au* van *hauhs* gebleken werkelijk de Goth. diphthong, onze scherplange *oo*, te zijn. Dus vervallen ook de eerste woorden van de noot op deze bladz.

reg. 24. *rat* van *erat*. Hiermede vergel. men echter bl. 134, noot 2.

Blz. 36. r. 19. Voeg hier bij de woorden, op bl. 134 genoteerd: *schoon*, *strook*, *rot* (in beide betekenissen), *sloop*, en bovendien: *snood* (oudtijds *arm*, eigenl. *besnoeid*, *berooïd*) van *snijden*. In al deze woorden is de *o* ontstaan uit de *a*, in welke de scherplange *ee* (Goth. *ái*) van het imperf. sing. der werkwoorden *schijnen*, *strijken*, *rijten*, *slijpen*, *snijden* (volg. bl. 23) was verlopen. — Voor *woord* leest men *wart* in *Kar. d. Gr.*, hoezeer dit woord in het Goth. vaárd luidt.

Blz. 37. r. 2. (*ge*-) *tuigen* lees *tijgen* (*tiegen*), dat oudtijds ook *verhalen* beteekende. — *Toonen* is door synkope ontstaan uit *toogenen* (verg. Grimm, I^o, 226, 1). — Overigens heeft ook *genoot* eene scherplange *oo*, omdat dit woord van het imperf. sing. van *nieten*, Goth. *niutan*, Imperf. *náut*, afkomt.

reg. 3. In hetzelfde geval als *gorden* voor *gerden* is ook *dorschen* voor *dreschen* en *worden* voor *werden*. Daar de *e* vóór de *r* naar den

- klank van *a* zweemt, zoo kon hier te gemaklijker eene *o* (uit *a*) ontstaan. Zoo is dan ook in het gelijkvl. *vorschen* (voor *verschen*) eene *o* aangenomen, vergel. bl. 581 en aldaar de noot, en 576, noot 1.
- reg. 10. *later*, te weten bl. 64, noot 1.
- Blz. 38. r. 19. A. W. v. Schlegel (*Observ. sur la lang. et la littér. Provenç.*, voorkomende in zijne *Essais histor. et littér.*) houdt *raïçon* voor eene verbastering van redemptio.
- reg. 22. *u*, *au* of *u*, lees: *u*, *au* of *ú*.
- Blz. 39. r. 7. De Ouden schreven altijd *eigen* en *neigen*, maar veelal *sceeden*, *arbeden*, *hedè*, *rene*. d. Vr.
- reg. 10. Aan het Hoogd. *drohen* beantwoordt bij ons *druwen* en *drouwen*, zie Kil. en *Kar. d. Gr. V. 35*.
- reg. 18. Voeg hier nog bij: de oude vormen *reinen* voor *regenen*, *heinen* voor *hegenen*, *heil* voor *hegel* (*N. H. bij Huydec. Pr. III. bl. 152*), *weder ende weij* in het rijm voor *weder en weg*, d. i. *her en derwaarts*, en *seinen* voor *zegenen*; alsmede de nog bestaande *peil* voor *pegel* en *teil* voor *tegel* (*Huydec. Pr. II. 110, noot*). Ook *sein* komt van signum. Met *dweil* vergel. men *feil* of *veil* voor *vegel* van *vegen* (*de Vries* op *Waremar*, bl. 232). — Aangaande *pleiten* treed ik toe tot het gevoelen van Dr. de Vries, die dit woord voor het fransche *plaider* houdt, dat afkomt van het Middeleeuwsch-latijnsche *placitare*, d. i. *litigare*, *lite contendere* (zie *du Cange*).
- Blz. 40; noot. *ijlen*. Hier moet men dat *ijlen* verstaan, hetwelk *delirare* beteekent en uit *ijdelen* (van *ijdel*) ontstaan is. In *ijlen*, *snellen*, heeft de *ij* nooit den klank *i*.
- Blz. 41. r. 19. Toen ik *heupen* en *schoft* hier nevens elkaar plaatste, meende ik deze woorden als in den grond identisch te mogen beschouwen. Bij nadere overweging geef ik deze meening op.
- reg. 31. *neus* van het oude *niesen*. Lees liever: *neus*, waarvoor voorheen ook somtijds *nose*. De afleiding toch van *niesen* is niet waarschijnlijk, omdat dit werkwoord, als klanknabootsend, niet ongelijkvloeiend is noch zijn kon. Zoowel *neus* als *nose* schijnt verbasterd uit *nese* (*nase*); vergel. slechts Sanskr. *násá*, Lat. *nasus* en *nares*, Hoogd. *Nase*.
- Blz. 42. r. 3. Voeg hier nog bij: *deun* nevens *dun*, wyl de *u* van *dun* mede tot eene Gothische *u* (*o*) opvoert; *reus*, waarvoor men dik-

- wijls *raze* vindt, en *bekreunen* nevens het oude *bekreunen* (*te groen*);
reg. 16. Alsmede *zewen* voor *zeven*, *teugen* voor *tegen* en *besmen-
ren* (Hooft) voor *besmeren*.
- reg. 18. *Steunen* behoort onder de woorden, in welke *eu* uit *e* is ver-
basterd of ten minste de oorspronkelijke *e* vervangen heeft; verg.
het Gr. *στεινεν* en het aangeteekende over dit woord op bl. 577.
- reg. 20. Voeg hier bij *hepen*, bij M. St. B. X. v. 156, voor *heupen*.
- Blz. 43. r. 25. *darven* en *derven*. Doch in *darnen* voor *darven* is de
o (*u*) de oorspronkelijke vokaal, vergel. bl. 610.
- reg. 27. *runnen*, oudtijds *rinnen*, zie bl. 582.
- reg. 28. Ook luidde *rund* oudtijds *rint*.
- reg. 32. *luttel*, oudtijds even vaak *lettel*.
- reg. 33. In *zuster* heeft de *v* (*w*) van het Goth. *svistra* het hare toe-
gebracht om de vokaal *e* (*i*) in *u* = *o* te verkeeren, zie bl. 64, noot,
- Blz. 44. r. 4. *dus*. Hier behoeft evenwel de *u* niet als uit *ie* ontstaan
beschouwd te worden, vergel. Gr. *δύς*.
- reg. 7. Voeg hier bij *onguur* voor *ongehier*, zie bl. 408.
- reg. 23. *kudde*, vergel. bl. 64, noot. De Vries vermoedt zamenhang
van dit woord met *kodde* (*herderstok*, vanwaar *kaddoerijer*,
stokwaasjer), zoodat *kudde* eigenlijk zijn zou een troep vee,
onder het beheer van ééne *kodde*, en hij vergelijkt: *de veld-
heer en zijn staf*, d. i. *de officieren onder het beheer van zijn
staf*, en *een vendel soldaten*, d. i. *een troep onder een vaandel
staande*.
- reg. 26 en 27. *Nederduitsch* lees *Oudduitsch*. — Hier moet ik ver-
melden, dat Grimm geene lange *ú* in het Goth. aanneemt, maar
de *u* in de woorden *dubó*, *rums*, *hus* enz. voor kort houdt, op
bloot theoretische gronden, zie *D. Gr. I.* 61, 62.
- Blz. 45. r. 26. *suipen* lees *zuipen*.
- Blz. 46. r. 3. *kruik*, *urpeus*. Deze woorden blijven beter achterwege.
Kruik hangt veelar zamen met *croeg* (*kan* en *drinkhuis*, waar
een *kan* uithangt). de Vr.
- reg. 13. *Kluit* in beide betekenissen staat voor *klucht*, d. i. *kluft* van
klieven; dus is *kluit* óf een afgesneden stuk aarde, óf een afge-
sneden gedeelte van een geheel tonnelapel. De *rotte eluten* toch
werden oudtijds nooit dan na een *abele spel* opgevoerd. d. Vr.
- Blz. 48. r. 8. Niet alleen schreef men *gewout* voor *gewalt*, maar ook
gout voor *geld*, *saout* voor *schuld*, *scoude* (*hi sinen souden*)
voor *schuld*, *smout* voor *smolt*.

Blz. 49. van de noot r. 5—9. Ik gevoel het twijfelachtige van de gewone afleiding van *veluwe*, hier door mij gevolgd, en verwant is veeleer tot *wenden* te brengen, zie bl. 532.

Blz. 50. r. 7. *kavelen*. Ik bedoel hier *kavelen* in *redeskavelen*, d. i. eigenlijk *rede verdeelen*. Met *kavelen* nu, in dit verband met *rede*, is *kabbelen* van een' stroom verwant. In het Hoogd. gebruikt men *schwätzen* in de beteekenis van *babbelen* (*keuse-len*) en bezigt Schiller (*die Bürgschaft*) *geschwätzig* van een *kabbelend* beekje. Vergelijk overigens bl. 519, en voeg hier bij: *krabbelen* en *schrobben* van *wrijven* (zie bl. 61), *bibberen* van *beven*, *zwabberen* van *zweven*.

reg. 20. *heffan* lees *haffan*.

Blz. 52. r. 12. Zie over deze imperfecta op *st* bl. 611.

reg. 17. *stoere*. Zoodra ik aan het Deensche *stor*, d. i. *groot* in-dachtig was, verwierp ik de hier gegeven verklaring van het woord *stoer* (zie bl. 419, noot 1). *Stuer*, *sturs*, voegt mijn vriend de Vries hierbij, komt in den zin van *groot* tweemaal voor bij van Velthem (bl. 12 en 13), en was oudtijds zeer gewoon in de beteekenis van ons tegenwoordig afgeleide *stuursch*.

Blz. 53. r. 1. *In* lees *in*.

reg. 5. Over de Gothische *k* zie bl. 65.

Blz. 54. van noot 2. r. 2. *noek*. Doch zie over dit woord bl. 678
742.

Blz. 56. r. 15. *het Noordsch en*. Deze woorden moeten wegvallen.

Blz. 57. r. 13. Voeg hier bij: *kop* en *top* (oudtijds *tsop*); *kuif*, Hgd. *Zopf*, Groningsch *toef*, Eng. *tuft*, Fr. *touffe*; *ontliksemen* (*dé-guiser*), zoo dit gebracht kan worden tot (*Ant-*) *litz*, Goth. *vliits*, Lat. *vultus*; *schrijden* (= *skrijden*), Eng. *to stride*; *scheurbuik* = *scorbut*; *stroef*, Hoogd. *schroff*.

Van noot 2. r. 6. *craindre* van *tremere*. Deze afleiding zou ik niet gewaagd hebben, omdat anders de uitgang *emere* in *émir* niet in *indre* overgaat, ware het niet, dat in het Oudfransch *geindra* voor *géwir* (gemere) gevonden wordt.

Blz. 59. r. 20. *to skide*. Vergel. ons *slede*. Bilderdijk stelt ook *slank* nevens *laag*, *sluizer* nevens *luijer*, *sluik* nevens *look* (*leuk*) (verg. bl. 135), en *slijden* of *glijden* kan zeer goed oorspronkelijk één zijn met *lijden* (*gann*).

reg. 27. *slissen*, zie *Huydec. Pr. II. 310*, volg.

Blz. 60. r. 15. Voeg hier bij: *nocken* wordt bij Kiliaen verklaard *snocken* en *snicken*, en luidt bij Brederode en anderen *gnocken*.

Bij n. 3. H. L. Ahrens (*Rhein. Mus. N. Folge, II Jahrg. II H. S. 167, folgg.*) toont aan, dat verscheidene Grieksche stammen, die met *n* aanvangen, bij Homerus de voorgaande vokaal *positione* lang maken. Op grond hiervan neemt hij aan, dat deze stammen voorheen vóór de *n* nog eene andere konzontant hadden, en bevestigt dit gevoelen door vergelijking van *νεῦρος* met *snaar* en *snoer*, van *νερός* met *sneeuw*, van *νῦρος* (*nurus*) met *snoer*, Sanskr. *snuschá*, van *ναῦς* met het Oudd. *snaga* (*navis rostrata*), het Holl. *snaauw*, van *νεῦν* met *bneivan* (*nijgen*).

Bij dezelfde noot (op bl. 61). De *g* in *gnosca* kan echter ook als radikaal beschouwd worden, en de Vries bevestigt dit door vergelijking van den Sanskritschen wortel *g'ná*. Genoeg is het mij, dat deze *g* vóór de *n* in *gnosco*, als ware zij eene prosthethische letter, kon wegvallen. Over het algemeen zijn er onder de op deze bladzijden vergeleken vormen cenige, bij welke het twijfelachtig is, of de vorm met de eenvoudige konzontant niet door aphaeresis ontstaan is (vergel. bl. 99), veeleer dan de vorm met dubbele konzontant door prosthesis. Zoo plaatst, b. v., de Vries nevens *precor* (vermeld bl. 63, noot) het Sanskr. *prac*, en beschouwt hij dus *rogo* als door aphaeresis uit den wortel van *precor*, *procus*, ontstaan, en zoo is de *d* of *t* van *dragen*, *traho*, *τρέχω*, Sanskr. wortel *trak*, *trakh* en *trag*, zeker radikaal, hoezeer als prosthethisch behandeld (bl. 61). Ik noem slechts prosthethisch elke vóór wijziging vatbare eerste konzontant van twee aan den aanvang eens stams voorkomende konzontanten. Altijd toch had de prosthesis haren grond in de oorspronkelijke uitspraak van den wortel, die, al vangt hij in zijnen overgeleverden vorm ook met eene enkele konzontant aan, zekeren voorklank liet hooren, dien men of niet of nu met deze dan met gene letter wedergaf.

Blz. 61. r. 3. De oorspronkelijke vokaal van het Hoogd. *Reue* is *iu* (*ie*), die van *trauren* is *au* of *u* (*o*), welke beide vokalen door *Ablaut* uit *iu* ontstaan. Doch *kreunen* wordt met meer waarschijnlijkheid met *to groan*, Fr. *grunnir*, Lat. *grummire*, in verband gebracht.

Blz. 62. r. 7. over *rat*, *rot*, zie bl. 134. Noot. 2.

- Blz. 64. van de noot r. 9. *Sohle* of *Schwelle* is bij Maerl. *sulle* of *sille* (zie Huydec. op *M. S.* I. 525 en 613). Voeg verder hier bij: *chone*, dat in de Nibel. *gemalin* beteekent, Goth. *qveins*, Eng. *queen*.
 van de noot reg. 11. Vergelijk verder: *socer* (voor *suecer*) met Goth. *svaihra*, Sanskr. *swas'ura*, Gr. *ἑσυρός*; *soror* (voor *sveror* of *sve-sor*) met Goth. *svistar* (*zuster*), Sanskr. *svasr* (verbogen *svasár*).
 van de noot r. 14. Over *kudde* zie het zoo even aangeteekende bij bl. 44. r. 23.
- Bl. 65. van noot 1. r. 1. *eh* lees *ch*.
 reg. 12. *later*, zie blz. 76—81.
 reg. 26. *Et* lees *Er*.
- Blz. 66. r. 24. Voeg hier bij: *ochte* nevens *ofte*, *heleecht* voor *helft* (*Belg. Mus. D. VI. Afl. 3*), *gichte* (*Maerl. Nat. Bl.*) voor *gift*.
- Blz. 69. van noot 1. reg. 10. Voeg hier bij: *alsmede vijftig*.
 reg. 11. *kaars*. Zie het aangeteek. bij bl. 22. reg. 5.
- Blz. 71. noot 1. Vergel. voorts het Lat. *soror* (voor *svesor*) met Sanskr. *svasr* en Goth. *svistar* (*zuster*).
 reg. 8. *later*, te weten, bl. 78, 79.
 reg. 12. *later*, te weten bl. 101. Het oude *schade* voor *schaduw* had mede de *w* verloren.
- Blz. 72. reg. 13. *Veter* beteekende oudtijds ook bij ons *boei* (zie *Lek. Sp.* I. 44, 41), even als het Hoogd. *Fessel* en Eng. *fatter*. Vergel. overigens wegens de verwisseling van *l* en *r*: *matroos* en *matras* met *matelot* en *matelas*, Ital. *sembrar* (simulare) enz.
- Blz. 74. reg. 15. (*ver-*)*meiden*. Na de behandeling van dit woord door A. de Jager in zijne *Taalk. Verscheid.* breng ik, met dezen geleerde, *vermeiden* tot het Gothisch *maiza*. — Een ander voorbeeld der verwisseling van *w* met *m* levert *swaelem* bij Kiliaen voor *zwaluw*, Ital. (*an*)*noverare* = (*an*)*numerare*.
 reg. 8. Als *heaven* voor *hemel* (*hemen*), staat *ever* en *never* tot *immer* en *nimmer*. de Vr.
 reg. 21. *melaetsch*. Kiliaen spelt dit woord *malaedsch*. Dus schijnt aan de afleiding van *malade* de voorkeur te geven. de Vr.
- Blz. 75. reg. 10. Voeg hier bij: *kluppel* nevens *knuppel*, *orgel* van *ὄργανον*, *middel* nevens *midden*. De *roode loop* heette bij ons voorts zoowel *menizoen* (Fr. *menison*), als *melizoen*.

- van noot 1. reg. 2. Oudduitsch *sliumo*, lees: *sniumo*. Het Gothisch *sniumjan* bestond voorheen in ons bijwoord *sniemen* (Huyd. op *M. St.* III. §10).
- reg. 22. Verg. voorts *tenger* met *tender* (Huyd. *Pr.* II. 533), *kaapstang* met *kaapstander* en den uitgang der Eng. partic. praes. (*ing*) met dien bij ons (*end*).
- Blz. 76. r. 4. *Hierna*, te weten bl. 79, 81.
van de noot r. 1. *tunc* is veeleer voor eene versterking van *tum* door *ce* te houden.
- Blz. 79. r. 14. *later*, te weten bl. 95.
reg. 25. Ook in *teder* blijkt de *d* ingelascht (zoowel als de *ng* of *nd* in *tenger* of *tender*), als men dit woord vergelijkt met *zart* (*tsaert*).
- Blz. 80. van de noot, die tot de vorige bladz. behoort, laatste regel. *beneden*, zie bl. 107.
- Blz. 81. r. 20. Hiertoe behoort ook *tenger* voor *teer*. Wat *mangelen* in de beteekenis van *ontbreken* betreft, dit kan men ook brengen tot *mank* (*mancus*, *manquer*) van een' stam *mink*, bij Kiliaen *mutilatio*.
- Blz. 82. r. 19 en 20. *Schilderen* breng ik hier tot (*ver*-)schillen, meenende, dat het van het *bont afzetten met kleuren* den naam heeft; in *verschillen* nu ligt de beteekenis van *variare*, *variare*. De Vries meent, dat *schilderen* heet naar het malen van *wapenschilden*.
- reg. 21. *Soller* van het Lat. *solarium* (*zonnige plaats*). Oudtijds werden de platte daken zoo genoemd. de Vr.
- reg. 22. *harden* en *volharden* (*durare*) kan men echter ook brengen tot *hard* (*durus*): *harde moedt* is bij de Ouden *geduld* (*D. Catoen*, 199).
- Blz. 83. van de noot r. 8. *voór de r*; voeg hier bij: *en de l*, als *sembler* van *similis*, *comble* van *cumulus*, *to tumble*, *tuimelen*, enz.
- ald. r. 11. Ook Kiliaen heeft *komber*.
- ald. r. 12. *Armbrust*. Ik dacht hier aan eene samenstelling uit *Arm* en *rüsten*. Doch ik treed toe tot de afleiding mij door de Vries medegedeeld, van *arcubalista* (*arbalète*), verbasterd tot *arbalst*, *arborst* en eindelijk *armborst*.
- Blz. 85. r. 6—10. Vergel. Huyd. *Pr.* II. 349 en volg.

- reg. 11. Over dezen uitgang *te* zie het hieronder aangeteekende bij bl. 276.
- reg. 13. Oudtijds werd de *t* in zulke zelfst. naamwoorden achter de *ng* door *d* vervangen: *lenghde, jongde*.
- Blz. 87. reg. 18. *kamerier*, zie Huydec. *Pr.* III. 308.
- reg. 26. *kreunen*, zie het aangeteekende bij bl. 61. r. 3.
- Blz. 89. r. 5. Eene menigte verkleinwoorden met ingelaschte syllabe *el* vóór den verkleiningsuitgang *kijn* zie men bij een' auteur, aangehaald door Huyd. *Pr.* I. 35: *bukelkijn, benellikijn, magelkijn*. Ook in *schorteldoek* is de syllabe *el* epenthetisch voor *schoteldoek*, d. i. *schootdoek*, zie eene plaats bij Huyd. *Pr.* II. 389.
- reg. 14. *daarentegen*. Doch zie bl. 695.
- reg. 20. *veelzins* enz. Ik sta deze afleiding van *zijde* niet zoo sterk voor, dat ik niet gaarne de waarschijnlijkheid van de afleiding van *zin* zou toegeven. Werkelijk zeiden de Ouden: *in allen sinne*. — Een ander voorbeeld der inlassching eener *n* levert *swindigh*, bij Kiliaen *multus*, het *swide* van *Mel. Stoke*, vergel. Huydec. ald. I. 397, 398.
- Blz. 90. r. 10. Voeg hier bij: *pýljk* voor *pýnljk*, d. i. *dartel*, zie Huydec. op *Mel. St.* II. 475, 476, en Kiliaen.
- reg. 14. Vergel. de gemeene uitspraak *pampier* (voor *papier*) en het Ital. *campidoglio* (*capitolium*).
- van noot 1. reg. 3. *us, ons*. Ook bij onze Ouden *us, use* voor *ont*, zie Kil. en Huydec. op *Mel. St.* III. 228.
- Blz. 93. r. 12. *verkleiningsuitgang van*, lees: *verkleiningsuitgang opent van*.
- Blz. 94. r. 19. *w* lees *u*.
- reg. 20. *u* lees *w*.
- Blz. 95. r. 18 en 19. *dageraad*, zie het aangeteek. bij bl. 22. r. 25.
- Blz. 96. r. 12. *levent* enz. Vooral in den platd. Rhein. de Vos (*Fr. a. M.* 1572), aangeh. door Kinker, *Beoord. van Bild.'s Spraakl.*, komen zulke infinitieven voor.
- reg. 15 en 24. *grijsaard* lees *grijzaard*.
- reg. 28. *gisteren*. De *n* van den uitgang kan echter ook als datief-teeken verklaard worden, zie bl. 686.
- reg. 31. *henen*, te weten in *ergens henen, daar henen*; in *henengaan* is de uitgang *en* niet paragogisch, zie bl. 700.

Blz. 97. r. 15. *vrucht en Godsvrucht*, lees *vrucht in Godsvrucht*.

reg. 19. Voeg hier bij: *gars* voor *gras*, en het oude *versten* of *vorsten*, Hoogd. *fristen*. *Traan* heet in het Middenhoogd. ook *Trähe*.

Blz. 98. bij de noot. Het Grieksche *ὀδός* luidt in het Sanskr. *danta*, even als *ὀφθός*; *bhrû*, en verscheidene andere woorden desgelijks; dus is veeleer de *ð* in het Gr. voor prosthetisch te houden. de Vr.

Blz. 99. r. 15. Voeg hier bij: *snavonts* en zie nog meer voorbeelden bij de Vries, op *Warenar*, bl. 90 en 91 en vergel. ald. bl. 114.

reg. 28. *wanneer* voor *wanmeer* is veeleer eene assimilatie. Zie een andere verklaring van *wanneer* op bl. 706.

Blz. 101. r. 18. *telkens* voor *te elken*. Volgens de noot op deze bl. is de wegsmelting van de *e* van *te* in *telkens* als eene elisie aan te merken.

reg. 20. Voeg hier bij: *tale* voor *te dale*, *Kar. d. Gr. I*, 1515.

reg. 28. In den ouden genit. *des seewes* en den datief *bij zeeuwe*, d. i. *ter zee*, bleef de *w* behouden. Zie Huyd. op *Mel. Stoke*, II. 218—220.

Blz. 102. r. 8. *balling* voor *banling* kan ook als eene assimilatie (zie bl. 109) beschouwd worden.

reg. 10. *kersmis* voor *kerkmis* lees *kermis* voor *kerkmis*. — Eene willekeurige apokope is *dee* en *lee* voor *deed* en *leed*.

Blz. 103. reg. 11. Voeg hier bij: en bij de imperfecta: *zei*, *lei*, *wou* en *zou* voor *zeide* enz.

Blz. 104. r. 6. Als elisie moet mede worden aangemerkt het verdwijnen van de *e* der voorvoegsels *be* en *ge* vóór eene vokaal of nagenoeg stomme *h*, in *bagen* voor *behagen*, *boef* en *boeven* voor *behoef* en *behoeven*, *bendig* voor *behendig*, *bevelt* voor *beëvelt*, *geel* voor *geheel*, *geert* voor *geëerd*. Zie *Kar. d. Gr.*, *Gloss.* en *Muydec.* op *Mel. St.* III. 473. I. 569, volg. Voor *boven* schrijft *Mel. St.* ook *behoeven*.

Blz. 105. r. 26. Voeg hier bij: *alsmede* op *rig*, als *vuur'ge*, *woor'ge*.

Blz. 106. r. 10. Over *jeugd* zie men echter *Grimm*, I, bl. 68, noot.

reg. 12. *Wegens*. Dit woord moet vervallen, zie bl. 373. — *Veelzins* enz. Zie het aanget. bij bl. 89: reg. 20. Nog een paar voorbeelden van synkope leveren: *leelijk* voor *leedelijk* (*Haydec.* op *Mel. St.* III. 41), *svelen* bij *Kil.* voor *svadelen*, en *hoed* voor *hoofd*.

- Blz. 107. r. 10. Voeg hier bij: *aár* voor *ander*, *elkaar* voor *elkander*.
- Blz. 110. r. 8. Voorheen ook *omminne* voor *onmin*, ja *ombreken* voor *ontbreken*. Zie Huydec. op *Mel. St.* I. 301.
- Blz. 111. r. 11. Voeg hier bij: *juffrouw* en *juffer* voor *jufvrouw* en *jufver*.
van de noot r. 8. *kanst du* lees *kans du*, en vergel. *optie* bij onze *Onden* voor *op de*.
- Blz. 112. r. 6. *in* lees *uit*.
- Blz. 113. r. 14. Wel te verstaan in Hollandsche, niet in bastaardwoorden, als *citer*, *liter*.
reg. 21. Natuurlijk met uitzondering van de toaalooze *e* en *i*, zie bl. 112, op het einde.
reg. 26. *lange i*. Verg. het aangeteek. bij bl. 13. r. 10.
- Blz. 114. r. 8. *de a* lees *de n*.
- Blz. 131. reg. 31. Oudtijds kwam de stamvorm met de vokaal van het praeter. wel voor: *hale*, in *Der ystoriën bloeme* (HS. der Maatsch. van Nederl. Lett. fol. 16. r. 1.): *sonder hale*, dat is, zonder achterhouding. Zoo ook de variant op *der Lek. Spiegh.*, III. 4, 204, en elders. de Vr.
- Blz. 132. r. 1. *van een verloren werkwoord* timan, lees: van het werkwoord *timan*, dat bij Notker voorkomt.
reg. 15. *Slang* kan men ook brengen tot *slingen* (vanwaar *slingeren*), bij Kil. serpere. d. Vr.
reg. 20. *lam*. Te weten, de diernaam. *Limmen* is Oudduitsch, bij ons *lemmen*, d. i. *fleemerig praten*; *lijmen* kan ook tot *lijm* (*kleverige stof*) gebracht worden.
- Blz. 133. r. 15. Vergelijk over de verhouding van *dragen* en *wroegen*, bl. 61.
- Blz. 134. r. 20. *Sneé*. Voeg hier bij: *snood*, *snoeyen* en *snaaijen*.
- Blz. 135. r. 15. *Blaauw* houd ik, even als het Fr. *bleu*, voor verbasterd uit *flavus*. de Vr.
- Blz. 137. r. 7. *veandering*, lees: *verandering*. Ook is deze bladz. genommerd 139 in pl. v. 137, en de vorige 138 in pl. v. 136.
- Blz. 139. r. 18. *blijk*, te weten, in de beteekenis van een *voorwerp*, waaraan iets *blijkt*, als *vriendschapsblijk* voor een *geschenk*.

- Eigenlijk beduidt *blijk* het product der handeling en behoort dus op reg. 2 of 3.
- Blz. 142. r. 25. *rijm*. *Mone* (*Anzeiger*, 1839, S. 454) bewijst, dat *rijm* verbasterd is uit *rhythmus*. de Vr.
- Blz. 143. Het onderwerp der reduplicatie had door mij uitvoeriger behoren behandeld te worden. Doch thans reken ik mij van die verplichting ontslagen na de voortreffelijke verhandeling van A. de Jager over dit punt, in zijne *Taalk. Verscheid.*, op welke ik derhalve hier verwijze. Zie bovendien beneden bl. 753.
- reg. 23 en 24. Moet men *flikfloojen* als zamengesteld uit *flikken* en *floojen*, *spikspelder* als bestaande uit *spik* (wat dit dan ook moege beteekenen) en *speld* aanmerken, dan kan men in deze woorden geene reduplicatie erkennen, maar wel oene zucht, om gelijkklinkende woorden ten behoeve der uitspraak te vereenigen.
- Blz. 145. r. 20. *Vlerk* luidde oudtijds *vlederik*.
- Blz. 148 van noot 2. r. 4. Ten minste wanneer men *ik heb gehoord* subjectief opvat. Doch erkennen moet ik, dat deze uitdrukking in verband met een objekt ontstaan is: *ik heb het lied gehoord*, is eigenlijk: *ik heb het gehoorde lied*, zie bl. 620. Bij noot 3. *Bliksem* wordt met meer waarschijnlijkheid gebracht tot *blikken*, d. i. *flikkeren*.
- Blz. 149. r. 7. Van de zucht om vóór de *t* of *d* van den uitgang de syllabe *en* in te lasschen, getuigen, behalve *nakend*, *Jugend*, *Tugend*, *ochtend* of *achend* (voor *naakt*, *jeugd*, *deugd* en *ocht*), ook *achtend* voor *achte* of *achtde*, *proppend vol* voor *propt* of *gepropt* en *borende vol* voor (*ten*) *boorde vol*, en in Gelderl. *snachents* voor *'s nachts*.
- reg. 21—24. Voeg hier bij, wat vervat is in noot 1 op bl. 320. — Voorts, is de *eland* hetzelfde dier als de *elg* in de *Nibel.*, en de *ela* (*elw*) in den giftbrief van Otto I aan Balderik, Bisschop van Utrecht, dan hebben wij in dien drievondigen vorm van den naam van hetzelfde dier wederom een bewijs voor de verwisselbaarheid van drie der hier behandelde uitgangen: *end*, *g* (*ig*) en *w* (*ow* of *uw*).
- Blz. 150. r. 6. *Swaelem* voor *zwaluw* (bij Kiliaen) kan mede als een voorbeeld ten bewijze van den samenhang tusschen de uitgangen *em* en *uw* worden aangevoerd.
- reg. 6 en 7. Mijn vriend de Vries vergelijkt deze suffixen met

gelijkluidende suffixen in het Sanskrit: *anta*, *ika*, *uka*, *ma*, *man* enz. Ik heb tegen dit gevoelen een dubbel bezwaar, 1°: dat de veelvuldige overgangen van die Nederduitsche uitgangen in elkander ons den weg schijnen aan te wijzen, langs welken zij in onze taal van lieverlede uit elkander ontwikkeld zijn, en 2°: dat deze uitgangen in het Goth. niet voorkomen. Daar nu na het Gothische tijdperk geen zamenhang tusschen het Sanskrit en ons Duitsch kan worden aangenomen, zoo meen ik, dat onze taal die verscheidenheid van uitgangen uit eigene middelen heeft ontwikkeld. Wat de uitgangen *t* (*te*) of *d* (*de*) en *st* aangaat, deze vergelijk ik mede met de uitgangen *ti* en *sti* (die in het Sanskrit abstrakte vrouwelijke substant. vormen), daar zij reeds in het Gothisch bestaan; en waar in het Gothisch de uitgangen *w* (*vó*) of *ma* voorkomen (vergel. bl. 150, de noot, en 149, de noot), houd ik deze ook geenszins voor identiek met *ing*, *ig*, *ik*, *w*, maar voor primitief, en den laatsten (*ma*) voor identiek met het Sanskrit. suffix *ma*: achter den Goth. wortel *bló* komende, vormde de uitgang *ma*: *blóma*, en achter den in het Sanskrit bewaarden wortel *ak* (*spirarc*), het Gothische *akma*, *geest*.

- Blz. 151. r. 12. Deze uitgangen *en*, *el*, *er*, mede reeds in het Gothisch aanwezig (zie bl. 153), beantwoorden ongetwijfeld aan de suffixen in het Sanskrit *ana*, *in*, *ala*, *ila*, *ira*, *tar*.
- reg. 18. Onder de hier opgegeven woorden op *el* zijn *droppel*, *bondel*, *buidel* (voor *bundel*), *kruimel*, *tepel*, verkleinwoorden, zie bl. 316, 317, en *gordel*, *lepel*, en misschien nog eenige, duiden werktuigen aan, zie bl. 321. In soo verre zou men *el* in die woorden als een zelfstandig achtervoegsel mogen beschouwen, doch zie het aangemerkte op bl. 316 en 321.
- reg. 22. *Kater* is hier bij vergissing gesteld, zie bl. 267.
- Blz. 154. r. 18. *lei* en *hande*, vergel. bl. 163, 164. *Waarts* vormt eigenlijk mede eene zamenstelling (zie bl. 685), doch neemt het karakter van een' afleidingsuitgang aan.
- Blz. 160. r. 32. *straks*, te weten bl. 166, 196, 197.
- Blz. 161. r. 8. Zie het aangeteekende bij bl. 89, r. 20.
- Blz. 163. r. 30. Behalve *doofstom* behooren hiertoe de adjektieven *openbaar*, zie bl. 389, en *kersversch*, zie de Vries op *Warenar* (bl. 182, volg.).

- Blz. 164. r. 4. *Van de gelijke, namel. soort, lees; aan die, namel. soort, gelijk*, zie bl. 504 en 505.
- Blz. 165. r. 22. *ste* is geen afleidingsuitgang, namelijk, in zoo verre men de comparatie der adjektieven als eene verbuiging huns vorms mag aanmerken. Ter aanbeveling van de schrijfwijze *vijf en twintigste* (in drie woorden) kan ook strekken, dat dit eigenlijk staat voor *vijfde en twintigste*, zie bl. 451.
- reg. 29. *insgelijks*, d. i. *eensgelijks*. Men verbeter de deze vergissing naar bl. 687.
- Blz. 166. r. 18. *beneden*, zie bl. 196, 197.
- Blz. 168. r. 14. *altoos* uit *al te oo*. Zie eene andere verklaring naar Grimm op bl. 688.
- Blz. 169. r. 20. Hiertoe behooren ook *blijmare*, *goedman* en *goedwif* voor *echtgenoot*; *jongwif* voor *schoonmaakster* of *werkster*.
- Blz. 170. r. 12. *eene soort*. Voeg hier bij: *of individu*.
- Blz. 171. r. 24. *Het schip is aan* verschilt echter in beteekenis van: *het schip is aangekomen*, zie bl. 693, en de Vries, *Brief aan Dr. Jonckbl. bl. 20—22*.
- Blz. 172. r. 3. In weerwil van het hier gezegde, moet ik toch aannemen, dat het bijw. *dicke* oudtijds onafhankelijk van het zamengestelde *dikwijls* bestond.
- Blz. 175. r. 11. Zie nog eene soort van zamengestelde adjektieven vermeld op bl. 408, en vergel. 709.
- Blz. 179. van de noot r. 8. Evenwel zegt Vondel *sluimerzoet*, d. i. *zoet* (z. v. a. *graag*) *op sluimeren*, en *zangzot*, en Hooft *loderzoet* (zie N. H. bij Huyd. *Pr. III. 208*). *Leergraag* is iets anders, hier is *graag* een bijwoord, en het woord zamengekoppeld voor *die graag leert*.
- reg. 19. Alsmede *pluimstrijken* (*gepluimstrijkt*) en *beeldhouwen*, zie bl. 601, 602.
- Blz. 180. r. 22. *leiding ontstaande*, lees: *afleiding ontstane*
- Blz. 184. r. 23. *vriendschapsdienst* lees — *dienst*.
- Blz. 186. r. 7. Over de epenthet. syll. *el* is gesproken bl. 89, waar

- bij men zie het aangeteekende. Over het verbindingsmiddel bij zamengestelde adjektieven bl. 403.
- Blz. 187. van de noot r. 4. Ook doet deze rhetor. toon eene anders toonlooze of zwaktonige syllabe met den klemtoon aan: *jarén lang; vérleeren is de weg tot grondig leeren; trouwelóós; bedoelt gij den stiefvader op den stiefzoon? het is geene waterflesch, maar een waterkrúik.* In *goddelóós* is de rhetorische toon permanent geworden; want *godeloos* zou in eigenlijken zin *zonder God* beteekenen. Ook de klemtoon op het laatste lid van zamengestelde stedennamen schijnt een permanent ge worden rhetorische toon te zijn, aangezien het laatste lid van zulke zamenstellingen doorgaans overstaat tegen een ander appellativum, met hetwelk hetzelfde naamwoord als bepalend woord kan worden zamengesteld, zoo staat *Amsterdám* bij voorb. tegenover *Amstelvéén; amstelbrug* en dergelijke. *Schiedám* tegenover *Schieland* enz. Bestaat er tegenstelling tusschen het eerste lid van den eenen zamengestelden stedennaam en het eerste lid van een' anderen, dan komt de klemtoon weder op zijne rechtmatige plaats: *ik ga niet naar Schiedám, maar naar Rotterdam.* — Treft de toon de partikel, met welke een werkwoord is zamengevoegd, zoo is dit een woordtoon, geen eigenlijke syllabentoon.
- Blz. 190. r. 1. *singulum* lees *cingulum*.
- reg. 28. *ei* lees *et*, en voeg er bij, *ier*, dat hier en niet op bl. 192 behoort.
- reg. 30. *uri* lees *ure*.
- reg. 32. voor *staket(-sel)*, liever: *helmét* of *bankét*.
- Blz. 192. r. 8. Vondel zegt evenwel *gloeiendig*, en in *Spelen van sinne* (Gent 1539) leest men *wetentich*, dat is *wetende*. Maar in *der Minnen Loep*, IV. 1251, staat ook *doeghendich*; gelijk nu Hoogd. *Tugend* staat tot *deugd*, zoo *doeghendich* tot *deugdig*, *levendig* tot *levig*, enz. Zie het aangeteek. bij bl. 149. r. 7.
- Blz. 193. r. 3 en 4. De Vries vermoedt eene andere reden, om welke de uitgang *in* den klemtoon zou gekregen hebben, en zijn gevoelen juich ik toe. Hij meent, dat men alleen daarom den klemtoon op *in* gelegd heeft, om het vrouwelijke in tegenoverstelling van het mannelijke te sterker te doen uitkomen (zoo zou de klemtoon op *in* mede een permanent geworden rhetorische toon zijn, zie het aangeteekende bij de noot van bl. 187).

Zeg eens: *de kóning en de kóningin zijn aangekomen*, is het dan niet, of die twee personen niets met elkander gemeen hebben? maar in *de kóning en de kóningin* hoort men terstond dat de tweede een persoon is van dezelfde hoedanigheid, doch, in onderscheiding van den eersten, van het vrouwelijk geslacht. — Deze verklaring van den klemtoon op *in* doet mij twifelen aan den onmiddellijken zamenhang tusschen onzen vrouwelijkenden uitgang *es* en den Frauschen *esse*, daar ook de Hollandsche uitgang *esse* (*se*) in *sondersse*, *costersse*, om dezelfde reden den klemtoon gekregen kan hebben.

Blz. 194. r. 21. *Zuber* is, met verlies (apokope) der *r*, ont *tobbe*. Voeg voorts bij deze woorden nog: *wingerd* en *bongerd* voor *wijngaard* en *boomgaard*.

Blz. 195. r. 8. *beteekent een lees* beteekent den staat van een'.
reg. 14. *men lees met*.

reg. 15. De klemtoon van *evenären* laat zich rechtvaardigen, zoo men de afleiding van dit woord aanneemt van een zamengesteld adjektief *evenaard*; alsdan zou het staan voor *evenaarden*.

reg. 30. Voeg hier bij: *áfstammeling*, *áánkomeling*; maar *afhángeling* en *nakómeling* hebben hun accent verplaatst op het verbaal bestanddeel, omdat de beide bestanddeelen tot een enkel begrip zijn zamengesmolten, en dus de zamenstelling inniger is: *afhángeling*, *nakómeling* zou iemand, of iets, dat in den eigenlijken zin *afhangt* of *nakomt*, beteekenen.

reg. 31. De plaatsing van den klemtoon op *ópenbáár* heeft een' anderen grond, zie bl. 389. Het heeft een' klemtoon op ieder der deelen van de zamenkoppeling, juist omdat het eene zamenkoppeling en geene zamenstelling is, even als *dóófstóm*, *kérsversch*.

Blz. 197. r. 22. Voeg hier bij: *goedkóóp*, maar van dezen regel is uitgezonderd *áángenaam*. *Tóégedaan* behoudt, wat den klemtoon betreft, het karakter van een verleden deelwoord. Voorts gaat met de afleiding door middel van het achtervoegsel *lijk* eene afleiding van den klemtoon gepaard, zoo het stamwoord op de voorlaatste syllabe den klemtoon heeft: *lighámelijk*, *víjándelijk*, *vriendscháppelijk*; bleef hier de klemtoon op het zakelijk deel van het woord staan, zoo zou in vele gevallen de valsche schijn eener zamenstelling met het substantief *lijk* bestaan, bij voorb. *víjandlijk* (*het lijk van een' víjand*).

- reg. 28. Zegt men doorgaans *plátboomd*, het is eene rhetorische verplaatsing van den klemtoon ten einde te doen uitkomen, dat zulk een vaartuig, in tegenoverstelling van andere vaartuigen, een' *platten* bodem heeft.
- Blz. 198. r. 14. *oaderhóuding* lees *onderhóuding*. — *Uitvoering* staat hier bij vergissing: het heeft, even als alle woorden op *ing* van werkwoorden, scheidbaar met partikels zamengesteld, den klemtoon op de partikel.
- Blz. 204. r. 33. *koning-in* lees *koni-ningin*.
- Blz. 209. r. 17. *achtersaan* lees *achter aan*.
- Blz. 210. r. 28 en 29. *bestaat uit de afgereten verbuigingsuitgangen*. Van dit gevoelen, door sommigen voorgestaan, ben ik sedert teruggekomen. De werkwoorden *εἶμι* en *sum*, alsmede het Gothische *im* en ons *zijn*, hebben een' werkelijken verbalen stam, waarvan de wortel is *es*, Sanskrit *as*; zie bladz. 616.
- Blz. 211. Bij noot 1. Vergel. met zulke Grieksche werkwoorden onze werkwoorden *groenen*, *blaauwen*, die zoowel een *worden* als een *zijn* beteekenen, en met de Grieksche verba *βασιλεύειν* (eigenlijk *koning zijn*), *ἐπιτροπεύειν* (*voogdzijn*) enz., ons *schoonmeesteren*, *beunhazen* enz., eigenlijk *schoonmeester*, *beunhaus zijn*.
- reg. 14. *benst* lees *best*. De *n* voor *m* is de kenletter van den den eersten persoon, die in den tweeden pers. wegvalt, zie bl. 555.
- Blz. 212. r. 13. Vul de opgave der werkwoorden, die min of meer als koppelwoorden kunnen beschouwd worden, met de op bl. 437 genoemde werkwoorden aan. *Blijven* (ook beteekent *wezen* in den grond niets anders dan *blijven*) is bij de Ouden niet zelden in beteekenis gelijk aan *wezen*, of liever *worden*: *die hase en mach niet gevaen bliven*, dat is, *worden* (*lied op Gr. Floris V. in Huydec. Pr. II. 375*). Vergel. ook *Lek. Spieghel*, I, 22, 33, 26, 4, 41, 54, 44, 30. Dus in het Italiaansch: *restar ucciso* (*gedood worden*), *rimaner estinta* (*sterven*), ook zeggen wij *dood blijven*. *Staan* komt aldus voor in *bekend*, *schuldig staan*, Eng. *to stand guilty*, *approved*, *to stand in fear*.
- Blz. 212. r. 13. Men verbeter de dit naar het aangeteek, bij bl. 210. r. 28, 29.
- Blz. 217. van de noot r. 3. *In het Spaansch*. Bepaaldelijk wanneer het objekt een bezielde wezen is.

Blz. 222. noot 1. Vollediger heb ik dit onderwerp behandeld in de *Verhand. over de Taal als het pand* enz. Behalve de daar vermelde Polynesische talen behooren, blijkens de onderzoekingen van Prichard (*Researches into the physical history of mankind*, D. II. bl. 312, volg.), ook de Afrikaansche talen tot de tweede taalklasse.

Blz. 229. noot 3. *De ablatief van het enkelvoud gelijk aan den genitief van dit getal.* Voeg hier bij: behalve in de talrijke klasse der mannelijke en onzijdige substantieven op *a* (Grieksch *ος, ου*, Lat. *us, um*). Daar verschillen ablatief en genitief. — Ook in den dualis zijn instrumentalis, dativus en ablativus altijd gelijk. de Vr.

Blz. 230. r. 4. *de imperatief.* Zie het hieronder aangeteek. bij bl. 236. r. 9—13.

Blz. 231. r. 5. *Romantische* lees *Romanische.*

Van de noot r. 1. Ook in het Goth. stond het naamwoord achter den comparatief in een' verbogen naamval (den datief): *mauigaim sparvam batizans sijuth jus*, woordelijk: *menigen sperweren* (d. i. *mussen*, Eng. *sparrow*) *beter zijt gij*. In het Sanskrit staat het substant. achter den comparat., even als in het Lat., in den ablatief.

Blz. 233. r. 15. Vergelijk in het Fransch: *je sus*, ik vernam, *j'eus*, ik verkreeg; in het Gr. *ἔσχον*, ik verkreeg, van *ἔχω*, ik heb, *ἔκτημαι*, ik bezit, van *κτάομαι*, ik verkrijg; voorts *ἔστην*, ik stond, van *ἵστημι*, ik stel, *πέποιθα*, ik vertrouw, van *πίθω*, ik overreed, *πέφηναι*, ik verschijn, van *φαίω*, ik toon, enz.

Blz. 234. bij de noot, die tot de vorige bl. behoort. Gelijk in het Semitisch, zoo ook in het Sanskrit, waar b. v. het causale, desiderativum, intensivum, denominativum enz., ook als verbuigingsvormen van eéne wortel beschouwd worden. de Vr.

Blz. 235. van de noot r. 2. Bopp brengt den uitgang *bo*, even als *ham* van het imperfect., tot den Sanskr. wortel *bhu* (Lat. *fu*, Gr. *φύ*).

Blz. 236. r. 9—13. Hier geef ik het gevoelen van Herling over den imperatief. Nadere overweging heeft bij mij het gevoelen ontwikkeld, uitgedrukt op bl. 647.

- Blz. 242. r. 25. Dus ook het *bijwoord*, wanneer het als voorzetsel of voegwoord moet gelden.
- Blz. 243. r. 23. *den* werd in den datief meervoud van het vrouwelijk geslacht wel eens te hard geoordeeld, en men schreef *der* (zie bl. 432), bij voorb. *offer der Bevalligheden (Will. Levend)*; maar daarentegen: *wee den bevruchten en zoogenden vrouwen*, Matth. XXIV, 19. Is in *ter zielen varen*, *zielen* enkel- of meervoud? Vondel schrijft ook *ter ziele*. Wellicht is de spreekwijze verkort voor *ter zielevaart varen*. Vergel. Huydec. *Pr.* III, 203 en volg.
- Blz. 244. r. 17. Liever beschouwe men *sa*, *só*, niet als ontstaan, door verlies van de *th* (*d*), die in de verbuigingsvormen des woords optreedt, maar de sibilant is het kenmerk, dat deze vormen *sa*, *só* oorspronkelijk relatief zijn, zie bl. 698. Ook in het Sanskr. luidt het eenvoudigste pronom. demonstr. *sa*, *sá*, *tat*.
- Blz. 245. r. 8. Het artikel *het* kan ook als ontleend aan het Goth. pronom. *his*, *hija*, *hita*, beschouwd worden, zie bl. 474.
- reg. 12. *Dat*, *dit* en *het*. Voeg hier bij: benevens *wat* en het oude *geent* of *gunt* (zie bl. 455), en vergel. Lat. *illud*, *aliud* enz.
- Blz. 248. r. 26. Sommige gemeene namen werden bij onze Ouden als eigennamen behandeld en zonder artikel gebruikt, te weten, *hemelrike* (even als in 't Eng. *heaven*), *aertrike*, *Christenhede* (ook *Christendoom* bij Hooft), *Heidendom*. Gewoon is ook de spreekwijze *na stad* (mede bij Hooft, N. H. bl. 473); doch hier wordt *stad* in het algemeen tegen het *land* overgezet.
- Blz. 250. r. 16—22. De Ouden gebruikten in dit geval echter het lidwoord *een*: *iemand tenen coninc kiesen*, d. i. *tot koning*. Zoo nog Luk. III, 1: *als Herodes een viervorst was over Galilea*.
- Blz. 251. r. 3. De reden van het gebruik van *vader* enz. zonder artikel komt mij voor deze te zijn, dat men gewoon is zijne ouders en sommige andere bloedverwanten *aan te spreken* met den naam *vader*, *moeder*, *oom*, *neef* enz. Zoo zal men ook zeggen: *Professor heeft het gezegd*. *Meester is uit*. *Is dominé t'huis?* omdat men deze personen gewoonlijk met die namen begroet. Het heet daarentegen: *de rector is uit*, vermits men dezen leeraar niet gewoonlijk met zijn' titel aanspreekt. De betrekkingen van *broeder* en *zuster* spreekt men zelden met hunnen

betrekkingsnaam aan; maar worden deze woorden in overdrachtigen zin, voor medelid eens genootschaps, gebruikt, dan bezigt men ze in de aanspraak, weshalve het dan ook hier weder heet: *broeder A, zuster B is van oordeel*, de Vr.

Blz. 252. r. 19. Bij Hooft, evenwel, en anderen: *hij greep eenen moedt*.

Blz. 256. r. 10—12. Vroeger niet aldus: b. v. *de Gods Sone, van der Gods crachte, den Goeds viant*, zie Huydec. op *Mel. St. I.* 396 en 397.

Blz. 261. r. 31. *beneden*, te weten, bl. 276—287.

Blz. 262. r. 1. *des toestands*. Al beteekenen zelfstandig gebruikte infinitieven eenen *toestand* (b. v. *het slapen, het lijden*), toch stellen zij den toestand als eene *handeling* of *werking* van het subjeet voor, en derhalve behooren zij niettemin tot die abstrakte substantiva, welke handelingen uitdrukken.

Blz. 264. r. 7. *zijn schaarsch*. Zie niettemin eenige meerdere voorbeelden op bl. 321. r. 23—25.

Blz. 264. r. 15. *Bladz. 157*, lees: 151, en zie het aangeteek. bij deze bl. 151, r. 18.

Blz. 265. r. 27. *hetgeen* lees *het geen*.

reg. 32. *weduwenaar*, te weten, niet als hij ons *man van zijne vrouw beroofd*, maar *mannelijke persoon van zijne ouders beroofd*.

Blz. 266. r. 20. Zie wederom *bladz. 96*. Voeg hier bij: *en hieronder*, bl. 354. r. 3—9.

Blz. 268. r. 19—21. De beteekenis der substantieven, afgeleid van verbale stammen met de vokaal van het imperf. of verl. deelw., verschilt van die dergene, welke de vokaal van den infin. bezitten. *Dader* verschilt van *doener*; men zegt: *hij is een boosdoener*, maar, *hij is de dader van dit feit*. Het eerste drukt de gewoonte uit van *boos doen*; bij het tweede denkt men aan de gewrochte daad; *drinkaard* (*drinker*) is een, die veel en doorgaans *drinkt*, *dronkaard* een, die (ten gevolge van het *drinken*) veelal *dronken* is; *zanger* is niet een, die *zingt* (een *zinger*), maar die in den *zang* uitmunt (dus moest men ook een *voorzinger* zeggen); *strandvonder* is niet een, die op het strand *vindt* (een *vinder*), maar die het op het strand *gevendene* beheert.

Dus zien al die bewuste substantieven op het *uitwerkeel*, niet op de bloote *handeling*. de Vr.

Blz. 268. r. 25 en 26. Vroeger ook *er*: *niemand vroeder, iemand goeder*, voor *niemand, iemand, die vroed, goed is*. Huydec. op *Mel. St.* II. 27.

Blz. 270. r. 33. De Vries houdt den uitgang *ster* voor het Sanskr. *stri*, dat *vrouw* beteekent. Tot aanbeveling van mijn gevoelen (op bl. 271) wil ik niettemin nog opperen, 1°: dat die vrouwelijken uitgang in het Gothisch niet bestaat, en dat aan een' zamenhang van ons dialekt met het Sanskrit buiten het Gothisch om moeilijk gedacht kan worden; 2°: dat *ster* niet altijd eene werkende vrouw beteekent: in het Engelsch *youngster, songster, gamester, tapster*, in het Schotsch *wabster (wever)*, alsmede in Groningerland, waar *Noordbroekster, Oldambtster* enz. een mannelijk inwoner van *Noordbroek, Oldambt* beduidt. Dat *youngster, songster*, in het Engelsch de adjektieven *youngish, songish* nevens zich hebben, pleit mede voor mijne verklaring. Zoo zou *Noordbroekster* mede het adjektief *Noordbroeksck* kunnen zijn, vermeerderd met het persoonmakende *er*. De overgang van *scher* in *ster* schijnt vreemd; doch hier moet men veeleer aan den lang niet vreemden overgang van *sker* in *ster* denken (zie bl. 57, 767), aangezien de uitgang *sch* eigenlijk *sk* (Goth. *sk*) luidde.

Blz. 271. r. 11 en 14. Bij *dievegge* en *poortiereghen* kan men voegen: *constenarige* en *schepsterigge* (met dubbelen vrouwelijken uitgang), aangeh. bij Huydec. op *Mel. St.* I. 72, alsmede *koutmakerigge* (zie Jonckbl. *Gids*, 1846. *Boekbeoord.* bl. 45).

reg. 20. Vergel. het aangeteek. bij bl. 193. r. 3 en 4.

Blz. 272. r. 6. *waardin*. Niet dat eene vrouw dezen naam niet kan dragen, al heeft haar man juist het beroep van *waard* niet; maar eigenlijk beteekent toch *waardin, de vrouw van een' waard*. Soms evenwel vindt men door Schrijvers, vooral in de 15e, 16e en 17e eeuw, den uitgang *in* oneigenaardig gebezigd. Zie hiervan opmerkelijke voorbeelden bij Huydec. *Pr.* II. 305 en 306, en in de aantek. v. N. H. op *Pr.* III. 306.

reg. 25. *noch*, lees *nog*.

Blz. 273. r. 4. *Gravende*. Werkelijk komt *graefnede* voor, alsmede *gesclnede*, zie Huydec. op *Mel. St.* II. 184—186, en *swachenede*

- of *swaefnede* voor *manszuster*, dus vrouwel. van *zwager*. — De Vries vermoedt, dat de uitgang in dezelfde uitgang is, die van stofnamen (in het Goth. niet uitsluitend van stofnamen) adjektieven vormt, Goth. eins, thans *en* (b. v. in *gouden*), maar oudtijds *ine*, *ijn* (*goudine*, *goudijn*) geschreven. Beide uitgangen in en *en* luiden in het Angelsaks. en: *theow*, *slaaf*, *theowen*, *slavin*; *gylden*, *gouden*.
- Blz. 274. r. 10 en 23. *ende*, *inde* of *ing*, of het adjektivale *en*, *in*, *ijn*. d. Vr.
- Blz. 276. r. 5. Den uitgang *e* in *koude*, en het oude *diepe*, *hoghe*, *oude*, houdt mijn vriend de Vries voor etymologisch verschillend van den uitgang *te*, ook daar waar deze van adjektieven abstracte substantieven vormt; hij stelt den laatsten met *te* in *geboorte* gelijk en vindt in hem dus het Sanskr. suffix *ti* weder.
- Blz. 277. r. 14. Dat de uitgang *dom* hier *gebied* beteekent, kan ook uit de woorden *herthogerike* voor *hertogdom*, en uit het Eng. *bishoprick* voor ons *bisdom* blijken (zie Huydec. op *Mel. St. II.* bl. 561, 562). *Heiligdom* in de beteekenis van *reliquien* (*Mel. St. B. I. v. 682*, en *Kiliaen*) is een collectief; *menschdom*, *geestendom*, *engelendom* zijn mede collectief geworden; oorspronkelijk beteekenen deze woorden *den staat van mensch* (*menschheid* wordt evenzoo mede voor de *gezamenlijke menschen* genomen), *den staat van geest* en *van engel*.
- Blz. 278. r. 20. Voeg hier bij: ook van bijwoorden vormt *heid* substantieven: *nabijheid*, *tegenheden*, *overheid*, en vroeger *nederheid*.
- Blz. 280. r. 19. *heerschappij*. Voor dit woord leest men *herie*, *Lek. Sp. I. 35*, 59, en elders.
- reg. 31. *gansch niet voorkomt*. Dit is te sterk uitgedrukt: *maatschap* is nog in gebruik in de beteekenis van *compagnieschap*. de Vr.
- Blz. 281. r. 14 en 15, *uit woestenyj*. Evenwel luidde het woord oudtijds steeds *woestine*. de Vr.
- Blz. 283. r. 26. Van denzelfden aard als *vesting* van *veste*, is ook *bedding*, dat van *bedde* schijnt te komen als *ketting* van *kette* (*keten*). *Huizing* kan van het werkwoord *huizen* zijn, als *woning* van *wonen*, *zoldering* van *zolderen*, en *vliering* van *vloeren* (zie bl. 320 en 321).

- Blz. 286. r. 7—9. Gelijk men *heerschap* zegt voor *heer*, zoo gebruikt Vondel *boelechap* voor *boel* (zie *Huydec. Pr.* I. 319); gelijk men *edelheid* zegt voor *edelman*, zoo Hooft *goetijkheid* (van *goetijk*, *courtois*) voor *courtisane*. Dus, eindelijk, spreken wij van *eene schoonheid* en de Franschen van *une beauté*.
- Blz. 286. r. 4. *genant*, te weten, in de beteekenis van *naamgenoot*, niet het participium *genant*, waarover zie bl. 582.
- reg. 6. Bij *Mel. St.* ook *gheneef* (*B. IV. v. 1382*), in *Ker. d. Gr.* (II. 3944), *gemaag*.
- Blz. 290. r. 14. Voeg hier bij: (*manlike*) *ghegade*, instrumentum coitûs (virile), *Lek. Sp.* I. 42, 11.
- Blz. 292. r. 28. *oorlog* in het Niebelungenlied *urluige* van *ligan* voor *ligan* (als bij ons *lieghen*, *loogh*, *gheloghen* voor *liggen*, *lag gelegen*). Het Angelsaks. *orlaeg* beteekent fatum (eigenl. *het gevelde*, *het geval*; *erliegen* is *geveld zijn*) en praelium. Vóór verwantschapsgraden heeft het Hoogd. *ur* dezelfde kracht, te weten, *van uit een gegeven punt verder op* (even als *ab in abavus*): *Urgrossvater* is dus eigenlijk *een verre grootvader*, *Urenkel*, *een verre kleinzoon*, *achterkleinzoon*; zoo bij onze Ouden *ooraan* (*abavus*); *oorbodig* is van *erbieden*, *die zich zelven aanbiedt* (*erbötig*), dus *gewillig*; *oorbaar* van *erberen* (*iets wegdragen*, *beuren*). *Ooraete*, *ooraetigh* (Kil.) is zamengetrokken voor *overate*, *overatig*, als *oormondigh* (*magniloquus*) uit *overmondig* (vergel. Eng. *o'er* voor *over*). In *oorveede* en *oorvrede* schijnt *oor* het begrip te versterken, even als *uit* dit vóór sommige adjektieven doet (*wtscone*), dus ook in *oorschalk*, eigenlijk *verreweg een schalk*, *ver heen in de schalkernij*.
- Blz. 293. r. 4. *wan* geeft Kiliaen nog als substantivum op, ook een adjekt. *wan* en *wännig*, *vjdel*.
- Blz. 297. r. 14. In het Angelsaks. bestaat werkelijk *wifman*. de Vr.
- Blz. 302. r. 21 en 22. Hoezeer de uitgang van *peter*, sedert het ontstaan van het gemeenslachtige *peet*, als een vermannelijkende uitgang gevoeld wordt, is echter *peter* een' ondeelbaar geheel: het is het Latijnsche *pater*, waartegen *meter* (*mater*) overstaat.
- Blz. 309. r. 17. *neus* tot *niesen*. Zie het aangeteekende bij bl. 44, r. 31.

- Blz. 312. r. 32. *Herstel* is onz., niet om het voortbegel, maar om den wil van het grondwoord *stel*, dat ook in *voorstel* en *opstel* onz. blijkt te zijn (zie bl. 314).
- Blz. 314. r. 23. met de zelfstandige, lees: met de min zelfstandige.
- Blz. 315. r. 9. *dageraad*, zie boven het aangeteek. bij bl. 22. r. 25.
- Blz. 316. r. 31. (van vrl. stamwoorden op *el*), lees: (van vrl. stamwoorden) op *el*.
- Blz. 317. r. 24. afgesteten, lees: afgesleten.
- Blz. 318. r. 12. (*ziessen*) lees (*zeissen*).
- Blz. 319. r. 5. *duist*. Dit woord valle weg, daar het als stofnaam onzijdig is.
reg. 7. en *herfst*. Voeg hier bij: alsmede *knoest* (*knuist*).
en *last*. Voeg hier bij: alsmede *kost*.
- Blz. 321. r. 2. *verk*. Voeg hier bij: en *zerk*.
- Blz. 324. r. 13. Zie bl. 276 volg., maar ook vergel. het aangeteek. op bl. 277. r. 14.
reg. 19. meer concrete beteekenis. Zoo is *eigendom* in de concrete beteekenis van *het bezeten voorwerp* onz. geworden; in de abstracte van *recht van bezit*, ml.
- Blz. 327. r. 27. *limaal* wordt echter meestal vrl. gebruikt.
- Blz. 329. r. 6 en 11. *vizier*. Dit woord moet wegvallen, daar het, in de beteekenis van *gelaatstuk van den helm*, onz. is, en het als naam eener waardigheid bij de Turken om het objectieve beginsel ml. zijn. *moet*.
reg. 27 en 28. *gordijn* en *kenijn* worden in de spreektaal veelal onz. gebruikt.
- Blz. 330. r. 15. *pistool*, te weten, in de beteekenis van *geldstuk*.
- Blz. 331. r. 31. *apothek*, *bibliotheek*, *balans*. Voeg deze woorden liever bij die op bl. 330, r. 27.
- Blz. 332. r. 20. De woorden op *koop* worden echter meestal mannel. gebruikt.
- Blz. 333. r. 3. Cats schrijft voor *oogmerk* ook steeds *ooggemerk*. de Vr.

reg. 9. *Oogenblik* wordt dan ook, *Lek. Sp. I. 2, 26*, genoemd *een oghe opslaen*.

Blz. 334 en 335. Bij de lijst der naamwoorden, die in het Gothisch van een ander geslacht waren, voeg ik thans nog eenige der meest voorkomende naamwoorden, die sedert de dertiende eeuw en later van geslacht veranderd zijn (1): *altaar*, M. *antwoord*, V. *ballingschap*, O. (Hooft, *N. H. bl. 734*). *dienst*, M. *ding*, V. *geloof*, V. (Mel. Stoke, die het woord echter ook O. gebruikt, M. (Matth. VIII. 10). *geweld (gewout)*, V. *gloed*, V. (*Lek. Sp. III. 10, 222; 20, 88*). *gordel*, O. (Jes. V. 27). *hert*, M. (*Ferguut*). *inzicht*, V. (G. Brandt, *L. v.d. Ruit. VIII. bl. 419*). *kasteel*, M. (*Lek. Spiegh. I. 15, 83*). *klaroen*, O. (Cats). *kleur*, O. (zie Huydec. *Pr. II. 142*). *ligchaam*, M. en V. (*Lek. Sp.*). *lust*, V. (Hooft, *bl. 733*). *paard (perd)*, V. (*Kar. de Gr. I. 353*). *schild*, M. (zie bl. 341). *statuut* M. of V. (*Lek. Sp. I. 35, 23*). *strand*, V. (Hooft en Huyghens). *tijd*, V. *trompet*, O. (Cats). *venster*, V. *vloed*, V. (*D. Catoen*, uitg. van Dr. Joackbl. 373, 374). *vorm*, V. (Huygh.). *woord*, V. (*Lek. Sp. I. 42, 89*). *zege*, M. (Mel. St. I. 349). Overigens hebben de woorden *loop*, *weg*, *naam* en *been* het voorzetsel met het vrl. lidwoord (*ter*) voor zich in de spreekwijzen op bl. 692 opgeteekend. De woorden *dood*, *loon*, *boek*, *nacht*, *oor* en *oog* zijn bl. 334 en 335 vermeld. Van een onzeker gesl. (M. of O.) is *koffer*.

Blz. 336. r. 10. *wapen* was in de betoekenis van *wapenrusting* vroeger ook bij ons V.; *die wapine* toch in den Ferguut is enkelv. (de Vr.). Nog in den Statenbijbel (Eph. IV. 14) vindt men *wapen* vrl.

Blz. 337 en volg. Deze lijst is voor vermeerdering vatbaar. Hier geef ik daartoe nog eene bijdrage. *accent*, toon, M.; toonteeke, O. *bal*, bolvormig ligchaam, M.; danspartij, O. *bijt*, stam van *bijten*, M.; gat, gehouwen in het ijs, V. *deeg*, haat, V.; tot het bakken toebereid meel, O. *fortuin* (zie bl. 330). *gagel*, gehemelte, M.; plant, V. *genie*, vernuft, O.; onderdeel van de krijgsdienst, V. *geus*, bedelaar (Fr. *gueux*), M.; wimpelvlag, V. *granaat*, steen, M.; handboom, V. (ook als *boom*, M. als *vrucht*,

---

(1) De achter het woord staande hoofdletter (M. V. O.) geeft het vroeger heerschende geslacht te kennen.

V. zie bl. 302). *horen*, muzikinstrument, M. als de stof, O. *kamp*, stam van *kampen*, M.; (leger-, gras-)kamp, O. *kánon*, geloofsregel, M.; *kanón*, stuk geschut, O. *klim*, stam van *klimmen*, M.; klimop, O. *lok*, stam van *lokken*, M.; *haarlok*, V.; gat, Hoogd. *Loch*, O. *maat*, makker, M.; van *meten*, V. *mof*, Duitscher, M.; handmof, V. *nok*, stam van *nokken*, M.; nok van het huis, V. *pad*, voor *padde*, V.; weg, O. *part*, listige streek, V.; deel, O. *pistool*, geldstuk, V.; wapentuig, O. *poot*, stam van *poten*, alsmede *voet*, M.; te poten plant, V. *rek*, stam van *rekken*, M.; gestel van latten, O. *rol*, stam van *rollen*, M.; papierrol, V. *rui*, stam van (*op*)*ruijen*, alsmede stroom of greb (Kil. *ruije*), M.; het *ruijen* der vogels, V. (bij Bilderdijk ook in dezen zin, M.). *run*, stam van *runnen*, M.; looijers werkstof, V. *snees*, schagcheraar (voor *Chinees*), M.; getal twintig, O. *stok*, staak, alsmede oud man, M.; overschot der rondgegeven kaarten (Eng. *stock*), O. *tul*, stam van *tullen* (*rond drinken*), M.; vrouwelijke dronkaart, V. *wand*, muur, M.; hetz. a. *want*, scheepstuig, O. *weér*, hamel, M.; verdediging, V.; luchtgesteldheid, O. *wiel*, nonnensluijer, V.; rad, O.

Blz. 339. r. 20. *Misval*, miskraam, V. lees: M.

Blz. 345. r. 11. *gedaante* lees *gedarmte*.

reg. 22. *kost*, in de beteekenis van sumtus, was toch vroeger in het enkelvoud in gebruik: nog bezigen wij het woord met deze beteekenis in dit getal in de spreekwijze *ten koste*.

Blz. 346. r. 9. *Vasten* schijnt eene verkorte uitdrukking voor *vastendagen* of *vastentijd*. Denkt men er *dagen* bij, zoo construeert men het met het werkwoord in het meervoud; verstaat men er *tijd* onder, zoo komt er het werkwoord in het enkelvoud bij. Volgens de Vries staat *metten* voor *mettene*, dat is *matine* (*matutina*); doch ook het Fransch heeft het meervoud *les matines*.

Blz. 347. r. 2—6. Ook is de *gulden* de *maatstaf* van onze munt, hetgeen met *duit*, *daalder*, het geval niet is. Thans is *cent* de maatstaf *onder* den gulden, en men maakt onderscheid tusschen *tien cent* (ook *cents*), dat is de waarde van een tiende gulden, en *tien centen*, dat is tien *centstukken*. de Vr.

reg. 27. Niet in het meervoud kunnen gebruikt worden, lees: in het meervoud kunnen niet gebruikt worden.

Blz. 348. r. 13. Heeft dus een en hetzelfde woord eene concrete en eene abstrakte beteekenis, dan kan het alleen in de eerste in het meervoud gebruikt worden. Bij voorb. *onlust*, gemis aan lust; *onlusten*, oproeren. Alzoo sluit ook *last* in de beteekenis van *taak* het meervoud uit, dat het in die van *pak* aanneemt. Beteekent *kamp strijd*, dan heeft het geen meervoud, terwijl men wel van *legerkampen*, *graskampen*, spreekt. — Huyghens veroorlooft zich in het meervoud te spreken van *schaeden*, *mooden* (*Zedepr.*), *ervelooten* (*Voorh.*). Ps. XXXIV, 5. *vreesen*.

Blz. 349. r. 12. Ook beteekent *tegenspoed* enz. dikwijls *een enkel ongeluk*, maar *voorspoed* nimmer een enkel voorval, steeds *de voortdurende gunstige toestand*. Men denkt zich, namelijk, het stille geluk als den normalen staat; het kwade, als eene afwijking van den regel, als eene *gebeurtenis* in tegenstelling van een' *toestand*. Zoo heeft ook *gezondheid* geen meervoud, maar wel *ziekte*, *kwaal*, en zelfs *ongesteldheid*; *weder* niet, maar *omweder* wel. Zoo spreekt men van *ongelukken*, niet van *gelukken*: wel zegt men *gelukjes*, doch dit heeft de concrete beteekenis van *meer dan één enkel gelukkig toeval*. de Vr.

reg. 31. *diminutieve* lees *diminutieve*.

Blz. 350. Bij de noot. Ten ware men in deze zagswijze het woord *wapen* in het vrouwel. gesl. gesteld achtte; zie het aangeteekende bij bladz. 336. r. 10.

Bij de oude talen kan men eigenlijk niet van zoodanige meervoudsteeken spreken, als wij bij ons in de *s* en *n* bezitten. Die talen hebben voor elken naamval een' afzonderlijken meervoudsvorm; zij bezitten dus eene eigenaardige naamvalsvorming voor het meervoud, geen algemeen meervoudsteeken. Het is hier dus met de naamvalsvorming der naamwoorden even als met de persoonsverbuiging der werkwoorden; iedere persoon heeft zijnen eigenen vorm in het meervoud, en niemand denkt aan een algemeen meervoudsteeken in de tijden der werkwoorden. Evenwel gaf de uitgang van den nominat. plur. het begrip van een eigenlijk meervoudsteeken aan de hand, daar de uitgang van dien naamval geenerlei richtingsbegrip, maar alleenlijk het getal der voorwerpen uitdrukt. Zoo kon de uitgang van den nominatief meervoud zich over al de naamvallen van dit getal uitbreiden. Van daar dan ook, dat de *n* der zwakke verhuiging, die ook in den nominat. plur. voorkwam, een onderschei-

dende vorm tusschen meervoud en enkelvoud kan worden. — Bij de beoondeling van mijn gevoelen omtrent den oorsprong van den uitgang *s*, die in onze taal het meervoud te kennen geeft, en bij de vergelijking van dit gevoelen met dat van hen, die in desen uitgang de *s*, welke in de meervoudsvormen van het Sanskrit, Gethisch, Grieksch en Latijn voorkomt, zenden willen terugvinden, hoede men overigens in het oog, dat juist de Hoogduitsche taal, die in verscheidene opzichten nader, dan eenige andere, bij de onze staat, evenmin als het Deensch, eene *s* in het meervoud kent. In het Engelsch schijnt mij de *s* des meervouds, in plaats van uit het Angelsaksisch overgehouden, veeleer uit het Normandisch-fransch overgenomen.

Blz. 354. r. 11. Weiland en anderen geven bij *ochtend* het meervoud *ochtenden* op. — Houwaert (zie de plaats aangehaald bij Huydecoper, Pr. III. 29) bezigt van *arend* het meervoud *arents*.

reg. 29. *wet* lees *voet*. Nog zeggen wij: *onder de voet brengen*, voor: *onder de voeten* (vergel. Huydecoper, Pr. II. 214, volg.). Voeg verder bij die woorden, welke oudtijds in het meervoud onveranderd gebruikt werden, het substantief *orient*.

Blz. 355. r. 22. Hooft schrijft in het meervoud *beuls* en *roers*, omdat ook deze woorden zich garekt, als in twee lettergrepen, waarvan de laatste toonloos is, laten uitspreken. — Ter verklaring van de meervoudsvormen *ooms* en *zoons* merkt Dr. de Vries aan, dat, aangenien de verbinding *ooms* en *zantes*, *zoons* en *dochters*, zoo gewoon is, de zucht naar gelijkheid van uitgang bij twee op die wijze gecombineerde woorden, wel invloed zal gehad hebben ter bevestiging van het gebruik, dat aan die woorden in het meervoud eene *s* geeft. — Nog een paar woorden van ééne lettergreep, die mede het meervoud op *s* hebben, moeten hier vermeld worden: *stuks*, (zie bladz. 447), en *maats*, dat is *makkers*, terwijl *maten* het meervoud is van *eene maat* (*mesure*). — Voorts vindt men somtijds een meervoud op *s* bij de volgende zamengestelde woorden, wier laatste bestanddeel een' ongewoon zwakken toon heeft: *nacht-wachts*, *apeelnoots*. Brodere schrijft ook *sondaets*. De reden, eindelijk, dat men in Holland verkeerdelijk spreekt van *begeertes*, enz., *lentes*, *kippes*, *naaldes*, ligt waarschijnlijk hierin, dat in dat gewest de *s* des meervouds niet wordt uitgesproken;

- duf klinkt dan zonder die s het meervoud even als het enkelv. (eene kappe, eene naald) is de oorspronkelijke vorm van het enkelvoud).
- Blz. 356. r. 33. Voeg hier bij: *de letters* van het abc; doch *letteren* voor *letterkunde* of *brief*.
- Blz. 358. r. 1. Bilderdijk (geslachtsl. op *luij*) haalt een voorbeeld aan van het meerv. *luiven*, en Tan Kate (I. 388) geeft dezen vorm zelfs als regelmatig, zonder van *luijen* te gewagen. Weiland heeft beide *luijen* en *luiven*. de Vr.
reg. 25. *leist* lees *leids* (van *leiden*).
- Blz. 359. r. 8. *schertsen*. Dit woord is hier bij vergissing geplaatst: *scherts* heeft, als abstractum, geen meervoud.
reg. 20. Ook *hals* heeft *halzen*.
reg. 26. *trenzen*. Voeg hier bij: *donzen*, *gonzen*, *linzen*.
- Blz. 361. r. 26. Voeg hier bij: Hooft geeft aan *blok* het meervoud *bloken*; van *strot* vindt men *strotten* (Huydec. Pr. II. 442); *rot* (*verzameling*) heeft *rotten* en *raten* (Kil.); doch deze laatste vorm komt van den enkelv. nevenvorm *rote* (Huydec. op Mel. St. III. 136).
- Blz. 362. r. 16. *rif*, te weten, als scheepswoord (zie Kil.); *rif* in de andere beteekenis heeft *riffen*. De zamengestelde met *lid* bezitten den vorm met *e*: *ledepop*, *ontleden*, doch *lidmaat* en *lidmaten* der gemeente, maar *ledematen* des ligchaams (vroeger ook hier *lidmaten*).
reg. 20. Van *stad* vindt men het meervoud *staden*, Lek. Sp. I. 44, 11 en 78.
reg. 29. De woorden op *heid* maakten voorheen ook het meervoud op *heiden* (Huydec. Pr. I. 90).
- Blz. 363. r. 20. Voorheen bezaten nog meer woorden het meervoud op *er* (*eren*, *ers*): *rijser*, *telger* (*takjes*) en *twijghen*, *berderen* (van *bert* of *bret* = *bord*), *wichters* (Brædero, *Maortje*, bl. 23) en *wichteren* (Rein. de Vos, v. 669A), *jonger* (van het jong eens diers, *ibid.* v. 6600), *gateren* van *gat*, zie *Verslagen en Berigten van de Vereenig. v. Oude Nederl. Letterk.* 1845, b. 20 (2), *doekeren* (Lek. Sp. II. 11, 29), *basscher* en *anger* van *eng*, dat is, *bebouwd land* (*Minnenloep*, B. III. v. 181), en in Noord-Brabant nog *wijvers*; ook hoort men dikwijls *venters* zeggen als plur. van *vent*. — Aangaande sommige dezer

weervoudsvormen kan men twijfelen, of zij niet tot enkelvoudsvormen op *er* behooren; zoo geeft Kiliaen in het enkelvoud *telger* en *twijgher*, ja zelfs, *blader*. *Loovers* en *spuanders* behooren zekerlijk niet tot *loof* en *spaan*, maar tot *loover* en *spuander*. Zie voorts over het meervoud op *ers* of *eren*, ook Bilderdijk, *Spraakl. bl.* 102. — Daarentegen komen sommige woorden, die hij ons steeds *eren* (*ers*) hebben, bij de Ouden zonder dezen uitgang in het meervoud voor: *goede* voor *goederen* (*Lek. Sp.* I. 35, 12), *gemoeden* (bij Hooft) en *kinden* (*Rein. de Vos*, v. 6650, *Mel. St.* IV. 1447).

Blz. 365. r. 23 en 24. Stel nevens *sieradien* en *kleinadien* het oude meervoud *quadien* van een *quaet* (*kwaaddoener*), waarschijnlijk door middel van een' enkelvoudvorm *quadie*.

Blz. 366. r. 19. *op us*. Voeg hier bij: alsmede *op as*, *es*, *is*, *os*, bij voorb.: *Aeneassen*, *Apellessen*, *Minosson*, *Parissen*, met verdubbeling van de slotkonzonant, zie bladz. 363, r. 6—10.

reg. 27. Voeg hier bij: *bals*, danspartijen, onderscheiden van *balen*, van het Holl. *bal*.

Blz. 369. r. 3. *des daags* lees *des slags*.

reg. 16—18. Ook bij het bezittelijk voornaamwoord *onze* smolt de *s* van den genitief in vroeger tijd met den sisklank van den uitgang zamen en men schreef *ons Heeren* voor *onzes Heeren* (Huydec. *Pr.* III, 164 en ald. N. H.). — Ongebruikelijk is verder de genitief te achten van onzijdige voornaamwoorden op eene stomme *e*: hoe ongewoon toch klinkt ons in het oor: *des gebergtes*, *des gehemeldes*, *des gedeeldes*! De zwakke genitief (op *en*) kan hier gansch niet in aanmerking komen. — Eindelijk vermeld ik hier het opmerkelijk verschijnsel, dat de Ouden de woorden *vader* en *broeder* in den genitief doorgaans zonder *s* schreven (zie Huydec. *Pr.* II. 194, en op *Mel. St.* D. I. bl. 158—162). Dit gebruik is opgehelderd door vergelijking van het Sanskrit, waar de woorden op *tr* (*tar*), niet *táras*, maar *tur* hebben in den genitief (zie Bopp, aangehaald door Jonckbloet, *Gids*, 1846, bl. 46). Van anderen aard is de weglating van het naamvalsteeken vóór eigennamen (waarvan men zie Bilderd. *N. Versch.* I. bl. 169), zoo als bij voorb. in de uitdrukking, *Weduwe Hendrik Blaauw, dochter Ari van Gúzen*. Dit toch is eene navolging van het gebruik in het Fransch, waar men de betrekking tussehen de

- beide naamwoorden onuitgedrukt liet, en er vaeleer het voorzetsel *à* dan *de* bij dacht; dus in: *les fils Aimon, Bois-le-Duc, Fête-Dieu*, en reeds in den eed van den jare 842: *pro Deo amur*. Vergel. A. W. de Schlagel, *Observ. sur la langue et la littér. Provenç.* in zijne *Essais histor. et littér.*
- Blz. 371. r. 5. *Des onderdaans* is echter in algemeen gebruik, wanneer de genitief volgt op het naamwoord, waarvan hij afhangt.
- reg. 11. Hiertoe behoorden vroeger ook *schutte* (Hoogd. *Schütze*) en *schenke* (Hoogd. *Schenke*).
- reg. 32. Ook het manl. *de lichame* komt in den genitief zwak verbogen voor: *des lichamen* (*Lek. Sp.*).
- Blz. 373. r. 23. *rechte lees van rechte*. Dat *willens* een datief is, met de adverbiale *s* vermeerderd, blijkt ook uit de oude zegwijze *in willens zijn*.
- Blz. 375. r. 5 en 6. Lees hier liever *dermaten* en *dermate* voor *derhalven* en *derhalve*, want in dit laatste woord is *halve(n)* een datief, zie bl. 689, en *der* wordt door *halve* geregeerd.
- reg. 9, volg. Zoo werden *eere* en *schole* zwak verbogen, hoezeer zij op deze verbuiging geen recht hadden; zie ook Dr. Jonckbl. op *D. Catoen*, bl. 37 en 38.
- Blz. 376. r. 32. Voorheen kon men de eigennamen in den genitief ook achter het naamwoord bezigen, waarvan die genitief afhing, bij voorb.: *dochter Aden (van Ada), zone Soffien, arke Noachs*.
- Blz. 371. r. 26. *bu remeester*. Ook *zinjzulke* lees *burgemeester* ook *zijn zulke*.
- Blz. 379. r. 8. *uitgang* lees *uitgangs*.
- reg. 18. *afwezig* lees *aanwezig*.
- Blz. 380. r. 21. Bij de Ouden was *leed* niet uitsluitend praedicatief; zij toch spraken van *de leede duvel*. de Vr.
- reg. 22. *benooidgd*. Wel te verstaan van *personen* gezegd; bij zaaknamen komt het attributief voor, h. v. *benooidgde penningen*. — *Uitgediend* in *uitgediende soldaat* is mede slechts bij misbruik attributief. de Vr.
- Blz. 381. r. 11. *ik ben kond geworden* lees *mij is kond geworden*.

Blz. 383. r. 20. Lees voor *raip* hier liever *stibls* (*beker*). Aan het Hoogd. *Reif*, dat ook *ring* beteekent, denkonde, meende ik, dat dese beteekenis ook aan het Goth. *raip* toekwam, dat echter slechts in de beteekenis van ons *raip* voorkomt. — De Ouden bezigden die stoffelijke adjektieven nog praedicatief; zie plaatsen bij Huyd. *Pr.* II. 334.

Blz. 384. r. 13. *Doofstem*, zie het aanget. op bl. 163. r. 30.

Blz. 385. r. 16—19. Zeg ik, bij voorbeeld, van een land, dat het *steenachtig* is, zoo stel ik, dat dit land over het algemeen uit andere specie bestaat, maar dat het zooveel steenen bevat, dat het *als van steen* is. Noem ik een gewest *bergachtig*, zoo onderscheid ik wel in mijne voorstelling het land van de bergen, die het draegt, maar stel, dat die aldaar in zoo groote menigte voorhanden zijn, dat het is, *als of het geheel berg was, geheel uit bergen bestond*. — De eigenschap *olieachtig* kan toegekend worden aan eene stof, die, zonder inmenging van *olie*, het voorkomen van *olie* heeft.

Blz. 389. r. 21. De Vries maakt mij iudachtig, dat zelfs aan *vatbaar* geene actieve beteekenis toekomt, want het beteekent eigenlijk *wat gevat kan worden, waar vat op is*. Vandaar zegt men *hij is zeer vatbaar, hij is onvatbaar voor onderricht*; even als met een passief adjektief: *hij is voor mij niet bereikbaar*, niet: *hij is vatbaar des onderrichts, noch in het onderricht*; terwijl men met een actief adjektief zegt: *bevattelijk in het onderricht*. — Werkelijk actief is de beteekenis van *dwaalbaar* (voor *feilbaar*) bij Spiegh. *Hertsp.* VI, 546. VII, 460; doch juist daarom is dit woord verwerpelijk. *Feilbaar*, daarentegen, is onberispelijk, daar het van het substantief *feil* komt. Spieghel heeft ook *waalbaar, verunderlijk*, hetzij van *walen, veranderen*, hetzij van *waal, een draaikolk*. Ook *schrikbaar* zou van het substantief *schrik* afkomen (het past dus niet in het verband, waar het hier (r. 22) voorkomt). — Eindelijk moet ik hier nog van enkele adjektieven op *baar* melding maken, op welke de Vries mij wijst. Het zija zoodanige, die door middel van dit achtervoegsel van *adjektieven* zijn afgeleid, en die dus een *met zich brengen van de eigenschap*, door den stam aangewezen, te kennen geven. Zoodanige zijn *leeghbaar* (bij Hoofl), dat is, *gemakkelijk*, van *ledig* (bij Kil. *liber, solu-*

- tas*, dus *expeditus*); *kondbaar* (*beroemd*) van *kond*, *luidbaar* (bij Cats van *luid*, wellicht ook *zonderbaar* van *sonder*, pudt. voor *bijzonder* in gebruik. Zoo zou ook *middelbaar* verdedigd kunnen worden, als men het adjektief *middel* als den stam aanmerkt, en vervalt ook de gezochte verklaring, door mij van *dierbaar* gegeven, wanneer men dit woord eenvoudig van *dier* (*duur*) afleidt. *Voorbaar* (*uitmuntend*, zie Huyd. op *Mel. St. B.* III. v. 1569, en *D. II. bl. 569*) schijnt van *voor*, adjective opgevat.
- Blz. 390. r. 5. *in*, ook vaak *-ijn*, en bijaldien er een verbindingsuitgang aan werd toegevoegd: — *ine*.
- Blz. 391. r. 25. In vroeger tijd waren er meer adjektieven op *ig* van verba afgeleid in gebruik: *doorschijnig* (bij Hooft), *bevechtig*, *behoedich*, *versmadich*, *lichtgevig* (zie N. H. bij Huyd. *Pr.* III. 314), *beschuldig*, *accusatorius* (Kil.), van: *beschulden* (*beschuldigen*).
- Blz. 392. r. 9. *Zingerig* zou zijn *die veel zingt*, maar *zangerig* is, *waarin veel zang is*. Vergel. het aanget. bij bl. 263. r. 19—21. reg. 14. *zoo even*, te weten, bl. 378.
- reg. 14—16. In hetzelfde geval als *nederig*, zijn ook *innig* van *in*, en *nietig* van *niet*. de Vr.
- reg. 22. *Eenig*, in de beteekenis van *eenzaam* is afgeleid van *een*, naar de analogie van zulke van adjektieven afgeleide bijvoegelijke naanwoorden op *ig*, in welke deze uitgang de waarde van *achtig* heeft en de kracht van den stam verzwakt, als *zuwig*, *zoetig* en ook *goedig*, dat dan niet tot een substantief *goede* (*goedheid*) zou teruggebracht behoeven te worden. de Vr.
- Blz. 393. r. 13. *om het adjektief van het adverbium lees om het adverbium van het adjektief*.
- Blz. 396. r. 25. *schrikkelijk* lees *verschrikkelijk*.
- Blz. 397. r. 2. *vergetelijk*. Dit woord komt voor Jacob. I, 25.
- Blz. 398. r. 6 en 7. De Vries houdt het Eng. *bill* voor het Lat. *bullā* (Fr. *billet*). In het Angelsaks. bestaat een adjekt. *bil* met de beteekenis *rechtvaardig*, *goed*, *gunstig*; vandaar komt, door toevoeging van *lijk*, ons *billijk*.
- reg. 23. Voeg hier bij: *roekeloos* van het werkwoord *roeken*. en *heelloos* bij Vondel (Joh. de Boetgez. B. V. bl. 82) van *heelen*.

Blz. 399. r. 8. Tenzij men *Vaderland* als een eigennaam aanmerke, gelijkstaande met *Nederland*. de Vr.

Blz. 401. r. 24. *secte* lees *sekte*, als eenige regels hooger.

reg. 23 en 29. *wijdsch* lees *weidsch* van (*ter*)*weide*. Dus is *weidsch* eigenlijk *dat wat uitweidt, wat zich uitzet, was sich spreist, zeggen onze naburen*. — *Rechts* en *links* leide ik dus niet af van de adjektieven *recht* en *link(er)*, maar van de bijwoorden *rechts* en *links*. Ook *trots* (waarvan *trotsch*), hoezeer substantief, wordt adverbiaal (praepositief) gebruikt. Dus moet ook, krachtens de analogie, *grootsch*, tot *groot*, als bijwoord opgevat, gebracht worden.

reg. 31. van *goed ter goef* — of *goed geefts*, dat is *des gerens goed*. de Vr.

Blz. 402. r. 2. De van verbale stammen afgeleide adjektieven op *sch* bij ons in gebruik, als *lachs*, *koopsch*, *loopsch*, *speelsch*, *bitsch* (van *bijten*), *kijfsch* enz. acht ik ontstaan uit het gebruik van verbale substantieven in den genitief, met het adjektief *goed*, als: *goed lachs* enz.; vandaar hunne beteekenis, die de gewoonte of zucht om iets te doen, in minachtenden zin uitdrukt. de Vr. — Dus behooren die adjektieven met *goedgeefs* tot de door mij op de vorige bladzijde vermelde kategorie. Marnix heeft *geestdrijvisch*, dat een meer Hoogduitsch aanzien heeft.

reg. 6. *bokkig*, alsmede *kippig* en *zwijnig*.

Blz. 403. r. 10. *eenzaam* lees *eerzaam*.

reg. 14. *genoegzaam* = *tevreden*, zie eene plaats uit de *Materie der Sonden*, bij Huydec. Pr. I. 357. Nog zeggen wij *zelfgenoegzaam*.

reg. 20—23. Zoo schijnen ook de oude adjektieven *loefsam* (*prijzenswaardig*, Kar. de Gr.) en *geloofzaam* (*geloofwaardig*), die beide eene passieve beteekenis hebben, even als *minzaam*, tot de substantieven *lof* en *geloof* teruggebracht te moeten worden.

Blz. 404. r. 4. *genoegzaam* is een *pleonasmus*. Deze woorden zijn aan eene vergissing te wijten. Ik trek ze hier in. Het Oudhoogd. adverbium *sam* (in den grond een met den afleidingsuitgang *sam*), zamengesteld met *genoeg*, leverde *genoegzaam*, d. i. *genoeg-gelijk*, zoo goed als *genoeg*.

reg. 15. Oudtijds luidde *zeldzaam* dan ook steeds *zelsien*, dat is,

- zelden gezien*, soms ook *selsen*. Zie Siegenbeek op *Wapenê Martijn* (Werk. van de Maatsch. der Ned. Letterk. III. 2), cap. 62. bl. 130 enz. de Vr.
- Blz. 405. r. 12. Voeg hier nog bij: *betaam* (*betame*) = *betamelijk*, onder anderen bij *Mel. St.* II, 691. X, 963, enz. de Vr.
reg. 25. Zie verder op bladz. 665.
reg. 27—32. Als *behendig* door toevoeging van *ig* van *behende*, zoo komt *beschuldig* in de beteekenis van *schuldig* (dus niet het *beschuldig* van Kil., vermeld bij bl. 391. r. 25), waarschijnlijk van *beschuld* of *beschulde*. de Vr.
- Blz. 406. r. 33. Voorheen was *genaam*, zonder *voor* of *aan* (*aange-naam*), in gebruik; zie Huydec. *Pr.* II. 131, 132.
- Blz. 407. r. 1. Voeg hier bij: *ghevee* (*vijandig*) bij *Mel. St.* IX, 783, *ghehat* (*nijdig*), *Lek. Sp.*, I. 24, 24. Het *ghelaghe* van *Mol. St. B. I.* v. 523, behoort hier niet toe: dit adjektief is een stamvorm van *gheligghen* (*zamenliggen*, zie bl. 287).
reg. 10. Hiertoe schijnt ook *dronken* voor *gedronken*, d. i. die meer dan eenen *dronk* genomen heeft, te behooren; in het Nibelungenlied leest men *ungetrunken* = *zonder dronk*.
reg. 16. Voeg hier bij: *gedaegt* (*bedaad*), *Kar. de Gr.* V. 306. *Lek. Sp.* I. 25, 83, alsmede *genaamd*, dat dus niet als verleden deelwoord van *noemen* mag gebruikt worden, alzoo wel: *hij is genaamd*, maar niet: *hij wordt genaamd*; hier voegt *genoemd*. Wij zeggen voorts *bijgenaamd* voor *gebijnaamd* (van *bijnaam*), dat Hooft gebruikt.
- Blz. 408. r. 3. *deelwoorden*, te weten, *lijdende* (dus van transitieve werkwoorden). Tegenwoordige deelwoorden laten *on* slechts toe, wanneer zij werkelijk adjektieven geworden zijn (als *onwetend* enz.). Zoo zegt men (dit voorbeeld ontleen ik aan de Vries) *eene onpassende handeling*, maar niet: *een onpassende sleutel*. *On*, namelijk, ontkent de *eigenschap*, en is ongeschikt, om de zich in den tijd verwezenlijkende handeling of toestand te ontkennen.
reg. 14. Zie voorts op bladz. 709.
- Blz. 410. r. 19. In enkele zegswijzen, zoo als bij voorb. in *dat's erger*, *leelijker*, *lastiger*, hebben wij toch het gebruik van een' comparatief met verminderende kracht. de Vr. — Vroeger bestond ook het gebruik van den comparatief in den uitroepachter *wat*; bij voorb.: *wat zoeter vreugd!* dat is, *wat vreugd is zoeter?*

- Blz. 411. r. 22. Vergri. de uitdrukking: *Daer om heet wijn, zekerlike, Een die machtichste dinc van aertrike*, Lek. Spiegh. I. 32, 29.
- Blz. 413. r. 8. *Zoo ook: de laatste is het wijf gestorven*, Marc. XII, 22; *met het lautst.*
- Blz. 416. r. 17. *op ar, aró of thar enz. lees op thar enz.*
- Blz. 417 bij de noot. Bij deze taalvergelijkende beschouwing ontbreekt het element van het Sanskrit, dat ik thans, door mijn' vriend de Vries voorgelicht, aanvul. Behalve een' comparatief op *tara* (van den wortel tr met Guna, die *overschrijden* beteekent), Gr. $\tau\epsilon\rho\varsigma$, Lat. *tra, tro, ter, terus*, Goth. *thra, thró*, kent die taal nog een' comparatief op *iyas*, in nom. masc. *iyán*. Dit is het Gr. $\iota\omega\nu$, terwijl *iyas*, door verwisseling van *s* en *r*, in het Lat. *ior*, in het Goth. *iza, ózu* (ons *er*) opleverde. — De Lat. uitgang van den superlatief *imus*, Goth. *uma*, heeft de *t* verlorener (overig in *intimus, extimus* enz.), blijkens den uitgang van den superlatief in het Sanskr. *tama*. Ook in deze taal blijft de *t* in enkele vormen weg: *adhama, madhyama*, Goth. *midu-ub*. — De superlatief op *st* bestaat ook in het Sanskrit: *†sta*, volgens Bopp uit den comparatief op *iyas* ontstaan, gelijk ik beweerde, dat onze superlatief uit den Goth. comparatief op *iza, óza*, ontstaan is.
- Blz. 418. r. 28. Voorbeelden van verwisseling eener *w* (ν) in den *Ablaut*, met *b* zijn nog: *waden* en *baden*, *vaan* (*vaandel*) en *baander*, *to weur* en *to bear*; *to bet*, *wedden*; *bai* voor *wai* (*twai*), *bis* voor *vis* (*dis*) enz.
- Blz. 419. r. 1. Eene andere afleiding van *kwaad* staat de Vries voor. Hij brengt het (oorspronkelijk als scheldwoord) tot *Koth* (waarvan ons *keutel* een diminutief is, zie bl. 316) voor *kwat* (zie bl. 64, noot). Kiliaen heeft *quaed; quaet, quat* enz. met de beteekenis *stercus*. Dus zou *kwaad* oorspronkelijk een substantief zijn, waarmede overeenstemt, dat men 'oudtijds sprak van een *quaet* (meerv. *quadien*), d. i. *booswicht*. — Grimm (III. 606) houdt *kwad* voor een *Ablautform* van *qrithan* (*queden*, Eng. *quoth; seggen*). Daar volgens hem de *Ablaut* den zin wijzigen en ongunstig maken kan, zoo kon de beteekenis van *seggen* hier in die van *verzegd, verwenscht, vervloekt* zijn overgegaan. Ten Kate

- brengt *kwad* tot het Angels. *hwida*, *klagen*, waarmede ons *kwetsen* en het Eng. *to gaeeth* zamenhangen.
- reg. 2. Ik heb verzuimd te gewagen van den ouden comparatief *wers* (*erger*), Goth. *vairs*, Middenhoogd. *wirs*, Eng. *worse*. Het Goth. vormde van *vairs* een' nieuwen comparatief *vairsiza*, het Middenhoogd. van *wirs*, *wirser* en *wirrest*, het Eng. *worser* en *worst*; bij onze Ouden komt de superl. *werst* mede voor. — *Erg* is ontstaan uit *errig* van *erren*, *afdwalen*.
- reg. 26. De *n* achter den stam in *magnus* is de uitgang van het Sanskr. part. praeter. van den wortel *mah*, *groeijen*. de Vr.
- Bij noot 2. Gelijk *μακρόν* voor *μεγάλον*, zoo staat *major* voor *magior*. De *g* is hier van weeken aard, omdat zij met de Sanskr. *h*, en niet met de Sanskr. *g* of *gh*, overeenkomt. de Vr.
- Blz. 420. r. 12. *Minder* in de beteekenis van *kleiner* bij Mel. St. VI. 68. Omgekeerd beteekent *klein*, *weinig* of *gering* in ons *kleinachten* en in de plaatsen der Ouden bij Huyd. op Mel. St. D. I. bl. 66.
- reg. 24. Vergel. Dr. Jonckbloet, *Gids*, 1846, *Boekbeoord.* bl. 52.
- Blz. 421. r. 11. Ook in het Oudholl. komt *ee* als comparatief voor: *vele ee*, even als *mee* voor *meer*. *Eer* als zuiver bijwoord = *weleer*, zie bij Vondel, *Gebroed. Act. V. Sc. 1*: *ghij ziet wien vader eer verlost van de schapen*.
- reg. 26. Ook in het Oudhollandsch was de comparatief *seerre* (*zeerer*) zeer gebruikelijk: *hi loept vele seerre (harder) als die wint*.
- Blz. 422. r. 18. Het interjectionale bijwoord *welkom* maakt, als adjectief gebruikt, ook den comparat. *welkomer*, maar in den superl. *meest welkom*.
- reg. 31. Vergel. evenwel bl. 703. *Dan* voor *als* achter den comparatief is sedert omstreeks 1568 blijvend in gebruik. Zie Huydec. *Pr. I.* 288, volg.
- Blz. 423. r. 11. Wanneer achter den grondvorm eens adjectiefs een verbuigingsuitgang, *s*, *es* of *er* komt, wordt, bijaldien de voorgaande vokaal kort is, de slotkonzonant verdubbeld, en achter eene lange vokaal de *s* in *z*, de *f* in *v* veranderd: *glad*, *gladde*; *log*, *logge*; *los*, *losse*; *grijs*, *grijze*; *doof*, *doove*. Eene uitzondering op dezen regel schijnen te maken: *bros*, *broze*; *grof*, *grove*; doch *broze* behoort eigenlijk bij *broos*, *grove* bij *groof*

(in de wandeling zegt men vaak *grovte*). Voorheen werd ook aan *smal* het vrouwel. *smale* toegevoegd, en wij zeggen nog *smalen* (eigenl. *minder worden*, transit. *minder maken*), Dr. Jonckbl. *Gloss. op Kar. d. Gr. en Aanhangel op Beatrijs*, bl. 15.

Blz. 429. r. 20. Vergel. verder bl. 463, 464.

Blz. 430. r. 5. Zoo zijn dan ook de op de vorige bladz. genoemde woorden: *zot*, *dwaas*, *gek*, *nar*, adjektieven in den sterken vorm, even als het Hoogd. *der Greis*. *Schalk* kan slechts in zijne tegenwoordige beteekenis als oorspronkelijk adjektief gelden; in zijne eerste beteekenis van *knecht*, Goth. *skalks*, schijnt het oorspronkelijk substantief.

Blz. 434. r. 1. *Sommige der edelen*. Misschien moet in dit geval eene uitzondering gemaakt en *sommigen* geschreven worden, omdat, daar het woord *edelen* volgt en niet te voren genoemd was, de lezer nog geen substantief in de gedachte kan hebben, en dus wel noodzaak is *sommigen* als werkelijk substantief op te vatten.

Blz. 435. r. 6. Ik heb verzuimd hier te herinneren, dat de stoffel adjektieven op *en* onverbuigbaar zijn.

reg. 9. *des adjektiefs*. te weten, des determinatieven adjektiefs.

reg. 31. *die lees dien*.

Blz. 437. r. 9. Zie het aangeteek. bij bladz. 212. r. 13. Overigens is het gezegde toepasselijk op alle subjektieve werkwoorden, bij welke het kwalitatieve woord niet de wijze aanduidt, waarop het subjekt in dien toestand verkeert, maar op de hoedanigheid van het subjekt zelf, b. v.: *hij ligt, staat stil; sterft kalm, loopt nooit nuchter*. In het Eng. wordt ook het werkw. *to prove* (*blijken*) op die wijze aangewend; dit is in onze taal niet na te volgen; wij moeten zeggen: *hij blijkt schuldig te zijn*, niet: *hij blijkt schuldig*.

reg. 29. En in het algemeen bij alle transitieve of transitief gebruikte werkwoorden, die het toekennen of te weegbrengen van zekeren toestand te kennen geven, wanneer er niet gelet wordt op de wijze, waarop men dien toestand toekent of te weeg brengt, maar op de hoedanigheid, die het objekt toegekend of aangebracht wordt, b. v.: *ik prijs, schat, reken, acht hem gelukkig, houd hem (voor) wijs; ik sla hem kreupel, wandel mij moede* (vergel. bl. 511).

Blz. 439. r. 27. *duizend* enz. Voeg hier bij: *elfhonderd*, *twalfhonderd* enz., niet: *eén duizend één honderd* enz.; wel zegt men *twee duizend één honderd*, doch mede *een en twintig honderd*, enz. Benevens *millioen* worden voorts de vreemde woorden *biljoen*, *triljoen*, *quadriljoen* enz. gebruikt.

Blz. 440. r. 7. Voor $\pi\acute{\epsilon}\mu\pi\epsilon$ bestaat in het Grieksch een andere vorm: $\pi\acute{\epsilon}\nu\tau\epsilon$, die nader bij het Sanskr. *pañcan* (*pantschan*) komt. De Vriès denkt aan verwantschap van dit woord met *pāni* (*hand*).
reg. 33. *hare* lees *hardé*.

Blz. 441. Bij de noot. *Even als het Sanskr. tschatvar*. De Sanskr. *tsch* (*tsj*) is ééne letter, die ook wel door *ç* wordt afgebeeld. Deze letter nu gaat vaak in het Gr. in τ , in het Lat. in *qu* over. Zoo hier: *catvar*, Gr. $\tau\acute{\epsilon}\tau\tau\alpha\rho\epsilon\varsigma$, Lat. *quatuor*, waarvan het Aeol. $\pi\acute{\iota}\tau\upsilon\rho\epsilon\varsigma$ eene wijziging is, door verwisseling van die *ç* of *k* (*qu*) met *p* ontstaan. de Vr.

ald. r. 9 en 10. *ékádasan*, *dvádasan*. Schrijf liever *ékádas'an*, *dvádas'an*. Hier bestaat eigenlijk geene *s*, maar die letter (*s'*), welke in de verwante talen meestal, zoo als hier, met eene gutturali overeenkomt. de Vr.

Blz. 442. Van noot 1. r. 4. *trimsati*, lees hier en noot 2. r. 7. *trimsat*. de Vr.

Van dezelfde noot r. 8. In het Angels. gaan alle tienheden op *tig* uit. Eerst na het *zestigtal* (*sixtig*) nemen zij in deze taal *hund* voor zich: *hund-seofontig* enz. Zelfs kan men voor *hund* (100) ook *hund-teontig* zeggen, en 110 heet *hund-endlufontig* (als het ware *elftig*), 120 *hund-twelftig*. de Vr. — De vergelijking van het Goth. *téhund* in *sibuntéhund* enz. met dat Angels. *hund* bewijst, dat het geenszins oorspronkelijk *tiental* beteekent, maar met *hunda* (*honderd*) in verband staat, even als *-κωσι* en *-κωρα* met *-κόσιοι*, *-ginti*, *-ginta* met *centum*, en Sanskr. *-s'ati*, *-s'at* met *s'ata*. [Dit *s'ati*, *s'at*, is ($\acute{\epsilon}$) $\kappa\alpha\rho\acute{\iota}$ (ν), en dus mede *ce(n)-tum*, en Goth. *hunda*. de Vr.] — Bijaldien dus *hunda* tot den stam *kinthan* behoort, dan moet men aannemen, dat deze stam (in welken de *n* epenthet. kan zijn) oorspronkelijk in den algemeen wordenschat, waaruit de Indo-europesche talen geput hebben, aanwezig moet geweest zijn.

Blz. 443. r. 21. Voeg hier bij de volgende woorden, die met een enkelv. zelfstandig naamwoord een meertal aanduiden: *paar* (Lat.

par), *dozein* (Fr. *douzaine*), *trits* (van *drie*), *snees* 'd. i. *twintig*.

reg. 24. *voorbeel* lees *voorbeeld*.

Blz. 444. r. 24. Een voorbeeld van *alleen* attributief gebruikt vindt men bij den vertal. v. Boëthius, 1485, fol. 50 b. aangeh. door Huydec. *Pr.* III. 248.

Blz. 445. r. 3—6. *Enkel* luidt in het Deensch *enkel*, in het Zweedsch *enskild*: dit *skild* is partic. van *skilja*, (*ver*-)schillen, *schelen*: de Vr. Zou dus ons *enkel* misschien voor *eenskel* of *eenschel* staan?

reg. 8. Ook in het Oudhollandsch komt de genitief *tweer* voor.

reg. 18—25. Ik verklaar hier de uitdrukking *met hun tien*, *met ons vier*; naar de tegenwoordige opvatting, volgens welke *hun*, *ons*, in deze zegswijze allezins voor bezittel. voornaamw. gelden. Zoo zeggen wij ook *van zijn eigen* voor *van zich zelve*; en staat 2 Petr. II, 5. *zijn achtster* voor *heij de achtste*. Maar oorspronkelijk zijn *ons*, *hün*, *uw*, in verband met een telwoord; pers. voornaamwoorden. De Ouden zeiden voor *met hun vier*, *met hun zessen* enz. *si viere*, *si sesse* enz.; *met hem (hen) tien*; was bij hen *met tien personen*, dus, de hoofdpersoon medegerekend, in het geheel elf personen. In onze zegswijze *met hun tien* (dat is 10 personen in het geheel) is *met* als een bijwoord te verstaan: *zij tien* met *elkander* (zoo zeggen wij ook: *onder ons tien*, dat is, *wij tien onderling*), en *hun* (voor *hem* dat is *hen*) is als een casus absol. op te vatten, gelijk wij ook wel spreken: *het is hem niet*, en gelijk bij een' der Ouden te lezen staat: *Florens reet*, *hem derden*. In het Hoogd. zegt men voor *niet hun tweeën* enz., behalve *ihrer zwei*, ook *selbstander* (vroeger ook bij ons *zelfander*), *selbstdritter* enz. Met het bovengenoemde *zijn achtster* vergelijkte men *hem derder* (Belg. Mus. D. VI, *Aflev.* 3.). Overigens leze men over dit gausche onderwerp Huydec. op *Mel. Stoke*. D. I. bl. 502. D. II. bl. 484.

Blz. 446. r. 12. *Beide* beteekent zoo veel als *zowel het een als het ander*, *zowel dezen als genen*, wanneer wij zeggen: *beide te paard en te voet*, *beide ziek en arm*, *beide mannen en vrouwen*. Aldus gebruikt, wordt het bij de Ouden niet zelden door meer dan twee praedikaten of zelfstand. naamwoorden gevolgd: *beide*

wijn; zout ende coren. Zie Huydec. op *Mel. St. D. I. bl. 65.*
 — *Bai* staat per aphaer. voor *twai; twee.* Dit *bai (ba)* werd in het Angels. versterkt door herhaling van hetzelfde woord in onverminkten vorm; en zoo ontstond *bátwá*, verkort tot *butu*, ons *bei-de*.

Blz. 448. r. 8. Marc. VI. 7. leest men verkeerdelijk *twee en twee.* Alewijn (*Werken der Maatsch. van Nederl. Letterkunde, I. bl. 119, volgg.*) meent; dat *twee aan twee* werkelijk *twee en twee* moet wèzen.

Bij de noot. Vergelijk het Goth. *boi* voor *twai* met het Lat. *bis* voor *duis* (dat met *duini*, dat is *bini*; werkelijk bij Varro voorkomt. de Vr.); Gr. *δύο*, alsmede met *bellum* voor *duellum*. Overal gaat hier de *o (w)*; na de aphaeresis der *u (t)* aan het hoofd des woords gekomen; in de minder weeke *b* over.

reg. 20. Voor *achtste* zèiden de Ouden ook *achtende*. Daarentegen hebben bij hen de ordinalia van 4—20 mede den uitgang *ste, de vierste* enz. Ja; bij Huydec. op *Mel. St. D. III. bl. 462*, komt ook *tweeste* voor: Nog 1 Kon: XIX; 19; leest men *de twaelfste*.

Blz. 449. Van de noot r. 1. *prae-imus*, liever: *pri-imus*, vergel. *prior*. Dit *pri-* is het Gr. *πρῶν*. — Bij Homerus komt *πρῶτος* werkelijk voor, als ook *δευτερος* (= *υστερος*). In het Sanskr. eindigen de ordinalia van 5, 7, 9 en 10 op *ma*, mede een' superlatiefvorm [Zie het aanget. bij bl. 417]. Opmerkelijk, eindelijk, is het; dat en in het Sanskr. *prathama*; en in het Lat. *primus*, en in het Gr. *πρῶτος* (voor *πρότος* of *πρότος*); en bij ons *de eerste*; niet van het cardinale telwoord der eenheid ontleend zijn: *één*, namelijk, is geen relatief begrip en verwierp dus den uitgang der gradatie. de Vr. — Ook de ordinalia van *twee* komen niet van dit cardinale af, in 't Gr. *δεύτερος* van *δύο*; *δύο* (zie Passow in *v.*); in het Lat. *secundus* van *secare*, en ons *ander* (eigentr. *de tweede*) van *an* = *als*.

Blz. 450. r. 9. *Ander* werd vroeger zonder artikel gebezigd; vergelijk *elkander* voor *elk den ander*; en zie de Vries, *Brief aan Dr. Jonckbl.*, bl. 24 (1).

Bij de noot. *Uter* is niet voor *unter*, maar is het Goth. *lvathat* (zie bl. 497), waartoe *freþas* mede behoort.

- Blz. 451. r. 7. Het Sanskr. antara (*ander*) staat per syncopen voor *anjatara* van *anja* (alius). Vergelijk den superlatiefvorm *anjatama* (*één van drie of meer*), en *anjónja* (*ἄλλωλοι*), de Vr.
- Blz. 452. r. 29. Vergelijk ook Huydec. *Pr.* II. 366.
- Blz. 453. r. 3. *Alles jaers* bij Hooft (*Thez. ende Ariadne*, vs. 13) is eene adverbiale uitdrukking.
- Blz. 455. r. 12. Een' korteren vorm voor *alles* vindt men in het oude *als ende als*, d. i. *in alle gevallen*, eigenlijk *alles en alles*, Huyd. op *Mel. St. D.* II. bl. 557.
- Blz. 457. r. 16. Dit geldt voor onzen tijd: in oudere schriften kan men eenen iederen aantreffen, zoo nog Jes. XLIII, 7.
- reg. 28. Als *iedereen* wordt verbogen *menigéen*; doch elk afzonderlijk verbogen vindt men de bestanddeelen van dit woord bij de Ouden: *menighen enen* (*Mel. St.* III, 106), *meneghe eene* (*Lek. Sp.* I. 39, 77).
- reg. 31. Hooft schrijft in den datief *yghelyke*.
- Blz. 458. r. 8. Bij de Ouden werd *elk*, hoezeer zelfstandig gebruikt, niettemin altijd als een sterk adjektief verbogen; men vindt *elker* in genit. foem. en *elken* in dat. masc.
- reg. 25. *wether* lees *whether*.
- reg. 33. Voor *tegelijk* heeft Kiliaen ook *teghewelck*, en *yegewelken* komt bij V. Velthem (bl. 31) als subst. in dativo sing. masc. voor. de Vr. — Bovendien vindt men bij de Ouden *haertijk* voor *elk hunner*, alsmede *elkerlijk* en *haergelijk*, zie Huydec. op *Mel. St. D.* II. bl. 188, volg., en Stoke zelf *B.* IV, o. 226, 889, 913 en VIII, 813 enz. Over *elker manlijk* en dergel. zie denzelfden ald. *D.* III. bl. 62.
- Blz. 459. r. 16. In de dagelijksche taal bezigt men *geen*, niet alleen vóór *een*; maar zelfs vóór een adjektief in de beteekenis van *niet*: *geen een* = *niet een*; *hij heeft geen grooten of geen den minsten lust*, ja! vervangt *geen* tegelijk de ontkenning van het werkwoord en het bepalend lidwoord of bezittel. voornaamw. van het substantief, bij voorb.: *hij steekt geen hand uit*, d. i. *de of zijne hand niet uit*; *hij kan geen lessen leeren*, voor: *de of zijne lessen niet leeren*.

- Blz. 460. r. 10. Gelijk *eenig* van *een*, zoo had men ook *geenich* van *geen* (Bredero, *Lucelle*, bl. 9). de Vr.
- reg. 22. Voorheen plaatste men het lidwoord vóór *sommige*: *die (de) sommige*, zie Huydec. *Pr. I. 94*. Marc. XII, 5. Ook leest men *den menigen* voor *menigeen*, *Lek. Sp. III. 3, 56*. Voorts vindt men *somme die* en *sommighe die* (waar *die* voornaamw. is), *Lek. Sp. I. 7, 2. Der Minnenloop*, IV. 441.
- ald. *Ettelijk is thans verouderd*, hoezeer niet geheel: nog zegt men *ettelijke dagen*. Voorts schijnt men met *ettelijke* een grooter getal, dan *eenige* aanduidt, uit te drukken.
- Blz. 461. r. 33. Daar *veel* en *weinig* (onverbogen) een zelfstandig begrip inhouden (bij voorb. *hij leest veel*, dat is, *eene groote mate schrifts*), zoo kunnen zij ook niet onverbogen met *zijn* als praedikaat gehruikt worden, aldus zegge men: *mijne moeiten zijn vele*, niet: *zijn veel*; *de arbeiders zijn weinige* (Luc. X. 2). Matth. XVI, 21, leest men *vele lijden*, d. i. *multa* (niet *multum*) *pati*,
- Blz. 463. r. 1. *en wat*, wel te verstaan het vragend voornaamw. *wat*. *Etwat* staat dus tot *wat*, als *ettelijk* (*eddeswelik*) tot *welke*. In het Oudd. bestond het mannel. van *etwas*, namel. *etswer*, en de instrumentalis *etswie* (*op eenige wijze*). de Vr.
- reg. 25. Dus ook *nogmaals*. Hooft schreef alle herhalingsgetallen op *maal* met eene *s* op het einde.
- Blz. 464. r. 4. Bij Kiljaen *twees* = *tweemaal*.
- reg. 15. *werf*, d. i. *worp*. Deze verklaring is onjuist: het woord behoort tot *hvaírban* (vanwaar ons *zwerfen*), dat is, *voorbijgaan*. Dus is *werf* zooveel als *gang*. Ook zegt het Deensch *mangon gang* = *menigwerf*. de Vr.
- Blz. 465. r. 9. In een Charter van 1321 (Huydec. *Pr. I. bl. 497*) leest men *vierschatte* in de beteekenis van *viervoudig*.
- Blz. 466. r. 21. In de plaats *Lek. Sp. I. 36, 24*, beteekent *eenrehande* niet van *éenen aard*, maar van *eenigen aard* (*quidam*). Aldaar 29, 19 leest men ook *quaderhande*, dat is, van *een' kwaden aard*, *kwaadaardig*. De soortgetallen op *lei* en *hande* schijnen mij in beteekenis te verschillen, even als de woorden *soort* en *aard*: het eerste drukt verschil van klasse uit; het laatste ziet

op de kenmerken van het wezen, die den grond van het soortverschil uitmaken.

reg. 31. *Enigher slachte* komt ook voor bij Stoke, B. IX, r. 694. Zie ald. Huydec., die D. II. bl. 37 ook een voorbeeld aanhaalt van *menigher conne*, waarbij men vergelijkte D. I. bl. 241 volg. — Wij spreken nog van *iemand slachten*, d. i. van *zijn geslacht (soort), hem gelijk zijn*.

Blz. 467. r. 4. Zie volstrekt verder beneden bl. 689. Doorgaans leest men *menigertiere*, gelijk *alretiere*, *quadertiere* (zonder n). Zie Huydec. D. I. bl. 37 en 564.

reg. 11. *Tier was oudtijds gedrag*, en *zich tieren was zich aanstellen*. de Vr.

Bij de noot. De verklaring van *kuijeren* (voor *tuijeren*, *tijeren* van *tijen*) valt nog niet voor de objectie, dat dit woord bij de Ouden ook *schertsen* en nog in Gelderland *keuvelen* beteekent; *vertijen* toch beduidt bij de Ouden ook *vertellen*; het begrip nu van *vertellen* met de wijziging, die de iteratieve uitgang daaraan geeft, is niet ver van dat van *praatjes maken*, *iets vertellen voor de grap*. Wel is waar zou dan *kuijeren* uit *verkuijeren* ontstaan moeten zijn.

Blz. 468. r. 14. *hevinden* lees *bevinden*.

reg. 31. *is dat is wien*, lees: *is, dat is, wien*.

Blz. 470 en 471. Voor *mij* in den datief en accusatief zegt men in het dagelijksch leven ook *me*, voor *gij*, *ge*, en voor *hen*, *ze*. Door eene mij onverklaarbare fout is *zij* als de vorm van het persoonl. voornaamw. van den 3den persoon in accus. plur. neutr. opgegeven; in plaats van *zij of ze* leze men hier enkel *ze*.

Blz. 473. r. 5. Een opmerkelijk voorbeeld, hoe de gemeene man met *du*, de aanzienlijke met *ghi* werd aangesproken, vindt men in de plaats van *Wapene Martijn* (N. Werk. der Maatsch. van Nederl. Letterk., D. II. St. 2. bl. 117, r. 37). de Vr.

reg. 14. Voeg hier tusschenin; genit. *dijns* of *dijner* (*diner*).

reg. 15. De toevoeging van *lieden* achter het meervoudig voornw. was evenwel reeds gewoon vóór dat *du* in onbruik was geraakt, en dat niet alleen achter het voornaamw. van den 2den, maar ook achter die van den 1sten en 3den persoon meervoud: *ons-lieden*, *henlieden*, zie Dr. Jonckbloet, *Aanteek. op Kar. de Gr.* bl. 264, en *Gids, Boekbeoord.* 1846, bl. 47.

Blz. 474. r. 8. Van dit *hija* is het oude *hie* voor *wijffe*, in *Rein. de Vos*, v. 1842. de Vr.

reg. 14. Bij de Ouden was ook de *gsnit. hems* in gebruik.

reg. 22. Hoezeer in het Goth. de datief (sis) van den accus. (sik) verschilde.

reg. 33. *hem* en natuurlijk ook de vrouwelijke en meervoudige vorm *haer*.

Blz. 475. r. 1. *altijd*. Evenwel leest men *sich* op enkele plaatsen, bij voorb. Marc. VIII, 32: *ende Petrus hem tot sich genomen hebbende*, voorzeker om de dubbelzinnige herhaling van *hem* te vermijden; dadelijk toch daarop (v. 33) heet het weder: *maer hij hem omkeerende*. Zie voorts Jonckbl. *Gids* I, I.

reg. 11. De ware accusatief enkelvoud (*hen*) is evenwel bewaard in het pronomp. ancliticum der Ouden *-en*, *-ene*, bij voorb.: *dedene, deed hem*. — *Hen* voluitgeschreven komt enkele malen werkelijk als sing. voor, doch in den datief. Zie Jonckbloet, *Inleid. op de D. Doctrin. bl. XL*. Zoo ook *Flor. en Blanchest. v. 1571*, en *Ferguut, v. 723*, waar echter de uitgevers *hen* in *hem* veranderd hebben. de Vr.

reg. 21. *verstrekt* lees *versterkt*.

reg. 24. Overigens bezigt men welluidendheidshalve niet zelden den vorm *heur* ontstaan uit den ouden vorm *hore*.

Blz. 476. r. 1. Zie evenwel voorbeelden van *hem* in den datief sing. neutr. bij Huydec. *Pr. III* 17 en 76.

reg. 22. Doch *Lek. Sp. I* 47, 50. leest men *zine* van een *wijf*. Vergel. overigens Huydec. *Pr. I* 208.

reg. 25. Vergel. 1 Kon. XI, 13. *Jerusalem, die enz.*

Blz. 477. r. 6. Over den vorm *us* en *use*. Zie het aangegeek. bij bl. 90 bij de noot.

reg. 10. *Gij* is, behalve in Noordbrabant, in de gemeenzame rede geheel buitengesloten. In beschaafde kringen, wanneer men het woord richt tot de zoodanigen, met welken men niet op vertrouwelijkien voet verkeert, of in het algemeen tot meer bejaarden, bezigt men *U* met het werkwoord in den 3den pers. enkelv.: *u is, u heeft* enz. Dit *u* staat voor *uwe*, namelijk *edelheid* (nog hoort men soms *UE*). Al spreekt men tot meer dan éénen, zoo zegge men toch: *u heeft, u is*, niet: *u hebben, u zijn*, ver-

mits *uwe edelheid* kan verklaard worden door de *edelheid van u*, zoo *velen gij aanwezig zijt*.

Blz. 478. r. 2. Terwijl *gij*, ook zonder de toevoeging van *lieden*, voor het meervoud gebruikt wordt, dienen *jij (je)* en *jou*, hoezeer mede eigenlijk meervoudig, thans uitsluitend in het enkelvoud; zij vervangen als zoodanig het gemeenzame *du*, *dij*. — In den *Walewein* komt voor *jou* ook de vorm *ju* voor, alsmede de genit, *jouwer*.

reg. 14. *hetwelk in*, lees: *hetwelk nog in*.

Blz. 479. r. 21. De verzwakte vorm *ze* wordt niet alleen in den nomin. en accus. plur. mannel., vrouwel. en onz., maar ook in den datief plur. der beide eerste geslachten gebezigd, bij voorb., *ik heb ze eene goede les gegeven*. — Voor *hen* (accus. plur.) staat in oude HSS. veelal *hem*; maar de beste hebben *hen*. de Vr. — Voor *hen* leest

Blz. 480. r. 2. *genitief en datief*, lees: *datief en accusatief*.

reg. 9. Tot het enclitisch gebruik der persoonlijke voornaamw. (vergel. bl. 202), dat thans nagenoeg uit de geschrevene taal geweerd is, breng ik elke zoo naauwe verbijding van werkwoord en voornaamwoord, dat of het eerste of het laatste daardoor eene wijziging in zijnen vorm ondergaat. Dus schreven de Ouden met den 2den persoon: *hevestu*, en in het meervoud: *hevedi* of *hebdi*; wij zeggen: *hebeje*, *doejij* (waarbij de verbuigingsuitgang *t* vervalt); met den 3den persoon vr. schreven de Ouden, als wij spreken, *isse*, wij met den 3den pers. ml.; *heefti* (*heeft hij*); de Ouden met een' verbogen nv. van het vnv. van den 3den pers.: *heeftene*, *heeftene*, *heeftse*, wij: *heestem*, *heeftse* alsmede *heester* (dat bij de Ouden niet voorkomt).

reg. 13. *wordt* lees *werd*.

reg. 16 en 17. *bij de voornaamwoorden en substantieven*. De woorden *en substantieven* moeten wegvallen, aangezien de zwakke genitief achter substantieven gebruikt wordt: *des mans zelven*. Blijkens de verbuiging des woords in het Gothisch is de zwakke vorm *zelve* de oorspronkelijke, en in den Statenbijbel treft men dan ook dezen vorm overal aan. Nog verbiedt niets; *de man zelve*, *het kind zelve* te zeggen, en in de verbogen naamvallen *zelven*, behalve in die van het vrouwelijk enkelvoud en in den accusat. onzijdig enkelvoud. Ten Kate (I, 499) wij achter substantieven overal *zelf*, gelijk het Hoogd. thans *selber* of *selbst* onverbogen bezigt.

Blz. 481. r. 8. *van hem zelven lees van hen zelven.*

reg. 30. Hoezeer bij onze Ouden het artikel vóór *ander* in deze woordverbinding (*elk-ander*) steeds wegblijft, houden zij toch de beide bestanddeelen gescheiden, en plaatsen het voorzetsel niet, als bij ons, voorop: *elc sach andren, elc gaest (gaf het) aan andren; si vielen mallic op andren* (Huydec. op *Stoke*, D. III, bl. 63). Voor *bij elkander* leest men *elc bi haer*, *Lek. Spiegh*, I. 43, 10.

Blz. 482. r. 10. De genitief *elkanders* wordt voor de beide geslachten gebruikt, wanneer deze naamval vóór het naamwoord staat, van hetwelk hij afhangt: *elkanders geluk*.

reg. 27. Verg. Huydec. *Pr.* III, bl. 65 *volg.*, waar men ook kan lezen, dat de Ouden ook, in plaats van *het* = *er*, *dat* bezigen (N. H. op bl. 69), Nog zeggen wij *het is twee jaren geleden* voor *er zijn twee jaren geleden*.

reg. 29. *bij ons*, te weten, tegenwoordig; te voren was dit anders, zie de Vries op *Warenar*, bl. 231.

Blz. 483. r. 2. Evenwel wordt *het* vaak gansch ten onpas gebezigd, om dat wat in een' afhankelijken zin uitgedrukt zal volgen, als bij voorraad aan te duiden, bij voorb. *hebt gij het niet onthouden, wat ik u gezegd heb?*

reg. 8. *menschn* lees *menschen*.

reg. 17. *mannel*. voeg hier bij: *of vrouwelijk*; men zegt: *het is haar zelf*, evenzeer als; *het is hem zelf*, enz.

Blz. 485. r. 6. Bij vroegere dichters komt *ons* voor *onze* zelfs in het meerv. voor; zie Huydec. *Pr.* III. 163.

Blz. 487. r. 26. *den genitief lees het teeken van den genitief*,

Blz. 488. r. 7. Vergel. het aangot. bij bl. 445. r. 18—25.

Blz. 489. r. 4. Vermelding verdient evenwel de nog gebruikelijke uitdrukking: *het is mijn*, welke men bezigt, wanneer men iets prijs verklaart.

reg. 19. Bij de Ouden vindt men ook wel het bezittel. voornaamw. achter het subst., waarbij het als adjekt. behoort; *de ketke sine; na den name sine*.

Blz. 490. r. 16. *Beatrys*, V. 598, lees: *Beatrijs*, v. 598.

Blz. 491. r. 3. Dat *gene* in het onzijdig geslacht oudtijds *geent* had

(met de *t* van den sterken vorm) is boven vermeld, bl. 455. Cats schrijft *gunt*, in den Walewein leest men *gont*: *gone* toch is een oude nevenvorm van *gene*, — Het adjektief *gindsch* komt af van het bijwoord *gins* of (met ingelaschte *d*) *ginds*, zie bladz. 401.

reg. 25. Bij de Ouden vindt men niet zelden *die* in accus. singul. masc. Zie Huydec. *P.* III. 235, 236.

reg. 29. Bij Mel. Stoké (*B.* I, 1138) komt *dies* (betrokkelijk bezigd) in genit. foem. sing. voor, even als *wies* voor *wier*, vergel. blz. 492 en het aangeleek, ald.

Blz. 492. r. 3. Zoo zegt Vondel (*Gijsbr. van Amstel*): *mijn hair dat rees te bergh*, en, met het persoonl. in plaats van het aanw. voornaamwoord, de Schrijver van *der Leken Spiegel*: *sinen quaden broeder* (var.: *sin quade bræder*) *hi was een acker man* (I, 26, 49).

Blz. 493. r. 27. Gelijk de Ouden zeiden *de* (*die*) *sammige* (zie het aangeleek. bij bl. 460. r. 22), zoo bezigden zij ook *de gene* als aanw. voornaamw.: nog niet geheel in onbruik is *de* (of zoo als men dan *zegt den*) *deze*.

Blz. 494. r. 18. *de gene* lees *degene*,

Blz. 495. r. 5 en 11, *behalve vóór eenen infinitief*, voeg hier bij: *en voor stofnamen, bij voorb. zulk goud, zulk laken*,

Blz. 496. r. 3. Oudtijds bezigde men ook *een* als onbepaald voornw. voor *iemand*: *een zegt, eens zoon, te enen gaan* enz. *Man* in de beteekenis van *iemand* teekent Huydec. aan, op *Mel. Stoke*, *D.* II. bl. 379.

reg. 10. Oudtijds eindigde de datief op *e*, later op *en*: *iemene, niemanden* (dit nog bij Hooft),

reg. 15. Bij de Ouden: *iement goeder, niement vroeder* en *wien vroeder* (Huyd. op *St. D.* II. bl. 278). Deze uitgang *er* schijnt die van den genit. meerv. te zijn; niettemin voegde men er nog wel eene *s* achter: *niemene goeders, D. Catoen*, v. 58.

reg. 27. uit *ne-homo*, liever: uit *ne* en het oude *hemo*. *Homines* luidde in het oud-latijn *hemones*. Ook is *hemo* (*homo*), voor *hemon*, een' Sanskr. adjektiefvorm, als het ware *hémán* (*corpus habens*), van *héma*, corpus. de Vr.

Blz. 497. r. 4. Vroeger schreef men *iet* en *niet*, en kon dus ook in

den datief te niete zeggen. Voor te niete lezen de beste HSS. te niete. Zie bl. 680.

Blz. 498. r. 5. *tas* is een vorm, geabstraheerd uit dien der casus obliqui, zoo als *taja* (genit.), *tam* (accus.); de eigenlijke nominatief is *sa*. de Vr.

reg. 17. De genitief *wes* komt, betrekkelijk gebruikt, voor in eene plaats bij Huydec. Pr. II. 104. en bij Mel. St. B. IV. v. 933. De vorm *wies* voor *wiens* is bij de Ouden gewoon.

Blz. 499. r. 2. *wies* in den genit. sing. foem. Zie bij Mel. St. B. I. v. 454. Bij Bredero vindt men *wiens* in den genit. meery.

reg. 30. Onze taal kent ook als correlativum van *zulk* een' vorm *huk* of *hoek* (voor *hulk* of *hoelk*, als *zukke*, Eng. *such*, voor *zulke*), die evenwel slechts in Gronningen en in de taal der kinderen bestaat. Dit *huk* of *hoek* beteekent inderdaad *hoedanig* en is dus, zoo in beteekenis als in vorm, het Goth. *hwéleiks*. *Welk* daarentegen beantwoordt beter aan een Goth. *hwaleiks*. de Vr.

Blz. 500. r. 11. Vergel. *Lek. Sp.* I. 1, 51.

Blz. 502. r. 10. Mel. St. B. I. v. 1138 gebruikt *dies* in betrekkelijken zin. — Voor het meervoud zoo mannel. als vrouwel. gebruikt men in de verschillende naamvallen dezelfde relatieven, als welke voor het enkelv. vrouwel. dienen, *Wien* of *welken* echter kan ook tot datief mannel. meervoud dienen.

reg. 32. Zie verder bl. 730—732.

reg. 33. Zie bl. 704.

Blz. 503. r. 21. *Voorafgegaan*, voeg hier bij: *of gevolgd, en soms te gelijk voorafgegaan en gevolgd*. Vergel. bl. 750.

Blz. 504. r. 4. Zoo ook; *die ik eene Samaritaansche vrouw ben*; Joh. IV.

reg. 15. Vroeger, zonder ingelaschte *t*, *om mijnen wille*, enz.

Blz. 505. r. 21. Vergel. bl. 709 en 710.

reg. 27 tot bl. 506. r. 12. Zie verder bl. 702—707.

Blz. 508. r. 15. Voor *het Deensch* lees *de Noordsche talen*.

Blz. 509. r. 18. Zoo wordt *ontvangen* subjektief gebruikt door Vondel (*Metam.* III. v. 339); *de vrouw ontving van hem*. Ook *verzamen* en *vergaderen* (coire) werden oudtijds vaak subjektief gebezigd. Bij Mel. St. B. VIII. v. 142 is *vergaderen, handgemeen worden* (zie Huydec. ald. D. III. bl. 253). In *der Lek. Sp.*

windt men *gezellen* (I. 18, 103) en *verblijden* (I. 20, 18) sub-
jektief. Andere transitieve werkwoorden worden in sommige be-
tekenissen intransitief gebruikt, als *aanleggen* (*van een schip*),
verlossen (*van een kind*), *doorzetten* (*voor sportspoeden*) enz.

Blz. 510. r. 8. Transitief werden oudtijds ook de volgende werkwoor-
den gebruikt: *zinken*, *rijaen* (Huydec. *Pr.* III. 56 en *volgg.*);
bezwijken werd oudtijds in de beteekenis van *verlaten* met het
objekt in den accusatief of den genitief gebruikt (Mel. *St. B.* VIII.
v. 888, en Huydec. *Pr.* III. 89). *Rusten* komt transitief voor
Lek. Spiegh, I, 16, 17 (van daar het terugwerkend *zich rusten*),
en *vluchten* (voor *redden*) bij Hooft. 474.

Blz. 511. r. 9. *de neus lees den neus.*

Blz. 512. Ik heb hier de werkwoorden *berouwen* (r. 1), *verlangen*
(r. 4), en *gedenken* (r. 13) onder de terugwerkende werkwoorden
gebracht, hoewel zij bloot logisch terugwerkend zijn; gramma-
tisch is het *onpersoonlijk* subjekt (*het*) onderscheiden van het
objekt; men zegt *het berouwt mij*, en oudtijds *mij gedenkt*,
mij verlangt. — Bij de werkwoorden, die voorheen terugwerkend
waren, kan men nog voegen *zich behooven*,

Blz. 513. Bij de noot. Ook is in het Sanskr. het passief niets an-
ders dan het *medium*, met inlassching der syllabe *ya*, en dus
van later oorsprong. de Vr.

reg. 9. Hiertoe behoort ook: *zich opdoen* en *zich schicken* (als ik
zeg: *de zaak zal zich wel schicken*). — In sommige uitdrukkin-
gen stellen wij het lijdend voorwerp als handelend voor zonder
dat voorwerp (door het reflexieve voornaamwoord) tevens als lij-
dend kenbaar te maken; zoo zeggen wij: *de stoel zit gemakke-
lijk*, *het paard rijdt gemakkelijk*, *de last draagt licht* (voor;
de stoel laat zich gemakkelijk bezitten enz.); zoo ook: *het danst
hier plaizierig* (Hoogd.: *es tanzt sich hier angenehm*).

Blz. 516. r. 6. Voeg hier bij: *mij twijfelt* (voorheen *mi twiet*), *mij
walgt*. De werkwoorden *mij lust*, *mij belieft*, die nog steeds
hunnen objektieven (schijnbaar) onpersoonlijken vorm handhaven,
worden evenwel vaak als zuiver persoonlijke werkwoorden gebe-
zigd: *ik lust die spijs niet*, *ik belieft het niet te hebben*.

reg. 30. Voeg hier bij: het oude *bergen*, wanneer het *stijgen* be-
teekent, van *berg*, en *zich wegen*, wanneer het *zich op weg be-
geven* beteekent (als bij Mel. *St. B.* III. v. 257), van *weg*,

Blz. 517. r. 26. Voeg hier bij: *Lossen* van het imperf. sing. van het oude *liezen*.

Blz. 518. r. 15. *beneden*, te weten, bladz. 605, volg.

reg. 31. De Vries leidt *knutselen* thans liever af van *knut* of *knutse*, naam der *knoppen* (als liet ware *knoppen*, want *knut* is Hoogd. *Knoten*, zie bl. 53) aan het vlas. Deze af te plukken is een treuzelachtig werk en vandaar de kracht van *knutselen*. Van dit *knut* komt ook *knods* (een stuk *knooperig* of *knoestig* hout), vanwaar *knodsen* en *kneuzen*.

Blz. 519. r. 10 en 11. Zie over de verwantschap der begrippen *kavelen* en *kabbelen* het aangeteek. bij bl. 50, r. 7. Maar *keuvelen* komt wellicht van *kevel*, het tandelooze tandvleesch, verwant met *kaauwen* en het naamw. *kieuwen*.

Blz. 520. r. 1. Voeg hier bij, behalve *zwabberen* van *zweven*, ook *klaveren* (*klauteren*) van *kleven* (*klimmen*, zie *Lek. Sp. I. 4*, 25). *Blikkeren* komt van *blijken*.

reg. 19. Verg. voorts het Hoogd. *wiehern* met *wijchelen* of *wiehlen*, bij Kiliaen *hinnire*, en *schampelen* nevens *schamperen* bij Huydec. op *Mel. St. D. II. bl. 140*.

reg. 20. *Folteren* komt van *folen*, dat is *plagen*, *stoeijen*: dus behoort hier *er* niet tot den grondvorm, en al bestaat het subst. *glinster*, toch kan *glinsteren* onmiddellijk tot *glinzen* (vanwaar *glans*) gebracht worden. de Vr. — De Jager beschouwt de werkwoorden op *enen* ook als frequentatieven, zie dezen geleerde in de Verhand. over dit onderwerp bl. 175—185. Wij beschouwen de *n* in de werkw. op *enen* als ingeschoven (zie boven bl. 37). Het *verzamenen* (*Lek. Sp. I. 32*, 43) komt van *zamen*.

Blz. 523. r. 6. Zoo behoort ook het oude *borste* (*gebrek*) tot *bersten*, en voor *ontbreken* zeide men *gebersten*. de Vr. Doch zie het aangeteek. bij bl. 81. r. 20.

Blz. 525. r. 4. Van denzelfden stam *lijven* komt ook *verlief*, d. i. *overschat*, en *liflaffes*.

reg. 8. *bezwijken* vroeger transitief, zie het aangeteek. bij bl. 510.

reg. 17. Voeg hier bij: of liever *het komt g. of sl. bij mij*.

reg. 31. Ook in het oude *bejagen*, d. i. *jagende verkrijgen*, en in *bedwongen*, d. i. *door dwang verkregen*, *Lek. Sp. III. 2*, 152.

Blz. 526. r. 10. Zoo komt het oude *zich beloven* (*s'applaudir*) van

lof. Zie Jonckbl. *Woordent. op Kar. de Gr.*, en de Vries, *Br. aan Jonckbl. bl. 25.*

reg. 13. Grootte beteekende oudtijds *bedrag*, *som*, zie Huydec. op *Mel. St. D. I. bl. 102.*

Blz. 527. r. 23. alsmede: *erleggen (overleggen)* en *erhouden.*

Blz. 529. r. 3. *boven* en *beneden* bl. 700 en 702.

reg. 29. Hiertoe behoort ook *ontstaen* in de beteekenis van *ontkomen (Kar. de Gr. II. 3779)* of *ontbreken*, vanwaar *ontstentenis.* — *Ontbreken* beteekent bij Mel. St. bovendien nog *ontvluchten.*

Blz. 530. Van de noot. r. 6. II. 548; lees: *D. II. bl. 548.*

Blz. 531. r. 23. *Villen* beteekent eigenlijk *met het vel bezig zijn*; daar nu niemand met het vel bezig is dan om het van het dier af te stroopen, zoo beduidt het vervolgens *van het vel berooven*; zoo is het ook met de beteekenis der volgende werkwoorden gesteld. de Vr. — Kiliaen kent ook *bolsteren* en *sloesteren* of *snoesteren (van snoester = bolster)* in de beteekenis van *ontbolsteren.*

reg. 30. *Geveugeld*, in den bedoelden regel van den *Geijsbr. van Amstel: wat vogel brengt ge dus geknevelt en geveugelt*, is van *vleugelen* in de 17de eeuw zeer gewoon in de beteekenis van *de handen op den rug binden*, van *vleugel*, d. i. *boei* (zie van Hasselt op Kiliaen); hetwelk in deze beteekenis met *vlechten* zal samenhangen. de Vr.

Blz. 532. r. 17—20. Na nadere overweging breng ik *ontsteken*, met de Vries; liever tot de categorie der werkwoorden met *ont*, die een berooven door middel der werking; door den stam aangewezen, te kennen geven: het beteekent zoo *steken*, *dat het voorwerp buiten het gezicht van een' ander raakt*, even als het oude *ontleggen*, dat vervolgens in het algemeen *wegmoffelen* en bij overdracht *bedriegelijk ontveinzen* beduidt.

Blz. 533. r. 11 en 12. Zoo *ontzeggen*, *den oorlog aanzeggen* beteekent, is dit; volgens de meening van de Vries; omdat bij *ontzeggen*, in de gewone beteekenis van *recusare*; het woord *vrede* verstaan wordt. Werkelijk behoeft de oorlog niet zoozeer *aangezegd* als wel de bestaande vrede *opgezegd* te worden. Ook gebruikt Mel. St. uitdrukkelijk de spreekwijze de *vriendschap ontzeggen (B. VI. 375, VII. 195, 197)*, zoowel als *ontzeggen* afzon-

derlijk (B. IV. 255, VI. 729 en eld.). — *Ontzien* kan ook verklaard worden als *tegen op zien*, eigenlijk *te gemoet zien*, en behoort dan bij de werkwoorden, op bl. 529 vermeld, in welke de eerste beteekenis van *ont* bewaard is.

Blz. 534. r. 3. Hiertoe behoort ook *verspreken*, in de beteekenis van *beloven*.

reg. 13—19. Vergel. de beteekenis van het Hoogd. *erstehen*, door *koop verkrijgen*. Het schijnt, dat de nieuwe eigenaar, door op het gehochte voorwerp te gaan staan, zich in het bezit daarvan stelde.

reg. 23—25. Deze meening aangaande *verheugen* herroep ik. Het komt; zoo als de Vries mij indachtig maakt, van *hoghe*; dat bekend is in de oude zegswijze in *hoghen* (*verheugd*) *zijn*, en in het nog bestaande *heug* en *meug*. — *Lek. Sp.* III. *Prol.* 51. leest men voorts *verlezen* in de beteekenis van *op nieuw lezen*.

reg. 32. *Vergelden* breng ik thans liever tot het werkw. *gelden*; waarvan *geld* en *goud* (*gold*) eerst afgeleid zijn. *Ver* heeft hier dan dezelfde kracht als in *verleenen*, *verstreken*, enz. Zie bl. 533 en 534 bovenaan.

Blz. 535. r. 16. *Ouder*. In Gelderland bestaat dit woord nog in de beteekenis van *ouderdom* (het Hoogd. *das Alter*); doch beter brengt men *verouderen* tot den comparatief van *oud*: men zeide toch ook *verouden*.

reg. 26. Bij nadere overwëging vind ik in het voervoegsel *ver* van *verzwijgen* veelter de oorspronkelijke beteekenis *weg* (zie bl. 533); even als in *verstecken*, *verhelen*, *verstelen* enz.; dus: *zoo zwijgen, dat er geen sprake, geen spoor van is*.

Blz. 536. r. 4 en 5. *Verplicht* moet wegvallen.

reg. 22. Gelijk men zegt *zijne gezondheid* of *zijn geld verbrassen*; door *brassen verliezen*, leest men bij Bredero: *vertabakken*, *verrosesolissen* (aan *rosenolie* *verkwisten*), *vermallekoopmanschappen*. Zie de Vries op *Warenar*; bl. 126; volg.

reg. 16 en 17. In *verdragen*, *verduren*, *verduwen*, *vergeten*, is uit den aard der zaak de beteekenis *aan een kwaad einde brengen* overgegaan in die van *het bezwarende*; als zoodanig; *doen ophouden*.

reg. 18 en 22. *verhelen* en *verstecken*, zie het aangeteekende bij bl. 535. r. 26.

reg. 23. *verzinnen* lees *verzinken*.

- reg. 27. Hiertoe behoort ook *verhitten*, *mistasten*, van *hitten* (*hit*), bij van Velthem, *bl.* 483.
- Blz. 537. r. 14. Hiertoe behoort ook *verslaen* bij *Mel. St. B. VI. v. 621*, en *vernagelen*, verkeerdelijk genoemd op de vorige bladz. r. 21.
- Blz. 538. r. 23. Hiertoe behooren ook *verzien* (*ersehen*), *verminnen* (*lief krijgen*), *verhooren* en *verruiken*; alle vermeld door Huyd. op *Mel. St. D. II. bl.* 103—105.
- Blz. 539. r. 15. Zoo ook *vertocht* in de beteekenis van *bezoekt* (zie Leendertz, *Woordenl. v. d. Sacram. v. Amst.*), en *verzinnen*, als het ware *beziinnen*, d. i. *de zinnen op iets zetten*, *Lek. Sp.* 1. 16, 19.
- reg. 26. Zoo oudtijds *vernemen* (b. v. *de lans*) ook in de beteekenis van *anders* (beter) *vatten*; en *vergunnen* in die van *kwalijk nemen*, *misgunnen* (Kil.).
- reg. 31. Zoo ook *vervaren* bij *Mel. St.*, en *Lek. Sp. I.* 11; 30, in de beteek. van het Hoogd. *serfahren*: ook heeft de var. *te varen*.
- Blz. 540. r. 25 en 26. *misgooijen* lees *miskomen*.
- reg. 26. *Misschieden* is eigenlijk onpersoonlijk, dus is de beteekenis jüister: *tot iemands ongeluk overkomen* of *gebeuren*.
- Blz. 541. r. 6; *eigenlijk het ergste denken*, lees liever: *eigenlijk niet (in) hoge zijn*. Zie het aangeet. bij bl. 534. r. 23—25.
- Blz. 542. Van noot 2. r. 10. *Volhouden* schijnt verkeerd geaccentueerd en ten onrechte scheidbaar gebruikt te worden. — Het adjekt. *volslágen* komt van een verouderd *volsláán*.
- Blz. 543. r. 17. *ontzien*, *ontzeggen*. Doch vergelijk hier het aangeet. bij bl. 533. r. 11 en 12. — Overigens heb ik als nog onscheidbaar vergeten te vermelden het werkw. *aanschóuwen*.
- Blz. 546. r. 24 en volgg. De Vries houdt *om* in *ombrengen*, *omkomen* voor het oude *an*, *anc*, d. i. *zonder*, Hoogd. *ohne* (zie bl. 716, volg.). Zeker zeide men oudtijds ook *om iets zijn* voor *missen*, en *om iets worden* voor *kwijt raken*; en wordt dit laatste met *ane werden* afgewisseld.
- Blz. 549. r. 29. *overbréngen*. Dit hoort men evenwel in den door mij bedoelden zin van *zorg en leed uit te staan hebben*; niet zelden scheidbaar gebezigd.

- Blz. 550. r. 9. Doch, wellicht is zelfs *overlijden* oorspronkelijk objectief, zoodat men er *de grens (tusschen leven en doop)* of iets dergelijks onder verstond. *Overlijden* wordt in eigenlijken zin transitief gebruikt in den Bijbel van 1477: *doe hi drie rivieren overliden was* (Gen. 31). Aldaar vindt men (cap. 38): *doe vele jaren overliden waren*. Overigens vergelijkte men ons *overlijden*, zoo met het Fransche *tré-passer*, als met het Latijnsche *per-ire*.
- Blz. 551. r. 18. *ma lees maar*.
- Blz. 553. r. 25. *hastu lees hebstu*.
reg. 29. Bij onze Ouden gaat ook de 2de sing. van het imperf. veelal op *s* uit: *du vernaems* en dergel.
- Blz. 554. r. 29. In het imperfekt. Voeg hier bij: ook wel in het praes.
reg. 30. eene *n* lees *en*, van welken uitgang dan wel eens alleen de *e* overblijft.
- Blz. 557. r. 7. *tas*. Zie het aanget. bij bl. 498. r. 5.
- Blz. 559. r. 11. *de beginnende handeling*. Liever hier en elders: *de te beginnen of aan te vangen handeling* (actio inchoanda): *lecturus eram* drukt wel de *origo*, maar niet het *initium legendi* uit (zie H. Schmidt, *Doctrinae temporum verbi Gr. et Lat. expositio historica*, Part. II. p. 1 seqq.). — De Engelschen drukken de actio inchoanda uit met hun: *I am to read, I was to read, I shall be to read*.
- reg. 28. De Stoische Grammatici en Varro noemden het perfectum werkelijk *praesens perfectum* (*ἐνεστώδες συντελειώδες*). Maar de Alexandrijnen, met name Apollonius Dyscolus, rekenden het perf. weder tot de tempora praeterita (zie Schmidt, *t. a. pl.*).
- Blz. 564. r. 7. Al betreft de imperatief altijd het tegenwoordige, hij heeft achter soms eene meer verwijderde toekomst ten doel. — Is dit het geval, dan bezigen de Grieken hun *τίσσειν*, de Latijnen hun *amato, esto*, welk Latijnsch futur. imper. in de taal der wetten zijne plaats vindt, als die voor alle volgende tijden worden voorgeschreven. Vgl. overigens het: *cras hoc a me petito, nunc abi*, van Plautus. de Vr.
- Blz. 565. r. 23. Noch hier bij den imperat. *lach* van *laten*, in de Var. H. op *Lek. Sp. II. 36, 1211, 1392 en 1669*, en elders.

- de Vr. — *Lach* schijnt van den gesynkopeerden vorm *laen* (voor *laten*) te zijn uitgegaan, in dier voege, dat de hiatus (*la-en*) door eene aspiratie is aangevuld, die in den imperat. op het eind der syllabe komende, tot eene *ch* verscherpt werd. Vgl. *doch* van *doen* en het N.-Brab. *steech* voor *staat* van *staan* per syncoopen voor *standen*.
- Blz. 566. r. 7. *beneden*, zie bl. 603.
reg. 12. Zie *Huydec. enz.* Voeg hier bij: en vooral Halbertsma, *Letterk. Naoogst, D. I. bl. 90, 91.*
- Blz. 569. r. 19 en 20. *in het Latijn ontbreekt*, voeg hier bij: maar waarvan toch *amamini*, *monemini* (sc. *estis*) en *alumnus* = *alimenus* overblijfsels zijn. de Vr.
- Blz. 572. Bij de noot. In het Sanskrit, daarentegen, waar de infinitief een verbogen naamval (accus.) is van een abstrakt substantief op *tu* en het partic. praes. niets daarmede gemeen heeft, kan het partic. praes. dus geenszins als ontstaan uit den infinitief beschouwd worden. de Vr.
- Blz. 575. r. 15. *thans*. Ook oudtijds reeds, zie *Huydec. op Mel. St. D. III. bl. 357.* de Vr.
- Blz. 577. r. 2. Voeg hier bij: maar daarvan toch het adjektief *overschrokken*.
reg. 26. Vgl. met *stenen*, waartoe het oude imperf. *stan*, en het afgeleide *steunen* behooren, het werkw. *sneven*, waarvan oudtijds het imperf. *snaf* (*Ferguut*, 3723), en waarnevens *snevelen*, bestaat. de Vr.
- Blz. 580. r. 13. *in vroeger' tijd*. Ik bedoel hier bepaaldelijk de 17de eeuw, want bij onze Ouden en alzoo in nog vroeger' tijd vertoonden al de werkwoorden van deze soort regelmatig het verschil tusschen de vokaal van het enkelv. en die van het meervoud en den subjunctief van het imperfect; bij voorb.: *ik band*, *wij bonden*, *dat ik bonde*.
- Blz. 582. r. 22. Met *zenden* en *schenden* behoort *onderwinden* tot dezelfde kategorie, daar het, hozeer eigenlijk gelijkvloeiend als afgeleid van *wenden* (vandjan), niettemin ongelijkvloeiend geworden is (vergel. het aanget. bij bl. 32. r. 24). Ook *schenken*, dat in het Hoogd. gelijkvloeiend is, schijnt bij ons ten onrechte

ongelijkvloeiend geworden te zijn: in het Nibelungenlied toch heeft *schenzen* in het imperf. *schanchte*. Alzoo schijnt de e van dit werkw. mede door *Umlaut* uit *a* ontstaan.

Blz. 583. r. 12. Ook *wenken* hoort men wel eens sterk verbogen: *wonk*, *gewonken*. Ten onrechte, want het staat voor *wanken*.

reg. 24. Het imperf. *verdinghede* komt voor bij Mel. Stoke, *B. III. v. 217*.

Blz. 584. r. 1. De woorden in de beteekenis van *zwellen* vervallen.

reg. 3. *Zwingen* had dan ook voorheen in het imperf. *swanc*.

Blz. 585. r. 19. *geheten* en kortweg *geten*.

Van de noot r. 1. *treden* of liever (per metathesin) *terden*, imperf. *tart*.

Blz. 586. r. 18. *beneden*, te weten, bl. 607.

Blz. 587. r. 15. *Malen*, in de beteekenis van *met woorden en gebeden lastig vallen*, heeft het deelw. zwak: *gemaald*, hoeezer in die beteekenis waarschijnlijk identiek met *malen* (*moudre*).

Blz. 593. r. 1. Bilderdijk zegt evenwel: *steef en beengestel en spieren*, en gebruikt het deelw. *versteven* voor *verstijfd*.

Blz. 594. r. 26. Ten laatste komt van *kwijnen* (thans zwak) het sterke deelw. *gekwenen* voor bij Brederó, *Lucelle*, bl. 27. de Vr.

Bl. 597. r. 10. Gelijk *tijgen* voor *tiegen*, ten gevolge dezes klankverloops, soms *teeg*, *getegen*, maakt, zoo omgekeerd, *lieghen* (voor *liggen*) bij Hooft: *loogh*, *gelooghen*.

reg. 11—13. Huyghens (*Zedepr.*, een *Alchymist*) heeft het deelw. *gedogen* voor *gedeugd*. *Dooch* heeft in de aangeh. plaats bij Huydec., alsmede *Lek. Sp. III. 2, 171* en *183*, de beteekenis van een praesens. Het is dus een imperf. van *dijgen* (*dooch* voor *deech* volgens bl. 36 en het aanget. ald.), met de beteekenis van een praesens (zie bl. 608—612), en sedert *dooch* de waarde van een praesens had aangenomen, schijnen daarvan de zwakke vormen *deugde*, *gedeugd*, afgeleid te zijn geworden.

Blz. 598. r. 4. Van *verruilen* vormen de boeren omstreeks Bunsichem het deelw. *verrolen*.

reg. 27. Voeg hier bij: *spouwen* (voor *spalten*), vanwaar *gespouwen*.

- Blz. 601. r. 28. Men zegt desgeleijks *geglimlacht*, niet sterk: *geglimlagchen*, omdat *glimlagchen* afkomt van het subst. *glimlach*.
- Blz. 612. r. 20. Voeg bij de imperfecten met de beteekenis eens tegenwoordigen tijds thans nog *dooch*, volgens het aangeteek. bij bl. 597. r. 11—13.
- Blz. 613. r. 19. en *vermogen* (deelw.).
- Blz. 615. r. 12. *uitgang oe*, lees: *uitgang tot oe*.
- Blz. 616. r. 21. Hayghens (*Zedepr.*, een *Alchym.*) zegt woordspelend: *was gehadt*.
- Blz. 624. r. 17. *Geschieden* komt *Lek. Sp.* III. 3. 377, voor met *hebben*, doch in de var. met *zijn*.
- Blz. 625. r. 24. *Naderen* is ook intransitief, en het objekt (*ik ben hem genaderd*) moet geacht worden in den datief te staan.
- Blz. 626. r. 6. Vroeger had *volgen* kennelijk den datief, zie *Lek. Sp.* III. 3, 44: *sinen rechte volgen*.
- Blz. 641. r. 23. De Ouden gebruiken bij of het ontkenkende en: *of hij en kwam*.
- Blz. 650. r. 7. *weten* met het part. perf. zie *D. Catoen*, 279: *daer du weets gedaen ondaet*.
- Blz. 666. r. 23. *uitgediend*, te weten, wanneer het attributief gebruikt wordt.
- Blz. 667. r. 31. Bij voorb. een *wandelende pijp*, d. i. *eene pijp*, die men *wandelende rookt*, een *thé dansant*.
- Blz. 672. r. 23. *Betekent op* lees *beteekent het op*.
- Blz. 684. r. 19 en bl. 689. r. 6. *derhalve*. Verg. hier het aangeteek. bij bl. 375. r. 5 en 6.
- Blz. 691. r. 12. *beneden*, te weten, bl. 693.
- Blz. 692. r. 24. Hiertoe behoort ook *bijkans*, zoo dit staat voor *bij kants*. In N.-Brabant, meen ik, zegt men nog *bikant*, en Hooft (*Ned. Hist. bl. 472*) gebruikt *aan den kant van* voor *bijkans*.
- Blz. 694. r. 12. Zoo ook in *voldoening zijns eeds* (Hooft, *Ned. Hist.* 736) voor *ter voldoening zijns eeds*, en nog in *betaling*, in *afrekening*, enz.

- Blz. 695. r. 28. Het voorzetsel *en* (Eng. *on*) hebben wij nog over in de zegswijze: *en Zondag, en Vrijdag*. In *Der Ystorien Bloeme*, fol. 21 v°. Kol. 2. lees ik: in *Saterdaghe*. de Vr.
- Blz. 696. r. 18. Gelijk *sonst* (*anders*) en *umsonst* aan het Gr. ἄλλως beantwoorden, zoo ἄλλὰ (voor ἄλλα) aan *sondern* (Oudholl. *zonder* = *maar*) en ἄλλως τε καὶ aan *besonders*. de Vr.
- Blz. 702. r. 3. Ik erken, dat *al lezende* zich ook met *tout en lisant*, dat is, *al schoon* (*although*) *lezende*, laat vergelijken, en dat dus *al* vóór het tegenw. deelw. en *al* als hypothetisch voegw. tot *al* (*geheel*) kan gebracht worden. Ook *al te groot* kan als *geheel en al te groot* verklaard worden.
- Blz. 703. r. 24. *dan* in *dan wel* achter *of* (Eng. *if*) schijnt ook zoo veel te zijn als *als* (*wel*) of *zoo wel als*.
- Blz. 708. r. 23—26. Naamvallen en voorzetsels drukken beide *plaatselijke* of liever *ruimte*-betrekkingen uit; doch de eerste geven eene bloote *richting* te kennen, in de laatste ligt het denkbeeld van het aanwezen van lichamen met zekere *uitgebreidheid* (*dimensie*). Vergel. Kühner, *Gr. Syntax.* bewerkt door Dr. *Matthes*, S. 48.
- Blz. 713. r. 21—23. Evenwel is er eenig verschil tusschen de beteekenis van *de kamer uit* en die van *uit de kamer*, enz. Staat de partikel als bijwoord achter het zelfst. naamw., alsdan valt er een grootere nadruk op, en in de uitdrukking ligt dien ten gevolge de aanduiding, dat de handelende persoon zich *opzettelijk*, en niet bloot toevallig, in de aangegeven richting beweegt. de Vr.
- Blz. 716. r. 2. Thans zeggen wij *tot eenen vader verstrekken*; de Ouden zeiden *eenen vader verstrekken*, en gebruikten dus het werkwoord als transitief, gelijk het werkelijk is.
- reg. 21. Merk verder op: *zich aan iets verstaan* (*Lek. Sp.* III. 2, 51), *s'entendre à quelque chose*. Hier schijnt *aan* door *ten opzichte van* verklaard te kunnen worden, even als wanneer wij zeggen: *het ontbreekt hem aan lust; rijk aan vee*.
- Blz. 718. r. 19. Zoo spreekt men ook van *een rake bal*, *een minne daad*. Vgl. bl. 420, volg.
- Blz. 719. r. 11. Voorts nog: *op die zee*, *op die riviere*, d. i. *aan den oever van*; nog hoort men in de zeedorpen: *Katwijk*, *Noord-*

- wijk op Zee*; ook zeggen de Franschen: *Babylone sur l'Euphrate*. — Op bijvoorbeeld, als het Goth. iup (*opwaarts*), komt voor in *op en neder* (welke uitdrukking bij de Ouden geheel en al beteekende), *op ende te dale* (*wijd en zijd*).
- Blz. 720. r. 7. Van *toe vóór* het subst. haalt van Hasselt op Kil. (in v. *wandaeghs*) uit Groningsche keuren een voorbeeld aan: *toe wijne en toe biere gaen*.
- Blz. 721. r. 24. Hetgeen slechts relatief *beneden* is, is juist daarom absoluut *boven*.
- Blz. 723. r. 21. *Mids* als voorzetsel in de beteekenis van *met* vindt men onder and. *Lek. Sp.* III. 3, 77: *spreken mids ripen rade*.
- Blz. 740. r. 20. Nevens *ik weet niet, dat hij ziek is*, hetwelk eene erkenning inhoudt van onbekendheid met een bestaand feit, en *ik weet niet, of hij ziek is*, hetwelk onbekendheid te kennen geeft met het al of niet bestaan, is door toevoeging van *wel* achter of nog eene derde wijziging der beteekenis mogelijk: *ik weet niet, of hij wel ziek is*, geeft twijfel te kennen aan het bestaan van iets, dat als een bestaand feit was opgegeven. de Vr.
- Blz. 749. Van de noot. r. 5. *subjectief* lees *subjunctief*.

-
- Blz. 777. Bij de aantekening op bl. 192. Later is mij nog ter oore gekomen de uitdrukking: *kokendig water*.
- Blz. 795. Bij de aant. op bl. 389. Het *wasbaar* (*groecizaam*) van Spieghel, *Hertsp.* V. 385, en dat ook bij Kil. te vinden is, moet als afgeleid beschouwd worden van het subst. *de was*; dus: *wat groei met zich brengt, groeikrachtig*. Zoo komt *heilbaar* (bij denz. Spieghel, ald. VII. 476) van *heil*. Het *heilbaar* van Kil. is = *heelbaar* van *heelen*. Eindelijk is *vloeibaar* van het subst. *de vloei* (*vloed*).
- Blz. 798. Bij de aantek. op bl. 418. Voor *erger* in den compar. leest men *quader*, *Lek. Sp.* III. 2, 69.

EINDE.

